

MAGYARNAK MARADNI ERDÉLYBEN

MAGYARNAK MARADNI ERDÉLYBEN

Szerkesztette
Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba

Iskola Alapítvány Kiadó
Kolozsvár, 2021
Magyar Nemzeti Levéltár – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2021

A kötet megjelenését a magyar kormány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A bevezető tanulmányt írta
Szabó Csaba

A függelékét összeállította
Főcze János

© Iskola Alapítvány, 2021

© L'Harmattan Kiadó, 2021

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2021

© Boka László, Főcze János, Kovács Attila Zoltán, L. Balogh Béni, Mikó Zsuzsanna,
Nagy Mihály, Orbán Zsolt, Stefano Bottoni, Szabó Csaba, 2021

A kiadásért felel:

Iskola Alapítvány Kiadó – Nagy Zoltán-Levente

L'Harmattan Kiadó – Gyenes Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár – dr. habil. Szabó Csaba

Borítóterv: Nagy Attila

Korrektúra: Csinta Áron

Tördelés: Csernák Krisztina

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Tomcsányi Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Magyarnak maradni Erdélyben / szerkesztette: Mikó Zsuzsanna és Szabó

Csaba. - Cluj-Napoca : Editura Fundației pentru Școală ; Budapesta :

L'Harmattan, 2021

ISBN 978-606-95076-9-8 ISBN 978-963-414-723-7

I. Mikó, Zsuzsanna (ed.)

II. Szabó, Csaba (ed.)

TARTALOM

Előszó	13
SZABÓ CSABA: A TRIANONI TRAUMA FELDOLGOZÁSA	19
Erdély – „Tündérország”	21
Erdély természeti kincsei	23
Erdély kulturális gazdagsága	26
Erdély román benépesítése, a történelmi előzmények.	31
A középkori Erdély etnikai viszonyai	32
Erdély etnikai viszonyai a 16–17. században – a háborúk kora.	34
A járványok kora	36
Havasalföld és Moldva.	37
A pásztorkodó román nép.	41
Erdély etnikai viszonyai a 18–19. században	43
Az ortodox egyház szerepe Erdély román benépesítésében	48
A görögkatolikus egyház	51
Kultúrantropológiai adalék	53
Havasalföld és Moldva, egyesült Románia (1859)	57
Erdély etnikai viszonyai a 19. század közepétől	60
A nemzetiségi és oktatási törvények a 19. században	64
Erőpróba a Balkán-küzdőtéren (1912–1913)	69
A „nagy háborúba” vezető úton	71
A gyulafehérvári népgyűlés (1918).	75
Trianon	77
A Trianon-trauma feldolgozása	79
Kitartás, megmaradás Erdélyben Trianon után	80
A trauma elengedése.	82

VISSZAEMLEKEZÉSEK, SZÖVEGKÖZLÉSEK

SÁNDOR JÓZSEF: „MINDIG NEMZETÜNK FENNTARTÁSÁÉRT DOLGOZTUNK” (ORBÁN ZSOLT).	89
Források	
1. Visszaemlékezés az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakítására (részlet). Budapest, 1920.	94
2. Sándor József beszéde a román képviselőházban. Bukarest, 1922. december 21.	96
3. Sándor József képviselő beszéde a kamarában. Bukarest, 1924. október 29.	99

6 • TARTALOM

4. Sándor József beszéde a román országgyűlésben (részlet). Bukarest, 1927. május 17..	103
BENEDEK ELEK: „NE FÉLJ, NE SZÉGYELLD SZERETNI A HAZÁT!” (SZABÓ CSABA)	107
Források	
1. Benedek Elek: Édes anyaföldem! (részlet). Budapest, 1920.	116
2. Benedek Elek: Levél egy román ifjúhoz. Kolozsvár, 1922. április 2..	117
3. Benedek Elek: Különvélemény az Erdélyi Helikonról. Budapest, 1927. március 20.	119
4. Benedek Elek levéltervezete Dózsa Endrének, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökének. Kisbacon, 1928. június 14.	123
5. Benedek Elek levéltervezete Dózsa Endrének. 1928. június 25.	124
6. Benedek Elek: Falu és város ölelkezése. Brassó meglátogatja Kisbaczont. Brassó, 1929. augusztus 18.	125
BERNÁDY GYÖRGY: „...ELŐDEINK SÍRHANTJA IRÁNTI KEGYELET ITTEN TARTOTT...” (ORBÁN ZSOLT).	129
Források	
1. Bernády György képviselő beszéde a kamara ülésén (részletek). Bukarest, 1924. december 2..	136
2. Korkép a romániai magyarság életéből (részlet). Marosvásárhely, 1925. március 25.	138
3. Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez (részlet). Lugos, 1937.	147
4. Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak. Lugos, 1937.	148
JANOVICS JENŐ: „NYUGTALANSÁG TÁMADT A SZÍNHÁZBAN IS” (KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN)	151
Források	
1. Janovics Jenő kihallgatásának jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1919. február 27–28.	155
2. A Hunyadi téri színház (részletek). Kolozsvár, 1942..	162
BÁNYFY MIKLÓS: „CSAK A JÖVENDŐ AGGODALMA MARADT” (KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN)	171
Források	
1. Emlékeimből (részlet). Kolozsvár, 1932.	175
2. Huszonöt év (részlet). Budapest, 1945..	182
KELEMEN LAJOS: „ÉN NEM PÉNZÉRT, HANEM A HAZÁMÉRT ÉS NEMZETEMÉRT, FAJTÁM KINCSEIÉRT DOLGOZTAM” (MIKÓ ZSUZSANNA)	189
Források	
1. Napló (részletek). 1919. június 3.	192
2. Napló (részletek). 1919. július 17.	194
3. Napló (részletek). 1920. április 19.	195
4. Napló (részletek). 1920. április 23.	195
5. Napló (részletek). 1936. február–március 6..	196
6. Napló (részletek). 1936. június 15.	198
7. Napló (részletek). 1938. február 23..	199

PAÁL ÁRPÁD: „ÚGY KÉPZELEM A SZÉKELY KÖZTÁRSASÁGOT,
MINT A SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNELMI JOGÁN S KÖZGAZDASÁGI ÉLETKÉPESSÉGÉN
FELÉPÍTETT KÜLÖN SEMLEGES ÁLLAMOT” (ORBÁN ZSOLT) 203

Források

1. Emlékirat a semleges, független székely államról (részlet). Székelyudvarhely,
1919. január 13. 207
2. És fölkel a nap. Budapest, 1920. szeptember. 216
3. Az elnémított erdélyi magyarság. H. n., 1930.. . . . 219
4. Paál Árpád memoranduma az erdélyi magyar–német viszonyról. H. n.,
1937. október 7. 222
5. Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról szóló
törvényjavaslat vitája a magyar országgyűlésben. Paál Árpád hozzászólása
(részlet). Budapest, 1941. december 17.. 226

JAKABFFY ELEMÉR: „SZOLGÁLNI [...] KÍVÁNOM NEMZETEM ÜGYÉT,
SZÍVEM ÉRZÉSEIVEL ÉS A [...] TUDÁS FEGYVEREIVEL” (L. BALOGH BÉNI). 235

Források

1. Jakabffy Elemér emlékirata (részlet). Hátszeg, időpont nélkül 239
2. Jakabffy Elemér levele Concha Győzőnek. Lugos, 1923. szeptember 14.. . . 246
3. Három püspök. Lugos, 1940. 247

PÁL GÁBOR: „...A HATALOM SEMMIFÉLE ESZKÖZE NEM VOLT KÉPES
ELVENNI TŐLÜNK: NEMZETI ÖNTUDATUNKAT” (ORBÁN ZSOLT) 251

Források

1. Pál Gábor életrajza édesapjáról, id. Pál Gáborról (részlet). H. n., 1961. július 257
2. Pál Gábor: Emlékeimből (részletek). 1919–1936. 258
3. Pál Gábor beszéde az Országos Magyar Párt Csík megyei tagozatának
nagygyűlésén. Csíkszereda, 1935. május 14.. 279
4. Pál Gábor beszéde a magyar országgyűlésben. Budapest, 1940. október 10.. . . 282

KÓS KÁROLY: „...HISZEM, HOGY ERDÉLYBEN NAGYOBB SZÜKSÉG LESZ REÁM,
MINT BUDAPESTEN...” (KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN). 287

Források

1. Levél a balázsfalvi gyűlésről. Kalotaszeg, 1911. szeptember 4. 290
2. Erdély (részlet). Sztána, 1929. november hava. 294
3. Kalotaszeg (részlet). Sztána, 1937. március hava 298
4. Kós Károly köszönőlevele a Magyar Népköztársaság
bukaresti nagykövetének a 90. születésnapjára kapott magyar érdemrend
kitüntetésért. Kolozsvár, 1973. 304

GYÁRFÁS ELEMÉR: „...A ROMÁN NÉP, MELYEL SZÁZADOKON ÁT ÉLTÜNK EGYÜTT,
MEG FOG ÉRTENI MINKET A JÖVŐBEN IS...” (ORBÁN ZSOLT) 307

Források

1. Reformkérdésekről (részlet). H. n., 1917. április. 313
2. Elöljáróba (részlet). Kolozsvár, 1923. 316
3. Az igazság lelke (részlet). Kolozsvár, 1923.. . . . 318

8 • TARTALOM

4. Gyárfás Elemér levele Concha Győzőnek. Dicsőszentmárton, 1925. március 16.	319
5. A választások tanulságai (részlet). Lugos, 1927. augusztus 15.	322
6. Gyárfás Elemér felirati beszéde a román szenátusban (részlet). Bukarest, 1927. október 29.	324
7. Kisebbségi politikánk mérlege (részlet). H. n., 1940. február 26.	326
8. Új esztendő küszöbén. Lugos, 1942. január. 1.	332
KUNCZ ALADÁR: „ERDÉLY AZ ÉN HAZÁM” (BOKA LÁSZLÓ).	335
Források	
1. Erdély irodalmi reneszánsza. Beszélgetés Kuncz Aladárral. Budapest, 1928.	342
2. Erdélyi irodalom. Budapest, 1923.	345
3. Áprily Lajos. Kolozsvár, 1926. április 5.	347
4. Kemény János – Kuncz Aladárhoz. Kolozsvár, 1926. június 17.	347
5. Kuncz Aladár – Babits Mihályhoz. Kolozsvár, 1926. október 18.	348
6. Tíz év (részletek). Kolozsvár, 1928.	349
7. Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. Budapest, 1928.	351
8. Kuncz Aladár – Bánffy Ferenchez. Kolozsvár, 1929. február 25.	354
9. Kuncz Aladár – Babits Mihályhoz. Kolozsvár, 1929. július 31.	355
10. Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal (részlet). Kolozsvár, 1929.	355
BETHLEN BÉLA: „LEGFONTOSABB, HOGY A MEGBÉKÉLÉST ELŐKÉSZÍTSÜK...” (KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN)	359
Források	
1. Visszaemlékezéseim (részletek). Kolozsvár, 1967.	363
BERDE MÁRIA: „VALAMIT CSINÁLNI KELLENE...” (KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN)	375
Források	
1. Vallani és vállalni. Tabéry könyvének utolsó lapjára. Kolozsvár, 1929.	378
2. Földindulás (részlet). Kolozsvár, 1930.	382
3. Szentségvívők (részlet). Nagyvárad, 1934.	390
MÁRTON ÁRON: „NON RECUSO LABOREM” (NAGY MIHÁLY, SZABÓ CSABA)	397
Források	
1. Apák és fiúk (részletek). 1932.	403
2. A katolikus nagygyűlés elé. 1933.	405
3. Az eszmény nyomán. 1935–1936.	406
4. Vigasztaló beszéd. Elhangzott a dévai Szent Antal-templomban. Déva, 1942. június 14.	408
5. Márton Áron beszéde a csíksomlyói búcsú alkalmával. Csíksomlyó, 1946. június 4.	410
6. Lehallgatási jegyzőkönyv Márton Áron és a gyulafehérvári székeskáptalan tagjai között lezajló beszélgetésről (részlet). Gyulafehérvár, 1958. szeptember 20.	414

KACSO SÁNDOR: AZ ERDÉLYI SZELLEMEÉRT KÜZDENI „HIVATÁS, FELADAT, DE ELKERÜLHETETLEN SORS IS” (L. BALOGH BÉNI)	417
Források	
1. Ki a kastélyból a kertbe! Brassó, 1936. július 12.	421
2. Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések. Kolozsvár, 1982. augusztus 15.–1983. május 15.	425
3. Kacsó Sándor levele Simó Gyulához. Kolozsvár, 1946. április 8.	428
KEMÉNY JÁNOS: „AKI AKART ÉS TUDOTT SZOLGÁLNI A MAGYARSÁGNAK, AZ A MIÉNK VOLT, AZT VÁLLALTUK MAGUNKÉNAK” (MIKÓ ZSUZSANNA)	433
Források	
1. Kemény János meghívója az első helikoni találkozóra. Kolozsvár, 1926. június 17.	436
2. Kemény János – Sipos Domokoshoz. Marosvécs, 1926. augusztus 8.	437
3. Elnöki megnyitó a Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság estjén. Marosvásárhely, 1941. január 20.	438
4. Kisebbségi és nemzeti színjátás. Kolozsvár, 1942.	440
LÁSZLÓ DEZSŐ: „AZ ERDÉLYI KÖDÖK MÖGÖTT VAN EGY ELTAKART RAGYOGÓ VILÁG” (L. BALOGH BÉNI)	449
Források	
1. Mi az erdélyi szellem? Kolozsvár, 1930.	454
2. Erdély megismerésének titka. Kolozsvár, 1935.	455
SZABÓ T. (TÖRPÉNYI) ATTILA: „ERDÉLY ELVÁRJA FIAITÓL, HOGY TELJESÍTSE MINDENKI A MAGA KÖTELESSÉGÉT” (L. BALOGH BÉNI)	461
Források	
1. A zilahi Wesselényi-szobor felavatási ünnepe. Kolozsvár, 1942.	466
2. Előljáró beszéd (részletek). 1968.	469
VITA ZSIGMOND: „EGY NEMZET A KULTÚRÁJÁTÓL FÜGG, AZÁLTAL EMELKEDHET FEL ÉS SÜLLYEDHET LE” (L. BALOGH BÉNI)	475
Források	
1. Kulturális kérdéseink (részletek). Lugos, 1933. február 16.	478
2. Vita Zsigmond levele Molter Károlyhoz. Nagyenyed, 1970. december.	483
3. Mintha a Vásárhelyi Találkozó szelleme élt volna tovább... Bukarest, 1982. március 12..	484
BALOGH EDGÁR: „ÁTMEN TENI MAGUNKAT EZER ESZTENDŐ KINCSEIVEL” (FŐCZE JÁNOS)	489
Források	
1. Balogh Edgár jelentése a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságához (részlet). Kolozsvár, 1945. december 27.	492
2. Balogh Edgár: Erdélyi válasz Bécsbe. Kolozsvár, 1957.	494
3. Erdélyt szeretni. Kolozsvár, 1991.	496

DEMETER JÁNOS: „EGY FOLYÓIRATBAN [VAGY] EGY REGÉNYBEN IDÉZNI PÉLDÁUL EZT AZZAL A SZÖVEGGEL, HOGY SZÉP VÁROS CLUJ-NAPOCA, PARADOX” (FŐCZE JÁNOS)	501
Források	
1. Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel (részletek). Kolozsvár, 1930.	504
2. Kopogtatnak a tél borzalmai. Kolozsvár, 1932.	507
3. Demeter János a magyar ifjúság egységének szükségességéről (részlet). Kolozsvár, 1939.	508
4. Megjegyzések az együtt élő nemzetiségek sajtójában és irodalmában használt közigazgatási-területi megnevezésekről. H. n., 1988.	510
TAKÁCS (TAKÁTS) LAJOS: „MINDEN JÓAKARÓ EMBER ELISMERI AZ EGYÜTT ÉLŐ NEMZETISÉGEK MINÉL TÖKÉLETESEBB ROMÁN NYELVISMERETÉNEK A SZÜKSÉGES- SÉGÉT” (FŐCZE JÁNOS).	515
Források	
1. Tájékoztató feljegyzés a Brassai-líceum és a Bethlen-kollégium nevének megváltoztatása ügyében. H. n., 1964. február 3.	517
2. A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plenáris ülésén elhangzó felszólalás. Bukarest, 1973.	517
3. Feljegyzés házkutatásokról, a kisebbségi helyzet romlásáról. H. n., 1980.	521
MÉLIUSZ JÓZSEF: „ÉSSZERŰEN ÉS TISZTA ELMÉVEL SZERETEM ERDÉLYT” (FŐCZE JÁNOS)	525
Források	
1. A nép ír (részletek). Kolozsvár, 1940. április.	527
2. Méliusz József jelentése a dél-erdélyi helyzetről a kommunista pártnak (részletek). H. n., 1943.	530
3. Sors és jelkép (részletek). Bukarest, 1973.	533
MIKÓ IMRE: „A MÚLT NEM MÖGÖTTÜNK VAN, HANEM ALATTUNK, RAJTA ÁLLUNK” (STEFANO BOTTONI)	537
Források	
1. Jancsó Bélának küldött levél. 1932. január 23.	542
2. Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Budapest, 1941.	543
3. „Erdély ügye”. Kolozsvár, 1944. augusztus 23.	543
4. Feljegyzés a szovjet fogságból. Taganrog, 1945. július 1.	544
5. Részlet Mikó Imre leveléből a családjához. Taganrog, 1948. március 22.	544
6. Mikó Imre kézírásos szervezési nyilatkozata a román állambiztonságnál. Kolozsvár, 1952. február 29.	545
7. „Rövid életrajz” című fogalmazvány. Kolozsvár, 1967. február 1.	546
8. Mikó Imre főgondnok pohárköszöntője az erdélyi unitárius egyház székelyudvarhelyi zsinatán Kovács Lajos újonnan megválasztott püspök tiszteletére. Kolozsvár, 1972.	547

FÜGGELÉK

Annotált névmutató	551
A kötetben szereplő egyesületek, szervezetek és pártok annotált mutatója	593
A kötetben szereplő sajtótermékek annotált mutatója.	599

MUTATÓK

Helynévmutató	607
Személynévmutató.	617

• ELŐSZÓ

„Vezetés nélkül elbukik a nép, de segítséget jelent, ha sok a tanácsadó.”

(Péld. 11,14)

Erdély, Kelet-Bánság, Partium, Máramaros, Kárpátalja, Felvidék, Csallóköz, Drávaköz, Bácska, Nyugat-Bánság, Vendvidék (Muravidék) és a Muraköz, Órvidék (Burgenland), Horvát-Szlavónország – Trianon. Fel lehet-e dolgozni egy traumát? Lehet-e együtt élni a veszteségeinkkel? Nyilván más és más válaszokat adtak és adnak ezekre a kérdésekre az anyaországi és az 1920 után kisebbségi sorba kényszerülő erdélyi magyarok. Az is nyilvánvaló, hogy 1920 óta is gyakran változtak idehaza és Erdélyben is a válaszok a kérdésekre. A feleletek sohasem voltak egységesek, talán egyetlen tényezőtől eltekintve. A magyarok többségében (éljenek bárhol is a világban) elutasítás él Trianonnal szemben, és igazságtalannak tartják az első világháborút 100 éve lezáró, Magyarországot szétszaggató békét.

Jelen kötetben huszonöt többé-kevésbé ismert erdélyi személyiséget mutatunk be, és elsősorban a kisebbségi lét védelmében, a magyarság megmaradása érdekében megfogalmazott gondolataikat gyűjtöttük egybe. Mind a huszonöt erdélyi személy a közösségi elkötelezettséget vállaló életpályát mondhat a magáénak. A huszonöt ember huszonöt nagyon eltérő értékrendet és cselekvési irányt mutató, de a kisebbségi társadalomban, a maguk közegeben mindenképpen véleményformáló személyiség. Biztosan lehetett volna másokat is kiválasztani, és írásaikat, gondolataikat felidézni, újra közreadni. Mindenképpen árnyalta volna a képet, és a jelen válogatást is tágította volna, ha nem huszonöt, hanem több markáns erdélyi filozófól, például Gáll Ernőtől (1917–2000), Bretter Györgytől (1932–1977), Cs. Gyimesi Évától (1945–2011) és másoktól is hoztunk volna szemelvényt, vagy az *Ellenpontok* (1982) és a *Limes kör* (1985/86) anyagaiból is válogattunk volna. Egyetlen gyűjtemény vagy antológia sem lehet teljes, ez sem az. Igyekeztünk széles platformon bemutatni az 1920 és 1989 között aktív erdélyi reprezentáns közéleti személyiségeket.

Ahhoz, hogy megértsük a Trianon utáni erdélyi helyzettel kapcsolatos véleményüket, érdemes némi pszichológiai kitérőt tennünk, és három egymással is szoros kapcsolatban álló fogalmat röviden körüljárunk.

A „személyiség” fogalmának nincs egységes, általánosan elfogadott meghatározása. Néhány közös vonás valamennyi pszichológiai szakírónál, mindegyik személyiségelméletben megtalálható. A személyiség fogalma szoros kapcsolatban áll az egyén cselekvésével, viselkedésével, azzal, amit eközben átél. Általános értelemben a személyiség az egyén azon viszonylag tartós és állandó saját

tosságainak összessége, amelyek megkülönböztetik őt más emberektől, s egyben a jövőbeli viselkedésére vonatkozó előrejelzések alapjául is szolgálnak.

A személyiség szoros összefüggésben van az „én” („szelf”) fogalmával: énkép, énreprezentáció, énséma, önértékelés, önbecsülés – ezek valamilyen módon a személy önmagáról való gondolkodását és önmagához való viszonyát fejezik ki. Az énkép önmagunkról való, érzelmekkel átszótt vélekedéseink halmaza. Ezek az önmagunkra vonatkozó nézetek személyiségfejlődésünk során fokozatosan alakulnak ki a környezettel való kölcsönhatások révén (a saját, önálló kezdeményezések, cselekvések során szerzett tapasztalatok; a szociális környezet – szülők, pedagógusok, barátok – visszajelzései; a kortársakkal kapcsolatos, a társas összehasonlításból származó élmények). Az énkép nem merev kifejeződés, hanem a tapasztalatok hatására folyamatosan változó, dinamikus rendszer.

Ugyancsak szorosan az előző fogalomkörökhöz tartozik az „önismeret”: önmagunk megértésére irányul, és azt jelenti, hogy a személynek valóságos képe van saját személyisége összetevőiről, határaitól és lehetőségeiről, ismeri viselkedésének mozgatórugóit, hátterét, motívumrendszerét, helyesen ítéli meg az emberi kapcsolatokban játszott szerepét, hatását. Önismeretünk két forrásból táplálkozik: egyrészt a környezet visszajelzései, másrészt a saját tapasztalatok (önmegfigyelés) alakítja. Az önismeret nem végleges állapot, hanem az életünk során folyamatosan változik, finomodik azáltal, hogy egyre több területen tudjuk kipróbálni magunkat és egyre több emberrel kerülünk kapcsolatba. Önismeret által a személy sikeresebben oldja meg gondjait, hatékonyabban kezeli társas kapcsolatait és összeütközéseit, képes tudattalan késztetéseit feldolgozni, kudarcok után új célt találni és testi-lelki betegségből könnyebben gyógyulni. Önismeret nélkül nem érthetjük meg a körülöttünk lévő világot, ez az alapja embertársaink megismerésének. Az érett személyiség magas fokú önismerettel rendelkezik, ami segíti önmegvalósítását.

Nélkülözhetetlennek tartottuk ezt a rövid pszichológiai fogalommeghatározást, ugyanis a kötetben, amelyet az olvasó a kezében tart, huszonöt nagyon különböző személyiséget mutatunk be. Nyomatékosítani akartuk, hogy mind a huszonöt személy egyedi énképpel és önismerettel rendelkezett, véleményalkotásuk, gondolatviláguk még akkor is csak rájuk jellemző, ha közülük néhányan hasonló eszméket is vallottak, vagy számos dolog tekintetében hasonlóképpen gondolkodtak. Az is biztos, hogy mind a huszonötén meg voltak győződve saját igazukról, gondolatviláguk szilárd alapjairól, hiszen olyan emberekről van szó, akikről biztosan lehet állítani, hogy stabil önismerettel rendelkeztek, érett, kiegyensúlyozott személyiségek voltak. Életútjukat, állásukat tekintve valamenynyien értelmiségiek voltak. Márpedig Erdélyben 1918 után nagy szükség volt azokra az emberekre, akik utat tudtak mutatni. Vezetők, értelmiség, „tanácsadók” nélkül nehezebb lett volna a magyarságnak kitartani, megmaradni Erdélyben.

Az időköz, amelyben a huszonöt erdélyi gondolkodó hatását vizsgáltuk, alig 70 év, lényegében 1918-tól 1989-ig tart.¹ 25 élet, 70 év. Általában problematikusak a korszakolások, hiszen a megközelítés, a kérdésfeltevés, a viszonyrendszer, a keretek mind befolyásolják az időbeli határok megállapítását. Az 1918 és 1989 közötti hét évtizedet is több korszakra lehet elkülöníteni:²

1. 1918/1920–1940. augusztus 30. Az „impériumváltástól” a második bécsi döntésig terjedő időszakban a román államhatalom, a közigazgatás és az erőszak-szervek megerősítésével párhuzamosan a helyben maradó magyarság fokozatos háttérbe szorítása zajlott. A kisebbségi sorsba kényszerülő erdélyi magyarok kezdetben a passzivitással próbálkoztak, majd a politikai aktivitás mellett döntve az érdekvédelem feladatát felvállaló pártot alakítottak Országos Magyar Párt néven 1922-ben. Olyan közösségekről beszélünk, amelyek a 20. század rendkívül változó regionális, nemzetközi viszonyai között keresték a helyüket. A kisebbség vezetői nemcsak elszenvetői voltak az eseményeknek, hanem a gyakori és radikális politikai-hatalmi változásokra válaszokat is kidolgoztak, és ezek megvalósítása érdekében döntéseket is hoztak.

2. 1940. augusztus 30. – 1944. augusztus 23. Az 1940-es második bécsi döntés visszaadott Magyarországnak 43 492 km²-t, Erdély északi és keleti részét, benne a majdnem színmagyar Székelyfölddel. Mintegy 200 ezer magyar menekült vagy települt át Dél-Erdélyből és a Regátból, és hasonló nagyságrendű román népesség távozott Észak-Erdélyből Romániába. A Dél-Erdélyben maradó magyarok sorsa rosszabbra fordult. Észak- és Dél-Erdélyben máshol vannak a töréspontok, sőt az 50 hónapon belül további kisebb korszakokat is lehet különíteni.

Az 1944 utáni 45 évet még jobban lehet tagolni. Vincze Gábor például kilenc korszakot határozott meg:³

1. 1944. augusztus 23. – 1945. február 28. Constantin Sănătescu tábornok első kormányának megalakulásától Nicolae Rădescu tábornok kormányának bukásáig;

2. 1945. március 6. – 1947. május 22. Petru Groza miniszterelnökké történő kinevezésétől Luka Lászlónak (Vasile Luca, 1898–1963), a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága egyetlen magyar tagjának a kolozsvári *Igazságban* megjelenő cikkéig: „A romániai magyarság útja”. Luka szembefordult a Magyar Népi Szövetség kommunista vezetői által addig követett népfrontpolitikával, és meg-

¹ Balogh Edgár egyik fontos, a romániai forradalom előtti időszakra visszatekintő írása 1991-ben született. Lásd Balogh Edgár: *Erdélyt szeretni*. Kolozsvár, 1991. Jelen kötet 496–499. oldalain.

² Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013. 472–480.

³ Vincze Gábor (összeáll., s. a. rend., bev. tanulmányt és jegyz. írta): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2003. XV.

hirdette az „elvtelen magyar egység” elleni harcot, a tisztogatások megkezdését a magyar intézményekben.

3. 1947. május 22. – 1948. december 12. A cikk utáni tisztogatás kezdetétől a Román Munkáspárt KV Politikai Titkárságának határozatáig a nemzetiségi kérdésről. Az 1948. január 25-én tartott román népszámlálás adatai szerint Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék megyékben 740 ezren éltek. Udvarhelyen 97,3%, Háromszéken 87,7%, míg Csíkban 86,9%-os volt a magyar anyanyelvűek aránya. A 330 ezres lakosságú Maros megyében a magyarok csekély többségben voltak (50,8%).

4. 1948. december 12. – 1956. október 23. A „lenini-sztálini nemzetiségpolitika” időszaka. A többségében magyarok által lakott székelyföldi területek Sztálin közbenjárására területi autonómiával rendelkeztek. A Magyar Autonóm Tartomány (MAT, románul: Regiunea Autonomă Maghiară) 1952. szeptember 21-én jött létre Marosvásárhely központtal. Hivatalos nyelve a román és a magyar volt. A tartomány területe 13 550 km², amelyen 731 ezren éltek, közülük 565 ezren (77,3%) magyarok. 1960-ban átalakították, elcsatolva déli részét, és hozzáadták a nyugati részen az addig Kolozs tartományhoz tartozó marosludasi rajont, ezáltal létrehozva a Maros-Magyar Autonóm Tartományt. Létét az újonnan elfogadott román alkotmány szavatolta. A korszak a budapesti forradalom kitöréséig tartott.

5. 1956. október 23. – 1965. március 19. A budapesti forradalomtól Gheorghe Gheorghiu-Dej haláláig (a nacionalista, neosztálinista kurzus időszak).

6. 1965. március 22. – 1968. január 1. Nicolae Ceaușescu első titkárrá választásától – a kulturális liberalizáció és a hatalmi bázis kiépítésének éve.

7. 1968. április 27. – 1973. május 13. A Román Kommunista Párt – az átmeneti engedmények éve.

8. 1973. május 13. – 1982. március. A nyíltan diszkriminatív oktatási törvény kiadásától a nyílt ellenállás kezdetéig, az *Ellenpontok* nagyváradi szamizdatlap megjelenéséig.

9. 1982 tavasza – 1989. december 16. A magyar kisebbség elleni „végső roham”, a meghirdetett „szisztematizálási tervet”, amelyet a köznyelv falurombolási programnak nevezett el, már nem sikerült megvalósítani. A Ceaușescu-rezsim hisztérikus korszaka a diktátor bukásáig tartott.

Azért is fontos szakaszolni a jelen kötet által tárgyalt 70 évet, mert ebből is látszik, hogy a könyvben szereplő huszonöt erdélyi személyiség nem azonos körülmények között élt és alkotott. Nem az egyéni, vagyoni, társadalmi helyzetük és szocializációjuk különbözőségére utalunk csak, hanem elsősorban az egyes történelmi korszakok eltérő kihívásaira. Össze sem lehet hasonlítani például Sándor József mozgásterét Mikó Imréével. Előbbinek az impériumváltás körülményei közepette kellett megvédenie, építenie az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet (EMKE), és a bukaresti parlamentben kellett végigküzdenie a magyarság

politikai harcait. Utóbbinak diktatúra keretei között kellett megállnia helyét az Unitárius Egyház főgondnokaként és a kisebbségi jog szakértőjeként. Sándor Józsefnek nem kellett megalkudnia, kompromisszumokat kötnie, legalábbis nem a moralitását érintő mértékben, hogy véleményét kinyilváníthassa akár a román parlamentben is. Mikó Imre, miután 1948-ban visszatért a szovjet hadifogságból, közel harminc éven át a román kommunista állambiztonság megfigyelése alatt állt. Sőt, egyszerre volt a kommunista állambiztonság megfigyelt célszemélye és egyben hálózati ügynöke is. Az egyik esetében fel sem merült olyan szintű nyomás, amelyet a másik nemhogy elviselni kényszerült, hanem a nyomásgyakorlókkal szorosán együtt kellett működnie. Vagy a magyarság körében vallási meggyőződéstől függetlenül általánosan tisztelt Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök, aki a papi hivatást az impériumváltás korszakában kapta, a két világháború közötti nemzeti és vallási kisebbség tagjaként fejtette ki hatását, majd a kommunista diktatúra idején sem volt hajlandó feladni elveit.

Huszonöt különböző személyiség, erős énképpel és önismerettel, változatos kihívást produkáló történelmi korszakokban igyekezett megtalálni egyéni útját, és nemzeti sorstársainak is utat mutatni, mert ha sok a „tanácsadó”, az segítség a népnek is. Ha abban, ahogyan az erdélyi magyarság ügyének szolgálatát elképzelték, voltak is eltérések, közösségük iránti mély elkötelezettségükhöz nem fér kétség.

A kötet használatát részletes bevezető tanulmány segíti, amely nem vállalkozhat minden Erdélyben élő nép történetének a bemutatására. A közölt szemelvények az erdélyi impériumváltást követő hét évtizedben keletkeztek, de a tanulmány mégsem ezt a korszakot tárgyalja, hanem a középkortól Trianonig terjedő kilenc évszázadra fókuszál. Érzékeltetni kívánja az olvasóval, hogy mit jelent a magyarságnak Erdély, és miben áll Erdély jelentősége politikai, történelmi, kulturális, művelődési és gazdasági értelemben, továbbá azokat a folyamatokat és összefüggéseket igyekszik feltárni, amelyek a középkortól kezdve végül Erdély Romániához csatolásához vezettek. A magyar szakirodalomban lényegében konszenzus van abban a kérdésben, hogy milyen tényezők járultak hozzá a trianoni békekötéshez. Ezt majd a tanulmány megfelelő helyén tárgyaljuk, itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy több tényező mellett Erdély etnikai és demográfiai összetételének évszázados átalakulása vezetett ahhoz, hogy a trianoni feltételek egyáltalán bekövetkezhesenek. Ezért foglalkozik a bevezető tanulmány részletesen az 1920 előtti évszázadokkal. Mivel nem rendelkezünk minden korszakból elegendő primer forrással, ezért a tanulmányban a hagyományos történelmi megközelítés mellett a demográfiai, művelődés- és vallástörténelmi, sőt kultúrantropológiai módszerek is megjelennek, tágítva az ismeretek körét. Végezetül megfogalmazza azt a kérdést, amely a legtöbb magyar embert is foglalkoztatja, hogy miben gyökerezik az úgynevezett „Trianon-trauma”, és mit lehet kezdeni vele.

A kötetbe kiválasztott huszonöt erdélyi személyiség – politikusok, irodalomírók, publicisták, tudósok, egyetemi tanárok, papok stb. – életútjának bemu-

tatása után közreadjuk legfontosabb munkáik és a róluk készülő alapvető feldolgozások listáját. Azt követően írásaikból, gondolataikból válogatunk. Többnyire olyan szövegeket, amelyek első alkalommal jelennek meg nyomtatásban, vagy ha korábban ki is adták őket, ma már nagyon nehezen hozzáférhetők. A közölt szövegek alkalmasak arra is, hogy a hagyományos politikatörténeti megközelítéssel vizsgáljuk Erdély 1989 előtti 70 évét, de kínálják az olvasónak a modern kutatásokban egyre inkább meghatározó mikrotörténeti perspektívát is. A huszonöt szerző írásaiból megismerhetjük a helyi önszerveződések példáit vagy az erdélyi közigazgatás másságát. Választ kapunk olyan kérdésekre, hogy miként lehetett intézmény nélkül társadalmat építeni, hogyan lehetett politikai érdekeket képviselni, milyen volt a kisebbség képviselőinek szocializációs háttere. A huszonöt személyiség életpályája oly gazdag, és a 70 évet bemutató írásaikban olyan sok intézmény, szervezet, sajtótermék, továbbá személy és helynév fordul elő, hogy jobbnak láttuk azok kigyűjtését, és külön függelékben történő közreadását. Lényegében egy kis Erdély 1918–1989 lexikont hoztunk létre.

A kötet megjelenéséért legtöbbit a két kiadó, az erdélyi Iskola Alapítvány és a L'Harmattan Kiadó, valamint a kiadásban közreműködő munkatársaik tettek. A huszonöt erdélyi személyiség és gondolataik bemutatásáért az egyes személyek avatott szerzőinek jár a köszönet. Köszönettel tartozunk továbbá az itt közreadott iratok megjelentetését lehetővé tevő és a kiválogatásban aktívan segédkező intézmények munkatársaiknak is: Bárdi Nándornak a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetből (Budapest), Bicsok Zoltánnak a Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatalából (Csíkszereda), Bitay Enikőnek az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől (Kolozsvár), Bogdándi Zsoltnak az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől, Cseke Péternek (Kolozsvár), H. Szabó Gyulának (Kolozsvár), Komáromi Csabának a Petőfi Irodalmi Múzeumból (Budapest), Majorné Vita Etelkának (Kolozsvár), Ősz Elődnek az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárából (Kolozsvár), Parragi Mártának a Petőfi Irodalmi Múzeumból, Szász Hunornak a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumból és Vörös Alpár Istvánnak (Kolozsvár).

A bevezető tanulmány elkészítéséhez nyújtott hasznos megjegyzéseikkel a szerzőt segítette Bárdi Nándor, Oborni Teréz és H. Németh István, valamint L. Balogh Béni, akinek nemcsak értékes észrevételeiért vagyunk hálásak, hanem azért is, mert felhívta a figyelmet a fontos román szerzőkre, és le is fordította megállapításait.

Budapest, 2020. november 1.

A kötet szerkesztői

• A TRIANONI TRAUMA FELDOLGOZÁSA

SZABÓ CSABA

A versailles-i Nagy-Trianon-kastély folyosóján, a La galerie des Cotelles-ben 100 évvel ezelőtt, 1920. június 4-én magyar idő szerint 16:32-kor aláírt békeszerződés máig heves érzelmeket vált ki a magyar emberek többségéből. Miért nem tudta a magyar politikai elit elhárítani a csapást? Valójában mit is veszített el a magyarság Trianonban? Ilyen és hasonló kérdések sorjáznak 1920 óta, immár 100 éve.

Hiba lenne kizárólag a 19. század végi és a 20. század eleji magyar politikusokat kárhóztatni az első – magyar szempontból vesztes – világháborút lezáró békediktátumért és annak következményeiért. A történészek általában kerülnek a „mi lett volna, ha” típusú kérdések feltevését, hiszen az a kontrafaktuális szellemi játékok izgalmán túl nem sokban járulna hozzá a múlt megismeréséhez, sőt talán éppen a történelmietlen fikciót erősítené. A történelemtudomány ugyanis a megismerhető források alapján megállapítható tényeken alapul. Márpedig tény, hogy a 15. század végi Magyar Királyság az akkori Európa egyik erős állama volt. Természeti kincseinek gazdagsága és mezőgazdasági területeinek termékenysége stabilitást és viszonylagos jólétet jelentett a királyság alattvalói számára. A nyugat-európaihoz képest gyérebb városi, pontosabban piaci hálózat és a városi polgárság csekélyebb ereje, valamint az ország nagy területéhez mért kisebb népsűrűség jelezte a különbségeket.⁴ Mégsem ez okozta a Magyar Királyság középkorvégi tragédiáját, hiszen más hasonló adottságú nemzetek (pl. Anglia) a következő századokban nagyhatalmakká váltak,⁵ amíg Magyarország elveszítette középhatalmi jellegét, és részekre tört. A Magyar Királyság a 16. században olyan veszedelmes, terjeszkedő hatalommal, az Oszmán Birodalommal került közvetlen

⁴ Kubinyi András városfejlesztési, várostörténeti tanulmányai meghatározóak ebben a kérdésben. Vö. Kubinyi András: „A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez”. *Településtudományi közlemények*, 1971/23. 58–78; uő.: *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. Tanulmányok Budapest múltjából*. 19. kötet. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 1972. 39–56; uő.: *A késő-középkori Magyarország történeti demográfiai problémái*. In: *A KSH Népegyetemes Kutatóintézetének 2001. évi történeti demográfiai évkönyve*. KSH. Budapest, 2001. 105–119; uő.: „Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében”. *Történelmi szemle*, XLVI. évf. 2004/1–2. 1–30.

⁵ Russell, Josiah Cox: *Medieval regions and their cities*. Studies in historical geography. Indiana University Press, Bloomington, 1972; Population in Europe. In: Cipolla, Carlo M. (ed.): *The Middle Ages*. The Fontana Economic History of Europe 1. Collins, Glasgow, 1975. 25–71; Platt, Colin: *Medieval England*. A social history and archaeology from the Conquest to A.D. 1600. Routledge & Kegan Paul, London, 1978.

összeütközésbe, amelynek megállítására nem volt képes, és ez döntő hatást gyakorolt az ország további sorsára. Igaz, hogy a törökök már az előző században megjelentek a Magyar Királyság határán, de ekkor még az állam ereje elegendő volt ahhoz, hogy feltartsa az Oszmán Birodalmat. Mohácsot és Buda elestét követően azonban Magyarország területén merevedett meg az a frontvonal, amely az egymást legyőzni nem képes két világhatalom, az oszmánok és a Habsburgok harca során alakult ki. Ennek következménye volt az ország három részre szakadása, amely a keleti területeken egy másik magyar állam, az Erdélyi Fejedelemség kialakulásához vezetett. A gyakori fegyveres összecsapások, a hadjáratok, illetve a folytonos veszélyhelyzet jócskán visszavetette a Magyar Királyság általános fejlődését.

A középkori Magyarország területén számos különböző kultúrájú etnikum élt együtt, de ez akkor semmiképpen sem okozott problémát, mert a kor gondolkodásában a „nemzetiség” fogalma még nem jelent meg, ugyanis abban az időszakban a későbbi nemzet fogalom is teljesen mást jelentett. A rendi társadalomban a privilegizált nemesség alkotta a magyar rendi nemzetet, amelynek tagjai Hungarusnak nevezték magukat, bármely nemzetiségből is származtak. Az országban élő jobbágnépesség között a nemzetiségi hovatartozás a 17. századig nem, vagy csak igen csekély mértékben okozott összetűzéseket. Az idegenek és a magyarok a királyságon belül a társadalmi tagoltságnak és helyzetüknek megfelelő alattvalóként éltek. Az, hogy a végvári harcok során a magyar a némettel, szlovákkal, szerbvel, horváttal, lengyelrel és más népekkel együtt harcolt az oszmánok ellen, nem szétfeszítette, ellenkezőleg, inkább összekovácsolta őket. Ugyanakkor a folyamatos háborúk hozzájárultak ahhoz, hogy a 18. század elejére a Kárpát-medencében, különösen annak középső, jobbára magyarok lakta síkvidéki területein a magyarság jelentősebb számban pusztult el, mint a peremvidékeken, a magasabban fekvő hegyvidék védettségében élő nagyrészt szláv és vlach népesség. A magyarság számarányának csökkenését tovább erősítette a törökellenes visszafoglaló háborúk elmúltával az ország népességét betelepítéssel gyarapítani kívánó, az elvándorlás és a népességfogyás megállítását célzó uralkodói és földbirtokosi szándék, amely jelentős külföldi lakosságot telepített le az országban. Az igazi tragédiát a 19. században egyszerre jelentkező három eszmeáramlat (a nacionalizmus, a liberalizmus és a szocializmus)⁶ közül különösen a nacionalizmus kialakulása és elterjedése okozta. A nemzeti öntudatra ébredő, nemzetiséggé váló etnikumokkal sem a liberális, sem pedig a konzervatív politikai elit nem tudott mit kezdeni, igényeikre nem tudott kielégítő választ adni. Ebben nagy szerepet játszott az is, hogy a 19. században a nemzetfogalomban gondol-

⁶ Lieber, Hans-Joachim (Hrsg.): *Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart*. Bundeszentrale für Politische Bildung. Bonn, 1993; Beyme, Klaus von: *Politische Theorien im Zeitalter der Ideologien, 1789–1945*. Westdeutscher Verlag. Wiesbaden, 2002; Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika?* Osiris. Budapest, 2003.

codók képtelenek voltak elfogadni nemzetiségi szempontból heterogén államot: a magyar politikai elit éppúgy a nemzetiségek beolvasztására törekedett, mint a korabeli francia vagy angol.

Az első bekezdésben feltett második kérdésre viszonylag kézenfekvőnek tűnik a válasz: az önbecsülését és az illúzióit. Magyarország a Hunyadi Mátyás halálát követő háromnegyed évszázad elteltével európai középhatalmi státusát elveszítve Európa nyugati részét védő határőrvidékké vált. Ugyanakkor a „függetlenség” eszméje az idegen hatalmakkal szemben időről időre felértékelődött a magyarság számára, és ciklikusan, úgy 100 évente megvívtuk felkeléseinket, szabadságharcainkat (Bocskai-felkelés, 1604–1606; Rákóczi-szabadságharc 1703–1711; 1848–1849; 1956). Ezeket a Bocskai-féle hadivállalkozás kivételével rendre elbuktuk,⁷ de „tartásban”, önbecsülésben mégis sokat jelentettek a nemzetnek, a magyar identitásnak. A trianoni békediktátumban rögzített területi elcsatolások (Erdély, Máramaros, Partium és a Kelet-Bánság mellett a Felvidék, Kárpátalja és a Csalólóköz, valamint a Drávaköz, Bácska, a Nyugat-Bánság, a Vendvidék (Muravidék) nagyobb része és a Muraköz, azonkívül az Őrvidék (Burgenland), továbbá Szepes és Árva vármegye egyes települései, legvégül Horvát-Szlavónország Fiumével együtt) azonban olyan megaláztatást jelentettek, amelyeket a magyar közgondolkodás azóta sem tudott feldolgozni. Úgy tűnik, hogy maga a történelmi tudat szenvedett csorbát. A Magyar Királyság Európa egyik védőbástyájaként a 15. századtól két és fél évszázadon keresztül eredményesen feltartóztatta az oszmán hódítást, és eközben felélte erőforrásait. Európa keleti határán végvidékké vált, de mégiscsak része maradt a kontinensnek, népeinek közösségébe tartozott, osztozott eszméiben, kultúrájában.

Hogy mit veszített még el a magyarság Trianonban? A kérdésre akkor lehet pontos választ adni, ha megnézzük, mit is jelentett Erdély a magyarságnak.

ERDÉLY – „TÜNDÉRORSZÁG”

Erdély – ha a modern ember felüti a 21. század Brockhausát, vagyis beírja a Google keresőjébe a kifejezést, a Wikipédia elsőként a névváltozatokat sorolja fel: románul Transilvania vagy Ardeal, németül Siebenbürgen vagy Transsilvanien, latinul Transsilvania vagy Transsylvania, erdélyi szász nyelven Siweberjen, törökül Erdelistan.⁸ Beszédeselek az elnevezések, ugyanis gazdag történelmi múltra, benne számos nép jelenlétére utalnak. A rómaiak i. sz. 106 és 271 között Daciának nevezték itteni provinciájukat. A középkor hajnalán magyarul az „Erdőelve”

⁷ Meg kell jegyezni, hogy a bécsi (1606) és szatmári békék (1711) kedvező helyzetben hagyták a magyarországi rendi politikát: sőt, a legerősebb rendiséggel rendelkező Habsburg-tartománnyá tették az országot.

⁸ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdély> (lekérdezés: 2020. július 6.).

nevet használták, ami az „erdőn túlt” jelentette, és az Erdélyi-középhegységben található Ignyon-erdőre – későbbi és ma is használatos nevén Király-erdőre – vonatkozott. Az „elve”/-túl utótag a magyar nyelvben gyakran előfordul tájegységek jelölésére. Például a Déli-Kárpátokon túli Havaselvében (Havasalföld), vagyis „havasokon túli” terület nevében, a későbbi román vajdaság elnevezésében vagy a 11. században Erdély keleti és déli vidékein a gyakori kun és besenyő támadások ellen védő gyeplő, illetve a gyeplőn túli, gyeplőelnevezésben.⁹

A középkori Erdély területe kisebb volt, mint az 1571-re¹⁰ kialakuló Erdélyi Fejedelemség. Közigazgatási tekintetben csak a hét erdélyi vármegyét, a Szász – másként Királyföldet – és a Székelyföldet, valamint a szintén szászok lakta északkeleti Besztercei kerületet és a Brassói kerületet foglalta magába. A 11–12. századi latin nyelvű oklevelekben a területet Ultrasilvanusként említik, amely tükörfordítása az „erdőn túl” fogalomnak. Ez változik a 12. század végén, amikor megjelenik a Transsilvanus alak a forrásokban, ami ugyanazt jelenti, csak az olasz latin helyett a francia és német latin nyelvhasználatra utal. A latin nyelvből származik a Transilvania alak. Erdély német neve: Siebenbürgen, vagyis „hét város”, amely a szászok lakta hét nagyvárost (Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Segesvár, Szászsebes, Szászváros és Kolozsvár) jelentette. A román Ardeal a magyar nyelvből származik, mint ahogy a földrajzi nevek többsége (például a folyók elnevezése: Szamos – Someș, Körös – Criș, Maros – Mureș, Temes – Timiș, Olt – Olt, Ompoly – Ompoi, Lápos – Lăpuș, Almás – Almaș, Aranyos – Arieș, Nyárad – Niraj).¹¹

Erdély a középkorban a Magyar Királysághoz tartozott mint külön kormányzati egység, majd a 16. század második felétől több mint egy évszázadig Erdélyi Fejedelemség néven az erdélyi magyar fejedelmek gyakorlatilag önálló államként kormányozták. A 17. század végétől a Habsburg Birodalom tartománya volt, amely nagy fokú autonómiát élvezett, és amelyet Mária Terézia 1765-ben nagyfejedelemségi rangra emelt. 1867-től több mint fél évszázadig az Osztrák–Magyar Monarchián belül újra Magyarország szerves részét képezte.

Amikor ma Erdélyről beszélünk, általában Románia egész nyugati részére gondolunk, vagyis ideértjük a történeti Erdélyt, a Partiumot,¹² az egykori Fel-

⁹ Tagányi Károly: Gyepű és gyeplőelnevezés. *Magyar Nyelv*, IX. évf. 1913. 98–104, 145–152, 201–206, 254–266; Kurecskó Mihály: Erdély történelme a középkorban. In: Kovács Zsuzsanna – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Erdély 1000 év öröksége*. Magyar Nemzeti Levéltár – Libri Könyvkiadó – Iskola Alapítvány. Budapest–Kolozsvár, 2020. 11.

¹⁰ János Zsigmond 1571 tavaszán hunyt el, és vele együtt a Szapolyai-család is kihalt. Erdélyi egysége a Magyar Királysággal nem vált valóra. Az erdélyi rendek török támogatással Báthory Istvánt, Kelet-Magyarország legnagyobb földbirtokosát választották meg fejedelmükké.

¹¹ Kniezsa István: Erdély földrajzi nevei. In: Deér József (szerk.): *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1940. 71–80; Tonk Sándor: „A magyarság megtelepedése Erdélyben a középkori magyar krónikák tükrében”. *Erdélyi Múzeum*. 1996/1–2. 41–50.

¹² A ma is használatos Partium kifejezés az erdélyi fejedelmek uralkodói címéből ered, amely címet a Szapolyai II. János választott király és Habsburg I. Miksa magyar király között megkötött

ső-Magyarország keleti csücskét és a Bánság¹³ keleti nagyobb részét is, mintegy 103 000 km²-t, körülbelül 7,5 millió lakossal, köztük 1,3 millió magyarral. Ugyanakkor a történelmi Erdély ennek a nagyobb területnek csak a középső és a keleti részét jelenti, 57 000 km²-t, ahol négy millióan élnek.

Erdély természeti kincsei

Erdély nyersanyagokban, ásványokban rendkívül gazdag terület. Termékeny folyóvölgyei, erdőkkel borított hegyei és lankás domboldalai bőségesen kínálják a fát, a halat és a vadat, és az erdélyi táj az itt élő embereknek évszázadokon át lehetővé tette a növénytermesztést éppúgy, mint a havasi állattartást. Aranyát már a rómaiak is bányászták. A császári kezelésben levő tárnákból mintegy ezer tonna nyersaranyat termeltek ki a római uralom másfél évszázada alatt. Honfoglaló őseink folytatták az ismert nemesfémhányak egy részének művelését. Árpád-házi királyaink, elsőként Szent István törvényei szabályozták a bányászatot, főként a nemesfémhányászatot. Kimondták, hogy a föld kincse a királyé, a kibányászott nemesfémeket a kincstárnak kell beszolgáltatni. Igaz, az Erdélyből származó nagy mennyiségű arany jelentős része ekkor még mosásból származott. A Bihar-hegységben eredő folyót, amely Erdély közepén 130 kilométer hosszan kanyarogva elválasztja egymástól a Gyalui-havasokat és az Erdélyi-érchegységet, aranytartalmú homokja és a környékén évszázadok óta művelt aranymosás, aranybányászat miatt Aranyosnak hívják.¹⁴

A 13. századtól a 16. századig Európában Magyarországon termelték ki a legtöbb aranyat. Évente mintegy ezer kilogramm aranyat és tízezer kilogramm ezüstöt hoztak a felszínre. Az Anjou-k, Zsigmond és Mátyás király korában a kitermelt arany mennyisége már meghaladta az 1500 kilogrammot, később ez

speyeri szerződésben (1570/71) fogalmazták meg. Eszerint II. János lemondott választott királyi címéről, és helyette fölvette az Erdély és Magyarország hozzákapcsolt részeinek fejedelme (Princeps Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum) címet. A Partium területe alatt tehát a történelmi Erdélyen kívül eső, az erdélyi fejedelmek joghatósága alá tartozó területet értjük, amelynek nagysága többször változott a történelem során. A fejedelemség megszűnését követően közigazgatási szempontból a Partium sem került vissza a Magyar Királysághoz. 1709-ben I. József elrendelte, hogy a partiumi vármegyék, Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd, valamint Kővár vidéke részben az erdélyi Gubernium alá, részben a bécsi központi kormányhivatalok alá tartozzanak. 1732-ben III. Károly újból Erdélyhez csatolta Partiumot. A magyar rendek kérésére az 1832–1836. évi országgyűlésen törvénybe iktatták a Partium közigazgatási visszacsatolását Magyarországhoz.

¹³ A Bánságot délen a Duna, nyugaton a Tisza, északon a Maros, keleten pedig a Ruszka-havas, valamint a Temes és a Cserna folyók völgye határolja. A Bánság, vagy másként Bánát a 18. század elejétől a Temesi Bánság nevet viselte.

¹⁴ Simon Zsolt: Az aranykitermelés kezdetei a középkori Erdélyben. In: *Certamen II.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2015. 217–229.

2500 kilogrammra emelkedett. Igaz, hogy ennek a mennyiségnek a jelentősebb része nem Erdélyből, hanem a Magyar Királyságból, a felső-magyarországi bányavidékről származott.

A középkori magyar ércbányászat jelentősége csökkent a 16. századtól. Az Újvilág felfedezése után az amerikai kontinensről óriási mennyiségekben érkezett nemesfém Európába. Emiatt a világ nemesfém-előállításában játszott szerepét a Magyar Királyság gyorsan elveszítette. Ugyan a felszínközeli gazdag telepek kimerülését még ellensúlyozták a bevezetett új bányászati eljárások, és a kibányászott fém mennyisége sem lett kevesebb, mint a középkorban. A nemesfém-bányászatot az oszmán hódítás sem befolyásolta, mivel a bányák nem kerültek oszmán kézbe, de az Amerikából befolyó arany tömege miatt a magyar nemesfém jelentősége csökkent.¹⁵ Az arany- és ezüsttartalmak határozták meg a korszakban – és még hosszú ideig – egy-egy ország erejét, gazdagságát.

A középkorban az aranyhoz fogható értékes ásvány volt a só. A Kárpát-medence sóban gazdag lelőhelyei Erdélyben és Máramarosban találhatóak. Már a rómaiak is jelentős kitermelést folytattak. A honfoglalás után a magyarság kiterjesztette fennhatóságát az erdélyi sóbányákra, majd a 13. századtól a máramarosi sóvölgyekre is. A sóbányák kezdettől fogva királyi birtokok voltak. A sómonopólium megszervezéséhez kapcsolódik több vármegye (Kolozs, Torda, Doboka, Belső-Szolnok) kialakulása, amelyek székhelyei a sóbányák közelében találhatóak.

A sóbányászok, sóvágók Erdélyben és Máramarosban mindig magyarok voltak, erre utal az is, hogy a sóbányászattal kapcsolatos munkaeljárások és eszközök nevei mind magyar eredetűek. Egyik legkedvesebb középkori legendánk, Árpád-házi Szent Kinga lengyel királyné gyűrűjének csodája is a máramarosi sóbányához kapcsolódik.¹⁶

Erdélyben évszázadok óta ismert az ásványi anyagokban és szénsavban gazdag borvizek jótékony hatása. A borkutakból származó borvíz leggyakrabban a Székelyföldön fordul elő olyan bőségben, hogy lényegében szabadon elfolyik a forrásokból. A jó kutakról a helyiek évszázadok óta máig hordják az ivóvizet. Ma már az ásványvízgyártók is felfedezték e természeti kincset.¹⁷

¹⁵ Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. In: *A gr. Klebelsberg Kúnó Történetkutató Intézet Évkönyve VI.* Bécs, 1936. 32–142.

¹⁶ Draskóczy István: „Sóbányászat és -kereskedelem Magyarországon a középkorban”. *Valóság*, LVII. évf. 2014/4. 56–67; uő.: „A sókamarák igazgatása és tisztségviselői (1440–1457)”. *Turul*, XC. évf. 2017/2. 2–8; Weisz Boglárka: Az erdélyi sókamarák ispánjai a 14. század végéig. In: *Certamen IV.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 241–256; uő.: *A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Kutatóintézet. Budapest, 2018.

¹⁷ Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon I. A–E.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. Borvíz. 344; Jánosi Csaba – Péter Éva – Jánosi Kincső: Székelyföldi fürdők. In: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* Csíkszereda, 2005. 583–596; *Székelyföld borvizei.* Polgár-Társ Alapítvány – Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület. Csíkszereda, 2009; Jánosi Csaba – Péter Éva – Berszán József – Jánosi Kincső: Udvarhelyszék ásványvizei. In:

Erdély ásványkincsekben ma is gazdag (szén, vasérc, ólom, mangán, réz és kén). A történelem folyamán mindig értékes nyersanyaga volt a fa. A természeti kincsek évszázados kitermelésén túl Erdély legfontosabb mezőgazdasági tevékenysége az állattenyésztés, bizonyos területeken a borászat és a gyümölcs-termesztés.¹⁸

Erdély gazdagságát és gazdaságát ugyanakkor a helyén kell kezelni. Különösen az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásait vizsgálva érdemes feltenni a kérdést, hogy valójában milyen mértékben befolyásolta Trianon a magyar gazdaság fejlődését, mert ebből a megközelítésből következtetni lehet Erdély gazdasági fejlettségére is. Újabb kutatások szerint 1920 után Magyarország gazdasági teljesítménye nemzetközi összehasonlításban nem vesztett a dualizmus időszakában megfigyelhető relatív teljesítményéből. Lényegében tartotta azt a szintet, amelyet akkor produkált, amikor Trianon negatív hatásai még nem érvényesülhettek.¹⁹ A jövőben kritikusan kell szemlélni a békeszerződés gazdasági következményeinek hagyományos értelmezéseit. Ezt támasztják alá a regionális fejlettségi kutatások is. Megdöbbentő módon éppen a trianoni határokkal együtt futó törésvonalakat mutatnak a fejlettségi elemzések és a hozzájuk tartozó térképek.²⁰ Amennyiben csak Erdély fejlettségét vizsgáljuk, fontos utalni a 20. század

Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009*. II. Csíkszereda, 2009. 221–232; Jánosi Csaba – Berszán József – Péter Éva: *Székelyföld fürdői*. Csíkszereda, 2013.

¹⁸ Az erdélyi mezőgazdaság módszerei elmaradottabbak voltak, mint a magyarországiaké, így termelékenységük sem volt olyan mértékű. Erdélyben és a Partiumban az egykorú források tanúsága szerint gyenge minőségű bort állítottak elő. A bihari-váradai bort csak rövid távon lehetett szállítani, a legolcsóbbnak számított. Az erdélyi marhakivitel fontos volt, bár nem annyira, mint az alföldi. A témában alapvető irodalom: Imreh István (szerk.): *A rendtartó székely falu*. Kriterion Könyviadó, Bukarest, 1973. Újabb részletes tanulmányokkal az erdő- és vízgazdálkodásról, a növénytermesztésről és az állattartásról: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz, Budapest, 1993.; R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Osiris, Budapest, 2000.; Szabó Péter: Erdőgazdálkodás a középkorban. In: Gyöngyössi Márton (szerk.): *Magyar középkorigazdaság- és pénztörténet*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006. 81–104. Szőlőművelés és borászat. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz*. 2. kötet. Gazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. 527–595.

¹⁹ Vö. Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 47–79. Itt 48.

²⁰ Demeter Gábor: Perifériák és fejlett régiók a történeti Magyarországon (1890–1910). In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. Módszerek és megközelítések. MTA BTK – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Budapest–Debrecen 2018. 145–194. Különösen a 176. oldaltól, valamint a 45–53. ábrák, térképek. Lásd még: Demeter Gábor – Radics Zsolt – Pénzes János: Fejlettségi és formális (hasznossági) régiók és törésvonalak Köztes-Európában 1910–1930 között. In: *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. Budapest–Debrecen 2018. 219–254. Itt 238. 17. ábra.

második felétől napjainkig jól nyomon követhető regionális politikai és területi egyenlőtlenségi viszonyokra is. A kommunista modernizáció első periódusában, az ötvenes-hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari vidékekre (Brassó, Dél-Erdély, Temesvár) összpontosított. A Székelyföld (Hargita és Kovászna megye), illetve a Partium (Szatmár, Szilágy) fejlesztésére csupán az 1968-as megerendszer kiépítését követően került sor. A ma többségében vagy nagy arányban magyar székelyföldi és partiumi területek gazdaságilag periférikus régiók maradtak. „Részben a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár–Arad–Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak, míg az ezen a félkörön kívül eső területek: Bihar északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód, illetve a Székelyföld egy leszakadó régiókból álló gyűrűt képez.”²¹

Erdély kulturális gazdagsága

A tudós és művelt Erdély jelentősen gazdagította a magyarság kultúráját. A tétel igazolására álljon itt egy rövid válogatás Erdély néhány híres szülöttéről, akik a magyarság, sőt Európa és a világ tudományos fejlődéséhez is hozzájárultak. A felsorolás, mint minden ilyen gyűjtés, esetleges. Lehetne ennél több is, kevesebb is.

A barcasági Apáca községében született 1625-ben Tsere János (Apáczai Csere János). Kolozsvári, majd gyulafehérvári tanulmányai után Hollandiában jelentette meg *Magyar Encyclopaedia* (Utrecht, 1653) című művét, amelyben Magyarországon elsőként foglalta össze az élőlényekről szóló ismereteket, és ezzel lefektette a magyar nyelvű tudományos írásbeliség alapjait. A magyar nyelvű kultúra és művelődés egyik legnagyobb hatású úttörője hazatérte után II. Rákóczi György (1621–1660) gyulafehérvári kollégiumában, majd a kolozsvári református kollégiumban folytatta munkáját.²²

Az orvos Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) iskoláit Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden végezte. 1690-ben megjelenő könyve természettudományos megközelítéssel foglalja össze korának orvosi ismereteit.²³

²¹ Kiss Tamás: „Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói”. *REGIO*, 22. évf. 2014/2. 187–245. Itt 201–202. Vö. Kiss Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: Bárdi Nándor – Éger György – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Magyarok Romániában (1990–2015)*. Tanulmányok az erdélyi magyarságról. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2020. 31–80. Itt 58.

²² Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány: Apáczai enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Lucidus. Budapest, 2004.

²³ Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Bev. és jegyz. Nagy Géza. Kriterion. Bukarest, 1977. 6–36; Pataki Jenő: Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) és kortársai, követői. In: uő.: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Összeáll. Gazda István – Perjámosi Sándor. Neumann Kht. Budapest, 2004.

Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) betűmetsző, nyomdász Kolozsváron alapította meg nyomdáját 1693-ban. A toszkánai hercegtől, a Pápaságtól, egész Európából, sőt Ázsiából is kapott megrendeléseket. Ő adta ki az első nyomtatott magyar szakácskönyvet 213 recepttel.²⁴

Bolyai Farkas (1775–1856) az első kiemelkedő magyar matematikus, a nemeuklideszi geometriák előfutára, aki művészként és természettudósként is maradandót alkotott. Fő műve a *Tentamen*, amelyben kísérletet tett arra, hogy axiomatikus alapokra helyezze és rendszerbe foglalja az aritmetikát és a geometriát. Kitűnő elméleti pedagógus volt, és ő írt először magyar nyelven erdészeti szakkönyvet.²⁵

Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) a magyar nép őseit kutatva jutott el Tibetbe. Új távlatokat nyitott a nyelv kutatás előtt, megalkotta a tibeti–angol szótárát, és tudományos igénygel elsőként ismertette a buddhizmust Nyugat-Európában.²⁶

A polihisztor Brassai Sámuel (1797–1897) Torockón született, és Kolozsváron halt meg. Korát megelőzve már 1836-ban, 23 évvel Darwin művének megjelenése előtt evolúciós gondolatokat fogalmazott meg *A fűvészet elveinek vázolata* című kötetében. A kolozsvári unitárius kollégium elvégzése után nyelvet és zenét tanított, könyvtárosként dolgozott. Kutatóként a tudomány számos területén tevékenykedett, foglalkozott a növény- és állatvilággal is.²⁷

Bolyai Farkas fia, Bolyai János (1802–1860) a legnagyobb magyar matematikus, az abszolút vagy nemeuklideszi geometria megalkotója, amely a 20. század fizikai elméleteinek egyik alapját képezi. Fő műve, ezen új geometria leírása az apja által szerkesztett ismeretterjesztő könyv függelékeként (*Appendix*) jelent

²⁴ Ligeti Ernő: Misztótfalusi Kis Miklós. In: *Erdélyi csillagok. Arcok Erdély szellemi múltjából*. Az Erdélyi Helikon íróinak tíz éves találkozója alkalmára. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1935. 57–72; Molnár József: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Balassi Kiadó – Európai Protestáns Szabadegyetem. Budapest, 2000.

²⁵ Benkő Samu (szerk.): *Bolyai-levelek*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975; Nagy Ferenc (szerk.): *Bolyai*. Biográfia, bibliotéka, bibliográfia. Better–Püski. Budapest, 2000; Gazda István (összeáll.): *Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2002; Gazda István (összeáll.): *Bolyai Farkas (1775–1856) életében megjelent szépirodalmi és tudományos könyvei, dolgozatai, emlékbeszédei és más nyomtatott anyagai*. Neumann Kht. Budapest, 2004.

²⁶ Az egyik legismertebb Kőrösi Csoma-kutató Baktay Ervin, aki több művet szentelt a híres tibetológus emlékének. Ezek számos kiadást mértek. Pl. Baktay Ervin: *A világ tetefjén*. Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain a nyugati Tibetbe. Lampel. Budapest, 1930. /A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára/ (Újabb kiadása: 1934); uő.: *A Háromszéktől a Himalájáig*. Kőrösi Csoma Sándor életútja. Vörösváry. Budapest, 1942; uő.: *Kőrösi Csoma Sándor*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1962. (Újabb kiadások: 1963, 1981, 1999)

²⁷ Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Neumann Kht. Budapest, 2004.

meg. Jelentősek a komplex számok, a számelmélet, illetve az algebrai egyenletek témakörében folytatott kutatásai is.²⁸

Az egykori Udvarhely vármegyében születő báró lengyelfalvi Orbán Balázs (1829–1890) „a legnagyobb székely”, aki közel-keleti és kis-ázsiai utazásait követően 1859-ben hazatért, bejárta egész Székelyföldet, és kiadta a máig meghatározó *Székelyföld leírása* című művet.²⁹

Széki gróf Teleki Sámuel (1845–1916) az egykori Maros-Torda vármegyei Sáromberke községben született. Ő vezette az első Kenyába induló európai expedíciót. Felfedezte és (Rudolf trónörököséről) elnevezte a Rudolf-tavat és (Rudolf feleségéről, Stefánia belga hercegnőről) a Stefánia-tavat. Elsőként érte el a Kili-mandzsáró 5310 méter magasan húzódó hóvonalát, de a csúcstól (5895 méter) nem tudta meghódítani. Róla nevezték el a Teleki-vulkánt.³⁰

Czárán Gyula (1847–1906) a „magyar turizmus atyja”, útépítő, barlangkutató és szakíró. Bejárta a Bihar-hegységet, feltárta barlangjait, leírásokat közölt, útikalauzt írt.³¹

A kalandos életű Nopcsa Ferenc báró (1877–1933) korának egyik legjelentősebb paleontológusa és geológusa volt. A Hunyad megyei Szentpéterfalván 1895-ben a báró húga ősszállatcsontokat talált, amelyeket Nopcsa Ferenc magával vitt Bécsbe. Beiratkozott az egyetemre, és elsajátította a földtani és csonttani alapismereteket. Hamarosan elismert szakemberré vált. A csontok részletes leírása mellett figyelmet szentelt azok funkcionális értelmezésének. Nopcsa a bukaresti földtani intézet vezetését nem vállalta el, de 1925-ben elfogadta a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatóságát. Tanulmányozta a Földközi-tenger melletti földrengéseket. Megállapította, hogy a földrengések a Föld arculatát alapvetően meghatározó egységes folyamatokkal hozhatók összefüggésbe. Feltérképezte Albánia geológiai viszonyait. Bekapcsolódott a helyi politikába is, és csaknem albán királlyá koronázták.³²

²⁸ Bolyai János: *Appendix. A tér tudománya*. Akadémiai. Budapest, 1977.; Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és matematikai munkássága*. S. a. rend. Gazda István, Dávid Péter, Sarlócska Ernő. Gondolat. Budapest, 1979.; Kiss Elemér – Oláh-Gál Róbert: *Újabb fejezetek Bolyai János életművéből*. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Jedlik Ányos Társaság – Pannon Egyetem. Veszprém–Budapest, 2011. /A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 67./

²⁹ Kós Károly: *Orbán Balázs, a néprajzkutató*. Tudományos Kiadó. Kolozsvár, 1957.; Mikó Imre: „Orbán Balázs a Székelyföld szerelmese”. *Korunk*, XXVII. évf. 1968/7. 943–950.

³⁰ Erdélyi Lajos: *Teleki Samu Afrikában*. Az Afrika-kutató eredeti fényképfelvételeivel. Kriterion. Bukarest, 1977.; Kubassek János: *Zanzibártól a Stefánia-tóig*. Teleki Sámuel nyomában. Bembo. Budapest, 1989.

³¹ Fancsali János (szerk.): *Czárán Gyula emlékkönyv*. Budaörs, 2006. /Magyar–Örmény Könyvtár 14./

³² Tasnádi-Kubacska András: *Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete*. Franklin. Budapest, 1937. Világjárók – Utazások és kalandok; Főzy István: *Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai*. A Magyarosaurus dacus és a többiek. Alfadat-Press. Tatabánya, 2000.

A Szolnok-Doboka megyei Búzamezőn születő Daday Jenő (1855–1920) zoológus, hidrobiológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1910). Természetrájs szakos tanárként mikrofaunisztikai vizsgálatokat végzett. Hidrobiológusként a sarkvidéki tengerek, a Nílus, Tibet, Jáva és Szumátra vizeit is vizsgálta. Szakmai elismertségét jelzi, hogy összesen 21 állatfaj viseli Daday nevét.³³

A dési születésű Péterfi Tibor (1883–1953), a mikromanipulátor felfedezője a kolozsvári egyetem orvosi karán kapta meg diplomáját. Találmánya tette lehetővé, hogy a sejteket mikroszkóp alatt is lehet „műteni”, a sejtmagot vagy a sejtthártyát eltávolítani.³⁴

Balás Jenő (1882–1938) Gyergyóremetén született. Bányamérnöként ő fedezte fel 1920-ban a Vértesben és a Bakony-hegységben (Halimba, Bodajk és Gánt környékén) a bauxitlelőhelyeket. Elindította Magyarországon a bauxitbányászatot. 1934-ben a Velencei-tó, a Balaton és a Sió szabályozását tervezte meg. Elkészítette a budapesti hővizek hidrológiai rendszerét.³⁵

A csongvai származású (Erdély, Fehér megye) Pávai Vajna Ferenc (1886–1964) geológusként az erdélyi, majd a horvátországi és a dunántúli kőolaj- és földgázkutatásokban vett részt. Feltárta a szegedi, a szolnoki, a hajdúszoboszlói és debreceni gyógy- és hévizeket. Kezdeményezte, hogy az Alföldön létesítsenek hévízzel fűtött növényházakat. Kutatta az Erdélyi-medence peremének és a Maros völgyének kialakulását és hévizeit.³⁶

Kolozsváron született Jancsó Miklós (1903–1966) farmakológus, a kemoterápiás gyógymódok, az immunrendszer és az idegi eredetű gyulladások nemzetközi hírű kutatója, 1946-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező és még ugyanazon évtől rendes tagja. Kemoterápeutikummal végzett kutatásai és szervátültetéssel összefüggő vizsgálatai elismeréseként 1956-ban felterjesztették orvosi Nobel-díjra.³⁷

³³ Az ugyancsak neves erdélyi származású magyar zoológus, hidrobiológus, ifj. Entz Géza, aki 1920-tól az utrechti egyetemen tanársegéd, konzervátor, végül egyetemi tanár volt, majd 1929-től a tihanyi Biológiai Kutatóintézet igazgatója lett, foglalta össze Daday Jenő életművét. Entz Géza: *Daday Jenő r. tag emlékezete*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIX. kötet. 4. szám. MTA. Budapest, 1925. A füzet tartalmazza Daday teljes tudományos munkásságát.

³⁴ Donáth Tibor: „Péterfi Tibor, a mikurgia megalapítója”. *Orvostörténeti Közlemények*, LVI. évf. 2010/1–4. 215–222.

³⁵ Tóth István: *Balás Jenő bányamérnök (1882–1938)*. Magyar Alumíniumipari Múzeum. Székesfehérvár, 1997. /Múzeumi Füzetek 6./

³⁶ Csiky Gábor: „Dr. Pávai-Vajna Ferenc emlékezete”. *Földtani Közöny*, 95. kötet. 3. füzet. 1965. 276–281.

³⁷ Szállási Árpád: *Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. I. rész. S. a. rend. Gazda István. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet. Budapest, 2018. /A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 124./

Ez a válogatás csak lenyomata az erdélyi tudományosságnak, és kizárólag a tudósokra fókuszált. Ugyanakkor mellettük számtalan erdélyi költő, író, zeneszerző, képző- és előadóművész alkotott maradandót szűkebb és tágabb hazájában, Erdélyben és Magyarországon, sőt a világon. Sokukról talán nem is tudjuk, hogy Erdélyben születtek, és onnan hozták magukkal székely-magyar érzékenységet, műveltségük alapjait. Rendkívül izgalmas megközelítést kínál e témához a talentum- vagy tehetségföldrajz,³⁸ akárcsak az alkotásföldrajz, amely fogalmát Vofkori László definiálta, aki hirtelen bekövetkező halálakor Erdély művelődéstörténeti (alkotásföldrajzi) atlaszán dolgozott.³⁹

Erdély tudományos és kulturális gazdagsága kapcsán, ha csak utalás szintjén is, de meg kell említeni a kiterjedt iskolahálózatot és kollégiumi oktatást, az egyházi tehetséggondozást, a Katolikus Státust,⁴⁰ az erdélyi magyarok Felekezetközi Tanácsát.⁴¹

Erdély nemcsak a gazdaságával, hanem a természet megannyi csodájával is hatalmába keríti az embert, és megtermékenyíti a képzeletét. Mátyás király óta Erdélyt „Tündérországnak” is nevezik,⁴² de a kifejezés nem képzeletbeli birodalomra utal, bár Erdély a mítoszok földje, valami varázslatosság történelme során mindig is körülengte. Hegycsúcsait, völgyeit, folyóit, forrásait, rejtélyes romjait tündérekről nevezték el, mint például Firtos hegye (Korond közelében), Tarkó (Balánbánya mellett), Ramocsa-domb (Székelyderzstől néhány kilométerre), Székelydálya, Rapsóné vára (Szováta mellett).

³⁸ Vö. Tóth József: A talentumföldrajz néhány kérdése. In: Szukk Olivér – Tóth József (szerk.): *Globalitás, regionalitás, lokalitás*. Tiszteletkötet Golobics Pál tanár úr 60. születésnapjára. PTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs, 2000. 257–262; Győri Ferenc: Talentumföldrajzi vizsgálatok a Kárpát-medencében. In: Szilágyi Györgyi – Gidai Erzsébet. (szerk.): *Gazdaság, régiófejlesztés, oktatás*. Partium Kiadó. Nagyvárad, 2006. 37–50. Továbbá Győri Ferenc: „A tehetség földrajzának elméleti megközelítése”. *Földrajzi Közlemények*, 130. évf. 2006/1–2. 15–27.

³⁹ Vofkori László: A földrajztudomány rendszertana. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2003.

⁴⁰ Vö. Marton József – Jakabffy Tamás: Az erdélyi katolicizmus századai. Gloria. Kolozsvár, 1999.; Sas Péter: „Az Erdélyi Római Katolikus Státus”. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. évf. 2002/2. 66–73.

⁴¹ László Lóránd: „A Felekezetközi Tanács megalapítása és szerepkörei a két világháború között”. *Református Szemle*, 104. évf. 2011/6. 742–748.

⁴² Meg kell jegyezni, hogy a „Tündérorság” elnevezés eredendően nem pozitív, inkább pejoratív értelmű volt: az elmaradottságot, a provincializmust, a rendezetlenséget jelentette. Miskolczi Ambrus szerint – ő a „Tündérkert” fogalmát használja – a közhiedelem ma a fogalmat valami felemelővel és széppel társítja. A kortársak számára a tündérek megfoghatatlan, gonosz lények voltak. A „Tündérkert” kifejezéssel olyan világra utaltak, amelyben minden képlékeny, ami ma biztosnak látszik, holnap eltűnik, mint a tündér. Vö. Miskolczi Ambrus: Előszó. In: Brătianu, Gheorghe I. – Makkai László: *Tündérkert/Grădina zînelor. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel/Epoca principatului transilvan în viziunea maghiară și română*. Két tanulmány. Vál. és az előszót írta Miskolczi Ambrus. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Román Filológiai Tanszék. Budapest, 1994. 6. Éppen ezért különösen érdekes a fogalom tartalmi megváltozása, mára egyértelműen pozitív értelemmel bír az elnevezés.

A tündérmítoszok az emberiség ősvallásához tartoznak. Máig számos nép kultúrájában fellelhetőek. Egyes íróinknak is nagy szerepe van abban, hogy Erdélyre mint „tündérországra” gondolunk. Elég csak Móricz Zsigmond híres Erdély-trilógiájának első részét, a *Tündérkertet* megemlíteni⁴³ vagy Benedek Elek számos tündérmeséjére utalni.⁴⁴

Erdélyt azonban nemcsak a mítoszok és az irodalmi alkotások miatt tartjuk „Tündérországnak”, hanem természeti, műveltségi és tudományos gazdagsága miatt is. Mindazért, amit a magyarságnak adott és jelentett. Trianon a „Tündérkert” feldúlását, elrablását is jelentette.

ERDÉLY ROMÁN BENÉPESÍTÉSE, A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Felvetődik a kérdés, hogyan lehetett Trianonban elragadni Erdélyt Magyarországtól. Ehhez vizsgálni kell azt a folyamatot, ahogy Erdélyben a román etnikum tömegesen megjelent, és teret hódított.⁴⁵

⁴³ A *Tündérkert* Móricz Zsigmond 1922-ben megjelenő regénye, az Erdély-trilógia első kötete. A *Nyugat* 1921-ben kezdte közölni. A második (*A nagy fejedelem*) és harmadik kötet (*A nap árnyéka*) csak 1934-ben készült el. A három kötet egyben, *Erdély* címmel 1935-ben jelent meg. A szerző a 17. századi Erdélyt, Báthory Gábor (1589–1613) és Bethlen Gábor (1580–1629) korát érezte a Trianon utáni Magyarországgal leginkább hasonlatosnak, a területi szétszaggatottságban és a lelkiállapotban. Az első és harmadik kötet két változatban, a középső rész három fogalmazásban ismeretes.

⁴⁴ Benedek Elek által kiadott néhány mese címe: *Maros és Olt, Firtos és Tartod, A várépítő meg a forrásfakasztó tündér, Mirkó király és a bűbájos, A nagy bűbájos, Tündérországnak*. Vö. Benedek Elek: *Vége jó, minden jó és más mesék*. Vál. és a szöveget gondozta Kormos István. Móra. Budapest, 1979.

⁴⁵ Jelen tanulmány nem kíván foglalkozni olyan fikciókkal, mint a „dákóromán kontinuitás”. Kevésbé ismert, hogy eleve a kifejezés is hibás, félrefordításon alapul: a román nyelvben a daco-romană kifejezés helyes fordítása dák-római lenne. (A dák-román daco-română lenne.) Tehát a dák-római folytonosság elméletéről van szó, amely szerint a dák népesség a rómaiak közvetítésével élt az ókori Dacia provincia területén. Valójában történelmietlen feltételezés, hogy a dák őslakosság fennmaradt volna a római hódítást követően. Az egykorú római források egyöntetűen arról számolnak be, hogy a rómaiak kiirtották a dákokat. Csak egyetlen példa: Traianus oszlopán is megjelenik ez a legutolsó képen. További szakmai cáfolatok: Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.; Schramm, Gottfried: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához*. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1997.; Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szegei Középkorász Műhely. Szeged, 2002.; Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*. Koinónia. Kolozsvár, 2010.; Miskolczi Ambrus: „A román nép születése – avagy egy rejtély filológiája. Tudománytörténet és politika”. *Aetas*, XXXIII. évf. 2018/4. 134–166.

A középkori Erdély etnikai viszonyai

A középkori oklevelekben csak a 13. század elején bukkan fel a vlachnak nevezett népcsoport, ebből származik a magyar oláh elnevezés.⁴⁶ Az első ismert okleveles adat egy hadjáratról szól 1210 körül, melyet a szebeni ispán vezetett a kunok ellen. Az ispán seregében szászok, oláhok, székelyek és besenyők harcoltak. Ebből következően Erdély déli részén vegyes etnikumú, illetve jogállású népek éltek.⁴⁷

Ugyancsak az országot délről fenyegető kunok elleni védekezésül telepítette le II. András király a Német Lovagrendet a Barcaságban. Egy 1211-ben kelt királyi adománylevelével az Acaronban (Szentföldön) működő Szűz Mária-ispotály keresztes lovagjainak adományozta a Kunország felé eső Borza (Barca) nevű „puszta és lakatlan” földet.⁴⁸ 1222-ből származik az az oklevél, amelyben II. András a Barcaságban letelepített német lovagoknak lehetővé tette, hogy a Szeben megyei Aknán (Vizaknán) kitermelt kősót a székelyek és a románok földjén (per terram Siculorum aut per terram Blacorum) vámmentesen szállíthassák.⁴⁹ 1247-től a franciás blac, blacus helyett az oklevelekben is a görög és szláv vlachból átvett olacus, olachus latinositott formájú elnevezést használja a kancellária. Innen terjedt el a magyar népnyelvi „oláh” megnevezés.⁵⁰ A 13. század közepétől, különösen a tatárjárás utáni évektől az oklevelek egyre gyakrabban említenek románokat.

Mindebből arra lehet következtetni, hogy Erdély déli részén és a Fogarasföldön már a tatárjárás előtt éltek románok, de nagyobb számban csak a tatárjárást követően telepedtek meg. Idővel Erdély más területein is megjelentek. III. András egy 1293-ból származó oklevelében megerősített IV. László király korábbi privilégiumát az erdélyi káptalan számára, miszerint a Fehér megyei Fülesd és

⁴⁶ A vlach szót a korai középkorban minden pásztorkodással foglalkozó népre használták földrajzi megkötés nélkül. A név arra utal, hogy a hegyekben állattartással foglalkozó népcsoportról van szó. A régészeti eredményeket Gáll Ervin foglalta össze Erdély vonatkozásában. Vö. Gáll Ervin: „A magyar-román párhuzamos megtelepedés és a régészet”. *Századok*, CXL. évf. 2006/2. 375–396.

⁴⁷ „Midőn pedig Ascenus Burul egykori bolgár cár boldog emlékezetű atyánktól (II. András) baráti segítségében bízva csapatokat kért vidini (bodonyi) hűtlenei ellen, akkor a király Iwachinus (szebeni) ispánt, a hozzá csatlakozott szászokkal (saxonibus), oláhokkal (olacis), székelyekkel (siculis) és besenyőkkel (bissenis) segítségül odaküldte, és őt vezérként a sereg élére állította.” Részlet a szebeni ispán hadjárataról szóló oklevélből. Győr, 1250. június 23. (Kurecskó Mihály fordítása). Beszúrni Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) DL 36224.

⁴⁸ A szászok betelepülése és a déli határvédelem átszervezése. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 1. kötet: A kezdetektől 1606-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 298.

⁴⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*. 1. kötet. Bearb. Teutsch, Georg Daniel – Firnhaber, Friedrich. Aus den Sammlungen des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Wien, 1857. 17–19. Szentpétery Imre szerint az oklevél kétes hitelű. Vö. Szentpétery Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. 1. kötet. 1. füzet. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1923/380. 126.

⁵⁰ Uo. 1247. június 2. 1. kötet. 2. füzet. Budapest, 1927/853. 257.

Enyed birtokokon 60 háznépnyi románt letelepíthetnek. Ugyanebben az oklevélben szerepel az is, hogy királyi parancsra az összes románt, akár erővel is a Székes nevű királyi prédiúra (pusztára, lakatlan helyre) telepítették.⁵¹ Eszerint Erdély belső területein 1293 előtt még nem volt tömeges a románok betelepítése, és a király egyetlen birtoka köré kívánta koncentrálni a népcsoportot.

A román bevándorlás azonban a 13. század végétől váltakozó intenzitással, a következő évszázadokban lényegében folyamatosan tartott. A 14. század közepéig még csak a lakatlan hegységeket és környéküket népesítették be, de az erdélyi medence közepén a magyarság és a szászok összefüggő tömbjét nem szakították meg román települések. Az európai lakosságot megtizedelő pestisjárvány (1348–1349) a Magyar Királyságot és Erdélyt sem hagyta érintetlenül. A népességvesztés következtében indult meg a hegyvidékekről a kisebb veszteséget szenvedő és a folyamatos bevándorlással gyarapodó románság betelepülése a kiürülő vagy elnéptelenedő magyar és szász falvakba.⁵²

Erdély 15. századvégi népességét Mályusz Elemér az 1494–1495. évi számadáskönyvek adataiból kiindulva, a porták, a plébániák és a pópák számával kiegészítve becsülte meg. Eszerint az egyes etnikumok száma a következőképpen oszlott meg.⁵³

1. táblázat

Népesség	Abszolút szám	Százalék
Magyar	200 000	47%
Székely	55 000	13%
Szász	70 000	16%
Román	100 000	24%
Összesen	425 000	100%

⁵¹ III. András király oklevele az erdélyi káptalan részére az oláhok letelepítéséről. Hely nélkül, 1293. november 7. után. MNL OL DL 31059. Vö. Slavici, Ioan: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*. K. Prochaska. Wien, 1881. 1–3.

⁵² Makkai László: *Tündérország. Erdély története, földje, népe*. Franklin. Budapest, 1940. Uő.: *Erdély története*. Renaissance Könyvkiadóvállalat. Budapest, 1944. 101–105.

⁵³ Meggyőzően írja le a románság erdélyi betelepülésének folyamatát a 15. századig Fekete Nagy Antal 1941-es tanulmányában. Vö. Fekete Nagy Antal: A románság megtelepülése a középkorban. In: Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft. Budapest, 1999. 105–115. Az itt közölt adatok és a táblázat Mályusz Elemér kutatási eredményein alapulnak. Vö. Mályusz Elemér: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar Művelődéstörténet*. 2. kötet. Magyar renaissance. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1939. 123–124. Mályusz adatait megerősíti Kocsis Károly is. Vö. Kocsis Károly: Erdély változó etnikai arculata. Erdély etnikai térképe. In: *A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (1997–2005)*. http://www.mtafi.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/001_session_h.html (lekérdezés: 2020. szeptember 28.).

Erdély népességének etnikai – nyelvi és származási – megoszlását a 19. század közepéig, amíg nem állnak rendelkezésre megbízható összeírások, népszámlálások, nehezen lehet számolni, és nagyon eltérő adatokkal lehet találkozni.

Erdély etnikai viszonyai a 16–17. században – a háborúk kora

A 16–17. században a folytatódó bevándorlás következtében már Erdély középső, Mezőségnak nevezett részén is egyre több román falut alapítottak. A földesúri érdek is ebbe az irányba hatott, hiszen a földbirtokos letelepülő népeit könnyebben kötelezte jobbágyszolgáltatásra: a székelyekkel és más kiváltságos magyar parasztokkal szemben a románoknak csak időleges kiváltságaik voltak. Ugyancsak letelepedésre és földművelő életmódra szorította a románságot a pásztorkodás lehetőségének csökkenése, amit a szabad irtásföldek és legelők művelés alá vétele is gyorsított.⁵⁴

Ugyanakkor éppen a 16. század zavaros állapotai,⁵⁵ különösen a század végén a tizenöt éves háború (1591–1606) pusztításai, valamint a századforduló időjárási katasztrófái⁵⁶ következtében az adóbevételek jelentősen csökkentek, döbbenetes elszegényedéssel kellett számolni. 1609-re körülbelül negyvenezerről hozzávetőlegesen négyezerre esett az adózóporták száma Erdélyben. Az adóegységek csökkenése alapján a vagyon pusztulására lehet következtetni, amely együtt járt a lélekszám radikális hanyatlásával is, még ha ez nem is egységesen jelentkezett Erdély egész területén. A hegyekben vagy nehezen megközelíthető helyeken élők és a városok lakossága nagyobb védelmet élvezett, mint a völgyek és sík területek

⁵⁴ Szabó István: *A magyarság életrajza*. Reprint. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1990. 104.

⁵⁵ Elég csak a korszak török hadjáratait megemlíteni (1551, 1552, 1566) vagy Castaldo, Giovanni Battista (1493 körül – 1563) itáliai zsoldosvezér (condottiere), császári tábornok erdélyi harcaira utalni. 1551-ben a császári hadsereg élén Erdélybe vezényelték, hogy a Habsburg király birtokába vegye a fejedelemséget. Ugyancsak a császár/király utasítására szervezte meg Martinuzzi György (1482–1551) bíboros, esztergomi érsek, erdélyi helytartó meggyilkolását. Vö. Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Kronosz Kiadó. Budapest, 2017. Alig fél évszázad múlva Basta, Giorgio (1550–1607) német-római császári hadvezér forgatta fel Erdélyt. 1598-ban a császár megbízottjaként érkezett csapataival Erdélybe, hogy a Báthory Zsigmond (1572–1613) lemondását (1594) követő zavaros helyzetben rendet teremtsen. Megverte a havasalföldi sereget és székely szövetségeseit, majd 1599-ben megölette Báthory András bíborost. 1601-ben Vitéz Mihály havasalföldi vajdával együtt megverte Báthory Zsigmond seregét, de nem sokkal később megölette Vitéz Mihály vajdát is. A maga kezébe ragadta a hatalmat. Uralma alatt Erdély a legkegyetlenebb zsarnokságnak volt kitéve, aminek Bocskai István felkelése vetett véget. 1606-ban, amikor megkötötték a törökkel a zsitvatoroki békét, Basta visszavonult Bécsbe. Vö. Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan. Budapest, 2014.

⁵⁶ A hadiesemények mellett 1601–1602 telén egész Erdélyben pusztított a pestis, aminek következtében a kannibalizmusig fajuló éhínség köszöntött be.

többségében magyar lakói. Például Belső-Szolnok és Doboka megyében, ahol a hadak járása viszonylag csekélyebb volt, a legkevésbé a hegyekben élő románok pusztultak: 55%-uk maradt életben. A magyar lakosságnak viszont 85%-a, a szászoknak 88%-a tűnt el. A székelyek számának csökkenésére csak következtetni lehet, de a katonáskodó népesség vesztesége eleve nem lehetett kisebb, mint a háborútól szenvedő „civil” lakosságé.⁵⁷ A Báthoriak idején kezdődött az a folyamat, amely során a székelyeket igyekeztek jobbágyi állapotba kényszeríteni, éppen az állami bevételek növelése érdekében. Az erdélyi fejedelmek ilyen irányú törekvései a székelyek részleges elvándorlásához vezettek, tovább csökkentve az erdélyi magyar lakosságot.

Jelentős román etnikum került Erdélybe Giorgio Basta császári hadvezér és Mihály vajda irtóhadjáratai következtében. Bethlen Gábor (1580–1629) és a Rákócziak, különösen I. Rákóczi György (1593–1648) „aranykora” idején a nagy veszteségeket szenvedő magyarság és a szászok is kissé megerősödtek, de a románság számára is kedvező időszak volt ez. Az újabb háborús csapások, a II. Rákóczi György (1621–1660) szerencsétlen lengyelországi vállalkozását (1657) követő oszmán–tatár büntető hadjáratok ismét a román etnikum térnyerését segítették elő. Oszmán martalócok, tatár kánok és a két román vajda seregei 1657 és 1661 között, Apafi Mihály (1632–1690) trónra lépéséig (1661) éveken át kegyetlenül sarcolták Erdélyt. Erdély kulcsa, Várad a politikai és gazdasági jelentőségű Partium nagy részével együtt 1660-ban oszmán kézre került. A hódoltság Désig és Kalotaszeg keleti részéig terjedt. A lakosság legnagyobb mértékű pusztulása a Mezőséget sújtotta.⁵⁸ Evlia Cselebi török történetíró, aki 1661-ben az oszmán sereggel bejárta Erdélyt, többek között részletesen beszámolt egész vidékek felegetéséről, a lakosság kiirtásáról, a kegyetlenkedésekről.⁵⁹

A valóságos népirtás következményeként a század folyamán Kolozs, Doboka, Belső- és Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék területén 317 magyar faluból 177 lett román többségű.⁶⁰ Így az Erdélyi-medencében a középkor végén még összefüggő magyar etnikai terület alig másfél száz év alatt visszafordíthatatlanul vegyes lakosságúvá vált. Ráadásul az egységes magyar tömb esett szét. Így alakult ki a kalotaszegi sziget is, leválva a magyar néptömből. Ezzel párhuzamosan a Szászföld egysége is fellazult.

⁵⁷ A korlátlan fejedelmi hatalom alatt élő társadalom. A népesség. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 2. kötet: 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 726–727.

⁵⁸ Jakó Zsigmond: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. In: Deér József és Gáldi László (szerk.): *Magyarok és Románok*. 1. kötet. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, 1943. Athenaeum, Budapest, 1943. 534–535.

⁵⁹ *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1660–1664*. Előszó, szómagyarázat, jegyz. átdolg. Fodor Pál. Ford. Karácson Imre. Gondolat, Budapest, 1985. 79–117.

⁶⁰ Összefoglalóan lásd Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. Az Erdélyi Tudományos Intézet 1942. évi Évkönyve. Minerva, Kolozsvár, 1942. Itt uő.: „Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása”. *Hitel*, VII. évf. 1942/6. 18.

A járványok kora

A háborúk mellett a népességet tizedelték a korszakban szinte folyamatosnak tűnő, legalább másfél évtizedenként kitörő pestisjárványok. Az epidémia együtt járt a halálozások számának nagymértékű emelkedésével, valamint a házasságkötések, a keresztelések és a születések számának visszaesésével is. A válságok kezelésére többnyire szigorú vesztetzárakat alkalmaztak, amelyek a betegség terjedését ugyan akadályozták több-kevesebb sikerrel, de a kereskedelmet és a szokásos munkavégzést gátolták. Ezzel gazdasági válságokat, éhínségeket okoztak.⁶¹

Őri Péter összeállította a Magyarországot sújtó pestisjárványok adatsorát 1347-től 1742-ig terjedően. Kiemelte az Erdélyben is dokumentált epidémiát. Eszerint 1585–1586-ban is tombolt a vírus az országrészben, majd 1586 júliusától 1588-ig folyamatos volt a pestis jelenléte és az azt kísérő éhínség. 1600-ban újabb fertőzéshullám és a rossz termésből adódó éhínség tizedelte a lakosságot. 1601-től 1608-ig Erdélyben (és Felső-Magyarországon) változó intenzitással, de folyamatos volt az éhínség, a pestis és a háborúk. Ettől kezdve átlagosan 10-15 évente kitört a járvány. 1698-ból az előzőeknél is jelentősebb, nagy pestisjárványról adnak hírt a források.⁶² Egy másik feldolgozás 1506 és 1771 között vizsgálta a pestisjárványok erdélyi jelenlétét. Eszerint az elemzett 265 évben 18 alkalommal, lényegében 15 évente szedték áldozataikat. Csak 1717 és 1771 között hozzávetőlegesen 175 ezren haltak meg a kór következtében Erdélyben.⁶³ A gyakori háborúk és a ragályok, a katasztrófákkal együtt járó éhínség és egyéb következmények együttesen befolyásolták a terület népességvesztését (minden etnikumot érintően) a 16–18. században.

A hadi események szünetelésének idején, ami akár évtizedekig is tarthatott, és a járványok visszaszorulásával Erdély jelentős munkaerőhiánnyal küzdő ország képét mutatta. A földbirtokosok szívesen hívtak minden idegent elnéptelenedő falvaikba, földjeik megművelésére. Az 1664-től kezdődő és az 1680-as évekig tartó nagy bevándorlási hullám azonban a 17. század utolsó évtizedében már részben ellentétes irányúvá változott. A román beköltözés folytatódott, ugyanakkor 1687 után⁶⁴ az erdélyi magyar jobbágyok előszeretettel költöztek az osz-

⁶¹ Őri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon. Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti demográfiai évkönyv, 2005*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest, 2005. 115.

⁶² Uo. 158.

⁶³ Faragó Tamás: „Adatok a pestisjárványok magyarországi történetéhez. A máramarosi példa”. *Korall*, VIII. évf. 2007/30. 30.

⁶⁴ A török elleni felszabadító háború 1687. évi legfontosabb eseményei: augusztus 12-én a Lotaringiai Károly herceg vezette keresztény sereg az úgynevezett „második mohácsi csatában” Nagyharsánynál legyőzte a törököket. 1687 őszén Lotaringiai Károly elfoglalta Erdélyt. Az I. Apafi Mihály vezette Erdélyi Fejedelemség nem tudott önálló hadsereget kiállítani. Erdélyt nem csatolták vissza a magyar Szent Koronához, hanem tartományként külön igazgatás és a bécsi központi kormányzat irányítása alá került, amelyet a Diploma Leopoldinum (1691) rögzített.

mántól visszafoglalt területekre és az Alföldre. A Diploma Leopoldinum elfogadása után az adóterhek és a katonai sorozások, beszállások miatt egész falvak szöktek ki Moldvába és Havasalföldre is. A Rákóczi szabadságharc (1703–1711) idején újfent változott a népességmozgás iránya. A tiszántúli hadműveleti területekről sokan kerestek Erdélyben menedéket, és jelentős volt a belső vándorlás is. A Moldvából és Havasalföldről vagy a Kárpátokból az Erdélyi-medence biztos megélhetést nyújtó területeire költözés mellett a földesurak a szükségüknek megfelelően telepítették megmaradó jobbágyaikat egymástól távol eső birtokaikra, például az amúgy is bő népességű hegyvidékről a gyéribben lakott völgyekbe, sík vidékekre. Ehhez járult még a jelentős rideg, illetve havasi állattartás: rendszeresen mozogtak nagy embercsoportok több ezres nyájakkal a Kárpátokon keresztül Erdély, Moldva és Havasalföld legelői között. A 17. század végére Erdély vegyes nemzetű országgá változott, ahol magyarok, székelyek és szászok mellett ukránok, rácok, örmények, cigányok és egyéb népek is éltek egymással keverten. Ugyanakkor egységes tömbben is maradtak magyarok, székelyek és szászok, sőt Fogaras környékén és Hunyad vármegyében, általában Erdély déli részén a románság is összefüggő nagy területeken lakott már.⁶⁵

Az 1591 és 1711 közötti zavaros, háborúkkal terhes időszak Erdély népességének etnikai összetételében olyan eltolódásokat okozott a Kárpátokon túlról folyamatos utánpótlást kapó románság javára, amelyek végső soron a 20. századi etnikai térszerkezet állapotát is meghatározták. Az 1720. évi összeírás szerint a történeti Erdély területén 800-900 ezer lakos élhetett, ennek fele már románnak számított.⁶⁶

Havasalföld és Moldva

A románok erdélyi betelepülésének okaihoz Havasalföld és Moldva történelmét is jobban kellene ismerni. Különösen a 16. és a 18. század közötti időszak van kevésbé feltárva. Öreg Mircea havasalföldi fejedelem csapatai is részt vettek az oszmánok elleni rigómezei csatában (1389) a szerbek oldalán. A vereség után Havasalföld oszmán vazallussá vált, adófizetésre kötelezték, sőt 1418-tól Mircea halála után az oszmán fennhatóság véglegessé vált, és egészen a 19. század má-

Elfogadták a négy bevett vallásfelekezetet, megmaradtak a székelyek, szászok, hajdúk kiváltságai és a nemesi előjogok. Engedélyezték az országgyűlést, de adó fizetésére kötelezték Erdélyt.

⁶⁵ Újraszerveződő gazdaság, átrétegződő társadalom. A népesség változásai. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 2. kötet: 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 806–810. Továbbá Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millecentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1997. 141–171.

⁶⁶ Kocsis Károly: Erdély változó etnikai arculata. Erdély etnikai térképe. In: *A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (1997–2005)*. http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/001_session_h.html (lekérdezés: 2020. szeptember 28.).

sodik feléig tartott. Moldva kissé távolabb esett az oszmán terjeszkedés fő irányától, ezért valamivel tovább meg tudta őrizni függetlenségét, bár időnként a lengyel befolyás is érvényesült. A 15. század közepén azonban Moldva is az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került. A vazallusi helyzetbe kerülő román vajdaságok mind belpolitikai, mind külpolitikai mozgásterüket elveszítették. Valójában a szultán választotta ki a vajdákat (Havasalföldön a 16. század első felében szinte két évente), és szoros ellenőrzés alatt tartotta őket.⁶⁷ Az oszmán csapatok folyamatosan a fejedelemségekben állomásoztak. Időnként a kaotikus helyzetben a vajdák trónjaiért ráadásul az önjelölt bojárok részéről méltatlan vetélkedés indult meg. Havasalföldön a 16. században előfordult, hogy 64 év alatt 19 vajda váltotta egymást, s közülük csak kettő halt természetes halált.⁶⁸

A Portának évente fizetendő adó súlyos terhet jelentett a jobbagyságnak is. Ráadásul a hadjáratok idején a falvak elpusztítása, a lakosság gyakori háborúk miatti szétszóródása arra kényszerítette Vitéz Mihályt, hogy földhöz kösse a parasztokat, valószínűleg 1595-ben. Ennek következtében a moldvai-havasalföldi jobbagyok elvesztették költözési jogukat, amelyet elméletileg csak 1746/1749-ben kaptak vissza. Ismeretes olyan román történelmi álláspont is, miszerint a parasztság helyzete Erdélyben mégis rosszabb volt, mint a vajdaságokban, amit az erdélyi 1437-es és 1514-es parasztfelkelések is bizonyítanak. Ugyanis Havasalföldön és Moldvában a parasztek és a bojárok közötti konfliktusok kevésbé öltöttek erőszakos formát, és főleg a kötelezettségek be nem tartásában, a szökésben és a betyárságban nyilvánultak meg. A röghöz kötéstől való szabadulás másik lehetősége sok jobbagyot az életkörülményeit legális módon javító útra terelt: egyénileg, vagy akár egész falvak is megváltották szabadságukat a nagyon magas árak ellenére. A jobbagyságtól való megváltás jelensége gyakori volt az egész 17. században.⁶⁹

A szökött és üldözött románok, akárcsak a kötelezettségeiket megváltók jelentős része felkerekedett, és elköltözött a hegyekbe és a hegyeken túli Erdélybe. Véleményünk szerint, mivel leginkább pásztorkodással foglalkoztak, a helyhez kötött szántó-vető gazdálkodásra alig tértek át, és a településhálózatuk sem szilárdult meg, könnyedén útra tudtak kelni. A nagymértékű elvándorlást a lesüllyedés elől menekülő közép- és kisbirtokosok (kenézek, vajdák) vezették, akik egyúttal a faluközösség katonai vezetői is voltak. A vándorlók egy része kívül maradt a Kárpátokon, s Galícia felé próbált kimenekülni. A többség azonban Erdély felé igyekezett, mert a korábban, a nagy pestisjárvány után az elnépte-

⁶⁷ Elekes Lajos: „A román fejlődés alapvetése. I–II. rész”. I. rész: *Századok*, LXXIV. évf. 1940/7–8. 278–313. II. rész: *Századok*, LXXIV. évf. 1940/9–10. 361–404. Újabban Balogh László: *Románia története*. Aula. Budapest, 2001. 9–16.

⁶⁸ Szász Zoltán: *A románok története*. Bereményi Könyvkiadó. Budapest, [1993]. Lásd különösen „A török uralom a fejedelemségekben” című fejezetet. 32–35.

⁶⁹ Georgescu, Vlad: *Istoria românilor. De la origini pînă în zilele noastre*. Editura Humanitas. București, 1994. 45.

lenedő területek kiváló megélhetési lehetőséget biztosítottak számukra. A letelepedés szervezett rendben folyt. A román jobbágyokat vezető kenéz engedélyt kért a kiszemelt föld tulajdonosától a beköltözésre. A földesúr örült az új munkásoknak. Akárcsak az állam, adókedvezménnyel, a szolgáltatások ideiglenes elengedésével igyekezett könnyíteni a jobbágyok helyzetén. A 16. és 17. század fordulójára románlakta vidékek összefüggő láncolata alakult ki Máramarostól a Belényesi-medencén és a Gyalui-havasokon át Fogarasig, Hunyad megyéig és a Szörénységig. 1602-ben jelentette megbízóinak Zacharias Geizkoffler, a Habsburg császári hadak Erdélyben járó főfizetőmestere: „román falu azelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagymértékben elszaporodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült”⁷⁰

A román történetírás többnyire tagadja vagy csak minimálisnak állítja be a románok kivándorlását a vajdaságokból, és az ellenkező irányú, Erdély felőli migráció túlsúlyát próbálja bizonyítani.⁷¹ A tízkötetes *Románok története* 5. kötetében olvashatjuk, hogy a 17. században becslések szerint Havasalföld és Moldva lakossága külön-külön mintegy 300 ezer és 500 ezer fő között lehetett. A lakosság száma, mint Európában általában, lassan növekedett, vagy inkább csak stagnált. Ennek okai az éhínség, a járványok (pestis), az újszülöttek körében magas halandósági ráta, valamint „a lakosság helyváltztatásai, pontosabban a masszív rabul ejtések és a leigázott parasztok határon túlra menekülése (egyik román országból a másikba vagy idegen országokba), hogy megszabaduljanak a terheiktől, különösen a pénzügyiektől, és hogy élvezhessék egy ideig a telepések kedvezményezett státusát”. E században rövidek voltak a békeidőszakok, folyamatosak voltak a háborúskodások és az idegen betörések, főleg a tatárok részéről. Korabeli külföldi leírások szerint csak a század elején több százezer lakost hurcoltak el idegen rabságba a törökök és a tatárok Havasalföldről, amely szám talán túlzás, de jól jelzi a lakosságfogyás mértékét. A szerzők szerint főleg a tatár betörések, az éhínség és a járványok idején létezett ugyan a Fejedelemségekből Erdély felé migráció, például Havasalföldről 1603-ban és 1604-ben, de inkább fordított volt az irány: a leigázott román parasztok Erdélyből mentek Havasalföldre és Moldvába, ahol nem volt akkora az elnyomás.⁷²

⁷⁰ A románok. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 1. kötet: A kezdetektől 1606-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 493–494.

⁷¹ A Moldvába tartó erdélyi román kivándorlásról lásd Morariu, Iuliu-Marius: *Migrația românilor din Transilvania în Moldova în secolele XVI-XVIII - o analiză fenomenologică*. In: *Conferința Științifică Internațională „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”*. Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul, 7 iunie 2017. Volumul 2. Cahul, 2017, 213–217. A cikk bőséges könyvészetet is tartalmaz, és az elején angol nyelvű rezümé is olvasható.

⁷² Rezaचेvici, Constantin – Șerban, Constantin: *Populație și economie în Țara Românească și Moldova*. In: Căndea, Virgil (coordonator): *Istoria Românilor*. Vol. 5. O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716). Editura Enciclopedică. București, 2003. 389–391. 404.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az oszmán hűbéruraság az alávetett, paraszti népek életviszonyaira nem igazán, de a román államiságra kedvező hatással volt, mert az Oszmán Birodalom biztosította Havasalföld és Moldva államiságának kereteit és területvédő szerepét. Ezek a vazallus államok az oszmánok számára fontosak voltak: egyrészt a vándorlások és a külső hatalmak hatásainak szűrését, másrészt egymás sakkban tartását is szolgálták. Változást az oszmán terjeszkedés 17. század végi megtorpanása, a Habsburg és az Orosz Birodalom megerősödése, valamint balkáni politikájának élénkülése hozott. Ezért ismét felmerült a törököktől való elszakadás gondolata, az önálló államiság megvalósítása és a fejedelemségek egyesítése.⁷³

Felmerül a kérdés, hogy miként tudta a románság nagyobb számban átvészelni az oszmán háborúkat, honnan voltak tartalékai az erdélyi irányú folyamatos román beköltözésnek. Ahhoz, hogy biztos választ tudjunk adni a kérdésre, ismerni kellene a két román vajdaságban, illetve a Kárpátokban élők, elsősorban a parasztok, pásztorkodók életkörülményeit. Megfelelő adatok híján csupán analógiákra támaszkodhatunk. Havasalföldről és Moldváról a legtöbb információt a különféle utazók, követek jelentéseiből lehet megismerni. A keleti irányban tett utazások kivétel nélkül egyházi missziós, diplomáciai vagy katonai jellegűek voltak.

Marcus Bandinus (1593–1650) marciánopoliszi⁷⁴ katolikus érsek 1646-ban a Szentszék küldöttként érkezett Moldvába. A katolikus közösségeket felkeresve írta egyházmegye-látogatásáról szóló jelentését, amely *Codex Bandinus* néven maradt az utókorra.⁷⁵ A terjedelmes beszámolóból arra lehet következtetni, hogy Moldvában még a 17. század közepén is tekintélyes számban éltek magyarok. A jelentés számos magyarlakta, illetve magyar alapítású várost sorol fel, például a korabeli fővárost „magyarul Jasvasar, oláhul Ias, latinul Iassium vagy Iassi” említi. „A katolikus nép ebben a városban magyar, akik ezelőtt fejenként többen voltak 1000-nél, ezidőben a kisdedekkel együtt 300-an vannak. Egy részük a városon kívül a szőlősökben lakik; csak ünnepnapokon nagy ritkán szoktak a templomba menni.”⁷⁶

⁷³ Matúz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1990. 132–166.

⁷⁴ Marciánopolisz: Trajanus alapította ókori város a mai Bulgáriában Várnától és az Al-Dunától délre.

⁷⁵ Fordításban közli Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Hatodik kiadás. Fekete Sas Kiadó. Budapest, 2001. 243–334. A kódex ismertetését lásd Istrate, Costel – Robu, Ioan-Bogdan – Herghiligiu, Ionuț Viorel – Balan, Cătălin Dumitrel: „Inventory mission at the half of the 17th century”. *European Journal of Science and Theology*. February 2020. Vol. 16. No. 1. 11–21. A moldvai és havasalföldi magyarok korai századairól lásd még Elekes Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft. Budapest, 1999. 117–135.

⁷⁶ Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Hatodik kiadás. Fekete Sas Kiadó. Budapest, 2001. 297. Domokos Pál Péter Marcus Bandinus mellett több más moldvai utazó jelentését, híradását is közreadta első alkalommal 1931-ben megjelenő munkájában.

Az Oszmán Birodalom valós erejét, vagy inkább saját mozgásterét félreismerő II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata súlyos következményekkel járt a Portánál szolgálatot teljesítő magyar alkalmazottakra nézve is, akik 1657 augusztusától egy éven át raboskodtak a Héttoronyban. Közéjük tartozott Harsányi Nagy Jakab (1615–1677?) is, aki 1651 óta Konstantinápolyban élt, és 1656-tól a fejedelem állandó portái követe volt. Szabadulása után néhány hónapig Târgoviştén tartózkodott, ahol korábbi ismerőse, Mihnea uralkodott. Valószínűleg II. Rákóczi György érdekeit képviselte a havasalföldi vajdánál. 1659 elején viszont már Barcsay Ákos (1619–1661) fejedelem szolgálatában állt. 1661 körül a száműzött moldvai vajda, Georghe Ştefan titkára lett, és elkísérte urát Magyarországon keresztül Morvaországba, majd Moszkvába is. Végül Berlinben halt meg. Változatos élete során mások mellett két erdélyi és két román, a havasalföldi és a moldvai fejedelmet is szolgált. Így jól ismerte e fejedelemségek viszonyait is.⁷⁷

Viszonylag kevés a magyar szerzőtől fennmaradó útleírás vagy beszámoló Havasalföldről és Moldváról. Ezek többnyire negatív véleményeket fogalmaznak meg, gyakran „szegényes, barbár, méltóságon aluli” értelemben használt „paraszi” jelzővel illetve a helyi oláh lakosokat. A már említett Harsányi Jakab egy jelentésében azt írja Konstantinápolyról: „Itt minden keresztyén, követek, rezi-densek, tudósok, csak az oláhok barbarusok”.⁷⁸

A pásztorkodó román nép

De vajon milyenek is voltak azok a románok, akik a 17–18. századra lassan benépesítették Erdélyt? Többségük az Erdélyt körülölelő Kárpátok erdőségeiből, havasairól húzódott le a medencébe. A háborúk és a járványok elől biztos védelmet nyújtottak a magas, csak a térséget jól ismerők által átjárható hegyek.⁷⁹ Területük

⁷⁷ Kármán Gábor: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete.* L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest, 2013. /Mikrotörténelem 5./

⁷⁸ Kármán Gábor: „Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten”. *Korall*, VII. évf. 2006/26. 85–86. Tudományos igényű megközelítések a két román fejedelemségről elsősorban a 17–18. század történetére vonatkozóan állnak rendelkezésre. Vö. Papacostea, Şerban: *Der Absolutismus in den Randgebieten der Habsburgermonarchie. Die kleine Walachei unter österreichischer Verwaltung (1728–1739)*. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 23. Wien, 1971. 36–63. Továbbá Zach, Cornelius R.: *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert*. Veröffentlichungen des Instituts für Geschichte Osteuropas der Universität München. Hieronymus. München, 1992.

⁷⁹ Az Erdélyt északról védő Északkeleti-Kárpátok a legalacsonyabb hegységzakas. Legmagasabb csúcsa a Hoverla (2061 méter) a Máramarosi-havasokban. A Keleti-Kárpátok – Moldova felől – a Borsa-hágótól a Tömösi-hágóig húzódik. Legmagasabb vulkánmaradványa a Kelemen-havasokbeli Kis-Pietrosz (2102 méter), de itt található az alpesi jellegű Radnai-havasok is (Nagy-Pietrosz, 2305 méter). Belső vonulatát a Besztercei-havasok, a Gyergyói-havasok–Tarkó–Naskalat–Csíki-havasok, a Görgényi-havasok–Hargita–Háromszéki-havasok–Nemere–Bodzai-

jelentős népességet el tudott tartani, és bár a hegyekben kemény az élet, mégis védelmet nyújtott az itt élőknek, különösen a háborúk és a járványok tombolásától. Ugyanakkor ellátta lakóit a fennmaradáshoz szükséges javakkal. Az itt élő románok az emberiség történelmének egyik legrégebbi foglalkozását űzték, pásztorok voltak. A nyáj biztosította élelmezésükhöz a húst és a tejet, sőt ruházatukhoz a gyapjút és a nyersbőrt. A havasi legelők és az erdők gazdagon kínálták a természet értékeit: gyógynövényeket, gyümölcsöket, mézet, gombát, vadhúst, fát és mindazt, amivel szerény igényeiket kielégíthették. Életmódjukról nem rendelkezünk olyan alapos feldolgozásokkal, mint amelyeket a nyugat-európai társadalomtudósoknak köszönhetünk,⁸⁰ de az erdélyi havasokban még napjainkban is létező archaikus pásztorkodás, az „esztenák” világa szinte változatlan maradt az elmúlt évszázadokban.⁸¹ Az erdélyi juhtartás kezdetei körül sok a máig tisztázatlan kérdés. A középkor folyamán a juhötveneddel adózó román pásztorok félnomád életmódot folytattak. Erdély és Havasalföld között a téli és nyári legelőket váltó, úgynevezett transzhumáló juhtartásról az első adat 1363-ból való, azonban sokáig nem vált tömeges méretűvé. A pásztorkodásnak ezt a két, nomádnak, illetve transzhumálónak nevezett formáját a századok folyamán felváltva gyakorolta a románság a mindenkori szükségnek megfelelően. A Balkánon szinte napjainkig fennmaradt a román nomád pásztorkodás, míg a Kárpátokban és Erdélyben élő románság már régóta csak a transzhumálást vagy annak valamilyen formáját ismeri, bár a 13–14. századi forrásokból itt is kikövetkeztethetők a nomadizálás nyomai. Vélelmezzük, hogy Erdélyben a nomád-félnomád pásztorkodás és a transzhumálás egymás mellett is létezett, sőt ezek mellett kialakultak a földműves életmódot és a penduláris juhtartást váltó életformák is. Ennek jellemzője szintén a legelőváltó gazdálkodás: a tavaszt a nyájak a falu legelőin, ugarjain, szántóföldjein töltik, nyárra felvonulnak a hegyi legelőkre, az őszt ismét a falu földjein, tarlóin töltik, és a faluban telelnek. Ez a típus nemcsak Erdély valamennyi domb-és hegyvidékén volt elterjedt, hanem általános volt a két román vajdaságban és a Kárpátok egészén.⁸²

havasok–Baj–Nagykőhavas–Csukás, valamint a Bodoki-hegység–Baróti-hegység alkotja. Havasalföld felől a Déli-Kárpátok határolja Erdélyt. A Kárpátok legegységesebb, legnagyobb átlagmagasságú szakasza, legmagasabb vonulata a Fogarasi-havasoké (Moldoveanu, 2544 méter).

⁸⁰ A mediterrán régióról írt jelentős művében Fernand Braudel az Alpokat „rendkívüli hegyeknek” írja le: rendkívüli erőforrásokkal rendelkeznek, az ott élők találékonyak és hatékonyak, valamint a hegyeken át számos fontos út vezet. Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. 1–3. kötet. Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó. Budapest, 1996. Az Alpok további analógiájához lásd még Mathieu, Jon: *Geschichte der Alpen 1500–1900*. Umwelt, Entwicklung, Gesellschaft. Böhlau Verlag. Wien, 1998.

⁸¹ Vö. Salló Szilárd: *A csikmadarasi juhászok életmódjának változása a 20–21. századok fordulóján*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2018.

⁸² K. Kovács László: *A közös fejős-juhnyájak tejhasznóvételi formái Erdélyben 1900 körül*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra-népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia néprajzi kutató csoportjának évkönyve I. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 26.

Erdélyben azért sem alakulhatott ki tisztán a transzhumálás, mert nem voltak adottak teljes mértékben a feltételek. Transzhumálás ott tudott működni, ahol a népesség legfőbb foglalkozása a juhtartás volt, és amikor a megnövekedő állományt az adott falu legelői már nem tudták ellátni szénával, távolabb kellett vonulni a nyájjal. Ennek a vándorlásnak Erdélyben gátat szabtak a szász városok legelőkisajátításai és a gyapjú konjunktúrája, amelyet ugyancsak a szász városok posztókéészítő céhei dolgoztak fel. A transzhumálás a virágkorát jelentő két-háromszáz évben Dél-Erdély néhány kis tájára, a Szebeni-Hegyaljára, a Barcaság déli részére (birsánok) és néhány Székelyföld-széli településre, elsősorban Kovászna és Bereck román lakosságára volt jellemző. A nyájakkal csak a felnőtt férfiak tartottak, az asszonyok, a gyermekek és az öregek egész évben a faluban éltek, és földet műveltek vagy háziiparral foglalkoztak. A nők eszténára való látogatására általában időszakos vagy teljes tilalom is vonatkozott. Nyári legelőként a Keleti-Kárpátok láncolatát hasznosították (a Csindrelt, a Páringot, a Kelemen-havasokat, a Hagymás-hegységet, a Hargitát, a Görgényi-havasokat és a Radnai-havasokat). Telelni általában a Bánságba és Olténiába, illetve ritkábban az Alföldre (a Tisza mellé) és a Mezőségre hajtották a nyájukat. A csíkiak és háromszékiek nyájai a moldvai folyók mentén töltötték a teleket.⁸³

Máig tartják magukat azok a sztereotípiák, miszerint a pásztorkodó románok egyszerű, békés, gyámolatlan emberek voltak. Makkai László veti fel, hogy ez nem lehetett így, hiszen a középkorban a pásztorkodás egyáltalán nem volt biztonságos foglalatosság. Az al-dunai síkságon telelő nyájak védelmére komoly fegyveres erő kellett.⁸⁴ Ezt a véleményt mindenképpen kiterjeszthetjük a középkoron túlra is. Erdély a 15. század után sem lett biztonságos régió, a pásztorkodás a havasokon valóban a rideg körülmények elfogadását, egyfajta igénytelenséget jelentett, de erőt és elszántságot is, mert a nyájat meg kellett védeni.

Erdély etnikai viszonyai a 18–19. században

Mint az előzőekben láttuk, a 16. század közepétől a 18. század elejéig tartó folyamatos háborúk és a szinte állandósuló járványok következtében Erdély etnikai térképe visszafordíthatatlan mértékben átalakult. A 17. század második felétől a magyarság már kisebbségbe került a védettebb hegyvidéki területeken élő, folytonos havasalföldi és moldvai utánpótlás által is egyre jobban gyarapodó románokkal szemben. Az oszmán uralom alól felszabaduló anyaországi területekre ugyanakkor jelentős magyar kitelepülés indult. Ez tovább gyengítette az erdélyi

⁸³ Transhumance: Vö. Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. kötet (Szé–Zs). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. 352–353. Továbbá Iordachi, Constantin: *Citizenship, Nation and State-Building*. The Carl Beck Papers, 1607. Pittsburgh, 2002. 35.

⁸⁴ Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. Héttorony Könyvkiadó. Budapest, 1989. 23.

magyar etnikumot, viszont más területen erősítette a magyarság arányát. Például a német polgárság rovására a magyarok már a 17. században többségbe kerültek Kassán és Rozsnyón, illetve a mára már teljesen szlovákok lakta Sáros vármegyében a 18. században még a lakosság felét a magyarok képezték. A 18. században zajló migrációs folyamatok jelentősége a teljes magyarlakta területen a honfoglaláshoz és a tatárjárás utáni újranépesüléshez hasonlítható. Sajnálatos módon a Habsburg Birodalom gazdasági és vallási érdekek mentén folytatott kolonizációs politikája nem kedvezett a magyarságnak. Elsődlegesen a katolikus német lakosság betelepítését támogatták, míg a protestánsok (akik döntő többségben magyarok voltak) visszatelepülését – különösen a Délvidéken – évtizedekig akadályozták. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a 18. században nemcsak Erdély, hanem a Magyar Királyság etnikai szerkezete, etnikai térképe is jelentősen átalakult. 1720 és 1787 között a Kárpát-medence össznépessége 4,3 millióról 9,4 millióra, a magyarok száma 1,7-ről 3,2 millióra, a nem magyaroké – főként a több mint 3 millió német, szerb, román, ruszin stb. bevándorlónak köszönhetően – 2,6-ről 6,1 millióra növekedett. Ezzel a magyarok és a nemzetiségek között az egész királyságban alapvető arányeltolódás következett be. A magyarok aránya a 18. század végére, a felvilágosodás folyamatába ágyazott nacionalizmus megszületésekor – honfoglalásuk óta – soha nem látott alacsony szintre (34,7%) süllyedt.⁸⁵

Mint azt már fentebb jeleztük, ugyanez a trend figyelhető meg Erdélyben is. A háborúk, a szárazság és a pestis megszűnésével az elvándorolt székelyek egy része is visszatért lakhelyére. A nemesek mellett a szabad rendű székelyek (a lófők és a gyalogok) is hazaértek, hiszen 1721–1722-ben a pusztatelkek száma náluk lett a legalacsonyabb. A visszaköltözők mellett azonban a Székelyföldön is megjelent az új munkaerő, amely fokozatosan elfoglalta és művelés alá vette a jobbágy pusztatelkeket.⁸⁶

A 18. század történetének talán legjellemzőbb vonása a nagyarányú vándormozgalom. Ennek következményeként nemcsak az ország etnikai összetétele, hanem társadalmi-gazdasági szerkezete is alapvetően megváltozott. Ez a jelentős migráció egyrészt Erdély és a két román vajdaság viszonylatában zajlott megszakítás nélkül, de nem korlátozódott kizárólag a románságra. A vajdaságokba irányuló kivándorlás a székelyeket is nagy számban érintette. De ennél jóval nagyobb méretű volt a jobbágyság – magyarok és románok – elvándorlása a török uralom alól felszabaduló magyarországi részek, így a Bánság felé.⁸⁷

⁸⁵ Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.): *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig*. 3. kiadás. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. Budapest, 2015. <http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/magyarazo.html#246> (lekérdezés: 2020. október 10.).

⁸⁶ Pál-Antal Sándor: „Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején”. *Erdélyi Múzeum*, LXXIV. köt. 2012/2. 1–19. Itt 18.

⁸⁷ Nyárády R. Károly: „Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig”. *Erdélyi Múzeum*, LIX. köt. 1997/1–2. 1–39. Itt 17.

A 18. század utolsó harmadára a be- és kivándorlás nagy hullámai Erdélyben alábbhagytak, és a belső vándorlás is visszaesett, a népesség nagyjából stabilizálódott. Az utolsó pestisjárvány 1770–1771-ben vonult végig Erdély délkeleti részein. Ezen túl említést érdemel, hogy 1813-tól a tartósan rossz időjárás miatt éveken át gyenge minőségű és mennyiségű termést gyűjtöttek be Erdélyben.

Erdély népessége 1786-ban (a határőrvidékkel együtt) 1 560 000 fő körüli volt. Az 1 km²-re számított népsűrűség (a határőrvidék és a szabad királyi városok népességét kivéve) országosan 22,5 fő, de jelentős területi eltérésekkel (11,1 és 41,8 fő közt mozgott). Az átlagos településméret az 500–1000 lakosú falu. A teljes lakosságnak (a szabad királyi városok nélkül) 39,5%-a lakott ilyen helységeken. Ugyanakkor a lakosság 21,8%-a élt a 300–500 lakosú és 16,1%-a az 1000–2000 lakosú településeken. Így együtt 77,4%. A városiasodás igen szerény méreteivel találkozunk. A legnagyobb városok (Brassó: 17 792 lakos; Szeben: 14 066; Kolozsvár: 13 928) népessége is csak 18–22-szerese volt a meglehetősen kicsiny erdélyi átlagfaluénak, a többi szabad királyi város lélekszáma 6 ezer alatt maradt. Néhány bányahely városiasabb volt (Zalatna: 4950; Abrudbánya, Verespatakkaal együtt: 4699; Vizakna: 2934). Ezek a jellemzők és a nemzetiségi arány a ki- és bevándorlási hullámok, a nagy járványok és háborúk tömegpusztító hatása nélkül már alig változtak.⁸⁸

A 18. századtól rendelkezésre álló különféle összeírások azzal a reménnyel kecsegtették a kutatókat, hogy biztosabb demográfiai és etnikai adatokat szolgáltatnak majd. Erdély vonatkozásában Hadik András (1710–1790) mérte fel elsőként a népességszámot, aki 1764 és 1768 között Erdély katonai főparancsnoka és királyi biztosa, az erdélyi kormányzék vezetője volt. Elrendelte a nemesek összeírását, és az egyházfőktől is lélekösszeírást kért. A hat erdélyi egyház híveinek összeírása az első olyan számadás, amely Erdély népességéről átfogó képet ad, mert – mint arra Miskolczy Ambrus is rámutatott – községsoros lélekösszeírás, igaz a nemek tekintetében spekulatív számításokon alapul. Éppen a Hadik-féle 1766-os adatok okoztak számos zavart egészen napjainkig.⁸⁹

Erdély népességnövekedését (becsült és kiegészített felekezeti adatok alapján) az 1760-as évektől a 19. század derekáig, amikor már a felekezeti hovatartozást is nyilvántartó összeírások is rendelkezésre állnak, az alábbi táblázat foglalja össze.

⁸⁸ Gazdaság és társadalom. A népállomány. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 2. kötet: 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1039–1040.

⁸⁹ Miskolczy Ambrus: „Erdély népessége a 18. században (Források és értelmezések)”. *Valóság*, 55. évf. 2012/6. 10–27. Itt 10–11.

2. táblázat

	1763–1767		1785		1850	
evangélikus	130 884	100%	152 594	117%	197 363	151%
görögkeleti ortodox	596 272	100%	598 500	100%	621 852	104%
görögkatolikus	131 058	100%	437 175	334%	664 154	507%
református	166 493	100%	214 884	129%	297 129	178%
római katolikus	94 585	100%	140 565	149%	219 536	232%
unitárius	28644	100%	31 705	111%	46 012	161%
zsidó	1000/1500	100%	2092	209% / 139%	15 599	1559% / 1040%
Összesen	1 147 936	100%	1 577 515	137%	2 061 645	180%

A táblázat adatai szerint az 1760-as és az 1780-as évek dereka között az össznépeség növekedési ütemét a görögkatolikusok és a görögkeletiek mellett a római katolikusok haladták meg. Felvetődik, hogy vajon a románok esetében természetes szaporulatról van-e szó, vagy inkább arról, hogy az 1760-as évek összeírásakor alulregisztrálták a két felekezet híveit. Talán az adatközlő papok azzal gyarapították híveik számát, hogy a másik felekezethez tartozókat is a magukéhoz írták. A római katolikus növekedés átlag fölötti szintje az ellenreformáció hatékonyságával is magyarázható. Ez a protestáns felekezetek közül elsősorban az unitáriusokat sújtotta.⁹⁰

A 18. századi erdélyi népesedési folyamatok leírásában és az okok értelmezésében ma még számos ellentmondás van. Az adóösszeírások és a józsefi népszámlálás adatainak értelmezéséhez az összeírt személyek és családok egyenként történő összehasonlításával lehet majd pontosabb eredményeket kapni.

Az etnikai-térbeli szerkezet, amely a 18. századra kialakult Erdélyben a 20. század közepéig már nem módosult lényegesen. Az 1770-es éveket követő évszázadban a román bevándorlás üteme a korábbi századokhoz képest jelentősen lecsökkent, és csak a természetes szaporodásnak megfelelő mértékben nőtt. 1832-ben így is meghaladta a történeti Erdély területén az egymillió főt. Ezzel a románok össznépeségén belüli aránya megközelítette a 60%-ot, jóval fölülmúlva az akkor több mint félmilliónyi erdélyi magyar 29%-os részesedését. Az 1848–1849-es szabadságharc több tízezernyi magyar és román áldozata miatt Erdély népességszáma 1848–1850 között kb. 190 ezer fővel csökkent. Az 1850-es osztrák

⁹⁰ Miskolczy Ambrus – Varga E. Árpád: *Jozefinizmus tündérorszámban*. Erdély történeti demográfiajának forrásai a XVIII. század második felében. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2013. 170. A kötet az erdélyi történeti demográfia kiemelkedő teljesítménye. A községsoros adatsorokra épülő kutatás a korábbiaknál teljesebb képet ad a 18. századi Erdély népesedési viszonyairól.

népszámlálás szerint a történeti Erdély 1 861 000 fős lakosságának 58,3%-a román, 26,1%-a magyar, 10,3%-a német nemzetiségűnek számított.⁹¹

A Veres Valér által végzett számítások szerint az 1720–1721-ben, 1785–1786-ban és 1850-ben Erdély népességének etnikai szerkezete a következőképpen alakult.⁹²

3. táblázat

Év	Össznépesség	Román	százalék	Magyar	százalék	Német	százalék
1720–1721	1 050 000	546 000	52,0%	341 250	32,5%	141 750	13,5%
1785–1786	1 471 900	802 185	54,5%	426 851	29,0%	176 628	12,0%
1850	1 796 252	1 028 263	57,0%	480 987	27,0%	192 270	11,0%

Erdély 18. századi etnikai képét illetően fontos megjegyezni, hogy nemcsak a magyar és a román történetírás között van vita, hanem a magyar történetíráson belül sincs egyetértés.⁹³ Egy néhány éve megjelenő román monográfia ismerteti a 18. századi Erdély kapcsán a ki- és bevándorlásról szóló magyar–román történetészvitát, a román tézist támogatva: a román történészek és demográfusok (pl. Ștefan Meteș, David Prodan és mások) bebizonyították, hogy a lakosság nem annyira keletről nyugatra, hanem inkább nyugatról keletre vándorolt. Tehát többen vándoroltak ki Erdélyből a Kárpátoktól keletre és délre, mint fordított

⁹¹ Kocsis Károly: Erdély változó etnikai arculata. Erdély etnikai térképe. In: *A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (1997–2005)*. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/001_session_h.html angolul: http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html (lekérdezés: 2020. július 7.). Kocsis Károly adatai kritikára szorulnak. Például az 1848–1849. évi erdélyi polgárháborúval magyarázni a magyarság népességvesztését a románokkal szemben, „történelemhamisítás, hiszen a mintegy 6 ezer fős román embervesztés mellett 10 ezer fős lehetett a magyar”. Vö. Miskolczi, 2012. 20.

⁹² Veres Valér: Adalékok Erdély 18. századi népessége etnikai összetételének kérdéséhez. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv 2002*. Központi Statisztikai Hivatal Népegyüttudományi Kutatóintézet. Budapest, 2002. 75–105. Itt 92.

⁹³ A vita összefoglalását lásd Miskolczi Ambrus: „A 18. századi erdélyi népességszámok értelmezésének historiográfiájából”. *Múltunk*, LVIII. évf. 2013/1. 6–35. Jancsó Benedek, nyomában Szekfű Gyula, majd Kosáry Domokos a Kárpátokon túli románság 18. század eleji masszív, a korábbiaknál is nagyobb méretű bevándorlása mellett érvelt, és ezzel magyarázta, hogy a 18. század közepére néhány évtized alatt Erdélyben abszolút román többség alakult ki. Trócsányi Zsolt véleményét egy 1713-as kancelláriai iratra alapozza, amely szerint a románok aránya akkor még csak 34% volt, a magyaroké 47%. Trócsányi elsősorban ebből az adatból vonja le a következtetést a románok későbbi évtizedekben bekövetkező nagyarányú bevándorlásáról, illetve az erdélyi magyarok ugyancsak masszív kivándorlásáról Magyarországra. Miskolczi Ambrus a fenti véleményeket cáfolni igyekvő Veres Valér szociológusnak ad igazat, aki szerint nem igazolható a románok nagyarányú 18. századi, a történelmi Magyarországra való bevándorlásának elmélete. Miskolczi szerint végeredményben létezett kelet–nyugati és nyugat–keleti irányú migráció is, ezt azonban csak részletes regionális vizsgálatok igazolhatják.

irányba. Ennek oka – a román történészek szerint –, hogy Erdélyben nagyobb volt az elnyomás: a Habsburg-adórendszer és a magyar nemesek önkénye.⁹⁴ A román történészek okfejtésének ellentmond és nehezen magyarázható a statisztikai adatokban a 18. századi Erdélyre jellemző román többség.

A 18. század népesedési adatainak vizsgálatát nem lehet lezártnak tekinteni. Az adatok ellentmondásait, a (román és magyar) szakirodalom ellentéteit csakis az aprólékos területi kutatások oldhatják fel.⁹⁵

Az ortodox egyház szerepe Erdély román benépesítésében

Erdély román benépesítésével kapcsolatban az erdélyi birtokos nemesség érdekei mellett fontos tényező volt, egyfajta katalizátor szerepet töltött be a román ortodox egyház is. Biztosra vehető, hogy a pápa már az első telepítések alkalmával kísérte a gyülekezését, illetve az ortodox szerzetesek is nagyon korán megjelentek Erdélyben. Ráadásul okkal telepedtek meg, nyilván a hívek közelében akartak munkálkodni. Károly Róbert király Máramarosba telepített románokat, akik Körtvélyesen kolostort alapítottak Szent Mihály arkangyal tiszteletére. A kutatók a legelső román egyházi könyv, a *Zsoltároskönyv* szövegének máramarosi dialektusából arra következtetnek, hogy azt a körtvélyesi kolostorban fordították a 16. század elején. A bulgáriai Nicodim még a 14. század végén alapította az első havasalföldi monostorokat, sőt a Hunyad vármegyei Priszlopon is létesített egyet. III. Nagy István (1438–1504) moldvai vajda Mátyás királytól 1485-ben hűbérbirtokul kapta a csicsóvári és a küüllővári uradalmakat. A vajda a Csicsóvárhoz tartozó Dés közelében lévő Réven és a Kolozsvár melletti Feleken monostort alapított. Mindkettőhöz tartozott templom is.⁹⁶

Középkori román kőtemplomokat a monostorokon és a Hátszeg vidékén levőkön, továbbá a lupsain, zalatnain, ribicein, kristyorin kívül nem ismerünk. Ugyancsak kevés nyoma van a középkori bizánci falképfestészetnek. Néhány példája: Demsus, Szent Miklós-templom; Sztrigyszentgyörgy, Szent György-templom; Zeykfalva, Istenszülő elszenderedése templom; Ribice, Szent Miklós-templom; Kristyor, Szűz Mária-templom. Ezeken a 15. század eleji bizáncias falképeken részben az alapító kenézeket ábrázolták nyugatias lovagi öltözetben

⁹⁴ Pop, Ioan-Aurel – Bolovan, Ioan: *Istoria Transilvaniei*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Școala Ardeleană. Cluj-Napoca, 2016. 167–169.

⁹⁵ Vö. Pál Judit: A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Pro-Print. Csíkszereda, 1999. 25–97.

⁹⁶ Pirigyí István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza, 1990. 70. Lásd még Hausammann, Susanne: *Wege und Irrwege zur kirchlichen Einheit im Licht der orthodoxen Tradition*. V&R Unipress GmbH. Göttingen, 2005. 86–87.

(cirill betűs felirattal), részben szenteket, Kristyoron a magyar királyi család szentjeit (István, Imre, László). Kérdéses, hogy a Szörényi-bánságban, a Fogaras-vidéken és Máramarosban épültek-e egyáltalán a középkorban görögkeleti falusi kőtemplomok, vagy csak az elpusztuló fatemplomokkal kell számolnunk. A kápolnáknak (capella olachorum) nevezett román fatemplomokról egyébiránt bőségesen maradt középkori adat, és pedig magyar földesurak birtokain, zömmel a Nagy-Szamos mentén és a Mezőség Kis-Szamos és Maros közé eső déli részén. Kérdéses az is, hogy hol és hogyan történt az erdélyi román papok szellemi felkészítése. Csupán feltételezés, hogy a priszlopi és a körtvélyesi monostoroknak is része lehetett a pópák képzésében. Csak áttételes bizonyítékok vannak az ortodox papok középkori műveltségéről. Egy falusi román papról jegyezték fel 1470-ben, hogy 100 forintot érő elrablott vagyonának jelentős részét két könyv tette ki.⁹⁷ Ugyanakkor a falvakban élő pópák a parasztság soraiból kerültek ki. Az alsópapság többségének műveltsége és teológiai képzettsége elég szegényes lehetett.⁹⁸

A következő évszázad legnagyobb vallástörténeti eseménye a világtörténelemben először Erdélyben megvalósuló, a hit szabad terjesztésén alapuló vallás-egyenlőség.⁹⁹ Ez lehetővé tette a négy elismert vagy bevett vallás (religio recepta) szabad gyakorlását. Az Erdélyben kialakuló hagyományos különbségek (több nép, különféle kiváltságok, eltérő vallások) kedvező feltételeket teremtettek a reformáció terjedésének. Erdély lényegében a Habsburgok ellenreformációja elől menekülő protestánsok befogadóállama lett. Az eredetileg államvallásként szereplő katolikus mellett 1557-ben a tordai országgyűlésen elfogadták a főként szászok követte lutheránus vallás szabad gyakorlásának elvét. 1564-ben aztán bevett vallássá vált a kálvinizmus, és 1568-ben az unitárius vallás is. A négy bevett vallásfelekezet szervezett egyházai azonban csak a század végére épültek ki, ezért az erdélyi rendi országgyűlés 1595-ben hozott törvénycikkkel tette őket egyjogúvá. Nem sikerült ilyen rangra emelkednie az antitrinitárius törekvéseknek, a szombatistáknak és a görögkeleti egyháznak. A Habsburg-kormányzat alatt álló Magyar Királyság területén a protestánsok (evangélikusok és reformátusok) vallásszabadságát több törvény is deklarálta (1608:1., 1646:5. tc.), de az elismert vallás rangjára csak 1791-ben emelkedtek (1791:26. tc.) a görögkeleti egyházzal (1791:27. tc.) együtt.¹⁰⁰

⁹⁷ Középkori művelődés Erdélyben. Az erdélyi románok középkori egyházi műveltsége. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 1. kötet: A kezdetektől 1606-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 404.

⁹⁸ Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*. Koinónia. Kolozsvár, 2010. 106.

⁹⁹ Január 13-át a vallásszabadság napjává nyilvánította a magyar parlament a 2018. évi I. törvényében annak emlékére, hogy Erdélyben az 1568. január 6–13. között tartott tordai országgyűlés a világon először hirdette meg a vallásszabadságot, kimondva ezzel a négy vallás – katolikus, evangélikus, református, unitárius – szabadságát és egyenjogúságát.

¹⁰⁰ Benda Kálmán: „Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság”. *Erdélyi Múzeum*, 56. kötet. 3–4. füzet. 1994/1–5.

Felvetődik a kérdés, hogy nem élték-e meg kirekesztésként az erdélyi román ortodoxok, hogy vallásuk nem tartozott a négy bevett felekezet közé, és ez nem erősíthette-e identitásukat, illetve azon népek elutasítását, amelyek bevett vallást követtek.

A görögkeleti egyház ugyan nem került a bevett vallások közé, így az ortodoxok az elismert vallásokkal járó politikai jogokban sem részesültek (pl. nem vettek részt az országgyűléseken), de Erdélyben bizonyos fokú szabadságot élveztek. Saját püspökeik kormányzása alatt élhették a maguk külön egyházi életét. Ennek a vallási toleranciának történelmi gyökerei vannak, ami a kegyúri jogokkal függött össze. Vagyis nem a felekezeti elkötelezettségből, hanem a kegyúr, azaz a földbirtokos és a gyülekezet kapcsolatából következett. Magyarországon az egyéni vagy testületi patrónusok felekezeti hovatartozásuktól függetlenül gyakorolták birtokaikon a jus patronatust. Ez a rugalmas vallásügyi szerkezet már századokkal a reformáció előtt kialakult, a románok 13. századi erdélyi betelepülésével egy időben jelent meg. A telepéseket a magyar földesurak hívták birtokaikra. Lényeges, hogy a beköltözéssel kapcsolatban nem merült fel igényként a vallásváltoztatás. A román közösségek minden korlátozás nélkül kaptak engedélyt templomok építésére és vallásuk gyakorlására. Az elmúlt századok alatt a patrónus és a templom felekezeti különbsége a reformáció idejére már jól bevált gyakorlat volt mind a katolikusok, mind a protestánsok körében. A reformációt Magyarországon sokszor mint a világi patrónusok áttérésének következményét írják le, miszerint a templomokat a jus patronatus értelmében automatikusan a kegyúr választott felekezetére alakították át. Nem állja meg a helyét a feltételezés, hogy a reformáció korában erőszak egyáltalán nem fordult elő. Mégis úgy tűnik, hogy a döntési helyzetben lévő patrónusok inkább megengedték alattvalóiknak vallásuk gyakorlását, nem kényszerítették rájuk a maguk hitét. A más felekezetek felett gyakorolt jó szándékú kegyúri jog legfeltűnőbb következménye, hogy városi magisztrátusok gyakran túrték különböző felekezetek vallásgyakorlatát, vagyis sok városban különböző felekezetű templomok épültek és működtek. Ami a falvakat illeti, sokban ugyanazt a templomot használták megegyezés alapján felváltva különböző felekezetek.¹⁰¹ Az is tény, hogy Erdélyben soha nem üldözték az ortodoxokat. Mozgásterük az országgyűlés és a fejedelmek jóindulatán, egyfajta

¹⁰¹ Péter Katalin: „Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon”. *Egyháztörténeti Szemle*, VII. évf. 2006/2. 73–84. Itt 77–78.

„korlátozott vallási türelmen” alapult.¹⁰² Tény az is, hogy a fejedelmek román pópáknak is gyakorta adományoztak nemességet.¹⁰³

Összefoglalásképpen hangsúlyozni kell, hogy az ortodoxok nem bevett egyházi státusa relatív szabadságaik (túrt státuszuk) ellenére komoly hátrányokkal járt. Sőt mind a görögkatolikus szakadás, mind a hívők elégedetlenségéből kiinduló nemzetiesedés ide vezethető vissza.

A görögkatolikus egyház

A következő évszázad végének Habsburg centralizációs politikája ismét jelentősen érintette az erdélyi román ortodoxokat. A bécsi udvar a soknyelvű és -vallású Monarchia területét egységesíteni kívánta, miként az „egy állam egy vallás” tétel minden más európai államban is alapvetés volt. Az osztrákok a birodalmat összetartó erőt a római katolikus vallásban vélték megtalálni. A Habsburgok erdélyi hatalmuk növelése érdekében a katolikus egyház térhódítását támogatták. Ennek egyik lehetősége a görögkeleti román egyházzal létesítendő unió volt.

Az erdélyi románok vallási uniójának gondolata az Erdélyben megtelepedő jezsuitáktól származott. A kiválóan képzett és az erdélyi egyházi, társadalmi viszonyokat jól ismerő Baranyi László Pál SJ (1657–1719) Gyulafehérváron jó kapcsolatokat ápolt az erdélyi románok egyházi és szellemi vezetőivel. Ő vetette fel a román ortodox egyház római katolikus egyházzal való uniójának lehetőségét és az abból származó egyházi, társadalmi és politikai előnyöket. Tervéhez megnyerte Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi bíboros-érseket.¹⁰⁴

A román görögkatolikus egyház 1697 és 1700 között jött létre Erdély középső és északnyugati részén. A gyulafehérvári román ortodox érsek 1697-ben kis zsinatot tartott a székhelyén. Itt határozták el Baranyi László jezsuita páter közreműködésével az uniót. Ennek megerősítésére 1698-ban újabb értekezlet gyűlt össze Gyulafehérváron, ahol a római katolikus egyházzal való egyesülés feltételül szabták, hogy a keleti egyház rítusait megtarthassák, a julián naptárt használhassák és maguk választhassák a püspöküket. I. Lipót király 1699-ben jóváhagyta az uniót. 1700. szeptember 4. és 15. között ült össze Gyulafehérváron a románok nagy

¹⁰² Ludwig Binder is a hagyományos erdélyi jogállásokban és a humanizmus erős erdélyi jelenlétében látta a vallási tolerancia alapjait. Vö. Binder, Ludwig: *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenburgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. Böhlau. Köln–Wien, 1976. 6. Lásd még Zach, Krista: *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*. Otto Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 1977. 159–162.

¹⁰³ H. Németh István: Az önálló Erdélyi Fejedelemség. In: Kovács Zsuzsanna – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Erdély 1000 év öröksége*. Magyar Nemzeti Levéltár – Libri Könyvkiadó – Iskola Alapítvány. Budapest–Kolozsvár, 2020. 107.

¹⁰⁴ Marton József: „A Gyulafehérvári Unió (1697–1701)”. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Catholica Latina*, XLVIII. évf. 2003/1. 112. Továbbá Albert András: „Egyházi autonómia törekvések a 17. század végi Erdélyben”. *Jog, állam, politika*, 5. évf. 2013/3. 45–56. Itt 45.

zsinata. Az uniós okmányt a román papság (2270 pap), továbbá a jelen lévő 54 esperes és 1563 pap nevében Atanasie gyulafehérvári metropolita írta alá. 1701-ben a király őt nevezte ki az erdélyi görögkatolikus románok püspökének, Róma az uniót szintén megerősítette, és engedélyezte a bizánci rítus használatát.¹⁰⁵

Ettől kezdve Erdélyben két közel azonos súlyú és lélekszámú román egyház, a görögkatolikus (unitus) és a görögkeleti (ortodox) létezett. Kétségtelen, hogy a görögkatolikus egyház megalapítása a Habsburg centralizációs tervek érdekében történt, de az a későbbiekben az erdélyi románság érdekeire nagyon jó hatással volt.

Ki kell emelni Inocențiu Micu-Klein (1692–1768) görögkatolikus püspök tevékenységét, aki bő egy évtizedes politikai küzdelmet folytatott a román unitusok érdekében. Szerepe valójában jóval túlmutat ezen. Elsőként a román történelemben az erdélyi román nemzeti kérdést helyezte előtérbe. Elsősorban papsága, emellett egész egyháza érdekeit szolgálta, csakhogy az ortodoxnak maradó görög hitűeket is megszólította, ezért céljai az erdélyi románság egészét érintették. Az erdélyi románoknak a három náció rendszerébe negyedikként való beletagolását sürgette.¹⁰⁶

1729-ben foglalta el püspöki székét. 1744 őszén kénytelen volt Rómába menekülni, de megpróbálta onnan is irányítani egyházát. Mindenekelőtt segítette a fiatal román papok római tanulmányait. Ezek a fiatalok aztán a 18. század közepén művelten és lelkesen tértek haza. Ezek a görögkatolikus ifjak voltak az elsők, akik elhozták az erdélyi románok közé a nyugatiasodás elemeit. Az első tudósok voltak, akik románul írtak történelmet, szépirodalmat és szerkesztettek nyelvtant. Egész népüket akarták tanítani. Közülük került ki az úgynevezett „erdélyi triász”, az a három román származású, igen magasan iskolázott, a felvilágosodás korában működő, számos tudományágban jártas értelmiségi – Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior –, akiknek a nevéhez kötődik például a kontinuitásemélet, miszerint a román nemzet a dák, géta és római népesség közvetlen leszármazottja, ezáltal egyszersmind Erdély honos népessége is. Ők lobbantották fel Erdélyben a román nemzeti érzés lángját.¹⁰⁷

Romániában a vallás, az egyház, lényegében az ortodoxia egyet jelentett a román nemzetfogalommal, jelenléte és működése a románság egységének szimbóluma volt. Ezért van az, hogy napjaink Romániájában egyes városokban több

¹⁰⁵ Gergely Jenő: „Az erdélyi görögkatolikus román egyház”. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, II. évf. 1991/3. 106–116. Itt 107.

¹⁰⁶ A román nemzeti mozgalom politikai kezdetei: Inochentie Micu-Klein. Politikai és kulturális élet. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 2. kötet: 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1015–1018.

¹⁰⁷ Bíró Sándor: Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században. In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I–II. kötet. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Budapest, 1943. I. 126–176. Itt 127. Újabban: Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*. Koinónia. Kolozsvár, 2010. 191–192.

a templom, mint a hívő, még olyan területeken is, ahol a román lakosság szórványban él. Nem véletlen, hogy éppen a Trianont követő évtizedekben kezdődött meg az ortodox templomok tömeges építése. A gyulafehérvári ortodox katedrális (1921–1923) követően az 1930-as években emelték az ortodox templomok többségét az erdélyi nagyvárosokban (pl. Kolozsváron 1933-ban, Marosvásárhelyen 1934-ben). A kommunizmus időszakában az ortodoxia is háttérbe szorult, a templomépítés is szünetelt. Azonban a nemzeti kommunizmus az 1970-es évektől számíthatott az ortodox egyházra is. Az 1989-es forradalom után az ortodox térhódítás Erdélyben újra megindult. Nagyváradon például 27 ortodox templomot kezdtek el építeni 1990 óta. Az ortodox terjeszkedés a Székelyföldön (pl. a Gyimesekben) szimbolikus területfoglalásként fogható fel.¹⁰⁸

Kultúrantropológiai adalék

A románság középkori erdélyi megjelenésétől kezdve feltehető a kérdés, hogy vajon életképesebb nép-e a román a magyarnál vagy a szásznál, magasabb-e a románoknál a gyermekvállalási hajlam. Tény, hogy az erdélyi medencében a magyarságot és a szászokat nagyobb mértékben tizedelték a 16–17. század háborúi, éhínségei és járványai, mint a hegyvidéki románokat. Az 1541 és 1711 közötti alig két évszázad alatt Erdély etnikai képe teljesen megváltozott. A korszak természetes szaporulatáról népszámlálások híján nem rendelkezünk pontos adatokkal. Feltételezzük azonban, hogy a magyarokat és szászokat érő politikai és természeti csapások okozta népességvesztést a természetes szaporulat nem volt képes egyenlíteni. Ellenben a románság nemcsak Havasalföldről és Moldvából kapott elegendő utánpótlást, hanem valószínűleg a népességszaporulat is pozitív tendenciát mutatott náluk. Mi lehet ennek az oka? Mivel a rendelkezésre álló demográfiai eszközök elégtelenek, és nem tudjuk kiszámolni a népesség alakulását ebben az időszakban,¹⁰⁹ más terület(ek)ről lehet segítséget remélni.¹¹⁰

¹⁰⁸ Faragó Imre: *Térképészeti földrajz III. Románok és moldovánok*. ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék. Budapest, 2017. 348.

¹⁰⁹ A népesség alakulását – eltekintve a betelepítésektől és a vándorlásoktól – a születések és halálozások száma és ezek egyenlege szabja meg. Ez az úgynevezett természetes szaporulat, amely tehát az élve születések és a halálozások különbözete. A pontosabb demográfiai számításokhoz használt nettó reprodukciós ráta azt mutatja meg, hogy egy nő által szült leánygyermek közül hányan jutnak el szülőképes korba, vagyis hányan képesek folytatni az anyjuk által kezdett reprodukciós folyamatot. Ha a mutató értéke 1, akkor stagnáló, ha 1-nél kisebb, akkor fogyó, ha 1-nél magasabb, akkor növekvő népességről beszélhetünk. Vö. Kapitány Balázs (szerk.): *Demográfiai Fogalomtár*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest, 2015. 19. 67. Ezekhez a számításokhoz nem rendelkezünk kellő adattal a 16–17. századi Erdélyből.

¹¹⁰ A szociológia, az antropológia és a hermeneutika és ezek ágai valószínűleg mind jobban segítenék a közép- és kora újkori (sőt egészen napjainkig terjedően a) románság életmódjának, viselkedésének, kultúrájának megismerését. Hans-Georg Gadamer, a hermeneutika egyik atyja

Szociológiai megközelítésben az életmód a szükségletek kielégítése érdekében végzett tevékenységeket jelenti. Azáltal értelmezhető, hogy az egyének a mindennapi életük során milyen tevékenységeket végeznek, hol, átlagosan mennyi időt fordítanak rájuk, kikkel együtt végzik ezeket, miért, illetve ezek a tevékenységek mit jelentenek számukra. Lényegében az ember szükségletkielégítésének mikéntjét jelenti. Az életmód feltételrendszerét mindig az adott társadalmi, gazdasági beállítottság adja. Mindez azért fontos számunkra, mert a 16–17. századi erdélyi, hegyvidéki románság életmódjának megismerése a kulcs szükségleteinek feltérképezéséhez, amiből megérthető lesz kultúrája is.

Bronisław Kasper Malinowski (1884–1942) lengyel származású strukturalista-funkcionalista antropológus „hét vitális szekvenciára” osztotta föl az emberek alapvető szükségleteit: táplálkozás, szaporodás, közérzet/testi kényelem, biztonság, egészség/pihenés, mozgás, növekedés. Funkcionalizmusa az egyénből, annak szükségleteiből indul ki.¹¹¹

Az elméletbe érdemes beilleszteni a vizsgált korszak románságára jellemző, illetve a hozzá kapcsolható életmódbeli ismereteket, amelyeket részben már korábban is érintettünk.

Táplálkozás – kielégítő. A Kárpátok erdei és havasi legelői által kínált minden szénhidrát, fehérje, keményítő, vitamin és ásványi anyag elérhető volt számukra.

Szaporodás – pozitív ráta. Erről majd még néhány kiegészítést teszünk, de elfogadható az a feltevés, hogy a migráción túl a természetes szaporulat is pozitív előjelű volt a románok között.

Közérzet/testi kényelem – kielégítő. A hegyek zord körülményei ellenére az itt élők közérzete általában kiegyensúlyozott volt, a pásztorkodó életmód, bár sok munkával járt, mégis egyfajta kényelmet biztosított a románságnak. Lakóhelyük az igényeiknek és a környezetnek megfelelő volt, az erdő és az állataik a szükséges ruhaneműt is biztosították számukra.

Biztonság – kielégítő. A hegyek és az erdők védelmet is nyújtottak, elrejtették lakóikat.

Egészség/pihenés – kielégítő. A 16–17. századi románság egészségi állapota sokkal kedvezőbb volt, mint a gyakori járványoknak, fertőzéseknek kitett ma-

a történelem múltbeli látásmódjának értelmezésével foglalkozott. Minden történelmi korszaknak megvannak a maga feltevései és előítéletei, s a kommunikáció folyamata nem más, mint saját korszakunk – vagy kultúránk – fogalmainak mozgósítása a másik fogalmainak megértésére. Egy korabeli utazó leírását az akkori olvasó és a 20. századi olvasó minőségében és tartalmában is egészen máshogy fogja fel. A történelmi hermeneutika megvilágítja, miben áll ez a különbség, míg a kulturális hermeneutika az etnográfiai folyamatra vonatkoztatva teszi ugyanezt. Vö. Marcus, George E. – Fischer, Michael M. J.: „Az antropológia mint kultúrkritika”. *Iskolakultúra*, V. évf. 1995/20–21. 78–83. Itt 83.

¹¹¹ Letenyei László: *Kulturális antropológia. Elmélettörténet*. Typotex Kiadó. Budapest, 2012. 141–150. Itt 149.

gyarságé. Környezetük védelmet nyújtott az Erdély belső részein tomboló epidémiák ellen.

Mozgás – kielégítő. Az életmódnak köszönhetően a századok során kialakuló rendszer további századokon keresztül, lényegében máig fennmaradt.

Növekedés – kielégítő. A fenti tényezők pozitív hatása miatt garantált volt a románság növekedése mind számában, mind közösségeiben, szervezettségében.

Ezzel szemben az erdélyi medence magyarságára a következők voltak jellemzők.

Táplálkozás – gyenge, elégtelen. A háborúk és az időjárás kiszámíthatatlansága miatt a természetlagokban nagy volt az aránytalanság, ami gyakori éhínségeket okozott.

Szaporodás – negatív ráta. A magyarságot nemcsak a háborúk és járványok okozta magasabb halandóság sújtotta, hanem a születésszám is kisebb volt.

Közérzet/testi kényelem – elégtelen. Ott, ahol háborúk dúltak, nem lehetett tudni, hogy nem törnek-e rájuk az éjszaka folyamán. Nem lehet kényelemről és megfelelő közérzetről beszélni.

Biztonság – elégtelen. Az előzőekből is következik, hogy nem volt biztonságos az élet.

Egészség/pihenés – elégtelen. A háborúk, a pestisjárványok és az éhínség miatt teljes volt a kiszolgáltatottság, az emberek állandó veszélyhelyzetben éltek.

Mozgás – elégséges. A szakadatlan munka a megélhetésért, a menekülés a váratlanul betörő ellenség elől hektikussá, kiszámíthatatlanná tette a mozgásukat.

Növekedés – elégtelen. Biztosan állíthatjuk, hogy a magyarság esetében Erdély középső részein a 16–17. században semmiképpen sem beszélhetünk növekedésről, sokkal inkább csökkenésről, a magyarok számát, közösségeit és szervezettségét illetően egyaránt.

A természetes szaporulat vonatkozásában két tényezőt mindenképpen meg kell még említeni. Az egyik az ortodox vallás, a vallásosság szerepe, színhelye a templom. Itt gyűltek össze az emberek, hogy imádkozzanak, félelmeiktől, bűneiktől megszabaduljanak. Az öregek, a bölcsek itt határoztak a lelkipásztor, a pap/pópa segítségével a közösség dolgaiban. Innen vonultak hadba vagy egyéb dolgukra, itt őrizték a közösség szimbólumait (zászlókat, keresztek, ikonokat), féltettebb kincseit. Tornyából messzebbre lehetett látni, és a templom köré szerettek temetkezni. De itt kötöttek a házasságok is, és itt keresztelték az újszülötteket. Az élet körforgását, létezésük biztos alapját jelenítette meg a templom. Bármennyire is szerény volt, a híveknek az őket pártoló Isten házáat jelentette. A legegyszerűbb fatemplomokat is gazdagon díszítették ikonokkal, gyakran falfestményekkel. Ezek segítségével a pópák az egyszerű tanulatlan népnek, akárcsak gyermeknek a képregény, történeteket, a Szentírást mesélték el. Leginkább szemléltetésre szolgáltak. Például a nagybőjtben, a húsvéthoz közeledve a tékozló fiú, a vámos és a farizeus, majd végül a végítélet képeit

mutogatták és magyarázták.¹¹² A 17–18. században építették azt a nyolc Máramaros megyei fatemplomot, amelyet 1999-ben vettek fel a Világörökség listájára: Sajómező, Szent Piroska-templom – 1604; Budfalva, Szent Miklós-templom – 1643; Rogoz/Magyarláros, Szent Arkangyalok temploma – 1663; Barcánfalva, Szűz Mária bemutatása templom – 1720; Jód, Szűz Mária születése templom – 18. század közepe; Dióshalom, Szent Arkangyalok temploma – 1767; Desze, Szent Piroska-templom – 1770; Nyárfás, Szent Arkangyalok temploma – 1796–1798.

A közel 400 éves sajómezői kis fatemplom festett falképein ördögök és meztelen alakok keverednek. A román hívek rettenettel szemlélhették a parázna asszonyt, akinek hátsójába az ördögök tüzes vasat toltak, vagy a gyermekét meggyilkoló női alakot, akinek büntetése, hogy az ördög megeteti vele a magzatát. A magzatelhajtás másképpen is megjelenik, a vétkes nő mellein két kígyó csüng az utolsó ítéletig. De a korabeli festő ugyanilyen világosan ábrázolta az egyházi ünnepen munkát végző paraszt pokolbéli büntetését is: az ördögök fogják majd szántani csupasz testét. A lusta büntetése, aki az ünnepi mise helyett ágyban maradt: a pokolban majd az ágyán ördögök fognak muzsikálni mindörökké. A lustaság, a restség bűnét a budfalvi fatemplomban is megfestették: kezében orsót tartó női alak. Mellé festették egy lovas alak képében a megszemélyesített halált és a pestist, hogy az emberek megtanulják, a lustaság miatt jön el a halált hozó éhínség vagy kór.

Félelmetes, fenyegető világ elevenedett meg e képeken, amelyek egyértelmű utat mutattak a híveknek. A máramarosi fatemplomok képein a főbűnök között a szexuális bűnt elkövető lelkek száma a legnagyobb.¹¹³ A kis zárt közösségekben a házasságtörő vagy a csecsemőgyilkos, magzatelhajtó asszony nem számíthatott irgalomra a földön sem, nemhogy a pokolban. Az ortodoxia mindent elkövetett a hegyvidéki románok gyermekáldásáért, a magas születésszámért.¹¹⁴

Itt kell megemlíteni az 1930-as évek végén meginduló népiségtörténeti kutatásokat is. Erdély, illetve a magyarság nyelvi, területi határait vizsgálták Mályusz Elemér tanítványai egy-egy régióban. Kutatásaik kiterjedtek a betelepedésnek, az etnikai viszonyok alakulásának és más társadalomtörténeti kérdéseknek a feldolgozására is.¹¹⁵ A 18. századtól kezdődően a történeti demográfia forrásai is egyre

¹¹² Benedek Renáta: „A Krisztusban beteljesedett ítélet, avagy a máramarosi román fatemplomok végítéletképei”. *Korunk*, XXVI. évf. 2015/12. 55–67. Itt 63.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Jaczkó Sándor: Vallás és etnikum Máramarosban a 18. században. In: *Athanasiana*. 2015. 40. 143–156. Itt 149.

¹¹⁵ Mályusz Elemér tanítványai településtörténeti doktori értekezéseit *Település- és népiségtörténeti értekezések* sorozattal ki is adta. 1938 és 1943 között nyolc ilyen értekezés jelent meg. Ide sorolhatjuk a sorozaton kívül megjelenő, de azt felvezető kötetet is. Vö. Szabó István: *Ugocsa megye*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1937. Továbbá például: Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Stephaneum Nyomda. Budapest, 1940. Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei*. Sylvester Nyomda Rt. Budapest, 1943.

nagyobb számban állnak rendelkezésre a kutatásokhoz. A különböző irányultságú összeírások a népesség bizonyos rétegeit, csoportjait is figyelembe vették.¹¹⁶

Havasalföld és Moldva, egyesített Románia (1859)

A 17. század végétől, az Oszmán Birodalom meggyengülésével és az Orosz, valamint a Habsburg Birodalom megerősödésével párhuzamosan a román fejedelemségek lényegében három nagyhatalom érdekkörébe kerültek. Ettől kezdve a román politikai elit szinte tökélyre fejlesztette a nagyhatalmi érdekek közötti lavírozást, ami a 19. században teljesedett ki és érte el célját, Moldva és Havasalföld egyesítését.

A téma szempontjából izgalmas megközelítés a „román lélektan” kutatása. A két román fejedelemségben az úgynevezett fanarióta fejedelmek örökségének feldolgozása.¹¹⁷ Mindössze ötven családról van szó, amelyből tíz família egy vagy több tagja hosszabb-rövidebb ideig, volt aki több alkalommal is, valamelyik román fejedelemségben a szultán kegyéből vajda vagy hoszpodár (goszpodár) lett.¹¹⁸ A „fanarióta embertípusra” jellemző az „ösztönös emberismeret, a »szimat« (zsigeri veszélyérzet, a bonyolult emberi/politikai helyzetek átlátásának készségi szintű képessége, a tettetés és színlelés, a valódi szándékok elrejtésének

¹¹⁶ Vö. Varga E. Árpád (összeáll.): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye.* Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print. Csíkszereda, 1998. Uő.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye.* Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között. Pro-Print. Csíkszereda, 1999. Uő.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. III. Arad, Krassó-Szörény és Temes megye.* Népszámlálási adatok 1869–1992 között. Pro-Print. Csíkszereda, 2000. Uő.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye.* Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print. Csíkszereda, 2001. Uő.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. V. Brassó, Hunyad és Szeben megye.* A Kárpátokon túli megyékhez került települések. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Pro-Print. Csíkszereda, 2002. Uő.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992. Helynévgyűjtő.* Összesített mutató az I–V. kötetekhez. Pro-Print. Csíkszereda, 2002. Vö. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (lekérdezés: 2021. március 4.).

¹¹⁷ Konstantinápolyban az Aranyszarv-öböl melletti Fanar (török Fener) elnevezésű görög városnegyedből születési és hivatali arisztokrácia emelkedett ki. A körükből kerültek ki a 17. század második felétől a török porta befolyásos dragománjai vagy tolmácsai, és ugyancsak közülük választották Moldva és Havasalföld fejedelmeit (hoszpodárjait) is.

¹¹⁸ Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia.* Egy állameszme etnogenezise. Magyar Szemle. Budapest, 2018. 55. Csak utalásképpen jegyezzük meg, hogy újabb román kutatások szerint a román fejedelemségekbe bevándorló, majd a 20. század elejére a román nemzeti elitté váló fanarióta családok nagy része nem a Fanar negyedbeli görög családokból származott, hanem a Balkán-félsziget egészéről, de különösen Epiruszból az oszmán fővárosba települő, néha görög, de leginkább macedoromán, kisebb számban pedig albán és bolgár származású volt. Uo. 78–82. Borsi-Kálmán Béla Lidia Cotovanu: „L’émigration sud-danubienne vers la Valachie et la Moldavie et sa géographie (XVe–XVIIe siècles): la potentialité heuristique d’un sujet peu connu”. *Cahiers Balkaniques*, 2014/42 tanulmányára hivatkozik.

talentuma, a hibátlanul működő (hatalmi) reflexek, továbbá az adódó lehetőségek azonnali mesteri kihasználásának adottsága, az alku(dozás) művészete – s mindezen tulajdonságok tudatos áthagyományozása”.¹¹⁹

A Moldvában 1711-ben, Havaselvén 1716-ban kezdődő és 1821-ig tartó fanarióta uralom alatt a fejedelmek keményen sanyargatták a román népet, hogy a beszedett adókkal ki tudják elégíteni az őket kiválasztó szultánt. Ugyanakkor ahhoz is hozzájárultak, hogy a két fejedelemség fennmaradjon, megteremtve ezzel a későbbi egyesített Románia lehetőségét. A román nép nem szerette a görög vajdákat, sokan éppen uralmuk elől költöztek át Erdélybe, akárcsak a cigányság, akik a rabszolgákhoz mérhető jogokkal éltek a fejedelemségekben.¹²⁰ Népszerűtlenségük ellenére olyan képességeket, például fortélyt, kétkulacsosságot, cselszövést vittek bele a román elit életvitelébe és gondolkodásmódjába, amelyek később az egész román nemzet számára is hasznosulhattak. A fanarióták által felhalmozott tudást, diplomáciai tapasztalatot és kapcsolati tőkét „vadonatúj entitás”, a modern Románia megteremtésére fordították.¹²¹

A román politikusok a 19. század elején kiváló érzéssel vették észre, hogy a térségükben érdekelt nagyhatalmak támogatásáért egyszer majd benyújthatják a számlát. Mindenkinek igyekeztek ígérni valamit, elsősorban a románok által vágyott területekért. Támogatást ígértek Oroszországnak Besszarábiáért, az osztrákoknak Erdélyért, ugyanakkor a függetlenség felé mutató engedményeket kértek a török politika támogatásáért.

Három cél fogalmazódott meg a román politikában a 19. század közepére:

- a függetlenség elérése,
- a két fejedelemség egyesítése
- és a román nyelvűek lakta területek egyesítése.¹²²

A két román fejedelemség (Havasalföld és Moldva), valamint Erdély egyesülésének gondolata időről időre már a 19. század elején felmerült, de különösebb visszhang nélkül maradt. Első alkalommal az erdélyi születésű ortodox román szerzetes, Naum Râmniceanu vetette fel 1802-ben. 1804-ben Ioan Budai-Deleanu, az erdélyi román felvilágosodás képviselője azt javasolta, hogy a Habsburgok uralma alatt egyesítsék a három országot. Az 1830-as években a havasalföldi Ion Câmpineanu is a román nemzeti állam létrehozását vizionálta. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése sem vetett véget az irre-

¹¹⁹ Borsi-Kálmán, 2018. 28.

¹²⁰ Illés Tamás: „Kelet és nyugat között – a román csoportok etnikai-földrajzi vizsgálata a kezdetektől napjainkig”. *Földrajzi Közlemények*, 142. évf. 2018/2. 137–153. Itt 140. Idézi Durandin, Catherine: *A román nép története*. Maecenas. Budapest, 1998. és Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Osiris. Budapest, 2001. munkáját.

¹²¹ Borsi-Kálmán, 2018. 186.

¹²² Csüllög Gábor – Gulyás László: „A román állam területi kialakulásának története I. Középkortól a román királyság kikiáltásáig (1881)”. *Közép-Európai Közlemények*, V. évf. 2012/3–4. 113–126. Itt 121–122.

álisnak ható tervezetéseknek, Dimitrie C. Brătianu 1852-ben elsőként használta a Nagy-Románia kifejezést.¹²³

A románság számára a 19. század első felében kedvezően alakult az európai politikai helyzet. Az orosz protektorátus segítségével lazították függőségüket a Portától, a bukaresti béke (1812) megerősítette a két fejedelemség autonómiáját. 1821-ben véget ért a fanarióta fejedelmek (1711/1716-tól tartó) kora.¹²⁴ A görög függetlenség kikiáltása és a szerb autonómia kihirdetése (mindkét eseményre 1830-ban került sor) után az Oszmán Birodalom folyamatosan meghátrálásra kényszerült a Balkán térségében.

Az 1848–1849-es magyar szabadságharcot leverő Orosz Birodalom ugyanakkor hatalma csúcsán állt. A meggyengülő Oszmán Birodalom balkáni és fekete-tengeri területei iránt támasztott orosz igény azonban kiváltotta a nyugat-európai nagyhatalmak ellenkezését, majd a Brit Birodalom és a Francia Császárság katonai intervencióját. Érdekeikkel ellentétes volt az Oszmán Birodalom teljes összeomlása, de még további balkáni és kaukázusi területvesztései is. A krími háborút (1853 és 1856 között) a párizsi békeszerződés aláírásával zárták le.¹²⁵

A Moldvát tengeri kijáráshoz juttató 1856-os párizsi béke egyben felszámolta az orosz protektorátust is a román fejedelemségekben. Havasalföldet és Moldvát hét európai hatalom (Oroszország, Poroszország, Ausztria, Franciaország, Anglia, Törökország és Piemont/Olaszország) együttes védelme alá helyezték. A két román fejedelemség nemzetközi státusa az európai hatalmi egyensúly kérdésévé vált.¹²⁶ A nagyhatalmak megerősítették a fejedelemségek autonómiáját, de elvetették az uniót, viszont a fejedelemségek rendi jellegű nemzetgyűlései 1857 októberében az unió mellett foglaltak állást. Anglia, Ausztria és Törökország ellenállása miatt az 1858. augusztus 19-i újabb párizsi konferencia kompromisszumával végül létrejött a Porta fennhatósága alatt álló „Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemség” két uralkodóval, két kormányral és két nemzetgyűléssel. 1859-ben megtörtént a két fejedelemség egyesülése perszónálunióban. 1859. január 5-én Moldvában, majd január 24-én Havasalföldön is megválasztották Alexandru Ioan Cuzát (1820–1873) uralkodónak. 1861-ben a törökök is elismerték a perszónáluniót. 1866-ban, Cuza lemondása után I. Károly néven Hohenzollern Sigmaringen Károly lett a fejedelem. Az új állam a nemzetközi poli-

¹²³ L. Balogh Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest, 2020. 11.

¹²⁴ Trócsányi Zsolt: „A fanarióta uralom első időszaka a Román Fejedelemségekben (1710-es évek – 1774)”. *Világtörténet*, IX. évf. 1987/3. 42–75. Lásd továbbá Borsi-Kálmán Béla: „A román nemzet tudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődésének tükrében”. *Aetas*, VII. évf. 1992/1–2. 79–126. Valamint I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697–1792*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1998. Legutóbb Borsi-Kálmán, 2018.

¹²⁵ Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok*. Osiris Kiadó. Budapest, 2011. 549, 551.

¹²⁶ Florin Constantiniu: *O istorie sinceră a poporului român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Editura Univers Enciclopedic. București, 1999. 215–216.

tikai életben már független államként viselkedett, bár hivatalosan még mindig török fennhatóság alatt állt.¹²⁷

A iași egyetem jogtanára, Alexandru Papiu Ilarian (1827–1877) 1860-ban Alexandru Ioan Cuza fejedelemhez írt memorandumában olvashatjuk: „Az Egyesült Fejedelemségeknek Erdély nélkül nincs jövője Európában [...]. Erdély nélkül bizonytalan és kétséges a léte, mely addig fog tartani, míg az európai államok versengése és változó érdekei. Erdélynek a Fejedelemségekkel való egyesítése megmenthetné a Fejedelemségeket a haláltól, [...] és lerakhatná Románia öröklétének alapjait.”¹²⁸

A román politikusok a 19. század második felében bizonyították zsenialitásukat. 1859-ben egyesítették fejedelemségeiket, 1866-ban szalonképessé tették az Egyesült Fejedelemséget Európában, 1880-ra elérték a teljes független státuszt, majd 1881-ben csatlakoztak a történelmi dinasztiák által kormányzott európai alkotmányos királyságokhoz. Negyven év múlva megszerezték Erdélyt is. Mindezt lényegében fegyver és vér nélkül, kihasználva a számukra kedvező nemzetközi politikai erőviszonyokat.

Erdély etnikai viszonyai a 19. század közepétől

A 19. század közepétől a Habsburg abszolútizmus alatt elrendelt népszámlálások már viszonylag pontos adatokat szolgáltatnak Erdély népességére nézve. Ráadásul ezekben az adatfelvételekben már rákérdeztek az etnikai és vallási viszonyokra is.¹²⁹

¹²⁷ Németország, Anglia és Franciaország 1880. február 20-án elismerte Románia függetlenségét, ezzel véget ért a Havasalföldön és Moldvában 500 éve tartó török befolyás. A függetlenséget megerősítette a bukaresti parlament 1881. március 26-án elfogadott döntése, amely az államformáról rendelkezett. Megszületett a Román Királyság, és 1881. május 10-én Bukarestben Hohenzollern Sigmaringen Károlyt Románia királyává koronázták. Durandin, Catherine: *A román nép története*. Maecenas Kiadó. Budapest, 1998. 138–139; Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*. Koinónia. Kolozsvár, 2010. 274–287.

¹²⁸ Idézi: Borsi-Kálmán Béla: Az egységes román nemzettudat kialakulása és ellentmondásai (1821–1860). In: uő. (szerk.): *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században. Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó – Balassi Kiadó. Bukarest–Budapest, 1995. 60.

¹²⁹ Varga E. Árpád: Az erdélyi megyék népességének felekezeti tagolódása 1850–2002 között. In: uő.: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski. Budapest, 1998. A függelék 2002. évi adatokkal bővített, javított változata: www.kia.hu/konyvtar/erdely/totalfel.pdf (lekérdezés: 2021. február 26.).

4. táblázat

	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1992	2002
Összesen	4 210 536	4 013 822	4 408 182	4 848 451	5 228 180	5 520 086	7 723 313	7 221 733
Görögkeleti	1 608 406	1 490 498	1 584 717	1 694 413	1 796 352	1 922 644	5 360 102	5 053 964
Görög katolikus	994 944	930 397	1 035 619	1 135 583	1 235 599	1 374 457	206 833	177 555
Római katolikus	709 501	708 182	801 920	910 730	985 155	940 788	854 935	734 748
Református	517 344	498 591	559 505	631 007	694 018	696 156	796 682	696 393
Evangélikus	231 025	221 368	233 888	251 316	262 075	274 262	36 064 + 20 184	7 896 + 25 715
Unitárius	53 996	55 386	59 684	64 954	68 706	68 333	75 978	66 446
Izraelita	90 379	105 319	129 530	158 062	181 597	192 373	2768	1912
Egyéb összesen	4941	4081	3319	2386	4678	51 073	369 567	457 104
Baptista						37 694	94 630	104 976
Pünkösdistá							158 970	220 416
Adventista						4501	29 180	35 071

A 19. század első harmadától (1832) az első világháború kitöréséig a románság lélekszáma alig 350 000 fővel nőtt a történeti Erdélyben (Királyhágón túl). Ugyan- ebben az időben a magyarok száma is csak mintegy 370 000-es növekedést mutatott a németek 34 000-es növekménye mellett. A nagy háború kitörése előtt Erdély 2 678 367 lakosából 1 472 021 románt (55,0 százalék), 918 217 magyart (34,3 százalék), 234 085 németet (8,7 százalék) és 54 044 más etnikumba tartozót (2,0 százalék) tartottak nyilván.¹³⁰

Birodalmi szinten vizsgálva az adatokat, az első világháborút megelőzően az Osztrák–Magyar Monarchia 51 milliós lakosságának 6,5%-át tették ki a román anyanyelvűek. A több mint 3,2 millió román lakosból 270 ezren Bukovinában, 2 930 000-en pedig a Magyar Királyság területén éltek (a történeti Erdélyben, valamint a Bánságban, a Partiumban és Máramarosban). Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország 18 millió főt meghaladó népességének 16,1%-át alkották a román anyanyelvűek. A történeti Erdély területén a közel másfélmillió román a lakosság 55%-át tette ki. Többségük falun élt, a városlakók aránya még az 5%-ot sem érte el (1910-ben Brassóban 29, Szebenben 26, Kolozsváron 12%-ot). Az előző századok telepítési és népesedési folyamatainak köszönhetően Er-

¹³⁰ Kocsis Károly: Erdély változó etnikai arculata. Erdély etnikai térképe. In: *A Kárpát-medence etnikai térképsorozata (1997–2005)*. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/001_session_h.html; angolul: http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/002_session_h.html (lekérdezés: 2020. július 7.). Lásd még Rónai András: „Erdély népességi viszonyai”. *Magyar kisebbség*, VII. évf. 2002/4. 111–128. Továbbá Pozsony Ferenc: Erdély etnikai és demográfiai szerkezetének változásai. In: *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Kolozsvár, 2009. 9–29.

délyben több helyen már nagy zárt tömbökben, abszolút többségben éltek. Fogaras vármegye lakossága például 90%-ban, míg Hunyad vármegyéé több mint 80%-ban román volt.¹³¹

Varga E. Árpád kutatásai alapján a történeti Erdély nemzetiségi megoszlása 1910 és 1977 között az alábbi képet mutatja (a = anyanyelv, n = nemzetiségi bevallás szerint).¹³²

5. táblázat

Év		Összesen	Magyar		Román		Német		Egyéb	
			Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	a	2 678 367	918 217	34,3	1 472 021	55,0	234 085	8,7	54 044	2,0
1920	n	2 634 728	786 103	29,8	1 535 582	58,3	224 601	8,5	88 442	3,4
1930	a	2 874 641	872 109	30,3	1 682 547	58,5	237 881	8,3	82 104	2,9
	n		826 980	28,8	1 659 898	57,7	237 416	8,2	150 347	4,3
1941	a, n	3 122 531	990 721	31,7	1 786 775	57,2	248 664	8,0	96 371	3,1
	n		994 374	31,8	1 775 331	56,9	247 926	7,9	104 900	3,4
1948	a	3 047 639	874 578	28,7	1 972 326	64,7	157 105	5,2	43 630	1,4
1956	a	3 324 883	958 858	28,8	2 151 545	64,7	177 933	5,4	36 547	1,1
	n		941 290	28,3	2 118 156	63,7	178 670	5,4	86 767	2,6
1966	a	3 635 384	986 989	27,1	2 437 740	67,1	185 971	5,1	24 684	0,7
	n		978 660	26,9	2 424 677	66,7	186 212	5,1	45 835	1,3
1977	a+n	4 121 385	1 033 087	25,1	2 876 296	69,8	165 031	4,0	46 971	1,1

A népesség etnikai összetételének változását a mai értelemben vett Erdély területén (1977–2011) Kiss Tamás feldolgozása alapján a következő táblázat szemlélteti.¹³³

¹³¹ L. Balogh Béni: „1916 – A fordulat éve. Románia hadba lépése és az erdélyi románság”. *Pro Minoritate*, 2016. tél. 19–20.

¹³² Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. In: Juhász Gyula (Főszerk.): *Magyarságkutatás*. Magyarságkutató Intézet. Budapest, 1988. 37–65.

¹³³ Kiss Tamás, 2020. 32.

6. táblázat

Év	Össz-népesség	Románok		Magyarok		Németek		Zsidók		Cigányok		Egyéb	
		abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%
1977	7 500 229	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	347 896	4,6	7 830	0,1	123 028	1,6	126 581	1,8
1992	7 723 313	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	109 014	1,4	2 687	0,0	202 665	2,6	120 882	1,6
2002	7 221 733	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	53 077	0,7			244 475	3,4	114 911	1,6
2011	6 789 250	4 794 577	74,8	1 216 666	19,0	32 805	0,5			270 755	4,2	96 149	1,5

Románia népességének nemzetiségi megoszlását a népszámlálások alapján 1930 és 2011 között az alábbi táblázat foglalja össze.¹³⁴

7. táblázat

	Lélekszám							Százalék	
	1930	1956	1966	1977	1992	2002	2011	2002	2011
<i>Népesség</i>	14 280 729	17 489 450	19 103 163	21 559 910	22 810 035	21 680 974	20 121 641		
Román	11 118 170	14 996 114	16 746 510	18 999 565	20 408 542	19 399 597	16 792 868	89,5	88,9
Magyar	14 234 59	1 587 675	1 619 592	1 713 928	1 624 959	1 431 807	1 227 623	6,6	6,5
Roma	242 656	104 216	64 197	227 398	401 087	535 140	621 573	2,5	3,3
Ukrán	45 875	60 479	54 705	55 510	65 472	61 098	50 920	0,3	0,3
Német	633 488	384 708	382 595	359 109	119 462	59 764	36 042	0,3	0,2
Török	26 080	14 329	18 040	23 422	29 832	32 098	27 698	0,1	0,1
Orosz-lipován	50 725	38 731	39 483	32 696	38 606	35 791	23 487	0,2	0,1
Tatár	15 580	20 469	22 151	23 369	24 596	23 935	20 282	0,1	0,1
Szerb, horvát	50 310	46 517	44 236	43 180	33 769	29 570	23 484	0,1	0,1
Szlovák	50 772	23 331	22 221	21 286	19 594	17 226	13 654	0,1	0,1
Bolgár	66 348	12 040	11 193	10 372	9 851	8 025	7 336	0,0	0,0
Görög	23 161	11 166	9 088	6 262	3 940	6 472	3 668	0,0	0,0
Zsidó	451 892	146 264	42 888	24 667	8 955	5 785	3 271	0,0	0,0
Cseh	–	11 821	9 978	7 683	5 797	3 941	2 477	0,0	0,0
Lengyel	15 804	7 627	5 860	4 641	4 232	3 559	2 543	0,0	0,0
Örmény	12 175	6 441	3 436	2 342	1 957	1 780	1 361	0,0	0,0
Egyéb	49 182	133 57	4 681	4 028	8 618	23 445	26 544	0,1	0,1
Ismeretlen	5 052	4 165	2 309	452	766	1 941	1 236 810	0,0	(6,5)

¹³⁴ Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében.* Presa Universitară Clujeană – Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár, 2015. 38.

A nemzetiségi és oktatási törvények a 19. században

Erdélyben a román népesség számbeli növekedése az első világháborút megelőző századokban ugyan nem járt együtt politikai szerepének jelentősebb emelkedésével, de jogainak szélesítésére vonatkozó igényét a 19. századtól kezdve többször is határozottan artikulálta.

Az 1848. márciusi forradalmak híre elérte Erdélyt is, és a románság körében is nagy hatást váltott ki. A legjelentősebb nemzeti gyűlésekre a Gyulafehérvártól 40 kilométerre fekvő Balázsfalván került sor. A település az erdélyi románok politikai, vallási és kulturális központja, a görögkatolikus püspökség székhelye volt.

Az erdélyi román értelmiség a Magyarország felől érkező hírek hallatán, különösen az Erdélyt és Magyarországot egyesítő törvény (unió)¹³⁵ hatására fogalmazta meg nemzetiségi követeléseit. Három nagyobb irányzat alakult ki a románság körében: az első csoportba az unió támogatói tartoztak; a második irányzat az erdélyi unió elfogadását a románság nyelvi jogainak kiterjesztéséhez kötötte; a harmadik csoportosulás addig tárgyalni sem volt hajlandó az unióról, amíg a románságot államalkotó nemzetként el nem ismerik.

Az április 30-i gyűlést az erdélyi kormányzék tilalma ellenére rendezték meg. A jobbágyfelszabadításra váró parasztok mintegy kétezren jelentek meg Balázsfalván. A szónokok a románok nemzetként való elismerését követelték. A gyűlésnek nagy visszhangja volt az erdélyi román parasztság körében. „Eddig nem teljesítették a jobbágyi szolgáltatásokat, mostantól egyáltalán nem tisztelik a hatóságokat” – állt egy hivatalos jelentésben.¹³⁶ A következő nemzeti gyűlés (a Gubernium engedélyével hivatalosan az első balázsfalvi gyűlés) tagjai május 15. és 17. között ismét a román nemzet elismerését, egyenjogú képviselétét a törvényhozásban és a magyar–erdélyi unió román képvisellettől történő újratárgyalását fogalmazták meg célként. Május 15-én a Görög-réten összegyűlő sokaság, mintegy 30-40000 ember, főleg parasztok a román nemzet és az uralkodó iránti hűségre esküdött fel.¹³⁷ 1848 őszére Erdélyben fokozódott a románok elégedetlensége a jobbágyfelszabadítás következetlensége (Erdélyben is kihirdették a job-

¹³⁵ Az 1848. évi áprilisi törvények VI. tc. kimondta a Partium visszacsatolását (az 1836. évi XXI. törvénycikkely már egyszer határozott a Partium visszacsatolásáról, de azt nem hajtották végre). Az 1848. évi VII. tc. kimondta Magyarország és Erdély egyesülését, rögzítette az erdélyi főrendek részvételét és a közrendűek képviselétét a magyar Országgyűlésben. Az erdélyi választókerületekből 69 küldött vehetett részt a magyar parlament munkájában.

¹³⁶ Idézi Maior, Liviu: *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania*. In: Pop, Ioan-Aurel – Năgler, Thomas – Magyar András (coordonatori): *Istoria Transilvaniei*. Vol. 3. De la 1711 până la 1918. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. Cluj-Napoca-Deva, 2016. 322.

¹³⁷ Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó. Budapest, 1996. 79–81. Lásd még Egyed Ákos: „A román történetírás az 1848-as magyar forradalomról és a magyar–román nemzetiségi kérdésről”. *Magyar Kisebbség*, VI. évf. 2000/1. (19.) 159–168. Itt 163.

bágyfelszabadítást, de az csak a telekhez kapcsolódó szolgáltatásokra vonatkozott) és az újoncozás miatt.¹³⁸ Közben Karl von Urban, a naszódi határőrezred parancsnoka és Puchner Antal főhadparancsnok utasítására megkezdődött a románok felfegyverzése is. A szeptember 16-i újabb (második) balázsfalvi nemzeti gyűlésen már sokan fegyveresen jelentek meg. A szeptember 28-ig tartó gyűlés határozatában már Erdély különállását követelték közvetlen birodalmi kormányzat alatt, valamint az erdélyi kormányban és országgyűlésben a nemzeti-segek népességarányos képviseletét.¹³⁹

Az 1848-as balázsfalvi román gyűléseken megfogalmazott követelések radikalizmusát talán elfedhette az Erdélyre is átterjedő szabadságharc, de a románság igényei meghatározták a magyar–román viszony későbbi történetét. A világosi/Szőllős mezei fegyverletétel után kiépülő új abszolutizmus a magyar mellett a román nemzetiségi törekvéseket is elnyomta. Erdély katonai és polgári kormányzója eleve azzal az utasítással érkezett a tartományba, hogy annak minden különállását, sajátosságát megszüntesse, s betagozza az összmonarchiába.¹⁴⁰

A jelen tanulmányban sajnálatosan nincs mód a 19. századi magyar és erdélyi asszimilációs folyamatokat részletesen elemezni. A magyar szakirodalom ezt a témát kellőképpen feldolgozta,¹⁴¹ jelezve a kérdéskör fontosságát.

¹³⁸ 1848. június 2-án Mihálcfalván a földfoglaló román parasztok megtámadták az ellenük kirendelt székely határőröket, mire azok fegyverrel válaszoltak. Az incidensnek 12 halottja és 9 sebesültje volt. 1848. szeptember 1-jén Aranyoslónán a helyi román lakosság ellenszegült a megye által kirendelt újoncösszeíró bizottságnak. A tömeg feloszlására kirendelt katonaság fellépésének 13 román esett áldozatául. Vö. Hermann Róbert: *Etnikai konfliktusok és atrocitások a magyar–román polgárháborúban 1848–49*. Szerk. Laszák Ildikó. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=151:etnikai-konfliktusok-es-atrocitasok-a-magyar-roman-polgarharuban-1848-49&catid=16:esetek (lekérdezés: 2020. október 23.).

¹³⁹ Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó. Budapest, 1996. 157–159.

¹⁴⁰ Az önkényuralom berendezkedése. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 3. kötet: 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1429.

¹⁴¹ Néhány példa: Katus László: „A nem magyar népek nacionalizmusának jellemvonásai és szerepe a soknemzetiségű Magyarországon”. *Történelmi Szemle*, III. évf. 1960/2–3. 335–340; Hanák Péter: „A magyar nacionalizmus néhány problémája a századforduló idején”. *Történelmi Szemle*, III. évf. 1960/2–3. 335–340; Katus László: „A nemzetiségtörténeti kutatások főbb problémáiról és a nemzetiségi munkacsoport munkájáról”. *Történelmi Szemle*, III. évf. 1960/4. 536–563; Hanák Péter: „Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században”. *Történelmi Szemle*, XVII. évf. 1974/4. 513–536; Glatz Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth Kiadó. Budapest, 1988.; Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok 1867–1940. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern–München–Unterhaching, 1989. Újabb kiadása: Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2002.; Trócsányi Zsolt – Miskolczy Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig*. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711–1866). ELTE BTK. Budapest, 1992.; Kövér György:

E helyen érdemes kiemelni a kiegyezést megelőző évek asszimilációs folyamataiból az 1863–1864-es *Dieta Transilvaniei – Erdélyi országgyűlés – Siebenbürgischer Landtag* munkálatait, amelyet a román transzilvanizmus első kísérletének is fel lehet fogni. A magyar és székely képviselők két kivétellel bojkottálták a Nagyszebenbe összehívott országgyűlést. Nem ismerték fel a helyzet fontosságát, hogy az alkalom lehetőséget kínált Erdély három nemzete számára, hogy közösen vitassák meg nézeteiket, az érdekeiket feszítő ellentéteiket. Az erdélyi románok politikai vezetői nem az országgyűlés bojkottját látták a magyar és székely képviselők gesztusában, hanem inkább nemzetük elismerésének bojkottját.¹⁴²

1866-ban a magyar országgyűlés bizottságot hozott létre a nemzetiségi törvény tervezetének kidolgozására. 1867 februárjában a 26 román és szerb képviselő betervezte a bizottságnak a törvényjavaslatát: az állam területi integritásának fenntartásával ismerjék el a magyarokat, a románokat, a szerbeket, a szlovákokat, a ruténokat és a németeket politikailag egyenjogú országos nemzetként; a hat nemzetnek a nyelvi kritériumok alapján létrehozott vármegyékben legyen politikai és nyelvi igazgatásuk; valamennyi hatóság és bíróság használja a nemzetek nyelvét. Továbbá teljes kulturális autonómiát, anyanyelvű iskolarendszert, saját intézmények alapításának és nemzeti kongresszusok megtartásának a jogát igényelték. 1867 júniusában benyújtották az Eötvös József közreműködésével elkészített nemzetiségi törvényjavaslatot: kinyilvánította minden egyén jogát a szabad nyelvhasználatra minden fórumon; a megyék és a községek igazgatási nyelvét a közgyűlések többsége határozhatja meg, ugyanakkor biztosítani kell a 20%-ot alkotó kisebbségek nyelvhasználatát is; az országgyűlés és a központi hatóságok nyelve a magyar államnyelv. Az utolsó paragrafus a nemzetiségek egyenjogúságát alkotmányos törvénynek tekintette.¹⁴³

A nemzetiségi törvényt (XLIV tc.) végül 1868-ban fogadta el az országgyűlés. Preambulumában megfogalmazták a magyar politikai nemzet eszméjét, amely szerint „az ország összes honpolgára az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képez, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja”. A törvény széles jogokat biztosított a nemzetiségek nyelveinek a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az egyházi életben. Eötvös József liberális felfogása az elfogadott törvényben kissé visszaszorult. A törvény mégis az európai jogalkotás jelentős eredményének tekinthető, amelynek alapelvei a személyeket illető egyéni jogok liberális felfogásában gyökereznek. A magyar nemzetállam

Kultúra és etnicitás. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris. Budapest, 1998. 127–147.

¹⁴² Pál Judit: „Erdély uniójának ügye az 1860-as években”. *Erdélyi Múzeum*, LXVII. évf. 2005/1–2. 122–132. Itt 129–130.

¹⁴³ Demeter M. Attila: „Nemzet és nemzetiség Eötvös József felfogásában”. *Pro Minoritate*, 2006/1. Tél. 110–119. Itt 116.

keretében biztosította a nemzetiségek tagjainak egyéni jogait. Ebben az időben Európában csak Svájcban és Ausztriában létezett nemzetiségi törvény. Magyarország nemzetiségei mégsem voltak megelégedve a törvénnyel. Kifogásolták, hogy csak az egyes egyéneknek, és nem a nemzetiségeknek biztosítottak kollektív jogokat. Valamint, hogy a nemzetiségeket nem ismerték el egyenjogú országos nemzetekként. A magyar politikusok a kor liberalizmusának megfelelően a kortárs francia példa alapján a magyar nemzetállam megvalósítására törekedtek, amelyben csak az egyéneknek lehettek jogai. A magyar nemzeti ideológia azonosította a nemzetet az állammal, az állampolgárok összességével, nem biztosította a nemzetiségek számára az önrendelkezés jogát, a kollektív jogokat, a politikai intézmények létrehozásának jogát és a területi autonómiát. A nemzetiségek törekvéseit az állam területi integritása ellen irányuló tevékenységnek tekintette.¹⁴⁴

A kiegyezés utáni helyzet kulcsfontosságú Erdély szempontjából, az ott élő etnikumok sorsát illetően, hiszen 1868 és 1890 között belügyi kérdésként kezelték a nemzetiségi ügyet. A magyar nemzetállam elve miatt akkoriban nem is beszéltek Erdélyről mint régióról, hanem csak a Királyhágón túli területről. A két legbefolyásosabb görögkatolikus román politikus, Ioan Rațiu (1828–1902) és George Barițiu (1812–1893) a kiegyezés után egyetértett abban, hogy soha nem fogadhatják el az uniót Erdéllyel. Ki kell várni a pillanatot, amikor lerázhatják a „gyalázatos jármot”, de addig sem erősítik a rendszert, hanem ellene dolgoznak. A kölcsönös bizalmatlanság is hozzájárult, hogy a magyar politikai elit „erőből”, a kompromisszum kizárásával akarta megoldani a kényes helyzetet.¹⁴⁵

Az erdélyi románok elutasították Magyarország és Erdély unióját, ugyanakkor a két román fejedelemségé, Moldváé és Havasalföldé fokozta a velük való egyesülés vágyát. Bár engedélyezték Erdélyben a román sajtót, mégis több sajtóper is történt a 19. század végén (1893-ban hét, 1894-ben 13 ilyen per zajlott). A legjelentősebb az 1892-es úgynevezett Memorandum-per. A románok memorandumot terjesztettek elő a császárnak, amelyben főként a nemzeti jogok megsértéséről volt szó. A Memorandumot 237 főnyi román küldöttség vitte Bécsbe, hogy „az osztrák császárnál bevádolja a magyar királyt”. Mivel ezt az uralkodó környezete Magyarország belügyeibe való beavatkozásnak tekintette, az iratot felbontatlanul visszaküldték a magyar kormánynak, de az sem foglalkozott az ügyel. Ezért a Memorandumot nyilvánosságra hozták. Az államügyész izgatás vádjával pert indított. Az 1895. május 17–25. között Kolozsvárott lezajló perben Vasile Lucaciut (1852–1922), a Memorandum-akció egyik szervezőjét ötévi fegyházbüntetésre, további tizennégy főt sajtó útján elkövetett izgatásért két hónaptól

¹⁴⁴ Vogel Sándor: *Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2001. 153–155. Továbbá Gángó Gábor: „Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei”. *Korunk*, XX. évf. 2009/5. 10–15.

¹⁴⁵ Pál Judit: „Unió vagy autonómia? Erdély uniójának törvényi szabályozása”. *Magyar Kisebbség*, XIV. évf. 2009/1-2. (51-52.) 64–80. Itt 70. Továbbá Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2010. 207.

két és fél évig terjedő államfogházra ítélték, négy vádlottat pedig felmentettek. A következő évben azután mindnyájan amnesztiában részesültek.¹⁴⁶ A Memorandum-ügy sarokpont az erdélyi románkérdés kezelése szempontjából, ezután már hiábavalónak tűntek a próbálkozások.

A helyzeten tovább rontottak a korszak folyamatos visszalépést jelentő oktatási törvényei. A népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. szintén Eötvös József nevéhez fűződik. Több nyugat-európai államot megelőzve előírta a tankötelezettséget. A 6–12, illetve az ismétlő iskolákkal együtt 15 éves korig terjedő általános tankötelezettség, valamint az oktatási intézmények közötti szabad választás lehetőségével a modern magyar népoktatásügy alapjainak megteremtésével – a 19–20. századi magyar oktatáspolitikai kiemelkedő teljesítménye. A törvény az iskolaalapítás és iskolafenntartás jogát kiterjesztette az államra, az egyes állampolgárokra, községekre és az egyesületi „civil” szférára is, de a felekezeti népiskolák túlsúlya változatlanul fennmaradt. A népoktatásról szóló törvény az anyanyelvi oktatás terén is megengedő, liberális szellemű volt, felekezeti közösségekben nem várta el a kizárólagos magyar nyelvtudást.

Az 1883. évi XXX. tc. (lex Trefort) viszont ehhez képest már egyértelmű visszalépés. A millenniumi évektől, Wlassich Gyula minisztersége idején általánossá vált a magyar nyelvű állami iskolák létesítése, tudatos telepítése a dualizmus kori magyar nemzetállam építése, illetve a magyar nemzet- és állameszme asszimilációs törekvéseinek előmozdítása céljával. Az akció különösen a nyelvhatárokon levő, nemzeti szempontból „veszélyeztetettnek” minősített településeket érintette. Így már a 20. század elejére eldőlt, hogy a népoktatás megújításához elsődlegesen az állami támogatás fokozására, s ezzel együtt az egységes magyar népoktatási rendszer kialakítására van szükség. A magyar nyelvnek mint államnyelvnek az addigiaknál hatékonyabb oktatása ezekhez a fő célokhoz kapcsolódott harmadikként. A modernizáció jelszavával, az oktatáspolitikai eszközeivel akarták felgyorsítani az ország magyarosodási folyamatait.

Az Apponyi Albert által 1907-ben beterjesztett és elfogadott két törvénytervezet közül az 1907. évi XXVI. tc. (lex Apponyi) az elemi népiskolák tanítóinak illetményét és az állami népiskolák felügyeletét szabályozta, a második pedig a nem állami népiskolák (azaz egyházi, községi, magán- és egyesületi oktatási intézmények) jogviszonyát és a tanítók juttatásait. Az 1907. évi XXVII. tc. erősen korlátozta az iskolafenntartó egyházak oktatási autonómiáját, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a különféle egyházak oktatási intézményeiben, különösen a nemzetiségi területeken felerősödjének a magyarosító törekvések. Az 1908. évi XLVI. tc., a harmadik Apponyi-törvény az ingyenes elemi népiskolai oktatást emelte törvényerőre.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Magyarország története 1867–1918. I. kötet. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1934. 380–382.

¹⁴⁷ Szarka László: „Modernizáció és magyarosítás”. *Korunk*, XVIII. évf. 2007/12. 25–35.

A kiegyezés, majd Erdély és Magyarország régóta áhított uniója következtében nemcsak Magyarországon lendült fel a gazdaság, hanem Erdély fejlődése is korábban nem látott ütemben haladt. Ez a haladás kedvezett az erdélyi román-ságnak is,¹⁴⁸ ezért ha nemzetiségi sérelmeiket nem is feledezték, és követeléseiket nem is adták fel, ez mintha csak a felszín alatt fortyogott volna tovább. Politikai értelemben ezt csak fokozta, hogy a kiegyezést nem igazán tudták kezelni a román nemzeti politikusok. Korábban erősen bíztak Erdély autonómiájában. Az unió azonban megfosztotta őket illúzióiktól, de cserébe kaptak alkotmányosságot, és az erdélyi, valamint a magyarországi románok unióját. A magyar politikai elit a további román igényeket a szőnyeg alá söpörte, nem akarta tudomásul venni, és ezért megoldási elképzelése sem volt.¹⁴⁹ Ugyanakkor az erdélyi románság tudta, hogy Havasalföld és Moldva egyesült fejedelemség, majd önálló királyság, egységes nemzet lett, nagy erőt merített a Kárpátokon túli anyaország erkölcsi és anyagi támogatásából.

ERŐPRÓBA A BALKÁN-KÜZDŐTÉREN (1912–1913)

Románia a 19. század második felétől tehetséges politikusai révén jelentős külpolitikai tevékenységet fejtett ki a Fekete-tenger és a Balkán térségében. Ehhez kiváló érzékkel mindig igyekeztek nagyhatalmi támogatást szerezni. A Román Királyság 1883-ban titkos szerződést kötött Ausztria–Magyarországgal, amely biztosította a Hármas Szövetség támogatását – elsősorban – a cári Oroszországgal szemben, de a Balkánon is növekedett Románia jelentősége.¹⁵⁰ Szepepe különösen a 20. század elején, az első világháború kitörését megelőzően értékelődött fel.

A Balkán-félszigeten élő népek a 19. században egymás után vívták ki függetlenségüket az Oszmán Birodalomtól. Görögország 1831-ben, Szerbia, Bulgária és Montenegró 1878-ban vált önállóvá. Az újonnan létrejövő balkáni nemzetállamok egymással összefogva, de céljaikat tekintve egymás ellenére igyekeztek a még mindig oszmán fennhatóság alatt álló területeket (Macedónia, Albánia, Trákia) megszerezni. A 20. század elejére a Balkánon állandósultak a háborúk.

¹⁴⁸ Ezzel ellentétes véleményen van Alexandru Ghişa, aki szerint az erdélyi és magyarországi románok szempontjából a dualizmus 50 évét a második világháború utáni román kommunizmus közel 50 évével lehet összehasonlítani. Mind a két időszakra a stagnálás volt jellemző. Ghişa, Alexandru: *Romania and Hungary at the Beginning of 20th Century. Establishing Diplomatic Relations (1918–1921)*. Foreword by Liviu Maior. Romanian Cultural Institute. Cluj-Napoca, 2003. 9–10.

¹⁴⁹ A román politika útja a passzív ellenálláshoz. In: Köpeczi Béla (főszerk.) – Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben*. 3. kötet: 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1647.

¹⁵⁰ Szász Zoltán: *A románok története*. Bereményi Könyvkiadó. Budapest, 1993. 94.

A Tripolitániáért (oszmán tartomány a mai Líbia területén) folytatott 1911-es olasz–török háborúban legyengülő és vesztes oszmán kormány ellenében Bulgária, Szerbia, Görögország és Montenegró létrehozta a Balkán-szövetséget (1912). Az európai nagyhatalmak – különösen Franciaország és a Monarchia – igyekeztek megakadályozni a törökellenes háború kirobbantását, de 1912 szeptemberében a balkáni államok és az Oszmán Birodalom is mozgósította hadseregeit. Október 8-án, Montenegró hadüzenetével kitört az első Balkán-háború, amely az Oszmán Birodalom vereségével ért véget. A Londonban megnyitott nagykövetségi konferencia (1912. december 17.) rendelkezései azonban nem elégtették ki a szembenálló feleket. A továbbra is vitatott hovatarozású területek (különösen Macedónia) miatti ellentét egymás ellen fordította a korábbi szövetségeseket. 1913. június 29-én a bolgárok megtámadták a macedóniai szerb és görög hadállásokat, ezzel kitört a második Balkán-háború. Bulgária csak Görögországgal és Szerbiával számolt, de a háborúba beavatkozott az Oszmán Birodalom és Románia is. A 200 ezres román hadsereg 1913. július 10-én ellenállás nélkül elfoglalta Dél-Dobrudzsát, és Észak-Bulgáriát fenyegette. Délkeleten az oszmánok igyekeztek trákiai birtokaikat visszaszerezni, július 23-án bevették Drinápolyt (Edirne). Amíg a szerbek, görögök és bolgárok jelentős veszteségeket szenvedtek, a románok és az oszmánok egyetlen embert sem veszítettek harci cselekményekben, de mindkét táborban kitört a kolera, ami megállásra kényszerítette csapataikat. A 300 ezres bolgár hadsereg képtelen volt négy fronton harcolni. Július 31-én a szemben álló felek általános fegyverszünetet kötöttek. Bulgária, Szerbia, Görögország, Románia és Montenegró képviselői 1913. augusztus 10-én írták alá a második Balkán-háborút lezáró bukaresti egyezményt. Románia megszerezte a mintegy 7000 km²-nyi Dél-Dobrudzsát, az ún. Cadrilatert, amelyet majd német nyomásra 1940 szeptemberében lett kénytelen visszaadni Bulgáriának.¹⁵¹

Az első világháború kitörését megelőzően Románia nemzetközi tekintélye jelentősen megnövekedett, ami hatással volt az erdélyi románokra is. A Román Királyság elvárta, hogy önálló tényezőként számoljanak vele. Lazított a Monarchiához fűződő szövetséges kapcsolatait, és egyre nyilvánvalóbban hangoztatta egyesülési igényét az erdélyi románsággal. Rendkívüli módon megerősödött a már korábban is nagy fokú román nemzeti öntudat. A Dobrudzsába a Dunán átkelő román katonák azt skandálták: „Erdélybe!” Az első világháború kitörésekor

¹⁵¹ Boeckh, Katrin: *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan*. Oldenbourg. München, 1996. 55–71; Jelavich, Barbara: *A Balkán története I–II*. Osiris. Budapest, 2000. II. 92; Demeter Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején, 1912–1913*. Hungarovox. Budapest, 2007. 356–385; Demeter Gábor: *A két Balkán-háború hadtörténete, 1912–1913*. Debreceni Egyetem. Debrecen, 2008. 398; Surányi Csaba: *A görög államépítés nemzetközi háttere. A híroszi mézszárlástól a Szmírnai tragédiáig*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola Nemzetközi alprogram. Kézirat. 2018. 87–100. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1071/1/Suranyi_Csaba_dhu.pdf (lekérdezés: 2020. október 21.).

Románia formálisan ugyan Ausztria–Magyarország, illetve a központi hatalmak szövetségese volt, de kapcsolata az Osztrák–Magyar Monarchiával a bukaresti békét követően fagyossá vált. A románok tudatában Erdély szerepe meghatározó lett, és valóságos rögeszmévé vált. „Erdély, Erdély kell nekünk, Erdély!” – a korebeli katonai induló fejezte ki leginkább a közhangulatot.¹⁵²

A világháború kitörését megelőző alig négy évtized alatt a románok önbi-zalmára (kül)politikai sikereik úgy hatottak, mint akut szívelégtelenségben szen-vedőre az adrenalininjekció. Ugyanakkor végletes biztonsági politikát folytattak: csak akkor avatkoztak be bárminemű viszályba, háborúba, ha román oldalon garantált volt a siker, és csekély a véráldozat.

A „nagy háborúba” vezető úton

Az első világháború előestéjén már a magyar politikusoknak is fel kellett volna mérniük, hogy Erdélyben nagy baj van. Azonban csak néhány józan kiáltás hal-latszott a Királyhágón túlról. A korszakban rendkívül nagy hatású Rákosi Jenő által szerkesztett népszerű *Budapesti Hírlap* 1911. évi szeptember 6-i számában az 5. oldalon jelent meg cikk egy akkoriban még alig ismert erdélyi építész tollá-ból – Kós Károly: *Levél a balázsfalvi gyűlésről*.¹⁵³

Kós 1911 augusztusában részt vett Balázsfalván a fennállásának 50. évfordu-lóját ünneplő ASTRA erdélyi román irodalmi- és kulturális egyesület gyűlésén. Az erdélyi románság határozott kiállása társadalmi és politikai felemelkedéséért Kós Károlyból felemás elismerést váltott ki. Az ASTRA jubileumát párhuzamba állította az EMKE azévi ünnepélyével. A románok szervezettsége láttán rá-döbbsent az erdélyi magyar vezetők céltudatlanságára. A magyar egyesület arisz-tokrata és polgári tagsága a kolozsvári közgyűlésen inkább előkelő volt, mint eredményes. A budapesti kormányközeli lapban közölt írásában kihívóan tette fel a kérdést, hogy a két kulturális intézmény közül vajon melyik képviseli méltóbban saját nemzetének érdekeit, illetve hogy mi következhet a magyar állam számára a két egyesület nyilvánvalóan eltérő mértékű és minőségű tevékenységéből. A budapesti szerkesztőség azzal a megjegyzéssel közölte Kós első próbálkozását a „politikai riport területén”, hogy „az írás szerzőjének rossz a szeme, amikor sötétnek látja a valóságot, bajt lát ott, ahol minden a legnagyobb rendben van...”¹⁵⁴

Kós Károly balázsfalvi élményét később elmesélte Benkő Samunak is: „[...] s aztán másnap végignéztam a gyűlést. Fiam, mondhatom, impozáns volt. Ezek reám nagy benyomást tettek. Láttam, hogy itt valami más van, mint amiről

¹⁵² L. Balogh Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Dokumentumok. Bölcsészettu-dományi Kutatóközpont. Budapest, 2020. 13.

¹⁵³ Kós Károly: *Levél a balázsfalvi gyűlésről*. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf. 1911/211. 5. A cikket teljes terjedelmében közöljük jelen kötet 290–293. oldalain.

¹⁵⁴ Kós Károly: *Életrajz*. Helikon Kiadó Kft. Budapest, 2014. 117. 290–294.

nekünk, diákoknak Budapesten beszélnek. S hogy valami nagy hiba van a politikában... Írtam is erről a Budapesti Hírlapban. Megjelent, de Rákosi Jenő megjegyezte, hogy hát ez semmi... nem jelentős dolog... Én azért mégiscsak azzal maradtam, hogy itt Transszylvániában valami nem úgy van, ahogy eddig tudtuk. Hogy van itt Transszylvániában valami, amit tudomásul kell venni, s amihez mindnyájunknak alkalmazkodnunk kell.”¹⁵⁵

Az európai államok 1914 nyarán már feltartóztathatatlanul a kontinenst lán-gokba borító háborúba sodródtak. A politika színpadán és a színpalak mögött is nyílt és titkos szövetségek kötöttek. A stratégák kidolgozták haditerveiket. A politikusok és a katonai vezetők mindkét oldalon többnyire bizalommal tekintettek a közelgő háború elé. A casus belli az osztrák trónörökös és felesége elleni szarajevói merénylet volt (1914. június 28.), és nem kellett sokat várni a hadi események megindulására sem, az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának (1914. július 28).¹⁵⁶ A Bánffy Miklós által írt *Erdélyi történet* 3. kötete, a *Darabokra szaggattatol...* utolsó oldalai ötlenek fel bennünk. A regény főhőse, Abády Bálint 1914 nyarán, mielőtt bevonulna katonának, végleg elbúcsúzik Erdélytől. A megrendítő sorokban a magyar társadalom vezető rétegeit teszi felelőssé az eljövendő összeomlás miatt: „Most elpusztul az ország és vele ez a nemzetek, aki mindent fontosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. Aki az államélet valóságait el tudta felejteni és délibábok után futott, akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás. Egyetlen erénye maradt: a harci készsége. Ez is hiábavaló lesz.”¹⁵⁷

Románia ismét a biztonsági politikát választotta az első világháború kitörésekor. Nehezen tudtak dönteni, hogy melyik katonai szövetségi rendszer oldalán lépjenek be a háborúba. Az antanthoz tartozó Oroszország anektálta Bessz-

¹⁵⁵ Őszi beszélgetés Erdély köveiről, [1976]. In: Kós Károly–Benkő Samu: *„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. Benkő Samu beszélgetései Kós Károssal.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978. 74. Idézi K. Lengyel Zsolt: Kós Károly és a Kalotaszeg 1912. A 20. századi transzszilvanizmus kezdeteihez. In: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2007. 33–71. Itt 50.

¹⁵⁶ A „nagy háború” centenáriuma számára számos kiadvány jelent meg, amelyek a legújabb kutatási eredményekre alapozva részletekbe menően feldolgozták a világháború okait, előzményeit, lefolyását és következményeit. Néhány példa a legjelentősebb művekre: Rauchensteiner, Manfred: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie.* Böhlau. Wien, 2013. Magyarul: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása.* Zrínyi Kiadó. Budapest, 2017.; Keegan, John: *Az első világháború.* Akadémia Kiadó. Budapest, 2014.; Clark, Christopher: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Park Kiadó. Budapest, 2015. A magyar háborús szerepvállalást feldolgozó alapk munkák is megjelentek. Tomka Béla: *Az I. világháború következményei Magyarországon.* Ország-ház Könyvkiadó. Budapest, 2015.; Balla Tibor: *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban.* Scolar Kiadó. Budapest, 2019. A magyar szempontok külföldi interpretációjához lásd Fiziker Róbert – Szabó Csaba (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg aus Ungarischer Sicht.* Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2015.

¹⁵⁷ Gróf Bánffy Miklós: *Erdélyi történet.* 3. kötet. Darabokra szaggattatol... Helikon Kiadó. Budapest, 2012. 219.

arábiát, amiben Románia is érdekelt volt, akárcsak Erdélyben és Bukovinában, amely a központi hatalmak sorába tartozó Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozott. A helyzetet az 1914. augusztus 3-án Szinaján összegyűlő Koronatanács oldotta meg. A Román Királyság a fegyveres semlegesség politikáját folytatta. A kormány feladatául jelölték meg az ország felkészítését a sikeres háborús beavatkozásra, amelyet a hadiesemények alakulásától tettek függővé. Addig is igyekeztek jó viszonyt ápolni a nagyhatalmakkal, hogy biztosítsák támogatásukat a területi igényeikhez.¹⁵⁸

Ion I. C. Brătianu román miniszterelnök és I. Ferdinánd román király kezdetől fogva Erdély megszerzésére törekedett, erre azonban csak az antant győzelme esetén volt reális esély. Éppen ezért – bár a háború első két évében Románia semleges volt – Brătianu titkos tárgyalásokat folytatott az antanthatalmakkal a háborúba való belépésről. Kivárta a kedvezőnek vélt alkalmat, és 1916. augusztus 17-én Bukarestben titkos megállapodást kötött az antant képviselőivel. Eszerint a román hadseregnek 10 napon belül meg kellett támadnia a Monarchiát, ennek fejében Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismerte Románia jogát Bukovina nagy részére, Máramarosra, a történeti Erdélyre és az ettől nyugatra fekvő kelet-magyarországi részekre egészen a Huszt–Orosháza vonalig, valamint az egész Bánságra a Tisza, illetve a Duna vonaláig. Mindkét fél kötelezte magát, hogy „sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben, nem kötnek”.¹⁵⁹

Az antanthatalmak 1916-ban el kívánták dönteni a háború kimenetelét, ezért átfogó támadást intéztek a központi hatalmak, különösen a Monarchia ellen. Csaknem egyidőben indult meg a keleti fronton az egyik legvéresebb hadművelet, a Bruszilov-offenzíva vagy áttörés (1916. június 4. – szeptember 20.), és a hatodik isonzói csata (1916. augusztus 6–17.) az olasz fronton. Keleten az orosz csapatok elérték a Kárpátokat, nagy veszteséget okozva Ausztria–Magyarországnak. Az olaszok is át tudták törni a frontot. Az antant győzelmek felbátorították a román vezetést. Az augusztus 17-i bukaresti titkos megállapodás értelmében Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent a Monarchiának.

A román hadsereget már 1916 elején összevonták a Kárpátok körül, így már a hadüzenetet megelőző éjszakán egyszerre indítottak támadást az összes erdélyi szorosban. A támadással szemben már másnap megindult a Kolozsváron állomásozó gyenge erőket képviselő I. osztrák–magyar hadsereg, melynek vezetője az erdélyi szász származású, nagyszebeni születésű Arthur Arz von Straussenburg (1857–1935) gyalogsági tábornok volt. A románok időközben elfoglalták egész Csík és Háromszék vármegyét, majd bevették Brassót és Nagyszebent is.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*. Koinónia. Kolozsvár, 2010. 316–317.

¹⁵⁹ A titkos szerződés szövegét közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. 1. kötet. Osiris Könyvkiadó. Budapest, 2000. 36–37.

¹⁶⁰ Pilisi Lajos: *A megrohant és felszabadított Erdély*. Auktor Könyvkiadó. Budapest, 2005. 64–68. 101–104; Szabó József János: „Erdély védelme 1916-ban”. *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXX. évf.

A román támadás másnapján, augusztus 28-án Németország, 29-én Törökország, és szeptember 1-jén Bulgária is hadat üzent Romániának. A haderőát-csoportosítások után a román hadsereg nem sokáig tudott ellenállni a központi hatalmak felszabadító offenzívájának. Időközben Oroszország is kilépett a háborúból, mert Szentpéterváron sor került a bolsevik forradalomra, és az országban kitört a polgárháború. Ezzel a románok támogatás nélkül egyedül maradtak a keleti fronton. 1917. december 9-én a román kormány képviselői Foksányban fegyverszünetet kötöttek a központi hatalmakkal, majd 1918. május 7-én – megszegve az 1916-os titkos szerződés előírásait – megkötötték a bukaresti békeszerződést. Dobrudzsát át kellett adni Bulgáriának, és Tisza István követelésére egy 5600 km²-nyi sávot a Kárpátok mentén az Osztrák–Magyar Monarchiának. A Ploiești-környéki kőolaj-kitermelést teljesen a német cégek vették át.¹⁶¹

A román történészek általában azt hangoztatják, hogy Nagy-Románia megteremtése Románia 1916 nyarán történő hadba lépésének köszönhető. Újabb román vélemények ezt inkább meggondolatlanságnak ítélik abból kiindulva, hogy a román hadsereg teljesen felkészületlennek bizonyult a modern háborúra. Lucian Boia azt is kétségbe vonja, hogy a hadba lépés megfelelt volna a román „nemzeti ideálnak” egy olyan társadalomban, melynek 70%-a paraszt származású és 60%-ban írástudatlan volt, és valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy mi is a „nemzeti ideál”. A „közvélemény”, amelyre sokszor hivatkoztak, voltaképpen szűk réteget jelentett, amely rendelkezett némi műveltséggel, közügyek iránti érdeklődéssel, és képes volt befolyásolni a közhangulatot.¹⁶²

A bukaresti békeszerződéssel Románia számára az első világháború véget ért, de ez nem tartotta vissza, hogy a háború befejezése előtt egy nappal, 1918. november 10-én – a francia kormány és a Francia Dunai Hadsereg parancsnoka, a románbarát Henri Berthelot tábornok ösztönzése nyomán – ismét hadat üzenjen Németországnak, így mégis a győztes oldalon állhatott.

Újabb az erdélyi impériumváltás tágabb időhatárát 1916–1922 közzé teszi a szakirodalom. Az 1916-os román betörés után már nem tudott helyreállni a közigazgatás egysége, elindultak azok a magyar nemzetiségpolitikai megszorító gyakorlatok, amelyeket aztán az új román hatalom is alkalmazott. Erre példa az

2017/2. 649–655; Ligeti Dávid: *Előre, Arz! – A Monarchia Vezérkarának utolsó főnöke, báró Artur Arz von Straussenburg cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása*. Kriterion. Kolozsvár, 2019.

¹⁶¹ Csikány Tamás: „A Magyaros tető elfoglalása 1917. március 8-án”. *Aetas*, XXVI. évf. 2011/1. 5–24; Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris. Budapest, 2014. 277–280. 307.; Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. 3. kötet. 1867–1990. MTA BTK – EME – HRM. Székelyudvarhely, 2016. 375–383.; L. Balogh Béni: „1916 – a fordulat éve. Románia hadba lépése és az erdélyi románság”. *Pro Minoritate*. 2016. tél. 18–25. Itt 23–25.

¹⁶² Boia, Lucian: *Vesztések és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó. Budapest, 2015. 64–82.

oktatás lassú újjászervezése és a sajtócenzúra bevezetése mellett a szabad utazás korlátozása is.¹⁶³

A gyulafehérvári népgyűlés (1918)

A Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-én Aradról „ultimátumot” küldött Budapestre, amelyben a nemzeti önrendelkezési jog mellett a vagyon- és közbiztonság fenntartásának biztosítása ürügyével felszólította „a Magyar Nemzeti Tanács kormányát”, hogy adja át a Kelet-Magyarország feletti rendelkezés jogát. Az igényelt terület a történeti Erdélyen túl Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros vármegyéket is magában foglalta, „továbbá Csanád, Békés és Ugocsa román területeit”. A felszólítást követő tárgyalások eredménytelenül végződtek Aradon (1918. november 13–14.).¹⁶⁴ A tárgyalások megkezdésének napján a magyar kormány megbízottja aláírta a belgrádi fegyverszüneti egyezményt,¹⁶⁵ amely rögzítette a kijelölt demarkációs vonalat. A szerbek rendelkeztek a többségében magyarlakta Baranya és a vegyes lakosságú Bánság területén, a románok pedig a Székelyföldön. Az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés 1918. november 25-én kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához. Gyulafehérváron az erdélyi románok nemzeti gyűlése kikiáltotta a Romániához való csatlakozást (1918. december 1.). Ezek legitimálták a két ország titkos szerződésekben már a szövetségesek által korábban is elismert területi követeléseinek teljesítését.¹⁶⁶

A gyulafehérvári nagygyűlésen az elmúlt évtizedek kanonizált történetírása szerint 100 000 feletti, a legújabb román történeti becslések szerint mintegy 50-60

¹⁶³ Pál-Antal Sándor: A csíkiak viszontagságai 1916-ban. In: Pál-Antal Sándor: *A Székelyföld és városai*. Mentor. Marosvásárhely, 2003. 198–223. Továbbá Falusi Norbert: *Uralkodó magyar eszmék a változásban*. Erdély 1910–1922. Doktori értekezés, kézirat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Jelenkortörténet Tanszék. Szeged, 2018. 75–86. Újabbán Falusi Norbert: *Két nemzet határán*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 2020. 50–60.

¹⁶⁴ Szarka László: „Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez”. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, V. évf. 1994/3. 140–166.

¹⁶⁵ A belgrádi egyezményt vagy belgrádi konvenciót 1918. november 13-án írták alá Belgrádban az antantfőparancsnok megbízottjai és magyar részről Linder Béla, a Károlyi Mihály-kormány hadügyminisztere. A 18 pontos fegyverszüneti egyezmény déli és keleti demarkációs vonalakat állapított meg, illetve előírásokat tartalmazott a kiürített területek közigazgatására és az antantcsapatok magyarországi mozgására vonatkozóan.

¹⁶⁶ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013. 41. Az Aradtól Gyulafehérvárig terjedő időszak háttéralkuit és tárgyalásait legutóbb összefoglalta L. Balogh Béni (szerk. és bev. tanulmányt írta): *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai. 1918. november 3. – 1919. január 29.* Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár. Kolozsvár–Budapest, 2020. 31–33.

ezer fős tömeg jelent meg.¹⁶⁷ A nagygyűlés előestéjén heves viták folytak a Központi Román Nemzeti Tanács tagjai között arról, hogy mit tartalmazzon a másnapi kiáltvány. A főbb vitapontok az alábbiak voltak: feltételes vagy feltételek nélküli legyen az egyesülés; mi legyen Erdély státusa Románián belül; milyen reformokat kell majd végrehajtani; és nem utolsósorban, milyen jogokat biztosítsanak a nemzetiségeknek? Végül köztes megoldás született, amely a másnap elfogadott egyesülési határozatba is bekerült: a román alkotmányozó nemzetgyűlés összeülései Erdélynek ideiglenes autonómiát tartottak fenn, ezenkívül általános választójogot, radikális földreformot, valamint korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot írtak elő, továbbá teljes felekezeti szabadságot és teljes nemzeti szabadságot az „együtt lakó népeknek”.¹⁶⁸

Az elfogadott határozat megvalósítására 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választottak, amely 15 tagból álló végrehajtó testületre ruházta át a jogait. Ez ideiglenes regionális kormányzati, közigazgatási és népképviselői testületként határozta meg magát, elnöke Iuliu Maniu volt. December 9-ig Gyulafehérváron tartotta üléseit, ezt követően áttette székhelyét Nagyszebenbe, majd 1919 őszén Kolozsvárra, ahol 1920. áprilisi megszüntetéséig működött. Fő feladata a választójogi reform és a földreform előkészítése volt. A legfontosabb állami feladatok: a kül- és hadügyek, a pénzügyek, a vámügyek, a közlekedési és hírközlési ügyek a királyi kormány hatáskörébe tartoztak.¹⁶⁹

A román király csak a gyulafehérvári határozatok I. pontját cikkelyezte be: „I. Erdély, a Bánság és Magyarország összes románjainak Nemzetgyűlése, amelybe meghatalmazott képviselőik 1918. november 18. (december 1-jén) Gyulafehérvárott összegyűltek, kimondja ezeknek a románoknak és az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával. A Nemzetgyűlés különösen kimondja a román Nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna folyók által határolt Bánságra.”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921.* Jaffa Kiadó. Budapest, 2020. 56.

¹⁶⁸ L. Balogh Béni (szerk. és bev. tanulmányt írta): *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai. 1918. november 3. – 1919. január 29.* Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár. Kolozsvár–Budapest, 2020. 30. Lásd továbbá Bárdi Nándor – Zahorán Csaba: Bevezető. A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Magyar javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In: Bárdi Nándor – Zahorán Csaba (összeáll.): *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Magyar javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940).* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2014. 7–60. Itt 10.; Romsics Ignác: *Erdély elvesztése, 1918–1947.* Helikon Kiadó. Budapest, 2018. 134–141.

¹⁶⁹ A gyulafehérvári román nagygyűlést részletesen bemutatja L. Balogh Béni (szerk. és bev. tanulmányt írta): *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai. 1918. november 3. – 1919. január 29.* Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár. Kolozsvár–Budapest, 2020. 37–40. Lásd még Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013. 56.

¹⁷⁰ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1944, 208–209. Reprint kiadása: Haáz Rezső Kulturális Egyesület-INFOPRESS Rt. Székelyudvarhely, 1994.

A gyulafehérvári határozatok kisebbségpolitikai szempontból legfontosabb, III/1. pontját szintén érdemes szó szerint idézni: „III. Ezzel összefüggésben, az új román állam megalkotásának alapelveiül, a Nemzetgyűlés kimondja a következőket:

1. Teljes szabadság az összes együtt lakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre.”¹⁷¹

A későbbi magyar remények, miszerint a III/1. pont értelmében Erdély népei akár területi autonómiában is reménykedhetnek, sohasem valósultak meg. Gyulafehérváron az idézett III/1. pont körül is vita folyt, és éppen az a lényeg, hogy nem gondolkodtak területi, sőt semmilyen nemzetiségi autonómiában.¹⁷²

Az erdélyi magyarokkal ellentétben az erdélyi szászok korántsem voltak olyan elutasítók a Romániához csatlakozás kérdésében. Az erdélyi szászok 1919. november 6-án Segesváron tartott népgyűlése megerősítette az 1919. januári 8-i medgyesi nyilatkozatot (amelyben Erdély Romániával való egyesítése mellett kötelezték el magukat), és kimondta, hogy a szászok Nagy-Románia más német népcsoportjaival (a bukovinai, a besszarábiai, a bánsági és a regáti németességgel) közösen vesznek részt az megnagyobbodó ország politikai életében.¹⁷³

A gyulafehérvári román nagygyűlés is csak egy lépés volt Trianon felé – a győztes nagyhatalmak az ott elfogadott egyesülési határozatot különben sem tekintették kötelezőnek magukra nézve –, de Erdély sorsa nem Gyulafehérváron dőlt el 1918. december 1-jén.

Trianon

...és nem is Trianonban – folytathatnánk az előző mondatot. Hogy hol dőlt el Erdély sorsa? Minden bizonnyal századokkal korábban, amikor Erdélyben a magyarság kisebbségbe került a románsággal szemben, a románok többségbe kerültek az Erdélyben lakó valamennyi néppel szemben.

Az 1920. június 4-én 16 óra 32 perckor nagyhatalmi segítséggel, sőt inkább erőszakkal aláíratott szerződés „csak” megpecsételte Erdély sorsát. Legalábbis egy időre, mert hiszen 1940-ben ugyancsak nagyhatalmi segítséggel, sőt erőszakkal

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Miskolczy Ambrus: *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott 1918. december*. Magyar Szemle. Budapest, 2019.

¹⁷³ Bárdi Nándor – Zahorán Csaba: Bevezető. A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Magyar javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In: Bárdi Nándor – Zahorán Csaba (összeáll.): *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Magyar javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó. Csikszereida, 2014. 7–60. Itt 10.

revideálták a 20 évvel korábbi békeszerződést, és valamennyit javítottak az 1920-ban Magyarország terhére megsértett etnikai elven. Hogy aztán azt újra felülírják a nagyhatalmak 1947. február 10-én Párizsban.

A békediktátum aláírása óta eltelt 100 év során magyar és román részről is másként közeledtünk Trianonhoz. Olyan ez, mint a Boszporusz két partja között közlekedő egyik komp nevének értelmezése: „Mohács”. A törököket nyilván az Oszmán Birodalom legfényesebb időszakára emlékezteti, nekünk nemzeti tragédia, számos máig ható problémánk – többek között Erdély elvesztésének is részbeni – okozója.

A magyar történetírásban konszenzus van abban, hogy a trianoni békeszerződéshez négy-öt tényező vezetett:

1. A nemzetiségi többségű régiók kialakulása (Erdély, Felvidék, Bánát, Horvátország). Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege és a nemzetiségek elégedetlensége.

2. Hiányzott az integratív nemzetiségpolitikai modell, ugyanakkor a modernizációs hatások Magyarországon is felerősítették a nemzetállami beavatkozást a 19. század második felére.

3. A birodalom déli és keleti határai mentén létrejövő új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikája. Mindhárom ország törekedett azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek.

4. Az I. világháborúban győztes nagyhatalmak felkarolták a potenciálisan velük szövetséges, nyelvileg-etnikailag homogénebb kisállamok létrehozását. Békeidőben a magyar állam elég erős volt ahhoz, hogy minden integritása ellen irányuló törekvést elfojtson. Az I. világháború alatt azonban megváltozott a helyzet. A nemzetiségi szeparatizmus és a környező államok irredentizmusa megerősödött, a magyar állam pedig meggyengült. Ebben a helyzetben döntő súllyal esett latba a győztes nagyhatalmak akarata.

5. 1918-ban a magyar államhatalom nem tudta megoldani a polgárháborús körülmények között az államhatárok védelmét, a nemzetiségi és regionális integrációt.¹⁷⁴

Az öt fázist megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az első kivételével valamennyi Trianon 19. és 20. századi közvetlen előzménye. Ugyanakkor a nemzetiségi többségű régiók kialakulása legalább két-három évszázaddal Trianont megelőzően kezdődött el. Ez is indokolja, hogy ezeket a folyamatokat a tanulmány ilyen részletesen feldolgozta.

¹⁷⁴ Romsics Ignác: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. In: L. Balogh Béni (szerk.): *Trianon és a magyar közigazgatás*. Magyar Kormánytisztviselői Kar – Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2020. 11–42. Itt 11.

A centenárium kapcsán Trianont kutató akadémiai csoport is alakult,¹⁷⁵ és számos feldolgozás, értékelés, új kutatás látott napvilágot.¹⁷⁶ Bő választást kínál az interneten elérhető digitális szövegtár is.¹⁷⁷ Ezek segíthetnek mélyebben megérteni, több oldalról megközelíteni ezt a nemzetközi jogi aktust. Máig vannak olyan kérdések, amelyeket meg kell válaszolni, és nem lehet elhallgatni. Talán a legfontosabb kérdés, hogy miként lehet kezelni a Trianon-traumát.

A TRIANON-TRAUMA FELDOLGOZÁSA

A történelem az okok és okozatok összefüggése. Minden tényező egymáshoz kapcsolódik, egymásra épül. Az más kérdés, hogy a kutatók képesek-e a tényeket megfelelően, egyéni és társadalmi korlátjaiktól mentesen, az ok-okozatok helyes összefüggésében vizsgálni. A történelem is tudomány. A természettudományok területén minden részletnek, minden elemnek, minden összetevőnek fontos szerepe van. Nincs ez másként a társadalomtudományok, a történelem esetében sem. Fontos, hogy minden részlet a helyére kerüljön, mert csak akkor lehet pontosan rekonstruálni egy múltbeli eseményt. Ugyanakkor a természettudományok esetében is előfordul, hogy (még) nem ismernek minden tényezőt. Ilyenkor a való-

¹⁷⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Lendület programja által támogatott Trianon 100 kutatás a Lendület történetében az első kifejezetten a 20. századi történelemmel foglalkozó támogatott projekt. Lásd részletesen a kutatócsoport honlapját! <https://trianon100.hu> (lekérdezés: 2020. október 25.). A kutatócsoport munkájához lásd még Ablonczy Balázs: *After One Hundred Years: The “Trianon 100” Research Group of the Momentum Program of the Hungarian Academy of Sciences*. In: *Hungarian Studies Review*. Volumes 46–47 (2019–2020). Hungary in Transition, 1918–1920. Co-edited by Árpád von Klimó and Steven Jobbitt. 75–88.

¹⁷⁶ A jelen tanulmányban már citált publikációkon túl lásd még az alábbi tájékoztató jellegű választást: Zeidler Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest*. A forrásszövegeket vál., az idegen nyelvű szövegeket ford., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Zeidler Miklós. 1. kiadás. MTA BTK TTI. Budapest, 2017. 2. javított kiadás. MTA BTK TTI. Budapest, 2018.; Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó (szerk.): *Trianon arcai*. Libri – Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2018.; Hatós Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2018.; Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest, 2019.; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Harmadik kiadás. Osiris Kiadó. Budapest, 2020; L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Az együttélés történelme: nemzetiségi kérdés Magyarországon*. Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest, 2020; Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Helikon Kiadó. Budapest, 2020.; Ablonczy Balázs (szerk.): *Úton – Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest, 2020.; Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921. Jaffa Kiadó. Budapest, 2020.

¹⁷⁷ Digitális szövegtár az erdélyi magyar humán és társadalomtudományi kutatások történetének tanulmányozásához: <https://adatbank.transindex.ro/> (lekérdezés: 2021. február 20.).

színűség is számolható, a következtetés és a feltételezés is megengedett, csak bizonyítást igényel. Ugyanez a helyzet a társadalomtudományokkal is.

Trianon, Magyarország feldarabolása is csupán egy a történelmi témák, kérdések sorában, de nyilván számos érzelem, egyéni és társadalmi elfogultság torzítja a valós képet, és az sem biztos, hogy minden részletet a helyére lehet illeszteni. Az eddigiekben a rendelkezésre álló tények, valamint következtetések és feltételezések segítségével felvázoltuk Erdély történelmének mintegy hét évszázadát, hogy bemutassuk azt a folyamatot és azokat az összefüggéseket, amelyek Erdély etnikai arányainak teljes megváltozáshoz vezettek. A román többségű Erdélyre az újszülött román anyaország formált igényt, amelynek elitje erős történelmi tudattal és kellő önbizalommal rendelkezett.

A történelmi események láncolatát, a folyamatot meg lehet érteni, de ez a megértés nem biztos, hogy elegendő a történelmi trauma feldolgozásához, és pláne nem az elfogadásához.

Kitartás, megmaradás Erdélyben Trianon után

Az ember válaszokat keres, ha valami olyasmivel találkozik, amit nem tud elfogadni vagy feldolgozni. A válaszkeresés értelmes cselekvés, a cselekvés célhoz kötött tevékenység. Egy válsággal kapcsolatban az egyik legáltalánosabb emberi ösztön a túlélés, amiben segít a kitartás. A kitartás az emberre jellemző pszichológiai és teológiai fogalom.

A személyiségpszichológiában a kitartást (perzisztencia) önálló személyiségvonásként tartják számon, és azt értjük alatta, hogy egy személy fáradtsága és frusztrációja ellenére egy helyzetben mennyit képes tenni azért, hogy elérje választott célját. Az erőfeszítés közben az egyén akár önmaga, akár fizikai és társadalmi környezete megváltoztatására is képes kell hogy legyen. A kitartást vagy egy feladat elvégzését mindig az öröm érzésével kell párosítani ahelyett, hogy a feladat elvégzésével együtt járó fájdalomra és szenvedésre gondolnánk. Amikor kitartóan küzdünk valamiért, és elérjük azt, örömet fogunk érezni, ami idővel magához a küzdelemhez is kapcsolódni fog. A pszichológiában a kitartást, a felelősségteljes magatartást és a munkavégzés keménységét jellemzi a lelkiismeretesség, de hozzátartozik az új tudás megszerzésének igénye is.¹⁷⁸

Talán nem meglepő, hogy a kitartás pszichológiai megközelítéséhez hasonló a teológiai tartalom is. A kitartás (longanimitas) a türelem és az állhatatosság társerénye, mely képessé teszi az embert arra, hogy értelmes célért (például a jó

¹⁷⁸ Rózsa Sándor – Nagybányai Nagy Olivér – Oláh Attila (szerk.): *A pszichológiai mérés alapjai. Elmélet, módszer és gyakorlati alkalmazás.* Bölcsész Konzorcium. Budapest, 2006. 228–229; Mirnics Zsuzsanna: *A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológiai elméletek.* Bölcsész Konzorcium. Budapest, 2006. 74–76. és 120.

és az igazság) kellő ideig tevékenykedjen, dolgozzon, illetve a szükséges áldozatot meghozza (akár szenvedés árán is).¹⁷⁹

Talán úgy tűnhet, hogy a kitartásfogalom pszichológiai és teológiai megközelítése idegen a témánktól, a Trianon-trauma feldolgozásától. Valójában, ha elfogadjuk a tényt, hogy a kitartás az egyik emberi személyiségvonás, ráadásul ha teológiai vagy morális tartalma is van, akkor igenis kijelenthetjük, hogy kitartásunk 1920-tól napjainkig meghatározza Trianonhoz, Erdélyhez való viszonyulásunkat. El lehet(ett) menekülni az idegen uralom elől a jobb, biztosabb élet reményében, sokan meg is tették, teszik, de amíg vannak, akik maradnak, addig morális, erkölcsi kötelesség a kitartás a kihívással, a próbatétellel szemben. Isten azért állítja a bibliai alakokat próbatételek elé, hogy növelje bennük a hitet, erősítse a reményt, és ezáltal tökéletesítse a szeretetet (vö. Lukács evangéliuma 22,31; Szent Péter I. levele 1,6). Ha mindezt matematikai-logikai képletbe lehetne írni, akkor valahogy így nézne ki:

(próbatétel → kitartás) → hit ∧ remény = szeretetet/öröm

Lefordítva: ha van próbatétel, akkor van kitartás, és ha van kitartás, akkor van hit és remény, aminek logikai következménye a szeretet és az öröm.

Amennyiben ezt behelyettesítjük az (erdélyi) kisebbségi lét fogalomrendszerével, a képlet így néz ki:

(elszakítás → kitartás) → hit ∧ remény = eredmény/siker

Lefordítva: ha a kisebbséget elszakítják az anyaországtól, akkor ki kell tartania, és ha kitart, akkor van hit és remény, hogy minden sikeres lesz. Szabadabban: ha a kisebbséget elszakítják az anyaországtól, akkor ki kell tartania, és ha kitart, akkor hinni kell, hogy az igazságtalanság nem maradhat fenn örökre, és igenis van rá remény, hogy egy új helyzetben minden megoldódik és sikeres lesz. Legalábbis így működik a kitartásra alkalmas (kitartó) és a hívő/vallásos emberek esetében.

¹⁷⁹ A Szentírásban a kitartás legfőbb alapja Isten szava, annak kinyilatkoztatása, hogy Ő van, és mint igazságos bíró, mindenkinek megfizet érdeme (kitartása) szerint (pl. Zsolt 1. 32,10; Péld 24,12; Préd 3,17; Sir 16,1–23; Jer 32,19). A kitartás gyakran próbatétel (Bír 2,22; Sir 44,1), amely az ember tökéletesedését szolgálja (Ter 17,1). Máskor csoda jele (Esz 4,17). A kitartás legnagyobb példaképe Jób. Az Újszövetségben Jézus a főpapi imában nyilatkozta ki a kitartás lényegét és célját: „Maradjatok meg az én szeretetemben. Ha teljesítitek parancsaimat, megmaradtok az én szeretetemben, amint én is megtartottam Atyám parancsait és megmaradok az Ő szeretetében [...] Az én parancsom az, hogy szeressétek egymást, amint én szerettelek titeket.” (Jn 15,9–12) A kitartás Isten parancsainak megtartása (tízparancsolat). A szeretetben való megmaradás alapja a parancsok megtartása. Vö. Diós István: Kitartás. In: Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 6. kötet. (Kaán–Kiz). Szent István Társulat. Budapest, 2001. 918–919.

Kabdebó Tamás *Memento libertatem* című versének utolsó két sorával: „Ne búsulj kenyeres, semmi sem tart örökké / Százötven év alatt sem lettünk törökké.”¹⁸⁰

Mi lehet a kitartás által erősített hit és remény eredménye, sikere? Azt gondoljuk, hogy jelen állás szerint a legfőbb eredmény a megmaradás lehet. A megmaradás a szülőföldön. A megmaradást szolgálták, erősítették 1920-tól kezdve, és erősítik a mai napig az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyarok tanítói és papjai, értelmisége. Mert a hiteles értelmiséginek – hivatásán túl – erős társadalommegtartó ereje is van. Az anyaországi magyaroknak kötelessége a kitartás erősítése a kisebbségi magyarokban a megmaradásáért. A helyben maradás önmagában jelentős pozitív példa.

Az embert, bárhol is él, kisebbségben, szórványban vagy egységes etnikai tömbben, legfontosabb értékei valamilyen (egyáltalán nem anyagi) formában – énekben, zenében, szóban, írásban, emlékezetben, a temetői fejfákon – körülötte, a környezetében léteznek. Az ember velük és általuk él, belőlük építkezik.

A trauma elengedése

A „trauma” főnév a magyar nyelv értelmező szótára szerint elsősorban az orvostudományban és a lélektanban használatos fogalom. Jelentése: az emberi szervezetet hirtelenül érő erőszakos, durva testi vagy lelki hatás, sérülés, megrázkódtatás. (Pl. Leleki trauma. Leesett a létráról, súlyos traumát szenvedett.)¹⁸¹ A társadalomtudományok, azon belül a történettudomány is igényt formált a fogalom használatára, hiszen egy csoportot, közösséget, a társadalmat, egy népet, országot is érhet erőszakos, durva hatás, megrázkódtatás. A különbség, hogy a pszichológia (pszichoanalízis) a trauma egyénre gyakorolt hatását vizsgálja, a történelemtudomány pedig a kollektív, társadalmi traumák vizsgálatára koncentrálna. A 20. század sajátossága, hogy több kollektív, társadalmi, nemzeti traumát produkált, mint előtte bármely más század, ráadásul ezek egymással is összefüggnek: Trianon, holokauszt, Gulag/Gupvi, 1956 következményei. Érdekes kutatás is zajlott 2012–2015 között a Kodolányi János Főiskolán. Azt a kérdést járták körül a projekt munkatársai, hogy „feldolgoztuk-e a történelemben elszenvedett nagyobb traumáinkat, vagy sem, és ha nem, akkor milyen kezelési módokat lehetne alkalmazni a fennmaradt traumák kezelésére. Hat történelmi trauma kutatását tartottuk fontosnak a tervezés kapcsán, nevezetesen: a tatárjárást, a török hódolt-

¹⁸⁰ <http://www.szozat.org/index.php/lira/tartalom/3357-kabdebo-tamas-memento-libertatem> (lekérdezés: 2020. október 26.).

¹⁸¹ Bárczi Géza – Országh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Első kiadás. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete – Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959–1962. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/trauma-505D1/> (lekérdezés: 2020. október 27.).

ságot, az 1848-as forradalmat, az 1920-as trianoni döntést, a második világháború utáni kommunista diktatúra létrejöttét, valamint az 1956-os forradalmat. A holokauszt kutatását nem terveztük, egyrészt számtalan korábbi kutatás szól már erről a magyarságot is érintő történelmi traumáról, másrészt jelentősen átszövi a mai aktuálpolitikát, mellyel nem kívántunk foglalkozni.” A trianoni békeszerződés, 1920. június 4-e a legnagyobb traumánk a felmérés szerint is. Tehát június 4-e a vezeklés napja.¹⁸²

Érdemes megemlíteni, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1969 óta többek között folyamatosan vizsgálta a magyar lakosság történelmi tudatát is.¹⁸³ Komoly szociológiai kutatások is folytak a nemzeti tudat kapcsán.¹⁸⁴ 2010 őszén az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont országos kérdőíves vizsgálatot végzett. A kutatás egyik legfontosabb célja a magyar felnőtt népesség nemzettudattal kapcsolatos attitűdjének felmérése volt.¹⁸⁵

A pszichológiai értelemben vett trauma olyan súlyos életesemény, amellyel az egyén – legalábbis szakember segítsége nélkül – nem tud mit kezdeni, nem tud megfelelően reagálni rá sem az adott szituációban, sem később. Így alakul ki az a lelki betegség, amelyet a jól felkészült pszichiáter csak hosszadalmas kezeléssel képes enyhíteni, esetleg feloldani.¹⁸⁶ A traumával járó elviselhetetlen lelki fájdalom súlyos esetekben az én széteséséhez, a dezintegrációhoz vezethet, ami sokszor emlékezeti torzulásokban mutatkozik. Az emlékek darabokra esnek szét. Az identitás elvesztésével járhat.¹⁸⁷

¹⁸² Bordás Sándor: Történelmi traumáink, kezelési lehetőségeik, nemzeti ünnepeink. In: Fenyvesi Ottó (szerk.): *Történettudomány – művészet – pedagógia*. Köszöntő kötet Szabó Péter, a Kodolányi János Egyetem rektora tiszteletére a hatvanadik születésnapja alkalmából. MTA VEAB. Veszprém, 2019. 13–26. Lásd utóbb Bordás Sándor: „Történelmi traumáink lélektani megközelítései”. *Naputonline*, 2020. április 21. <http://www.naputonline.hu/2020/04/21/bordas-sandor-tortenelmi-traumaink-lelektani-megkozelitesei/> (lekérdezés: 2021. március 7.). A Bordás féle kutatást megelőzően hasonló eredményeket közölt Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Csere Gábor: Jelentés a Tündéerkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. TÁRKI. Budapest, 1998., 527–548; Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest, 1999.

¹⁸³ Vásárhelyi Mária: „Média- és közvélemény-kutatás a Kádár-korszakban”. *Médiakutató*, XVI. évf. 2016/1. 93–96.

¹⁸⁴ Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég. Budapest, 1992; Lázár Guy – Lendvai Judit – Örkény Antal – Szabó Ildikó: *Többség–kisebbség*. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. Budapest, 1996.

¹⁸⁵ Nemzeti tudat, nemzeti tragédiák. Konfliktusmonitoring – projekt. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=276:nemzeti-tudat-nemzeti-tragediak&catid=32:konfliktusmonitoring (lekérdezés: 2021. február 19.).

¹⁸⁶ Laplanche–Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994. 486.

¹⁸⁷ Bakó Tihamér: *Sorstörés. A trauma lélektana egy pszichoterapeuta szemszögéből*. Psycho Art. Budapest, 2009. 21.

Számos traumatikus esetet látott az első világháborúban Sigmund Freud barátja és munkatársa, Ferenczi Sándor (1873–1933). Rendkívül izgalmas, a történészek által alig ismert kordokumentum, egyben egyedülálló tudományos elemzés 1919-ben publikált munkája.¹⁸⁸ Ferenczi katonaoorvosként szolgált, és a fronton szerzett tapasztalatai alapján dolgozta ki a háborús neurózisok kialakulásának és kezelésének pszichoanalitikus megközelítését. 1916-tól pszichiáterként foglalkozott a harctéri neurózistól szenvedő katonákkal, akiket pszichoanalitikus módszerekkel kezelt. Komoly érdeme volt abban, hogy a háború befejezése előtt, 1918 októberében az osztrák–magyar hadvezetés rendeletet hozott, miszerint a katonai pszichiátriai központokban bevezették a pszichoanalízis alkalmazását a háborús sérültek kezelésében.¹⁸⁹

A kollektív, társadalmi, nemzeti traumákkal a történettudomány foglalkozik. Nem gyógyítja ezeket a súlyos helyzeteket, csak elemzi őket. Ugyanakkor a történettudományi vizsgálat segítheti a trauma kezelését, feldolgozását, végső soron a gyógyulást is. Mára jelentős irodalma lett a történelmitrauma-kutatásnak.¹⁹⁰

Romsics Ignác írta 24 évvel ezelőtt megjelenő alaptanulmányában: „A trianoni trauma okait tehát nem nehéz felsorakoztatni, és a magyar nép negatív beállítottságát, frusztráltságát is könnyű megérteni. Sokkal nehezebb a megfelelő gyógymódot megtalálni, s az adekvát gyógyszereket a betegnek beadni. Míg előbbi tipikusan történészi feladat, az utóbbi a magyar politikai és szellemi elit közösen elvégzendő teendője. A probléma »kibeszélése«, amely kizárólag rajtunk múlik, szükséges, de nem elégséges része a terápiának. A kulcskérdés: a magyar kisebbségek helyzetének számukra és a többségi nemzetek számára egyaránt elfogadható rendezése. Mindaddig, amíg ez nem történik meg, Trianonnál nem lesz lehetséges befejezett múltban gondolkodni, beszélni és írni.”¹⁹¹

Gyáni Gábor fontos történelmitrauma-elemző munkájában számos izgalmas kérdést vet fel, amely meghökkenti a Trianon-trauma, illetve minden 20. századi kollektív tragédia kutatóját: például a távolság kérdését. A történész tud-e a traumától olyan távolságot tartani, hogy ne moralizáljon? A szerző azt állítja, hogy a 20. századi atrocitások jelenvalósága kikényszeríti a morális megítélést, sőt „még nem jött el az ideje annak a történetírói beszédnek, amely a múlt korábbi korszakaihoz hasonló történetekben lenne képes számot adni a 20. század megrendítő

¹⁸⁸ Ferenczi Sándor: VI. A háborús hisztéria két típusáról. VII. A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: uő.: *A hisztéria és a pathoneurózisok. Pszichoanalitikai értekezések*. Dick Manó. Budapest, 1919. <http://mek.oszk.hu/04700/04719/html/> (lekérdezés: 2020. október 27.).

¹⁸⁹ Kosztolányi Dezső: „Ferenczi Sándor”. *Nyugat*, XXVI. évf. 1933/12. 663–665.

¹⁹⁰ Összefoglaló, elemző írásokra példa Virágh Szabolcs: „Trauma és történelem találkozása. Emlékezet, reprezentáció, rítus”. *BUKSZ*, XXIII. évf. 2011/2. 161–170. <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00062/pdf/08prob.virag.pdf> (lekérdezés: 2020. október 27.); Ujváry Gábor (szerk.): *Történelmi traumáink. Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár, 2014.

¹⁹¹ Romsics Ignác: Nemzeti traumánk: Trianon. In: uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 327–344.

emberi tapasztalatairól”. Vagyis Trianont, a holokausztot, a Gulag/Gupvi-világot és az 1956-ot követő megtorlást, emigrációt, a 20. századot még nem engedték el.¹⁹²

A feldolgozatlan traumák, veszteségek károsak, romboló hatásuk van az egyén és a közösség életére egyaránt. A veszteség(ek) feldolgozása a mindennapi életben talán egy szerettünk elvesztése, halála kapcsán merül fel leggyakrabban. A történelmi traumák kezelése sem lehet ettől eltérő. A gyász és a trauma feldolgozása, az elengedés sikeressége függ a fájdalom intenzitásától, a veszteség időbeli távolságától és más egyéb tényezőktől is, de mindig gyászmunkával jár együtt az egyén és a társadalom számára is. Ez meghatározott szakaszokból áll az egyéni és a kollektív trauma esetében is:¹⁹³

– Elutasítás, tagadás, „érzelmi lebénulás”, szembesülés a veszteséggel.

Egyén	Társadalom
Nem akarja elhinni, hogy megtörténhetett vele az adott esemény (pl. a szeretett személy halála).	A társadalom értetlenül áll az igazságtalanság, a népirtás stb. előtt.

– Ellenőrzés, összeszedettség. A szükséges ügyek intézése.

Egyén	Anyaországi társadalom	Kisebbségi társadalom
Elvonják a figyelmet a veszteségről, így az lassabb ütemben, a személy számára elviselhető módon tudatosul. A legnehezebb időszak a felszakadó érzelmeké, a tudatosulás miatt. A köztudatban ez a fázis jelenti a gyászt. Harag, bánat, dührohamok, kétségbeesés, bűntudat, sírás rohamok kísérik. Idővel a gyötrelmes és szinte kibírhatatlan hiányérzet lassan múlik.	A kisebbségi és a többségi társadalom Trianon után érzelmileg hasonlóképpen, de nyilvánosan másképpen éli meg az impériumváltást.	
	Idehaza ez a revíziós időszak legintenzívebb szakasza, a „Nem, nem, soha”, a „vérző Magyarország” korszaka.	Erdélyben a passzív ellenállás, a hallgatás ciklusa ez.
	Magyarországon ez hosszabb ideig tart, mint Erdélyben, mert a kisebbségi létben gyorsabban kell váltani a következő fázisra.	

¹⁹² Gyáni Gábor: Trauma, emlékezet, kultusz. In uő.: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely. Budapest, 2010. 369–374.

¹⁹³ A gyászmunka szakaszaira nézve lásd Kárpáty Ágnes: *A gyász szociológiája*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest, 2002. 55. Lásd még Láng András: A traumatikus életesemények pszichoterápiás szempontjai. In: Kiss Enikő Csilla – Sz. Makó Hajnalka (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. Pro Pannonia Kiadó. Budapest, 2015. 235.; Szalay Nikolett: *Hogyan küzdjünk meg veszteségeinkkel?* Pszichoedukációs füzet. 2018. https://hszi.bme.hu/document/210/original/gyasz_web21.pdf (lekérdezés: 2020. október 28.).

– Alkalmazkodás, szembenezés.

Egyén	Anyaországi társadalom	Kisebbségi társadalom
A veszteséget átélő ember már kevésbé szomorú, újra nyitottá válik a világra, a pozitív élményekre, és képes új célokat kitűzni és megvalósítani.	A Trianon-trauma esetében az anyaországban és az elszakított területeken is megélik ugyanezt az érzést, de mások a cselekvési módok.	
	Idehaza ez már az „igazságot Magyarországnak!” időszaka, amikor a politikai elit szövetségeket keres az igazságatlanság bizonyítására vagy a revizionista célok eléréséhez. Ez a szakasz hosszan elnyúlik.	Erdélyben ebben a periódusban a véleményformáló elit elkezd kiépíteni a kisebbségi lét „intézményeit”, szervezeteit.

Általános, a közvéleményben is elterjedt vélemény („praxis”), hogy a traumától úgy szabadulhatunk, ha a veszteséget tudatosítjuk, kibeszéljük, és szépen eltávolítjuk magunktól a „gyász” során. Vajon ugyanígy működik-e ez az eltávolítás a kollektív/nemzeti traumákkal kapcsolatban, például a Trianon-trauma kapcsán? Azt gondoljuk, hogy igen, de a politikai és/vagy történeti diskurzusnak, továbbá a politikusnak és a történésznek is jelentős szerepe van a kibeszélésben, a trauma elengedésében.

Úgy gondoljuk, hogy a traumát is fel lehet dolgozni, akár csak a gyászt, de ez nem azt jelenti, hogy hátat is kell fordítani a traumatikus vagy gyászseseménynek. Optimális esetben nem úgy működik a gyász feldolgozása sem, hogy többé nem megyek ki a temetőbe szeretteim sírjához, nem ápolom a sírt és az emléküket. A traumától, a fájdalomtól kell megszabadulni, nem az emléktől, a kötődéstől.

A trianoni (és párizsi) traumától kell megszabadulni, nem Erdélytől, a Felvidéktől, Kárpátaljától és a Délvidéktől. Emlékezünk Kallós Zoltánra, a kalotaszegi, mezőszéki viseletekre, táncokra, kesergőkre, legényesekre. Emlékezünk Benedek Elekre, a mondáira, meséire, továbbadjuk azokat még generációkon át. Emlékezünk az erdélyi magyar történelemre, felkeressük helyszíneit: a várakat, a templomokat, a temetőket, a hegyeket, a völgyeket, amelyek körülvesznek. Mindezt el lehet ragadni, el lehet venni, de nem lehet elveszteni. Elveszteni csak azt lehet, amiről lemondunk. A traumát el kell, Erdélyt nem lehet elengedni.

VISSZAEMLEKEZÉSEK
♦
SZÖVEGKÖZLÉSEK

SÁNDOR JÓZSEF
PUBLICISTA, POLITIKUS

Bukarest, 1853. november 27. – Kolozsvár, 1945. június 6.

♦ „MINDIG NEMZETÜNK FENNTARTÁSÁÉRT DOLGOZTUNK”

ORBÁN ZSOLT

„Munkássága, egyben jelentősége is, mint a hegyi patak, hol megbú, hol meg kicsillog a sziklából” – írta róla Ligeti Ernő 1922-ben.¹

Pákéi Sándor József 1853. november 27-én született Bukarestben, mivel édesapja, Sándor Dénes részt vett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc háromszéki eseményeiben, a megtorlás elől Havasalföldre, Bukarestbe menekült. Elemi iskoláit így az újonnan megszülető Románia fővárosában végezte a helyi református magyar, a katolikus német, valamint a korszak legrangosabb román iskolájában, a Sfântul Savában. 1866–1874 között a Nagyenyedi Református Kollégiumban tanult, ezt követően Budapesten és Kolozsváron folytatott orvosi tanulmányokat. A kettő között az 1880–1881-es tanévet a Bukaresti Egyetemen töltötte. Gyermekkorában, illetve ekkor szerzett román tudását később a román országgyűlésben tudta hasznosítani.

Az 1880-as években kezdte el lapszerkesztői tevékenységét, 1883–1886 között a *Kolozsvári Közlöny* segédszerkesztői állását töltötte be. Itt elsősorban a nemzetiségi rovatot szerkesztette, számos cikkében hívta fel a figyelmet a folyamatosan erősödő nemzetiségi mozgalmakra. Román nyelvismerete miatt elsősorban az erdélyi románok politikai, nemzetiségi és közművelődési mozgalmait ismerte, különös tekintettel az ASTRA² tevékenységére. Ugyanakkor egyes román költők verseit fordította magyarra. Újságírói tevékenységét később is folytatta, főként a *Kolozsvár* és az *Ujság* hasábjain cikkezett.

1884-ben kezdett körvonalazódni az Erdélyrészi (később Erdélyi) Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) megalapítása, azzal a céllal, hogy az erdélyi magyarság közművelődését előmozdítsa, anyanyelvi műveltségében és nemzeti öntudata erősítésében segítse, főként kulturális és gazdasági intézmények létesítésével és támogatásával. Az EMKE végül 1885-ben jött létre, Sándor Józsefet az alapítók között találjuk, mint előadó ő dolgozta ki az egyesület alapszabályait is.

¹ Ligeti Ernő: Erdélyi fejek: Sándor József. *Napkelet*, 1922/5. 281–283.

² Az 1861-ben Nagyszegbenben alapított ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, magyarul Erdélyi Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület) a legjelentősebb erdélyi román kulturális egyesület volt, amely döntő szerepet játszott a román nemzeti ébredésben.

„Az EMKÉ-t a lelkesedés hozta létre; csak kitartó munka és egyetértés fejlesztheti tovább” – írta a tízéves jubileumi díszülés alkalmából készített *Emléklapba*.³

Ettől a mozzanattól kezdve élete hat évtizeden keresztül összefonódott az EMKÉ-vel. 1885-től előbb a titkári, 1889-től a főtitkári tisztséget is betöltötte az egyesületben, 1890-től örökös főtitkár, 1892-ben alelnök, majd idős korában, 1944-ben elnök lett. A dualizmus korának legjelentősebb erdélyi egyesülete⁴ egyik vezető egyéniségéként teljes odaadással kapcsolódott be ennek munkájába. Az EMKE jelentéseit 1917-ig, hivatalos értesítőit 1918-ig szerkesztette, ezek mellett több, az EMKE-hez köthető kiadványt is ő szerkesztett.⁵

Amikor 1916-os főtitkári jelentését támadás érte a *Kolozsvári Hírlap* hasábjain, a másik kolozsvári lap szerkesztői így keltek védelmére:

„El kell ismerni, hogy Sándor Józsefnek hibái vannak, mindenekelőtt erőszakos, makacs természetű, emellett az érzékenységig hiú. A címét »Sándor József udv. tan. tb. alelnök-főtitkár« a jelentésnek tényleg minden harmadik mondatában használja. Ez a hiúság is. De az, hogy a jelentésben folyton arról irat, hogy *ő mit csinált*, ez már nem dicsekvés, mert az EMKE oszlopos tagjai sohasem csináltak semmit az EMKÉ-ért, s így az EMKE tevékenysége egy Sándor József munkájával.

Sándor Józsefet *kell és szükséges* kritizálni, ellenőrizni, de mindenekelőtt támogatni kellene munkásságát, mert amit tesz ez az ember, az nem magánügy, hanem *az erdélyi magyarság ügye*.⁶

1891-ben az EMKÉ-ből vált ki az Erdélyi Kárpát-Egyesület, amelynek alapító és tiszteleti tagja lett. Társszerzője és szerkesztője volt az első kifejezetten turistáknak szánt erdélyi útikönyvnek – *EMKE uti-kalauz Magyarország erdélyi részében* címmel jelent meg Kolozsváron 1891-ben.

Számos írásában hívta fel a figyelmet a pánszlávizmus és pángermanizmus veszélyeire, illetve szólt a dákoromanizmus ellen. Felszólalt a Romániába kívándorló székelyek megmentéséért, kardoskodott a nemzeti egység építéséért, a

³ Vajda Emil, dr. (szerk.): *Emléklap az EMKÉ-nek a Székelyföld Anyavárosában Székely-Udvarhelyt 1895. június hó 4-én tartott jubiláris dísz-közgyűlése alkalmából*. Betegh Pál Könyvnyomdája. Székely-Udvarhelyt, 1895. 26.

⁴ A gróf Kun Kocsárd ajándékozta birtokon az egyesület Erdély első és az ország legnagyobb Székely Földművesiskoláját létesítette Algyógyon; több mint száz elemi népiskolát szervezett; létrehozta vagy támogatta az erdélyi kiseddóv- és gyermekmenedékhelyek többségét; Budapesten EMKE-kollégiumot tartott fenn műegyetemi vagy szakiskolai tanulmányokat folytató erdélyi diákoknak; küzdött a vidéki írástudatlanság felszámolása ellen; több mint kétszáz községben szervezett könyvtárat vagy népolvasókört; papokat, lelkészeket részesített fizetéskiegészítésben; létrehozta az Erdélyi Iparpártoló Szövetséget, jelzalog- és pénzügyintézeteket létesített, ipari és mezőgazdasági kiállításokat szervezett.

⁵ Vajda Emil, dr. (szerk.): *Emléklap az EMKÉ-nek a Székelyföld Anyavárosában Székely-Udvarhelyt 1895. június hó 4-én tartott jubiláris dísz-közgyűlése alkalmából*. Betegh Pál Könyvnyomdája. Székely-Udvarhelyt, 1895. 26.

⁶ „Sándor József és az EMKE”. *Kolozsvári Tükör*, 1916. május 18. 3–4.

magyar közéleti szereplők egyik legfontosabb feladatának a nemzetiségi támadásokkal szembeni önvédelem kialakítását tartotta.

Politikai pályafutása 1896-ban kezdődött, amikor szabadelvű programmal képviselővé választották Kovásznán. Ezt a kerületet képviselte a magyar országgyűlésben a következő tíz évben. 1918 novemberében a Kolozsváron megalakuló Székely Nemzeti Tanács elnöke lett, majd a december 22-i kolozsvári nemzeti gyűlés beválasztotta a háromtagú kormányzótanácsba.

Az 1921 júliusában létrehozott Magyar Szövetség egyik alapítója és szabályzatának kidolgozója, majd hosszú időn át az Országos Magyar Párt (OMP) al-elnöke volt. Az 1922-es parlamenti választásokon bejutott a román alkotmányozó országgyűlésbe, 1926-tól 1938 végéig – rövid megszakítással – Háromszék megyét képviselte a román szenátusban. A megszakítás 1927-ben volt, amikor az OMP a németiséggel közösen indult, de a különféle akadályoztatások miatt csak egyetlen szenátort sikerült bejuttatni a parlamentbe.

Kimaradását még a Tóth Sándor által Kolozsváron szerkesztett, ekkor *Ellenőr* (azelőtt *Vágóhíd*) című satirikus hetilap is sajnálattal vette tudomásul, és a következő szavakkal méltatta tevékenységét:

„Legyünk őszinték. Egy kicsit hiányozni fog Sándor József az új parlamentből. Nemcsak azért, mert megszoktuk, hogy politikai aktivitásunk óta Sándor József mindig ott ül a parlament valamelyik házában, de azért is, mert nincs, aki pótolja az ő feltétlen harcos egyéniségét.

Akármilyen szigorú, vagy részletes kritikát akarjunk gyakorolni, akármilyen szempontból bírálgassuk Sándor József egyéb közéleti szereplését, mint parlamenti képviselőnk határozottan a legtemperamentumosabb, legbátrabb, talán a legkiválóbb is volt. Elsőrangú debatter, csupa tűz, eleven mozgás, nagyszerű szónok, aki épp úgy beszél a román nyelvet, mint a született román s éppolyan jártas a román közéletben, politikában, történelmi ismeretekben, mint bármelyik román politikus. Jó fej, egy pillanat alatt appercipálja a szóban levő tárgyat s habozás nélkül ríposztzik. És nem hallgatja el soha, ha méltatlan injuria ér minket. Egynéhány alkalommal pompásan bebizonyította parlamenti arravalóságát. Egy pár olyan fulmináns beszédet vágott ki a parlamentben, amin maguk a regáti politikusok is csodálkoztak. Tud higgadtan és a tárgyaktól megkívánt széles területeken mozogni, de tudott ügyesen parírozni, sőt sebeket osztani is. Volt úgy, hogy egy törvényjavaslat tárgyalása alkalmával mintegy harminc módosítást terjesztett elő s mind elfogadták. De ha kellett, visszaverte élesen és bátran a felénk irányított vádakot.

Sándor József hiányát mindenestre érezni fogjuk. És nem tudjuk, hogy ki fogja pótolni. Mert hiába, mégiscsak ő volt a legaktívabb tagja a parlamenti magyar csoportnak, de egyike volt az egész parlament legaktívabb tagjainak is. Úgy is mondhatjuk, egyik legértékesebb, leghasznosabb tagja volt a román parlamentnek. Amiből az is következik, hogy nemcsak mi, de az egész parlament

hiányát fogja nem egyszer érezni. Igen, hiányát fogják érezni. Ha őszinték vagyunk, mindenki elismerheti ezt.”⁷

A magyar közélet jó ismerője, Mikó Imre is hasonlóan vélekedett róla, szerinte Sándor József „volt a parlamenti csoport legtevékenyebb tagja, aki mint bukaresti születésű székely, kitűnő nyelvismeretével és a magyar parlamentben szerzett gyakorlatával felvértezve egyedül küzdötte végig a magyarság első politikai harcait”⁸

Az OMP megszűnése után megszületett a Romániai Magyar Népközösség. A *Magyar Kisebbség* hasábjain közölt írásában Prohászka László méltatta a feloszlatott OMP-t, de nem mint politikai pártot, hanem mint „nemzet-társadalmunk összetartó és érdek-gondozó testületét”, és nem feledkezett meg méltatni ennek kiemelkedő vezéreit sem: „E szemle hasábjain nem otthonos a személyi kultusz. Nekem sem kenyerem. Mégsem hallgathatom el azt a ténybeli igazságot, hogy egy gr. Bethlen György, Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Pál Gábor, Sándor József, Szabó Béni, Willer József és még sokan minden időközön át tisztelt nevű gladiátorai maradnak ennek a küzdelmes korszaknak, akik tudást és képességet, időt és fáradságot, sőt még vagyont és egészséget sem kimélvén, sokszor valósággal laokooni kínok közé kalodázva hűségesen szolgálták az elnehezült sorsú magyarság ügyét.”⁹

Alkotmány- és iskolaügyben mondott nagy hatású beszédei 1923–1924-ben önállóan is megjelentek. Több ízben élesen bírálta a különböző román kormányok kisebbségpolitikáját, nyíltan szólalt fel a székely és szász közületek autonómiája kérdésében is. Utóbbiért többször is támadta a román sajtó, izgatással, nemzetgyalázással vádolták, sőt például egy hasonló szellemű, Temesváron a Bánsági Magyar Napok keretében tartott nagygyűlésen elhangzó beszédéért a temesvári hadtest bírósága kihallgatásra rendelte 1935 szeptemberében.

Az 1937-es szenátorválasztásokon is sikerült győznie Háromszéken, de az országgyűlést nem hívták össze és mandátumát nem igazolták. A második bécsi döntést¹⁰ követő első március 15-i ünnepségek megszervezéséhez az ő segítségét kérték a baloldal képviselői, s ő velük szimpatizáló beszédet mondott, ennek következtében kényszernyugdíjazták az EMKÉ-től tiszteleti elnöki címet adományozva neki. Már túl volt a 90. életévén, amikor 1944-ben nekilátott az EMKE újjászervezésének. Az 1944. december 27-re összehívott közgyűlésen az egyesület tényleges elnökévé választották.

1945-ben még részt vett és beszédet mondott az 1848-as Erekllyemúzeum anyagából rendezett március 15-i kiállítás megnyitóján. 1945. június 6-án hunyt

⁷ „Sándor József is kimaradt”. *Ellenőr*, 1927. július 18. 5.

⁸ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Studium, Budapest, 1941. 44–45.

⁹ Prohászka László, dr.: „A Romániai Magyar Népközösség kibontakozása”. *Magyar Kisebbség*, 1939/21–22. 506–507.

¹⁰ 1940. augusztus 30.

el Kolozsváron. A Farkas utcai templomban László Dezső esperes és Vásárhelyi János püspök búcsúztatta, az EMKE nevében Tavasz Sándor alelnök, a Magyar Népi Szövetség részéről Balogh Edgár mondott fölötté gyászbeszédet a Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében. Az 1945-től berendezkedő új hatalom azt sem engedte, hogy sírkövére rávéssék a nevét, ezt végül 1982-ben Balogh Edgár felvésztette. Sándor József halála után az EMKE önállósága fokozatosan megszűnt, szerepét egyre inkább a Balogh Edgár vezette Magyar Népi Szövetség Közművelődési Bizottsága vette át.

Írói, szerkesztői munkássága mellett jelentős fordítói tevékenysége is. Számos román költő versét első alkalommal ültette át magyar nyelvre – például Vasile Alecsandri vagy Mihai Eminescu verseit, de nevéhez fűződik a jelenlegi román himnusz, Andrei Mureșanu *Ébredj román föl, ébredj! halotti álmaidból* című versének első fordítása is 1884-ben.

A Sándor Józseftől közölt első forrás részlet egy 1920-ban írott cikkből, amelyben az általa három évtizeddel azelőtt megalapított Erdélyi Kárpát-Egyesület születéséről számol be. A részlet az *Erdélyi gyopár* című versét tartalmazza, amelyből mély hazaszeretetére is következtethetünk.

A második egy országgyűlési beszéde 1922-ből, amelyben sérelmezi, hogy a trónbeszéd meg sem említi az országban élő kisebbségeket, ugyanakkor azt is, hogy az új román alkotmányt előkészítő bizottságban nincsenek képviselve az erdélyi magyarok.

A harmadik szintén egy országgyűlési felszólalása, ezúttal 1924-ből, amelyben az erdélyi magyar kisebbségi sors több sérelmét is sorjázza.

Végül az utolsó szöveg ugyancsak egy országgyűlési beszéde 1927-ből, amelyben a romániai népszámlálás során elkövetett visszaéléseket sérelmezi.

SÁNDOR JÓZSEF FŐBB MŰVEI

Kossuth Lajos történeti küldetése. Kolozsvár, 1892.

Visszapillantás az EMKE alakulása és fejlődése történetére. Gombos és Sztupjár Nyomdája. Kolozsvár, 1895.

Emlékezés Kovács Ferencz apátra. Kolozsvár, 1899.

Sándor József (szerk.): *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése, 1885–1910.* Az EMKE kiadása. Kolozsvár, 1910.

Jelentés az EMKE 25 éves életéről. Stief Jenő és Társa Könyvkiadó Vállalata és Könyvnyomdai Műintézete. Kolozsvár, 1911.

„Visszaemlékezés az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakítására”. *Napkelet*, 1920/4. 216–219.

AJÁNLOTT IRODALOM

- „A Magyar Párt törvényhozó tagjai. Pákei Sándor József.” *Magyar Kisebbség*. 1926/13. 490–494.
- Bencze Mihály: „Sándor József az Alecsandri, Eminescu és Mureşanu versek első fordítója.” *Mikes International*. 2015/4. 71–74.
- Gaal György: „Sándor József, az EMKE alapítója”. *Művelődés*. 2010/7. 3–5.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Budapest, 1941.

FORRÁSOK

1.

Visszaemlékezés az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakítására (részlet)
Budapest, 1920.

[...] ¹¹ Így állítottam be képzeletemben a mi tündérszép Erdélyünket is, felhőkbe élő sziklabérceivel, regényes romváraival, Istenadta gazdag fürdőivel, haragos, sötét fenyveseivel és hullámos tölgyerdeivel, borát termő halmaival és kalászszengető, virító völgyeivel, valamint történelmi helyeivel, hol „ezeréven át atyáink vére folyt” és a világforgalomból félrecsúszott, egyetlen girbe-görbe fő vasútvonalával, így akartam azt becsatolni az emberiség szívébe és lelkébe, örök kapcsolattal. Messzeható közgazdasági és közművelődési, egyetemes emberi, népjóléti és természetkedvelő szépzészi cél lebegett a szemem előtt. [...] ¹²

A kisdéd ¹³ kinőtt pólyáiból, sőt gyermekkorát is eltöltötte, keménykarú és erősmellű ifjú, majd férfi lett.

És most, a viszonyok változtával, úgy látszik, megint szükség lehet az anyára, ¹⁴ mely sohasem felejtheti el, hogy a gyermek az övé. Szükség lehet, mert emlékezetembe időszerűleg visszacseng az a költemény, melyet az EMKE eredeti jelvényét alkotó és később az EKÉ-nek pecsétje jelvényéül átengedett „Erdélyi gyopár” virágról az iménti címen annakidején valamelyik lapba vagy folyóiratba az erdélyi magyarságra és székelységre célzólag írtam:

¹¹ Írása első részében Sándor az EKE megalakulásának előzményeit mutatja be.

¹² A szerző folytatja az EKE létrejötté előzményeinek bemutatását, majd rátér a konkrét megalakulásra, valamint néhány kezdeti nehézséget és tervet ismertet egészen az EMKÉ-ről való tényleges leválásig.

¹³ Az Erdélyi Kárpát-Egyesületre utal.

¹⁴ Az anyaszervezetre, az EMKÉ-re utal.

Van egy virágunk, fönn terem
Köves, magános bérceken;
Hol más tenyészet már szűnik,
Erőben ő fel ott tűnik.

Esőtelen nap égeti,
Pusztító vihar tépi ki:
De minél zordabb végzete,
Annál szívósabb élete.

Bimbója zöld, itt-ott piros
S hogy ott a szélben ingadoz,
Fehér kelyhével, mint a hó,
Egész egy csata-lobogó.

És ami rosszabb, mint a dér,
Tövissel, gyommal harcban él,
De jót tesz küzdve is velök,
Aszálytól védi gyökerök.

Melledre tűzve hű marad,
Nem hullat soha szirmokat,
Állandó, mint a szeretet,
A sírba is leviheted.

A nép tán ezért tiszteli,
Szentképe körül tűzdeli,
Vele díszíti a fiát
Ölelve tartó Máriát.

Tűzd föl leány és a legény
Hordozza büszkén süvegén;
Hogy merre Isten jár velünk,
Mutassa harcunk, jellemünk!...

Megjelent: Sándor József: „Visszaemlékezés az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakítására” *Napkelet*. 1920/4. 216–219.

2.

*Sándor József beszéde a román képviselőházban
Bukarest, 1922. december 21.¹⁵*

Tisztelt Ház! A trónbeszéd elhangzása után, amelyet a legnagyobb figyelemmel hallgattam meg, a miniszterelnök úrhoz fordultam, de nem itt a teremben, hanem a folyosón, s tisztelettel és respektussal kérdeztem, hogy a magas trónbeszéd miért nem tartalmaz egyetlen egy részvételtjes és vigasztaló szót sem a kisebbségek részére. És azért kérdeztem, mert a kisebbségek közül különösen mi magyarok elvesztettünk mindent, ami édes és szép; elvesztettük hazánkat és nemzetünket.

Hangok: Nem veszítették el, bírják.

Sándor József: Hazát találtunk, de hazánkat elvesztettük. Hazánkat úgy, ahogy volt elvesztettük, épp úgy nemzetünket. A valóságban árvák és a román állam mostoha gyermekei lettünk. A miniszterelnök Úr kurtán és visszautasítólag válaszolt: „Miféle kisebbségek? Mind egyenlők vagyunk.”

Hangok: Nagyon helyes. Nagyon helyes.

Sándor József: Ettől a perctől kezdve gondolkodni kezdtem, és eszembe jutott, hogy törvényrendeleteket hoztak, amelyekben a román alattvalók, tehát nem idegen állam alattvalói, egymás ellen, a románok javára, románokra és idegenekre lettek elosztva, vagyis nem első, hanem másodosztályú alattvalókká lettünk besosztva. /Közbekiáltások./

Egy hang: Ez nem igaz.

Más hang: Milyen helyen? /Hol?/

Sándor József: Idézem az 1920. évi július 20-án kelt 3125. sz. rendeletet.¹⁶ Az abban foglalt egyenlőségből az származott, hogy egyedül Kolozsvárról több mint 20 000 magyart lakoltattak ki.

Egy hang: Idegen állampolgárok és nem román állampolgárok.

Rusu Abrudeanu: Hivatalnokok, akik nem akarták letenni a hűségüket.

Más hang: Akik a román állampolgárságot nem fogadták el.

Sándor József: 20 000 hivatalnok egész Erdélyben nem volt. Eszembe jut, hogy egy idevaló bukaresti bíró, mikor az algyógyi székely földműves iskolát kisorsította, úgy határozott, hogy mivel ez az iskola magyar, nem esik az agrártörvény kivételei alá, amely kimondja, hogy egy gyakorlati földműves iskolának 200 holdra van igénye, s ha egyúttal mintagazdaság is, 500 holdra. Elvették tőlünk az egész

¹⁵ „E két beszédnek érdekességet az az ellentét kölcsönöz, amely a Magyar Nemzeti Párt programja és a liberális párt tagja gyanánt szereplő magyar renegátnak nemcsak politikai, hanem erkölcsi felfogása között is van” – írta Jancsó Benedek Bethlen István miniszterelnöknek a beszédekhez csatolt kísérőlevelében. MNL OL K 28–258. tétel-I. rész-1923-O-159. 8. A másik fel-szóaló Kiss Géza, a Nemzeti Liberális Párt országgyűlési képviselője volt, ezért a magyarság képviselői renegátnak tekintették.

¹⁶ A 3125. számú királyi dekrétum a kényszertelepítésről és a beszállásolásról szól.

földet azt mondva, hogy magyar iskola, az etnikai iskola nem gyakorlati iskola, hanem csak akkor, ha román, és mihelyt nem gyakorlati, el kell venni, csak azért, hogy magyar ne legyen.

Egy hang: Én majd bebizonyítom, hogy a magyar állam a magyar törvények útján megakadályozta a románokat abban, hogy Erdélyben földet vehessenek.

Sándor József: Ez más. Én most arról az egyenlőségről beszélek, ami ma van. Bosszú volna az, amit... /Közbeszólások./

Egy hang: Nem bosszú, hanem tény.

Egy hang: Az EMKE vagyona volt?

Sándor József: Igen.

Más hang: Magyar propaganda volt a románok ellen?

Sándor József: Nem, magánvagyonból létesült iskola volt. A románok is látogathatták volna, ha akarták volna, de előzőleg itt a házban már rámutattam arra, hogy mi soha sem csináltunk a magyarosítás érdekében propagandát. /Közbeszólások./ Soha. Mindig nemzetünk fenntartásáért dolgoztunk.

Egy hang: Hány földműves iskolánk volt nekünk, románoknak?

Sándor József: A mi iskolánk nem állami, hanem magán intézmény volt. Saját magánvagyonunkból létesítettük, az államtól egy fillért sem kaptunk, saját áldozatunk árán létesítettük. Mi köze van a mi iskolánknak az ő kérdéséhez? Mai egyenlőtlenségünk lassan-lassan ösztönné vált. Az utolsó előtti gyűlés előtti gyűlésen Jianu liberális képviselő Úr azzal a céllal, hogy kisebbitse, politikailag lealázza, ismételten sok jelenlevőnek mosolyával nevetve Madgearu urat magyarnak nevezte. És célzatosan mondta ennek, többször is. Jianu Úr a sötétben sütötte el fegyverét, hogy Madgearu urat találja, és a magyarokat találta. Vajon mi, magyarok ebben az országban leprásokká vagy ragályosokká lettünk? Ezt az ütést mint magyar önérzetünk megsértését tekintem, és teljes felháborodással utasítom vissza.

Egy hang: A románokat, hej, valamikor „büdös oláhnak” nevezték.

Sándor József: Hát Önök itt, egész Romániában, hogy neveznek bennünket: „unguri, punguri” stb. Ez az egész világon az emberek és nemzetek közötti kölcsönösségen alapszik.

Egy hang: A magyar képviselőházban megengedték volna-e, Sándor Úr, hogy egy, a román nemzeti színeket viselő képviselő beszéljen? Míg önöknek meg van engedve, hogy nyakkendőjükön a magyar nemzeti színeket viseljék.

Sándor József: Zöld és piros, nézze meg, nem a magyar nemzeti szín. Továbbá, Uraim, az alkotmányjavaslatot kidolgozó bizottság az egyenlőség nevében minket is meg kellett volna, hogy hallgasson, és a magyar kisebbség egyetlen egy tagja sincs képviselve.

Egy hang: Hát Kiss Úr micsoda?

Sándor József: Kiss Úrnak nincs joga a magyar kisebbséget képviselni. Kiss Urat az általános választások alkalmával kreálták, mint ahogy a többi urat is kreálták, amikor jelöltjeinket a választási elnökök kezdettől fogva visszautasították. Jól tudják, hogy akkor csak egyetlen egy magyar képviselő csúszott be a képvi-

selőházba. Tehát a többiek nem képviselik a magyar kisebbséget. Kiss Úr nem is magyar.

Egy hang: Hát micsoda?

Sándor József: Ha kérdik, megmondom: katolizált zsidó és románizált katolikus. Kiss urat gyermekkorra óta ismerem.

Egy hang: Kiss Úr a magyar tudomány büszkesége volt.

Sándor József: Kiss Úr apja Kolozsvárott Tisza István legádázabb pártelnöke volt, és tudják, hogy akinek Krisztus a barátja, az könnyen üdvözl, tehát könnyen juthat egyetemi katedrához. A miniszterelnök Úr nem régen az alkotmányi bizottságban Kiss Úr beszédét a mi véleményünknek tekintve felhívott minket, a magyar kisebbséget, hogy elvi harcot vívjunk, és mert akkor nem volt alkalmunk, hogy ott a bizottságban megmondjuk, megmondom itt, hogy igazán, Uraim, senki ebben az országban nem vív olyan elvi harcot, mint mi, a Magyar Párt. / Félbeszakítások./ Hallgassanak meg és látni fogják. Mi a mi belső programunk? A mi programunk az, hogy nem akarunk liberalizmust, hanem több szabadságot akarunk, nem akarunk sem szovjetikus, sem reakcionárius egyenlőséget, hanem igazi demokráciát akarunk, amelyet igazságosan s igazában alkalmazzanak. És [nem] akarjuk, ahogy én magam soha sem akartam, a sovinsztikus nacionalizmust. /Félbeszakítások./ Arra kérem, mutassanak nekem egy románt, akit mi meg akartunk volna magyarosítani. /Félbeszakítások./

Rusu Abrudeanu I.: Ezek voltak. Az Önök hivatalos lapjával bizonyíthatom ezt, hogy a hegyeket és köveket is megmagyarosították.

Sándor József: Mi többet akarunk, ahogy a szép és fenséges francia forradalom felvetette, a szent testvériséget óhajtjuk az országban. Külügyi programunk az, amint a múlt században volt, amikor a török birodalom ellen a magyar és a román zászlók csókolódtak. Mi tán kisebbség vagyunk, amely soha sem juthat hatalomra, és amint látszik, alig tudunk itt is szóhoz jutni, a mi programunk az ideális és optimista /bizakodó/ politika. Ebben az országban a fejem alatt Önök által látható jelszavak mellett, amelyek azt mondják: „Nihil sine Deo”,¹⁷ testvéries teokráciát akarunk. Ha Önök a magyar kisebbség ügyében Kiss képviselő után mennek, én kijelentem Önöknek, hogy hamis úton haladnak, mert mint mondtam, ő nem magyar. Mi azt akarjuk, hogy Romániában is teljesedjék Wilson szava, aki egy beszédében azt mondta: halljátok, mint repül a légen át az emberiség szava.

Iteanu Al.: Ez szép itt, de Budapesten is így volt?

Sándor József: A mi határozatunk az, hogy törvényesen, de egész erőnkből harcoljunk.

Egy hang: Ki ellen?

Sándor József: Fájdalommal léptem a szónoki emelvényre, hogy megmondjam, miszerint rossz előérzeteim vannak; egy sötét, de logikus előrelátásom

¹⁷ „Semmit Isten nélkül”, a román királyi család jelmondata volt.

/Ellentmondások. Zaj./ van az Önök munkájára nézve; látom, hogy téves útra indultak, és kénytelen vagyok elsősorban is az Önök feliratát a trónbeszédre el nem fogadni, és azt mondani, hogy visszautasítom.

Iteanu Al.: Rázkódjatok meg, népek, Sándor Úr visszautasít!

Forrás: A Népies Irodalmi Társaság felterjeszti Sándor József és Kiss Géza román parlamenti képviselőknek a román képviselőházban 1922. december 21-én tartott beszédeit. MNL OL K28–258. tétel-I. rész-1923-O-159. 9–13. Gépelt másolat.

3.

Sándor József képviselő beszéde a kamarában

Bukarest, 1924. október 29.

Uraim! Megmondtam egyszer, hogy a régi román királyságban születve első tanuló társaim és játszópajtásaim román gyermekek is voltak. Attól kezdve meggyökeresedett szívemben a társadalmi jóindulat és igazság, s ez a cél szolgált nekem világító toronyul és vezetőül egész életemben máig, bármit is mondanak rólam adatok és bizonyítékok nélkül az én ellenségeim és rágalmazóim. Gyermekkoromtól kezdve egy idealista és törekvő Romániát ismertem meg, s megváltozva az erdélyi magyarság sorsa, hittel és reménnyel jöttem ide a parlamentbe, hogy közeledést és megértést fogok keresni a politikai nemzet többsége és az én kisebbségem között. Nem jöttem mint egy Machiavelli vagy Ephialtes,¹⁸ vagy mint egy janicsár, mert nem akartam megcsalni sem a románokat, sem pedig a magyarokat, nem adtam el a lelkeimet, de imádván az Urat és szeretve az embert s követve az isteni gondviselést, odaáldoztam magam a béke, emberiség és a testvériség oltárára, képmutatás és hazugság nélkül.

Nagy volt azonban a csalódásom és kiábrándulásom. Három trónbeszédet hallottam mióta a parlamentben vagyok, s egyikben sem, az alkotmányban és az eddigi törvényekben sem vettem észre csak egy szavacskát sem a kisebbségekről, de törvények jelentek meg, amelyekben idegeneknek nevezettünk, és így tárgyalt minket az alkotmány megokolása is. Idegennek nevezett engem maga a kamara tisztelt elnöke¹⁹ is, megakasztva, hogy beszéljek, midőn Lucaciú Vazul elparentálásánál szót kértem, hogy magyar szempontból én is az emlékezet egy virágát tegyem az elhunyt román hazafi koporsójára. Csak Iorga képviselő úr közbelépésére jutottam szóhoz, megvédve nemzetemet s eleget téve a román nemzeti gyásznak is. Nem találok semmit a kisebbségekről a mostani trónbeszédben sem,

¹⁸ Ephialtész Hérodotosz *A görög–perzsa háború* című művének egyik szereplője, az a spártai torzszülött, akitől Xerxész perzsa uralkodó információt szerzett arról az ösvényről, amelynek segítségével a Thermopülai-szorosban védekező spártaik mögé került, és győzni tudott.

¹⁹ Ekkor a román Képviselőház elnöke a liberális Mihail Orleanu (1859–1942) volt.

hacsak nem fogadom el mint olyat azt a sokkal inkább anyagi célzást, hogy t. i. – mi, az ország és a román állampolgárok – „teljesíteni fogjuk összes kötelezettségeinket, melyek a szerződésekből folynak, de el vagyunk határozva egyszerűsmind, hogy tiszteletét is követeljük azoknak a törvényes jogainknak, melyek áldozatainkból következnek”. Igen, Uraim, mint román állampolgár aláírom ezt a meghatározást, azonban kérem ne feledjék, hogy mi, magyarok is vérünkkel, áldozatainkkal vívtuk ki a békeszerződést, mely által itt nem egy menhelyet kaptunk, amint az elnöki megnyitó beszéd egy célzása mondja; nem lettünk idegenek, hanem itthon vagyunk és megőriztük következetesen és összefüggőleg ősi jogunkat, hogy ez országnak fiai és valóban egyenlő állampolgárai legyünk. De hol van a kívánt és remélt egyenlőség, az „exempla docent [a példák tanítanak]” igazságánál fogva hadd mutassam meg néhány példán csak az én esetemből, kezdve a választójogi jegyzékeken, melyek törvényellenesen három választásnál nem voltak revideálva a forradalomtól kezdve, midőn a választójogból több százezer magyar maradt ki, kik közül egy nagy rész távol a csatatéren volt, és amióta hat korosztály lett nagykorúvá. Az 1922. évi választásoknál pedig oly hivatalos bánásmóddal és eljárással találkoztunk, amelyben egyáltalán nem ismertem arra a hitbuzgó román népre, mely az ő zárdáival, őseivel és szentjeivel megtartotta a régi királyságot annyi századon át. Az általános választásoknál, a renegátok kivételével, visszautasították a magyar jelöltek igazolványai és bizonyítványai; mint szenátor- és képviselőjelölt kétszer utasítottam vissza őseim sírjainak helyén, ahonnan ismételtén voltam megválasztva mint magyar a pótválasztásnál, midőn a szabadelvű párt már telítve volt, ugyanazokkal a bizonyítványokkal jelöltek ugyan, de ellopták urnáimat és jegyzőkönyveimet a főszolgabíró asztaláról, aki a választások központi elnöke volt; és amidőn e kamarába léptem, megtámadtak, hogy a román hadsereg és csendőrség színe előtt én loptam el szavazataimat és jegyzőkönyveimet. Programbeszédeim tartásánál a zsandárok fegyverrel a kezükben megakadályozták, hogy 10 percnél tovább beszéljek s hogy kifejtsem nézeteimet az általános lefegyverezésről, az európai államok védőpajzsa és biztosítóka alatt, az észak-amerikai államokkal egyetemben. Az első trónbeszédnél, amelyet hallottam, tisztelettel és megbecsüléssel megkérdezve a miniszterelnök urat, miért nem tartalmazott a magas trónbeszéd csak egy vigasztaló szót is a kisebbségek számára, nyersen és durván azt a választ kaptam: „Miféle kisebbségek? Itt nincsenek kisebbségek, mindnyájan egyenlők vagyunk!” Igen, egyenlők. Ez egyenlőség nevében, mihelyt bejöttem a parlamentbe, a miniszterelnök úr tudtával elvették a szavamat, jóllehet fel voltam iratkozva, midőn a kormány feje jelentést téve a génuai konferenciáról, válaszolni akartam, hogy úgy van, részt akarunk venni a közös haza megerősítésében és helyreállításában, ismételve a magyar *Szózat* szavaival (szónok magyarul idézi): „Áldjon vagy verjen sors keze;/Itt élned, halnod kell!” Később, az alkotmány tárgyalását megelőző liberális tanácskozás után, egy liberális képviselő úr a szószékhez lépve megtámadott, hogy szálljak le onnan, mert ha nem, a liberális urak „megölnék”, annyira

haragosak és elkeseredettek ellenem, mert a magam és a Magyar Párt véleményét el akarom mondani a törvényjavaslatról. Folyó évi február 20-án, védve nemzetemet a honossági törvény rettenetességei ellenében, az igazságügyminiszter úr,²⁰ talán azért, mert egyedül állok exponáltan, magyarságomért úgy bánt velem, mintha bélpoklos volnék, és dr. Lupu képviselő úr villámhárítója nélkül szinte megverték volna a parlamentben. Egy rendfenntartó kvesztor úr ahelyett, hogy megvédjen, szemembe nem embernek, hanem ördögnek nevezett, mely a legszebb jelző, melyet fajom védelmében ellenfeleimtől kaptam máig. Ezt a kvesztor urat egykor Magyarországon a legnagyobb szeretettel és előzékenységgel fogadták. Folyó évi március 3-án, védve a sepsiszentgyörgyi és árkosi kisbirtokosok jogos érdekeit, egy liberális képviselő úr által meghazudtoltatva, személyes kérdésben és replika jogom ellenére elvették szavamat, míg az illetékes miniszter úr írásban igazat adott nekem, és megígérte, hogy az érdekelt kisbirtokosok kívánásai teljesítve lesznek, az én kérésem szerint. Felháborodva, hogy az ellenzék távollétében, és így annak oltalma nélkül elvették a szavamat, egy volt alelnök – amint mondják, most többszörös milliomos –, hozzám ugrott, és az ő egyéniségét jellemző szóbeli inzultusok után, elnöki védelem nélkül közel volt, hogy testileg is bántalmazzon. Az állami iskolákról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál az akkori alelnök úr nem akart szóhoz engedni, és ellenállásom után, hogy az államban levő legnagyobb kisebbséget képviselem, úgy hajszolt, mint egy lovász egy versenyparipát, részemről az igen tisztelt alelnök úrtól azzal a vigasztalással maradva, hogy mégis „intrepidus”, ingathatatlan maradtam. Igen, uraim, ez az én személyes szerencsém, azonban engedjen meg nekem a mostani elnöki nyitóbeszéd, így néznek ki a valóságban ama szép és kívánatos szavak, hogy: „Megtörtént minden, ami megtehető volt a kisebbségek érdekében. A román eredetűekkel egyenlő jog, véleményeik és aktivitásuk nyilvántartásának ugyanaz a joga anélkül, hogy valaki által bántva legyenek.”

De a székely kisgazdák érdekében mondott beszédem után az egyenlőségnek egy más példája is történt, amelyről nem hagyhatom el, hogy ne beszéljek. A kisebbségek minisztere, Tătărescu úr, az ő agilitásával és buzgalmával, amellyel meg van ajándékozva, a magyarok számára is akart csinálni valamit, azt a formulát találta ki, hogy csak akkor fog szóbaállani a Magyar Párttal, csak akkor fog válaszolni annak kéréseire és javaslataira, ha a párt feláldozza az elnök, ügyvezető alelnök és csekélységem fejét, aki tiszteleti alelnök és egyben külön alelnök is vagyok. Egy változat szerint első helyen követelte az én fejemet. Az én bűnöm abban áll, hogy a kisbirtokosokért tartott beszédemmel elrontottam a liberális párt hangulatát, mely párt most már nem engedte, hogy a miniszter úr egy megváltó tervet hozzon be a magyarság javára a cégtáblák ügyében, mely kérdés meg van oldva már a szászok által. Az édes mufti szerepében a szultán vörös zsinórját vagy a japán harakirikést hozó közbenjáró azt mondta, hogy

²⁰ A liberális kormány ekkori igazságügyminisztere George G. Mărzescu (1876–1926) volt.

a miniszter úr ellenkező esetben a volt jugoszláv módszer szerint fog eljárni a Magyar Párt ellenében. A Magyar Párt nem fogadta el ezt a rabszolgamorált, fejemmel a vállamon maradtam, azonban e lépés által megsértve érzem magamat egyenlőségemben és képviselői immunitásomban. A miniszter úr ezen lépésénél eszembe jut az az eset, midőn egy úrfi, szépet téve egy kisasszonynak, ennek kérésére, hogy szándéka komoly-e, azt felelte, hogy: „Szándékom komoly, de nem tisztességes!”

Nem látok egyenlőséget sehol az országban, mert az egyenlőség eszméje egy többnyelvű és több etnikai néppel bíró országban összeférhetetlen a sovinizmussal, amely ösztönösen és tudatosan egocentrikus s elárasztja és elborítja a kisebbségeket. Kolozsvárt az én házamban lakásrekvirálás útján a családommal együtt a pincébe dobtak, állítólag egy belügyminiszteri alkalmazott érdekében, és a világháború történetét írva kénytelen voltam, hogy azonnal széthányjam az összes európai nyelveken 7 éven át gyűjtött, rendezett és időrendileg jegyzett hírlappéldányaimat. Történhetett volna-e büntetés nélkül ily dolog románnal is? És mi folyhat másokkal szemben, akik nincsenek a saját védő és ellenálló helyzetemben? Nem hallottam a román iskolák tömeges bezárásáról és elvételéről, melyek a magyar államtól szintén segítve voltak. Az általunk készítendő statisztika ki fogja mutatni, hogy viszonylagosan és aránylagosan hol és mennyi földet kaptak a magyar földesurak birtokaiból? Nem látok egyenlőséget a törvényjavaslatokban sem, melyek különösképpen érdekelnek minket, magyarokat. A közigazgatási reform kivetkőztet minket évszázados autonómiánkból, és úgy leszünk egyenlők, hogy mi is a régi királyság közigazgatásának színvonalára fogunk leszállíttatni. A partikuláris elemi iskolák törvényjavaslata a leszállított nyilvánossági joggal nemcsak a történelmi egyházjogot sérti meg, de a nevelés szempontjából leránt a régi királyság nivójára, ahol az egyház sohasem volt iskolafenntartó tényező. A sajtótörvény az alkotmány alapján egyenlő félelemmel és remegéssel tölt meg minket, összes állampolgárokat. És az új választási törvény is az egyenlőségre fog redukálni, a régi királyságbeli kisebbségi választási rendszer vice versa leszállíttatva az Erdélyben most fennálló egyes választási rendszerre. Vajon az egyházi kultusztörvény az „uralkodó” és „elsőbbségi” egyházakkal szintén az egyenlőséghez fog-e vezetni? Az adók reformjának kiegészítése, mely folyamatban van, haladva a halál egyenlősége felé, kétségtelenül biztosítani fogja az egyenlő szegénységet és nyomort az államban.

A haladó és egészséges egyenlőség nevében nem fogadom el tehát a trónbeszédre való választ, mert nem bízom a kormányban, de kijelentem, hogy ha nemzetem szabad és boldog lehet, örömet áldozom fel nemcsak vezetőségi fejemet, hanem életemet is. És ha nem kapom meg ezt a megnyugtatót ama megegyezés tartalmával együtt, melyet számunkra a kisebbségi miniszter úr hozni akar, az én eszményem, mint ma, továbbra is a Pompei és Herculaneumbeli kiásott típus marad, amelynél kitűnt, hogy amíg a villámok, vihar vagy tűzeső közepette az egész világ elrejtőzött, vagy arannyal a kezében menekült, csak egy ember maradt

mozdulatlanul és egyenesen az ő helyén, fegyverrel a kezében, a római őrkatona. Ez az én szellemi iskolám a jövőre nézve!

Megjelent: „Sándor József képviselő beszéde a kamarában 1924. október 29-ikén”. *Magyar Kisebbség*, 1924/22. 903–907.

4.

Sándor József beszéde a román országgyűlésben

(részlet)

*Bukarest, 1927. május 17.*²¹

Tudom, hogy ezen kizárólag román szempontból tárgyalt kérdésnél nem fogadnak olyan rokonszenvvel, mint amilyent eddig tapasztaltam, de a magyar párt intézőbizottsága nevében és megbízásából kénytelen vagyok a lelkiismeretünk és tapasztalatunk szerint mutatkozó igazságot előadni. És ha minket tényleg rosszszakarat vezetne, amint Bucşan miniszter úr mondta, akkor óhajtanám, hogy ne hallgassanak meg, mert akkor legalább bebizonyítják, hogy elzárkóznak az igazság elől, hogy önök, a többség, a kisebbséget és így a gyöngébb félt nem engedik szóhoz. De éppen közérdekből meg kell mondanom, hogy az egész magyarságból nemcsak a vezetők egy kis része elégedetlenkedik, hanem a Magyar Párt intézőbizottságának május 7-én tartott ülése egyhangúlag bízott meg a felszólalásommal. Mennyire képviseli pedig ez a Magyar Párt az összmagyarságot, megmutattuk az általános politikai választásoknál, midőn kartellben az Averescu-párttal²² a nép mint egy ember követte a választási zászlónkat.

Mindenek előtt Tătărescu volt kisebbségi miniszter egy közbeszólására, hogy a Magyar Párt külön népszámlálást akart, amire később fogok még válaszolni, annyit megjegyzek most, hogy önök a magyar uralom alatt Moldvából, Jassiból²³ Erdélyben külön román népszámlálást rendeztek, azt senki le nem tiltotta, melyben résztvettek a román papok, s amelyről külön statisztikai könyveket adtak ki. Ezt önöknek felmutatom.

Bucşan miniszter úrnak az anyanyelv szerinti népszámlálás ellen tett megjegyzéseire kiemelem, hogy ezt a nemzetközi statisztikai kongresszusok határozták el mint legjobbat, és fogadta el az egész művelt világ. A továbbiakra nézve

²¹ Jakabffy Elemér, dr.: „A népszámlálás ügyéhez”. *Magyar Kisebbség*, VI. évf. 1927/11., 410–418. Vö. MNL OL K 64-1927-27-227 res. pol. 8–14. Villani rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jelentése Walko Lajos külügyminiszternek, Bukarest, 1927. május 20. A jelentés az OMP egyik vezetőjének helyzetjelentését tartalmazza, valamint az itt közölt Sándor József-beszéd román változatát.

²² Az Alexandru Averescu tábornok által 1918-ban alapított Néppártra utal, amellyel az OMP 1923-ban kötötte a „csucsai paktum” néven ismert választási együttműködési megállapodást.

²³ Jászvásár (Iasi).

bejelentem, hogy a múlt héten interpellációt jeleztem a belügyminiszter úrhoz, kérve, hogy legyen jogom és engedélyem számbavenni a statisztikai hivatalban az interpellációhoz szükséges megfelelő népszámlálási adatokat. Tudtomra adták, hogy ezt a kérésemet nem lehet teljesíteni őszig, vagy talán jövő év januárjáig sem. Kénytelen vagyok most a házszabályok értelmében közlés vagy kérdés alakjában tudomásra hozni, hogy a jelenlegi román népszámlálás nagyban és általában, különösen Erdélyben, nem vette figyelembe azt a sérthetetlen honpolgári jogot, mely nemcsak az emberi jogokból, hanem a békeszerződésből és a jelenlegi kormány kinyilvánított programjából is foly, hogy minden román állampolgár önmaga jogosult nemzetiségét megállapítani, származására vagy vallására tekintet nélkül. (Óriási zaj támad, a baloldalon pedig derűlttség.) Sőt nem néztek sem az anyanyelvre, sem a meggyőződésre, kultúrára és a modern családi hagyományra, mely legfeljebb az apáig vagy nagyapáig terjed fel.

Rendőrökkel, zsandárokkal, sok esetben és helyen azonnali elővezetés mellett, erőszakkal és ezertől százezer lejjig, egy naptól tizenöt napig terjedő fogházzal való büntetés fenyegetésével és kényszerével magyarokat románnak, németnek, tótnak stb. vettek föl, és az örmény katolikusokat, kik kétszáz év óta épp olyan magyarok, miként Romániában elrománosodtak, több helyt örményeknek írták.

Egy hang: Genfnek beszél!

Sándor József: Az igazat mondom, az igazságnak pedig az a természete, hogy elhangzik itt is, a világon is és Genfben is, mint a mennydörgés.

A visszaélésekkel szemben tudni kell, hogy az erdélyi magyarokból kezdetben, ezer év előtt sokan lettek görögkeletiek. Az egész magyarországi protestáns magyarság a reformáció kezdetén egy család kivételével mind evangélikus volt. A mostani népszámlálásnál az izraelitákat vallás szerint kényszerítették, hogy zsidónak vallják magukat, jóllehet, hogy izraeliták már ezer év előtt voltak a magyarok közt, a magyarság nyolcadik törzse, a kazár törzs pedig Mózes-vallású volt. És még ma is van egy egész Mózes-vallású magyar községünk Erdélyben mint a reformáció idejében keletkezett alakulat.

A magyarság hátrányára kijavították a bevallási íveket, melyeket a családfők már aláírtak. Vallatások történtek, és jogos ragaszkodás esetén jegyzőkönyveket vettek fel. Bármely jóakaró tanácsot befolyásolásnak minősítettek. A Magyar Párt bármely becsületes felvilágosítását és útbaigazítását letiltották. Míg másfelől a Magyar Párt nemrégiben számba akarva venni a tagjait, ezt egészen megakadályozták. De sőt, a napokban egy román képviselő a kamarában valótlanul és igaztalanul, mint a farkas a bárányt, azzal vádolt meg minket, hogy a municipális városok magyar tisztviselői a mostani állami népszámlálás adatait meghamisították. Nem hiába olvastam a napokban a román „Szerzetesek Lapjában”, hogy: az igazság iránt való restség, féltékenység, rágalmozás és gyűlölködés azok, amik megölik a lelket. És vajon a társadalmat nem?

(Darvary elnök ismételtén megszakítja a szónokot, hogy a beszédét fejezze be.)

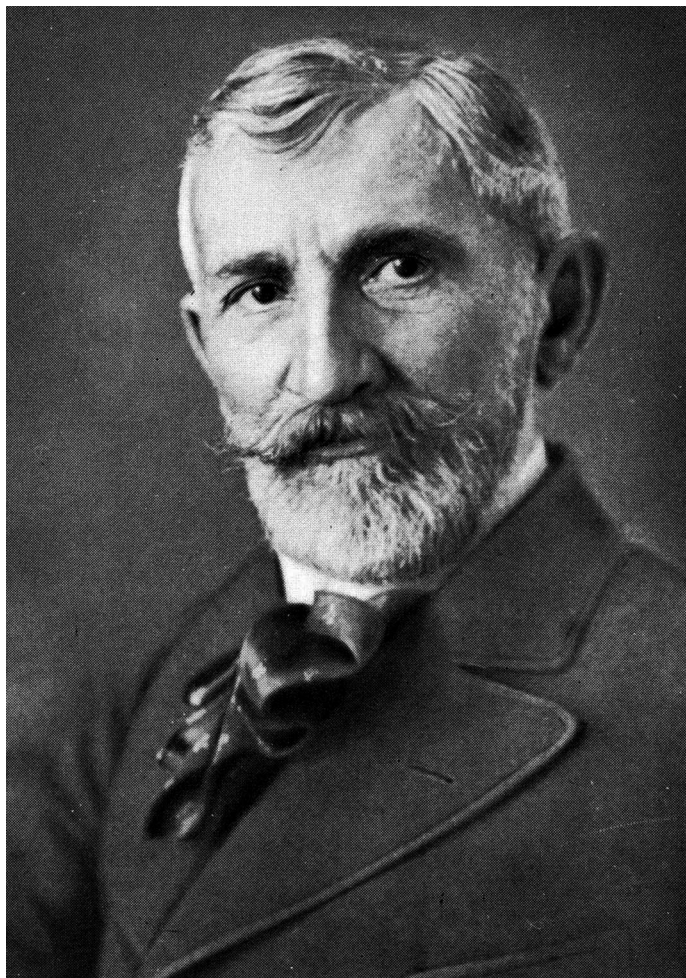
Sándor József kéri az elnököt, vonja el tőle a szót, mert ezzel teszi a magyar ügynek a legnagyobb, szolgálatot.

Ilyen körülmények közt – fejezte be beszédét Sándor József –, fájdalommal és lehangoltsággal, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy ez ügyben nem vagyunk hajlandóak lemondani és rezignálni. De kérjük a belügyminiszter urat és a kormányt, kövessen el mindent a visszaélések és súlyos hibák kiküszöbölése és kijavítása érdekében, hogy a magyar nép lelke lecsendesedjék és a jognak és méltányosságnak örvendhessen mai közös hazánkban!

Bucşan miniszter Sándor József beszéde után kijelentette, hogy a hibákat és visszaéléseket orvosolni fogja. Erre Sándor József tudomásul vette a miniszter e kijelentését azzal, hogy a Magyar Párthoz érkező panaszokat a miniszterhez, illetve a statisztikai hivatalhoz be fogják nyújtani.

Forrás: Villani rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jelentése Walko Lajos külügyminiszternek. Bukarest, 1927. május 20. A jelentés az OMP egyik vezetőjének helyzetjelentését tartalmazza, valamint az itt közölt Sándor József beszéd román változatát. MNL OL K64-1927-27-227 res. pol. 8–14. Gépelt másolat.

BENEDEK ELEK ÍRÓ
„A NAGY MESEMONDÓ”

(Kisbacon, 1859. szeptember 30. – Kisbacon, 1929. augusztus 17.)

• „NE FÉLJ, NE SZÉGYELLD SZERETNI A HAZÁT!”

SZABÓ CSABA

A legtöbb magyar család könyvespolcán biztosan megtalálható egy Benedek Elek-meséskönyv vagy -mondagyűjtemény. Dédszüleink, nagyapáink és nagyanyáink éppen úgy olvasták történeteit, mint ahogy apáink és anyáink is nekünk, és ahogy mi is olvastuk gyermekeinknek. Nemzedékek tanultak a mesék és mondák tanulságaiból emberséget, magyarságtudatot. Sokakat talán éppen Benedek Elek apó története indítottak el azon az úton, hogy irodalommal és történelemmel foglalkozzanak felnőttkorukban.

Benedek Elek az udvarhelyszéki Erdővidéken, Kisbaconban (ma Kovászna megye) született 1859. szeptember 30-án. Édesapja Benedek Huszár János, édesanyja Benedek Marczella. A székely lófő, katona és gazdálkodó felmenőire büszke Benedek család a 15. századig vezette vissza leszármazását. 1665-ben Benedek Mihály és fiai Apafi Mihály fejedelemtől címeres nemeslevelet kaptak. Később az oklevél elveszett, így a család férfi tagjai nem mentesültek a kötelező katonaszkodás alól. Benedek Elek nagyapja huszárként szolgált a napóleoni háborúban.

Benedek Elek az elemi iskolát Kisbaconban kezdte, és nyolc évesen írárták be a székelyudvarhelyi református kollégiumba. Ott érettségizett. 1877 és 1881 között a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult magyar–német szakon, és filozófiát is hallgatott, de nem szerzett diplomát, újságírónak állt. Döntését befolyásolhatta, hogy már egyetemi éve alatt versei jelentek meg az *Üstökösben*. 18 évesen felkereste Gyulai Pált, a magyar irodalmi élet jeles alakját első népballedájával. Az irodalomtörténész, irodalomszervező kedvezően fogadta Benedek Elek művét. A siker további ballada- és népmese gyűjtésre ösztönözte. Népköltészeti gyűjtésének anyagát, Kriza János, Orbán Balázs és Sebesi Jób gyűjtésével együtt a Magyar Népköltési Gyűjtemény harmadik részeként megjelenő *Székelyföldi gyűjtés* című kötetben 1882-ben kiadták. Gyulai Pál rendszeresen felolvasott belőlük a Kisfaludy Társaságban. A befejezetlen tanulmányok komoly érzelmi válságba sodorták Benedek Eleket. Lelkifurdalása volt a szülei miatt, akik nagy anyagi áldozatot hoztak azért, hogy tanulhasson.

Benedek Elek 1881-től a *Budapesti Hírlap* munkatársa lett, egyetemi tanulmányait végleg feladta. Néhány év múlva, 1884-ben már sikeres újságíróként, biztos anyagi háttérrel másfél év udvarlás után megnősült. A székely fiú feleségül vette Fischer Máriát, egy elszegényedett zsidó hajósgazda trafikusként dolgozó lányát, aki haláláig hű társa maradt. A következő évben megjelent *Székely Tündérorság* című könyve, amely igazi sikert, nagyobb ismertséget hozott Benedek

Elek számára. 1886-tól az *Ország-Világ* című szépirodalmi lapot szerkesztette olyan munkatársakkal, mint Ambrus Zoltán, Bródy Sándor és Vajda János.

Belekóstolt a politikába is. 1887-ben a kormányon lévő Tisza Kálmán-féle Szabadelvű Párt jelöltjeként sikeresen szerepelt a nagyajtai választókerületben. Első képviselőházi beszédében a magyar gyermekirodalom és könyvkiadás érdekében szólalt fel, de később a női egyenjogúság, a népnyelv és a közoktatás kérdései is fontosak voltak számára. 1892-ben már Apponyi Albert ellenzéki Nemzeti Pártjának tagjaként indul a választásokon, de nem került be a törvényhozásba. Tisztelete, barátsága mindvégig megmaradt Apponyi irányában,¹ de 1902-ben szakított a hivatalos politizálással.

A 19. század utolsó évtizedében Benedek Elek több meghatározó sajtóterméket is életre hívott. Pósa Lajossal együtt indította el 1889-ben *Az Én Újságom* című gyereklapot, amely mérföldkő a magyar ifjúsági lapok történetében, és meghatározta a következő évtizedek ifjúsági irodalmát. 1894-től tíz éven át szerkesztette a *Nemzeti Iskolát*, amelyet a magyar közoktatás ügyének fórumává alakított. A harmadik általa indított lap, a *Magyar Kritika* Benedek Elek sokoldalúságát mutatja, de egyben arra is rávilágít, hogy az újságírás, a publicisztika mennyire fontos volt neki. Egész életében hitt abban, hogy cikkeivel segít, jó értelemben befolyásol. Elég, ha végignézzünk az életpályán, ha tüzetesen megvizsgáljuk a szerteágazó és rendkívül termékeny publicisztikai tevékenységet, hogy belássuk az állítás igazságát.

1894-től folyamatosan jelentek meg könyvei is. Több műfajban is jelentőset alkotott. Írt leányregényt (*Huszár Anna*, 1894), nagy visszhangot váltott ki a fiának, Marcinak (Benedek Marcell) írott *Testamentum és hat levél* (1896) című kötete, majd lenyűgöző mesegyűjteménye, a *Magyar mese- és mondavilág* öt kötete (1894–1896). Nyíró József 1929-ben így foglalta össze Benedek Elek munkásságát: „Több mint hetven kötet könyvet írt és ezeknek mindenike erről a drága erdélyi földről beszél. Különösen a székely nép problémája nem hagyta nyugodni. A szenvedő, szegény, kenyerét kövön termelő, gyönyörű lelkű, magára hagyatott, csodálatos képességű, politikailag és gazdaságilag minden időben elhanyagolt székelység fáj Benedek Eleknek, mert jól ismerte, átérezte folytonos tragédiáját és tisztán látta történelmi hivatását is. Soha sem lett hűtelen hozzá sem a pesti redakciókban, sem amikor íróasztala mellett a világ elé tárta múltját, jelenét, különös tragédiáit, forró testét-lelkét. Egymásután jelentek meg a székely földből nőtt remek alkotásai és terelték ránk az egész világ figyelmét.”²

¹ Benedek Elek életében meghatározó jelentőségű volt Apponyi Alberthez fűződő kapcsolata. A politikus öt kérte fel beszédeinek megszerkesztésére. Vö.: *Apponyi Albert gróf beszédei*. 1–2. kötet. Singer és Wolfner. Budapest, 1895. Benedek Elek több alkalommal is írt cikket Apponyiról. Néhány példa: Benedek Elek: „Apponyi Albert”. *Nemzeti Iskola*, 1906/15. 1–2.; Benedek Elek: „Apponyi”. *Az Újság*, 1921/114. 2–3.

² Nyíró József: „Benedek Elek”. *Páosztortűz*, XV. évf.1929/18. 415.

Sikerei teljében, a magyar millennium évében, 1896-ban szülőföldjén, Kisbancban kúria építésébe kezdett. Ez lett az életében az a biztos pont, amelyhez visszatérhetett, amelyhez kötődhetett, ahol élhetett.

1900-ban a Kisfaludy Társaság is tagjai közé fogadta. Politikai érzékenysége és a magyar nép iránti szeretete is megnyilvánult a századforduló környékén azokban az írásaiban, amelyeket a székelykérdésről közölt a *Magyarság* című lapban (1901). A nagyarányú elszegényedést, a kivándorlást bemutató írásai nem váltottak ki osztatlan sikert. 1902-ben már véget is ért a lappal való együttműködése. Nem kapott meghívót az 1902. augusztus 28-án Tusnádon rendezett székely kongresszusra sem. A politikusoknak és a birtokosoknak egyszerűbb volt, ha a nyilvánvaló problémákról nem vettek tudomást.³ Benedek Elek még ugyanabban az évben új lapot indított *Magyar Világ* címmel, amely anyagi nehézségek miatt már egy év múlva megszűnt. Apponyi Albert 1906-ban kultuszminister lett, és 1907-ben felkérte Benedek Eleket a *Néptanítók Lapjának* szerkesztésére. 1909-ben a Függetlenségi Párt kettészakadt, majd a koalíció is szétesett. 1910. január 17-én a kabinet lemondott. Apponyi távozásával Benedek Elek is lemondott a lap szerkesztéséről, holott ezt nem várta el tőle senki.

1909-től ismét gyerekeknek szóló lapot, a *Jó Pajtást* szerkesztette Sebők Zsigmonddal együtt. Sebők 1916-ban bekövetkező haláláig a lap társszerkesztője, utána főszerkesztője volt. A Tanácsköztársaság a *Jó Pajtást* előbb megszüntette, majd feltételekhez kötötte az újraindítást. Benedek Eleknek együtt kellett volna dolgoznia a helyettes népbiztos, Fogarasi Béla nővérével, de ezt nem vállalta. A proletárdiktatúra bukását követően folytatta a lap szerkesztését, sőt hazaköltözése után is szerkesztette a *Jó Pajtást* egészen 1923-ig.

Már *Az Én Újságom*, majd a *Jó Pajtás* is korszakos jelentőségű gyereklapok voltak. Mégis tévedés lenne azt gondolni, hogy Benedek Elek csakis az ifjúsági és gyermekirodalom hazai művelése miatt jelentős. Többek között Perjámosi Sándor, Gazda István és A. Szála Erzsébet kutatásainak köszönhetően Benedek Elek életének csupán utolsó két évtizedében mintegy félszáz olyan lap vált ismertté, amelyekben első közlésű, komoly témákat körüljáró, a „felnőttek világhoz” kapcsolódó írásai jelentek meg. A napi-, heti- vagy havilapok nemcsak a magyarországi vagy a romániai politikai és irodalmi sajtó termékei. Cikkei előfordultak a jugoszláviai magyar lapokban és néhány amerikai magyar újságban is.⁴ A mindennapi nyilvános politikától a 20. század elején visszavonult, de poli-

³ Lásd erről részletesen Balogh Edgár: „Benedek Elek kibuktatása az 1902-es székely akcióból”. *Igaz Szó*, 1956/4. 531–538.

⁴ Perjámosi Sándor (összegyűjt., jegyz. kiegész. és az előszót írta) – Gazda István (s. a. rend.): *Gyűjtemény Benedek Elek elsősorban álnéven vagy szignóval megjelent írásaiból*. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet. Budapest, 2018. 19. Lásd még: Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Kötetben eddig nem közölt, 1881 és 1892 között írt publicisztikáiból*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2006. Perjámosi Sándor – A. Szála

tikai érdeklődése, problémaérzékenysége megmaradt, és ezeknek publicisztikáiban is helyt adott. Persze mindez nemcsak önkéntes vállalás, hanem sorsszerű kötelesség is volt Benedek Elek számára, hiszen a kisebbségi létben, elcsatolt szülőföldjén egy ország gondját, népének minden baját vette a vállára. Ez a munka vált életének értelmévé.

Az első világháború éveiben, majd a forradalmak alatt Benedek Elek Budapesten élt. Felesége 1919-ben beteg fiukkal, Jánossal hazatért Kisbaconba. A vesztes háború és következményei, az eluralkodó káosz, a forradalmak korának zűrzavara, a szülőföld szeretete, a honvágy, a nagy távolság szeretteitől, a magány és 33 éves fiának, Jánosnak korai halála nehezen érintette Benedek Eleket. A kötetbe választott első írás az 1920-ban megjelenő *Édes anyaföldem!* részlete, az utolsó oldalak. Fájdalommal, mély, őszinte érzéssel megfogalmazott türelmetlen, nehéz mondatok és szavak: „Megyünk, megyünk...”

A hazaköltözés gondolata az első világháború végkimenetelétől, a világ átalakulásától függetlenül is foglalkoztatta. Évekkel korábban tudatosan építkezett és terjeszkedett Kisbaconban. Földeket vásárolt, 8-900 darab fát ültetett, növelte kertjét. Hazaköltözésének nyilván több oka volt. A világháború végén, a román hadsereg erdélyi bevonulása, majd a trianoni békediktátum hatására 1924-ig legalább kétszázezer ember hagyta el Erdélyt, és települt át Magyarországra. Éppen ebben az összefüggésben izgalmas azoknak a személyeknek – köztük Benedek Eleknek – a döntése, akik az ellenkező irányt választották. Ablonczy Balázs hívja fel a figyelmet, hogy Benedek Elek választása jól tanulmányozható, mert az életéről fennmaradó dokumentumok és a művei is fontos adatokat tartalmaznak a döntés hátteréről. Ezek alapján Ablonczy úgy véli, hogy Benedek Elek alapvető motivációja a honvágy volt, amely „azért is erősödhetett meg benne, mert a magyar irodalmi és politikai közéletben az 1919 novembere után bekövetkező állapotok egyáltalán nem voltak ínyére, és a családtagjait is sújtó megtorlás, illetve a lábra kapó antiszemitizmus személyesen is sértette. Miközben nagyon sötéten látta Magyarország jövőjét, Kisbaconba nem az erdélyi magyar irodalom megszervezésének szándékával tért haza, és a „kisebbségi sors vállalása” is csak következménye volt döntésének, nem mozgatórugója. A szerep később talált rá: a „székely mesemondóként” elkönyvelt és gyerekíróként beskatulyázott szerző egy új nemzedék referenciaszemélye lett, és szemléletében is megújult, a baloldalnak tekintett *Keleti Ujság* munkatársa lett. Ez az új erdélyi alkotócsoport vezette rá

Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Második gyűjtés. Kötetben eddig nem közölt, 1892 és 1910 között írt publicisztikáiból.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2008. Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Harmadik gyűjtés. Kötetben eddig nem közölt, 1911 és 1929 között írt publicisztikáiból.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2009.

Benedeket a *Nyugat* vagy Ady irodalmának ismeretére, és ez tette őt a fiatalok: Tamási, Nyíró, Szentimrei Jenő, Tompa László irodalmi vezérévé.⁵

Biztosan igaza van Ablonczy Balázsnak: a döntés háttére rendkívül összetett és a honvágy hatása rendkívül erős lehetett. De ez a honvágy a szülőföld végtelen szeretetéből táplálkozott, és a politikai, valamint személyes tényezők csak erősítették. A lényeg Benedek Elek és a hazatérést választó sorstársai számára is a kisebbségi lét választása. Hogy ez tudatos vagy előre át nem gondolt-e, mindegy. Azonosultak vele, és megpróbálták az új körülmények között cselekedni. „Visszamentem azért, mert minden írásom Erdély földjében gyökerezik. Erdély földjének és levegőjének köszönhetem azt, hogy valami csodás író lett belőlem... Ha ellenállhatatlan erővel nem vitt volna haza az édes anyaföldre a honvágy, akkor is hazamegyek, mert éreztem, hogy amikor sok-sok ezren hagyták ott Erdélyt, jóval kevesebb okkal, mint ok nélkül, nekem haza kellett mennem, hogy visszafizessem egy részecskéjét bár annak, amit az édes anyaföldtől kaptam...”⁶

Benedek Elek 1921-ben végleg hazatért szülőfalujába. Fogadalma szerint egy évig nem kívánta elhagyni Kisbacont. Első nyilvános megjelenése 1922. július 31-én Segesváron történt. Beszédet mondott a Petőfi-émlékünnepségen.⁷

A kortársak, barátok, munkatársak számára is értehetetlennek tűnhetett Benedek Elek döntése. A Franklin Társulathoz 1922 nyarán írt levelében ezért azzal indokolta elhatározását, hogy „a szomorú valóság erkölcsi kötelességemmé tette, hogy az erdélyi gyermekvilágot a lehetőség szerint ellássam lelki táplálékkal, s ennek egyetlen módja, hogy itt szerkeszsek gyermekújságot”.⁸ 1923-ig szerkesztette Erdélyből a *Jó Pajtást*, de még 1924-ben is feltüntették nevét a fejlécben. A román hatóságok nem engedélyezték a magyar gyermeklap erdélyi terjesztését, ezért nagy örömmel fogadta Szentimrei Jenő felkérését 1922-ben a *Cimbora* című erdélyi magyar gyermeklap szerkesztésére: „Amit te, kedves öcsém, igen nehéz körülmények között, nem dicstelenül kezdél, ketten folytatjuk, remélem dicsőséggel. A lehető legjobb lelki táplálékot kell adnunk az erdélyi gyermekvilágnak, amely már évek óta nélkülözi a jó gyermekújságot és könyveket. Ennek a nagy munkának a szolgálatára kell toboroznunk minden valamire való írókat és a magunk lelkesedését is át kell plántálnunk mindazokba, akik netán lekicsinyelnék a gyermek- és ifjúsági irodalom jelentőségét.”⁹

A Benedek Elek által szerkesztett gyermeklapok országos sikere minden bizonnyal a szerkesztő személyiségén és elkötelezettségén is múlt. Benedek Elek

⁵ Ablonczy Balázs: *Benedek Elek visszatérése a Székelyföldre Trianon után*. Blog, 2019. október 8. kedd, 08:05. <http://trianon100.hu/blog-cikk/benedek-elek-visszaterese-a-szekelyfoldre-trianon-utan> (lekérdezés: 2020. május 14.).

⁶ Benedek Elek: „Az erdélyi irodalomról”. *Ellenzék*, 1928/58. 9–10.

⁷ „Petőfi. Írta és Segesváron felolvasta Benedek Elek”. *Keleti Újság*, 1922/170. 2–3.

⁸ *Benedek Elek irodalmi levelezése. 1921–1929*. Közzéteszi: Szabó Zsolt. 1. kötet. 1921–1925. Kriterion. Bukarest, 1979. 224.

⁹ *Cimbora*, 1922/29. 2–3.

már a *Jó Pajtás* szerkesztésekor nagy gondot fordított az olvasókkal való szoros kapcsolatra, és a *Cimbora* Elek apó üzeni rovatában szinte tökélyre fejlesztette a módszert. A levelezési rovat különleges értéke Benedek Elek lapszerkesztői tevékenységének. Minden levélre saját kezűleg és azonnal válaszolt, tanácsokkal, feladatokkal ellátva olvasóit. Kedvesen, szeretettel nevelte a gyerekeket, miközben a nagyszámú gyermeklevelező helyesírását, fogalmazáskészségét is csiszolta, fejlesztette. Az emberek úgy érezhették, hogy nem is újságot tartanak a kezükben, sokkal inkább barátságos, személyes „üzenőfüzetet”. A *Cimbora* valóban a gyermekek nyelvén szólt, a gyermekek életkorának megfelelő írásokat közölt. A hangvétel mellett, amely egyedivé tette a lapot, erkölcsnevelő célzatú szórakoztató irodalommal, történelmi és természettudományos ismeretterjesztő olvasmánnyal is ellátta előfizetőit. A magyar, román és egyetemes gyermekirodalom klasszikusai mellett Benedek Elek nagy súlyt helyezett arra, hogy szerzőként megjelenjenek a lapban magyar író társai, mint Áprily Lajos, Berde Mária, Dsida Jenő, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Tamási Áron, Tompa László, Muzsnyayné Csizmadia Gabriella.

Közülük többen is bekapcsolódtak az 1920-as években a „kalákások” néven működő erdélyi irodalmi csoport tevékenységébe. A csoportot a Kolozsváron megalakuló Kaláka betéti társaság után nevezték el, ennek lapjában, a *Vasárnapban* jelentették meg írásaikat. Benedek Eleket tekintették „szellemi vezérüknek”, tőle vártak iránymutatást a fiatalok. 1928 tavaszán turnésorozatot indítottak az erdélyi falvakban és városokban, hogy korán elhunyt író társuk, Sipos Domokos családja számára anyagi támogatást szerezzenek. Sikerült az özvegy és kislánya számára 50 000 lejt összegyűjteniük.

Sajnos a lapot és annak főszerkesztőjét is számos méltatlan támadás érte az erdélyi konzervatívok és a baloldaliak részéről is. A *Vasárnap*, amely később a *Vasárnapi Újság* címet vette fel, nem tudott hosszabb ideig fennmaradni. Erre maga Benedek Elek is utalt az általunk közölt harmadik dokumentumban.

Benedek Elek munkássága két évszázad fordulóján, két korszak határán zajlott. A 19. századból eredt, annak „romantikus reményeiből” táplálkozott, de a 20. század modernizálódó valóságában hatott. Benedek Elek inkább 19. századi ember volt, mint 20. századi. Egész életében hitt a szabad szó, a sajtó erejében, és talán őszinteségében is. Liberális volt, aki a modern világban mégis idegenül mozgott. Idősebb kora ellenére fiatalok gyűlteke köréje, kiknek lelkesedése és hite őt magát is megerősítette, hogy harcait vállalni tudja. Márpedig a küzdelmekből, irodalmi és politikai színezetű csatározásokból bőven jutott neki.

Életének utolsó éveit szinte teljes egészében a *Cimbora* életben tartása kötötte le. Nyomasztó anyagi gondok terhelték, ugyanakkor a kiadó is gyenge munkát végzett. Gyakran akadozott a lap terjesztése, ha nagyobb megrendelés futott be, azt nem tudták teljesíteni. A honoráriumok elmaradtak. A Szabadsajtó Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. nem vállalta a további terheket, ezért Benedek önálló részvénytársaság megalapítására gondolt. Saját gazdaságát elhanyagolta, a lapból

nyereséget nem húzott, ugyanakkor 30 százalékos kamatra vett fel bankkölcsönt. Az eladások minden erőfeszítés ellenére csökkentek, egyre rendszertelenebbül jelent meg a *Cimbora*. 1929. augusztus 15-én Benedek Elek végleges szakító levelet küldött a kiadónak. Ezzel megpecsételte az újság sorsát. Két napra rá meghalt ő is. Augusztus 17-én levélírás közben agyvérzést kapott. Utolsó félbe maradt mondata szállóigévé vált: „*Fő, hogy dolgozzanak!*”¹⁰

Temetésén a kisbaconi temetőben augusztus 20-án hatalmas tömeg gyűlt össze. Vele együtt helyezték örök nyugalomra feleségét is, aki önként követte férjét a halálba.

Benedek Elek, a nagy mesemondó több, mint mesék összegyűjtője és továbbadója. A gyerekek mellett egész népet tanította, oktatta írásai, kiállása által. Országgyűlési képviselőként, újságíróként, népmesegyűjtőként, majd a Trianon utáni kisebbségi magyarság irodalmi életének szervezőjeként is mindig hittel szolgált a népet, amelybe beleszületett.

Kortársai így búcsúztak tőle: „Hogy most elment: mintha egy tiszta forrás, egy életes kút szívódnék vissza a székely bércek titkaiba.”¹¹ „Az anyaföld és anyaszó tisztalelkű öreg vezére halott.”¹²

Hat írást közlünk Benedek Elektől az alábbiakban. Az első az 1920-ban nyomtatásban is megjelenő *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története* című önéletrajzi mű második kötetének utolsó bekezdéseit idézi fel. Benedek Elekből szinte kiszakadtak ezek a mondatok. Honvágytól fűtve, szerettei hiányától szenvedve, a vesztes világháború, a politikai átalakulások miatt kiábrándulva a hazatérés szándéka olvasható e sorokban.

A második írás Benedek Eleknek a *Keleti Újságban* 1922-ben közölt válasza egy olvasói levélre: *Levél egy román ifjúhoz*. A szöveg érdekessége, hogy egy román olvasóhoz szól, akit Benedek Elek meséi éppen úgy megérintettek, mint több ezer magyar követőjét. Benedek Elek is „történetinek” nevezi aényt, hogy elismerést kapott egy román olvasótól. A nyílt levélben megvallotta a két nép kölcsönös megbecsülésébe és békés egymás mellett élésébe vetett hitét. Ez a nyilatkozat két évvel Trianon után sok magyarban és éppen úgy sok románban is komoly ellenérzéseket válthatott ki.

A harmadik közleményben Benedek Elek a „különvéleményét” fogalmazta meg az *Erdélyi Helikonról*. Úgy veszi védelmébe a marosvécsi Helikon néven ismert erdélyi magyar írók és költők közösségét, hogy kívülálló. Sértődött, mert az első találkozáskor nem hívták meg, és nem is lett tagja a közösségnek. Ugyanakkor a helikoni írók céljaival azonosulni tudott, támogatta azokat, „Isten áldását”

¹⁰ Jáki László: „Benedek Elek és az ifjúságifolyóirat-kiadás”. *Könyv és nevelés*, XI. évf. 2009/2. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-nevelés/benedek-elek-es-az-ifjusagifolyoirat-kiadas> (letöltés: 2020. május 6.).

¹¹ Ignótus: „Benedek Elek búcsúztatása”. *Nyugat*, XXI. évf. 1929/17, II. 253–255.

¹² Nyírő József: „Benedek Elek”. *Pásztortűz*, XV. évf. 1929/18. 415–417.

kérve rájuk. A szöveg nemcsak az erdélyi irodalmi élet tükré, hanem részben közéleti és politikai elemzés is.

A negyedik írás Benedek Elek levéltervezete Dózsa Endréhez, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökéhez, amelyben bejelenti kilépési szándékát a Társaságból. A „protestlevél” lényegében őszinte és kemény kiállítás az Irodalmi Társaság által méltatlanul mellőzött fiatal írók – Sipos Domokos és Tamási Áron – mellett. Az ötödik közlés a Dózsa Endrétől érkező válaszra reagáló levél. Ebben részletesebben is kifejti az Erdélyi Irodalmi Társasággal szembeni fenntartásait. E levelek jellemzik Benedek Elek küzdelmeit, ugyanakkor bátorságát és elszántságát is.

Az utolsó dokumentum érdekes hitvallás a szülőföld, a születési és lakóhely szeretete mellett, Benedek Elek életének utolsó napjaiban, de már halála után megjelenő írása: *Falu és város öllelkezése. Brassó meglátogatja Kisbaczont*. A városi és a falusi élet összehasonlítása lehetőséget kínál, hogy megfogalmazza gondolatait Erdéllyel, az erdélyi sorssal kapcsolatban is. A körülmények, gondolatai okot adnak a borulátásra, de Benedek Elek a rá egész életében jellemző tenni, javítani, szolgálni akarás és hit segítségével újra és újra erőt merít, és elutasítja a csüggedést.

BENEDEK ELEK FŐBB MŰVEI

- Székely Tündérország. Székely népmesék és balladák.* Pallas. Budapest, 1885.
A kollektor. Regény a székely népeletről. Pallas. Budapest, 1886.
Huszár Anna. Athenaeum. Budapest, 1894.
Testamentum és hat levél. A szerző saját kiadása. Budapest, 1894.
Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése Szécsy Gyula szövegrajzaival. 1–5. kötet. Athenaeum. Budapest, 1894–1896.
A magyar népköltés gyöngyei. A legszebb népdalok gyűjteménye. Athenaeum. Budapest, 1896.
Katalin. Regény fiatal leányok számára. Athenaeum. Budapest, 1896.
Az Athenaeum mese-könyvtára I–XX. Budapest, 1897–1900.
A magyar nép múltja és jelene. 1–2. kötet. Athenaeum. Budapest, 1898.
Apró történetek. Lampel. Budapest, 1901.
Szülőföldem. Erdővidéki történetek. Singer és Wolfner. Budapest, 1904. /Színes könyvek 25./
Grimm testvérek meséi. Magyarba átültette B. E. Franklin Társulat. Budapest, 1904.
Hazánk története. Athenaeum. Budapest, 1905.
Nagy magyarok élete, 1–13. Athenaeum. Budapest, 1905–1914.
Honszerző Árpád. Elbeszélés a honfoglalás idejéből. Mühlbeck Károly illusztrációival. Lampel. Budapest, 1907.
Magyar népmesék és mondák. Athenaeum. Budapest, 1914.
Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története. 1–2. kötet. Pantheon. Budapest, 1920.
Híres erdélyi magyarok. 1. sorozat: A két Wesselényi, Kőrösi Csoma Sándor. Cimbora Könyvtár. Satu-Mare/Szatmár, 1922.
Erdélyi népmondák. Minerva. Cluj/Kolozsvár, 1926.
A csudafa. Jaschik Álmos színes képeivel. Aczél Testvérek. Budapest, 1927.
Anikó regénye. Mühlbeck Károly rajzaival. Singer és Wolfner. Budapest, 1927.
Pajkos Peti huncutkodásai. Wodianer. Budapest, 1927.
Pesti gyermek falun. Wodianer. Budapest, 1927.

Mária. Regény levelekben. Mühlbeck Károly rajzaival. Singer és Wolfner. Budapest, 1928.
Édesapám falujában. Az én újságom könyve. Franklin. Budapest, 1929.

AJÁNLOTT IRODALOM

Lengyel Dénes: *Benedek Elek.* Gondolat. Budapest, 1974.

Lengyel László (szerk.): *Benedek Elek emlékkönyve.* Móra. Budapest, 1990.

Benedek Elek irodalmi levelezése. 1921–1929. Közzéteszi: Szabó Zsolt. 1–4. kötet. Kriterion. Bukarest, 1979–2002.

Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Kötetben eddig nem közölt, 1881 és 1892 között írt publicisztikáiból.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2006.

Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Második gyűjtés. Kötetben eddig nem közölt, 1892 és 1910 között írt publicisztikáiból.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2008.

Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Harmadik gyűjtés. Kötetben eddig nem közölt, 1911 és 1929 között írt publicisztikáiból.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Kara és a Magyar Tudománytörténeti Intézet. Sopron–Piliscsaba, 2009.

Hegedűs Imre János: *Benedek Elek. Monográfia.* Pallas Akadémia. Csíkszereda, 2006.

Bardócz Orsolya: *Benedek Elek.* Erdővidék Kiadó. Barót, 2009.

HAGYATÉKA

Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára – Benedek Elek levelei, illetve kéziratos naplójegyzetei (V–4657).

FORRÁSOK

1.

*Benedek Elek: Édes anyaföldem!**(részlet)**Budapest, 1920.*[...]¹³

Mostan pedig bezárom könyvemet. Mostan pedig várom, éjjel-nappal várom Máriát. Jere, jere, csendesüljön le szíved még élő gyermekeid, unokáid seregében.¹⁴ Közeleg a tél, de csak jere, meleg szívvel várunk reád, Golgothát járó Mária!

Tavaszy nyíltán kéz a kézben megyünk haza. Az édes anyaföldre. Ahol szüleink és gyermekünk sírja domborul. Együtt ültetjük tele virággal sírjukat.

Megyünk, megyünk...

Mindent elvehetnek tőlünk, de azt a talpalatnyi földet, szüleink és gyermekünk sírja közt, el nem vehetik. Nincs az a földi hatalom, amely elvegye. El nem vitatható szent örökségünk ez. Kegyeletlen kéz kidöntheti szüleim sírkövét, mind hiába, végrendeletem e könyvben megmarad:

Ami szépet és jót könyveimben láttok,

E két öreg ember szívéből eredett.

Ha majd kihull a toll reszkető kezemből,

E két öreg ember mellé temesettek.

Íde temetnek Téged is, testben-léleekben velem = egy Mária! Együtt álmodjuk át a Végtelen éjszakát...

Tavaszy nyíltán hazamegyünk, Mária.

Megjelent: Benedek Elek: *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története*. 2. kötet. Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, 1920. 276–277.

¹³ Az *Édes anyaföldem!* című önéletrajzi írásban Benedek Elek két kötetben beszámolt életének addigi alakulásáról, emlékeiről. Az első kötetben részletesebben, nagyobb kedvvel írt a gyermek- és ifjúkori élményekről, mint a második kötetben megjelenő, az életpályát jellemző későbbi küzdelmeiről, kiábrándulásairól. Az első kötet húsz esztendő történetét foglalja össze; a második körülbelül ugyanannyi oldalon negyven tevékeny évet mutat be.

¹⁴ Benedek Eleknek és feleségének, Fischer Máriának hat gyermeke született, ők 12 unokával ajándékozták meg szüleiket. Másodszülött fiuk, Benedek János (1887–1920) szülei előtt hunyt el.

2.

Benedek Elek: Levél egy román ifjúhoz
Kolozsvár, 1922. április 2.

Levél egy román ifjúhoz

Újra meg újra olvasom a levelét, Kedves öcsém, s nem akarok hinni a szememnek: minden szavából meleg szeretet árad felém. Ezt a szeretetet könyveimnek köszönhetem, melyeknek ön gyermekkorától mind e mai napokig hű olvasója. Az én szívemről szakadt szülötteimnek, melyek megtalálták az utat az ön szívéhez. Ehhez hasonlatos vallomást magyar emberektől egy ládára valót őrizek, ám az öné az első, az egyetlen máig, mellyel román ember az öreg magyar mesemondót megtisztel. Ez a magyarázata, hogy a nyilvánosság elé viszem ezt a történetnek nevezhető tény, s a magánlevélben kifejezett szokásos köszönettel meg nem elégszem.

Végtelen sajnálom, hogy levelem hitelét az ön nevének megnevezésével nem erősíthetem meg, de hisz ha megnevezhetném, tárgyaltan volna e nyílt levél s mindaz, amit az ön levelével kapcsolatban románoknak és magyaroknak el akarok mondani. Nyilvánvaló, hogy az ön nemzetének fiai közt sokan vannak még, akik önnek nem bocsátanak meg, hogy bennem, az író és az embert megszerette, ez okból semhogya önnek csak pillanatnyi kellemetlenséget is okozzak, inkább magamra veszem a gyanút, hogy költött levélre válaszolok. S mert köztünk, magyarok közt is akadhatnak még sokan, akik a közeledő, az ismerkedő, a megértő politika szolgálatát hazaárulásnak minősítik, el vagyok rá készülve, hogy sokan félreértik majd e levelemet is, miként nemrég egy ifjúkori emlékezésemet félre, jobban mondva; meg nem értette a kisküküllői hét magyar.¹⁵ De hát én, Kedves román öcsém, korom és lelkiismeretem jóvoltából túl vagyok már azon, hogy töprengjek, vajon írásaimat megértik-e vagy sem. Írok, amint a szívem s az eszem diktálja, haladok a magam útján, s hívok másokat is: tartsanak velem, mert hiszem erős hittel, hogy jó úton járok.

Engem ugyan, Kedves öcsém, nem az ön levele erősített meg abbéli hitemben, hogy más-más fajtájú népek kölcsönös megbecsülésének az irodalom a legsikeresebb előmozdítója, de mellettem és a hitet vallók mellett tanúskodik az ön vallomásszerű levele is s mindenestre kedvező alkalom nekem, hogy e hitemet hirdessem s ennek mennél több hívőt igyekezzek szerezni. Amiképpen az erdélyi magyarság egységét is elébb-utóbb az irodalom fogja megteremteni, azonképpen

¹⁵ A *Kis-Küküllő* című dicsőszentmártoni lap adott szót az 1921-ben hazatérő Benedek Eleknek. A *Kié a jövőendő?* című írásában a kastélyok felelőtlenségét a földműves székelyek gondjával állította szembe. A lap irodalmi estre hívta meg a polgári radikális *Napkelet* íróit (köztük volt Berde Mária, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád). A birtokos és polgári körök, élükön Gyárfás Elemérrel ezért bojkott alá vették a lapot, s megrendezték a *Pásztortűz* irodalmi ellenestjét. A konfliktus vitát váltott ki az egész erdélyi magyar sajtóban.

az irodalom teremti meg románnak és magyarnak megismerkedését, az egymás mellett való békeséges, barátságos életet. Még gondolatnak is szörnyű, hát még valóságnak, hogy két nép egy földön évszázadokon át egyik a másnak oly idegen, mintha tengerek választanak el, s egy nagy világhatalom kényszerítse arra, hogy egymással szóba álljanak, kölcsönösen egymás kultúrája iránt érdeklődjenek, a mindennapi élet ezer meg ezer dolgáról nem is beszélve. Ha pedig most valaki, akár román, akár magyar részről azt vágná szemem közé, hogy az a közeledés nekem is csak most jut eszembe, megállapítom, hogy én a közeledés szükségességét ösztönszerűen megéreztem kora ifjúságomban, amikor a franciával egyidőben tanultam a román nyelvet, át is ültettem magyarba egy román verset, ám a folytatástól elment a kedvem, úgy legyalázott a megtévelyedésemért a professzorom. De telt, múlt az idő, s ennek előtte húsz esztendővel vezércikkben ünnepeltem Moldován Gergely Flórika szerelme című népszínművét,¹⁶ s ugyanazt írtam két egymás mellett élő nép lehetetlen viszonyáról, amit ma írok, a ránk kényszerített együttélés idejében. Hogy román írók a mi gazdagabb irodalmunkból vajmi keveset ültettek át, az nem mentsége annak, hogy mi meg jóformán semmit sem, s amikor ön, Kedves öcsém, megnevezi azokat a magyar írókat, akik a szívéhez megtalálták az utat, kénytelen vagyok megvallani, hogy mindössze egy magyarba átültetett román könyvet ismerek: Ács Károly fordításában egy román népköltészeti gyűjteményt, mely, ha jól emlékszem, az ötvenes években jelent meg s melynek az a címe: Virágok a román népköltészet mezejéről.¹⁷

Az ötvenes évek! Oh, akkor román és magyar együtt szenvedett az osztrák zsarnokság alatt. Akkor román, magyar és szász testvérek voltak a szenvedésben. Sőt később is, a hatvanas években, amikor Eötvös József ellátogatott Erdélybe – az akkori újságok feljegyzése szerint – Szentlászló¹⁸ község népe kivonult Eötvös elé, s egy szekéren ülve, egymást átkarolva tüntetett a szabadság, egyenlőség és testvériség szentháromsága mellett egy román, egy magyar és egy szász gazdaember.

Micsoda szép idők voltak ezek! Vajon lehetetlen-e ezeknek az időknek a feltámadása? Ez a feltámadás nem lehetetlen. Ennek a feltámadásnak el kell következnie. El kell következnie, mert mi, magyar írók akarjuk, hogy elkövetkezzék, s hiszem erős hittel, hogy akarják román íróársaink is.

¹⁶ Moldován Gergely/Grigore Moldovan (1845–1930) *Flórika szerelme* (1901) című színművéről van szó.

¹⁷ Bankházi Ács Károly (1823–1894) *Virágok a román népköltészet mezejéről* (1858) című munkájáról van szó.

¹⁸ 1866. évi erdélyi utazása során Eötvös József augusztus 20-án Bethlen Farkas kíséretében Szászsztentlászlón (Laslea, németül Grosslasseln; falu Szeben megyében) keresztül Segesvárra utazott. Szászsztentlászló szász ajkú lakossága köszöntötte Eötvöst: „éljen a két testvér, Magyar- és Erdélyország összes népei között az egyetértés, éljenek az ezen egyetértés alapítói és elősegítői”. Lásd Dr. Kristóf György: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság. Cluj/Kolozsvár, 1932. 25.

Mi, erdélyi magyar írók nem kacsintgatunk sem Keletre, sem Nyugatra, sem Északra, sem Délre. Mi, erdélyi magyar írók tudjuk, hogy Erdélyen kívül „nincsen számunkra hely”, de tudniok kell ezt erdélyi román író társainknak is. Agyunknak és szívünknek minden csepp vérének egy gondolatnak a szolgálatára kell áldoznunk: európai színvonalra emelni az erdélyi lelkű és zamatú irodalmat, ennek az irodalomnak segédelmével megteremteni a magyar egységet, s a velünk egy földön élő népekkel a hátsó gondolatok nélkül való megértést, a békességes, barátságos együttélés lehetőségeit.

Arra én már, Kedves öcsém, öreg ember vagyok, hogy nehezebb fajtájú irodalmat átültessek a román irodalom mezejéről, de a nagy munkából egy keveset magam is vállalok. Eszembe jut e levél írása közben, hogy többek közt a világ népeinek legszebb meséiből négy vaskos kötetre valót ültettem át,¹⁹ mégpedig német, francia és angol nyelvű gyűjteményekből. Van e szép mesék közt egy szép román népmese is, a Vadrózsa.²⁰ Ezt a mesét én egy angol gyűjteményből ültettem át. Szóval: a tengeren túlról hoztam haza. Nem, nem, annak többé nem szabad megtörténnie. Kérem, Kedves öcsém, önt is, román író társaimat is, közöljék velem: melyek a legjobb román népmese-gyűjtemények – át akarom ültetni azokat.

Mert bármint fog vélekedni rólam egykori professzorom, a román nyelv tanulásának újra nekifogok.

Benedek Elek

Megjelent: Benedek Elek: Levél egy román ifjúhoz. *Keleti Újság*, V. évf. 1922/75.

3.

*Benedek Elek: Különvélemény az Erdélyi Helikonról
Budapest, 1927. március 20.*

Benedek Elek, 1927

Külön vélemény az Erdélyi Helikonról²¹

Az Erdélyi Helikon névvel nevezett tájékoztató írás enyhébb formájú folytatása annak a rágalmozó hadjáratnak, amelyet egy ma is élő főpapi ember indított egy hozzám 1922-ben intézett levélben, s amely hadjáratnak áldozatul is esett a „Vasárnap” c. néplap, majd az ebből kisarjadzott Vasárnapi Újság c. képes szépiro-

¹⁹ *Csudalámpa. A világ legszebb meséi.* 1–4. kötet. Ford. Pogány Willy. H. J. és Kotász Károly rajzaival. Athenaeum. Budapest, 1911–1914. Az egyes kötetek időrendben: *Kék mesekönyv*, 1911; *Piros mesekönyv*, 1912; *Arany mesekönyv*, 1913; *Ezüst mesekönyv*, 1914.

²⁰ *A kis vadrózsa* című román népmeséről van szó.

²¹ A dőlt betűvel jelzett részeket a szerző utólag kézzel írta a gépelt lapra.

dalmi újság.²² Igen, ez az írás, mely a Helikon ellen irányul, folytatása a régi rágalmozó hadjáratnak, s ezt annál könnyebben állapíthatom meg, mert nem vagyok a Helikon tagja, sőt sértő formában történt meg nem hívásom az első helikoni találkozóra.²³ Hogy egészséges-e a helikoni alakulás, erről ma még nyilatkozni nem lehet, de hogy szükség volt valamely egészségesebb irányú szövetkezésre, az tagadhatatlan. Szükség volt arra, hogy a csudálatos lendülésnek indult erdélyi irodalom munkásai városról-városra járva apostolkodjanak, amint ezt mostanában meg is cselekedték ([lásd] aradi és temesvári irodalmi esték); szükséges egy elfogulatlan, felekezeti és faji tekinteteket nem ismerő kritikai folyóirat, aminőt a helikonisták kiadni szándékoznak, mert ma csupa olyan önberek kezében a kritika, akiknek nevéhez semmiféle alkotó munka nem fűződik; akiknek, Makkai Sándor legújabb felolvasása szerint, „sem szívök, sem fantáziájok”. Hogy szükséges-e a Helikon által tervezett Kamara Színház²⁴ – erre csak azt felelhetem, hogy jó volna, ha volna, de alig hiszem, hogy életképesse tudják tenni, amikor az összes erdélyi magyar színházak (még a kolozsvári is!) roskadoznak, részint a közönség szegénysége és közömbössége, részint a nagy adó miatt.

Az erdélyi irodalom munkásainak két pártra szakadása voltaképpen ott kezdődik, amikor a román kormány a magyarországi *kommunista*²⁵ íróknak menedéket adott,²⁶ nyilván azzal a gondolattal, hogy ezek a magyarság ellenségei, nem

²² Az Erdélyi Helikon írói hittel vállalták Ady Endre örökségét, benne látták azt a költőt, aki hosszú időre érvényesen fogalmazta meg a nemzetiségi vagy Duna-völgyi magyar sorskérdéseket. A Helikon eszmevilága kapott kifejezést Makkai Sándor 1927-ben írott *Magyar fa sorsa* című, Adyról szóló könyvében. A mű széles körű visszhangot váltott ki. Szász Károly dühös támadást indított ellene (vö. *Magyar fa sorsa. Makkai Sándor püspök Ady-könyvének bírálata*. Budapest, 1927.), kiújult az Ady-vita. Az erdélyi magyar írók sorra Makkai könyve és Ady költészete mellé álltak. Vö. Benedek Elek: „A püspök, meg a püspökfi, avagy: A magyar fa sorsa”. *Brassói Lapok*, XXXIII. évf. 1927/176. 12–13. Részlet az előljáró beszédből: „[Szász Károly] Mindent elért, amit nagynevű ősök ivadéka elérhet (a legmagasabb székbe, a képviselőház elnöki székébe emelte Tisza István), igen, mindent elért, csak egyet nem ért el, azt, hogy Adyt – megértse. Erős a gyanúm, hogy nem is akarja megérteni.”

²³ Évtizedeken át élt az a vélemény, hogy Benedek Eleket azért nem hívták el Vécserre, mert ez veszélyeztette volna Bánffy Miklós vezértségét. Benedek Marcell is leírta ezt, bár nem a grófort hibáztatta. Kós Károly szerint Kemény János az öregurat igenis meghívta levélben – erre nem kapott választ –, később pedig Bánffy és Kós személyesen megkeresték. Benedek azt mondta, hogy csak akkor megy el, ha biztosítékot kap, hogy ő fog elnökölni. Bánffy ezt nem ígérhette meg, mondván, hogy a Helikonnak nem lesz szervezete, sem tisztikara.

²⁴ A romániai magyar szellemi életben a modern művészetek elterjesztésének szándéka ösztönözte a kamaraszínházi törekvéseket. Ennek a törekvésnek a jegyében Kolozsváron 1926-ban Studió néven kamaraegyüttes alakult, de nem volt hosszú életű. Majd csak a háború után, 1946-ban nyílt meg Kolozsváron a Kamaraszínház.

²⁵ A „kommunista” szót a szerző kézírással zárójelben a gépelt szövegbe utólag írta be.

²⁶ A Magyar Tanácsköztársaság leverése után számos magyar író, publicista és tudós emigrált Romániába a magyarországi felelősségre vonás és a fehérterror elől. Voltak közöttük kommunisták (Antal Márk, Bárdos László, Bölöni György, Dienes László, Götz Irén Júlia, Gaál Gábor), szociáldemokraták (Farkas Antal, Erdélyi Kálmán).

gondolva meg; hátha a románság ellen is ugyanazt a munkát végzik majd, amit a magyarság ellen végeztek. Ezeknek az emigránsoknak első dolguk volt, hogy Erdélyben is csináljanak egy „Nyugat”-ot (Napkelet) s hamarosan magukhoz édesgették a haladó gondolkozású erdélyi írókat is. Ez a folyóirat, mely tele volt értelmetlen, kacagtató zagyvaságokkal, nem volt hosszú életű, viszont nem tudott boldogulni a túlságosan konzervatív „Pásztortűz” sem, amely sok változás után ma formásabb, gazdagabb tartalmú, de még mindig csökönyösen egy helyben megálló konzervatív újság. Nyilvánvaló, hogy ha az emigránsok félreállanának az útból, meg lehetne csinálni az egy táborba tömörítést konzervatívák és progresszívek között, de természetesen úgy, ha a konzervatívok legalább egy lépéssel közelednének a progresszívekhez, s nem tartanák hazaárulóknak azokat a jó magyar fiúkat, akiknek semmi egyéb bűnük: nem állnak meg egy helyben, mint a kutya ló.

E sorok írója voltaképpen egyik párthoz sem tartozik, két malomkő közt morzsolódik, mert az a jelszava: *ne álljunk meg egy helyben, lépegezzünk elébb, ne várjuk, amíg hátulról rúgnak előre* [kiemelés az eredetiben a szerző által]. A Pásztortűzék azonban egy kalap alá húznak össze minden haladót, s az előttem fekvő írás a bizonyosságom, hogy a zsidó eredetű írókat nem is ismerik el magyarnak, ha még oly magyar lelkű író is.

Ez az írás hazaárulást lát abban, hogy a kolozsvári születésű Ligeti Ernő az erdélyi magyarság vezető embereit „pellengérré” állította, s ezt csak azzal bizonyítja, hogy Ligeti valaha Lebovits volt,²⁷ arról azonban nem vett tudomást, hogy ez a Ligeti-Lebovits regényt írt a hivatalavesztett erdélyi tisztviselőről, aki felkerült a bakra (Fel a bakra! Szépmíves céh kiadása)²⁸ s akitől az általam szerkesztett *Cimborában* regény jelent meg az erdélyi színészet úttörőjéről (Egetvívó György diák),²⁹ ellenben költött szerkesztői üzenetet írt arról, hogy „*a Cimbora, román eredetű szó* [kiemelés az eredetiben a szerző által] és bizony nem szerencsés címe egy gyermekújságnak”, annak az újságnak, amely ma a legmagyarabb politikát csinálja Erdélyben, s amelynek sohasem jutott eszébe, hogy az anyaországhoz forduljon segítségért. Ez az írás „pángermán érzületűnek rágalmazza Molter Károlyt, a marosvásárhelyi református kollégiumban az irodalom tanárát, akinek a *Barbár* című színmagyar novellája az általam szerkesztett s az Athenaeum által kiadott *Erdélyi történetekben* [a kiemelések az eredetiben a szerző által] jelent meg;³⁰ „volt honvédkapitány” jelzővel kicsinyíti le az erdélyi irodalom

²⁷ Valójában: Lichtenstein.

²⁸ Ligeti Ernő (1891–1945) *Föl a bakra* (Kolozsvár, 1925) című regényéről van szó.

²⁹ Az első olyan befejezett önálló Ligeti-munka, amelyet a kisebbségi helyzet hívott létre, egy ifjúsági történelmi regény, amelyet Benedek Elek *Cimbora* című folyóiratában közölt 1924-ben folytatásokban – *Az Eget vívó György diák*.

³⁰ Molter Károly: *Barbár. Erdélyi történetek*. Benedek Elek előszavával. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1925. 144–154.

egyik díszét, Szentimrei Jenőt, aki többek közt Apácai Csere Jánosról írt klasszikus novellát (megjelent Budapesten a *Magyarságban*)³¹ s aki mint költő, prózaíró, kritikus és újságíró elsőrendű ember; „szárnypróbálgatóknak” teszi meg Kacsó Sándort és Tamási Áront, holott ezek már kész emberek s toronymagasságban állanak az általuk dédelgetett – ej, minék is nevezzem meg! – igen közepes író felett. Csúnya dolognak tartom, hogy Bárd Oszkárban, Endre Károlyban csak a zsidót látják, Tabéry Gézaról, Kuncz Aladárról, Nagy Dánielről, mert nem zsidózhathatják le, minden rosszat elmondanak. Az egész társaságban Kádár Imréről és Franyó Zoltánról mond igazat ez az írás, illetőleg ennek az írásnak a gyalázkodó része, de Franyó levitézlett, s úgy veszem észre, Kádár is visszahúzódott. Nemrég írták nekem, hogy az emigránsok kivonultak az újságíró klubból, miután a klubot adósággal jól megterhelték, s talán ezzel van kapcsolatban, hogy Kádár nem volt a helikonistákkal sem Aradon, sem Temesváron.

Engem tévesen sorozott az írás szerzője az úgynevezett *Pásztortűz*-csoportba, s tévesen sorozott volna a *Helikonba* is. Egyikhez sem tartozom, s nem is akarok tartozni. Elismerem, hogy a Minerva³² adta s adja ki a legtöbb könyvet; hogy igen hasznos munkát végez. Magam is írtam neki két-három könyvet, amelyeknek újabb kiadásáról, illetőleg azok tiszteletdíjáról örökre lemondtam, hogy olcsóbban adhassák a népnek és az ifúságnak, de különben becsületes, munkás írói nagy bünt követnek el akkor, amikor senkinek sem bocsájtják meg az előbbrelépést, s a hazafiságot, amint azt egyszer meg is mondtam György Lajosnak – *lefoglalják maguknak* [kiemelés az eredetiben a szerző által]. Igen keveset kellett volna György Lajoséknak engedni a csökönyös konzervativizmusból és igen kevés embert kellene kilöknöni a társaságból az erdélyi progresszíveknek, s *Helikonék* és *Pásztortűzék* egy födél alá kerülhetnének.

Én Isten áldását kértem a *Helikon* munkájára, amikor az alakuló ülésről hálálkodó táviratot küldtek nekem, Isten áldását kérném arra is, ha *Helikonék* és *Pásztortűzék* kéz a kézben együtt dolgoznának az erdélyi szebb jövővért – aztán a kerítésen kívül tovább folytatnám a „román eredetű” *Cimborában* azt a munkát, amelynek jelentőségét ma már nem csak a nagyok, de a gyermekek is tisztán látják, csupán azok nem, akik a katolikus serdülő ifúságnak katolikus fiú meg leány folyóiratot, a református serdülő ifúságnak református fo-

³¹ Szentimrei Jenő: „Dicsőségre vágyó nemes elme”. *Magyarság*, VI. évf. 1925/271. 26.

³² A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. kolozsvári nyomdaipari cég 1920–1948 között. Célja az volt, hogy a romániai magyarság számára a tankönyveket, irodalmi műveket, folyóiratokat adjon ki. 1922-től a római katolikus, a református és az unitárius egyház is anyagi részt vállalt a cégben. A Minerva Rt.-nél jelent meg az Erdélyi Szépművészeti Céh legtöbb kötete. A Minerva Rt. fennállása alatt több mint 40 lapot és folyóiratot adott ki, a legjelentősebbek ezek közül a *Pásztortűz*, a *Jóbarát*, az *Erdélyi Helikon*, az *Ellenzék* voltak. 1944-ig saját kiadásban 265 tankönyv (1 055 999 példány), 441 irodalmi és tudományos mű (936 376 példány) jelent meg, míg külső megrendelők részére 2 226 477 példányt teljesítettek.

lyóiratot csinálnak, két táborra osztván ezzel az amúgy is maroknyi jövőző nemzedéket.

Budapest, 1927. március 20.

Benedek Elek s. k.

Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) V 3188–15. Benedek Elek hagyaték. Gépelt másolat, a fejlécben Benedek Elek kézírásos beszúrásával.

4.

Benedek Elek levéltervezete Dózsa Endrének, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökének

Kisbacon, 1928. június 14.

Méltóságos Dózsa Endre Úrnak, az EIT elnökének

Kolozsvár

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Sajnálattal kell kérnem elnök urat, méltóztassék kitörölni nevemet az Erdélyi Irodalmi Társaság³³ tagjainak sorából. Két igen komoly ok kényszerít e fájdalmas kérésre. Egyik: Sipos Domokost, e nagytehetségű író-társunkat sem életében, sem halálában nem tartotta kitüntetésre méltónak a Társaság többsége. Másik: Ugyanakkor, amikor a Társaság többsége helyet adott két más téren kiváló férfinak, de nem szépírónak, nem adott helyet Tamási Áronnak, a legújabb író-nemzedék legtehetségesebb tagjának.

Mondanom se kell, hogy a Társaságból való kilépésem egyáltalán nem változtat elnök úr iránt érzett nagybecsülésemen.

1928. jún. 14.

³³ Az Erdélyi Irodalmi Társaság, rövidítve EIT Bartha Miklós és Petelei István kezdeményezésére 1888-ban alakult Kuun Géza elnökletével Kolozsváron, célul tűzve ki az erdélyi magyar irodalmi törekvések pártfogását. Megalakulásában nagy szerepet játszott a három évvel korábban létrejövő Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE). Az elnevezést 1923-ban megváltoztatták, felvéve az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság nevet. 1905-től 1934-ig Dózsa Endre, majd Kemény János az elnöke. Felépítése akadémikus jellegű volt, legfeljebb 60 tagja lehetett, akik a havonkénti rendszeres fölolvadásokon ismertették munkáikat. Újjászervezésére és szellemének felfrissítésére a Helikon íróközösség többször is kísérletet tett, a tagállomány is fiatalabbakkal frissült fel, mindez azonban nem járt fordulattal, s az Erdélyi Irodalmi Társaság egészen az 1940-es évekig a kibontakozó új irodalmi áramlatokkal szemben a konzervativizmus bástyája maradt.

Meleg üdvözlettel
Benedek Elek

Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) V 4657–106–1a. Benedek Elek hagyaték. Eredeti kézirásos fogalmazvány.

5.
Benedek Elek levéltervezete Dózsa Endrének
 1928. június 25.

Dózsa Endrének szóló levél másolata
 1928. jún. 25.

Kedves barátom, én nem kényszeríthetlek téged arra, hogy nevedet kitöröld az EIT tagjainak sorából, viszont te sem kényszeríthetsz arra, hogy a Társaság többségének eljárását helyeseljem. A Társaság többsége magához a Társasághoz és Sipos Domokoshoz is méltatlanul viselkedett, s akkor sem állott feladata magaslatán, amikor Tamási Áront kibuktatta. Hogy az én szavazatom hiányzott Tamási Áron megválasztásához?

Nem az én szavazatom hiányzott, hanem azoké, akik a különben jeles, de nem szépíró uraktól nem sajnálták a szavazatot, de sajnálták Tamási Árontól. Én nem lehettem ott a szavazáson két okból: 1. nem kaptam meghívót a gyűlésre. Minden irodalmi és egyéb társaság lev[elező]-lapon meghívja tagjait, mert arra nem lehet és nem szabad számítani, hogy az újságokat elejétől végéig olvassák. Másodszor: ha kapok is meghívót, engem akkoriban másfelé küldött az Erdélyi Sors.³⁴ Kevés megszakítással négy hétig vándoroltam, s végeztem harmad-negyedmagammal azt a munkát, amelyet voltaképp az irodalmi Társaságoknak kellene végezniök. Kisebb csapatokban küldve szét tagjaikat. Én nem kívánom tőled, Kedves barátom, hogy kilépésemet bejelentsd, bár ha bejelentetted is, ebből ugyan ki nem sarjadhat semmiféle viszálykodás. Mert én ezután sem cselekszem egyebet, mint amit eddig cselekedtem: folytatom a „mentsük a menthetőt” jellegű munkát.

Szeretettel
Benedek Elek

Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) V 4657–106–1b. Benedek Elek hagyaték. Eredeti kézirásos fogalmazvány.

³⁴ Vö. *Erdélyi sors. Publicisztikai írások 1921–1929*. Művelődés Kiadó – Szentimrei Alapítvány. Kolozsvár–Sztána, 2011.

6.

Benedek Elek: Falu és város ölelkezése. Brassó meglátogatja Kisbaczont Brassó, 1929. augusztus 18.

Falu és város ölelkezése Brassó meglátogatja Kisbaczont

Szokatlan ünnepre készülődik az én kicsi falum: vendégül várja Brassót. Ez a szép gondolat: falu és város ölelkezése, rég érlelődik, s ha Isten is úgy akarja, mint magunk, ennek a hónapnak 25-ödik napján valósággá válik. Falusi embernek a város olyanforma, mint a pillangónak a lámpafény: csalogatja magához. Így csalogatja az én kicsi falum népét Brassó ősidők óta, s ma már úgy elszaporodtak ott a kisbaconiak, hogy csak egy csomóba kellene verődniök, s kész volna Új-Kisbacon. Kit a fény csalogatott, kit a szegénység, kit a boldogulás vágya vitt oda, s csuda-e, ha egyszerre csak meglepte őket a honvágy: felkerekedni mind és hazajönni egy napra bár.

S nemcsak ők jönnek: velük tartanak – úgy hallom – sokan, Brassó ős lakói, s mire tán még sohasem volt példa: falu és város összeölelkezik.

Falu és város... Voltaképpen minden városnak falu a csírája; a falu növeli mind nagyobbá és nagyobbá a várost, s lám, mégis mintha tenger választaná el egymástól az anyát és gyermekét, idegenül, sőt, ellenséges szemmel nézik egymást.

Mondja a falu:

Véres verejtékkal áztatjuk az édes anyaföldet. Örökös harc és félelem az életünk. Harc a mindennapi kenyérért, félelem, hogy egyszerre csak vaksötétségbe borul az ég, aztán meghasad s egész esztendő munkáját veri semmivé a jég. Ha jó az esztendő, olcsón veszi búzáinkat, zöldségünket, gyümölcsünket, sajtunkat, mindenünket a város, s drágán adja nekünk a ruházatot. Egyetlen lelki táplálékunk: Isten házában az imádság, meg a prédikáció. Színházba, moziba nagy ritkán tévedünk be. Nekünk nincsenek sétaújtjaink, s ha volna is, mit kezdenénk vele? Erdőn, mezőn, mindig sietve járunk, nincs időnk gyönyörködni a Természet szépségeiben: ez a gyönyörűség is a városnak marad!

Mondja a város:

A falu ősidők óta irigykedik ránk: sejtelve sincs arról, hogy mily nehéz az életünk. Ő csak sétálni lát minket, boltból, műhelyből kiszabadult rabokat, s nem látja azt a nagy, feneketlen nyomorúságot, amihez fogható nyomorúság falun – lehetetlenség. A falu irigyli tőlünk a színházat, a mozit, a multságok lehetőségét, mi meg irigyeljük tőle, hogy Isten szabad ege alatt dolgozhatnak, arcát tiszta levegő festi pirosra. A falu keveselli, amit tőlünk búzáért, tejért, zöldségért, sajtért s minden egyéb jóért kap, mi meg sokalljuk. Tisztviselő, munkás éhbérért dolgozik, iparosok sorra zárják be a műhelyeiket, kereskedők a boltjaikat. Színház? Mozi? Hangverseny? Rendszerint a vacsoránkról mondunk le, hogy cserében egy kis lelki táplálékot kapjunk.

De a végtelenségig fűzhetném tovább városnak és falunak a pereskedését, s végül is kiderülne, hogy sem a falunak, sem a városnak nincs mit irigyelnie egymástól. Voltaképpen városban is, falun is van néhány gazdag ember, akik vagy örökölték (s meg is tartották) a nagy vagyont, vagy nem egyenes úton szerezték (amire most sűrűn példát láthatsz), s ha egyáltalán van haszna és értelme az irigykedésnek, ezek a szegény gazdagok irigyelhetők. Nem jut eszembe szó szerint az a nyavalygós dal (azt hiszem, németből fordították magyarra), mely azt mondja, hogy „jaj a szerelemböhönak”, ellenben „boldog az arató, aki egy nagy fának árnyékában nyugodni, pihenni dűl, és sorsáért nem ég belül”. Vagy háromszor ismétli, mindig magasabb hangon a dallam: nem ég belül, nem ég belül! Dehogy nem ég. Először is búzaföldön a nagy fa ritka, mint a fehér holló, másodszor, az arató is ég belül a sorsáért, éppen, mint az iparos, a kereskedő, a tisztviselő, ég nemcsak belül, de kívül is.

Kétségtelen, hogy falu is, város is adósa egymásnak. Többet a város a falunak, mint a falu a városnak. Évszázad óta a falu adja a testi és szellemi munkaerő nagy részét a városnak, s ebből a város voltaképpen vajmi keveset ad vissza. Városon élnek az írók, a művészek, az orvosok, a jogászok, sőt itt él télen át a művelt mezőgazdák is nagy része: marad a falunak a pap, a tanító, a jegyző, s itt-ott művelt földbirtokos – többnyire föld nélkül. Nos, a művelődésnek a városon élő zászlóvivőit csak nagy ritkán, elvétve látja a falu. Néha idevetődik három-négy vándorszínész, idevetődnek csinnadrattás komédiások, és még néha sem vetődnek ide írók, művészek verssel, nótával, népek való történetekkel; orvosok, jogászok, gazdák jó tanáccsal. Hirdetik a műtrágyát, a többtermelés előmozdítóját, de senki lélek nem jön közénk, hogy megmutassa, mint kell bánni e trágyával, s mert találomra hintik el, a nagyobb termés helyett az eddiginél is kisebbel fizet a föld, s ezt a keveset is olcsón veszik meg! Csuda-e, ha már nemcsak a szerelem bohója, de a gazda is ég, mégpedig kívül, belül? Csuda-e, ha az Istentől, emberektől elhagyott falu a városra haragszik, pedig aligha gondol arra, hogy ott voltaképpen az ő fiai laknak, akik magukba szedtek mindenféle tudományt, de nem jönnek ki a faluba, hogy e tudományokból juttassanak valamit nekünk, kívül-belül égő falusiaknak is?

Nemrégiben, a székelyudvarhelyi vándiák-találkozón belefűjtam a székely kürtbe: Ki a faluba! Mentsük a menthető! Szégyenkezve vallom meg, hogy kürtölésemnek jóformán semmi visszhangja nem lett! Félek, hogy nem is az én szégyenem ez, s nem is fajtámnak a bűne a néma hallgatás, hanem azé a bizonyos erdélyi sorsé, amelyet erdélyi vándorlásaimban felolvasásaimból itt-ott kicenzúráztak. Ez az erdélyi sors tette fajtánkat közömbössé, fásulttá, minden mindegygyé. Az erdélyi sorsnak tulajdonítható, hogy megállunk egy helyben, s magunk elé meredve nézzük a földet és állunk és állunk, cselekedni egymásért képtelenek vagyunk, felekezetek szerint szétdarabolódtunk, ma, éppen ma, amikor egy testté s lélekké kellene olvadnia minden magyarnak. Nem, nem, még nem vert eléggé földhöz az erdélyi sors...

Ebben a vaksötét vigasztalanságban csuda-e, ha kivirágzik a kedvem, láttára annak az öllekezésnek, mely Brassó és Kisbacon között készülődik? Igen, Brassó és Kisbacon között. Mert szeretem hinni, hogy nemcsak Kisbacon szülöttei és származékai jönnek testvéri látogatóba, de jönnek mások is, bennszülöttek, törzsökös brassóiak. Szeretem hinni, hogy nekem is akad néhány vendég, jó barátaim seregéből. Íme, a meghívó:

Elek apó nagykapuja nyitva áll,
Ki erre jön, a házra is rátalál.
(Kisbacon)
Benedek Elek

Megjelent: Benedek Elek: „Falu és város öllekezése. Brassó meglátogatja Kisbaczont”. *Brassói Lapok*, XXXV. évf. 1929/185. 11.

BERNÁDY GYÖRGY
POLGÁRMESTER, POLITIKUS

(Bethlen, 1864. április 10. – Marosvásárhely, 1938. október 22.)

♦ „...ELŐDEINK SÍRHANTJA IRÁNTI KEGYELET ITTEN TARTOTT...”

ORBÁN ZSOLT

„Egész életemen át egyetlen vágyam, célom volt, hasznára lenni a köznek, hasznára lenni a fajomnak” – olvashatjuk Bernády György *Nyílt levél* című 1920-as írásában.¹

Bernády György Belső-Szolnok vármegyében, a kigyós Bethlen család ősi fészkeiben, Bethlenben született 1864. április 10-én nemesi családban. Édesapja magyarláposi Bernády Dániel gyógyszerész, édesanyja Mike Julianna volt. Már ifjúkorában megismerkedett Erdély etnikai sokszínűségével, szülővárosa is vegyes magyar–román lakosságú volt, de a környéken szép számban éltek szászok is, akikkel főként Beszterce városában folytatott tanulmányai idején találkozhatott. Az 1870-es években a család Marosvásárhelyre költözött, Bernády itt, a Református Kollégiumban érettségizett.

A Bernády családban több orvost és gyógyszerészt is találunk, így nem volt újszerű, hogy a gyógyszerészi pályát választotta. Kolozsváron és Budapesten tanult, 1885-ben lett gyógyszerészmester, majd 1888-ban gyógyszerésztudor. Marosvásárhelyre hazaköltözve a családi patikában dolgozott. 1886-ban nősült első alkalommal, ekkor feleségül vette Hegedűs Rozáliát, akitől négy év múlva elvált, és elvette Madarász Erzsébet budapesti színésznőt.

Élénk közéleti érdeklődése már nagyon fiatalon megmutatkozott. Előbb Marosvásárhely politikai életébe kapcsolódott be, 1889-ben tagja lett a város törvényhatósági és közigazgatási bizottságának. Ezzel párhuzamosan az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlésének is tagja volt. Időközben jogi tanulmányokat is folytatott, 1896-ban a Nagyváradi Királyi Katolikus Jogakadémia Államtudományi Karán állam és jogtudományi államvizsgát tett. Ugyanabban az évben Marosvásárhely II. kerületének országgyűlési képviselőjévé választották a Szabadelvű Párt színeiben. 1900 decemberében Mikó Árpád főispán kinevezte városi rendőrfőkapitánnyá, ezért nem töltötte ki képviselői mandátumát, hanem lemondott arról.

1902-ben közfelkiáltással választották Marosvásárhely polgármesterévé, ezt a tisztséget 1912 végéig töltötte be. Egy évtizedes polgármesterségéhez fűződik a város addigi legjelentősebb modernizációs korszaka, ezért kapta *a városépítő* jelzőt, illetve a korszakot Bernády-érának is nevezhetjük. A városfejlesztés

¹ Bernády György: *Nyílt levél*. Marosvásárhely, 1920. Közölte: Nagy Miklós Kund: *Bernády György emlékiratok*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány. Marosvásárhely, 2007. 57.

minden területén maradandót alkotott. Óriási szerepe volt a belváros mai arcúlatának kialakításában, ekkor épült a magyar szecesszió két kiemelkedő épülete, a Kultúrpalota és a Közigazgatási Palota. Jelentős infrastrukturális beruházásokat kezdeményezett, itt elsősorban olyan közművesítési munkálatokra kell gondolni, mint a városi víz- és csatornahálózat kiépítése, a közvilágítás bevezetése, régi és új utak kövezése és aszfaltozása vagy a Maros szabályozása. Oktatás terén is meglátszott hosszú távú tervezésének lenyomata, ekkor épült meg a polgári, a felsőkereskedelmi és a katonai alreál iskola, a leánygimnázium és több elemi iskola is. Gazdasági téren is maradandót alkotott, gázfejlesztő üzem, közvágóhíd, kertészet és több üvegház épült a városban, számos gazdasági célt szolgáló épület megújult. Polgármestersége alatt a város elveszítette rurális jellegét, mind gazdasági, mint demográfiai téren sokat fejlődött. Polgármesteri munkásságát így összegeztes később az Országos Magyar Párt román törvényhozásba beválasztott tagjait bemutató sorozatban a *Magyar Kisebbség*:

„Ekkor bontakozik ki Bernády György igazi életműve: az a nagyszerű városfejlesztés, mely fogalommá, sajátosan marosvásárhelyi fogalommá tette teremtő energiáját. Nemsokára új utcák nyílnak akaratának varázsvesszeje alatt és paloták nőnek a viskók pusztaságából: monumentális városháza, nagyszabású katonai reáliskola, városi bérpalota, Közművelődési ház... Az új iskolák gombamódra termettek, új téglagyár, modern közvágóhíd, az egész városra legutolsó zugut-cájáig kiterjeszkedő útburkolat, fásítás és parkírozás, vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás, gőzfürdő – egy valósággal egészen új Vásárhely világolt fel maradi múltja homályából, mint valami szivárványos délibáb: Bernády álmainak beteljesedett valósága! Legművészebb alkotása végül a városi Zeneiskola, páratlan orgonájával és messzeföldön mását nem találó tanulási lehetőségeivel, ami egy kis vidéki várost országsszerte elsőbbséges zenei életre nevelt.”²

A dualizmus korának élénk polgári életébe is teljes gőzzel bekapcsolódott. Tagja vagy elnöke volt számos dualizmuskori polgári társulatnak: Székely Társaság, verseny- és úrlovas szövetkezet, önkéntes tűzoltóegylet, színügypártoló egylet, Erdélyi Múzeum-Egyesület, társaskör, dalkör, kaszinó. 1895-ben vették fel a budapesti Demokratia szabadkőműves páholyba, 1905-ben a marosvásárhelyi Bethlen Gábor páholy egyik alapítója és első nagymestere lett. 1911 októberében udvari tanácsosi címet kapott.

Marosvásárhely látványos fejlődésének azonban nagy ára volt, leköszönéséig a város jelentős adósságokat halmozott fel. 1912 decemberében Marosvásárhely főispánjává nevezték ki, tisztségét a Tisza-kormányzat bukásáig töltötte be. Ugyanabban a hónapban székelyföldi iparfejlesztési biztosnak is kinevezték. Kinevezése nem volt előzmény nélküli. 1897-ben, még országgyűlési képviselőként egyik aláírója volt annak a *Székelyföld közgazdasági és kulturális fejlesztése érdekében teendő intézkedések tárgyában* című emlékiratnak, amelynek célja a székely

² *Magyar Kisebbség*, 1926/14. 524.

akció elindítása volt, majd, már polgármesterként részt vett az 1902-ben Tusnádfürdőn megrendezett székely kongresszuson is. Kinevezése után a székely megyékkel és városokkal, a székely vármegyék iparfejlesztő bizottságaival és a Székely Szövetséggel dolgozott együtt a térség iparfejlesztési lehetőségeinek feltérképezésén. 1913. március–május között székelyföldi körúton járt, már ekkor elindította gyakorlati tevékenységét is, mint a székelyudvarhelyi fazekas termelő- és értékesítő szövetkezet létrehozása, létesítendő ipartelepek kijelölése vagy a bányászati kutatások szorgalmazása. Sajnos a székelyföldi ipari akció későn indult. Az 1912–1913. évi árvizek a segélyakciókra összpontosították a központi kormányzat figyelmét, majd 1914-ben kitört az első világháború, amely megszakította az elkezdett munkát. A világháború alatt, az 1916-os román támadást követően a székelyföldi menekültek ellátásáért felelt, munkássága elismeréseként a király a II. osztályú Polgári Hadi Érdemkeresztet adományozta neki.

1917-től, a főispánságról való lemondása után 1919-ig Budapesten tevékenykedett, majd mind gazdasági, mind politikai érdekei miatt hazaköltözött Erdélybe. Gazdasági érdekeltségét a gróf Mikes Ármin Zabolai Erdőgazdálkodása és Fűrésztelepe Rt. igazgatótanácsának tagsága jelentette. Ebben a minőségében gyakran utazott a román fővárosba, ahol jó kapcsolatokat épített ki a román közélet számos kulcsszereplőjével, mivel a faipari Rt.-t Arthur Văitoianu tábornok, volt miniszter és 1919. szeptember–november között miniszterelnök, Ion I. C. Brătianu liberális pártvezér bizalmasa vezette.

Az impériumváltás utáni erdélyi magyar politikai élet egyik legfontosabb figurája lett. Bethlen István miniszterelnökhöz fűződő barátsága miatt a budapesti kormányzat egyik szócsöve, ugyanakkor a román politikai körökkel való jó kapcsolata miatt a magyar érdekek egyik közvetítője lett. Elsők között adott hangot az erdélyi magyar politikai aktivizmus szükségességének, erre az 1920-as országgyűlési választásokat látta jó alkalomnak. Ezért ebben az évben három röpiratot adott ki *Nyílt levél*, *Emlékirat* és *Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele tárgyában* címmel. A *Nyílt levél* főként a magyarság vezetőihez szólt, a politikai aktivizmust szorgalmazta, illetve megpróbálta kipuhatolni a magyar elit álláspontját ebben a kérdésben. Véleménye szerint „egy táborban, a Magyar Nemzeti Pártban kell egyesülnie” az erdélyi magyarságnak. Ugyan a trianoni békeszerződést már aláírták, a magyar országgyűlés nem ratifikálta azt, ezért és a románokkal való együttműködéséért többen is hazaárulónak bélyegezték. A másik két röpirat az erdélyi magyarság legfontosabb jogi sérelmeit sorolta fel, ezeket Alexandru Averescu miniszterelnöknek személyesen át is nyújtotta.

Bernády aktivizmust sürgető felhívását tettek is követték, a „húszas bizottság” néven ismert politikai tömörülés frontembere lett, ez azonban már az 1920-as év végére feloszlott. Az új állam kereteibe való integráció szükségességét hangsúlyozta az 1921. május 23-án tartott román hivatalos ünnepen Marosvásárhelyen díszmagyarban mondott beszédében is: „Azért öltöttem fel a mai napon a magyar nemzeti ruhát, mert egyfelől ez ünnep jelentőségéhez méltó mezben

óhajtottam megjelenni, másfelől külsőleg is jelezni akartam a magyar fajhoz való tartozásomat és nemzeti érzésemet. Magyaroknak szült édesanyám, magyaroknak nevelt áldott emlékű jó atyám, magyaroknak éreztem és vallottam magamat mindig, annak érzem és vallom magamat e pillanatban is. Magyaroként akarok és fogok itt ez áldott, ma Románia integráns részét képező földön tovább élni, s ha Isten rendelése beteljesedik, magyaroként akarok és fogok itt, ahol őseim sírjai domborulnak, meghalni is.

Eljöttem ezen ünnepélyre azért, hogy megjelenésem révén tanúbizonyságot tegyek arról, hogy szülőföldem sorsában osztozni kívánok.”³

1922-ben az Országos Magyar Párt egyik alapítója és elnökségi tagja lett, ugyanebben az évben a párt színeiben a bukaresti törvényhozás alsóházának képviselőjévé is megválasztották a nyáradszeredai kerületből. Ő volt az egyetlen magyar képviselő, aki már a márciusi választáson bekerült az alkotmányozó országgyűlésbe, mellette még ketten kerültek a szenátusba, majd a pótválasztáson még két képviselőnek és egy szenátornak sikerült bejutnia a román törvényhozásba. Első beszédét a román képviselőházban 1922. április 10-én tartotta. Annak ellenére, hogy több magyarságot érintő sérelmet is szóvá tett, többen támadták a magyar politikai vezetők közül, mivel a megváltozó viszonyok között az új államhoz való lojalitásnak is hangot adott: „Jól tudjuk, hogy ezt a földet, ahol születünk véglegesen a román királysághoz csatolták, egy testet alkot vele, e csatlakozás végleges és visszavonhatatlan, tehát megváltoztathatatlan tény. [...] Távol áll tőlünk mindenféle irredenta tendencia. [...] Semmiféle politikai kapcsolatot nem tartunk fenn a román állam határain kívüli nemzettársainkkal [...]”⁴

Többek között a román politikummal való kapcsolatai és kompromisszumkeresése, valamint Sándor József képviselőtársa fellépése miatt nem lett az OMP elnöke 1923-ban, amikor báró Jósika Sámuel⁵ addigi elnök meghalt – pedig sokan esélyesnek tartották, ugyanakkor mind a magyar, mind a román miniszterelnök szívesen látta volna őt a párt élén. 1924-ben Bernády nem is utazott le az OMP brassói nagygyűlésére, ahol Ugron Istvánt választották meg a párt élére.

Bárdi Nándor így jellemezte a párton belüli megosztottságot: „[...] voltak, akik a magyarság megszervezését alulról, széles társadalmi rétegeket bevonva képzelték el, míg mások inkább úgy vélték, hogy a politizálás a történelmi

³ „Dr. Bernády György díszmagyarban jelent meg a marosvásárhelyi román tanács ünnepségén”. *Az Est*, 1921. június 2. 7.

⁴ Közölte: Balázs Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kriterion. Kolozsvár, 2008. 200.

⁵ Jósika Sámuel (1848–1923) jogi tanulmányokat folytatott Pozsonyban és Kolozsváron. 1885–1888 között Kolozs vármegye főispánja, ezt követően Kolozsvár országgyűlési képviselője volt 1893-ig, amikor belügyminiszteri másodállamtitkárrá nevezték ki. 1895–1898 között a Bánffy-kormányban a király személye körüli miniszter lett. Ezt követően a főrendiházban tevékenykedett, 1912–1917 között elnöke is volt. Az impériumváltás után, 1922-ben létrejövő romániai Országos Magyar Párt első elnöke lett.

osztályok dolga, mert azok rendelkeznek megfelelő politikai kultúrával és egzisztenciális háttérrel. [...] Ez különösen az OMP elnökválasztása körüli vitákban ragadható meg. Nevezetesen a marosvásárhelyi, modernizátorként megjelenített, demokratikus gondolkodású, a középosztályt és a magyar zsidóságot és potenciálisan a szociáldemokráciát is integráló Bernády György, és vele szemben Ugron István, illetve Bethlen György pozicionálásában. Ez utóbbiak az arisztokrácia, a régi megyei elitek és az egyházak támogatásával a magyar egység nevében szintén integrátori szerepben léptek fel. Csakhogy míg Bernády és hívei egy, a romániai modernizációban részt kérő, azt dinamizáló plurális, önértékeiből építkező erdélyi – és magyar – társadalomképből indultak ki, addig Grandpierre Emil és Bethlen György az egységes magyar nemzeti társadalom pozícióőrzésében gondolkodott, az irredentizmus és a bolsevizmus vádja ellen egyaránt hadakozva, a meglévő társadalmi viszonyok fenntartása mellett kardoskodott.”⁶

Bernády az 1920-as évek paktumpolitikájának is egyik fontos szereplője volt. Tudomása volt az Alexandru Averescu-féle Néppárttal 1923-ban kötött csucsai paktumról, majd 1925–1926-ban tárgyalásokat folytatott a Nemzeti Liberális Párt kereskedelmi miniszterével, Tancred Constantinescuval az 1926-os választásokkal kapcsolatosan, utóbbi egyezséget azonban a tárgyalás egyes részleteinek kiszivárgása miatt nem írták alá.

1926-ban is sikerült választást nyernie, a bukaresti román, főként liberális körökkel való jó kapcsolata miatt második alkalommal is sikerült elnyernie a marosvásárhelyi polgármesteri széket 1926–1929 között. Ő volt az egyetlen magyar polgármester a két világháború közötti Erdélyben.

Az 1920-as évek második felében számtalanszor került vitába vagy összetűzésbe az Országos Magyar Párt vezetőségével. 1926-ban Ugron Istvánt Bethlen György váltotta a párt élén. Ekkor az OMP keretén belül reformista csoportosulás körvonalazódott Krenner Miklós körül, ebbe tartozott Bernády is. Fő célja a párt demokratizálása lett volna, de a kezdeményezés sikertelen volt. Ezért Bernády 1927-ben kilépett a pártból, majd 1930-ban megalapította a Magyar Polgári Demokrata Blokkot. Az új tömörülésnek Marosvásárhelyen kívül jelentős hatása nem volt. 1933-ban kibékült az OMP-vel, és az intézőbizottság tagja lett, de tevékenységében már nem volt olyan aktív, mint a korábbi korszakokban, és tekintélye sem volt a régi.

Utolsó éveiben inkább marosvásárhelyi és szovátai ügyekkel foglalkozott. Szovátán két villa tulajdonosa is volt, 1930-ban megalapította a Szovátafürdői Villatulajdonosok Egyesületét. Ugyanabban az évben beválasztották a fürdő vezető szervébe, a Fürdőbizottságba, majd egy évvel később a fürdő gazdasági életét irányító szovátai Fürdő Albizottság elnökének választották meg.

⁶ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013. 488.

Összességében elmondhatjuk, hogy a két világháború közötti, közel két évtizedet felölelő politikai tevékenysége folyamatos útkeresés volt. Az OMP többsége nem törekedett együttműködésre a román liberális párttal, amelyhez ő a legközelebb állt, így a magyar párt belső ellenzékéhez sorolhatjuk. Ugyanakkor ő a román kormányokkal való együttműködésben látta a magyar kisebbséggel szembeni jogtiprások orvoslatának lehetőségét, ezzel szemben az OMP vezetésének egy része gyakran az ellenzékiesség mellett foglalt állást. Megosztó személyiség volt, a közéleti pályán lévő kortársak egy része jó szervezőnek, karizmatikus egyéniségnek, kimért politikusnak tartotta, mások konoksága és gyakori különutas politizálása miatt sokszor szálltak vitába vele. Legismertebb vitapartnerei között találjuk Sándor Józsefet és Gyárfás Elemért is.

Magánélete is ugyanilyen fordulatokkal tűzdelt. A már említett második házassága 1913-ban válással ért véget, 1915-ben újranősült, feleségül vette Heltai Ferenc budapesti főpolgármester özvegyét, Kleé Erzsébet Augustza Máriát. Ez a házassága nagyon rövid volt, még ugyanabban az évben harmadszor is elvált. Negyedik, 1916-ban Kelemen Margittal kötött házasságából született 1919-ben egyetlen lánya, Györgyike, aki azonban gyermekkori skarlát szövődményeként maradandó szívkárosodást szenvedett, és nagyon fiatalon, 1936-ban meghalt. A már idős Bernádyt az eset megviselte, élete hátralévő részét visszavonultan élte. Csak 1937-ben hallatott újra magáról, amikor a *Magyar Kisebbség* hasábjain polémiázott Gyárfás Elemérrel az OMP 1920-as évekbeli politikai tevékenységéről. 1938. október 22-én szívbénulásban hunyt el Marosvásárhelyen. Bernády György hagyatéka a Református Egyház és a Maros Megyei Múzeum gondozásába került.

Halálakor a *Magyar Kisebbség* a következő nekrológot publikálta:

„A romániai magyar népkisebbségnek ismét súlyos gyásza van. Meghalt Bernády György dr., akinek egyénisége fogalommá vált közéletünkben.

Ha Marosvásárhelyen vele együtt ledőlne mindaz, ami az ő akaraterejének köszöni létét, megdöbbenen néznének körül azok a jövevények, akik olyan közömbösen mentek el Bernády György előtt.

Ő a tett embere volt. És ha jól átgondolt alkotóterveiben akadályok gördültek eléje, akkor sokszor nem nézte a formát, sőt a szakaszokat sem, hanem nyugodt lélekkel tette valósággá elgondolásait abban a biztos tudatban, hogy ezek rajongásig szeretett székely magyar népének hasznára valók.

Népkisebbségi sorsban az alkotások elé még sokkal több gát tornyosul. Aki mint a hatalom egykoron birtokosa megszokta már a sikeres alkotások örömet, azt fokozottabban keserítheti ez a valóság. Az a kisebbségi létben is kutatja, keresi a lehetőségeket, amelyek tettvágának ismét helyet biztosítanak, és ebben a keresésben sokszor ellentétbe jut azokkal, akik a való helyzet más megítélésével erejüket inkább a rombolások megakadályozására tartják fenn.

Bernády György szeretett önálló utakon járni, felfogását nehezen rendelte a másoké alá. De amikor észrevette, hogy különjárása a magyar közérdek kárára lehet, oda állt, azok alá rendelte magát, akiket az egyetemes akarat az élre tett.

Bernády György, ez a fogalom – mint élő valóság – nincsen többé. De ennek a fogalomnak emléke kitörölhetetlenül megmarad kisebbségi életünk évkönyveiben.”⁷

A Bernádytól közölt első forrás a román országgyűlésben 1924-ben tartott beszédének részlete. A kisebbségi jogokkal nem foglalkozó liberális kormányzat idején elhangzott beszéd jól rávilágít a szónoknak a kisebbségbe kerülő magyarság helyzetével kapcsolatos érzéseire.

A második szöveg egyfajta vallomás. 1925-ben született, amikor Bernády majdnem az OMP elnöke lett. A hosszú tisztázás jól illusztrálja a háború utáni évek erdélyi magyarsága egyik prominens alakjának politikai útkeresését, viszonyát mind a román, mind a romániai magyar közéleti vezetőkkel.

1937-ben a közéleti pályáról már kiszoruló Bernády hosszú írást közölt a *Magyar Kisebbségben*, amelyben saját szerepvállalását mutatta be az olvasók táborának. Ennek csupán a zárógondolatát közöljük, egy megkeseredett, öreg politikus tanácsát kortársainak, továbbá Gyárfás Elemér reakciójának egy részletét Bernády írására, amelyben a szerző felvillantja az egykori sorstársak hozzá fűződő reményeit.

BERNÁDY GYÖRGY FŐBB MŰVEI

Adatok a kénhidorgéngáz vegyi sajátosságaihoz. Budapest, 1888.

Az erdélyrészi földgázkérdésről. Marosvásárhely, 1913.

Intelmek. Marosvásárhely, 1916.

Reflexiók Gyárfás Elemér szenátor úrnak „Az első kísérlet” című, a Magyar Kisebbség 1938 évi 2–3. számaiban megjelent közleményére. Marosvásárhely, 1937.

AJÁNLOTT IRODALOM

Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz.* Marosvásárhely–Kolozsvár, 2017.

Fodor János – Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády, a városépítő.* Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány. Marosvásárhely, 2015.

György V. Imola: *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2018.

Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékezete.* Impress Kiadó. Marosvásárhely, 1999.

Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok.* Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány. Marosvásárhely, 2007.

⁷ „Bernády György dr.”. *Magyar Kisebbség*, 1938/21. 481.

HAGYATÉKA

Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala F 1139 Bernády György dr. marosvásárhelyi, személyi iratai (évkör: 1892–1940, 0,30 fm.).

FORRÁSOK

1.

*Bernády György képviselő beszéde a kamara ülésén
(részletek)*

Bukarest, 1924. december 2.

[...] ⁸ őszinte vallomást tettem arról, hogy rendkívül fájdalmas érzésekkel töltött el bennünket az a változás, amely a nagy háborút követőleg szülőföldünk állami helyzetében beállott, amely egy egész világ összeomlását, ideáljaink megsemmisülését jelentette a mi számunkra. Kapcsolatosan kijelentettem, hogy mi, kiket az áldott anyaföld, a szülőföldünk iránti soha meg nem szűnő, ragaszkodó szeretet és az elődeink sírhantja iránti kegyelet itten tartott, nehéz, de becsületes, őszinte és utógondolat nélküli elhatározás alapján osztozni kívántunk szülőföldünk sorsában, s úgy, amiként az integráns részévé lett a román királyságnak, mi is állampolgárai lettünk ennek az országnak, amelynek keretein belül becsületes munka révén nemcsak saját boldogulásunkat biztosítani, hanem a valamennyiünket egy közös egységbe összefoglaló államnak, a román királyságnak konszolidációját, fejlődését, gyarapodását is elősegíteni igyekszünk, s ebből folyólag távol az irredentizmusnak, bolsevizmusnak, anarchizmusnak, avagy bármiféle más, a jelen állami és társadalmi rend felborítására irányuló törekvésnek még a gondolatától is, a tulajdon szentségének és a polgári társadalmon felépült állami rendnek híveiként, utógondolat nélkül és minden kételyt kizáró becsületességgel mindenekben alkalmazkodunk az adott helyzethez, és teljesítjük mindazon kötelességeket és kötelezettségeket, amelyek ezen állam valamennyi polgárát egyaránt terhelik.

Folytatólag kijelentem, hogy nem állunk az ezen állam területén kívül élő testvéreinkkel semminemű politikai összeköttetésben, hogy elutasítjuk magunktól az innen repatriáltak, mint a mai Magyarországból emigráltak, valamint az összes többi hivatalnok atyáskodó útmutatásait, s hogy bízva igazunkban és az

⁸ A kihagyott részben Bernády összekapcsolja két és fél évvel azelőtti, első beszédét a román alsóházban az itt közölttel.

arra illetékesek belátásában, a saját lábunkon járva, magunk akarunk a magunk sorsának intézői lenni. [...] ⁹

Ezután elpanaszoltam, hogy fájdalmasan tapasztaljuk és érezzük állandóan, hogy senki sem törődik a mi gondjainkkal, bajainkkal és senki sem akarja az általunk hön óhajtott megnyugvásra, megértésre való készségünket észrevenni s hogy senki sem foglalkozik komolyan azzal a kérdéssel, hogy miként volnának ezek a nemcsak bennünket, a Románia területén élő magyarságot, hanem az állam várvavárt konszolidációját, fejlődését és gyarapodását is közelről érdeklő kérdések véglegesen és mindnyájunkat megnyugtató módon megoldhatók? [...] ¹⁰

Egyenlő kötelességteljesítés, egyenlő hűség és egyenlő készség alapján egyenlő jogok illetnek meg bennünket.

Majd megemlítve azt, hogy még az elfoglalt részéről is csak az a körülmény tudható be a mi terhünkre, hogy magyarnak szült édesanyánk, magyarnak nevelt édesatyánk, a megváltozott állampolgárságunk dacára magyarok akarunk maradni és magyarként fogunk meghalni is, azt a kérést terjesztettem elő, hogy ne akarjon senki belőlünk renegátokat csinálni, mert az, aki fajtáját megtagadni képes, adott alkalommal elárulja a hazáját, királyát, sőt az Istenét is.

Felszólalásomat azzal fejeztem be, hogy nem kérek semmit, nem utalok az egész románság becsületkérdését képező gyulafehérvári határozatra, nem beszélek a kisebbség védelméről szóló és Románia törvénykönyveibe beiktatott párizsi egyezményről, hanem apellálok az Önök királyhűségére, hazafiasságára, lelkiismeretére, józanságára, nemes szívére, ember- és testvérszeretetére, s meg vagyok győződve arról, hogy az esetre, ha Önök, mélyen tisztelt Uraim, ezekre hallgatnak és ezek parancsa szerint cselekednek, akkor igen rövid időn belül együtt zenghetünk Halleluját a Mindenhatónak. [...] ¹¹

Az 1922. év április 12-én az előbb előadottak alapján hittel, reménységgel, bizalommal eltelve hagytam el a díszes csarnokot, s másfél évi súlyos szenvedés után csüggedten tértem a múlt ősszel ide vissza, mert számot vetvén önmagammal, meg kellett állapítanom azt, hogy a lefolyt másfél esztendő alatt semmi sem valósult meg abból, amiben annak idején megingathatatlanul bíztam, amiben feltétlenül hittem és ami egész lényemet teljes örömmel töltötte el.

Semmi sem történt a mi helyzetünk tisztázása, állapotunk tűrhetőbbé tétele érdekében, ellenkezőleg, mindannak folytán, ami másfél év alatt történt, még

⁹ A kihagyott részben Bernády a hazaárulási és összeesküvészi perek nagyobb részének alaptalanságáról beszél.

¹⁰ Köszönetet mond Nicolae Iorga képviselő magyarokról szóló jóakarató szavaiért, és kéri, hogy az állammal szembeni kötelezettség teljesítéséért cserébe egyenlő jogokat biztosítsanak a magyarság számára.

¹¹ A kihagyott részben vázolja, hogy több román politikus is elismeréssel nyilatkozott felszólalásáról, és hogy sajnos ezt követően másfél évig betegségben szenvedett.

bizonytalanabbá vált helyzetünk, még súlyosabbá lettek állapotaink, s még sötétebbekké, kétségbeejtőbbekké gondjaink. [...] ¹²

Ne bántsa Önöket az, hogy mi magyarok vagyunk és azok kívánunk és fogunk maradni, ne tekintsenek arra, ami elválaszt, hanem kutassanak szorgosan azok után, amelyek a lelki harmónia megteremtésére vezetnének, mert ezzel nemcsak nekünk, de a közös hazának is hasznos szolgálatokat fognak tenni.

Megjelent: *Magyar Kisebbség*, 1924/24. 963–973.

2.

Korkép a romániai magyarság életéből

(részlet)

Marosvásárhely, 1925. március 25.

A folyó év január hó 23-án Bukarestben kelt *Nyílt levelemben* azokkal a szóviszályokkal foglalkoztam, amelyek a Magyar Párt tisztújítása alkalmából az én szabaddkőművességemmel kapcsolatos nemzeti és vallásos érzésem gyanússá tétele céljából termeltetett ki. Most az elnökválasztás előkészítése rendén velem szemben hangoztatott néha talán jó, néha kevésbé jóhiszemű, de rendszerint a kellő tárgyilagosság és a legtöbb esetben még a nélkülözhetetlen tájékozottság hiányában is szenvedő másnemű kritikai megjegyzésekkel, és ezt követőleg azokkal a tendenciózus és rágalmozó híresztelésekkel akarok foglalkozni, amelyek révén engem a Testvérek előtt más irányban is gyanússá tenni és lealacsonyítani igyekeztek.

Nem beteges érzékenykedés adja ez alkalommal sem a számba a szót, mert egy, Istennek hála elég hosszú és küzdelmekben nem szűkölködő élet lefolyása alatt volt módom és alkalmam az érzékenykedésről leszokni, nem is a sértett hiúság avagy a magam érdeke késztet a szólásra, mert a hiúság ördöge szerencsémre sohasem bántott, közéleti tevékenységemet pedig minden időben önzetlen fajszeretet és készséges hűség irányították, hanem az a határozott meggyőződés, hogy nekünk, a romániai magyarság egyedeinek „az összetartás ápolása, a repedések kisimítása, és nem azok kiszélesítése a feladatunk, hivatásunk”, ösztönöz arra, hogy szíves türelmet kérjek.

Ebből az alapelvűből kiindulva azért kérek jóakarató türelmet, mert a Magyar Párt tisztújítása alkalmából történeteknek az én nézetem szerint annál kevésbé volna szabad a mi közéletünkben ismétlődniük, mert ismétlődésük esetén azok

¹² A beszéd hátralevő részében előadja, hogy a magyarsággal szembeni ellenséges hangulatért a románok a magyarokat okolják, ezt követően a magyarság néhány sérelmét ismerteti, mint a marosvásárhelyi Petőfi-szobor eltávolítása, az állampolgári névjegyzékbe való felvételeknél történő visszaélések, a magyar tisztviselők megfosztása állásaiktól, a földreform igazságtalanságai, az iskolák elsorvasztása.

ahelyett, hogy az összetartás ápolását, az esetleges repedések elsimítását szolgálnák, olyan természetű repedéseket idézhetnek elő, amelyek többé ki nem simíthatók, vagy amelyeknek kisimítása, összedrótozása hosszú időre leköti a mi amúgy is gyöngye erőinket, képességeinket. Már pedig nekünk nem szabad a magunk erejét és tehetségét az egymás elleni küzdelmekben lekötnünk, esetleg felemésztenünk, sokkal komolyabb célok elérése érdekében kell azokat teljes mértékben fel- és kihasználnunk.

Kezdem a kritikai megjegyzéseken, majd rátérek azokra, amelyek nemcsak arra alkalmasak, hogy engem a Testvérek és a nagyvilág előtt gyanússá tegyenek, lealacsonyítsanak, hanem arra is alkalmasak, hogy a romániai magyarság közéletében való részvételtől minden jobbérzésű Testvért elidegenítenek, messze távol tartanak.

A Magyar Párt nemrégiben lezajlott tisztújításának előkészítése rendén több alkalommal és több oldalról volt módom ismételt hallani azt az évekkel ezelőtt velem szemben hangoztatott vádat, *hogy idő előtt gondoltam és törekedtem a politikai aktivitásra, hogy megbízás nélkül kezdeményeztem politikai puhatolózásokat, hogy az aktivitás feltétele utáni politikai tevékenységem nem igazolta az aktivitás szükségességét, és nem elégítette ki a romániai magyarságnak, amint azt Pál István és Szakács Péter barátaim a Szilveszter éjjelén kelt Nyílt levelemre¹³ adott válaszukban¹⁴ is említik, az én munkálkodásommal szembeni várakozását.¹⁵*

Őszintén megvallom, nem szívesen foglalkozom ezekkel a kérdésekkel, s különösen kedvetlenül foglalkozom azokkal a nagy nyilvánosság előtt minden egyebektől eltekintve azért, mert azt, hogy melyik álláspont elfoglalása biztosított volna a mi részünkre előnyösebb helyzetet, ma már úgy sem tudjuk eldönteni, s mert az adott helyzetet a múltban történtek, illetve elmulasztottak feletti bármely alapos vita sem változtathatja meg, hanem csak a fennálló ellentéteket élesítheti felesleges keserőségek kiváltása mellett még jobban ki. Mindezek dacára, és dacára annak, hogy évek során át abban a feltevésben éltem, hogy e kérdésekkel kapcsolatosan, amelyekről annak idején minden haszon nélkül annyi szó esett, nem kell a múltat többé bolygatnom, a lehető rövideggel a következőket kívánom leszögezni.

Azt, hogy oly időben gondoltam az esetleges aktivitásra, amikor a testvérek túlnyomó nagy többsége annak még a gondolatától is irtózott, bevallom, s ezért és azért, hogy módot biztosítsak magamnak arra, hogy akkor, amikor az aktivitás lehetősége előttünk megnyílik, a bennünket érdeklő kérdések eldöntésében bár egyetlen egy szavazat erejéig részt vehessek, vétettem fel magamat az 1919. évben a választók névjegyzékébe, és kértem – fájdalom, kevés sikerrel – az összes Test-

¹³ Nyílt Levél Görög Joachim, T. Nagy Imre Csík, Ferenczy Géza, Vajna Miklós Háromszék, Pál István, Sz. Szakács Péter Udvarhely, Abos József, Agyagássy Károly Maros-Torda vármegyében lakó Székely Testvéreimhez! Az *Ellenzék* melléklete, 1925. január 17. 1–4.

¹⁴ A választ lásd *Ellenzék*, 1925. január 22. 3.

¹⁵ A szövegközlésben jelzett kiemelések (aláhúzások) megegyeznek az eredeti kiadással.

véreket arra, hogy hasonlóképpen cselekedjenek. Ha a Testvérek annak idején rám hallgatnak, ma legalább egy panasszal kevesebbre volna okunk. Azt azonban, hogy idő előtt törekedtem volna politikai aktivitásra, a leghatározottabban tagadom, mert ha törekedtem volna a politikai aktivitásra, akkor azt könnyen elérhettem volna, miután Maniu Gyula barátom úgy az 1919. évi általános, mint az 1920. évi aradi pótválasztás alkalmával, Averescu tábornok pedig [az] 1920. évi általános választás alkalmával nemcsak azt voltak szívesek velem közölni, hogy szívesen látnának a román törvényhozásban, hanem arról is biztosítottak, hogy megválaszthatásom a lehető legsimábban s minden utánjárás nélkül, egyhangúlag fog megtörténni.

Az ellen a vád ellen, hogy én megbízás nélkül kezdeményeztem volna politikai tárgyalásokat, a leghatározottabban tiltakozom. Az 1919. év augusztus havában kerestem fel első ízben Marosvásárhely város tanácsának felkérésére a város által létesített és fenntartott iskolák ügyében Maniu Gyulát, a Consiliul Dirigent Nagyszébenben székelő elnökét. Ezt követőleg több ízben megfordultam nála ezen és több más ugyancsak közérdekű ügyben Nagyszébenben, Kolozsváron és Bukarestben. Maniu Gyula minden alkalommal szíves volt a konkrét kérdések megbeszélése kapcsán vagy után a belpolitikai helyzetre vonatkozó kérdéseket is szóba hozni, s én az általa felvetett kérdésekre vonatkozóan elmondottam a magam véleményét. Soha, egyetlen esetben sem mondtam azonban olyasmit, soha, egyetlen esetben sem viselkedtem olyas módon, hogy akár az általam mondottakból, akár a tanúsított magatartásomból ő vagy bárki más azt a következtetést vonhatta volna le, hogy én politikai puhatolózásokat óhajtanék kezdeményezni. Ha lett volna erre megbízásom, s ha ez alapon valamelyes tárgyalásokat indíthattam volna be, talán sikerült volna éppen az ő jóakarátú előzékenysége révén valamelyes eredményeket is elérnem, de nem volt megbízásom ilyesmire, s ezért nem is kezdeményeztem ilyesmit.

Az 1920. év február havában Bukarestben voltam, s ott tartózkodásom ideje alatt egy előttem addig ismeretlen úr révén, egyelőre nem is sejtett véletlen következtében sikerült Averescu tábornok és Take Ionescu urakkal megismerkednem. A velük való beszélgetés rendén természetesen szóba került az erdélyrészi magyarság ügye is, s Averescu tábornok úr, utalással arra, hogy a közeli jövőben kormányalakításra fog legfelsőbb helyről megbízást kapni, azt jelentette előttem ki, hogy hajlandó volna az esetre, ha az erdélyrészi magyarság a küszöbön álló választások rendén őt és pártját támogatná, az itteni magyarság részére mindazt megadni és biztosítani, mi az állam egységének megbontása nélkül megadható és biztosítható. Én a tábornok úr kijelentését követőleg újólág és hangsúlyozottan kijelentettem azt, hogy az általam nem is sejtett véletlennek köszönhetem a szerencsét, hogy módom nyíltott a vele való beszélgetésre, hogy senki részéről sincs semminemű megbízatásom semmiféle tárgyalásokat illetőleg, és annál kevésbé áll módomban az általa felvetett eszme propagálása, mert én abban a véleményben vagyok, hogy az erdélyrészi magyarságnak nem szabad egyetlen

egy politikai párthoz sem csatlakoznia, hanem elkülönítetten kell politikai tekintetekben szervezkednie, ami azonban az együttműködést az esetre, ha arra az alap meg lesz található, egyáltalán nem zárna ki.

A tábornok úr ezt követőleg kijelentette, hogy a magyarságnak külön szervezkedését nem tudná helyeselni, a külön szervezkedett magyarsággal való kooperálást perhorreszkálja, és ismételten figyelmembe ajánlotta azt, amit az előbb már említettem.

Mielőtt módom nyílt volna azonban arra, hogy a tábornok úrral folytatott beszélgetést bárki illetékessel közölhessem, egy gyanúsító hírlapi támadás intézettel a tábornok úrral folytatott beszélgetésemre való utalással ellenem, amire én egy sajtópanaszt nyújtottam az itteni törvényszékhez be, s a magam álláspontját egy, az 1920. május 15-én kelt *Nyílt levélben* szögeztem le.

Az a lekötelező figyelem, amellyel a tábornok úr az erdélyrészi magyarság szomorú sorsát vázoló panaszaimat első találkozásunk rendén meghallgatni szíves volt, az a jóakaratról és józan bölcsességről tanúskodó készség, amelyről a tábornok úr beszélgetésünk rendén tanúságot tett, arra bátorítottak fel engem, hogy sérelmeinket és panaszainkat egy „Emlékiratba” foglaljam össze, s hogy ezen emlékiratot az 1920. év május hó 25-én, amikor először jelent meg a tábornok úr mint Románia miniszterelnöke a Székelyföldön, személyesen adjam a tábornok úrnak Sepsiszentgyörgyön át. Ezen emlékirat átnyújtása után pár héttel tájékozódást kért a tábornok úr az esküt nem tett tisztviselők, ügyvédek sorsát illetőleg, amire én előbb szóbeli, majd pedig pár hét múlva egy „Előterjesztés” rendén írásos úton adtam a súlyos sérelem orvoslási módjának megjelölése mellett a szükséges felvilágosításokat meg.

Mindezek folyamánaképp hozatott az a minisztertanácsi határozat, amelynek alapján az esküt nem tett tisztviselők és ügyvédek az esküre való jelentkezésre felhívtak. A tisztviselők ügye, fájdalom, ma is rendezetlen, de az ügyvédek esküre bocsáttattak, s ennek következtében felvehették megint az abbahagyott munkát. Arról, hogy ez mit jelentett az erdélyrészi magyarságra nézve, mert nem szólok s nem feszegetem azt sem, hogy volt-e ezen eredmény elérésében nekem is valamilyen részem.

Ezek ismertetése után bárki felvetheti azt a kérdést, hogy mi alapon merek én mégis a politikai puhatolózások megbízás nélküli kezdeményezésének vádja ellen tiltakozni. A felvethető kérdésnek elejébe vágok, és elmondom azt, hogy azért nem [igazolhatom] a legalább részben kedvező eredmény dacára sem a megbízás nélküli politikai puhatolózások kezdeményezésének vádját, mert az a körülmény, hogy a tábornok úr szíves volt engem a tisztviselők és ügyvédek ügyében teljes bizalommal meghallgatni, nem az én kezdeményezésem alapján alakult ki, hanem Goga Octavian barátom, akkori kultuszminiszter jóakarató érdeklődésének a folyamánya.

Goga Octavian, akit én ugyancsak a marosvásárhelyi városi tanács felkérése alapján az itteni közművelődési ház, zeneiskola, könyvtár stb. tárgyában elég

gyakran felkerestem, s aki minden alkalommal a legmesszemenőbb jóindulattal hallgatta meg fejtegetéseimet, érveléseimet, állandó meleg érdeklődést tanúsítván a romániai magyarság helyzete, sorsa iránt, több ízben kérdéseket intézett helyzetünket, sorsunkat illetőleg hozzám. Ezen kérdések egyikére válaszolva vázoltam én többek között előtte a tisztviselők és ügyvédek szomorú és a közre nézve is felette káros helyzetét. Goga Octavian fejtegetéseimet követőleg azt kérdezte tőlem, hogy elmondottam-e mindezeket a tábornok úrnak. A hozzám intézett kérdésre nemmel válaszoltam, mire Goga Octavian azt mondta, hogy ő lehetőleg még aznap elmondja, s esetleg módot nyújt nekem is arra, hogy én is elmondhassam a tábornok úrnak mindazt, amit neki elmondottam, és felkért, hogy másnap keressem őt megint fel. Másnap azzal fogadott Goga Octavian, hogy a tábornok úr meleg érdeklődéssel hallgatta meg az ő előadását, és azt kéri, hogy délután keressem őt kamarai ülése alatt fel. Aznap délután alkalmam volt a tábornok-miniszterelnök úrral hosszasan a szóban forgó kérdésekről beszélgetni. Ő kegyes volt engem figyelemmel meghallgatni, s rövidesen megjelent az esküre való jelentkezés ügyében hozott minisztertanácsi határozat. Ezért én Averescu miniszterelnök úrnak és Goga Octavian barátomnak örökre hálás vagyok.

Arról, hogy az aktivitás felvétele utáni politikai tevékenységem nem igazolta az aktivitás szükségességét, én igazán nem tehetek. Hisz a jelen országgyűlés megnyitása utáni felirati vita rendén – bár gyöngéledő állapotnak [örvendtem] – már felszólaltam. Rövid pár nap múlva azonban ágyam estem, s másfél éven át távol kellett magamat tartanom a törvényhozás munkájától.

Az, hogy az 1922. év április hó 10-én elmondott beszédem a román közvéleménynek velünk szembeni hangulatát kedvezőbb irányba terelte, épp oly kevésbé vitatható, mint az, hogy ezen hangulatváltozásnak a mi javunkra való kihasználása érdekében a mi részünkről semmi sem történt, s hogy minden elkövetett a tekintetben, hogy e beszéd kedvező eredményei levonassanak.

Azt, hogy a parlamenti munkásságom és különösen az előbb említett beszédem, amint azt Pál István és Szakáts István¹⁶ barátaim a székely Testvérekhez intézett *Nyílt levelemre* adott megtisztelő válaszukban is mondják, nem elégítette ki az itteni magyarságnak velem szembeni várakozását, őszintén sajnálom. Ezen ítéletben azonban annál kevésbé nyugszom meg, mert az utóbb elmondott parlamenti beszédemmel kapcsolatosan ugyanők azt voltak szívesek mondani, hogy azzal megkorrigáltam az előbbi révén elkövetett hibát. Márpedig a két beszéd alakban, lényegben alig különbözik egymástól, vagy az első, vagy az utolsó hibásan ítéltetett meg. Nem vitázom, csak azt kérem, méltóztassanak elővenni és még egyszer elolvasni mind a kettőt, s a két beszéd összehasonlítása után esetleg új ítéletet hozni.

Nem egyszer volt módom hallhatni azt is, hogy makacs, nagyon önálló akarással tanúskodó, kapkodásra és törtetésre hajló természetem következtében

¹⁶ Helyesen: Szakáts Péter, ahogy előbb is szerepelt.

megfeledeztem arról, hogy én is csak egy láncszeme vagyok az itteni magyar kisebbségnek, hogy nekem is a Párt keretein belül kellett volna az erőmnek és tehetségemnek megfelelő munkát végeznem, hogy a jó hadvezérnek engedelmeskedni is kell tudni, s hogy kapkodni és törtetni a jelen nehéz viszonyai közepette közülünk senkinek, tehát nekem sem szabad.

Hálás vagyok a Mindenhatónak azért, hogy kegyes volt engem elhatározó- és ítélőképességgel megáldani.

Megengedem, hogy az ezek és kellő megfontolás alapján kialakult nézetemhez, véleményemhez való következetes ragaszkodásom a felületesen szemlélő által makacsságnak, nagyon önálló akarásnak minősíthető. Azt azonban nem tudom megérteni, hogy mi alapon mondható bárki is egyidejűleg makacsnak és kapkodónak, hiszen a makacsság [nem] kívánja a kapkodást, s a kapkodás a legélesebb ellentéte a makacsságnak.

Az egyéni érvényesülés vágya, a törtetésre való hajlandóság sohasem bántottak, más okok, nemesebb ideálok serkentettek engem mindenkor a munkára. Soha se kerestem a zajt, a feltűnést, soha se igyekeztem magamat előtérbe állítani vagy állíttatni, hanem csöndben, zajtalanul, feltűnés nélkül igyekeztem mindig a kitűzött cél elérése érdekében becsületesen dolgozni, s ha néha-néha siker kísérte fáradozásaimat, a siker érdemét soha se a magam, hanem annak a közületnek a javára igyekeztem elkönyvelni és elkönyveltetni, amely nekem a munkára módot és alkalmat biztosított.

Arról, hogy hol és mikor feledtem el azt, hogy magam is csak egy láncszeme vagyok az itteni magyarságnak, hogy nekem is a Párt keretein belül kellett volna az erőmnek és tehetségemnek megfelelő munkát végeznem, hogy egyéni célok elérésében a jelen nehéz viszonyok között közülünk senkinek, tehát nekem sem szabad törtetni, kapkodni, bármennyire is megerőltetem emlékezőtehetségemet, számot adni nem tudok. Hisz soha se képzeltem magamat az itt aggódva töprengő magyarság bármely más fiánál különbnek, többnek, azt a szerepet, amit végeznem módomban volt a Párt alakulása óta, kizárólag annak keretein belül végeztem, soha sem parancsolta, legfeljebb kértem és engedelmeskedtem, nem törtettem, nem kapkodtam, hanem következetesen elutasítottam magamtól mindazt, ami az én számomra különleges helyzetet biztosított volna. Mindezek mellett azonban nem feledkeztem meg arról sem, hogy végszükség esetén a közlegénynek is tisztában kell lennie azzal, hogy a magasabb érdekek védelmében még a kapott paranccsal is szembe kell helyezkednie.

Több alkalommal módomban volt a Magyar Párt tisztújításának előkészítése során hallhatni azt, hogy súlyos hibát követtem önmagam ellen el, lényegesen megrontottam a magam kedvező helyzetét és számtalan jóakarátú Testvért idegenítettem önmagamtól el azáltal, hogy a hivatlan embereknek olyan nagy tömegét nyilatkoztattam a nagy nyilvánosság előtt az elnökválasztás előkészítése során magam mellett meg, s hogy a hírlapok útján a kérdés komolyságához abszolút illetlen és ízléstelen lármával propagáltattam és reklamíroztattam önmagammat.

A fölött, hogy illő vagy illetlen, ízléses vagy ízléstelen volt-e az a hírlapi kampány, amely a Magyar Párt tisztújítását megelőzően az én személyemet kívánta lancírozni, nem kívánok vitába bocsátkozni, az ellen azonban, hogy a hírlapokat, azok szerkesztőit vagy bárki mást én kértem volna a kampány beindítására fel, a leghatározottabban protestálok.

A hírlapok az én megkérdezésem, tudtom és beleegyezésem nélkül, azt követőleg, hogy Ugron István elnök úr Őexcellenciája a maga végleges és megmásíthatatlan visszavonulási szándékát a hírlapok képviselőivel egy interjú rendén közölte, s kapcsolatosan azt jelentette ki, hogy nekem kell az ő véleménye szerint ő utána az elnöki tisztet következniem, az Elnök úrtól nyert orientáció alapján maguk indították be a kampányt.

Kapcsolatosan bevallom azonban azt, hogy a kampány beindítását követőleg két kéréssel fordultam azokhoz a hírlapíró barátaimhoz, akikkel módomban volt érintkezhetni.

Első kérésem az volt hozzájuk, hogy szíveskedjenek nekem békét hagyni, s az elnöki tiszt betöltése rendén az én személyemtől eltekinteni.

Mikor barátaim ezen kérésem teljesítése elől kitértek, abban a reményben, hogy sikerülni fog majd a figyelmet valamely más úton a magam személyétől eltérítenem, arra kértem őket, hogy szíveskedjenek a legaprólékosabb részletekre kiterjesztő gonddal lenni legalább az iránt, hogy a vezetésük alatt álló lapokban oly közlemények, amelyek a helyzet kiélesítését, elmérgesítését idézhetnék elő, vagy amelyek révén bárki is magát bármi tekintetben bántva, sértve érezhetné, semmi körülmények között se láthassanak napvilágot.

Barátaim ezen kérésem teljesítését kilátásba helyezték, s nekem hálásan kell elismernem azt, hogy ígéretüket teljes becsületességgel olyannyira betartották, hogy még a velük szembeni sajtó igen gyakran mélyen bántó invektíváira is alig-alig reagáltak.

Lehet, hogy a szóbanforgó kampány, amelynek rendén a „*hívatlanok*” akkora tömege, a „*csizmadia és pléhes céhmesterek*” összessége megnyilatkozott, lényegesen megrontotta az én kedvező helyzetemet, és sok jóakarató testvért idegenített el tőlem. De mindezek dacára, és dacára azoknak a kellemetlenségeknek, meghurcoltatásoknak és inzultusoknak, amelyeket annak következtében kellett elszenvednem, hogy nevetem az én megkérdezésem, tudtom és beleegyezésem nélkül, később pedig kérésem ellenére lancírozni igyekeztek, nem sérelmezem hírlapíró barátaim akcióját, nem teszek nekik szemrehányást az akaratom ellenére megindított akciójuk következtében elszenvedett személyes sérelmekért, mert akciójuk rendén szem elől nem tévesztve a második kérésemet, egy pillanatra sem feledkeztek meg az egymással szemben köteles tisztességről, s óvakodtak mindattól, ami bármelyik Testvért személyében bántotta, sérthette volna. De nem sérelmezem barátaim akcióját különösen azért, mert annak révén egy meg nem hálálható, értékes szolgálatot tettek a romániai magyarságnak azáltal, hogy felkelítették az itteni magyar lelkekben a Párt iránti, szunnyadásnak indult érdeklődést.

Azzal a szemrehányással, hogy a „*hivatlanok tömegeit és a csizmadia és pléhes céhmesterek összességét*” megnyilatkoztattam magam mellett, annál kevésbé kívánok bővebben foglalkozni, mert én senkit sem kerestem fel aziránt, hogy mellettem nyilatkozzék, s mert nézetem szerint az itteni magyarság egyetemét érdeklő hasonló kérdésekben megnyilatkozni mindenki hivatott, aki magát ebben az országban magyarnak vallja s a Magyar Párt programja alapján áll.

A Magyar Párt novemberi Intéző Bizottsági ülését megelőzően, igen előkelő párttag részéről módom volt hallhatni, *hogy az azon időben közzétett nyilatkozataim fölényes hangja minden jóérezsű emberből a rabszolgaság érzetét váltotta ki.*

A jelzett időben egyetlen egy nyilatkozatot adtam le, és pedig a marosvásárhelyi Intéző Bizottsági ülést követőleg 1924. október hó 19-én.

A „Nyilatkozat” következőleg hangzott:¹⁷

Méltóztassanak most már ítélkezni a tekintetben, melyik részében e Nyilatkozatnak van az a fölényes valami, ami a rabszolgaság érzeteinek minden jóérezsű ember lelkéből való kiváltására alkalmas!

Keményen megkritizáltatott az is, hogy én a Magyar Párt tisztújítását megelőzően Magyar Asszonyok szalonjaiban is megfordultam, s ott még a romániai magyarságot érdeklő politikai kérdésekről, tehát az elnökválasztás kérdéséről is elbeszélgettem.

Nem kérdezem azt, hogy összeegyeztethető-e a leskelődés és hallgatóság a magyar embert jellemző nyíltsággal. Nem vetem fel azt a kérdést, hogy az ellentáborban voltak szóba sem állhatnak-e a tisztújítás előkészítésének ideje alatt Magyar Asszonyokkal, hanem bevallom őszintén azt, hogy azóta, amióta körünkkel foglalkozni módom van, de kiváltképpen államjogi helyzetünk megváltozásától fogva, a Magyar Párt tisztújítási kérdésének felvetése előtt, a tisztújítás előkészítésének ideje alatt és azt követőleg is mindannyiszor, valahányszor arra módom volt, szíves örömet kerestem fel azokat a szalonokat, amelyekben nekem közérdekű, de különösen a magyarságot érdeklő kérdésekről való elbeszélgetésre alkalom nyílt; mert abban a nézetben voltam és vagyok ma is, hogy nekünk az esetre, ha tényleg meg akarjuk azokat a célokat közelíteni, amelyeknek megközeleltése reánk nézve életkérdés, elsősorban a Magyar Nőket kell a mi ügyünk apostolaiává avatnunk.

Az ő segítségük nélkül nem készíthetjük elő, nem edzhetjük meg kellőképpen a jövő szenvedéseket, nem olthatjuk gyermekeink lelkébe azokat az eszméket, gondolatokat, érzéseket, amelyeket mi az iskola kötelékében sajátítottunk el, s nem vértézhetjük fel önmagunkat sem kellőképpen.

Ezen meggyőződésben és abban a feltevésben, hogy a Magyar Párt ez alapon vette fel a maga Szervezeti Szabályzatába azt a rendelkezést, hogy férfiak és nők egyaránt tagjai lehetnek a Pártnak, s mert azt vallom, hogy a magyar nők a jö-

¹⁷ Hiányzik a *Nyilatkozat* szövege az eredetiből.

vendő előkészítését illető, az adott viszonyok következtében lényegesen súlyosabbá vált kötelességeinknek csak a mi közéletünkben való aktív részvétel esetén fognak megfelelni, kértem én az elmúlt év őszén a Marosvásárhelyen tartott Dávid Ferenc emlékünnep alkalmával Nantenné Engel Ella úrasszonyt is többek között arra, hogy szíveskedjék odahatni, hogy akciójukat ne annyira az általános, hanem főképpen a nemzeti szempontnak irányítsák, s hogy ez alapon nagyobb határozottsággal és fokozottabb eréllyel sürgették a magyar nőknek az itteni magyar politika sáncaiba való belebocsáttatását.

A román törvényhozás szenátusa a tekintetben máris megelőzött, sietnünk kell a saját érdekünkben.

Kapcsolatosan, mélységes hálával eltelve mondok köszönetet azoknak a magyar asszonyoknak, akik kegyesek voltak engem fogadni, és velem az itteni magyarság ügyeiről is elbeszélgetni, s fajszeretetem egész melegével és lelkesedésével arra kérem őket, hogy ne keserítse őket a közelmúlt kicsinyessége s bocsássanak meg nekem azért, hogy az elnökség kérdésében mindvégig megmaradtam a negáció álláspontján, és igyekezzenek a jövőben az eddiginél még fokozottabb hűséggel és készséggel szolgálni azt a fajt, amelynek legértékesebb kincsei ők maguk.

De elég volt a kritikai megjegyzésekből, áttérek most már azokra, amelyek nemcsak arra alkalmasak, hogy engem a testvérek és a nagyvilág előtt gyanússá tegyenek, lealacsonyítsanak, hanem arra is alkalmasak, hogy a romániai magyarság közéletében való részvételtől minden jobb érzésű embert elidegenítsenek, messze távol tartsanak.

Nem élek vissza a türelemmel, nem leszek hosszadalmas, csak egy pár esetet említek minden kommentár nélkül és a célból, hogy a jelen áldatlan helyzet további elmérgesítését elkerülhessem anélkül, hogy a rágalmakat egyelőre megnevezném.

„Bernádyt nem szabad elnökké választani, Bernádyt le kell törni, mert Bernády magyar szempontból megbírhatalan. Bernády ugyanis több részvénytársaság igazgatóságának tagja, s ezen részvénytársaságok érdekében minduntalan transzigálni s a magyarság hátrányára koncessziókat tenni kénytelen.”

„Bernády a maga politikai pozícióját kizárólag a maga anyagi előnyére igyekszik kihasználni. Legutóbb Bürger Albert marosvásárhelyi sörgyáros egyik fiának részeg állapotban történt nyilatkozata szerint Bernády Bürger Albertnek egy adóügyében járt el, s ezért Bürger Alberttől egy fél millió lejt kapott.”

Több esetben megtörtént az, hogy egyik-másik jobbérzésű ember felvetette azt a kérdést, hogy hogyan lehet ilyen kimondott hazugságokat, rágalmakat elindítani, hogy nem tartanak-e attól, hogy mindezek eljutnak a Bernády füleibe is, és ő skandalumot csinál. A felvetett kérdésre az volt a válasz, hogy háborúban vagyunk, s olyan fegyverekkel küzdünk, amilyenek rendelkezésünkre állnak, attól pedig, hogy Bernády skandalumot csináljon, nem tartunk, mert Bernádyban sokkal nagyobb a fajszeretet és a Párt egységéhez való fanatikus ragaszkodás, minthogy skandalum csinálására elszánhatná magát.

A pártvezetőség köréből terjesztett eme rágalmakhoz az előbbi kijelentésemhez híven nem fűzök kommentárt, s abban a feltevésben, hogy most már indokoltnak méltóztatnak tartani azon elhatározásomat, amelynek következtében anélkül, hogy az itteni magyarság kérdései, keservei és szenvedései iránti érdeklődésem és készségem változott volna, ezidőszerint távol tartom magam a Párt munkájától, csak azt kérdem, hogy ez-e az az út, amely a romániai magyarság összetartásának ápolásában a létező repedések elsimításához vezet, s hogy ez a jutalom alkalmas-e arra, hogy bárkit is a romániai magyarság érdekében való önzetlen és áldozatos munkálkodásra is serkentsen?

Marosvásárhely, 1925. március 25.

Dr. Bernády

Forrás: MNL OL K64-1925-27-126. 6–21. A Bernády-féle *Korképet* Magyary Antal, a bukaresti magyar nagykövetség ügyvivője csatolta a gróf Khuen-Héderváry Sándorhoz, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéhez címzett, 1925. április 1-jén kelt leveléhez. Gépelt másolat.

3.

Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez

(részlet)

Lugos, 1937.

Hadd okuljanak magyar testvéreim a tekintetben, hogy elérkezett réges-régen már az ideje annak, hogy a legbuzgóbb lelkiismeretességgel keressük, kutassuk fel mindazt, ami egyesíti a mi amúgy is szerény erőinket és kerüljük mindazt, ami elválaszt, szembeállít bennünket.

Ne egymást kisebbsítsük, csépeljük, gyanúsítsuk, hanem használjuk fel erőinket komoly munkában a romániai magyar közösség érdekében okosan és becsületesen.

Ha ekként cselekszünk, ekként járunk el, kölcsönösen megbecsüljük, de legalább nem bántjuk ok és alap nélkül egymást, megáld minket az Úristen is.

Igyekezzünk megtalálni önmagunkat, legyünk végre magyarok és emberek!

Megjelent: *Magyar Kisebbség*, 1937/9–10. 245–257, 1937/11. 284–297.

4.

*Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak
(részlet)*

Lugos, 1937.

Én abban láttam – az akkori köztudatnak is megfelelően – Bernády György 1921–1927. évi működésének nagy történelmi jelentőségét, hogy ő tudtom szerint bírta a bizalmát a néhai Brătianu Ionelnek, aki vele és általa keresett kapcsolatot az erdélyi magyarsághoz, s így akarta volna megoldani a mi problémáinkat s talán a két ország viszonyát is. Ez a szerep és beállítás emelte ki akkor s emeli ki ma is Bernády Györgyöt kortársai sorából, és pedig annál inkább, minél öntudatosabban igyekezett ő maga betölteni az ekként neki jutott s a köztudat szerint általa készséggel is vállalt ama szerepet, hogy Brătianu Ionelnek 1921–1927-ben majdnem korlátlan hatalmát minél előnyösebben használja ki nemzetünk javára. Sokszor megállapítottuk egymás között, hogy ha Ferdinánd király és Brătianu Ionel férfikoruk teljében váratlanul el nem távoznak az élők közül s ha a Brătianu-hatalom továbbra is élő valóság marad, az események előbb-utóbb Bernády György taktikáját és liberális orientációját igazolták volna, különösen miután 1927-ben járhatatlanná vált az általunk a csucsai paktummal választott út is.

Bernády György kétségtelenül a legilletékesebb szóval mondhatja meg nekünk, hogy bírta-e ő valóban 1921–1927-ben a Brătianu Ionel bizalmát és nagyrabecsülését s hogy Brătianunak voltak-e vele és általa tervei az erdélyi magyarságot illetően.

Bernády György barátom „Megjegyzéseiben” erre tagadó választ ad, amit kötelességszerűen tudomásul kell vennünk, s ezzel természetesen önként eslenének azok a következtetésem is, melyeket tanulmányomban Bernády György barátom 1921–1927. évi működéséhez fűztem s amelyek miatt akkori szerepét történelmi jelentőségűnek ítélttem.

Majláth püspök történelmi szerepének méltatásánál is kiemelttem azonban, hogy ő maga sem volt teljes tudatában annak a nagy tekintélynek és befolyásnak, melyet boldogult Ferdinánd király udvarában élvezett. Úgy érzem, hogy ilyenforma a helyzet Bernády György és néhai Brătianu Ionel viszonyát illetően is, melyet csupán Bernády György barátom szerénysége tüntet fel jelentéktelenebbnek, mint aminő valójában volt. Ezért köszönettel tudomásul veszem ugyan Bernády György barátom ténybeli helyreigazításait, s ezeknek megfelelően koncedálok, hogy Brătianu Ionel bizalmát talán nem bírta oly mértékben, amint ezt velem együtt a köztudat mindenkor feltételezte, de ennek dacára kétségtelen, hogy a liberális párt vezetői legalább is várakozásokat fűztek az ő személyéhez és súlyt tulajdonítottak szavának, olyannyira, hogy meggyőződésem szerint abban az esetben, ha a váratlan kettős haláleset egészen új irányba nem fordítja a belpolitikát, Bernády György talán mégis betölthette volna azt a jelentős szerepet, melyet most szerénységében magától elhárítani igyekszik.

Engedje meg Bernády György igen tisztelt barátom, hogy legalább ez a hitünk és feltevésünk megmaradhasson. Mert ha ez is hiú illúzióknak bizonyulna, ez azt jelentené, hogy a Románia kormányát 1918 óta – kisebb-nagyobb megszakításokkal – kezében tartó liberális pártnak nemcsak most nincsen, de a nagy Brătianu Ionel életében sem volt semmiféle koncepciója arról, hogy mi történjék a békeszerződések által a román uralom alá jutott magyarsággal.

Boziaș–Borzás, 1937. június 16-án.

Megjelent: *Magyar Kisebbség*, 1937/13. 362–364.

JANOVICS JENŐ

SZÍNÉSZ, RENDEZŐ, SZÍNIGAZGATÓ, FORGATÓKÖNYVÍRŐ

(Ungvár, 1872. december 8. – Kolozsvár, 1945. november 16.)

♦ „NYUGTALANSÁG TÁMADT A SZÍNHÁZBAN IS”

KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN

Janovics Jenő Ungváron született, de Budapesten nőtt fel. Igen korán kitűnt színészi képességeivel, Paulay Edének köszönhetően nemcsak statisztált a Nemzeti Színházban, hanem szabadjeggyel szinte valamennyi előadáson jelen volt. Középiskola után egyszerre járt a Műegyetemre és a Színiakadémiára,¹ ennek minden bizonnyal szülői nyomás állt a háttérben, hiszen szegény családban nőtt fel, és biztos „állásban” reménykedtek.² Kisebb kitérő után 1896-ban Kolozsvárra szerződött, ahol szinte az első pillanattól kezdve rendezői feladatokat is kapott. Közben a színházi munka mellett az I. Ferenc József Tudományegyetemen folytatta tanulmányait magyar–francia és filozófia szakon, 1902-ben megpályázta a szegedi színház igazgatói pozícióját, majd három évad után Tisza István kinevezésére 1905 áprilisától a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház³ igazgatója lett (1930-ig), mely rövidesen új épületben folytatta működését.⁴

Janovics Jenő kezdettől fogva valódi nemzeti színházi koncepciót valósított meg, sok tekintetben még a budapesti színházi életet is megelőzte. Sokat járt külföldön, figyelte az aktuális trendeket, Maeterlinck⁵ műveit például elsőként tűzte műsorra. A színházat elsősorban művelődési intézménynek tekintette, ő vezette be először az ifjúsági előadásokat is, ugyanakkor szem előtt tartotta, hogy a színháznak „népnevelésnek” kell lennie: igyekezett növelni a látogatottságot, szakszervezeti jegyértékesítést vezetett be, hogy a munkások kedvezményesen jussanak jegyekhez. Pár év alatt erős társulatot alakított ki, színészei a rendszeres budapesti vendégjátékok alkalmával is sikert arattak, a fővárosi közönség tetszését is elnyerték. 1911 és 1918⁶ között számos drámaciklust vezényelt le, mondhatni sikert sikerre halmozott, miközben a mozistúdió ötletét sem hanyagolta el.

¹ Tanárai között volt Jászai Mari, Újházi Ede és Csiky Gergely.

² Testvérei között volt orvos, lapszerkesztő is.

³ Az 1821-ben közadakozásból épített Farkas utcai színház. 1905-ben új színházépület építéséről döntött a magyar kormány, amely 1906-ra készült el (Hunyadi téri színház).

⁴ Janovics első előadása Edmond Rostand *Cyrano de Bergeracja* volt, még a Farkas utcai színházban.

⁵ Maurice Polydore Marie Bernard Maeterlinck gróf (1862–1949) Nobel-díjas (1911) flamand drámaíró, költő, esszéíró.

⁶ A sikerkorszakot a román megszállás törte derékba 1918 karácsonyán. Az első világháború alatt Molière-ciklusa elmaradt ugyan, de a színészeket nem „engedte el”, magánvagyonából jótékonykodott, ha a helyzet úgy kívánta, ráadásul a kijárási tilalom alatt is megtartotta az előadásokat.

Ez végül óriási anyagi hasznot is hozott, népszerűsége páratlan gyorsasággal nőtt.⁷ Miután az új színházépületben korszerű színpadtechnika állt a rendelkezésére, impozáns díszleteket használt, miközben a balettet sem akarta kihagyni a repertoárból, ennek érdekében időnként külföldi balett-társulatok léptek fel Kolozsváron.

A szegénysorból származó Janovics doktori címmel rendelkező, nem kis vagyont gyűjtő, tekintélyes polgára lett Kolozsvárnak. Aztán 1918 decemberében bevonultak a román csapatok: „... *Karácsony ünnepén, amikor a románok már bevonultak Kolozsvárra, és menekülésre többé nem lehetett gondolni, a díszlet-raktár kocsiszíniébe vontattam a nagy, kipárnázott bútorszekeret.*”⁸

A helyzet bizonytalanra vált, nem lehetett tudni, mi lesz Erdély sorsa. A román hatóságok bezáratták a színházat, de nagyobb botrányt nem akartak, úgyhogy egy-két hét szünet után megint engedélyezték az előadásokat. Cenzorok érkeztek, akik ötletszerűen betiltottak ezt-azt, kihúztak szövegrészeket innen-onnan. A cenzúra például *Az ember tragédiájával* nem tudott politikailag mit kezdeni, nem értették, hogy miért fontos ez annyira a magyaroknak, hol van benne elrejtve a nacionalizmus. Ezekben az időkben egész Erdélyben hol betiltották, hol újra engedélyezték. A társulat elhatározta, hogy őket a Hunyadi téri épületből csak erőszakkal lehet majd eltávolítani. Erre nem is kellett túl sokáig várni, mert megérkezett a román ultimátum: október 1-jén költözzön át a társulat a sétatéri épületbe. Janovics Jenő szavazást tartott, a társulat tagjai ennek eredményeképp elvetették, hogy erőszakot provokáljanak ki. Szeptember 30-án léptek fel utoljára a Hunyadi téri épületben, a *Hamletet* játszották, a nézőtér tömve volt.⁹

⁷ Az 1874-ben épített Szamos-parti Nyári Színkör faépületét Janovics elbontatta, és helyére kőszínházat emeltetett, ahol mozgóképszínházat és filmstúdiót működtetett. Mint producer mintegy öt tucat filmet forgatott 1912 és 1920 között. Az ő irányítása alatt kezdte pályáját Korda Sándor, aki az angol filmipar megteremtőjeként Sir Alexander Korda néven vált ismertté, valamint Kertész Mihály (Michael Curtiz), az Oscar-díjas *Casablanca* című film rendezője. Egészen elképesztő sikert ért el, majd harminc mozija lett az évek során, csak Kolozsváron tizenegy helyen zajlottak vetítések. További adalék: <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz12/44.html> (lekérdezés: 2020. június 25.).

⁸ Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Kézirat. Kolozsvár, 1942. Megjelent 2001-ben. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár.

⁹ 1919. május 14-én a nagyszebeni román kormányzótanács nevében Onisifor Ghibu megjelent a színházban, hogy azt a többi állami tulajdonhoz hasonlóan átvegye. Janovics jegyzőkönyvbe vétette, hogy az épület nem állami tulajdon, mert az építkezés a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank hiteléből épült, és a törlesztőrészeket saját maga fizette; ennek ellenére a színház átvétele megtörtént. A színház a továbbiakban a román állami cenzúrának volt alávetve, ami számos klasszikus darab betiltásával járt, ugyanakkor helyet kellett adnia a különböző román állami társulatoknak is. Hosszas egyeztetések és számos jogi kifogás után augusztusban Janovics felajánlotta a kormányzótanácsnak, hogy átadja a színház épületét, amennyiben eladják vagy bérbe adják neki a Farkas utcai színházat, és biztosítják, hogy ott magyar színház működhessen. A kormányzótanács nem válaszolt erre a felvetésre, és október 1-jén feltétel nélkül birtokba vették a színházat, ami ellen Janovics hiába emelt óvást. Noha felkérték az intézmény művészeti

1922-ben megalakult a Színpártoló Egyesület, amelynek tagjai egész Erdélyben gyűjtöttek adományokat a magyar kultúra reprezentatív intézménye, a kolozsvári színház működéséhez. Időközben Janovics erőfeszítései a támogatás nélküli magyar színjátszás új intézményi kereteinek kiépítésére irányultak. 1920-ban kétéves játékenedélyt szerzett Octavian Goga kultuszminisztertől valamennyi erdélyi magyar színház részére. A korábban a budapesti országos színészegyesület fiókjaként működő Erdélyi és Bánáti Színészegyesület 1921-ben tartott első közgyűlésén őt választotta meg első elnökének; ezt a tisztséget 1923-ig látta el. 1922-ben, amikor Poór Lilit Aradon *A kaméliás hölgy* előadásán letartóztatták, és hiába járt közben az érdekében, két színésszel együtt megszöktette a rendőrségi fogdából, és *Halló, itt Scarpia* címen cikket jelentetett meg a letartóztatást elrendelő prefektus ellen. „A magyar színészek nem üznek propagandát, és nem szönek összeesküvést. Művészi munkájukkal igyekeznek áthidalni azokat a szakadékokat, amelyeket a kormány hangosan hirdetett elvei ellenére a prefektus úrhoz hasonló kis hatalmasságok ásnak a románság és magyarság között. Bizony mondom, nehéz a munkájuk...”¹⁰ 1923-ban a budapesti Nemzeti Színház igazgatójává akarták kinevezni, de nem fogadta el, mondván, nem akar elszakadni Kolozsvártól. A kolozsvári színház anyagi gondjainak megoldására saját vagyont használt fel, de támogatta Erdély más színházait is, így egy évtized múlva már adósságok terhelték. 1928. augusztus 29-én házasságot kötött Poór Lilivel. 1932-ben átengedte a színház vezetését a Bánffy Miklós vezette Színpártoló Egyesületnek, ő maga pedig főrendezőként tevékenykedett.

Az 1928/1929-es évadban elvállalta, hogy a nagyváradai színházat is működteti ugyanazzal a társulattal. Kolozsváron 407, Nagyváradon 397, más városokban szervezett vendéjátékokkal együtt összesen 1008 előadást tartottak. Közben szorult a román kulturális prés, megszábták, hány színház működhet és hogyan, a támogatások elapadtak, végül Janovics feladta. Jelképes összegért eladta a sétatéri épületet a Színpártoló Egyesületnek, és távozott Kolozsvárról. A további működést megmentette báró Kemény János hatalmas összegű adománya, de az új vezető, Kádár Imre még így is sokkal kevesebbet vállalt. 1936-ban több régi rendező- és színésztársával Janovics megszervezte a Szegedi Szabadtéri Játékokat, és ott nagy sikerrel rendezte meg *Az ember tragédiáját* és Herczeg Ferenc *Bizánc* című drámáját. Ezt követően Szeged városa a Szabadtéri Játékok művészeti vezetésével bízta meg 1939-ig. A vészkorszakban ismerősök bújtatták Budapesten, a város ostromát is átélte. Aztán 1945-ben egyszer csak váratlanul megjelent Kolozsváron. Egy darabig úgy tűnt, van rá esély, hogy megtarthassa a magyar társulat a Hunyadi téri épületet, vagy legalább „társbérletben” használja egy román társulattal. A *Bánk*

vezetésére, ezt nem vállalta el, mivel ennek feltétele a hűségeskü letétele lett volna. A magyar társulatnak az előadások megtartását a nyári színpályán engedélyezték. Imre Sándor: *Dr. Janovics Jenő és a színház*. Erdélyi és Bánáti Színészegyesület. Cluj/Kolozsvár, 1924.

¹⁰ *Keleti Ujság*, V. évf. 1922/13. 2.

bánt szánta nyitó előadásnak. A próbák alatt a fűtetlen épületben megfázott, tüdőgyulladást kapott. A bemutatót már nem érte meg, aznap délelőtt elhunyt.

Kivételes életpálya, folyamatos megújulás és művészeti kísérletezés jellemzi életútját, amely nem csupán a színházi életben kimagasló, hanem a filmkultúrában is, nem csupán erdélyi parnasszusi élet az övé, hanem az egyetemes magyar művelődéstörténet kiemelkedő korszakának egyedülálló alakítójáé is egyben. Tevékenységének majd fél évszázados kulturális lenyomata alapjaiban határozta meg a művészeti ágak történetét, fejlődését, sikereit, a történelmi paradigmák és impériumváltások közepette is meg tudta szervezni a színházat, a mozit Kolozsváron, miközben élete derekán az üldöztetés poklát is megjárta mind Romániában, mind pedig Magyarországon.

Az itt közölt első írásban Janovics Jenő összefoglalta a kolozsvári előjáróságon 1919 februárjában, a román megszállást követően lezajló kihallgatását. A hadosztálybíró Janovics Jenő szerepét vizsgálta a Magyar Nemzeti Tanácsban. A kihallgatás jelentős része Apáthy István kormánybiztosi tevékenységét firtatta. A nemzetközi hírű tudós, egyetemi tanár fontos szerepet töltött be az 1918. esztendei erdélyi politikában, a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottságának és a Keletmagyarországi Főkormánybiztosságnak egyaránt elnöke volt.

A második dokumentum a Kolozsvári Nemzeti Színház helyzetét foglalja össze a román megszállást megelőző időszakban.

JANOVICS JENŐ FŐBB MŰVEI

Csiky Gergely élete és művei I–II. Gombos Ferenc könyvnyomdája. Kolozsvár, 1900–1902.

A magyar dráma irányai. Benkő Gyula könyvkereskedése. Budapest, 1907.

A magyar dráma fejlődése: a Kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei. Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség. Budapest, 1913.

A Farkas utcai színház. Singer és Wolfner. Budapest, 1941.

A Bánk bán nyomában. Kolozsvár. Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1942. évfolyamának 1. számából.

A Hunyadi téri színház. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2001. (Megjelent az 1942-es kézirat alapján.)

AJÁNLOTT IRODALOM

Bárdi Nándor: *Janovics Jenő kéziratjai* (Jordáky Lajos hagyatéka). <https://jordakylajos.adatbank.transindex.ro/> (lekérdezés: 2016. június 11.).

Gajdó Tamás: „»Vagy nem lenni«: Janovics Jenő színházigazgatói szerepei”. *Jelenkor*, LI. évf. 2008/6. 679–684.

Marosi Ildikó: „Adalékok a Szegedi Szabadtéri Játékok történetéhez: Bánffy Miklós és Janovics Jenő rendezései”. *Tiszatáj*, XLIX. évf. 1995/8. 43–65.

Nemeskürty István: „Janovics Jenő, a művészi igényű magyar filmgyártás megteremtője”. *Színház-tudományi szemle*, XXX–XXXI. évf. 1996/17–18.

FORRÁSOK

1.

Janovics Jenő kihallgatásának jegyzőkönyve
Kolozsvár, 1919. február 27–28.

Februárius hó 24-én idézést kaptam a kolozsvári román királyi térparancsnoktól, amelyben a VII. divízió¹¹ hadosztálybíróságának megkeresése folytán értesít, hogy 27-én délelőtt 10 órakor meg kell jelennem a megyei prefektúrán.¹²

Pontosan megjelentem, ahol megtudtam, hogy hasonló idézést kapott: dr. Horváth Emil, dr. Vincze Sándorné,¹³ dr. Pop Julián, dr. Utálea Oktav, dr. Porutiu Bálint és Savu csendőr százados. Délig vártunk, de semmi intézkedés addig nem történt, tehát elmentünk. Délután 4 órakor küldönc jött, hogy sürgősen menjünk a prefektúrára. Azonnal odamentem, s ott volt már Muntean százados, a VII. divízió „comisar regalja”, ki éppen dr. Pop Juliánt hallgatta ki. Utána Horváth Emil báró kihallgatása következett, majd engem szólítottak be. Az általános kérdések után azt kérdezte a hadosztálybíró: Tagja volt-e Ön a Magyar Nemzeti Tanácsnak?

Azt feleltem: Nemcsak tagja, hanem alelnöke is voltam, s miután a három tagból álló elnökség olyan szoros megállapodást létesített, hogy sem az elnök, sem az alelnök semmiféle intézkedést egyedül nem tehetnek, csakis együttes megbeszélés alapján, így tehát tudok Apáthy minden ténykedéséről, s a felelősségben is egyenlő mértékben osztozom vele.

További kérdések voltak: Mikor alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács?

Október 31-én.

Milyen céllal?

Hogy a kitört forradalom lázában a rendet lehetőség szerint fenntartsa, s a közigazgatás nehéz munkáját elősegítse és ellenőrizze.

Miképpen teljesítette ezt a hivatását?

Úgy, hogy a tanács tagjai éjt-napot összetéve fáradhatatlanul csillapították a szenvedélyeket, minden jogos igényt igyekeztek kielégíteni, minden panaszt megvizsgálni, minden sérelmet reperálni, s minden atrocitást azonnal a rendelkezésre álló erővel elfojtani igyekezett.

Csak Kolozsvár területére vagy egész Erdélyre kiterjedt-e a hatásköre?

Minekünk legális megbízatásunk nem volt, csupán népgyűléstől kaptuk a megbízatást, de igyekeztünk egész Erdélyben csöndesítő, rendre és munkára intő hivatásunkat teljesíteni, adtunk ki tehát utasításokat, rendeleteket Erdély minden részébe, hol megfogadták, hol nem.

¹¹ Hadosztály.

¹² Ügyészég.

¹³ Vincze Sándor (1888–1944) ügyvédnek, a Szociáldemokrata Párt kolozsvári elnökének, a *Keleti Ujság* napilap alapító szerkesztőjének a felesége.

Politikai hivatása volt-e a Magyar Nemzeti Tanácsnak?

Semmi más politikai missziója nem volt, mint a magyar osztrályuralom le-
törése után a demokrácia megszilárdítása, a rend helyreállítása s az Erdélyben élő
különbéféle nemzetiségek kölcsönös megértése, békés, egyenlő jogú és egyenlő
kötelességű együttélése.

Milyen politikai pártokból alakul[t] a Magyar Nemzeti Tanács?

A Károlyi-Függetlenségi Pártból, a Szociáldemokrata Pártból s a Polgári Ra-
dikális Pártból.

Ismertesse a pártok politikai programját!

Röviden ismertettem őket, kiemelve, hogy a Károlyi-párt, melyet Apáthy
képviselt, a legkonzervatívabb volt törekvései tekintetében, azt tehát semmiféle
felforgató szándék nem vezette.

Hogy végezte rendfenntartási misszióját a Magyar Nemzeti Tanács?

Mindenekelőtt felszólította a megalakult szász és román nemzeti tanácsokat,
hogy miután közös céllal szervezkedtek, egyesüljenek, s egyesült erővel igyekez-
zenek a különféle nyelvű lakosság izgalmát csillapítani. Felszólításunkra a Szász
Nemzeti Tanács tényleg be is lépett a mi kötelékünkbe, a Román Nemzeti Tanács
azonban kijelentette, hogy külön akar működni. Mi ezt lojálisan tudomásul
vettük. Ámde harmonikusan működtünk együtt, mihelyt hozzánk érkezett
panasz arról, hogy román részről történt kihágás, azonnal felkértük őket a köz-
belépésre, viszont ha magyar részről történt kihágás, ők ez irányban hozzánk
fordultak. Komolyabb sérelmek esetén közös bizottságot küldtünk ki az ügy igaz-
ságos megvizsgálása céljából. Mi annyira lojálisan és becsületesen értelmeztük a
testvéries együttműködést, hogy amikor az adminisztracionális költségek fe-
dezése céljából fölmerült annak a szüksége, hogy a saját személyi obligójára pénzt
vegyünk fel, Apáthy azonnal meghívta a Román Nemzeti Tanács kiküldöttjeit, s
kérdést intézett hozzájuk, akarják-e, hogy az ő költségeiket is mi fedezzük a saját
pénztárunkból, vagy akarnak-e minden elszámolás kötelezettsége nélkül pénzt
tőlünk? Mire ők azt felelték, hogy nem akarják, hogy mi fedezzük központi pénz-
tárunkból az ő költségeiket, ellenben utaljunk át nekik egy összegben 50 000
koronát. Ez azonnal megtörtént, Apáthy egy helybeli bank (Kolozsvári Takaré-
pénztár) útján átutalta a kért 50 000 koronát.

Miféle katonaság volt Kolozsvárott?

A forradalom kitörése után a reguláris katonaság megmaradt részei voltak.

Ki parancsnokolt ezeknek?

A Román Nemzeti Tanács, és kívánták, hogy a román nyelvű katonaság fölött
kizárólag román nyelvű katonatisztek parancsoljanak. Ebbe Apáthy elnökünk
készségesen beleegyezett. Megállapodás jött tehát létre, amelynek értelmében a
magyar nyelvű katonaság fölött csak magyar, a német nyelvű katonaság fölött csak
szász s a román nyelvű katonaság fölött csak román tisztak fognak parancsno-
kolni. Viszont mind a három nemzeti tanács elismerte Siegler Konrád gyalogsági
tábornokot, Erdély katonai parancsnokát saját legfőbb parancsnokául. Siegler

mellé egy magyar, egy román és egy szász katonatiszt delegáltatott adjutánsként, s mind a három nemzeti tanács 2-2 katonai népbiztost küldött ki a saját kebeléből, a katonai intézkedések ellenőrzésére és az összeköttetés fenntartására. A napiparancsok három nyelven adattak ki, s ezeket egy-egy katonai népbiztos (mindegyik a saját nyelvén szerkesztett parancsot) aláírta. Ezt a megállapodást írásba is foglalták.

Elismerték a román csapatok Siegler főparancsnokságát?

Elismerték írásban is, szóban is, s a zsoldot is Siegler utalta ki nekik a magyar kormány által rendelkezésre adott pénzből. Egy ízben magam láttam egy nyugtát, amelynek tanúsága szerint Siegler Kotucz százados kezéhez 1 millió 400 ezer koronát utalt át zsoldfizetésre.

Később, amikor Kratochwill lett Erdély katonai parancsnoka, elismerték őt is a román katonák legfőbb parancsnokul?

Erre nézve külön megállapodás nem történt, de miután úgy adjutánsok tekintetében, mint népbiztosok tekintetében megmaradt az eddigi rendszer, s miután a zsoldot a román katonaság részére Kratochwill utalta ki a magyar kormány által rendelkezésre bocsátott pénzből, ebből természetesen következik, hogy elismerték.

Milyen katonai alakulat volt még Kolozsvárott?

November közepe felé megalakult a nemzetőrség.

Milyen egyénekből rekrutálódott ez?

Kizárólag katonaviselt egyénekből, akik magasabb zsoldfizetésért állottak be önként.

Apáthy vagy a Magyar Nemzeti Tanács hívta ezeket fegyverbe?

Sem Apáthynek, sem a Magyar Nemzeti Tanácsnak nem volt benne része. A magyar népkormány határozta el az egész országra nézve a nemzetőrség szervezését. Fényes Lászlót nevezte ki kormánybiztossá, s ő szervezte itt, Kolozsvárott is ezt. Nebovitzky alezredest küldte le a népkormány az erdélyi nemzetőrség parancsnokául, de e fölött Apáthynek semmi rendelkezési joga nem volt.

Egynegyed kilenckor a hadbíró a kihallgatást fáradtságára való hivatkozással félbeszakította, s másnap délután 2 órára tűzte ki a polgármesteri hivatalba a folytatását.

Másnap, 28-án délután 2 órakor a polgármesteri hivatalban a következő kérdéssel kezdődött meg a kihallgatás: Hogy kerültek ide a székelyek?

A székelyek körülbelül november vége felé szállingóztak ide. Én ebben az időben Budapesten voltam, mikor hazaértem, láttam, hogy néhány száz főből álló székely csapat van itt.

Apáthy hívta ezeket ide fegyverbe?

Nem. Ezt a leghatározottabban megcáfolom. Apáthyt megkérdeztem, hogy jöttek ide a székelyek, mire ő azt felelte: Tudja, hogy Vincze, a katonai népbiztos, ő pedig katonai dologba mást nem enged belésszólani, kérdezze tőle. Megkérdeztem Vinczét, aki azt mondta, hogy ezeket szegényeket senki sem hívta, nem

szervezte, hanem otthonukból kiűzték őket a román megszálló csapatok, idemenekültek tehát, s itt fegyverbe állottak.

Károsak vagy hasznosak voltak ezek a városra s a rendre nézve?

Erre apodiktikusan felelni nem lehet. Hogy itt-ott csendet háborítottak, abból nem lehet káros következtetést levonni, mert abban az időben az egész világon lázas, mámoros volt a hangulat, Bukarestben épp úgy, mint Budapesten vagy itt. Mindenütt történtek levegőbe lövöldözések, rendezavarások, de súlyosabb következményei ennek nem voltak.

Rendes, fegyelmezett reguláris csapatok voltak a székelyek, vagy fegyelmezetlen bandák?

Én nem voltam katona, tehát nem vagyok szakértő, de Kratochwill ezredes, aki kétségkívül elsőrangú szakértő, azt mondta, hogy fegyelmezett, rendes csapatok.

Mégis itt töméntelen atrocitást követtek el a románokkal szemben.

Nem tudok róla. Sőt, ellenkezőleg, azt tudom, hogy Zeyk József¹⁴ magyar huszárkapitányt agyonlőtték, tudom, hogy egy magyar asszonyt a vasúti várótermében agyonlőtték, de románok nem öltek meg abban az időben.

Mit kerestek itt azok a székelyek, minő jogon voltak itt?

A fegyverszüneti szerződés értelmében nekünk nyolc divízió fenntartásához volt jogunk, így tehát ezek is részei voltak egy-egy csapattestnek.

Miért mentek ki a székelyek?

Amikor az entente fegyverszüneti bizottsága értesítette a magyar külügyminisztert, hogy a román csapatok – mint stratégiai pontot – meg fogják szállani Kolozsvárt, akkor Neculcea¹⁵ tábornok sürgönyben s szóbeli üzenetben kérte, hogy az összeütközések elkerülése végett lehetőleg reguláris csapatok ne maradjanak itt, mert a rend fenntartását vállalja. A Magyar Nemzeti Tanács ezt közölte a magyar népkormánnyal. A hadügyminiszter erre parancsot küldött Kratochwill ezredesnek, hogy a csapatokat Nagyváradra küldje. Kratochwill teljesítette ezt a parancsot.

Hogy támadt a Főkormánybiztosság?

Miután a nemzeti tanácsnak semmi végrehajtó hatalma nem volt, mert csak a nép bizalmából végezte a rendfenntartó munkáját, december elején Apáthy és Vincze Budapestre mentek megbeszélni a teendőket. A miniszterelnök ekkor kinevezte Apáthyt főkormánybiztossá arra a 26 vármegyére kiterjedőleg, amelyre nézve a románok az impériumot követelték. Megbízta egyszersmind Apáthyt, hogy az egyes ügyosztályokat szervezze meg, s az osztályfőnökökre nézve előterjesztést tegyen a magyar belügyminiszternek.

¹⁴ Zeykfalvi Zeyk József (1875. február 16. – 1918. december 18.) honvéd huszárkapitány.

¹⁵ Constantin Neculcea (szül. 1873) a román hadsereg 14. hadosztálya 56. gyalogezredének tábornoka az első világháborúban. 1934-ben Románia tartalék hadosztályának tábornoka. 1918 karácsonyának vigíliáján az ő vezetésével vonultak be a román csapatok Kolozsvárra.

Mi volt a célja a Főkormánybiztosságnak?

Miután a nagyszebeni Consiliul Dirigent¹⁶ a 26 vármegye románságának (2 900 000 lélek) képviselőjét vállalta, szüksége volt, hogy az e területen lévő 3 600 000 magyarnak az érdekét is hathatósan védje valamely szerv. Ezért alakult a Főkormánybiztosság.

Mikor alakult meg?

December 11-én.

Önnek volt valami szerepe a Főkormánybiztosságban?

Engem a Közművelődési Osztály élére neveztek ki.

Mi volt a működési köre?

Sajnos, semmi sem lehetett, mert a megszálló román csapatok semmiféle gyűlést nem engedélyeztek.

Meddig maradt Ön az ügyosztály élén?

December 27-én, amikor szükségessé vált az ügyosztályok összevonása, miután a román intézők csaknem lehetetlenné tettek minden működést, többek között az én ügyosztályomat is megszüntették. Én azonban – mint a nemzeti tanács alelnöke – továbbra is állandóan bejártam a Főkormánybiztossághoz, az Apáthy szobájában tartózkodtam, s így minden mozzanatról tudomással bírok.

Meddig?

Egészen januárius 4-éig. Ezen az estén Budapestre utaztam.

Ki helyettesítette a főkormánybiztost?

A szervezeti szabályrendelet értelmében az Elnöki Ügyosztály vezetője, Vincze Sándor egyúttal helyettese volt a főkormánybiztosnak.

Plakátokat, röpiratokat küldött-e szét a nemzeti tanács vagy a Főkormánybiztosság?

Igenis, küldött szét sok ezer számra.

Kiknek?

A vidéki nemzeti tanácsoknak, különbség nélkül magyarnak, románnak és szásznak és hivataloknak is.

Mi volt ezeknek a tartalma?

Igen sokféle. Pl. nov. 4-én a hazatérő katonákhoz intéztünk felhívásokat, kérve, hogy ne szereljenek le rögtön, maradjanak még rövid ideig fegyverben, amíg a rend helyre nem áll.

Ki írta ezt alá?

Apáthy, Vincze és én.

Még milyen plakátok mentek szét?

Felszólítás a katonákhoz, hogy őrizzék meg a rendet és nyugalmat.

Ezt ki írta alá?

¹⁶ Consiliul Dirigent: kormányzótanács.

Mihályi Tivadar,¹⁷ Melczer Vilmos és Hock János. Azonkívül egy röpirat ment szét, Garami Ernő kereskedelemügyi miniszter beszéde a munkásokhoz, hogy mindenki lásson munkához.

Olyan plakátok nem mentek szét, amely alá nem volt senki aláírva?

Nem. Minden plakát és röpirat alá vagy az volt írva, hogy a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottsága, vagy a három elnök neve.

Nekünk pedig biztosítékunk van arra, hogy aláírás nélkül is küldött Apáthy úr plakátot.

Az hamis bizonyíték lehet. Mert valamennyi plakátot, amiket nem kaptunk Budapestről, én fogalmaztam, aztán átküldtem lefordítás végett a Román Nemzeti Tanácshoz, minthogy az volt a megállapodásunk, hogy minden röpirat, plakát három nyelven fog megjelenni.

Ismétlem, bizonyítékunk van, hogy aláírás nélkül plakát ment szét.

Ki van zárva. Azonban kérem jegyzőkönyvbe venni, hogy a plakátok szétküldése milyen technikai módszer alapján történt. A plakátok csomagokban mentek az egyes hivatalokhoz vagy nemzeti tanácsokhoz, s külön levél ment Apáthy aláírásával minden címre, kérve a terjesztést. Így tehát könnyen megeshetett az, hogy bármiféle, bárhonnán jövő nyomtatványcsomaghoz egy-egy ilyen külön levél hozzátartozott.

Ön december 8-ától január 4-ig állandóan Kolozsvárott volt?

Igen!

Sehová nem utazott el?

Sehová.

Hát Apáthy úr is egész idő alatt itt tartózkodott, dec. 9-től január 4-ig?

Igen.

Nem utazott el sehová?

Nem.

Biztosan tudja?

Egész biztosan.

Hogy lehet az, hiszen ő fél napra pl. autón elutazhatott anélkül, hogy Ön tudna róla?

Nem lehet, mert én minden reggel fent voltam az ő hivatali szobájában, estig ott tartózkodtam, s ő kivétel nélkül minden nap feljött 10-11 óra körül, s estig fent maradt. Tehát egész határozottan állítom, hogy fél napra sem távozott Kolozsvárról.

December 22-én itt egy gyűlés volt. Ott volt Ön?

Ott voltam, beszédet is tartottam, sőt a gyűlés előkészítését is magam végeztem.

Mi volt a célja ennek a gyűlésnek?

¹⁷ Mihali, Teodor (1855–1934) politikus, memorandista. 1926-ban és 1927–1931 között Kolozsvár polgármestere.

Demonstrálni akartuk azt az akaratunkat, hogy tovább is Magyarországhoz csatolva akarunk maradni. [...]

Apáthy úr is beszélt ezen a gyűlésen?

Hogyne, ő volt az első szónok.

S mit mondott?

A kölcsönös megértés apostolaként a Magyarországhoz való hűséget fogadta meg.

A Főkormánybiztosság osztályfőnökei húztak-e fizetést?

A szervezeti szabályrendelet értelmében járt volna mindenkinek fizetés, de nem mindenki vette fel, én például lemondtam róla, s tudom, hogy mások is.

Apáthy húzott-e fizetést?

Úgy gondolom, hogy nem vette fel a neki járó fizetést, de határozott feleletet erre nem tudok adni.

A százados ekkor kijelentette, hogy befejezte a kihallgatásomat. Erre én két megjegyzésre kértem engedélyt, s kértem, hogy azokat jegyzőkönyvbe vegye.

Először: Többször hangoztatták hivatalos román körök, hogy Apáthyt bolsevista agitáció miatt tartóztatták le, csodálkozom tehát, hogy ez irányban nem intézett hozzám kérdést a vizsgálat során. Kérdés nélkül ki kell tehát jelentenem, hogy 20 év óta ismerem Apáthyt, módom volt megismerni legtitkosabb gondolatait is, meg kell tehát állapítanom, hogy semmi sem állott tőle távolabb, mint a bolsevizmus. Az ő politikai gondolkodásmódja a konzervativizmus felé hajlott, a nemzeti tanácsban is összeütközései voltak a szociáldemokratákkal, mert azoknak a törekvéseit is túlzottaknak tartotta. A bolsevistákról pedig az volt a többször kifejezett véleménye, hogy rablók, gyilkosok. Január 4-én este, amikor utoljára találkoztam vele, arra kért, közöljem Károlyi Mihállyal azt az üzenetét és tanácsát, hogy oszlasson fel minden munkástanácsot, katonatanácsot, tűzzel-vassal, a régi katonai fegyvelemmel állítsa helyre a rendet, s végezzen a bolsevizmussal.

Második megjegyzésem: Apáthy december hó utolsó hetében igen sok anonim levelet kapott s szóbeli figyelmeztetést is. Értesítik róla, hogy a román vezető körök elhatározták letartóztatását, mert szívós, tántoríthatatlan nemzeti érzése akadálya az ő törekvéseiknek. Annyira komoly és megbízható értesüléseink jöttek erről a készülő erőszakosságról, hogy én arra kértem őt, utazzék el Budapestre, s én az ő távollétében feloszlatom a Főkormánybiztosságot, amelynek működését úgyis teljesen megbénítják a románok. Ő erre már-már készen is volt, azonban akkor érkezett ide Berthelot tábornok, akinek Apáthy elmondta ezt az értesülését. Berthelot ámulva mondta, hogy az képtelenség, csak agyérém, őt nem lehet letartóztatni. Másnap Vierne kapitány francia összekötő tiszt az én jelenlétemben mondotta Apáthynak, hogy nincs oka semmitől tartani. Apáthy tehát maradt, s két hét múlva letartóztatták. Előre elrendezett s elhatározott tervnek a végrehajtása volt ez tehát. A hadbíró erre megjegyezte, hogy ezek mindenesetre súlyos dolgok, de minthogy ő ezekre nézve kérdést nem intézett, tehát nem is veheti

jegyzőkönyvbe, azonban úgy látja, hogy Apáthyt is alaposan ismerem, az ügyet is tisztán látom, tehát gondoskodni fog arról, hogy idézést kapjak a főtárgyalásra, ott mondjam el ezeket, sokkal hatásosabb, sikeresebb és eredményesebb lesz ott ez a leleplezésem, s ő meg van győződve róla, hogy nagy hasznára lesznek Apáthy ügyének. Megkérdeztem még, mikorra lehet számítanunk körülbelül a főtárgyalásra, mire azt felelte, hogy nem őtőle függ, ő körülbelül be is fejezte vizsgálatát.

Ezek után azt mondta, ha nem kételkedem abban, hogy becsületesen és híven azt vette jegyzőkönyvbe, amiket mondtam, akkor írjam alá a jegyzőkönyv minden oldalát anélkül, hogy felolvasná, s a tolmács lefordítaná, mert ez igen sok időt venne igénybe. Kijelentettem, hogy nem kételkedem becsületeségében, s a jegyzőkönyvet aláírtam.

Janovics Jenő

Megjelent: Sas Péter: *Janovics Jenő feljegyzése 1919. február 27–28-i beidézéséről és kihallgatásáról*. Lymbus, Magyarságtudományi Közlemények 2012–2013. Budapest, 2014. 293–308. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00010/pdf/EPA01500_lymbus_2012-2013_293-308.pdf (lekérdezés: 2020. június 25.).

2.

A Hunyadi téri színház

(részletek)

Kolozsvár, 1942.

Népies darabok sorozatos előadásai

A Népies darabok sorozatos előadásainak rendjén tizennégy darab szerepelt:

1. *Bacchus*. Egy pálos szerzetes XVIII. századbeli bohózatos játéka, amelyhez a színház megbízásából Seprődi János állított össze korabeli zenét. A mulatságos darabot igen nagy tetszéssel fogadta a közönség.

2. *A Luca széke karácsony éjszakáján*. Katona József darabja, amelynek előadása előtt az igazgató párhuzamot vont a dráma kétféle elemű összetétele között. Katona József írói törekvése – állapította meg a bevezető magyarázat – a látszat ellenére is a népies elem érvényesítésére irányult, s a rémdramai elemek erőszakolásával csupán a kor kívánalmainak óhajtott eleget tenni. Mint a színpadi íráshoz vonzó s maga is színészkedő ember a külső hatást akarta ezzel biztosítani. Arra kérte a közönséget az előadó, hogy szerető figyelmét és egész érdeklődését a népies vonásoknak szentelje, és ne mosolyogjon a kor hangulatára jellemző véres események kigondolásán.

És mi történt? – Az történt – írja Sebesi Samu az *Ellenzékben* –, hogy szerető figyelemmel kísérték a bevezető előadást is, a nép alakjait is, de *A Luca széke*

megírása óta hiába vitték tökéletességre a gőz feszítő erejét, hiába fogták igába a villamosságot, hiába repülünk a föld fölött, a tengeren és a levegőben az elemek szárnyain, és egy új világ eszméinek hiába állítottak új oltárokat, mert egy század múlva is Katona József népe ült a színházban, és olyan tapsot zúdított a rémdráma gazembereinek bukására, a szenvedők vigasztalására és az igazság győzelmére, hogy akármilyen finom szövésű, modern vagy klasszikus dráma megirigyelhetné a fergeteges sikert. És ebből nem az következik, hogy a mi népünk vagy a mi munkásosztályunk irodalmilag elmaradottabb volna Nyugat bármelyik népénél, hanem az, hogy a gyakran lefitymált romantikában, ha még oly rémes is, az emberi élet két drága csöppje, a könny és a vér benne van, s ezt a tömeg sohasem tagadja meg.

3. *Peleskei nótárius*.¹⁸ Szentgyörgyi István el nem felejthető, kort idéző alakításával.

4. *Szökött katona*. Szigligeti Ede iránymutató színműve.

5. *Csikós*.¹⁹

6. *A cigány*.²⁰

7. *Betyár kendője*.²¹

8. *A falurossza*.²²

9. *Tolonc*.²³

10. *Piros bugyelláris*.²⁴

11. *Sárga csikó*.²⁵

12. *Felhő Klári*.²⁶

13. *A bor*.²⁷

14. *Gyimesi vadvirág*.²⁸

A kolozsvári színház már akkor a népies elemek kutatásának és értékelésének fontosságára irányította a közfigyelmet, amikor a mai divatos falukutatások gondolatban sem éltek.

Különösen szép ünnepet ült a színház a népies darabok sorozatának hatodik estéjén, 1918. február 20-án, amikor Szentgyörgyi István születésének 77. évfordulója volt. *A cigány* került színre, s előadás előtt nyílt színpadon az egész szín-

¹⁸ Gróf Gvadányi József (1725–1801) szatirikus verséből írt színházi darab.

¹⁹ Szigligeti Ede: *Csikós*. Népszínmű, 1846.

²⁰ Szigligeti Ede: *A cigány*. Népszínmű, 1853.

²¹ Abonyi Lajos: *A betyár kendője*. Népszínmű, 1872.

²² Tóth Ede: *A falu rossza*. Népszínmű, 1874.

²³ Tóth Ede: *A tolonc*. Népszínmű, 1878.

²⁴ Csepreghy Ferenc: *A piros bugyelláris*. Népszínmű, 1878. (Németül: Die rothe Brieftasche. Kolozsvár, 1880.)

²⁵ Csepreghy Ferenc: *A sárga csikó*. Népszínmű, 1877.

²⁶ Rátkay László: *Felhő Klári*. Népszínmű, 1886.

²⁷ Gárdonyi Géza: *A bor*. Népdráma, 1901.

²⁸ Géczy István: *Gyimesi vadvirág*. Népszínmű, 1897.

társulat jelenlétében a legmagyarabb művész előtt a színház igazgatója a következő fogadalmat tette:

Kedves Pistám! Különös kegyelme Istennek, különös öröme és büszkesége a mi színházunknak, hogy abban a magas korban, amelyet Te elértél, olyan friss egészséggel, annyi munkakedvvel, olyan töretlen szellemi és testi erővel élhetsz hivatásodnak. A nemes művészi kincset, amit Tebenned bírunk, méltóképpen alig lehet értékelni. Emlékezni akarunk minden évben hálával, szeretettel és bensőségesen a Benned bírt gazdagságunkra, s ezért mindaddig, míg szerencsés lehetek a színház élén állani, születésed évfordulóján, február hó 20-án ünnepi előadást rendezünk tiszteletedre. S minden ilyen évfordulón örökös tagsági illetményeid pótlásaként az előadás teljes bevételén kívül 500 koronát fog Neked a színház kifizetni. Remélem, hogy nemcsak nekem, hanem majdan utódaimnak is sok-sok éven át lesz alkalma és gyönyörűséges öröme ezeket az ünnepi előadásokat megtarthatni.

A kolozsvári színház boldogan tartotta meg ezt a fogadalmát. Szentgyörgyi közel járt már a kilencvenedik évéhez, amikor ilyen ünnepi előadás alkalmával a *Sárga csikó* Puszta bírójában ruganyosan, frissen ugrott az asztal tetejére, s száz szál gyertya között ropta ott a csárdást a csaplároslánnyal, annyi kellemmel, annyi tűzzel, mint egy ifjú legény. Ezeken a Szentgyörgyi-ünnepeken mind az erdélyi művészet nemes és tiszta múltja elevenedett meg.

*

[...] ²⁹

A színészek gazdasági helyzete a háborús évek alatt

Hogy teljes legyen a képe a színház háború alatti életének, vázolnunk kell a színészek gazdasági helyzetét, mert régi tapasztalat, hogy a gazdasági válság károsan ütközik ki minden színház művészi életéből. Gondokkal és nélkülözésekkel küzdő színészek nem szentelhetik minden idejüket, munkaerejüket és lelkesedésüket művészi feladatuknak. Arról már tettem említést, hogy a háború harmadik hónapjában, az általános fejvesztettség és kapkodás zűrzavaros idejében a színházi tagok fizetését csökkenteni kellett a helyek árának kényszerű leszállítása arányában. A színházra az önként vállalt hadi jótékonyosság kötelességei, a közönség megriadása és a szórakozásoktól való elhúzódása folytán igen komoly, olykor elviselhetetlennek látszó anyagi terhek súlyosodtak. A Színügyi Választmányunk 1918. március 8-án tartott üléséről felvett jegyzőkönyvben olvasható az a megállapítás, hogy a kolozsvári színház helyárai voltak abban az időben az egész országban a legalacsonyabbak, s a fővárosi színházak helyárainak egyharmadáig

²⁹ A szövegből a színház gazdasági kérdéseit taglaló részt nem közöljük.

sem emelkedtek. A Színkörben tartott mozgófénykép-előadások bevételei és a filmfelvételek jövedelmei tették lehetővé azt a csodát, hogy amikor a háború utolsó évében mindennek tízszeresére ugrott az ára, az egyetlen sziget a kolozsvári színház volt, ahol változatlanul megmaradtak a háború elején csökkentett alacsony helyárák. Szinte azt mondhatnók, hogy egy zsemlye akkori árából jegyet lehetett váltani a színházba. Ezzel szemben a színészek és műszaki munkások átmenetileg és rövid időre leszállított fizetését – mint mondtuk – az első megriadás elmúlása után a békebeli színvonalra állították vissza, s a megélhetés nehézségeinek fokozódását nyomon követte a fizetések százalékos emelkedése, drágasági segélyek rendszeresítése, házbérlékek, délutáni különdíjazások, kötelező föllépések után túlföllépő díjak, karácsonyi, húsvéti segélyek kiutalása. Mikor pedig a napi szükségletek beszerzése a fölemelt javadalmazások ellenére is nehézségekkel járt, az igazgatóság maga gondoskodott a nélkülözhetetlen házi szükségletek és élelmiszerek tárolásáról, s a tagok között való arányos elosztásáról. A színészek teljesen a színpadnak szentelhatték idejüket, munkaerejüket, minden gondolatukat, mert napi gondok nem örölték fel idegeiket.

[...] ³⁰

*

A vesztett háború után

1918 nyarán, amikor a Hunyadi téri színház negyedik háborús éve véget ért, a nagy színpadon is legördült a függöny: a háborút elvesztettük. Mire a kéthónapi szünidő után újra megnyíltak a színház kapui, a harcterekről özönlöttek vissza a katonák, riadalom ült minden nemzetéért aggódó lelken. Vezetés és irányító nélkül tántorgott az ország, kitört az – őszirózsás – forradalom, nemzeti tanácsok, katonatanácsok, munkástanácsok harsogtak zűrzavaros jelszavakat. Ebben a felfordulásban a színház munkája is megbénult széles ez országban mindenütt. A kolozsvári színtársulat azonban a régi fegyelem korlátai között maradt, a vezetést semmiféle színésztanács nem akarta kivenni az igazgató kezéből, sőt amikor a magyarországi színházak tagjai közös szóvirágok hangoztatásával detronizálták igazgatóikat, s bizalmi testületekre, színésztanácsokra ruházták a vezetést, a kolozsvári színház társulati gyűlésen, amelyen Nagy Adorján elnökölt, egyhangúlag kimondotta, hogy továbbra is a régi rend szerint óhajt működni, törhetetlenül bízik igazgatójában, s intézkedési jogát semmiben sem akarja csorbítani. A kolozsvári színház tehát ismét önálló úton járt egyedül az országban: amikor a háború kitört, az összes magyar színházak bezárták kapuikat, szélnek bocsátották tagjaikat, egyedül a kolozsvári színház kezdte meg pontosan működését, és fizette szünet nélkül tagjait; a színészek most azzal feleltek az igazgatónak erre a gesztusára, hogy amikor valamennyi színházban kivették a kormányrudat a volt

³⁰ A gazdasági bekezdéseket itt nem közöljük.

vezető kezéből, ők rendíthetetlen hűséggel fogadták, hogy az eddiginél is szigorúbb fegyelem korlátai között akarják szolgálni a magyar színjátszás ügyét igazgatójuk irányítása mellett. Egyetértés, bizalom és összhang volt a színház munkájában vezetés és színészek között ezekben a féktelenül szabados időkben, amikor mindenki a saját forró feje után törtetett egyéni érvényesülése felé. Meg akartam előzni azt, hogy ez az idegesség, amely a társadalom rétegeiben, minden hivatalban és intézményben romboló erővel pusztított és lángolt ebben az időben, lehetetlenné téve a rendes és fegyelmezett munkát, a színház életébe is beférkőzzék. 1918. december 5-én tehát társulati gyűlést hívtam össze, megkérdeztem, miben éreznek hiányt, mik azok a kívánságok, amelyeknek beteljesedése biztosítaná továbbra is az eddigi rendet és munkafegyelmet. A társulat tagjai tanácsatanul állottak a nem várt kérdéssel szemben, tehát azzal rekesztettem be a gyűlést, hogy válasszanak maguk közül öt-hat tagú bizalmi testületet, amely majd közli velem azt, amit orvosolni, javítani kellene. Ez a bizalmi testület néhány nap múlva be is nyújtotta memorandumát, amelyre én azonnal a próbatáblára kifüggesztett értesítésben válaszoltam. Közlöm itt ezt a választ, mert bizonyosságtétele annak az összhangos és bizalomteljes együttműködésnek, amely azokban a gyászos, forradalmi időkben uralkodott a kolozsvári színház tagjai és igazgatója között:

Közölni akarom Önökkel azt, hogy járandóságait milyen formában, milyen arányban rendeztem. A memorandumban foglalt valamennyi óhajukat teljesítettem, sőt annál sokkal messzebb mentem. Sokkalta többet biztosítok Önöknek, mint amit kértek. Azt akarom, hogy béke, megelégedettség honoljon a színházban, mert igazi, komoly művészi munka, a fegyelmezett rendtartás csak gond nélküli megelégedésből fakadhat. Tehát: ami az elvet illeti, újólag és félreérthetetlenül hangsúlyozom, amit a legutóbbi társulati gyűlésen is kijelentettem, hogy semmiféle művészi, szereposztási, szerződtetési, vendégszereplési, műsorkészítési dologba senki sem szólhat bele, ez kizárólagos és egyedüli joga marad az igazgatónak. Ezzel szemben: minden év február 15-ig nyilatkozom, kinek működésére reflektálok a következő évre. Aki addig felszólítást nem kap, olybá veheti, hogy a színház igazgatója nem hajlandó őt szerződtetni. Az a tag, aki vásár- és ünnepnapokon úgy a délutáni, mint az esti előadáson is működik, az esetleges délelőtti próbán nem köteles részt venni. A fizetések e szerződési évben még utólagos félhavi részletekben folyósíttatnak, de szeptembertől kezdve már előleges félhavi részletekben fognak kifizettetni. Minden tagnak nyugdíjszázalékát, adóját, betegsegítő pénzi illetékét a sajátomból fedezem. Olyan kardalos és kardalosnő, aki három évnél rövidebb ideje van a színi pályán, legalább havi 250 korona fizetést kap. Aki betöltötte három évét, de nem érte el a hat működési évet, legalább 450 korona havi fizetést kap. Aki a hat évet betöltötte, legalább 650 koronát kap havonként. Az első ügyelő és a sűgő ugyanolyan fizetési osztályba tartozik, mint a hatévi működést betöltött kardalosok. A magánszereplők létminimuma 700 korona. Akinek a fizetése drágasági pótlékkal együtt nem érte el ezt

az összeget, kiegészítés gyanánt kapja a különbözetet. Végül azok a női és férfi magánszereplők, karmesterek, akiknek a fizetése a drágasági segéllyel eddig meghaladta a havi 700 koronát, továbbra is változatlanul kapják az eddigi háborús pótlékot, s most újabb drágasági pótlék gyanánt a szerződésben kikötött törzsfizetésük 25 százalékát fogják kapni. Valamennyien az eddigi és az új drágasági segílyt együttesen félhavi utólagos részletekben fogják fölvehetni. Ezenkívül a színház kardalasnői fizetésüknek 30 százalékát külön ruhapénz gyanánt kapják, az összes női magánszereplők fizetésük nagyságára való tekintet nélkül pedig a létminimumként megszabott 700 koronának 40 százalékát, vagyis 200 koronát fognak kapni havonként ruhapénz gyanánt. A ruhapénzeket szintén félhavi utólagos részletekben folyósítja a főpénztár. Minden délutáni előadásban részt vevő tag, tekintet nélkül arra, hogy játszik-e este is, vagy nem, külön fellépődíjat kap, és pedig a rendes helyárrakkal tartandó délutáni előadásokon egész napidíjat, a leszállított helyárrakkal tartandó délutáni előadásokon fél napidíjat. Mindezt önként és szívesen adom, viszont megkövetelem azt, hogy mindenki egymás iránt való becsüléssel s a színpad komoly tiszteletével, szigorú fegyelemtartással fogja végezni hivatását. Kelt Kolozsvárott, 1918. december hó 9-én. Dr. Janovics Jenő igazgató.

A színház tagjai mély hálával fogadták intézkedésemet. Nem is volt zavar, baj vagy félreértés soha, egy pillanatig sem a színház belső életében.

*A Hunyadi téri színház élete és fogadalma
a románok bejövetelét megelőző napokon*

Az idegek túlfeszültsége, a másnapról való riadt félelem, a sötét és reménytelen bizonytalanság azonban súlyos teherként ült a közönség lelkén. Nem csoda, ha ilyen zaklatott állapotban a színház nézőtere üresen kongott, hiába volt a színészek lelkes és lelkiismeretes igyekezete. Sokszor bizony meg sem lehetett tartani a hirdetett előadást a folytonos utcai tüntetések, lövöldözések miatt. Az emberek házuk táját őrizték, bezárkóztak, nyugtalanul lesték a híreket. A románok egyre jobban közeledtek Kolozsvár felé. A menekültek tízezrei özönlöttek a város utcáin, vagy vonultak át, vándoroltak tovább lerongyoltan, szekérre rakott cókmojúkkal, némelyek csak egy szál ruhájukban. Rettenetes izgalom vált úrrá. S ez beszivárgott a színház tagjai közé is. Az elcsigázott menekülők, akik mindenüket elvesztették, felnagyított hírekkel rémítették az itteni lakosságot is. Fantasztikus eseteket suttoztak a kegyetlenségről, amellyel a bevonuló románok sarcolják és tiporják a magyarságot. Nyugtalanság támadt a színházban is. Az ijedősebbek gondterhelt arccal kérdezték, nem kellene-e a színház egész személyzetével a menekülőkhöz csatlakoznunk, s legalábbis Nagyváradig vándorolnunk? Mikor ez a kívánság egyre hangosabb lett, összehívtam a társulatot, s ott rövid szavakkal adtam a tagok tudtára álláspontomat. Erről az utolsó magyar társulati gyűlésről ezt írtam akkoriban naplójegyzeteimben:

1918. december 21.

A városban rendkívül nagy az izgalom. Az előadásokat alig lehet megtartani ezekben a zaklatott napokban. Az emberek bezárkóznak, házuk táját őrzik, nem járnak a színház felé, s ezt nem lehet csodálni. A román csapatok már Kolozsvár szomszédságában vannak. A menekültek tízezrei özönlenek a városba vagy vonulnak át az utcákon. Lerongyolódva, szekérre rakott holmijukkal. Rettenetes izgalom vált úrrá, s ez beszivárgott a színház tagjai közé is. Az elcsigázott menekültek felnagyított híreket terjesztenek, rémítik az itteni lakosokat is. A brassói színház sorsáról szomorú hírek jönnek. Igen sokan a színház tagjai közül, különösen olyanok, akiknek hozzátartozói Pesten élnek, állandóan a nyomomban vannak, és tanácsolják, hogy meneküljön az egész színház Nagyvárad felé, amíg nem késő. Miután ez a kívánság egyre hangosabb lett, a mai napra, reggel kilenc órára összehívtam a színpadra az egész társulatot.

Rövid szavakkal adtam tudtára a tagoknak álláspontomat: vegyétek tudomásul, hogy én nem mozdulok a helyemről. Ezt a színházat, amelyet gondozásomra bíztak, védeni fogom, amíg lélegzem. Bármi történik is, strázsahelyemen maradok. Nem tudom, mit hoz a holnap, éppen ezért nem tartok vissza senkit, és nem befolyásolok senkit elhatározásában. Aki menekülni akar, akit családi viszonyai elszólítanak innen, jó szerencsét kívánok neki, útiköltséggel is ellátom. Akik itt maradnak velem, azoknak Isten segedelmében bízva gondozója és védelmezője leszek a reánk szakadó megpróbáltatások között. Jöjjetek egyenként hozzám, nézzetek a szemembe, nyújtsátok felém a kezeteiket, s őszintén mondjátok azt, ami szívetekből kikíváncozik. Menni akartok vagy velem maradni? Szavamra pillanatnyi csönd támadt. A nagy, félhomályos színpadon a lélegzés is hallatszott. Kétszázötven, nehéz gondokkal vívódó magyar ember lélegzetvétele. A nagy némaságot szívből felcsendülő női hang törte meg. Poór Lili hangja. Csak ennyit mondott:

– Itt maradunk!

Mindenki ránézett, mert tudták, hogy családja, rokonsága, mindene Pesthez kötötte. De a következő pillanatban mint mázsás súly alól felszabaduló elszántság viharzott végig a visszhang kétszázötven ember ajkáról:

– Itt maradunk!

Most az öreg Szentgyörgyi István dobbant felém. Kezét nyújtotta, csontos, mezei munkától kérges, görcsös kezét. Napszitta, ráncokkal szántott arcán egy könnycsepp gördült le, s éppen a kezem fejére hullott. Hangja kemény volt, szava pattogó:

– Itt maradunk! Hová is mennénk? Itt maradunk ősi jussunkon. Melletted maradunk, bármi szakadjon is ránk. Veled maradunk! Vezess bennünket!

Több szó nem esett. Némán, hangtalanul jöttek felém, színészek, színésznők, munkások, zenészek, kardalosok, táncosok, kezüket nyújtották, fogadalomként, hogy együtt maradunk. Akik egy nappal előbb még lekóadt fejfel sűrgették, hogy

meneküljünk, most szikrázó szemekkel, dacos határozottsággal szorították kezemet. Sokan voltak közöttük, akiknek szülei, hozzátartozói Pesten éltek, ezek a bizonytalan sors mellett a bizonyos elszakadást is vállalták, ki tudja, mennyi időre. Mert hiszen a románok akkor már Apahidán voltak.

Eddig a naplójegyzetem. Együtt is maradtunk úgy, ahogy ihletett pillanatban Szentgyörgyi István parancsolta társainak. Ez a fellobogó lelkesedés és áldozatkészség mélyen megrendített, és szilárdabbá tette kötelességérzetemet, de tartottam attól, hogy lesznek, akik elcsüggednek, akiknél a felszított láng kialszik, odaállítottam hát a színház hátsó kiskapujához a hatalmas, zárt, kárpitozott bútorszállító kocsinkat, s meghagytam öreg Szilágyi Jánosnak, a színház kocsisának, hogy legyen készen bármely percben arra, hogy Nagyvárad irányába kell indulnia. Akiket a közeledő vihar megfélemlít, s az utolsó percben megbánják lelkes fogadalmukat, felszállhatnak a nagy szállítókocsira, vihetik magukkal kisebb cókémókjukat is. Nem jelentkezett senki. Karácsony ünnepén, amikor a románok már bevonultak Kolozsvárra, és menekülésre többé nem lehetett gondolni, a díszletraktár kocsiszínebe vontattam a nagy, kipárnázott bútorszekeket.

Forrás: Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház* (Kézirat, 1942). Megjelent: a Korunk Baráti Társaság kiadásában. Kolozsvár, 2001. Szerk. Kötő József.

BÁNFFY MIKLÓS

POLITIKUS, KÜLÜGYMINISZTER, ÍRÓ, SZÍNHÁZI RENDEZŐ

(Kolozsvár, 1873. december 30. – Budapest, 1950. június 6.)

• „CSAK A JÖVENDŐ AGGODALMA MARADT”

KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN

Bánffy Miklós 1873. december 30-án született Kolozsváron.¹ Apja gróf Bánffy György, anyja báró Bánffy Irma. Bánffy Miklós 1891. június 26-án tett érettségi vizsgát a budapesti VII. kerületi M. Kir. Állami Gimnáziumban,² 1891 szeptemberétől a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója volt, ezt követően 1893. október 11-től a budapesti egyetemen folytatta tanulmányait.

A doktorátus megszerzése után a kibontakozó erdélyi szövetkezeti mozgalomba kapcsolódott be. 1897. augusztus 29-én felszólalt az Erdélyi Gazdasági Egylet értekezletén, ami Erdély-központú hitelszövetkezet tervére vonatkozott. 1899-ben már Fiumében volt tiszteletbeli fogalmazó, egy évvel később segédtudósító Berlinben. 1904-ben csatlakozott az ifj. Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárthoz, amelynek tagja maradt a párt feloszlásáig,³ közben 1906-tól Kolozsvár és Kolozs megye főispánja volt,⁴ végül mindkettőről lemondott, amikor 1910-ben megválasztották Kolozsvár II. választói kerülete országgyűlési képviselőjének. A politikai tevékenység mögött lassan kibontakozott szépirodalmi munkássága a *Naplegenda* (1906) és *A Nagyúr* (1912) című színművek képében, továbbá megjelenés előtt állt novelláinak első gyűjteményes kiadása, *A haldokló oroszán* (1914-ben jelent meg).⁵

Részt vett az 1910-ben alakuló Turáni Társaság ülésein is,⁶ 1917-től, Radisich Jenő halála után megválasztották a művészeti szakosztály elnökének.⁷ Közben

¹ Születési időpontjára lásd *Az Losontzi Bánfi familiának nemzetséges könyve*. Ráday Levéltár (továbbiakban: R. L.) C/6 Bánffy Miklós gróf iratai 435. lapján található bejegyzés szerint Bánffy Miklós 1873. december 29-én született.

² A budapesti VII. ker. M. Kir. Áll. Gimn. Igazgatósága bizonyítványa, 1896. dec. 13. (R. L. C/6 Bánffy Miklós gróf iratai)

³ Kilépéséről: Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 376.

⁴ Főispáni kinevezése 1906. április 21-én kelt, az esküt 1906. május 3-án tette le. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 148. Belügyminisztérium elnöki iratok. 806/1910.

⁵ Kisbán Miklós: *A haldokló oroszán*. Budapest, 1914. 203.

⁶ MNL OL P 1384. Turáni Társaság iratai. 10/1912.

⁷ MNL OL P 1384. Turáni Társaság iratai. 238/1917.

1916-ban az utolsó magyar király koronázásának művészi rendezésével bízták meg, melyről részletesen beszámol memoárjában.⁸

Az 1918-as októberi forradalmat tragédiaként élte meg, s meglehetősen kemény bírálattal illette közeli rokonát,⁹ ifjúkori barátját, Károlyi Mihályt. A Székely Nemzeti Tanács diplomáciai megbízatása¹⁰ a legjobbkor érkezett, mely szerint felkérték, hogy világosítsa fel a nyugati közvéleményt a valós magyarországi helyzetről. Bécs, Berlin és Koppenhága, Hága volt a diplomáciai út célpontja, majd Anglia következett volna, de ez végül megghiúsult, és a lehetetlen helyzetből Bethlen István sürgönye mentette ki: Kun Béláék bukásakor Bánffy hazatért, és 1919. augusztus 4-én Bécsben részt vett a polgári pártok találkozásán (Bethlen István, Pallavicini György, Zichy Aladár, Sigray Antal, Szmrecsányi György, Beniczky Ödön, Gömbös Gyula stb.). Októberben a Magyar Királyság Pártja megtartotta alakuló gyűlését, november 6-án alakuló közgyűlését, amelyen Bánffy Miklós, Herczeg Ferenc, Ráday Gedeon és Prohászka Ottokár vezetőségi tag lett. A párt a „közjogi jogfolytonosság elvének” alapján állt, és kinyilvánította „a királyi trónnal kapcsolatos függő kérdések rendezéséig minden egyéni mozgalomtól” való tartózkodását. Bánffy Miklós 1921. április 17-én miniszterré történő kinevezésével lemondott az elnökségről, nyitóbeszédével május 10-én bemutatkozott a parlamentben. Témája igen fontos kérdéseket érintett: benne a trianoni békét és a kisebbségek védelmét részletezte, ugyanakkor egyértelmű állást foglalt a háborús felelősség egyoldalú elismerése ellen. Mérsékelt politikus volt, sok támadás érte a királypuccsok¹¹ körüli nemzetközi helyzetben, miközben az országot

⁸ A koronázással kapcsolatos élményeiről: *Emlékeimből*. Első kiadás: Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1932.

⁹ Károlyi Mihály nagyanyja, Károlyi Edéné Kornis Klarisse Bánffy nagynénje volt. „Ember voltában, úgy hiszem, jobban ismertem, mint bárki. Közeli rokonom, és [...] legtávolabbi gyerekkorunk óta – én hétéves voltam és ő hat, midőn tehát először találkoztunk – úgyszólván testvéri barátság fűzött hozzá, mely utóbb az ifjúság viharos éveit is betöltötte. Fennmaradt továbbra az is, bár az élet lassanként más-más utakra vitt – más-más utakra vitt a természetünk is –, míg végül fölfogásban és világnézetben egymástól teljesen elszakadtunk. Mégis fennállott közöttünk a gyermekkorból eredő intim viszonyunk. Tegyük hozzá, Károlyi Mihály és leánytestvére első unokatestvérek gyermeke. Talán ez volt az oka, hogy nyúlászajjal és farkastorokkal jött a világra [...]. Születésekor az anyja már tüdőbajos volt, és alig három év múlva meghalt. A hátrahagyott két árvát nagyanyjuk, a nagynéném veszi magához.”

¹⁰ Batthyány Tivadarral való vitájához lásd az *Emlékeimből* (Szépmíves, 2017), illetve Batthyány Tivadar: *Beszámolóim* (Szépmíves, 2017) című kötetet.

¹¹ IV. Károly ottani hívei által felbízattva 1921. március 27. és április 5. között visszatért Magyarországra, hogy ismét elfoglalja a trónt. Érkezéséről nem értesítette még magyarországi híveit sem. Horthy Miklós kormányzótól követelte a hatalom átadását. Horthy ekkor még le tudta beszélni erről, a környező antantállamok fenyegetésére és a belpolitikai helyzetre hivatkozva. Károly némi huzavona után április 5-én hagyta el az országot, mikor Horthy Lehár Antal ezredest utasította, hogy kísérje át a királyt a határon. Ezután Károly visszavonult Szombathelyre, majd újra – ezúttal levélben – felszólította Horthyt a hatalom átadására. Időközben Szombathelyre gyűltek a királyhű arisztokraták, és az ott állomásozó katonaság is a király mellé állt. Horthy – rövid ha-

felvették a Népszövetségbe, lezajlott a sikeres soproni népszavazás, de elsősorban a legitimistákkal gyűlt meg a baja, ami végül a lemondásához vezetett. Időközben Európa ismét megbolydult, Lloyd George 1922 őszén megbukott,¹² Törökország nekiment a sèvres-i békének, Olaszországban hatalomra került Mussolini.¹³ Máris összeomlani látszott az első világháborút lezáró törekeny békék sora. Budapesten tétovasággal vádolták a külügyet, többen máris revíziót kiáltottak. Bánffy félreállt.

1923 nyarán hazalátogatott szülőföldjére. Már ekkor felvetődött benne a gondolat, hogy végleg hazatelepül, és végül 1926-ban valóban visszatért az immár Románia részét képező Erdélybe. A román király kezéből személyesen kapott román állampolgárságot azzal a feltétellel, hogy tíz évig nem politizál. Felismerte, hogy az akkori romániai politikai viszonyok között a legfontosabb feladat a megmaradáshoz elengedhetetlen kulturális intézmények megtartása, a kisebbségi helyzet szorításában működésük biztosítása. Mivel teljes körű politikai jogait csak tíz évvel a román állampolgárság megszerzése után nyerhette el, az irodalmi életbe kapcsolódott be. Ekkor jelentek meg sorra nagy regényei, a *Reggeltől estig* (1927), a *Fortéjos Deák Boldizsár Memoriáléja* (1931) és az *Erdélyi történet c. trilógiája* (*Megszámláltattál...*, 1934; *És hijjával találtattál...*, 1937; *Darabokra szaggattatol...*, 1941), ekkor írta *Martinovics* című színművét (1931). Fő tevékenysége az Erdélyi Helikon szellemi irányítása volt.¹⁴ A nyílt politizálástól va-

bozás után – ismét elutasította a hatalom átadását, és utasította a katonai parancsnokot, hogy távolítsa el a királyt az országból. Mivel Károly akkor még ellene volt az erőszakos hatalomátvételnek, tudomásul vette a történeteket, és antantkatonák kíséretében visszatért Svájcba. Az eset után erősen megrendült a bizalma Horthyban, aki előzőleg több levelében is hűségnyilatkozatot tett neki. A lezajló eseményeket a korabeli sajtó „húsvéti királypuccsnak” nevezte el. Másodszor 1921. október 20-án tért vissza repülőgéppel a nyugat-magyarországi Dénesfára. Ellenkormányt alakított, és vasúton Budapest felé indult Ostenburg-Moravek Gyula Sopronban állomásozó csendőr csapataival, amelyeket az útba eső helyőrségekben kissé kiegészített. Erre a környező államok bejelentették, hogy amennyiben Magyarország nem tudja meggátolni a király visszatérését, majd az ő csapataik megteszik azt. Ennek hatására Horthy kiadta a parancsot a fegyveres ellenállásra. Október 23-án Budaörsnél ütköztek meg a Lehár Antal vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló királyhű és a nyugállományból visszatérő Nagy Pál honvéd altábornagy által irányított kormányhű csapatok, utóbbiak derekát a fővárosban gyorsan mozgósított egyetemi zászlóaljok adták. Rövid tűzpárbaj után a kormánycsapatok körülfogták a királyi katonákat, mire azok megadták magukat. A király visszatérési ügyének megfelelő lezárását Edvard Beneš magyarellenes kampánya még sürgetőbbé tette. Beneš ugyanis az esetet újabb megszállás előkészítésére próbálta felhasználni, amelyhez Jugoszláviában partnerre talált, míg a románok igen higgadtan viselkedtek. A hisztériakampány arra sarkallta a magyar kormányt, hogy mihamarabb szabaduljanak meg Károlytól. Tartózkodási helyéül a Portugáliához tartozó Madeira szigetét jelölték ki az antanthatalmak, ahol 1922. április 1-én Károly elhunyt.

¹² A brit törökpolitika miatt, melynek folytán a törökök megtámadták Szmírnát, Ankara eltörölte a szultanátust, és egy év múlva kikiáltották a köztársaságot.

¹³ 1922. október 31.

¹⁴ *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája (1924–1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest, 1980.

lóban távol maradt, de mint az Erdélyi Református Egyház főgondnokának és a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági elnökének kiemelt helye volt az erdélyi közéletben, nem is beszélve arról, hogy a kolozsvári *Ellenzék* részvényese is volt. „Egyéniségének ritka sokoldalúsága, minden iránt érdeklődő rugalmas szelleme, amellyel otthonos volt a gazdasági és társadalmi életben éppúgy, mint az irodalomban és művészetben, de még inkább nagy politikai múltja a román kormány előtt is érdekessé tette a nevét, főként, mióta a Magyarországhoz való közeledés gondolata állandó napirendre került.”¹⁵

1939–1941-ben elvállalta a román kormány által életre hívott Magyar Népközösség elnöki tisztségét. A második bécsi döntés után újra visszavonult az aktív politikai szerepléstől, mert ellentétbe került Teleki Pál miniszterelnök kisebbségi politikájával, mely megítélése szerint gyűlölséget hintett el a magyarok és románok közt. Tagja lett a Felsőháznak, annak külügyi bizottságában foglalt helyet. 1943-ban Bethlen István megbízásából titkos tárgyalásokat folytatott Bukarestben Iuliu Maniu volt román miniszterelnökkel, a Román Parasztpárt ez időben félretolt elnökével az erdélyi román–magyar megegyezés ügyében.¹⁶ 1944 őszén a háborúból való kiugrás érdekében többször személyesen tárgyalt Horthy kormányzóval. Bánffy Miklós politikai szerepe ezzel lényegében véget ért.

A háború utáni Romániában újra és újra bizonyítania kellett, hogy 1944 őszén nem a németekkel menekült el, hanem ugyanazért szállt síkra, amiért Románia 1944. augusztus 23-án, amikor a románok egy nap alatt átálltak. 1947-től sorozatosan kérvényeznie kellett Magyarországra történő áttelepülését, míg végre 1949-ben elengedték. 1950. június 5-én halt meg Budapesten.

Bánffy Miklós írásaiból két részletet közlünk. Az *Emlékeimből* című memoár Ferenc József halálát, az első világháborút és az utolsó magyar király megkoronázásának körülményeit, az Osztrák–Magyar Monarchia agóniáját mutatja be.

A második közlés Bánffy Miklós *Huszonöt év* című befejezetlenül maradó emlékiratának részlete, mely éppen a trianoni döntés körülményeit taglalja.

BÁNFFY MIKLÓS FŐBB MŰVEI

A külkereskedelmi politika eszközei. Politzer. Budapest, 1902. (Újabb kiadása: *A külkereskedelmi politika eszközei.* S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Utószó Balog László. Szépművészeti Múzeum. Budapest, 2017.)

Kisbán Miklós: *Naplegenda.* Singer-Wolfner. Budapest, 1906.

Kisbán Miklós: *A nagy úr. Attila.* Színmű. Singer-Wolfner. Budapest, 1913.

Kisbán Miklós: *A haldokló oroszlán.* Singer-Wolfner. Budapest, 1914.

Kisbán Miklós: *Maskara.* Athenaeum. Budapest, 1926.

¹⁵ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 30-áig.* Budapest, 1941. 218–219.

¹⁶ Major Zoltán: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* H. L. Budapest, 1984. 232–236.

- Kisbán Miklós: *Martinovics*. Színmű. Erdélyi Helikon. Kolozsvár, 1931.
Emlékeimből. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1932. (Újabb kiadás: *Emlékeimből*. 1932. 2. bőv. kiad. Polis. Kolozsvár, 2001; *Emlékeimből*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Szépmíves. Budapest, 2017.)
Megszámláltattál... Regény, 1. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1934. /*Erdélyi történet*/.
És hijjával találtattál... Regény, 2. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1935. (Az Erdélyi Szépmíves Céh 10 éves jubileumára kiadott díszkiadás.) /*Erdélyi történet*/.
Darabokra szaggattatol... Regény, 3. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár, 1940. (Az Erdélyi Szépmíves Céh jubileumi díszkiadása.) /*Erdélyi történet*/.
Farkasok. Révai. Budapest, 1942.
Naplegenda. Révai. Budapest, 1944.
Huszonöt év. 1945. S. a. rend., bev., jegyz., képvál. Major Zoltán. Püski. Budapest, 1993. (Újabb kiadás: *Huszonöt év*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán – Major Zoltán. Szépmíves. Budapest, 2017.)
Egy erdélyi gróf emlékiratai. Utószó Major Zoltán. Jegyz. Kovács Attila Zoltán – Major Zoltán. Helikon. Budapest, 2013.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Marosi Ildikó: *Kis/Bán/ffy/könyv. Bonchidai Prospero*. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 2009.
 Szebeni Zsuzsa (szerk.): *Gróf Bánffy Miklós, egy nyughatatlan ember. Bánffy Miklós, Ben Myll, Kisbán Miklós vándorkiállítás katalógusa*. OSZMI. Budapest, 2011.
 Csapody Miklós: *A Bánffy-misszió. Bukarest, 1943*. NKE. Budapest, 2014.
 Papp Endre (szerk.): *Bánffy Miklós-emlékkonferencia. 2013. december 18.* MMA. Budapest, 2014. /A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei/.

FORRÁSOK

1.
Emlékeimből
 (Részlet)
Kolozsvár, 1932.

Kilenc felé járt az idő. Hűvös novemberi este. Néhány perccel előbb olyan volt a főváros képe, mint más háborús estéken; az utca ilyenkor a legcsöndesebb: a színházba vagy vacsorára indulók eltűnése, az esti rikkancsok elnémulása után. A járdákon néhány megkésett ember haladt el, az úttesten árva konflisló fáradt patái csattogtak. Egyéb semmi.

De ma este kilenckor váratlanul megélenkült mindenfelé. Színházakból, mozikból, még a vendéglőkből is hirtelen kisereglett a nép; halkán, szótlánul jöttek ki az emberek, sietve, és némelyek még csak most gombolgatták a felöltőjüket. Mindenki hazafelé indult. Csak egy pillanatra állt meg egy-egy csoport a napilapok hirdetőtáblájának fénylő négyszöge előtt, melyen egyetlen sürgönynek az araszos betűi sorakoztak feketén. És a háborús jelentések egyhangúságában meg-

fáradt emberek fölfigyeltek. Ezen az estén, ebben az órában egyébre gondoltak, mint a megszokott „Höfer”-rébuszok megfejtésére, elfeledték rövid időre a növekvő nyomorúságot, a mindennapi aggodást a fronton levőkért, az epedést a fogságba esett hozzátartozókért, az elesettért való gyászt.

Mindenkin valami általános csapásnak önkéntelen és öntudatlan érzése vett erőt, valami nagy, közös aggodalom váratlan és ismeretlen jövővel szemben.

Azon a tündöklő papírtáblán Ferencz József¹⁷ halálhíre állott. Mindenki tudta, hogy igaz, és mégis el nem hihetően hangzott. Csak erőszakkal lehetett elképzelni, hogy az, akinek trónra léptére még a legöregebb emberek sem emlékeztek, az, aki majdnem azonossá lett a magyar királyság és az osztrák–magyar monarchia fogalmával, aki legtöbb ember előtt már nem is élő és halandó embernek, hanem el nem múló szimbólumnak látszott, hogy az nincs többé. Erőszakosan kellett levonni a gyász hír következményét, azt, hogy mától fogva új uralkodó van, alig ismert fiatal ember – nem többé az az öreg, mindenki előtt ismert és mégis mindig rejtélyes nagyúr, kit mindenki valami örökkévaló és soha meg nem változó legfőbb hatalomnak tudott. Annak a hírnek hallatára, amely pedig az emberi egyenlőség örök törvényét igazolta, majdnem csodálkozás vett erőt az emberekben, akár a természet mindennapi rendje változott volna meg.

A főkapitányságról minden színházba, mulatóba, vendéglőbe telefonizenet röpítette a parancsot a zenének, előadásnak abbahagyására. Rendszerint későn érkezett a parancs; mindenfelől az a válasz jött, hogy már tudják, hogy a muzsika magától elnémult, az előadás megszakadt; olyan gyorsan terjedt el a gyász hír, és olyan rögtönösen határozott az egész közönség maga.

Én is így jártam. Délben már aggasztó mendemondák jártak a király válságosra fordult állapotáról, este nem mentem el az operába, mint máskor, hanem a kaszinóban maradtam, mely állandó kapcsolatban volt a miniszterelnökséggel, és ahol bizonyos volt, hogy azonnal értesülhetek, ha valamiben rendelkezni kell. A halálhír vétele után azonnal fölhívtam elsőben az operát, majd a Nemzeti Színházat. Mindkettő azt felelte, hogy már ők hallották (honnan, nem tudom), és a főrendező bejelentésére a nézőtér már ki is ürült.

Másnap borús őszi reggel köszöntött be. Valahogy tán a rendesnél is sötétebbnek látszott.

És a lapok hosszú nekrológjai, búcsúztató vezércikkei után részletek jöttek. Az utolsó órák története.

Egyszerű, szenvedélytelen dolgok, kristálytisza és kristályhideg részletek, amilyen az egész élete volt. Utolsó percig az íróasztalánál dolgozott. Az aznapi munkáját befejezte. Az aznapra kiszabott kötelességet. Restancia nem maradt utána. Még az utolsó óráiból sem. Mielőtt lefektették, kis kulccsal gondosan bezárta azt az aktatáskát, amelyben mindennap a bizalmas iratok hozzájutottak. Végső szava is olyan egyszerű, frázis nélküli szó:

¹⁷ 1916. november 21.

– Fáradt vagyok.

Csak ennyi. Olyan mondat, melyet az utóbbi évtizedek bármelyik estéjén elmondhatott volna ő, ki egész életében minden birodalmának legszorgalmasabb munkása volt.

A hó utolsó napján volt a temetése.

Alig érkeztem vissza onnan, alig ocsúdtam föl annak a rémes zűrzavarnak kelletlen benyomása alól, amely a Stefans-dómbeli szertartást szörnyű tolongássá változtatta, és amely annál meglepőbb volt, mert a bécsi udvartartásnak örök idők óta kicirkalmazott rendje mindenkor tökéletes volt; midőn meghívást kaptam a koronázást előkészítő értekezletre. Még aznap délelőtt, december 1-jén a Várba kellett mennem.

A miniszterelnökség várótermében gyűltünk össze. Néhány miniszter, a műemlékek bizottságának elnöke, a főkapitány-helyettes, az osztályfőnökök és előadók.

Nyomott hangulat volt. Mindenki annak a borzalmas összeütközésnek a hatása alatt állott, mely a brucki vonalon történt az éjjel. A bécsi gyors, amely zsúfolva volt azokkal, akik a temetésről tértek vissza, egy szembejövő személyvonatba futott bele. A reggeli lapokban még csak pár szavas sürgöny volt, de úgy hírtelt, hogy százakra menő sebesült és vagy harminc halott esett áldozatul. Bizonyos volt már, hogy Thallóczy Lajos, a kiváló történész, Bosznia magyar szervezője és Ferencz József egyik bizalmas szolgája a halottak között van. Sokaknak hozzátartozója is a vonaton lehetett, hiszen senki sem tudhatta, hogy ki melyik vonattal indult vissza Bécsből. Ezért minden újabb érkezőt kérdezve, kutatva, bár nyugalmat színlelve menten körülvettek. És minden újabb belépő újabb megdöbentő részleteket hozott.¹⁸

Fekete nap volt ez.

Komor arccal ült le mindenki a tanácskozással köré, mert az az iszonyú szerencsétlenség, mely éppen az öreg király temetésének éjszakáján, a háborúnak immár harmadik évében, az új koronázás küszöbén csapott le, valami balvégtetű jóslatként hatott. Bizonyára mindenki így érezte, bár senki senkinek egy szót sem mondott róla, mintha félne attól, hogy a kiejtett szó kihívja a sorsot.

De az idő telt, és tanácskozni, rendelkezni kellett, így hát elhessegetve a szív-szorongás aggodalmát, az értekezlet munkához fogott. Ekkor született meg az a rendezőbizottság, mely szakonként széjjelosztotta a föladatokat. Reám, ki már négy év óta az állami színházakat vezetem, a koronázás művészeti rendezését s a koronázás külsőségeit bízták.

Rettenetes föladat volt. Sok minden okból. Elsőben karácsony előttre, majd december 28-ára, végül 30-ára tűzték ki a koronázást. Utolsó terminus ez a nap

¹⁸ A Budapesthez közeli Herceghalomnál 1916. december 1-jén 00:24 perckor bekövetkező vasúti tragédia a magyar vasút történetének legtöbb halálos áldozattal járó eseménye volt. A két vonat összeütközésének következtében 72-en haltak meg és 180-an sebesültek meg.

volt, minthogy a budget-törvények szentesítése miatt szükségesnek látszott, hogy a király újév előtt összes közjogainak birtokába lépjen. Tehát mindössze 26 nap. Huszonhat nap télen, fagyban, alig nyolcórányi napvilággal, háború idején, midőn csak olyan anyagokkal lehetett számolni, melyek valahol raktáron vannak, és csak azokkal a művészekkel, akik nincsenek valamelyik fronton.

A művészekkel szerencsém volt. Jobb munkatársakat nem is kívánhattam volna magamnak. Csak egyik feladatnál kerültem bajba.

Hagyományos szokás, hogy az ország a koronázáskor százezer aranyat ajándékoz az uralkodónak. Díszes láda kellett ehhez a szimbolikus ajándékhoz. (Az aranyak csak az átnyújtás idejére jelentek meg, és rögtön utána visszavándoroltak az állami bankba.) A ládát Bachruchnál rendeltük meg, megtervezésére Zutt ötvöstanár vállalkozott. Szörnyű rajzokat hozott. Valami, a Fidzsi-sziget-lakókhöz méltó idomtalanúságot, melyről ő azt hitte, hogy magyar stílus. Svájci ember létere így akart magyarkodni. Három-négyszer vissza kellett vetni vázolatait, mind csúnyábbnál csúnyábbak lettek. Már két hete bajlódunk ezzel, midőn az ezüstműves kijelentette, hogy ha még aznap meg nem kapja a rajzot, nem vállalja a munkát. Mit volt mit tenni? Kénytelenségből megrajzoltam magam, a hangsúlyt két domború ezüst angyalra helyezve, melyekről tudtam, hogy Telcs Ede barátom idejére és kitűnően megmintázza őket.

Zutt pedig borzasztóan megharagudott, és talán ez okozta azt, hogy visszaköltözött kedves hazájába.

A Dísz téren, azokban a bolthelyiségekben, melyekre Zala mester angyala a lábujjával mutat, helyezkedtünk el; az volt a mi központunk. Műhely is volt ez, tervező műterem és iroda is. Fűthetetlen és hideg, de a jó nagy, magas ablakok mögött mindenütt világos.

Odabenn pedig furcsa élet indult.

A leghosszabb helyiségben széles rajztáblák sorakoztak a homlokzat hosszában, melyeken az építészek, Györgyi Dénes, Kós Károly, Pogány és olykor Lechner öles rajzsínekkel pontos terveket kellett, hogy papírra vessenek, mialatt a hátuk mögött a fiatal Lehoczky hatméteres címereket írt a falra. Közben a sarokban hol gipszeket öntenek, hol papier maché-t pacskoltak. A szomszéd szobában lécből összerótt csontvázakon szobrok dűcosodtak nagy sietséggel, mintha a figurák máról holnapra híznának kerekre. A terem legvégén írógép kattogott szüntelen. Nemez, posztó és bársony minták garmadáit mellett, mintázni való agyagládák, plasztolinkockák,¹⁹ gipszöntő vedrek, enyves papírlemezok között bukdácsolt az ember, míg egyik ajtótól a másikig eljutott.

Fattyúkeresztezés volt ez egy középkori boszorkánykonyha és valami szörnyen rendetlen pallérbarakk közt, és azt hiszem, ha valaki beavatatlan belépett volna, bizonyára azt hitte volna, hogy itt összezárt mániákus örültek tanyáznak, kiknek

¹⁹ Agyag.

mindegyike a maga rögeszméjét követi, rajzban elmerül, mintáz vagy kopácsol szüntelen, és senki sem törődik azzal, ami körülötte történik.

Ebben a boszorkánykonyhában én viseltem a főszakácsnak kissé komikus szerepét, ki minden fazékba belekóstol, és minden tepsibe beledugja az orrát. Nem lehetett ez másként, hiszen az egész díszítésnek a felelőssége rajtam volt, és engem szidtak volna azután (mint ahogy szidtak is), ha valami nem jól sikerült. Az egész rendezésbe egységet hozni, a koronázás minden egyes fázisának a maga fontossága szerint kellő keretet adni, ez volt a föladatam; ezért bizony bele kellett kontárkodnom mindenki mesterségébe.

Azon a négy héten teljesen annak a munkának éltem. Ezért keveset tudok arról, ami ez alatt a négy hét alatt máshol történt. Bár képviselő voltam, arról a vitáról, amely a nádorhelyettes megválasztása körül indult, személyes emlékem vajmi kevés. Így, távol állva attól a szócsatától, még csodálatosabbnak látszott az ellenzéki pártok okvetetlenkedése, amely oda csúcsosodott ki, hogy a 48-as párt a köznemesi sorból származó Tiszával szemben mindenképpen egy főherceget akart megválasztani. És midőn József főherceg tiltakozott az ellen, hogy az ő nevével korteskedjenek, akkor féktelen gyűlöletükben a legváratlanabb nevekkel hozakodtak elő, igen tiszteletreméltó öreg urakéval, kik bizonyára ámulva olvasták jelöltetésüket a lapokban.

Más úton is megpróbálták akadályozni a Tisza nádori tisztét. Azt a jelszót adták ki: „Protestáns nem koronázhat!” És persze közjogászokat, történetírókat mozgósítottak a bizonyítására. Az hírlett, hogy igen-igen magas helyre is eljutatták ezt a gondolatot, ahol bizonyára sejtették, hogy termékeny talajra talál. Végül Csernoch hercegprímás döntötte el ezt a vitát, maga is Tisza mellé állván, és midőn vele szemben is katolikus érvelésekkel hozakodtak elő, állítólag ezzel torkolta le őket, mondván az ő tótos kiejtésével: „Én jobban tudom, én vágyók kardinális!” Ez ellen persze nem volt argumentum, és a vihar végleg elült.

Mindez persze mendemonda, amiről közvetlen tudomásom nincs, és mely csak mint távoli visszhang jutott el hozzám, kinek minden órája ezernyi gond és folytonos szaladgálás között folyt le. Minthogy a főbizottság kimondotta, hogy csupán a Vár területére szorítkozik a koronázási ünnepély, de a részletek nem voltak megállapítva, reám hárult az a feladat is, hogy az egyes szertartási aktusok helye iránt javaslatot tegyek.

A koronázási templom adva volt; a Szent György tér a kardvágás számára, de a nép láttára leteendő eskü helyét meg kellett találni. Úgy gondoltam, hogy a legszebb keret a Halászbástya lenne, melyet mintha erre a célra építettek volna. A főkapitány-helyettes miatt, ki e tervért merénylettől való félelmében nem vállalta a felelősséget, ez nem valósulhatott meg.

Pedig be szép lett volna!

A patkószerűen előugró szárnyak boltívei alatt a meghívott közönség, a lépcsőkön az országgyűlés és a vármegyék küldöttei tarka zászlóikkal, színes díszmagyarban, lejjebb pedig, egész a Hunyadi-szobron túl is ezernyi nép elfért volna.

És fönn a közbeeső erkélyen, mindenek fölött és mindenki előtt, a kőcsipkék fehér koszorúja alatt a primással és nádorral kétfelől: a király kezét esküre emelve. Fenséges pillanat lett volna! Felejthetetlen pillanat annak is, aki a Szent István koronájával fején oda kilépne. Lábainál a Duna, a milliós főváros, és mögötte a magyar alföld tengerszerű, végtelen síksága. Valóban ott külsőleg is a nemzet előtt tette volna le az esküt.

Miután ez a terv nem valósulhatott meg, más megoldás után kellett nézni. Így aztán a Szentháromság téri fogadalmi oszlop stílusos kiképzését ajánlottam. Ezt fogadták el, és még aznap fölvázoltam Pogány Móricnak azt a baluszteres emelvényt, mely azt a barokk oszlopot elég szerencsésen egészíti ki. Azóta kőből megépítette ugyanígy; sajnos nem javította ki azt a néhány hibát, mely a hevenyészett tervbe természetes, hogy becsúszott, de amelyeket a maradandó kivitelnél korrigálni kellett volna.

A Szent György téri domb dolga könnyű volt. Csak a környező tribünök elhelyezését kellett számba venni. Megszereztük a 67-iki koronázáskor emelt domb méreteit, tágabbra szabtuk a felső teret, mivel atyámtól is és másoktól hallottam, milyen aggodalom fogta el őket, midőn Ferencz József oda egyedül fölvágtatott. Két galoppugrással fönt volt, és mind a négy vágáskor, midőn Szent István kardjával a négy világtáj felé suhintott, szürke paripája, amely tán megbokrosodott az ágyúlovások, éljenzések zajától, négyszer szökött ágaskodva föl. Mindenki, aki közlőről látta, attól félhetett, hogy a korláton is átugrik a ló. Ferencz József azonban pompás lovas volt. Mesteri kézzel helyben forgatta át a tajtékzó lovat, és meg sem rezgett nyugodt, királyi tartása.

A legnagyobb és legszebb feladat azonban a templom belső díszítése volt. Lechner Jenővel középkori miniatűr képekből merítettük a díszítés motívumait, elhatározva, hogy az egész templomot sötétvörösbe öltöztetjük, hogy nyugodt háttére legyen a díszruhás tömegnek, amely majd meg fogja tölteni. A templom pillérei számára is hosszú függönyburkolást rendeltünk, mert azokon is végigkanyargott az a talán nagyon stílusos, de rettenetes nyugtalan falfestés, mely ha csupaszon marad, tűrhetetlen tarkabarkaság lett volna az egész kép. A templom építője, az öreg Schuleck, kitől ezek a festések származtak, rettentően megsértődött. Fűhöz-fához szaladt, hogy minket, „vandálokat” beáruljon, botránnyal fenyegetőzött, és azt hírszelta, hogy tönkretesszük az ő remekművét. Úgy emlékszem, utolsó előtti este volt, midőn nem éppen rendeletet, de „tanácsot” kaptam, hogy a pillérburkolást hagyjuk el.

Nagy későre tudtam Lechnert megtalálni, aki nélkül nem akartam ebben intézkedni.

Az operaelőadás vége felé keresett föl az intendánsi páholyban. Azon a szűk kis pamlagocskán, amely annak hátsó fülkéjében áll, szomorkodtunk a beavatkozás fölött, s végül már-már belenyugodva a letiltásba úgy határoztunk, fölmegyünk a Várba és megnézzük, megbíráljuk utolszor ezt a dolgot.

Éjjel 11 óra volt, midőn odaértünk. Az éjszakai munkások serényen dolgoztak a gyéren világított templomban. Misztikus elfogódottság vett az embereken erőt.

A csúcsos baldachinok a két trón fölött, az oltár sátra és a pillérburkolás leomló függönyei, melyek mind hosszú ráncaikkal majdnem végtelen magasságúvá varázsolták a templom hajóját, olyan gyönyörű széppé, a mindent ellepő bíborvörös bársony annyira bensőségessé és mégis magasztossá tették az egészet, hogy valóban az lett volna „vandalizmus”, ha ezt a képet megrontjuk. Elhatároztam, hogy nem változtatok rajta és vállalom a dolgot így, mert lehetetlen, hogy bárki, aki ezt látni fogja, ne igazolna minket.

És valóban, a koronázás díszítéseiből ez lett a legsikerültebb. Az, amire mindenki, aki ott volt, emlékezni fog.

A koronázást megelőző héten mind lázasabban folyt a munka, és én alig találkoztam mással, mint akivel dolgom volt. Mégis, közvetlen karácsony előtt hozzám is eljutott annak a kinevezésnek a híre és hatása, mely mintha lelohasztotta volna az embereknek a háborús világ közepette amúgy sem nagyon nagy lelkesedését. Ez Burián elbocsátása és Czernin külügyminiszteri kinevezése volt. Egyszerre föltámadtak azok a szóbeszéddek, melyek már a háború előtt aggodalmas jövendőt jósoltak. Efe²⁰ szelleme mintha föltámadt volna sírjából. Az a centralista szellem, amely mindent gyűlölt, ami magyar, és amely valami szláv impériumnak a megvalósítását tűzte volt ki célul. Ennek első szószólója éppen Czernin volt, kinek egy könyve jelent meg erről – és akit az elhunyt trónörökös belső emberének és bizalmasának tudtak. Állítólag a volt trónörökös egyszer azt mondta: „Az utódomat úgy nevelem, hogy az én politikámat kövesse, a magyarok készüljenek hát el arra, hogy két emberöltőn át ezzel kell számolniuk.” Ez a közismert mondás elevenedett föl hirtelen a Czernin kinevezésére, és úgy hatott, mintha az a szóbeszéd talán mégis igaz lett volna. A hatását csak külsőleg enyhítette később az, hogy Zita királyné²¹ rögtön a „Pro Transylvania” segélyakció élére állott, ahogy Budapestre érkezett, azonban a szívekben a fullánk és a gyanakvás lappangva továbbra is benmaradt.

Megjelent: Gróf Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Helikon. Budapest, 2013. 9–18.

²⁰ Efe²⁰nek (F. F.) Ferenc Ferdinánd trónörökösöt hívták.

²¹ Zita magyar és cseh királyné, osztrák császárné (1892–1989), Bourbon-házból származó pármái hercegnő, házassága révén 1916–1918 között Ausztria császárnéja, Magyarország és Csehország királynéja, IV. Károly magyar király hitvese. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után előbb svájci, majd madeirai száműzetésbe kényszerült férjével és gyermekeivel. Férjét elkísérte a második visszatérési kísérlet alkalmával. A második világháború alatt átköltözött az amerikai kontinensre, ahonnan csak élete utolsó éveiben tért vissza.

2.

*Huszonöt év**(Részlet)**Budapest, 1945.*

Éppen huszonöt éve most, hogy Magyarország Trianonban aláírta a reáparancsolt békét.²² Azt a békét, ami háborús bűnösként állítja oda a magyarságot, pedig háborút akkor sem akart nálunk senki, és akkor is ugyanúgy ragadtak meg idegen erők, vittek minket harcba, romlásba, pusztulásba, ahogy most, húsztendővel később.

Ma újra romok vesznek körül. Sokkal szörnyűbb romok, mint akkor. Most végiggázolt az egész magyarlakta földön a háború, mint az Apokalipszis négy lovasa.²³ Városaink, falvaink romokban. Iparunk, földművelésünk, egész állatállományunk úgyszólván megsemmisült. Százezrek lettek hajléktalanná.

Minden elpusztult, amiért Trianon után akkora szeretettel dolgoztunk mindahányan, és amit az első évtized végére fölépítettünk annyi önfeláldozással, körültekintéssel és hangyaszorgalommal is.

A mai katasztrófa, ami mindezt elsöpörte, még sokkal nagyobb, mint az a másik volt, amivel akkor, az első világháború végén meglátogatott a végzet.

Néha gondolkozni is borzasztó. Borzasztó végiggondolni mindezt. Borzasztó látni, hogy építő munkánk hiábavaló volt.

Pedig annak, aki, ahogy én is, az első világháború után egyik munkása voltam az újjáépítésnek, alig marad más egyebe, mint ez a visszagondolás és tömérdék emlék. Egy hosszú és dolgos élet után ez az egyetlen kincs, ami még az enyém. És kincs talán az a politikai tapasztalás is, amit néha mint cselekvő, de legtöbbit mint szemlélő egy félszázadon át szereztem. Ennyi megmaradt, de ez is veszendő. – Jegyzeteim nincsenek. Naplót sohasem írtam. Számtalan okirat, levél és memorandum, amit megőriztem, elégett vagy széjjelszóródott. Már csak az van, amit agyamban hordozok magammal, és csak addig, míg az élet nagy folyóján át nem haladok. Odatúl ez is megsemmisül majd. Bizonytalan, mennyire van tőlem. De messzi nincs.

²² Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum értelmében Magyarország elveszítette területének kétharmadát, lakosságának több mint felét. Területe 282 ezer km²-ről (Horvátországgal együtt 325 ezer km²-ről) 93 ezer km²-re, a lakosság száma 18,2 millióról (Horvátországgal együtt 20,8 millióról) 7,9 millióra csökkent. Az ország határain kívül rekedt több mint 3 millió magyar, akiknek mintegy fele összefüggő területeken, az új határok mentén élt. Nem kevésbé súlyosak voltak a békediktátum katonai rendelkezései: a hadsereg létszáma nem lehetett több 35 ezer főnél (ebből 1750 fő a tiszt), megszüntették az általános védkötelezettséget, maximálták az előállítható fegyver- és lőszer mennyiséget. Az országot súlyos jóvátétel fizetésére kötelezték.

²³ Az Apokalipszis négy lovasa: fehér, veres, fekete, sárga; a legszörnyűbb csapásokat: a pestist, a háborút, az éhínséget és a halált hozzák az emberiségre.

Ezért hát hozzáfogtam emlékeim megírásához. Ábrázolni kívánom, milyen külső és belső körülmények vezették a magyarságot Trianontól a két bécsi döntésig²⁴ és onnan tovább azon a végzetes úton, mely végül a mai katasztrófához vitte a nemzetet. Leírni, amin magam is dolgoztam, mert bírálni csak annak van joga, aki valamit véghez vitt; vázolni azokat a tényezőket és személyeket, akik döntőleg folytak be a politika történéseibe; és kritikát is mondani a magyar politikáról, főleg külügyi szemszögből mindezekről, mert bár közben képviselő voltam, aztán főispán is, majd újra képviselő, de fiatal férfi korom óta, 1900 óta, mikor Berlinben szolgáltam,²⁵ beállítottságom főleg erre irányult.

Persze vázlatos mindaz, amit ábrázolni tudok. Mindenre nem is térhetek ki, hiszen ahhoz sok-sok kötet is alig volna elég, megírásához pedig évek kellenének. Bár ma időmilliomos vagyok, koromnál fogva nem számíthatok reá, hogy megírhasam.

A lényegest azonban, ahogy én látom, meg tudom írni. Azt a következtést is, amit a múlt tapasztalásaiból okulva le kéne vonnunk mindebből, és talán nemzetem számára hasznos is lehet ez a mű, ámbár már rég tudom, ahogy egyik művemben a tréfás *Fortéjos Deák Boldizsárral*²⁶ mondatom: – „tán tanulságul szolgál ez a história: ha nem soknak, hát kevésnek, mert bizony sajnosán tapasztalám számos eddig való írásomkor, hogy alig-alig vagyon valaki, ki szívre venné és okosodna keveset is az írott szótul.” – Mégis, azt hiszem, szükséges megírnom mindezt. Ha másnak nem, legalább bizonyosságképpen, milyen indulattal fogtunk hozzá Magyarországot újjáépítéséhez ezelőtt huszonöt évvel, milyen buzgósággal és önfeláldozással, és azért is, hogy némi tárgyi és személyi adattal szolgáljak annak, aki valamikor ez utolsó néhány évtized történetét tanulmányozni akarná.

*

A trianoni békeokmányt 1920. június 4-én írták alá; ha jól emlékszem, valamikor augusztus végén ratifikálta a nemzetgyűlés.²⁷ Senki magyar ember ezt a reánk parancsolt békét lelkében el nem fogadta soha. Politikai szempontból azonban

²⁴ Első bécsi döntés: Német- és Olaszország 1938. november 2-i döntőbíróági határozata, melynek értelmében Magyarország visszakapott Csehszlovákiától 11 927 km²-nyi területet kb. 1 millió lakossal, amelynek túlnyomó többsége magyar volt. A szintén német és olasz közreműködéssel hozott második bécsi döntésre 1940. augusztus 30-án került sor. A döntés értelmében Magyarország visszakapott Romániából 43 591 km²-nyi területet 2 185 546 lakossal, melynek több mint 40%-a román volt, míg a továbbra is román fennhatóság alá tartozó Dél-Erdélyben közel 1 millió magyar lakos maradt.

²⁵ A szerző 1900. június elejétől 1901 augusztusáig dolgozott Berlinben mint gazdasági szaktudósító.

²⁶ A szóban forgó mű a *Fortéjos Deák Boldizsár Memoriáléja* című ironikus hangvételű elbeszélésfűzér, amelyet a szerző illusztrált. Könyv formájában először 1931-ben jelent meg az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában.

²⁷ November 15-én.

Magyarország most két magatartás közül kellett, hogy előbb-utóbb válasszon. Az egyik az, ha a magyarság hivatalosan és minden nyilvános megnyilatkozásban is a békeokmány álláspontjára helyezkedik.

A másik magatartás, amit végül is választottak, hogy a békét csupán reákvény-szerített formalitásként tekinti, tagadja érvényességét és követeli annak revízióját. Vagyis a „nem, nem, soha!” álláspont.

Franciaország a frankfurti béke²⁸ után az előbbi álláspontra helyezkedett. Ott is úgy éreztek 1871-ben, mint nálunk 1920-ban. – Nem volt olyan francia, ki lelkileg belenyugodott volna abba a békébe, amely Elzászt és Lotaringiát leszakasztotta hazájuk eleven testéről. Mégis már akkor, azonnal a békekötés után kiadták a jelszót: – „*Y penser toujours, n'en parler jamais*”²⁹ (Mindig gondolni rá és sohasem beszélni róla!), és mindenki, nem csupán az állami szervek, de az egész sajtó és az egész közönség, minden egyes ember tömegben vagy külön-külön negyvenhárom éven át betartotta ezt az elvet. Valóban csodálatos ez! Csodálatos erőt és politikai fegyelmet bizonyít. Mindenkinél élő nagy és mély hazafiságot, ami a vérben van, és ezért olyan igaz és természetes, ahogy az anyai érzés. Amit nem szükséges táplálni szólammokkal, sőt felesleges. Ami némán sem lankad, ami hangtalan munkával képes dolgozni egyetlen soha ki nem mondott, de magától értetődő célért. Valóban nagy az a nemzet, aki erre képes.

Ez a politikai magatartás tette lehetővé, hogy a harmadik köztársaság Franciaországa nemcsak minden komolyabb súrlódást elkerült keleti szomszédjával, hanem Tunist és Marokkót³⁰ meg tudta szerezni, és afrikai birodalmát majdnem az Egyenlítőig nyugalomban építhette ki. Ez Németország passzivitása, sőt segítségével nélkül aligha történhetett volna, hiszen Anglia e terjeszkedést korántsem látta jó szemmel. (Fashoda³¹) – A Wilhelmstrasse³² bizonyára sohasem hitte, hogy

²⁸ Az 1871. május 10-én Frankfurtban kötött béke a francia–porosz háborút zárta le. Eredményeként Ausztria végképp kiszorult a Német Birodalomból, létrejött a porosz vezetésű egységes Németország. Franciaország elismerte Elzász és Lotaringia német bekebelezését (súlyos hadisarc megfizetésére kötelezte magát, és tudomásul vette, hogy az ország keleti megyéi a jóvátétel kifizetéséig német megszállás alatt maradnak).

²⁹ A jelszó a radikális köztársasági politikus León Gambettától (1832–1883) származik.

³⁰ 1870. szeptember 2-án a francia hadsereg Sedannál vereséget szenvedett, a császár, III. Napóleon fogságba esett, uralmát, a Második Császárságot így hamarosan, szeptember 4-én fölváltotta a Harmadik Köztársaság. Tuniszt Franciaország Olaszország ellenében szerezte meg 1881-ben angol–német diplomáciai támogatással. Marokkó megszerzése ügyében Franciaországnak már meg kellett küzdenie az öntudatában alaposan megerősödő Németországgal. Az első világháborút megelőző háborús konfliktusok veszélyét felidéző marokkói válságok (1905–1911) az angol–francia(–olasz) együttműködés fölényét mutatják az elszigetelődő Németországgal szemben.

³¹ Nílus-menti helység, ahol 1898-ban Anglia és Franciaország között majdnem háborús konfliktus történt Közép-Afrika birtoklásáért.

³² Wilhelmstrasse: német külügyminisztérium. Ugyanis ezen a helyen állott Berlinben a német külügyminisztérium épülete. Ehhez hasonlóan: a Quay d’Orsai, Ballhausplatz, Dísz tér elnevezés Franciaország, az Osztrák–Magyar Monarchia, az önálló Magyarország külügyminisztériumát jelenti.

a franciák viszonzásképpen elfeledik Sedant. Mégis azt gondolta, hogy ha Franciaország belemarkol nagy afrikai területek hódításába és gyarmatosításába, ez hosszú időre leköti az erejét, és tán a francia nacionalizmus számára is új célt és új ideát jelenthet.

Kétségtelen, hogy őszinte és férfias volt az a nyílt szembeszállás, amivel az egész trianoni magyarság meg nem alkuvó tagadását hirdette. Számunkra azonban sok előnyt jelentett volna, ha arra a magatartásra tudtunk volna helyezkedni, amire egykor a franciák.

Nyilvánvaló volt, hogy Trianon belátható időn belül meg nem másítható. Hogy hosszú évek múlnak el, míg az európai helyzet annyira megváltozik, hogy a revízió egyáltalán szóba jöhessen. Addig pedig a „nem, nem, soha!” álláspont olyan elszigetelődést jelentett Magyarország számára, melyből csak kár és hátramaradás származhatott. A békeszerződés ugyanis sok kérdést hagyott tisztázatlanul. Az a kísérő levél is, amit Millerand francia miniszterelnök intézett a magyar békeküldöttséghez, bizonyos feltételek fönnforgása esetére határkiigazításokat helyezett kilátásba. Ezekről tehát tárgyalni is lehetett. – Továbbá a kisebbségi szerződések³³ fölötté vázlatosak lévén Magyarország számára erkölcsi alapot nyújthattak arra, hogy határain kívül maradt honfitársai sorsán könnyíthessen az utódállamokkal való közvetlen tárgyalások útján, ha olyan atmoszférát tud teremteni, amiben az ilyen lehetséges. – Gazdasági szempontból kétségtelen, hogy ez az út óriási előnyöket hozhatott volna.

Az első esztendőben, a béke ratifikációja után a magyar politikai élet előtérben a belső rendcsinálás állt, leginkább a fehérterror letörése, ami az alig helyrehozott közrendet felborítással fenyegette.

A forradalmi idők alatt széjjelzúllott közigazgatást is újra kellett alkotni, jólrosszul, ahogy lehetett. A pénzügyeket valahogy rendbe hozni. Az állami gépezetet összetákolni, hogy valamiképpen működni tudjon. – A nemzetgyűléssel is sok baj volt még.³⁴ Jórészt olyan emberekből tevődven össze, kiknek semmi politikai iskolázottságuk sem volt, és a Nagyatádi Szabó kisgazdapártját kivéve csupa apró koteriákból³⁵ állt, kik ide-oda szavaztak jóakaró tudatlanságból, egyéni érdekből vagy hirtelen támadt indulatból. A miniszterek idejének jó részét a parlamenti torzsalkodások foglalták el. – Nagyobb elgondolásokra nem kerülhetett

³³ Az I. világháborút lezáró békeszerződések a nemzeti kisebbségek védelmét nemzetközi érdekű kötelezettségnek minősítették és az újonnan alakuló Nemzetek Szövetségének garanciája alá helyezték.

³⁴ A nemzetgyűlési választásokat – a román megszállás miatt – két részletben tartották meg 1920. január–februárban és júniusban. A nemzetgyűlés legerősebb pártja – különösen a tiszántúli választások eredményeként – a Kisgazdapárt lett. A második legnagyobb párt a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. A két nagy párt sem volt egységes, mellettük pedig sok kis párt létezett (parlamenten belül és kívül).

³⁵ Érdekszövetkezet, klikk.

sor. – Ezért az első évben még nem dőlt el, hogy külügyi politikájában milyen irányt választ a magyar nemzet. Bár a nemzetgyűlés elnöke a békekötés aláírása napján az elnöki székből kinyilatkoztatta, hogy a békeszerződés „mind erkölcsileg, mind anyagilag lehetetlenséget tartalmaz, és lehetetlenségekre senki sem kötelezhető”, bár az elszakított vármegyék Budapesten lévő „követei” kiáltványban fordultak a „világi összes népeihez”, melyben esküt tesznek, hogy „azt a földet... vissza fogják szerezni...” – ezek valójában egyéni vélemények voltak csupán, melyek sem a magyar kormány, sem a tömegek jövő magatartását még nem döntötték el.

Bizonyítja ezt, hogy Teleki Pál mint miniszterelnök érintkezésbe lépett Benešsel, és így jött létre a Lajta menti Bruckban³⁶ az első tárgyalás Magyarország és az egyik utódállam között, melynél magyar részről Teleki és külügyminisztere, Gratz Gusztáv ültek össze Benešsel. Megfogható eredménye nem lett, de a találkozás elég barátságos légkörben folyt le, és elváláskor programba vették, hogy újból találkozni fognak.

Ilyen, úgyszólván cseppfolyós állapotban volt akkor a magyar politikai helyzet úgy belügyi, mint külügyi vonatkozásban. Milyenné kristályosodik ki, még bizonytalan volt.

Ekkor következett be Károly király első puccsa. [sic!]

Megjelent: Gróf Bánffy Miklós: *Huszonöt év. S. a. rend.* Kovács Attila Zoltán. Helikon. Budapest, 2013. 185–192.

³⁶ A magyar miniszterelnök és külügyminiszter, valamint Beneš brucki találkozója 1921. március 14–15-én zajlott le.

KELEMEN LAJOS
LEVÉLTÁROS, TÖRTÉNÉSZ

(Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – Kolozsvár, 1963. július 29.)

• „ÉN NEM PÉNZÉRT, HANEM A HAZÁMÉRT ÉS NEMZETEMÉRT, FAJTÁM KINCSEIÉRT DOLGOZTAM”¹

MIKÓ ZSUZSANNA

Kelemen Lajos² erdélyi intézményszervező munkája mellett megteremtette a szisztematikus erdélyi művelődés és művészettörténeti kutatások alapjait. Az írásos források gyűjtésével kiemelkedő szerepe volt az Erdélyi Múzeum Könyvtárának és Levéltárának megteremtésében.

Kelemen Lajos 1877. szeptember 30-án Marosvásárhelyen született, székely kisbirtokos nemesi családból származott. Alapfokú és középiskolai tanulmányait is itt végezte, meghatározó élménnyé vált egész későbbi pályafutására a Református Kollégiumban kapott útravaló. Iskolai tanulmányai mellett nagy hatással volt rá Orbán Balázs fő műve, *A Székelyföld leírása* és Kövály László *Erdély régi-ségei* című munkája. Felsőfokú tanulmányait a kolozsvári egyetem történelem–földrajz szakán végezte. Az egyetemen Szádeczky Lajos és Gergely Sámuel hatására a levéltári munka és kutatás keltette fel az érdeklődését. Tanulmányai alatt részt vett a Székely Oklevéltár munkálataiban, és már ekkor több kisebb cikket és tanulmányt publikált a céhek működésével, az egyházak fejedelemségskori tevékenységével kapcsolatban. Tanulmányai végeztével levéltáros szeretett volna lenni, azonban itt nem volt üres állás, így 1902-ben az Erdélyi Múzeum Könyvtárába került. Öt évig hiába várakozott a levéltári pozícióra, így 1907-ben a kolozsvári unitárius gimnáziumba ment latint és történelmet tanítani. Kollégiumi tanársága idején, 1908-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület megválasztotta titkárnak. Ezt a posztot 1921-ig töltötte be, helyettesítőként pedig 1927-ig segítette az Egyesület munkáját. 1918-ban foglalhata el a régóta áhított levéltárosságot az Erdélyi Múzeum Levéltárában. Két évtizeden keresztül tartó gyűjtőmunkája révén megsokszorozta a levéltári gyűjteményt, és rendezési munkáival áttekinthetővé és használhatóvá is tette. A Kolozsvárt megszálló román hadsereg az Egyetemi Könyvtárat 1919. május 12-én vette át. A magyar alkalmazottak mindent megtettek a könyvtár és a levéltár pótolhatatlan gyűjteményének megmentéséért. Az archívumért érzett felelősség és a román állammal való együttműködés dilemmája jól kiolvasható az alább idézett naplóbejegyzésekben.

¹ Idézi Sas Péter: „Kelemen Lajos és naplója”. *Keresztény Magvető*, 2007/1. 89.

² Az életrajz, a források és a lábjegyzetek Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017 és Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2018 alapján készült.

Kelemen Lajos 1920 szeptemberétől nyugdíjazásáig, 1938. január 1-jéig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott. A második bécsi döntés után, 1940-ben múzeumi és levéltári főigazgatóként térhetett vissza. A jogi előírások miatt 1942. július 1-jétől formálisan nyugdíjba helyezték, azonban a gyakorlatban továbbra is megbízást kapott a főigazgatói teendők ellátására.

Hivatali teendői mellett tudományszervezői tevékenysége is szerteágazó volt. 1908-ban a kolozsvári székhelyű Erdélyi Irodalmi Társaság, 1910-ben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság tagja lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1938-ban kültagjai közé választotta. Ezt a címet 1947-ben visszavonták, ezt a döntést 1962-ben felülvizsgálták, és visszakapta tagságát. 1940-ben megkapta a Corvin-láncot a magyar művelődés és szellemi élet területén végzett kiemelkedő munkásságáért.

Oktatói tevékenységét is tovább folytatta: tanított a kolozsvári Református Tanárképzőben, a református és az unitárius Teológiai Akadémián, a katolikus Szent József fiúnevelő intézet szemináriumában.

Társadalmi felelősségvállalása és a civil egyesületekben való részvétele is példaértékű volt. Segítette az Erdélyi Népművelési Bizottság, a Könyv- és Levéltárosok Egyesülete, az Országos Cserkész Főtanács, az Unitárius Irodalmi Társaság munkáját, a Magyarországi Unitárius Egyház fő- és képviselőtanácsának tagja, a Kolozs-Dobokai Egyházkör egyik felügyelő gondnoka, az Unitárius Egyház főgondnoka volt.

A hivatali mellett tudományos munkája is kiemelkedő jelentőségű, széles körű érdeklődése révén a társadalomtudományok szinte teljes területén maradandót alkotott, és ami talán még fontosabb, a 20. század első felének erdélyi kutatónemzedékére óriási hatása volt. Tudományos kutatása Erdély 16. és 18. század közötti gazdasági, néprajzi és művészettörténeti emlékeire és forrásaira irányult. Levéltárosi hivatásának megfelelően munkássága elsősorban az adatok összegyűjtésére és bemutatására épült, rendkívüli szorgalommal írta le Erdély és különösen szeretett Kolozsvára mindennapjait. Amellett, hogy több mint 400 publikációval rendelkezett, fontosnak tartotta, hogy segítse mások kutatását, szakmai tanáccsal és adatgyűjtéssel egyaránt. Barátai, tisztelői és tanítványai 70. születésnapjára kötetel akartak tisztelegni, a kötet azonban nem jelenhetett meg. Az emlékkönyv csak a 80. születésnapra, 1957-ben jelent meg magyar, román és szász történészek tanulmányaival.

Kelemen Lajosnak jónéhány jelentős munkája kéziratban maradt. Ezek között található a Székely Oklevéltár 9. kötete számára végzett adatgyűjtés, a jelentős erdélyi családok adatgyűjteménye, Kolozsvár számadáskönyveinek és legrégebbi polgárkönyvének anyaga. Ezek közé sorolhatjuk naplóit is, amelyeket valószínűleg évente vezetett. A legkorábbi bejegyzés 1894-ből való, a legutolsó hozzáférhető írás pedig 1938-ból származik. Levéltáros-történészhez méltó részletességgel és adatgazdagsággal adja vissza a mindennapok történetét. Alaposságát és a hagyatékát feldolgozó Sas Péter körültekintését is mutatja, hogy a közelmúltban nyom-

tatásban megjelenő napló több mint 1500 oldalt tesz ki. Az alábbiakban válogatott szemelvények az első világháború és az azt követő hatalomváltozás történetét, bizonytalanságát és erkölcsi dilemmáit világítják meg. A román csapatok bevonulása, a közigazgatás kiépülése, a magyarság megélése és fenyegetettsége együtt jelentkezik a levéltárosi, gyűjteménykezelői felelősséggel: munkája fontos a magyar forrás- és kultúrkincs megőrzésében, fennmaradásának biztosításában.

Kelemen Lajos történész és levéltárosi hagyatéka először Kolozsvárra, az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárába került, az iratanyag egy részét még életében maga Kelemen Lajos helyezte el. Az 1960 és 1970 közötti időszakban az unitáriusoktól az Akadémiai Könyvtárba, majd a Román Állami Levéltár kolozsvári részlegébe került. 1989 előtt a hagyatéék kutatására nem volt lehetőség.

KELEMEN LAJOS FŐBB MŰVEI

Kolozsvári Kalauz. Erdélyi Kárpát-Egyesület. Kolozsvár, 1903.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1909.

Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez. Ajtai Nyomda. Kolozsvár, 1913.

Hermányi Dienes József emlékiratai. Minerva. Cluj/Kolozsvár, 1925.

Kolozsvár története. Atheneum. Budapest, 1942.

Radnótfája története. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942.

Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1945.

AJÁNLOTT IRODALOM

Tavaszy Sándor: „Kelemen Lajos”. *Erdélyi Múzeum*, 52. kötet. 1947/1–4. 1–4.

Jakó Zsigmond: „Kelemen Lajos üzenete”. *Korunk*, XXXVII. évf. 1978/5. 365–375.

Szabó T. Attila: *Kelemen Lajos élete és munkássága. Művészettörténeti tanulmányok.* S. a. rend. B. Nagy Margit. Kriterion. Bukarest, 1977.

Sas Péter: *Erdély legendás levéltárosa. Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság.* Lucidus. Budapest, 2009. /Kisebbségkutatás könyvek/.

FORRÁSOK

1.

*Napló**(részletek)**[1919.] június 3., kedd reggel és este*

Ideges, bolond túlzott jó hírek keringenek. A lelkünkre nehezedő lidércnyomásban orgiákat ül a hisztériás képzelődés és fantázia. Megfoghatók hiányában a megfoghatatlant, hihetők helyett a hihetlent hiszik az emberek.

Jellemzőül és adatul írom le a vasárnap és hétfőn hallott hírek egy részét:

Tövisen francia vasúti parancsnokság van, mely az Arad–Szeben–Vöröstoronyi vonal fölött rendelkezik. Ugyanez átveszi a többi erdélyi vasútvonal fölött is a rendelkezést. Predeálnál 1500 rekvirált lovat visszatartottak már.

A székelyeket Brassóból elviszik, és a bolsevikellenes hadseregbe sorozzák.³

A román főhadiszállás Zilahon van. A fehér és vörös csapatok egyesültek ellenük. A szegedi tisztí gárda visszaverte őket, csupán hisztériás képzelődés. Olyanok ezek a hírek, mint az üstökös: kicsiny a magjuk, abban is sok a köd, s óriási és megfoghatatlan uszály lebeg utánuk.

Tegnap már a posta és a vasút átvételéről, s június második felében a magyar közigazgatás visszaállításáról beszéltek. A franciák vennék át a románoktól, s aztán átadnák a magyaroknak.

A román katonaságnak kihirdették már, hogy Erdély nem az övék, de felhívták őket, hogy „*mivel vérrel megszerezték, vérrel tartásák meg*”. Ezelőtt három hónappal pedig azt énekelték, hogy „*vettünk országot vér nélkül, fut a magyar fegyver nélkül*”.

Komolyan vesznek sokan még olyan gúnyhíreket is, mintha a román király megkérdezte volna, hogy a magyar lobogók miért nincsenek kitéve, a román királynének pedig a lefüggönyözött ablakok tűntek föl, mely Angliában a gyász egyik jele, s annak okáról érdeklődött.

Elhiszik, hogy Debrecenben már a magyar hadsereg van, holott innen oda vígan adják az utazási igazolványokat. Szabó György könyvtártiszt pl., ki december óta iderekedt, éppen tegnap kapott igazolványt.

Vasárnap az unitárius templomból kijövet hallottam, hogy Vajda Sándor vagy az öccse megleckéztette azokat, kik a magyar kultúrintézmények ellen olyan durva és mívelt emberekhez méltatlan módon nyúltak hozzá. Figyelmeztette őket, hogy ezzel az egész mívelt világ ellenszenvét hívják ki magukra. Aztán autonómiájuk lesz, de Magyarország keretében, s ha a rend helyreáll: olyan társadalmi bojkott alá kerülnek, hogy lehetetlenné teszik a maguk számára a magyarok közt a megmaradhatást.

³ A Székely Hadosztály katonáiról van szó, akiket a brassói Fellegvárban tartottak fogva.

Candrea Vaszilie,⁴ az a tanár, ki a Régiségtárban leltározat, a napokban nem jó kedvvel járt-kelt ott. Kovács István kérdezte az okát, s azt mondta, hogy neki a román határkiigazító mérnökök jutnak eszébe. A breszt-litovszki béke⁵ után mind jártak, mértek, s hónapokig húzódott, nyúlt a munkájuk, míg egyszerre csak elküldték őket.

Bár a párhuzam sikeres volna.

Azonban a kombinációk és képzelődések mellett itt a régi mederben foly az uralom.

Pénteken éjjel a Trefort u. 13. sz. alatti trafikról a szemben levő kórházi katonaság leszedte a cégtáblát. A trafikosné panaszt tett, s az őrmester azzal igyekezett „megnyugtatni”, hogy az a katona, aki leszedte, Oroszországban volt, s ott tanulta az ilyesmit. A táblát nem kapta vissza, sem árát meg nem térítették.

Rudas cukrász cselédlányát, aki azt mondta, hogy a magyar lobogó szebb, mint a román, kegyetlenül megverték, úgy, hogy összeesett a verés alatt.

Pap Domokos barátomat Suciu román hadbíróőrnagy, ki M[áros]vásárhely utánam járt egy osztállyal, le akarta tartóztatni az utcán. Reáfogta, hogy az elfogott vasutasok ügyében a hadbírószágot sértő módon nyilatkozott, holott ő megkérdezte a Berde utca sarkán egy fiatalembertől, hogy az utcán álló emberek kik, s az mondta, hogy a szegény elfogott vasutasok, kiket a román hadbírószágot még ki sem hallgatott.

A „jó hírek” mellett ilyenek a tények.

Vasárnap járt itt Vályi Károly Zilahról. Vagy 12-14 éve nem láttam. Februárius 22-én menekült Zilahról, s Debrecenben átélte a bolsevik uralmat. Szomorú, amiket elmondott a debreceniek közönyéről Erdély iránt. Mondta azt is, hogy mikor R. Kiss István a szocialisták Csapó nevű vezetőjét – egy nyomdászt – fölkereste, hogy az erdélyiek ügyében mint erdélyi szóljon a társainak, s figyelmeztette a szilágysági front áttörésével járó veszélyre, akkor ez az ember azt mondta, hogy ők a szellem fegyvereivel fognak csak harcolni, s nem tett semmit. Ők mint református tanárok az apácáktól s később a nőegylettől kaptak segílyt a kálvinista Rómában.

[...] ⁶

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 702–703.

⁴ Kolozsvári történelemtanár.

⁵ 1918. március 3-án születő békeegyezmény Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és szövetségesei, valamint Oroszország között.

⁶ Személyes találkozóról számol be.

2.

*Napló**(részletek)**[1919.] július 17., este, szerda*

A Kolozsvári Hírlap tegnapi számából ideragasztom a vasárnap megjelent rendeletet, mely a plakátok szövegétől csak kevésben tér el.

A kolozsvári román helyőrség parancsnokságától

Sz. 1757-1919

RENDELET

Tudomására jutott ezen térparancsnokságnak az, hogy rosszakarók ellenséges tüntetéseket készítettek elő a román állam ellen oly célzattal, hogy ezen város különböző nemzetiségei között összetűzést provokáljanak, tehát az ilyen nemű tüntetésekből származó következmények elkerülése végett az alábbiakat rendeljük:

Értesítjük Kolozsvár város lakosságát arról, hogy mindennemű tüntetések, az utcákon vagy köztereken való személycsoportosulások, idegen és oly államok nemzeti színeinek tüntető viselése, amelyekkel Románia még háborúban áll – szigorúan tiltva vannak.

Oly kísérletek, amelyek arra irányulnak, hogy jelen rendeletet összetétel útján kijátsszák: például oly ruhák viselése, amelyeknek kombinált színei valamely velünk hadiállapotban álló idegen állam nemzeti címerét adnák ki, virágcsokor kombinációk stb. – vétségeknek fognak tekinte[t]ni – és meg lesznek büntetve, úgy egyénileg – valamint általánosságban is: az utcán való szabad közlekedés megszorításával, színház és más mulatóhelyek bezárásával stb.

*Kolozsvár helyőrségének parancsnoka: Darvari s. k. tábornok. P. H.
Kolozsvár térparancsnoka: C. Soare s. k. őrnagy*

A végrehajtása még hitványabb volt, mint a rendelkezés. Úrileányokat az utcáról bekísértek. Sándor Imre látott egy esetet, mikor 15-16 éves leányra, aki a virágját nem akarta letenni, egy hadnagy revolvért fogott. Szálénéval, egy táblabírónéval⁷ történt, hogy a rendeletről semmit sem tudva, piros és fehér virággal jött. Egy oláh katona letépte a kezéből. A durva inzultuson felháborodva tiltakozott, s egy közelben lévő román katonatiszthez fordult védelemért. Ez pedig nyersen kijelentette, hogy a katona jól tette, amit tett. Így hát nemcsak az őrzáratok, hanem egyes durva gazfickók brutális önkényeskedése is megengedett. Ez a kultúrájuk, melyet oly ordító szájjal hirdetnek és így gyakorolnak.

⁷ Szálé János táblabíró felesége.

[...]⁸

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 714–715.

3.

Napló

(részletek)

[1920.] április 19., hétfő

[...]⁹

Ma szólítottak nyilatkozattételre, hogy maradunk-e román államszolgálatban továbbra is, és román állampolgárok akarunk-e lenni jövőre vagy nem? Újra revolver. Ennek a fölhívásnak a békekonferencia döntése után van helye. Most csak visszaélés a helyzettel. Máról holnapra nyilatkozatni, hogy aki nem szájuk íze szerint nyilatkozik, azt üldözhessek: igazi balkáni eljárás.

[...]¹⁰

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 775.

4.

Napló

(részletek)

[1920.] április 23., péntek este

Háromnapi tépelődés, töprengés és ingadozás után nagyjában az most a helyzet, hogy a könyvtári személyzet két részre szakadt, de még most sem teljesen biztos, hogy kik tartoznak egyik, s kik a másik részhez. Arra mindenki hajlandó, hogy ott legyen, maradjon és dolgozzék, de attól mindenki fázik – Günther Olga kivételével –, hogy elkötelezze most magát. Holnap délelőtt végleg dönteni kell.

A Régiségtártól elkért kimutatás címe, melyet ők ártatlan sablonnak tartottak, ez: Kimutatás azon adminisztratív személyzetnek, mely állandóan román állami szolgálatban marad. Nekik Theodorescu professzor¹¹ azt mondta, hogy csak a költségvetési előirányzathoz szükséges kimutatásról van szó.

⁸ Személyes ügyeket tárgyal.

⁹ Személyes ügyeket tárgyal.

¹⁰ Személyes ügyeket tárgyal.

¹¹ Theodorescu, Dimitrie a román egyetem Archeológiai és Érmészeti Intézetének igazgatója.

Nálunk az altisztek és szolgák több fizetést kérnek, de nyilatkozatot aláírni nem akarnak. Ebből pedig így semmi sem lesz. Mikor ma Gyalui elment Pușcariu rektorhoz, az azt mondta, hogy nem engedi terrorizáltatni magát, s ha kilépnek: Romániából kap személyzetet helyettük. Óriási baj volna a betanult és megbízható személyzetet tudatlan, durva és megbízhatatlan emberekkel kicserélni.

A személyzet nagy részénél éppen az a baj, hogy nem látják be eléggé azt, hogy miféle rettentő kár az, ha kivonulnak, s a sok milliót érő magyar társadalmi, egyesületi vagyont olyan kezekbe ejtik, melyek azt kellően becsülni sem nem tudják, sem nem akarják. A helyzetet nem ismerő, tudatlan és szájas emberek kotnyeles belészólására többet adnak, mint annak megfontolására, hogy mi lesz, ha otthagyják és durva idegenek kezére juttatják egy hazafias és színpadi pózzal történő kivonulás után nemzeti kincseinket.

Én mindent megfontolva úgy határoztam, hogy bármi áron maradok, mert így használhatok többet. Maradásom úgysem végleges, mert ha az E. M. E.¹² a tisztán nemzeti jellegű gyűjteményeket önálló kezelésbe veheti, akkor úgyis a gyűjteménnyel tartok. Én nem az állami szolgálat céljából megyek be, hanem eszköznek tekintem azt arra, hogy egy darabig ezen az úton a levéltár mellett maradhassak, s megőrizhessem, amennyire tőlem telhetik, addig is, míg újra önálló magyar, egyesületi kezelésbe juthat.

[...]¹³

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2017. 775–777.

5.

Napló

(részletek)

[1936.] *Februárius – Március 6., éjjel [sic!]*

[...]¹⁴

Másik súlyos tárgya volt a tanácskozásoknak a Homoród-melléki térítések ügye.¹⁵ Aljas gazsággal dolgoznak ott, csendőr, jegyző és román pap segédlettel. László, Rác stb. nevű olyan híveinket, kiknek neve és elődjek ott vannak már 1726-i és

¹² Erdélyi Múzeum-Egyesület

¹³ A magyar személyzet román állami esküjével kapcsolatos álláspontját részletezi név szerint.

¹⁴ Családi ügyekről és az Unitárius Egyházi Képviselő Tanács ülésén felmerülő kérdésekről ír, első pontként a székelykeresztúri lyceum ügyét tárgyalták.

¹⁵ Feldolgozását lásd Pál János: „Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközösségekben”. *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2. 186–253; valamint uő.: „Vissza- és elrománosítási kísérletek ideológiai gyökerei a székelyföldi unitárius egyházközösségekben (I.)”. *Keresztény Magvető*, 2008/3. 384–408.

1765-i összeírásainkban, sokszori veréssel, folytonos zaklatással, üldözéssel kényszerítik, vagy próbálják kényszeríteni vallásuk elhagyására. Némelyik igazi hősiességgel viselte a mártýromságot, de nem tört meg. Sokan a sok üldözéstől megtörve, színleg áttértek, de egy-két kivételével nem járnak köpenyeghitük templomába s lelkileg most is hozzánk tartoznak. A barbár és szádista hatalmaskodások tucatszámra sírnak ki a fölvetett jegyzőkönyvből. Megvert embereket Dávid Ferenczhez vagy a püspökjükhöz küldötték, hogy vegyék le róluk a verést, ha nem térnek át.

Lăpădatu miniszter orvoslást ígért, de semmit se tett. Jănciu¹⁶ miniszteri tanácsost bízta meg állítólag vizsgálattal. Az nem járt ott, hanem valószínűleg a hatósági közegektől kért s kapott jelentést. Ezek alapján referálhatott, s az eredmény semmi.

Boros püspök lement Bucureștibe s kihallgatást kért. A miniszter idegesen azt válaszolta, hogy nem fogadja, mert az unitáriusok valótlánul állították be a térítések ügyét, a hírlapokban támadták és külföldi propagandára használták föl a „visszatérítés” ügyét.

Abrudbányai Ede, ki maga nagyon jól ismeri ezt az ügyet, mindjárt megjegyezte, hogy a miniszter úr rosszul van informálva. Azonban a felfuvalkodott potentát nem támogatta, s a püspökünket nem fogadta.

Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam.¹⁷ Úr Isten jöjjön el a te igazságod.

Hiszen nemhogy hírlapi propagandát s külföldi agitációt csináltak volna, de még mi, a tanácsstagok is csak most, a jelentés és jegyzőkönyvek felolvasása után tudtuk meg a kegyetlen és gyalázatos üldözések részleteit.

A detektív ott ült most is a tanácsülés elején másfél óráig. Ezt az ügyet távozásakor vettük elő.

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2018. 823–825.

¹⁶ Ienciu, Moise (1881–1953) kultuszminisztériumi felügyelő.

¹⁷ „Isten a kevélyeknek ellene áll, az alázatosaknak pedig kegyelmet ad.” (Pét 5,5).

6.

*Napló**(részletek)**[1936.] június 15., hétfőn éjjel*[...]¹⁸

A vasárnapi és a mai lapok hozzák a hírt, hogy Juculeţ belügyminiszter állítólag végre rendeletet adott ki, amely szerint a kisebbségeknek helyneveiket lapjaikban szabad lesz használni.

Már közel több mint egy éve, hogy a magyar lapoknak nem engedték meg az ostromállapotban a magyar helynevek használatát, sőt utóbb azt se, hogy a magyar közönség részére teljesen érthetetlen és értelmetlen nevek megérthetése érdekében azok magyar neveit is egy jegyzékben közöljék, mint itt egy ideig az *Ellenzék* tette. Nem engedték azonban a tiltó rendelet közzétételét sem. Itt a katonai hatóság már a harmadik hónapja eltiltotta a magyar napilapok tartalomhirdető lapjait azzal, hogy ezek a várost az idegenek előtt igen magyaros színezetűvé teszik. Ellenben ugyanezt az összes itt és egyebütt megjelent román lapoknak megengedték. Ez a polgári egyenlőség, s aki pedig ezt nem hiszi, az gaz irredenta. Mintegy 3 hét óta már Erdély nevét se volt szabad kinyomatni, se az ebből képzett mellékneveket. Az Ifjú Erdély legújabb száma állítólag Ifjú címmel jelent meg. Láttam a Hitel című zsenitalálkozó első két új ívét. Ott csupa transilvan szerepel mind az erdélyi helyett. Valósággal a prostitúciópiacra kényszerítik így nyelvünket, hogy azt meggyalázzák s minket megalázzanak.

A legtermészetesebb emberi jogok egyike, hogy bárki anyanyelvén nevezhesse szülőföldjét, szülőhelyét s azokat a neveket, melyeknek anyanyelvében százados, sőt évezredek múltja van. Itt a helyett reánk kényszerítik oly helynevek használatát, melyeknek némelye 15 év alatt háromszor változott, s nem egynek 2-3 éves múltja van. Most aztán végre, nagy kegyesen állítólag újra megengedik a magunk lapjaiban a magunk nyelvén írni ezeket. Igazán hallatlan, igazán román nagylelkűség!

Eszembe juttatja a boldogult Csiky Lajos tanáromat. Marosvásárhelyt, a ref. kollégiumban országos vásár napján rendesen iskolai szünetnap volt, hogy a sok falusi gyermek hozzátartozóival együtt lehessen, vagy találkozhatassék. Ezt rendesen a vásár előtti napon megmondták. De már oly régi s állandó szokás volt, hogy a tanuló ifjúság el se tudta volna képzelni a vásárt szünet nélkül. Mikor aztán Csiky Lajos az I. és II. gimnáziumban mint helyettes tanár tanítani kezdett, minden vásárnapján berendelte latin órájára az osztályt. Kedvetlenül és bosszúsán begyűltünk, s ekkor óranegyedkor bejött Csiky Lajos, és kegyes arccal elengedett.

Az első ily óra is kellemetlen lett ezzel, de azt még enyhítette az, hogy mégiscsak megszabadultunk. Azonban ezt ezután is így csinálta. Megmutatta nekünk,

¹⁸ Rendőrségi visszaélésekről ír.

hogy neki jogában és módjában áll órát tartani velünk, de „ő jó ember”, s nem teszi. Természetesen azt láttuk benne, hogy csak hatalmát akarja fitogtatni, elrontja szabadnapunkat, s így utáltuk.

A helynevek „kegyes engedélyezése” is csak a parvenü elleni undort szüli meg, vagy a legtöbbször csak növeli, mert az rég megszületett.

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2018. 843–845.

7.

Napló

(részletek)

[1938.] februárius 23., szerda este

Már rég nem írok semmit föl az országos és világeseményekről. Amit én láthatok, az annyi, mintha egy kis lyukon néznék ki a nagyvilágba, melyet nem messzire hatalmas tűzfalak zárnak el előlem. Most három nap alatt mégis olyan események történtek, melyek megrázó hatása messzire be fog nyúlni a jövőbe s kiszámíthatatlan következmények fátyolait lebegteti a jövő kifürkészhetetlen arcán.

Vasárnap Hitler beszéde¹⁹, hétfőre Eden bukása s keddre az új román alkotmányra csütörtökön történő népszavazás olyan szenzációk voltak, melyek máskor félévre is elegendők lettek volna. Most is elég lenne, de az események szédítőn gyorsan cigánykerekeznek s kiszámíthatatlan, hogy mi következik.

Minket az alkotmányra holnap teendő népszavazás érint és éget legjobban.

A király Gogával és társaival csizmadiát fogott. Gogát a külpolitikai nyomás buktatta meg, s vele megrendült a királyba vetett bizalom is. Ő kénytelen volt most katonai féldiktatúrához folyamodni, melyből könnyen egész diktatúra lehet.

Az új alkotmány félretolja az állampolgárok egyenlőségének elvét, s a románok elsőségét állapítja meg. Ugyanígy uralkodó egyháznak nyilvánítja a görögkeletit, s a gör. kat. egyházat a többi elé helyezi. Itt tehát megszűnt az egyházak egyenlősége is – csak a másodrendű egyházak egyenlők maguk között. A hivatalokban is az elsőség a románoké.

Alapjában és gyakorlatilag itt csak eldobják az álarcot, mely eddig is rosszul takarta a ragadozást, s amit eddig csak csináltak, azt most törvénybe is iktatják.

Nekünk, magyaroknak nagyon kínos a helyzetünk.

Nyílt szavazás lesz, melyen külön jegyzéket vezetnek azokról, akik igennel vagy nemmel szavaznak, s ismerve az itteni szellemet, azok üldözése, akik nemmel szavaznak, bizonyosra vehető. Viszont ha igennel szavazunk, akkor el-

¹⁹ „Hitler kancellár vasárnapi nagy beszédében bejelenti, hogy Németország Ausztriára való tekintettel bizonyos kedvezményeket tesz a katolikus egyház irányában”. *Keleti Újság*, 1938/41. 2.

vileg lemondunk az állampolgári egyenlőségről, illetőleg elfogadjuk és helyesljük az új alkotmány jogfosztó intézkedését. Elvileg tehát segítünk megölni magunkat.

Nekem Tisza örök igaza jut eszembe: Minden jog annyit ér, amennyi hatalom van a háta megett. Itt most egy kényszerhelyzetet csináltak, s az egész szavazás komédia.

Mindegy tehát, hogy hogyan, hova szavazunk.

A diktatúrát senki se szereti, de az mégis jobb az anarkiánál, s mi arrafelé indultunk. Ha tehát választani kell a vasgárda fanatikus ifjoncainak gyilkosságokkal beszennyezett hóhérkeze, vagy a felfordulás és csőcselékuralom, s végre a durva, de rendet tartó katonauralom között, akkor az utolsó még mindig jobb a két előbbinél.

Velünk kétségtelenül erőszakoskodni fognak, de az ilyen uralom egyszer csak véget ér, hogy emberibbnek és jobbnak adjon helyet. S amíg ez bekövetkezik, addig legalább az élet- és vagyonbiztonság megmarad – míg a másik uralom esetén még ezek se biztosak. A rend érdekében tehát az új alkotmány elfogadása mellett szavazhatunk.

Az aztán más kérdés, hogy ez az alkotmány igazában kényszeralkotmány, törvénytelen gyerek, melyet a népszavazás komédiájával akarnak és fognak törvényesíteni.

A gyors elfogadtatás, rövid határidő mind azért vannak, hogy minél kevesebb idő legyen gondolkozásra, agitációra s minél simábban áterőszakolható legyen az elfogadás.

A sietség egyszersmind nyomasztó gondolatot tol előtérbe: a háborútól való félelmet. Úgy érzem, hogy az ostromállapot országossá tétele s minden politikai életnyilvánulása megakasztása, elfojtása nagyon komoly idők előjele. Bár kevés bajjal úszhatnak meg a sötét jövőt.

[...] ²⁰

Megvolt a nagy komédia: a népszavazás az új alkotmány fölött. Természetesen az eredmény csaknem teljes egyhangú boldogító igent hozott.

Én csak saját tapasztalatomat írom le.

A kerületi rendőrségen szavaztunk. Én reggel 9-kor már elmentem oda. Csípős s hideg szél fújt. Az utca felől L alakban hosszan benyúló épület kapuját szuronyos katonák állották el. Őket védte a csípős nyugati szél elől az épület, melynek kapujában az útvonalon belől állottak. Minket, polgárokat nem engedtek be, csak kis 5-6-os csoportokban az udvarra. Mintegy 20 percig váraкоztam soromra, de mivel nem az érkezés, hanem a tolakodás sorrendjében történt a bebocsátás, és kezdtem fázni: otthagytam a komédia első felvonását, s hazamentem. Délfelé aztán megjött az esze az alkotmánymozi rendezőinek, s a polgárokat is beengedték a tágas udvarra, hol 500 ember is jól elfért volna. De 10-15 gyűlt s ötönként engedték be. Így negyedóra alatt túl voltam mindenem.

²⁰ Személyes ügyeket tárgyal.

A szavazáshoz egyenként léptünk be az irodába. Akkor már semmiféle igazolványt nem kértek. Nevem kérdezték, s fölítették a kérdést, hogy „*pentru său contra?*” Mellette vagy ellene? „Pentru”, mondtam én is, mint annyi százezer e napon, s azzal odaírták egy ívre a nevemet. A másik íven nem láttam nevet. Ezzel mehettem is, s két másik szobán át az udvarra és onnan a szabadba jutva úgy éreztem magam, mint aki börtönből kikerült. Gondolom, hogy sok ezer magyarnak lehetett ezen a napon ez az érzése. Pedig a nagy börtönben benn maradtunk.

A kezdetnek méltó volt a folytatása is. A szavazás után másnap rögtön febr. 23-i dátumú plakátokat ragasztottak ki, melyeken elrendelték, hogy a cégtáblákat csak románul szabad ezután kiírni, s egy hónapnyi határidőt adtak, hogy ezalatt mindenki romanizálja cégtábláját – büntetés terhe alatt. Ez Romániában a békeszerződések által biztosított szabad kisebbségi nyelvhasználat s a jutalom az alkotmányt megszavazott kisebbségeknek. Megvárták az eredményét a népszavazásnak, s akkor arcul köpték azokat, akik loyálisan és sok ezer esetben meggyőződésük ellenére is alkalmazkodásból elfogadták az új alkotmányt.

Megjelent: Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. S. a. rend., szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2018. 931–933.

PAÁL ÁRPÁD

PUBLICISTA, POLITIKUS

(Brassó, 1880. október 16. – Nagyvárad, 1944. szeptember 14.)

• „ÚGY KÉPZELEM A SZÉKELY KÖZTÁRSASÁGOT, MINT A SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNELMI JOGÁN S KÖZGAZDASÁGI ÉLETKÉPESSÉGÉN FELÉPÍTETT KÜLÖN SEMLEGES ÁLLAMOT”

ORBÁN ZSOLT

Bethlenfalvi Paál Árpád 1880. október 16-án született Brassóban. Szülei Paál Géza tanár és a bukovinai származású énekesnő, Beigert Bronislawra voltak.

Ifjúságát és egyben tanulóéveit Brassóban, Kolozsváron és Székelyudvarhelyen töltötte, utóbbi város római katolikus főgimnáziumában érettségizett 1898-ban. Ezután a kecskeméti református jogakadémia hallgatója lett egészen 1903-ig. Ugyanebben az évben doktorált államtudományból a kolozsvári egyetemen, majd ugyanitt jogtudományból is doktorátust szerzett 1905-ben. Karrierjét Kecskeméten városi fogalmazóként és a *Kecskeméti Lapok* szerkesztőjeként kezdte.

Hamarosan hazatért Udvarhely vármegyébe, ahol árvaszéki ülnök lett, 1906-tól tiszteletbeli főjegyző, majd 1908-tól a vármegye főjegyzője tisztségét töltötte be egy évtizeden keresztül. Az 1916-os román támadást követően az ő feladata volt Udvarhely vármegye kiürítése és a menekülő lakosság Jász-Nagykunszolnok vármegyébe való áttelepítésének koordinálása. Az első világháború utolsó napjaiban, 1918. november elején Udvarhely vármegye helyettes alispánja és a vármegyei Székely Nemzeti Tanács (SZNT) vezetője lett. Mivel a vármegyei tisztkarral együtt esküt tett a Károlyi-kormányra, valamint a Székely Köztársaság kikiáltását tervezte, az 1918 decemberében bevonuló román csapatok januárban letartóztatták. A Székely Köztársaság megalapítása az SZNT-ben már az 1918. esztendő végén felmerült. Paál javaslatára az SZNT vezetése által elfogadott elképzelés az volt, hogy amennyiben nem sikerül megtartani a magyar állam egységét, akkor a többségében székelyek által lakott terület „független, szabad és szuverén köztársaságot alkothasson”. 1919. január elején Paál több politikussal megállapodott a köztársaság kikiáltásáról. A terv szerint erre 1919. január 10-én került volna sor, azonban január 9-én letartóztatták. Előbb Segesvárra, majd Nagyszébenbe – itt ki is hallgatták –, innen Nagyenyedre, Szamosújvárra és végül Dévára vitték, ahol hadbírótság elé állították. Három vádpontot fogalmaztak meg ellene: az Erdélyi Csapatok Parancsnoksága rendelete ellenére a tisztviselők felesketezése a magyar államra; ellenséges hatalommal, a Magyar Királysággal való kapcsolattartás; a román állam rendje és területi épsége elleni fellépés az önálló Székely Köztársaság létrehozásának tervével. Annak ellenére, hogy az ügyész halálbüntetést kért, a katonai hadbírótság végül felmentette a vádak alól. Udvarhelyi hazatérése után azonnal bekapcsolódott a Kolozsvárról induló mozgalomba, a *Szellemi Frontba*, amelynek célja a hűségesküt megtagadó magyar tisztviselők irányítása volt. A székely városban kifejtett tevékenységét veszélyesnek ítélte meg

Valer Neamțiu,¹ Udvarhely vármegye prefektusa, ezért 1919 májusától Kolozsvárt jelölte ki Paál számára kényszerlakhelyként.

A két világháború közötti időszakban újságírói tevékenysége lett a meghatározó. 1919 decemberétől 1924-ig Kolozsváron a *Keleti Ujság* szerkesztője, ezzel párhuzamosan 1920–1922 között a *Napkelet* főszerkesztője is volt. 1924–1927 között *Az Ujság* főszerkesztői állását töltötte be, ezután visszatért a *Keleti Ujsághoz*.

1921-ben Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal közösen adta ki a *Kiáltó szó* című röpiratot, ő írta a röpirat harmadik, *A politikai aktivitás rendszere* című tanulmányát. Eszmefuttatásának lényege, hogy a nagyhatalmi érdekek összehangolásának következtében megszülető Párizs környéki békék negatív hatásait semlegesíteni fogja a világdemokrácia elkerülhetetlen térhódítása. „Nekünk a világdemokrácia eljövételére kell készülnünk. Azt a néplelkek közös fölemelkedésében kibontakozandónak kell hinnünk. Ehhez a fölemelkedéshez a magunk meggyőző erejét, lelki fölírásait, bölcs belátások ébresztésére ható tudásunkat kell használnunk. Oda kell állítanunk népi önértékünk tiszta homlokát és őszinte, nyílt egyenességét, s ezzel ráhatunk minden tényezőre, hogy önként és jó meggyezéssel javítsuk ki a békeszerződés rossz fölépítését. Így kapcsoljuk bele az elszakadt magyarság jövődjét a világdemokrácia fölemelő biztonságaiba” – írta a *Kiáltó szóban*.² Már ebben a korai írásában foglalkozott a hamarosan törvénybe iktatott román földreform erdélyi magyarságra káros következményeivel, az elbocsátott magyar állami alkalmazottak helyzetének rendezésével, az erdélyi magyar egyházak iskolafenntartási jogának elismertetésével. A kisebbségi politizálás célkitűzéseinek elérésére már ekkor a román politikai életbe való aktív bekapcsolódást szorgalmazta, szemben a passzivista irányzattal.

„Nincs vége semminek, hanem ezután kezdődik az emberiség életének a szebbik útja. Lépjünk rá bátor léptekkel.

...És ha csak tövisek várnának, ha kilátástalan küzdelem ingoványaiba jutnánk? Azt is meg kell próbálnunk, hadd lehessen nyugodt lelkiismeretünk, hogy – mindent megpróbáltunk. A sors parancsol, mennünk kell előre” – zárta a *Kiáltó szóban* közölt írását.³

Kezdetektől tevékeny alakítója volt a romániai magyar politikai életnek is. Elsők között üdvözölte a *Keleti Ujság* hasábjain a politikai aktivizmus első megnyilvánulását: „A megalakulandó Magyar Nemzeti Szövetségnek minden eszközt meg kell ragadnia, hogy a magyarság érvényesülését keresztülvihesse. Meg kell ragadni tehát a parlamenti aktivitást is és ezért választóinak a tömörítését, azok

¹ Neamțiu, Valer az impériumváltás utáni Udvarhely vármegye élére kinevezett első prefektus egészen 1920 áprilisáig. 1919. április–június között ideiglenesen Csík vármegye élére is kinevezték, majd 1922–1924 között újra visszakerült Udvarhely vármegye prefektusi tisztségébe.

² Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni István: *Kiáltó szó*. Kolozsvár, 1921. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1374.pdf (utolsó lekérdezés: 2020. április 21.).

³ Uo.

választójogának a kiküzdését már mindjárt kezdet óta munkába kell vennie.”⁴ Az 1921-ben megalakuló Magyar Szövetség alapszabályzata egyes részeinek kidolgozása az ő nevéhez fűződik, ahogyan egy évvel később az Országos Magyar Párt (OMP) alapszabályzatának kidolgozásában is szerepet vállalt.

Az 1927-es és az 1928-as romániai országgyűlési választásokon az OMP színeiben szerzett képviselői mandátumot a szatmári választókerületből. Képviselőként dolgozta ki a romániai magyar kisebbség közművelődési önkormányzatára vonatkozó törvénytervezetet. 1931-ben Kolozs megyében képviselőnek választották, de mivel az OMP elnöke, gróf Bethlen György elbukta az udvarhelyi választást, átadta helyét Bethlennek.

Mandátuma lejártát követően, 1931-ben Nagyváradra költözött. Itt jelent meg 1932. január 1-jén az *Erdélyi Lapok* – 1936-ban egy ideig *Új Lapok*, majd *Magyar Lapok* címmel egészen 1944 őszéig –, amelynek kezdettől fogva főszerkesztője volt. Míg a *Keleti Újság* szerkesztőjeként 1924-ig a polgári radikális, demokratikus értékeket képviselte, a *Keleti Újságnál* töltött második, 1927–1931 közötti időszakában, valamint az *Erdélyi Lapok* hasábjain megjelenő írásai tanúsága szerint értékrendje fokozatos jobbrtolódást mutat. A váradai lap kezdetben a Gyárfás Elemér nevével is fémjelzett katolikus-konzervatív irányt követte, de az 1930-as évek közepétől és az 1940-es években szélsőségesebb, nemzetiszocialista- és németbarát, valamint antiszemita orientációjúvá változott.

A második bécsi döntést követően Paál Árpád is egyike volt a magyar országgyűlésbe behívott erdélyi magyar képviselőknek. Az Erdélyi Párt egyik vezérszónokaként tevékenykedett 1943 őszéig. Fokozódó szívbetegsége miatt 1944 januárjában a nagyváradai kórházban, majd Kolozsváron kezelték. Utóbbi klinikán tévesen adagolt injekció következtében agyvérzést kapott, elveszítve író- és beszélnélképességét is. A második világháború utolsó erdélyi napjaiban, 1944. szeptember 13-án légitámadás elől a családi ház pincéjébe menekülve hunyt el.

Az általa szerkesztett újságokon, lapokon kívül írásait az *Erdélyi Fiatalok*, a *Magyar Kisebbség*, a *Pásztortűz* és más lapok is közölték.

1924-ben egyike volt az Erdélyi Szépmíves Céh alapítóinak, 1926-ban a Kemény Zsigmond Társaság is tagjai közé választotta.

Még kecskeméti egyetemi éveit alatt ismerte meg későbbi feleségét, Szántár Franciskát, az 1904-ben kötött házasságukból négy gyermek született: Mária, Anna, Géza és Árpád István. Paál Árpád igen jelentős kéziratos hagyatékát halála után felesége kezdte el rendezni. Az 1960-as években a román Securitate többször is tartott házkutatást a családi házban, a hagyatékot is elvitték, de később nagyobb részét visszaszolgáltatták. 1974-ben legkisebbik fia, Árpád István átadta a hagyaték nagyobb részét a székelyudvarhelyi múzeum akkori igazgatójának, Fülöp Lajosnak, annak reményében, hogy az intézmény apjának emlékszobát létesít. A hagyaték maradék részét Paál Árpád István fia, a Magyarországra menekülő

⁴ Paál Árpád: „A magyarság politikai aktivitása”. *Keleti Újság*, 1920. december 25. 1–2.

Gábor magával vitte, és Bárdi Nándor történész közbenjárásával a Teleki László Alapítványnál helyezte el, ennek megszűnése után a hagyaték ezen része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került.

Összességében elmondható, hogy Paál a világháború előtti Magyarországon szocializálódó, majd a háború után otthon maradó regionális elit egyik fő képviselője volt. A háború utáni kisebbségi újságírás és politikai aktivizmus progresszívebb szárnyát képviselte az 1920-as években, majd az 1930-as években fokozatosan jobbra tolódott.

Az itt közölt források jól szemléltetik azt az ideológiai pályát, amelyet Paál bejárt a két világháború közötti időszakban. Az első forrás, az *Emlékirat a semleges, független székely államról* az 1919. januári letartóztatását követő napokban született. Az írás helyenként naiv, máshol utópisztikus, de jól tükrözi Paál akkori gondolatvilágát, elképzeléseit a székelység történelmi küldetését illetően az ázsiai és európai faji harcban.

A második forrás az 1920 januárjában főszerkesztése alatt induló *Napkelet* irodalmi és művészeti folyóirat beharangozó írása, amelyből megismerhetjük mind írói vénáját, mind progresszív világképét.

A harmadik forrás egy kézirat a Székelyudvarhelyen található hagyatékból, ebben a szerző az 1930-as romániai népszámlálás kapcsán fejt ki véleményét, a téma alkalmat szolgáltat az országban érvényesülő cenzúra elítélésére is.

A negyedik forrás 1937-ben íródott levél, amelyben már érzékelhetjük a nemzetközi helyzet változását, ugyanis egyértelműen az erdélyi magyar–német jó viszony megtartása mellett foglal állást.

Az utolsó forrás egyik országgyűlési beszédének a részlete. Ebből megismerhetjük a második bécsi döntés után a magyar országgyűlésbe behívott képviselőként tevékenykedő Paál antiszemita nézeteit is.

PAÁL ÁRPÁD FŐBB MŰVEI

Szellemi művelődésünk jövője: emlékirat Székelyudvarhely város tanácsához. Székelyudvarhely, 1907.

És fölkel a nap. Kolozsvár, 1920.

Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere. Kolozsvár, 1921. (Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal.)

Hitről, hazáról. Kolozsvár, 1921.

A magyarság pártalakulásai. Kolozsvár, 1922.

Törvénytervezet a székely közületek közművelődési önkormányzatához. Kolozsvár, 1931.

Emlékezések Kölcsey Ferencről. Brassó, 1939.

Józseffelva: Paál Árpád helyszíni jelentései a bukovinai székely-magyar község helyzetéről az 1939. május 18-iki tűzvész után. Nagyvárad, 1939.

„Emlékirat a semleges, független székely államról (Közzétette Bárdi Nándor)”. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 120–133.

A kisebbségi lét tanulói Erdélyben. 1–2. kötet. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 2008.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 1993/3. 76–118.
- Bárdi Nándor: „Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből”. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 115–119.
- Főcze János: „Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás”. *Korunk*, 2018/12. 31–41.
- Horváth Sz. Ferenc: „Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940)”. *Regio*, 2004/3. 101–141.
- Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In: Ablonczy Balázs – Fedinecz Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, 2005. 117–160.
- Ligeti Ernő: „Erdélyi fejek. Paál Árpád”. *Napkelet*, 1922/7. 392–395.
- Paál Gábor: Életpálya, életrajzi adatok. In: Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben*. 2. kötet. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 2008. 282–293.

HAGYATÉKA

- Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. Paál Árpád Kézirathagyatéka (HRM PÁK) MS 7651. A kézirathagyatéka katalógusa nyomtatásban is megjelent: Bárdi Nándor (összeáll.): *Paál Árpád kézirathagyatéka (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum)*. Katalógus. Scriptum Kft. Szeged, 1992.
- Paál Árpád: *Részletek Paál Árpád naplójából (1917–1919)*. OSZK Kézirattár, Teleki Intézet Kézirattára, fond 625/K-1886/97.
- Paál Árpád naplói (1908. december 26. – 1940. április 30). OSZK Kézirattár, Teleki Intézet Kézirattára, fond 625/K-1951/97.

FORRÁSOK

1.

Emlékirat a semleges, független székely államról

(részlet)

Székelyudvarhely, 1919. január 13.

Nyugodtan át kell látnunk a helyzetet, hogy a háború leszerelése után támadt zavarok nem végső összeomlás tünetei voltak, s így ezekből reménytelenségeket nem meríthetünk. Ellenkezőleg, azok a zavarok az életöszön keresései voltak a bizonyosság után. Mindenki mindenét bizonytalanságban látván, a jövőre készülődött, gyűjteni és szerezni akart. A pénz után mindenki kapkodott, földet is akart osztani, lázongott az igazságtalan vagyonharácsolások miatt, és maga is harácsolni kezdett. Azért a lélek nem vészett el, és a távolabbi jövődők megerősítésének az eszménye bárkiben felkelthető. Sőt, éppen ebben a bizonyosságkereső lázasságban és zavarban a legkészségesebb minden lélek a magasabb bizo-

nyosságok megsejtésére és mind melegebb átérzésére. Most a néplélek olyan meleg és olyan forró, hogy formába önthető, csak éppen jó forma kell hozzá.

A Székelyföld népe magyarsága miatt is, sokat szenvedett elszigeteltsége miatt is, a mostan közvetlenül reáhullott román megszállás előérzése miatt is Magyarország többi népénél sokkal bizonytalanabban érezte és érzi magát. Innen volt és van a nyugtalansága, mely azonban aránytalanul kisebb, mint a magyarországi egyéb rendbontások. Ha tehát itt formát, bizonyosságot és eszményt talál a nép lelke, aránytalanul nagyobb államalkotó erő támad ebből, mint bárhol máshonnan. Meg kell adnunk ezt a bizonyosságot a székely köztársasággal.

Úgy képzelem a székely köztársaságot, mint a székely nemzet történelmi jogán s közgazdasági életképességén felépített külön semleges államot. [...] ⁵

Nem akarom Utópia szigetét újraálmódni, de sok mindent megvalósíthatónak látok az álomból Székelyföld külön államként való megszervezésével. Sokan vágják rá a külön székely köztársaság eszméjére, hogy az a köztársaság megélni nem tudna, hiszen elég gabonája sem terem. Óriási felületesség! Hiszen Svájcnak meg éppen semmi gabonája nem terem, s mégis a világ legföltettebb kicsi állama, minden emberességi eszmének a menedékhelye. A világbékének leglényegesebb előmozdítója, a világ szellemeinek és politikájának a találkozó piaca. Azzá tette népének életrevalósága és területeinek nyelvhatárokon, tehát forgalmi határokon is álló fekvése. Székelyföld fekvése Kelet-Európa küzdő nyelvhatárai között hasonló nyugvópontot jelent, tehát hivatása is a svájci helyzetre hasonlít. Azonban erről később szólhatunk. Most csak annak a kimutatására szorítokozom, hogy a székelyföldi külön államiségnek igenis bő gazdasági alapjai vannak, s ezzel a gazdasági készséggel a nemzetközi jog külön egyéniségeként igenis jelentősen megállhat. Nem ő fog rászorolni a nemzetközi viszonyokra, hanem őrá fognak rászorolni a nemzetközi viszonyok. Még gabonája is terem annyi, ami a saját élelmére és takarmányszükségletére már most is elegendő, s bizonyos termelési módokkal a meglévő termőterületeken is szaporítható. Még mélyebb szántás sem kell hozzá, csak jobb vetőmag.

A Székelyföld legfeltűnőbb gazdasági alapja mintegy 750 ezer hektárnyi erdőterülete. Szerszámfa, épületfa, hajófa bőven terem itten, s már az ifjú, de nagyokra törekvő román impérium észre is vette ezt a rengeteg kincset. A budapesti Fabank és a hozzá tartozó érdekeltségek már el is kezdték a tárgyalást a nagyszabású román kormányzótanáccsal az er[d]élyrészi (értsd, mert mást nem érthetsz: székelyföldi) faüzemek fölvétele és szállításainak biztosítása dolgában. Íme a nemzetközi tőke első megnyilatkozása már a székely erdőket ölelgeti, hogy kivonja a mi keblünkről és a mi lábunk alól. Hát persze! Ez csak következetes folytatása annak a sok disznóságnak és csalárd kihasználásnak, amivel a tőke reárontott a székely tőkékre. A székely a faáruiból boldogan tudott élni, nem igénytelenül, hanem világba járt sok tapasztalással és vidámsággal.

⁵ A kihagyott részben Paál vázolja írása tartalmát.

A pénz nem volt az istene, hanem cserélt fáért mindent, amire távolibb tájakról volt szüksége. Így nevelt nemzedéket nemzedékre, mely szinte ontotta az értelmiséget és a szívós, kemény koponyájú magyart Nyugat felé. De jött a fürgén szimatoló nemzetközi tőke, milliókat csillogtatott a jámbor nép előtt; a székelyföldi természeti gazdaságot az erdők területén robbanásszerűen pénzgazdaságra változtatta. Nem engedte meg azt a természetes fejlődést, hogy a nép a maga közös szövetkezései útján fejlesszen ki olyan erdőipart, mely hasznosítja is, de meg is tartja az erdőt. Ez az átmenetnélküliség használt egypár pénzembernek és egypár spekulánsnak, de egy nemzedék alatt megrendítette a gazdasági alapot. Ez időtől kezdve lesz a pénz az úr a székelyek között. Hiszen ha az erdőjében levő gazdasági alapot megrendítették, az erdők értékéhez képest századrésnyi áron valósággal ellopták, a székely is igyekszik legalább pénzben menteni, ami menthető.

De szerencsére a székelyföldi erdőségek nagy tömegük folytán kibírják ezt a megrendülést. A pénzgazdálkodás robbanásszerű idehullását pedig kibírta a székely nép szívóssága, sőt tapasztalások, saját maga szervezésére való fordulatok állottak elő ebből a megrendülésből. Ennek a folyamatnak, ennek a romlásfordító ellengőznek a zilipjeit fel kell nyitni. Ami pénzt a székely gyűjtött, azzal űzze ki az idegen pénzt az erdejéből, s vegye maga a kezébe az erdők nagyipari érdekű hasznosítását.

Úgy képzelem ezt, hogy a székelyek szövetsége, a székelyek új állama váltsa meg az erdőket az idegen tőke uralma alól. Számítsa be neki a hasznokat, amiket az eddigi üzérkedésből elért, viszont számítsa a maga terhére az idegen tőke által fizetett vételárakat, munkadíjakat, felszerelési és befektetési költségeket s ezek minden kamatos kamatját. Láthatlanban is mondhatom, hogy amit így a maga terhére vesz, az sokkal kevesebb lesz az idegen tőke hasznainál. Ezt a különbözetet az egyezés kedvéért el is engedheti, hadd fusson vele, de csak fusson minden erdőüzér. Így tegyen aztán a székely állam köztársasági vagyonná minden erdőt. Az erdőszerető székelyeket falvanként szervezze üzemtulajdonosokká és üzem munkásokká. Kössön állami szerződést Magyarországgal, hogy ellátja minden épületfa-szükségletét. Más állam is szóba jöhet, hiszen a háború utáni újjáépülés legszükségesebb eleme a fa; kell mindenüvé az elpusztult hajóterek s az elpusztult otthonok kipótlására. Ha hektáronként és évenként csak 10 szál fát is tud eladni a 750 ezer hektárnyi erdőből, s ha csak 10 korona lesz is egy szál fa utáni jövedelem, úgyis 75 millió korona jön be ebből évenként a Székelyföldre, s az erdőben meg se látszik a használás.

Ez a 75 millió már az első évben elég lesz, hogy az egyesek által előlegezett önköltségeket az állam visszatérítse. Így aztán teljes köztulajdonná teheti az erdőket, rendszeres tervek szerint kiosztja belőle minden családnak fejszám szerint a maga fajutalékát, s nagyipari üzemeknek fenntartja a fenntartandókat. A nagyipari üzemekben az erdőmunkást akkorderedményei szerint részesíti haszonban, s lehetetlen lesz így az idők végtelenségéig, hogy pénzügyi hasznai is minden

adózás nélkül az erdőből bőven ki ne teljenek. Az egyesek fajtalékan kívül minden falunak legelőt is kimérhet, arra is mindenkinek az állatát beengedheti, s így megszűnik az erdőgazdaságok iránti nyomasztó ellenszenv azon szegények részéről, akik a mostani beltelekarány szerint még egy sertést sem küldhetnek legelőre. De előáll az, hogy az állattenyésztés iránti ősi hajlam új közgazdasági vonása lesz a székely népállamnak. Az állattenyésztés eredményeinek értékesítése állami feladat lenne, a szállítás és a közvetítés díja pénzügyi haszonként nem kupeceknek, hanem az államnak folyna. S így ismét adó nélkül jutna az állam lényeges jövedelemhez, az egyes tenyésztő pedig méltányos vételárhoz, mesterkedések által le nem szorított konjunktúrákhoz. [...]⁶

Állami tulajdonbavétel szükséges még minden bányára, minden ásványvízre és minden föld alatti csodára. A székely állam népi összefüggése révén igényt tarthat Kolozs és Torda-Aranyos vármegyékre is, tehát az itteni föld alatti csodákra, nevezetesen a földgázokra is gondolok. Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Kolozs és Torda-Aranyos megyék területét képzelem a székely állam területének. Ha Brassót, Kolozst és Torda-Aranyost vitatják is előlünk, fele- vagy harmadrészben. [...]

Ezért is kell nekünk külön állam, hogy azt keményen mindennap reánk parancsolja, s mi fegyelmezetten mindennap engedelmeskedjünk neki. Az a székely állam meglátja agyagos és palás földrétegeinket, összeparancsolja minden jó cigányát, és azt mondja nekik: „Ember, ezt a földet mind meg kell gyúrni-vetni cserépre, téglának. Ami haszon lesz belőle, a fele a tiétek, a fele az enyém.” Aztán a sok-sok téglára-cserépre összehívhatja a kőműveseit, az építőmestereit, az ácsait, a lakatosait, az ablakosait, s azt mondja: „Sietve építsetek ide is, meg ide is, meg mindenüvé gyárkéményeket, kohókat, fürdővillákat, nyaralóhelyeket, szanatóriumokat. A költség az enyém. Amit építetek, annak a hasznából is adok nektek részt, de munkátok és utána való keresetetek a legkésőbbi unokátok számára is bőven lesz. Azért hát olyan nagy házakat is építsetek, ahol mérnökök, bányászok, iparosok tanulnak a földdel, a mélységekkel és mindenféle műveléssel való tudományt.” Mikor aztán a kezdő épületeket így felemelte, akkor összehívja minden vállalkozóját és munkását, s azt mondja nekik: „Vágjátok a földet, szedjétek a vasat, vigyétek a kohóba, húzzatok síneket belőle, kovácsoljatok mozdonyokat, s árásszátok el földemet vasutakkal. A vasutakon vonjatok a szomszédok szükségére szenet, sőt, deszkát, gerendát s minden termelhetőt. Csak a kies szép helyek némelyikét hagyjátok csöndességben, oda tesszük és hozzuk a világ minden tájáról a fáradt és beteg embereket, s oda visszük a juhtenyésztés legfrissebb sajtjait, a legillatosabb mézet, a legpompásabb gyümölcsöket, de el is visszük onnan a túl bő ásványvizek fölöslegét szét a világ minden tájára. Ami haszon lesz úgy a zajos, mint a csöndes helyeken az efféle tevékenységek nyomán,

⁶ Paál az állattenyésztés egyes ágazatainak monopóliummá tételéről, a posztó-, az élelmiszer- és a bőripar fontosságáról értekezik a kihagyott részben.

abból kifizetjük az építőket, nektek felét örökké odaadjuk, a többit pedig ti ideadjátok nekem, hogy ezen az áldott földön ne kelljen senkinek se adót fizetnie.” Erre aztán megindul a munka, s hogy ennek a boldog bizonyossága örökké tartson, azért megparancsolja a székely állam minden tanítójának és minden tanulójának: „Házat építtettem nektek. Tanítsátok és tanuljátok meg benne azt a munkát, amiből meg kell élnünk.” Ha aztán itt is folyik a munka, akkor összehívja a székely állam az ő papjait, és azt mondja nekik: „Vigyázzatok, hogy el ne bízsa magát a nép, vigyázzatok az ő boldogságára. Adjatok imát a szívébe, s olyan hitet és életbátorságot, mely soha ki ne apadjon, de soha góggé ne tudjon tornyosulni.” [...]⁷

Általában tehát megállapíthatom, hogy a külön székely állam gazdasági alapja az erdők, bányák, ásványvizek s egyéb földmélyebeli vegyületek kommunizálása, s az ezzel összefüggő iparok és termelések belföldi elosztásának bizonyos ingyenessége, s a külföldi elosztás hasznából való folytonos részesedése lenne. A köztulajdon és a magánmunkálkodás vegyülete adná a társadalmi munka folytonosságának a módját, a magánosok haszonrészesedése a munka folytonosságának az ingerét. És adója nem lenne az új államnak. Ellenkezőleg, ő adna jövedelmet a polgárainak. [...]⁸

A köztulajdon az állam közgazdasági és pénzügyi vonásait jelentené az azon szervezett közös munkával. Magántulajdonként maradnának a szántóföldek, kertek, rétek, szőlők, családi hajlékok, de mind csak a családok szükségletei és munkakészségei arányában való felosztással. Ezen az alapon a városi és falusi lakosság családi közösségekben megtermelhetné a maga kenyérműjét, baromfitenyésztet, tejgazdaságot, kertészetet folytathatna, melyek fölöslegét beváltóhelyeknek leköthetné, s a beváltóhelyek azonnal közvetíthetnék ipari vagy városi vidékek felé. A cukorrépa-termelést és a cukoripart is ezen a módon okvetlenül fel lehet lendíteni. A magántulajdonokon való művelés kisegítésére és védelmére az állam milíciát tartana, mely a fiatalságot szabad napokon tesztelésben, tudományokban és ismeretekben mulattató módon szervezné, munkanapokon pedig együtemű fegyelmezettséggel állítaná a szükséges munkákba. Ezzel a katonás fegyelmezettséggel minden termelési fejlődést és újszerűséget el lehet érni, s a korcsmákat is lehet irtani. Csak ilyen hadsereg kell a székelyeknek. Ősi vitézsége ne az emberek ellen való véres tusákra, hanem a természettől való kiküzdésekre használódjék.

Az ilyen milíciával lehetne aztán végrehajtani a nagy közüzemek, a nagy feltárások, az új ipari és földművelési vállalatok munkakezdését is és munkája meg nem álló folytonosságát. Fafaragó, kőfaragó, útépítő, vasútrakó tömegmunkára, vízszabályozások, új ültetések, gyümölcsstenyészítő nagy vidékű fatisztítások végrehajtására mind ez a milícia kelhetne hadba. A magántulajdonosok vagy a köz-

⁷ A szerző a köztulajdonba vétel fontosságáról ír a kihagyott részben.

⁸ A két tulajdonforma összeegyeztethetőségéről értekezik a kihagyott részben.

tulajdonos állam megadná a milícia minden tagjának munkája után a haszonrészesedést. Így mégis érdemesebb lesz katonáskodni, mint a hazai földtől messzi elvonódva fegyvert forгатni és haptákat állani.

Csak vázlatos odavetésekre törekedtem; ki lehet dolgozni ezeket a kialakításokat vidékenkénti igények szerint. De ennek az egész belső átalakulásnak egyszerűsége és természetessége csak úgy tud a néplélekben kibontakozni s vérré válni, ha megfelelő közművelődés a népet öntudatra, a maga ereje és környezete megbecsülésére s ekként a kis állam kölcsönös összeműködésére rá tudja szoktatni. Az iskolák tanítási rendje ezt a célt kell hogy felkarolja, s a templomok hangulata ezt az életet kell hogy az emberekbe lelkesítően beleöntse. Ehhez képest az iskoláknak és minden templomnak állami intézménnyé kell válnia, a tudományon és a valláson épült közéletet az államban fenn kell tartani. A tanító és a pap tehát az állam hivatalnoka lenne, sőt különösen a falukban ők lennének az állami közigazgatás kizárólagos tényezői.

A hivatalnoki osztály ekként lényegesen csökkenne. Az állam egyéb hivatali szervei se vennének magukba túl bő bürokráciát, hanem az állami munkaintézmények munkásaiként jelentkeznének. Ami központi hivatal kell, az egy köztársasági elnökkel, egy külügyi, egy belügyi és egy közgazdaságügyi miniszterrel s ezek legfőbb vezetése alatt megfelelő ügyosztályokkal volna szervezhető. A köztársasági elnök az állam reprezentánsaként és minden belső szervezet összeegyeztethető felügyelőjeként működne. A külügyi miniszter a szomszédos államokkal való szövetkezés és kereskedelem ügyeit intézné, s a pénzügyeket is kézben tartaná; követei praktikus kereskedők, iparosok, tudós papok, tanítók és főiskolai tanulók volnának, kik külföldi tanulmányútjaikat is megbízatásukkal együtt teljesítenék. A belügyi miniszter a székely állam szellemi ügyeit intézné, a közigazgatást, a népjólétet, a közoktatást, a vallásügyet, a törvénykezés szervezését s a milícia fönntartását. A közgazdaságügyi miniszter az anyagi érdekű ügyeket intézné, a földművelésügyet, az iparügyet, a közlekedésügyet, a bányáügyet, a belöldi kereskedelem ügyét. [...] ⁹

A hivatali szervezetnek ezt a vázlatát még kiegészítem azzal, hogy a székely állam törvényhozókat is választana, minden 6 évben ismételve. (Ugyanis 6 év alatt fejlődik ki a fiatal választóknak egy újabb rétege.) Minden 24 éven túli férfi és nő választana. Választható csak bizonyos képzetebb egyén lehetne. A 6 évenként összeülő törvényhozás első ülése titkos szavazással a köztársasági államfő személyéről szavazna, s a megválasztott államfő indítaná meg a törvényhozói munkát a maga üzeneteivel. Törvényt azonban az üzenetek elintézése után bármely képviselő javasolhatja. A minisztereket és egyes szakügyek államtitkárait s osztályfőnökeiket és titkárait a köztársasági elnök nevezné ki, úgyszintén az első- és másodfokú bíróság vezetőit, valamint az alispánokat és főszolgabírákat

⁹ A kihagyott részben a középfokú közigazgatás, bíraskodás és szakigazgatás egyes részleteit ismerteti.

is. A többi tisztviselőket az egyes szakminiszterek. A legfőbb bíróság elnökét és tagjait a minisztertanács előterjesztésére a nemzetgyűlés titkos szavazással életfogytiglan való megbízatással választja. [...]¹⁰

Most a Székelyföldön mintegy 20 ezer tisztviselőféle ember nyomorog, még sincs jól kormányozva, vagy tán éppen azért nincs jól kormányozva. Ebből a 20 ezerből is csak 3000 lehet a pap és tanító, akikből pedig kétszer annyira lenne szükség. A székely államnak ezt a hiányt a nép egységes szelleme és felvilágosodása érdekében okvetlenül szükséges pótolnia. Amellett a 20 ezer volt hivatalnokból 10 ezer fölöslegessé válik. De hangoztatnom kell, hogy csak hivatalnokként válik fölöslegessé, azonban az új székely állam ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi kialakulásában vezető és egyéb munkásként, a milícia szervező és fenntartó elemeként az említett 10 ezer embernél sokkal több kell, s így ez a fölösleg produktív állami és társadalmi munkában mindjárt kap helyet. A világmindenség szempontjából még egy porszemecske sem fölösleges. Az emberiség szempontjából pedig minden legkisebb ember is érték. Egyetlen porszemecske megindulása nagy földtömegek más elhelyezkedésének a kezdetét vagy betetőzését jelenti, s így egyetlen porszemecske más talajhelyzeteket, más termést, más életmódot idézhet elő. Egyetlen ember gondolja, gondolata, érzése, szava pedig odavág más ember egyéniségébe, onnan millió és millió más emberébe, s módosítja mindeniket és végeredményben még a legbutább ember hatásából is új emberiségi életfolyamatok támadnak. Nincs nagy és kicsiny dolog, melynek egyformán ne volna rendeltetése. Nincs nagy nemzet, mely külön emberiségi jogokat igényelhetne, mint a kicsiny nemzet. A fő az, hogy minden népegyéniségnek éppen az emberiség érdekében teljesen ki kell bontakoznia, hivatását ki kell fejtenie. Ami a népegyéniséget ebben az útjában megakasztaná, az természet ellen való; a megfojtott ember utolsó lélegzete a fojtogató lelkiismeretére élete végéig ránehezül, s élete végéig rossz és zavart irányba tereli. A megfojtott nép is így nehezülne a világ lelkére.

A háborús kibontakozásnak Wilson eszméje világító sugárt adott, mikor a népek önrendelkezési jogának és a népek barátságos szövetségének a szükségességére rámutatott. Állítom, hogy a világháborúból nem került ki győztes és legyőzött nép, csak ez a győztes eszme egy csomó kifáradt nép között. Mi, magyarok is csak kifáradt, sokat szenvedett és másért vérzett népként állottunk ki a harcrendből, s talán több győzelemmel dicsekedhetünk azon a címen, hogy mi hamarabb beláttuk a vérontások hiábavalóságát, hamarabb legyőztük a magunk hiúságait, mint azok az elleneink, akik a mai győzelmüktől meglepetve még mindig a kezükben felejtették a fegyvert. Pedig ők is csak olyan fáradtak és elvérzettek, mint jómagunk. Hanem az ő feledékenységük mégsem jogosítja őket arra, hogy a kezükben feledett fegyverrel most már reánk rohanjanak, mikor mi már

¹⁰ Paál részleteket közöl a minisztériumok elképzelt személyzetéről és a tisztességes javadalmaszról.

öntudatos utálattal félredobtuk ezt a fegyvert. Az ilyen védtelenre törőnek nincs jó jellemzése.

A népek önrendelkezési jogának tehát fegyver nélkül érvényesülnie kell minden küzdő nép között. A magyar elment addig, hogy a maga területén levő más nemzeteknek a maga testét odakínálta osztozásra. Ebből nem következik az, hogy tiszta magyar területeket, egész nagy néptömegeket is szabad már most más nemzeteknek kisajátítania. Ilyen jelentős néptömb a székely, mely századokon keresztül nemcsak etnikai, hanem államjogi alapon is külön nemzetként már szerepelt, külön törvényhozása, hadszervezete, kormányzata volt, és külön önállása, mely a magyarországi adózásokban nem vett részt, pedig Magyarországon saját faja volt az államalkotó. Az ilyen saját fajrokonával szemben is különálló székely nemzet most 800 ezer főnyi tömeget számlál, 4 vármegye területén tömör egymásmellettiségben terjed ki, s azonkívül a brassói csángókkal, a volt aranyos-széki székelyekkel is, meg a Kolozs megyei magyarsággal is megvan a rokoni összefüggése. Ezt a néphelyzetet elnyelnie és megsemmisítenie senkinek sem lehet a természet megtorló visszahatásai nélkül. A székely magára nézve csak azt a helyzetet ismerheti el kötelezőnek, hogy a magyarországi nagyobb magyar területektől őt a szász és román népnek széles övezete vágja el, s így ezt a széles övezetet magyar területként, a maga összefüggése érdekében nem vitathatja. De annál inkább vitatnia kell magára nézve a külön népjogot. A vitatás a faji összefüggés érzéséből táplálkozik, ami ki nem irtható. Ellenkezőleg, minden ellentmondó ráhatás csak izgatja, csak tüzei, csak fellángoltatja, s ezzel az emberiség belső békéje a székely néptömb területén nem tud érvényesülni. Pedig ugye ez a belső béke az emberiség érdeke? Ha igen, akkor az emberiség érdeke parancsolja, hogy a székely különállás meglegyen, s a népek önrendelkezési joga a székely nemzet javára is megadassék.

Ettől az általános szemponttól eltekintve a székely nemzet külön államisága a világ szempontjából a magyar fajiság rendezése végett is szükséges. [...] ¹¹

Ezért a kibontakozásért, ezért a produktív népküzdelemért van leginkább szükség a székely államra. De már korábbi fejtegetéseimben is érintettem, hogy a külön székely állam éppen a maga megélhetéséért egy elhanyagolt földterület kincseit tárná föl, s hogy a világforgalom egyik legélénkebb pontja fog lenni, mely új társadalmi berendezésekkel és megnyugtatóbb vagyonbeli elosztásokkal adna példákat a világnak. Az ilyen társadalomjavító lökéseket a világ nem nélkülözheti. A nyelvhatárokon álló kis államoknak nagyobb az egységes akarata, s így több az emberiségvidító erkölcsi hatása. Ezeket a hatásokat a világ szomjúhozza, és a sors kikényszeríti. Székelyföld is a román nép új fejlődésekor és elhatalmasodásakor valóságos tűzálló jegecedésként mutatja a fajiságok ütköző határait. Intő pont a világnak, hogy itt egy új és egy tiszteltreméltó régi között igazságot kell tenni.

¹¹ A kihagyott részben Paál Árpád a székely állam létrejöttének Romániára és Magyarországra is egyaránt előnyös voltát ecseteli.

Svájcnak, Luxemburnak s más apróbb semlegeseknek mind ilyen intelmekről támadt a területe és a világbékét jelző őrállása. Európa keletén a legpokolibb világháború még nem tudott rendezni semmit, ellenben föltámasztotta a kommunista társadalmi harcokat és háttérben az ázsiai sárga faj hegemonikus törekvéseit. A világnak tehát a jövődőtől való félelmeiben ismét egy őrállást kell teremtenie, mely a társadalomgazdasági átalakulásoknak is megnyugtató képét mutassa, s az európai és ázsiai fajok kibékülésének a jövődjét is jelezze. A Székelyföld ősi kommunizmusának a magántulajdonnal való vegyülete s a Székelyföld népének ázsiai eredete az egyetlen pont Európa keletén, hol az a jövődőkbe mutató új semlegesség létesíthető.

Tehát a semleges székely állam létesítése világhélyszer. Lehet, még nem látjuk, de az előbbi meglátásokból nyilvánvaló, s így kivihetősége is bizonyos. Magyarországnak a maga integritása érdekében is kívánnia kell ezt a kialakulást, mert vagy lesz magyar integritás, és akkor a székely állam ezt nemhogy csonkítaná, de tartalmazná; vagy nem lesz magyar integritás, és akkor a megmaradó Magyarországnak is jobb lesz, ha a székely nemzet révén is a magyar fajiság számára egy szuverén területet megmenthetett. A kivitel érdekében tehát minden fokozatos alkudozás nélkül magának Magyarországnak is a világbéke tárgyalásaiba bele kell dobnia a semleges székely állam igénylését. Ezzel új nemzetközi alanyt és egyéniséget állít harcba a magyar területek megtartása érdekében.

A székely semleges állam képének és hivatásának a kidomborítása mindazon nemzetek érdekévé fog válni, melyek a Balkán rendezésében érdekelve vannak. Ez a nyugvópont kell annak a világtudataként, hogy a magyar az Európa és Ázsia közti világforgalmi utakon megbékülten áll, s csak a maga gazdasági fejlesztésére törekszik, de semmi revánseszme nem háborgatja. Tehát a nyugodtság zálogát jelentő székely állam külön is, Magyarországon keresztül is sokszálú biztosítékkal kell hogy megvédve legyen a maga semlegességében. Románia, Szerbia, Lengyelország, Csehország, Oroszország, Anglia, Amerika és Japán egyaránt le kell hogy kösse kölcsönösen magát a semlegesség tiszteletben tartására. Viszont Románia is megkövetelheti, hogy vele gazdasági összefüggésben legyen, de a székely állam is ez összefüggést a Magyarországgal való hasonló összefüggés kikötésével veheti magára. És a világnak ezt a kettős összefüggést is garantálnia és védenie kell, ha a világbékét őszintén akarja.

Ezek a székely állam külső feltételei. A nemzetek érdeke, békevágya, mardosó féltékenysége és barátságkereső kínálkozása egyaránt köréje kapcsolódik, csak emelkedjék ki az eseményekből.

1919. január 9-ikén a román megszálló csapatok parancsnoksága I. Ferdinánd román király nevében letartóztatott engem [...].¹²

Székelyudvarhely, 1919. I. 13.

Megjelent: „Emlékirat a semleges, független székely államról.”²³⁵ (Közvetései: Bárdi Nándor). *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 120–133.

2.

És fölkel a nap

Budapest, 1920. szeptember

Az éjszaka halkán elolvad, fölkel a nap és fölszárítja a harmatot, a sötét hidegnek ezt a megdermedett könnyezését. Fölkel a nap és szétnéz minden határ fölött, friss ragyogással, melegségeket ígérően, mosolygó bátorítással. Valahogy úgy, mintha az élettudásnak a titkairól volna sok bizonyossága. Az emberiség visszaköszön a napkeltére és új bizakodással kezd új munkába. A fűszálak megkönynyebbednek a harmattól és egyenes növésbe emelkednek. A virágok belefogóznak a napsugárba és új színeket gyűjtenek belőle. A föld legfelsőbb kérégei is meleggé válnak, s ennek a melegnek göröngyporlasztó, ezerféle vegyi hatásával formálják a kenyeret és egyéb gyümölcsöket. Még a sziklák is mássá válnak napkeltére, fehérebb lesz a sötétségük, kifejezőbb a dacosságuk. Mintha mondanák, hogy bennük még sűrűbb az élet, csak csákány kell hozzá, csak szikraontó, rombolva is építeni akaró elszánás és akkor kitárul a keblük minden ő kincseivel, s életmozgató rejtelmével.

És megzendül minden muzsika, s összhanggá válik minden a nap sugarában. Az erdő dalos madarának lágy fütyörészései, a keselyű rikácsolása, a varjú baljós hangja, s a milliónyi bogár cirpelése, a méhecskéké dörgicsélése és a pillangók suhogó röpkedése, a vad zajtól a néma mozgásig minden, de minden közös zenébe olvad. Dalol az élet. És amit az egyes élő apróságok és nagyságok ebből a dalolásból maguk kifejeznek, az önmagában véve lehet kellemes is, bántó is, de együttvéve elragad, magasságok hangulatába emel, s olyan mélységekbe ringat, honnan a magasságok hullámverésként születnek.

Nagy jelképezés a nap kelése. Ahogy egy vízcseppben is vissza tud tükröződni a vízcsepp körüli egész világ, úgy visszaadja az élet minden apró viszonya is a természet friss ébredését és magasra töréseit. Az éjszakát fölváltják a pitymallatok

¹² Az *Emlékirat* utolsó részében a Székelyudvarhelyre bevonuló román csapatok általi letartóztatásáról ír. Elmondja, hogy egy román őrnagy kereste fel, aki „gyönyörű” önkormányzatot ígért a székelyeknek, majd mindenkit arra biztatott, hogy tegyenek lépéseket a külön székely állam ügyében.

derengései és a hajnalok rózsás színei. Minden szenvedés mosolygásba akar átfényesedni, minden letörtség csak a tapasztalatnak és a küzdelemnek egy változata, hogy a letörtségből is új erő támadjon az új felszerkenésre. Az ember előtt úgy tűnik fel, hogy még napszállta is csak azért van, hogy új napkelés legyen belőle.

Ím, ezzel a hittel indulnak ezek az írások, mik a „Napkelet” közös címe alá foglalják. Ezt a hitet érzik és ezt akarják éreztetni, s ezt akarják belső valósággá erősíteni. Magyar nyelven, magyar szívekből, magyar szíveknek. A politikai határok új rendszere az addig egy államban élő magyarságot eloszthatta négyfelé, de ezzel csak megnégyszereződött a magyarság hivatása az emberiség szempontjából. Eddigelé csak a maga szempontjából foghatta fel az életet, most más uralmak változatai alatt el kell hagynia lusta hajlamosságait, Pató Páloskodásait és ki kell fejtenie úgy anyagi, mint szellemi téren a maga őstehetségeit. Ezt kívánja a nagy élet minden néptől. A nagy elevenségek és életrealitások jövője következik, az élet dalának valóságos viharzása, s minékünk is bele kell ragadtatódnunk ebbe a dalolásba, mert nincs a világban szükségtelen faj és hivatottság nélküli nemzet. Minékünk is részünk van a világ nagy életében, s bele kell öntenünk ebbe a nagy életbe a mi szétszagotott életünknek is minden színét, hogy más fajok és más nemzetek életszínei összességének színpompájában ismét egyesülni tudjon minden elszakadtság és magasabb élettudattá emelkedjék minden fájdalom. Az új uralmak rendszere nem jelentheti csak a régi elnyomások megfordítását, hanem lendületté kell hogy váljon mindenütt, s ebből a lendületből az emberiség minden tagjának ki kell vennie a maga részét. A napkelés színpompájában a magyarságnak is meg kell találnia azt a ragyogást, amiért homlokára derű rajzolódik és a szemében új életcélok tüze tud kigyúlni.

Ember, aki napkelését látja, először is a maga környezete hangulatával érzi a kelő fények szétszóródását. Mi is itt, Erdélyből nézvéen a világba, a magunk környezetének különöségeit bele kell hogy öleljük a nézésünkbe. Nem jelent ez vidékieskedést, csak munkamegosztást. Más tájakon más különöségekre világít rá a napragyogás. És mindig tudjuk, hogy azok a más tájak is vannak, s ez a tudomásunk nem engedi, hogy elfogultak legyünk. Hanem a magunk környezete friss látásait megmérjük, hogy vajon bizonyos nagyobb közösségek szempontjából mi érték van bennük, s a különöségekből csak az értéket állítjuk mások meglátása elé. De nem hagyhatjuk feledetlenül, hogy a magunk táján nagy érzések, az emberiség nagy fellángolásának mély hagyományai vannak. Vallásszabadságnak, nemzeti egyenjogúságoknak, népek világbeli egymásmellettsége megértésének, közös kultúrák kifejlődésének ősi talaja volt a mi környezetünk. Ilyen környezetből való beidegzésünk például az is, hogy az Ázsia keletéről Európa közepébe sodort magyarságnak egyazon sorsneműsége van a közötté élő zsidósággal. Mindketten hazát keresünk hol más nép szívében, hol a föld valamely pontján, s érzéseink és kedélyünk bőségével s megpróbáltatásaink sokaságával kell nem szánalmat, hanem jogot szereznünk mindkettőnknek a világban való megállással. Meg kell szereznünk úgy, hogy az új államhelyzetbe osztódott népiségekben

a kelő nap rávilágításával fölfedezzék az elhomályosult és elfeledett, vagy soha nem is látott összellemet és ősananyagot. Szókincsek, muzsikák, költészetek, művészetek, iparkodások, társadalmi törvények, erkölcsök mélységei, szokások okosságai, ezek a maguk ősiségeiben kimeríthetetlen újszerűségeket hordoznak. És mind itt vannak a közvetlen környezetünkben, csak szerető szívvel és a munkatudás minden finomságával fel kell tárunk, hogy íme napkelet erre a különösen szép és gazdag tájra is nap nap után ráragyog. Erdélynek és Erdély minden népének hivatása, hogy amiként földjének természeti kincsei iránt fölkelt a világ érdeklődése, úgy fölkeltse az érdeklődést a maga szellemi kincsei iránt is. Mi ebben a feltárásban részt akarunk venni, s elsősorban is a székelységnek és Kalotaszegnek különösen gazdag etnikumát szeretnők megvilágítani. De ismét mondjuk, hogy nem törekedhetünk különködésre. Nem a minden áron való népieskedés a célunk, hanem csak a szemünk ügyében való értékességeknek mintegy példaadó kiemelése. Ám a közvetlen környezeten túl is, Erdély földjén túl is keressük a népek lelkének a kincseit, s keressük az átívelő, összefoglaló magaslatokat.

Átívelő összefoglalás. Erre halad a nap keletje. Előtte nincs elfogult megkülönböztetés. Egyformán ráterül a fénye fehér utakra, fekete göröngyökre s erdő-mező zöldjére. Küzdő világban szembenálló viaskodók egyformán részesei az élet minden zsongásának, csatakiáltásuk – az egyiké is, a másiké is – beletartozik az élet örök dalolásába. Mostanában éppen fölkavargott talán minden szenvedély az emberekben, mintha mindenkinek fájna, hogy él a másik. Roppant félreértések gyűlölködnek, s követelik maguk részére a kizárólagosságot. Követelik a máglyát kölcsönösen egymás alá. Külön-külön vad, szilaj, megfélemlítő ordítózás. Aki benne van, vele ordít, őrijtó hangzavart érez. Idegtéptően sikongat más idegtéptettségébe. A világnézetek leszállottak a magasból és egymásba kuszálódtak, saját magukba is belehasítanak, saját gondolataikat is üldözik. Mint valami örök átok, úgy zavarja, úgy kavarja örületté a megszokásokat, az elképzeléseket, az életöntudatokat, az egymásban való bizodalmakat az emberiség lelkének örök elégedetlensége. Kimozdul helyéből a föld és a tenger, s ez az örök elégedetlenség csak zúg felettük, mint valami rejtelmes vihar, minek nincs eredete és nincsen vége. Legalább úgy hisszük mindnyájan, mi, a viharban kavargó apró porszemek. Pedig ez a kavargás is, ez a vad vihar is, a hangzavaroknak ez a sok örülete is, ez mind csak fordulat. Csak változat a nagy élet dalából, amelyik a napmagasságban már összhangnak, a kifejlődések diadalmas hangáradatának hallatszík. A kelő nap útján meg kell kapnunk a világnézetek összeegyezését, átívelő és kiegyenlítő közös magasságait. Küzdések felett, fájdalomak felett, tévedések és igazságok harcai felett megvan a szellemek mindent összefoglaló diadalmas haladása. Ezt a haladást keressük hívő hittel, magasságokba néző áhítattal, eszményiségekre váró lélekkel.

... És fölkél a nap.

Megjelent: Paál Árpád: „És fölkél a nap”. *Napkelet*, 1920/1. 1–3.

3.

Az elnémított erdélyi magyarság

H. n., 1930.

Január első felében a román népszámlálási hivatal igazgatója, Manuila Sabin dr. hírlapi közlést tett Románia legújabb népesedési viszonyairól. Eszerint 1931. január 1-jén még 18 052 896 volt Románia népessége, s azóta 19 011 596-ra emelkedett. Manuila igazgató még kiemeli, hogy Erdélyben és Bánságban a népkisebbségek évről-évre veszítenek számukból, viszont a román elem túlsúlyra jutása nyilvánvaló. Ehhez a közléshez még hozzá kell tenni, hogy Manuilának már korábban is voltak hasonló közlései, melyeknek hangsúlyozottan az a biztatás volt a tartalma, hogy a népkisebbségek előreláthatóan teljesen elfognak.

És továbbiakban még azt is hozzá kell tenni, hogy 1930-ban országos népszámlálás volt, aminek az adatait még máig se tették közzé. Ellenben a népszámlálási hivatal igazgatója a fentiekhez hasonló, „biztató” részleteket hoz nyilvánosságra. Mindeniknek az a sejtetése, hogy a népkisebbségek fogynak, talán már nincsenek is. Hogy mennyien vannak, arról soha sincsen határozott szó, s nem is szabad beszélni. Illetve csak úgy lehet beszélni, ahogyan például tavaly Maniu a román parlamentben azt fejtegette, hogy Erdélyben csak kis nyelvszigetekként vannak a magyarok, s a városi lakosságban is csak zsidó van, magyar már nincsen.

Az erdélyi magyar lapok annak idején helyreigazítólag vitába akartak szállni Maniu állításaival. Volt olyan írott és kiadott cikk, mely kimutatta, hogy Erdélyben maga a Székelyföld tizenhatezer négyzetkilométernyi terület, mely egyseges néprajzi összetételű, hol 80-90 százaléknyi többségben lakik a magyarság. Az államváltás óta hivatalnoki beköltöztetésekkel, görögkeleti vallásra való áttérítésekkel igyekeztek csökkenteni ezen az arányszámon, de nem járt[ak] nagy sikerrel. A népi alapréteg, a székelység ősmagyarsága tartja magát, bár a falusi lakosságban most kevesebb a gyermekszám, mint volt a háború előtt. A székelyek ősmagyar arányszáma azért még mindig megmozdíthatatlan. Tehát ezért akarják most zavaros történelmi elméletekkel, névelemzésekkel és vérvizsgálatokkal a székelyeket elmagyarosított románoknak híresztelni. (Persze így is kérdés marad, hogy a félmilliószámra is túllévő székelység közül hova vészett az a beszívó nagyobb számú magyarság, mely az „elmagyarosítást” véghezvitte?)

Az említett cikk azt is felsorolta, hogy a székelységen kívül a városok, Koltaszeg vidéke, a Szilágyság, Szatmárvidék, Bihar magyarsága szintén nem kicsiny magyar nyelvszigetek, s hogy együttvéve is, külön-külön is nagy népterületekről van szó, mely önálló társadalmi és gazdasági életre is képes. Együttvéve pedig még az 1920. évi hivatalos román statisztika szerint is másfélmilliószámra van a magyarságnak a száma. Ha 1920 óta tíz százalékkal fogyott volna is ez a szám, akkor is még mindig egymillió-háromszáz ezren felül vannak a magyarok. Ennél a tíz százaléknál nagyobb csökkenést pedig akkor se lehet feltételezni, ha a román állam a fizikai kiirtás politikáját akarta volna is alkalmazni a magyarság ellen.

Az a bizonyos megírott és kiszedett cikk így hozta ki azt a következtetést, hogy ma is még legalább másfélmilliónyi közelségű az erdélyi magyarság száma, s hogy a magyarok helyfoglalásában ha vannak is szórványok és kisebb nyelvszigetek, de kétharmad részükben egybefüggő, nagyobb nyelvterületeik vannak. Hogy különösen a Székelyföld már négy megyére kiterjedő országrész, ami akár önmagában is megélni tudó népterület, s egyáltalán nem nyelvsziget. Ezt a megállapítást azonban az illető magyar lap cikkéből a cenzúra mind törölte, sőt a „Székelyföld nem kis nyelvsziget” mondatból a „nem” szócskát kihagyatta, és e szó helyére fehér folt nélkül összehúzatta a másik két szavat. Így a cikkbe ilyen mondat került: a „Székelyföld kis nyelvsziget”. Ha másként jelent volna meg, a lapot betiltották volna.

A magyarság népszámáról tehát a cenzúra csak ilyen közléseket enged a magyar lapok számára. Amellett a lapoknak egy szóval se szabad megemlíteniük, hogy cenzúrázva vannak; külsőjükben semmivel feltüntetni nem lehet, még sejtetni se, hogy a cikkekből valamit töröltek. Ilyen önhamisító módszerrel kerülnek az erdélyi magyar lapokba olyan állítások, melyek a leírt mondatokkal igen sokszor teljesen ellenkező értelmű mondatokat fejeznek ki a megjelent nyomtatásban. Ez a cenzúraállapot a népkisebbségi magyar sajtót valósággal rákényszeríti, hogy némán asszisztáljon, vagy látszatokkal maga is segítsen a magyarság állapotairól való helyzetek hamis elrajzolásában. Népszámunkat ma sem lehet megírni, erről való vita vagy helyreigazítás lehetetlen.

Igen jellemző, hogy legutóbb Iamandi miniszter az erdélyi városok rohamos elromanizálásának a lehetetlenségéről beszélve ezeken a helyeken 90 százalékos magyarság jelenlétét említette. Azt is mondotta, hogy ezek a városok sohasem voltak románok. A miniszternek ezeket a megállapításait hiába hozták a parlamenti gyorsiroda szövegében, a cenzúra ezt a hivatalos és miniszteri szavakat is törölte az erdélyi magyar lapok közléseiből. A miniszter ellen pedig megindult a buktató hadjárat. Mikor ő arra hivatkozott védekezőleg, hogy csak statisztikai tényeket közölt, s hogy e tényekből kell kiindulni, a válasz az volt rá, hogy az ilyen statisztikai adatokra hivatkozás – hazafiatlanság.

Ebből kikövetkeztethető, hogy Romániában a statisztikát is kormányozhatónak tekintik, s akként kezelik. Másrészt kikövetkeztethető, hogy az erdélyi magyar sajtó olyan cenzúra alatt nyög, mely miatt lehetetlen a magyarság elleni állításokkal szembeszállnia. Lehetlen cáfolnia, lehetetlen a magyarságról való hamis adatokat helyes adatokkal helyreigazítania, s így a magyar sajtónak ezt a rákényszerített hallgatását a hazugságba való beleegyezésként is lehet feltüntetni. A népkisebbségi magyarságra való sajtóhatás így hovatovább mind végzetesebbé válik. Az iskolákban hamis történeteket kell a gyermekeknek tanulniuk; olyant, amelyik a magyarság küzdő múltjáról, művelődési érdemszerzéseiről semmit se tud, hanem a magyarság kisértékűségének az önérettelenségét gyávásítja bele az ifjú nemzedék lelkébe. Ezen fölül most már még a jelen állapotok krónikája, a sajtó is a további hamis történelemgyártásnak lesz az adathalmaza. Mindenesetre

a jelen nemzedékben tovább erősíti az iskolás nemzedék hamis látását. Hiszen még azt sem szabad tudniuk a kisebbségi helyzetbe szorult magyaroknak, hogy hányan vannak. Valami olyan érzésbe szorítják bele meghúzott sajtója révén, mint ahogy az éjszakában érezheti magát az az ember, ki azt hiszi, hogy egymagára maradt és nincs körülötte senki hozzátartozója.

Ilyen érzésállapotból csak hamis, elnyomított hangok és hangulatok juthatnak el a törzsmagyarsághoz is üzenetül. Ennek tulajdonítjuk, hogy az utóbbi hónapokban a magyarországi sajtóba is sok defetista jajgatás jutott el Erdélyből. Sok olyan rimánkodás, hogy ne akarják odatúl pártunkat fogni, s ne élezzék ki a mi kérdéseinket, mert ez csak megtorlásokat okoz, ennek csak az itten maradt magyarság issza meg a levét. Az igazság ezzel szemben az, hogy az odatúl való kiélezések nélkül is ideát mindig kapnak ürügyet a velünk való rossz bánásmódra. Bizonyos dolog, hogy a rólunk való olyan hírek, melyek tévesek vagy túlzottak, rossz visszahatással vannak ránk. De a helyes hírközléseknek s az érettünk való határozott közbelépéseknek éppen az a hatásuk, hogy itt azokkal szemben alibiket kívánnak igazolni és elsimításokra törekednek, ami valami abbahagyásokat idéz elő szorongattatásainkban.

Odatúl csak az szükséges, hogy helyzetünkről világos, biztos, tiszta ismeret legyen, s ezzel a helyzetismerettel igenis mindig, állandóan tegyenek szót érettünk. Tegyenek szót érettünk és formálják állandóan a világ közvéleményét, hogy a rólunk szóló helyzetlátás mind általánosabb legyen. Erős, mindent föltáró, tárgyilagos munka kell hozzá, s ez sohase árthat nekünk.

Az erdélyi megnyomított magyar sajtó helyett a törzsmagyarság sajtója kell hogy módot találjon nemcsak a megbízható, alapos és igaz hírszolgálatra, hanem arra is, hogy itteni problémáink szabad megvitatásának teret adjon. Itt van például az a kormányozható statisztika kérdése, melyben nálunk egy helyreigazító szót se lehet tennünk. Itt, ezzel a hamisító irányzattal arra törekszenek, hogy a világ közvéleményével elhitessék a kisebbségi magyarság létének a jelentéktelenségét, s hogy egy esetleges népszavazási követelménnyel szemben a maguk titkosan kezelt statisztikai adataival és a kisebbségi magyar sajtó ellenmondás-nélküliségével bizonyítsanak. Lehet, hogy naiv erőlködés ez, de ezekkel a naiv hamisítókkal már igen sokat értek el a békeszerződések kötésekor.

A kormányozható statisztika vezető embere íme, most azt állítja, hogy a népkisebbségek Erdélyben és Bánságban folyton fogynak, s a román elem ennek arányában folyton kizárólagosabbá válik. Szuggerálás van ebben az állításban, hogy csak hagyják így az állapotokat, ahogyan most vannak, s Erdélyben és Bánságban a népkisebbségek kérdése magától megoldódik. Ezzel az állítással és szuggerálással az erdélyi magyar sajtó vitába nem szállhat. Pedig kézenfekvő volna, hogy igen hatásos ellenvetéseket tehetne. Mert ha igaz az, hogy az erdélyi és bánsági népkisebbségek folyton fogynak, ez csak azt jelentheti, hogy nem jól bántanak velük, üldözik őket, s eddigi százados létfeltételeiket elveszik előlük. Már pedig Románia éppen a népkisebbségek érdekében nemzetközi szerződéssel kö-

telezte magát, hogy minden lakójának, nemzetiségi különbség nélkül megadja „az élet teljes és egész védelmét.” ([...] ¹³ – A Romániával Párizsban, 1919. december 9-én kötött szerződés 2. szakasza.) Nos, ha igaz az, hogy Románia magyarjai folyton fogynak, s teljes elfogyásuk biztos, akkor Románia nem tartja meg az ő életük védelmére vállalt kötelezettségét.

Vagy nem igaz a Manuila Sabin népszámláló hivatali igazgató állítása, s akkor kérdés támad, hogy mennyiben vehető komolyan a román népszámlálásnak a népkisebbségekre vonatkozó adatgyűjtése. Mennyiben lehet azt hiteles bizonyítéknak a magyar és román szomszédos viszony rendezésében alapul venni? Világos, hogy semmi tekintetben.

Ennél fogva az a kormányozható statisztika mindenképpen azok ellen fordul, akik azt kormányozzák.

Az erdélyi magyar sajtónak nyelve hegyén volna, hogy ezt megmondja. Azonban száját befogja a cenzúra. Ilyen egyszerű és kézenfekvő igazmondásokra sincs meg a lehetősége. És már most azzal maradjon a magyarság, hogy hallgasson? Belenyugodjék abba a ténybe, hogy lassan-lassan elfogy és kihal? Ne emelhesen szót életfeltételeinek a visszaállításáért? Ez egyenlő volna az öngyilkossággal. Ha pedig nem igaz az elfogyásról való állítás, akkor ezt a hazugságot is magán hagyja száradni? Ez is egyenlő volna az élve eltemetkezéssel. Tehát mindenképp szólni kell. És sok hasonló kérdésünk van, amit mind-mind nem lehet elhallgatatlanul hagyni; amiben naponként meg nem szűnő folytonossággal hangot kell a világ felé fordulva hangosan kiadnunk. Ha pedig az erdélyi magyar sajtót a cenzúra elnémította, a magyarországi sajtónak kell az elfojtott szavakat százsoros zúgással a világba kiáltania.

Forrás: Haáz Rezső Múzeum Paál Árpád Kézirathagyatéka Ms 7651/61. Az elnémított erdélyi magyarság. 1933. X. 8 f. Kézirat.

4.

Paál Árpád memoranduma az erdélyi magyar–német viszonyról
H. n., 1937. október 7.

Kegyelmes Uram,

Bocsánatot kérek, hogy kellő felszerelés hiányában csak így, kéziratban nyújtom be a kívánt emlékiratot. Íme, itt következik.

Az erdélyi magyar–német viszonyról utóbbi időben a magyarországi sajtó egyes lapjai ferde beállítású tájékoztatásokat hoznak. Erdélyből kiszármazott egyik újságíró társam mondotta, hogy megdöbbentő, ahogyan ezek a tájékoztatások egyre halmozódnak és egyúttal a németellenességet is halmozzák.

¹³ Kihagytuk az említett cikkely teljes francia szövegét.

Bátor vagyok utalni arra, hogy újságírói helyzetemnél fogva, de társadalmi összeköttetésem révén is, meg az erdélyi magyarság politikai szervezetében elfoglalt vezető jelentőségű tisztségeim és megbízásaim folytán is, az erdélyi magyar–német viszonyt behatóbban ismerem, s a kisebbségi magyarság szempontjából kötelees tárgyilagossággal tudom értékelni. Nem is csak a magam nézetét fejezem ki, hanem talán mindenik erdélyi vezető magyarnak és az ottani magyarság legöntudatosabb rétegeinek a megállapítását is, mikor azt mondom, hogy mi a németekkel rosszul nem vagyunk, hanem épp ellenkezőleg: a taktikai és irányelvi együttműködésre törekszünk kölcsönösen. Ennek a kölcsönös együttműködésnek további fejlődését és mind erősebb, hathatósabb kibontakozását veszélyezteti az, ha a budapesti magyar nyelvű sajtó célzatos és ferde beállítási tudósításai tuskét dobnak miközénk.

Hogy a magyarországi politika szempontjából mit jelent az, ha a magyarországi közönség a rossz tudósítások miatt oktan keserűségekre és a magyarországi német népkisebbség elleni megtorlásokra, vagy éppen általános németellenességre ragadtatja magát: annak fölmérésére nem tartom magamat illetékesnek. De gondolom, hogy Magyarországnak se külpolitikai vonalvezetése, se belpolitikai érdekei nem szenvedhetik el az ilyen igaztalanul felszítódó hangulatot. Számunkra, az erdélyi magyarságra pedig egyenesen végzetes az, ha a magyarországi sajtó akaratlan vagy akart méregkeverése Erdélybe visszahatva lehetetlenné teszi az együttműködést azzal a német kisebbséggel, mely egyetlen természetes fegyvertársunk.

A helyzet úgy áll, hogy az erdélyi és bánági német népkisebbségnek van egy úgynevezett Volksgemeinschaftja,¹⁴ melyben a német nyelvű egyházak és iskolaszervezetek is részt vesznek, s mely az egész német népkisebbség közönségének 80-90%-át foglalja magában. Ennek az így, saját túlnyomó többségével elismert nemzeti testületnek van egy szakadár csoportja, az ún. Volkspartei, mely csakugyan magyarelles nyelvöltögetésekre is ragadtatja magát, de lényegében véve a maga német népközösségének a szenvedélyes ellenfele és megbontani akarója. Tehát tulajdonképpen németellenes. Még magyarellesége is abból a taktikai elképzelésből való, hogy ezzel a módszerrel a magyarelles román pártoknál a maga részére támogatást és politikai befolyást nyerjen, és ekként igyekezzék a német népközösség politikai jelentőségét túlhaladni. Mivel saját népénél nem kap megfelelő talajt, tehát a román pártok segítségével akar magának teret és érvényesülést szerezni. Azonban így se tud erőre kapni. Mutatják a legutóbbi közigazgatási (megyei és községi) választások, melyek eredményéből kiderült, hogy a német nemzetiségű választóknak (20 éves korhatáron felülieknek) még húsz százaléka se szavazott a Volkspartei-jal, ellenben a Volksgemeinschaft mindenütt 80-90 százalékan hozta be maga mellett a német választójogosultak szavazatait.

¹⁴ Teljes nevén Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien, magyarul Romániai Német Népi Közösség, vezetője Fritz Fabritius (1883–1957) volt.

Ez a Volksgemeinschaft az, amelyik a romániai németek parlamenti képviselőjét adja. És egyedül a német parlamenti csoport az, amely a romániai magyar párt parlamenti csoportjával szinte minden kérdésben közös arcvonalra, egymást kiegészítő parlamenti taktikára törekszik. Se a zsidók, se más kisebbségek, se az ellenzéknek valamely más pártja vagy töredéke a magyarokkal ilyen egyetértést egyáltalán nem tanúsított és nem tanúsít.

Egyedüli kínos pont a romániai magyarok és németek viszonyában a Szatmár-megyei sváb eredetű magyarság visszanémetesítésének a kérdése. De ezt is elsősorban és legfőképpen a román hatóságok élezzik, akik ehhez a Volkspartei embereit használják német cégérül. Azonban a legfőbb mozgatók ebben a kérdésben a mindenkori román kormányok, a mai kormányban különösen Angelescu közoktatási miniszter. Az egykori Maniu-kormányban¹⁵ pedig éppen Maniu volt a visszanémetesítés legizgulóbb erőltetője, tehát éppen az az erdélyi román politikus, akit megint az Erdélyből jövő ferdetükrű tájékoztatások úgy tüntetnek fel, mint akivel legalkalmasabban lehetne a magyarságnak megegyeznie. Annak is határozott nyomai vannak, hogy a bukaresti külügyminisztérium a szatmári svábkérdést állandóan napirenden tartja. Bizonyosság rá, hogy az új pápai nunciust, Cassulo András érseket is e kérdésben a kormány visszanémetesítő akciójának támogatására kérte. (Ti. a Szatmár-megyei sváb eredetű magyarság mind római katolikus.)

A magyar és német pártok között állandóan megbeszélés tárgya volt, hogy ezt a Szatmár-megyei svábkérdést belső népszavazással és katasztroféval intézzék el. A németek hajlottak volna is erre a megoldásra, de minden ilyen hajlandóságuk feltűnésekor a román kormánykörök részéről figyelmeztetést kaptak, hogy ne engedjenek, mert a hatóságok még az ő ellenükre is a visszanémetesítést erőltetni fogják, mégpedig antirevizíós érdekből, s a magyar–német külpolitikai érdek zavarására. Látnivaló tehát, hogy a Szatmár-megyei svábkérdés nem is annyira magyar–német ügy, mint inkább a román antirevizíós politika egyik különös változata. Ennek az ellenhúzása csak az lehet, ha a magyar–német külpolitikai közös arcvonal ebben a kérdésben a román hatóságok és kormányok beavatkozásának megszüntetését követeli, s az illető területen a magyar és német népkisebbségek közötti népszavazással összeírást vétet föl, hogy ki akar magyar maradni és ki lép be a német népközösségbe.

Ettől a kérdéstől eltekintve – amint mondtam – Romániában a magyar és német népkisebbség között semmi visszavonás és ellentét nincsen. A németek szakadár csoportja magyarellenességét annál kevésbé szabad általános német magatartásként feltüntetni, mert e csoport vezetőjét, Brandsch Rudolfot maga a német népközösség a maga parlamenti képviselőletéből valósággal kiközösítette.

¹⁵ Maniu a Nemzeti Parasztpárt vezetőjeként három ízben került a miniszterelnöki székbe, az első két alkalom, mindössze egy hetes megszakitással 1928 novembere és 1930 októbere között, a harmadik 1932 októbere és 1933 januárja között volt.

Legújabbban vannak ugyan kísérletezések, hogy a szakadárokat a német népközösségbe visszatereljék, de a visszajövetel útját a népközösség úgy jelölte meg, hogy azt a népközösség irányainak és vezetésének feltétlen elfogadásával kell megtalálniuk. A népközösség a szakadárok külön kívánalmi javára nem tesz semmi engedményt, még személyi természetű kérdésekben sem.

Eszerint a fejlődés kényszerű iránya a romániai német népkisebbségnél az, hogy a szakadároknak előbb-utóbb vissza kell térniük a népközösségbe. Ezzel pedig még az ő magyarellenességük is meg kell hogy szűnjék. De ha szakadárrokként megmaradnak is, mondom, hogy 10-20 százaléknál több német elemet nem jelentenek. Ezek magyarellenességének általános német viselkedésként feltüntetése téves, vagy éppen rosszhiszemű állítás, mikor évek hosszú során át tények és egymáshoz szokások valóságai bizonyítják, hogy a magyar és német népkisebbség együttműködése ösztönszerűen is, tudatosan is állandóan megmutatkozik.

A magyarországi közvéleménynek és külpolitikának az sem kerülheti el a figyelmét, hogy a romániai népkisebbségekről szóló 1919. évi nemzetközi szerződés 11. szakasza a székelyeket és szászokat közösen sorolja fel, mint olyanokat, akiknek kulturális önkormányzat adandó. Ebből a szakaszból a magyar és német népkisebbségek egész körére kiterjedő kulturális önkormányzat fejleszthető ki magyar és német közös egyetértéssel. Mikor éppen most a kisebbségi szerződés helyes értelmezéséről s az abban foglalt követelmények gyakorlati megvalósításáról folynak Magyarország és Románia között diplomáciai tárgyalások, akkor az említett 11. szakasz keresztülvitele el se képzelhető másként, mint a romániai németek mellettünk való sorompóba lépésével. Ez tenné Németországot is közvetlen érdekűvé a tárgyalásokban s ekként kaphatnának a tárgyalások olyan erősítő világvonalat, mely elől Románia egyetlen kormánya se tudna kitérni.

Mikor ilyen nagy érdekről, sőt a külpolitikai tárgyalások magyar sikeréről van szó, akkor öngyilkosság a magyarországi sajtó olyan magaviselete, mely erdélyi hazug tudósításokkal a magyar–német egyetértés kifejlődését akarja megzavarni, vagy éppen egészen megakadályozni.

Maradtam Méltóságodnak örökké hűséges, hálás híve,

Dr. Paál Árpád,

Udvarhely vármegye volt alispánja, volt országgyűlési képviselő, jelenleg újságíró Erdélyben.

Forrás: MNL OL K64-1937-27-547 res. pol. 345–348. Vitéz leveldi Kozma Miklós levele gróf Csáky István követségi tanácsoshoz, a külügyminiszter kabinetfőnökéhez, 1937. október 7. Beszámol, hogy nála járt Paál Árpád, „a helyéről kidobott erdélyi alispán”, és csatolja az itt közölt „aide-mémoire-t”. Kézirat, Paál Árpád aláírásával.

5.

*Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról
szóló törvényjavaslat vitája a magyar országgyűlésben*

*Paál Árpád hozzászólása
(részlet)*

Budapest, 1941. december 17.

[...] ¹⁶ Mélyen t. Képviselőház! Hogy mi, erdélyiek ennél a törvényjavaslatnál szükségesnek tartjuk felszólalni, annak az oka, hogy mi is átmentünk, egyénileg talán nem mindegyikünk, de jómagam egész őszintén meg merem mondani, hogy én is átmentem azon a liberális lázon, mert két nemzedék határkűszöbén két nemzedék fordulójánál állottam; én is tudtam hinni a szabadságeszmékben, hogy azok felviszik a mi nemzetünk sorsát. De magamnak is keserűen kellett meggyőződnöm arról, hogy azok a szabadságeszmék, igen, segíthetnek azoknak, akiknek megvan az anyagi alapjuk a szabadságeszme kihasználására, de semmi esetre sem használnak annak a nagy tömegnek, amelynek a szabadság csak azt jelenti, hogy szabad nyomorogniuk. (Úgy van! Úgy van! Taps.) Ezt az átélést, ezt az élményt akkor kellett végigtapasztalnom, amikor 22 éves elhagyatottságunk alatt először bekapcsolódtunk az angol és amerikai ígéretésekbe, segítségekbe (Vajna Gábor: Sóhivatal!) és a nagyon biztató hangú zsidó üzenetekbe is. A zsidó üzenetekben kellett bízunk, mert akkor a Népszövetségnek ők voltak az urai, ők hozták nekünk a népkisebbségi jogok ígéreteit. Természetes dolog, hogy a fuldokló ember kétségbeesésével igyekeztünk minden segítség után nyúlni (Meskó Zoltán: Még a zsidóba is belekapaszkodtak!); a végén azután csakugyan azt vettük észre, hogy szalmaszálba kapaszkodtunk.

Egyfelől ezek az átélések menekülő lelkeké tettek minket, másfelől pedig azt kellett éreznünk, hogy a menekülés magaslatává lett az a szellemi terület, melyet azelőtt közömbösnek, levegőnek vettünk, könnyedén vettünk, úgy vettünk, hogy az csak forma, az csak anyakönyvi hivatali rovat, hogy milyen vallású valaki. Ebben a lelki átalakulásban akkor, 22 éves időnk alatt, fokrólfokra láttuk kifejlődni azt, hogy egyházaink nekünk először a családban adtak léleknyugodalmat és gyermekeink iránt való szeretetet, egymásba kapcsolódást, testvériséget, azután pedig megadták nekünk azt a történelmi hivatásunkból folyó jelen rendeltetést, hogy a szenvedésekben együtt tartani, keresztény erővel egymásban bízni és Istenben hinni – ez az egyetlen segítség[.] (Éljenzés és taps.)

Ezt megtanultuk a keresztény egyházak vezetése alatt és ennek az átélésnek az ereje mondatja most velem és mondatja az egész Erdélyi Párttal, hogy amikor

¹⁶ Felszólalása első részében bírálja a „liberális éra” egyházpolitikáját, az „újkori eszmék” diadalra vitelét az „ezeréves eszmékkel” szemben; nem hibáztatja a „jóhiszemű” magyar liberálisokat, hanem magát az eszmét és annak elferdítését, végül Eötvös József és Wekerle Sándor példáját említi, akik élte pályájuk végén elítélték az elhibázott liberális egyházpolitikát.

a zsidók recepciójának törvénye hatálytalanításáról van szó, mi nem a zsidóság elleni indulattal, hanem annak a történelmi fejlődésnek dicséretében, magasztalásában és megbecsülésében, amelyet nekünk a keresztény egyházak adtak, igyekezünk felfogni ennek a törvényjavaslatnak a jelentőségét. Mi úgy érezzük, hogy azt a történelmi törést, amelyet tévedésből csinált az 50 esztendő előtti liberális fellendülés és nekibuzdulás, most lényegében egy törvényben helyrehozza ez a törvényjavaslat, helyrehozza abban a tekintetben, hogy törli a magyar törvénytárból azt a törvényt, amely tulajdonképpen Szent István államalapításának alapeszméje ellenére került bele a törvénytárba. (Úgy van! Úgy van!)

Az, hogy a bevett vallás fogalmát adományozták abban az 1895. évi törvény-cikkben az izraelita vallás részére, lehet eszmeileg abból kiindulás, hogy megbecsülöm az egyistenség vallását, amely kultúrtörténeti rendben megelőzte a kereszténységet és a kereszténységnek minden tekintetben példát mutatott. Lehet, hogy ez a megbecsülés is közrejátszott abban, hogy a bevett vallások közé sorozzák be az izraelita hitfelekezetet is. Itt azonban nem a vallásos alapeszmékről van szó – mert hiszen önmagában véve mindegyik valláseszme nemes, mindegyik szép és mindegyik jó, mert egy-egy hithez, egy-egy lelkiállapothoz, szóval transzcendentalizmushoz fűzi az embert, nemesebbé teszi az illetőt. Ámde előáll az, hogy a vallások a maguk gyakorlatában átalakulnak, egymással szembekerülnek, sőt nemcsak egymással kerülnek szembe, hanem a népelettel is, a társadalmi étellel is szembekerülnek a maguk tömörülése miatt, és akkor előáll az a helyzet, hogy az alapeszmeileg gyönyörű és szép vallás a maga gyakorlati kivitelében és tömörülésében keserves kínszenvedéssé válik mind hordozójára nézve, mind az azzal szembenállókra nézve.

Ez a helyzet állott elő a zsidó vallással, amióta a zsidó állam megszűnt, mert üldöztetése során mindenütt ellenségnek érezte a maga környezetét és azzal az ellenséges környezettel szemben való ellenséges állásfoglalás szerint fogta fel a maga közösségét. A szerint tette azt erkölcsi alapjává, hogy csakis a maga összetartására s másokkal szemben való kielezésére fordítsa. Így lett a nemes vallási alapeszme társadalmilag gyötrelmessé más vallásokkal, más népekkel szemben.

Ez a helyzet az egész középkoron keresztül megnyilvánult és természetes dolog, hogy az egész középkoron keresztül éppen ezért a kereszténységgel a legélesebben szembenállott. Viszont a keresztény középkornak egyik vezető állama éppen Magyarország volt Kelet felé azzal a küldetéssel, hogy a kereszténységet védje és terjessze. Természetes tehát, hogy ebben a fejlődésben, az ilyen állami fejlődésben a zsidók recepciója, befogadása semmiképpen helyet nem foglalt, legfeljebb úgy alkalmazták a zsidókat, mint királyi pénztárnokokat, vagy adószedőket, akiket anyagiasságuk miatt erre sokkal jobban fel tudtak használni, mint más hozzá nem értőt; de egyáltalán nem volt velük eszmei közösség, hanem ellenkezőleg, egy bizonyos távolállás, egy bizonyos tartózkodás volt ezzel a felekezettel vagy az ehhez a felekezethez tartozókkal szemben, így tehát nem lehet azt mondani, hogy az a bevett állapot, amelyet a keresztény egyházra, azután

pedig a mohácsi vésztől kezdve a keresztény egyházakra nézve a magyar állam szelleme, a magyar állam élete megvalósított, egyenrangú lehetne a zsidóság iránti felfogással, amely ezt a vallást az ország életében hol csak mint túrt, hol csak mint eszközként szereplő, de mindenképpen egy teljesen idegen népcsoport összetartozását jellemezte.

Itt tehát feltétlenül egy olyan értékelésbeli – nem értékbeli, hanem értékelésbeli – különbség van a kereszténység és a zsidóság közt magyar történeti szempontból, hogy ez az értékelés egyáltalán nem engedhette volna meg azt, hogy a zsidó vallást valami egyértékűnek tekintsék a keresztény vallással. Ez a kereszténység a felnőtt népességnek a földművelésbe, a kultúrába való belelendülését, a magyaroknak a hitre, erkölcsre és egyéb tanulmányokra oktatását és nevelését végezte a népeletbe hatoló szervezettel. Gondoskodott arról is, hogy a nemzet hadrakelése, a nemzet honvédelme tökéletes legyen és jó ellátásban részesüljön, s hogy ebben állandó folytonosság legyen. Gondoskodott a templomokról, az iskolákról, a városiasságról, gondoskodott az iparoknak s a kereskedelemnek a kialakulásáról.

Az ilyen egyházi életnek az állami élettel szinte teljes azonossága, teljes párhuzamossága, egycélúsága olyan nyilvánvaló bizonyosság, hogy érthető, ha így fogjuk fel a bevett vallásfelekezeteiket. Bevett vallásfelekezet Magyarországon csak a kereszténység lehetett, mert azután, hogy a magyar nép a pogányságot feladta s a maga ősi fajiságának, a maga fejjel a falnak menésének útját abbahagyta, az európai életbe való belépése, az európai életbe való beleerősödése ennek a kereszténységnek a karján, ennek a kereszténységnek a szellemében történt. Amikor pedig a kereszténység a maga felekezeteire oszlott, akkor is nemes versengés állott elő: részint a nyelvet fejlesztette a protestantizmus, részint az iskoláknak egymással való versenyét idézte elő. Ez az egymással versengő magyar kereszténység Erdélyben megteremtette a külön életű magyar államot, s amikor két, sőt három nagyhatalom viaskodott itt Európa közepén, akkora keresztény egyházak egymás nyomában, egymással versenyezve, egymással való nemes küzdelmükben, még a hitviták útján is olyan értelmű vallásszabadságot juttattak diadalra, hogy legyen az emberek szabadsága az alulról felfelé való fejlődésre, a népből való felfejlődésre.

Érthető, hogy ezeket az egyházakat a magyar nemzet a maga szempontjából bevett vallásfelekezeteknek nevezte, minősítette és tartotta, mert ez csak a történelmi logikának volt a kifejezése, a történelmi eredményeknek a megtestesítése, a történelmi eredményeknek szinte címképként való összegezése. De amikor az a nagy változás jött, amelyet a liberalizmus hozott az emberiségre – amely természetesen annakidején egy kötött rendszerrel, egy megbilincselts társadalommal szemben bizonyos megváltásokat, fellendüléseket, fellélegzéseket hozott és a néptömegek bíztak benne, hogy igenis jó jöhet belőle –, akkor, mondom, az állott elő, hogy a hatalmasok, a gazdaságilag, anyagilag hatalmasok tényleg aránylag több szabadságot kaptak s a több szabadságból még több szabadság állott elő

számukra. Így az egész liberalizmusból a gazdagoknak a szabadsága, a szegényeknek rabsága lett.

Ez a fejlődés nyilvánvaló. Ennek a fejlődésnek a visszahatása most az, hogy keressük a közösségi eszmét, keressük azt az életformát, amely mégis több embernek juttathat boldogságot, jobb sorsot. Ehhez az új közösségi eszményhez képest már nem lehet találó az, hogy olyan vallási alakulást igyekezzünk történelminek elismerni, vagy a történelmi fejlődés során nemes versenyben eredményeket kifejtett vallásokkal szemben egyenrangúnak venni, amely felekezet tulajdonképpen semmi egyebet nem hozott a magyar társadalom részére, csak azt, hogy eggyel szaporította a gondjait a maga gondolkozásában, hogy ne tudjon tisztán látni a maga vallásos életében. Ezért már odáig kezdett süllyedni a magyar gondolkozás, hogy vallási közömbösségek, hitbeli közömbösségek állhattak elő, csak hogy a magyar a maga lovagiasságában ne sértse az ellenkező, elütő vallású embernek az érzékenységét. Ezeknek az elemeknek a magyar életbe való bevitele mindenesetre csak zavart keltett. Ezzel nem mondtam ítéletet a zsidó vallás értékéről; ezzel csak azt jellemeztem, hogy egy bizonyos különbség az egységben mindig zavart okoz. A tövis akármilyen szép, mindig szúr, ha olyan helyre jut, ahol nemes, érzékeny részek vannak. (vitéz Lipcsey Márton: Remek!)

Mélyen t. Képviselőház! Amikor az 1896. évi XLII. tc.-et meghozták, a magyar nemzet nagylelkű akart lenni és arra gondolt, hogy majd az egész világkapitalizmus zsidósága viszont segíteni fog az ő életén, az ő helyzetén, felemeli őt gazdasági viszonyaiban. Talán ez a hátsó gondolat is megvolt, amikor olyan viharosan igyekeztek elfojtani az 50 év előtti liberális korszakkal és áramlattal szemben az ellenvélemények hangját és amikor megtörténhetett, hogy például az egyházpolitikai törvények tárgyalásának idején a mi egyháznagyjainkat megdobálták, ellenük az utca egész népszerű hadjáratot folytatott. Akkor a legnépszerűtlenebb és legszégylelnebb dolog volt például valakinek keresztet vetni, vagy templomba járni. Ilyen állapotok voltak. Ezeket hozta a mi számunkra az izraelita vallás recepciója. Amikor azután jött a világháború, és utána szétomlottunk, amikor nem volt vezérünk, nem volt lelki összetartásunk, akkor érezhettük meg ezt a lelki gyöngeséget, akkor érezhettük meg, hogy mi a közös nemzeti lélek hiánya, hogy miféle óriási tragédiákra vezethet ez. (Úgy van! Úgy van! Taps jobbfelől, a középben és a szélsőbaloldalon.) A közös nemzeti lélek hiánya állott tehát elő abból, hogy itt beékelődött a keresztény nemzeti élet történelmi folyamatába ez a törés az egyházpolitikai törvényekkel és a recepcióval is[.] (Rassay Károly: Az egészszet vissza!)

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy maguk közül a zsidó vezető emberek közül is a recepciót elleneztek azok a tiszta judaisták, akik úgy fogják fel a judaizmust mint az embernek az Istentől való függését, és egyetlen emberi célban látják a maguk rendeltetését, de azt nem földi hatalom, hanem Isten határozza meg. Ezek elleneztek annakidején a recepciót, mert ők is úgy gondolták, hogy egy bizonyos prozelitizmust, bizonyos vallásvegyülést jelent, amitől ők a maguk tiszta

zsidó vallását is menteni, védeni, óvni akarták. Továbbá, ami a nemzeti társadalom szempontjából igen fontos megjegyezni való: a magyar nemzet, abban a túlbuzgóságában, amellyel a világzsidóságnak és tőkének kedvezve akart mintegy az aranyborjú előtt hajlongani, elfelejtette, hogy tulajdonképpen a zsidóságnak az országban nincs meg a felekezeti egysége, nincs meg az a szervezeti egysége, amely bevett vallásfelekezetté nyilvánítását tárgyilag lehetővé tenné. Úgyhogy például maga Bakonyi Samu¹⁷ volt függetlenségi képviselő 1907-ben éppen azt hozza fel, hogy a recepció után okvetlenül kell következnie a zsidó vallások egységesítésének, persze azért, hogy a zsidó vallások egységesítésével a zsidók is megkaphassák a főrendiházban azt a tekintélyes képviseletet, amelyet az ősi, történelmi keresztény egyházak megkaptak. Itt tehát látnivaló, hogy volt a zsidóságban két folyamat. Az egyik, amelyik tisztán a maga vallási alapeszméjéhez, annak nagyszerűségéhez ragaszkodott, ellenezte a recepciót, a másik, amely akarta a recepciót, tulajdonképpen parádéságra vágyott s anélkül, hogy a történelem során szolgálatot tett volna a nemzetnek, hirtelen bele akart ülni ugyanabba a trónusba, ugyanabba az állami megkülönböztetésbe, amely a többi bevett vallást megillette: a legfőbb ideál az volt, hogy a főrendiház tagja legyen a zsidóság képviselője.

Ez ötven esztendővel ezelőtt történt. Azután, hogy ezt a törvényt meghozták, számtalan kísérlet történt, hogy a szervezeti egységet, a szervezeti összetömörülést valahogy létrehozzák. Kormányok kormányok után jöttek, hogy ebben a tekintetben valami rendet tudjanak csinálni a háromfajta zsidó felekezet, illetőleg annak három szervezete között. Az ortodoxok kimutatták azt, hogy milyen dogmatikai ellentétek vannak közöttük; szóval nem is lehet azt mondani, hogy ugyanegy vallás körvonalai volnának itt. Az 1926. évnél kellett eljőnie, hogy a XXII. tc.-ben elhozza a felsőházi zsidóképviseletre vonatkozó törvényt, s azután eljött a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az a rendelete, amely ennek a törvénynek alapján kialakítja azt a nagyon szövevényes szerkezetet, amely a két felsőházi zsidó képviselőt megválasztja. Tehát ez sem belülről, a zsidóság egységessé vált szervezetéből fejlődött ki, hanem felülről adományozták azt számára, mintegy azért, hogy az 1895. évi csonkán maradt állapotot a magunk szemében legalább valahogy így igyekezzünk kiegészíteni. Erre is elkövetkezett azonban a végzet: az egyik legutóbbi törvényalkotás már megszüntette ezt a felsőházi képviseletet.

Teljesen alá tudom írni azt a törvényjavaslat indokolásában felhozott álláspontot, hogy a zsidó egyéneknek más a jogállapotuk, mint amelyet a történelmi egyházak mintájára az a zsidó vallás kapott itt, amelynek tulajdonképpen szervezete sem volt, amelynek nem volt történelmi érdeme, nem volt történelmi beszervezettség a magyar állam életébe, nem volt különösen a magyar nép életével együtt küzdő, együtt szenvedő, együtt dolgozó, a magyar nép kultúráját

¹⁷ Bakonyi Samu, született Breuer Salomon (1862–1922) ügyvéd, a Függetlenségi és 48-as párt, majd a Justh-párt országgyűlési képviselője.

alkotó szerkezete, tehát egyáltalán nem érdemelte meg a kiváltságot. De nem is akarom ilyen élesen kifejezni, hogy nem érdemeli-e meg, hanem azt mondom, hogy az ő eddigi életének a mi életünkre való befolyásával nem volt arányos az, hogy ilyen hirtelen előléptessék őt a történelmi egyházak rangjában. (Vajna Gábor: Úgy van!)

Mélyen t. Képviselőház! Ezek miatt, mivel itt egy történelmi jóvátételről van szó, mi erdélyiek a legnagyobb gondolatközösséggel, a legnagyobb odatársulással tudjuk megszavazni ezt a törvényjavaslatot. Egyúttal valahogy azt is szeretnők a miniszter úr emlékezetébe hozni, hogy a zsidóságra nézve nagyon nobilesan tett szert felfogni a dolgot (Meskó Zoltán: Úgy van, ezzel beírta a nevét a történelembe, az biztos! Nemcsak írja a történelmet, de bele is írja a nevét! – Derűltség. Elnök csenget.), úgy, ahogy az eddigi törvényekben elismert vallásokra nézve történt, például a muzulmánokra nézve. Ezeket is a törvény sorolja az elismert vallásfelekezetek közé s ezért nem kívánnak tőlük szervezeti bejelentést a minisztériumhoz.

Legyen szabad talán figyelmeztetnem a miniszter urat arra, amit az előbb mondtam, hogy t. i. a zsidóság a maga vallási szervezetében egyáltalán nem egységes, hogy a zsidó hitközségek többféle szervezetében mégis rendre volna szükség, mert sok minden olyan történik azokban a szervezetekben, ami a mi társadalmi életünkre igazán káros kihatással lehet (Mozgás a baloldalon.); ezért nem ártana, ha e tekintetben a szervezeti szabályoknak felülvizsgálása mégis kissé jobban, szorosabban és szerveesebben hangsúlyozódnék. (Zaj.)

Mélyen t. Ház! Ezek előrebocsátása után azt akarom kifejezni, hogy annaki-dején, ötven esztendővel ezelőtt a keresztény egyházak azért nem fogadták el a recepciós törvényt, mert az eredeti törvényjavaslat 2. §-ában benne volt a keresztény vallásról való áttérésnek a szabadsága. Azt hiszem, hogy Bródy Ernő képviselő úr elfelejtette megmondani azt, hogy amikor harmadszorra megszavazták a javaslatot a főrendiházban, egyúttal elvetették ezt a 2. §-t, amely azt mondja, hogy ez a kölcsönös áttérés lehetséges. A vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény azután ezt az áttérési lehetőséget intézményesítette, de maga a zsidó recepcióról szóló törvény csak azon az áron ment át, hogy kihagyták belőle a keresztény vallásról a zsidó vallásra való áttérésnek a lehetőségét. Mint keresztény ember is, de mint egy keresztény nemzet történelmének mai részese is, egyáltalában nem tudom elfogadni azt az állapotot, hogy a keresztény vallásról a zsidó vallásra való áttérés, ez a visszafelé való menetel az Újszövetségből az Ószövetségbe a mi részünkre szükséges volt. Egyszer kétségbeesésből mi, székelyek Péchy Simonnal¹⁸ együtt megtettük, de a következménye csak tragédia lett és ezt

¹⁸ Péchy Simon (1570 k. – 1642 k.) székely származású erdélyi kancellár Bethlen Gábor fejedelem idején, a szombatos vallás vezéralakja. A zsidó vallással és a héber nyelvvel az Oszmán Birodalomban ismerkedett meg. Tevékenységének köszönhetően az 1620-as években körülbelül 20 000 szombatos vallású székelyről tudunk Erdélyben. Héberből fordított részleteket a Bibliából, ima- és szertartáskönyvet, valamint vallásos verseket is.

a tragédiát mi újból nem akarjuk. Kérjük tehát, méltóztassanak azt a kiegészítő javaslatot, amelyet a kormánypárt mélyen t. szónoka a törvényjavaslathoz tett, hogy ti. ez az áttérési tilalom kimaradhassék, szintén elfogadni. Mi a javasolt kiegészítéssel együtt ezt a törvényjavaslatot a legkészségesebben és a történelmi igazságszolgáltatás átérzésével tudjuk elfogadni. (Éljenzés és taps. A szónokot számosan üdvözlük.)

Forrás: *Az 1939 évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 12. kötet, 1941. november 26. – 1941. december 22. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest, 1942. 561–564.

JAKABFFY ELEMÉR

ÜGYVÉD, POLITIKUS, SZERKESZTŐ, KÖZÍRÓ

(Lugos, 1881. május 17. – Szatmárnémeti, 1963. május 19.)

• „SZOLGÁLNI [...] KÍVÁNOM NEMZETEM ÜGYÉT, SZÍVEM ÉRZÉSEIVEL ÉS A [...] TUDÁS FEGYVEREIVEL”

L. BALOGH BÉNI

Jakabffy Elemér 1881. május 17-én született a vegyes lakosságú bánsági kisvárosban, Krassó-Szörény vármegye székhelyén, Lugoson. A család örmény eredetű; Chacsig Simon szamosújvári kereskedő 1760-ban szerzett nemességet Jakabffy névvel. Édesapja, Jakabffy Imre Krassó-Szörény vármegye alispánja, majd főispánja volt, az országgyűlés képviselőházának alelnöki tisztségét is betöltötte, és két alkalommal nevezték ki belügyminisztériumi államtitkárrá.

Elemi iskoláit és a gimnáziumot Lugoson végezte, a nyári hónapokat általában édesanyja, Zsidák Ilona közeli kisszécsényi birtokán töltötte. A szintén Krassó-Szörény vármegyében fekvő zaguzsényi régi Jakabffy-kúriában – amely később többször is állandó otthona lett – első ízben az érettségijét követően töltött el huzamosabb időt. 1898-ban beiratkozott a Budapesti Tudományegyetem jogi karára. Az egyetemi előadások mellett szorgalmasan látogatta a képviselőház üléseit is, az ott elhangzó vitákról részletesen beszámolt az államtitkári beosztásban lévő édesapjának. 1900 őszén bevonult önkéntesnek a cs. és kir. 16. számú huszárezredhez, amely akkor Budapesten állomásozott. Sikeres tiszti vizsgája után kadétörmester lett, a hadnagyi rangot 1906-ban nyerte el. 1903-ban államtudományi, két év múlva pedig jogtudományi doktorrá avatták. Még ezt megelőzően, a szigorlaton kiérdemelte neves tanára, Concha Győző elismerését, aki – Jakabffy visszaemlékezése szerint – 55 percig vizsgáztatta politikából, és utána melegen gratulált neki. Az ügyvédi vizsgát 1907-ben tette le, és a következő év januárjában megnyitotta Lugoson ügyvédi irodáját.

Politikai téren elkötelezett híve volt Tisza Istvánnak, akit a „legférfiasabb” magyarnak tartott. Az 1910. évi országgyűlési választásokon a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként a boksánbányai kerületben sikerrel indult a Román Nemzeti Párt jelöltje, Valeriu Braniște ellen. Mandátuma átvételekor kijelentette, hogy sikerét nem a saját, hanem a magyar állameszme diadalának tekinti. 1918. november 16-ig, tehát a parlament feloszlásáig volt képviselő és a képviselőház igazságügyi bizottságának tagja. Az egységes magyar nemzeti állameszme hívének vallotta magát, de határozottan kiállt a Magyarországon élő nemzetiségek jogegyenlősége mellett. Tevékenységére Tisza István is felfigyelt, és a fiatal magyar politikusnemzedék egyik ígéretes tagjának tartotta.

Az első világháború ideje alatt kezdetben a lugosi cs. és kir. tartalékkórháznál, majd hosszabb-rövidebb megszakításokkal Montenegróban, Szegeden és Máramaros megyében teljesített szolgálatot. Közben aktívan részt vett a képviselőház

ülésein is. Közéleti pályája csúcsának tartotta, hogy 1918. október közepén, a Monarchia végnapjaiban az osztrák és magyar közös ügyek tárgyalására küldött magyar bizottság¹ legfiatalabb tagjaként Károlyi Mihállyal, Tisza Istvánnal és más vezető politikusokkal együtt Bécsben részt vett a külügyi albizottság ülésén. Az ott elhangzott beszédek mély benyomást tettek rá, és megerősítették Károlyi Mihállyal szembeni ellenérzéseit.

Az 1918–1919-es impériumváltás gyökeresen új korszakot nyitott politikai pályafutásában. Romániában maradt, megtagadta az ügyvédi hűségeskü letételét,² majd felszámolta lugosi ügyvédi irodáját, és családjával együtt a megélhetését biztosító zaguzsáni birtokára költözött. 1921-ben telepedett vissza Lugosra.

A két világháború között széles körű tevékenységet fejtett ki a romániai magyar közéletben. A romániai Országos Magyar Párton (OMP) belül több fontos tisztséget is betöltött: mindvégig a párt egyik alelnöke volt, ezenkívül megválasztották az 1925-ben alakuló kisebbségi szakbizottság elnökének, és megszűnéséig a Krassó-Szörény megyei tagozat elnöki tisztét is betöltötte. 1929-ben létrehozták az OMP bánági tagozatát, amelynek elnökéül választották 1935-ben. Székfoglaló beszédében hitet tett a demokratikus és a konzervatív-liberális elvek mellett. Kijelentette, hogy mint korábban, most sem akar hódolni a politikai divatnak, és megvalósíthatatlannak tartja kis nemzetek és néptöredékek életében a vezér-, azaz a Führer-elvet.³ Politikai programjának a múlt és az alkotmányos berendezkedések tiszteletét, az emberi értékek egyforma megbecsülését jelölte meg.

Országgyűlési képviselőként három ciklusban, 1928 és 1933 között volt tagja a román parlamentnek. A romániai magyarság képviseletében tevékenyen részt vett az Európai Nemzetiségek Kongresszusa nevű szervezet éves összejöveteleinek többségén. Európai látókörével, diplomáciai tapintatával, kompromisszumkészségével és szónoki lendületével vezető szerepet biztosított magának a Kongresszus munkálataiban. Mikó Imre szerint ő volt az „erdélyi magyarság külügyminisztere”; Balogh Artúr kisebbségi jogással együtt ő irányította az er-

¹ Az osztrák–magyar viszonyt új alapra helyező 1867. évi XII. tc. értelmében a közös miniszterek – külügy-, hadügy- és pénzügyminiszter – elvileg a két ország törvényhozó testületei által delegált külön bizottságoknak, az ún. delegációknak tartoztak felelősséggel. A delegációk 60-60 főből álltak, külön-külön tanácskoztak és szavaztak.

² Az új román közigazgatás arra kötelezte az állami alkalmazottakat, tanárokat, tanítókat, valamint az ügyvédeket, bírákat, ügyészeket, közjegyzőket, hogy hűségesküt tegyenek I. Ferdinánd román királyra. Az ezt megtagadók elvesztették állásukat és nyugdíjjogosultságukat, egy részüket az országból is kiutasították. A magyar kormány informális csatornákon keresztül a békeszerződés aláírásáig megtiltotta a hűségeskü letételét. A hűségeskü letételét megtagadó, de még állásban maradó személyeket Magyarországról segélyezték.

³ Führer (ném.): vezér. Adolf Hitler német kancellár vezetői címe és megszólítása. A Führer-elv a náci ideológia egyik alappilléret képezte. Azt hirdette, hogy a különleges képességekkel rendelkező vezérnek a nép feltétlen engedelmisséggel tartozik, és minden téren a Führer akaratának kell érvényesülnie.

délyi magyarság külpolitikáját, rajtuk keresztül szerzett tudomást Európa az erdélyi magyar kérdésről.

Lapszerkesztői, publicisztikai és helytörténeti munkássága is jelentős. Willer Józseffel és Sulyok Istvánnal együtt 1922 szeptemberében Lugoson elindította a *Magyar Kisebbség* című „nemzetpolitikai szemlét”, amely 1942-es betiltásáig változatlan formában jelent meg. 1924-től kizárólag Jakabffy szerkesztette, és a legtermékenyebb szerzője is ő volt. A lap a „nemzeti gondolat” ébrentartását és hatékony terjesztését tűzte ki elsődleges céljául. Szót emelt a demokrácia és a kisebbségi jogok mellett, ugyanakkor nyitott volt a más nemzetiségűek, a más országok kisebbségei felé is.

1923-ban megjelentette az *Erdély statisztikája* című munkáját, amelyben rámutatott az 1920. évi román népszámlálás hamisításaira. Ezért hadbírószági eljárást indítottak ellene. 1939-ben Budapesten jelent meg Páll Györggyel közösen írt műve: *A bánági magyarság húsz éve Romániában*. Ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett.

A második bécsi döntést követően – akárcsak két évtizeddel korábban – ismét a kisebbségi sors mellett döntött. A Romániai Magyar Népközösség 1940. november 4-én Nagyenyeden tartott újjáalakuló ülésén országos alelnökké választották, emellett 1943-ban ő lett a bánági tagozat elnöke. A Népközösség többi vezetőjéhez hasonlóan munkáját igen mostoha körülmények között kellett végeznie. A szigorú utazási korlátozások,⁴ a levél- és sajtócenzúra, a gyülekezési tilalom, valamint a román hivatalos szervek gyakran ellenséges magatartása szinte megbénította tevékenységét. Folyóiratát, a *Magyar Kisebbséget* a román kormány az összes dél-erdélyi magyar lappal együtt 1942 szeptemberében – írásban ki nem kézbesített, csupán a rendőrök által szóban közölt rendelkezéssel – betiltotta.

Közéleti pályafutásának paradox módon az Antonescu-rezsim megdöntése vetett véget. Ez személyes sorsában is döntő változást hozott: 1944 augusztusában a román hatóságok letartóztatták, és Zaguzsénból először Lugosra, majd Bukarestbe internálták, mivel így akarták az észak-erdélyi Emil Hațieganu biztonságát garantálni. 1945 áprilisában engedték szabadon. Mintegy fél évvel később a Magyar Népi Szövetség vezetői felkeresték Zaguzsénban, és felajánlották, hogy kapcsolódjon be a szervezet munkájába, amit ő visszautasított. 1949-ben elhurcolták Zaguzsénból, és kényszerlakhelyéül Hátszeget jelölték ki. Könyveit, jegyzeteit, kéziratait és levelezését lefoglalták, naplóját pedig saját maga semmisítette meg. Kényszerlakhelyét 1954-ben hagyhatta el. 1957-ben Szatmárnémetiben telepedett le, itt hunyta le örökre a szemét 82 éves korában.

⁴ Az Antonescu-rezsim idején Dél-Erdélyben az utazási korlátozások – kisebb-nagyobb megszakításokkal – mindvégig érvényben voltak. A 20 km-es határmenti zónában még az egyik faluból a másikba való közlekedéshez is a csendőrség engedélye kellett. Az erre vonatkozó általános érvényű jogszabályok különösen a magyarokat érintették érzékenyen az engedélyek kiállításánál tapasztalható önkényeskedések miatt.

Az első forrás hosszabb részlet Jakabffy Elemér hátszegi kényszerlakhelyén írt önéletrajzi visszaemlékezéséből. Az általunk közölt rész az 1919. év első felének lugosi eseményeit tekinti át. Szemléletes képet nyújt arról, hogyan ment végbe a helyi impériumváltás, és ez miként változtatta meg addigi életpályáját.

A második dokumentum mindeddig ismeretlen rövid levél, amelyet Jakabffy egykori professzorának és szellemi mentorának, Concha Győzőnek írt 1923-ban. Ebben röviden összefoglalja közéleti hitvallását is, amely nem más, mint a nemzet ügyének szolgálata „szíve érzéseivel” és a „tudás fegyvereivel”.

A harmadik forrás a *Magyar Kisebbségben* 1940 októberében megjelent írása, amelyben párhuzamot von az 1918 utáni erdélyi magyar és a második bécsi döntés nyomán magyar uralom alá került észak-erdélyi román kisebbség között. A helytállás fontosságát hangsúlyozza, melynek „parancsszavát” így összegzi: „kitartani az őrhelyen!”

JAKABFFY ELEMÉR FŐBB MŰVEI

A románok hazánkban és a román királyságban. Kultúr- és szociálpolitikai tanulmány. Singer és Wolfner. Budapest, 1918.

Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. Kiadja a „Magyar Kisebbség” Nemzetpolitikai Szemle. Lugos, 1923.

Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt. Husvét és Hoffer. Lugos, 1931.

A bánági magyarság 20 éve Romániában (1918–1938). (Páll Györggyel közösen.) Studium. Budapest, 1939.

A bánág magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. A szerző kiadása. Lugos, 1940.

A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husvét és Hoffer. Lugos, é. n. *Nemzetiségpolitikai írások.* Vál., a bev. írta és a jegyz. összeáll. Balázs Sándor. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 1993.

Kisebbségi sorskérdések. Vál., a bev. írta és a jegyz. összeáll. Balázs Sándor. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2005.

AJÁNLOTT IRODALOM

Balázs Sándor: „Jakabffy Elemér (1881–1963)”. In: uő. (vál., a bev. írta és a jegyz. összeáll.): *Kisebbségi sorskérdések.* Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2005. 6–33.

Balázs Sándor: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség.* Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2012.

Balázs Sándor: *Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája.* Szatmárnémeti Kölcsey Kör. Szatmárnémeti, 1995.

Csapody Miklós: *Politika és történetírás – Jakabffy és Mikó.* Komp-Press Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 2012.

Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2007.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium. Budapest, 1941. (Reprint: Optimum Kiadó. H. n., é. n.)
Mikó Imre: „Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség”. *Korunk*, 1973/8. 1198–1209.
Szekernyés János: „»Fáradozásom eredményes volt« – 45 éve hunyt el Jakabffy Elemér lapszerkesztő és történész”. *Európai Útas*, 2008/1. 41–46.

HAGYATÉKA

Jakabffy Elemér-levelek: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye.
Jakabffy Elemér-kéziratok: Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa, Kolozsvár.
Jakabffy Elemér-kézirat: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 625. fond, 1486.

FORRÁSOK

1.

Jakabffy Elemér emlékirata

(részlet)

*Hátszeg, időpont nélkül*⁵

[...] ⁶

Az [1919.] év első napjai szomorú újításokat hoztak nekünk.⁷ Az addig is rossz postaforgalom még inkább megbénult azzal, hogy az összes levelet cenzúrálásra Versecre küldik.⁸ Ha pedig valaki innen Erdélybe ír, úgy ez a levél előbb Versecre, onnan újabb cenzúrázásra Gyulafehérvárra kerül. Harmadikán megálltak a vonatok, a szénhiány miatt. Ötödikétől naponta egyet indítottak Temesvárra és onnan is egy haladt át Lugoson, de hogy melyik órában, azt senki megmondani nem tudja. Aki utazni akar, fél napokat tölthet a pályaudvaron. A bankjegyeket a legkülönbözőbb bélyegzőkkel lebélyegezték, még az állatorvosi hivatal bélyegzőjével ellátott bankjegyet is láttam. Hogy a lebélyegzés mire való,

⁵ Köszönöm Bárdi Nándornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az eredeti gépirat digitalizált változatát.

⁶ A kihagyott részekben a szerző az 1918 végéig terjedő időszakra emlékszik vissza.

⁷ A Bánság nagy része, pontosabban az Arad–Lugos–Karánsebes–Mehadia–Orsova vonalig terjedő terület 1918 végétől szerb katonai megszállás alatt állt. 1918. november 10-én Versecet, 13-án Oravicát és Orsovát, 14-én Lugost, 17-én pedig Temesvárt foglalták el a szerb csapatok. 1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés egyoldalúan kimondta a Bánság, Bácska és Baranya elszakadását a Magyar Királyságtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz.

⁸ A szerb cenzúrahivatal sok esetben vonakodott kézbesíteni a postai küldeményeket, és visszatartotta vagy éppen megsemmisítette a leveleket, újságokat.

senki sem tudta.⁹ Nemsokára egyes bankjegyeket elfogadni vonakodtak. Természetesen mindenkinek a vásárlóereje alaposan csökkent.

Január 26-án megérkeztek a románok által annyira várt franciák.¹⁰ Mintegy 300 főnyi legénység, közöttük szenegálók is. A szerbek sietve elvonultak, a pénz lebélyezése félbemaradt. Most az a baj, hogy a parasztok nem akarják elfogadni a lebélyezett pénzeket. A francia megszálló csapatok parancsnoka¹¹ biztosította az alispánt,¹² hogy itt a közigazgatást sem a szerbek, sem a románok át nem vehetik mindaddig, amíg a francia megszálló csapatok jelen vannak. A szocialisták küldöttsége előtt pedig kijelentette, hogy a francia csapatokat más nemzet csapatai fel nem válthatják mindaddig, amíg a párizsi békekonferencia az országgrész sorsáról nem határozott.¹³

Méltóságteljes komolysággal ünnepelte városunk magyar és német polgársága a március tizenötödiki nemzeti ünnepet. A római katolikus templom zsúfolásig megtelt, az iskolák tanulóinak egy része már csak a bejárat előtt foglalhatott helyet. Az orgona a szertartást kitöltő részekben is minduntalan magyar motívumokat, a kuruc világ akkordjait hallatta. Mikor pedig a Himnuszt énekeltük, kevés szem maradt szárazon. Sejtettük, hogy ezt alighanem utoljára tehattük.

Ez a nap még egy kellemes hírt hozott. Francia körökből értesültünk, hogy Farret tábornok, aki egész vezérkarával Lugosra érkezik, magyar családnál kér szállást, mert mint mondták, erősen magyarbarát. A tábornok megérkezése után megtudtuk, hogy magyarbarátsága nagyrészt arra vezethető vissza, hogy Temesváron nagyon rokonszenvesnek találta Szabolcska Mihályt, aki Genfben végezte a teológiát és igen jól beszél franciául.

Issekutz alispán március 21-én éjjel érkezett haza Budapestről, ahova nagy keservesen eljutott és ott néhány napot töltött. Bizalmasan közölte velem, hogy odafent a szocialisták nagyon előretörnek és így valószínű, hogy nekünk is sok bajunk lesz velük. Huszonharmadikán délelőtt fél tizenegykor megjelent a megyeház előtt a francia őrség és a Marseillaise hangjai mellett kitűzte a francia lobogót. Amikor ott álltam a kapu előtt mint ennek a jelenetnek tanúja, fájó szívvel

⁹ A szerb pénzügyminiszter rendelete alapján január 20. és 25. között a megszálló szerb katonaság Lugoson is lepecsételtette az 1, 2, 10, 20, 50, 100, 500 és 1000 koronás bankjegyeket.

¹⁰ Mivel Románia is magának követelte a Bánságot, a szerb és a román katonai egységek között 1918 végén összetűzések robbantak ki. Az összetűzések megakadályozása végett az antant 1919. január 10-én demilitarizált zónát jelölt ki a Bánságban, ahol francia csapatok tartották fenn a rendet.

¹¹ Lemoigne, Henry alezredes (egyes forrásokban ezredes), a 35. francia gyarmati gyalogezred parancsnoka.

¹² Issekutz Aurélt.

¹³ A párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsa 1919 májusában hagyta jóvá Magyarországot, Szerbia és Románia új határait. A Bánságot megosztották: Romániának ítélték Krassó-Szörény vármegyét, valamint Temes és Torontál vármegyék egy részét, mintegy 19 ezer km²-nyi területet, míg Szerbiának a térség nyugat-délnyugati része, közel 10 ezer km² jutott. Magyarországnak maradt a Makó és Horgos közötti kicsiny, mindössze 271 km²-nyi terület.

gondoltam vissza gyermekéveim gondtalan napjaira, amikor mindig nagyon érdekelt, mikor tűzik ki a magyar nemzeti trikolorót.

A budapesti nagy eseményeket, a kommunisták győzelmét¹⁴ elsősorban a hazaérkező szocialista vezérek hozták hírül. A megyeházán és általában a magyarság körében nagy lehangoltság keletkezett. Farret közölte Issekutzal, hogy az egész közigazgatás felett ellenőrzést kíván gyakorolni, de a közigazgatás élén Issekutz marad.

Az úgynevezett Bánság most már teljesen elszakadt az anyaországtól. Ezzel minden érintkezése megszűnt. A Budapesten történekről is csak azt tudhatjuk meg, amit a franciák közölni jónak láttak. Budapesti lapok már több mint egy hónapja nem érkeztek ide. Április közepén Farret tábornok elhagyta Lugost. A román körök nagy örömmel vették ezt tudomásul, mert Farretnek magyarbarátsága és sokszor a románokat mélyen sértő tényei miatt már régen gyűlölték. Vele eltűnt az a gondolat is, amelyet dr. Roth és Jakobi az ő segítségével megvalósítani igyekeztek, ti. hogy egy önálló Bánsági Köztársaság létesüljön.¹⁵ Április első napjaiban annyit beszéltek erről, hogy érdemesnek tartottam egy kis tanulmányt készíteni arról, vajon egy ilyen kis önálló államalakulat – feltéve, hogy a nagyhatalmak semlegesítik – közigazgatási szempontból életképes lehetne-e. Tanulmányomat a Krassó-Szörényi Lapok 1919. évi április 8., 11. és 15-i számaiban folytatásosan tettem közzé és azt a Lugoser Zeitung is leközzölte. A tanulmány ugyan nagy érdeklődést keltett, de aktualitását rövidesen elvesztette.

A francia csapatok parancsnokságát Vargos alezredes¹⁶ vette át. Szerencsére szenvedélyes bridzsjátékos volt ő is és vezérkari főnöke, Remond őrnagy¹⁷ is. Miután más társuk nem akadt, Issekutz Margit és én játszottunk velük nap nap után az alispáni lakásban, aminek természeteszerű következménye az volt, hogy a francia tiszték igen előzékenyek lettek velünk szemben és ridegséget inkább a

¹⁴ 1919. március 21-én Károlyi Mihály köztársasági elnök és kormánya visszautasította az ún. Vix-jegyzéket, amely szerint a magyar és a román csapatok elválasztása céljából semleges zónát hoztak volna létre, és a magyar haderőt mélyen az Alföldre kellett volna visszavonni. Károlyi azt tervezte, hogy Szovjet-Oroszországra támaszkodva meghirdeti a nemzeti ellenállást, és szociáldemokrata kormányt nevez ki. A szociáldemokraták azonban megegyeztek a Gyűjtőfogházban őrzött kommunista vezetőkkel a hatalom közös átvételéről kommunista programmal, és az új kormány még aznap kikiáltotta a Tanácsköztársaságot. A Forradalmi Kormányzótanács vezetője Garbai Sándor lett, a tényleges hatalmat azonban Kun Béla külügyi népbiztos gyakorolta.

¹⁵ Az ún. Bánsági Köztársaságot Temesváron, 1918. október 31-én kiáltotta ki Roth Ottó a Bánáti Néptanács nevében, amely magát a három bánsági vármegye – Torontál, Temes és Krassó-Szörény – legfőbb hatalmi szervének titulálta. A helyi román nemzeti tanácsok nem ismerték el a Bánáti Néptanácsot, és így a Bánsági Köztársaságot sem. A Bánsági Köztársaságot 1919. február 20-án számolták fel a szerb katonai hatóságok.

¹⁶ Vargos alezredes ezt megelőzően Fernand Vix alezredes, a budapesti szövetséges katonai misszió vezetője mellett teljesített szolgálatot, egyéb életrajzi adat nem áll rendelkezésünkre.

¹⁷ Nem sikerült kiderítenünk az életrajzi adatait.

románok felé mutattak. Május elsején ennek a kellemes helyzetnek vége szakadt. Vargost Tournadre tábornok váltotta fel. Az üdvözlete alkalmából adott válasza elég furcsán hangzott. Azt mondta: örömmel jött a *szép, megelégedett és boldog* Bánságba.

Május 6–8. napjain Issekutz alispán Tournadre tábornokkal Aradon volt. A nagyközönségnek azt mondták, közéleti ügyben. Az alispán azonban családi körében, ahol érkezésekor én is jelen voltam, boldogan mesélte, hogy Aradon megalakult a franciák támogatásával Károlyi Gyula gróf elnöke alatt az a magyar kormány,¹⁸ amely hivatva lesz a kommunisták hatalmát megtörni és Budapesten a polgári rendet helyreállítani. Engem újból mint képviselőt üdvözölt, mert Aradon megtudta, hogy az új kormány összehívja a volt képviselőket, hogy legalább ideiglenesen törvényhozó testülete legyen. Issekutz nagyon megdöbben, amikor kijelentettem, hogy a vállalkozás sikerében nem bízom, és nem volnék hajlandó egy olyan választókerület képviselőjében megjelenni, ahol a változott viszonyok között egy új választás esetén talán száz szavazatot sem kapnék.

Május tizedikén közölte velem az alispán, hogy a francia tisztok tudomására hozták, hogy hivatalos értesülésük szerint Párizsban a nagyhatalmak döntöttek Magyarország sorsa felett, azt feldarabolták és a mi vármegyénk Romániához került. Ilyen körülmények között Issekutz is belátta, hogy a Károlyi Gyula kormánya érdekében beindított akciónak értelme nincsen.

Május 23-án Déva felől 500 román csendőr érkezett. Első biztos jele volt ez annak, hogy az impérium átvételének napja közeleg. A román templomokat, iskolákat, sőt magánházakat is fellobogózták. Hallgatagon érvényét veszttette a román nemzeti kokárdák viselésének tilalma,¹⁹ némelyik lelkes patriótán – így volt az írnomok is – három kokárda is díszlett.

Tournadre tábornok május 26-án hivatalos átiratban közölte Issekutz alispánnal, hogy dr. Dobrin György ügyvédet a vármegye prefektusává kinevezték. Hogy ki a kinevező, ez az átiratból ki nem tűnt. A tábornok kilátásba helyezte, hogy a románok a tisztviselőktől olyan esküszöveget igényelnek majd, amely a tisztviselőktől ugyan hűséget kíván a román állam és a román király iránt, de csak azon időpontig terjedő hatállyal, amíg a Bánság sorsa a békekonferencián végleg eldőlt. Az alispán a tábornoktól ily értelmű írásos nyilatkozatot kért, hogy ezt tisztviselőtársainak megmutassa, de ilyen kiállítására a tábornok hajlandó nem volt.

¹⁸ A Tanácsköztársaság megdöntése végett 1919. május 5-én Károlyi Gyula vezetésével Aradon magyar ellenforradalmi kormány alakult. A városba hamarosan bevonuló román csapatok azonban Károlyit kormányának több tagjával együtt internálták. Szabadulása után, 1919. május 31-én Károlyi a francia hadsereg által megszállt Szegeden alakított új ellenforradalmi kormányt. Június 6-án alakult meg szintén az ő vezetésével a második szegedi ellenforradalmi kormány, míg a harmadik 1919. július 12-én jött létre P. Ábrahám Dezső vezetésével.

¹⁹ Léon Farret tábornok, a bánsági francia megszálló erők parancsnoka 1919 márciusában Lugoson megtiltotta „mindennemű kokárda” viselését.

Május 28-án délelőtt az impérium átvétele tényleg megtörtént. Tíz óra körül de Tournadre tábornok hivatalos helyiségébe kérette Issekutz alispánt, ahol jelen volt dr. Dobrin György, a kinevezett prefektus is. A tábornok parancsának engedve Issekutz úgy a főispáni, mint az alispáni hivatalt átadta és távozott. Dr. Băltescu, a kinevezett új alispán azt kívánta Issekutztól, hogy egy román nyelvű jegyzőkönyvet írjon alá, amit ez határozottan megtagadott.

Már délután megkezdődött a magyar címerek és egyéb állami jelvények eltávolítása és megbecstelenítése.²⁰ Fájó érzéssel néztem ezeket a jeleneteket, de még fájóbb érzéssel gondoltam azokra a magyar tisztviselőkre, akiknek sorsát megpecsételtnek láttam. Ezekkel szemben álláspontom az volt, hogy akiknek vagyonuk nincsen és egész családjuk fenntartásáról csak állásuk jövedelméből gondoskodhatnak, tegyék le az esküt, mert ezt tőlük kikényszerítik és ne döntsék magukat és családjukat kétségbeesztő helyzetbe. Véleményem szerint a jogtalanul és idő előtt kívánt esküt csak azoknak kell tüntető módon megtagadniok, akiknek lehetőségük van arra, hogy vagyonuk jövedelméből vagy másként családjukat megfelelően fenntartani tudják.

Sajnos érvelésem eredményre nem vezetett. Azt mondhatnám, éppen azok, akik mint vagyonosak erre a tüntetésre alkalmasak lehetnek, tették le az esküt, viszont olyanok, akiknek semmijök sem volt, tagadták meg azt.

Július elsején az ügyvédektől is esküt kívántak.

Ezzel az én sorsomba is változás állott be. Magamra vonatkozólag azt tartottam, hogy ha föláldozom is jól menő ügyvédi irodámat, ha búcsút veszek attól a foglalkozástól, amely tíz éven át nemcsak gondtalan megélhetést, de az igazság védelmében és kiharcolásában sok szép emléket is szerzett – mert mint ügyvéd elsősorban és egyedül csak az igazságért harcoltam –, úgy számomra lényegesen szerényebb, de mégis tisztességes megélhetést biztosít majd családi birtokom kezelése, ha ott minden erőmet a gazdálkodásnak szentelem.

Az eskütételt megtagadtam. Az ügyvédséget nem folytathattam és mert a közélet szolgálatára sem volt már alkalmam, egész családommal Zaguzsénra költöztem és lezártam közpályámnak azt a részét, amelyben alkotásaim ugyan nem voltak, de amelyben nyolc éven át lelkiismeretesen teljesítettem azokat a feladatokat, amelyeket képviselői mandátumom reám rótt.

²⁰ Az impériumváltás szimbolikus térfoglalással is járt: az új román hatóságok igyekeztek eltüntetni a magyar nyelvű feliratokat, a közterekről a magyar történelmi emlékeket, ugyanakkor kötelezővé tették a román nemzeti színek és a román cégtáblák használatát.

Közéletem a kisebbségi sors első éveiben

1919. május 28-ikán délelőtt adta át a francia tábornok Krassó-Szörény vármegye közigazgatását az új román tisztviselőknek és én már másnap délelőtt arról értesültem, hogy Zaguzsénon Alexandru Cardas²¹ községi bíró, aki eddig mindig alázatos magatartásával tündökölt, elrendelte, hogy a község csordáját hajsák be herésünkre, amelyet tényleg az lelegelt és legázolt. A hír vétele után felkerestem Dobrin György doktort, akit prefektusi címmel a megye élére tettek, és kertelés nélkül megkérdeztem: számíthatok-e arra, hogy a román államhatalom magánjogaimban megvéd? Dobrin sértésnek veszi a kérdést, ha nem igazolom ennek indokát. Miután a tényállást előadtam, távbeszélőn felhívta a zaguzsényi körjegyzőt, kitől teljes szigorral a való tényállás közlését követelte. A jegyző beismerte a lelegeltetést, mire Dobrin a bírót azonnal elcsapta és a jegyző tudomására hozta, hogy községi bíró az lesz, akit én kijelölök, a község pedig három nap alatt egész káromat megtéríteni köteles, aminek megtörténtéről majd egy kiküldendő csendőrtiszt szerez meggyőződést.

Másnap valóban egy román csendőrhadnagy társaságában jelentem meg Zaguzsénon, aki a község házára hívtak előtt hangsúlyozta, hogy tévednek, akik azt hiszik, hogy Románia a rablók országa, ellenben ha három nap alatt káromat meg nem térítik és vagyonomnak még valami baja esik, akkor olyan új módszerhez lesz szerencsénk, amelynek megismerését nem ajánlja. Ez a fellépés hatott. Károm méltányos felszámítással megtérült, én pedig kijelentettem: nem veszem igénybe a prefektus által reám ruházott jogot, nem az lesz a bíró, akit én akarok, hanem akit a nép megválaszt, de ha ez a legkisebb törvénytelenséget eltűri, Cardas bíró sorsára jut.

Ilyetén a földesúri tekintély Zaguzsénon helyreállott. Ám magyarázatát kell adnom, minek köszönhettem Dobrin prefektus ilyen fellépését. Ő azok közé tartozott, akik már atyám főispánsága idején a román nemzeti pártot vezették és a törvényhatósági közgyűléseken a legélesebb ellenzékét jelentették. De mert így atyám egyéniségét és igazságszeretetét jól ismerte, nagy tisztelője lett, aminek mindég kifejezést is adott. Az én tízéves ügyvédi múltam és nyolcéves képviselői működésem is Dobrin elismerését szerezte meg, aki sohasem tartozott a demagóg demokraták közé, hanem mint a Mocsonyi család²² jogtanácsosa, inkább feudális gondolkozásra hajlott. Ez adja magyarázatát, hogy a bíró kijelölésének jogát is reám ruházta.

Júliusban szólítottak fel az ügyvédi eskü letételére. Ezt megtagadtam, iródamat feloszlattam és családommal Zaguzsénra hurcolkodtam.

²¹ Nem sikerült kiderítenünk az életrajzi adatait.

²² A Mocsonyi (vagy Mocioni) család ősei a 17. században vándoroltak be Makedóniából Magyarországra, a Bánság területére. Egyik neves 20. századi képviselőjük a román királyi udvar vadász-mestere, Antoniu Mocioni de Foen báró (1882–1943) volt.

Távol a hatalom megmámorosodott új birtokosaitól, itt sokkal nyugodtabban telhettek volna napjaim, ha minden hét szerdáján nem kellett volna Lugoson a katonai hatóságnál mint volt osztrák–magyar tiszt jelentkezni. Ezek a berándulások keservesek voltak. Naponta csak egy, marhaszállító kocsikból vagy éppen rozoga, ablaküveget nélküli személyszállító kocsikból álló vonat indult Lugos felé és egy vissza, de hogy mikor, azt senki megmondani nem tudta. Így vagy tizenöt héten át minden szerdán fél napokat ültem a zaguzsáni, illetve lugosi állomáson, hogy a városparancsnokságon felfektetett ívre nevemet írhattam. Hírlapokat nem jártam, hiszen ezek soraiból úgy sem tudhattunk meg mást, mint hatósági hirdetményeket, kinevezéseket, illetve az állásuktól való elmozdításokat és a külpolitikának olyan eseményeit, amelyeket a román hatóságok tudomásunkra hozni szükségesnek tartottak. Magyarországról, ahol szüleim éltek, semmit vagy olyan szörnyűségeket írtak, amiknek hitelt alig adhattunk. Postán levelet nem kaptam. Ha ilyet fél is adtak részemre, az valamelyik cenzúrahivatalban elkallódott. Szüleimtől néha-néha egy-egy összegyűrt cédula jutott ide, amelynek sorait jó néhány héttel előbb írták. Jó barátok nagy szívessége juttatott birtokukba. Így tulajdonképpen csak a szerdai napok kényszerű berándulásai tájékoztattak legalább a szűkebb környezet, főleg Lugos eseményeiről. Ezek közül nagyobb benyomást keltettek a nyár folyamán néhány volt magyar tisztviselő véresre veretése és lezáratása, Willer Józsefnek az eskü letétele ellenére állásából való kidobása és vizsgálati fogságba helyezése, Issekutz alispánnak a francia megszálló csapatokkal való hirtelen távozása, a kaszinó tagjainak rendőrségre idézése és az épület lepecsételése és a sváb öntudatra ébredés egészen különös megnyilatkozásai.²³

[...] ²⁴

Forrás: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Leltári szám: K 954. Az eredeti gépirat digitalizált változata, 67–70.

²³ Jakabffy emlékiratai szerint a bánági svábok kezdetben „még a magyaroknál is magyarabbak voltak”, és árulóknak minősítették azokat, akik a Romániához való csatlakozás szükségességét hirdették. 1919-től azonban egyre nagyobb méreteket öltött a „sváb öntudatra” ébredés. A „német ébredők” szóvivői – írja a lugosi római katolikus egyházközség elnökeként szerzett tapasztalatai alapján Jakabffy – egyre terrorisztikusabb eszközökhöz nyúltak azokkal a „svábokkal” szemben, akik magyarbarátok maradtak vagy politikamentes magatartást tanúsítottak.

²⁴ A szerző a további részekben az 1949 márciusáig terjedő időszakra emlékszik vissza. Emlékiratait azzal zárja, hogy a román hatóságok Zaguzsán elhagyására kényszerítették, és Hátszeget jelölték ki számára kényszerlakhelyül.

2.

*Jakabffy Elemér levele Concha Győzőnek
Lugos, 1923. szeptember 14.*

Méltóságos Uram!

Büszkeséggel töltönek el hozzám intézett nagybecsű soraid.²⁵ A magyar politikai tudomány ősz vezérének²⁶ dicsérete olyan kitüntetés részemre, mely csak buzdíthat azon az úton, melyen megindultam.

Ha már itt maradtam,²⁷ úgy szolgálni is kívánom nemzetem ügyét, szívem érzéseivel és a nagyrészt Tőled kapott tudás fegyvereivel.

Megemlékezni méltóztattál arról, hogy a másik két utódállamban²⁸ hasonló vállalkozás²⁹ még nincsen. Nagybecsű tudásodra hozom, hogy a csehszlovákiai magyarság vezetőivel kapcsolatunk már megvan, odaát is előfizetőink száma tetemes, és amint az utóbbi füzetek mutatják, érdekes cikkeket is kapunk a szomszéd országból.

Fájdalom, a jugoszláv reláció felvétele még nem sikerült, de remélem, ez is meglesz mielőbb.

Amidőn még arra kérlek, hogy a volt tanítvány hálájának legkisebb jeléül füzeteket tiszteletpéldányként elfogadni kegyes légy,

maradok lekötelező kész szolgád:

Jakabffy Elemér

Forrás: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Jelzet: MS 4811/284. Két lap, gépelt, eredeti tisztázat, aláírással.

²⁵ Nem ismerjük Concha Győző Jakabffyhoz írott levelét.

²⁶ Concha Győző a korabeli alkotmányjogi és közigazgatási jogi gondolkodás elismert, befolyásos képviselőjének számított, aki igen magas tudományos szinten képviselte nézeteit. Élete során közel 120 tudományos publikációja jelent meg. Politikai síkon Tisza István követője volt, a konzervatívizmus elkötelezett támogatója, ugyanakkor mélyen hívő katolikus.

²⁷ Utalás arra, hogy az impériumváltás után sem hagyta el Erdélyt.

²⁸ A Csehszlovák Köztársaság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

²⁹ Mint a *Magyar Kisebbség* című folyóirat.

3.

Három püspök

Lugos, 1940.

A rádió hanghullámai hozzánk is eljuttatták azokat a szavakat, amelyekkel Hosszu Gyula szamosújvári gör[ög]kat[olikus] és Colan Miklós kolozsvári gör[ög] kel[eti] püspökök Magyarországi kormányzóját kolozsvári bevonulása alkalmából üdvözölték.³⁰

Ezelőtt huszonkét esztendővel, már mint közéleti szerepvivő, én is ott állottam Berthelot tábornok előtt, amikor körülöttem tombolt a boldogságtól áradó román tömeg.³¹ Ott álltam, miként most a fennkölt szellemű püspökök, nemcsak a hatalom képviselője, de a kisebbségi sors megnyílt előtt. Ismerem tehát azokat az érzéseket, amelyek ilyenkor az öntudatos férfit eltöltik. Tudom, milyen hatást gyakorol a tömeg rivalgása, de tudom azt is, hogy ezt a hatást legyőzheti a kötelesség parancsszava: kitartani az órhelyen!

Hosszu és Colan püspökök e parancsszónak tettek eleget.³² Tudják, hogy amikor a múltban a román nép nagy tömegei kisebbségi sorsban éltek, igazi vezérei, kultúrájának ápolói és öregbítői egyházfejedelmek voltak. Ők juttatták a trón zsámolya elé a román nép kéréseit és panaszait, eszközölték ki az államhatalom erkölcsi és anyagi támogatását, és mint a magyar főrendiház tagjai a román népet érintő fontos kérdésekben ők tettek előterjesztéseket és gyakoroltak bírálatot. Hosszu püspöknek még családi tradíciói is vannak, hiszen ezt a hivatást boldog emlékü nagybátyja: Hosszu Vazul püspök nagyon eredményesen töltötte be.

De a Gondviselés nemcsak a kisebbségi sorsba jutott román népnek adott ilyen áldozatos főpapokat, hanem nekünk is, kisebbségi sorsban megmaradt magyaroknak.

³⁰ A második bécsi döntést követően a honvédség 1940. szeptember 11-én vonult be Kolozsvárra, Horthy Miklós kormányzó pedig néhány nappal később, szeptember 15-én. A korabeli magyar sajtótudósítások szerint százezres tömeg ünnepelte „Erdély fővárosában” a kormányzói párt. A görögkatolikus román egyház nevében Iuliu Hossu püspök, Nicolae Colan görögkeleti püspök nevében pedig a helyi esperes mondott magyar nyelvű üdvözlő beszédet.

³¹ Berthelot 1918. december 25-e és 1919. január 3-a között diadalmas erdélyi utazást tett különvonaton. A román lakosság mindenütt lelkesen üdvözölte. December 26-án érkezett a lugosi vasútállomásra, amely zsúfolásig megtelt az őt ünneplő román tömeggel. Magyar részről Issekutz Aurél alispán, Krassó-Szörény vármegye ideiglenes kormánybiztosa üdvözölte. Emlékiratai szerint Jakabffy a lugosi állomásfőnök szobájában húzta meg magát, mivel nem akart részt venni az ünneplésben.

³² Mindkét román püspök Észak-Erdélyben maradt a második bécsi döntést követően. 1940. szeptember 14-én Kolozsváron Teleki Pál miniszterelnök más észak-erdélyi román vezetőkkel együtt fogadta Iuliu Hossu és Nicolae Colan püspököket is, akik a magyar állam iránti hűségükről biztosították. Hossu püspök a több mint egymillió észak-erdélyi görögkatolikus hívő védelmében is közbenjárt.

Márton Áron, Erdély róm[ai] kat[olikus] püspöke, akinek szülőföldje, családtagjai, élete fáradságos munkájának legtöbb emlékhelye mind a határokon túlra került, szintén az őrhelyén maradt. Ott, a gyulafehérvári püspöki Aulában, ahol Martinuzzi György és Haynald Lajos szelleme lengik körül. Martinuzzié, aki soha szem elől nem tévesztette, hogy nemzete világhatalmi erők ütközőpontján él és Haynaldé, aki a valódi lojalitás mintaképeként inkább otthagya püspöki székét, mintsem olyan kívánságoknak engedjen, amelyek meggyőződése szerint nemcsak nemzetének, de az uralkodóháznak is ártanak.

Ha a magyar és román államhatalom kezelői a román és magyar nép igaz megbékélését célozzák, ha azt akarják, hogy a gyűlölködés helyére a kölcsönös megbecsülés és megsegítés gondolata jusson, ezeket az egyházfejedelmeket kérniök kell: ne csak híveik lelki életét gondolják, hanem álljanak nemzetük élére is, és nemzetvezéreként hirdessék azokat az elveket, amelyek Krisztus tanai szerint valók.

Ha a román és magyar államhatalom kezelői fenntartás nélkül megvalósítani igyekeznek azt a gondolatot, amely a bécsi döntésben megnyilatkozott, akkor ezeket az egyházfejedelmeket kérniök kell: legyenek közvetítők a két nép és két kormány között. Tárják fel ők a kéréseket és sérelmeket azzal a nyíltsággal és őszinteséggel, amelyet magasztos hivatásuk kötelességükké emel.

A szeretet, a krisztusi elvek szűrőjén át juttatott nemzeti vágyak és igények a hatalom képviselői előtt bizonyára könnyebben meghallgatásra és teljesítésre találnak, amivel a népek boldogulását biztosítják.

Megjelent: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 1940/19. 437–438.

PÁL GÁBOR

PUBLICISTA

(Csikvárdotfalva, 1883. február 7. – Csíksomlyó, 1968. október 21.)

• „...A HATALOM SEMMIFÉLE ESZKÖZE NEM VOLT KÉPES ELVENNI TŐLÜNK: NEMZETI ÖNTUDATUNKAT”

ORBÁN ZSOLT

„A Székelyföld legjelentékenyebb magyar közéleti tényezője” – írta róla a *Magyar Kisebbség* 1940-ben, a bécsi döntést követően behívott képviselők rövid életrajzában.¹

Ifjabb bethlenfalvi Pál Gábor 1883. február 7-én született a ma Csíkszereda részét képező Várdotfalván. Édesapja, id. Pál Gábor a csíksomlyói, majd elköltöztetése után a csíkszeredai római katolikus főgimnázium mennyiségtanára, valamint 1900–1911 között igazgatója volt. Édesanyja Fodor Ludovika volt, csík-csekefalvi Fodor Ignác 1848-as honvédszázados leánya, a csíksomlyói nőegylet elnöke, aki férjével együtt a polgárosodó Csík meghatározó alakja volt a századfordulón.

A család második gyermekeként születő Gábor tanulmányait a csíksomlyói ferenceseknél kezdte, majd a kolozsvári római katolikus gimnáziumban folytatta. Az érettségét követően előbb a Ludovikára akart felvételt nyerni, de végül visszalépett. Ezután a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen tanult jogot, jogi doktorátusát 1905 júniusában szerezte meg. Még abban az évben jelentkezett egyéves katonai szolgálatra, a 24. vadászászlóaljnál szolgált, de szívpanaszok miatt az év végén felszabadult.

A marosvásárhelyi Királyi Tábla elnöke kinevezte joggyakornoknak a csíkszeredai törvényszékhez, majd ügyvédjelölt lett. 1908-ban szerzett ügyvédi képesítést, és Csíkszeredában kezdte ügyvédi pályafutását, de őt inkább a bírói állás vonzotta. 1914-ben a három évvel korábban többek között általa és édesapja által is alapított 48-as, függetlenségi irányultságú *Csíki Hírlap* felelős szerkesztője lett, azonban hamarosan részt kellett vennie az első világháborúban. Előbb Bukovinában volt munkaszolgálatos, onnan fagyásos megbetegedéssel került haza 1914 decemberében. A következő évben Brassóban jelentőlovasok kiképzésére osztották be a 24. honvédezred pótászlóaljához. 1916-ban átkerült a marosvásárhelyi 9. huszárezredhez, innen rendelték frontszolgálatra. A galíciai fronton harcolt és hadnagy rangot szerzett. Az 1916. augusztusi román támadás után alakulata részt vett Románia katonai megszállásában, majd a következő év tavaszán visszavezényelték Bukovinába. Az itteni harcokban augusztusban megölték. Kórházi kezelése után tartalékosként hazaengedték. 1918 májusában főhadnaggyá léptették elő.

¹ *Magyar Kisebbség*, 1940/20. 479.

A háború utolsó szakaszában Csíkszeredában tevékenykedett a megyei közigazgatási bizottságban, fő feladatának a csíki háborús károk összeírását, a hadikárok megtérítését és az újjáépítés munkálatainak elkezdését tekintette. 1918 őszén új főispánt neveztek ki Csík vármegye élére Györgypál Domokos addigi főügyész személyében. Az új főispán a tiszti főügyészi székbe Pál Gábort nevezte ki. 1918 novemberének utolsó napjaiban a román hadsereg csapatai bevonultak Csíkszeredába, elkezdődött az impériumváltás. A főispán őt és Domokos Sándor vármegyei árvaszéki ülnököt, közéletmezési előadót Nagyszebenbe küldte a Román Kormányzótanácsához, hogy Csík vármegye részére gabonabehozatali engedélyt szerezzen, útjuk nem járt sikerrel.

1919 januárjától elkezdődött a román közigazgatás kiépítése, azaz a vármegyei főispáni hivatal helyett a prefektusok kinevezése a Kormányzótanács által. Az első körben a teljes Székelyföld, így Csík vármegye is kimaradt, részben annak is köszönhetően, hogy nem volt jelentős a román tisztviselők száma, akiket e tisztségbe lehetett volna juttatni. 1919 májusában megtörtént a vármegye átvétele, Csík új prefektusa ideiglenesen Valer Neamțiu² alezredes, Udvarhely vármegye prefektusa lett, aki eskütételre szólította fel a vármegye tisztségviselőit. Pál és társai megtagadták az eskütételt, így elbocsátották őket. Viszont megmaradt az árvaszék intézménye, ennek ügyész-jogtanácsosa maradt egészen a trianoni békeszerződés aláírásáig.

A román állam folyamatos jogsértéseit tapasztalva egyre aktívabb szerepet kezdett vállalni a közéletben. Kezdetől fogva résztvevője volt a lassan kibontakozó erdélyi magyar politikai aktivizmusnak. Először a Magyar Szövetség megalakulási munkálataiban vett részt már az 1921. januári kolozsvári gyűlésen. 1921. július 3-án alakult meg a párt csíki szervezete, Pált a megyei tagozat elnökévé és az országos választmány tagjává tették meg. A néhány nappal később Kolozsváron tartott országos nagygyűlésen Pál Gábort beválasztották a vezérlő bizottságba. Már a bizottság első ülésére három memorandumot készített a Csík megyei sérelmek orvoslása, a közigazgatásban a magyar nyelv használata, valamint az internáltak szabadon bocsátása ügyében.

A Magyar Szövetség jelöltjeinek indulását az 1922. évi választásokon ellehetlenítették, így még abban az évben decemberben megalakult az Országos Magyar Párt (OMP), ezúttal a csíki tagozat elnöke Incze Domokos csíkszentgyörgyi főesperes lett.

Időközben Pál Gábor számos írásában, melyek főként a *Csíki Lapok* hasábjain jelentek meg, tiltakozott a különféle jogtiprások ellen.

² Neamțiu, Valer az impériumváltás utáni Udvarhely vármegye élére kinevezett első prefektus egészen 1920 áprilisáig. 1919. április–június között ideiglenesen Csík vármegye élére is kinevezték, majd 1922–1924 között újra visszakерült Udvarhely vármegye prefektusi tisztségébe.

1923-ban a román Agrárkomité³ állami tulajdonnak nyilvánította a Csíki Magánjavakat. Az 1769-es osztrák–török határkiigazítás során revendikált (visszaszerzett) havasokat II. József bocsátotta a székely határőrkatonaság javára. Ezek képezték a határőrezredek fő jövedelemforrását. A szabadságharc leverése után Ludwig von Wohlgemuth, Erdély katonai és polgári kormányzója lefoglalta ezt az ingó és ingatlan vagyont a kincstár javára. Haynald Lajos püspök és mások közbenjárására 1869-ben a király és a kormány ezeket a javakat a székelység anyagi és szellemi fejlődésének szolgálatába állította. Az 1923-as kisajátítással a vármegye legnagyobb földbirtoka került jogorvoslati lehetőség és kártérítés nélkül a román állam kezébe. Ettől kezdve Pál Gábor közéleti tevékenységének tekintélyes hányadát a Csíki Magánjavak múltjának és helyzetének feltárása, bemutatása tette ki. Panaszlevelekben, beadványokban igyekezett informálni a román kormányt és a Népszövetséget a jogsértésről. Többek között a Csíki Magánjavak ügyének rendezéséért is vett részt a román Néppárt és az OMP közötti tárgyalásokon, amelynek eredménye a csucsai paktum⁴ megkötése volt.

1924-től újabb jogsértések következtek. Megjelent az Angelescu-féle oktatási törvény, amely a kisebbségek által lakott területeken, így a Székelyföldön is kultúrzhónákat alakított ki, kötelezővé tette a román nyelv tanulását az elemi iskolákban, névelemzéseket írt elő, hogy a román hangzású nevekkel élő – például elmagyarosodott románok – kisebbségiek román iskolába írassanak.⁵ A felsoroltak és a román tankönyvek magyarokat sértő, gyűlöletkeltő megfogalmazásai ellen Balogh Artúr párttársával több beadványt is szerkesztett, és Ugron István, valamint Jakabffy Elemér pártvezetőkkel közösen aláírva kérelmet intézett a Népszövetséghez. Szintén a Népszövetséghez fordult László Dezső párttársával közösen szerkesztett petícióban a karcfalvi és jenőfalvi közbirtokosság, valamint a gyergyószentmiklósi határ melletti legelők ügyében, amelyeket jogtalanul használtak a békásiak. A genfi székhelyű szervezethez intézett petíciók eredmény nélkül maradtak.

³ Az Agrárkomité az 1921-es román földtörvény elfogadását követő kisajátításokat és birtokba helyezéseket végrehajtó közigazgatási szerv elnevezése. A Földművelésügyi Minisztérium alárendeltségébe tartozott.

⁴ A „csucsai paktum” 1923-ban megkötött titkos választási együttműködési megállapodás volt az OMP és az Averescu tábornok vezette Néppárt között. Utóbbi hatalomra kerülése esetén az erdélyi magyar egyházak autonómiáját, a felekezeti iskolák nyilvánossági jogát és szélesebb körű nyelvhasználati jogokat ígért.

⁵ Az 1924-ben elfogadott román tanügyi törvény kimondta, hogy „azok a román származású állampolgárok, akik elvesztették anyanyelvüket, kötelesek olyan állami vagy magániskolákban taníttatni gyerekeiket, amelyekben az oktatás nyelve a román nyelv”. Ezen cikkely értelmében, névelemzés alapján az elmagyarosodottnak ítélt románokat román tannyelvű iskolába írták. A magyar anyanyelvű sváb vagy zsidó származású diákokat is román tannyelvű iskolába járásra kötelezték.

Pál Gábor az Erdélyi Római Katolikus Státusnak⁶ is tagja volt. Az igazgatótanácsai üléseken többször emelte fel szavát a Státust érő sérelmek ellen: földjeinek kisajátítása az 1921-es agrárreform által, Románia és a Szentszék közötti konkordátum megkötése, a Státus autonómiájának végleges megszűnése.

Az 1928-as országgyűlési választásokon az OMP önálló listával indult. Összesen 22 embert sikerült bejuttatni a román törvényhozásba, 16 képviselőt és 6 szenátort, ebből 2 képviselőt és 2 szenátort Csík megyéből. Csík egyik szenátora Pál Gábor lett, akit ugyanebben az évben az OMP megyei tagozata elnökének is megválasztottak. Az 1931-es választásig tartó mandátumban több kisebb sikert is sikerült elkönyvelni, mint a magyar közalkalmazottak egy része állami nyugdíjának folyósítása, magyar felekezeti iskolák állami támogatása vagy csíki képviselőtársával, László Dezsővel közösen a csíki Olt-híd helyreállítási munkálatai finanszírozásának kieszközlése.

Az 1931-es választásokon a különféle akadályoztatások miatt az OMP csak 12 embert juttatott a törvényhozásba, a képviselők egyike Pál Gábor lett. Az 1932-ben és 1933-ban tartott választásokon is sikerült csíki képviselői mandátumot szereznie. Az 1937-es választásokon is sikerült bejutnia a román törvényhozásba, de a kormány bukása miatt a parlamentet nem hívták össze és nem igazolták mandátumát. A királyi diktatúra bevezetésével párhuzamosan II. Károly feloszlatta a politikai pártokat, és helyettük létrehozta a Nemzeti Újjászületés Frontja elnevezésű egyetlen politikai tömörülést. Az 1939-ben Bánffy Miklós vezetésével létrejövő Magyar Népközösség szerette volna elérni az OMP régi vezetőinek csatlakozását is. Pál Gábor is részese volt ennek, illetve a román kisebbségi fő kormánybiztossal, Silviu Dragomirral folytatott tárgyalásoknak. A régi OMP-ek próbáltak garanciákat szerezni a román politikumtól a kisebbségi jogok betartására, de megfelelő biztosítékok hiányában Pál Gábor visszavonult a további egyeztetésektől.

A második bécsi döntést követően az 1940. évi XXVI. tc. értelmében meghatározott számú képviselőt hívtak be a magyar országgyűlésbe, a félszáznyi behívott magyar képviselő egyike Pál Gábor lett. Az erdélyi képviselők nem csatlakoztak a kormánypárthoz, hanem előbb párton kívüli csoportot alkottak. 1940. október 10-én, amikor a visszacsatolt keleti és erdélyi részek behívott magyar országgyűlési képviselőinek megbízóleveleit bemutatták, napirend előtti felszólalásában képviselőtársai nevében Pál Gábor beszélt és mondott köszönetet. Szintén a párton kívüliek nevében mondott beszédet 1940. december 2-án, amelyben bírálta a Teleki-kormány erdélyi politikáját, főként ami az egész ország területére egységes jogszabályokat illette, de felszólalt egy sajátosan csíki probléma, a Csíki Magánjavak kérdésében is, kérve a kormányt, hogy tegye a

⁶ A Státus az erdélyi római katolikus egyház világi és egyházi személyekből álló önkormányzatának elnevezése. Fő feladata az egyház vagyonának fenntartása és kezelése, valamint az egyház külső érdekeinek érvényesítése.

kérdést „magyar nemzeti ügyé”. Mivel ezt a beszédét éles kormánykritikának tekintették, az 1940 decemberében az észak-erdélyi képviselők által létrehozott Erdélyi Párt vezetőségéből kimaradt.

1944 tavaszán katonai behívót kapott, a gyimesi határ védelmére rendelték ki a benyomuló szovjet hadsereg ellen. Innen egészen Nyugat-Magyarországig vonult vissza, 1945. április 1-jén pedig szovjet hadifogságba esett. A foksányi gyűjtőtáborba került, ahonnan a foglyok között tomboló vérhasjárvány miatt 1944 szeptemberében a legyengülő Pál Gábort is hazaengedték. Csíkszeredai házát a román hatóságok lefoglalták, ezt sosem kapta vissza, így visszaköltözött a csíksomlyói családi házba. Ettől kezdve visszavonultan élt Csíksomlyón. Nyugdíjkérelmét elutasították, házába „társbérlőnek” asztalosműhelyt költöztettek. Az új kommunista hatalom politikai rendőrsége, a Securitate állandóan zaklatta. 1968. október 21-én halt meg, szülőfalujában helyezték örök nyugalomra.

Pál Gábor az 1917-es világháborús fronton szerzett sebesülése utáni felépülése alatt ismerte meg Budapesten későbbi feleségét, Kammer Editet. Annak ellenére, hogy a család sziléziai származású volt, Csíkszeredába költözésük után a feleség a székely festékes és szöttes megmentését, újratanítását és értékesítését tűzte ki célul. 1939-ben festékmérgezésben halt meg. Házasságukból három gyermek született: Ágnes, Gábor és Vera.

Írásai, publicisztikái, országgyűlési felszólalásai a két világháború közötti időszakban folyamatosan jelentek meg a *Csíki Lapokban*, a *Brassói Lapokban*, a *Keleti Újságban* és a *Magyar Kisebbségben*.

Négy forrást közlünk Pál Gábortól. Az első rövid részlet az édesapjának szentelt életrajzból, amely az impériumváltás családjukra kifejtett hatásaira reflektál.

A második, hosszabb részlet Pál *Emlékeimből* című önéletrajzi jellegű írásából származik. A kiválogatott részletek főként Csík vármegye impériumváltás utáni másfél évtizedének mindennapjaiba engednek betekintést, de számos általános, az erdélyi magyar kisebbséget érintő problémáról is hiteles képet fest a szerző.

A harmadik forrás Pál Gábor egy pártrendezvényen elhangzó beszédének hírlapban megjelenő változata, amelyben a kettős monarchia idejének erőszakos magyarosítási elmélete ellen, valamint az 1919-es párizsi kisebbségi szerződésben is megígért székely iskolai önkormányzat mellett foglalt állást.

Az utolsó forrás a második bécsi döntés után a magyar országgyűlésbe képviselőként behívott Pál első felszólalása az erdélyi és székelyföldi képviselőtársak nevében. A beszéd érinti a 22 esztendő sors nehézségeit, a székelység történelmi hivatását, valamint a sokkal derűsebbnek gondolt jövő képét.

PÁL GÁBOR FŐBB MŰVEI

- „A székelyföldi közbirtok és az agrárreform”. I. *Magyar Kisebbség*, II. évf. 1923/1. 4–15; II. *Magyar Kisebbség*, II. évf. 1923/2. 46–57.
- „Készülődések a közbirtokosságok és úrbéres birtokosságok reformjára. Jogtörténelmi és birtokpolitikai tanulmány”. I. *Magyar Kisebbség*, VII. évf. 1928/4. 144–153; II. *Magyar Kisebbség*, VII. évf. 1928/5. 177–184; III. *Magyar Kisebbség*, VII. évf. 1928/6. 217–223.
- „Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség”. *Magyar Kisebbség*, VII. évf. 1928/17. 617–631.
- „Konkordátum és a katolikus magyarság”. *Magyar Kisebbség*, VII. évf. 1928/18. 678–693.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bicsok Zoltán: „Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 10. Dr. Pál Gábor iratai”. *Örökségünk*, 2011/2. 5–7.
- Oláh-Gál Elvira: „Pál Gábor élete és munkássága (I. rész)”. *Székelyföld*, 2011. január. 89–104.
- Oláh-Gál Elvira: „Pál Gábor élete és munkássága (II. rész)”. *Székelyföld*, 2011. február. 94–130.

HAGYATÉKA

- Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala. F 12 Dr. Pál Gábor iratai (leltárszám: 198.; évkör: 1870–1961; mennyiség: 84 levéltári egység, 1,50 fm.)
- Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala. F 75 Kéziratgyűjtemény (leltárszám: 325). 101–105. *Az 1848–49. évi magyar szabadságharc különös tekintettel Erdélyben*. 1–5. kötet. Írta: Pál Gábor; 107. *Bethlenfalvi Pál, csíkcekefalvi Fodor és kászonyjakabfalvi László nemzetségek leszármazása*. Összeáll. Pál Gábor; 108. *A csík megyei székely határőrség harcai 1848–49-ben és Fodor Ignácz nagyapám részvétele*. Írta: Pál Gábor.
- Pál Gábor: *Emlékeimből (1918–1939)*. Kézirat, György Béla kéziratos hagyatéka. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény, Kolozsvár.

FORRÁSOK

1.

Pál Gábor életrajza édesapjáról, id. Pál Gáborról

(részlet)

H. n., 1961. július

Október 31-én kitört a forradalom országunkban. Második menekülés esetére édesanyám összeírta az elviendő vagy földbe elásandó tárgyakat.

November 26-án Gyimesen át román csapat vonult be Csíkszeredába. A megyeház ablakából néztük édesapámmal. Ő azt mondta nekem akkor: „fiam, Erdély elveszett”. Néhány nap múlva a fegyvereket a polgári lakosság beszo­lgá­latni volt köteles, majd újabb román csapatok érkezése után botozások kö­vet­keztek, melyeket elfogott polgári lakosokon hajtottak végre. A megyeház ab­lakaiban a laktanyából idegölő jajgatások voltak hallhatók. A járműveket katonai járőrök motozták. Vonaton utazni katonai igazolványok nélkül nem lehetett. A vasúti teheráru-forgalom megbénult. E megyében a forradalomig a katonaság felélte az élelmiszereket. A forradalom után a papírpénz vásárlóereje nagyot esett, a drágaság folyton nőtt. Csíkmegye békeidőben is gabona- és lisztbehozatalra szorult, most még inkább, mert 2 éven át sok szántóföld műveletlen maradt. Élelmiszereket pénzért nem, hanem csereáruért lehetett kapni, úgyszintén tűzifát is. A menekülés idején sok sertést a katonaság felhasznált, a lakosok által elhajtott sok szarvasmarhát távoli vidékeken takarmányhiány miatt el kellett adni. Ezek miatt a hús, zsír, szalonna nagyon drága lett. Édesatyám nyugdíját sem kapta sokáig. 6000 koronás életbiztosítása is a pénzérték esésével és a román pénzre átváltással nagyot csökkent.

December közepén a magyar polgári hivatalok még működtek s dr. Györgypál Domokos főispán engem mint megyei tiszti fő­ügyész­helyettes­test Szebenbe küldött a Román Kormányzótanácshoz, hogy Csíkmegye részére gabonabehozatali engedélyt szerezsek. Útközben Brassóban betegen találtam Gizella nővéremet s Szebenből visszajövet újból kiszálltam meglátogatására. Akkor már végső per­ceit élte s december 19-én karjaim között kiszenvedett az akkor gyilkoló spanyol­náthában. Szüleim semmit sem tudtak betegségéről s nekem haza kellett jönnöm, hogy halálát tudassam s temetéséről határozzunk. Visszautazásomhoz nehezen kaptam engedélyt. Holttestét hazahoztuk s itt, Somlyón temettük el. Édesanyám leírta, hogy „megéltük a legborzasztóbbat, amit ember megérhet, hogy egyszerre vesztítettük el a hazánkat és gyermekünket. A Mindenható arra is adott erőt, hogy eltudjuk viselni”.

*Szüleim élete az első világháború után. Végrendeletük 1927. évben.
Aranylakodalmuk*

Szüleim lakóházukba való hazaköltözésük után 12 éven át szolgálóleányt nem tartottak s ezen címen 34 000 lejt takarítottak meg. Sok költségbe került az összes szobák újralfestése, a háború alatt megrongált padlók javítása és a gazdasági épületekben okozott károk helyrehozása.

A postaközlekedés külföldre fennakadt. Andor öcsémtől első lev[elező] lapot 1919. március 3-án kaptak, melyet egy hónappal előbb írt. Semmit nem tudtunk ezen évben s még a következő év nyarán túl is arról, hogy mit terveznek Erdély sorsáról a győztes hatalmak. A román kormányzótanács a magyar tisztviselőktől hűségesküt követelt, amit nem tehettek a békeszerződés létrejöttéig, s emiatt állásukból nyugdíj nélkül eltávolítottak. A súlyos nélkülözésekbe jutott családok sorsa szüleimet nagy fájdalommal töltötte el.

Forrás: Id. Pál Gábor életrajza, írta ifj. Dr. Pál Gábor 1961 júliusában, 49–51. Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala Fond 12. Pál Gábor iratai. 7. dosszié.

2.

*Pál Gábor: Emlékeimből
(részletek)
1919–1936.*

*Csík megyei közhivatalok és bíróságok átvétele románok által.
A megyei levéltár sorsa (1919)*

1919. év május havában a Consiliul Dirigent⁷ Csík megye élére mint prefectet⁸ Neamțiu Valeriu-t nevezte ki, aki az osztrák–magyar közös hadseregben hadbíró-őrnagy volt. Ő a megye központi közigazgatási tisztviselőit eskütételre szólította fel. Kohányi Gyula tanfelügyelő, 8 gyermek apja a prefectnek kijelentette, hogy nem tehet esküt a békekötés előtt. Őt a prefect maga kilökdöste a hivatali szobájából úgy, hogy földre zuhant. A többi központi tisztviselők, a segédszemélyzet és a hivatali altisztek is úgy határoztak, hogy nem tehetnek hűségesküt addig, míg a békekönferencia nem dönt Erdély elcsatolása felett. Ezen elhatározásnak a prefectnél bejelentése reám mint megyei főügyészre, a megye jogtanácsosára hárult. Amint ezt teljesítettem, a prefect közölte velem, hogy mindnyájunkat állásunkból eltávolít. Még azon napon engem hivatalába visszahívatott s azt adta tudomásomra, hogy a megyei árvaszéket nem veszi át román igazgatás

⁷ Kormányzótanács.

⁸ Prefektus.

alá s arra szólított fel, hogy az árvaszék tisztviselői végezzék tovább hivatali teendőiket hűségeskü letétele nélkül. Minthogy én az árvaszéknek is ügyésze voltam, azt válaszoltam, hogy e felszólításnak csak úgy tehetek eleget, ha a szolgálatra vonatkozó kéréseimhez hozzájárultak dr. Élthes Gyula árvaszéki elnök és Botár Béla árvaszéki ülnök is. A felvett jegyzőkönyvben a prefect kijelentette, hogy az árvaszéket nem veszi felügyelete, ellenőrzése alá, mi pedig a magyar államra letett eskünkre hivatkozva a békeszerződés kihirdetéséig a magyar törvények szerint és magyar nyelven hajlandók vagyunk a hivatal teendőit elvégezni. E jegyzőkönyv alapján, melyet a prefect is aláírt, s pecséttel is ellátott, az árvaszék egész személyzetével hivatalunkban maradtunk 1920. év június haváig, amikor minket is eltávolítottak.

1919. év első felében a Csík megyei többi hivatalok átvételére került sor. A szépvízi főszolgabíróság (járási közigazgatási hivatal) tisztviselői: Puskás Imre főszolgabíró, Minier Lajos szolgabíró, dr. Nagy László járásorvos és a segédsemmélyzet az esküt nem tette le, amiért Cornea Jakab Fogaras megyei községi jegyző vette át a hivatalt.

Eskütételre felszólítás nem teljesítése miatt elbocsátásra jutott a megyei tanfelügyelőség személyzete is, mely hivatal új vezetője Comanicu Nicolae tanító lett.

A csíkszentmártoni főszolgabírószágot is a prefect által kiküldött román bizottság szintén átvette, mely hivatal vezetőjéül Gabor Gheorghe volt községi segédjegyző kapott kinevezést, ki a hivatali hatalmával visszaélések sorozatát követte el. Ő írásban olyan rendelkezést is adott ki, hogy Kászónújfalú községet négy sarkán gyújtatja fel, ha egy román csendőr lelövésének tettese nem derül ki. E csendőr sok bántalmazást követett el s emiatt egy elkeseredett ember lelötte őt, amint szekéren utazott a „Nyerges” hegység hágóján át. Sok éven át Gabor Gheorghe számos bűnt követett el, míg végül ő is börtönbe jutott. De többféle hivatali tiltott cselekmény terhelte magyar elődjét, Bartalis Ágoston főszolgabírót is. A Romániával való háború előtt az Úz-völgyi országhatár mentén marhacsempészes folyt, melyben Bartalis is a saját hasznára megbízottjai útján részt vett s csempészetet folytató más egyéneket csendőrökkel elfogatott és Csíkszentmártonba bekísértetett. Az 1916. évi menekülés után visszatérve a gazdátlan sertéseket alig hirdetett árveréseken megbízottjai által potom áron összevásároltatta s a zsírt a később hazatért lakosoknak magas áron árultatta. A Csíkszentmártonban volt hadtestparancsnokság nevében Hadfy Imre altábornagy tett ellene feljelentést Tolnay Lajos⁹ főispánnál. Bartalis ellen fegyelmi eljárás folyt már előbb azon hivatali állásával össze nem férő cselekményei miatt, hogy hosszú idők óta földjeinek szántását, vetését, trágyáztatását, kaszálását, szénahordást ingyen munkákkal végeztetett, amit a fegyelmi vizsgálat során számos, esküvel is

⁹ Dévai ügyvéd, a Függetlenségi Párt tagja, Csík vármegye főispánja 1917–1918-ban.

erősített tanúvallomás bizonyított. Ezen ügy fegyelmi indítványtételre elbírálásom alá került, de a bekövetkezett események miatt a határozat elmaradt.

1919. év első felében a bíróságok Csík megyében még működtek magyar nyelven.

Június hónapban Comanicu tanfelügyelő a tanítókhöz intézett felszólítást: nyolc napon belül esküre jelentkezzenek vagy állásukról lemondottaknak tekintetnek. A tanítók túlnyomó része nem jelentkezett.

Július hónapban Csíkszereda primarjává (polgármester) kinevezett Barbier Vasile görögkeleti lelkész átvette a város igazgatását, eltávolítva tisztviselőit, de a városi orvost, mérnököt, számvevőt kötelezte további szolgálatra.

Gyergyószentmiklóson románok vették át a városi hivatalokat, a főszolgabíróságot és járásbíróságot. Mihály József rendőrkapitány, Szőcs Géza főgimnáziumi tanár esküre jelentkeztek, úgyszintén Szebeni Gerő és Karda Béla járásbírók s dr. Nagy József, dr. Novák Albert ügyvédek is. Szőcs Géza később szenátor lett a leginkább magyarellenes liberális párt listáján, Novák Albert pedig közjegyzői kinevezést nyert.

Neamțiu Valeriu csíkmegyei prefect utóda dr. Dubleşiu Gheorghe Hunyad megyei ügyvéd volt, aki a székely lakosság iránt jóakarátulag igyekezett feladatát teljesíteni. A subprefect¹⁰ dr. Olteanu¹¹ brassói ügyvéd lett, ki a megyei levéltár irományait mázsaszámra adatta el mézszárosoknak. Hiába kértem ennek beszüntetésére, hiába magyaráztam neki, hogy az utókor számára becses magyar, latin és németnyelvű okmányok nem hűcsomagolásra valók. Az elszállítást a most is élő Lux István fuvarozó vegzte hosszú időn át. [...]

Csíki közállapotokról 1920. évből

Szomorú emléke az 1918. év után következett éveknek a nagyszámú feljelentés egymás ellen, ami haragból, bosszúállásból és többnyire alaptalanul oly sok meghurcoltatásnak, letartóztatásnak, és hosszú időn át fogvatartásnak volt okozója. Bárki a hadbíróság börtönébe jutott, aki ellen egy rosszakaró „államellenes kijelentés” címén feljelentést tett.

Az 1920. év elején kezdetét vette a magyar hadkötelesek sorozása is.

A megyei levéltár eladása tovább folyt, bár dr. Alexandru Vasu¹² csíkmegyei prefectet annak megakadályozására nyílt levél is kérte. A falvak lakosait nagy távolságokról ingyenes fafuvarozásokra rendelték ki. A magyar feliratokat eltávolították. Még a „Róm. kath. főgimnázium” felirat sem maradhatott meg az épület homlokzatán.

¹⁰ Alprefektus.

¹¹ Teljes nevén Aurel Olteanu.

¹² 1920–1921 és 1926–1927 között volt csíki prefektus.

Az 1920. év június havában addig még a magyar nyelven működő árvaszéktől eltávolították dr. Élthes Gyula elnököt, Botár Béla ülnököt, Fülöp Alajos és Pongrácz Etelka tisztviselőket, valamint engem mint jogtanácsos ügyészt.¹³

Az azon évben elrendelt országos képviselőválasztásokon sem Csík megyében, sem máshol a magyarság nem vett részt.

Az esküre jelentkezések után Vasu csiki prefect Szász Lajos volt megyei főjegyző előtt kifejezte, hogy senki az előbbi állását vissza nem kapja és nyugdíjat is hiába vár. A békeszerződés nem kötelezte Romániát az eltávolított tisztviselők nyugdíjazására. [...]

1922. év

[...]¹⁴ Az országgyűlési választásokra a Csíkmegyei intéző bizottság gyűlésén dr. Nagy Imre takarékpénztári igazgatósági elnök Balogh Gézát, e pénzüintézet igazgatóját ajánlotta csíki képviselőjelöltjének, de senki nem támogatta. A gyűlés dr. Gyárfás Elemér volt Kisküküllőmegyei főispánt és Görög Joachimot képviselőknak, Jósika Samut szenátornak jelölni határozta. A jelöléseket meghatározott számú választónak hitelesített aláírásokkal kellett ajánlania, amikor minden okmányt csatoltunk, amit a választási törvény követelt. Gyárfás Elemér jelölését mégis visszautasították a következő címen: nincs csatolva az ajánlathoz oly okmány, mely igazolná, hogy bordélyházat nem tart! Görög Joachim ajánlatát nem lehetett benyújtani, mert az ajánlók aláírásainak hitelesítésére Tețu Aurel városi primar (polgármester) megtalálható nem volt. Jósika jelölését pedig azon indokkal utasították vissza, hogy nem tett hűségesküt, bár erre nem is volt köteles, mert nem volt közalkalmazott. Jósika kiáltványban szólította fel a magyarságot, hogy a szavazásokon ne vegyen részt, Ugron István nagykövet a királyhoz kihallgatásra jelentkezett.

[...]¹⁵ A *Csíki Lapok* 1922. évi június 4. és szeptember 3. számaiban „Községek küzdelme legelőjükért” és „Az agrárreform végrehajtása” címekekkel leírtam a jogtalanságok sorozatát. Ezekről és a borszéki forrásokat övező erdők kisajátítása miatt a források veszélyeztetéséről készített memorandumaimat Sándor József háromszéki képviselő által vezetett küldöttség vitte a földművelésügyi miniszterhez.¹⁶

¹³ Az árvaszék elnöke Sófalvi József községi jegyző lett. Domokos Sándor és Csiszer Imre ülnökök állásukban meghagyták. (Pál Gábor jegyzete)

¹⁴ A kihagyott részben Pál a Magyar Szövetség 1922-es betiltásáról ír.

¹⁵ A kihagyott részben Pál az Országos Magyar Párt létrejöttéről és a Petőfi születésének 100. évfordulójára tervezett ünnepség előkészületeiről ír.

¹⁶ A földművelésügyi miniszter akkor Alexandru C. Constantinescu (1859–1926) volt. A Nemzeti Liberális Párt politikusa számos mandátumban volt képviselő, szenátor, valamint több minisztérium élén is megfordult.

E miniszter szeptember 30-án Csíkzsögöd községbe jött, hogy Mikó Bálint volt főispán szétosztott földjeinek szántásánál ekét fogjon. Spätar Csík megyei prefect¹⁷ rövid idő múlva 400%-os megyei pótdót vetett ki autó vásárlására és román célokra.

Copşa rendőrprefect megverte Puskás István gyergyószentmiklósi takarékpénztári igazgatót Csík Szeredán, csendőrök pedig Szépvízen Sárdi István szabómestert, László Lajos földművest és Vacsárcsi községben lövésszel nyomorékká tették Kósa Áron földművest. Táviratilag fordultam panasszal a belügyminiszterhez.¹⁸ A vizsgálatra kiküldöttet rendelt Vacsárcsiba, hol előtártam a megtorlások iránt kérésemet.

1923. év

1923. év febr. 26.-án az agrárreformra létesített Agrarcomite törvényes hatáskör nélkül állami tulajdonnak nyilvánította a „Csíki Magánjavak” 62800 kataszteri hold erdőségeit, legelőit, épületeit, sőt értékpapírjait, pénzalapjait és mindenemű egyéb vagyontárgyait is. [...]¹⁹

1924. év

[...]²⁰ Csík megyében Florea volt gyergyószentmiklósi primart megyei prefectté nevezték ki, akit Balogh Géza áradozó beszéddel üdvözölt új hivatalba lépésekor. Taban rendőrprefect, ki rendőrökkel sok magyart megveretett, sikkasztásért egyévi börtönbüntetést kapott.

1925.

Csík megyében szenátori hely üresedett meg. Az április 24-re kitűzött választásra a magyar párt megyei bizottsága és a központi elnöki tanács szenátorra dr. Gyárfás Elemért jelölte, kinek támogatására eljött Ugron István elnök, dr. gr. Bethlen György alelnök, dr. Grandpierre Emil alelnök, dr. Szoboszlay László ügyvéd Nyárádszeredáról, Sebesi János ny. alispán Udvarhelyről, dr. Szele Béla a Brassó megyei tagozat elnöke, dr. Balázs András kanonok és Kovács Kálmán unitárius püspöki titkár Kolozsvárról. Gyergyószentmiklóson gyűlésünk megtartását a

¹⁷ 1922–1924 között volt a megye prefektusa.

¹⁸ A belügyminiszter Arthur Văitoianu tábornok volt.

¹⁹ A továbbiakban nem kifejezetten csíki ügyekkel foglalkozik, mint az OMP marosvásárhelyi nagygyűlése, az agrárreform igazságtalanságai vagy a csucsai paktum.

²⁰ A bemutatott események nem Csíkra vonatkozó részeit kihagytuk.

hatóság nem engedélyezte. Csíkszeredán az összetartást ünnepélyesen kifejező gyűlés folyt le.

A szavazás napján a választók nagy tömege vonult fel. Este a választási körzetek elnökei azon utasítást kapták, hogy a szavazás másnap folytatandó, bár a törvény azt rendelte, hogy „a megkezdett szavazás megszakítás nélkül lefolytatandó”, Peter Julian közigazgatási vezérfelügyelő azon utasítást adta, hogy a szavazóurnák éjjelre őrzés végett a csendőrökre bízandók. Florea csíki prefect a panasszal nem volt megtalálható, valahol elrejtőzött. Gyárfás Elemér a király kabinetirodájához fordult távirattal. Este bizalmi férfijainkat erőszakkal eltávolították, Gyergyóban puskatussal verték ki a szavazóhelyiségből. Éjjel az urnákból a szavazócédulákat ellopták s reggel Florea²¹ volt csíki prefectet hirdették ki megválasztott szenátornak. Gyárfás Elemér a lapokban köszönte meg Csík megye lakosságának egységes támogatását. Ugron István „Erdély magyar népéhez” című kiáltványban megköszönte a csíki székely lakosság összetartását, a választás törvénytelenégeit az összmagyarság sérelmének nyilvánítva.

Dr. Nagy Imre csíkszeredai ügyvédet, a gyergyótölgyesi választási körzetben a magyar párt bizalmi férfit csendőrök arcul ütötték. Ő nagyon hosszú ideig tartó orosz hadifogságból meggyengült szervezettel tért haza s a bántalmazás feldúlta lelkiállapotát. Nemsokára a kolozsvári ideggyógyászati klinikán fejezte be életét, hol temetésénél nagy tömeg fejezte ki kegyeletét iránta.

1925. év tavaszán életbe lépett az új érettségi törvény, mely a tanulókat saját intézetükön kívül alakuló román állami bizottságok elé utalta vizsgáztatásra. Attól kezdve évenként a magyar tanulók legnagyobb része elbukott. A magyar párt adományokat kért szegény tanulók vizsgadíjára.

Ugyanezen évben a felekezeti iskolákat magániskolákká lefokozó törvényjavaslat ellen a három magyar egyház a Népszövetséghez panasszal fordult, de ez nem vezetett eredményre, ami főleg két okra vezethető vissza. Az egyik az volt, hogy az egyházak a panasz elbírálása előtt a közoktatásügyi miniszterrel a javaslat egyes pontjairól egyezkedéseket kezdettek, amit a kormány felhasznált a Népszövetség előtt annak bizonyosságául, hogy az egyházak maguk csökkentették le panaszukat. A másik ok az volt, hogy az 1919. évi párizsi kisebbségi egyezményben a székelyek részére ígért iskolai autonómiára hivatkozás mint főérv nem nyert eléggé szabatos kifejezést, mert az egyházak püspökségei annak értelmezése iránt később sem jutottak egyértelmű elhatározásra. A törvény életbelépése után felekezeti iskolák működése, nyilvánossága engedélytől függött, négy tantárgy román nyelven tanítása vált kötelezővé és sokféle zaklatásnak tág tere nyílt. Ugron István hiába fordult hírlapi úton a román néphez a magyar egyházak és iskolák jogai érdekében.

²¹ Florea, Iuliu 1920-ban fél évig Csíkszereda, majd 1920–1924 között Gyergyószentmiklós polgármestere, ezt követően egy évig Csík megye prefektusa.

[...] ²² A magyar egység megbontása, a székelység különválása iránt a kormányok 1919. év óta több kezdeményezést támogattak. Bár fajilag és nyelvileg egyek vagyunk a többi magyarokkal, kik között annyi különbség sincsen, mint a moldvai és havasalföldi románok között, a béketárgyalásoknál a győztesek vezérei elhitték, hogy külön fajt képezünk jelentéktelen lélekszámmal. Ezt előtártam 1925. augusztus 16-án, Csíkszeredán tartott közgyűlésünkön, figyelmeztetve arra, hogy a szétválasztásra irányuló törekvés ezentúl is megújulni fog, ami ellen mindenkor elutasítással kell állást foglalni.

Az elrendelt mezőgazdasági kamarai választásokra a párt Csík megyei intézőbizottsága Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson tartott gyűlései önálló listák letételét határozta el, de ezzel ellentétben Balogh Géza a vidéken lakó Incze Domokos elnök helyett a megyei prefecttel közös román–magyar listában egyezett meg. Ezt az augusztusi közgyűlés elvetette. A megtartott választáson a lakosság oly nagyszámú szavazatát adta le, hogy a párt központi elnöksége mint példát adó egységet tárta az erdélyi magyarság elé.

Augusztus hónapban Csíkszeredán iskolaügyi értekezleten Sándor József képviselő felvilágosításokat nyújtott új törvények rendelkezésiről, októberi közgyűlésünkön pedig dr. Várady Aurel a központi pártelnökség képviselőjében közérdekű kérdésekről. Eljött Gyárfás Elemér is és dr. Willer József és dr. Sulyok István Lugosról. A párttagozat elnökévé a közgyűlés Balogh Gézát választotta meg.

Lakásomra ezen a héten egy ismeretlen férfi a magyar párt pénzbeli segélyét kérte tőlem, azt adva elő, hogy ő „jó magyar érzéséért” Bucureștiben ²³ fogságban volt s onnan szabadulva lakóhelyére, Nagyváradra utazáshoz nincs pénze. Miért jött ide, hiszen București és Nagyvárad között nem itt vezet a vasút – kérdeztem őt, mire azt felelte, hogy „kétségbeejtő” helyzetében magyar vidéken remél segítséget. Addig rimáncodott, hogy száz lejt adtam neki sajátomból. Néhány nap múlva dr. Jodál Gábor Udvarhelyről arról értesített, hogy egy züllöttnek látszó férfi a magyar párttól pénzt kért, de ő elutasította s nekem is ezt javasolja, ha hozzám jönne. Ezen értesülés után a párt központi elnökségének jelentve ezeket, azt kértem, hogy körlevélben tudósítsa a megyei tagozatokat is arról, hogy egy szélhámós pénzkérő valószínűen végigjárja az összes tagozatokat. Jelentésemhez mellékeltem személyleírását is. Azután mintegy másfél hónap múlva idézést kaptam a kolozsvári hadbíróshoz, hol kémkedés gyanúja miatt hallgattak ki. A hadbíróőrnagy azt állította, hogy adatokat szolgáltattam egy kémnek. Ekkor láttam, hogy az udvaron katonák kísérik azt a vörös hajú férfiút, ki tőlem Csíkszeredán pénzt kért. Azonnal tisztában voltam azzal, hogy ő vádolt be engem és az őrnagynak előadtam, hogy nálam járt egy ismeretlen vörös hajú férfiú, ki pénzt kért

²² A kihagyott részben nem csíki ügyekről ír, mint a szászvárosi református kollégium épületének elrekvirálása, a Magyar Dalosszövetség marosvásárhelyi vándorgyűlése, Costa Foru, a magyarság elnyomása ellen felszólaló román író kolozsvári megverése, Grandpierre Emil repatriálása, Márki Sándor halála és Bárdos Péter gúnyoló nyilatkozatai a magyar pártról.

²³ Bukarest.

hazautazásra s mikor ugyanezt Udvarhelyen is megismételte s erről tudósítást kaptam, rögtön jelentettem a központi pártelnökségnek, hogy egy szélhámós kéregetéseiről értesítse a megyei tagozatokat. E jelentésem a Monostori út 18. szám alatt a pártirodában mindjárt megtalálható, azt a központi elnökség hírlapilag is közzétette s ezek eléggé bizonyítják, hogy az a férfiú nem kémadatokért jött hozzám. Az őrnagy a kihallgatásom után elbocsátott. A laktanya épület udvarán találtam Erdély különböző részeiből több ismert magyar párti vezetőt, kiket ugyanolyan ok miatt idéztek meg, mint engem. Mindnyájan még kellett Kolozsvárra utazzunk kihallgatásra. A feljelentőről [a] végén kiderült, hogy Kaiser a neve és Magyarországban a váci fegyházban különböző bűntények miatt 6 évet ült.

1926. év

[...] ²⁴ Csíkban a megyei párttagozat 1925. év október havi közgyűlése a Csíkszentgyörgy községben lakó Incze Domokos elnök helyett a Csíkszeredában lakó Balogh Géza takarékpénztári igazgatót választotta meg, de ő néhány hónap múlva a pénzügyintézet közeledő csődbejutása miatt lemondásra kényszerült. Az intézőbizottság új választásig újból Incze Domokost kérte fel elnökkül. E pénzügyintézet bukásával számos közbirtokosság és magánosok százai elveszítették betéteiket. Ugyancsak 1926. évben csődbe jutott Csíkszeredán a román tőkével alapított „Harghita” pénzügyintézet is, melynél figyelmeztetésem ellenére elhelyezett székely betétek szintén elvesztek.

1926. évben eltávozott Csík megyéből Popiceanu pénzügyigazgató, aki évente a kereskedők, iparosok adókiivetése idején jelentősen gazdagodott. Megbízottja ezen adózókat végigjárta s tudatta velük, hogy az előző évi kereseti adó felemelése elhárítható... megjelölve ennek díját is. Akik ezt megfizették, azok adója kivétel nélkül változatlan maradt, de akik nem fizettek, azok adóját felemelték s fellebbezéseik hiábavalóak voltak. De Popiceanu más módon is szerzett jövedelmet. Egy nő társaságában autón falusi kocsmák látogatására indult, hol útitársa a korcsmárosnak előadta, hogy panaszok folytán a pénzügyigazgató jegyzőkönyvet vesz fel, de ez elkerülhető... E szóra, ha nem volt pénz kéznél, úgy az udvaron hajkurásztak csirkét, tyúkot s egyéb majorságot, s rakták be az autóba. Onnan mentek tovább Popiceanu és útitársa – másik korcsmároshoz.

Popiceanu utóda Mureșan Victor a kereseti adókat súlyosra emeltette fel. Az iparosok tömegesen adták vissza iparos engedélyeiket. Azon földműveseket, kik saját teheneiktől fejt 2-3 liter tejet hordottak naponta a városba, mint „tejkereskedők” adóztatta meg. A föld- és házadót is 300%-ot meghaladóan felemeltette.

²⁴ A nem Csíkra vonatkozó részeket – Károly trónörökös lemondása, a csucsai paktum felmondása, Bethlen György OMP elnökké választása – kihagytuk.

1926. évben Csík megye prefectjévé nevezték ki dr. Alexandru Vasu csíkszeredai ügyvédet, kinek ünneplésére a „Kereskedői Kör” társas vacsorát rendezett, bár semmi érdemet nem szerzett arra.

Sepsiszentgyörgyön a „Székely Nemzeti Múzeum” alelnökévé választotta dr. Nagy Jenő csíki ügyvédet, ki hosszú idő óta a múzeum igazgatóságának üléseire eljárt és okmánygyűjteményeiből is adakozott a múzeumnak.

CsíkJenőfalván 1926. évben halt el az 1848/49. évi magyar szabadságharc csíki legutolsó katonája, Gegő Albert huszár 100 éves korában.

1927. év

1927. év május 7-én Kolozsváron dr. László Dezső képviselő, Görög Joachim szenátor és én előtártuk a központi intézőbizottság ülésén, hogy a székely megyékből a legsürgősebb mezőgazdasági munka idején tömegesen behívnak idős korosztályokat katonai behívóval, de katonai szolgálatba nem tartozó munkálatokra s ezek között nagybirtokosok földjeinek művelésére is.²⁵

Június hónapban a parlament feloszlásával új választások következtek. A megyei tagozat intézőbizottsága dr. László Dezső és dr. Willer József eddigi képviselőket, harmadiknak dr. Bartha Ignác csíki származású kolozsvári ügyvédet, szenátoroknak pedig Gyárfás Elemért és Görög Joachimot jelölte, amit a központi elnöki tanács is helybenhagyott.

A választásra a német párttal kartell jött létre. A hatalmi erőszak minden addigit felülmúlt. A csendőrök szétűzték a megyei prefect írásbeli engedélyével összehívott gyűléseket is, ami kétségtelenül csak előzetes utasítások alapján történhetett. Több faluban a csendőrség be sem engedte a képviselő- és szenátorjelöltjeinket vagy eltávolította. A román liberális párt listáján képviselőjelöltséget fogadott el dr. Ady Endre csíkszentmártoni ügyvéd, ki a plakátok ezerein gyalázkodó szavakkal illette a magyar párt országos elnökét és más vezetőit. E férfiú a fősolgabírótság ablakából mosolyogva nézte azt, hogy Csíkszentmárton községből csendőrök dr. László Dezsőt és engem miként távolítanak el. Ezen elvetemült férfiú a plakátokon szabad pálinkafőzés engedélyeztetését ígerte azon szavakkal, hogy „a pálinka a földművelésnél a munkaképesség fokozásának eszköze”. A liberális párt listáján jelöltséget vállalt dr. Kiss Géza volt debreceni jogakadémiai tanár, a zsidó származású dr. Kiss Mór kolozsvári egyetemi tanár fia is. Ez a Kiss Géza volt a választási erőszak kitervezője.

A szavazás előtti napon a választók a közeli falvakból Csíkszeredába jöttek és ismerősöknél háltak, hogy másnap a feltartóztatás ne akadályozhassa. A szavazás napján hajnalban katonaság állotta el a városba vezető utakat és kerítéseket, nem engedve be a választókat. Akik mégis beszivárogtak, azoktól elszedték az igazol-

²⁵ A nép e behívásokat „koncentráknak” nevezte. (Pál Gábor jegyzete)

ványokat, amikor a szavazóhelyiséghez közeledtek, s azután kiűzték a városból. A szekereken érkezőket visszafordulásra kényszerítették, vasúton Csíkszeredába vagy más szavazóhelyiségbe utazásra nem adtak jegyet. Csíkszentmártonon dr. Márton Gábor ügyvéd, a magyar párt bizalmi férjja zsebébe a román népet sértő írást csempészték, s azután megmotozva elővették zsebéből. Engem egy udvarra tereltek be rendőrök s ott tartottak 6 órán át. Éjjelre bizalmi férjjeinket elűzték az urnától. A választók kitartása mégis nagyszerű volt. Csíkszeredán a sötétség beállta után nagy tömeg várakozott még szavazásra, s közelében egy magyar származású rendőrbiztos zavarkeltés végett revolverből levegőbe lőtt, mire a katonaság a tömeget a városból kiszorította a mezőkre, de onnan visszaszívárogtak. Éjfél után a még mindig kitartó választókat a katonaság szuronyt szegezve űzte ki a városból. Ekkor magam kértem a választókat, hogy térjenek haza. Az urnák tartalmát az éjszaka folyamán ellopták, bizalmi férfaink eltávolítása után. Harmadik képviselőjelöltünk nem jutott be a képviselőházba.

A szenátorok választására más határnap volt kitűzve. A képviselőválasztás tanulságai alapján felmerült az a gondolat, hogy a magyar párt a szenátorválasztástól tartózkodás iránt felhívást bocsásson ki. E gondolatot el kellett ejteni, mert a választói törvény a nem-szavazókra súlyos pénzbüntetést rendelt, s bár eddig ily büntetésekre még nem került sor, kétségtelenül nem maradt volna el, ha felhívásunkat kibocsátottuk volna.

Megyénként egyik szenátort a választói joggal bírók, a másikat csak a megyei tanács, városi és községi tanácsok tagjai választották. Ez utóbbiak jóval kevesebb száma lehetővé tette az erőszak többféle módját a szavazás meggátlására. A szavazókat feltartóztatták, igazolványaikat elvették. Emiatt Csíkban Görög Joachim kimaradt a szenátorságból.

A romániai parlamenti választások módszerei eléggé következtethetők a következő számadatokból: Averescu pártja az 1920. évi választásokon 280 képviselőt, 1927. évben pedig egyetlen képviselőt sem nyert, a liberális párt az 1926. évi választáson csak 15 képviselőt, de 1927. évben 314 képviselőt „szerzett”.

A választások után hivatali hatalommal visszaélő hatósági közegek ellen számos feljelentést adtunk be, melyek egyesítését rendelte el a csíkszeredai törvényszék 130 tanúnak egy napra megidézésével. Ennyi tanú egyszerre hiánytalanul nem jelenhetett meg s így a bíróság 8-szor napolta el a tárgyalást. Az 1932. évben kitűzött tárgyalási nap előtt București-ből²⁶ távirattal kértem a vád fenntartását, de dr. Eröss Péter ügyvéd a feljelentést visszavonta ahelyett, hogy az egyesített ügyek szétválasztását kérte volna. Amint ő a visszavonást bejelentette, azok akik a bűnös visszaéléseket elkövették, ellenünk indítottak bűnügyi eljárást – rágalmazás címén.

²⁶ Bukarestből.

Fegyveres orvtámadás ellenem. Tömeges letartóztatásunk (1927)

A képviselőválasztás előtt pár nappal választási körútról éjfél után értünk haza csíkszeredai házámba, Willer Józseffel. Mindig a ház oldalkapuján szoktam ki- és bejárni, de azon napon a ház főutca felőli előszobájának kulcsát vettem magamhoz. Mi a ház előtt egy rendőrt és három polgári ruhás férfit beszélgetve és egy hirdetőoszlopot ledöntve találtunk. Halk lépésekkel mentem a hálószobába, hogy feleségem fel ne ébredjen. Világítás nélkül levetkezve a nyitott ablakon át, kopácsolást hallottam a főút felől. Amint lefeküdtem, egy lövés dördült el az oldalkapu felől. Alig 1-2 perc múlva sortűzszerű sok lövés követte. Feleségem nagyon megijedt. Reggel azt láttuk, hogy emeleti hálószobánk erkélyének ablakán egy golyó kis nyílást ütve ágyam felett egy méternyire a falba fúródott, egy másik golyó a fal szélébe ütődve a nyitott ablakon át a hároméves Ágnes lányom és három hónapos Gábor fiam ágyai alá esett. A szobában még egy golyót találtunk, három golyó az erkély falába, több pedig más falrészekbe ütődött. A szobánkban talált két golyó 6.35 mm. Revolver töltényből való, a fejem felett a falban maradt és onnan kivett golyó pedig 6.5 milliméteres Mauser fegyverbe való golyó volt. A hálószobánk melletti úttest másik oldalán emelkedő telken a házam falától alig 12 méterre egy kis gyümölcsös fái alul dördültek el a lövések. Házam főutca felőli bejáróval szemben a Siguranța²⁷ hivatala volt. A Siguranța főnöke reggel lakásomba jött, a szobámban talált két golyót átvette s tőlem csak annyit kérdezett, hogy kikre gyanakszom, mire azt feleltem, hogy a tettet csak olyanok követhették el, kik fegyvert viselhetnek országos választások idején, és sortűzet adhatnak le éjjel a Siguranța közvetlen közelében. Nyomozás nem indult. Engem ki sem hallgattak.

Pár nap múlva Ferdinand román király meghalt, s azon a napon két rendőr jött lakásomba és engem a rendőrségre kísértek, hol több órán át fogva tartottak, majd az elemi iskola egyik termében voltam őrizet alatt. Oda hozták a rendőrök Adorján Imrét, a magyar párt csíkszeredai titkárát és másokat is, a következő napon pedig sok papot, és még többeket a községekből. Minket a csendőrség felügyelete alá helyeztek. Öt-hat nap múlva elbocsátottak mindnyájunkat. Addig az iskolapadokon háltunk. Elbocsátásunk után értesültünk arról, hogy társaink feleségei közül többen szégyenkeztetően viselkedtek. A prefecturán, rendőrségnél, csendőrségnél rimáncodtak férjeik elbocsátásáért.

²⁷ Jelentése: biztonság. A romániai titkosszolgálat rövid neve. A teljes neve Serviciul Secret de Informații, magyarul Titkos Hírszerzési Szolgálat.

Különféle ügyek Csíkban 1927. évben

1927. év március haváig egyedül végeztem a magyar párt csíkmegyei tagozatának elnöke helyett minden teendőm s a panaszok áradata hozzám érkezett, aminek nyomasztó hatását mind növekvően éreztem. Ezért mások kezdeményezése segítségével pártiroda létesítését javasolta. Ezt elhatározva munkatársul Adorján Imre csíksomlyói lakost titkárnak kértem fel. Felmerül az a kérdés, hogy miért nem választottak engem elnökké, ha ennek feladatait magam végeztem. Elnökké választásomat nem fogadtam volna el, mert a kolozsvári „Keleti Ujság” azt a rágalmat írta rólam, hogy Borszékfürdő bérbeadása ügyében millió lejjel megvesztegettek, mi ellen sajtópert tettem folyamatba, a hírlap erre hosszú idő múlva azt tette közzé, hogy állítása téves információból származónak és valótlannak bizonyult. A sajtóper sokáig elhúzódása volt az egyik ok, amiért annak befejezéséig elnökké választásomat nem fogadtam volna el, de azon okból sem, mert 1919. év óta közérdekből teljesített utazásaim továbbra még növekvő költségekkel terheltek volna. Alig néhány ember fizetett párttagsági díjat önként, a gyűjtést pedig a hatóság akadályozta. Csíkszereda város legjobb módú lakosai két évtizeden át egy lejt sem adakoztak, de ugyanazok nagy felülfizetésekkel vettek jegyeket a rendőrök báljaira.

A csíkszeredai görögkeleti román egyházközség a várostól templomépítésre ingyen teleket kért, ami ellen nyilatkoztam arra hivatkozással, hogy a várostól már 30 000 lejt, Gyergyószentmiklós várostól is nagyobb összeget, ezen kívül az agrártörvény szerint maximális földilletményt, és az állam részére 1923. évben elkobzott „Csíki Magánjavak” birtokállományából még erdőadományt is kapott. E nyilatkozatom miatt a „Dacia” című csíki román hetilap hevesen megtámadott. E lapot sok bűne miatt elbocsátott Banițiu volt községi segédjegyző szerkesztette. E férfiú 1929. évben, mikor szenátor lettem, egyszer engem a szenátusból kihívatott, s azzal állott elő, hogy ő el akar távozni ebből az országból, fel akarja ajánlani szolgálatait a „Magyar Revíziós Ligának” (!), melynek elnökéhez, Herczeg Ferenchez ajánló sorokat óhajtana.

A csíkmegyei közigazgatás terén sok jogos panasz gyűlt fel. A községi jegyzők a román nyelvű „Comoara” című lapot árusították azok részére, kik kéréseik elintézése végett jártak a község házába. A közigazgatási eljárások élén a primpretorok²⁸ a községeket törvény szerint nem kötelező kiadásokat igyekeztek költségvetéseikbe felvételni, s nem teljesítés esetén a községi tanács felosztatását sürgették. A helyükbe kinevezett ún. „interimar bizottságok”²⁹ mindent megszávtak. Az alsíki eljárásban Gabor Gheorghie primpretor írásban fenyegetett meg négy kászoni községet évekkel előbb azzal, hogy e községek lakosságát Besszarábiába internáltatja, és a községeket felgyújtatja. E primpretor hivatali sikkasztás

²⁸ A szolgabíró román megnevezése.

²⁹ Ideiglenes bizottságok.

miatt 1928. évben elítélve 8 hónapnyi börtönt ült. Mikor kiszabadult, az állásába visszahelyezése iránt aláírásokat gyűjtött járása területén. Számos székely atyafi aláírta a kérvényét, bár eléggé ismeretesek voltak elkövetett bűnei, melyeket a megyei tanács ülésén felsoroltam, s azokat hírlapok ismertették. Néhány év múlva ugyanezen járásban primpretor lett Lengyel József, akiből a jellemnek paránya is hiányzott, s számos embernek adósa maradt a kért, de senkinek vissza nem fizetett kölcsönökkel. Mindenféle jogtalanságot elkövetett hivatalában, de mégis elbocsátották, s akkor ő is aláírásokat gyűjtött visszavétele iránt, s kérvényét aláírta Incze Domokos alcsíki főesperes, és Nagy Antal csíkszentmártoni esperes is, amiért méltán érte őket szemrehányás.

Csík megye költségvetésében a csíksomlyói árvaház részére 60 000 lej, rokkantak részére 30 000 lej, tanulók részére 30 000 lej, a megyei levéltár rendezésére 30 000 lej, a katonaság által elrekvirált lovak és szekerek kártalanítására 30 000 lej megszavazását a belügyminisztérium törülte, s ezek után a „Dacia” lap azt írta, hogy „a magyar tanácstagok akarata mindenben érvényesült”. A megyei tanácsnak az előző évi költségvetési felesleg hova fordítása iránt hozott határozatát is a belügyminisztérium megváltoztatta, s 600 000 lejt román tannyelvű állami iskolák építésére, 200 000 lejt a csíkszeredai, 100 000 lejt a gyergyószentmiklósi görögkeleti templomok építésére rendelt fordítani.

1927. május 14-én tartotta meg a magyar párt Csíkmegyei tagozata közgyűlését, melyre eljött Inczedy J. Ödön, a párt központi ügyvezető alelnöke, dr. Paál Árpád udvarhelyi és dr. Török Andor háromszéki képviselők is.

A képviselőházban dr. László Dezső a Csíkmegyei adózási igazságtalanságokat tárta elő, a földadónál különösen reámutatva arra, hogy a súlyosan felemelt ezen adó ellen azon egyetlen indok is elegendő volna, amit az éghajlati különbség jelent. Willer József képviselő a csendőrök által elkövetett bántalmazások miatt járt el a belügyminisztériumban.

Szeptember hónapban Csíkba érkezett Angelescu közoktatásügyi miniszter, ki az állami iskolák fokozott építése iránt rendelkezett és kifejezte, hogy e megyére különös gondja lesz a román kultúra terjesztése érdekében, mely célból a Regátból³⁰ helyez át ide tanítókat. Nyilatkozatát a [„]Csíki Lapok[”] 1927. évi szeptember 4-iki száma közölte.

December hónapban Gyergyószentmiklóson közigazgatási értekezlet folyt, hol Bíró Károly csíkszépvízi községi bíró bizalmi javaslatot tárt elő – a román liberális párt iránt.

[...] ³¹

³⁰ Órománia megnevezése, jelentése: Királyság.

³¹ Kihagytuk a teljes 1928-as évet. Főként közbirtokossági sérelmekről, az Erdélyi Római Katolikus Státus múltjáról, Románia és a Szentszék közötti konkordátumról, az 1928–1932 közötti időszak katolikus egyházi vagyoni elleni román állami támadásokról, a magyar egyházi iskolák helyzetéről és egyes magyarellenes intézkedésekről ír.

A csíki közélet eseményei 1929. évben

Bartalis Ágoston ny. főszolgabíró olcsó kölcsönöket nyújtó Csíkmegyei földhitelintézet létesítését sürgette a magyar párt feladatául, egymást követő hírlapi cikkekben. Hangulatot könnyű volt fokozni a létező pénzügyintézetek magas kamatú kölcsönei miatt, melyek oly sok embert kiuzsoráztak, de azt nem tárta elő, hogy a román pénzügyintézetek roppant nagy hiteleket kaptak a Nemzeti Banktól olcsó kamatra, de a magyar pénzügyintézetek ahhoz nem jutottak s csupán a betétekre voltak utalva, melyeket a betevők azon pénzügyintézethez vittek, amelyik magasabb kamatot fizetett. Ez igen magasra vitte fel a betétek kamatait s ennek következményeül a kölcsönök kamatait is. Mindezt nem lehetett elhárítani oly módon, mint azt Bartalis is sürgette. Hírlapi úton és gyűléseinken felvilágosításokat tartam elő arról, hogy törvény szerint földhitelintézet alapításához legkevesebb 100 olyan aláíró kell, akik együtt legalább 50 millió értékű földbirtok tulajdonosai, ily feltételek teljesítése azonban Csík megyében nem remélhető, sőt az is igen kétes, hogy ily alapítás sikerülne-e egész Erdélyből is. Egyébként is pénzügyintézet alapításának támogatása nem lehet pártfeladat, mint azt hírlapokban indokoltam.

Csíkjénőfalva községben Ionescu állami tanító, kit a Regátból helyeztek ide, semmit sem tudott tanítani a székely gyermekeknek. Ő is és a község lakossága is hiábavalónak látta működését. A közbirtokosság elnöksége felajánlott neki 3000 lejt azon feltétellel, hogy nyomban távozzon a községből végleg. Ionescu a pénzt felvette s nyugtázta azon kötelezettséggel, ha mégis visszatérne vagy visszaheleznék, a pénzt visszatéríteni tartozik.

A „Csíki Lapok” a nyugta teljes szövegét közölte.

A csíkszeredai postahivatal Jeney nevű főnöke megtiltotta, hogy alkalmazottjai egymás között vagy közönséggel magyarul megszólaljanak. E tilalma ellen vétő egyik női alkalmazottját hajánál fogva rántotta meg. A csíkszeredai polgári leányiskolában, melyet a „Csíki Magánjavak” épített, Balota Paula igazgatónő a magyarul megszólaló szülőket kiutasította az épületből és a növendékek ruháit megtépte, ha magyarul beszélni hallotta.

A közoktatási szervek Csíkban 43 új óvoda létesítését rendelték el, s ezekhez a Regátból helyeztek ide óvónőket. Az óvodák építése és egyéb dologi kiadások (fűtés, világítás) a községet terhelte. Gyárfás Elemér a szenátusban interpellált emiatt – sikertelenül. A következő évben Csík megye 62 községében már 62 óvoda volt 66 óvónővel, kik közül 56 magyarul nem tudott. Tusnád község az óvónő mellé tolmácsot fogadott fel. Hunyad megyének 413 községe volt s mégis csak 38 óvoda működött ott.

László Dezső képviselőtársammal Bukarestben kisürgettük az évek óta lebontott csíki Olt-híd helyreállítási munkálatait.

Csíkszenttamáson 1929. évben nagy tűzvész pusztított, 93 gazdának épületei, ingóságai, terményei hamvadtak el. A magyar párt Csíkmegyei intézőbizottsága

adakozásokat kért a közbirtokosságoktól és a központi elnöki tanács útján Erdély magyar lakosságától. Jelentős adomány gyűlt össze, de a természetbeli adományok céljára a szenttamási közbirtokosság erdőségeiből rendkívüli vágteret kérelmeztünk és 58 000 lej kitermelési adó alul mentességet szereztünk.³² Kértünk faanyagot is a kisajátított és állami rezervában kezelt erdőkből, de csak ígéretet kaptunk.

850 csíkmegyei hadirokkant utazott 1929. évben Bukarestbe újabb katonai felülvizsgálatra, amit már oly sokszor megismételtek. Számos rokkant nem kapta vissza az elvett igazolványát. Az erdélyi hadirokkantak, özvegyek és árvák kevesebb illetményt kaptak, mint a Regátban, hol az illetményeket külön segéllyel pótolták egy külön alapból, melyet az I. O. R. hivatal³³ kezelt. Az egyenlőtlen elbánás ellen hiába hangzott el többszöri panaszunk.

A Csíkmegyei közbirtokosságokat meghívtam Csíkszeredába értekezletre az összes közbirtokosságokat érdeklő ügyekben felvilágosításaim és útmutatásaim megismertetése végett. Ezen értekezleten előtárt főbb ügyek a következők voltak: a közbirtokosságok felett felügyeletet gyakorló „Nemzeti Szövetkezeti Hivatal” jogtalan rendelkezései a jövedelmek szabad felhasználása s különösen a katolikus iskolák segélyezése ellen, e hivatal jogkörének melyek a korlátai, az erdészeti hivatalok jogtalan beavatkozásai hatáskörükbe nem tartozó ügyekbe, erdészeti közegek jogtalan követeléseit tűzifa és legelő-kaszáló iránt, az erdőüzem-tervek elkészítésére vonatkozó szabályok ismertetése, az erdősítési kötelező betétek visszakövetelésének módja, feltételei és esedékességi ideje, az állami erdőkezelési járulékok és állami erdőőrzési díjak kivétele, ennek mérve és a jogorvoslat módja, a legelőket terhelő földadó és járuléka, az erdőkitermelés után fizetendő adó kulcsa, az évi vágterületek idejében engedélyezése iránti eljárás, jogtalanul kivetett évi illeték-egyenérték ellen fellebbezés határideje, a közbirtokossági tagok tűzifaszükségletének megfelelő évi fatömeg-kitermelési adó alul mentességét mely szabályok rendelik, a tagok egyéni arányrészei után az adásvételi és örökösödési illetékek kiszabására vonatkozó jogszabályok, erdőeladás esetén a szerződésbe felveendő rendelkezések a közbirtokosság mint eladó jogainak biztosítására, a közbirtokosságoktól törvényellenesen az agrárreform során „örök-bérlet” címén elvett erdők visszaadása iránt és a meghagyott legelők erőszakos elfoglalásai miatt a magyar képviselők és szenátorok által a földművelési miniszterhez és miniszterelnökhöz panaszok benyújtása.

Az 1929. évben Csík megye községeiben megalakultak a magyar párt helyi szervezetei.

³² Ezt az adómentességet Willer József képviselő szerezte meg. (Pál Gábor jegyzete)

³³ Helyesebben I.O.V.R., teljes nevén Oficiul Național al Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război, magyarul a Hadirokkantak, Hadiárvák és Hadiözvegyek Országos Hivatala. 1920. augusztusában hozták létre, célja az intézmény nevében említettek segélyezése volt.

Szárhegy község közbirtokossága ezen évben kultúrházat épített, melynek ünnepélyes megnyitásán beszédet tartottam.

[...] ³⁴

A Csíkmegyei közállapotokról 1933. évből

A közbirtokosságok költségvetéseiből a vagyonfelügyeletre rendelt hivatal törölte a magyar felekezeti iskolák és egyházközségek részére megszavazott segélyeket. Az erdészeti hivatalok jogtalanul beleavatkoztak abba, hogy a közbirtokosságok minő célra fordítják jövedelmeiket. Zakariás Gyula erdőmérnök, csíkszentmártoni területi erdőgondnok 11 regiszterben való könyvelésre adott ki utasításokat, túlmenve a felettes hatósága által kiadott rendelkezéseken és azon utasításokon is, melyeket más erdőgondnokságok bocsátottak ki. Ugyanő szeptember hónap első felében, a szarvasbőgés kezdete előtt a területébe tartozó összes közbirtokossági erdei legelőkről minden marhacsorda behajtására adott utasításokat, ha azok a legelők messze távol feküdtek is azon erdőktől, hol szarvasok bőgni szoktak. A legelők használata felett való rendelkezés nem tartozott hatáskörébe.

Mindezeket memorandumba foglalva és szóbelileg is előtártam Şerban kisebbségi miniszternek, ki Csíkszeredába érkezett. Ezen kívül nagy árvízjárok miatt kértem közbenjárását a földadó csökkentések elrendelése iránt, a közutak karbantartásának elhanyagolása miatt és a Regátban szolgáló székely katonáknak saját ruházatukban földbirtokosoknál mezei munkákkal foglalkoztatása ellen. Másik memorandumban a Székelyföld földadójának az ötéves ciklusra súlyos felemelését ismertettem, melyet a földművelésügyi miniszterhez 7 magyar képviselő és szenátor aláírásával nyújtottunk be. A kataszteri birtokívekben „kertnek” osztályozott területek földadóját az I. osztályú szántóföld háromszorosára emelték. A mezei földek adóját a kukorica és szőlőtermelő vidékekkel egyenlően vetették ki Csík megyére. Csökkentést csak a legelők adójára vonatkozóan tudtunk elérni.

Ditró községben Banghi ³⁵ nevű magyar tanító az ottani állami iskolában működött. Ő hivatalból beírt az iskolájába számos gyermeket, kik az ottani római katolikus iskolába jártak, s ezek szülőire „iskolamulasztás” címen a bírságok sokaságát vetette ki. Törvény szerint azok ellen halasztó hatályú jogorvoslatnak nem volt helye. A bírságokat közadó módjára hajtották be. A pénzügyi végrehajtók csergét, párnát, ruhákat, gabonát foglaltak le és szállítottak el. Banghi a bírságokat

³⁴ Kihagytuk az 1930–1932 közötti eseményeket. Olyan ügyeket érint, mint a Népszövetséghez a kultúrzóna és a magyarságot sértő tartalmú iskolai tankönyvek ellen beadott petíció, Károly király hazatérése, az OMP szatmári nagygyűlése, az agrárreform egyes csíki sérelmei, közbirtokossági ügyek, az 1930. és 1932. évi országgyűlési választások tapasztalatai, a gazdasági világválság hatásai stb.

³⁵ Banghi János.

havonta újból kivetette, míg a szülők gyermekeiket ki nem vették a római katolikus iskolából. Így ment ez a más állami iskoláknál is évről évre.

Csik megye prefectje dr. Țețu Aurel volt, kihez dr. Pittner Árpád és dr. Kolombán József csíkszeredai ügyvédek is kérésre velem jöttek a következő panaszok elötárására: a megyei nyugdíjasok hónapok óta elmaradt nyugdíjhátráléka, az erdészeti hivatalok jogtalan intézkedései hatáskörükbe nem tartozó ügyekben, a lakosság kirendelése közmunka teljesítésére országutakon, római katolikus Népszövetség és ifjúsági egyesületek működésének meggátolása csendőrökkel és egyebek. A prefect azt válaszolta, hogy mindezek nem tartoznak hatásköre alá, de hivatkoztam arra, hogy a közigazgatási törvény szerint joga van bármely minisztérium figyelmét felhívni szükséges rendelkezések iránt. Ígéretet tett, de semmit sem teljesített.

1933. évben Karcfalván tartott értekezlet „Székely Fakitermelő Szövetkezet” létesítését határozta el. Bármily üdvösnek tűnt fel a gondolat, különösen azon kedvezmények miatt, melyeket törvény biztosított, mégis jogosult volt azon aggodalom, hogy nem bír elegendő tőkével a fakereskedelmi vállalatokkal való üzleti versenyzéshez, mely aggodalmat az értekezleten ki is fejeztem. A csalódás évek múlva bekövetkezett.

Csikszentgyörgy községben székely legények botrányos módon léptek fel Incze Domokos főesperes ellen. Ez a lezüllés megdöbbenő volt, mert 1932. év karácsonyi ünnepén négy székely részeg legény botrányt csinált a csíkszeredai templomban is, honnan a rendőrség segítségével kellett őket eltávolítani.

A csikmegyei turista egyesület tagjai Vámszer Géza tanár vezetésével a Fitód és Hosszúaszó között fekvő völgyben az 1694. évi utolsó tatárbetörés idején kivívott győzelem emlékére emelt kápolna romjait kiásták, mely a győztes Xántus Benedek királybíró emlékére Xántus-kápolna néven volt ismeretes. E helyen az egyesület szép emlékünnepet rendezett.

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület 1933. évben Sepsiszentgyörgyön mezőgazdasági és háziipari kiállítást rendezett, hol feleségem régi szép székely szőttesek felújításaival és újak tervezésével aranyérmert nyert, úgyszintén Marosvásárhelyen is hasonló kiállításon 1931. évben.

[...] ³⁶

³⁶ Kihagytuk az 1934-es esztendő, ahol a „nemzeti munka védelméről” szóló törvényről, újabb, a Népszövetséghez benyújtott petíciókról, Románia regionális szövetségeiről, újabb magyarellenes rendelkezésekről, az erdélyi magyar írók törekvéseiről, az 1919. évi párizsi szerződésben ígért székely iskolai önkormányzat értelmezéséről számol be.

Csíkmegyei viszonyok 1935. évben

Gyergyószentmiklóson 1935. évben pártirodánk létesült, mely a hozzáfordulókat tanácsokkal látta el ügyes-bajos dolgaikban. A román ügyvédek kifogást emeltek ellene azon a címen, hogy ügyvédi ténykedéseket végez. A rendőrség a tagsági díjakat beszedő megbízottól elvette a pénzt, s nem adta vissza, bár belügyminiszteri rendelkezés szerint politikai párt tagsági díjainak beszedése nem esett engedély alá.

Májusi közgyűlésünkön ismertettem a székelység elnemzetlenítésére irányuló törekvéseket, azok eszközeit, a védekező magatartás szükségességét és számos közérdekű kérdést. A román sajtóban sokszor ismétlődött a múltbeli „elmagyarosítás” emlegetése, amire hivatkozva előtártam, hogy Erdélyben az önálló fejedelemség idején belviszályok, külső háborúk, tatár-török dúlások nem hagytak időt sem az elmagyarosításra, de az államhatalom nem is bajlódott a nemzetiségből való kiforgatással, a fejedelemség megszűnése után pedig a németesítő Habsburguralom következett. Még alig múlt el 100 év azóta, hogy a latin nyelv helyét is a magyar nyelv foglalta el.

Közérdekű tudnivalókat, s ezek között pénzbüntetések elengedését, a falusi malmok fogyasztási adóját, a rokkant nyugdíjak le nem foglalhatóságát hírlapilag és Szépvíz, Menaság, Szentmárton, Szentdomokos községekben előadásokon is ismertettem.

Ditró és Szárhegy községekben a román nyelv nem tudása címén elbocsátották az éjjeli őröket, apaállat-gondozókat, hídmérlegkezelőket és bábákat is. Ditróban a csendőrök lefoglalták a szegény tanulóknak gyűjtött iskolai jutalmakat és segélyeket is.

Kászonimpér községben Úrnapiján, az öt kászoni községben búcsú ünnepén a körmenet alatt a csendőrök elvették a templomi zászlókat azon a címen, hogy a virágok piros-fehér-zöld színeket mutattak. Bűnügyi eljárás indult a zászlóvivők és egy leány ellen, ki fehér ingen piros székely népviseletű mellényt viselt és hájában zöld szalag volt.

Koszuly Antal és Darvas Ignác tusnádi lakosokat a csendőrök megverték.

Kászonújfalu községből özv. Tima Dánielné három levelet vitt Brassóban szolgáló leányoknak. Az autóbuzson csomagjában meglátták a leveleket, s a posta megrövidítése címén 15 000 lej bírságot vetettek ki reá. Már árverés is volt kitűzve vagyonkájára, mikor Gyárfás Elemérrel sok utánajárással letudtuk a bírságot csökkenteni 42 lejre.

*1936. év. Életbevágó új törvények. Országos ügyvédkongresszus.
Elnyomatásunk fokozása minden téren*

A kormány a parlament elé új közigazgatási törvényjavaslatot tárt, mely azt is tartalmazta, hogy a megyei és városi tanácsokban felosztatás terhe alatt csak románul szabad beszélni. Willer József ez ellen hiába sorolta fel az érveket. A javaslat a közigazgatási választói jogosultságot is a románul írni-olvasáshoz akarta kötni, de ezt a szakaszt a Népszövetséghez benyújtott panaszunk folytán kihagyta. Ezen évig a községben legtöbb hívőt bíró egyház helyi lelkésze a községi tanácsnak hivatalból tagja volt, de jövőre kimaradt. Az interimár bizottságok működését 3 hónapig terjedő időre korlátozta az új törvény, de 3 hónaponként folyton hosszabbították, a nem teljesen magyar nyelvű cégtáblákra pedig 8-szoros taxát állapított meg.

Erdélyben 1936. évben 98 táblabíróból (másodfokú bíróság tagjaiból) már 83, 269 törvényszéki bíróból 24, 375 járásbíróból 294, 165 közjegyzőből 161, az összes főszolgabírák mind románok voltak. A legmagyarabb Udvarhely megyében már községi jegyző is 13 maradt. A pénzügyi igazgatásban alig akadt még itt-ott magyar tisztviselő. A posta, vasút, telefon már kirostálta őket. Az igazságügyi szervezetről szóló törvényjavaslatnak azon szövege, hogy „a kisebbségi bírák és tisztviselők, akik nem bírják tökéletesen az állam nyelvét, bármikor fegyelmi bizottságok elé állíthatók és elbocsáthatók”, törvénnyé vált, bár Gyárfás Elemér mindent elkövetett, hogy azt megváltoztassa. Így a megmaradt kevés magyar bíró és tisztviselő is nyomorba juthatott és jutott is.

1935. év őszén Marosvásárhely országos ügyvédkongresszus volt, melyen a Jassy-³⁷ ügyvédi kamara dékánja elindította a kisebbségi ügyvédek kiszorítására irányuló mozgalmat, mely a következő években mind tovább nagyobb méretűvé vált. Az országos szövetség elnöke 1936. évben körlevelekben szólította fel a kamarákat nyilatkozatra aziránt, hogy a cél mi módon valósítandó meg. 1937. év elején a kamarákat közgyűlések megtartására és javaslataik előtárására hívta fel. Összesen 66 kamarából 54 adott választ s ebből 34 a románosítás mellett nyilatkozott, igen kevés ellene foglalt állást, néhány pedig reábizta tagjaira, hogy véleményeiket terjesszék az ügyvédszövetség elé. Ennek központi választmánya 41 taggal, kik között 1 nagyváradi magyar ügyvéd volt, tárgyalta a javaslatokat, véleményeket. Istrate Micescu, a bukaresti ügyvédi kamara dékánja, nemsokára igazságügyi miniszter a korbács jogosultságát emlegette a „numerus nullus” megvalósulása érdekében. Az ügyvédkongresszus Bukarestben 1937. május havában ült össze, hova csak 6 magyar ügyvéd tudott bejutni, de nem szólalhattak fel s ezért dr. Bartha Ignác kolozsvári ügyvéd az elnöknek átadott 1200 magyar ügyvéd által aláírt emlékiratot. A kongresszus elfogadta azt az indítványt, hogy a kamarák tagjai csak ősrománok lehetnek. Ettől kezdve magyar ügyvédeknek kamarai fel-

³⁷ Jászvásár, románul Iași.

vételét törvényellenesen igazságügyminiszteri jóváhagyáshoz kötötték, de az folytonosan elintézetlen maradt. A terembe be nem bocsátott ügyvédek külön gyűlésre jöttek össze, hol Gyárfás Elemér szenátor is felszólalt s ez a gyűlés alkotmányellenesnek nyilvánította a kongresszus határozatait. Az aradi, tordai és csík-szeredai ügyvédi kamarák román nyelvvizsgát rendeltek el, melyre a két előbbi kamara magyar ügyvédei nem jelentek meg, a csíki pedig megtartotta. A további országos mozgalom fejleményeit az ország belső viszonyai gátolták.

A „Brassói Lapokat” 1936. évben ideiglenesen betiltás érte. Bár ez a hírlap Kacsó Sándor szerkesztő irányítása alatt éveken át a magyar párt vezetőit gúnyolta, mégis a belügyminiszternél Willer Józseffel együtt eljártunk a betiltás visszavonása iránt.

A helységneveknek régi magyar elnevezése hírlapban, könyvben tiltva volt, ami ellen sok közbenjárást kíséreltünk meg. Willer József képviselőt a belügyminiszter feljogosította, hogy nyilvánosan tudassa a magyar helységnevek szabad használatát és ily utasítást ki is adott a sajtóellenőrző hivataloknak, de ezek nem teljesítették. Willer újból panaszt tárt elő, mire a miniszter úgy változtatta meg utasítását, hogy a magyar helységnevet a könyvek szövegében a román névvel együtt használható, de a sajtóellenőrző hivatalok ezt sem teljesítették. Ily ellenkezések okát nem nehéz kitalálni. A magyar párt kénytelen volt a Népszövetséghez panasszal fordulni.

Még 1934. évben Laár Ferenc képviselőtársunk felsorolta a képviselőházban a papi kongrua egyenlőtlenségeit, melyet különböző ürügyekkel úgy állapítottak meg, hogy a görögkeleti és görögkatolikus román lelkészek havi 2450–3400 lejt, a református lelkész havi 1150–1700 lejt és az unitárius lelkész havi 750–1250 lej államségelyt nyer. A román lelkészekről más gondoskodás is történt. Külön törvény megengedte, hogy a balázsfalvi görögkatolikus érsekség alá tartozó egyházi alapítványok részére az állam eladjon 1600 kataszteri hold földet az 1921. évi agrárkiszajátítási áron, ami a valódi érték csekély hányadát tette ki.

A magyar papi kongrua igazságtalansága ellen a kultuszminiszterhez Bethlen György küldöttséget vezetett, melyben mi, képviselők és szenátorok vettünk részt, de nem tudtunk változtatást elérni.

A magyar rokkantak egyenlőtlen elbánása is tovább tartott. Az 1932. évi rokkanttörvény végre oly sok kérelmezésünk után az illetményeket a Regát és Erdély területén egységessé tette és fel is emelte azzal a rendelkezéssel, hogy a teljes összeg legkésőbb 1936. évben fizetessék. Ezt a Regátban már előbb is fizették, míg Erdélyben 1936. évben is csak a 100%-os rokkantak kapták az egységes és felemelt nyugdíjat, melyet a 80%-os rokkantak könyvébe is beírtak, de nem fizettek, a 60, 40, 20%-os rokkantak könyveibe pedig be sem írták. A tisztii állományú rokkantak részére 1918. év óta nem fizették azt a nyugdíjat, amit ugyanoly rokkantak a Regátban azóta kaptak. Gyárfás Elemér mindezeket előtartha a szenátusban.

Odajutottunk már, hogy nyelvünk használatát tilalom gátolta sok helységben a katonák magánbeszélgetésénél, a vasúti és postai közlekedésnél, helységne-

veknél, adófelszólamlásnál és a megyei és városi tanácsok ülésein. Ezért méltán sóhajtott fel bukaresti értekezletünkön egyik képviselőtársunk e szavakkal: „valóban legnehezebb sors ily nyomasztó uralom alatt népkisebbség lenni”. A dob-rudzsai török lakosságot is oly sok jogtalanság sújtotta, hogy tömeges kivándorlást határozott el, aminek lebonyolítására a török kormány egyezményt kötött a román kormánnyal a törökök által bírt mintegy 100 000 hektár földnek a román kormány általi megvásárlására. E területekre románokat telepítettek.

Megyék, városok tanácsai az évi költségvetéseikben, valamint a költségvetési maradványok feletti határozataikban mellőzték a magyar kulturális célok segélyezését évről-évre, amit egyetlen példa is eléggé tanúsít. Marosvásárhely város lakossága akkor túlnyomó számban magyar volt s mégis a városi tanács megtagadta a segílyt a magyar kultúrotthon, a magyar iparosegylet, a római katolikus egyház, a református kollégium, a református egyház, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság és más magyar célra azon indokkal, hogy nincs fedezet reá. Megszavazott azonban $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ millió lejt a helybeli görögkeleti és görögkatolikus román egyházközösségeknek, 10 000 lejt román tanoncoknak, 5000 lejt a román nőegyletnek, 100 000 lejt a román színháznak, 50 000 lejt a román dalárdának, 287 000 lejt falusi román egyházközösségeknek, 5000 lejt az Astra kultúregylet nyáradszeredai tagozatának, 5000 lejt a szászrégeni Astrának, 6000 lejt a dédai román művelődési otthonnak.

Kulturálisminiszteri rendelet szerint a mozikban más, mint román szöveg nem szerepelhet.

A marosvásárhelyi kultúrpalota épületét a város élére kinevezett interimar bizottság elajándékozta a „Fundatia Culturală Regală”³⁸ egyesületnek. Ez ellen dr. Sebess Jenő, a magyar párt marosvásárhelyi elnöke által a Curtea de Apelhez³⁹ mint közigazgatási bírósághoz beadott panasz sikertelen volt.

Miron Cristea görögkeleti patriarcha a húsvétkor tisztelgő papságnak utasítást adott, hogy alakítsanak missziós csoportokat, ezek járják be a Székelyföldet, tartsanak vonzó istentiszteleteket, szentbeszédeteket s osztogassanak egyházi ajándékokat, mert „azok a mi románjaink, kik egy szót sem tudnak románul”.

Gociman Aurel, a bukaresti „Universul” napilap munkatársa Kézdivásárhelyen tartott előadásában azt hirdette, hogy a székelység 500 000 lélekszámú, melyből 300 000-en románból székelyesedtek el, kiket vissza kell románosítani, s legelső sorban elszakítani a magyar párttól. A temesvári román tanítókongresszus a kisebbségi nyelven való tanítás teljes eltörlését követelte. A „Porunca Vremii” horogkeresztes lap a nagyvezérkar közbelépését követelte, a vasútnál, postánál, telefonnál levő összes magyar alkalmazottak elbocsátását sürgette, hivatkozva arra, hogy „ezért már többször megfújtuk a riadót”. A posta-vezérigazgatóság húsvétkor ki is adta a Regátba áthelyezett 183 magyar postai alkalmazottnak fi-

³⁸ Királyi Kulturális Alapítvány.

³⁹ Ítéletáblához.

zetés és nyugdíj nélkül elbocsátása iránt. A „Román Keresztény Ügyvédek Szövetsége” közgyűlése követelte az összes kisebbségi közalkalmazottak sürgős eltávolítását, bár a nyelvvizsgát sikerrel letették is. Colfescu kolozsvári főügyész Szatmáron tartott előadásában a romániai magyar kisebbséget s anyanemzetét barbárnak nevezte, melynek nincs létjogosultsága Európában, hanem „vissza Ázsiába”. Goga Octavian Craiovában tartott előadásában a magyarságot „felette veszedelmesnek” nevezte.

Mindezek után a kormány nem engedélyezte 1936. évben a magyar párt országos nagygyűlését. Willer József azon év végén felsorolta még a parlamentben a legfájóbb sérelmeket s ezek között különösen az elbocsátott közalkalmazottak sorsát, de szavaira gúnyos megjegyzések válaszoltak.

Forrás: Pál Gábor: *Emlékeimből (1918–1939)*. Kézirat, György Béla kéziratos hagyatéka. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény, Kolozsvár. Gépelt tisztázat.

3.

Pál Gábor beszéde az Országos Magyar Párt Csík megyei tagozatának nagygyűlésén Csíkszereda, 1935. május 14.

(*Miercurea-Ciuc*,⁴⁰ május 14.) Az Országos Magyar Párt Ciucmegyei⁴¹ szervezete és a megyeszékhely városi tagozata vasárnap délután tartotta meg tisztújító közgyűlését a közbirtokossági székházban. A közgyűlésen ezren felüli érdeklődő és intézőbizottsági tag jelent meg. Anyagára nézve elég csak annyit közölnünk, hogy a nagygyűlés délután 4 órától este fél 9 óráig tartott és mindvégig a leglelkesebb hangulatban. A közgyűlésen részt vettek dr. Gyárfás Elemér szenátor, dr. Willer József és Szabó Béni képviselők is.

A nagygyűlést dr. Pál Gábor képviselő, a Magyar Párt megyei elnöke nyitotta meg. Beszéde felölelte a magyarság mai súlyos helyzetének minden kérdését. Izzó magyar érzése szuggesztív erővel hatott a megjelentekre és a helyeslések szinte percenként törtek ki a figyelő tömegeből. A székelyek eredetével is foglalkozott és kitűnő szónoki készséggel hasonlította össze a múlt történelmi fejlődését napjainkig.

⁴⁰ Csíkszereda.

⁴¹ Csík megye.

Az erószakos magyarosítás legendája

– Az erószakos elmagyarosítás hangoztatása – mondotta – részben történelmi tájékozatlanságra, részben pedig a céltudatos megtévesztés szándékaira mutat. Erdélyben az államhatalom évszázadokkal ezelőtt nem is foglalkozhatott a nemzetiségből való kiforgatással. Folyton ismétlődő belviszályok, hadjáratok és a török pusztítás kivédésére irányuló feladatok az államhatalom elnemzetlenítő erószakosságait lehetővé sem teheték volna. Évszázadokon át a latin nyelv hivatalos használata az elmagyarosítást bizonyára nem segítette elő. Az 1847. évi erdélyi I. törvénycikk rendelte el, hogy a törvények magyar nyelven szerkeszteszenek, és hogy e nyelv használtassék a király elé terjesztendő feliratokban, a fő-kormányshéknél, az ez alá rendelt hivataloknál, valamint a királyi táblánál is. Még 100 éve sincs tehát annak, hogy a latin nyelv helyét a magyar nyelv foglalta el. Az erdélyi fejedelemség megszűnése után a zarnok osztrák uralom következett, mely a németesítés minden eszközét igénybe vette. [Az] 1765. év óta pedig a véres erószakokkal Csík és Háromszék megyékben létesített székely határőrezredek parancsnokságai [az] 1848. évig elképzelhetetlen szenvedéseknek tették ki e két megye lakosságát, mely még polgári ügyeiben is a németnyelvű katonai bíraskodás alá tartozott. A magyar szabadságharc leverése után 1848-tól 1867-ig az egész ország kegyetlen osztrák elnyomatás alatt élt. Azóta pedig a világháborúig nem lehetett egy népet nemzetiségétől megfosztani, mely nemzeti egyházának biztos oltalma alatt élt.

A Csík megyei románság

Csíkmegyében az 1703. évi összeírások idején nem voltak meg azok a román községek, melyeknek ma jelentékeny vagy túlnyomó román lakosságuk van. Ezt bizonyítják a bécsi levéltárakban Domokos P. Péter által felfedezett okmányok, melyeket megerősít gróf Teleki Domokosnak „A székely határőrségről” írt tanulmánya, mely megcáfolhatatlan források alapján állapítja meg, hogy a Csíkmegyei román községek lakói [az] 1780. év után az osztrák katonai hatóságok által telepítették be a Regátból ama havasi legelők haszonbér-jövedelmének fokozására, melyek a határkiigazítások alkalmával visszacsatoltattak és az osztrák katonai hatóságok által elfoglaltattak.

A székelyek egyházi és iskolai önkormányzata

Annak folytonos hangoztatása, hogy a Székelyföldön nagyszámú románság vezítette el nemzetiséget, éspedig erószakos elmagyarosítás útján, csak ürügy arra, hogy meg lehessen tagadni a székelyek részére a nemzetközi szerződésben kiötölt

jogok megadását. A nagyhatalmak és Románia között [az] 1919. év december 9-én létrejött szerződés ugyanis a székelyek részére egyházi és iskolai önkormányzatot kötött ki, melynek életbeléptetése eddig sokszor megismételt sürgetés ellenére sem valósult meg. Román politikusok tervszerű egyértelműséggel azt hirdetik, hogy a székelység nem tömör egység, hanem jelentékeny román származású lakossággal van vegyülve és ennek „visszarománosítása” sürgős feladat s nem illetheti meg kisebbségi jog a lakosság ama jelentékeny részét, mely erőszak folytán vesztette el román származását. Ez a magyarázata annak a céltudatos megtévesztésnek, mely évek óta folyik.

Válasz Goga felhívására

Goga Octavian volt belügyminiszter nemrégén nyilvánosan felhívta az Országos Magyar Párt elnökét, hogy nyilatkozzék, mit ért a Magyar Párt az említett szerződésben kikötött egyházi és iskolai önkormányzat alatt. E felhívásra az Országos Magyar Párt elnökének hozzájárulásával Ciucmegye székely lakosságának a közgyűlésén adjuk meg e választ a következőkben:

Követeljük hitvallásos iskoláink részére az állam legfőbb felügyeleti jogának elismerése mellett az önkormányzat teljes szabadságát, mely az egyházi főhatóságok számára biztosítja a közvetlen vezetés, irányítás és felügyelet minden jogát, az iskolalétesítés korlátlan szabadságát és a nyilvánossági jog elismerését.

Mindenrangú állami iskolákra vonatkozólag, hol székely-magyar tanulók nyernek oktatást, az állam legfőbb felügyeleti jog elismerése mellett ezen iskolák vezetésének, felügyeletének és irányításának joga az önkormányzat fogalmának megfelelően a székelység választott képviselőjét illeti meg. Az állam legfőbb felügyeleti jog csak a magasabb értelemben vett állami érdekek megóvására terjedhet ki, és pedig az állambiztonság megóvására, a közérkölciség megvédésére, az állami minimális tanterv betartására, a tanszemélyzet képezésének ellenőrzésére és az államnyelv tanítása tekintetében törvényileg megállapítandó követelmények betartásának felügyeletére. Az önkormányzat lényegéhez tartozik és attól elválaszthatatlan az iskolák létesítésének szabadsága és az anyanyelven való oktatás minden fajú iskolákban. Minthogy pedig ez önkormányzati iskolák kultúrfeladatát teljesítene, ez iskolák anyagi fenntartásának terhe az állami költségvetésben kell fedezetet nyerjen, ami a közadókból a kisebbségi oktatás céljára való visszatérítésnek nevezhető. Az önkormányzat körébe tartoznak általános közművelődési és népjóléti feladatok is.

Az 1919. évi párizsi szerződés az iskolai önkormányzatot csupán a székelyek részére ígérte, de tekintettel arra, hogy a székelység a magyarsággal elválaszthatatlanul egységes fajt képez és egységes nyelvvel bír, soha meg nem szűnő követelésünk, hogy a székely iskolai önkormányzat megvalósítása után az egész magyar kisebbségre terjesszék ki ezt a jogot általános kultúrautónia alakjában.

Beszélt ezután a nyelvvizsgákról, a cenzúráról, a magyar ifjúság kilátástalan jövőjéről és azokról az eltántorító törekvésekről, amelyek még a magyarság ősi vallását sem kímélik. Meleg szavakkal üdvözli dr. Willert és Szabó Bénit, hogy a közös munkában részt kívántak venni és eljöttek küzdelmes munkájukról beszámolót, vigasztaló szavakat nyújtani.

A nagygyűlés tagjai hosszas ünneplésben részesítették dr. Pál Gábor elnököt és képviselőt.

Megjelent: „A Magyar Párt székelyföldi nagygyűlése válaszolt Gogának arra a kérdésére, hogy kell érteni a Székelyföld egyházi és iskolai autonómiáját”. *Keleti Újság*, 1935. május 16. 3.

4.

*Pál Gábor beszéde a magyar országgyűlésben
Budapest, 1940. október 10.*

T[isztelt] Képviselőház! (Halljuk! Halljuk! Nagy taps.) A Magyar Szent Koronához visszatért keleti és erdélyi részek magyar képviselőinek nevében hálásan köszönöm meg azokat az üdvözlő szavakat, amelyeket a képviselőház elnöke hozzánk intézett. Mélységes meghatottsággal léptünk ebbe a terembe. Ebben az ünnepélyes órában legelső gondolatunk hódolatteljesen száll a Kormányzó úr ő főméltósága felé (A képviselők helyeikről felállva ünneplik a Kormányzót. Hosszantartó, szünni nem akaró éljenzés és taps.), aki olyan sokat aggódott az erdélyi magyarságért. Néhány évvel ezelőtt a magyar nemzethez intézett rádiószózatát megilletődötten hallgattuk, mikor arra figyelmeztetett, hogy századokon át idegen érdekekért eleget áldoztuk a magyar vért és ezért a bölcs megfontolás szükségességére utalt. A Gondviselés kegyelme megengedte, hogy országgyarapító munkáját folytatva valóra válthatta az ezeréves magyar államközösségbe való visszatérésünket anélkül, hogy ez a magyar honvédség véráldozatát követelte volna, anélkül, hogy az erdélyi magyarság legjobbjai elhurcoltattak volna (Úgy van! Úgy van!), anélkül, hogy a felszabadító út felperzselt falvak és üszkös romok között vezetett volna. (Úgy van! Úgy van! Nagy taps.) Ő főméltósága az erdélyi részek meglátogatásakor, legfőképp a Székelyföldön boldogsággal eltelve láthatta azt a szívet-lelket megrázó lelkesedést, amit az ősi hazába való visszatérésünk és magas látogatása okozott. Ebben a pillanatban testvéri szeretettel gondolunk a menekülők tízezreire (Úgy van! Úgy van!), akik most keserves sorsban, otthonukat elhagyva vándorolnak. Testvéri szeretettel gondolunk mindazokra, akik a határon túl maradtak (Úgy van! Úgy van!) és most súlyosabb sorsot viselnek, mint amilyent mi átéltünk. (Úgy van! Úgy van!) Mély hálánkat nyilvánítjuk a baráti államok vezetőinek visszacsatolásunkért (Hosszantartó éljenzés és taps.), a sok megpróbáltatáson átment anyaországnak azokért az anyagi áldozatokért, amelyeket a magyar honvédség fejlesztése érdekében meghozott, az összes magyar állam-

férfiaknak, akik visszacsatolásunk s annak előkészítése érdekében fáradoztak. (Éljenzés és taps. Felkiáltások: Éljen Teleki! Éljen Csáky!) Testvéri szeretettel fordulunk az Erdélyből és Székelyföldről ideszakadt véreink felé, szeretetüket viszonzva, azért, hogy annyit aggódtak érettünk.

T[isztelt] Képviselőház! Az erdélyi románoknak gyulafehérvári gyűlése 1918-ban teljes nemzeti szabadságot ígért az ottlakó népeknek, 1919-ben pedig a nagyhatalmak és Románia között létrejött kisebbségi szerződés a fél világ garanciája mellett az igazságosságon és szabadságon alapuló egyenlő elbánást kötötte ki számunkra. Ez a határozat és szerződés a megnemtartás szándékával jött létre. (Úgy van! Úgy van!) A külvilágnak szólt, s a területi igények elérésére és biztosítására használtatott fel. (Úgy van! Úgy van!) E határozat és szerződés után kezdetét vette életérdekeinknek ezer oldalról való megtámadása. Erőszak, megfélemlítés, zaklatások, bebörtönzés, testi kínzás, anyagi javaktól és életlehetőségektől való megfosztás, intézményeinknek és iskoláinknak elsorvasztása, nyelvünk és nemzeti múltunk meggyalázása egymást érték. (Úgy van! Úgy van!) Ez az üldözés valóságos nemzetüldözéssé fajult az utóbbi években. Sok mindent vesztettünk el e huszonkét esztendő alatt, de egyet a hatalom semmiféle eszköze nem volt képes elvenni tőlünk: nemzeti öntudatunkat (Általános élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán.), amelyet nemcsak töretlenül megőriztünk, hanem iskolásgyermektől az aggastyánig felülmúlhatatlanul felfokoztunk. (Éljenzés.) Hálával gondolunk mindazokra, akik e szakadatlan küzdelemben társaink és segítők voltak. Testvéries érzéssel gondolunk azokra, akik kidőltek az élők sorából idegen uralom alatt és hozzátartozóikat keserves vergődésben hagyták hátra. Mélységes együttérzéssel gondolunk azokra a testvérekre, akik súlyos börtönt állottak ki és elképzelhetetlen kínzásoknak voltak áldozatai.

T[isztelt] Képviselőház! Erdély keleti szélén egy évezredet meghaladó idő óta a székelység állott őrt. (Általános élénk éljenzés és taps.) Örökös harcokban védelmezte létét. A magyar törvények sorozata a székelyek vitézségét sok törvényben örökítette meg. Történelmi okmányaink szerint a székelyek az erdélyi hadakban mindig legelől mentek és hátul maradtak, amikor visszatérőben voltak. Félezer évvel ezelőtt ősi jogaik védelmében már azt panaszolták, hogy az elesettek véréből patakok és csontjaikból hegyek keletkezhetek volna. Századokkal később, amikor Erdély bennebb fekvő részei már nem ismerték a tatárdúlásokat, a mi elődeink fogták fel ezeknek sorozatát, áldozták fel fiaikat soha el nem képzelhető számban. Magyarország százötven éven keresztül Nyugat-Európa védőbástyája volt, a székelység pedig Erdélynek egy évezreden keresztül. Az örökös harc ritkította sorainkat. Nem lehet még nép a világon, amelynek múltja több szenvedéssel volna tele, mint a székelyeké. 1849-ben és a világháború négyéves vérzivatarában is sok dicsőséget szereztek a székelyek a magyar névnek, 1916-ban egy félmillió meghaladó népesség volt kénytelen elmenekülni otthonából és mindent otthagyni, amit egy életen keresztül szerzett. A világháború küzdelmei után az akkor Nagy-Romániának nevezett ország kellős közepén került idegen uralom alá, s

a székelységet ez az ország állandóan fekélynek és veszélynek tekintette Erdély birtoklása szempontjából. Ez a magyarázata annak, hogy mindaz, ami Erdélyben üldözés volt, összehasonlíthatatlanul súlyosabb volt a Székelyföldön. Ennek a népnek létét gyökerében kellett megtámadniuk, hogy elérjék céljukat, amely az volt, hogy szétszórjanak bennünket Románia területén, hogy koldus- és cseléd-sorba vessenek minket, ami azonban a hatalom minden eszközeivel sem volt elérhető. Húsz évvel ezelőtt azt jósták, hogy két évtized múlva nem leszünk Erdély keleti részén. De itt vagyunk, élünk! (Élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán.) Leszegényítve és meggyötörve, de azzal a halálos elszántsággal is, hogy többé mi nem juthatunk rabszolgasorba. (Élénk éljenzés és taps.) Ez a nép, amely ezt a gyötrelmet kiállotta, halálosan el van szánva arra, hogy inkább az utolsó szálig elpusztul, semhogy mégegyszer megengedje azt, ami vele történt. (Úgy van! Úgy van! Élénk éljenzés és taps.) A székelység jelentősége legfőképpen abban fejezhető ki, hogy létével és fennmaradásával Erdélynek visszacsatolt részeit is megmentette. Ha a székelység ezen a keleti határon nem marad meg a maga nemzeti öntudatában, ha vitézségével nem védelmezi magát, akkor az új határ nem ment volna túl a Királyhágón. Az új határ azonban átmenetileg gazdasági nehézségeket okoz. Vasútjaink, útjaink, kereskedelmi gócpontjaink, beszerző- és fogyasztási piacaink vesztek el. A bajok növekedhetnek, de határozottan ki kell jelentenem, hogy nincs az a nélkülözés, nincs az a szenvedés vagy nehézség, amelyet türelemmel el ne viselnénk azért, hogy az ősi magyar hazába visszakerültünk. (Hosszantartó élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán. Horváth Zoltán: Ez magyar beszéd!) Ezekután ünnepélyesen kérünk mindenkit, hogy azt a nehézséget, amely a mi életünkben jelentkezni fog, senki se használja fel elégedetlenség szítására (Úgy van! Úgy van! Éljenzés és taps.) és a kormányzat gondjainak növelésére. (Úgy van! Taps jobb felől.) Ami minket ér, az csak reánk tartozik. (Úgy van! Jobb felől.)

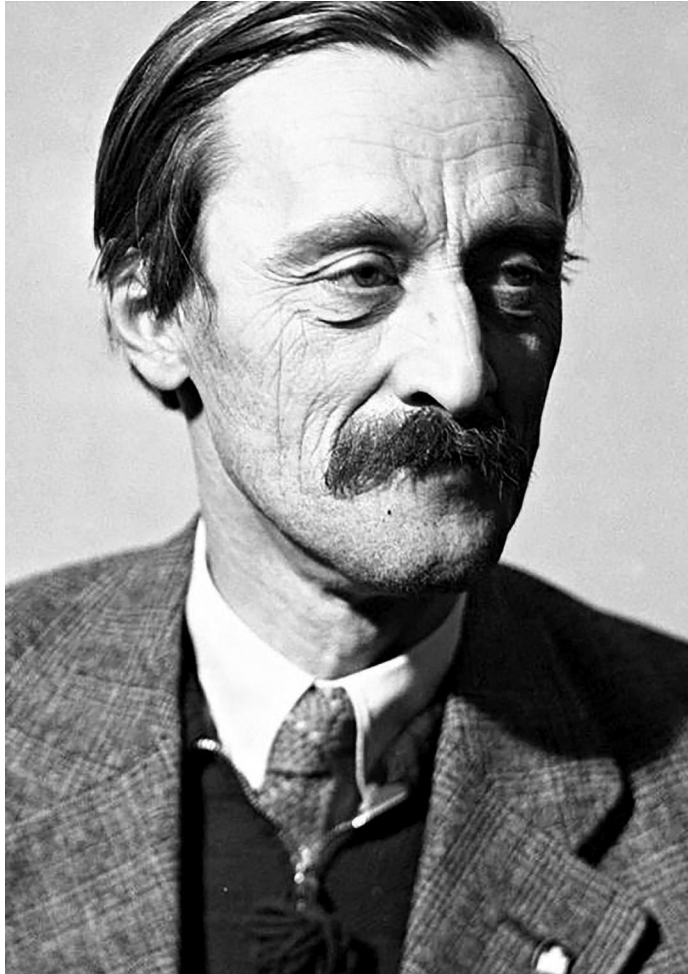
T[isztelt] Képviselőház! A visszacsatolt keleti és erdélyi részek képviselőjében itt ülnek közöttünk száz testvéreink is. (Éljenzés és taps.) Velük együtt ültünk a bukaresti szenátusban és képviselőházban és közös kisebbségi problémáinkat mindig a legteljesebb testvéri viszonyban beszéltük meg. (Éljenzés és taps.) Üdvözljük őket itt közöttünk s az együttműködést szeretettel várjuk. (Helyeslés.) Az erdélyi románság képviselői még nincsenek itt közöttünk. Azok az okok, amelyeket a képviselőház tegnap vitatott meg, ezt az elmaradást egyelőre indokoltá teszik. (Úgy van! Úgy van!) Az erdélyi románok a bukaresti parlamentben legfájóbb sérelmeink felsorolása közben is azt kiáltották nekünk: menjetek Budapestre! Eljöttünk. (Élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán.) De csak akkor jöttünk el, amikor visszajött az a föld is, amelyen éltünk és annyi küzdelmet keresztüléltünk. (Éljenzés és taps.) Sok keserőséget okoztak nekünk, de azért minket nem vezet a bosszú érzete, ami összeegyeztethetetlen a magyar jellemmel. (Úgy van! Úgy van!) Az együttlakó népek örök sorsa a békés együttélés feltételeinek keresésére utal. (Úgy van! Úgy van!) Ebben mi felajánljuk jó szolgál-

latainkat és törekszünk arra, hogy ebben a hazában a boldogulást megtalálják, ha államunk léte és biztonsága ellen nem törnek. (Úgy van! Úgy van! Taps.) A magyar honvédség szelleme és felkészültsége (Élénk éljenzés és taps.), amely népünket ámulatba ejtette, biztosíték arra, hogy mi többet nem juthatunk abba a sorsba, amelyet 22 éven keresztül viseltünk. (Úgy van! Úgy van! Taps.) Ezért, ebben a honvédségben bízva, bizodalommal fordulhatunk az Egek Urához is, hogy a székely himnusz szavai szerint: „Ne hagyd többé soha Erdélyt elveszni, Istenünk!” (Hosszantartó, lelkes éljenzés a Ház minden oldalán. A képviselők felállva tapsolják és a szónokot tömegesen üdvözlük.)

Forrás: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 7. kötet 1940. szeptember 4. – 1940. november 19. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest, 1941. 68–69.

KÓS KÁROLY

ÍRÓ, KÖLTŐ, SZERKESZTŐ, GRAFIKUS

(Temesvár, 1883. december 16. – Kolozsvár, 1977. augusztus 24.)

• „...HISZEM, HOGY ERDÉLYBEN NAGYOBB SZÜKSÉG LESZ REÁM, MINT BUDAPESTEN...”

KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN

Polihisztor a szó legnemesebb értelmében, neve ismerősen cseng a legtöbb olvasónak, művelődésre nyitott érdeklődőnek. Zebegénytől Budapesten át, Temesvártól Nagyszebenig, Kolozsvártól a Kalota-vidékig nincs ember, aki ne tudná, ki volt Kós Károly, ha van híres erdélyi közismert híreseMBER-lista, az ő neve minden bizonnyal az elsők között szerepel.

Kós Károly négygyermekes szász családban született. Középiskoláit Nagyszebenben kezdte el, de 1892-ben a család Kolozsvárra költözött, így végül 1901-ben a kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett, majd Budapesten a József nádor Műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát 1907-ben. Egy olaszországi tanulmányutat követően a következő évtől számos építészeti irodában megfordult, előbb Pogány Móric, majd Maróti Géza mellett tanulta a szakmát. 1909-ben telket vásárolt a kalotaszegi Sztánán, a következő évben felépítette a nyaralónak szánt Varjúvárat, mely valójában a lakóháza volt. 1910-ben megnősült, feleségül vette a türei református lelkész lányát, Balázs Idát. Négy gyermekük született, valamennyien értékes életutat jártak be: Balázs (1912–1967) agrármérnök lett, András (1914–2010) szobrász, Zsófia (1916–1990) színésznő, Károly (1919–1996) pedig néprajzkutató. A család a II. világháború vége felé költözött Kolozsvárra, miután 1944 őszén Sztánát végigfosztogatták a románok. A sztánai évtizedek ideje Kós munkásságának legfontosabb időszaka volt, már a kezdetektől különös érdeklődéssel fordult a könyvcsinálás felé, 1924-ig saját műveit is a Varjúvár „nyomdában” jelentette meg (*Erdély kövei, Átila Királrról Ének*. Ballada saját metszeteivel, 1923). Ezt megelőzően építészettörténettel és Kalotaszeg múltjával foglalkozott,¹ majd mint az Isztambulban működő Magyar Tudományos Intézet munkatársa megírta isztambuli várostörténetét, az 1918-ban megjelenő *Sztambult*.² 1920-ban a *Keleti Ujság* és a *Napkelet* képzőművészeti munkatársa lett; ő gondoskodott a Lapkiadó Rt. csaknem valamennyi termékének grafikai kivitelezéséről. Maga is tollat fogott, 1921 karácsonyán megjelent *A Gálok* című kisregénye. 1924-ben írotársaival megalapította az Erdélyi Szépművészeti Céhét,³ mely

¹ *Erdélyország népének építése*. 1908; *Régi Kalotaszeg*. 1911.

² *Sztambul. Várostörténet és architektúra*. Franklin Ny. Budapest–Konstantinápoly, 1918. /A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei/. Újabb kiadása: *Sztambul*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Helikon. Budapest, 2015.

³ Az ESzC 1924–1944 között 166 művet adott ki. A szerzők között – világnézettől függetlenül – ott volt a két világháború közötti romániai magyar irodalom minden jelentős alkotója: Asztalos

az újkori Románia egyik legnagyobb hatású könyvkiadója volt 1944-ig, továbbá a helikoni közösség egyik alapítója is volt 1926-ban. A kezdetektől szerkesztője volt az *Erdélyi Helikonnak*, ennek megszűnése után a *Világosság* munkatársa lett.

Közéleti tevékenysége már a húszas években megmutatkozott, politikai ambíciói 1921-ben értek be, amikor az Erdélyi Néppárt alapítótitkára lett, illetve megfogalmazta a *Kiáltó szó* címet viselő felhívását még ugyanebben az évben, melyben az erdélyi magyarság tenni akarására hívta fel a figyelmet, de hasonló törekvés rajzolódott ki a „Kalotaszegi Köztársaság” tervezete mögött is, amely hamvában holt kísérlet maradt. A Néppárt viszont erősödött, és a Nemzeti Párttal történő egyesülés után a később országosan ismert Országos Magyar Párt néven több mint másfél évtizedig működött, mindaddig, amíg II. Károly 1938 februárjában be nem vezette a korporatista királyi diktatúrát. A pártokat feloszlatták, és létrejött a Nemzeti Újjászületés Frontja. Kós a háttérben maradt, ennek ellenére sem nézte a politika jó szemmel tevékenységét,⁴ végül visszavonult „írónak”, illetve 1940-től a Mezőgazdasági Főiskolán tanított Kolozsváron. Folyamatosan írta szakmai és irodalmi műveit (*Varju-nemzetség*, *Budai Nagy Antal*, *Az országepítő*), regényeit, színműveit, építészettörténeti szakmunkáit; a háború végéig tartó időszakban mintegy tíz kötete jelent meg Erdélyben és Magyarországon⁵.

1944 után újra bekapcsolódott a közéletbe. Vállalta az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökségét, s népszerű formában a falusi építészetéről jelentetett meg felvilágosító kiadványt (1946), majd szakszerű tanulmányt közölt a kollektív gazdaság üzemi épületberendezéséről, s *Mezőgazdasági építészet* c. szakművével (1957) hozzájárult a szövetkezeti falvak korszerű arculatának kialakításához, rengeteg magyarázó rajzzal és tankönyvszerű alapossággal világítva meg a feladatokat. Megtervezte Györgyfalva művelődési házát, s részt vett a széki templom restaurálásában, de közben juhistállókat és sertésfiatatókat is épített. Ugyanilyen cselekvő politikai pályafutása is: alapító tagja és Kolozs megyei elnöke lett a Magyar Népi Szövetségnek, 1946–1948 között nagy nemzetgyűlési képviselő volt,⁶ 1945-ben megválasztották a Romániai Magyar Képzőművészeti Szövetség

István, Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Bartalis János, Berde Mária, Czinczár Miklós, Dsida Jenő, Finta Zoltán, Gagy László, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kádár Imre, Karácsony Benő, Kemény János, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyíró József, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szántó György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Wass Albert. Számos kötethez Kós Károly és gróf Bánffy Miklós készített illusztrációt.

⁴ Elsősorban a Kós által alapított *Vasárnap* című képes politikai lap „szúrta” a szemüket, mely korábban, 1921–1923-ban működött.

⁵ Budapesten a Franklin, a Genius és a Révai adja ki műveit.

⁶ 1946. június 3–5-én a Magyar Népi Szövetség kongresszusa Székelyudvarhelyen átfogó nemzetiségi törvénytervezetet fogadott el. Ősszel az önálló magyar listán több mint félmillió szavazattal 29 MNSZ-képviselő került be a bukaresti Nemzetgyűlésbe, Kós Károly mellett többek között Kacsó Sándor is. A Magyar Népi Szövetség számos eredményt mutathatott fel: létrejött Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetem, az Állami Magyar Opera, a kolozsvári magyar színház mellé felzárkózott a marosvásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi, a temesvári, a nagyváradi magyar

elnökének is. Egyházpártfogói tevékenysége is említésre méltó, 1936-tól egészen 1965-ig a kolozsvári református egyházkerület főgondnoka, valamint az egyházkerületi Műemlékbizottság tagja volt.

Ahogy 1948-tól az osztályharc egyre jobban kibontakozott a szocialista Romániában, Kós újra visszavonult a közéletől. Ezekben az években vette elő regénytervét a prágai Szent György-szobor középkori megalkotóiról, Kolozsvári Mártonról és Györgyről,⁷ írói tevékenysége levelezésben és emlékirásban merült ki, viszont az ötvenes évek derekáig publikálta szakkönyveit.⁸ Ezt követően néhány kisebb antológiát⁹ leszámítva nem jelent meg több könyve.

Kós Károly a budapesti József nádor Műegyetem építész szakának elvégzése után (1907) különböző építészeti irodákban dolgozott. Tervezői munkájában a kalotaszegi népi építészet, az erdélyi népművészet és történelmi építészeti emlékek motívumai jelentek meg, például: óbudai református parókia, Budapest (1908–1909); római katolikus templom, Zebegény (1908–1909); állatkerti pavilonok (például Madárház), Budapest (1909–1910); sztánai lakóháza: a „Varjúvár” (1910); Városmajor utcai iskola, Budapest (1910–1912). Írói, publicisztikai munkássága is ekkor kezdődött.

1911-ből közöljük egy, a *Budapesti Hírlapban* közzétett tudósítását az erdélyi románok kulturális egyesületének balázsfalvi gyűléséről.

Kós Károly gazdag életművéből két részlet olvasható a következőkben. Az első az *Erdély*, mely régiótörténeti időutazás az évszázadokon keresztül. A közölt részlet bemutatja a sokszínű erdélyi múltat, és utal a 20. századi katalizmus eredetére is, egyben tükröt tart a döntéshozók elé: Erdélyt meg kell érteni, különben nem lehet „vezetni” sem.

A második részlet választott szűkebb pátriája, a *Kalotaszeg* története széles történelmi-kulturális távlatban.

Az utolsó dokumentum köszönőlevél, amelyben Kós Károly a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által adományozott gyémántokkal ékesített Zászlórend I. fokozatát köszöni meg. 1973-ban, születése 90. évfordulóján a román kormánytól kapta az első elismerést, kevéssel utána, bizonyára nem véletlen késleltetéssel, megérkezett Budapestről is a kitüntetés. Feltételezni lehet, hogy Bukarest a magyarországi kitüntetésre kapott észbe, és a magyar érdemrendet gyorsan megelőzve tüntette ki az erdélyi polihisztort a magas fokú Augustus 23. Érdemrend I. fokozatával. A magyar nagykövetnek írt köszönőlevél nagy fokú önuralomról tesz tanúbizonyságot. Az idős művésznek a magyar és a román politikumnak is köszönetet kellett mondania, de közben az önbecsülését, elveit nem érthette csorba.

színház, megindult Kolozsváron a magyar nyelvű műszaki, a Mezőgazdasági Főiskola keretében a mezőgazdászképzés stb.

⁷ A kéziratban maradó befejezetlen mű részlete megjelent a kolozsvári *Utunkban* (1954/20.).

⁸ *A kollektív gazdaság üzemi épületberendezése*. 1954; *Mezőgazdasági építészet*. 1957.

⁹ *Hármaskönyv*, *Kalotaszegi krónika*.

KÓS KÁROLY FŐBB MŰVEI

- Testamentum és agrikultura.* Saját kézi szedés, nyomás, fűzés, kötés, linómetszetekkel. 1915.
- Sztambul. Várostörténet és architektura.* Franklin Ny. Budapest–Konstantinápoly, 1918. /A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei/.
- Erdély kövei.* Saját kézi szedés, nyomás, fűzés, kötés, linómetszetekkel. 1922.
- Erdély. Kultúrtörténeti vázlat.* Genius. Budapest, 1929.
- A Gálok. Kis regény és elbeszélések.* Minerva. Cluj/Kolozsvár, 1930.
- Az országépítő. Történeti regény.* Révai. Budapest, 1934. /Az Erdélyi Szépművés Céh kiadványa, VII. sorozat/.
- Budai Nagy Antal históriája.* Méhkas Diákszövetkezet. Kolozsvár, 1945.
- Falusi építészlet.* Józsa Béla Athenaeum. Kolozsvár, 1945.
- Háromkönyv. Szépiprás, publicisztika, grafika.* Bev. Balogh Edgár. Irodalmi. Bukarest, 1969.
- Kalotaszegi krónika. Hét írás.* Kriterion. Bukarest, 1973.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon.* Kriterion. Bukarest, 1994.
- Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon.* Akadémiai. Budapest, 1994.
- Dávid Gyula (vál., szerk.): *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete.* Nap. Budapest, 2005.
- Sas Péter: *Kós Károly, a hűség embere. Életművázlat.* Lucidus. Budapest, 2008.
- Sas Péter: *Kós Károly Képeskönyv.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2009.

FORRÁSOK

1.
Levél a balázsfalvi gyűlésről
Kalotaszeg, 1911. szeptember 4.

Kós Károly: Levél a balázsfalvi gyűlésről

Mélyen Tisztelt Szerkesztő Uram!¹⁰

Ha én itt Erdélyben magyar pap volnék, akkor a tegnapi vasárnapon prédikációm textusát Dávid zsoltáraiból választottam volna: „Uram, mily nagyon megsokasodtak az én ellenségeim! Mily sokan vannak az ellenem támadók.” (3. zsoltár, 2. vers) Mert én láttam az Astra gyűlését,¹¹ és erdélyi magyar népemnek szerettem volna beszélni a balázsfalvi napokról. Láttam azt az ünnepet és tudom, hogy

¹⁰ Kós Károly a tudósítást Rákosi Jenőnek (1842–1929), a kormányközeli *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjének és a lap tulajdonosának küldte el.

¹¹ ASTRA (román: Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român): Erdélyi Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület.

az ott Erdély oláhságának győzelme volt rajtunk. Beszelnék az ellenségeinkről az én népemnek, de nem szidnám őket, és nem kicsinyelném az ő munkájukat. Mert láttam Balázsfalván seregleni hatezer romániai urakat és asszonyokat, és országunk minden szegletéből főpapokat, tanárokat, birtokosokat, ügyvédeket és képviselőket, szegény prédikátorokat és dászkeleket,¹² iparost, kiskereskedőt és pórnépet; egy egész társadalmat.

Ez a sok különböző ember mind lelkesedésből, saját jószántából jött oda, nem inni, nem mulatni, csak lelkesedni, csak tanulni, vezéreit meghallgatni, hogy szavukat szívébe vésvé, újabb tíz esztendőre való munkakedvet, nemzeti gondolatot vihessen haza az otthon maradtaknak.

Ezt mi magyarok nem tudjuk utánuk csinálni! Mi, erdélyiek már fáradtak vagyunk; a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa. De fontos az ott mostan, hogy piszkálódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem.

A sajtó a közvéleménynek hű tükre: a balázsfalvi napok idején a fővárosi lapok közöltek néhány cikket az Astra gyűlésről (igaz, hogy egyrésziüké, még tekintélyes napilapoké is, roppant téves és furcsa volt), de hamar végeztek vele, és ma már vígan tovább csépelik az obstrukció ócska szalmáját. De mi nem térhetünk oly könnyen és oly hamar napirendre; mert elvégre ez a játék a mi bőrünkre megy. Közvetlenül a miénkre, de végeredményben az egész magyarságéra.

És mi tanulni is akartunk ott Balázsfalván, mert nagyon nagy szükségünk van immár erre, és lehetett is ott tanulni sokat az oláhoktól...

Láttunk egy hatalmas nemzetgyűlést, hallottunk halálosan komoly beszédeket. De nem láttunk pózolás, nem hallottunk frázisokat. Ez az egyik tanulság.

Láttunk ott egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku és Axentye hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faágyúval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állni. Ez itt már nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát. Ez a másik tanulság.

Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhítattal szívta magába vezérei tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg volt elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az Astrának. És nem volt ott rendetlenség, nem volt ott szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majdnem unalmasan.

És az volt a benyomásunk, hogy ez volt az utóbbi esztendők egyik legnagyobb politikai eseménye, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás. Ez a harmadik tanulság.

¹² Dászkel: kántori feladatokat is ellátó, egyházi iskolában dolgozó román nemzetiségű tanár, tanító.

Néhai nagy újságírónk, magyarságunk ideáljaiért utolsó leheletéig harcoló Beksics Gusztáv¹³ megjövendölte egykoron – nem is olyan régen –, hogy mihelyst az erdélyi oláhság kultúráilag, vagyoniilag és társadalmilag konszolidálódik, abban a pillanatban kérdéssé válik a magyar Erdély léte. Ma, az Astra gyűlése után tudhatjuk – ha csak el nem fedtük szemünket, be nem dugtuk fülünket –, hogy a vagyoniilag, társadalmilag, sőt kultúráilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van. Ez a társadalom tisztában van erejével, céljaival, ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és idealista. Ez a társadalom: nemzet.

Olvasom a zsoltárokat: „A mi útjainkban most körülvettek minket és csak azt figyelik, mikor teperhessenek a földre.” „Hasonlóak a prédaleső oroszlánhoz és a barlangban ülő oroszlánkölykökhöz.” (Dávid 17. zsoltár, 11–12. vers)

Ez az oláh társadalom annyira természetes ellenségünk, hogy ezt sem szép szóval, sem erőszakkal a magunk részére nyerni nem tudhatjuk. Amit állam és társadalom erre a célra áldoz, az teljesen haszontalan munka és erőpocsékolás. Az erdélyi oláh a maga jószántából magyar nem lesz soha. A magyar nyelv megtanulására sincsen szüksége – hiszen nekünk, erdélyi magyaroknak sokkal inkább szükségünk van az oláh nyelv tudására. Inkább francia és német nyelvekre tanítják gyermekeiket. De a magyar állameszme részére sem hódíthatjuk meg az oláhságunkat többé, amióta tőszomszédunk a szabad, nemzeti és hatalmasan fejlődő Románia.

Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előrenyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségünkre nem jön sem a nagy-magyarországi társadalom, sem az államhatalom.

A magyarországi társadalomra sohasem számíhattunk. A múltban is mi: Erdély voltunk azok, akik, ha kellett, segítséget vittünk Magyarországnak. Jutalmat ezért sohasem kértünk és sohasem vártunk.

De az államhatalommal másképpen vagyunk. Annak kötelessége volna minket legalább segíteni, ha már nem vállalja a teljes védelmet. Kötelessége volna minden eszközt, minden fegyvert a mi részünkre szolgáltatni és oláhjainktól minden eszközt és minden fegyvert elvenni, mellyel nekünk árthatnak. Ezt nevezhetjük jogtalanságnak, nevezhetjük embertelenségnek, jogállamban nincsen is ez helyén. De az orvos is megöli a magzatot, tehát gyilkol, amikor arról van szó, hogy vagy az anya, vagy a gyermek maradjon életben. És lássuk, vajon a külföldi nemzeti államai milyen eszközökkel védekeznek nemzetiségeik ellen, illetőleg hogyan védelmezik nemzetüket:

¹³ Beksics Gusztáv (1847–1906) ügyvéd, hírlapíró, műfordító, országgyűlési képviselő. 1896-tól a *Magyar Nemzet*, 1905-től a *Budapesti Közlöny* szerkesztője volt, korának egyik legismertebb véleményformáló magyar publicistája.

1. Pózenben¹⁴ tilos a lengyeleknek német birtokot vásárolniok.
2. Romániában tilos iskolákban (nyilvános iskolákban), sőt templomokban más nyelven, mint oláhul beszélni és tanítani.
3. A szabad Amerika csak azt ismeri el állama polgárául, aki szóban és írásban bírja az angol nyelvet, és tisztában van az alkotmány főbb elveivel: szavazati joga pedig csak állampolgárnak van.

Mi sok törvényt, elvet vettünk át idegenből, sokszor ránk károsat vagy legalább is problematikusat; vajon miért nem vettünk át ilyenforma törvényeket is? Pedig ilyen törvényeknek sikerük van és – nem kerülnek pénzbe.

E helyett évekig tartó válságokba visszük országunkat a problematikus egyenlő, általános, titkos választójogért való küzdelemmel és a nemzeti hadseregért való harccal (ez utóbbi – elismerem – nagy dolog, de bajosabb megcsinálni, mint egy új nemzetiségi törvényt).

De nemzetiségeink kultúráját milliókkal segíti a magyar állam – méltányosság címén...

... E héten Kolozsvárott ünnepi közgyűlést tart az EMKE.¹⁵ Hatszáz vendég jelentkezett eddig, és a város aggódik, hogy hol helyezze el ezt a sok embert. Balázsfalván – a 2500 lakosú faluban – 6000 embert láttak szívesen vendégül három napig – a román kultúra nevében.

Kolozsvárott – a 60 000 ezer lakosú városban – 600 vendég gondot okoz – a magyar kultúra nevében. Ehhez – úgy gondolom – nem kell kommentárt fűznöm!

Majdnem minden évben tartunk Erdélyben székelykongresszust; melynek eredménye mindenkor egy-egy memorandum – de sikere egyiknek sem volt. Azt hiszem, már meg is unták a minisztériumok az erdélyi magyarok ügyeit – el is olvasni. A székelyek segítségére miniszterileg Sepsiszentgyörgyre telepített „Hitelbank” akár be is csukhatja a boltját – semmi dolga sincsen. Ma is olcsóbb a Transilvania, az Albia meg a szebeni bank pénze, mint a magyar pénz. És éppen a múlt héten árverezték el a kolozsvári Nemzeti Színház alapítványi birtokát; a magyar kultúrminiszter asszisztenciája mellett – az oláhok vették meg. Ehhez sem kell kommentár.

Hát tessék Kolozsvárra jönni EMKE-gyűlésre. De nekünk hiába beszélnek, hiába ígérnek már. Kezdünk nem hinni semmiben, ami Pestről jön, kezdünk nem hinni miniszteri nagy nemzetmentő terveknek.

Ha magyar pap volnék, jövő vasárnap a következő textusról tartanék prédikációt: „A szívem remeg, elhagyott az erőm és az én szememnek világa kialszik.” „Barátaim és szeretteim elfordultak tőlem az én csapásomban, és az én rokonaim is elhúzódnak tőlem.” (Dávid 38. zsoltár, 11–12. vers)

¹⁴ Poznań (németül Posen): az egyik legrégebbi, az ötödik legnépesebb lengyel város, a Warta folyó partján.

¹⁵ EMKE: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.

Hazafias tisztelettel:
Kós Károly
Kalotaszeg, 1911. szeptember 4.

Megjelent: Kós Károly: „Levél a balázsfalvi gyűlésről”. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf. 1911/211. 5.

2.

Erdély

(részlet)

Sztána, 1929. november hava

A XVIII. század eleje irodalomkultúránkban még a XVII. századnak visszhangja. Cserei Mihály, Apor Péter nem a maguk korát adják és jelentik, de az elmúlt fedelmi kort. Ők is, a későbbi Bod Péterek is igazában inkább gyűjtő, összegező és rendező munkát végeznek, mint alkotnak. A kor magyar lírája, a kurucköltészet nem Erdélyé. De Erdély utolsó nagy ajándéka, drága hagyatéka a magyar közösségnek Mikes Kelemen magyar prózája, a mai magyar széppróza fundamentuma. A XIX. század magyar nyelvű irodalma már egészen elveszíti az egyetemes magyar irodalomban való külön erdélyi jelentőségét és egyszerű provinciális irodalommá változik. Egyetlen nagy poétánk a nép, melynek csudaszép balladáit nagyrészükből ennek a kornak termékei.

Amennyiben azonban irodalomkultúrában a guberniális kort nem lehet építő kornak nevezni az előző századdal ellentétben, annál inkább kell értékesebbnek vallanunk képzőművészeti kultúrunka tekintetében. A mai Erdély architektúrai felépítményének jó része akkor alakul ki. A XVIII. századi Erdély ma is élő még architektúrai elgondolásában és ez nem muzeális érték vagy kulturális kuriózum, de valóság. Szebent Bruckenthal gubernátor szabályozta, és építette ki mai képére, Brassó piaci és piac körüli része (néhány modernnek nevezett torz alkotástól eltekintve) a XVIII. század végének Brassója. Kolozsvár, Marosvásárhely nagyobb szabású magánépületei, palotái és polgárházai a XVIII–XIX. századfordulót jelentik; főúri vidéki stílusos kastélyainak többsége Mária Terézia korának leegyszerűsített, nemes bécsi barokk stílusában épültek, vagy épültek át. A katolikus restaurációval kapcsolatosan fellendül újra az egyházi építészet, mely elsősorban barokk templomokat épít mindenfelé; az új görögkatolikus egyház ez idei jobb és monumentálisabb templomai is mind az úgynevezett jezsuita templomstílusban épülnek. Egyes vidékeken a köznemesség is átvette ezt a stílust és különösen a határvidéken a székely és román falusi nép is természetesen megtanulta a barokk formanyelvet az ott épült kincstári épületek mintája nyomán, és ha nem is a szerkezetben és nem az alaprajz lényegében, de néhány külső formájában a kuriozitásig menő fantáziával alakítja azt át a saját ízléséhez. De amíg a falusi népeknek csak kis része vette át architektúrájában és ott is pusztán egyes díszítő-

formákban a barokkot, addig a magyar és szász nép többsége és nyomukban a román nép is díszítő művészetében mindenütt és általánosan megtermékenyül a barokk formákkal és azokat keverve és alakítva a keleti, török-turáni, a régebbi gótikus és a még régebbi magyar és szász formákkal és színekkel, illetőleg a románság az orosz- és balkán-bizánci díszítő elemekkel mai napig alkalmazza azokat. Ebből a korból valók legszebb és legnemesebb magyar protestáns templomaink mennyezetei, karzatai meg padfestései, népies egyházi kőfaragásunk és igazán nemes anyagú és stílusos díszítésű szász és magyar kerámiánk. Úgynevezett parasztbútoraink egyes formái az eredeti gótikus szerkezet meghagyásával akkor alakulnak barokkosokká vonalaikban és kapják késői barokk és copf stílusú gazdag festett díszítésüket, ami mellett népünk máig is kitart. Külön kell megemlékeznünk román népünk akkor kialakult, önálló egyházi művészetéről, mely a keleti keresztény templomstílusnak érdekesen egyéni és tipikusan erdélyi, csudálatosan szép fatemplomstílusát alkotta meg, melyben a felépítés népies gótikáját esztétikailag szinte tökéletesen egységesíteni tudta a keleti egyházaknak fontos és előírással belső elrendezésével és bizánci stílusú díszítő festésével. De erdélyi román népünk képzőművészeti termelőképessége a templomépítéssel együtt egyházi festőművészete tipikus kialakításában is megnyilvánult. Külön egyházi festőiskola alakul a Szolnok-Doboka megyei Nikulán, ahol úgyszólván iparszerűleg állítják elő az erdélyi román nép egész vallásos festészeti és grafikai szükségleteit. Bámulatos tökéletességre tettek szert egyszerű, sőt tudatlan emberek az ikonok, vallásos tárgyú faliképek, színes fametszetek és üvegre festett színezett grafikák művészi és stílusos, de filléres tömegáruként való előállításában. Ez a nikulai festőiskola, illetve egyházművészeti műhely egy századnyi időig élt és csupán a XIX. század második felének sokszorosító gépipari fejlődése ölte meg.

*

Amíg tehát a gubernium kora jelenti egyrészt az erdélyi népek közösségi érzésének gyengülését, illetve az itt élő fajok egymástól való tudatos nemzeti elkülönülésének kezdetét, addig képzőművészeti kultúránk életfolyamában ekkor érkezik el oda, hogy kialakítja azt a mai napig is élő és ható népművészetet, mely, tipikus erdélyi közössége mellett, mindenik népnél megőrzi és kifejleszti a maga külön nemzeti karakterét is.

*

Az erdélyi nemzeti társadalmak erőviszonyai e korban lényegesen és a jövőre sorsdöntően alakultak át. A szászok megtartják a maguk helyét és konzervativizmusukat, óvatos előrelátásukat, valamint egységes társadalmuk ősi intézményei és gazdasági erejük, de számbeli gyengeségük biztosítja számukra az állandóságot, de fékezi előretörési lehetőségüket is. A magyarság és székelység alkotóké-

pessége és munkaereje meglankad, társadalmi közszelleme megromlik, politikai látása meggyengül. A másik két nemzetet számában meghaladó, de politikailag, társadalmilag és gazdaságilag eddig teljesen súlytalan, mert öntudat nélküli románság nemzeti tudata és akarása ekkor érlelődik ki és változtatja át a passzív román tömeget súlyosan aktív erőtenyezővé.

1848–1918

Az 1848. évi májusi és utolsó guberniális kolozsvári országgyűlés kimondotta Erdélynek Magyarországgal való unióját minden feltétel nélkül. A törtéírárás megállapítja, hogy ezt a súlyos horderejű határozatot egyhangúlag szavazta meg az országgyűlés, de szükségesnek tartjuk az igazság szempontjából feljegyezni:

1. Az országgyűlésen részt vevő szász követek az egyhangúság érdekében kifejtett terror nyomása alatt megszavazták ugyan az uniót, de a gyűlés után nem vállalták azt sem ők, sem népük.

2. A román püspök csupán a maga nevében és felelősségére adta le hozzájáruló szavazatát, de azzal a román nép sem azelőtt, sem azután soha nem vállalta a közösséget, sőt nyíltan megtagadta azt.

3. De a magyar és székely nemzet sem volt egész tömegében híve az uniónak, még kevésbé a Magyarországgal minden feltétel nélkül való egyesülésnek.

A forradalom leverése után egy időre újra külön kormányoztatik Erdély közvetlenül Bécsből. De Magyarországnak Ausztriával való kiegyezése után 1868-ban a 48-as uniótörvény is visszanyeri érvényességét.

*

Erdély mint politikai fogalom tehát meghalt. És az 1868-tól 1918-ig eltelt félszázados magyarországi kormányzatnak gondja volt arra, hogy nemcsak régi politikai fogalmát, de még a nevét is kigyomlálja a magyarság tudatából. Erdély neve eltűnt az iskolakönyvekből és e föld hivatalos neve geográfiailag: „Délkeleti Fel-föld”, politikailag: „Királyhágón túli kerület” lett.

Az unió 1868–1918 közé eső félszázados korszaka tehát a nemzeti erőviszonyok közötti rohamos eltolódások ideje: a magyarság egyre gyorsuló gyengülésével szemben a románság folyton növekvő gyarapodása érvényesül. Ez erőeltolódás következtében fenyegető egyensúlyi kilengést siettetett, hogy a régi, természetes konvergens kulturális életfolyamat is szinte teljesen megállott a tudatosan divergens munkafolyamat mind hatalmasabb lendülésével szemben.

*

1918. évi december hó elején az erdélyi románok gyulafehérvári nemzetgyűlése, melyen a szász nemzet is képviseltette magát, kimondotta Erdély unióját Romániával – minden feltétel nélkül. Ez ugyancsak súlyos horderejű határozattal kapcsolatban a történelmi valóság kedvéért meg kell jegyeznünk:

1. Erdély magyarsága e minden erdélyi nép sorsáról döntően határozó gyűlésen részt nem vett, becsülettel részt sem vehetett, tehát ezt az uniót meg nem szavazta.

2. A szász nemzet csupán hosszas habozás után, s a román nemzeti vezetőkkel való sokszoros, reábeszélő tanácskozás és legalább bizonyos fokig való megnyugtató ígéretek után járult hozzá az unió megszavazásához.

3. De a románság sem volt egészében híve a feltételek nélkül való uniónak.

...A történelem megismételte magát: az 1918-iki gyulafehérvári gyűlés szinte megdöbbentően hasonlatos az 1848-iki kolozsvári gyűléshez; csupán a szerepek voltak kicserélve...

ÖSSZEGEZÉS

Ezer esztendő nagy idő, még népek és kultúrák életében is. Ezer esztendő alatt Erdély földjén megtörténik az a gyönyörű csuda, hogy három nép, három kultúra éli életét úgy egymás mellett, illetve egymás között, hogy mindhárom megőrzi – mert megőrizheti – a maga különvaló egyéniségét, de amellett közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karaktert is veszen fel. Így alakul a bizánci stílusú görögkeleti templomból Kalotaszegen olyan templom, melynek legközelebbi atyjafiai a kalotaszegi gótikus stílusban épült magyar kálvinista templomok. A vidrai mőcnemes út melletti, kerített udvarházának bizonyára inkább atyjafia akár a Barcsayak kőfalas, bástyás udvarban épült kisbarcsai kastélya, mint a havasalföldi erődített lakótornyok, a „kulák”. Az erdővidéki székely falvak lakóházaiban csak gyakorlott szem látja meg azokat a finom, de jellemző sajátosságokat, melyek azokat az Olt-menti vagy barcasági szász lakóházaktól megkülönböztetik.

A gyulafehérvári, kolozsvári katedrálisok, Vajdahunyad vára, az alvinczi Martinuzzi-kastély a középkori román és gót stílus, illetőleg az olasz reneszánsz alkotásai csupán. Erdélyhez annyi a közük, hogy ott épültek, de lehetnének bárhol másutt a nagyvilágon is. Viszont a XVII. és XVIII. században épült vagy átépített háromszéki és marosmenti kedves barokkos kúriák, a verespataki román aranybánya-birtokos nemesi kúriája, a kalotaszegi magyar vagy román falusi templomok legtöbbször, a rákosi Bethlen-vár vagy akár a brassói Katalin-bástya és a segesvári öreg várostorony félreérthetetlenül és speciálisan Erdély pszichéjének szülöttei.

Ha már most egymás mellett és egyszerre nézzük és egymással összehasonlítjuk Erdély képzőművészeti emlékeit, akkor önkénytelenül is meglepő és

őszintén meggyőző az az időrendben állandóan és következetesen közeledő rokonság egymástól fajban, származásban, kultúrában merőben különböző népeinek kultúrtermékei között.

...Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az étellel való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.

Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jórésztben Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakárrással vállalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszükkel.

De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...

Megjelent: Kós Károly: *Erdély*. Kultúrtörténeti vázlat. A szerző illusztrációival. Genius. Budapest, 1929.

3.

Kalotaszeg

(részlet)

Sztána, 1937. március havában

Erdély furcsa zuga Európának; meglehetősen eldugott, nehezen hozzáférhető hely. A régi vándorló népek által könnyen barangolható, nyitott alföldektől zordon hegyfalakkal elválasztott és körülvelt magas fekvésű katlan. De talán éppen ez a furcsa eldugottsága, erődítésszerűsége okozta, hogy visszaálmodható ősidők óta ismerték és lakták emberek. De nem a belsejét, nem a tágasabb völgyeket és

hullámos mezőségeket, hanem a katlan széleit, a kerítő havas és erdős hegyek lankáit és közvetlen közelében levő folyók völgyeit: keleti részén az Olt középfolyása és a háromszéki havasok közé eső területet, és nyugaton a mai Érchegységet és a Maros–Aranyos–Szamos vonal meg a Megyesi és Bihari hegylánc közötti dombvidéket. A közbeeső Mezőség, a felső Maros és alsó Küküllők tágas völgyei az Oltig irtatlan ősreneteg voltak, vizes tóvidék és járhatatlan mocsaras völgyek meg úttalan hegyek.

Keresztény időszámításunk kezdetén Erdélyben volt a súlypontja a részben már letelepedett és államéletet élő dák–géta nemzetségeknek, akiknek fővárosa a mai Hunyad vármegyében volt. Igazi uralmuk azonban a dákoknak sem terjedt egész Erdélyre, csupán a nyugati, sőt délnyugati részére: a só- és aranybányák vidékére, amelyek az alsó-Maros, az Aranyos és felső-Szamos vonalától nyugatra, Szolnok-Doboka és Kolozs vármegyék nyugati részét, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér és Hunyad vármegyék területét foglalják magukban. (A dák–géta birodalom másik, területileg nagyobb része az Erdélyen kívüli alföldi terület volt, melynek súlypontja talán a Tisza–Maros szöge lehetett.)

A Sebes és Körös patakok szegelletében, nem messze a mai sebesi várromtól, ősrégi erődítésnyomok vannak. A sáncok, árkok és az elrendezés azt sejtetik, hogy ott dák erődítésféle lehetett. Hogy miért volt a vár ezen a helyen, mit védett és ki ellen itt, a Vlegyásza¹⁶ alatt, hogy volt-e itt akkor ezen kívül valamelyes emberi civilizáció, ami védelemre szorult ezen a ma is vad vidéken, azt senki ma nem tudja. De bizonyos, hogy ahol vár volt, ott út is volt, és az út maga szerves emberi társadalom életének bizonyos jele...

A hat százados erdélyi dák–géta uralmat semmisítette meg a Krisztus utáni 105-ik esztendőben Trajánus császár: Erdély római provincia lett. És bizonyosan tudjuk, hogy a provincia fővárosától, a most már elrómaiásított, de dák nevét megtartott Sarmisegethuzától¹⁷ észak felé, a Maros mentén nagyszerű út vezetett fel Marosvécsig; Gyulafehérváron és Tordán át Kolozsvárig, és onnan a Kalotaszegen keresztül az Almás mentére és Szilágyba, Moigrádig. Az utak mentén katonai állomások, őrtornyok, erődített táborhelyek, alkalmas helyen fogadók és falvak [voltak] a még megmaradt bennszülött népekből és a közjük telepedő veterán kolonusokból, a római birodalom minden tájáról összeverődött és idetelepedő kereskedő és iparos népekből. A mai Bánffyhunyadon a templom falába az egykor a cinteremben talált római sírkő van befalazva; ilyen domborművű és latin felírású sírköveket láttam befalazva a sárvásári templom falába; a Valkói

¹⁶ A Vlegyásza- (Vigyázó-) hegység (román: Masivul Vlădeasa) az Erdélyi-középhegységben található Bihar-hegység északi része. Egykori elnevezése a Kalota-havas. Legmagasabb csúcsa a Vlegyásza-csúcs (Vigyázó) 1836 m.

¹⁷ Sarmisegethusa dák erődítmény romjai Gredistye közelében, Hunyad megyében, Erdélyben, a mai Romániában található. Valószínűleg az i. e. 1. században építették Burebista dák király uralkodása idején, aki egyesítette az addig különálló dák törzseket, s egy egységes országnak erős fővárost építtetett.

templom katedráljának egyik lépcsőfoka római sírkő és oszlopfejek, feliratos kövek vannak a farnasi templomban is. Az Almás-menti Magyar-Zsomboron éppen a szeszgyárral szemben, az út másik oldalán való magaslaton látszanak a római erősített tábor egyenes sáncai, és a traktor néhány éve római bronzkrajcárt vetett ott ki. Valamelyik légionárius vesztette el – ezelőtt 1800 esztendővel.

Másfélszáz esztendővel Trajánus császár¹⁸ hódítása után kiürítik a légiók Dáciát. És a római civilizáció, amit épített ezen a földön, eltűnt, mint a téli hó; nyoma csupán néhány megkopott, esőmosott hitvány kőlap és azon néhány sornyi latin írás, nemesen metszett betűkkel. És az a humusz, mellyel a földnek adózott az, akinek teste itt lőn por és hamu...

*

A római uralom kivonulása után Erdély is részese annak a sorsnak, mely Kelet-Európát a Rajnáig a Közép-Ázsiából mind sűrűbben nyugatra hömpölygő néparadásokkal öntötte el. Ezek az áradások nem zúdultak át rajta, de jobbra-balra tőle a síkságokon hömpölyögtek el, meg-megtorpanva vagy megpihenve néha, hogy újabb nyomásra továbbrohanjanak, vagy két tűz közé kerülve megsemmisüljenek. Erdélybe csak egy-egy nagyobb hullám taréja csapott be néha a környező hegy mellvéden át, vagy egy-egy szerteporlott nép töredéke vetődött be a hegyeken keresztül lopva, lappangva, kifosztott-szegényen és üldözői elől menekülve, hogy elrejtőzzék Európának ebben a gazdátlan és senkitől meg nem irigyelt, kietlen és vad rejtekhelyén, a többi itt lappangó gazdátlan, uratlan és nincstelen embertörmelék között.

A rómaiak után a hunok által nyomott gótok uralma alá kerül Erdély, és ők magukkal hozzák ide az áriánus kereszténységet. A gótok kettészakadtával Erdély a nyugati gótoké marad.

A gótokat már régen szorongató hunok azonban az Etelközből kinyomják őket, és be-beütnek Erdélybe is, hogy nemsokára, amikor a Duna-medencét elfoglalják és birodalmuk súlypontjává választják a magyar alföldet, Erdélyt is uralmuk alá hajtsák.

A nem egészen százesztendőös hun uralom Közép-Európából Attila halálával kipusztul. A hun nemzetségek az Al-Duna mentére húzódnak.

Utánuk gepidák öröklék Erdélyt, és velük bevonul ide a keleti keresztény egyház. A gepidáktól longobardok ragadják el, de már 568-ban az avarok állítják vissza Attila király birodalmát a Duna–Tisza síkságán, és a longobardok Erdélyből is kivonulnak. Az avarok aztán majdnem másfélszáz esztendeig uralkodnak európai birodalmukban, mely körülbelül a régi Magyarország területét foglalta magában.

¹⁸ Traianus császár, született Marcus Ulpius Traianus (i. sz. 53–117) a Római Birodalom császára 98-tól haláláig.

E másfélszáz esztendő folyamán azonban Nyugat- és Közép-Európában kialakult a korai középkor hatalmas birodalma, a római imperium örököse, a katolikus frank császárság, és Nagy Károly hódító és konszolidáló tervének útban állottak a birodalma keleti határait állandóan nyugtalanító nomád és pogány avarok. És a VIII. század utolsó évtizedében megkezdte azt a hadjáratát a legnagyobb Karoling, mely váltakozó szerencséivel hat esztendeig tartott, hogy végül is az avar khágánok uralmának túl a Dunáról és a Duna–Tisza közéről való teljes kiszorításával végződjék be.

De Nagy Károly meghal, és a frank előnyomulás a Tiszánál megakad...

Az amúgy is már meghígult avar erő a hatesztendei kegyetlen tusakodásban megörlődött, ázsiai szíjassága eltorhult, szilajon lobogó harcos vére lehült úgy, hogy soha többé és sehol az avar tűz gyújtani nem tudott, az avar erő termő akcióra képes nem lett. A pannóniai (túl a dunai) és a Duna–Tisza közti, frank uralom alá került területen az ott maradt és kijelölt helyen (amolyan indián-territóriumokon) letelepített avar nép hamarosan frank urak szolgáivá süllyedt, és társa lett az északról mind sűrűbb rajokban leszivárgó szláv népeknek, melyekkel aztán gyorsan elkeveredett, és rövid időn belül külön népisége egészen eltűnt.

De a Tiszától keletre fekvő területen sem tudta megtartani uralmát a megvert, leszegényedett, kimerült és megfogyott avarság. Egységes szervezet nélkül és közös vezetés híján kisebb-nagyobb hordákra szakadozott, melyeket a Kárpátoktól állandóan lefelé, a síkságokra nyomuló szlávok, valamint az ekkor alakult balkáni bolgár kánságnak észak felé való hódító és hódoltató nyomása részben megtört, beolvasztott, részben mind keletebbre szorított. Egy részük behúzódik a Bihari- és Meszes-hegyek nyugati és keleti lankáira és dugott völgyeibe, más részük meg tovább vándorol keletre, Erdély belsejébe, és amikor a bolgárok a Maros mentén felfelé Erdélybe is benyomulnak és uralmuk alá vetik a Maros–Aranyos és a Szamos kultúrtérségeit, illetőleg a sóbányák és az aranybányák vidékét, akkor elhúzódnak előlük a Küküllők felső folyására, megszállják a Hargita lejtőit, ahová a zord hegyek és rengeteg erdők közé a hódító bolgárok nem követik már őket.

*

Erdély furcsa, rendezetlen és kavargó világ: a félezer esztendeje szakadatlanul hömpölygő nagy ázsiai népvándorlás által megbolygatott, egymással tülekedő, egymást helyükből kilódító újabb és újabb keleti nyomások által tovább, nyugatra sodródó, a nyugati ellennyomásokkal szembekerülő és végül, ha volt hová, a kettős szorítások közül kibújó, vagy összeroppanó, összeroskadó népek vándorlás közben levált, vagy összeroppanások után ide menekülő töredékeinek zavaros, primitív keveréke. A római uralom óta egységes, erős és céltudatos kormányzatról szó nem volt, a hódítások inkább névlegesek, mint valóságosak: Erdély határtérület csupán, a hódítók csak a sóval és arannyal törődnek, de nem a népekkel és

a területtel. A bányák aknázása nem szűnt meg, szakértő bányamunkásokat hozni nem kellett, a bányavidék ősidők óta lakott volt. A Maros vize pedig leúsz-tatta a sóval rakott tutajokat a Tiszához, a Tisza a Dunához: a Balkánon nincsen só, de sóra szüksége van embernek, állatnak. A Maros mentének és a bányavidéknek állandó lakossága van tehát; csupán a parancsolók változtak időnként; mind gyakrabban Trajánus óta. Az urak változtak és a nagyúri tisztartók, helytartók, felügyelők és a – katonák. Meg a bányákban dolgozó rabok. De a tutajosok, az állattenyésztők, a primitív földműveléssel, az erdőirtással, a gerenda- és deszkakészítéssel bajoskodó nép nem változott, csak alakult, keveredett, formálódott, módosult. Voltak a lakosok között iparosok is: sarukészítők és bocskor-készítők, tímárok és szíjgyártók, süvegesek és fazekasok. Jó kovácsok voltak, akik a bányászok számára csákányokat és lapátokat, kalapácsokat és hegyes vésőket vagy feszítővasakat készítettek, meg erdőre való baltákat és ácsoknak szekercéket. Ácsok voltak, akik az aranybányák tárnáit támasztották ki, akik a zúzókat építették meg és a patakok zsilipjeit. De vándoroltak és telepedtek ide hajóépítők is, mert idővel tutajok helyett lapos fenekű hajók vitték le a sót az alföldekre. És telepedtek ide míves mesterek, akik cifra fejű tűket és csattokat tudtak csinálni az asszonyoknak és boglárokat az embereknek és apró kereszteteket ezüstből meg aranyból is; a lovaknak csörgő cifraságokat. És fegyverkovácsok is voltak, akik lándzsahegyeket és nyílhegyeket készítettek, meg görög mintára szekercéket. Kalmárok és köpecek is telepedtek ide, akik csereberéltek gabonáért és szárított meg füstölt halért, meg fáért; gyapjúért és bőrökért, de különösen téli vadbőrökért, ritka prémekért vászonneműt és selymet, fegyvereket és szerszámokat, meg edényeket és drágaságokat. Békés, csendes népek voltak, jámbor emberek, akik az erdélyi Maros alsó folyásának térségein éltek Hunyadtól fel az Aranyosig, az Aranyos mentén fel a Torda megetti szűkületig és a Szamos mellett Kolozsvártól Désaknáig. Erősen kevert nép volt: volt benne az eredeti dák–géta vérből is emlékezésül, volt a római birodalom minden részéből való fajta, volt benne gót és gepida, volt hun és avar vér is talán, de az avar uralom után rohamosan gyarapodott benne a balkáni szláv vér.

Az idők folyamán ez a nép sokszor megapadt, amikor végigszáguldott rajta egy-egy új barbár hódító, mely falvaikat, telepeiket kirabolta, fakunyhóikat felgyújtotta, fiatal férfiai, leányait rabszíjra fűzte és a többi a hegyekbe, erdőkbe űzte. Sokszor megtizedelte őket az éhség vagy egy-egy betegség. Néha kiöntött a Maros, és olyankor újra pusztult a nép. De a falvak újra csak felépültek, a telepek megnépesedtek, a megritkult sorokat új jövevények pótolták ki, szökött szolgák és rabok, innen-onnan előkóborló, hazát kereső vándorok, régi hódítók elvonulása után a róluk leszakadt egyes emberek, családok vagy éppen egész nemzet-ségek is.

Ez a sokféle népség azután összekeveredett. Eltűntek az eredeti különbségek, a ruházat és szokások özszemosódtak, és a más nyelveken beszélők hamarosan megértették egymást: a közössé váló nyelv a bolgár időben valami szláv alapú

nyelv, mellyel akkor már Erdélytől kezdve le a Balkánon egészen a csudálatos és egyetlen, ragyogó és mindenekfelett hatalmas Konstantinopolisig megértették egymást az emberek.

És az itt való népek hite is megállapodóban volt már ekkor. Az elmúlt századok folyamán tengersok istenben hittek itt egymásután és egy időben is az emberek. A dákok ismeretlen vallását kiszorította az erdők és hegyek közé a rómaiak hivatalosan ideparancsolt vallása. De a főleg keleti, kis-ázsiai és szíriai kolonusok magukkal hozták a maguk keleti kultuszát: Egyiptomból a misztikus Isis-kultusz, Kis-Ázsiából a Cybele-kultusz, a Pontuszból a Glykon-kultusz, Galatiából Jupiter-Travianus kultusza kerül ide, Szíriából a Sol Hierobolus-napisten vallása, Malagbel-isten, Commangene kultusza. De leginkább terjed minden régi és új istenséggel szemben a perzsa Mitrasz-kultusz, melyet főleg a légiók hoztak és terjesztettek. De ugyancsak a római hódítás idején, ha zaj és feltűnés nélkül is, sőt szinte titkosan, lopakodva, de besurran Erdélybe a Krisztus vallása is.

A rómaiak kivonulása után az új urak közül sem a gepidák, sem az utánuk való avarok nem törődnek a leigázott vagy behódolt népek vallásával, mely Erdély szlávosságával elhatározóan kereszténnyé alakul. A bolgár uralom végül hivatalossá parancsolja a keresztény vallást Erdély ama aránylag kicsi területén, melyet (mint az előtte való uralmak) ő is valóságosan kormányzott és céltudatosan kolonizálni kezdett.

De ezen az ősidők óta lakott területen kívül más népeket is rejtett és tartott Erdély földje. Igaz, hogy nem sokat, mert az ország jó része lakhatatlan volt akkor, és akkori állapotában nem adott életlehetőségeket a legprimitívebb embernek sem. A keleti részek folyó völgyeit járhatatlan mocsarak, lápok lepték, a hegyeket vad ősröngyetegek. A régi római út, mely Hunyad vármegyéből keletre vezetett és Kolozsvártól és Szamosújvártól, illetve Désaknától északra és keletre, eltűnt; elmosta a víz, belepte a hegyek törmeléke és az iszap, benőtte a fű és nád és bozót.

De az akkori útmaradványok mentén mégis, helyenként bár, maradt vagy alakult ki emberi élet bizonyára, és nomád pásztorok valószínűleg kóboroltak és legeltettek az egykori táborhelyeken és az ezertavas Mezőség füves térségein. És vadásztak az erdőkön és halásztak a folyóvizekben és a tavakban. Bizonyos, hogy a Körös és Kalota szegellete lakott volt akkor, és a Vlegyásza-alji Székelyvíz mellett, úgy lehet, az egykori avar nemzetségek valami töredékének sátorszállása állott.

Számba vehetően népesebb terület a bányavidék és az alsó-Maros-mente kivételével csupán a Küküllők forrásvidéke, ahol az avarok maradékának zöme telepedett meg...

Megjelent: Kós Károly: *Kalotaszeg*. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1932.

4.

*Kós Károly köszönőlevele a Magyar Népköztársaság
bukaresti nagykövetének a 90. születésnapjára kapott
magyar érdemrend kitüntetésért
Kolozsvár, 1973.*

Igen Tisztelt Nagykövet Uram,
Tisztelt Hölgyeim és Uraim,
Kedves Barátaim és Bajtársaim!

Amikor most hálás köszönettel átveszem Nagykövet Uram kezéből a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa döntése alapján ezt a rendkívül magasrendű kitüntetésem jelképét, engedjék meg, hogy néhány szóval számoljak be azokról a gondolatokról, melyek az én öreg fejemben ez alkalomból önkéntelenül felmerülnek.

A történelem tanúsága szerint az igaz embernek, de mindenképp az igaz művésznek (írónak, építő-, képző- és zeneművésznek) mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelezettsége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományait szellemében hűségesen szolgálja. Ezt vállaltam és cselekedtem, nem mást és nem többet. És ezt sem az eszem tanácsára, hanem a szívem parancsára, a magam igen szerény lehetőségei és adottságai korlátain belül, úgy, ahogy tudtam, és ahogy lehetett.

S ez a vallásom és szolgálatom megszerezte számomra a két világháború között, mindjárt a húszas évek elején balfelől a konzervativista, sőt reakciós és irredentagyanús, jobbfelől a magyar népámító, sőt nemzetáruló bélyeget, mely idővel halványodott ugyan, de az új világháború végéig nem tűnt el rólam végképpen.

A felszabadulás után én nem változtam, de a világ és a társadalom merőben megváltozott körülöttem. A két világháború közötti életmunkám új szempontból való ártértékelése kapcsán az elmúlt történelmi szakaszban megbélyegzett munkásságomban az új nemzedék lassanként felfedezte, hogy az a közös hazában és közös sorsban századok óta együtt élő román és magyar nép testvéri barátsága és a szocializmusnak Romániában való felépítése érdekében hasznos és értékes munka volt. (Következménye lett többek között néhány szépirodalmi munkám újra- és újrakiadása, a Budai Nagy Antal című színjátékom Székely Színház-i felújítása, majd budapesti turnéján való nagyszerű adása.)

Ezt a revideált és reaktivált életmunkámat megbecsülve tüntetett ki 1959-ben Románia Nagy Nemzetgyűlésének elnöksége a román Munka Érdemrend I. fokozatával, majd 1968-ban (85 éves koromban) az Államtanács

a Kulturális Érdemrend I. fokozatával, s végül ezt megkoronázva mostani, 90 éves születésnapom alkalmával a Románia Szocialista Köztársaság Államtanácsának kitüntetése, a nagyon magas fokú Augusztus 23. Érdemrend I. fokozatának adományozásával.

Nem tagadom, jólesett, hogy ugyanabban az új időszakban Magyarországon is megindult egykori építőművészi és irodalmi munkásságom revíziója, melynek eredménye lett egyrészt Budai Nagy Antal című színjátéknak a Szegedi Ünnepi Játékokon,¹⁹ majd a Nemzeti Színházban való előadása, másrészt a Budapesti Műszaki Egyetem tiszteletbeli doktorává való avatásom,²⁰ s végül, a mai napon, ugyancsak 90. születésnapom alkalmára a Magyar Népköztársaság Államtanácsának életmunkám megbecsülésének jeléül adományozott magyar érdemrenddel való kitüntetése.

Köszönöm a sorsnak, hogy ezt a kétoldalú megbecsülést még életemben megérhettem, és kérem Nagykövet Uramat, hogy adja át hálás köszönetemet a Magyar Népköztársaság Államtanácsának.

Kós Károly

Megjelent: „Dokumentumok”. *Látó*, X. évf. 1999/3. 86–88.

¹⁹ Kós Károly *Budai Nagy Antal* (1936) című színművét 1959 nyarán mutatták be a Szegedi Szabadtéri Játékok újraindítása alkalmával. A Nemzeti Színház ősszel tűzte műsorára a darabot. A román kormány nem engedte Magyarországra utazni a szerzőt.

²⁰ A Budapesti Műszaki Egyetem 1966-ban avatta Kós Károlyt a díszdoktorává.

GYÁRFÁS ELEMÉR
JOGÁSZ, KÖZGAZDÁSZ, POLITIKUS

(Borzás, 1884. augusztus 27. – Bukarest, 1945. október 4.)

♦ „...A ROMÁN NÉP, MELYEL SZÁZADOKON ÁT
ÉLTÜNK EGYÜTT, MEG FOG ÉRTENI MINKET
A JÖVŐBEN IS...”

ORBÁN ZSOLT

„Ez a mi Erdélyünk nem az az ország, melynek békéjét felekezeti viszályok képesek volnának feldúlni. Más itt a levegő, más itt a víz, más az édes anyaföld; az erdőkoronázta bércek, a csörgedező patakok mind szelíd, harmonikus, békés lelkiületet fejlesztenek ki az emberben és elsimítják a lelkekben az irigységnek, gyűlöletnek hullámain. Ez a mi Erdélyünk megszentelt földje a szabadságnak, a türelemnek, a szeretetnek. Ez a mi Erdélyünk mindig meg tudta érteni, tudta méltányolni az egyes felekezetek, az egyes nemzetek különállását; meg tudta érezni azt, hogy mi az értékes ebben a különállásban és fel tudta használni ezt az értékes elemet az egésznek, a köznek érdekében.”¹

Gyárfás Elemér 1884. augusztus 27-én született Kis-Küküllő vármegyében, a ma már Dicsőszentmárton megyei jogú város részét képező Borzáson. A székely származású család a „lécfalvi és háromszéki” előnevet viselte. Édesapja, lécfalvi Gyárfás Károly főszolgabíró és az EMKE alapító tagja is volt.

Középiskolai tanulmányait Nagyszebenben az Állami Főgimnáziumban végezte, majd Kolozsváron, Budapesten és a párizsi Sorbonne-on tanult jogot. Párizsi tanulmányai után hazatért, 1906-ban a kolozsvári egyetemen az államtudományok doktorává avatták. Marosvásárhelyen volt ügyvédjelölt, majd útja Kis-Küküllő vármegyébe vezetett, előbb közigazgatási gyakornok lett, majd szolgabíró, jogi oklevele megszerzése után ügyvédi irodát nyitott a vármegye székhelyén, Dicsőszentmártonban.

Már 1904-től közölt közérdekű írásokat önálló füzetben vagy különböző lapokban, ilyenek például: *A román görög katolikusok autonómiája* (Katolikus Szemle, 1905), *Tanulmányok a nemi kérdésről* (Kolozsvár, 1906), *Szabadság és uralom* (Kolozsvár, 1906). A kolozsvári katolikus egyetemi ifjak vallásos szellemű nevelésére és társas életének kialakítására megalakuló kolozsvári Szent Imre Egyesület alelnöke volt, egyben az egyesület évkönyvének egyik szerkesztője is. Több lapnál is dolgozott, munkatársa volt a kolozsvári *Ellenzéknek*, felelős szerkesztője a *Vármegyei Híradó* címen Dicsőszentmártonban megjelenő politikai lapnak.

Korán felfigyeltek közleményeire, számos lapban jelentek meg reflexiók írásaira. Álljon itt egy jellemző példa: „Aki ennek a fiatal írónak a munkáiba csak

¹ Gyárfás Elemér: A Szent Imre Egylet üdvözlí a Bethlen Gábor Kört. In: uő.: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Kolozsvár, 1923. 72.

úgy futólag is belepillant, lehetetlen észre nem vennie, hogy egy önállóan gondolkozó és fokozatosan izmosodó tehetséggel van dolga, aki igen szerencsésen és nagy hivatással a jövőt uraló társadalmi tudományok kifogyhatatlan tárnáiban járkal a kutatás, az okoskodás biztos világítása mellett. Hogy folytonosan és következetes öntudatossággal tanul, jele az, hogy a különböző irányban felvetődő társadalmi kérdések majd mindenikével foglalkozik; s hogy nem szószátyárkodás, amiről és ahogyan beszél, világosan mutatja az, hogy eredeti gondolatokat fixíroz, önálló felfogást tükröző elveket hirdet és ami különösen kiemelendő és elismerendő tanulmányaiban: iránya modern, egészséges és távol jár a legújabbban lábra kapott beteges társadalmi túlzásoktól.”²

Ügyvédi tevékenységével párhuzamosan korán bekapcsolódott a vármegye közéletébe is. 1910-ben a mezőségi kerület képviselőjelöltje volt a Nemzeti Munkapárt színeiben, azonban alulmaradt a 48-as Kossuth-párti gróf Bethlen Istvánnal szemben.

Az első világháború idején az orosz fronton szolgált a 2. huszárezredben, tartalékos huszárcapitányi rangban tért haza 1917-ben. 1917 júniusában kinevezték Kis-Küküllő vármegye főispánjává, tisztségét 1918 novemberéig töltötte be. Székfoglalóját a hősök dicséretének szentelte, és a választójog széles körű kiterjesztését követelte.³

1918 júniusától az Erdélyi Szövetség dicsőszentmártoni elnöke, később a Kis-Küküllő vármegyei Nemzeti Tanács elnöke lett. Az impériumváltás után rövid ideig az önálló Erdély megteremtésében látta szülőföldje jövőjét. Ezért 1919. március 24-én 12 pontban az autonóm Erdély megvalósításáról memorandumot fogalmazott Iuliu Maniunak, a nagyszebeni Kormányzótanács elnökének, ám az 1919. esztendő történései miatt végül nem adta át javaslatát az erdélyi román politikusnak. Erről később azt írta, hogy: „A kocka el volt már vetve. Nemcsak az önálló, hanem az autonóm Erdély is túlhaladott álláspont volt már akkor.”⁴

Korán bekapcsolódott az erdélyi magyarság politikai aktivizálásának munkálataiba, 1921-ben az Erdélyi Magyar Szövetség, majd ennek feloszlása után az 1922. év elején megalakuló Országos Magyar Párt (OMP) vezetőségi tagja lett. Ő volt a párt közgazdasági szakosztályának elnöke.

Többször is megmérette magát választásokon az OMP színeiben, első alkalommal 1922-ben, de szenátori jelölési ívét a hatóságok visszaautasították. Végül 1926-ban Csík megye szenátoraként sikerült bekerülnie a román törvényhozásba. Mandátumát meg tudta tartani a két világháború közötti időszak hátralévő részében.

² „Tanulmányok a nemi kérdésről. Dr. Gyárfás Elemér legújabb könyve”. *Ellenzék*, 1906. szeptember 26. 2.

³ „Munkapártiak az installáción”. *Világ*. 1917. augusztus 18. 4.

⁴ Gyárfás Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: uő.: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Kolozsvár, 1923. 143.

Közéleti karrierjének másik fontos része a római katolikus egyházzal kötődik, amelynek egyik legfontosabb támasza volt Erdély Romániához kerülése után. Már 1917-től tagja volt az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésének, 1921-től igazgatótanácsi tag, 1931-től pedig a Státus világi elnöke lett. Ő képviselte az erdélyi római katolikus egyház oktatási és adminisztratív ügyeit a román törvényhozás felsőházában. A román kormány törvénytelennek minősítette a Státust, és szeretne volna megszüntetni, így vagyonát a román állam vagy a román egyházak kapták volna meg. A támadások kivédésére szerkesztésében jelent meg 1925-ben Dicsőszentmártonban *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* címet viselő történelmi munka. Ugyanezt a célt szolgálta a szintén 1925-ben általa is szerkesztett beadvány a genfi székhelyű Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Mindkét kísérlet eredménytelen maradt. A Státusról több nyelven is jelentetett meg összefoglaló ismertetőket. Nevéhez fűződik az a tervezet, amely végül rendezte az Erdélyi Római Katolikus Státus jogviszonyát a román állammal. A Szentszék és II. Károly román király 1932 májusában írták alá azt az egyezményt, amely a Státust beillesztette a romániai közjogba Egyházmegyei Tanács néven.

A két háború közötti korszakban is folytatta publicisztikai tevékenységét. 1932–1940 között a Nagyváradon megjelenő katolikus napilap, az *Erdélyi Lapok* – 1936-tól *Magyar Lapok* címmel – alapítója és főmunkatársa volt. Ugyanakkor számos írását, tanulmányát, országgyűlési beszédét közölte a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Ujság*. Legjelentősebb kötete *Erdélyi problémák 1903–1923* címmel jelent meg. Ebben a gyűjteményes kötetben találjuk számos írását az erdélyi románokról, közigazgatási, nemzetiségi és oktatási kérdésekről, valamint a kisebbségi lét első éveiről.

Az 1938-as esztendő komoly politikai válságot hozott Románia számára. Kihasználva, hogy az 1937. év végén rendezett választásokon egyetlen pártnak sem sikerült megszereznie a kormányalakításhoz szükséges parlamenti többséget, a következő év februárjában II. Károly parancsuralmi rendszert vezetett be az országban. Első intézkedései között szerepelt a politikai pártok betiltása és rendeleti úton egyetlen párt, a Nemzeti Újjászületés Frontja létrehozása. Az újonnan megalakított párt nemzetiségi szervezete a Magyar Népközösség lett, ennek vezetőjének Bánffy Miklóst nevezték ki. A második bécsi döntés után a szervezet Észak-Erdélyben megszűnt, azonban Dél-Erdélyben megmaradt. Ennek vezetője Gyárfás Elemér lett, aki a szintén Dél-Erdélyben, Gyulafehérváron maradó Márton Áron püspökkel együtt minden eszközzel enyhíteni próbált a súlyos kisebbségi helyzetbe kényszerülő magyarság helyzetén, azonban látványos eredményeket nem tudott elérni.

A második világháború idején több zsidó személyt mentett meg a kolozsvári gettóból, ezért a Világ Igaza kitüntetésre jelölték.

A háború végén megpróbált alkalmazkodni az új helyzethez, elkezdett oroszul tanulni. A fordulat utáni új hatalom a kisebbségi vezetőket ellenségként kezelte. 1944 novemberében az Ekésfront – melynek vezetője az akkor miniszterelnök-he-

lyettes, később miniszterelnök Petru Groza volt – központi bizottsága bejelentette igényét Gyárfás Elemér bukaresti lakására és a Magyar Népközösség irodahelyiségeire. Petíciójukban Gyárfást „ismert fasisztának, a nagy háborús bűnösök egyikének” bélyegezték. Ügye elhúzódott egészen 1945. február végéig. Ekkor a legszükségesebb tárgyaival elhagyta otthonát, és a Paulai Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek kórházában húzódott meg. Az 1945. március 6-án hatalomra kerülő Petru Groza kormányának belügyminisztere, Teohari Georgescu elrendelte a volt dél-erdélyi magyarpárti politikusok letartóztatását. A Hunyad megyéből származó Groza még a Néppárt vezető egyéniségeként ismerte meg Gyárfást, együtt dolgoztak a csucsai paktum feltételrendszerének összeírásán, így próbálta saját kezébe venni az ügyet, hogy segítsen Gyárfáson. Azonban 1945. április 7-én Czikó Lőrincz, a Magyar Népi Szövetség bukaresti szervezetének vezetője megszövegezte azt a feljelentést, amelyben Gyárfást háborús bűnök elkövetésével vádolták, és azzal, hogy a reakciós fasiszta budapesti kormányok szolgálatában állt. Ugyanabban a hónapban felállították a népbíróságokat, majd májusban a bukaresti népbíróság fővádlója, Alexandru Drăghici elrendelte letartóztatását és házának átkutatását. Az ellene felhozott vádak erdélyi vonatkozásai miatt ügyének iratcsomóját Kolozsvárra küldték át Pollák András közvádlóhoz.⁵ Kacsó Sándor és Csákány Béla – mindketten a Magyar Népi Szövetség vezetői – voltak a tanúk. Mindketten súlyosan reakciónak állították be Gyárfást. A jogi eljárással párhuzamosan zajlott vagyonának elkobzása is. Borzási birtokát már 1944 őszén feldúlták, majd 1945. július 31-én a Földosztó Bizottság eldöntötte az „imperialista”, „fasiszta-hitlerista kollaboráns” Gyárfás vagyonának kisajátítását.

A teljes kommunista hatalomátvételt már nem érte meg, az utolsó évek történései által is folyamatosan gyengült egészségi állapota. Több betegségben is szenvedve halt meg Bukarestben 1945. október 4-én, a helyi katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. Ügye azonban folytatódott, felesége, Hedvig próbálta bizonyítani férje igazát. Végül a Kolozsvári Népbíróság 1946. június 28-án hozott döntése értelmében a felhozott vádakban nem találták bűnösnek, és ügyét lezárták.

Halála és a meghurcoltatások megviselték családját. Feleségének és gyermekei közül Ágnes lányának el kellett hagynia Borzást, és 1956-ig Szovátán éltek. István és Tamás fia 1944-ben Budapestre telepedtek. Tamás innen előbb Ausztriába, majd Brazíliába vándorolt ki, ide vitte ki édesanyját és Ágnes testvérét is 1956-ban. István fia Budapesten élte le életét.

Ahogy a hasonló kaliberű közéleti szereplőket, őt is érték támadások mind a román, mind a magyar oldalról. Előbbiek irredentizmussal és nacionalizmussal, utóbbiak túlzott demokratizmussal és liberalizmussal vádolták. Kétségtelen azonban, hogy a nehéz korszakban a katolikus megújulás, valamint a népszolgálat

⁵ Pollák András vagy Endre a kolozsvári Népbíróság főügyésze volt.

egyik kulcsszereplője, ugyanakkor egész élete során a román–magyar békés egymás mellett élés egyik szószólója volt.

Megélhetését főként a dicsőszentmártoni Közgazdasági Bank, később az Erdélyi Bankszindikátus elnöki tisztsége biztosította. Számos különféle egyesület és társaság vezetője vagy tagja volt: az Erdélyi Bank, az Erdélyi Katolikus Akadémia (a társadalomtudományi és újságírói szakosztály elnöke), az ebből alakuló Pázmány Társaság vezetőségi tagja, a Szent István Akadémia külső tagja, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja. Tevékenységét a két világháború között a román állam is elismerte, megkapta a Román Korona Rend Tiszti Keresztjét.

1925 májusában ezt írta róla egy magyar lap: „Gyárfás Elemér erdélyi magyar. Gyárfás Elemér az erdélyi magyar politikus, akit a román hatóságok kipuccoltak a választáson a csíki szenátorságból. Gyárfás Elemér az a székely, aki a maga szülőföldjén a maga véreiért viaskodik a román megszállás első órája óta. A háború vége felé, amikor Esterházy Móric gróf ült a miniszterelnöki székben, egy fiatal tisztet hívtak haza a Kárpátokból a dicsőszentmártoni főispánságra... egy nagy műveltségű, józan és kemény székelyt, Gyárfás Elemért. A megszálláskor a dicsőszentmártoni főispán nem szaladt föl Pestre másik méltóságért, másik stallumért: otthon maradt, tűrni, szenvedni, kitartani, vigyázni, küzdeni, helytállni. Dolgozni.

A népszerű, a fellengős, a mámoros, a könnyű irredentizmus itthon ágál és szaval Csonka-Magyarországon, bús és haragos nótákat danol és oláht vagy olájt kiált a maga lelki kielégülésére. Azzal persze nem fájatja a fejét, hogy az irredentizmus szerelmes üzeneteire a cserébe gyötört székelység keserves nyögése a visszhang... Gyárfás Elemérről nem is tudni, hogy irredenta-politikus-e vagy sem. Ő székely, mint ahogy az angol angol. A szív az összehajtogatott nemzeti zászlóba takarva dobog... a fej dolgozik, a szemek előre néznek, józanon. Gyárfás Elemér a jognak, a törvénynek a jogosult és törvényes bajnoka.

Ő a realitások hőse. Ő az okosság, az emberség, a hasznosság, a produkció. Gyárfás Elemér nem megy a börtönökbe az erejét elepeszteni. Ő közgazdasági faktor, a bankszindikátus elnöke, Gyárfás Elemér a hat román esztendő alatt három súlyos, értékes könyvet írt francia nyelven.

A negyvenéves Gyárfás Elemér az élet, az erő, a jelen és jövő. Ő az az Európa, az a kultúra, az, ami halhatatlan tehetségünk és lejárhatatlan fölényünk, amelyet mi itthon annyival többet emlegetünk, mint bizonyítunk... ő Gyárfás Elemér, megbuktatott és fölemelt fejű erdélyi szenátor, a Thökölyek, Mikes Kelemenek, Bolyaiak, Brassaiak, Apáthyak örök véréből való székely, akik világságot, boldogságot, becsületet és ellophatatlan justt jelentenek mindnyájunknak, akik magyaroknak születünk és születünk ezen a Földön.”⁶

⁶ Lásd <http://www.huszadikszazad.hu/1925-majus/politika/gyarfas-elemer> (lekérdezés: 2020. február 20.).

Gyárfás Elemértől több szöveget válogattunk be, megpróbálva szemléltetni hosszú közéleti tevékenységének különböző mozzanatait és gondolatvilágát. Az első írás még a háború alatt született, amikor a magyar közbeszéd egyik leg-égetőbb és legmegosztóbb kérdése a választói jog kiterjesztése volt. A szövegből jól kiolvasható Gyárfás elkötelezettsége a demokratizálódási folyamat mellett.

A következő két szövegrészlet az 1923-ban *Erdélyi problémák* címen kiadott kötetéből származik, ezekben már előkerült a kisebbségi sorsba kerülő magyarság történeti hivatásának kérdése.

A negyedik szöveg egy levél, amelyben Bethlen Miklós kancellár és Iuliu Maniu román politikus politikai kényszerhelyzeteinek összehasonlítása szolgált alkalmat a saját transzilvanista eszméinek kifejtésére.

Az ötödik szöveg az erdélyi magyarságra nézve szomorú emlékű 1927. évi országgyűlési választásokat követően született – amikor az egy évvel azelőtti tizenkét szenatori mandátumból csupán a Gyárfás Elemérét sikerült megtartani. Írásában markánsan az erdélyi magyarság egysége mellett foglalt állást.

A következő szöveg kiegészíti a gondolatmenetet. Gyárfás szenátor román országgyűlésben elmondott beszédének részletét közöljük, amelyben a képviselőként is megfogatható erdélyi magyarság különféle sérelmeit sorjázza.

A hetedik szöveg Gyárfás által készített kisebbségpolitikai mérleg 1940 februárjából, amelyet Bánffy Miklósnak, a Romániai Magyar Népközösség elnökének adott át, és eljutott a magyar külügyminisztériumba is. Az elmúlt egy esztendő kisebbségi sérelmeit mutatja be, súlyos problémákról számolva be.

Az utolsó újságcikk tulajdonképpen bátorító újévi üzenet a keserves sorsba kerülő dél-erdélyi magyarság számára egyik otthon maradó vezére, az akkori Romániai Magyar Népközösség elnöke részéről.

GYÁRFÁS ELEMÉR FŐBB MŰVEI

Erdélyi problémák 1902–1923. Kolozsvár, 1923.

Bethlen Miklós kancellár 1642–1716. Dicsőszentmárton, 1924.

Románia hitelszervezete s az erdélyi magyar pénzüzetek. Lugos, 1924.

A leu árfolyama és a pénzügyi válság. Kolozsvár, 1924.

Egyenes úton 1901–1926. Cikkgyűjtemény. Kolozsvár, 1926.

Supplex Libellus Valachorum. Dicsőszentmárton, 1929.

Az Erdélyi Katholikus Státus a Szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Iorga miniszterelnök válasza a Szenátus 1932. február 12-iki ülésén. Cluj/Kolozsvár, 1932.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Holló László (szerk.): *Gyárfás Elemér, a „civil püspök”. A Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai.* Budapest–Kolozsvár, 2016.
- Horváth Sz. Ferenc: Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség.* Tanulmányok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 2012. 97–125.
- L. Balogh Béni (összeáll. és a bev. tanulmányt írta): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* Csíkszereda, 2013.
- Sas Péter: „Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke”. *Egyháztörténeti Szemle*, XVI. évf. 2015/4. 91–100.

FORRÁSOK

1.
Reformkérdésekről
(részlet)
H. n., 1917. április

A háború után legfontosabb feladata lesz a magyar nemzetnek a közélet reformja.

E parancsoló szükségességgnek több-kevesebb határozottsággal már a háború előtt tudatára ébredtünk. Tanúságai ennek a választójog reformját és a közigazgatás államosítását célzó kísérletek, melyek azonban egymagukban aligha fogják meghozni a teljes sikert.

Gyökeres, széles kihatású reformokra van szükség, melyeknek létesítésénél kizárólag csakis két szempont lehet irányadó:

Az első és főfeladat az, hogy a létesítendő, illetve megreformálandó intézmények minél jobban megfeleljenek gyakorlati céljuknak; összeállításuk és szervezetük legyen már magában garanciája a kifogástalan működésnek, zárja ki a nemzeti energia felesleges pocskolását és tegye lehetővé, hogy az egyes intézményeknek és munkásaiknak ereje a közügy érdekében a legteljesebb mértékben kihasználtsáék.

A második főkövetelmény pedig az, hogy a létesítendő intézmények a történeti múlt talajából nőjenek ki, azzal benső, szerves összefüggésben álljanak.

Ha e két követelménynek eleget tettünk, úgy a feladatot helyesen oldottuk meg. Ha e két szempontot figyelmen kívül hagyjuk, úgy félszeg intézmények létesülnek, kinövéseknek, bajoknak és szenvedéseknek forrásai, ha még oly hangzatos teóriák, még oly híres, csalhatatlannak látszó jelszavak és elméletek után indultunk is.

A mai magyar közélet alapját képező 48-iki törvényhozásnak – minden érdeme mellett – az volt az eredendő hibája, hogy jelszavak, teóriák után indult; az individualizmus, a francia forradalom politikai rendszerét igyekezett minél

teljesebb mértékben megvalósítani s e csalhatatlannak hitt jelszavaktól elvakítva nem törődött azzal, vajon a teoretikusan megkonstruált, szemre tetszetős intézmények a gyakorlatban is jól, céljuknak megfelelően fognak-e működni és szervesen egybeforraszthatók-e a magyar közélet meglévő intézményeivel anélkül, hogy zökkenést, súrlódást, értékes elemeknek szétforgácsolódását és tönkretételét elő ne idézzék. [...] ⁷

A törvényhozó testület reformjánál az első megoldandó kérdés a választójog problémája, melyet a háború előtt alkotott törvénnyel elintéztettek nem tekinthetünk.

Szükséges, hogy e törvény választói kategóriái a háború tanúságai alapján részben kiterjesztessenek, más irányban viszont megszorítottassanak.

[...] ⁸ A „hősök választójoga” azokat illesse meg tehát, akik az ellenség előtt szerzett érdemeikért kitüntetésben részesültek. Ezekről a kitüntetett harcosoktól nem kell féltetnünk az állam rendjét; ezek fegyelemre, kötelességtudásra vannak nevelve.

[...] ⁹ Az az óriási munkateljesítmény, amit ma hazánkban a nők végeznek, feljogosítja őket arra, hogy befolyást kérjenek a közügyek intézésére is. Egészen tarthatatlan és igazságtalan álláspont az, hogy orvosnők, tanárnők, magas szellemi munkát végző könyvelőnők, milliókat kezelő pénztárosnők ne bírhasanak azzal a joggal, mely megillet minden házmestert, iskola- és bankszolgát, portást és levélhordót. Nem lehet komoly az az aggodalom, hogy a választójoggal felruházandó nők esetleg káros irányban gyakorolnák szavazatukat, sőt éppen ellenkezőleg a mérsékelt irány, az üdvös szociális reformok támogatása várható tőlük.

[...] ¹⁰ Lássuk már most, micsoda követelményeket támaszt a lövészárokban küzdő Új-Magyarország az ő törvényhozó testületével szemben! Milyennek szeretné látni azt a parlamentet, mely a háború után az ő sorsát fogja intézni?

A felelet egyszerű és rövid: nem olyanak, amilyenek ezt az utolsó húsz év parlamenti harcai alatt megismerte.

Azok, akik hóviharban és szakadó esőben, éhezve és fázva, fáradtan és törődötten, golyófütyülés és ágyúbömbölés közepette tanulták meg, hogy mi az a harc és küzdelem, mi a kötelességteljesítés és munka, ezek ma már egyenesen undorodnak, ha a lapok harcot és küzdelmet emlegetnek akkor, mikor közepszerűségek órákon át kiabálnak az üres falaknak, avagy a pártvezérek – jól fűtött teremben, bő vacsora előtt, alatt vagy után – az ellenpárt letiprásával kecsgetetik híveiket; undorodnak a leleplezettektől s a leleplezőktől, undorodnak úgy az „ajánlók”, mint az „érdeklődők” törvényhozó munkájától.

⁷ A kihagyott részben a szerző a háború utáni új Magyarországgal szembeni elvárásait vázolja.

⁸ Kihagytuk a hős fogalmának taglalását.

⁹ A hősök választójogának még a háború alatti törvénybe iktatását és a nők megnövekedő szerepvállalásának felvezetését hagytuk ki.

¹⁰ Gyárfás a női választójog kiterjesztésére vonatkozó elképzeléseit mutatja be.

[...] ¹¹ A lényeg tehát nem a választójog kiterjesztése vagy megszorítása; a lényeg az, hogy más választási rendszerre van szükség.

[...] ¹² Olyan magasabb nivójú, intelligens, reputációjára féltékeny, tagjainak egyéniségét, állásfoglalását, elvhűségét folyton kölcsönösen ellenőrző s pártkötelektől is kevésbé feszélyezett testületnél, mint amilyen a törvényhatósági közgyűlés, teljesen ki vannak zárva mindazok a jelenleg dívó választási visszaélések, melyeknek súlyos következményeképpen oda nem való emberek kerülnek a parlamentbe. Vesztegetés, etetés, itatás éppúgy teljesen eliminálva vannak itten, mint a népbolondítás, terrorizmus, ismeretlen niemandoknak különböző trükkökkel való érvényesülése. A hivatalos presszióval szemben teljes garanciát nyújt a virilizmus, melyben az intelligenciának még nagyobb túlsúly biztosítandó, nemkülönben az a további körülmény, hogy a törvényhatósági bizottság tagjainak választása nem esik egybe a képviselőválasztásokkal. Nagymértékben fokozni fogja a polgároknak a közügyek iránti érdeklődését s fejleszti, neveli állampolgári érzésüket, ha nem lesznek kénytelenek – mint ma – csordába összeterve, részeg kortesek ordítása nyomán vaktában avagy betanítva választani két, előttük ismeretlen nevű honatyajelölt között, hanem kisebb körzetekben, megszokott otthonukban, előttük ismerős, érdemes férfiak egész sorozatát tüntethetik ki bizalmukkal. A választók akarata és meggyőződése is sokkal megelőbbben jut kifejezésre a lajstromos rendszernél. Érdekes és minden törvényhatósági tagválasztásnál tapasztalható jelenség az, hogy mégoly kifejezett pártkötelek fennállása mellett is az egyes pártvezetőségek által kiadott listákról a szavazók az érdemtelenekek ítélt jelöltek neveit törlik s helyettük – pártállásra tekintet nélkül – ismert, érdemes férfiak neveit írják be, úgy, hogy ha mégoly túlnyomó többsége is van valamely pártnak a kerületben, akkor is csak jelöltjei személyének leggonoszabb megválogatása esetén számíthat valamennyinek megválasztására. [...] ¹³

Megjelent: dr. Gyárfás Elemér: „Reformkérdésekről”. *Katholikus Szemle*, 31. kötet. 4. füzet. 1917. április. 281–294.

¹¹ A kihagyott részben Gyárfás Elemér a nemzet és parlamentje közötti „érzelmi különválás” okait boncolgatja.

¹² Az országgyűlésikövet-választás történetének rövid vázlatát nyújtotta ebben a részben.

¹³ Az írás utolsó részében Gyárfás a közvetett választás módszerének előnyeit ismertette.

2.

*Elöljáróba**(részlet)**Kolozsvár, 1923.*

[...] ¹⁴ Közöny, kisszerűség, vidékies intrikák, elposványosodás, apró kis guerilla-harcok anyagi előnyök morzsáiért – ebbe merül bele mind mélyebben az erdélyi magyarság élete. S a süllyedési folyamat mind gyorsul és feltartóztatatlannak látszik.

A süllyedést feltartóztatni csak egy módon lehet: ha célokat adunk az erdélyi magyarságnak, melyekért küzdeni érdemes s a siker reményével lehetséges. Nagy célokat és elérhető célokat kell kitűznünk. Kisszerű célok nem tudják felemelni a lelkeket. Ábrándok, utópiák hajszolása pedig szerencsétlenségbe sodor minden népet.

Az erdélyi magyarságnak az az Istentől rendelt, világtörténelmi hivatása, hogy összekötő kapocs legyen a Közép-Európa tengelyében elhelyezkedett román és magyar népfaj között. Amint ma öntestében kell végigszenvednie a két népfaj egymás iránti gyűlöletének ostorcsapásait, úgy két kiterjesztett s ma még keresztre szögezett karja kell hogy összekösse, egymáshoz fűzze, egymás mellé állítsa azt a két népfajt, mely testvérek nélkül, idegenül áll ellenséges érzületű tömegek között Európa közepén s mely csak egymásra támaszkodva és egymást erősítve vetheti meg szilárdan lábát azon a földön, hova a Gondviselés állította.

Ez az egyetlen nagy cél, melyet az erdélyi magyarság ma maga elébe kitűzhet s amelyért valóban érdemes küzdenie.

A kérdés csak az: lehetséges-e a mai viszonyok között ezért a nagy célért küzdenünk és remélhetjük-e, hogy e küzdelmünk sikerre vezet?

Magáévá tudja-e tenni keserűségének eme napjaiban az erdélyi magyarság ezt a nagy célt? S ha igen, az értelem megvilágosodásának s az akarat elhatározásának olyan erejével teszi-e magáévá, mely le tudja győzni azután a mindkét oldalról elébe tornyosuló akadályokat?

S másfelől: alkalmas-e az adott pillanat, a túlfűtött nemzeti szenvedélyek fellobbanásának ideje arra, hogy a román államhatalom kezelői s az erdélyi román nép vezetői megértsék az erdélyi magyarság e nagy célkitűzésének valódi jelentőségét s ebben a küzdelemben ne akadályozzanak, hanem támogassanak minket?

Ezek azok a súlyos kétségek, melyek gyötörnek s gyötörtek mindannyiszor, mikor a tollat kezembe akartam venni és ajkamat szólásra nyitottam.

A borús atmoszféra, a két nép mai lelkiállapota, a közhangulat feszültsége valóban nem teszi alkalmassá az időpontot a megszólalásra. De én Istenem, vajon

¹⁴ Gyárfás Elemér írása első részében Grünwald Béla *A régi Magyarország* címmel 1888-ban megjelenő kötetéből hoz idézeteket saját gondolatainak alátámasztására.

holnap adatik-e még szólanom? S nem-e éppen a megpróbáltatás nehéz napjaiban van legnagyobb szükség vigasztaló szóra, mely bizalmat önt a lelkekbe?

Azután meg – népek mentalitását új irányba terelni csak hosszas, kitartó munkával lehet. Ezt a munkát egyszer meg kell kezdeni. Ha túl korán kezdjük, kisebb hiba, mintha elkésünk vele.

Ehhez a munkához azonban egymagamban nem kezddhetem hozzá. Szövetségeseket kellett keresnem, akikre támaszkodhatom s akiknek szava megvédjen attól, hogy akár itt, akár amott félreértsenek.

Ujjmutatást láttam abban, hogy éppen most volt húszéves fordulója e gondolatért való első sikrasszállásomnak. Előszedegettem fakó, megsárgult írásaimat s láttam, hogy a szövetségeseket megtalálom azokban a tanulmányokban, fejtegetésekben, iránymegjelölésekben és kritikákban, melyeket az utolsó két évtized alatt az erdélyi kérdésről s a román–magyar problémáról papírra vettem. Tanúságot tesznek ezek mellettem, hogy nem hirtelen fellobbanás vagy lágy elérékenyülés, hanem évtizedeken át leszűrt meggyőződés beszél belőlem. Megvédelmeznek úgy a kishitűség és gyáva megalkuvás, mint a rebellis, lázadó kritika és gáncsoskodás vádjától. Dokumentálni fogják, hogy a román nép iránti szimpátiát, a román néppel való fegyverbarátság szükségességét nem ma hirdetem, mikor az ő kezükben van a hatalom s ez előttük alamizsnáért való kunyorálás színét viselheti, hanem hirdetem akkor, mikor a sors kerekén mi állottunk felül, s amikor ez az állásfoglalás nem volt sem népszerű, sem hasznos, sem opportunus. De dokumentálni fogják ezek az írások azt is, hogy ha ma panaszkodunk, sok minden fáj nekünk és orvoslást kérünk sok sérelemre, volt iudiciumunk meglátni e hibákat akkor is, mikor azokat a mi embereink követték el mások rovására, volt bátorságunk azt akkor is nyíltan kifogásolni és volt erkölcsi erőnk, hogy mi magunk követeljük annak orvoslását.

E szövetségeseim támogatásával lépek ki a nyilvánosság küzdőterére. [...] ¹⁵

Megjelent: Gyárfás Elemér: Előljáróba. In: uő.: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Kolozsvár, 1923. 4–7.

¹⁵ Az írás utolsó részében Gyárfás bemutatja a kötetében megjelenő írások rendezési elveit és rövid betekintést nyújt az időrendbe szedett fejezetekbe.

3.

*Az igazság lelke**(részlet)**Kolozsvár, 1923.*

[...] ¹⁶ Ha az erdélyi magyarság meg tudja látni és be tudja tölteni ezt a történelmi hivatását, ha meg tudja értetni Budapesten, hogy *a románság ellen elhangzott minden haragsugallta szó végeredményében az erdélyi magyarság testét, annak intézményeit, birtokállományát vagy kultúráját sebzni meg és meg tudja értetni Bukarestben, hogy ha barátra és szövetségesre van Romániának szüksége, nem találhat biztosabbat, jobbat, kitartóbbat, mint azt, kinek szövetségesi hűségére és ragaszkodására kétmillió román állampolgár fajrokona a zálog* – ha meg tudja mindezt értetni, ami pedig oly világos, oly kézenfekvő, akkor *lesz még egyszer ünnep Erdély földjén is.* ¹⁷

Ha nem tudja, ha a magyar és román faj között továbbra is a faji önzés, a harag, az irigység és a gyűlölet marad uralkodó s e szenvedélyektől elvakítva, továbbra is készen tartják a tűzcsóvát, hogy azzal egymásnak a fedelét lángbaborítsák – akkor ott van Kis-Ázsia és Macedónia példája, akkor *az erdélyi magyarságra is ugyanaz a keserű, tragikus sors vár, mint az egymást pusztító, egymás vérében gázoló s egymás pusztításával a világ egyik legszebb tájékát előbb-utóbb sivataggá változtató, egymásbakevert török-örmény-görög-bolgár néptöredékekre.*

Ezek a rémképek adták kezembe a tollat.

Hála Istennek, már nem új, amit mondok s hála Istennek, már nem egyedül hirdetem ezt az igazságot.

Hiszem, hogy az erdélyi magyarság egészséges életösztone ráeszmél ennek az ő magasabb elhivatottságának tudatára s hogy már nincs messze az idő, mikor ez az eszme, „mint sebesen jövő szélnek zúgása, betölti az egész házat...”

Hogy ez az idő minél előbb elérkezzék, azért írtam ezt a könyvet.

1923. Pünkösdvasárnap

Megjelent: Gyárfás Elemér: *Az igazság lelke.* In: uő.: *Erdélyi problémák 1903–1923.* Kolozsvár, 1923. 262–266.

¹⁶ Általában az „igazságok” lassú elfogadásáról, a máshol történő népiirtásokról és az erdélyi románok és magyarok egymásra utaltságáról ír Gyárfás az első oldalakon.

¹⁷ A szövegközlésben jelzett kiemelések (dőlt betű) megegyeznek az eredeti kiadással.

4.

*Gyárfás Elemér levele Concha Győzőnek
Dicsőszentmárton, 1925. március 16.*

Kedves Bátyám,

hálásan köszönöm a Bethlen Miklósról vonatkozó értékes észrevételeket, melyekből sok tanulságot merítettem.

Magam is éreztem s most még fokozottabban érzem, hogy a *Noé galambja* című fejezetben kissé szűkszavú voltam és nem mondtam el mindazt, amit én erről a diplomáciai okmányról érzek és gondolok, s amiért azt a könyvbe szó szerinti fölvettem. Ez a szűkszavúság bizonyos fokig célzatos volt, helyesebben kényszerű, mert tartanom kellett attól, hogy a hatalom itteni kezelői félreérthettek volna s az elméleti fejtegetéseket gyakorlati síkraszállásnak minősíthették volna. Ezért szorítkoztam a szövegben mindössze pár szóra, s közöltem viszont teljes szövegében a memorandumot, melyet a könyvben kifejezésre jutó gondolatmenet legpregnansabb kifejezőjének éreztem.

Bethlen Miklós egész politikai működése szembehelyezkedett az ún. törökbarát és osztrákellenes politikával. Ő igen helyes politikai érzéssel megéreztette, hogy az erőviszonyok eltolódtak, s egy ellentétes érzületű Habsburg-házzal szemben a török fennhatóság nem nyújt kellő védelmet. Tragédiája volt, hogy kortársai az Általad, kedves Bátyám, oly találóan jellemzett kicsinyes erdélyi féltékenységből és irigységből, vagyis nem tárgyi, hanem személyi okokból szembehelyezkedtek vele, s megakadályozták azt, hogy Béccsel kiegyezhessen akkor, mikor még a hatalom részben legalább Erdély kezében volt.

E lokális ellenfelei folytonos támadásainak tulajdonítom, s a kellő időpont elmulasztásának, hogy Bethlen Miklós a Béccsel való egyezségben tovább ment az ő eredeti koncepciójánál, s különösen a gyakorlati megvalósítás terén vállalta mint fungens kormánytényező a felelősséget egy olyan osztrák irányzatért, mely szívtől-lelkétől idegen volt (nyilatkozata a fejedelmi palota elfoglalásakor stb.). Ha ezt nem teszi, alulmaradt volna kicsinyes kortársainak ellene indított személyes hajszájában.

A Rabutin erőszakoskodásai értették meg Bethlennel, hogy az osztrák politika támogatásában tovább ment, mint kellett volna, hogy Erdély nehezebb helyzetbe került az osztrák uralom alatt, mint valaha volt. Bármily keserves lehetett is, valósággal meg kellett tagadnia önmagát, és le kellett szögeznie, hogy amikor ő a Habsburgokkal a megállapodást propagálta és effektuálta, akkor előtte nem az a cél lebegett és nem azt az eredményt szándékolta, ami tényleg bekövetkezett.

Meggyőződésem szerint ezek a lélektani momentumok indították a *Noé galambja* megírására, mely ha ma már teljesen elavult is, de lényegében híven fejezi ki azt az erdélyi koncepciót, melyet én olyan őszinte meggyőződéssel vallok magaménak, s amelynek lényege az, hogy Erdély nem lehet vazallusa egyik szomszéd

birodalomnak sem, ha csak nem süllyed le az üllő szerepére, melyet folytonos kalapácsütések érnek mindkét oldalról, hanem a saját tengelye körül kell elhelyezkednie, s a keleti és nyugati birodalmak közötti egyensúly fenntartásában és az egyiknek a másik elleni támadásai közepette az ék szerepében kell megtalálnia történelmi hivatását. Ezt Bethlen a *Noé galambjában* gyönyörűen kifejti, s én ma teljes meggyőződéssel teszem magamévá.

Ha nem kellett volna attól tartanom, hogy itt is, ott is félreértene, a könyvet Maniu Gyulának, az 1918. évi gyulafehérvári határozatok megteremtőjének dedikáltam volna. Én valósággal frappánsnak látom a hasonlatot Bethlen Miklós és Maniu Gyula politikai sorsa között. Maniu is egész politikai működésében a Romániával való uniót propagálta, s ezer nehézség közepette meg is valósította azt 1918-ban, éspedig minden kikötés, feltétel és fenntartás nélkül. Maniu Gyula ma keserűen hirdeti, mikor látja, hogy a régi királyság férfiai milyen kizárólagos uralom alá vetették Erdélyt, hogy ő nem így akarta megteremteni Nagy-Romániát. Maniu Gyula és pártja ma keserű rezignációval nevezi magát harmadik erdélyi kisebbségnek. Nagy tévedés volna azonban ezekből a nyilatkozatokból, melyeket Budapesten oly tetszetősnek látnak, azt a következtetést vonni le, hogy ő visszavárja a magyar uralmat. Erről szó sincsen. S mert ezt Maniuék nem akarják visszaidézni, ezért kénytelenek duzzogva és morogva bár, de viselni és hordozni a Brătianu-uralmat, épp úgy, amint kénytelen volt Bethlen Miklós is meghajolni Rabutin előtt, ha nem akarta egész politikai múltját megtagadni.

Bethlen Miklós a brutalitások hatása alatt végre is kénytelen volt a *Noé galambjában* politikai múltjának megtagadása árán is lefektetni azt a koncepciót, ahogy ő Erdély közjogi helyzetének elrendezését elképzelte. Legyen szabad felhívni szíves figyelmedet, kedves Bátyám, arra, hogy a *Noé galambjának* tervezete lényegében azonos azzal a memorandummal, melyet én 1919 elején Maniu Gyulának készítettem, s az *Erdélyi problémákban* is leközöltem. Meggyőződésem, hogy ha Maniu Gyula a kikötés és fenntartás nélküli csatlakozás helyett ennek a koncepciónak az alapjain – a lényegében Bethlen Miklós *Noé galambjában* kodifikált alapokon – folytatja le tárgyalásait Aradon Jászival¹⁸ és köti meg Gyulafehérvárt Brătianuval az uniót,¹⁹ akkor ma nemcsak az erdélyi román nemzeti pártnak nem kellett volna ellenzékbe szorulnia, de az erdélyi nemzeti kisebbségeknek jelenlegi panaszaira is csak egészen jelentéktelen mértékben adott volna okot az új uralom.

Nagyon szeretnék még kitérni az erdélyi hazafiságra vonatkozó éles megfigyeléseidre is, kedves Bátyám. Amit az erdélyi irigységről, féltékenységről és szűk-

¹⁸ Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekért felelős tárca nélküli minisztere 1918. november 13–14-én Aradon eredménytelen tárgyalásokat folytatott a Román Nemzeti Tanács képviselőivel. Ezen a tárgyaláson jelentette ki Iuliu Maniu, hogy a románok teljes elszakadást akarnak.

¹⁹ Az 1918. december 1-jén lezajló gyulafehérvári román nemzetgyűlésre utal, amelyen az 1228 román küldött kimondta a Román Királysággal való egyesülést.

látókörüségről méltóztatsz mondani, azt utolsó szóig aláírom. Ennek okát azonban én Erdély földrajzi alakulatában látom, s ennek tulajdonítom azt is, hogy itt a partikularizmus mindig olyan erős tudott lenni.

Ezt a gondolatot tavaly „*Erdély völgyeinek tanulságai*” című tanulmányomban részletesebben is kifejtettem s rámutattam arra, hogy az egymástól magas hegygerincek által elválasztott és struktúrájukban egymástól annyira különböző erdélyi völgyek az okai annak, hogy az egyes völgyekben megtelepedett s jelenlétekeny részükben különböző eredetű néptörödékek egyfelől meg tudták tartani századokon át sajátosságaikat, másfelől éppen a hegygerincek által való elválasztottságuk miatt kísérletet sem tettek arra, hogy a szomszédos völgyekben lakókra a saját jellegüket rákényszerítsék.

A lapályon lakó népek nem ismerik a megoltalmazottságnak azt a biztonságát, mely Erdély egyes néptörödékeit sajátosságaikban megtartotta. Éppen ezért féltékeny szemmel nézik a tőlük jellegre nézve különböző több népeket és azokra – a támadás a legjobb védekezés elvénél fogva – rá akarják kényszeríteni a saját nyelvüket, szokásaikat és erkölcsüket.

Ebben látom én az annyiszor hangoztatott erdélyi türelmességnek az okát, de ugyanez akadályozza meg azután azt, hogy az erdélyi gondolkozás a nagyobb egységekben való tömörülés eszméje iránt fel tudjon melegedni.

Nagyon szeretném ezeket a gondolataimat bővebben kifejteni, de úgy hiszem, hogy ez még ma korai s félreérthetnének mindkét oldalon. A Te nagy tudásod és bölcsességed azonban, kedves Bátyám, bizonyára megérti az én felfogásomat akkor is, ha azt nem is méltóztatsz mindenben osztani.

Hálásan köszönve újlag kitüntető szíves érdeklődésedet, kérem a jó Istent, hogy adjon Neked, kedves Bátyám, erőt és egészséget, hogy még sokáig irányíthasd és vezethesd hálás tanítványaidat.

Fogadd kérlek legmélyebb tiszteiletem nyilvánítását, mellyel vagyok,

lekötelezett híved:

Gyárfás Elemér

Forrás: MTA Könyvtára Kézirattár Ms 4811/232. Gépelt eredeti.

5.

*A választások tanulságai**(részlet)**Lugos, 1927. augusztus 15.*[...]²⁰ *Az egység – egyetlen mentsvárunk*

Az erdélyi magyarság ítélőszéke lélekben már kimondotta a maga ítéletét a legutóbbi választási hadjárat renegátjai fölött. Ez az ítélet legfeljebb még bizonyos részleteiben szorulhat kiegészítésre, közelebbi megvilágításra, egyes személyek szerepének határozottabb körülírására. A pártvezetőség s a becsületes erdélyi magyar sajtó igyekezni fog ezt a kiegészítő s az egyesek szerepét teljesen felderítő munkát mielőbb elvégezni s a szomorú képet lehető teljessé és világossá tenni. Lényegében azonban az erdélyi magyarság már meghozta a maga ítéletét s ez az ítélet megfellebbezhetetlen.

De ítélt felettük az őket eszközül felhasználó liberális párt és a kormány is. Irányadó liberális vezetőemberek nyíltan hirdetik, hogy ezeknek az uraknak a csatlakozása nem jelentett számukra semmiféle előnyt, s hogy ugyanolyan nehézségekkel kellett megküzdeniük, ugyanolyan erőszakos eszközökhöz kellett nyúlniuk s ugyanennyi szavazatot kellett meghamisítaniuk, mintha szóba sem állottak volna ezekkel az emberekkel, akik senkit sem hoztak a liberális pártba, csak önmagukat s akiket a magyar nép nagyobb ellenszenvvel fogadott, mintha teljesen ismeretlen régi királyságbeli románokat léptettek volna fel helyettük.

Az erdélyi magyarság ítéletének s saját cinkostársaik lesújtó véleményének konzekvenciáit most már le kell vonni minden vonalon.

Az erdélyi magyarság belső életében nem érvényesülhet az a taktika, mely egyszerre két vasat kíván tartani a tűzben.

A román pártok ránk nehezedő és minket szétszakítani igyekvő törekvéseivel szemben egyetlen mentsvárunk: a teljes, megbontatlan, fegyelmezett zárt egység!

Ha ezen legkisebb részt engedünk, ha érvényesülni hagyjuk azokat a tendenciákat, melyek az egység rovására az egyik és a másik román párt vonzóerejének kívánnak engedni, úgy csak idő kérdése teljes felmorzsolódásunk és beolvadásunk a román pártok egymással szemben való harcaiba, melyek azután magyart magyarral állítanak szembe minden egyes mérközésnél s olyan mély szakadékot vágnának közéletünkbe, hogy nemcsak politikai, hanem gazdasági és kulturális akciókra sem fogjuk soha többé összetömöríthetni azokat, kiket a pártharcok keserőségei teljesen egymás ellen vadítottak.

²⁰ Az írás első részében Gyárfás Elemér az éppen lezajló parlamenti ciklus magyar párti sikertelenségeit sorjázza, majd bemutatja, hogy miért nem volt járható út a nemzeti párti és liberális párti orientáció az 1927-es országgyűlési választásokon. Ezt követően az erdélyi szászokkal kötött Kisebbségi Blokk néven ismert összefogást üdvözli, végül az Országos Magyar Párttal szembeni erdélyi magyar disszidenseket és renegátokat ítéli el.

S akkor azután elsorvad Erdélyben minden magyar akció s lesznek talán még ideig-óráig magyarul beszélő román állampolgárok, de magyar közélet, magyar megmozdulás és magyar kultúra nem lesz többé Erdélyben.

Mit kívánunk és követelünk tehát?

Mert tudjuk, hogy létünk és fennmaradásunk előfeltétele lelki, érzelmi és közéleti egységünk, s mert életösztönünk parancsolja, hogy szembeforduljunk mindazzal, mi egységünket veszélyezteti, súlyosan fáj nekünk, hogy egyének, csoportok, irányzatok és sajtóorgánumok vannak közöttünk, melyek még ma sem hajlandók e nagy igazságot a maga valójában felismerni, bevallani s ahhoz alkalmazkodni, hanem valóságok elkendőzésével, bűnök palástolásával, sőt – fájdalom – mesterséges ellentétek támasztásával és meglévő ellentétek szításával többet ártanak az erdélyi magyarság nagy ügyének, mint az elvakult kormányok összes sérelmes intézkedései.

Mi azt kívánjuk, hogy ezt így lássák meg mindenütt, s így meglátva, amint mi megtagadunk minden közösséget az egységbontókkal, úgy vonjanak meg tőlük mindenütt minden támogatást.

Ha mi az erdélyi magyarság közéletében a vezetők mártír szerepét vállaltuk, joggal megkívánhatjuk, hogy magunk mögött tudjuk az erdélyi magyarság zárt tömegeit és minden magyar szellemi, erkölcsi és anyagi erőt, mely érdekünkben tenni és áldozni kész. A legutóbbi választások ismét megmutatták, hogy az erdélyi magyarság nagy tömegei minden erőszak, csalás és csábítás dacára, igenis mögöttünk állanak – fegyelmezett sorokban. Nem vállalhatjuk tehát a román közéletben elfoglalt nehéz pozíciónk mellett a tűzben tartott két vas egyikének lealázó szerepét, hanem joggal megkívánhatjuk a magyarság minden jóakarátú, igaz tényezőjének feltétlen és hátsó gondolat nélküli támogatását.

Ez a támogatás nem elégséges nekünk csak pozitív formában, az irányunkban megnyilvánuló jóindulat alakjában. Ha komoly ez a támogatás, úgy ennek negatívnak is kell lennie azok irányában, kik immár sokszorosan approbált törekvéseinket elgáncsolni s munkánkat akadályozni igyekeznek.

Megkínzott népünk szenvedései tiltják meg mindenkinek, ki magyarul érez, hogy az egységünket megbontó törekvéseket bármi formában támogassa vagy azokat csak hallgatással is eltűrje.

Bukarest, 1927. július hó 25-én

Megjelent: Gyárfás Elemér: „A választások tanulságai”. *Magyar Kisebbség*, VI. évf. 1927/16. 549–557.

6.

*Gyárfás Elemér felirati beszéde a román szenátusban
(részlet)*

Bukarest, 1927. október 29.

[...] ²¹ *Kultúrpolitika*

Úgy a trónbeszéd, mint a felirat részletesen és hangzatos szavakban foglalkozik „országunk általános művelődésének fejlesztésével”. Teljes őszinteséggel csatlakozunk e szép célhoz s mi is azt óhajtanók, hogy országunk valóban „a civilizáció ragyogó fáklója” legyen és „szétárassza a kultúra jótéteményeit a föld ezen részében”. Mi is elismerjük, hogy „a tanulás és művelődés a leghatalmasabb fegyverek, melyek létünket biztosíthatják”. Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy a kormány ezt a szép és helyes célt rossz és hibás eszközökkel igyekszik megvalósítani, midőn egyfelől beviszi központosítórendszerét az oktatásügybe is, másfelől pedig a faji és vallási kisebbségek kultúráját tönkretenni igyekszik s az egész közoktatás konok és merev uniformizálására törekszik.

Ha a fentiekben már elvileg is tiltakoztam e központosító rendszer ellen, annál hangsúlyozottabban kell tiltakoznom e rendszer ellen az oktatásügy terén, hol a közoktatásügyi miniszter magának tartja fenn az egész oktatás irányítását s a legkisebb és legjelentéktelenebb kérdésekben való döntést is, mint amilyen pl. egy tanulónak valamelyik iskolába való beiratása, a tanulónak valamely vizsgára bocsátása stb. Mindezekben tényleg maga a miniszter határoz, és pedig világos és határozott szabályok hiányában határoz tetszése szerint. Nem csoda tehát, ha a Spiru Haret utcában, a közoktatásügyi minisztérium előtt néha olyan tömeg gyűl össze, mely az utcai közlekedést is lehetetlenné teszi és nem csoda, ha e minisztérium szobái naponta tömve vannak kérelmezőkkel, kik lehetetlenné tesznek ott minden komoly és érdemleges munkát.

Ez az abszurd rendszer tűrhetetlen minden állampolgárra nézve, de természetesen legsúlyosabban minket, szegény kisebbségeket sújt.

Az alaptévedés s az összes súrlódások főoka az a teljesen indokolatlan és alaptalan harc, melyet a kormány a mi felekezeti iskoláink ellen folytat, melyeknek rendszerére volt ráépítve századokon át az oktatásügy Erdélyben.

Ezt a harcot már a bécsi kormány megkezdette a Habsburg-időben, midőn behozta a német állami iskolákat és erőltette, különösen 1849–1867 között, ezt az iskolatípust, de minden eredmény nélkül. Erdély népei a múltban is mindig ellenállottak ezekkel az államosító törekvésekkel szemben. Az osztrák kormány német középiskolákat állított fel Szebenben, Medgyesen, Gyulafehérváron stb., de a századok mégis fenntartották saját felekezeti iskoláikat e városokban épp úgy, amint a katolikus és protestáns magyarok is megtartották a magyar időben is saját felekezeti iskoláikat. Nem csoda tehát, ha ezzel az államosító rendszerrel szem-

²¹ A felirati beszéd első része a jó közigazgatás alapelvét jelentő decentralizációról szól.

behelyezkedik Erdély ma is, midőn egy évszázadon belül immár a harmadik irányból, a román kormány részéről találkozunk szembe vele.

És milyen eszközökkel folytatják e harcot a mi iskoláink ellen? Valóságos „Schulpolizei” uralkodik ma, egy zaklató és megalázó rendszer, mely a családi nevet elemzi, a népi eredetet kutatja s lábbal tapossa a szülők jogait.

A kisebbségek, de Erdély összes népei is, csak akkor békülhetnek és nyugodhatnak meg, ha a felekezeti iskolatípus szabad fejlődése és kulturális munkája az őt megillető jogokban és elismerésben fog részesülni.

A vallásügyi törvény

A faji kisebbségek, melyek jórészt egyben vallási kisebbségek is, bizonyos aggodalommal várják a vallásügyi törvénytervezetet, annál inkább, mert a trónbeszéd azt mondja, hogy ez a tervezet „az alkotmány betűje és szelleme értelmében” fog elkészülni. Ez az alkotmány pedig nem ismeri el a vallásfelekezetek egyenlőségét, hanem osztályokat állít fel közöttük. Aggodalmunk annál alaposabb, mert a felirati tervezet is „vallási türelemről” beszél. Erdély népei és hitfelekezetei azonban nem elégedhetnek meg a „vallási türelemmel”, mert a mi ősi földünkön már 1571-ben kimondatott az egyházak egyenlősége, ezt az elvet elismerte a Diploma Leopoldinum, mellyel Erdély 1689-ben osztrák uralom alá került, ezt az egyenlőséget biztosította számunkra az 1848. évi XX. törvénycikk, midőn Erdély Magyarországgal egyesült és ugyanezt a jogegyenlőséget követeljük ma is, nemcsak a türelmet!

[...] ²²

A kisebbségi kérdés

Nagyon sajnáljuk, hogy amíg a tavalyi trónbeszéd megemlékezett rólunk, szegény kisebbségekről is, azt mondván, hogy a kormány „az egyenlőség szellemében biztosítani kívánja a kisebbségek lelki békéjét”, addig a jelenlegi trónbeszéd meg sem emlékezik a faji és vallási kisebbségekről. Tartunk attól, hogy ez a hallgatás szándékos s a jelek arra mutatnak, hogy a jelenlegi kormány a kisebbségi kérdésben a strucc politikáját akarja követni, aki a homokba dugja a fejét, hogy ne lásson semmit.

Én, aki már a magyar impérium alatt előszeretettel foglalkoztam a kisebbségi kérdéssel, s akit a legjobb és legőszintébb intenciók vezérelnek, kötelességemnek

²² A kihagyott részben a képviselő az agrárreform hiányosságairól, a közpénzek tékozlásáról, az igazságszolgáltatás hiányosságairól, a gazdaság válságáról, az elsieltett törvényegységesítésről és a hadsereg nem megfelelő felszereltségéről beszél.

érzem figyelmeztetni önöket arra, hogy a kérdés megoldása napról napra nehezebbé és körülményesebbé válik s hogy ezzel a problémával is megismétlődhetik a Szibilla esete Tarquinius királlyal, ki drágállotta a Szibilla könyveinek az árát s végig kellett néznie, amint egyiket a másik után megemésztette a tűz s aki végül mégiscsak kénytelen volt kifizetni egyetlen könyvért azt az árát, melyet eredetileg Szibilla az összes könyvekért kért tőle.

A kisebbségek ismételen s legutóbb egy súlyos történelmi pillanatban is tanúbizonyságot tettek őszinte és lojális érzelmeikről. Méltatlan volna hozzánk és politikai érzékünk hiányát mutatná, ha megismételném most ezeket a nyilatkozatokat, melyek – a trónbeszédőtől kitetszően – nem találtak visszhangra az ország mai vezetőinél.

Mi tudjuk, hogy ennek dacára a román nép, mellyel századokon át éltünk együtt, meg fog érteni minket a jövőben is és kéz a kézben, meg fogjuk találni a módot és eszközöket arra, hogy itt Európa keletén azok lehessünk, amik a letűnt századokban voltunk: a nyugati kultúra védelmezői!

Minthogy a felirati tervezet elfogadása a kormány iránti bizalom kifejezése, kijelentem a magyar és német pártok nevében, melyek e testületben ma csak az én szerény személyemmel vannak képviselve, hogy nem fogadom el a felirattervezetet!

Megjelent: *Magyar Kisebbség*, VI. évf. 1927/22. 828–834.

7.

Kisebbségi politikánk mérlege

(részlet)

H. n., 1940. február 26.

Ha egy év elteltével számba vesszük azokat a panaszainkat és kívánságainkat, melyeket a Frontba való belépésünk alkalmával előterjesztettünk, s amelyeket 1939. január 14-én Dragomir miniszter és január 17-én Călinescu – akkor helyettes-miniszterelnök – teljesíthetőknek és teljesítendőknak jelentett ki, meg kell hajolnunk a tények előtt és el kell ismernünk, hogy ezeknek – ha számban talán nem is, de súlyra és fontosságra jelentősebb része, s főként az egyházainkat érdeklők – teljesültek, feltéve, hogy a katolikus egyházi szervezetek jogvitái ügyében az 1940. február 23-iki minisztertanácsi határozat tényleg megfelelő szöveget tartalmaz és lojálisan végrehajtatik, megoldást nyer a lutheránus szuperintendencia²³ s a protestáns papi kongrua ügye is.

²³ Trianon után az egyházkerületeket is határ választotta el. Az önálló magyar lutheránus egyházszervezet megalakulását sokáig gátolta a román állam, míg végül 1926-ban elismerte a Ro-

Tudomásunk szerint a kisebbségi minisztérium most hivatalos adatok alapján s az orvoslást hozó rendelkezések szabatos idézése mellett összeállítja a közreműködésével egy év alatt a magyar kisebbség érdekében kedvezően elintézett, illetve megoldott ügyeket.

Nem férhet kétség ahhoz, hogy e kimutatás – bárki is állítja össze – jelentős előrehaladást s értékes erőgyarapodást fog feltüntetni. A magyar lovagiasság megköveteli, hogy ezt elismerjük és továbbmenően elismerjük azt is, hogy e jelentős előhaladás kivívásában oroszlánrész illeti Silviu Dragomir kisebbségi minisztert, aki az egyes kívánságokat és panaszokat magáévá tette s kedvező elintézésüket kieszközölte.

Lovagiatlan eljárás volna tehát, ha ezt el nem ismernők, és – bármilyen rossz tapasztalatokat is szereztünk eddig hálánk és lojalitásunk kifejezéseinek tendenciózus kihasználása folytán – készen kell állanunk arra is, hogy e megértő magatartásért, sok fáradságért s a lenemkicsinyelhető eredményekért Dragomir kisebbségi miniszternek köszönetünket – ha ez szükséges s az ügy érdekét szolgálja – nyíltan is kifejezzük.

*

A legsúlyosabb s esetleg végzetes jelentőségű félremagyarázások veszélyének tennénk azonban ki magunkat s népünket, ha elismerésünk és Dragomir miniszter személye iránt való nagyrabecsülésünk ilyen lovagias kifejezéséhez nyomban és *elválaszthatatlanul* hozzá nem fűznénk, hogy *mindez csak arra az esetre áll, ha 1939. január 17-iki megegyezésünk pontozatait külön lerögzítve, valósággal megmerevítve, a lefolyt esztendő egyéb kormányintézkedéseitől elhatárolva s az utóbbiak teljes figyelmen kívül hagyásával, önmagukban vesszük vizsgálat alá; ellenben teljesen megváltozik a kép és fájdalmasan kedvezőtlenre fordul, ha összehasonlítás céljából keresztmetszetben egymás mellé állítjuk 1939. január 17-iki és mai helyzetünket.*²⁴

S itt világosan meg kell mondanunk, hogy *nem annyira azok a panaszaink és kívánságaink fájnak, melyeket már 1939. január 17-én keserűen felpanaszoltunk, s amelyek az akkor tett ígéretnek dacára teljesítetlenek maradtak*, mert van bennünk annyi belátás, hogy bármily égetőek és sürgősek is ezek, türelemmel legyünk még bizonyos ideig, míg ugyancsak megoldást nyerhetnek, annál inkább, mert türelemre int és biztat a már teljesített posztulátumok sorozata, s remélünk engedi, hogy ezek mintájára a még megoldatlan kérdések is elintézést fognak nyerni.

mániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyházkerületet, Arad központtal. Élére a következő évben szuperintendensnek, azaz püspöknek Frint Lajos aradi esperest választották.

²⁴ A szövegek közlésben jelzett kiemelések (aláhúzások) megegyeznek az eredeti kiadással.

Gyökerében elhibázott eljárás volna tehát és teljesen hamis képet adna mai helyzetünkről, ha kisebbségi politikánk mérlegét akként állítaná fel valaki, hogy – a reális élettől teljesen elvonatkoztatva – tisztán az 1939. január 17-iki megállapodás pontjait tenné megvizsgálás tárgyává, s a teljesített és teljesítetlenül maradt pontok egymás mellé állításával, az egyik és a másik csoportba tartozó kérdések száma, súlya és jelentősége alapján akarna képet alkotni mai helyzetünkről, s bármely tényezőnek így számolni be arról, hogy mennyiben volt eredményes vagy eredménytelen a magyarság vezetőinek s a kisebbségi minisztériumnak vállvetett munkája.

*

Néhai Călinescu miniszterelnöknek való átnyújtás céljából 1939. szeptember 23-én elkészített s már csak utódjának átadott terjedelmes emlékiratban is – a teljesítetlenül maradt ígéretek erőteljes szorgalmazása mellett – már világosan rámutattunk arra, hogy az egyes ügyekben elért eredmények dacára a még be nem váltott ígéretek főként azért nehezednek oly fájó súllyal lelkünkre, mert az addig eltelt háromnegyed év alatt is már a kormányzat egyes ágaiban olyan sorozatos intézkedések hoztak, melyek *új meg új, azelőtt részben nem is sejtett sérelmeket fakasztottak*; olyan új intézkedések, melyek nem voltak összeegyeztethetők megállapodásunk szellemével, *lerontották az egyes részletkérdésekben elért eredmények értékét* és súlyos aggodalmakat ébresztettek, hogy vajon nem veszélyeztetik-e *gyökerében* az 1939. január 17-én annyi jóakarattal tető alá hozott megállapodást.

Felesleges volna itt megismételni, amit a szeptember 23-iki emlékiratban részletesen kifejtettünk. Elég lesz utalni arra, hogy főként Andrei, Ralea és Mitiță Constantinescu miniszterek részéről tapasztaltunk már 1939 első felében aggodalmat keltő magatartást.

Andrei miniszter meghallgatásunk nélkül módosított két alapvető törvényt, az *elemi és középiskolai* oktatásról; az utóbbinak különösen sok aggodalmas intézkedése van; az iskolai közigazgatásban pedig Andrei miniszter változatlanul fenntartotta, sőt részben még meg is erősítette az Angelescu által teremtett rendszert.

Ralea – sok egyéb sérelem mellett – erőltet egy *céhrendszert*, melynek alig tíz szakaszát tudta a nyáron a jelenlegi parlament bizottságain keresztülhajtani, s mely végzetes lesz a magyar kereső osztályokra. Emellett a *nemzeti munkavédelem* jelszava alatt folyó barátságtalan rendszert változatlanul követik e minisztérium közegei.

M. Constantinescu nevéhez fűződik *szövetkezeti hálózatunk* teljes megbénítása.

Mindezeket rendszerbe foglalva tártuk föl, mint új sérelmeket 1939. szeptember 23-iki emlékiratunkban s ezek mellett, fontosságban ezeket is megelőzően, rámutattunk arra, hogy az *új organikus törvények* (tartományi beosztás-, vá-

lasztási és közigazgatási törvények) főként *három életbevágó új posztulátumot* írtak nekünk elő:

a) Brassó és Háromszék visszacsatolását Erdélyhez a bukaresti tartománytól,
b) a választói törvény olyan módosítását, hogy a magyarság képviselőinek az 1939. január 17-iki megállapodásban ígért részesedése *intézményesen* biztosíttassék,

c) ugyanez a *közigazgatási tanácsokban* és a *primárokat* illetően.²⁵ [...]

Ezekre az *új sérelmekre* és az 1939. január óta hozott *új törvények* és kormányintézkedések miatt *elengedhetetlenül felállítandó új kívánalmakra* tekintettel voltunk kénytelenek már 1939. szeptember 23-iki terjedelmes emlékiratunkban keserűségünknek és fájdalomunknak ismételten s oly hangsúllyal kifejezést adni, hogy Dragomir miniszter – kinek az irat szövegét előzetesen bizalommal bemutattuk – a nehezen megteremtett barátságos légkör fenntartása érdekében az iratnak majdnem mindenik oldalán indokoltnak látta az érzéseinket híven kifejező eme jelzők elhagyását vagy letompítását kérni tőlünk, minek készséggel eleget tettünk. [...]

*

Itt hangsúlyozni kell, hogy amikor a helyzetünket *súlyosabbá* tevő *új* kormányintézkedéseket felpanaszoljuk, *kifejezetten és szándékosan mellőzzük ezúttal azokat a súlyos sérelmeket, melyeket lakosságunk a kivételes katonai intézkedések következtében volt kénytelen elszenvedni.* Hallgatunk ezekről egyrészt azért, mert bizonyos fokig és bizonyos helyeken a román lakosság is elszenvedte ezeket, másrészt pedig, mert ha nem is tudjuk helyeselni, de némiképp megértjük a kivételes helyzetekben intézkedésre jogosított tényezők egyoldalú beállítottságát.

El akarjuk tehát kerülni, hogy újabb sérelmeink mentségül a kivételes katonai helyzet legyen felhozható, s így csak azokat emeltük ki, melyek e helyzettel semmiféle kapcsolatban sincsenek.

*

A néhai Călinescu miniszterelnök halála óta eltelt öt hónap kisebbségi politikája egészen *önálló* fejezet, mely külön megvilágítást igényel.

Személyi vonatkozásban egyetlen kedvező momentum volt, hogy a szélesebb látókörű és jobb indulatú *C. Angelescu* került a nemzetgazdasági minisztérium élére M. Constantinescu helyett, aki a pénzügyekben továbbra is korlátlan befolyást gyakorol.

Az 1939. szeptember 23-án néhai Călinescu részére készített emlékiratot már *Argetoianu* vette át, aki cinikus természetével bizonyára nem mélyedt bele annak

²⁵ A kihagyott részben a c) pontról létrejövő elvi megállapodásról ír röviden.

tanulmányozásába, de akitől mégis bizalommal elvártuk, hogy mellettünk lesz mindazokban a kérdésekben, melyekben kívánságaink teljesítése az ország érdekében áll, s nem fog béklyót rakni kezünkre, ha ezt magasabb érdekek tényleg nem követelik.

Argetoianu sajnós átadta helyét, mielőtt csak állást foglalhatott volna ügyeinkben.

Tătărescu személyét a magyarság osztatlan aggodalommal fogadta, 1924–26. évi kisebbségi alminiszterségéhez fűződik az a két meghiúsult kísérlet, amikor a Magyar Pártot előbb belülről akarta robbantani, majd az Ugron Istvánt megválasztó brassói nagygyűlést irredenta és kommunista vádakkal kompromittálni. 1927–28. évi belügyi alminisztersége alatt voltak a zsinagógarombolások, s akkor ütötték meg a diákzavargásoknál először azt a hangot, mely később a vasgárdista mozgalomban fajult el. 1933–37. évi miniszterelnöksége pedig a magyarság két évtizedes kisebbségi sorsának legnehezebb korszaka.

Tătărescu a mi problémáinkra nézve – az állami elővételi jog újabb erőteljes hangsúlyozása mellett – egyetlen programpontra jött: a *kisebbségi törvény* terével. [...] ²⁶

Taktikailag e kisebbségi törvény ígéretése *elodázása* annak, hogy megtéveszenek a probléma megoldása érdekében legalább azok a részletintézkedések, melyek megtehetőek és több okból *meg is teendők* volnának.

Gyakorlatilag pedig e kisebbségi törvény – ha feltevéseink ellenére netalán mégis meghozatnék – egyszerűen *új ígéret* volna, melynek beváltására semmivel sincs több biztosíték, mint az 1938. augusztus 4-iki kisebbségi statútum és [az] 1939. január 17-iki megállapodás pontozatainak teljesítésére.

E kisebbségi törvény érdekében tehát oktalanság volna legcsekélyebb áldozatot hozni, akár csak abban a formában is, hogy ez közreműködésünkkel meg hozottnak legyen tekinthető.

*

A magyarság és a kormány viszonya tekintetében gyökeresen új és megelőzőleg nem is sejtett mértékben kedvezőtlen változást hozott az 1940. január 24-iki *Giurescu-féle új fronttörvény*, mely teljesen *új helyzetet teremtett*.

Az 1938. december 16-iki régi fronttörvény által létesített szervezetbe való beilleszkedésünk módjait sem volt könnyű megtalálni, de segítségünkre volt ebben néhai Călinescu koncepciózus, energikus és céltudatos egyénisége. Halálakor már írásban pontosan le volt fektetve, hogy szám szerint hány tartományi és megyei titkára lesz a magyar alosztálynak, és a magyar lakosság százalékos aránya alapján megállapodtunk a magyar községi és városi titkárok kinevezé-

²⁶ Itt utalt arra, hogy már két alkalommal kifejtette a törvény elutasításának eleve el nem fogadását.

sében, kiknek személye is részben már ki volt válogatva, mikor Călinescu halála a szervezet kiépítésének befejezését megakadályozta.

Giurescu miniszter elodázta a magyar titkárok kinevezését azzal, hogy előbb a románokat kell kineveznie. Ez meg is történt mindenütt, a székely megyékben s a túlnyomó magyar többségű községekben is.

Mikor ennek megtörténte után azt reméltük, hogy most ránk kerül a sor, villámcsapásként megjelent az 1940. január 24-iki új fronttörvény, mely *halomra döntötte azt a régi szervezetet, melyhez 1939. január 17-én csatlakoztunk, s teremtetett olyan új szervezetet, melybe elvi okokból bele nem olvadhatunk, de ha bele akarnánk is ebbe olvadni, ez gyakorlatilag egyszerűen lehetetlen számunkra, pláne most már, mikor e törvény alapján az összes szervek kiépültek s az összes pozíciók románokkal betöltettek, a mi teljes mellőzésünkkel.*

De nemcsak az új frontszervezetbe nem tudtunk beilleszkedni – ha akarnánk sem –, hanem az új fronttörvény kizár minket *a községi és városi tanácsokból, a primári állásokból, s a községi tanácsokon felépülő tartományi tanácsokból is.*

A régi Directorátus és Főtanács – melyek eddig a Frontot irányították, s amelyekben megfelelően képviselve voltunk – hatáskör nélküli, komolytalan cafrangokká váltak, melyeknek mandátuma a 2 évre nyert királyi kinevezés lejártáig tart, s azután e testületekbe sem kerülhetünk többé vissza; a tényleges hatáskört a Comisiunea Superioară,²⁷ a megyei elnökök és gárdaparancsnokok gyakorolják, kik maradék nélkül kinevezettek, teljes mellőzésünkkel, a székely megyékbe is kizárólag románok közül.

Külön tanulmányt lehetne írni a két fronttörvény közötti lényegbevágó különbségekről. A szomorú és elvitathatatlan tény, hogy *ebben a frontban nincsen számunkra hely.*

Az így előállott, végzetesen komoly helyzetben csak három lehetőség mutatkozik:

a) az 1940. január 24-iki új fronttörvény *elejtése* és visszatérés az 1939. december 16-iki alapra, ami elképzelhetetlen presztízsozásokból s azért, mert elevenjébe (zsebébe) váгна az emberek ezreinek, kik az új szervezetben csak most helyezkednek el, részben nagy ünnepélyességek közepette;

b) annak dekretálása, hogy a kisebbségek a Fronton kívül maradnak s *Népközösségeiken keresztül* kollektíve kapcsolódnak az állam közéletébe, de ez esetben is szükséges az új fronttörvénynek legalább olyan módosítása, hogy lehetővé váljék a kisebbségeknek a közigazgatási testületekben, tanácsokban, primárságokban való érvényesülése;

c) a fenti két eshetőség valamelyikének bekövetkeztéig a lehetőség határáig menő passzivitás az új Fronttal s annak minden megnyilatkozásával akként, hogy a Directorátus és Főtanács tagjai egyelőre nem mondanak ugyan le, de ülésekre

²⁷ A Legfelsőbb Tanács, a II. Károly király által alapított egyetlen politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja legfelsőbb vezető szerve. 1939 októberében hozták létre.

többé nem mennek, s egyébként a magyarság távol tartja magát a Front minden megnyilatkozásától.

Ha ez a harmadik lehetőség – átmenetileg bár – nem akceptáltnék, úgy csak a teljes és nyílt szakítás maradna hátra, ami természetesen igen súlyos erkölcsi és anyagi áldozatokkal járhatna, intézményeinkre nézve is. [...] ²⁸

*

Összegezve a kifejtetteket, helyzetünk képét a következőkben lehet összefoglalni:

1. Az 1939. január 17-iki megállapodás több pontja, s köztük igen lényegesek is, teljesedésbe mentek. Ezért elismerés és köszönet illeti Dragomir kisebbségi minisztert és egyetemes hála néhai Călinescu miniszterelnököt.

2. Jelenlegi helyzetünk mérlegelésénél a teljesített pontokkal nemcsak a még teljesítetlenek állítandók szembe, hanem azok az új törvények és kormányintézkedések is, melyek új és tavaly még nem is ismert sérelmeket okoztak vagy az államélet organikus átszervezésénél a mi helyünk kijelöléséről és biztosításáról nem gondoskodtak.

3. Mindezeket mérlegelve és ekként hasonlítva össze 1939. január 17-iki helyzetünket a jelenlegivel, nem előhaladást, hanem súlyos visszaesést kell konstataálnunk.

4. Az 1940. január 24-iki új fronttörvény minket kizárt nemcsak e szervezetből, hanem a közigazgatási életből is. Az ekként előállott új helyzetet tehát alapos fontolóra kell venniük mindazoknak, kik az erdélyi magyarság sorsát intézik s minden eshetőség megfontolásával kell kijelölniük az egységesen követendő magatartást.

Bánffy Miklósnak átadva [1]940. II/26. Gyárfás.

Forrás: MNL OL K64 87. cs.-1940-27a-II. 84–92. Gépelt eredeti.

8.

Új esztendő küszöbén

Lugos, 1942. január. 1.

A huszonnegyedik újesztendő napja virradt reánk, mióta kisebbségi sorsba kerültünk. Eddig úgy éreztük, hogy valamennyi között az első volt a legnehezebb. Nehézzé tette az a tökéletes bizonytalanság és tájékozatlanság, mellyel akkor nekiindultunk az ismeretlen kisebbségi sorsnak. Azt sem tudtuk még, hogy há-

²⁸ Gyárfás leírja, hogy két miniszternek is megemlítette az új fronttörvény katasztrofális intézkedéseit.

nyán és kik fogunk az új sorsközösségben együtt maradni. Nem is sejtettük, milyen feladatok és nehézségek várnak ránk.

Az értelmes ember, ha nem is tud belelátni a jövőbe, legalább ismerni akarja a rá várakozó életkörülményeket; terveket készít; kijelöli az útirányt, melyen haladni szándékozik; számbaveszi az akadályokat és nehézségeket; mérlegeli a megoldandó feladatokat.

Újesztendő napja akkor szép és örömteljes, ha emberi bizonyossággal kikövelhető a követendő út, számbavehető az elérendő célok s alapos reménység van arra, hogy az új esztendő munkája nem vész majd kárba, hanem előbbre fogja vinni törekvéseinket.

Sorstestvéreink bizonyára tőlünk, kiknek az a sors jutott osztályrészül, hogy vezetésre szorulóknak vezetői, gyámolításra szorulóknak védelmezői és csüggedőknek bátorítói legyünk, azt várják, hogy az újesztendő küszöbén biztatást, irányítást, útmutatást adjunk a jövőre.

Közel negyedszázados kisebbségi életünk kezdetén, nagyon hasonló lelkiváltságban „Erdélyi Problémák” című könyvemmel akartam e kérdésre felelni s célokat adni, melyekért küzdeni érdemes s a siker reményével lehetséges. Ma még ilyen célkitűzések sem időszerűek, mert ismeretlenek és kiszámíthatatlanok az életfeltételek, melyek reánk várakoznak.

Miben bízunk, mire törekedjünk s miben reménykedjünk az új esztendőben?

Csak önmagunkban bízhatunk. A saját életrealitásunkban, okosságunkban, fegyelmességünkben, kitartásunkban. De ezekben megbízhatunk, mert a lefolyt huszonhárom esztendő megmutatta, hogy ezek az erkölcsi értékeink nem hagytak cserben a legsúlyosabb helyzetekben sem.

Csak önfenntartásunkra törekedhetünk, de erre teljes erőnkkel törekednünk kell. Nem szabad tehát csüggedten lehajtani a fejet, nem szabad kiejteni a kézből a mindennapi munka szerszámát, nem szabad szétfolyni, szétzülleni, elporladni engedni értékeket, melyek ránk vannak bízva s amelyeket hosszú évek, néha nemzedékek fáradságos munkája teremtett meg.

Reménykednünk pedig kell abban, hogy azok a magasabb szellemi és erkölcsi értékek, melyek ezideig mindenkor erősségeink voltak, nem fognak elhalványulni most sem. Gazdagság, befolyás és tekintély időlegesen megfogyatkozhatnak. Akik csak ezekben a külsőségek, anyagi erőforrásokban bíznak, könnyen tévedhetnek és gyakran csalódhatnak, mert ezeket tartósan senki sem láncolhatja le maga mellé, önzetlenség, komoly munka, szellemi felkészültség, tiszta erkölcsi felfogás, kitartás és összetartás azonban mindezeket pótolni és visszaszerezni tudja.

Bizakodva, emelt fővel nézhetünk az új esztendőbe, ha ezeket az erkölcsi értékeket ápolni, őrizni, érvényre juttatni törekszünk.

Ezekkel az érzésekkel kívánok magyar sorstestvéreimnek boldogabb újesztendőt.

Megjelent: Gyárfás Elemér: „Új esztendő küszöbén”. *Magyar Kisebbség*, XXI. évf., 1942/1. 1–2.

KUNCZ ALADÁR

TANÁR, KRITIKUS, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, ÍRÓ, SZERKESZTŐ, MŰFORDÍTÓ

(Arad, 1885. december 31. – Budapest, 1931. június 24.)

♦ „ERDÉLY AZ ÉN HAZÁM”

BOKA LÁSZLÓ

Erdély két világégés közötti irodalmi életének legfőbb napszámosa. Elkötelezett irodalomszervező, szerkesztő és műfordító, a kisebbségbe szoruló magyar irodalom szószólója, az összmagyar széppróza egyik jelese, mindezek fölött azonban erdélyiség és európaiság örök értékeinek és minőségének a hirdetője.

Édesanyját fiatalon elvesztette, őt és nyolc testvérét az édesapja nevelte. Kisgyermekkorát Aradon és Nagyváradon, ifjúkorát Kolozsváron töltötte, ahol édesapja, Kuncz Elek (1846–1915) tankerületi főigazgató volt. Családjuk a kolozsvári értelmiségi elithez tartozott, a család baráti köre javarészt egyetemi tanárokból állt. A szülői ház értékrendjét a klasszikus polgári eszmények, a humanizmus, az értékörző szabadelvűség és az európai műveltség igénye jellemezte. Az öt Kuncz-fiú egyikeként, akit édesapjuk értelmiségi pályára szánt, Aladár fiatalon megismerte a magyar és a világirodalom nagy műveit, írásaiért már gimnazista korában díjakkal jutalmazták. A kolozsvári piarista gimnázium tanulójaként kötött életre szóló barátságot Laczkó Gézával, akivel az érettségi után Budapestre kerültek, ahol Aladár a budapesti egyetem magyar–latin–görög szakos hallgatója (1903–1907), ezzel párhuzamosan az Eötvös Collegium tagja lett. Utóbbi olyan műhely és otthon volt, ahol az ott élők nem pusztán a szabad szellem és kritikai gondolkodás, hanem a rendszerezett tudás mindig megújulni képes útravalóját is megkapták. A párizsi École Normale Supérieure mintájára megszervezett intézményben Kuncz a közösségi nevelés pozitív példáin túl olyan tanároktól tanulhatott, mint Bartoniek Géza, Horváth János, Gombocz Zoltán, Alexander Bernát. Nagyrabecsült, legkedvesebb tanára, egyúttal példaképe mindazonáltal Riedl Frigyes volt, az ő szellemében írta pályadíjat nyerő doktori dolgozatát Toldy Ferencről 1907-ben, mindössze 22 évesen. E műve folytatásának szánta pár évvel később a nagyobb lélegzetű, érettebb és igényesebb *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című nagymonográfiáját, mely akadémiai pályaműnek készült, mindazonáltal egészen 2018-ig kéziratban maradt. Riedl hatása – s közvetetten általa Hyppolite Taine irodalomszemlélete és történelemfilozófiája – pályája elején egyéb írásain is érezhető: esszészerű szintéziseiben, korai értekező műveiben az elemzett szerzők korát, életét és környezetét is felvázolta, de azt a modernebb esztétikákkal is ötvözte. Mindemellert az ifjú, értekező Kuncz mindig nyitottnak mutatkozott a komparatív elemzések, az összehasonlító irodalomtörténeti módszerek kiaknázhatósága irányában, főként, amikor nagyobb összefüggéseket kellett tárgyalnia

elméleti síkon, vagy épp a modern lélekrajz kapcsolódási pontjait kívánta kihangsúlyozni.

Rögtön az egyetem elvégzését követően a fővárosban kapott állást, magyar–latin–görög szakos tanárként tanított az Erzsébetvárosi Állami Főgimnáziumban. E tevékenységével egy ideig párhuzamosan alakult irodalomtörténeti, sőt, szépírói munkássága is. Már pályája legelején is megnyerő, „elegáns, halk jelenség”, „vonzó társasági ember”, akin „jó gyermekszoba érzett” – ahogyan Schöpflin Aladár jellemezte őt visszaemlékezésében.¹ A fiatal tehetségre a *Nyugat* is korán felfigyelt, a lapnak 1909-től lett munkatársa. Kezdeti tanárportréi mellett számos recenziót, műelemzést s néhány elbeszélést is közölt a lapban. Ugyanekkortól nyarait többségében Párizsban töltötte. A franciaországi vakációk egyúttal tanulmányutak is voltak számára, a tájékozódás és eszmélés kettős örömeivel. A francia kultúra híve – akárcsak a szintén nyarakat ott töltő Benedek Marcell vagy épp a jó barát Laczkó – valósággal beleszeretett a világ akkori kulturális fővárosába.

1911-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja lett, de a felsőoktatásban, illetve akadémiai területen egyelőre nem sikerült elhelyezkednie. A Főgimnázium, ahol taníthatott meglehetősen szürke, a pedagógiát, módszertant illetően maradi közeggel szembesítette a fiatal, ambiciózus tanárt, aki itt testközelből láthatta a kor iskolarendszerének válságát, miközben családi kötelekeiből, édesapja révén ismerte annak minden ballasztját, ezért már igen fiatalon halaszthatatlan iskolai reformra törekedett. Egyik vezéregyénisége lett annak a tanárgenerációnak, amelynek tagjai valódi reformokat hirdettek, minőségi és élményszerű irodalomoktatást akartak az ifjúság (és általuk az ország) felemelésére. A pedagógia és az irodalomtörténet mellett a zene, az államügyek, valamint a szociológia kérdései is érdekelték, de a színház sem maradt látókörién kívül. Írásait később az *Auróra* és a *Népszava* is közölte, 1913-ban előadásokat tartott a Társadalomtudományi Társaság szabad iskolájában, belépett a Martinovics szabadkőműves-páholyba, bizonyos mértékig részt vett a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt megalakításában is. Utazásai és Franciaország különböző vidékein töltött nyári szabadságai tragikusan végződtek. 1914-ben az első világháború kitörése is egy franciaországi faluban érte, még megkísérelt hazatérni, de csak Párizsig jutott, s mint ellenséges ország állampolgárát, internálták. 28 esztendő volt ekkor. A Monarchiából több társával együtt ún. civil internáltként közel öt évig Noirmoutier, majd Île-d’Yeu foglya lett. Ezen fogságban töltött éveket írja majd meg remek arányérzékkel és epikai hitellel későbbi remekművében, a *Fekete kolostorban*, amelyet számos európai nyelvre lefordítottak.

Hazatérve 1919-ben kaotikus világban találta magát. A háború vége, az éhínség és a forradalmak, majd a trianoni diktátum borzalommal töltötte el, a csonka-magyarországi világban nem találta helyét. Egy ideig ismét tanított Budapesten,

¹ Schöpflin Aladár: „A magyar irodalom története a XX században”. *Nyugat*, Budapest, 1937. 206.

a *Nyugat*ban is újra közölt írásokat, 1920 után is kitartott a lap osváti és főként babitsi eszmevilága, annak hagyományörző modernsége mellett, akkor, amikor a lapot több irányból támadások érték. Ugyanakkor irodalmi szerkesztője lett az *Új Magyar Szemle* és az *Auróra* című folyóiratoknak.

Pesten nem találja sem helyét, sem életcélját, 1923-ban úgy dönt, hazatelepszik Kolozsvárra. Ún. „toborzóleveleivel” a legjobb tollakat vonzotta maga köré, miközben a kolozsvári *Ellenzék* irodalmi rovatának szerkesztőjeként kezdett hozzá a kisebbségbe került erdélyi magyarság szellemi életének – a tagadás és a letargia éveit követően – a holtpontról való elmozdításához. 1926-ban Bánffy Miklóssal és Kemény Jánossal a marosvécsi kastélyban megszervezte az erdélyi írók nyaranként összehívott munkaközösségét. E kulcsfontosságú találkozók, melyeket Babits „plein air írói parlamentnek” nevezett, Kuncz halála után is, egészen 1944-ig az eredeti szellemben folytatódtak. Döntő szerepe volt a helikoni gondolat kiteljesítésében, az irodalmi transzszilvanizmus hangsúlyosan minőségelvű kidolgozásában s a két világégés közötti erdélyi magyar irodalom gyakorlati eredményeinek, a művek mellett az intézmények (így az Erdélyi Szépművészeti Társaság, a helikoni munkaközösség és 1928-tól annak havi folyóirata, az *Erdélyi Helikon*) létrejöttében. Az *Ellenzék* mellett – a jó barát Áprily Budapestre költözése után – 1929-től haláláig az *Erdélyi Helikon* szerkesztője volt. Meggyőződéssel vallotta, hogy az erdélyi magyarság számára a megmaradás záloga a minőségelvekben, a műveltségben és igényességben, az európai humanista értékeket megújítani képes regionalitásban keresendő. Irodalomszerkesztői gyakorlatában főként a *Nyugat* esztétikáját honosította meg, eszményei a liberalizmus, a politika zajától távol tartott tiszta irodalom és az európai művészi színvonal voltak, mellettük azonban kiemelt szerep jutott a Kuncz-féle hangsúlyos erdélyiségnek, mely nem kényszerűen elválasztóként, megkülönböztetőként, hanem az összmagyar irodalom- és kultúraegységben fontos színeként, egyedi jellegként jelentkezett. Olyan értékőrző regionalitásként, amelyből az összetört, megcsúfolt európai értékek cserépdarabjai újra összeegyeztethetőek, nemzeti, legfőképpen nacionalista elvek és országhatárok felett. Az ellenfél, az 1920-as évek végén Kunczcal több ízben irodalmi és világnézeti platformokon is vitázó Gaál Gábor is kénytelen volt elismerni pár évvel később, hogy ez az utolsó 7-8 esztendő, amíg halála előtt Kuncz Erdélyben ténykedett: ez volt „élete esszenciája”.

Elsődlegesen az ő nevéhez fűződik az erdélyi gondolat, az irodalmi transzszilvanizmus megteremtése, annak egyik szülőatyjaként kulcsszerepet játszott Erdély szépiróinak egy platformon történő összefogásában. Kiváló diplomata, a politikai és irodalmi oldalakat is egybebekítetni tudó egyén volt, igazi „literary gentleman”, akinek szerepköre – erudíciója, kiterjedt kapcsolati hálója és lényeglátó elemző készsége okán is – a jó helyzetfelismerő reálpolitikustól a tudatos irodalmi kanonizátorig terjedt. Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, Dsida Jenő s sok egyéb erdélyi szerző felfedezője, útjának, pályájának egyengetője, Jékely Zoltán egyik példaképe és mentora volt. Korai értékelése a javarészt akkor még ismer-

retlen Áprily Lajosról is azt mutatja, hogy a kulturális tradíció megkerülhetetlen tényezői közt a klasszikus irodalmi modernség folyományaként képzelte el a legfontosabb korabeli erdélyi szerzők líráját, ugyanakkor ezzel is a mindenkori magyar irodalmi, szellemi egységet és közös kulturális emlékezetet kívánta hangsúlyozni. Erdélyiségét eleve nem önmagában hangoztatandó üres frázisnak, hanem komoly, az időök szavának megfelelő, aktualizált tartalommal megtöltendő értéknek gondolta. A prózában kiemelt fontosságúnak mondta az új erdélyi prózaszerzőket, köztük a székely írókat, akik a teljes magyar nyelvterületnek is új, maradandó színeket tudtak adni. Kidolgozott transzszilván szemléletében ez az erdélyiség valós történeti értékekkel és eltörölhetetlen múlttapasztalattal rendelkezett, amelybe kapaszkodni lehetett, de megnyugodni nem: az üres szópuffogatások és romantikus nagyotmondások helyén Erdély lakosaira, magyar közösségére – a közeljövőt tekintve ugyanis – minden korábbinál nagyobb kihívások vártak. Kuncz ebben vállalt mérhetetlenül fontos szerepet a két világégés közt: az irodalmi közönség közösséggé kovácsolásában.

Mindezért sokszor saját írói ambícióit is háttérbe szorította, ha kellett, a pálya eleje óta benne élő prózaírókat sokáig zárójelezte. Talán ezért gondolhatták úgy kortársai közül többen is elég sokáig, hogy íróként „inkább a tervek és az álmok embere, mint az alkotó munkáé”² Amikor aztán megjelent önéletrajzi ihletettséggű regénye, a Noirmoutier kolostorában és Yeu szigetén töltött közel ötévnyi fogság emlékeit feldolgozó *Fekete kolostor*, egy csapásra megértette környezete is, hogy sokáig kellett érlelnie önmagában e cipelt terhet, míg megtalálta a kellő, hiteles és maradandó formát, de ebben a sokszor több ember számára is elegendő feladatkörei is akadályozták. Noha publikált belőle néhány részletet a *Nyugat* és az *Erdélyi Helikon* hasábjain is, a máig fő művének tartott regényt csak korai halála előtt fejezte be. A 20. századi magyar szépprózában önéletrajzi és történelmi emlékirat kettősét ilyen sikerrel senki sem oldotta meg Kuncz előtt. A művet igényes epikai kompozíció és fiktív elemek teszik valódi regénnyé, mely ugyanakkor vádirat is az erőszak és zsarnokság ellen, humanista tiltakozás az embernyomorító háború ellen. Pesti kórházi ágyán még láthatta nemcsak művének kefelenyomatát, hanem mellette Babits Mihály rangos értékelő kritikáját is.

Az etika adta belső szabadság és a bennünk hordozott börtönök ballasztja természetesen a háború borzalmi után is foglalkoztatták Kunczot. Mint említett regényében ő maga írta: „Annyi börtön van a világon, amiről az emberek nem tudnak, talán még azok sem, akik magukban hordozzák”. Többek között Gobineau, Proust, Anatole France és Maupassant műveit fordította magyarra, az értekezők közül Taine-t is természetesen, szemléletére Bergson filozófiája és Romain Rolland humanizmusa egyaránt hatott. A *Fekete kolostor* írójának emberszeretete azonban már távol áll a háború előtti ábrándos humanizmustól. Ő – amint visszaemlékezésében Vita Zsigmond 1939-ben is kifejtette – „a szen-

² Schöpflin Aladár: „A fekete kolostor”. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. június 7. 8.

vedésben vergődő emberben ismerte fel testvérét, és mélyen keresztény hittel látta meg a nyomorúságban felénk hajló isteni kegyelmet.³ Ezzel az „áldozatos életet kívánó hittel” tért haza, s alkotott Erdélyben. Minden pátosz nélkül állítható, hogy Kolozsvárra való visszatérése, az ott töltött gyümölcsöző évei, „a csöndes vezérkedés” leginkább a lemondás és a hivatásvállalás időszaka volt. Az erdélyi irodalmi élet irányítása nagy áldozatokat követelt ugyanis, mely mind Pesttől (ahol ekkor már testvérbátyja is élt) s a magyar fővárosban való szerepléstől, mind a szépirodalmi alkotómunkától távol tartotta. „Szerepe a figyelés, válogatás, tanácsadás, irányítás lett.”⁴ Babits korán, már 1923-ban egy rövidke levele egyik sorában azt írja az *Ellenzékhez szegődő Kuncznak*: „örülök, hogy ezt az ügyet átvetted! Fontos dolgot kitűnően fogsz csinálni.”⁵ Nem véletlen, hogy később az *Erdélyi Helikont* szerkesztő Kuncz rögvest elvi iránymutató írást kért Babbitstól az egyetemes magyar irodalmi szemlélet, a regionális tendenciák és európaiság viszonyáról. 1929 őszén többször sürgette is Babitsot egy nagyon fontosnak érzett elvi cikk megírására, miközben újra és újra megfogalmazta alap-tételét: „Valahogy úgy érzem, hogy éppen ebből a szerény erdélyi folyóiratból talán meg lehetne indítani a tisztességnek és tisztaságnak olyan hangját, amelyre ma a magyar irodalmi élet minden vonalán nagy szükség volna. [...] Lassanként egy egész sajtóságos összetételű folyóirat alakulna így ki, de szerintem szükséges tükörképe volna annak a szellemi szétdaraboltságnak s egyben egységesítő törekvéseknek is, melyek ma a magyar szellemi életet jellemzik.”⁶

Kuncz az erdélyi magyar irodalmat történelmi műhelynek és lehetőségnek tekintette, a megértés és együttműködés lehetőségének. A két világháború közötti erdélyi magyarság kulturális életében Bánffyval és Makkai Sándorral közösen talán a legfontosabb szervezői szerepet töltötte be. Mindhárman a kezdetektől a pártokon, az ideológiákon felülemelkedést tudatosították, hitet téve a szellem, az erkölcs magasabb és egyetemes érdekeinek szolgálata mellett, a *Helikon* nevében is szembeszegezve ezt az újfajta humanista hitvallást az alacsonyrendű törekvéseket szóhoz engedő zűrzavaros világ többirányú, de a korban legfőképp az utód-államok nacionalista fenyegetéseivel. Kuncz korán, Kolozsvárra érkezése után egyik újságcikkében fejtette ki szükségszerű apolitikusságát, mely a jövő meghirdetett programjaként is olvasható: „Bármilyen irányú politikai szellemet is képzeljünk el – írta cikkében –, az mindig szöges ellentétben áll az irodalmi szemlélettel. A politika egyszerűsíti, uniformizálja az életet, az irodalom annak éppen sokféleségét és összetettségét hangsúlyozza. A politika, ha vezetni akarja az embert, kénytelen absztrakttá változtatni; az irodalom még a fogalmiságot is

³ Vita Zsigmond: „Kuncz Aladár”. *Erdélyi Helikon*, 1939. 669–688.

⁴ Uo.

⁵ Lásd Babits Mihály és felesége levelét Kuncz Aladárnak. In: Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. S. a. rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. Kriterion. Bukarest, 1982. 39.

⁶ Lásd Kuncz levelét Babits Mihálynak. In: Marosi Ildikó (szerk.): *A Helikon és az Erdélyi Szépművéses Céh levelesládája (1924–1944)*. Kriterion. Bukarest, 1979.

csak megérezkítve tudja visszaadni. A politika mindig érdekeket szolgál; az irodalom megbukott, ha nem tud az érdekek fölé emelkedni... Az egészséges kritikai szellemet majdnem mindenik államban megfertőzte a politika, melynek hatásai az irodalomra beláthatatlanok, ha a tiszta, autochton irodalmi szellem nem épül öntudatra és nem szorítja vissza a politikát határai közzé. A világnézetileg vagy politikailag szétválasztott íróknak ma össze kell fogniuk az irodalom megmentésére.”⁷

Lakatos Imre (Kuncz fogolytársa, internálásának az erdélyi írók között egyetlen tanúja) jegyezte fel jelleméről, személyéről, hogy „idegenkedéssel viselkedett a világnézetek által korlátolt emberek iránt [...] nem volt hajlandó kedvükért józan kritikáját igába hajtani. Emellett azonban hallatlanul megértő tudott lenni az ellenkező véleményekkel szemben is.” Szerkesztőként tudatosan akarta az érlelő vitákat előmozdítani, melyek a rangos, eleven irodalmi élethez felfogása szerint esszenciális jelentőségűek voltak. Nevéhez köthető többek között a *Vallani és vállalni*-ankét is az elsekélyesedő történelmi regények divatja kapcsán, a jelen helyett a múltba fordulás veszélyeivel szemben. Nem volt kritikusként sem hadakozó természet, igazi műformája az esszé volt, ámde remek szemmel és hatalmas erudícióval tapintott rá a dolgok lényegére, finom elemzései elegáns sorokban összegződtek s mindig egyetemes távlatokra tekintettek. Kuncz emléke és életműve előtt méltó módon ma is csak e nyitottság, kritikai szigor, komparatív szemlélet, szakmai erudíció és végtelen alázat tudatában tisztelgethetünk. Az erdélyi gondolatról szóló utolsó nagy tanulmánya 1928-ban az erdélyi irodalom jellegének, kialakulási fázisainak, rétegződéseinek máig érvényes összefoglalása.

Az *Erdélyi Helikon* 1931. augusztus–szeptemberi, immáron Kuncz Aladárt búcsúztató emlékszámában olvasható írások a barátok és írotársak személyes veszteségei mellett arra is emlékeztetnek, amit Reményik Sándor így fogalmazott meg a 6. marosvécsi találkozón: „amit egyetemesen veszítettünk benne: irodalom, kisebbségi élet, magyarság, Erdély”.⁸ Valóban. Sokatmondó, hogy amikor a helikoni tömörülés meghirdette híres pályázatát a *Magyar irodalomtörténet* megírására (amelyet közismerten Szerb Antal remek munkája nyert el 1932-ben), Kuncz „egyik legkedvesebb terve” valósult meg. Az eredményhirdetésekor ugyan ő már nem volt az élők sorában, a nyertes munkához előszót író Makkai Sándor mégis kegyes kötelességként, Kuncz „nemes adományaként” írt a pályadíjról, hiszen a *Fekete kolostornak* ítélte harmincezer lejes Irodalmi Nagydíjat annak szerzője nem vehette át, így összegét az általa mindvégig szorgalmazott, oly fon-

⁷ Kuncz Aladár: „Irodalmak kálváriája. Irodalom és politika”. *Ellenzék*, 1923. szeptember 16. 9.

⁸ Lásd erről többek között Kántor Lajos: Játék vagy program? In: *Kuncz Aladár emlékezete*. S. a. rend. Pomogáts Béla. Polis. Kolozsvár, 2013. 312–331.

tosnak mondott pályázat díjkeretéhez csatolták, bizonyosságul, hogy Kuncz Aladár „ezáltal is, holta után is beszél”.⁹

Az első dokumentumcsoport Kuncz saját tanulmányainak, fontosabb értekező írásainak részleteit, illetve egy vele készített budapesti interjú tár elénk, mely írások híven tükrözik hitét az európai értékekben és az összmagyar kultúrában, ugyanakkor a regionális erdélyi irodalmi sajátosságokban, elkötelezettségét az erdélyi gondolat, a transzszilvanizmus iránt.

A második dokumentumcsoport korabeli levelekből válogatva mutatja irodalomszervezői készségeit s elismertségét kortársai között, ugyanakkor arra is rávilágít, hogy Kuncz a „térkép szerinti ország” szétszabdaltsága ellenére mindvégig a babitsi „lélek szerinti országban” gondolkodott, s az általa szerkesztett *Erdélyi Helikon* révén a *Nyugat* esztétikai mércéjét, haladó szellemiségét és kritikai nívóját akarta az erdélyi irodalmi keretekben is alkalmazni. Egy Bánffy Ferenchez szóló kevésbé ismert levele a szörnyű fogsági élményből születő remekmű műhelytitkaiba avat be bennünket.

Az utolsó dokumentumcsoport, két visszaemlékezése a búcsú fájdalmában született, egyrészt azt az óriási űrt érzékelteti, amelyet halálával maga után hagyott, másrészt arra a küldetésre és tudatosan vállalt áldozatra mutat rá, amelyet óriási teherbírással élete utolsó szakaszában az erdélyi irodalmi élet érdekében kifejtett.

KUNCZ ALADÁR FŐBB MŰVEI

Toldy Ferenc. Monográfia. Stephaneum Ny. Budapest, 1907.

A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta. 2017-ig kéziratban maradó monográfia. Első közlését lásd Boka László – Rózsafalvi Zsuzsanna (a szöveg gondozta, szerk.): *Monográfiák*. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2017. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV./

Thököly a magyar irodalomban. Fritz Ny. Budapest, 1914.

Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. 1–2. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1931.

Felleg a város felett. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1931.

Filep Tamás Gusztáv – Varga Ágnes (szerk., a szöveg gondozta, s. a. rend.): *Egy márványdarab*. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2015. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II./

⁹ Makkai Sándor: Előszó. In: Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. 1934. 9. kiadás. Magvető. Budapest, 1997. 8.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Babits Mihály: „Fekete kolostor”. *Erdélyi Helikon*, 1931. 419–421.
- Schöpflin Aladár: „Fekete Kolostor”. *Nyugat*, 1931/12. 825–826.
- Kosztolányi Dezső: „Kuncz Aladáról és könyvéről”. *Nyugat*, 1931/12. 819–823.
- Vita Zsigmond: „Kuncz Aladár”. *Erdélyi Helikon*, 1939/10. 669–688.
- Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Monográfia. 2. jav., bőv. kiad. Kriterion. Kolozsvár–Bukarest, 2001. /Kriterion közelképek/.
- Pomogáts Béla (s. a. rend.): *Kuncz Aladár emlékezete*. Tanulmányok, versek, emlékezések. Polis. Kolozsvár, 2013.
- Boka László – Brok Bernadett (szerk.): „A nekifeszült mentő akarat” – *Kuncz Aladár emlékkonferencia*. OSZK – MMA Kiadó. Budapest, 2019.
- Jeney Éva: „Mi is ez a könyv?” Regény! In: Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából*. A szöveget gondozta, s. a. rend. Jeney Éva. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2014. 5–29. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái I./
- Filep Tamás Gusztáv: „Egykönyvű író-e Kuncz Aladár?” In: Filep Tamás Gusztáv – Varga Ágnes (szerk., a szöveg gondozta, s. a. rend.): *Egy márványdarab*. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2015. 5–20. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II./
- Juhász Andrea: Regénytrilógia töredékekben. In: Kuncz Aladár: *Felleg a város felett*. A szöveget gondozta, s. a. rend. Juhász Andrea. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2016. 5–28. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái III./
- Boka László: A szintézisíró, ifjú Kuncz Aladár. In: Boka László – Rózsafalvi Zsuzsanna (a szöveg gondozta, szerk.): *Monográfiák*. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2017. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái IV./
- Filep Tamás Gusztáv – Juhász Andrea: A Nyugattól a „világfigyelő tetőig”. In: Filep Tamás Gusztáv – Juhász Andrea (a szöveg gondozta, s. a. rend.): *Kritikák, portrék, tanulmányok I*. Kriterion – Országos Széchényi Könyvtár. Kolozsvár–Budapest, 2019. 5–23. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái V./

FORRÁSOK

1.

Erdély irodalmi reneszánsza
Beszélgetés Kuncz Aladárral
Budapest, 1928.

[...] Az összeomlás után az erdélyi irodalom ügye reménytelennek látszott. Elszakadtunk Budapesttől, a magyar szellemi élet középpontjától, s a békevilág ideológiája szerint nem várhatott más sors reánk, minthogy végleg elposványosodjunk, begyepesedjünk... A békevilágban minden tollforgató Pestnek írt, és Pesttől várta a babért. Aki nem tudta kiverelkedni magának, hogy Pest elismerje, hogy pesti írónak tekintsék, hogy pesti kiadók jelentessék meg a könyveit, az nem számított írónak, az halála napjáig műkedvelő, dilettáns, vidéki különc maradt. A háború utáni első esztendőkből azonban különös jelenségek mutatkoztak.

Budapest a trianoni határokon belül is veszített a jelentőségéből. Megmaradt ugyan az állami, sőt a szellemi élet középpontjának továbbra is, de előbb a politikában, majd a szellemi életben egyre jobban érvényre kezdett jutni a magyar vidék befolyása. Ránk, akik távol éltünk a magyar kultúrélettől, s csak közvetve értesültünk arról, ami odahaza történik, ez a jelenség kétféleképpen hatott. Egyrészt, mint a magyar kultúra régi munkásainak, fájlalnunk kellett a magyar kultúra elvidékieződését, másrészt azonban visszanyertük önérzetünket. Nem igazodhattunk Budapest után, mert elvesztettük vele való kapcsolatunkat, de másrészt nemigen volt mi után. Élünk meg a magunk erejéből – mondtuk –, vessük meg gyökerünket ott, ahol vagyunk, s ha már kapcsolódunk valahova, kapcsoljuk bele magunkat Erdély régi magyar tradíciójába, folytassuk azt a kultúrát, amelyik oly soká élte a maga termékeny, önálló életét az általános magyar kultúra szélesebb keretében.

[...] Magyarországon az irodalom, ahogy ti mondjátok: kettészakadt. Azokat az eszméket, amikről beszélünk, csak egy független és elfogulatlan, illetve minden tekintetben csak a saját lelkiismerete után induló írói nemzedék fejezheti ki. Szükséges az is, hogy az írónak tekintélye legyen; hogy figyeljenek a hangjára: ez a feltétele annak, hogy kiszabaduljon szubjektivitásából, hogy érezze: a közösség dolgával állok elő...

Nos, Erdélyben nincsenek „hivatalos” írók és nincsenek államilag jóváhagyott „gutgesinnt”¹⁰ ideológiák. Van ellenben írói felelősségérzet és irodalmi köztudat. A kisebbségi állapot természetes következményeképpen az erdélyi író misszióknak érzi hivatását, mert hiszen nyelvében él a nemzet, az olvasó pedig nemzeti ügynek az irodalom megbecsülését és támogatását.

Mínt hogy az erdélyi magyar kultúra semmiféle állami támogatásban nem részesül, a művelődés és a közoktatás az egyházközségek státusát terheli. A magára ébredő erdélyi irodalom első dolga az volt, hogy ez alól az utolsó gyámság alól is felszabadítsa magát. Ismét hangsúlyoznom kell: az irodalom csak akkor teljesít kultúrmissziót, ha a maga sajátos célkitűzéseit szabadon követheti, s nincs lekötve semmiféle politikai vagy vallási doktrínához. Az az erdélyi írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien.

[...]

– *Az erdélyi Helikont Pesten is emlegetik. Kérlek, magyarázd meg közelebbről, mit értsünk rajta?*

– A Helikon az erdélyi magyar írók szindikátusa, vagy még helyesebben, akadémiaja. Jelenleg 28 tagja van, akik meghívással egészítik ki egymást. De ez a 28 tag már körülbelül Erdély minden számottevő íróját kimeríti.

– *És mi a Helikon célja?*

¹⁰ Jóindulatú; itt valószínűleg jámbor értelemben.

– A Helikon erkölcsi testület. Évi összejöveteleinken megbeszéljük egymással a kultúrával és az irodalommal kapcsolatos összes aktuális kérdéseket, kötelező határozatokat hozunk, amelyeknek minden egyes kartársunk érvényt tud szerezni azon a szűkebb területen, ahol működik. Így vitattuk meg legutolsó összejövete-lünkön a népnevelés ügyét, a szabadlíceumok problémáit, elhatároztuk, hogy Erdélyben kamara-szintársulatot szervezünk, s egyben rendeztük az írói honorá-riumok ügyét is.

[...]

– *A Helikon szelleme pedig mindamellett demokratikus?*

– Demokratikus és szabadelvű. Hogy Erdélyben mennyire tiszteljük az egyéni vélemény szabadságát, arra csak két példát hozok fel. Mikor Makkai Sándor püs-pököt, a bátor hangú Ady-tanulmány szerzőjét több oldalról méltatlanul megtá-madták, Erdélyből legkonzervatívabb és leghazafiasabb költőnk, Reményik Sándor sietett a védelmére. De nem maradt el mögötte a népmesék bűbájos öreg barátja, Benedek Elek sem, aki még élesebb hangú nyilatkozatban foglalt állást a szájaskodókkal szemben.

– *Kik a Helikon legjellegzetesebb írói?*

– Elsősorban Áprily Lajos, aki egyúttal Erdély reprezentáns költője. Vadá-szember, turista, a havasok és a szűz természet embere. Számunkra körülbelül ugyanaz a jelentősége Áprilynak, mint a szlovenszkoói magyarság életében Mécs Lászlónak. Magyarországon is jól ismerik immár Gulácsyné Pálffy Irént,¹¹ akinek a *Fekete vőlegények* című történelmi regénye tavaly nagy könyvsikert aratott. Én a *Hamueső* című regényét tartom legsikerültebb művének, amelyben ez a zseniális asszony Erdély paraszti és kispolgári társadalmát írta meg. Igen jelentős ígélet, sőt már több annál: talán Erdély legjellegzetesebb, legegényibb hangú írója a székely Nyirő József a *Jézusfaragó ember* című művével. Nyirőnek főleg stílusa utánozha-tatlan: valami claudeli miszticizmus árad belőle, persze székely primitivitással és naiv furfanggal keverve. Nem akarlak nevekkel és jellemzésekkel fárasztani. A székely csoportról különben órákig beszélhetnék neked. Sipos Domokosról, aki valósággal Keller Gottfriedje a maga kis világának, Tamási Áronról, az Amerikát megjárt falusi góberól, vagy egész bensőségesen Berde Máriáról, a marosvásárhelyi költőnőről, aki újabban regényeket is ír. Talán jobban érdekel, hogy a homéroszi játékok mintájára bevezettük 1924 nyarán az irodalmi olimpiászt. Négy város: Arad, Temesvár, Marosvásárhely és Nagyvárad versengett egy zsűri előtt egymással az irodalmi elsőbségért. A küzdelemből Marosvásárhely került ki győztesen. S most jut eszembe: nem említettem Bartalis Jánost, a mi Francis Jammes-ünket, a szűzi egyszerűségű fiatal költőt, aki felesége 60 hold földjén gazdálkodik, s ott írja elragadó verseit. Nem sorolhatok fel mindenkit, mert nagyon gazdagok vagyunk...

Megjelent: *Literatúra*, Budapest, 1928/1. 16–18.

¹¹ Helyesen: Pálffyné Gulácsy Irén, aki írói nevén P. Gulácsy Irénként ismert.

2.

Erdélyi irodalom
Budapest, 1923.

Tisztán irodalmi szempontból erdélyi irodalomról nem beszélhetünk. A magyar egységes irodalmi öntudat már réges-régen magába szívta azokat a külső és belső sajátosságokat, amelyek Heltai Gáspárnál, Apor Péternél, Kemény Jánosnál és Bethlen Miklósnál föltűnően megvannak, viszont Jósikánál és Kemény Zsigmondnál már alig érezhetők. Az erdélyi különleges néplélek megnyilatkozásai irodalmunk fejlődésébe sok új árnyalatot, sok színgazdagságot hoztak, de sem mint tárgy, sem mint műforma vagy nyelvezet többé magyar író erdélyivé nem különítenek el. Ki mondaná például Ady Endrét erdélyi költőnek, noha erdélyi származású, s költészetén éppúgy, mint lírai egyéniségén, nyilvánvalóan él a Szilágyság lehelete? Ezzel szemben nehezen tudnék erdélyibbet – természetesen a művészet tárgyilagossá tisztult fokán – elképzelni, mint Babitsnak Fogarason írt kötetét, a *Herceg, hátha megjön a tél is!*-t, vagy mint Bartók pompás kis zenei képét: *Este a székeleyknél*, holott Babits és Bartók erdélyieknek semmiképpen sem mondhatók. Az egységessé fejlett ízlés irodalmunkból a vidékiességet végleg kiküszöbölte, s ha íróink, művészeink élnek is vele, most már csupán művészi, légkörérzékítő eszköznek tekintik.

És mégis kell erdélyi irodalomról beszélnünk. Erdély ma nemcsak a magyar államéleti, hanem a szellemi és irodalmi egységből is elszakítva, rövid idő alatt saját műveltségnek alapjait volt kénytelen lerakni. Ebben segítségére voltak múltjának hagyományai is. Legtöbb iskolája s nem egy Unió¹² előtti műveltségintézménye, amely a háború előtt a központosított szellemi áramlatok idejében jelentőségét vagy létjogosultságát elveszítette, a mai nehéz megpróbáltatások között ismét megébredni kezd, s a múltból megőrzött kereteket élő-eleven tartalommal tölti ki. Az irodalmi társaságok megkezdik működésüket; az Erdélyi Múzeum,¹³ mihelyt önrendelkezési jogát visszanyerheti, bizonyára elsőrendű tényezője lesz az erdélyi műveltségnek; mellette új életre kelt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum,¹⁴ s teljesen új átszervezéssel munkához láttak a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság,¹⁵ az aradi Kölcsey- és a marosvásárhelyi Kemény Zsig-

¹² A törökök kiűzése után a terület közvetlenül Habsburg-igazgatás alá került mint Erdélyi Nagyfejedelemség. A szabadságharc idejét leszámítva csak az 1868. évi XLIII. törvény értelmében vált ismét Magyarország részévé.

¹³ A neoabszolutizmus idején, 1859-ben, főleg Mikó Imre szervezése folytán létrejövő Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), amely 1949-ig működött, majd 1990-ben újraindult.

¹⁴ Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília alapította 1875-ben, mai épülete 1911–1912-ben épült, Kós Károly tervezte.

¹⁵ 1888-ban alakult meg Bartha Miklós és Petelei István kezdeményezésére, neve 1923-ban megváltozott: Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. Az első világháború előtt és a kisebbségi korszak kezdeti éveiben a konzervatív-akadémikus irodalomeszményt képviselte.

mond-egyesület.¹⁶ Az irodalmi élet élénkségét mutatják a folyóiratok is, amelyek közül azonban nem egy, sajnos, hamar megszűnt. A rövid életű Zord Idő, Napkelet, Tavasz és Magyar Szó után magasabb irodalmi célokért küzdő folyóirat csupán egy maradt: a Reményik Sándor és Walter Gyula szerkesztésében megjelenő kolozsvári Pásztortűz.

[...] Az elszakadásnak azonban nemcsak az erdélyi műveltség külső kereteire van hatása, hanem természetesen magára az irodalmi életet teremtő erdélyi lélekre is. Az előbb azt mondtuk, hogy formai szempontból nincs és nem is lesz erdélyi irodalom, mert a magyar irodalmi egységet többé semmiféle viszontagság szét nem darabolhatja. Belső, lélektani szempontból azonban azt látjuk, hogy nem is egy, hanem két erdélyi irodalom van kialakulóban. Két erdélyi irodalom van éppúgy, mint két Erdély: az egyik az önnön testrésztől elszakított anyaország Erdélye, a fájó emlékekből fölépített Álomország, amelyet a ránkszakadt barbár nemzetközi állapotok oly messzire toltak tőlünk, hogy képzeletünk szárnyain is alig érhetjük el: a másik a sorsukat vállaló magyar testvéreink tragikus Erdélye, olyan valóság, amely számukra mindennapi, képzeletükbe és lelki életükbe ezer gyökérrel belefogódzó élmény. Az egyik irodalomnak legfőbb határozó jegye az emlék, a távolság s a vágyakozás szivárványútja – egyetlen híd a két világ között. Amelyre a képzelet szívesen lép. Erdély létkérdése ebben az irodalomban is fölmerül, de csak úgy, mint kedves halottainké, akiknek egyéniségét, jelentőségét, igazi szépségeit valójában csak elvesztésük után értékeljük. Tudjuk, hogy ennek a halottnak lesz föltámadása, de az időpontot a mai változó időknek minden más kornál sűrűbb fátyola eltakarja előlünk. Ezért van az, hogy ez az irodalom – mint Móricz Zsigmond *Tündérkertje* is mutatja – inkább Erdély múltjával foglalkozik.

A másik irodalomnak, az erdélyiek irodalmának anyaga ilyen szivárványos ábrándkép nem lehet. Itt súlyos földrétegek alá rejtett gejzirként kell az irodalmi megnyilvánulásoknak előtörniük olyan talajból, amelyet vak ösztönök és kérlelhetetlen életerők szövedéke alkot. Nekünk Erdély a messzeség távlatán föltűnő kép, amelyet az emlékezés könnyen összhangba rendez, nekik kialakulásra váró életsors, egyéni életüknek történeti hivatássá való kiszélesedése, amely felett még mindig éberem virrasztanak a vérengző Európától föltámasztott rémlátomások: a világháború, a rabszolgabéke, a szétzúzott emberiségeszmény sötét foszlányai. E csodálatos szépségű országrész körül, amely világnézeti, vallásfelekezeti és nemzetiségi kérdéseknek mindenkor bölcs egyensúlyozója volt, most magasra nőttek a bércek. A társtalanná vált, magára hagyott erdélyi lélek mélységes katlanból szól hozzánk. Nem lehet csodálkozunk, hogy hangján zord végzetszerűség remeg át. Az egész erdélyi irodalomnak ez egyik legjellemzőbb tulajdonsága.

Megjelent: *Napkelet*, 1. kötet. 1923/1. 92–94.

¹⁶ Helyesen: Kölcsey Egyesület (1881–1948, illetve 1989 után), Kemény Zsigmond Társaság (1876-tól 1948-ig; a rendszerváltás után szintén újraindult).

3.

*Áprily Lajos**Kolozsvár, 1926. április 5.*

Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula és *A Holnap*-osok nélkül a mai erdélyi líra el sem képzelhető. Fontos ezt megállapítanunk akkor, amikor az erdélyi lírának általános magyar irodalomtörténeti jelentőségét keressük. [...] Az erdélyi lírát tehát nem szabad úgy fölfognunk, mintha az a háború előtt meginduló új magyar lírával szemben egy újabb mozzanatot, egy újabb előrelépést jelentene. Ezt a két költszetet nem lehet egymással szembeállítani, egyiket a másik előnyére vagy hátrányára kijátszani. Egy és ugyanazon költszettről van szó tulajdonképpen, egy közös lírai vegetációról, amelynek együttes fejlődését politikai, tehát irodalmi szempontból külső akadályok akasztották meg. Csak természetes volt, hogy amikor a modern magyar lírának ezt a dúsan termő földjét a politika felparcellázta, a magukra maradt részeken ugyanaz a vegetáció fejlődött tovább, s új létfeltételeihez képest csupán rendeltetésében, feladataiban és lokális színeinek erősebb kihangsúlyozásában változott. Azelőtt csak része volt egy gyönyörűséges parknak, most kicsiben egy egész park igényeinek kellett megfelelnie.

Megjelent: *Ellenzék*, 1926. április 5. 11–12.

4.

*Kemény János – Kuncz Aladárhoz**Kolozsvár, 1926. június 17.*

Kolozsvár, 1926. június 17.

Kedves Barátom,

minthogy szándékomban van nyaranként egy bensőséges írói csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-étől fogva egy három napig tartó irodalmi megbeszélésre. Ennek a vécsi első találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük, és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyen nagyon kérnélek, hogy még meg nem jelent verssel vagy novellával részt venni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk lévő baráti viszony megerősödésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. A magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünk reprezentánsait látom, jól érezzék

magukat. Nagyon kérlek, kedves barátom, hogy levelem vétele után azonnal értesíts, módodban lesz-e meghívásomnak eleget tenni!

Mindenesetre nagyon örülnék, ha házamat jelenléteddel megtisztelnéd.

Köszönt és elvár igaz barátsággal:

Kemény János

Ui. Érkezés Vécsre (Jeciu) július 14-én Székelykocsárd–Marosvásárhely–Szászrégen–Jeciu vonalon. Postacím: Brâncovenesti-Marosvécs. Jud. Mureș.

Megjelent: Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. S. a. rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyz. összeáll. Juhász András. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 82.

5.

Kuncz Aladár – Babits Mihályhoz
Kolozsvár, 1926. október 18.

[Kolozsvár,] 1926. október 18.

Kedves Barátom, nagy kéréssel kopogtatok Hozzád hosszú hallgatás után, s ez az volna, hogy légy szíves a karácsonyi magyar lapok számára írt cikkeid vagy novelláid egyikét másolatban az erdélyi Újságíró Almanach számára megküldeni. Ez az almanach e nemben az első lesz Erdélyben, s éppen azért azon igyekszünk, hogy ne csak az erdélyi irodalom, hanem az egyetemes magyar irodalom elismert értékei is reprezentálva legyenek benne.

[...] Az erdélyi Újságíró Almanachban megjelenendő cikketed tekintsd olyannak, mint amely bevezetné azt az ért, amely itt Erdélyben a magyarországi és a mi kis irodalmunk újabb belső és szoros kapcsolatát jelenti. Erről különben a budapesti könyveknek rendszeres és bő ismertetésével is gondoskodni fogunk, minthogy a könyveknek a behozatala most már könnyebbé vált. Ezért az, hogy úgy mondjam, irodalompolitikai célért is kérlek nagyon arra, hogy almanachunkat támogasd. Egyébként megismétlem azt, amit már élőszóval többször mondtam, hogy nagyon várunk itt Erdélyben, s meglátod, hogy ha eljössz, tejből-vajból fűrésztünk.

Igaz barátsággal üdvözöllek és válaszodat kérem sürgősen:

Kuncz Aladár

Megjelent: Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. S. a. rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyz. összeáll. Juhász András. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 89–90.

6.

*Tíz év*¹⁷*(részletek)**Kolozsvár, 1928.*

Kis időszak az az alig tíz év, amelyet az erdélyi magyar irodalom 1918 óta átfutott, s mégis kivételes figyelmet érdemel, és sok tanulságot kínál.

[...] Az erdélyi magyarságot a világtörténelmi fordulat a minden vonalon keresztülhajszolt központosítás akut korszakában szakította el anyaországától. A centralizáció szelleme az akkori magyar közélet többi ágai között uralkodó volt irodalmi életében is. Ez pedig annyit jelentett, hogy az irodalmi központjától elszakadt Erdély ezelőtt tíz évvel úgyszólván minden alapot nélkülözött, amelyen irodalmi életét megindíthatta volna. Nem voltak könyvkiadói, folyóiratai, nem volt beszerezett olvasóközönsége, könyvterjesztése a legkezdetlegesebb állapotban sínylődött, s mindezek fejében nem voltak írói sem. Vagy helyesebben mondván, mindene, ami e tekintetben csak volt, az egy irodalmi központ napfényében kapott meleget és világosságot. Mihelyt ez a nap megszűnt rásütni, a fennálló keretek kihültek, és sötétségbe borultak.

Ilyen kedvezőtlen körülmények ellenére is alig telt bele három-négy év, s máris olyan irodalmi mozgolódások támadtak, amelyekről az ország határain túl is hallani lehetett. Emlékszem, abban az időben Budapesten tartózkodtam, s már Reményik és Áprily verskötetei a kezembe kerültek. Igaz, kis füzetek voltak csupán, egyszerű, szegényes kiállításban, de már bennük volt az erdélyi hang s a meginduló lendület vonala. Folyóiratok is keletkeztek: a Pásztortűz, a Napkelet s Osvát¹⁸ marosvásárhelyi Zord Időkje. Hallottunk Pesten Nyirő székely színekben gazdag írásairól, Berde novelláiról, Molter kritikáiról és Tompa¹⁹ komor zengésű dalairól. Irodalmi csatározások is folytak. Világnézeti programokról vitatkoztak az írók, hevesen polemizáltak egymással, mindezt talán a pesti csatározások visszhangjaként, de engesztelhetetlenség, meggyőzhetetlen elfogultság már akkor sem volt írásaikban.

Öt-hat évvel ezelőtt manifesztáltak már a fiatalok is. Tizenegyen álltak össze, s csoportosulásukban és írásaikban bizonyos, hogy volt belekapcsolódás a modern áramlatokba, és volt valamelyes helyi színezet is. Általában úgy bennük, mint az érettekben és elismertekben is kiérződött valamelyes belső antagonizmus, amely akkor a meginduló erdélyi magyar irodalom egy valóságos ellentétének visszhangja volt, s ez az irodalom hivatásának kétféle felfogásából származott. Egy oldalról az írók hevesen sorakoztak a nemzetközi színvonal és az autochton irodalmi szellem zászlaja alá. Az erdélyi sajtó európerjei és a Románia vendéglátását

¹⁷ Az 1928-ban elinduló *Erdélyi Helikon* első számának programadó vezércikke.

¹⁸ Osvát Kálmán.

¹⁹ Tompa László.

élvező emigráns írók Erdély területét alkalmasnak találták arra, hogy itt európai igényeket szolgáljanak, s frissen beáramoljanak a legdivatosabb irodalmi mozgalmakba, tekintet nélkül az itteni szükségletekre és sorsszerű rendeltetésekre.

A másik oldalon álltak azok, akik elsősorban az itteni viszonyokkal akartak számolni, akik tanárkarokban, irodalmi társaságokban összeszedték a még Erdélyben megmaradt régi reprezentánsait az irodalmi életnek, s kissé talán iskolás elképzeléssel, az alapkö lerakásától kiindulva rendszeresen hozzá akartak fogni az újjáépítéshez. A jó szándék itt sem hiányzott, de célkitűzéseit gyakran politikai vagy világszemléleti elfogultságok homályosították el, s ha a túlsó oldalon nem akartak az európaiság száz százalékából engedni, itt meg viszont túlságosan ragaszkodtak ahhoz, amit százszázalékos hagyománynak éreztek, holott a magyar irodalom egyetemes hagyományaiból csupán a háború előtti népies-nemzeti epigonkor dogmáira esküdtek.

[...] Maga az irodalom a két ellentétes felfogás között nőtt ki, s ha kezdetben talán egyik vagy másik fél befolyását éreztette is, abban a pillanatban, amikor a teremtés sugallatát meghallotta magában, már többé jelszókért küzdő táborokra nem volt osztható. Ma Erdélyben számottevő irodalmi felfogásbeli ellentétek nincsenek, mert van erdélyi irodalom, amelyben minden szándék, minden élet-szemlélet a művészet formáján át, tehát minden elméletnél manifesztálódó erővel nyilvánulhat meg.

Ha mármost ezt az alkotásokban megnyilvánuló erdélyi irodalmi ösztönt közelebről nézzük, azt állapíthatjuk meg róla, hogy az a maga egészében az addig némaságra kárhoztatott Erdély megszólaltatása. Tehát elsősorban reakció a háború előtti központosítás ellen, amelyben egész természetesen semmiféle erdélyi szubjektivizmusnak addig helye nem lehetett, míg a központi szellem hajszalcsövein át lényegesen át nem alakult.

[...] Mindezek a körülmények már önmagukban is eléggé megmagyarázzák, hogy miért lépett fel az erdélyi irodalomban egy bizonyos fajta regionális öntudat. Csak még jobban kidomborítja és aláhúzza e regionális jelleg keletkezésének szükségességét, ha e történeti kényszerűségen túl azokra az általános tünetekre gondolunk, amelyek egész Európában a túlságosan éles irodalmi központosításokkal szemben a regionális kultúrák megerősödésére mutatnak. Egyetemes visszahatásról van szó, amelyben az érzékeny irodalmi felületek talán a jövő Európáját tükrözik előre.

[...] Mikor azonban a regionális vonásra rámutatunk, korántsem akarunk azoknak véleményéhez csatlakozni, akik az erdélyi irodalomban szakadárságot, az egyetemes magyar irodalom hagyományaival való szembeállást állapítanak meg. Az ilyenféle beállítások a retorikai rémlátások birodalmába tartoznak. A valóság azt mutatja, hogy soha még a legfiatalabb és legrajongóbb „transzszilvánistának” sem jutott eszébe nemcsak ellentétet kikiáltani, hanem azt csak sejtetni is saját eszményei s az egyetemes magyar irodalom vezető eszméi között. Ellenkezőleg. Erdélynek bizonyosan nem a legfényűzőbb anyagi körülmények

között élő írói mindenkor szinte heroikus küzdelmet folytattak azért, hogy az egyetemes magyar irodalom színvonalát, kritikai szellemét megismerhessék, a magyar írásművészet új tehetségeiről tudomást vehessenek, az új irodalomtörténeti kutatások eredményeit számon tarthassák, s a maguk műveivel is bekapcsolódhassanak az egyetemes magyar irodalom szellemi kereteibe.

Az erdélyi magyar irodalom minden regionális jellege mellett is már történelmi rendeltetésénél fogva sem veszítheti el kapcsolatait az általános magyar és az európai irodalmakkal, mert hiszen legfőbb jellegzetessége az, hogy egy kisebbségi nép irodalma. Egy kisebbségi népnek pedig a többi néppel szemben egyetlen létezési formája a nyelve, műveltsége és irodalma, öngyilkosságot követne el tehát, ha ezeket szeparatista elzárkózottságba fojtaná. Ez a gondolat a lefolyt tíz év alatt párhuzamosan erősödött, öntudatosodott a témákban kínálkozó regionalizmussal, annak anyagát átvilágította, könnyebbé tette, és szárnyakat kölcsönzött neki, amelyekkel a helyi kötöttségekből magasabb régiók felé tudott repülni.

A kisebbségi rendeltetés egészen új lelki élmény a magyar irodalomban. Természetes, hogy első állapotában csupa sajnásból áll. Az elszakadás sebe még fáj, vére lüktetve hull. Ez az érzelmi hangulat jellemzi az erdélyi irodalom első termékeit. A sorok mögé a nosztalgia különös fényt gyújt, a ritmusokban sírás bujdoskol. De élni kell, és vállalni kell az életet abban a formában, amelyben számkra megadatott.

Megjelent: *Erdélyi Helikon*, I. évf. 1928/1. 2–5.

7.

*Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában
Budapest, 1928.*

Erdély. Az e névben rejlő probléma melyik oldalát mutassuk a világ mindinkább fokozódó érdeklődésének? Igazán nehéz a választás. Ez a kis ország rész minden tekintetben annyira lenyűgözően érdekes, hogy egy nagy világsüllyedés esetén a maga egészében meg kellene őrizni az istenek múzeuma számára mint a föld és az emberiség történetét a maga kicsiségében is legteljesebben kifejező remekművet.

A magyarok voltak azok, akik Erdély kaotikus állapotából lassanként a nyugat-európai kultúra védőbástyáját s egyszersmind ennek a műveltségnek utolsó őrállomását kristályosították ki. Erdély változatos népi összetételét természetesen ők sem szüntették meg, de nem is akarták. Csak azok ellen a támadások ellen léptek fel, amelyek műveltségüket, vallásukat vagy kialakult államhatalmi szervezetüket veszélyeztették, de egyébként, amint a szászok és a románok nagymérvű betelepítéseivel meg is mutatták, Erdélynek történeti sorstól rendelt sokféle népiségét mindig megőrizték és tiszteletben tartották.

Erdélyben még a Magyar Királyság legönkényesebb korszakaiban is olyan ősi előjogok, mint a székelyek törzsrendszere vagy a szászok kiváltságai, teljes bánatlanságban érvényesülhettek, s később, a XVI. századtól kezdve, amikor Magyarország az egynyelvű, egyvallású és központosító osztrák imperializmus feküdt rá, Erdély a Magyar Királyság eszméinek menedéke, a nemzetiségek jogainak és a vallások szabadságának védelmezője lett. Aranykorát akkor élte, amikor a különböző faji és vallási aspirációknak nem vágta el az útját, s a megpróbáltatások felhői akkor borultak rá, amikor idegen hatalmak vagy a belső egysúlyozatlanság önkormányzatára és szellemi élete szabad jogaira tört.

Műveltségének fejlődésében Erdély hasonlóan változatos képet mutat. [...] Erdély mind a három nemzete a nyugati műveltség alapelveire esküdt fel. Apáczai Cseri János Descartes elméletét minden más nemzetet megelőzően ülteti át magyar nyelvre. A Bolyaiak a világtól elzárt Marosvásárhelyen a felső matematikának olyan világitótornyot állítanak fel, amely reflektorfényét kiszórja egész Európára. Kőrösi Csoma Sándor az erdélyi hegyek közül gyalog indul el Ázsiába, hogy kutatásaival az angol nyelvészetnek mutasson új irányt. A román irodalom scoala ardeleanája²⁰ a nyugati eszméket ülteti át Erdélybe, az erdélyi származású Coşbuc s az erdélyi műveltségű Eminescu a nyugati műformákat honosítják meg a román költészetben. Hogy a szászok Honterustól kezdve Brukenthalon keresztül egészen a mai időkig mennyire a nyugat-európai szellem légkörét és színvonalát igyekeztek műveltségükben megvalósítani, arról részletesebben felesleges is beszélni.

[...] A világháborút lezáró békeszerződés azután Erdély felett az impériumot átadta Romániának, és ezzel együtt a liberalizmus ez ősi földjén utat engedett egy olyan éles nacionalista kormányzatnak, amely az erdélyi gondolatot ősi vallási és műveltségi hagyományaiban sem akarta túrni. [...] A szászág megmaradt régi életformájában, s régi kisebbségi gyakorlatánál fogva könnyebben védhette jogait. A magyarságnak azonban meg kellett tanulnia a kisebbségi sorsot egy olyan nagy lelki megrázkódtatás közepette, amelyet az ezeréves anyatesttől való elszakítása egész természetszerűleg idézett elő. Helyzete a legváltóságosabb volt. Egy oldalról olyan történeti pillanatban kellett anyaországától elszakadnia, amikor, noha önálló műveltségi és vallási kereteivel még rendelkezett, mégis egész politikai, gazdasági és kulturális vérkeringését a budapesti szív látta el. Más oldalról pedig azt kellett tapasztalnia, hogy az új impérium kormányzata nemcsak politikai és gazdasági téren, hanem még meglévő vallási és műveltségi intézményeivel szemben is asszimiláló igényeket érvényesített.

²⁰ Az erdélyi román görögkatolikus szellemi elithez kapcsolható ún. Erdélyi Iskola kulturális mozgalma. Szellemi hatása kiterjedt a moldvai és a havasalföldi román szellemi életre is, nevéhez fűződik például a latin betűs román ábécé, a románság arányos képviselőjének igénye a 19. századi Erdélyben, a románok római eredetének tana stb. Legjelentősebb alakjai: Samuil Micu-Klein, Gheorghe Şincai, Petru Maior. Neve román helyesírással: „Şcoala Ardeleană”.

Ha van megrázó tragédia a nemzetek életében, úgy az erdélyi magyarság sorsa ezekben az években valóban az volt.

[...] Hogyan támadt fel mégis az irányvesztettség e szomorú korszakában az erdélyi gondolat vigasztaló ereje?

[...] Az erdélyi gondolat megnyilatkozásának rendes állomásai ezek: minde-
nekelőtt a természeti szépségek, azután az emlékek, a múlt, a hagyományok s
végül a mai emberek és viszonyok. A tragikus történeti fordulatban az erdélyi
magyarság önmagával és sorsával szemben egyszerre tájékozatlan idegen lett.
Neki is tehát úgy kellett önmagára és hivatására újra ráismernie, mintha e földet
csak most látta volna először. A történelem ítélkezett és rendelkezett. Azok, akik
ezt a rendelkezést papírra vetik, nagyon kevésbé törődnek azzal, hogy lelkében
miképpen éli át egy nép a sorsfordulatot, amelyet rámernek. Az erdélyi magyarság
előtt gyászos lánggal gyulladt ki a szörnyű mi lesz?, és választ senki sem tudott rá
adni.

[...] És ekkor sajátos titokzatossággal mély és ösztönszerű érzés támadt fel
az erdélyi lélekben: ha minden el is vészett, megmaradt az ősi föld.

[...] A mai idők megértéséhez s a mai időkkel szemben való állásfoglaláshoz
előbb kellett elérkeznie annak az irodalompolitikai fejlődésnek, melyben az er-
délyi gondolat megnyilvánulásának harmadik etapja a minden problémával
szemben való öntudatos, erdélyi állásfoglalásban jelentkezik.

[...] A Helikonnak idáig intézményekben a két legjelentősebb alkotása: a Szép-
míves Céh átszervezése és megerősítése s az Erdélyi Helikon című folyóiratnak a
megindítása. E két független vállalkozás keretében kell az erdélyi irodalompoli-
tikai állásfoglalásnak minden tekintetben kitisztázódnia és végleges formát
nyernie.

Eszmei és erkölcsi téren azonban mindennél nagyobb a Helikon jelentősége.
Jövőnknek próbaköve ez, amelyen a legkülönbözőbb színezetű erdélyi elmék és
felfogások egységes harmóniába csiszolódhatnak össze. A szellemi csoportosu-
lások között talán egész Európában a legösszefogóbb és legegységesebb ki-
sebbségi alakulat, amely egyszer majd hivatva lesz arra, hogy a kisebbségi iro-
dalmak tisztán művészi és pacifista eszméit bevigye az európai köztudatba.

Megjelent: *Nyugat*, 2. kötet. 1928/20. 501–508.

8.

*Kuncz Aladár – Bánffy Ferenchez
Kolozsvár, 1929. február 25.*

Kolozsvár, 1929. február 25.

Méltóságos Uram, mint minden esetben, úgy ezúttal is igen megszívlelendő és roppant érdekes megjegyzéseit az Erdélyi Helikonban megjelent írásra – nem tagadom – meghatódottsággal olvastam, s nem mulaszthatom el, ha levelemmel Méltóságodat zavarom is, hogy őszinte köszönetet mondjak érte. Jól tetszett látni azt, hogy kimon[dotta]n tendenciózus művet nem akarok csinálni szörnyű fog-sági élményeimből. Kerek, belső, művészi egészre törekszem, s olyan valamit szeretnék nyújtani, amely a betű szerinti valóság és igazság mellett is, mondjuk, valamelyes egységesítő művészeti és lélektani szemléleten szűrődik át. Ebből a készülő műből három fejezet már megjelent, a Helikonban közölt a negyedik. Vázlatban készen van az egész, s ha a Sors kedvezéséből fél évi időm lesz, megírom az egészet. Tudom, hogy a mű így is, teljes művészi objektivitása mellett is vádirat lesz. A fejezet, amit olvasni tetszett, nem is a legkifejezőbb és nem is a legfelháborítóbb bizonyítéka annak a rendszeres és öntudatos embertelenségnek, amelynek öt éven át társaimmal áldozatai voltunk, mint olyan ártatlan civil emberek, akik tanulmányi célból a háború kitörése idején Fr[ancia]o.-ban tartózkodtunk. Én ['] egy franciának írtam a fogságból ['] egyet, professzornak, s feltártam előtte, hogy [nincs?] az a háború, amivel ártatlan embereknek kazamatákba való zsúfolását s olyan embertelen kínzásukat, amelyhez képest a börtönsors – szanatórium – indokolni lehetne. Akkor ez a közbecsülésben álló egyetemi professzor szó szerint azt írta, illetékes helyeken utánajárt a dolognak s ott megnyugtatták őt, hogy Franciaországban éppen úgy bánnak a magyarokkal, mint Magyarorszá[gon] a magyar[ok] bánnak a franciákkal. Ebből pedig egy szó sem volt igaz. Ettől a pillanattól fogva franciához többé segítségért nem fordultam, türtem, s megadtam magam a végzetnek. Mindezek ki fognak derülni könyvemből, amelyet bizonyára lefordítanak majd németre. Erre nézve már ajánlatot kaptam akkor, mikor az első közleményem B[uda]pesten megjelent. Igaz, ennek már 6 éve. Sajnos azóta nem volt módomban, hogy ezt a nagy művet (350–400 old.) egyvégben megírjam. Egyes dolgok újra való átélésétől is fázom. A Haláltánc is négy napig betegségembe került... Még egyszer köszönöm a Báró Úrnak nemes és kitüntető érdeklődését, s vagyok mindenben készséges híve,

Kuncz Aladár

Megjelent: *Kuncz Aladár: Levelek (1907–1931)*. S. a. rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyz. összeáll. Juhász András. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 140–141.

9.

Kuncz Aladár – Babits Mihályhoz
Kolozsvár, 1929. július 31.

[Kolozsvár,] 1929. július 31.
 Str. Brătianu 22.

Kedves Barátom, azt hiszem, mondanom sem kell, hogy mennyire fáj, hogy nem tudtam kimenni Esztergomba. Táviratot kaptam Kolozsvárról, mely budapesti tartózkodásomat egy egész héttel megrövidítette. Ezért le kellett mondanom az Esztergomba való kirándulásról. Pedig attól eltekintve, hogy új otthonodban nagyon szerettelek volna látni, igen fontos megbeszélőnivalóm lett volna, amelyet most csak így írásban tárok Eléd. Augusztustól kezdve átveszem az *Erdélyi Helikon* szerkesztését, s röviden szólva azt szeretném, hogy ezt a folyóiratot tekintsd teljesen a Magadénak. Egy olyan folyóiratnak, amely minden tekintetben rendelkezésre áll, s amelyben mindenről legbelsőbb meggyőződésed szerint írhatasz. Az *Erdélyi Helikon* erdélyi s éppen ezért teljesebb mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen már létfenntartó okból is egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom, volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejtteni és leszögezni tudná. Azért fordulok Hozzád azzal a nagy kéréssel, hogy az első számomba írd egy ilyen természetű cikket, amely amikor bizonyos tekintetben visszatekint az elmúlt esztendőre, egyben és legfőképpen programot ad, a jövőt felrajzolja és a legfőbb problémákat megjelöli.

Megjelent: *Kuncz Aladár: Levelek (1907–1931)*. S. a. rend. Jancsó Eleménné Máthé-Szabó Magda. A jegyz. összeáll. Juhász András. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 145–146.

10.

Erdély az én hazám
Csendes beszélgetés Áprily Lajossal
Kolozsvár, 1929.

Más nép vagy más nemzet írója könnyen csatlakozhat divatos irodalmi iskolákhoz. Egy gazdag irodalmi élet megengedheti ezt a fényűzést, ha éppen erről van szó. És ha nem is csatlakozik irodalmi jelszókért és irodalmi játékokért egyes csoportokhoz, hozzájuk szegődik a megélhetés, az érvényesülés kicsinyes gondoljái miatt. Nálunk az egyikre nincs mód, s a másikra nincsen szükség. Kisebbségi helyzetünknel fogva az irodalom nem lehet számunkra pusztán dekoráció, de nem lehet hatalmi érdekeknek sem a szócsöve. Rendeltetésünk az, hogy csak a legtisz-

több irodalmi célokat szolgáljuk, s azt a szellemet tükrözzük, amely a műveltségi érintkezésekben egymáshoz simult népek védelme alatt a művészi és erkölcsi értékek világrendjét akarja megalkotni. Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz. Erdély a mi hazánk. Külsőleg bizonyára szűk keretnek látszik ez, de egyszerre kitágul, ha ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő.

[...] Erdély az én hazám. Tulajdonképpen erről a mondatról, vagy még inkább arról, ami belőle kisugárzik, csendes és egyoldalú párbeszédet akartam folytatni Áprily Lajossal, aki Erdélyből eltávozott, s akinek nehéz örökségét át kell vennem az Erdélyi Helikonnál. Csendes és egyoldalú beszélgetés akart lenni, mert Áprily, akivel a szót válthatnám, már csak Budapesten olvassa ezeket a sorokat. Így tehát tulajdonképpen magamban beszélek, és Áprily Lajost már csupán mint távollevőt idézem. Furcsa, szomorú érzés, hogy ő nincs itt. De azért egy pillanatig sem gondolok arra, hogy búcsúztassam. Nevetséges dolog volna azt hinni, hogy Erdélytől elválhatik. Bizonyára, ha ott Pesten szemét egy kis időre is behunyja, hegyláncaitól koszorúzott hallgatag, holdvilágos vidék mered fel előtte. A titokzatos Erdély. Mint papírra a láthatatlan írás, úgy van az ő számára beleitatva az erdélyi kép az egész nagyvárosi környezetbe, és elég pillanatnyi kicsúszás öntudatának fegyelme alól, elég egy önfeledt, belső felindulás, s máris Erdélyt látja és Erdélybe éli vissza magát.

Lehet-e őt búcsúztatni Erdélytől, mikor bizonyos mértékig ő maga Erdély annál a művészi átélésnél fogva, amivel az erdélyi sorsot a magáévá tette? Költészete Erdélynek egyik arca. Általa úgy láttuk meg és úgy szerettük meg Erdélyt, ahogyan addig nem láttuk és nem szerettük. Áprily, Reményik, Tompa, Berde, Szentimrei, Bartalis s a többi költők, akik itt tíz év óta a költői vízió ezüstfona-laival szövik át szomorú életünket; a többi írók, gondolkodók, akik magyarázzák, alászínezik, visszaálmodják a múltba és előtükrözik a jövőbe az erdélyi rendeltetést, bizonyára mind elsősorban részesei annak, hogy ma már van fogalmunk, van visszhangot verő érzésünk arról, hogy mit jelent az erdélyi probléma. Őket kell megkérdezni, s nem a világi és egyházi hatalmasságokat arról, hogy mit látnak Erdélyben és az erdélyi gondolatban. És amit ők belelátnak, az benne is van.

Megjelent: *Erdélyi Helikon*, II. évf. 1929/7. 487–492.; illetve Juhász Andrea – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Kritikák, portrék, tanulmányok 1923–1931*. OSZK – Kriterion. Budapest–Kolozsvár, 2019. 305–313. /Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái VI./

BETHLEN BÉLA
JOGÁSZ, POLITIKUS

(Aranyosgyéres, 1888. november 2. – Kolozsvár, 1979. november 6.)

• „LEGFONTOSABB, HOGY A MEGBÉKÉLÉST ELŐKÉSZÍTSÜK...”

KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN

Gróf Bethlen Béla 1888. november 2-án született Aranyosgyéresen, apai ágon a kiterjedt bethleni Bethlen család leszármazottja volt. Ősei között olyan elődökkel büszkélkedhetett, mint Erdély két kancellárja és neves történet-, illetve emlékiratírója: Bethlen János (1613–1678) és gróf Bethlen Miklós (1642–1716). Anyai ágon a Béli grófok voltak az ősei.¹

Édesapja gróf Bethlen Bálint, testvérei közül Vilma Kállay Béni osztrák–magyar pénzügyminiszter, Margit gróf Teleki Géza felesége, Pál Tisza Jolán férje lett. Bethlen Béla a Kolozsvári Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, valamint a kolozsmonostori Mezőgazdasági Főiskolán folytatta tanulmányait a középiskola után, 1910-ben megszerezte a doktorátust. Időközben letöltötte a kötelező önkéntesi évet a hadseregben, az I. világháborúban a 9. (marosvásárhelyi) század parancsnokaként harcolt. 1916. december 30-án Károly király arany sarkantyús vitézzé avatta.

A frontról hazatérve átvette az apai örökség őt illető részének kezelését (Bethlen Bálint még 1913-ban elhunyt), és Bethlenben telepedett le. 1918 decemberében a román hadsereg Bethlent is megszállta (Kolozsvárra karácsony másnapján érték), és Bélának döntenie kellett, Erdélyben marad, vagy elhagyja birtokait. 1919. május 5-én feleségül vette gönczruszkai Kornis Klára grófnőt (1893–1983), Kornis Károly gróf nővérét.²

1924-ben belépett az Országos Magyar Pártba, amely az erdélyi magyarság érdekeiért küzdött, de közéleti szerepét nem a politikai fronton kívánta kamatoztatni. Feladatokat elsősorban a református egyház szervezeteiben vállalt, főleg felekezeti iskolák alapításával, valamint az anyanyelvi oktatás kérdéseivel foglalkozott. 1926-ban a bukaresti parlamenti választáson a székelyudvarhelyi kerület képviselőjévé választották, ezt a tisztséget 1937-ig viselte.

Az aktív politikai élet a két bécsi döntéssel indult el Bethlen Béla életében. 1940 ősztől 1944 márciusáig Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánja volt, két olyan vármegyéé, ahol a lakosság kétharmada román nemze-

¹ Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, 1927. 177–315.

² Négy leányuk született: Bethlen Éva (1920–1980), 1940-tól Szentkirályi Gyula (1912–1988) felesége, Bethlen Klára (1921–2019), 1941-től Martin Ferenc (1910–1990) felesége, Bethlen Ilona (1924–2003), aki 1943-ban unokafivéréhez, Bethlen Dánielhez (1917–1977), ifj. Bethlen Bálint (1887–1946) és Bánffy Marianna (1891–1966) fiához ment feleségül, Bethlen Ágnes (1928–?), aki 1948-ban Degenfeld-Schonburg Sándor Bélával kötött házasságot.

tiségű volt. A huszonkét éves kisebbségi sors megszűnte után Erdély számos pontján társadalmi feszültségekhez vezetett az új magyar berendezkedés, az összetűzések nem voltak mentesek a fegyveres konfliktusoktól sem,³ de Bethlen soha nem adott helyt a kirívó magyar igényeknek, főleg nem a románok kárára. A vitás kérdésekben, elsősorban a nemzetiségi ügyekben megpróbált pártatlanul ítélni, transzilvanizmus a harmonikus együttélést hirdette, még akkor is, ha az erdélyi szászok németbarátságát nem nézte jó szemmel. A jobbratoló román politikában egyre nehezebb volt az „erdélyi ügy” kezelése, a nyíltan náci eszméket valló Antonescu-rezsimmel szemben Bethlen mindig is afféle angol orientációban gondolkodott, az ellehetetlenülés folyamata végül Magyarország német megszállásával csúcsondott ki.

Mivel a Sztójay-kormányra úgy tekintett, mint német nyomásra kinevezett kabinetre, felmentését kérte, ugyanakkor a Lakatos-kormány hivatalba lépése után, amely a kiugrás mellett voksolt, újra közhivatalt vállalt, és a belügyminiszter előterjesztésére visszatért, és Észak-Erdély kormánybiztosa lett.

Ebbéli tevékenységének mérlege több mint pozitív, személyesen felügyelte a fejlesztéseket, kiemelten kezelte a közúti és vasúti építkezéseket, az utolsó nagy beruházás, a Szeretfalva–Déda vasútvonal is ekkor készült el. Megszervezte a menekülő ukrainai németek és erdélyi szászok útját, szembement a Gestapóval és sikeresen megmentette a tervezett deportálástól Torda zsidóságát. A kolozsvári visszavonulás előtt megakadályozta a város evakuálását és gyárainak leszerelését. Szabadon engedte az Észak-Erdélyben bebörtönzött politikai foglyokat. Az eseményekről, vitáiról, küzdelmeiről készített remek feljegyzéseit utólag megírta emlékiratában,⁴ melynek első teljes kiadására 2019-ben került sor.⁵

Tevékenysége szemet szúrt a német hadvezetésnek, sikeres politikai manővereivel valójában saját biztonságát is veszélyeztette. Veesenmayer megbízhatatlannak tartotta, erről Bethlen így vall: „A nürnbergi nagy háborús bűnperrel kapcsolatban azonban nemrégiben érdekes dolgot mondott nekem egy külföldi ismerősöm, aki hivatásánál fogva részt vett a per óriási anyagának feldolgozásában. A tanúk sorában ott volt Veesenmayer, Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja is. Ő mondta kihallgatása során többek között azt, hogy egész Magyarországon három személy volt, aki minden német intézkedést és intenciót megtorpedózott, és a három között név szerint engem is megnevezett. Ezt azért tartom fontosnak feljegyezni, mert egész beállítottságomra, egész magatartásomra és egész tevékenységemre a legmagasabb, a legkompetensebb helyről jött

³ Példának okáért a mezősgéi Omboztelkén történő atrocitások és gyilkosságok érdemelnek említést (1940. szeptember), melyeket a 9. magyar hadtest parancsnoka hajtott végre az egykori Wass-birtokok határában.

⁴ 1976-ban fejezte be Kolozsváron, melyhez számtalan jegyzőkönyvet, dokumentumot, vallomást csatolt, ezekből bemutatunk párat a jelen kötetben is.

⁵ Gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Szépműves. Budapest, 2019.

a megállapítás. Ezt természetesen nem tudom okmánnyal bizonyítani, de az arra illetékesek, a történelmi kutatók igen könnyen meggyőződhetnek erről, mert bizonyosra veszem azt, hogy a nürnbergi nagy per Magyarországot érintő és érdeklő részét Németország átadta vagy eredetiben, vagy hiteles másolatban Magyarországnak.”⁶

1944. október 10-én elhagyta Kolozsvárt, de mihelyt véget ért a budapesti ostrom, újra Erdélyben találhattuk. 1945. március 14-én Désen jelentkezett, ahol azonnal őrizetbe vették a román hatóságok, majd átadták a helyi szovjet katonai parancsnokságnak. Többszöri kihallgatás után ejtették a vádakat, és szabadon engedték. Ezt követően az ideiglenes magyar kormánytól kapott menekültigazolvánnyal ismét visszaindult Erdélybe, bethleni birtokára.

Május elején azonban a román hatóságok újból letartóztatták, végül 1945 nyarán felmentették a háborús bűnösség vádjáról,⁷ viszont elkobozták birtokait, kastélyát elvették. Bethlen Kolozsvárra költözött.

1946 februárjában harmadszor is letartóztatták, immár háborús bűncselekménnyel és népellenes tevékenységgel vádolták. Az ítélet szerint⁸ a legtöbb vádpont alól a bíróság felmentette, de bűnrészességet állapított meg munkára való toborzásban, miszerint román állampolgárok németországi kiutaztatásában szervezkedett. Ötévi államfogházra ítélték és Nagyenyedre hurcolták, majd

⁶ Bethlen Béla, 1976, Kolozsvár: „1974. év késő őszén a budapesti könyvpiacon egy új könyv került forgalomba, amelyet a nagyközönség hamar felvásárolt. Ebben az új könyvben az író, Ember Mária részletesen felsorolja mindazon borzalmakat, kálváriajárást, amelyeket a magyarországi zsidóság 1935–45. években végig kellett hogy szenvedjen, illetőleg amelyeknek nagy részben áldozatául esett. December derekán ismertette a könyv tartalmát az egyik nyugati rádióleadó – kiemelve az én és egyik közvetlen munkatársam helytállását, amikor is fittyet hányva Hitler legfőbb parancsára, a leghatározottabban kijelentettük, hogy a zsidók deportálásában és kiirtásában semmi szerepet nem vállalunk, mert azt embertelennek tartjuk. A nyugati leadó ezt az esetet két napon keresztül, a nap különböző szakaszaiban többször is megismételte. Én ezeket az adásokat sajnos nem hallottam, de több helybeli ismerősöm lelkenedezve számolt be nekem ezekről, és melegen gratulált ezért a határozott helytállásomért. A karácsonyi ünnepek alatt levelet kaptam egy budapesti hozzátartozómtól, és ebben idézi a könyv reám vonatkozó részét, amely a 177. oldalon így szól: »Dr. Weesenmayer SS. Standortführer, a Nagynémet Birodalom követe és teljhatalmú megbízottja, a Magyarországon 1944. május 8-án a Birodalmi Belügyminisztériumba küldött táviratában ez áll: A kolozsvári bevetési parancsnokság jelenti, hogy Szolnok-Doboka vármegye főispánja és alispánja, Désett Bethlen Béla gróf és Schilling János dr. az ottani körzetben folyamatban lévő zsidóakciót nem helyeslik, és betegszabadságot vettek ki. Bethlen gróf kijelentette, hogy nem kíván tömeggyilkos lenni, és inkább lemond. Követelni fogom Bethlen gróf és Schilling János leváltását.« Eddig szól Weesenmayer távirati jelentése. Mondanom sem kell, hogy ezen a karácsonyi szent ünnepen ennek a levélnek, ennek az »angyalfiának« örvendtem meg a legjobban.”

⁷ A népbíróági vizsgálat a Sztójay-kormány idején elkövetett románellenes cselekményeket kérte számon rajta. Miután kiderült, hogy 1944 márciusában Bethlen lemondott kormányzati funkciójáról, ejtették az ellene felhozott vádakat.

⁸ 1946. május 20.

1952-ben Nagyváradra szállították, ahol felajánlották: hagyja el Erdélyt,⁹ és települjön át Magyarországra.

Ahogy korábban is, Erdélyt választotta. Ezért ezúttal ítélet nélkül a Bukarest melletti, azóta lerombolt, az egykori német katonai tábor helyszínére, a vácsești-i börtönbe internálták, ahonnan 1954. március 23-án szabadult. Néhány évig a Farkas utcában, majd a Deák Ferenc utcában éltek. 1959-ben rehabilitálták, de nyugdíjat csak 1964-től folyósítottak számára. Addig fizikai munkásként, rakodóként, gyári segédmunkásként dolgozott, meglehetősen szerény életet élt. 1979. november 6-án hunyt el.

Emlékirata, a *Visszaemlékezéseim* részletesen beszámol közéleti szerepéről, politikai küzdelmeiről, valamint a börtönévek mindennapjairól, ezekből közlünk szemelvényeket.

BETHLEN BÉLA FŐBB MŰVEI

Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Az emlékiratokat s. a. rend. és a bev. tanulmányt írta Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1989.

Visszaemlékezéseim. Emlékiratainak teljes kiadása. A cenzúrázatlan és teljes változat. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Szépmíves. Budapest, 2019.

AJÁNLOTT IRODALOM

Gellért Ádám: „Gróf Bethlen Béla visszaemlékezései. Egy vita tanulságai”. *Clio Műhelytanulmányok*, 2020/5.

⁹ A békeszerződésben rögzített jog szerint szabadon választhattak a magyar vagy román állampolgárság között.

FORRÁSOK

1.

*Visszaemlékezéseim**(részletek)**Kolozsvár, 1967.*

Ezt a határvonalat a „Belgrádi egyezményben”, 1918. év november 13-án írták elő a győztes hatalmak, és ennek pontos kijelölésével a balkáni hadsereg főparancsnokát, Franchet d’Espèrey francia tábornokot bízták meg. A köztudatban így is nevezték azt: „Franchet d’Espèrey-féle demarkációs vonal”.¹⁰

Egyben engedélyt adtak a győztes hatalmak arra, hogy az ettől keletre, illetőleg délre eső sávot a román hadsereg ideiglenesen – a békeszerződésig megszállhassa. Tehát a békeszerződések kiindulási pontjának ezt tekintették. Ez a vonal elkezdődött Máramaros megye délkeleti csücskénél, mely aztán átszelte a Nagyszamos felső völgyét, és Beszterce közelében délnyugati irányban haladva elérte a Marost. Marosvásárhelytől kezdve mindenütt a Maros képezte a vonalat, majd tovább Szabadka, Baja, Pécs és tovább a Dráva vonala, de ez utóbbi részt nem a román, hanem a szerb csapatok szállhatták meg, ugyancsak ideiglenesen.

Magyarországon akkor már a közállapotok éppen olyan zűrzavarosak voltak, mint 1526 után, az ország akkori vezetői nem voltak urai a helyzetnek. December elsején lezajlott a gyulafehérvári nagy román nemzetgyűlés, mely kimondta az elszakadást Magyarországtól.

Pár nap múlva a medgyesi nemzetgyűlésen szászok, a Habsburgok dédelgetett kedvencei, ugyancsak testületileg a románokhoz csatlakoztak. A következő napon – december 2-án a román csapatok önhatalmúlag átlépték a Rubikont – a Maros vonalat, és ellenállásba nem ütközve folytatták előnyomulásukat magyar területen. A győztes nagyhatalmak közül pedig, akik megállapították a demarkációs vonalat, és akik csak ideiglenesen engedték meg a vonaltól keletre, illetve délre eső sávnak megszállását – egyetlen egyikük sem emelt vétőt ez ellen, hanem hallgatólagosan mind ezt jóváhagyták. Így a román csapatok karácsonyra már elérték Kolozsvárt és Bethlent is.

1919. év március hó 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot és elnökéül Kun Bélát választották meg. A forradalom rendszerint, az esetleges sok jó szándék mellett rengeteg szemetet is a felszínre szokott dobni. Így történt ez most is; Lindner Béla új honvédelemügyi miniszter, akinek egyedüli és szent kötelessége és dolga a hon védelme lett volna, bemutatkozásakor mindjárt azt a kijelentést tette, hogy „nem akarok többé katonákat látni”. Mi kellett ennél több a négyéves

¹⁰ A belgrádi egyezmény (1918. november 13-án aláírt) első pontja a Beszterce–Maros–Szabadka–Baja–Pécs–Dráva vonalat jelölte meg demarkációs vonalként, ami Erdély déli részének, a Bánátnak, Bácskának és Baranya megye egy részének kiürítését jelentette.

világháborúban olyan sokat szenvedett katonáinknak? A fegyelem felbomlott és a katonák szerteszét szaladtak, rendszerint a fegyverükkel együtt. Megkezdődött mindenütt a rablás, fosztogatás. Erre a lakosság – ahol csak tehetette – már a saját érdekében is, megalakította a nemzetőrséget és ezzel tartotta fenn a közrendet. Így történt ez Bethlen járási székhelyen is.

Én azonnal beszaladtam Kolozsvárra, a gyalogsági laktanyába, ott igazoltam, hogy géppuskásszázad-parancsnok voltam, kértem és kaptam egy géppuskát nagy mennyiségű lőszeres hevederrel, ezzel tértem haza, és a nemzetőrségből kiválogattam azokat, akik a fronton géppuskások voltak. Naponta kivonultunk a helység különböző perifériájára és ott gyakorlatoztunk, le-leadtunk egy-egy sorozattüzet. A géppuska kattogása elhallatszott a környékbeli falvakba is, és így sikerült a járási központunk rendjét, biztonságát megőriznünk, nem volt minálunk semmiféle rendzavarás. Amíg ez a zűrzavaros helyzet tartott, éppen abban az időben vonták vissza Romániából a Mackensen német hadseregét, mely teljes rendben, fegyelemben és intaktan érte el a magyar határt. A parancsnok német tábornok – látva, hogy Magyarországnak nincs hadserege – felajánlotta, hogy megvédi és biztosítja az ezeréves határokat, ha a magyar kormány gondoskodik a hadserege ellátásáról. Magyarország akkori vezetői, ahelyett, hogy kezet csókoltak volna Mackensennek egy ilyen ragyogó ajánlatért, mely az egyedüli és utolsó lehetőség volt a katasztrófa elkerülésére – azt rövid úton visszautasították.

Az egész országban egyedül csak a székelység nem vesztette el a józan eszét és a becsületérzetét – önként és tömegesen jelentkeztek katonai szolgálatra, hogy megmentsék a hazát. Így alakult meg a székely hadosztály, amelyik lényegesen lefékezte a román csapatok térnyerését. Sajnos ez sem tarthatta magát sokáig, mert az akkori magyar vezetők rövidesen újra letették a vizsgát az ostobaságból, a székely hadosztályt, az utolsó szalmaszálát, amibe kapaszkodhattak volna, nem támogatták, és így a parancsnok kénytelen volt azt egy idő múlva felosztatni.¹¹ Ekkor a román csapatok minden ellenállás nélkül folytathatták előnyomulásukat azzal az ürüggyel, hogy leverik Magyarországon a kommunizmust. A győztes nagyhatalmak pedig ahelyett, hogy visszarendelnék ezeket a csapatokat az általuk megállapított és elrendelt demarkációs vonalra – szemet hunytak az események felett, mert nekik is igen jól jött az, hogy a kommunizmust, amitől ők rettegetek a legjobban – leverik a románok, és nem kell hogy ők ezzel vesződjenek.

Ilyen előzmények után került sor a Párizs-környéki béketárgyalások megindítására, ahol azonban már nem az általuk elrendelt Franchet d'Espèrey-féle

¹¹ A Székely Hadosztályt 1918. december 1. után, az Erdélybe betörő román csapatok elleni védekezésékként hozták létre Kolozsváron Lukács Béla nyugalmazott altábornagy kezdeményezésére a Kolozsvári Hadosztály együtt maradó törzséből, amelyhez csatlakoztak a Kratochvill Károly parancsnoksága alatt Erdélyben szerveződő alakulatok. A létszám: 400 tiszt és 4000 közlegény. A 38. hadosztály 1919 januárjában saját kérésére a Székely Hadosztály nevet vehette fel, majd Székely Különítménnyé nevezték át. Az erdélyi fronton az egyetlen jól felszerelt, harcképes magyar katonai erő volt, amely harcolt a román hódítók ellen.

demarkációs vonal volt a kiindulási alap, hanem a zavarosban, mesterségesen teremtett új helyzet. Ezekre a békeszerződésekre mondta annak idején maga Lenin, hogy ezek a tökéletes tájékozatlanságnak szüleményei; széjjelszaggattak egy életképes nagyhatalmat azzal az ürüggyel, hogy ott sok a nemzetiség, és létrehozta helyette három életképtelen kis országot, ahol ez a számarány talán még kedvezőtlenebb. A béketárgyalások pedig csak békediktátumok voltak, ez volt Magyarországnak a kegyelemdőfése. *Vae victis!*¹² A nagyhatalmak közül egyedül a Szovjetunió volt az, amelyik ezeket a Páris körüli békeszerződéseket nem írta alá. Igaz ugyan, hogy az akkori Oroszország nem is volt meghívva azokra a béketárgyalásokra, mégis érdekes Lenin megállapítása, mert tisztán rámutat az orosz közvéleményre.

Így a magyar nemzet elvesztette ezeréves örökségét.

Területének nagyobb részét megkapta négy szomszédja; legkülönösebb az, hogy még a nyugati szomszédja, a több évszázados szövetségese és egyben kizsákmányolója is lehasított a haldokló oroszán testéből egy hatalmas darabot, egy egész tartományt. E területekkel együtt elszakították a magyar nép összlétszámából közel négymillió lelket. A nemzet elvesztette ezeken kívül minden természeti kincsét; ami kis területet meghagytak részére, az mindig ki volt szolgáltatva minden oldalról rázúduló árvizek pusztításának vagy a nyári aszály tragikus következményeinek. A területi és egyéb anyagi veszteségekre még ráduplázott a hagyományos, régi magyar átok, a széthúzás, a pártoskodás. Azt a férfiút, akinek megvolt az energiája, a tehetsége, a felkészültsége ahhoz, hogy vezessen, orgyilkosokkal eltették láb alól, és az akkori „vezetők” szigorú rendelettel eltiltották a rendőrséget attól, hogy fényt derítsenek a tragédia előzményeire és részleteire. Aztán a nemzet egységét megbontotta a legitimisták és a szabad királyválasztók vetélkedése, ami gyakran csaknem késhegyre ment. Majd igen erős harc folyt az államfői méltóság betöltéséért.

Mindezen idők alatt országszerte garázdálkodtak a különböző tisztí különítmények, Prónay, Osztenburg¹³ és Héjjas Iván emberei – amint mondták – „tisztító munkát végeztek”, és ezzel állandóan rettegésben tartották még a békés lakosságot is. Az ország elszakított területeiről állandóan, tömegesen érkeztek a menekültek ezrei, úgy annyira, hogy a kis és teljesen kifosztott ország már nem volt képes őket elszállásolni, élelmezni és a munka mezején elhelyezni. Évekig voltak ezek a szerencsétlen menekültek télen-nyáron vagonlakók, és közben teljesen lerongyolódtak. Egyidejűleg erős infláció kezdődött, a pénz vásárló ereje napról napra zuhant, az élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek vagy teljesen eltűntek a piacról, vagy pedig csak olyan magas áron voltak beszerezhetők, amit a nagyközönség nem tudott megfizetni.

¹² *Vae victis*: Jaj a legyőzötteknek!

¹³ Gratteni lovag Ostenburg-Moravek Gyula, olykor Morawek (1884–1944) katonatiszt, csendőrpáncsnok.

Ez a zűrzavaros helyzet rendkívül lehangoló légkört teremtett külföldön, ugyanannyira, hogy a Párisban tartózkodó magyar küldöttség vezetője, Apponyi Albert ismételtelen volt kénytelen jegyzékben a magyar kormányelnökhöz fordulni, kérve őt, hogy haladéktalanul konszolidálja a belső helyzetet, mert ez az állapot külföldön teljesen diszkreditálta az országot, és így semmi hitele nincs már, különösen azok előtt a győztes nagyhatalmak előtt, amelyek a sorsa felett fognak dönteni. Amennyiben a miniszterelnök a közrendet a legrövidebb időn belül nem tudja helyreállítani, akkor ő a legkedvezőtlenebb légkörben és a legrosszabb kilátások mellett kénytelen a tárgyalóasztalhoz leülni.

A gyászos eredményt ismerjük, és amikor Magyarország a legmélyebb ponton állt, illetőleg tehetetlenül feküdt – akkor került a kormányrúdjához egy olyan személy, aki vissza tudta adni a nemzetnek hitét, önbizalmát és reménységét. Ekkor indult meg az ő irányítása mellett a kemény harc, a hősi küzdelem Magyarország talpra állításáért. A közrendet helyreállították és konszolidálták, a garázdálkodó tiszti különítményeket feloszlatták, megindult a mezőgazdasági és ipari termelés. A menekült vagonlakóknak tízezrei lakáshoz, munkához, kenyérhez jutottak. – Megindult a külkereskedelem, a kivitel és behozatal. Sok országgal sikerült igen kedvező gazdasági és diplomáciai kapcsolatot létesíteni. Mindezeknek következtében a magyar pengő napról napra egyre erősödött a nemzetközi pénzpiacon. Hogy csak egy kéznél levő példával igazoljam ezt: a letiport, kifosztott, megcsonkított és minden természeti kincsét elvesztett kis Magyarországnak a pénzegysége – a pengő – a harmincas években már éppen harmincszorosa lett a területben és népességben duplájára felduzzadt Nagy-Románia lejének. Ennyi volt a hivatalos beváltási kulcs, de a mindennapi magánforgalomban ennek is legalább a duplája, hatvan-hetven lej.

Szükségesnek tartottam ezt a történelmi visszapillantást közbeszúrni, mert a Trianonnál elszenvedett szörnyű igazságtalanságnak részbeni helyrehozása volt a jogalapja a bécsi döntésnek. Az időközi magyar kormányok állandóan noszogatták a győztes nagyhatalmakat, hogy hozzák helyre tévedésüket, de ezek a lépések nem vezettek eredményre. Ez a meg nem értés sodorta annak idején államférfiainkat az utolsó szalmaszálhoz – Hitler karjaiba.

[...] ¹⁴

Ezekben a napokban jött a híre annak, hogy igen tekintélyes orosz haderők vannak úton felénk; Moldván és Munténián keresztül haladva a Kárpátok koszorújának déli szakaszán, a szorosokon keresztül benyomulnak Dél-Erdélybe, és ellenállás nélkül folytatják előnyomulásukat Arad felé. A mi részünkről csak rövid idővel ezelőtt töltötték fel Aradon a negyedik hadtestet, mely még sem összeszokva, sem kellőleg kiképezve, sem megfelelően felszerelve nem volt. Ezt a hevenyészve összeállított hadtestet az oroszok könnyűszerrel szétverték, és előnyo-

¹⁴ Bethlen Béla a kihagyott részben megemlékezik Teleki Pál halálának körülményeiről és összefoglalja Magyarország bekapcsolódását a második világháborúba.

mulásukat tovább folytatva elérték és elfoglalták Nagyszalontát is. Itt ütköztek csak komolyabb ellenállásba, és a honvédség vissza is vetette őket, úgyhogy Nagyszalonta és vidéke ismét a miénk volt néhány napig, akkor azonban a nagy túlerővel szemben nem bírtak helytállani, és hátrább kellett hogy vonják arcvonalukat.

A magyar kormány felkérésére és megbízásából 1943. év júniusában Bánffy Miklós, Magyarország volt külügyminisztere leutazott Bukarestbe, hogy ott felvegye a kapcsolatot Maniuval, és vele néhány problémát letárgyaljon. Megbeszélésének lefolyását Bánffy írásban adta át a magyar külügyminiszternek, majd pedig feldolgozta azt a Ráday-levéltárban elhelyezett emlékirataiban.¹⁵ Én természetesen egyiket sem láthattam, de akinek alkalma volt az emlékiratokat tanulmányozni, az szó szerint a következőképpen jegyezte le a találkozás lefolyását: „Maniu azt állította, hogy a népszenvedély felett uralkodni nem lehet, mire azt mondtam, hogy éppen az államférfi hivatása a népszenvedélyt okosan vezetni, és meggyőződésem, hogy éppen ő hivatott erre, hiszen Erdély román népe az ő szavára hallgat. Érvelésem hatástalan maradt, és Maniu más témára tért át.” Majd így folytatta: „Nekünk, erdélyieknek a legfontosabb és a mi hivatásunk körébe tartozik, hogy a román és a magyar nép között a megbékélést előkészítsük, és a beálló krízisben a néplélek további mérgezését elkerüljük, ha módunk van rá. Én azért jöttem hozzá, a többi kérdések úgyszólván későbbi dolgok. Maniu azonban ennél maradt, és egész okfejtése az egykori kis-entente eszmekörét újította fel.” Megbeszélésük befejeztével még ezt írja Bánffy: „társalgásunk a legbarátságosabb hangon folyt, és így is váltunk el egymástól”.

E megbeszélésről még beszámol a *Patria* 1946. március 1-i száma a következőképpen: „Dr. Rintgen, aki Bukarestben mint a Gestapo ügynöke dolgozott, megbízta a kollaboracionista román újságírót, L. N.-t, hogy tudja meg maniuista körökből, igaz-e a hír, hogy a magyar kormány kiküldöttje, gróf Bánffy, Magyarország volt külügyminisztere megérkezett Bukarestbe, hogy Iuliu Maniunál tapogatózzék, lehetséges-e valamilyen megegyezés a magyarokkal, hogy Magyarország és Románia együttesen váljanak ki a tengelyből? Maniu kifejtette kedvenc formulását a dunai konföderációról a szövetségesek protektorátusa alatt, amelyben Magyarország jelentős szerepet játszhatna, anélkül hogy a románoktól vagy szlávoktól fájdalmas áldozatokat kellene kérnie. A két politikus megegyezés nélkül vált szét.” Ugyanezt az eszmecserét ismerteti részletesen dr. Bányai László professor is a „*Revista de Istoria*” (Studii) című, évnegyedenként Bukarestben megjelenő folyóirat 1967. évi IV. számában; itt aprólékosan leírja Bánffy küldetésének előzményeit, célját és lefolyását.

Utolsónak foglalkozik ezzel a témával Csatári Dániel a Budapesten az Akadémia kiadásában 1968-ban megjelent „*Forgószélben*” című könyvében (magyar-

¹⁵ Gróf Bánffy Miklós: *Huszonöt év*. III. fejezet. Szépműves, 2018.

román viszony 1940–45).¹⁶ Én ezt a könyvet nem olvastam, de egy ismerősöm az 1944. év őszi eseményeivel kapcsolatos egy részt kijegyzett belőle, íme: „A közlegő nagy történések előszele az Erdélyi Párt vezetőinek egy részét, az egyházak vezetőit és a kolozsvári értelmiség jó néhány tekintélyes képviselőjét is magával ragadja. Augusztus 29-én a kolozsvári püspök (Vásárhelyi János), Bánffy Miklós és még néhányan értekezletre ülnek össze...”

Ezután elmondja, hogy megalakult az Erdélyi Magyar Tanács, amelyik felvette a kapcsolatot Dálnoki Veress Lajos vezérezredessel. Az Erdélyi Párt képviselői közbeléptek az észak-erdélyi hadműveleti kormánybiztosnál a románok érdekében, és sikerült elérniük, hogy azokkal szemben a német követelések ellenére sem alkalmaztak újabb kényszerintézkedéseket. Ezen utolsó pontnál Csatárit helytelenül informálták, mert a legjobb visszaemlékezésem szerint nálam a románok érdekében sem az Erdélyi Párt képviselői, sem senki más nem interveniált. Én az intézkedéseimet mindig a saját fejemre és lelkiismeretemre hallgatva tettem meg, és nem kértem másoktól tanácsot. Különben is, én a románok ellen alkalmazott kényszerintézkedések tárgyában nem is mint kormánybiztos szálltam síkra, hanem sokkal korábban, augusztus 24-ikén délelőtt, amikor kiharcoltam, hogy az én megyémből, és csakis ebből az egyből egyetlen románt sem hurcoltak el túszként. Éppen ez a kiállításom és okfejtésem készítette a kormányt arra, hogy előbbeni állásfoglalását revízió alá vegye, és így adta ki az újabb rendeletet, két-három hét múlva, hogy Észak-Erdély többi kilenc vármegyéjéből is bocsássák szabadon az őrizetbe vett román túszoikat.

Szeptember elsején lettem kormánybiztos, és e minőségemben már csak dr. Hosszú Gyula román görögkatolikus püspök érdekében jártam el, amikor ő az aggodalmával engem felkeresett. Az ő esetében is önállóan és eredményesen jártam el, amikor is rábírtam Lakatos miniszterelnököt, hogy ne helyezték őt házi őrizetbe.

A magyar kormány által tervezett, egy időben végrehajtandó kiugrás nem sikerült, Románia ezután nem sok idő múlva szerencsésebb körülmények között, egymagában végrehajtotta azt. Ennek lefolyását a legilletékesebb személy – Radu Leca¹⁷ – mondta el nekem a negyvenes évek második felében, amikor Nagye nyeden közös sorsunkat éltük.

[...] ¹⁸

Sokszor hallottam olyan eseteket, hogy amikor egyik-másik rabtársam megérhette azt a boldogságot, hogy kiszabadult és hazamehetett, szerettei a nagy örömben azonnal tejben-vajban fürösztötték, neki pedig nem volt meg a szükséges önfegyelme ahhoz, hogy a nagy kínálgatásnak ellenálljon. Az eredmény a legszomorúbb volt, a nagy boldogságból pár nap alatt a legnagyobb bánat lett.

¹⁶ Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969.

¹⁷ Radu Lecca: nincs ismeretünk róla.

¹⁸ Bethlen Béla a kihagyásban letartóztatásáról és börtönéveiről emlékezik.

Az éhhalál mezsgyéjétől hazaérkezett családfenntartó meghalt, a legyengült szervezet nem tudott megküzdeni a hirtelen és mértéktelen túlterheléssel. Így halt meg dr. Kolumban József, Csík vármegyei ügyvéd és volt magyarpárti képviselő és még sok más társa is.

Közismert rendszabály, hogy az ilyen legyengült szervezeteket csak lassan, lépésről lépésre szabad felerősíteni, és akkor sikerhez vezet az odaadó gondozás.¹⁹

Az enyedi sorstársaim között több olyan személy is volt, kik a román csendőrség tényleges tisztjei, egyszóval hivatásos csendőrtisztek voltak. Ezek közül jól visszaemlékszem Petala ezredesre, a híres Petala tábornok öccsére. Továbbá Botoroga őrnagyra, akivel gyakran összejöhöttem. Teljes tökéletességgel beszélt magyarul, egyetlen szónál, betűnél sem volt semmilyen idegenes akcentusa.

Amikor már jobban megismertük egymást, azt mondta nekem, hogy neki régen szép magyar neve volt. Bodroginak hívták, és a felesége székely nő. Valószínűnek tartom, hogy a mi hadseregünkben volt hivatásos tiszt, és az 1918. évi összeroppanás után átállott a román hadseregbe, és nevet változtatott.

Miután Románia előzőleg elvesztette Besszarábiát, majd hamarosan utána Erdélynek egy részét is, az ország közhangulata olyan elkeseredett lett, hogy Károly király kénytelen volt menekülni. Botoroga kísérte egy csendőrkülönítménnyel azt a külön udvari vonatot, amelyikkel a román király menekült az országból és amellyel minden értékét magával vitte. A vonat, közvetlenül Temesvár előtt, a pályatest mellett levő kukoricásból élénk sortűz alá került (nyilván vasgárdisták), a kocsik ablakai mind betörték, a király befeküdt különvagonjának fürdőkádjába, míg az őrnagy a vagon folyosóján hasalt le. Úgy menekültek meg, hogy a temesvári állomáson nem is állott meg a vonat, hanem átszaladt rajta; az országhatáron ugyancsak így haladtak át, és így jutottak el Jugoszláviába, majd onnan tovább.²⁰

Azt is elbeszélte nekem Bodrogi, hogy amikor a forradalom örületében a magyar katonaság a kezéből eldobta minden fegyverét, és ezáltal körös-körül mindenütt szabad utat adott az ellenségnek, akkor megindult a román hadsereg azzal az ürüggyel, hogy leveri a bolsevizmust. Minden ellenállás nélkül elérték a Tiszát, ott azonban szemben találták magukat a Kartofil²¹ vezette székely hadosztálllyal. Sokáig néztek így farkasszemet egymással – a bal parton a román hadsereg, a jobb parton a székely hadosztály. A szolnoki Tiszahíd őrségének parancsnoka a bal parton Bodrogi volt, a jobb parton pedig neki egy volt ezredtársa és jó barátja – a híd közepén naponta találkoztak és elbeszélgettek. Miután azonban Kartofil semmi támogatást nem kapott sem Kun (alias Kohn) Bélától, sem Lindner hadügyminisztertől, tehát sem hadfelszerelést, sem élelmezést, sem

¹⁹ A cenzúrázott kiadásban (244–253. oldal) ide került több oldalnyi leírás a nagyenyedi időszakról, mely az eredeti gépirat szerint később következik.

²⁰ A cenzúrázott kiadásban jelöletlen húzás (254. oldal, 3. bekezdés).

²¹ Szentkereszthegyi Kratochvil Károly (Kratochwill, Kratochvill) (1869–1946) magyar katonatiszt, a Székely Hadosztály parancsnoka.

pénzt, így egy idő múlva kénytelen volt a hadosztályát felosztatni. Ekkor aztán szabad lett az út Budapestig.

Nem hagyhatom megemlítetlenül a mindennapi sétánkat, melyre csoportonként hajtottak le minket, és amely jó esetben egy fél óráig tartott. Ez a sétánk a fegyintézet központi épületének udvarán levő, mintegy harminc méter átmérőjű köröndön folyt le, ahová az összes irodáknak ablakai nyíltak. De nemcsak az irodák ablakaiból tarthattak állandóan szemmel minket, hanem a köröndöt két oldalról befogó, magas kőfal tetején levő őrbódékból is. Így állandóan kirakatban voltunk nemcsak mi, a rabok, hanem a körönd közepén álló és minket állandóan figyelő vadőr is. Őt is sűrűn ellenőrizték, hogy vajon az állatszélidítói kötelességét lelkiismeretesen teljesíti-e.

A szigorú ellenőrzés már abban a pillanatban megkezdődött, amikor a cellánk ajtaján kiléptünk, hogy a köröndhöz lemenjünk. Ettől fogva mindjárt fel kellett vennünk a három-három lépésnyi távolságot egymástól, két kezünket hátul össze kellett kulcsolnunk és fejünket nem volt szabad jobbra-balra fordítanunk, egymással sem volt szabad szót váltanunk. Így folyt le a napi sétánk, csak a közvetlen előttünk haladó sorstársunk cipősarkát kellett állandóan nézünk. Ha valamelyikünk ezeket az előírt rendszabályokat nem tartotta be, akkor rendszerint megkezdődött a fegyelmezés, és pedig nemcsak az ellen, aki a kihágást elkövette, hanem valamennyiünk ellen, akik a sétán voltunk.

Ennek a fegyelmezésnek egyik módja a békaugrás volt. Hosszú sorban felállítottak minket, egymástól három-három lépésnyi távolságra, két kezünket a csípőnkön tartva, egyenes felsőtesttartással le kellett guggolnunk olyan mélyen, hogy ülepünk a cipőnk sarkát érje. Ekkor vezényszóra kellett kuporgó helyzetben előre felé szöködnünk. Ez bizony egyikünknek sem igen sikerült, valamennyi szökdelési kísérletünknel bukdácsoltunk, hiszen egyikünk sem volt már nyalka dalia, mindnyájan jóval túl voltunk a férfiúi életnek delén, némelyek már matuzsálemi korban. Ezenkívül ilyen sporthoz nem volt már semmi erőnk.

Amilyen szörnyen keserves volt ez a békaugrás nekünk, éppen olyan komikus volt a fegyőröknek, nem győzték magukat halálra kacagni, és egyre serkentettek minket a további ugrálásra.

Egy másik fegyelmezési mód a hasaltatás. Mint a katonaságnál az újoncok, vezényszóra hasra kellett vetnünk magunkat, majd újabb vezényszóra talpra ugorunk, és pedig vigyázállásban. Ez már jobbacskán ment, de néha ismételtették ezt a végkimerülésig.

Egy alkalommal, amikor éppen a mi csoportunk volt lent a sétán, kinyílt a főbejárati kapu, és egy közönséges bűnöző behajtott azon egy bivalyszekeret. A bűnözőkkel nem volt szabad összejönnünk, nehogy ezen az úton valami kapcsolatot teremthessünk a külvilággal.

A főkapunál éppen egy Barabás nevű, egészen fiatal falusi surmó volt a fegyőr, ki odahaza nyilván kocsmahős lehetett, és így megvolt a képesítése arra, hogy fegyőrt csináljanak belőle.

Az életkora szerint nekem nem fiam, hanem unokám lehetett volna. Már messziről harsányan kiáltotta: „Bethlen, futólépésben hozzám!” Odaérve a lábam elé dobta a bűnözőtől átvett karikás ostort, majd így parancsolt: „Kotródj ezzel a bivalyos szekérrel a gazdasági udvarra!” Ki akart tolni velem, azt hitte, hogy tanácstalan leszek, de ezúttal felsült, mert minden nehézség nélkül elhajtottam a bivalyokat az istállójukig. Serdülőkorban, az iskolai szünetek alatt a legfőbb mulatságom volt felkapaszkodni valamelyik béres szekérre és kihajtani az ökröket a mezőre. Így tanultam meg nemcsak ökröket hajtani, hanem szénásszekeret, sőt a kazlakat is megrakni. Mégiscsak jó, ha az ember minél több mindenhez konyít valamicskét.

Hogy a dohányynak milyen ázsiója volt azokban az időkben, az kitűnik a következőkből: ha egy fegyőr a pálinkás szájából kiköpött egy nyálás „csikket”, azaz egy olyan rövid kis cigarettavégecskét, amit az ujjával már nem tudott megfogni, azután a szenvedélyes dohányosok olyan rohamot rendeztek, hogy majd levették egymást. Boldog volt az, aki ezt megkaparinthatta. Mindig csodálkoztam ilyenkor azon, hogy miképpen képes valaki az emberi méltóságot ennyire lealacsonyítani. Voltak ezek között igen számosan olyanok, akik előzőleg fontos, vezető állást töltöttek be.

Amikor már a kertben dolgoztam, rendszerint gereblyezés, sepregetés közben az irodák ablakai alatt marékszámra összegyűjtöttem az udvarra kihajigált cigarettavégeket, és ezeket osztottam szét a dohányosok között, kik ezért a zsákmányért úgy hálálkodtak, mintha valami nagy kincset kaptak volna.

Egy alkalommal éppen a sétaköröndöt takarítottam, amikor az egyik csoport lejött a sétájára. Ilyenkor mindig félre kellett húzódnom; leültem egy közeli köre pihenni. Akkor Ambrózi, a bornagykereskedő és szőlőtulajdonos dobott ügyes mozdulattal egy egész cigarettát a lábaimhoz. Meg sem mozdultam, amíg a csoport fel nem ment, csak azután vágtam zsebre.

Egy másik alkalommal az egyik jóérezésű tisztviselő hullatott le egy cigarettát, amikor mellettem elhaladt. Ezt is csak nagy későre szedtem fel. Mind a kettőért egy-egy turtojt²² vettem a dohányzó társaimtól, és pedig minden lelkiismeret-furdalás nélkül, mert jól tudtam, hogy ha nem veszem én meg, úgyis eladják ugyanannyiért másvalakinek.

Amiután a havonta egyszeri levelezőlap-írást és látogatást betiltották, minden lehetőségét elvesztettük annak, hogy az elviselt ruhánkat, fehérneműnket és széj-jelment cipőnket kicserélhessük. Addig ilyen esetekben egy levelezőlapon megírtuk, hogy mire van szükségünk, és a következő havi beszélgetésünk alkalmával megkaphattuk azokat, hiszen úgyis csak egy rend ruhát, egy rend fehérnemű-váltást és egy pár cipőt tarthattunk.

A fegyintézettől a politikai elítéltek semmiféle ruhaneműt nem kaptak, csakis a bűnözők; minket csak addig öltöztettek fel csikos darócruhába, amíg a zárkában

²² Turtoj: forrázott, megerjesztett kukoricalisztból készített, tepsiben laposra süített málékenyér.

voltunk szeparálva. Ilyen helyzetünkben a lábbelinkkel kíméletesen kellett bánnunk, hogy a szabadlábba helyezésünk után – már amennyiben ezt a csudát megérjük – legyen, mivel hazautazzunk. Így bevezettük a kényszerű „Kneipp-kúrát”, nagyobb részünk mezítláb élt késő őszig; a nagyobb hidegek beálltával, leleményes módon, fatalpat kezdtünk viselni. A fatalpakat azok a bűnözők szállították nekünk, akik a városba ki-kijártak egyes polgári családokhoz fát vágni. A bükkfahasábokból lefűrészelték megfelelő hosszúságú darabokat, ezekből újjnyi vastagságú lapokat hasogattak, melyeket mindjárt ki is nagyoltak, és este úgy hozták be azokat nekünk a kabátjuk alatt. Hoztak még apró szegeket, meg a szemétből összeszedett szíj- vagy textilhulladékot, amiből a talpakra elöl felerősítettünk egy-egy pántot, és már kész volt a stílszerű lábbelink. Ezekben egyszerűen megtanultunk járni, évekig nem kellett a cipőt elővennünk.

Ennek is azután egyszer csak vége lett, ugyanis a fatalpaknak, melyek rendkívül gazdaságosak voltak, mégis volt egy nagy hátrányuk: nagy lármát csaptak. Amikor az egyre szaporodó fatalppal egy-egy csoport rab lement a napi rövid sétára, majd onnan vissza, a lépcsőkön a sok koppanástól és csattogástól fülsiketítő zaj keletkezett, amelytől csak úgy visszhangzottak az összes folyosók. Emiatt aztán egy napon összeszedték és elkonfiskálták az összes fatalpakat, és mi szomorodott szívvel kellett megint elővegyük a féltve őrzött egyetlen cipőnk, de így is nyertünk velők egy pár évet. Akiknek a lábáról már teljesen lehullott a rongyos cipő vagy ruha, fehérnemű, azok azután megkapták az elhalálozott sorsársainknak különböző holmijait.

A fegyintézetnek volt szabó- és cipésműhelye, melyekben a bűnözők közül kiválogatott hozzáértők dolgoztak. Amikor aztán a politikai elitéltek idekoncentrálásával az azelőtti megszokott létszám a többszörösére emelkedett, az előbbeni műhelymunkások nem győzték már a legszükségesebb foltozásokat sem elvégezni. Ezért ekkor a politikai elitéltek közül is kiválogatták a szakmunkásokat és berendelték őket kisegítő munkára. Így került a cipésműhelybe egy Fábián nevű, Udvarhely megyéből való cipésmester. Mi őneki kellett átadjuk a szakadt lábbelinket, persze csak a legszükségesebb kisebb varrásokat, foltozásokat végezhetette el; ami a legfontosabb lett volna, a talpalásra már nem kerülhetett sor, a politikai elitélteknek nem jutott a kiutalt talpbőrből. A mi derék Fábián barátunk azonban másképpen igen sokat segített a mi helyzetünkön, naponta összegyűjtötte a pékműhelyből meg a bűnözőktől az elhajigált turtojtörmeléket. A bűnözők ugyanis nem értékelték nagyra ezeket a kukoricadarából készült cipőcskákat, hiszen ők havonta kaphattak nyakló nélkül hazai kenyeret, nekünk pedig a turtoj is nagy jótétemény volt. Fábián vedrekkel hordta a sok törmeléket, amit mi – a három kertész – vettünk át tőle; ezt azután elosztottuk a leggyengébb bőrben levő sorsársaink között. Persze magunkról sem feledkeztünk meg.

Megjelent: *Visszaemlékezéseim*. S. a. rend. Kovács Attila Zoltán. Szépmíves. Budapest, 2019. (Az emlékirat első teljes kiadása.)

BERDE MÁRIA
ÍRÓ, KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ

(Kackó, 1889. február 5. – Kolozsvár, 1949. február 20)

♦ „VALAMIT CSINÁLNI KELLENE...”

KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN

Berde Mária Julianna (Róth Jenőné) neve mint a két világháború közötti időszak erdélyi irodalmának jeles prózaírójává maradt fenn, elsősorban női témákat feszegető lélektani regényeinek köszönhetően. Közéleti, kultúraszervező tevékenysége szerteágazó volt a kezdetektől fogva, mégis az utókor, ha egyáltalán emlékezik rá, az *Erdélyi Helikonnal* vívott küzdelmeit örökítette meg, melynek eredményeképpen 1933-ban „rivális” szervezetet alapított, az EMÍR-t,¹ mely formálisan ugyan a *Helikonon* belül maradt, mégis kiadóként² külön szervezatként kell említeni.

Berde Mária régi erdélyi értelmiségi család sarja, Berde Amál testvére; református lelkész édesapjuk a nagyenyedi teológia tanára volt. Nagyenyeden végezte a középiskolát, első verse 1906-ban jelent meg a *Pesti Naplóban*. A kolozsvári egyetemen tanult tovább, magyar–német nyelv és irodalomból doktorált. Batányi János költő feleségével, Baumberg Gabriellával kapcsolatos kutatásait Bécsben végezte.

Huszonhárom éves korában már megjelent első verseskötete, közben tanulmányi út gyanánt Európában és Németországban utazgatott nyelvtanulás céljából. Az utazásból betegesen indult haza, előtte tüdőbajjal kezelték Svájcban. Végül 1917-ben hazatért, és Nagyenyeden helyezkedett el, a Bethlen Kollégium tanára lett. Ebben az időszakban kapcsolódott be az erdélyi irodalmi életbe, 1920-ban Marosvásárhelyre költözött. Írásait a *Napkelet*, a *Zord Idő* és az *Erdélyi Szemle* közölte, utóbbiakban szerkesztőként is dolgozott. Tagja lett mindkét fontos irodalmi fórumnak, úgymint az EIT és a KZST.

Irodalmi érdeklődése a modernizmus felé nyitott, elsősorban társadalmi témák érdekelték, mindez egyre inkább szembement a húszas évek történelmi déjá vu irányzatával. Üdvözölte az *Erdélyi Helikon* felkéréseit is, írásai folyamatosan jelentek meg 1923-tól kezdve, majd amikor Kuncz Aladár felkérésére megírta a *Vallani és vállalni* cikkét (1929), melyben írói hivatáskérdéseket feszegetett a múlt és a jelen időszerűsége kapcsán, a korábban csak lappangó sze-

¹ Erdélyi Magyar Írói Rend: Az új írói tömörülést a Helikonon belüli eszmei válság hozta létre, többek között a Berde Máriát, Tabéry Gézát, Olosz Lajost és Bárd Oszkárt érő méltánytalanságok miatt. A megállapodáshoz csak Szombati-Szabó István, Károly Sándor, Bárd Oszkár és Molter Károly csatlakozott.

² Mindösszesen hat kötetet jelentetett meg 1933 és 1937 között: Károly Sándor: *Láng*; Tabéry Géza: *Októberi emberek*; Berde Mária: *Szentségvívők*; Szombati-Szabó István: *Hazajáró lélek*; Berde Mária: *Tüzes kemence*; Tabéry Géza: *Fekete ablak*.

mélyes és szakmai viták fellobbantak mind a helikoni íróközösség tagjai között, mind pedig a körön kívüli írók, újságírók, tenni akaró értelmiségiek között, és egyebek mellett a szervezeti kérdések is előkerültek, amikor az Erdélyi Szépművéses Céh monopóliuma is szóba került a romániai magyar kulturális életben.³ Kuncz halála után (1931) Berde Mária mint „ellenzéki” háttérbe szorult a helikoni közösségben, valamint az *Erdélyi Helikonban* is, készülő regényének kiadására (*Szentségvivők*) vonatkozóan elutasító választ kapott.

Úgy döntött, hogy elhagyja Marosvásárhelyt, írói elképzeléseit másutt és máshogy szeretné megvalósítani (legérettebb regényei a *Helikon* utáni években íródtak), hovatovább felmerült már az EMÍR gondolata is mint új lehetőség a *Helikonon* kívül. Nagyváradra költözött, újra tanári állást vállalt, továbbá munkatársa lett a rövid életű *Írás*⁴ hetilapnak. Lankadatlanul dolgozott (*Pillangó Rebeka története, Egy kicsi szolgáló*) és szervezte az írói rendet, mely végül 1933-ban elindult Tabéry Géza hathatós segítségével. Az alapvetően tökehiányos vállalkozás a *Nyugattal* közös kiadásokban gondolkodott, hiszen az önállóan megjelentetett köteteket gyakorlatilag a szerzők fizették ki. Ezek között nem egy Magyarországon látott napvilágot, több Aradon, illetőleg Nagyváradon, de ha mérleget vonnánk az EMÍR tevékenységéről, akkor az elsősorban visszhangos irodalmi szemináriumaira szűkül le. Felolvasó- és előadóestjeikkel Erdély-szerte felléptek Nagyváradtól, Szatmártól Tordáig és Marosvásárhelyig, számos irodalombarátot szerezve mozgalmuknak, egyben megmutatva, hogy a helikoni körön kívül is van irodalmi élet Erdélyben, noha az jóval jelentősebb volt. Tabéry utóbb, az ötvenes években inkább emlékezett rá mint holmi romantikus irodalmi csoportosulásra, semmint professzionális könyv- és lapkiadóra. Berde viszont hajthatatlan volt, már az indulást követő évben szakított a *Helikkonnal*, és csak az EMÍR-re koncentrált, valamint a regényírásra.

A jelenből visszatekintve, ismerve műveit talán ez volt a lehető legjobb megoldás, hiszen 1934 és 1943 között tulajdonképpen megírta életművét: *Szentségvivők, Tüzes kemence, Keresztjáró szerelem, A hajnal emberei*, hogy csak a legfontosabbakat említsük, de ne feledkezzünk el népmese-összeállításáról, vallásos verseiről sem. A második világháború után újra megpróbált a modernizmus jegyében részt venni az (újja)alakuló és -szerveződő irodalmi életben, 1949-ben Kolozsváron megalapította a *Dolgozó Nő* című társadalmi-politikai-kulturális folyóiratot, amely jóval túlélte Berde Máriát: 1990-ig állt fenn.

³ Lásd a forrásközlésben! A vitákról részletes összefoglalást írt Tóth Sándor: „Vallani és vállalni, avagy vita az írók gyávaságáról”. *Korunk*, XXX. évf. 1971/12. 1839–1845. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00414/pdf/Korunk_EPA00458_1971_12_1839-1845.pdf (lekérdezés: 2020. május 23.).

⁴ Huzella Ödön művészettörténész által indított nagyváradai irodalmi folyóirat. Első száma 1932. augusztus 28-án jelent meg, a második szám után megszűnt. A tiszavirág-életű lap az álművészet ellen hirdetett harcot, Benedek Marcell *Magyar író 1932-ben* címmel például az írók sorsának bizonytalanságát elemezte, és igen éles kritikát fogalmazott meg a kiadókkal szemben.

A továbbiakban közöljük Berde Mária *Vallani és vállalni* címmel az *Erdélyi Helikon* 1929. októberi számában megjelenő írását. A cím később fogalomává vált, és az erdélyi irodalom legjelentősebb vitája bontakozott ki belőle. Harminc évvel a cikk írása után az erdélyi írók, irodalomtörténészek, kritikusok újra visszatértek a vitához, kiindulópontul szolgált az író hivatásának, a közössége iránti elkötelezettség elvárásának újabb és újabb értelmezéseire. Kuncz Aladár fontosnak vélte, hogy a Trianon után szerveződő erdélyi magyar irodalom néhány alapkérdésében a szélesebb irodalmi közvéleményt megszólalásra bírja. Ő kérte fel egy 1929 szeptemberében írott levélben Berde Máriát Tabéry Géza *Vértorony* című regénye kapcsán „harcias és éles állásfoglalás”-ra abban a kérdésben, hogy „...vajon a mai erdélyi írónak a történelmi virágnyelv helyett nem kellene-e egyenesen hozzányúlnia a mostani fájó és aktuális kérdésekhez”?⁵A Berde-cikkekre Kacsó Sándor reagált elsőként,⁶ majd többen is hozzászóltak (például: Tabéry Géza, Nyíró József, Kádár Imre, Franyó Zoltán, Tamási Áron, Finta Zoltán, Krizsán Sándor, Szirmai László, Kádár Béla, Molter Károly, Jancsó Elemér).

Berde Mária művei közül a *Földindulás* (1930) regényrészlete olvasható még az alábbiakban, illetve a *Szentségvivőkből* (1935) kiragadott rész, amely az erdélyi írók feladataival foglalkozik. Előbbi a szerző egyik legnagyobb hatású műve, melyben egy család két generációjának történetén keresztül mutatja be az erdélyi földbirtokosság pusztulását a román földreform körüli zavaros időkben, utóbbi az erdélyi irodalmi élet körképe, elsősorban a 20-as évek kulturális küzdelmeinek hű krónikája.

BERDE MÁRIA FŐBB MŰVEI

Bacsányi-Baumberg Gabriella élete és költészete. Stief Ny. Kolozsvár, 1912.

Versek. Athenaeum. Budapest, 1913. /Modern könyvtár/.

Vízen hold. Haladás. Cluj/Kolozsvár, 1924.

Haláltánc. Athenaeum. Budapest, 1924.

Romuald és Andriána. Széphistória. Vögenreiter. Berlin, 1927.

Télutó. Elbeszélések. Minerva. Cluj/Kolozsvár, 1928. /Pásztortűz könyvtár/.

Földindulás. Regény, 1–2. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1930.

Szentségvivők. Erdélyi Magyar Írói Rend. Oradea/Nagyvárad, 1934.

Tüzes kemence. Nyugat. Budapest, 1936. /Az Erdélyi Magyar Írói Rend könyvei/.

A gyémánt emberke. Székely népmesék. Összeáll. Berde Mária. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Oradea/Nagyvárad, 1938.

Istenes énekek. Vallásos versek gyűjteménye. Szerk. Berde Mária – Orth Győző – Róth Jenő. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Oradea/Nagyvárad, 1939.

⁵ Kuncz Aladár: *Levelek. 1907–1931.* S. a. rend. Jancsó Eleménné Máthé-Szabó Magda – Juhász András. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982. 152–153.

⁶ Kacsó Sándor: „Gyávák voltak az erdélyi magyar írók”. *Brassói Lapok*, 1929. október 16. 1.

Keresztjáró szerelem. Athenaeum. Budapest, 1941.

A hajnal emberei. Regény, 1–2. Singer-Wolfner. Budapest, 1943.

Ha visszatérsz. Regény. Központi. Budapest, 1943.

AJÁNLOTT IRODALOM

Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon.* Kriterion. Bukarest, 1981.

A magyar irodalom arcképcsarnoka. <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/berde.htm> (lekérdezés: 2020. május 23.).

FORRÁSOK

1.

*Vallani és vállalni. Tabéry könyvének utolsó lapjára*⁷
Kolozsvár, 1929.

Az Erdélyi Helikon nem akar elzárkózni annak a kérdésnek megvitatásától, hogy viszonyaink között vajon van-e teljes jogosultsága a történeti regénynek s a történelmi virágnyelv vajon nem csupán menekvés[-e] a bátor felelősségtől, amely az író arra kötelezi, hogy műveiben mindenekelőtt a ma tükörképét adja s élő-eleven problémákat szólaltasson meg. Ehhez a kérdéshez természetesen lehet élesen pro és élesen kontra hozzászólni s lehet oly körültekintő tárgyilagossággal is állást foglalni, mint Berde Mária, az anket első hozzászólója teszi, aki megkülönböztetést kér ítélet előtt s noha a történelmi szépirodalom egy kategóriája ellen állást foglal, mégis a történelmi szellem művészi feldolgozóitól a létjogosultságot nem akarja elvitatni. Annál kevésbé, mert alábbi harcos írásán kívül éppen ebben a számban történelmi novellával is szerepel. Felvetett kérdésünknek bizonyára lesz még több hozzászólója, úgyhogy anketünktől bizvást elvárhatjuk nemcsak a történeti regény aktualitásának, hanem a mai erdélyi író hivatásának is tisztázó megvitatását.⁸ Az ember perbeszáll olvasmányáival. Igent, nemet, miértet, nem egészent, így vant firkál még a naív olvasó is a lap szélére, vagy az utolsó oldalra, s a befirkálatlan könyvnél is végbemegy a vita, a lélekben.

De az emberek rendszerint a mesével, a morállal, s – igen gyakran! – a nyelvvel vitatkoznak, birkóznak, barátkoznak. Ritkább eset, hogy maga a műfaj izgassa az olvasót. Az olyan kijelentések, hogy „nekem nem kell a vers”, vagy „nem

⁷ Tabéry Géza (1890–1958) *Vértorony* (1929) című történelmi regénye a Dózsa-féle parasztlázadás megidézésével a kor társadalmi kérdéseire irányította a figyelmet.

⁸ A bekezdés Kuncz Aladár szerkesztői bevezetője.

bírok drámát olvasni” sohasem a forma jogosságának vitatása. (Bár az olvasótábor felkap és lejárat műfajokat.)

Az írói mű szembenállása az olvasóval: természetes létért való küzdelmének egyik fejezete. Más azonban ez a viaskodás a kritikussal szemben, aki nem csupán a jelenségek figyelője, hanem tudatos irányítója is szeretne lenni az őserőkből előtörő sarjazásnak.

Van bizony ebben valami prepotencia, de a természet beleszólást enged egy s más dolgaiba az embernek, s ha ki lehetett tőle követelni a csokros virágot, akkor az sem képtelenség, ha a kritikus fel meri tenni a kérdést: mikor jön el Erdélyben a jelenvaló tárgyú regények órája?

Az iskola tanítása, hogy történelmi regény az, amely tárgyát a múltból veszi és társadalmi az, amelyik a jelenből, nagyon felületes meghatározás. Kizárva a többi változatot – hogy például a múltból merített tárgy is lehet tisztán társadalmi –, csak arra térünk ki e glosszában, hogy a történelmi idők tanúi a jelenjükből is írhatnak történelmi regényt. A kifejezés megrögződött, beidegzett volta miatt nevezük hát történelmi regénynek a múltat ábrázolót, felvetve a kérdést: hogyan tudta megszerezni ez a műfaj mai nagy népszerűségét?

Tizenöt évvel ezelőtt úgy emlékeztünk rá, mint az eposz sorstársára elmúlt műformai mivoltában. A történelmi regény „történelmivé” vált. A háború alatt már hallatszott, hogy „ezt még nem lehet regényben megírni, mert nincs meg hozzá a távlat”. A szóban már bennerejlett a műfaj feltámadásának halk megengedése. A halott aztán furcsa köntösben támadt életre. Nem a nagy háború képét idézte, hanem kardot kötött, páncélba, sisakba öltözött.

Neumann „Teufel”-e – XI. Lajos kora – Kleist-díjat nyer,⁹ és Undset „Lavransdatter”-e – norvég quattrocento – Nobel-díjat.¹⁰ De menjünk visszafelé. Még előbb veri fel nálunk Móricz Zsigmond a Tündérbert kígyófészkeit,¹¹ s még nálánál is hamarabb fordul vissza a múltba az Erdélyben születő regényirodalom. Jó messze megy témáért és azóta – tíz éve – folyton meg-megtér a múltba, mint terméketlen hegyek lakója búzájért a síkságra.

Mi az oka annak, hogy a mai erdélyi író annyira rávetette magát a történelmi regényre? Helyes-e szentesíteni, mintegy elő is segíteni a közhangulat kritikai megdolgozásával az epikusok múltba való menekedését?

⁹ Neumann, Alfred (1895–1952) német író. *Der Teufel* (Az ördög) című regényéért 1926-ban Kleist-díjat nyert.

¹⁰ Undset, Sigrid (1882–1949) norvég regényíró. 1928-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki *Kristin Lavransdatter* című háromkötetes történelmi regényéért. Magyarul megjelent: *Koszorú, A feleség, A kereszt*. Ford. Hajdu Henrik. Káldor Kiadó. Budapest, 1932–1934.

¹¹ A *Tündérbert* Móricz Zsigmond 1922-ben megjelenő történelmi regénye. A mű az Erdély-trilógia első kötete (folytatása: *A nagy fejedelem*, 1927 és *A nap árnyéka*, 1933). A modern magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotása a 17. századi Erdély politikai és társadalmi világát jeleníti meg.

Ismerjük el az írói szuverénitást. Senkit szemrehányás nem illethet, ha akár a múltból, akár a jövőből meríti tárgyát. Azzal, hogy milyen időkbe helyezi képzelmét, az író semmiféle külön értéket vagy fogyatékossgot nem előlegezett az írásának. És mégis: különbségeket lehet tenni itt arranézve, hogy mikor érheti el tökéletesebben művészi vagy erkölcsi céljait. Mert nagyon elütő lehet a lelki szükség, amely az íróat tárgyhöz sodorja és ez a különbözőség még szembezőköbb a történelmi regényeknél.

Az indító ok lehet pusztá gyönyörködés a mesélésben, de lehet valamely nagy mondanivalónak testreváltása. A magyar irodalom gerince alig ismeri az elbeszélést csak önmagáért. A ferencjózsefi hosszú béke termelt ugyan ilyen nyugodalmat, tendenciátlan mesemondókat, de a háború elseperte a magyar írók dickens-i lehetőségeit. Aki ma tollat fog, az mondani akar valamit a mesén felül is.

Ez a külön mondanivaló kétféle: az örökérvényű emberi igazságnak, vagy a jelenvaló (esetleg efemer)¹² értékű, de ma égetően kimondandó igazságnak tolmácsolása. Az örök mondanivalóknak nem kedvez a mai időjárás. Akinek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait.

Sigrid Undset klasszikus Lavransdattere nálunk ma meg nem születhetnék. Pedig ez az a történelmi regénytípus, amelynek jogosultságához nem férhet kétség. Áll és állani fog minden rugója: férfi és női, úri és paraszti, egyházi és világi gondolkozásmódnak, a test szolgaságának és a lélek jobbra vágyásának örök, mindenütt igaz, csak árnyalataiban eltérő küzdelme.

Az ilyen tendencia bármilyen korba tehető. Egyenesen érdeke a mondanivalónak, hogy olyan keretet kapjon, amelybe az író rátermettségei szerint legjobban belefér. Az ilyen lelki dolgok külső tükrözéséhez meg kell hagyni az írónak a szemérem kívánta menedéket, hogy nagy személyes élményeit messzi korokba vetíthesse.

De más az: a mi jelenvaló, külön igazságainkat visszacsempészni a múltba. Már a nehézség is nagyobb: mert a különleges és csak a mi sorsunkra álló igazság arculatának kevésbé könnyű alteregót keresni a múltban – még akkor is, ha a történelem csupa ismétlődés. Az igazság az ily esetben szükséges misztifikációval egyrészt nyer ugyan éppen a misztikum által ... a betűzve való „ráismerés” szuggesztív hatást válthat ki, de másfelől anakronizmushoz is vezethet, és ami sokkal gyakoribb és veszélyesebb: kiagyaltságokhoz. Ezért az ilyen történelmi regény szükséges rossz csupán és nem is igen élnek vele, csak mint az allegóriával: a megszorult, megszorított nemzetek, nemzedékek. Swift a fantasztikumba menekült aktuális mondanivalóival,¹³ az erdélyi regényíró a történelemben. S megírja „vonatkozásos” regényeit, a köztudat pedig azt véli, hogy ez így van jól, mert nem is lehet másképp, s elfogadja a virágnyelvű történelmi regényt.

¹² Efemer: rövid idejű, ideiglenes, gyorsan múló értékű dolog, alkotás.

¹³ Swift, Jonathan (1667–1745) angol születésű ír satirikus író, esszé- és politikaipamflet-író, anglikán lelkész. Legismertebb műve a *Gulliver utazásai* (1726) című fantasztikus regény.

De mielőtt elutasítanánk ezt a műfajt mint csupán ultima ratiot,¹⁴ nézzünk szembe még egypár válfajával a történeti regénynek. Neumann „Teufel”-ére utalunk itt mint példára. A történelemnek vannak és lesznek lejárt magyarázatokkal, vagy sehogyan meg nem oldott kérdései. Az új pszichológia új távlatokat kölcsönöz izgató problémák új megvilágításához. Ez Neumann eljárása. Nem annyira lélektan, mint szociológia vezérli Tabéryt. Mert Tabéry regénye – nem virágnyelven való diskurálás! Nem mai igazságokat akar a múltba vetíteni, hanem a múltat kutatja, hogy abból fejtsse meg a mát. (Mint azt Kádár Imre is megállapítja.)¹⁵ Okot keres az okozatokhoz, és ezzel bekapcsolódik a jelen történelembe, természetes és nem mesterséges úton, mint a fordítva dolgozó vonatkozásos regények. Ebben látni a Vértorony-típusú regények műfaji jogosultságát. A Vértorony a már sokképpen magyarázott probléma új megítélését hozza, Tabéry itt szembenáll a – Gulácsy által is képviselt – arisztokratikus felfogással, hogy a mohácsi húszezer halál, a nemzet „díszvirágának” eleste vetette volna meg a magyar tragédia alapját.¹⁶ Ő a százezer paraszti gyökérszál kiirtását tartja a balsors mindmáig és örök időkre kiható alapvetőjének. Történetírók találhatják korszerűtlennek Tabéry követelményeit, aki kegyelmet, sőt szabadságot szánt volna már akkor a százazreknek – de ez csak a vád súlya alól menti fel a Werbőczy-féle világnézetet, magán az oki tényen, hogy ez a világnézet készítette elő – részben – a 400 évvel későbbi magyar tragédiát, nem változtat, és ma legközelebről kell hogy érdekelje azokat, akik amaz oknak következményeit örökségbe kapták. Ebből a nézőpontból Tabéry regénye átmenet a ma regényéhez.

Igenis, vannak tehát történelmi regények, amelyek eleven kapcsolatokkal fogóznak a jelenbe, de az olyan írásmű, ahol fordítva: a jelen van átfecskendezve a múltba, mint valami mesterséges injekció, kezd meggondolkodtatni, elsősorban nem létjogosulatlanságával, hanem aranka-természetével,¹⁷ mert úgy látszik, hogy elnyomja a ma regényének megszületését.

Egy német kritikus felkiált: – Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Igen, visszhangozzuk: hol? Minek az avaralatti cserkészés, amikor rakásban rothad el a friss (és a maga mivoltában később soha meg nem írható) regénytárgy mindennapi életutunk két oldalán! Ha ezt a kérdést csupán gyakorlati oldalról is gondolnók át, rá kellene jönnünk, hogy a jogokért való küzdelemben sem megfelelő fegyver ma a cifra markolatú középkori fringia.¹⁸ Jobb

¹⁴ Ultima ratio: utolsó érv.

¹⁵ Kádár Imre: „Vértorony. Tabéry Géza kétkötetes regénye”. *Erdélyi Helikon*, II. évf. 1929/7. 540–542.

¹⁶ Gulácsy Irén, Pálffy Jenőné (1894–1945) magyar író-, költőnő. *Fekete vőlegények* (1927) című történelmi regénye a Mohács körüli időket idézi fel. Hőssé magasztosul a két „fekete vőlegény”: Tomory Pál kalocsai érsek, a mohácsi csatavesztő sereg vezére, illetve Cibak Imre váradi püspök és temesi ispán, aki a Mohács utáni zavaros időkben próbált rendet teremteni.

¹⁷ Aranka: élősködő gyomnövény.

¹⁸ Fringia: hosszú, enyhén görbülő pengéjű, finom acélból készült kard, szablya.

volna őszintén, elevenen mutatni be a mát, minden fogyatékoságaival – nem úgy, hogy csak a beavatott kedélyek értsék, sőt! –, egyenesen úgy, hogy bármely nyelven dokumentumul szolgálhassanak írásaink.

Tisztán irodalmi nézőpontból pedig nemcsak hogy becsületesebb, de részben könnyebb is volna megfogni a jelenben lüktető s magát felkínáló életet. Csakhogy persze, a könnyebbség pusztán a megalkotás munkájára vonatkozik, viszont kiállani a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé – vallani és vállalni –, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt.

R. Berde Mária

Megjelent: Berde Mária: „Vallani és vállalni. Tabéry könyvének utolsó lapjára”. *Erdélyi Helikon*, II. évf. 1929/8. 623–625.

2.

Földindulás

(részlet)

Kolozsvár, 1930.

Az embereket nem sajnálja, ha sírnak. Sírjanak. Minden keserőséget és kint megérdemelnek. Még mindig futnak dolgaik után, esznek, isznak, alusznak, öltözködnek, nyerekednek. Nem látott senkit lefeküdni keresztül az országúton, hogy egy kocsi, nehéz állat, egy gép keresztülmenjen rajta, s vágja ketté benne az élettel együtt a szenvedéseket.

Csak ilyen, csak ennyi az emberek bánata. Kihevernek mindent, belefogóznak az életbe, ahogy tudnak. Hát csinálják.

Tőle hurcolhatja magát Ila, mint madárijesztő, papucsban, hálóingre öltött köpenyegben, rendetlenül nyírt, soha össze nem tűzött hajával. S dobálhatja szerzetést az égő cigarettavégeket. Ha kigyúl a ház: gyúljon.

Klárát se bánja, hogy még többet vett a nyakába, mióta elküldték a szakácsnét s Bimbi maradt mindenesnek Marjukával. Miért is járna különbül, mint ahogy napestig hurbolja magát a házi tennivalókban: szóttos kötény a derekán, kiteszött régi cipő a lábán. Este meg – áthallja az irodából – a tanítóval számadásokat végez. Aki így bírja, az mégiscsak boldog, mert fából van.

Az anyja? Az apja? Nem hallgattak reá. Nem sajnálták őt. Hát most ő sem sajnál senkit. Csak szegény kicsi Évát. Sajnálja, hogy nem képes már tartani a gyermek kezét és azzá nevelni, akiben majd Gyulának öröme teljék. Nincs, nincs ereje többet a jóra!

De az állatok szenvedése az agyára megy. Nem lehetett elviselni már akkor sem, amikor az igásökrök nagy részét hajtották el, a Hers emberei. Mintha tudták

volna, mire mennek a nyomorult állatok. Úgy bőgték végig a falut, mint természetesen a siratóasszonyok. De őszintébben, igazabban, mert saját magukat gyászolták.

Most ezek a juhok, ezek a szerencsétlenek! Mért bégetnek éjszaka annyira, hogy esztenától idáig hallatszik a jajgatásuk?

Éjjelente elhatározza, hogy reggel kimegy hozzájuk. Megkérdi Vaszi bácsót, mivel gyötri úgy meg őket. Az ilyen pásztor megérdemli, hogy a mennykő belevágjon az esztenájába. Aki át tudja aludni az éjt a zokogó jószág mellett.

A nappalodás lármája elfogja fülétől a bégetést. És ilyenkor összehull a szándék, mint ő maga is hajnalig tartó virrasztás, megfeszült várakozás után. S elalszik, ha álom ez: fél öntudattal ürességben lebegni és érezni akkor is, hogy ezt az ürességet az ébredés percében a reménytelenség [váltja fel], aztán ismét lázas, rimánkodó esdeklés a fordulat után. Egyetlen hír, egyetlen jeladás legalább: hol van, mit csinál, mit tudna ma adni neki az ember, akiért még imádkozni, sóvárogni tud ezen a világon?

Az égés után sokáig le sem vetkőzött éjjelre. Szentül hitte, pár nap, pár hét és megérkezik. Napfényen, nyíltan, félelem nélkül, vagy ha éjjel: akkor is vigasszal, hittel, bizonyosságokkal. De nem jött. Híre sem jött!

A szeme elyengült a sok sötétben való tartózkodástól. Sérti már a gyertyaláng is. De a füle egyre élesebb. Hát hallotta-e ő régebb, hogy mi történik a falon túl, a szomszéd szobákban? És most nemcsak Klára hangos számolása, de a suttogás, amit anyjukkal folytat, de Ila lázas hánykódása is átüt a füléig. Néha még az istállóból is felér s a kert tetejéről is alászáll hozzá a hang. És a hegyen túlról, az esztenától az a szörnyű bégetés!

Júniusban, amikor zsíros és édes a kivirágzott fű, amikor az állatok úgy alusznak a jóllakástól, mint a kövek: súlyosan, mozdulatlanul, boldogan, hányszor nézte ő azt, esti csatangolásain! És most egyre üvöltene, bolond táncot járnak.

Nem, nem fogja holnap elaludni a reggeli órákat. Inkább fennvirraszt odáig. És megtanítja a bácsót, a gazembert. Biztosan lekaszálja, ellopja, eladja a füvet. Az istentől elrugaszkodott!

... Hihetetlen, milyen ereje van a napfénynek, mióta csak szobából nézte, meghúszszorozódott. Szüntelen fakad fel a könny a szemében. Be kell hunynia, amíg a tetőt kimássa és a gyümölcsösbe, árnyékba ér. Bántja, izgatja, sebzi az egész zengő, dagadó nyárelő.

Lentről, a kert aljából hallja Bimbit, amint Klára ablakán beszél, érzi, bár messze a háta mögött van, hogy feléje mutogat. Mindenki rá les, utána kémlel. Hát mi van ebben akkora csuda, hogy ő sétára megy? Már kisajátították maguknak a világot, már halottnak tartják őt, akinek kriptában van a helye. S ezért merednek rá ijedt báméskodással, mint a kísértetre!

Amit nem hall, azt megérzi. Klára nem követi. Klára most anyjával sugdos felőle. Bimbi a bejáró Mosó Rebivel. Még Marjuka is megjegyzi tőle és beleszalad a tyúkházba.

Ki ez a kisasszony? – kérdi a faluban egy tátos háromesztendős az anyjától.
Már sokan vannak, akik nem is tudnak róla...

És ő megy, most már azért is. Csak azon ámul, botránkozik, hogy ezek a lelketlen lelkek mind nem hederítenek a borzasztó bégetésre. A fiatal asszonynépség gyomlál, kemencét hevít, az öregje kapuküszöbön varrogat. Gyermekes fésűn és falevelen sípolnak, kutyával, macskával hancúroznak, báránypedgyessel célozgatnak. Aki feláll, s köszön neki, aztán folyton utánanéz.

Soha életében nem volt ilyen könnyű kimászni a határbeli dombokat. Semmi súlyát nem érzi a testének. Az élen majdnem fél, hogy elrepül. Csak haragja, számalma és megvetése tartja még a földhöz kötve. És a vakremény, mely megrohanja néha s felgyújtja pillanatokra.

Túl a falun a Vasláb következik. Sötétzöld, haragos, rózsaszíntarajos prém szegi be a szélét. Itt-ott belekaszáltak. Az arankáért teheték, hogy elpusztuljon a növény, ahol már beteg. Hogy bele ne kerüljön a mag közé a gonosz csíra. De miért négyzögenként? Otrombán, akácfadorongokkal kiszúrt táblákban?

Minden más... az egész határ más, mint ahogy ő emlékezik. Arasznyiak a búzaföldek! És tele-tele pipacssal, szarkalábbal, margarétával. Nemigen gyomlálták őket. A kukoricásokban töltögetnek. Sárga, kurta szárak, inkább csalamádék. Lekaszálni, takarmánynak valók. S a kapálók is: idegennek tartják már. Jól megméri szemmel, és mégsem köszönnek.

És nő a bögés. Olyan, mint a kórus, ütemre megy. Hát bög így az állat, amikor leget? Régebb a földek voltak komolyak, s a bárányok vidámak. Most amazok cifrálnak s a szegény állatok.

De hiszen nincsenek is legelőn. Oda vannak beszorítva a fonott akolba! Vaszi bács beszökött a faluba – egyéb mi lehet? Az a baj, hogy nem lát tisztán. Át kell vágnia a lóherésen, hogy közelebről megnézze. Suhog, süpped alatta, lábikráit veri a kivirágzott áldás. Fodros, csokros ágat szakít magának belőle, meg is szagolja. Édesfűszerű, altató illat! Balán, a gutaütött vén eb messziről morog, s a fiai éppen megrohannák. Ezek sem ismerik már, de aztán mégis reácsodálkoznak. Valaki szólítja őket. Ott ül a bács az esztana padkáján, bocskorán fűzőgeti vissza a kereken megbomlott szíjazást.

– De Vaszi bá, az Istenre! Tegye félre azt a lábbelit s terelje ki a jószágot a legelőre!

– Aj, lelkem kisasszankám – néz fel rá az öreg szomorú kedvben. – Vaj tán nem is tudja, hogy áll ez a világ?

– Azt tudom, hogy keed gonosz egy pásztorféle. Rakatja a szegény állatokat, még aludni sem tudok tőlök!

Befagy a szidalom. Az akol felé rántódik. Sovány orr fúródott át a korhadó rőzsekerítésen, s egy szúrós nyelv, száraz száj kitepte kezéből a virágzó lóherét. Sok-sok fej szorul most együvé, dúlják a rothadó gallyakat, s a bögés egybe robban fel, mint hirtelen kitörő segélykérés:

– Irgalmazz nekünk!

Micsoda állatok! Üresen lötyög a horpaszuk. Izzadtan nyúlik le a gyapjuk. A szemükbe, jámbor, oktalan szemükbe valami riasztó tudomány költözött. Tudják, hogy éhesek, szomjasok, és hogy hasztalan könyörögnek hiába.

S azok az anyjuk felé nyomakodó bárányszemek, ahogy mohón utána vetik magukat az üres kesztyűként lógó szálukból kileffent tőgyeknek.

– Kisasszan drága, még a vizet is viderben hordtam ide nékiek, mer’ kereken egy tapodat fődet, s bár egyetlen ösvényt sem hattak meg nekünk a foglalók. Itatóra se vihetem őket. Nem hogy legelőre. Csak már el tudná adni a tekintetes tanító úr! Én vótam Boszniába’ s láttam embert éhen halni, de ez keservesebb, mer’ az állat vétek nélkül való. Mindenki örvend, ha szabadul tőlle. Amikor nincs hová s mire kihajtani. Sze’ nekem csak kedvesek, ötvenhárom esztendeje én fogtam minden ivadéjkakat, de inkább máshol tudjam jó helyt őket, mint hogy lássam, miképp fordulnak fel. Na ne, Mióra, falj egyet!

Felemeli az Etelka kezéből kihullott leharapott fejű lóhereszárát s odanyújtja egyik sovány barikának.

– Hát honnan... mit ad enniök?

– Egy kicsi szénát, kórét kevergetek a burjással, amit összeszedetek a csűrőskertben. Mer’ azt nincs, aki tapossa. S a kazlak helyén is kiserkedt rajta a zöd. Porcsfű, igaz, de ha jobb nem akad...

Homályosan, valami feltetszik a leányban. Amikor a kert tetejéből visszazérett, mintha átsütött volna a napfény a törökbúzás kasok lécezetén... És csakugyan, nem látta a kazlak békésen terpedő ormóit. Pedig milyen jó a kazlak árnyékában!

Feljebb vonja fájó szemhéjait – úgy mered a vénemberre.

– Mi van a legelőkkel?

– Ki vagyunk cövekelve azok is, „illetménynek”, ami nem lett községi belöllek. Csak azért se túrik rajta az uraságét, hogy éppen az övé vót. Kiválogattam a mérges lapikat a burjából, mer’ azt is felfalták szeginyek az éhségtől. A java még annak is a lovakhoz megy jászolba. Már a kettőnek, aki maradt kocsilovakul.

A leány nem szól többet. Beleáll itt, a jajgató állatokkal szemben a bizonyosság, hogy most már történnie kell valaminek. Az emberek jajjai nem hatottak az égig, mert az emberek megérdemlik sorsukat. De az állat – hogy mondta Vaszi bá? Vétek nélkül való. Aki őket kínozza, ítéli sorvadásra, meg kell hogy lakoljon. Ti jóra túrtok, ti jól imádkoztok, siránkozó juhok, bárányszemek!

Nem talál benne semmit, hogy a bács lesi őt úgy szemhéj alól. Csorog a könnye az erős naptűzéstől, le nem törli, hanem behajol a rozszant karámkerítésen, kitárja elaszott karját az állatok felett és felkiált:

– Imádkozzatok! Imádkozzatok! Titeket még meghall az Isten!

Aztán vissza, a térdig érő herében. Nem fog zúgolódnai többet, ha az állatok jajgatnak.

Az utcán – lám kicsődült a falu csudalátni. Itt is, ott is álligálnak a kapuban. Híre futamodott, hogy elhagyta bűvőkáját a remetekissasszony. És mi nem száll a

füléig elhaladtában? Egészen tisztán, pedig suttognak, és azt is csak a háta megett. Egy tésztáskezű menyecske azt mondja egy szoptatónak:

– Vesztit érzi, mert az ilyen akkor fészkelődik, költözzél.

Ostoba babonaság. Amikor ő éppen egyébnek a közeledtére vár. Megváltódásra. Ó, hogy fogja akkor kihajtani a juhokat! Leghamarább az érre, a halk, boldog lassúsággal lépegető kispatakra. Fürödjék le a csúf port, izzadságot. S aztán: a herére egyenest. A sok rózsaszínű csillagra. Legeljenek csillagokat.

– Én ott fogok járni veletek a csillagok között. Addig – éhezünk. Én is éhezem veletek.

Így beszélt magában és közben haladt hazafelé. Mégis, meg kell állania a kertajtóban. Az ember éri be, akivel egyedül váltott még rendszeresen néhány szót több, mint esztendő óta. Sofron bá, a postakihordó. Amikor annakidején a Kutas János lapja érkezett, megkérte volt, hogy leveleit többé ki ne adja az udvarbíró kezébe. Keresse meg őt, csúsztassa be az ablakpalettán, szívesen megajándékozza a külön fáradságért.

... A télen, amikor itthon járt, azt ígérte, hogy a tavasz nem múlik el jötte nélkül. Aztán még csak nem is üzent, a tűz után sem. Ó, Istenem!

És most, ameddig a kertajtóban áll, hűvös borzongás futja meg, hátha azért hallgat, mert a család mégis kinyomozta, a lelkéhez fért és rábirta, hogy kerülje el szülőföldjét, és őt is.

Elszorult benne a szív, szaggatottan vette a lélegzetet, mint sírás előtt. De hát, ki ismeri Gyulát kint az igazi s bent a felvett nevein? Ki tudja róla, hogy csak egy Prágában tanuló barátján át lehet hozzája férni? Nem, ezt senki még csak nem is sejtheti!

Sofron bá örvendett a megszólításnak, nem kell beereszkednie az udvarba, kurtul az útja, ha átadja az egész postát a kisasszonynak. Újságok vannak mindössze.

Mi köze neki az újságokhoz? De már tovább köszönt az öreg és otthagya nála a lapokat. Mindegy. Nem szívesen, de úgy elmentében csak leteszi a tornác párkányára.

Egész biztos, hogy letiltották Gyulát az írástól, a hazajöveteltől. Ezt tisztázni kell, nekimegy Klárának, hogy gyáva agyrémek miatt ilyen gyötrelmet szerzett neki.

Indult is, forróan keserű szándékban, de a szokatlan séta elgyengítette, szinte összehullott a nyírfák alatt. Odatámasztotta fejét egy fehérbőrű, sima törzshöz, szemét behunyta, mert a nézés jobban fárasztotta. Később, amikor kipárolgott belőle az úton belégyűlt napfény, elnézte a melléje esett újságokat. Gyula arra tanította, hogy ne higgyen nekik. Hazudnak, kertelnek, lapulnak – hogy is lehet mind átolvasni őket!

Ott heverték félóránál hosszabb ideig körülötte, de fel nem lapozta egyiket sem. Hírt ő csak Gyuláról és Gyula útján várt a világ sorjáról.

De éjjel, ahogy ismét felverték a csendet a zokogva könyörgő juhok – soha még így nem szólt a litániájok –, a mennyezetre meredt. Milyen szép, halvány

jelek íródnak a beszivárgó csillagfényekkel, milyen jót tesznek a szemnek a nap szúró sugarai után. És jól, ezerszer jobban lehet látni a sötétben – most, igen, a káprázat nélküli, tiszta éjszakában –, íme, csak elébe villan egy nyomtatott sor, amit pedig tudta szerint ki nem betűzött az újságokból.

„Halál a kukoricásban.”

Növekvő, szétterpedő fekete írással rajzolódik feje fölé a szobamennyezetre. Mint ezüst pókhálók csillámlanak meg a betűkön a csillagok fényszálai.

Csendesen, némán kémlt a felírásba. Miért sajtatja meg szokatlanul a szívét? Mindig voltak kifejezések életében – mindig, ezerkilencszáztizenöt óta, amelyeket nem bírt sem hallani, sem felidézni. Borzasztó erejük van a szavaknak... Most is egy szó vett hatalmat rajta: „kukoricás”.

Mint buborék a víz alól, merül fel lelkén egy emlék nyomában, s nem pattan szét, inkább egyre jobban kikerekedik. Hogyan mutatta egyszer Gyula eldurvult tenyerét, olyan volt, mint mezítlábas ember talpa. Akkor, eleinte, amikor útlevél nélkül járt be, és négykézláb mászott hosszú kilométereket a vetésekben.

„De a június jó, akkorra megnőnek a kukoricások. Attól kezdve embermódra jöhetnek. Mikor törökbúza földre érkezem, mindig mondok egy áldást arra, aki veti.”

Így mondta, igen. Szórul szóra őrzi a lelkében. Azóta szent neki az a szó, az a növény. S most:

„Halál a kukoricásban.”

Ki tudja, talán olyan lelte benne végét, aki békésen kapálgatta. Aki talán éppen Gyula útjának munkált. Megszállta a vágy, tudni, ki a halott.

Reggel elkéri a tegnapi lapokat. Éva összekeresi neki.

– Irgalom... irgalom – zeng a juhok kórusa egész éjszakán keresztül.

Lassan, lassan forog tova az ég, a reggel felé.

– Fűvet szedek nekik az utak széléről. Keveset, böjtöset... s aztán kikeresem a nevét, és imádkozni fogok érte, aki meghalt a kukoricásban. Ez lesz a mai napom.

... Milyen nehéz az újságban valamit megtalálni. Nagy-nagy betűkre emlékszik. Nincs sehol a harsogó címek között.

Úzódik, kimegy a kertbe. Ott veszi apróra az összes lapokat. Valamelyiknek a hátán, rövid napihírben rábukkan végre. Csak egyes szók szöknek a szemébe, de azok vérig találhatnak, mint pattanó serét.

Két diák... határátlépés... Útlelvizsgálat... a fényképek utólag beraasztva... motozás. Mikor a vonat kukoricához ért... a folyosó ajtaját feltépve – egyiknek sikerült a közös irattáskával... a másik a távirópóznának vágódott... vonszolta még magát. Az útlevelek Alvinczi József és Kutas János névre... Utóbbi...

Csak legyecskék, szúnyogok, ha zizzentek, egyébként roppant csendesség állott a földön. Hangtalanul, mégis megindult most Etelka alatt is a föld. Mindez óráig egyetlenegy személyre tette föl életét. Hasadozott, omlott, elzuhant most

alatta, előtte minden. Ha az, az egyetlenegy nem tér meg már soha, akkor neki nem is jön senki többet. Sötét hullámok törik át a szemhatárt és végigöntik, alányomják a tájakat örökös fekete vizek alá.

Amíg Gyula élt, hinni is lehetett. Most már csak a teljes halál közeledhetik; ami megmarad az életből, az nem élet, halottak álmodása. A megváltódás sem kellene nélküle.

– Irgalom... irgalom...

Nem könyörögnek, búcsúztatót bögnék a múmiává aszott juhok. Soha, soha le nem harapják azt, az örömfüvet, amit nekik szánt. Hanem hát hadd egyék le gyászából. Áldomás nem lesz, de tor.

Felnyúlt, feketén, lepusztultan. Kísértetnek, mindent szabad! És szabad annak is, akinek semmi, semmi igazat nem adott az élet.

Tegnap csak majdnem repült, most igazán repült. Fel s le a dombokon. Tegnap érezte, hogy bámulják, ma úgy tetszett: nem látja senki, mint a levegőt.

Furcsa, hogy a bács mégis ráismert és fogadta is köszönését.

– Menjen be Vaszi bá az udvarba. Számadásra várják. Én itt maradok a juhokkal.

Megleste, amíg az öreg lebukik, túl a dombon. Akkor benyomta az akol veszszőajtáját. Egymás hátára torlódtak fel a szabadjukat érző állatok. Amelyik kicsúszhatott a karámból, az bele a vasláb heretáblájába! Hersent foguk alatt a duzzadó, virágteljes harapnivaló. Jaj, ettek, kergülten, tébolyodottan. Percek alatt felpuffadt a horpaszuk. Talán bele is pusztulnak a mohóságukba. Legjobb sors volna nekik.

– Ne bögjetek többet, ne imádkozzatok. Ne szólítsatok senkit irgalomnak. Nincs irgalom. Csak annyi, amennyit én adok nektek. De ott fent...

Megrázta öklét.

... Aha, a bács a botjával... nem ment be az udvarba. A dombtető megöl leskelődött. Hát most már terelheti őket vissza... vígan voltak, jóllaktak!

Megindult lassan, magyarázkodás nélkül a falunak a nagyúton. Nem tartozik senkinek számadással. Amit tesz, egyedül teszi, testvér nélkül, Isten nélkül immár.

A sütőház előtt Kirlán áll. Habzik a szája a rút beszédétől. Úgy ordít az ő anyjának! Hadonász az arca előtt. Hát nem tudja ez, az istentelen, hogy ma harmadnapja földelték el valahol a ház kicsi gazdáját? Be csúf, be gonosz, be cigány!

– A lóherét... a lóherémet... legelték... legeltette. Ha bolond, tartsák kötve! Anyja tántorog, hátrál a frecskelő szavaktól.

Hát majd felel ő helyette. Elibe áll, eltakarja szavával is.

– S ha leették, a miénket ették! Szédültek és a nyáluk száraz volt már, mint a cérna! Hogy a tied az a föld? Azt nem tudom, de a lóherét az én apám vetette! A tied az, ami a te kezéd alól kel ki. Legelő s disznótövis volt itt minden talpalt, ameddig nem tettük rá a kezünket. Én megmondhatom, én már mindent... megmondhatok!

A cigány hátrált. Isten ne hagyj el, ennek az esze már elment a másvilágra, nem jó, ha onnan küld le valami átkot, igézetet. Mert ez már igazán mondhat akármit: nem veri meg se törvény, se Ég.

Mint kutya iszkolt kifelé. Fal mellett, lesunytt fejjel.

Több szót senki nem vett Etelkától. Még felment a szobájába, le is vetkőzött, lefeküdt magától. Arca a kép felé fordult, amely ott függött életnagyságban a fiókos szekrény felett. Mindig azt nézte, néha mosolygott reá, mintha élő állana előtte.

– Vérszegénység... tökéletes legyöngülés... az életerők teljes felőrlése – különben ép, csak a bánat roppantotta össze.

Így beszélt a városból hozott orvos háromnapos letargiája alatt. Az utolsó délelőttön Amália úrvacsorát ajánlott fel neki. A szertartást Derzsi pap végezte, mögötte Dáné tartotta a kelyhet és a kenyeret. Gyertya égett az ágy fejénél: a ház tisztelte Etelka szokását, hogy napfényt évek óta nem bocsátott be szobájába.

Kifehéredett koponyához hasonlított a haldokló a sárga világításban. Szeme elnyúlva bámult ki a beszakadt üregekből: látnia kellett a papot, a tanítót, sőt a háttérben meghúzódott családtagokat is, de túlnézett rajtuk, és olyan beérhetetlennek tűnt, mint a hír nélkül, nyom nélkül eltávozottak.

De csak akkor fagytak el a szívek valóban körülötte, amikor ajkáról elfogadatlannul pergett le a kenyér – morzsányi volt pedig – s az olajsárga, illatos bor kicsorgott ajaka közül, végig az arcán, a párnán, eláztatva nyakig gombolt, sima fehér ingét. Egyetlen izma nem rándult, csak a homlokára szívódott ki apró, sűrű gyöngyökben a hidegverejték.

Fadarabra, ha erőltetnék, arról peregne így le a kegyelmi ajándék.

Alig volt átmenet élete és halála között. A lepke nagyobb zajjal rebben fel, mint ahogy Etelka vált meg a földtől...

Megjelent: Berde Mária: *Földindulás*. Kráter. Pomáz, 2010. 283–293.

3.

Szentségvívők

(részlet)

Nagyvárad, 1934.

„Tudatjuk azokkal, akiket illet – olvasókkal és írókkal –, hogy ez év szeptember havának tizenötödikén félhavonként megjelenő irodalmi, tudományos és politikai szemlét indítunk.

Alkalmas-e ilyen vállalkozásra a mi időnk és a mi helyzetünk? A siker kilátásával indulhatunk-e vidéki városban egyáltalán? Nyújthatjuk-e az íróknak azt a közönséget, amelyre joggal számot tarthat? Feltettük magunknak mindezeket a kérdéseket, és meg is válaszoltuk: a lap indítását határoztuk el.

Akarjuk, hogy a közönség várakozással tekintsen, és nem bánjuk, ha kételkedő várakozással tekint vállalkozásunk elé. Szigorú mértékkel, ha mér – örömmel látjuk... Csak megbecsülést kérünk, tiszteletben tartását az intenciónak, egy biztató pillantást a munkába menőnek!”

...Azok, akikhez e sorok intéződtek, elcsodálkozva torpantak meg a kirakatok előtt. Miféle papírdarab ez, amelyen csak magyar a szöveg?

Korlát Kálmán megállott a többi megállóval, de nem az ívet, hanem az arcokat olvasta. Igen keserű szívvel tapasztalta, hogy némelyeknek türelmük sem telt végigfutni az egész oldalt.

– Utcanép – gondolta, és tovament a máris forró kora délelőttben a Gombos és Goldstein papírüzletéig.

– Egy széket kérek, kisasszony, és a külföldi folyóiratokat.

Leült egy könyvvel rakott asztal mögé – az írógép is jól fedezte –, és lapozni kezdett az Illustrationban. Franciául csak a legközönségesebb írásokat tudta, de nem oda figyelt, amivel foglalkozott. Az ajtóra nézegetett és a körmét rágcsálta.

Holt évad volt. Csak néha tévedt be valaki képes-levelezőlapért, krepp-papírért – könyvet nem is kért senki.

Ahogy nőtt a feszültsége, egy régi helyzete ötlött fel benne. Mikor az első páciensre várakozott... Mezőszenttamáson, az agyaggödörben épült, falunál unalmasabb nagyközségben, ahol a pletyka volt az egyetlen, amit forgalomnak lehetett nevezni. A parasztok inkább a bábához mentek, leginkább pedig a faluvégi ráolvasó asszonyokhoz. – Hosszú, néma küzdelem folyt közte és a közönség között. Sehogy sem tudott zöld ágra vergődni, míg aztán a bevonulás megváltoztatta a dicstelen megfutamodás szándékától.

Autó állott meg az üzlet előtt. Erős parfümfelhő hozta, mint drága légkörben a szürke selyem porköpenyes, igen alacsony, gömbölykés úrhölgyet, akinek jelenlegéhez valami fürgeség talált volna, de aki ehelyett kimért volt és méltóságteli. Sőt, feltűnt rajta valami: az arcszín virító volta, a szemhéjak kékje, a szemöldívek éles vonala, sötétje.

A pénzes vevő sugározta villanyáram mozgásba hozta az álmos üzletet. A pezsgőgyárosné divatlapokat kért, angolokat csakis, az őszi szezonra. Nem kérdezte az árakat, összerakott magának néhányat, és letett egy ezerkoronást.

A boltos óvatosan Korlátra tekintett, mintha ellene készülne valamit elkövetni.

– Ha megengedi ónagysága, figyelmébe ajánlom a kis ívet – és elibe tolta a Virrasztó előfizetési felhívását.

Az asszony kellemetlen arcot csinált. Mint akit váratlan támadás ért.

– Mi ez?

– Ha parancsolja, felolvasom.

– Nincs nekem időm arra, valami jótékonyosság?

– Magyar nyelvű folyóirat megindításáról van szó, mindössze nyolcvan korona egy évre!

Az asszony most valóban megsértődött.

– Amit nem ismerek, arra nem adhatok előre pénzt! Á, megjött az Illustration? – pillantott a Korlát előtt fekvő lapra. – Már inkább erre szánom a nyolcvan koronámat.

Gombos úr észrevette, hogyan harapdálja Korlát ajkait, mialatt elvették orra elől az újságot.

– So etwas! – mormogta, mikor a vevő kiment. – Láttá, doktor úr?

A szerkesztő felugrott.

– Kikérem magamnak, Gombos úr, hogy ajánlgassa a rövümet! Megértette? Elviszem innen az íveket, a nyomtatást, ha még egyszer megteszi!

– Bocsánat... én soha többet, de látta? Nem látta?

– Persze hogy láttam! Egész bornírtságát, a hamis előkelőség attitűdjeit!

– A festéket is? – súgta, hogy a kisasszony ne hallja.

– Mit akar? A kultúra ragad.

Kezébe vette a beharangozót, átolvasta újra. Milyen elszánással is fogalmazta! Mennyire érezte, hogy ilyen szép, komoly, cseppet sem tolakodó igéknek nem lehet majd ellenállani! – Nagyon beborult körülötte. Az ívek az este óta voltak kifüggesztve, és egyetlen lélek nem érdeklődött mindeddig. Igazán, senkinek sem kell itt a magyar betű?

Fél egyre járt, majdnem záró időre. Félszeg, bizonytalan korú leány lépett az üzletbe. Delén ruhája a sok mosásban elvesztette már üde színeit, és ez talált is fakó arcához, hajához, fénytelenre viselt lakkcipőjéhez. Az ilyenek egy-egy tollszemet vagy olcsó levélpapírt, ha vesznek. Csakugyan tollat kért, de nyújtotta a válogatást, tétován körülnézett, és szinte szégyenkezve bátorkodott elő a kérdéssel:

– Kérem szépen, itt lehet... előfizetni a Virrasztóra?

– Talán óhajtja nagysád az ívet?

– Igen, kérem, de – elsápadt – csak egy negyedévre, ha lehet ilyen rövid időre.

Gombos Korláthoz fordult. A szerkesztő kíváncsian tanulmányozta a leányt, de bármilyen szegényes is volt az, nem merte megsérteni avval, hogy felajánlja neki ingyen a lapot. Pedig szerette volna.

– Tessék feliratkozni, ön az első előfizető, kisasszonyom!

A leány fogta a tollat, amit éppen most vásárolt.

„Péter Sarolta, pénztárosnő, Verzár gombüzlet, Szent István utca 12.” Aztán kivette régimódi erszényét a ridikülből, és egy rongyos húszkoronás bankjegyet tett le a pultra. – Amikor eltávozott, Korlát utánakapott a szomorú kis pénznek.

– Elteszem, hátha egyszer bemutathatom a magyarságnak, ez volt az első áldozat Erdély szellemi életének oltárára. Mondja, mi fizetése lehet egy ilyen pénztárosnőnek?

– Százötven koronája, ha lesz havonta.

*

A kéziratok felgyűltek a szerkesztő asztalán, és nem tudott velük mit kezdeni. Egészen különös kinszenvedés, tehetetlenség gyötörte, amelyről még csak szólni sem szólhatott senkinek.

A maga írásainál rendkívül élesen látta a hibákat, erényeket. A másénál gyakorta mintha befognák hátulról a szemét. Sem türelme, sem biztos szimata, amely azonnal rátapint a jó munkára, megérezve a tehetség sajátos ízét, zamatát, mint a jó borkóstoló az italét. Társszerkesztő kellene, de amikor ő nem akar, nem is tartja elviselhetőnek az osztozkodást bárkivel is! Még az ideiglenes szerkesztőbizottsággal is koloncot vett a nyakába. Egyképpen irtózott Krammer tanári bölcsességétől és Ajton hűvös megfontolatlanságától, melyen kiábrándultság is sötétedett.

Az idegen írások azonban szemébe kacagtak: te vagy a fordított bíró, csak a magad ügyében tudsz igazságot tenni – s ha legalább az urak azt küldték volna, amit várni lehetett tőlük. De egyikük-másikuk talán úgy vélte, itt az idő, hogy elárulja igazi, titkolt mivoltát, rejtett irodalmi céljait. – Mit csináljon ő ezekkel az írásművekkel, melyekről még szerzőik eddigi munkairánya sem nyújt semmi biztosítékot?

És persze, mégis hozzá kellett fanyalodni az olvasáshoz. Szinte nyögött az izetlen, nehézkes botorkálásban, amíg kéziratból kéziratig vergődött...

Szokatlan forróság nyomta a kis dolgozószobát amúgy is. Törölgette a homlokát, új és új szivarra gyújtott, lassan kék kábulatba fúlt körülötte a világ. – Hirtelen hangokat hallott a tornácán, egy idegent és egy unalomig megszokottat.

– Az uramat? Miféle ügyben?

Kiérezte a hanghordozásból a féltékenység éles mellézköngéit, és pillanatra az jutott eszébe, hogy talán a kis Grün Böske jött el, ami roppant kellemetlenül érintette. Eszter ugyan most már nem rendezi vele a hajdani veszekedéseket, csak hallgat és mogorvaskodik, de azt mégsem lehet kívánni tőle, hogy fel ne háborodjék, ha éppen szemtől szemben áll vetélytársnőivel.

Mit felelt a fiatal leány, azt nem lehetett hallani. De az asszony, bár ridegen, utat engedett neki.

– Tessék bemenni.

Mintha piros lángnyelv siklott volna be az ajtón. A világosból homályba érve tétovázni látszott pár pillanatokig, aztán szinte tapogatózva, mégis hirtelenül, odatalált Korlátig. Forró támadás, attak, úgy tetszett a férfinak. Közel volt hozzá, hogy átkarolja.

A leány odadobta a nevét:

– Tóth Pálma.

És egyszerre realizálódni kezdett: félrehajló feje imént még kacér virághoz tette hasonlónvá, de most feltűnt, hogy bal szemének ferde pillantása kényszeríti

e tartásra, és hogy lépteinek imbolygó bizonytalansága rendkívüli rövidlátásából ered. Mindez lehűtötte Korlátot, különben sem szeretne az ilyen majdnem betegesen sugár nőket.

A leány körülnézett a szobában, és felkiáltott:

– Nem is gondolja, hogyan siettem én ide! A háromkirályok álmos csigák lehettek hozzám képest! Ha ezt a püspök úr hallaná! – Megrázta a fejét és nevetett.

– Kérem, nem óhajt leülni?

– Ki nem állhatom az ülést. A vonaton olyan balsors kísért, ülőhelyet kaptam, és beszorítottak az ablakhoz. Majd megbolondultam, egy tapodtat sem lehetett kijutni a zsúfoltságban a folyosóra.

Mélyet lélegzetet [vett], láthatóan lankasztotta a zárt, füstterhes, forró levegő.

– Egyenest Üvegcsúrról jövök. Félbehagytam a nyaralásomat. Én, aki csak a szabadban élek, mihelyt az iskolától szabadulhatok. Képzeld el, tegnap bemegy egy paraszt a faluból Hévízre. Megkérem, hozzon nekem egy darab vajat, mert csak az ilyesmikből élek nyáron át. Estefelé megjön Áron bá, éppen a padkán ültem az öreg Rebi nénivel, akinek az első házát lakom, bontom a vajat, darab Hetiképbbe van csavarva, s azon ráesik a szemem Krammer felhívására. Pakoltam és jöttem. Nem volt szekerem Hévízig. Egy mokány kis lóra ültem... fanyeregbe! De itt vagyok, és nekem ne merje azt mondani, hogy az első szám készen van, nyomás alatt!

– Miért, kisasszonyom, talán kegyed...

– Igen, én költőlánny vagyok, és önnek csuda verseket hoztam, garmadával. Ha látta volna, hogy lovagoltam velük, keresztül a havasi legelőkön, a fenyveseken, hogy szavalgattam őket a napsugárban!

Korlát kételkedve pillantott a leány kis kezitárcájára.

– Itt vannak?

– Á, hova gondol? Kell is nekem írás! Én nótafa vagyok, mint a falusi lány, aki egész nap énekel.

Egy fejrándítással hátradobta előreiparkodó kurta haját, mely úgy keretezte arcát, mint a szfinxet merev keszkenője. – Megállott nyugtalan sétájában, finom, sovány, barna arcán víg áram futott át, és egyszerre kiragyogott belőle a vers:

Lobogó, piros kis ruhámban
Tánclépésben, szökellve jöttem,
Ujrázó kedvvel csókot dobtak
A fák mögöttem!

...Vers versre buggyant elő ajakán, csupa friss iramú, fiatalos lelkendezés. Az újra és újra támadó meglepődés borzongatóan cirógatta Korlátot. Szélvészlábú csikók, ha keresztülrobognak a tájon hirtelen, szinte hogy a földből kerekedvén... csillanva, napsütötten elzúgó tavaszi zápor, egyszerre feltündöklő kék-sárga-csillagfehér rakétajáték!

Majdnem fájdalmas felrúgás volt neki, amikor végre elhallgatott ez a zengő, piros tünemény.

- Kisasszonyom – tárta felé karját –, adja nekem ezeket a verseket!
- Azért jöttem!
- Miért nem hozta el mindjárt a gyűjteményét?
- Az én gyűjteményem itt van!

A fejére ütött.

– De hát hogyan jussak én hozzájuk?
– Tessék leírni, majd tollba mondom őket. Mert én nem tudok egy helyt ülni, hogy írjak, és nem is látok valami jól. Sohase vetem papírra egyetlen versemet sem.

Korlát, aki a cikkíráson kívül minden firkálgatást unt, alázattal legörnyedt most az asztal mellé, és írt, csak írt, csak hogy alig bírta követni a diktálót.

Megjelent: Berde Mária: *Szentségvivők*. Erdélyi regény. Kráter. Pomáz, 2014. 42–45. 59–62.

MÁRTON ÁRON
KATOLIKUS PÜSPÖK

(Csíkszentdomokos, 1896. augusztus 28. – Gyulafehérvár, 1980. szeptember 29.)

♦ „NON RECUSO LABOREM”

NAGY MIHÁLY ZOLTÁN, SZABÓ CSABA

Márton Áron püspöki címerének jelmondata Tours-i Szent Mártontól származik: „Non recuso laborem. – Nem vonakodom a munkától”. Valóban, Márton Áron sohasem vonakodott, sohasem futamodott meg a munkától, illetve a munkával járó fáradságtól, szenvedéstől.

Márton Áron a Hargita és a Csíki-havasok között elterülő szűk medencében, annak is északi végében, Felcsíkban, Csíkszentdomokoson született. Szülei egyszerű római katolikus földművesek voltak, Márton Ágoston és Kurkó Juliánna. A négyből harmadik gyermekük volt Áron. A felcsíki székelyek élete sohasem volt könnyű, küzdelmektől mentes. A Csíkszentdomokosnál összeszűkülő Csíki-medencében a mezőgazdaság csak gyenge megélhetést biztosít. Márton Áron elemi iskoláit a csíkszentdomokosi Római Katolikus Elemi Népiskolában kitűnő eredménnyel végezte. 1907-ben ösztöndíjas lett a csíksomlyói Katolikus Gimnáziumban. 1911-ben a gimnáziumot Csíkszeredába költöztették. Itt, az „új főgimnáziumban” (ma Márton Áron nevét viseli) kezdte el a felső tagozatot. Líceumi tanulmányait Gyulafehérváron fejezte be, a főgimnáziumban érettségizett 1915 júniusában.

Márton Áront érettségije után három napra besorozták katonának, hamarosan ki is küldték a frontra. A k. u. k. hadseregben a székelyudvarhelyi 82-es gyalogezred közkatona, majd tizedes és hadapródjelölt lett. Közel egy évig a doberdói harctéren szolgált, majd 1916 nyarán Nagyszebenben tiszti iskolába küldték. Hadnagyként harcolt a Monarchia keleti határán és az olasz fronton (Ojtozi-szoros, Asiago) is. Katonái és tisztársai egyaránt becsülték. A négyszer sebesülő és kitüntetett katona tartalékos hadnagyként fejezte be az I. világháborús szolgálatot.¹

A világháború után másfél évig szülőfalujában gazdálkodott. Erdélyre és a trianoni békediktátummal elszakított magyarságra nehéz évek következtek. Márton Áron 1920 őszén, a nyári munkák befejeztével Brassóba indult munkát keresni. A Schiel gyárban vasesztergályosnak jelentkezett, de magyar származása miatt nem alkalmazták. A háborús tapasztalatok, a trianoni trauma és a nemzetiségi kitaszítottság érzése erősítette benne a már korábban, a Gyulafehérvári

¹ 1916. december 28-án a Sósmező (falu Romániában, Bákó megyében) mellett vívott csatában különös hősiességével kitüntette magát. Tettéért az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályát adományozták neki. A háború végnapjaiban az uralkodó legfelsőbb dicséző elismerésben részesítette.

Főgimnáziumban kialakuló vonzódást a papi hivatáshoz. 1920. október 11-én jelentkezett a Gyulafehérvári Papneveldébe, hogy papként szolgálhassa nemzetét. Kirítt a növendékek közül érettebb kora és gondolkodásmódja, de személyi értékei miatt is. Tekintélyre tett szert társai és tanárai körében egyaránt.

1924. július 6-án a gyulafehérvári székesegyházban szentelte fel Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök. Az első ünnepélyes szentmiséjét szülőfalujában mutatta be, majd elfoglalta első állomáshelyét, Ditróban lett káplán. Egy év múlva Gyergyószentmiklósrá helyezték káplánnak. Újabb egy év múlva, 1926. augusztus 1-től hittanár lett Gyergyószentmiklóson az Állami Főgimnáziumban. 1928-ban a marosvásárhelyi Katolikus Főgimnáziumba került hittanárnak, egyben a fiúnevelő intézet igazgatóhelyettese lett. 1929 júliusától plébánosi kinevezést kapott Verestoronyra és tanulmányi felügyelő lett a szebeni Szent Teréz árvaházban. Márton Áron a lelkipásztori munka mellett már ezekben az években is számos hitbuzgalmi és társadalmi szervezetet hozott létre. Mint tanár, tanfelügyelő nemcsak az iskolásoktól várta el a komoly munkát, hanem folyton képezte magát, nyelveket tanult, sokat olvasott. 1930 őszétől Gyulafehérvárra került udvari káplánnak és püspöki levéltárosnak. Két évig tartó szolgálat után, 1932 őszén Kolozsváron kapott újabb megbízatást, a katolikus főiskolai és egyetemi ifjúság lelkipásztora és hitszónoka lett. A korszerű neveléstudományi és népnevelési módszerek erdélyi népszerűsítése érdekében 1933-ban György Lajos irodalomtörténésszel együtt megalapították az *Erdélyi Iskola* című folyóiratot. 1934-től az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség országos igazgatójává választották, majd 1936-tól a kolozsvári Szent Mihály egyházközség megbízott plébánosa lett. 1938. augusztus 21-én kanonoki kinevezést kapott, majd 1938. augusztus 14-től a kolozsvári Szent Mihály-plébánia megválasztott vezetője volt. Egy hónap múlva a Sacra Congregatio Consistorialis 630. számú dekrétumával a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzója lett. Az év karácsonyán (1938. december 24.) XI. Piusz pápa a 42 éves Márton Áront nevezte ki Gyulafehérvár püspökének. Andrea Cassulo romániai apostoli nuncius 1939. február 12-én szentelte fel az új püspököt a kolozsvári Szent Mihály-templomban.

Jelen forrásközlésben Márton Árontól hat szöveget válogattunk ki. Az első három irat szemlélteti Márton Áron ifjúságnevelő, egyházszervező és népnevelő tevékenységét a harmincas évekből. A szerző egyértelműen kifejti, ha az erdélyi magyar ifjúság egységbe akar tömörülni, akkor azt csakis a katolikus ifjúság csatlakozásával valósíthatja meg. A katolikus ifjak magukkal viszik az egységbe a katolicizmus eszméjét mint világnézetet, és annak új társadalmi tanítását is.² Márton Áron, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség ügyvezető igazgatója

² A katolikus társadalmi és szociális mozgalmak, valamint az egyesületek életében az 1920-as és az 1930-as évek fordulója komoly változásokat hozott. Ennek elméleti alapja az 1931-ben megjelenő *Quadragesimo anno*, XI. Piusz pápa szociális enciklikája volt. Legfőbb gondolata, hogy nem egyedi reformokra van szükség, hanem a gazdasági struktúra gyökeres átalakítására és új társadalmi rend létrehozására.

kezdeményezésére alakult meg a Pedagógiai Szakosztály. Népmvelői munkáját a Népszövetség és az *Erdélyi Iskola* című folyóiraton keresztül végezte. Az itt megjelenő írásaiban az egyén vagy egyes társadalmi rétegek kulturális és szellemi felemelését szorgalmazta, s konkrét népmvelési terveket és programokat dolgozott ki. Miközben eszményt fogalmaz meg, mindenkit meg akar szólítani, magasabb erkölcsi és etikai szint elérésére buzdít. Olvasóit azonban nem oktatja ki, viszont meg akarja győzni őket, hogy ugyanazt az eszményt vallják, mint ő. Ennek érdekében együtt kell működniük. Igyekszik olvasóit lelkesíteni, hogy merjenek nagy dolgokba fogni; arra szólítja fel őket, hogy kicsinyességükön felemelkedve széles látókört és nagylelkűséget alakítsanak ki magukban. Márton Áron a folyamatos önmvelő papi életutat választotta, lángelekű egyházszerző, a nemzeti katolikus társadalmi reform meghirdetője és építője volt Erdélyben. Ebben az időszakban számos konferenciabeszédet, előadást tartott, ismertségre és erkölcsi tekintélyre tett szert egész Erdélyben, és nemcsak a katolikusok körében.

Rendkívül nehéz helyzetben került Márton Áron az erdélyi egyházmegye élére. 1938-ban II. Károly román király diktatúrát vezetett be, felszámolta a pártokat, köztük az erdélyi magyarságot képviselő Magyar Pártot is betiltotta. A második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.) az egyházmegye kettészakadt. Márton Áron megtehetette volna, hogy székhelyét átteszi az Észak-Erdéllyel együtt Magyarországhoz visszakerülő Kolozsvárra. Katolikus magyar híveinek többsége is azon a területen élt. Márton Áron mégis Gyulafehérváron maradt a csekélyebb számú, kisebbségi sorsba kerülő és sanyargatott magyarok mellett. A román hatóságok a püspököt csak ritkán, útlevelemel engedték át a Magyarországhoz kerülő területekre, papszentelésekkor és bérmlásokkor.

A Márton Árontól most közölt negyedik és ötödik irat a püspöki korszakhoz kapcsolódik. A negyvenes években bontakozott ki a kisebbségi jogokért küzdő egyházfő képe: a „mediator Dei” mellett a „mediator populi”. A magyarságot érő sérelmeket nem hallgatta el soha. Márton Áron kerülte a politikai megnyilvánulásokat, de az üldözöttek érdekében vallási, nemzeti hovatartozástól függetlenül mindig bátran felemelte a szavát. Igazát nyíltan, akár nagy tömegek előtt is kimondta. Ugyanakkor soha nem volt militáns, nem volt benne erőszak, nem buzdított az összeütközésre. A főpásztori homíliák és körlevelek stílusa a dialógusra épült. Az Istentől származó örök igazságok mellett rámutatott a kisebbségi jog-sérelmekre. Amit mások a cenzúra vagy a szélsőjobboldali, később ugyanúgy a baloldali totalitárius rendszerek miatt nem mondhattak ki, vagy nem mertek kimondani, azt ő kimondta. Tudatosan felvállalta a közvetítő, az integráló szerepkört. Dél-Erdélyben 1940 és 1944 között ő lett mindenki püspöke, felekezeti hovatartozástól függetlenül. Magyarország német megszállását követően Kolozsváron papokat szentelt 1944 tavaszán, és bátor szentbeszédjében akkor is elítélte az antiszemitizmust és a zsidók deportálását. A háború végén körlevelet adott ki, amelyben igyekezett papjait felkészíteni az elkövetkező új időszakra.

Márton Áron tisztában volt az 1945 tavaszától berendezkedő román kommunista államhatalom szándékaival. Aggodalommal figyelte a magyarság politikai, iskolaügyi, gazdasági erőfeszítéseit. Gyakran tiltakozott a kommunista kormányok kisebbséget súlytó intézkedései miatt. Nyíltan felszólalt a személyes és politikai szabadságjogok, valamint a szabad véleménynyilvánítás és vagyonbiztonság védelme érdekében. Az emberi méltóság elismerését összekapcsolta a szabadságjogok biztosításával. Petru Groza miniszterelnökhöz 1946 januárjában írt levelében feltárta a magyarokat érő méltatlan atrocitásokat. 1948 végén körlevelet adott ki a görögkatolikusok védelmében, hogy ne olvassák be őket az ortodoxiába. A hívek áldozatkészségére támaszkodott, amikor lemondott a papságnak utalt államsegélyéről, ugyanakkor nem egyezett bele, hogy az állam a segélyre hivatkozva csökkentse a papok létszámát. A híveknek és a papságnak is megtiltotta a kommunista párt gyűlésein való részvételt. A román kormány 1948-ban statútumot, megegyezést akart elfogadtatni vele, amely az egyházat kiszolgáltatva volna az állami érdekeknek. Márton Áron is elkészített egy statútumtervezetet, amelyet az állam elutasított. Időközben, néhány év alatt a püspök magára maradt az ellenállásban. Az egyházfők közül többeket börtönbe zártak már, mások pedig a túlélés reményében együttműködtek az állami hatalmakkal. A román kommunista állam minden eszközt felhasznált, hogy az erdélyi püspököt lejárassa, elnémítsa. A kultuszminiszter Márton Áront Bukarestbe rendelte, hogy folytassák a katolikus egyház statútumáról szóló tárgyalást. A Tövis felé vezető országúton 1949. június 21-én letartóztatták. Márton Áron tisztában volt az elkerülhetetlennel, számolt elfogásával. Fizikai akadályoztatása esetére előre gondoskodott az egyházmegye kormányzásáról. A Szentsek *De nominatio substitutorum* című rendelkezése alapján megjelölte az egyházi joghatósággal rendelkező helyettes ordináriusok sorozatát. XII. Piusz pápa, értesülve Márton Áron püspök letartóztatásáról, 25. éves papi jubileuma alkalmával címzetes érsekké nevezte ki.

A fogoly püspököt két évig vizsgálati fogságban tartották, egyik börtönből a másikba hurcolták. A nagyszebeni, a pitești-i, a nagyenyedi, a máramarosszigeti, a bukaresti börtönökben sýnylódott. A bukaresti katonai hadbíróóság hazaárulás címen 1951-ben életfogytiglani börtönre ítélte. A börtönök nem törték meg, sőt inkább megerősítették hitét. A felkínált szabadságot csak úgy volt hajlandó elfogadni, ha nem kötik feltételekhez. Engedtek neki. 1955. március 25-én vette át újból az egyházmegye vezetését. Paphiánnal, megosztott, megfélemlített hívekkel és papsággal kellett folytatnia a lelkipásztori munkát. A békepapi mozgalomban részt vevő papokat nem üldözte, megbocsátott nekik, lelkipraktort elrt elő, szigorú penitenciára kötelezte őket. 1955 és 1957 között Márton Áron egyházmegyéjében szabadon mozoghatott. Prédikált, bérált, látogatta a plébániákat. Bérmaúttain tömegek vettek részt. 1957 júniusától újra megfosztották szabadságától, elvették igazolványát, házi őrizetben tartották. A gyulafehérvári püspöki palotában még a kertben is lehallgató készülékeket rejtett el a Securitate.

Gyulafehérvári „fogsága” idején is szentelt papokat a székesegyházban, a hívek jöttek el őhozzá.

A hatodik iratban maga Márton Áron mondja el, hogy miért nem tudott együttműködni a kommunista államrendszerrel. Hite szerint a döntést mindenkinek személyesen kell meghoznia, de ő nemcsak magáért vállalt felelősséget, hanem az erdélyi katolikusok mellett az egész romániai katolikus egyházért is felelt, még ha egyértelmű utasításokat nem is kapott ez irányban a Szentszéktől. Ekkor bontakozott ki a felelős egyházpolitikus képe, aki az egyházra nemcsak mint intézményre tekintett, hanem mint hitbéli közösségre is. Éppen a hit tiszta megőrzése érdekében nem volt hajlandó alkut kötni az állammal, hogy aztán az egyházi intézményrendszer csak megcsonkított formában működhessen. Márton Áron nem volt harcos egyházpolitikus, csupán a hitvalló egyház főpásztora.

Házi őrizete 1967-ben ért véget. Curtea de Argeşben³ fennállásának 450 éves jubileumát ünnepelte az ortodox kolostor és kegyhely. A megemlékezésekre számos külföldi egyházfő érkezett Romániába. Jusztinián bukaresti pátriárka meghívta Franz König bíborost is az ünnepre, de a bécsi érsek csak akkor volt hajlandó Romániába utazni, ha találkozhat Erdély püspökével is.

A bukaresti pátriárka meghívta Márton Áront is a Curtea de Argeş-i ünnepségekre. A román fővárosban találkozott König bíboros és Márton Áron, majd a püspök megbeszélést folytatott az Egyházügyi Hivatal vezetőjével, Dumitru Dogaruval, és felkeresték Emil Bodnăraş, a román Államtanács elnökhelyettesét, aki közölte Márton Áronnal, hogy a kényszerlakhelyre vonatkozó intézkedést azonnali hatállyal feloldották.

Az idős püspök ismét szabadon mozoghatott. Bérmaújtjai diadalmenetté váltak. Hátralevő életében négy alkalommal eljutott Rómába is, ahol VI. Pál pápa is fogadta. Népének és egyházának érdekeiről nem volt hajlandó alkudozni, mindig kiállt papjaiért és híveiért. Igaza tudatában bármikor kész volt visszamenni a börtönbe, amit a román állam már nem mert felvállalni.

A börtönévek, a zaklatások, az állandó feszültség nem múltak el nyomtalanul. Az 1970-es évektől egészségi állapota folyamatosan romlott, többször kérte felmentését, amit a pápa elutasított. Végül II. János Pál 1980. április 2-án felmentette a nagybeteg püspököt a gyulafehérvári egyházmegye kormányzása alól. Márton Áron méltósággal viselt hosszú betegség után, 1980. szeptember 29-én halt meg.

A háború poklát megismerő, a katonáiért felelősséget vállaló Márton Áron pappá szentelését követően nehéz körülmények között kezdte meg munkáját.

³ Magyar történeti forrásokban Argyasudvarhely néven fordul elő. A települést a 13. század végén alapították. Itt volt I. Basarab havasalföldi fejedelem udvara, amely az 1330-as magyar támadáskor megsemmisült. Egy ideig itt működött az esztergomi érsekségnek alárendelt magyar–oláhországi római katolikus püspökség (Mitropolia Ungro-Vlachiei), amelyet 1359-ben Basarab fia, Miklós Sándor havasalföldi fejedelem alapított. Később a római katolikus püspökség megszűnt, és helyét ortodox egyházkerület vette át. A ma is itt álló ortodox kolostort a 16. században V. Basarab havasalföldi fejedelem alapította.

Papként nemcsak az egyetemi városban, Kolozsváron hatott, hanem az egész egyházmegyében. Az anyaországtól elszakított Erdélyben a magyarságnak hiteles értelmiségi vezetőkre volt szüksége. Márton Áron kiváló szervező volt, és amellett olyan ember is, akire feltétlenül odafigyeltek a kortársak. Mindenkiel megtalálta a közös hangot. Tisztelete már életében kialakult. A baloldali Kacsó Sándor írta Márton Áronról 1943-ban az aradi *Havi Szemlében*: „...nemcsak a maga egyházát kormányozza Áron püspök, hanem azt a nagyobb lelki és szellemi közösséget is, amelybe mindannyian beletartozunk, s amelynek képviselőjében annyian látogatunk el hozzá, nem is annyira a szó erejéért, csak azért a mosolyért, amely megvilágítja előttünk az utat”.⁴

Márton Áron püspöki címerében a halmok fölött magányos fenyő áll, a háttérben Székelyföld havasait szimbolizáló hegycsúcs magasodik, középen a Pax jele, melynek két oldalán Csík címeréből a Nap és a Hold látható. A fiatal, zöld fenyő jelkép: égbetörő, egyenes törzsével és a kopár sziklában is életet kereső gyökereivel a kitartás szimbóluma. *Non recuso laborem*.

Márton Áron szellemi hagyatékát – a Gyulafehérvári Érseki Levéltár, a csík-szentdomonkosi Márton Áron Múzeum és a gyulafehérvári Batthyaneum/Biblioteca Batthyanaiana dokumentumai alapján – Marton József teológiai professzor rendezi sajtó alá. A Márton Áron hagyatéka sorozatban 2005-től máig 20 kötet jelent meg.

SZAKIRODALOM

- Domokos Pál Péter: *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Eötvös Kiadó – Szent Gellért Egyházi Kiadó. Budapest, 1989.
- Marton József (szerk.): *Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*. Kolozsvár, 1996.
- Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Teleki László Alapítvány – XX. Század Intézet. Budapest, 2002.
- Szabó Csaba (szerk.): *Márton Áron és Jakab Antal erdélyi püspökök emlékezete/Gedenken an die Bischöfe Áron Márton und Antal Jakob aus Siebenbürgen*. Balassi Intézet – Új Ember. Budapest–Bécs, 2014.
- Virt László: *Márton Áron püspök. „Az Úr legigazabb szolgálója”*. Csíkszereda, 2016.
- Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)*. Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó. Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár, 2019.

⁴ Kacsó Sándor: „Áron püspök”. *Havi Szemle*, 1943/7.

FORRÁSOK

1.
Apák és fiúk
 1932.
 (részlet)

[...]⁵ A katolikus öntudatot pedig éppen az ellenkező hatást célzó jelenségek váltották ki benne. Megvallhatjuk őszintén, hogy főiskolás ifjúságunkra nem sok gondot fordítottunk. S mégis, a katolikus egyház ki nem védett annyi kisebbitése, ügyeinek célzatos agyonhallgatása, a katolikus érdekekért feladott faji érdek annyi hazug hangoztatása és magárahagyatottsága ellenére is *zömében* megmaradt legalább olyan katolikusként, mint amilyen a háború előtti ifjúság zöme volt. [Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

Ez nem sok, mondhatják, és mondják is sokan. És igazuk van. Lehet, sőt kell nagyobb igényekkel előállni, mert a háború előtti intelligencia színtelen katolicizmusával csakugyan nem érhetjük be. De azt kell mondanunk, hogy a nagyobb igények türelemmel munkált és kivárt beváltására, az öntudatosabb vallási élet kifejlődésére is az ifjúság mai lelki adottságában megvan az ígéret. Mert a legkülönbözőbb világnézetek zűrzavarából annyit már kivett, hogy csak a katolikus egyház kompromittálására futnak össze egy egyhangú szolidaritásba s fújniak egy követ. Nem hisz és nem dől be olyan könnyen, mint például az idősebb generációk hisznek és bedőlnek az újságok katolikusellenes cikkeinek. Van látó szeme, s benézett közelről az önpecsételt erdélyinek szabadalmazott szellemi egységű műhelyébe is. A faji érdek elárulása címen beindított titkos vagy nyílt támadásokban ismételten felfedezte az elfogultságot vagy a háttérből dolgozó arcán a kárörvendő mosolyt. A magyar egységhez való szerves tartozandósága, belőle fakadt élete, vele egy test-lelke, a nép meleg kiszolgálására felszakított ideális lobogása pedig öntudatában tartják, hogy van olyan fia fajának, mint akármelyik más, s a kathexogén⁶ fajiságot egy csoport nem arrogálhatja magának. Innen már csak egy lépés és éppen az eléje dobott gáncsok fogják tovább segíteni ahhoz a belátáshoz, hogy a fajnak is a legnagyobb értéke a meggyőződéses, gyakorlatlan vallásos férfi.

⁵ A kihagyott részben Márton Áron arról ír, hogy az új nemzedék tagjai okultak az „apák” hibáiból; a világháború, a gazdasági világválság és a kisebbségi lét kihívásai tudatosabb magatartásra sarkallta őket. A fiatalság „az élni akarás elemi ösztönével s a tudatosság minden megfeszítésével a lehetetlen mából a szabadulás és élet lehetőségeit keresi, nem fogja és nem tudja az apák csődöt mondott elgondolásait, állandó társadalmi berendezéséről vallott felfogását a szerencsétlenül praktizált formában bíráló és maradék nélkül csupán a múlt hagyományos tisztelete miatt átvenni”.

⁶ Kathexogén: értsd katolikus érzékeny.

Nem tudom, de merek kételkedni benne, hogy a mostani hatvanévesek ezelőtt negyven esztendővel a *Rerum novarumot*⁷ ismerték-e? A mai húszévesek ismerik, s a *Quadragesimo annoval*⁸ együtt szemünkben az új történelem korszakát megnyitó esemény. Ez a nemzedék mentebb minden múltbeli elfogultságtól, mint bármelyik elődje. Minden eszmei le- és megkötöttség nélkül jutott be az életbe, s a társadalom minden eresztékének szüette, hajdan büszke épületének szemei előtt végbemenő mindennapos omlása túl korán rávette, hogy nagyon komolyan gondolkozzék, s a mentés alkalmas eszközeit, a szétmállott alap helyébe a biztosabbat, megkeresse. Már sejti a katolicizmus hatalmas kultúrértékeit, a kétezer esztendő óta művészetet és lelkeséget adó egyház providenciális⁹ szerepét, a birtokában lévő, szociális megújulásra alkalmas és képes örök friss erőket. Őszinte akarata, hogy a jövő rendszerének kikezdésekor igaz érték legyen a társadalmi épület anyaga. Lehet ideig-óráig esetleg maszlagolni, lehet táborda is, tömegesen is jobbra vagy balra elvinni, de csak ott fog megállapodni és akkor, ahol és amikor utópisztikus vagy jelszavas ideák helyett a lehetséges emberibb élet alapvetéséhez a reális értékű jeleket megkapta.

És az apák szerepe s mindenkié, aki az ifjúság s benne a jövő saját sorsát lelkén viseli, itt volna fontos a közremunkálásban. Annyi értéket tesz magáévá, amennyit szomjas lelke előtt fel tudunk tárni. A múlt századból áthozott szerencsétlen liberalizmus pogány könnyelműsége, a szovjet révén világhatalommá robbant marxi szocializmus kíméletlen egyoldalúsága szemében ma alig többek tartalmatlan vagy szenvedély keltegetésére alkalmazott jelszavaknál. Azt ismeri el tekintélynek, s az előtt hajlik meg, amelyik tartalommal, saját belső súllyal jelenik meg előtte.

Megjelent: *Erdélyi Tudósító*, XV. évf. 1932/26–29. Közölve: Lázár Csilla (vál.): *Márton Áron. Válogatott írások és beszédek*. Harghita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 2013. 10–12.

⁷ Utalás XIII. Leó pápa 1891. május 15-én megjelenő enciklikájára, amelyben a pápa – elsőként a katolikus egyházfők sorában – a korszak szociális problémáira, elsősorban a munkáskérdésre hívta fel a figyelmet.

⁸ XI. Piusz pápa szociális tematikájú enciklikáját a *Rerum novarum* 40. évfordulója alkalmából azzal a céllal adta ki, hogy továbbfejlessze XIII. Leó enciklikáját és kifejtse a katolikus egyház társadalmi tanításának legújabb alapelveit. A kolozsvári székhelyű Majláth-kör, a katolikus főiskolások Szakosztályának szociális csoportja az *Erdélyi Tudósító* hasábjain 1932 decemberétől egészen 1933 májusáig *A társadalmi rend megújítása. Quadragesimo anno. XI. Piusz pápa szociális körlevele* címmel 6 részben dolgozta fel az enciklikát, így az erdélyi katolikusok idejekorán értesültek annak tartalmáról.

⁹ Providenciális: értsd gondviselésszerű.

2.

A katolikus nagygyűlés elé
1933.

A katolikus nagygyűlés¹⁰ ez évi megrendezése a tágabb értelmezésű erdélyi katolicizmus¹¹ legsürgetőbb feladatának pontos meghatározását, a meglátott feladatok vállalását és a végrehajtásra alkalmas eszközök és erők számbavételét kell hogy jelentse.

A szép szavak, nagy szavalatok idején túl vagyunk. Látványos felvonulások, a még hitvalló tömegmegnyilatkozások is, ha csak azok maradnak, erőszakolt továbbcsinálása volna egy, a maga kezdő idejében is legtöbbször eleven tartalom nélkül ismételtgetett mozdulatnak. Ma pedig szomorú demonstrálása lenne annak, hogy a mindjobban tisztuló hajnalán egy új világkereszténységnek a katolicizmusban duzzadó életerők felismerésére és felhasználására éppen mi képtelenek vagyunk.

Az eszmény és irányok vad örvénylésén, a dúló harcok zaján és éjszakáján átdereng a kereszténység tiszta ege. Életünk zajlása gyors egymásutánban sodorja a kémlelő világ látókörébe a bizonyágot a kereszténység, nevezetesen a katolicizmusban feltáruló, az ember minden viszonylatában eligazító kereszténység mellett. A jele[n] és a közelmúlt nagy hullámú történetei a rádöbentő érvek. S az egyetemes káoszból az emberiség ma már gyarapodó tömegben és egyre határozottabb mozdulással fordul e felé a szilárd kiegyensúlyozó világnézet felé. Népek, nemzetek, társadalmak gyötrő kérdéseire megnyugtatóan egyedül felel. A sok csalódás után a mesterséges és akart hályoggal bevont szemek is látják, a lekicsinylő mosolygással tagadók is vallják, hogy ez az egyetlen biztos irány. Hogy kultúránk magas fokán az ijesztő közletről fenyegető barbárságból, a békét és igazságot és becsületesebb egyenlőséget követelő tikkadt napokban a minden percben kirobbanható mindenkinek mindenkivel való nyílt harcából egyetlen menekvés.

Most nem kell tehát szószátyár és még demonstratív hitvédelem sem a régi receptek szerint. Ismertetésekből is elég volt. Az elméletekből pedig saját tapasztalatok alapján szinte személyesen ábrándult ki mindenki. Nem elmélkedésre

¹⁰ Utalás az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség 1933. szeptember 2-án Gyergyószentmiklóson sorra kerülő éves nagygyűlésére.

¹¹ Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés következtében kialakított államhatárok nemcsak a latin szertartású katolikus egyházmegyék határait rajzolták újra, hanem a megváltozott viszonyok közepette új értelmet kapott az erdélyi magyar katolicizmus mint vallási és kulturális identitásközösség. Az 1927-ben megkötött román–szentszéki konkordátum egyházjogilag alárendelte ugyan a négy erdélyi latin szertartású egyházmegyét a Bukaresti Római Katolikus Érsekségnek, ellenben az erdélyi magyar katolikus közösség egyes felelős képviselői számára az is egyértelművé vált, hogy a többségében magyar ajkú erdélyi latin szertartású egyházmegyéknek minél szorosabban össze kell hangolniuk a hitbuzgalmi, társadalmi és kulturális szervezeteik együttműködését.

vagy feltüzelésre szánt, a hanggal és az esetleg felvert lelkesedés zajával együtt elhaló anyagot, hanem tetteket várunk. Cselekvést. A valósítható és valósuló ígét.

A nagygyűlés rendezősége súlyos feladatának tudatában van. A helyet is alkalmasan választotta meg. Az erdélyi magyar katolicizmus életkérdései Gyergyóban sajtó, nagy sebekben nyílnak a szemek elé. A szegénység következtében több rosszindulattal fellépő nyavalyák, népünk testével és lelkével, anyagi és szellemi érdekeivel, fajiságával és becsületével való kufárkodás, a rontó és lelket halászó sok című törekvések itt egy zárt katolikus és magyar területen sűrítve adják össze az erdélyi összkatolikusság bajait, veszedelmeit és tennivalóit.

A nagygyűlés fogalmazza meg ezekből a legsürgösebbeket. Így aztán szervezeteink, működjenek bármilyen cím és zászló alatt, sajtónk, legyen bárki a tulajdonosa, hivatalos és nem hivatalos központjaink a tervszerű végrehajtást vegyék magukra. A szervezkedés, a tömegek központi irányítása s a fegyelmezett együtt-dolgozás meglepetéseit éljük. A tekintélyt leginkább tagadó napokban egyéniségek, egész jelszavak s a bátor kikezdés nagy rétegeket tépnek magukhoz s löknek egy irányba. A katolicizmusban pedig megfrissült erők lüktetnek. S ha a kapkodás és levegőben dolgozás és csatangoló egyéni mozgások elsikkasztásából befogjuk egy határozott célba, pozitív építés lesz az eredmény.¹²

Megjelent: *A Hírnök*, XXX. évf. 1933/7–8. 193. Közölve: Marton József (sorozatszerk.): *Égető gondok. Márton Áron hagyatéka 19.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2019. 32–34.

3.

Az eszmény nyomán 1935–1936.

Az irigyelt angol világbirodalom legtöbb embere a híres, úgynevezett nyilvános iskolákból (public school) kerül ki már századok óta. E nagymúltú intézetek nevelési szelleme az ismeretek gyömöszölése helyett, amit nálunk úgy erőszakolnak, a jellem alakítását teszi első helyre, az akarat edzését, a tette való készség és a felelősségérzet felébresztését és tudatosítását sugalmazza. Nagyszerű nevelési rendszerük minden kis mozzanata kifejezetten, a nemzeti múlt közé ágyazott intézeti élet pedig észrevétlenül is azt a kettős követelményt állítja mint életfeladatot az ifjú elé, hogy hivatásában akarjon a legkiválóbb lenni, s ugyanakkor ne felejtse, hogy kötelessége a nemzet érdekeiért is becsülettel dolgozni.

S a mi aktuális kérdéseink között kettő is van, amely indokolja, hogy az angol nevelés vezérgondolatát megfontoljuk. Az egyik: évek óta nyugtalanítja közvéleményünket, hogy mi lesz a fiainkkal, akiket a bizonytalanság ellenére nagy áldozatok

¹² Márton Áron ezen a nagygyűlésen hirdette meg népnevelési programját. Beszédének szerkesztett változatát lásd „A kiszélesített iskola”. *Erdélyi Iskola*, I. évf. 1933–1934/1–2. 5–8.

árán továbbnevelhetünk. Az éltető, régi utak nagy része bezárult és a többi bejáratánál is nap nap után zuhannak le az irgalmatlan sorompók. A fiainknak eddig nem járt, a bőséges időkben talán le is nézett foglalkozásokhoz kellett átcsapniuk. S a legtöbbször anyagi hátvéd nélkül, pusztán két keze ügyességére vagy feje munkájára utalva kell harcba mennie, hogy a minden napra elégséges kenyeret kitépje az élet részvétlen kezeiből. Az így magára maradt ember pedig csak akkor indul a győzelem reményével, ha egészen kiváló abban, amit foglalkozásául választott.

Igaz, hogy a korszellem vastag önzése a szakmabeli kiválóság hitelén is sokat rontott, s újabban kártékonykodik úgy is, hogy az élet mindennapi viszonylataiban is a faji és a vallási elzárkózás elvét igyekszik alkalmazni, de a képesítettségnek és a megbízhatóságnak ennek ellenére megingathatatlan árfolyama van az emberi szolgáltatások piacán. A politikai heccelés tudja a tömegek magatartását bizonyos mértékig befolyásolni s a szemfényvesztőket sem lehet a közéletből teljesen kiirtani, azonban mihelyt egészségről, személyes jogok, érdekek, előnyök biztosításáról van szó, az emberek nem szoktak ráérni, hogy a faji és vallási hovatartozás után kérdezősködjenek, hanem a dolgát értő és megbízható orvost, ügyvédet, iparost, kereskedőt, alkalmazottat keresi meg a dühös fajvédő úgy, mint a legtürelemlenebb hitvitázó.

Iskoláink tehát, ha gyakorlatukban érvényesítik az angol felfogást, ha a jellem alakítását tekintik első, fontosabb feladatuknak, és a növendékektől a több tudást, a pontos kötelességteljesítést is annak hangsúlyozásával követelik, hogy a jövő hivatásuk minél tökéletesebb elsajátításának a gondolatát már gyermekkorban beidegzettségge tegyék, a kenyértelenséggel fenyegetett nemzedéket olyan erénnyel gazdagítják, amelyet csengő aranyra lehet beváltani. A bezárt ajtók talán nem fognak felnyílni így sem, de a társadalmi és gazdasági élet sűrűjében rengeteg hely van, ahová fiaink szinte kizárólagossággal megszerezhetik a belépőjegyet, ha céltudatos, makacs ráneveléssel elérjük, hogy a közfelfogás a kiváló szaktudás és a feltétlen megbízhatóság példaképeiként emlegetik őket.

A másik aggodalom, amely a közvéleményünket nyugtalanítja, népünk helyzete és sorsa. Jövők zálogának kellene lennie s hangos panaszok sírják elénk a szomorú tényeket, hogy tömbös egybeverődés helyett végzetes hullással omlik széjjel. A népmentő fondorkodásokkal pedig nem megyünk sokra.

A lélektan megállapítása, hogy a nyomor, a tömegekre nehezedő, tartós nélkülözés, a leelemibb testi igények huzamosabb kielégítetlensége, az éhezésnek, lerongyolódásnak, megaláztatásoknak embertelen gyötrelmei elsorvasztják a lelket is. Bizonyos idő múlva valami megdöbbenő kifejezéstelenség és érdeklődésnélküliség felhőzi be a szerencsétlenek tekintetét, arckifejezését. Még csak nem is láznak, önérzetük, emberségre ösztönző akaratuk is elhal, szinte kimozdíthatatlan beletörődéssel viszik baromi sorsukat. És csak Isten a megmondhatója, hány ilyen testvérünk ténfereg a városok szívtelen utcáin.

A falut meg a hiábavaló vergődés fárasztotta el. Régóta tartanak a szűk esztendő. Kezdetben nekigyürkőzött, azt hitte, legyűri, vagy kibőjtöli, mint apái.

Dolgozott megszakadásig és remélt évekig, de ma már fáradt. A robotos, eredménytelen esztendőök megnyúlt sora mindentől elvette kedvét, és ma fásultan, idegenül, távolról szemléli mind a saját, mind a faja életét.

Az általános kép bizonyára nem ilyen sötét minden részletében, de ha nem akarunk önmagunknak hazudni, be kell vallanunk, hogy sokan vannak testvéreink között, akik a reménytelenség, a csalódások és megcsalattatások következtében a népi közösségből lelkileg már kiváltak. S ezt az elgyötört és kiábrándult tömeget csak a fenntartás nélküli önzetlenség árán, a hazugságok álarcát levetve, tisztánzésű szándékkal közelíthetjük meg. A nép is olyan, mint a gyermek: tettekből ért. A szokott szónoklatok öblös hangjára már nem indul meg, hogy a márciusi esküt önfelmeden tovább harsogja, hanem az apostolokat várja, akik nem dicsőséget keresnek, hanem munkát vállalnak, nemcsak belőle élni, hanem érette dolgozni is tudnak.

Nekünk a falusi bírótól az országgyűlési képviselőig, a bábaasszonytól az orvosprofesszorig, a foltozó vargától a nagy gyárosig, a falusi tanítótól a püspökig minden poszton a legkiválóbb és felelősségüknek tudatában lévő emberekre van szükségünk. S a sokat emlegetett népi egységet is komolyan akarjuk, meg kell tanulnunk és elsősorban a jövő nemzedéknek a tudatába bele kell égetnünk, hogy a népért végzendő munka nem külön foglalkozási ág, hanem minden hivatással elválaszthatatlanul együttjáró kötelesség. Aki a közösségből él, a közösségnek is munkával és felelősséggel tartozik, ami megint épp úgy érvényes az ügyvédre, politikusra és tanárra, mint a papra, tanítóra és falusi bíróra. És iskolá[i]nkra vár a szép feladat nagyobb része, hogy a kezükön átmenő nemzedékek nevelésével népünket mind egyedeiben, mind pedig közösségében versenyképesen előkészítsék a létért folytatott harcra.¹³

Megjelent: *Erdélyi Iskola*, III. évf. 1935–1936/5–6. 289–290. Közölve: Ozsváth Judit: *Erdélyi Iskola*. Antológia, repertórium. Státus Kiadó. Csíkszereda, 2003. 134–135.

4.

Vigasztaló beszéd

Elhangzott a dévai Szent Antal-templomban

1942. június 14-én

Drága jó Híveim! Eljöttem közétek, hogy titeket megvigasztaljalak, mert úgy látom, vállaitokon a kereszt súlyosabb, mint máshol. Homlokotokon a barázdákat

¹³ Márton Áron az utolsó bekezdésben az erdélyi magyarság körében a két világháború között széles körben elterjedt népszolgálati eszme lényeges tételeit foglalja össze. A népszolgálati eszme körüli viták és értelmezések legújabb tudományos összegzését lásd Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2015.

mélyebbnek látom, mint máshol. Sötét gond árnyait látom az ifjak és öregek arcán egyaránt. Nem csodálkozom, hisz megdöbbenéssel értesültem arról a kegyetlen intézkedésről, mellyel illetékesek még gyermekeitek szájából is kivették a mindennapi áldott kenyeret. Súlyos csapás, nagy kereszt, de súlyosabb a felelőssége azoknak, akiktől ez a szívtelenség elindult!

Az állam törvényei egyes súlyos kihágásokat hivatalból üldöznek és büntetnek, mert ha nem, felborul az állam rendje. Úgy az Isten is – ha szabad így szólnom – szigorú kötelességének ismeri az emberbaráti Szeretet rendje felett örködni, és égbekiáltó bűnnek nevezik az árvák, özvegyek sanyargatását, a kiszolgáltatottak és védtelenek kínzását. Égbekiáltó volt az a bűn, amit veletek szemben elkövettek, csak azért, mert katolikusok vagytok, csak azért, mert népünkhöz ragaszkodtok, csak azért, mert fajtánk értékeit feladni hajlandók nem vagytok, csak azért, mert drága anyanyelvünkhöz, őseink szent hagyományaihoz, erkölcsihez, szokásaihoz, viseletéhez ragaszkodtok.

Mi nem átkozódunk, bosszút nem kiáltunk. Legyen egyedüli vigaszunk az Úrnak szava: „Én vagyok a bosszúállás Istene!”¹⁴ Reá bízunk, hogy igazságosságával büntesse meg az igazságtalanokat és kérjük, hogy adjon erőt a védteleneknek.

Drága jó Híveim! Akármekkora áldozatot követel szent hitünk és faji jogaink bátor megvállása, vállalnunk kell azokat. Erre kötelez őseink becsülete, saját lelkiismeretünk és gyermekeink tiszta jövője. Félre a sötét gondolatokkal, félre a kétségbeeséssel! Nekünk helyt kell állnunk. Ezt a földet elhagyni nem szabad, mert ez a miénk. Őseink könnye és vére puhította a barázdákat itt; drága hamvaik porladnak Erdély szent röge alatt. Mi nem vagyunk itt idegenek, mi otthon érezzük itt magunkat még akkor is, ha ez másoknak nem tetszik.

Drága jó Híveim! Szentmisémben, amikor a búzalisztból készült fehér ostyát az arany tányérkára tettem, melléje helyeztem a ti vérvő szíveteket is. Odatettem az édesapák kétségbeejtő gondját, az édesanyák átvirrasztott éjszakáit, az ifjúság bizonytalan jövője fölötti aggodalmatokat, a kisgyermekek sírását, mert nincs kenyér, és kértem a gondviselő Istent: Jézus érdemeire való tekintettel ne hagyjon el titeket. Adjon szíveteknek erőt az élet mostohasága között, vigasztalást a szomorúságban, nyugalmat a fölzaklatott szíveknek, és szakítsa végét mérhetetlen fájdalmaitoknak. Imádkoztam, hogy a sors gorombasága által elűzött hozzátartozóitok hazatérhessenek, hogy megint egyek legyenek családjaink. Imádkoztam mindazokért, akik soraitokból kidőlték. Az embertelen szenvedések áldozataiként. Adjon a jó Isten nekik örök nyugodalmat és ott fent kárpótolja őket a hozott nagy áldozatért. Kértem az Istent, hogy ha már szent akarata úgy határozta, hogy

¹⁴ Zsoltárok könyve 94:1. „Uram, bosszúállásnak Istene! Bosszúállásnak Istene, jelenj meg!” Továbbá: Pál apostol levele a rómaiakhoz 12:19. „Ne álljatok bosszút önmagatokért, szeretteim, hanem adjatok helyet az ő haragjának, mert meg van írva: »Enyém a bosszúállás, én megfizetek« – így szól az Úr.”

mi, idősebbek sokat szenvedjünk, adja meg fiatalságunknak és gyermekeinknek a boldogabb és szebb jövőt.

Adjon az Isten az egész világnak békességet, hogy a nemzetek egymásra találjanak, és világosítson fel minden embert a legsürgősebb feladatról és leg-szentebb törvényről: Szeresd az Istent és szeresd embertársadat! Adja a jó Isten, hogy ez az imádságos nép, amely nyomorából is ilyen szép hajlékot emel az Istennek, lásson jobb napokat, pihenjen át nyugodtabb éjszakákat, és a mostani szenvedésekre, mint rossz álomra tekintsen vissza, abban a tudatban, hogy érdemes volt szenvedni. Jézus is sokat szenvedett, de utána jött a megváltás és a húsvét. Nekünk is sokat kell szenvednünk, hogy porbasújtottságunkból fölemelkedhessünk.

Főpásztori áldásomat adom rátok, kik itt jelen vagytok, adom azokra, kiket az otthon vigyázása vagy betegség odahaza tart, és azokra is, akik az otthontól számúzva eszik az otthontalanság keserű kenyerét és a hazavágyás könnyeivel sózzák mindennapi falatjukat. A gondviselő jó Isten áldjon meg benneteket, drága jó híveim. Ámen.

Gépirat, másolat. Lelőhelye: Márton Áron Múzeum 61. dos., 1. b., 1 lap. Megjelent: Marton József (összeáll. és jegyz. ellátta): *Márton Áron hagyatéka 2. Bérmálás*. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2006. 55–57.

5.

*Márton Áron beszéde a csíksomlyói búcsú alkalmával
1946. június 4.*

Krisztusban Szeretett Híveim!

A katolikus székelység ősi szent helyén – mely egyben a nyugati kereszténységnek is egyik legkeletibb őrhelye – gyűltünk össze, hogy apáink példájára Isten Szent Anyja előtt hódolatunkat bemutassuk és magunkat és gyermekeink jövőjét az Ő hatalmas pártfogásába ajánljuk.

Zarándokcsapatok vannak jelen Erdély távoli vidékeiről is. A Székelyföld népe pedig az ősi parancsnak engedelmeskedve tömegében kelt útra most is. Mezei ösvényeken, erdei csapásokon és minden úton napok óta templomi zászlók vonulnak, s a búcsúsok fölött mint láthatatlan zászló hímes szövete: imák tömör hangja, bűnbánati zoltárok panaszos dallama, a Mária-énekek üde csengése száll és követi a szélben lebegő lobogókat.

Így járnak ide a nemzedékek századok óta. Ugyanazokon az ösvényeken, csapásokon és utakon; és ugyanazokkal az imákkal, énekekkel, áhítatgyakorlatokkal. Itt imádkoztak apáink, amikor visszaverték az ősi katolikus hit ellen fegyverrel felvonuló fejedelmet. Itt kérték az égi segítséget, amikor őrhelyeiket, asszonyaik és leányaik becsületét, a maguk és fiaik szabadságát kellett védelmezniük a ke-

letről hajdan gyakran fenyegető ellenség ellen. Ide zarándokoltak a kitartás kegyelméért, valahányszor elemi csapások sújtottak, avagy az emberi önkény meglátásai és igazságtalanságai alatt lélekben kifáradtak. És ide jöttek árvaságukban is, hogy Istent engesztelve és Mária támogatását kérve fogjanak hozzá feldúlt életük újjáépítéséhez.

A háború megrázott és megtisztította látásunkat. Ma egységesebben és élőbb hittel, mint bármikor, Istennel és Krisztus által meghirdetett igazságok szikláin és alapjain készülünk felépíteni a jövőt. A magunk életében olyan társadalmi rendet akarunk, amely Isten gondolatának megfelel. Olyan társadalom a célunk, amely elismeri, tiszteletben tartja és védi a keresztény házasság szentségi jellegét, felbonthatatlanságát és Istentől rendelt célját; amely a munkás számára elismeri és tiszteletben tartja a tisztességes családi bérhez, a vélemény szabad nyilvánításához és az emberi életfeltételekhez való jogot; olyan társadalomban kívánunk élni, mely kizárja az emberi önkény érvényesülését; amely igazságos törvényekkel és azok igazságos végrehajtásával biztonságos jogrendet tart fenn; és amely megvédi minden polgár elidegeníthetetlen jogát minden emberi hatalom támadásával szemben. Tudjuk – mert tapasztaltuk –, hogy nincs rendezett emberi élet, ha nem igazodik az Istentől adott rendhez. Ezért választottuk a téteteg emberi elme találmányai helyett az Isteni Bölcsesség biztos útját.

Sorsunkat azonban a másik oldalon a világ hatalmasságai tartják kezükben. S amikor mi a jog, a rendezettebb, igazságosabb, emberibb jövő kialakításán gondolkozunk, aggódva figyeljük, hogy vajon a föld hatalmasai mit terveznek felőlünk. A háború alatt és után a felelős vezető személyiségek ajkáról – nem egyszer közös megbeszélés eredményeként – biztató nyilatkozatok hangzottak el.

Az igazságos és tartós békét ígérték. S bízunk abban, hogy ez alkalommal csakugyan a mellőzhetetlen erkölcsi elvek alapján – és nem hatalmi politikai szempontok szerint – döntenek. 1946. május 7-ig a párizsi határozatról¹⁵ kiadott ellentétes közlemények megzavarták ezen hitünket.

A határozat tulajdonképpeni jelentését ma sem ismerjük. S nem ismerjük a hatalmak további terveit sem. Az a keserű csalódás azonban, mely a hírek hatása alatt a lelkeken erőt vett, és amely sokakat már a kétségbeesés örvénye felé sodort; továbbá az *a támadó gyűlölet, mely ugyanarra a hírre a másik oldalról ellenünk*

¹⁵ A második világháborút követően a párizsi békeszerződést a Külügyminiszterek Tanácsának ülései készítették elő. 1946 tavaszán az amerikaiak már nem élvezték a franciák és az angolok támogatását, és kerülni akarták a szovjetekkel való „felesleges” konfrontációkat. Mégis szerették volna elérni, hogy a román és a magyar kormány „közvetlenül tárgyaljanak egymással a határ olyan kiigazításáról, amely lényegesen csökkentené az idegen uralom alatt élők számát”. A szovjet delegátus azonban ezt sem fogadta el. A végső döntés a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-ei ülésén az lett, hogy nemcsak Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország, hanem Románia és Magyarország között is a trianoni határvonalat kell helyreállítani. A párizsi békeszerződések aláírásával, 1947. február 10-én zárult le a második világháború Magyarország, Finnország, Bulgária, Olaszország és Románia számára.

újult erővel fellángolt, kötelességünké teszi, hogy aggodal munknak hangot adjunk.
[Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

XII. Pius pápa már a háború alatt ismételten felhívta a világ figyelmét a béke nagy művének erkölcsi feltételeire. „Az igazság – mondja az 1941. évi karácsonyi beszédében – csak az erkölcsi törvények változhatatlan szikláján épülhet.”¹⁶

Ugyanebben a beszédében az igazságos és tartós béke egyik feltételét így fogalmazza meg: „Az erkölcsi elvekre épült új rendben nincs helye a nemzeti kisebbségek nyílt vagy rejtett üldözésének, kulturális vagy nyelvi sajátosságai elnyomásának, gazdasági képességük akadályozásának, természetes szaporodási képességük csökkentésének.”

Nekünk is jogunk van azt kérni, hogy ilyen szenvedéseknek ne vessenek alá. Több mint 25 éves kisebbségi életünk alatt megtapasztaltuk a politikai és gazdasági elnyomás nyílt vagy rejtett rendszereit és különböző fokozatait, folyamatos és egyre súlyosabb küzdelemre kényszerültünk kulturális és nyelvi értékeink megvédéséért; s a politikai, gazdasági és társadalmi helyzet, mely osztályrészünk lett, komolyan akadályt vetett népünk természetes szaporodása elé is.

Nem vállalhatjuk többé ezt az igazságtalan és megalázó helyzetet. És kérjük: ne kényszerítsék ezt reánk azok sem, akik a sorsunk fölötti döntés jogát maguknak tartják fönnt. [Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

A Szentatya említett beszédében a nemzetek közötti rend első alapfeltételét a nemzetek szabadságának és integritásának biztosításában jelöli meg. Az erkölcsi elvekre épült új rendben – mondja ismét – nincs helye nemzetek szabadsága, nemzeti integritása és biztonsága megsértésének, bármilyenek legyenek is területi kiterjedés és védelem szempontjából.

Az Egyesült Nemzetek népei, attól az elhatározástól vezetve, hogy megmentsék a jövő nemzedékét az újabb háború borzalmaitól, szintén hitet tettek az alapvető emberi jogok, az emberi személy méltósága, valamint a kis és nagy nemzetek egyenjogúsága mellett.

Az Egyesült Nemzetek népeinek ez a hittétele az alapvető emberi jogok mellett megegyezik azokkal a sarkalatos elvekkel, melyeket a Szentatya sürget a népek javára... Ezekre az általánosan elismert és megtámadhatatlan erkölcsi tételekre hivatkozva kérjük az igazságot a magunk számára is.

A San Franciscóban aláírt alapokmány¹⁷ az Egyesült Nemzetek célját a nemzetek közötti béke megvalósításában és megtartásában látja; ezt a nagy és nemes

¹⁶ XII. Piusz pápa karácsonyi üzeneteiben fejtette ki az igazi, helyes és tartós béke programját. 1941. évi karácsonyi üzenetét az elemzők a náciizmus kifejezett elítéléseként értékelték. Vö. Zsigány Miklós – Fényi András: *XII. Pius élete és válogatott beszédei*. Esztergom, 1943. 148.

¹⁷ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya az ENSZ alapító szerződése. Az 51 alapító tagállamból 50 írta alá 1945. június 26-án az egyesült államokbeli San Franciscóban, a War Memorial and Performing Arts Centerben (Lengyelország képviselője nem tudott jelen lenni a konferencián, ezért ő két hónappal később írta alá a szerződést). 1945. október 24-én lépett hatályba.

célt – más eszközök mellett – elsősorban a nemzetek egyenjogúságának és önrendelkezési jogának tiszteletével [lehet] elérni.

Úgy hisszük, nem tévedünk és nem túlozunk, ha a magunk ügyét összefüggésbe hozzuk az európai béke sorsával. A történelem bizonyítja, hogy „ezek a békeszerződések, amelyeket az erkölcsi követelményekkel és igazi politikai bölcsességgel ellentétes szellemben és feltételekkel kötöttek, mind rövid életűek voltak és szomorú következményekkel jártak” (XII. Pius). A mostani háború dúlásai pedig sokkal nagyobbak, semhogy az emberiség elbírná egy meghíusult béke újabb pusztításait. S a mi ügyünk igazságos elintézése nélkül repedés lesz a béke épületében.

Lengyelország második felosztása után mondotta a neves francia Cratry atya:¹⁸ „Európa Lengyelország felosztása óta a halálos bűn állapotában van.” – *Az egymásra következő két háború mérhetetlen pusztításai arra engednek következtetni, hogy Európát valóban a saját bűnei verik. S nyomhatja Európa lelkiismeretét a mi nemzetünk sorsa is. Nemzetünket a múlt háború után négy országra osztották szét. Sok szenvedés, amit ennek a népnek azóta magára kellett vennie, ennek a hatalmi intézkedésnek a következménye. Tudjuk, hogy a népek nagy családjával szemben elhanyagolható, sőt: elpusztítható mennyiség vagyunk, de a kis népek nagy szövetségese a megsértett erkölcsi rend, és ez bosszút állhat értünk is.* [Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

Szabad emberhez és szabad néphez méltó életet kívánunk élni, mert ehhez Istenadta jogunk van. Kicsiny nép vagyunk, de kicsinységünk ellenére is a tartós békére vágyakozunk és az új rend fölépítésére készülő népek családjának hasznos tagjai kívánunk lenni. A múltkori békeszerzésnél az önrendelkezés jogán számos népnek tették lehetővé, hogy fajtestvéreivel együtt egy államban éljen; tőlünk ezt a jogot megtagadták. *Igazságunk tudatában és a változatlan természeti és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalma van – minden hatalom onnan fölülről adatott! –, ne feszítsétek népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre.* [Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

Krisztusban Szeretett Híveim!

Aggódtak a hatóságok, hogy nyílt politikai tüntetések lesznek. De Ti imádkozni jöttetek ide s én épültem azon a példás fegyelmen, amelyet útközben tanúsítottatok. Ugyanilyen fegyelmezetten térjeteK vissza.

A püspöknek azonban meg kell hallania híveinek nagy aggodalmát és ki kellett mondania azt, amit nekik nincsen szabadságukban kimondani. Az a százezres tömeg, amely tegnap és ma itt hullámozott és a többi százezrek, akik ezeket hazulról lélekben kísérték, ezért is imádkoztak. [Eredeti kiemelés – a szerző megj.]

¹⁸ Lengyelország második felosztása Oroszország és Poroszország között 1793-ban történt. Cratry atya nem beazonosítható. Talán a 19. században élő Auguste Joseph Alphonse Gratry (1805–1872) francia teológusról van szó. Lázár Csilla hívja fel a figyelmet (id. mű. 127.), hogy Domokos Pál Péter (259.) és Szőke János (461.) idézett műveiben is „Cratry atya” szerepel. Megfelelő kézikönyv híján nem sikerült tisztáznunk a francia páter nevének helyes alakját.

Ez azonban nem politika. Itt az életünkről van szó! S az emberi élethez az Istentől nyertünk jogot. Az önmagunk becsülete és a jövő nemzedékek sorsáért reánk háruló felelősség követeli, hogy jogaink védelmében tiltakozzunk egy igazságtalan ítélet kimondása és végrehajtása ellen.

A Mindenható Isten áldása és Nagyasszonyunk védelmező jósága legyen veletek!

Megjelent: Marton József (összeáll. és jegyz. ellátta): *Márton Áron hagyatéka 2. Bérmlás.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 58–63.

6.

Lehallgatásijegyzőkönyv-részlet Márton Áron és a gyulafehérvári székeskáptalan tagjai között 1958. szeptember 20-án lezajló beszélgetésből

[...] ¹⁹ Mureş²⁰: Én ezt el akartam a prelátus úrral intézni,²¹ de a prelátus úrnak olyan volt a hangulata és a válasza, hogy láttam, hogy nekem ezzel foglalkoznom kell. És amint látom, a dolgokon nem tudunk változtatni, mert hiszen a prelátus úr tisztában van az én felfogásommal, de én a magam álláspontját tartom helyesnek, és az én felfogásomon nem tudok változtatni, nekem az sem ambíció, hogy a székeskáptalan felfogását megváltoztassam. Tudomásul veszem ezt a helyzetet, és ennek a tudatában igyekeztem, és a jövőben is igyekezni fogok az érzékenységet, amennyiben lehet, kikerülni. Majd aztán az idők döntenek el, hogy végeredményben kinek volt igaza. Én azt látom, ami nálunk van, ugyanaz van a többi úgynevezett népi demokrata országban is, és úgy látom, hogy minél inkább rámegyünk arra a vonalra, amelyet a kormány kíván, annál szorosabbak a gyeplők és annál megalázóbb gesztusokat kívánnak. És nem veszik rossz néven, ha azt is kimondom: én azt gondolom, hogy a székeskáptalan tagjait és sok más papot sok olyan kellemetlen helyzettől és nyilatkozattól mentettem meg, hogy nem is gondolják. De a püspöknek – ahogy mondják – ez a merev álláspontja, és én tudattal veszem magamra, mert úgy érzem, hogy kötelességem magamra venni. Azért vagyok ezen a poszton, amelyre soha sem vágyakoztam, és egy gesztust sem tettem soha, hogy ide jussak. Ha már itt vagyok, akkor teljesítem máma, itt, az íróasztalon. Ha a tömlöcbe visszavisznek, akkor is ezt csinálom. Szóval nem tudunk közös nevezőre jutni. Én mélyen próbálom a dolgokat figyelemmel kísérni, és azt látom mindenütt, hogy egy olyan kormányzatról van szó, amelyik az ate-

¹⁹ A kihagyott részben Márton Áron kifejti, hogy bár tisztelettel adózik a székeskáptalan tagjai előtt, de azok álláspontját az állam és egyház viszonyának rendezése kérdésében nem osztja – az állammal való együttműködés minden formáját elutasítja.

²⁰ A Securitate 1956 és 1967 között Mureş fedőnév alatt nyitott személyes megfigyelési dossziét Márton Áron püspökről.

²¹ Boros József kanonokra utal.

izmust vallja, és ateizmust akar, de én ezt nem tudom megengedni. Hogy a törvényekbe nem akarok beleütközni, azt az okosság kívánja tőlem, de nem tudok olyat megtenni, ami kollaborációnak tűnik fel, vagy pedig olyat, amiben a saját sírunkat ássuk. Az tény, még hozzá szomorú tény, a templomaink mind üresebbek lesznek, és én azért vagyok itt, hogy a katolikus anyaszentegyházat vezessem. Azt is meg kell hogy mondjam, prelátus úr, hogy én legnagyobb tisztelettel vagyok az Apostoli Szentszék iránt, és minden intézkedéseit még máma is parancsolóan végrehajtom. Bölcsnek tartom, a világ legelőkelőbb fórumának, és akármikor engedelmességgel vagyok iránta. Azt sajnálom, hogy nekem soha nem volt alkalmam a Szentatyánál tiszteletemet tenni, egyetlenegyszer láttam, de tisztelem mint Jézus Krisztusnak a földi helytartóját, és azt a vonalat követem, amit ő kíván. Hát, ez az én álláspontom, amin nem tudok változtatni.

Szeretném, ha azzal válnánk el, hogy egymásnak nem okozunk felesleges nehézséget. Tehát ebben a tudatban maradunk.

Megjelent: Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)*. Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó. Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár, 2019. 318.

KACSÓ SÁNDOR

ÍRÓ, SZERKESZTŐ, KÖZÍRÓ, POLITIKUS

(Mikháza, 1901. február 21. – Kolozsvár, 1984. február 17.)

• AZ ERDÉLYI SZELLEMÉRT KÜZDENI: „HIVATÁS, FELADAT, DE ELKERÜLHETETLEN SORS IS”

L. BALOGH BÉNI

Kacsó Sándor 1901. február 21-én született a felső-nyárádmenti faluban, az egykori Maros-Torda vármegye Nyárádszeredai járásához tartozó Mikházán. Nyolcgyermekes, félig értelmiségi, de a földműveléstől soha el nem szakadó székely családból származott. Apja, a közel húsz holdon gazdálkodó Kacsó Ferenc már felnőtt fejjel, magántanulóként fejezte be a gimnáziumot, és megszerezte a jegyzői képesítést is. Ezt követően Mikházán segédjegyzővé, majd a közeli Nyárádremetén községi jegyzővé nevezték ki.

Elemi iskoláit Nyárádremetén, a középiskolát pedig a marosvásárhelyi Katolikus Főgimnáziumban végezte el. Diáktársaival együtt 1918 őszén hallott először Ady Endréről, akinek néhány versét az önképzőkörben is műsorra tűzték, kiváltva ezzel irodalomtanára rosszallását és tiltását. 1920-ban érettségizett, majd egy évig a kolozsvári Tanárképző Intézet, két évig pedig a román nyelvű I. Ferdinánd Király Tudományegyetem¹ előadásait hallgatta.

Az impériumváltás után elsőként jelentkező új romániai magyar írónemzedék egyik ígéretes tehetségének számított. Első novelláit 1921–1922-ben közölte a Reményik Sándor által szerkesztett kolozsvári *Pásztortűz*, ezenkívül verseket, elbeszéléseket publikált az *Előre* című ifjúsági irodalmi lapban is. Részt vett abban a szűkebb írói csoportosulásban, amely a *Tizenegyek antológiájaként* ismert kötetben² lépett színre 1923-ban. Első novelláskötete *Utoljára még megkapaszkodunk* címmel 1927-ben jelent meg, *Vakvágányon* című regénye pedig három évvel később. Regényében realiztikusan ábrázolta a főhatalomváltás utáni fiatal erdélyi magyar generáció útkereséseit és nehézségeit.

¹ A kolozsvári román nyelvű I. Ferdinánd Király Tudományegyetemet 1919-ben alapították a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem épületeiben és anyagi bázisán. 1919. május 12-én fegyveres karhatalom igénybevételével kezdték el az egyetem átadás-átvételét, miután a tanárok megtagadták a román államra való hűségük letételét.

² *Tizenegyek antológiája*: 1923-ban Kolozsváron megjelenő, tizenegy fiatal erdélyi író novelláit, verseit, tanulmányait tartalmazó kötet, amely a népi gondolatot az avantgárd modernséggel ötvözte.

Kezdetől fogva tagja volt a helikoni munkaközösségnek, az ún. székely írócsoporthoz tartozott.³ 1926-ban az első marosvécsi találkozón⁴ megkapta a fiatal írók külföldi tanulmányútjára szánt, Kemény János által létrehozott alapítvány 30 ezer lejes irodalmi díját, amelynek köszönhetően több hetet Párizsban töltött.

Azért, hogy fizetéséből biztosítsa az irodalmi alkotáshoz szükséges életfeltételeket, még 1923-ban belépett a *Keleti Újság* című napilap szerkesztőségébe. Az újságírást – amely később a hivatásává vált – ekkor még csak kenyérkereseti lehetőségnek, mellékfoglalkozásnak tekintette. 1925-ben otthagyta a *Keleti Újságot*, és a „független és haladó szellemiségű újságírás” szükségességét hirdető, szintén kolozsvári *Újság* munkatársa lett. Ennek megszűnése után 1927-ben Brassóba költözött, és 1940-ig Erdély egyik legolvasottabb és legszínvonalasabb magyar napilapjának, a *Brassói Lapok*nak volt belső munkatársa, 1938-tól főszerkesztője.

Brassói évei alatt a romániai magyar közélet egyik vezető publicistája lett, és mindig határozottan kiállt a polgári demokratikus elvek mellett. Nyitottnak bizonyult a demokratikus szabályokat tiszteletben tartó bal- és jobboldal iránt, de elutasította mindkét irányú totalitarizmust: a kommunizmust és a fasizmust is. Népi elkötelezettségű volt, aki nemcsak írásaival, hanem közvetlen cselekvéssel is szolgálni kívánta az erdélyi magyar társadalmat. A népszolgálat jegyében 1933-ban Brassóban és környékén megszervezte az Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetet (ÁGISZ), amely többek között a székely népművészet és háziipar megszervezését, értékesítését segítette. Az ÁGISZ közművelődési szakosztálya keretében *Hasznos Könyvtár* címen 1935 és 1939 között három részből álló, összesen 23 füzetet kitevő könyvsorozatot jelentetett meg, ezt egyfajta népkönyvtárnak szánta. Következetesen küzdött az erdélyi magyarság jogainak tiszteletben tartásáért, élesen bírálta a többségi román nacionalizmust, és a magyar–román megbékélést, a „dunai népek” együttműködését szorgalmazta. Az 1937. októberi Vásárhelyi Találkozón elmondott beszédében is emellett állt ki. Átgondolatlan határozati javaslatát azonban – amelyben leszögezte, hogy az erdélyi magyarság Romániában „kívánja élni a maga népi-nemzeti életét”, és ezért „szakítani kíván az eddig is csak a román kormányzatoktól rákényszerített sérelmi politikával” – a Találkozó résztvevőinek ellenállása miatt vissza kellett vonnia.

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés után vállalta a kisebbségi sorsot és Dél-Erdélyben maradt. Mivel Ion Antonescu államvezető

³ Helikoni munkaközösség: romániai magyar írók és költők szabad íróközössége, amelynek fórumai az 1926-tól 1944-ig évente egyszer megrendezett marosvécsi találkozók voltak. A helikoni írók egy része – mint például Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő vagy Nyíró József – külön „székely” írói csoportban is elhelyezkedett. Szellemi vezetőjüknek Benedek Elek tartották.

⁴ Az első marosvécsi találkozóra 1926 júliusában került sor. Kemény János 28 erdélyi írónak küldött névre szóló meghívást a marosvécsi otthonába. A találkozón megtárgyalták az erdélyi irodalmi élet helyzetét, és *Helikon* néven erdélyi munkaközösség létrehozását határozták el.

nemzeti legionárius kormánya⁵ 1940. október 6-án betiltotta a *Brassói Lapokat*, gondolkodás nélkül elfogadta Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) Dél-Erdélyben maradó része elnökének ajánlatát, hogy költözzön Nagenyedre, és indítsa útjára, illetve szerkessze az 1941. január 1-jétől megjelenő *Erdélyi Gazda* című mezőgazdasági folyóiratot, az EMGE hivatalos lapját. A lapszerkesztés mellett a korábbi időszakhoz képest viszonylag keveset publikált: néhány novella és vers mellett – az EMGE programjának megfelelően – elsősorban a falusi társadalom szervezéséről vagy a társadalmi szolidaritás fontosságáról szóló írásokat jelentetett meg. Legfontosabb irodalmi alkotása ebből az időszakból a *Lélekvesztőn* című regénye,⁶ amelynek főhőse, Kovács János brassói magántisztviselő, háromgyermekes családapa a második bécsi döntés után ugyanazzal a súlyos dilemmával küszködött, mint a regényíró a valóságban: menni vagy maradni. Az Antonescu-diktatúra idején Kacsót szigorú hatósági megfigyelés alatt tartották. Többször beidéztek a rendőrségre, a Magyarország és Románia közötti kölcsönösségi kisebbségpolitika jegyében pedig 1944 júliusában két hétre többedmagával kényszerlakhelyre kísérték: a Szeben megyei kis faluba, Zsinnára került, ahol egy román szegényparasztnál lakott.

Az 1944. augusztus 23-i román átállást követően élte át a nagyenyedi évek utáni második „száműzetését”: 1944 szeptemberétől 1945 júniusáig több ezer ártatlanul meghurcolt dél-erdélyi magyarral együtt ő is a Târgu Jiu-i internálótábor⁷ rabja volt.

1945 utáni életútja ugyanolyan göröngyösnek bizonyult, mint korábbi pályafutása. 1945–1946-ban a kolozsvári *Falvak Népe* főszerkesztője, bukaresti parlamenti képviselő, 1946-tól a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) Országos Végrehajtó Bizottságának tagja, majd az MNSZ alelnöke volt. Ebben az időszakban a romániai magyarság egyenjogúsítására irányuló törekvések egyik élharcosa, a demokratikus elvek követésének híve volt, és nem értett egyet az MNSZ politikáját gyakran jellemző türelmetlenséggel és radikalizmussal.

1947-ben törés állt be addigi következetes és elvszerű magatartásában. Ekkor választották meg az MNSZ elnökének, és 1952-ig a kommunista államhatalom

⁵ Ion Antonescu 1940. szeptember 14-étől 1941. januárig a „nemzeti legionáriussá” nyilvánított országot a fasiszta Vasgárdával együtt vezeti, 1941. január 27-étől, a vasgárdista lázadás leverésétől 1944. augusztus 23-ig pedig kizárólag katonákból és „szakértőkből” áll a kormánya.

⁶ A *Lélekvesztőn* 1941-ben Észak-Erdélyben, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelent meg első ízben. Második kiadása – megcsonkítva – a szerző válogatott írásai között látott napvilágot 1970-ben a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál. Harmadik, teljes kiadását ugyancsak a Kriterion jelentette meg 2018-ban Kolozsváron.

⁷ A havasalföldi Târgu Jiu (magyarul: Zsilvásárhely) melletti internálótábort 1939 őszén hozták létre. Eredetileg a Romániába érkező lengyel menekültek befogadására szolgált, majd 1941 februárjától 1944. augusztus 23-ig a politikai okokból internált személyek gyűjtőtáborra volt. Ezt követően – az 1944. szeptember 12-i szovjet-román fegyverszüneti egyezményre hivatkozva – a német és magyar állampolgárokat, valamint a háborús bűnökkel vádolt személyeket internálták ide, köztük több száz ártatlanul meghurcolt dél-erdélyi magyart is.

képviselőjeként a romániai magyarság „hivatalos” vezetője lett. Valószínűleg úgy gondolta, hogy el kell fogadni a megváltoztathatatlan tünő politikai kereteket, azaz a kommunista diktatúrát, mivel csak így lehet hatékonyan képviselni a romániai magyar kisebbség érdekeit. 1952-ben a hatalom félreállította és lemondatta elnöki tisztségéről. 1968-as nyugdíjazásáig az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó (1960-tól Irodalmi Könyvkiadó) kolozsvári magyar fiókját⁸ vezette.

Életének utolsó szakaszát – Nicolae Ceaușescu diktatúrájának fokozódó nyomása alatt – megtört, csalódott, kétségbeesett aggastyánként élte meg. Habár nyugdíjas éveiben három terjedelmes kötetben megírta 1945-ig tartó visszaemlékezéseit, „ami felgyűlt benne, s életérzéssé komorult: nem lesz olvasható. Vele ment a sírba” – jegyezte fel naplójában Sütő András.

Az első, 1936-ban írt dokumentumot a szerző a *Brassói Lapok*ban publikálta a náci Németország és a nemzetiszocialista eszmék előretörésének idején, néhány nappal a spanyol polgárháború kitörése előtt. Írásában Kacsó megrendítő személyes vallomást tesz a transzilvanizmusról, és határozottan kiáll az „erdélyi gondolat” humanizmusa, toleranciája, a szellem szabadsága mellett. Az „egyre dermesztőbb” „pogány szelek” miatt azonban úgy véli, újra kell gondolni az erdélyi szellemet, meg kell küzdeni érte, és új tartalmat kell adni neki. Az írónak is cselekednie kell, mégpedig úgy, hogy ne felejtse el: „a haladás útja a népen keresztül vezet”.

Következő forrásunk részlet önéletrajzi visszaemlékezésének harmadik kötetéből. Ebben a második bécsi döntést követő napokról-hetekről számol be; megtudhatjuk, milyen belső lelki vívódások nyomán jutott arra az elhatározásra, hogy Dél-Erdélyben maradjon.

Végül egy 1946 áprilisában keltezett magánlevelét közöljük, amelyben kendőzetlen, őszinte véleményt nyilvánít a korabeli román demokráciáról, a Petru Groza-kormány nemzetiségpolitikájáról. Megállapítja, hogy az ígéretések ellenére eddig csak látszateredményeket értek el, sok tekintetben egyenesen visszalépés tapasztalható. Kifejezi hitét a „demokrácia tiszta eszméjében”, amelyre egész addigi életét áldozta. Ez különösen elgondolkodtató annak fényében, hogy alig másfél év múlva elvállalta a Magyar Népi Szövetség elnöki tisztét, és ezzel olyan kompromisszumot kötött önmagával, amely korábbi elvei egy részének feladását jelentette.

KACSÓ SÁNDOR FŐBB MŰVEI

Utoljára még megkapaszokodunk. Elbeszélések. „Lyceum” Könyvnyomda – Lengyel & Co. Cluj/Kolozsvár, 1927.

Vakvágányon. 1–2. Regény két kötetben. Brassói Lapok Könyvosztálya. Brassó, 1930.

Lélekvesztőn. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár, 1941.

Nagyidő. Novellák. Marosvásárhely, 1946.

⁸ A bukaresti székhelyű Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó 1950-ben létesült a romániai szépirodalmi és irodalomtörténeti munkák kiadására. 1960-tól Irodalmi Könyvkiadó néven működött.

Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.
Fogy a virág, gyűl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.
Száműzetéseim. Versek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978.
Nehéz szagú iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések III. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1993.
Válogatott írások. Vál., az utószót és a jegyz. írta Filep Tamás Gusztáv. Hargita Kiadóhivatal – Székelyföld Alapítvány. Csíkszereda, 2019. /Székely Könyvtár/.

AJÁNLOTT IRODALOM

Ambrus Attila: „Cenk alatt, pártok fölött”. *Művelődés*, 2012/2. 8–12.
 Dávid Gyula: „Kacsó Sándor”. *Művelődés*, 2012/2. 5–8.
 Filep Tamás Gusztáv – L. Balogh Béni: *Metaforák nélkül. Kacsó Sándor munkássága 1940–1944 között.* In: Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn.* Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2019.
 Józsa Miklós: „A nagyenyedi száműzetés”. *Művelődés*, 2012/2. 12–16.
 Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004.
 Méliusz József – Molnár Gusztáv: „Kacsó Sándor okossága. Beszélgetés”. *Jelenkor*, 1989/3. 253–267.
 Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviselési lehetőség – integrációs alku. In: Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll. és a jegyz. készítette): *Érdekképviselés vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944–1953.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2009. 17–100.
 Ruffy Péter: *Kacsó Sándor. Világaim.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 344–349.
 Sütő András: *Heródes napjai. Naplójegyzetek az erdélyi magyarok exodusáról 1984–1987.* 1984. február 22-i bejegyzés. https://reader.dia.hu/document/Suto_Andras-Herodes_napjai-722 (lekérdezés: 2020. május 17.).

HAGYATÉKA

Kacsó Sándor-levelek: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirat-tár és Régi Könyvek Gyűjteménye.
 Kacsó Sándor-levelek: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár.

FORRÁSOK

1.
Ki a kastélyból a kertbe!
 Brassó, 1936. július 12.

Marosvécsen történelmi múltú és nevezetességű várkastély van. A kastélyhoz, amint ez így is illik, hatalmas kert is tartozik. Néhol már park ez a kert, de az a része, ahol a tölgyfák állanak s a tölgyek alatt a Kuncz Aladár emlékasztal, ott egészen „csak kert”. Ebben a „csak kertben” szoktak évenként tanácskozársra összeülni a helikonista írók...

A kastély és a park megejtő díszlet, hatásos beállítás, kiaknázható lehetőség a helikonista könyvek kiadóinak, mert dús és némileg bús romantika annak a magyar olvasóközönségnek, amely nyugtalanítóan fogyó lelki szükségletből ugyan, de tiszteletreméltó kitartással még olvas erdélyi magyar irodalmat is. Helikonista írónak lenni is fogalomná vált, mert ez a közönség érzi és tiszteli a helikonista író szagát. A kastély és a park szagát érzi és tiszteli, nem a kert és tölgyfák fanyar illatát.

A helikonista író is tiszteli önmagát helikonista mivoltáért. Még a néhol jelentkező öngúnyolódás is ennek a tiszteletnek a megnyilatkozása. A kastély és a park az írónak is súlyos valóság s méltatlan volna önmagához, ha megfeledekne arról, hogy ez a kastély és ez a park tíz éves új-történelemmel is rendelkezik már, s ennek a tíz évnek minden szép és lebecsülhetetlen eredményét maradéktalanul odaadta a helikoni írók csoportjának. Véletlenek vannak, de ha ezek a véletlenek folyamatos munkává szilárdulnak, akkor a véletlen törvényszerűsége bukkant s feladatok betöltőjévé vált. Úgy látszik, valóban a marosvécsi várkastély volt az, amely köré tizenegy évvel ezelőtt odacsoportosulhatott az erdélyi magyarságban élő és ható szellemiség...

Ebben a kastélyban és ebben a parkban állott egybe és vált egy egész irodalmi csoport vezérelvévé az „erdélyi gondolat” és az „erdélyi szellemiség”, amely egészen pontos, kristálytisza megfogalmazást sohasem kapott ugyan s amelyet éppen ezért annyiszor körül vitattak, de azért élt és hatott, mert a három erdélyi nép békés együttélésének a vágyalmát vetítette ki irodalmi síkra.⁹ Úgy látszik, arra is szükség volt, hogy ezt a vágyalmot egy park és egy kastély történelmi levegője lebegje körül...

És most tehertételnek érzik az írók a kastélyt és a parkot. Tehertételnek azt az erdélyi szellemiséget, amely ehhez a kastélyhoz és parkhoz fűződik. A kert fanyar illata váratlanul megerősödött s elmélyülő szorongással ajándékozta meg a tölgyek alatt tanácskozókat, amikor tizenegy év alatt először – inkább véletlenül, mint szándékosan – közük dobta egyikük az önvizsgálat belsőleg is jelentkező parancsát: Az erdélyi irodalom, mialatt kész és nagyszerű eredményeket értelt ki magából, elveszítette kezdeti lendületét s immáron nem fölfelé halad. A lendü-

⁹ Az „erdélyi gondolat”, azaz a transzilvanizmus az erdélyi kulturális és politikai tradíció saját-szerűsége mellett foglalt állást. A transzilvanizmus gyökerei visszanyúlnak a 18–19. századig (Apor Péter, Kemény Zsigmond), de „modern”, 20. századi megfogalmazását Kós Károly vetette papírra *Kiáltó szó* címmel 1920 szilveszterén megjelent röpiratában. „A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van.” Erdély – írta Kós Károly – „külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel”. A helikoni írók közösség tagjai is a transzilvanizmus eszméit vallották. A három erdélyi nép – a magyar, a román és a szász – egymásra utaltságát hirdették, valamint annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy az „erdélyi lélek”, az „erdélyi szellemiség” sajátosságai közé tartozik a más népek és vallások iránti tolerancia, a humanista elvek tiszteletben tartása, az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez való ragaszkodás.

letet viszont nem a mesterségbeli tudás adja, hanem az a lelki motor, ami maga a szellemiség. A szellemiség szikkadt ki, vagy tokosodott be. Meg kell vizsgálni tehát az „erdélyi gondolatot”, az „erdélyi szellemet”, mert úgy látszik, hogy kimerült, elavult, nincs benne többé lendítő erő...

*

Egyetlen vitathatatlan, világos mondatba összesűríteni az erdélyi szellemiség lényegét – annyi hiábavalónak bizonyult kísérlet után – fölösleges akaratoskodás volna. Kétségtelenül összetettebb és színesebb ennél, hiszen azért irodalmi vezéreszme s nem politikai hitvallás vagy program. Erkölcsi tartalmát megtalálni és felmutatni azonban sohasem volt nehéz, mert ez a tartalom mindig mélységesen emberi és magasztosan becsületos volt. A szellem szabadságát vallotta és hirdette s a szellem szabadságában az ember szabadságát is: a testből, a húsból és vérből való ember szabadságát, az élethez való egyenjogúságot, annak a forradalomnak az alapján, amelyet Krisztus indított el útjára mindjárt kétezer éve.

Minden gondolat végső forrása s utolsó eredője ez az eszme volt, a humánus, az emberi és emberséges összefogása és összefonódása, bárkitől indult el és bárhová jutott az emberi sokféleség redőiben. Általánosan emberi volt ez, talán több is, mint európai. Erdélyivé a helyhez, a tájhoz, az erdélyi emberhez és az erdélyi háromféle nemzethez való szükségzerű, szinte-szinte irodalmiatlanul gyakorlati fonódása tette. A politikai „mögé tekintés” és sanda gyanú is csak színesítette s fokozottabban kidomborította erdélyi mivoltát, hiszen minden szellemiség gyakorlati, tehát politikai képletek felé is törekszik, ha a célja több, mint a már megnyert lehetőségek kiteljesítése és „szépséggé” való kivirágoztatása. Az erdélyi irodalom elindulása azért volt lendületes, mert igenis gyakorlati célkitűzéseket hordozott magában, mert kereste és termette azt a szellemiséget, amelyben az erdélyi három nemzet valamikor és valamilyen formában megtalálhatja majd a békés és becsületos együttélés legjobb formáját, akár csak önmagából termelte ki ezt, akár pedig külső hatások fölvevése és értékesítése árán. És benne volt ebben az „erdélyi szellemen” a kelet felé való lelki és gondolati kiegyezés is, nem a behajlás, hanem a külön népi értékek kölcsönös elismerése és megbecsülése alapján. Kohó volt az erdélyi szellem, amely az eddig egyedül értékálló s általánosan emberi gondolat, a humánus alapján ötvözte kívánatosabb életformává a maga külön, de egyáltalában nem példátlanul álló kérdéseit, feladatait, vágyait és kívánalmait.

*

Vajon kimerült, fölöslegessé vált, elavult volna az „erdélyi szellemnek” ez a tartalma? Persze, Erdély a mindenkori „haladó gondolat” földje! A „haladás” újabb megfogalmazása pedig keményen ítélkezett a humanista gondolat s annak min-

den politikai megjelenése fölött. Az új „haladó gondolat”¹⁰ vérszegénynek, sápadtnak látja a humanizmust, amit szinte jól esik sajnálkozó mosollyal eltaposni. Erdély azonban élt már át szellemáramlati zökkenőket s azért maradt meg a haladó gondolat földjének, mert kitartott a haladás igazi gondolata, a humanista felfogás mellett. A magyarországi Válasz című folyóirat egyik ez évi számában Juhász Géza kevés gúnyral, de annál több igazsággal állapítja meg,¹¹ hogy Erdély szellemisége, nem egyszer már a történelem során, maradiságával érdemelte ki a haladó gondolat földjének megtisztelő címét. Nem vette át az európai szellem lüktetését akkor, ha az neki helyzeténél, népi összetételénél fogva nem felelt meg s miután az európai ember lázas vergődései után mégis mindig visszatér a legmagasabb értelemben vett humanista felfogás valamilyen formájához, Erdély úgy tűnt fel, mintha elől járna, holott tulajdonképpen kihagyott egy ütemezést.

Talán újra ez előtt a nagy erdélyi feladat előtt állunk. Egyre erősebben, egyre dermesztőbb szelek fújnak, s ezek a pogány szelek borzolják a három együttélésre ítélt erdélyi nép idegeit. Idegborzolódás az is, hogy meg kell vizsgálni az erdélyi szellem, az erdélyi gondolat életerejét, mert lám, az erdélyi irodalom, amely ebből táplálkozott, elveszítette lendületét...

Igenis, meg kell vizsgálni! És meg kell állapítani, hogy az erdélyi gondolat erkölcsi tartalmából nem veszített semmit, szükségszerűsége viszont mérhetetlenül megnőtt, mert abból, ami eddig többé-kevésbé széplelkűség volt, most mindjárt-mindjárt forradalmi hitvallás lesz, amelyért ki kell állani, amelyért harcolni kell. Az együttélésre ítélt három népnek önmaga érdekében kell minden erejével védenie a régi erdélyi gondolatot, az emberi és emberséges szellemet, az élethez való egyforma jogot, a megértést és a kiegyezést: a legszükségesebb erdélyi szintézist. Hadd legyen politikai mellékszöngéje ennek a harcnak, de verje vissza a politikai sanda gyanút, mert talaj művelődik itt egyelőre, s a talajban a magot mind a három erdélyi népnek vetnie kell, még akkor is, ha a talajművelés nehéz feladatát csak egy vállalja a három közül.

*

Miért szikkadt hát ki mégis az erdélyi gondolat, mint irodalomtápláló lendítő erő?

Erdély is része a világnak és a legpaskoltabb része Európának. Kelet és Nyugat új szellemisége forgószelet vethet itt, tudomást nem venni róla lehetetlen. Az erdélyi gondolatnak is sokféle arca van, mint minden szellemiségnek. Az új arcát kell most megmutatnia. Eddig a marosvécsi kastélyban és a parkban önmagát igazolta, múltját mutogatta. Most a jelenét kell megvédenie! A várkastélyhoz kötődött, amelyben a régi történelmi elrendezkedések kialakult formáit kóstolgatta és kóstoltatta példázatosan, s a régi húrokon nem új dalt, csak újabb

¹⁰ Utalás a nemzetiszocialista világnézetre.

¹¹ Juhász Géza írása a *Válasz* 1936. évi 4. számában jelent meg *Az erdélyi gondolat* címmel.

változatokat hegedült. Lehajolt a kastélyból a nép fölé, amelyért minden van, amelyért minden történik, s a felfogott kurjantást vagy zokogást kiszépítve s megnemesítve nyújtotta tovább.

Új tartalom kell most, hogy új formák szülessenek s új dal zendülhessen a régi húrokon. Erdély régi és szükségszerű szellemisége nemcsak elbírja, hanem meg is követeli ezt az új tartalmat! Erdély jelene pedig feladattá, magasztosan szép feladattá teszi. Új irodalmak nőttek, terebélyesedtek ki azzal, hogy megteltek osztálytartalommal. Az erdélyi feladat összetettebb, zsúfoltabb ennél. Erdély feladata ma nem az „osztály”, hanem a nép, amelyben alig ébrednek még az osztályok, s amelyben különleges erők és feladatok állják az útját annak, hogy az osztálykérdés a nemzetek fölötti síkra szabaduljon fel. De a haladás útja a népen keresztül vezet. A nép pedig a kastélyok és irodalmak alatt él.

És Erdélyben kisebbségi sorsba került népek vívják a maguk harcát. Nyom nélkül elmúlhat ez a harc – az irodalom alatt? Mélyen az irodalom alatt, ott, ahol gyökereknek kell lenniük? Mintha gyökér nélkül virág teremhetne a fán!

*

A *marosvécsi* várkastély talán ellentáll a viharak. Jó, békességes dolog elbújni a falai között. A kastély kertjében azonban már vág a szél. Keletről és nyugatról egyaránt vág. A park virágjait meggyötri ez a szél, a tölgyfák nyögnek alatta s néha recsegye lehullanak magukról egy-egy száraz ágat.

De az írók helye mégis itt van, itt kint a kertben, a nyögő tölgyfák alatt.

Mert most kell igazán állaniuk a vihart az erdélyi szellemért, amely hivatás, feladat, de elkerülhetetlen sors is.

Megjelent: *Brassói Lapok*, 1936. július 12. 9. Újraközli Kacsó Sándor: *Válogatott írások*. Vál., az utószót és a jegyz. írta Filep Tamás Gusztáv. Hargita Kiadóhivatal – Székelyföld Alapítvány. Csíkszereda, 2019. 137–142.

2.

*Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések
Kolozsvár, 1982–1983.*

[...]

Utolsó hónapjaim Brassóban

Tizenötödikével a döntés¹² szerint lezárulnak az újonnan született határok. Utána nem lehet már többé nekiszaladva menekülni.¹³ Ezt én az elmúlt két hét alatt nem tartottam számon ilyen értelemben. Én az alatt a két hét alatt nemcsak a lap ügyeivel nyűgölődtem, hanem megharcoltam magammal is, a feleséggel is. Ámbár magammal, amint fentebb is jeleztem már, nem is kellett viaskodnom. Nekem eszembe se jutott volna a nekiszaladás a bizonytalannak, ha a feleségem – látva és olvasva a fejvesztett menekülést – félénken fel nem veti a gondolatot:

– Nem kellene nekünk is Kolozsvárra mennünk? András is könnyebben oda vihetné a gyermekeket...

Két nagyobb gyermekünk ugyanis otthon nyaralt a szülőföldemen, a Nyárádmentén. Már izentünk is, hogy András sógor hozza haza őket Brassóba, amíg még lehet!

Feleségem kérdése tehát egy kicsit fel is ingerelt:

– Csak nem lehetek olyan pofátlanul álnok képmutató, hogy másokat nyugtatok, marasztalok, helytállásra biztatok a lapban,¹⁴ magam meg elszaladok?

Az ingerültség indokolatlan volt, mert a feleségem kérdése szelíden hangzott, inkább csak felvetette a gondolatot, nem volt benne semmi sürgetés. Ismerte makacs kitarátásomat, s még büszke is volt rám miatta.

A gondolat azonban felvetődött, felelni kellett rá.

– Kolozsváron most olyan emberbőség lesz, főként újságírókban, hogy nem marad ott nekünk álltányi hely sem – fogtam én is töprengésre a hangot.

¹² Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés értelmében a trianoni békeszerződés által Romániának ítélt terület mintegy 2/5-e – az ún. Észak-Erdély – visszakerült Magyarországhoz, Dél-Erdély viszont továbbra is Romániához tartozott. Románia egész területén több mint félmillió magyar maradt kisebbségi sorsban.

¹³ A döntőbírói határozat szerint a román hatóságoknak 14 napon belül kellett átadniuk Észak-Erdélyt, a terület „kiürítése” azonban már szeptember 11-én befejeződött. A magyar csapatok szeptember 5-e és 13-a között vonultak be. A második bécsi döntés kihirdetését követő napokban valóságos népvándorlás vette kezdetét: Észak-Erdélyből a románok, Dél-Erdélyből a magyarok kerekedtek fel tömegesen, és indultak meg az új határvonal felé. Az átköltözés, a menekülés szeptember közepe után is folytatódott. Önként vagy a román hatóságok nyomására a második bécsi döntés időpontjától 1944 februárjáig mintegy 200 ezer dél-erdélyi és regáti magyar hagyta el Romániát, közülük mintegy 100 ezer 1941 február végéig.

¹⁴ *A Brassói Lapokban.*

Aztán befelé igyekezve a szerkesztőségbe, már nem is játszottam a töprengőt, hanem tettem azt valóságosan is. Csakugyan, kapnék-e én Kolozsváron egyáltalán állást, ha rászánnám magamat a kimenetelre? Mondjuk az optálási időn belül?¹⁵ Aligha! A Keleti Ujságnál tán, amellyel olyan keserű csatákat vívtam?¹⁶ S nem is csak a lappal magával, hanem főbb embereivel is. Az Ellenzéknél esetleg inkább, az a Népközösség oldalán volt az utolsó két évben, azelőtt is gyakrabban mellém állott, mint ellenfeleim oldalára. Igen ám, de újabban érkezett hírek szerint a Bánffy-csoport ott most, az új helyzetben, háttérbe szorult politikailag. Bethlen gróf került előtérbe, aki a mai hivatalos vélemény szerint keményebb legénynek bizonyult, nem adta be a derekát a királyi diktatúrának.¹⁷ Hiszen még nálunk is vita indult, hogy: nem hibáztunk-e a Népközösség megalakításával? Nem kellett volna-e inkább kitartani Bethlen ellenzéki magatartása mellett? Szerencsére Jakabffy Elemér is határozottan kiállt a Népszövetség mellett, noha ő is elég sokáig kitartott Bethlen oldalán.

Egyébként is: mit keresnék én ott, ahol most bizonyára diadalát üli a mindig németpárti, a fasizmus szálláscsinálója szerepét vállaló nagyváradi Magyar Lapok? Milyen kárörömmel csapna most le rám, annyi ellenem viselt és csúfos kudarccal végződött hadjárata után?¹⁸ Hát hiszen gyakorlatilag igaza is volna. Ebben az újabb történelmi fordulóban én csak az erkölcsi igazammal maradnék. Erkölcsi feyvereimet azonban hamar kiverné kezemből a most ott is tombolni kezdő fasiszta szellem!¹⁹ Nem, nem bírnám én ott ki újságíróként egy hétig sem. Tán otthon Mikházán, meghúzódva az ekeszarv mögött? Ott tán igen. De mi lesz akkor a Családi Alappal, a családi szerződéssel? Nem gyarapítani, inkább fogyasztani kezdhetném én is a Lacitól kapott alaptőkét. Nem könnyű három gyermeket felnevelni a rám jutott négyholdnyi örökségből. Elkezdeni se tudnám a

¹⁵ A döntőbírói határozat 3. pontja előírta, hogy az állandó észak-erdélyi lakhellyel rendelkező román állampolgárok minden további nélkül megszerezik a magyar állampolgárságot, és jogukban áll hat hónapi határidőn belül a román állampolgárság javára optálni. További egy év állt rendelkezésükre a Romániába való távozásra, és magukkal vihették ingóságukat, valamint az ingatlan vagyonuk ellenértékét. A dél-erdélyi magyarok számára is biztosítva volt az optálás joga a fenti feltételekkel.

¹⁶ Kacsó Sándor a *Brassói Lapok* hasábjain az 1930-as években többször is vitába keveredett az Országos Magyar Párt sajtóorgánumának számító *Keleti Ujsággal*, illetve annak főszerkesztőjével, Szász Endrével. A demokratikus magyarok 1937-es párizsi világtalálkozója kapcsán, amelynek jelentőségét a *Brassói Lapok* méltatta, a *Keleti Ujság* például kommunista ügynökként bélyegezte meg Kacsót, amit ő visszautasított.

¹⁷ Bethlen nem vállalt szerepet a Romániai Magyar Népközösségben, amelyet a román királyi diktatúrával való együttműködése miatt sokan a magyar érdekek „kiárúsítójának” neveztek.

¹⁸ Az 1936-ban kitörő spanyol polgárháború kapcsán a *Brassói Lapok* és az *Erdélyi Lapok* között rendkívül éles sajtópolemia bontakozott ki. Kacsó Sándor cikkeiben a köztársaságiak mellett állt ki, míg az *Erdélyi Lapok* és személy szerint Paál Árpád Franco tábornok győzelmét kívánta.

¹⁹ Magyarországon a Horthy-korszak autoriter elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt. Az 1939-es választásokon megerősödött a nyilas szélsőjobboldal, és a második bécsi döntés után a náci Németország befolyása is egyre nagyobb lett.

gazdálkodást. Nem volna mivel. Erővel se bírnám, felszerelésem, állataim sincsenek. S csak felkavarnám sógoraim, leánytestvéreim életét is. Nem én segítenék nekik, hanem nekik kellene segíteniük rajtam... A hazatérés gondolatát tehát egyből elvettem. Még mielőtt egyáltalán komolyan felvettem volna.

Ezekből a gondolatokból az esti lefekvés utáni csendes beszélgetésben – erősen szűrve-szelídítve – részesült a feleségem is. Nagy türelemmel és egyetértéssel hallgatott meg. Hát az eke szarva mögött ő sem igen tudott elképzelni, hanem a kolozsvári elhelyezkedéseim lehetőségeit mérlegelő fejtegetésemhez volt, mégpedig igen tömör hozzászólása:

– Hát azt igazán én sem szeretném, hogy az az utálatos Sulyok diadalmaszkodjék maga fölött...

Igen ám, de mindjárt a döntés utáni héten táviratot kaptam Bajcsy-Zsilinszky Endrétől, hogy menjek azonnal Budapestre az ő néplapjához²⁰ szerkesztőnek.

Eszembe se jutott engedni a csábításnak, hogy pesti újságíró legyek. De a feleségemben örömet keltett a meghívás.

– Na látja, hogy ott is vannak, akik becsülik magát!

– S maga elmenne három gyerekkel Budapestre? Az ottani nyomorúságba, amit Bajcsy-Zsilinszky kis néplapja biztosítani tudna nekem?

– Én egyelőre Kolozsvárra mennék a gyermekekkel, anyukámékhoz. Maga egyedül mehetne Pestre, amíg mi is felmehetnénk...

Én tudtam, hogy ez mennyi veszélyt rejtő kalandos vállalkozás volna, azért – bevallom – türelmetlen s tán emiatt kissé ingerült és pózoló lettem.

– Márpedig én nem mozdulok innen, amíg a Cenk²¹ el nem mozdul.

A hang is, a póz is annyira meglepte, hogy megbántódott, s nekem új gondolatsorokkal kellett viaskodnom a szerkesztőségbe menet. Bajcsy-Zsilinszky tán nem is tudja, hogy nekem háromgyerekes családom van. Honnan tudna nehezen fenntartott lapjánál annyit fizetni, hogy el tudjak Pesten tartani egy ekkora családot? Együtt dolgozni Bajcsy-Zsilinszkyvel csábító gondolat volna, de vajon megtérne-e sokáig ott az egyre vadulóbb fasiszta közélet?

[...]

Megjelent: Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések III.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1993. 290–292.

²⁰ Kacsó visszaemlékezéséből nem derül ki, hogy a „néplap” a *Független Magyarország* című hétfői politikai napilap vagy pedig a népi írók sajtóorgánuma, a *Szabad Szó* volt-e. Az előbbinek 1939-től volt a főszerkesztője Bajcsy-Zsilinszky Endre, az utóbbinak csak 1940. október 13-ától. Kacsó „kis néplapot” említ, és ez arra is utalhat, hogy nem a *Szabad Szó*ról volt szó, hiszen az tekintélyes, 40 ezres példányszámban jelent meg, 20 ezer előfizetővel rendelkezett, és a falvakban kézről kézre járva több mint százezer emberhez eljutott. Viszont az is lehet, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre már ekkor, szeptember elején elkezdte toborozni a *Szabad Szó* új szerkesztőgárdáját, és ezért kereste meg Kacsót.

²¹ Cenk: Brassó fölé magasodó meredek hegytömb.

3.

*Kacsó Sándor levele Simó Gyulához
Kolozsvár, 1946. április 8.*

Simó Gyula úrnak,
Helyben.

Hozzád fordulok ezzel a levéllel, mint akihez marosvásárhelyi kapcsolatok révén külön is vonzalom fűz. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne közöld levelem tartalmát azokkal, akikkel a szombati megbeszélést folytattuk, sőt tán az volna a legjobb, ha e levelet magát is megmutatnád nekik.

A lap hasznos és okos magatartásával kapcsolatban sokat tanultam ebből a beszélgetésből²² s remélem hasznosítani tudom a tanultakat. A magam erkölcsi magatartására s megnyugvására azonban nem kaptam elegendő alapot s ezt meg kell mondanom. Elválásunk után igyekeztem magamban a legtisztábbra desztillálni a kérdést, hogy eljussak a meztelen magig. Íme:

1. Jelenleg a „román demokrácia” minden erőfeszítése a határbiztosításra irányul.²³

2. Ehhez nem a legtisztább és legemelkedettebb utat választja: vagyis a nemzetiségek egyenjogúsítására irányuló nyílt erőfeszítést, hanem ennek csak a kifelé való hangoztatását és ígéretését ugyanakkor, amikor ebben az irányban igen kevés valószínű eredményt mutathatunk fel, sőt sok vonatkozásban hátrálást kell megállapítanunk.²⁴

3. A „magyar demokráciának” ilyen körülmények között tiszta eszmei alapon az volna a feladata, hogy a látszateltérés és a valóság közötti különbségre becsületesen rámutasson. Ez azonban, bizonyos taktikai elgondolások miatt, nem tanácsos.

4. Hátra volna még az a lehetőség, hogy a „román demokrácia” mutasson rá becsületes nyíltsággal ezekre a nehézségekre, ez azonban, ugyancsak taktikai elgondolások miatt, még kevésbé tanácsos.

Zavaros így ez a helyzet s egyáltalában nem megnyugtató. A zavar pedig, az én megítélésem szerint, onnan ered, hogy – megint csak taktikai elgondolásokkal

²² Nem tudjuk, milyen beszélgetést említ Kacsó.

²³ Azaz arra, hogy megtartsa a Magyarországtól ismét Romániához kerülő Észak-Erdélyt. Sztálin a baloldali Petru Groza miniszterelnökké való 1945. március 6-i kinevezését követően adta meg az engedélyt a román közigazgatás újbóli bevezetésére Észak-Erdélyben.

²⁴ Petru Groza miniszterelnök személyes jóindulattal viseltetett a magyarság iránt, és demokratikus nemzetiségpolitikát hirdetett. A gyakorlatban azonban kormánya már 1945-től néhány olyan jogszabályt léptetett életbe, amely hátrányosan érintette a magyar lakosságot. A Nemzeti Kisebbségek Minisztériumát államtitkársági szintre fokozták le, akadályozták a magyar anyanyelvű közoktatási intézmények működését, és különféle ürügyekkel igyekeztek minél több magyart eltávolítani az ország területéről.

– „román demokráciáról” és „magyar demokráciáról” kell beszélnünk, holott demokráciának csak egynek volna szabad lennie. Én erősen hiszek a demokrácia tiszta eszméjében, egész eddigi életemet adtam rá, de nincs és nem lehet bennem vak bizalom a taktikában, amely könnyen tévedhet. Bízom a demokrácia eszméjében, de nem bízom vakon a demokratákban, akik ugyancsak tévedhetnek, hiszen emberek. Olyan nagy horderejű kérdésben, mint a román–magyar békés együttélés lehetőségének a biztosítása, nézetem szerint veszedelmes bizalom volna a legfontosabb kérdés, az egyenjogúsítás kérdésének, illetve a kérdés mai helyzetének homályban való tartása. Én igenis szükségét érzem annak, hogy ez a kérdés a világ demokratikus erőinek az ellenőrzése alatt álljon. Ez nemcsak biztosíték, hanem erkölcsi jogalap is a további küzdelemre. Ha a taktika tévesnek bizonyulna, sokkal többet veszítenék velem, mint amennyit kockáztatni szabad. A „csehszlovák demokrácia” viselkedése²⁵ elég keményen figyelmeztet, hogy mekkora biztosítékot nyújt a nacionalista alapra helyezett demokrácia.

Természetesen lehet, hogy ezek az én aggodalmaim nem mutatnak politikus egyéniségre. Belső meggyőződés nélkül azonban nem tudok se vállalni, se munkálni valamit. Akkor inkább maradok annak a közírónak, aki mindig csak tiszta eszményre függeszti a szemét s nem néz a lába elé, amire pedig a politikusnak igen nagy szüksége van, ezt elismerem. De nem lehetne-e úgy csinálni a taktikai politikát is, hogy az ne kerüljön szembe a tiszta eszménnyel? Én úgy érzem, hogy ebben a kérdésben, amely engem a leginkább foglalkoztat s amelyet a leginkább értek, lehetne.

Kérlek, fontoljátok meg felvetett szempontjaimat s ne csak úgy, hogy ez egy ember magánügye, hanem azzal a megfontolással is, hogy a „román demokráciának” az első pontban megfogalmazott viselkedése rendkívül nyugtalanító látzatokat kelt s nagyon alkalmas arra, hogy a magyar népben komolyan meggingassa az őszinteségébe vetett bizalmát.

Szeretettel köszönt:
Kacsó Sándor s. k.

Megjelent: Nagy Mihály Zoltán és Olti Ágoston (összáll. és a jegyz. készítette): *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez, 1944–1953.* A bev. tanulmányt írta Nagy Mihály Zoltán. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2009. 35. sz. dokumentum, 314–315.

²⁵ Utalás az 1945. áprilisi kassai kormányprogramra és az ún. Beneš-dekrétumokra, amelyek a csehszlovákiai magyarságot megfosztották állampolgárságuktól és számos diszkriminatív intézkedéssel sújtották őket.

KEMÉNY JÁNOS

ÍRÓ, KÖLTŐ, SZÍNHÁZIGAZGATÓ, MECÉNÁS, A MAROSVÉCSI
HELIKON ÍRÓI MUNKAKÖZÖSSÉG MEGALAPÍTÓJA

(Pittsburgh, Amerikai Egyesült Államok, 1903. szeptember 5.–
Marosvásárhely, 1971. október 13.)

♦ „AKI AKART ÉS TUDOTT SZOLGÁLNI
A MAGYARSÁGNAK, AZ A MIÉNK VOLT, AZT
VÁLLALTUK MAGUNKÉNAK”

MIKÓ ZSUZSANNA

Apja, Kemény István fiatalon jelentős adósságot halmozott fel, családja ugyan kifizette a tartozást, azonban azzal a kikötéssel, hogy Amerikába megy. Itt vagyon nélkül, fizikai munkásként kezdett dolgozni, később hivatali munkát végzett. Korai halála után özvegye, Ida Mitchel Erdélybe költözött. Kemény János ekkor alig egyéves volt. Tízéves koráig nagyapjánál, Alsójárán nevelkedett, anyja nevelőnő és társalkodónő volt különböző erdélyi mágnás családoznál.

Középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte, előbb a református kollégiumnak abban az osztályában tanult, amely a *Reményt*, a kollégium önképzőköri lapját szerkesztette, itt jelent meg 1921-ben első írása: *Emlékezetem* című költeménye. Az érettségi után *Előre* címmel irodalmi folyóiratot indított.

Középiskolai tanulmányai után, a családi elvárásnak engedelmessé 1921 őszén beiratkozott a bécsi egyetem erdőmérnöki fakultására. Szűkös anyagi körülmények között, anyagi támogatás nélkül élt az osztrák fővárosban, ahol kapcsolatba került az emigrációban élő művészekkel, írókkal is. Erdélyi gyökereit és irodalmi érdeklődését azonban nem veszítette el. 1923-ban a Kolozsváron Jancsó Béla programadásával megjelenő *Tizenegyek antológiájában* szerepelt írásával. Publikációja jelzi, hogy támogatni akarta a Trianon után önálló útra lépő erdélyi irodalom programját.

A szűkös egyetemi évek váratlanul szakadtak félbe: egyik gyermektelen rokona meghalt, s vagyonát a marosvécsi várkastéllyal egyetemben ő örökölte. Erdélybe hazatérve 1923-ban megházasodott, elvette Augusta Patont, William Roger Paton Görögországban élő angol archeológus és műfordító leányát. A két világháború között a család főleg Marosvécsen és Kolozsváron élt, a háború után pedig Marosvásárhelyen telepedett le.

Erdélyi munkásságának és irodalomszervező tevékenységének kezdete 1926 nyara volt, ekkor hívta meg első alkalommal marosvécsi otthonába azokat az erdélyi magyar írókat, akikből később a helikoni munkaközösség szabad parlamentje kialakult. Kemény János anyagi áldozatvállalásának és gondolkodásmódjának köszönhetően politikai és nemzeti hovatartozástól függetlenül minden író, így az erdélyi szász írók képviselőit és a román irodalom embereit is szívesen látta. A zsidótörvények rendelkezéseivel szembeszállva az *Erdélyi Helikon* marosvécsi írótalálkozóira továbbra is meghívta a mozgalom zsidó származású tagjait, később több írónak szerzett mentességet biztosító okmányokat.

Irodalomszervezői szerepet töltött be a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság élén 1928-tól a társaság megszűnéséig mint megválasztott elnök, később pedig mint az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke.

Irodalmi munkássága mellett a magyar nyelvű színjátszás kiemelkedő alakja volt. Káli Nagy Lázár, a kolozsvári első magyar nyelvű kőszínház megalapítójának leszármazottjaként kötelezettségei voltak ezen a téren is. 1931-ben vette át a kolozsvári Thália Magyar Színház Rt. vezetését mint elnök-igazgató. A szűkös helyzetben lévő színházat szintén saját vagyonából támogatta. Jelentős szerepe volt a kolozsvári Zsidó Színház megalapításában, az intézményt saját jövedelméből segítette. 1941 és 1944 között a Kolozsvári Nemzeti Színház főigazgatója, majd a marosvásárhelyi Székely Színház egyik megszervezője, később dramaturgia volt 1952-ig. Az 1950-es évek kommunista elnyomása következtében két évig nem kapott munkát, mérséketlenül tartotta el családját. Ezt követően a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet könyvtárosa volt 1954 és 1958 között. Nyugdíjazása előtt újra alkotómunkát végezhetett, a *Művészet és az Új Élet* színházi és művészeti rovatának vezetője volt (1958–1968) Marosvásárhelyen.

Saját jogon is beírta magát az irodalomtörténetbe. 1929-ben jelent meg a *Kákóc Kis Mihály*, majd 1934-ben a *Kutyakomédia* című kisregény, amelyekben az erdélyi falut és népeletet ábrázolja. 1938-ban látott napvilágot a budapesti Révai kiadásában *Ítéletidő* című elbeszéléskötete, mely az erdélyi egymásraultalság és összefogás szimbóluma. A sors fintora, hogy korábbi rövidebb lélegzetű munkái után a legnehezebb időszakban, a háború után, a román diktatúra idején tudott jelentkezni regényeivel, a *Vadpávával* (1958), a *Farkasvölgygel* (1963), a *Víziboszorkánnyal* (1965), majd *A havas dicsérete* című novellagyűjteménnyel (1957). Élete utolsó éveiben önéletrajzi regény terve foglalkoztatta, de erejéből már csak gyermekora és ifjúsága éveinek megírására futotta, s ez a rész is csak halála után, 1972-ben látott napvilágot *Kakukkfiókák* címmel.

A marosvécsi várkastély parkjában, a helikoni tölgyek alatt nyugszik. Felesége, Augusta 1989. július 27-én halt meg. Férje mellett nyugszik Marosvécsen.

Az alábbiakban közölt írások szervező tevékenységének legfőbb területeit fogják át. A Kemény Zsigmond Társaság elnökeként a helikoni közösség megszervezéséhez hasonlóan legfőbb célja a különböző eszmeáramlathoz tartozó írók összefogása volt. Emellett azonban az itt közölt beszéd is arról tanúskodik, hogy a magára maradó magyarság támogatását is szem előtt tartotta. A színházcsinálásról szóló írása jól mutatja, hogy az irodalmi munkásság mellett mekkora jelentőséget tulajdonított a megmaradásban a magyar nyelvű színjátszásnak.

Legmaradandóbb eredménye vitathatatlanul az *Erdélyi Helikon* szervezésével kapcsolatos tevékenysége. A bemutatott két levél érzékelteti az időszak irodalomtörténetét legendássá tevő óriási anyagi és szellemi áldozatvállalást.

KEMÉNY JÁNOS FŐBB MŰVEI

Kákóc Kis Mihály. Kemény János művei I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2010.
Kutyakomédia. Kemény János művei II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2011.
Víziboszorkány. Kemény János művei III. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013.
Kakukkfőökák. Kemény János művei IV. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2014.
Ítéletidő. Történetek és rajzok a Havas életből. Erdélyi Szépművészeti Céh. Cluj/Kolozsvár, 1938.
A havas dicsérete. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Marosvásárhely, 1957.
Farkasvölgy. Irodalmi Kiadó. Bukarest, 1963.
Vásárhelytől Lazacországig. Útirajz 151 fényképpel. Dacia. Kolozsvár, 1972.
Medvekaland a Kárpátokban. Vál., szerk. Hunyadi Csaba Zsolt. Lazi. Szeged, 2009.
Válogatott novellák. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 2016.

AJÁNLOTT IRODALOM

Lőwey Lilla – Váradi Péter Pál: *Erdély. Kemény János. A marosvécsi mecénás. Az Erdélyi Helikon alapítója.* Péterpál Könyvkiadó Kft. Veszprém, 2019.
Marosi Ildikó: *Versailles-i repkény.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004.
Nagy Pál: „A házigazda visszapillant. Beszélgetés Kemény Jánossal az első Helikon találkozó 45. évfordulója alkalmából”. *A Hét*, II. évf. 1971/31. 4.

HAGYATÉKA

Kemény János gazdag, szerteágazó írói és irodalomszervezői életművének töredéke a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében található. A hagyatéka tartalma: általa fogalmazott levélmásolatok, családi levelek (feleségéhez írott levelei és gyermekeihez mások által írott levelek), Kemény Jánoshoz kb. hetven személy, illetve testület által írott levél jellemzően az 1950-es, 1960-as évekből és a halála előtti néhány évből, a család 18–19. századi gazdasági, birtok- és periratai, saját műveiből főleg elbeszélések és cikkek gép- és kéziratai; néhány regénye, színdarabja, versei; önéletrajzi írásai, ezekhez jegyzetek, vázlatok; naplószerű feljegyzései és vegyes jegyzetek. Az írások nagyobb része töredékes. A gyűjtemény tartalmazza még néhány vele készített beszélgetés szövegét is. A kéziratok 1990-ben kerültek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába.

FORRÁSOK

1.

*Kemény János meghívója az első helikoni találkozóra
Kolozsvár, 1926. június 17.*

Kolozsvár, 1926. június 17.

Kedves Barátom,

minthogy szándékomban van nyaranként egy bensőséges írói csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-től fogva egy három napig tartó irodalmi megbeszélésre. Ennek a vécsi találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük, és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyen nagyon kérlek, hogy még meg nem jelent verssel vagy novellával részt venni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk lévő baráti viszony megerősödésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. A magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünknek reprezentánsait látom, jól érezzék magukat. Nagyon kérlek, kedves barátom, hogy levelem vétele után azonnal értesíts, módodban lesz-e meghívásomnak eleget tenni.

Mindenesetre nagyon örülnék, ha házunkat jelenléteddel megtisztelnéd.

Köszönt és elvár igaz barátsággal:

Kemény János

Ui. Érkezés Vécsre (Jeciu) július 14-én Székelykocsárd–Marosvásárhely–Szászrégen–Jeciu vonalon. Postacím: Brâncovenesti-Marosvécs, jud. Mures.

Megjelent: *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944) I.* Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1980. 56.

2.

Kemény János – Sipos Domokoshoz
Marosvécs, 1926. augusztus 8.

Marosvécs, 1926. aug. 8.

Kedves Barátom!

Megkaptam szíves leveledet, s engedd meg, hogy magam részéről kifejezzem legőszintébb sajnálkozásomat, hogy betegséged miatt nem lehettél jelen a megbeszélések alkalmával.

A Keleti Újságban megjelent cikkedből örömmel látom, hogy komoly érdeklődéssel viseltetsz csoportosulásunk iránt, s annak munkájában bátor szóval veszel részt. Kívánom, hogy minél többen legyünk hasonló akarattal telt szolgálói az irodalomnak.

Reám vonatkozó, megtisztelő baráti sorodat hálásan köszönöm, s szerény tehetséggemmel mindig azon leszek, hogy barátaimnak irántam kifejezett s véleményem szerint meg nem érdemelt jóságát munkával háláljam meg.

Az, hogy politikailag lehetnek itt-ott taktikai vagy talán árnyalati különbségek közöttem és barátaim között, természetesen nem vonhat válaszfalakat a kultúra munkásai között, hiszen mindnyájan egyet akarunk: kultúrát védeni, kultúrát építeni és az embersorsot tűrhetőbbé tenni, s a módszerei eltérések csupán az egyéni adottságokból és vérmérsékletből fakadnak. Éppen ezért igyekeztem a napi politika nyomorúságait a vécsi találkozóból kirekeszteni s annak csupán írói vonatkozásait megbeszélés tárgyává tenni, amint azt a hozott határozatsorozatokból is láthattad.

A levelednek a Bánffy-Bernády-Teleki-ügyre¹ vonatkozó része téves információ alapján alapul.

Sem Bernády, sem Teleki nem voltak itt nálam a helikoni napok alatt. Bánffy Miklós pedig mint író és színészeti ügyek szakértője vett részt irodalmi tanácskozásainkon. Nagyon sajnálom, hogy ismeretlen helyről téged úgy informáltak, hogy a vécsi találkozót fent nevezettek politikai céljaik elérésére megszervezték, s ennek az [okát] megmagyarázni nem tudom, minthogy azt a vécsi csoportosulásnak számos irodalmilag ultrakonzervatív ellenségei közül valaki terjesztette el, vagy valaki, aki nem jó szemmel nézi azt, hogy véletlenül nálam adódott Helikon megrendezésének lehetősége.

Éppen ezért arra kérlek, hogyha valaki ismét ez irányban igyekezne meggyőzni, jelentsd ki az én nevemben, hogy a Helikon célja kizárólag irodalom- és kultúrvédelmi összejövétel volt, s az összejövételnek olyan beállítása, hogy annak célja politikai megmozdulás lett volna, tendenciózus és rosszindulatú. Legyaló-

¹ Teleki Domokos gornyeszegi földbirtokosról lehet szó, aki akkor szövetkezeti és egyházi ügyekkel is foglalkozott.

színűbb oka ezeknek a híreknek (s mennyi és egymástól teljesen elütő ilyen hírt hallottam már!) az lehet, hogy házamnak befogadóképessége sajnos jelenleg még limitálva van, s a meghívottak számával azt a határt nem léphetvén át, bizonyára megbántódások történtek. Magam örültem volna legjobban, ha az irodalomnak [...] minden komoly munkását itt láthattam volna.

Még egyszer köszönöm kedves és megtisztelő baráti leveledet, s kérlek, a jövőben is tartsd meg irántami vonzalmadat.

Őszinte barátsággal üdvözöl és kíván neked teljes gyógyulást barátod és tisztelőd,

Kemény János

Megjelent: *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája (1924–1944) I.* Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1980. 63–64.

3.

*Elnöki megnyitó a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság estjén
Marosvásárhely, 1941. január 20.*

Mélyen tisztelt Közönség!

Amióta szabad erdélyi földön hirdetjük a magyar igéket, egyszer sem készültem akkora izgalommal és olyan megilletődve magyar találkozásra, mint amilyen izgalommal és lelkesedéssel készülődtem a mai ünnepi estre. Hiszen a Székelyföld szellemi életének a központja, ez az ősi magyar város adott nekem először alkalmat arra, hogy vallást tehessek az erdélyi magyar szellem valóságába vetett hitemről. Régen volt az. Akkor még benne éltünk a kisebbségi sors kellős közepében. És amikor a Kemény Zsigmond Társaság elnökévé választottak, éppen azzal a gondolattal választottak meg, hogy alkalmat akarnak nyújtani arra, hogy a társaság vezetőivel és tagjaival egyetértve ennek a szellemnek a szolgálatába állítsuk a Kemény Zsigmond Társaságot. Sényi László főtitkárunk és munkatársainak érdeme elsősorban, hogy ez a szellem élő és ható valósággá lett, s kihatva ez ősi város egész szellemi életére, a kisebbségi sorsban meghatározta annak irányát. Az utóbbi hónapokban sok elismerő szót hallottunk azokról az áldozatokról, amelyeket az erdélyi magyarság hozott az egyetemes magyarságért. Sok beszámolót hallottunk arról, hogy ki mit cselekedett itt, mit vállalt és áldozott. Kötelességemnek érzem ebben az ünnepi pillanatban felhívni a figyelmet arra, hogy az az önvédelmi harc, amit itt együttesen folytattunk kicsinyek és nagyok, vezetők és névtelen harcosok, elsősorban nem áldozat volt, hanem: kötelességteljesítés. Bármennyi kísértés vett minket körül, bármily nehéz is volt időnként helyünket megállani, a leghősibb erőfeszítéseket sem tudom elsősorban áldozatnak,

hanem becsületes kötelességteljesítésnek látni: hiszen szülőföldünkről volt szó, vagy legalábbis arról a földről, mely minket gyermekeivé fogadott! Természetes dolog, és feltétlenül szükséges, hogy mindazok, akik a huszonkét éves kisebbségi sorsban feladatainkat betöltöttük ezen a földön, a felszabadulás után is megtarthassuk munkaterületeinket – ne kívánja azonban senki közülünk ezt a hozott áldozatok jutalmaképpen, hanem egyszerűen és becsületesen mint a kötelességteljesítés folytatásához való jogát. Igényeink egyedüli alapja ez lehet: dolgozni akarunk ezután is, szolgálni akarunk továbbra is a magyar géniusznak. És ez az alap erősebb kőnél és betonnál, mert ez az alap elvitathatatlan.

A kötelességteljesítés volt egyetlen kritériuma magyarságunknak a kisebbségi sorsban. Aki akart és tudott szolgálni a magyarságnak, az a miénk volt, azt vállaltuk magunkénak. Azt hirdettük, és ez lehangsúlyozottabban a szellemi szolgálat területén valósult meg, hogy nem azokra a dolgokra kell tekinteni, amelyek gondolkozásban, ízlésben, lelki adottságokban esetleg elválaszthatnak minket egymástól, hanem meg kell találni azokat a közös feladatokat, amelyek a különbözőségeken felül összeforraszthatnak itt, ezen a földön minden magyart, így alakult ki lassan és biztosan a nemzethez való tartozásnak egy minden külsőségektől mentes, a lényegre tekintő mértéke: egy olyan mérték, mely jónak, igaznak, megbízhatónak és főleg időtállóknak bizonyult. A Kemény Zsigmond Társaság közönségének mindez nem új. Hiszen Társaságunk életében is ez a mérték volt a döntő. Mégis most, amikor Társaságunk a boldog felszabadulás utáni első ünnepi estjével egyidejűleg új korszakba lép, kötelességemnek érzem az emlékeztetést. Kötelességemnek tartom az emlékeztetést, hogy ezzel egyidejűleg biztosítsam a Kemény Zsigmond Társaság tagjait és közönségünket arról, hogy mindaddig, amíg a Kemény Zsigmond Társaság bizalmából ügyeinket az elnöki székből én irányíthatom, sem a mérték, sem a szempontok tekintetében változtatások nem történhetnek: mert így volt az jó, amint az eredmények bizonyítják, ahogy azt eddig csináltuk, s így fogjuk csinálni ezután is. A felszabadult erdélyi részek minden mozdulatára várakozó figyelemmel tekint az egész magyar Haza. Várja tőlünk a kisebbségi sorsban szerzett tapasztalatok eredményeit. Akik több mint két évtizeden át, egy pillanatig sem feledkeztek el az elszakadt magyarságról, joggal elvárhatják tőlünk, hogy a kisebbségi sorsban megacélosodott erdélyi szellem értékeivel ne csak magunk, de az egyetemes magyarság javát is szolgáljuk. Ennek azonban egyetlen egy útja van: mindazt, amit szellemben jónak, magyar élethez méltónak vallottunk a megpróbáltatások idején, magunktól el ne vessük, sőt tovább fejlesszük s életünket gazdagítva általa az egyetemes magyar élet javát s gazdagodását szolgáljuk. Szeretettel köszöntöm vendégeinket. Szeretettel köszöntöm a Kemény Zsigmond Társaság régi, lelkes, kitartó közönségét és szeretettel köszöntöm mindazokat, akik a volt trianoni határok összeomlása után eljöttek a felszabadult Marosvásárhelyre, hogy velünk együtt dolgozzanak a magyar haza felvirágoztatásán. Kérem őket, forrjanak egygyé e régi székely város közönségével szellemi kincseink lelkes szeretetében. Szeretettel köszöntöm mind-

zokat, akik a magyar géniusz szolgálatában, itt ezen az ünnepi estén testvéri kezet nyújtanak egymás felé. Legyen áldott ebben a városban minden jószándékú magyar ember, aki hiszen szellemi kincseink romolhatatlanságában.

Megjelent: *Erdélyi Helikon*, 1941. 135–136.

4.

*Kisebbségi és nemzeti színjátszás
Kolozsvár, 1942.*

Mindenekelőtt azt a természetes ténytet kell megállapítani, hogy úgy a kisebbségi színjátszást, mint a felszabadult kolozsvári színjátszást a százötvenéves múltva visszatekintő kolozsvári színházi élet szerves részének kell tekinteni. Hogy ennek ellenére ez alkalommal csupán a kisebbségi színjátszás tapasztalatairól beszélek s a kolozsvári színjátszás jövőjéről, ennek oka az, hogy azt tapasztaltam, hogy a kisebbségi színjátszás volt a színházcsinálás legigazabb iskolája, s mint ilyen, igen sok megszívlelendő példát és útmutatást tud felmutatni a jövő számára. Ha semmi másra sem gondolnánk, csupán arra az egy tényre, hogy az első esztendőktől eltekintve még a színészutánpótlásról is saját erőiből kellett gondoskodnia az erdélyi színészetnek – már ebből az egyetlen tényből is megláthatnák, hogy Kolozsvár színészete milyen hátrányba került a szabad magyar városok színészetével szemben. Hát ha még arra gondolunk, hogy azokban az időben itt két színház működött: egy román és egy magyar. Egy államilag támogatott és egy nyomorúsággal küszködő. Az egyik fényes, gazdag épületben, hatalmas felszereléssel, hivatalos védelem alatt – a másik egy kopott, szerény épületben meghúzódva, csupán a közönség szűkös anyagi teljesítőképességére támaszkodva. Az lett volna a természetes dolog, hogy a fényes otthonban székelő színjátszás az év folyamán magasba lendüljön, míg a másik, a kopott épületbe száműzött, szegényes magyar pedig rendre-rendre elsorvadjon és végülis megsemmisüljön... Ez lett volna a természetes. De szerencsére a szellem és művelődés dolgaiban igen gyakran nem a természetes dolgok válnak valóra, hanem a dolgok mélyén rejtőzködő lélek s a történések fölött vigyázó Szellem diadalmaskodnak. Csupán így, s csakis így magyarázható meg ez a tény, hogy a kisebbségi lét utolsó éveiben már az volt a helyzet, hogy a hatalmas állami támogatással működő román színházban egy év alatt mindössze annyi néző fordult meg, mint a kopott épületben működő magyar színházban egyetlen hónap alatt. Mielőtt tovább mennénk, be kell vallanom, hogy én nem szeretem azt, amikor erdélyi magyar intézmény vagy erdélyi magyar ember az eltöltött nehéz kisebbségi esztendőkre hivatkozik. Nem szeretem azt, amikor az emberek elfeledkeznek egyfelől arról, hogy természetes kötelessége volt mindenkinek, aki magát idetartozónak vallotta – amíg s ahogy lehetett – vállalni a nehezebb magyar sorsot, másfelől pedig nem szeretem, ha

az emberek elfeledkeznek arról, hogy mialatt a rendes erdélyi magyar ember ezen a földön nagy nehézségekkel küszködve teljesítette kötelességét, ugyanakkor a csonka magyar Haza polgársága is és népe is egyaránt meghozta a maga áldozatát anyagiakban, szellemiekben, gyakran és igen széles rétegeiben nagy nélkülözések árán, a trianoni állapotok megváltoztatására és Erdély felszabadítása érdekében... Ha tehát a kisebbségi színjátszás nehézségeiről és küzdelmeiről, a kisebbségi magyar színészek áldozatkészségéről beszélek, ezt nem azért teszem, hogy a kötelességek hűséges teljesítését különleges érdemnek tüntessem fel, hanem teszem ezt azért, mert le akarom vonni ennek a lezárult korszaknak hasznos tapasztalatait a jövő generáció számára.

A kisebbségi lét első tíz esztendeje külön periódusa a kisebbségi színészet történetének. Ez az első tíz esztendő az úgynevezett „gyulafehérvári határozatok” korszakának nevezhető. Tíz nehéz esztendő, de amelyben mégis élni engedik a magyar színészetet Erdély földjén, azt a látszatot óhajtván kelteni, hogy az állam a gyulafehérvári határozatokban lefektetett elveket érvényesíteni óhajtja a színészet terén. Tíz nehéz esztendő, de amelyben mégis élni engedik a magyar színészetet. 10-12 magyar társulat is van a Romániához csatolt magyar területeken. Így Kolozsvárt, Aradon, Temesvárt, Marosvásárhelyt, Szatmáron önálló társulatok működnek. Sőt több kevesebb nehézséggel küszködve, de mégis élni is tudnak – mintegy folytatásaiként a Trianon előtti magyar színészetnek. Ha korlátolt számban is, de szabadon szerződhetnek színészeket Budapestről, műsordarabjaikat minimális korrekcióval vehetik át Budapestről, a színházépületeket – a kolozsvári Nemzeti Színház épületétől eltekintve – a színészet rendelkezésére bocsátják. A színészet érdekképviselőeképpen nagyméretű magyar színészegyesület működhet. Kétségtelen, hogy hatalmas munkát jelentett az akkori színigazgatóknak az a feladat, hogy a színházak életét átállítsák a többségi életéről a kisebbségi életre, és főképpen a kolozsvári színháznak sikerül megtartani a békebeli színvonalat, szervezetét és játékrendjét illetőleg. Néhány esztendő múlva azonban, amikor kezd kiderülni, hogy a Magyarország szétdarabolása útján létrejött új államok csak ürügyül használták fel a kisebbségi kérdést, hogy alapján sokkal centralisztikusabb politikát kívánnak folytatni, mint a régi Magyarország, és hogy az országaikban élő nemzetek elnyomása a cél: fokozatosan megváltozik a magatartás a kisebbségi színházakkal szemben is. Az egyes színházépületeket kezdik kivonni a színtársulatok kezéből, s részben az Astra kezére jutnak, ezek részben városi vagy magán moziknak adják bérbe – úgy, hogy a magyar színigazgató csak hatalmas bérösszegért és korlátolt időre kaphatja meg a színházat. Ezzel megkezdődik a vidéki színházak szomorú versenyfutása az épületekért, amikor 1930-ban megszüntetik a kerületi rendszert. Egymásra taposva igyekeznek a színigazgatók életlehetőséghez jutni. Ugyanakkor egy általános gazdasági válság is kezdődik, amely természetesen a magyarságot fokozottabban érinti. A színházak kezdenek rosszul menni. Ez alól a kolozsvári színház sem kivétel. A vidéki magyar színházak egymásután elhullanak, vagy pedig egészen

összezsugorodott jelentőséggel küszködnek tovább. Katasztrófálisan érinti az erdélyi színészetet az a rendelet, mely megtiltja magyarországi színészek szerződését. Ez a rendelkezés többek között azt is maga után vonja, hogy a fiatal vezető szerepkörökre nem marad színész. Az együttesek igazi vonzóerő nélkül, megszürkülve és megöregedve állanak éppen a válságnak legnehezebb pillanában, minthogy 1930-ig, amíg lehetett volna, nem jutott senkinek sem eszébe Erdélyben magyar színiiskolát teremteni. Most pedig már nem volt szabad. Úgy látszott, hogy az erdélyi részeken a magyar színészet menthetetlenül elpusztul, ha sürgős és erélyes beleavatkozás nem történik. Éspedig kétfelé: a román kormányzat felé és maguk a színházak felé.

Különösen döntő jelentőségű az erdélyi magyar irodalmi szervezetnek, a Helikonnak a kulturális lelkiismeret jegyében való beleavatkozása. A Helikon már a válság nyilvánvalóvá válását megelőző években azt kívánta, hogy az erdélyi magyar színészetet helyezték új alapokra, életét kössék össze az eleven irodalmi élettel, állítsák mögéje az erdélyi magyar társadalom egész szervezett erejét és az eddigi extenzív színházpolitika helyett, amely sok, de nivótlan színtársulat munkálkodásából állott, inkább az erők összevonása következzen, és egy intenzív színházpolitika induljon meg. A közjogi helyzet azt parancsolta, hogy külsőleg maradjon ugyan a színház magánvállalkozás, de lényegileg legyen az erdélyi magyar kultúrközösség közvetlen irányítása alatt álló nemzeti intézmény. Ezen alapult és így alakult ki egy új színházstípus, amely se nem magánszínház, se nem hivatalos gondozás alatt álló, hanem – így lehetne nevezni – nemzetközösségi színház. Ennek az új típusú, a magyar nemzetközösségi színháznak sikerült így részben a Thália Rt. formai keretei, részben a Színpártoló Egyesület keretei között, sőt ezeken kívül is közvetlenül bekapcsolni munkájába az erdélyi magyarság kulturális életének úgyszólván minden jelentős személyiségét, sikerült megerősítenie Csonka-Magyarország színházi és irodalmi világával az eleven kapcsolatot, és olyan autoritást teremteni a maga számára, hogy működésének útjából képes volt az akadályokat elhárítani. A színház együttese szinte csoda módra újhódott meg. A szükség máról holnapra felszínre dobott addig ismeretlen nagy tehetségeket. Egészen rövid idő alatt, minden előzetes színi stúdiumok nélkül, kitűnő színészek bukkantak fel, és az együttes rövidesen olyan vonzó erővel frissült fel, akik a legnehezebb feladatok megoldására is alkalmasaknak bizonyultak. A Gondviselés tudott a színháznak minden pontjára olyan embereket küldeni, akik a sajátos viszonyok között éppen a legmegfelelőbbeknek bizonyultak a rájuk bízott feladatok betöltésére. A közvélemény is, a sajtó is nyomban megérezte, hogy valami új dolog kezdődött el; valami olyan égő hivatástudat, amely nem ismert akadályt. Minden nehézség, amelyet a színház útjába igyekeztek állítani, valamilyen úton-módon éppen hasznára vált a színház produktivitásának. A csonkaországi színészimporrt eltiltása folytán kénytelenek voltunk eredeti, friss, érdekes, páratlanul munkabíró színészgárdát legrövidebb idő alatt kinevelni. A rettenetesen felfokozott, a bevétel 33%-áig menő adóterhek miatt kénytelenek voltunk az előadások

számát olyan mértékben szaporítani, hogy az a papírforma után járó szakember számára szinte nevetségesen hangzik: a normális évi 350-400 előadás helyett az utolsó kisebbségi évben már több mint 800 előadást tartott egy a normálisnál semmivel sem nagyobb színtársulat. A vidéki városok színészetének tönkretétele következtében be kellett kapcsolnunk működési körünkbe a nagy magyar központokat: Nagyváradot, Brassót, Aradot, Marosvásárhelyt; – sőt időnként ellátogattunk kis székelyföldi és bánáti városkába is. A nagy ünnepeken ugyanaz a társulat háromfelé szakadt, hogy három városban tartson egyidejűleg magyar színelőadásokat. A cenzúra egyre fokozódó akadékoskodásai és ébersége arra kényszerített bennünket, hogy a kimondott szavak helyett a játék fokozott bensősítésével fejezzük ki a kimondhatatlant, és ezzel robbanó erejű, elmélyült játéktípus induljon meg a kolozsvári színpadon. Azok a kitűnő csonka-magyarországi írók, akik rendszeresen lejártak hozzánk darabjaik bemutatójára, lelkesedve dicsérték ennek a valóban heroikus együttesnek munkateljesítményét. A pesti színigazgatók is felfigyeltek, és közülök azok, akik nem tudták megérteni, hogy itt milyen feladatok betöltéséről van szó, hatalmas ígérettel kezdtek csábítani az együttes fiatal tagjait. A kitűnő pesti írók csodálták ezeknek a nagytehetségű fiataloknak öntudatosságát, amellyel inkább vállalták jelentősen kisebb fizetések mellett a rengeteg utazást, éjjel-nappal való próbálást, küzdelmeket, mint az előkelő pesti szerződések. Nem is lehetne ezt megérteni profán szemlélettel, hogy egy fiatal 20 éves színésznő hogyan játszhat 3 ünnepnapon 8 drámai vezető szerepet, amikor ragyogó szerződési ajánlatokkal kényelmes és csillogó pesti pozíciókat ajánlottak neki.

Regénybeillő küzdelmeket kellett ennek a színháznak lefolytatni különböző városok rendőri és katonai hatóságaival, akik egyszersmindenkorra elintéztnek hitték városunkban a magyar színjátszást és most egyszerre ott a Thália magyar színház, amely a teljes magyar közönségen túl még a szász, sváb és román közönséget is a magyar színházba vonzotta.

Mi magunk is ezt csak úgy érthetjük meg, hogy nem a magunk gyarló, törekeny erői érvényesültek, hanem a nemzetek sorsát formáló Szellem működött és használt fel minket a maga céljai szerint.

... A felszabadulás pillanatában a kolozsvári színház teljes virágjában működött. Erdélynek úgyszólván minden nagyobb városában állandó, zsúfolt házak mellett játszott, kiegyensúlyozott költségvetéssel, egyszerű, de művészi és stílusos felszereléssel, és olyan játékkreddel, amely az eleven színpadi irodalommal való szoros kapcsolat mellett állandóan visszanyúlt éltető erőért a magyar és az egyetemes színműírás klasszikus forrásaihoz.

Szó sem lehet arról, hogy egy ilyen korlátolt időtartamú előadás keretén belül kimeríthessük 20 év színházi tapasztalatait. Olyan iskola volt ez, amelynek tanulságai páratlanul gazdagok, s valóban szükséges is, hogy rendre feltárjuk őket... Most azonban csak néhány pontban szeretném összefoglalni a kolozsvári színjátszás jövőjére utaló közvetlen tanulságokat:

1. Nagy előny, de nagy veszély is van abban, ha egy színház nem csupán a saját, illetve a közönség anyagi erejére támaszkodik. A kolozsvári román nemzeti színház és román állami opera intő példa, hogy a legnagyobb hatósági támogatás és állami segítség sem pótolhatja a színház vezetőinek és együttesének mély felelősségérzetét; sőt: állandóan kísért az elkényelmesedés, az elbürokratizálódás, a protekciónizmus, amelyek egyenként is tönkretelhetnek bármely színházat.

2. A színház folyamatos megnyilvánulása a nemzeti létnek. Rettenetesen téved az, aki nem folytatni akar, aki nem természetesen adott szellemi alapokra kíván építkezni, hanem elbizakodottságában lebecsüli azt a szellemi örökséget, amelyet ajándékba kapott a színház számára. A tradíció semmibevétele egyet jelent a közönségtől való elszakadással. A közönséget nem nevelni kell, nem leereszteni kell hozzá, hanem úgy kell vezetni, hogy vele megy az ember. Aki lebecsüli a közönséget és silány szellemi táplálékot kínál neki, az voltaképpen önmagából indul ki. A kisebbségi sorsban a kolozsvári színház legnagyobb anyagi sikereit Az ember tragédiája, Hamlet, Hány János és más hasonló értékű darabok sorozatos előadásaival érte el.

3. Igaz, hogy a színjáték ünnepi játék és így ünnepi külsőségeket is igényel. Nagy azonban a kísértés, hogy a pompázatos díszletek, kosztümök, fényhatások káprázata mögött elsikkadjon a lélek. Ezek a külsőségek a rendezőt is, színészt is könnyen csábíthatják felszínes, sekélyes, át nem élt alakításra és összjátékra. A román állami színházzal szemben a nehéz anyagi lehetőségek között működő kisebbségi színházban a színész egyedül a dráma belső értékeire és saját istenadta képességeinek mélységeire volt utalva és ez által alakítása sokszorosra felfokozott, bensősége folytán egészen különleges hatást tudott kelteni. A külső pompa és dísz csak akkor adhat értéktöbbletet, ha a díszes keretben valóban minden ízében ihletett, minden részletében kidolgozott festményt kap a néző. Minden külső hatást tehát csak eszköznek szabad tekinteni, amelynek sohase szabad öncélúsággá fajulnia.

4. A kolozsvári magyar színház a kisebbségi sorsban is képes volt önálló játékrendet teremteni, vagyis nem csak frissen átvenni az új színházi termés legjavát, hanem részben eredeti, részben fordított művek által, részben új inszenzációk által az újdonság és eredetiség varázsát is fel tudta kínálni közönségének. A kolozsvári magyar nemzeti színház anyagi lehetőségei elsősorban arra utalnak, hogy ez a színház ne csak kapni akarjon az egyetemes magyar színjátszástól, hanem az eddiginél még fokozottabban adni akarjon neki... Termeljen önálló értékeket és gazdagítsa általa az egyetemes magyar színházkultúrát.

5. A kolozsvári kisebbségi magyar színház egy sereg kitűnő fiatal színészt nevelt fel rövid idő alatt – ennek titka az volt, hogy nem szórakoztató mesterembereket, hanem mély, nemzeti és művészi hivatástudattól sarkallt misszionáriusokat alakított ki a súlyos nemzeti sors. A kolozsvári nemzeti színház fontos feladata, hogy visszaadja régi csengését az immár hitelt veszített névnek: Thália papja. Ebben az elprofánizálódott életben semmi komoly értéket nem várhatunk az olyan színésztől, aki a színházban csak könnyű megélhetést, csillogó kirakati

életet, gyors érvényesülési lehetőséget keres. Olyan színészeket kell nevelnünk, akiket szent hivatástudat, küldetése iránti alázatosság, szerénység és önmegtagadás jellemez. Csak ilyen művészgárdától lehet remélni a válságba jutott színházi kultúra megújódását.

Úgy élünk tehát a szabadsággal, az állam és a társadalom áldozatkészségéből rendelkezésünkre állított anyagi eszközökkel, hogy függetleníteni tudjuk magunkat az üzleti gondoktól, de annál erősebb összefüggésben legyünk a közönnyel. Olyan jól és olyan jól játszunk, mintha egyedül a közönség filléreire volnánk utalva – és ugyanakkor olyan függetlenül tudjuk magunkat minden silány tömegigénytől, mintha kizárólag a saját erőnkől élnénk meg. Olyan jól adjunk, mintha kizárólag mi volnánk az ajándékozók a közönnyel szemben; és olyan jól játszunk, mintha teljesen a közönség kegyéből élnénk. Ne akarjuk pótolni sem az iskolát, sem a templomot, mert erre egyetlen színház sem lehet képes – de csak olyat és úgy játszunk, hogy az iskola és a templom igazi hívője nyugodt lelkiismerettel otthon érezhesse magát nézőterünkön.

A magyar nemzet helyét az európai népek között a történelem folyamán elsősorban nem a számok aránya, hanem a nemzet alkotóelemeinek minősége határozta meg. A magyar katona becsületét fürgesége, veszélyes helyzetekben gyorsan tájékozódni s határozni tudó képessége biztosították, s az a belső, szakba nem foglalható, szinte megfoghatatlan valami, amely titokzatos módon fokozza fel a lendületet s lelki gyökere a heroizmusnak – ama bizonyos emberi többlet, amely a fizikai teljesítmény mögött vigyáz és értelmet ad a test cselekményeinek. A magyar polgárság és a magyar nép európai életjogát sem annak mennyisége, hanem az biztosította a történelem folyamán, hogy miképpen hatottak rá Európa szellemének áramlásai, s azokat magában elbírálva és feldolgozva, miképpen reagált azokra. Kétségtelen, hogy a magyar nemzet helyét Európában a múltban a nemzet alkotóelemeinek minősége határozta meg, s kétségtelen az is, hogy a jövőben is az fogja meghatározni helyünket az európai életben, hogy minőségileg mit fogunk tudni képviselni ezen a földön. Kétségtelen tehát, hogy a szellem embereire, a magyar tudósokra és a magyar művészekre hatalmas nemzeti feladatot bízott a Gondviselés: ők azok, akik a jövő Európája számára meg kell határozzák a magyar nemzet minőségét. Aki tehát akár tudományban, akár művészetben tudatosan vagy öntudatlanul a középszerűséget képviseli, kárára van a nemzetnek, de aki törhetetlen hittel harcol a legmagasabb rendű tudomány és legmagasabb rendű művészet érdekéért, az a magyar nemzet méltó híréért küzd az eljövendő Európában. Ebbe a nagy magyar szellemi szolgálatba kívánom bekapcsolni Kolozsvár színművészetét, s hogy mindég, mindenütt és minden vonalon a legmagasabb igényeket kívánom képviselni ezzel, hitem szerint az egyetlen helyes úton járok, azon az úton, amelyről a szellemi magyarság szolgálatában álló embernek soha sem szabad és soha sem lehet letérnie.

Ez a meggyőződés határozza meg állásfoglalásaimat és cselekvéseimet. Ez a meggyőződés készlet arra, hogy színházunk művészi és technikai személyzetének

minden egyes tagjában azokat a jeleket és cselekvéseket értékeljem legelsősorban, amely jelekben és cselekvésekben ezen legmagasabb igények iránti megértés, jószándék és lelkesültség nyilatkozik meg. A kisebbségi idők folyamán a magyar színészet soha sem csalódott Kolozsvár társadalmában, a folyó színiévadra lekötött nagyszámú bérletek azt bizonyítják, hogy a fővárosból és a többi magyar kultúrközpontokból kiegészült mai kolozsvári társadalom is szívesen és lelkesen áll a színjátszás ügye mellett. Én hiszek abban, hogy a kolozsvári társadalom az egyetemi városhoz méltó elhatározással ezt a legmagasabb igényt vallja magáénak és minden tekintetben támogatni fogja azt a törekvést, hogy a jövőt építő magyar szellemi szolgálatnak döntő jelentőségű tényezőjévé tegyük színházunkat.

Megjelent: *Erdélyi Helikon*, XV. évf. 1942/5. 297–304.

LÁSZLÓ DEZSŐ

REFORMÁTUS LELKÉSZ, VALLÁSTANÁR,
LEVÉLTÁROS, KÖZÍRÓ, SZERKESZTŐ

(Sepsiszentgyörgy, 1904. július 12. – Kolozsvár, 1973. november 15.)

♦ „AZ ERDÉLYI KÖDÖK MÖGÖTT VAN EGY ELTAKART RAGYOGÓ VILÁG”

L. BALOGH BÉNI

László Dezső 1904. július 12-én született Sepsiszentgyörgyön László Ferenc és Bodor Ida harmadik gyermekeként. Édesanyját már 11 éves korában elvesztette. Édesapja természettudós és ősrégész, a helyi református Székely Mikó Kollégium tanára, valamint a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóőre volt. Megvetette az urizálást, és puritán szellemben nevelte fel mind a hét gyermekét: a közösségért végzett szorgalmas munkára, az egymásért való szolgálatra tanította őket.

László Dezső elemi iskolás korában, 1911-ben egy baleset következtében elveszítette bal szeme világát. 1914 és 1922 között a Székely Mikó Kollégium diákja volt. Közben magántanítványokat oktatott és részt vett a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek gyarapításában. Jelesre érettségizett. A kolozsvári Református Teológiai Fakultásra határozott hivatástudattal iratkozott be: úgy gondolta, hogy lelkipásztorként szolgálhatja leginkább népét. Teológiai gondolkodására különösen Makkai Sándor, Imre Lajos és Tavasztyól a logikus gondolkodást tanulta meg. 1926 októberétől 1927 júniusáig skóciai, glasgow-i tanulmányúton volt. Elmélyítette teológiai tudását, és annyira megtanult angolul, hogy később tolmácsolást is vállalt.

1927 és 1933 között az Erdélyi Református Egyházkerület ifjúsági utazótitkára volt. E több mint fél évtized alatt végiglátogatta az egyházkerület eklézsiáit, kapcsolatba került az iskolák és a gyülekezetek ifjúságával, konferenciákat, táborokat szervezett és nemzetközi szinten is képviselte a református ifjúsági mozgalmat. Kritikusan szemlélte az egyházkerület életét, igyekezett feltárni a nehézségeket. Pályája egyik fordulópontja a tordai református nagyhéten 1928 szeptemberében elmondott *Két nemzedék harca* című nagy hatású beszéde volt, amelyben egyháza „színpadán” szereplő „konzervatívok” és „haladók” ellentétéről értekezett. A beszéd, amelyet sokan elutasítóan fogadtak, egyből ismertté tette a nevét.

1929 végén Jancsó Béla felkérésére elvállalta az újonnan induló kolozsvári főiskolás lap, az *Erdélyi Fiatalok* felelős szerkesztői tisztségét. A lapot tíz éven keresztül, 1940-es megszűnéséig szerkesztette. A folyóirat körül kialakuló azonos nevű ifjúsági mozgalom (Erdélyi Fiatalok) többi tagjával együtt – köztük legszorosabb eszmetársaival: Jancsó Bélával és Debreczeni Lászlóval – ő is meg volt győződve arról, hogy a romániai új magyar nemzedék, a kisebbségben felnövő erdélyi magyar ifjúság létkérdéseinek tisztázása és közösségi öntudatra ébresztése

az egyik legsürgetőbb feladatuk. Ezt a célt szolgálta az 1931 végén az *Új Arcvonal*¹ című antológiában megjelent *A kisebbségi lét ajándékai* című programadó írása is. Ennek alapgondolata az volt, hogy a kisebbségi sors nemcsak „átok, terhes nyomorúság és halálba vivő lejtő” lehet, hanem éppen ellenkezőleg, „életmegtartó ajándékai” is vannak: „igézetes jövődöt, szabad életlehetőségeket” jelenthet abban az esetben, ha a kisebbségi magyarság kitermeli magából az erőket, amelyek megtarthatják az új körülmények között.

1932-től 1940-ig a kolozsvári Református Kollégium vallástanára volt, bár korábban nem érzett különösebb elhivatottságot a tanári pálya iránt. Nagy hatást gyakorolt tanítványaira és környezetére, de befolyással volt az egyházkerület életére is. Teológusként a Karl Barth által kezdeményezett protestáns megújulás híve volt. Számos tanulmánnyal és könyvvel idézte fel a magyar múltat: korábbi évszázadok kiemelkedő történelmi személyiségeinek eszmevilágát vizsgálta, az ő magyarságukat igyekezett közelebb vinni kortársaihoz. 1937-ben megszerezte a református egyház által nyújtott legmagasabb tudományos fokozatot: a teológiai magántanári diplomát, amelynek birtokában előadásokat tartott a teológiai főiskolán. Közben 1934-ben feleségül vette Vidovszky Éva tanítónőt, akitől négy gyermeke született.

1940. március 1-jétől a Kolozsvár-belvárosi Református Egyházközség lelkesze lett, és ezzel kezdetét vette kényszerű megszakításokkal együtt mintegy három évtizedig tartó lelkipásztori szolgálata a Farkas utcai templomban.² Ennek az időszaknak az emlékét tekintélyes mennyiségű, közel 1200 fennmaradó, szemléletében egységesen kidolgozott prédikációja és bibliamagyarázata őrzi. Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolását követően, 1940 őszén behívták képviselőnek a Magyar Országgyűlésbe.³ Mindvégig tagja volt a közoktatásügyi és a társadalmpolitikai, egy ideig a gazdasági, illetve a könyvtári és múzeumi szakbizottságnak is. Az Erdélyi Párt⁴ parlamenti frakcióján belüli munkameg-

¹ *Új Arcvonal*: 1931-ben Kolozsváron megjelenő, tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Az 1923-ban kiadott Tizenegyek antológiája után ez volt az erdélyi magyar írók második nemzedéki megnyilatkozása.

² A kolozsvári Farkas utcai református templom az erdélyi magyar gótika egyik legjellegzetesebb műemléke. Az építésére vonatkozó első dokumentum a 15. század második felében keletkezett.

³ Az Országgyűlés által 1940. október 2-án elfogadott XXVI. törvénycikk felhatalmazása alapján a 385 fős képviselőházban összesen 63 helyet tartottak fenn a Teleki Pál miniszterelnök indítványa alapján Észak-Erdélyből behívott képviselőknek. Ebből negyvennyolc helyet magyar, három német és tizenkettőt román nemzetiségű személyeknek biztosítottak. A 12 román képviselői hely végül betöltetlen maradt.

⁴ Az önálló erdélyi párt létrehozását elsősorban Teleki Pál szorgalmazta a második bécsi döntést követően, hogy elkerülje Észak-Erdélyben a pártharcokat és gátat vessen a szélsőjobboldali ellenzéki pártok behatolásának. Az Erdélyi Párt megalakulását 1941. február 7-én jelentették be a képviselőházban, a zászlóbontásra és a vezetők megválasztására 1941. május 28-án került sor Kolozsváron. Elnökké Teleki Bélát választották, ügyvezető alelnökké Albrecht Dezsőt, a parlamenti csoport vezetője Ember Géza és Kolumbán József lett. Az Erdélyi Párt néhány hónap alatt

osztás eredményeként oktatási, egyházi és kulturális kérdésekkel foglalkozott. Azért, hogy otthoni lelkészi feladatait maradéktalanul el tudja látni, viszonylag keveset, évente nem több, mint 30 napot töltött Budapesten, 1944-ben már nem vett részt a parlament munkájában. Háromszor mondott beszédet, mindannyiszor a következő évi költségvetés oktatási és művelődési előirányzataival kapcsolatban. Kolozsváron időközben – 1943-ban – egyházmegyéje esperesévé választották. Elhúzódó jogvitát folytatott az egyházkerülettel, mivel az – képviselői megbízatására mint „kizáró okra” hivatkozva – vonakodott új hivatalában megerősíteni.

1944 októberében a Kolozsvárra bevonuló szovjet csapatok foglyul ejtették azért, hogy több ezer helybeli magyarral együtt őt is szovjetunióbeli munkatáborba hurcolják.⁵ Első kihallgatásakor nyíltan vállalta lelkészi mivoltát. Ennek köszönhette szabadulását, mivel még aznap hazaengedték, és felszólították, folytassa addigi tevékenységét.

1947-ben az egyházkerület generális direktora⁶ lett. A következő évben a Kolozsvári Zsinaton elnökségi taggá és az ülészak jegyzőjévé, továbbá a Legfőbb Egyházi Bíróság tagjává választották. A kommunista állambiztonsági szervezet – az ún. Szekuritáté⁷ – 1948 óta folyamatos megfigyelés alatt tartotta mint „ismert reakciós papot”. Valójában hite és lelkiismerete szerint, őszintén kereste az új társadalmi berendezkedés evangéliumi meggyőződésen alapuló elfogadhatóságát, és mérhetetlen lelki vívódások árán igyekezett teológiailag megfogalmazni azt.

1952 augusztusában több más erdélyi református lelkésszel együtt letartóztatták. Kihallgatásai során azzal vádolták, hogy a második bécsi döntés után a „horthysta” Erdélyi Pártban tevékenykedett, és erőteljes propagandát fejtett ki „fasiszta” lapokban. Soha meg nem fogalmazott „bűne” ezzel szemben az volt, hogy egyháza tekintélyes és befolyásos személyiségei közé tartozott, és így a letartóztatását egyfajta figyelmeztetésnek is szánták. Bűnvádi eljárás nélkül a maximális adminisztratív büntetést⁸ rótták ki az akkor már súlyosan cukorbeteg

tömegpárttá vált, 1942. januárban már több mint 240 ezer tagja volt. Reformkonzervatív ideológiát vallott, az észak-erdélyi magyarság pozícióinak megerősítésére törekedett, és korporatív módon próbálta újraszervezni a társadalmat.

⁵ Kolozsvárra 1944. október 11-én vonultak be a szovjet csapatok. A megszállás egyik azonnali következménye az volt, hogy október 12–15. között a szovjet járőrök mintegy ötezer magyar nemzetiségű személyt ejtettek foglyul, majd hurcolták el a Szovjetunióba „málenkij robotra”.

⁶ Generális direktor: közügyigazgató, missziói előadó. Az egyházkerületi hierarchiában a püspök és a püspökhelyettes-főjegyző után következő, harmadik legmagasabb tisztség.

⁷ Szekuritáté: a román kommunista hatalom hírhedt állambiztonsági szervezete, hivatalos nevén Direcția Generală a Securității Poporului. Az 1948. augusztus 30-án kelt 221. sz. rendelet alapján hozták létre a belügyminisztérium keretében. Később többször átnevezték, és hivatalos elnevezését is módosították.

⁸ Az ún. „adminisztratív intézkedések” alá vont személyek esetében az állambiztonsági szerveknek jogukban állt öt évnyi, azaz 60 hónapnyi adminisztratív büntetést kiszabni bírósági ítélet nélkül is.

lelkészre: 60 hónap szabadságvesztést. A Duna–Fekete-tenger-csatorna egyik munkatelepén⁹ dolgoztatták.

Rabsága idején következett be élete legnagyobb fordulópontja: a Szekuritáté 1954-ben nyomásgyakorlással, zsarolással, lelki és fizikai terrorral együttműködésre bírta. Május 5-én még határozottan visszautasította az „ajánlatot”, és inkább a további raboskodást választotta, szeptember 17-én viszont saját kézzel írt kötelezvényben vállalta, hogy Gábor fedőnéven titkos információkat fog szolgáltatni az állambiztonsági szerveknek. Álláspontjának megváltoztatásához több tényező is hozzájárulhatott. Egyrészt súlyos egészségi állapota – a munkatáborból élelmen kívül inzultint, széntablettát, gyógyszert, vitaminokat kért az otthoniaktól –, másrészt a szabadulási vágya és a családjáért való aggodás. Rövid „kiképzésben” részesült, majd szabadon engedték, így összesen két évet raboskodott. Visszakerült régi tisztségeibe, de közben „kettős életet” élt: 1954 és 1957 között a kolozsvári református elit megfigyelése során a Szekuritáté legértékesebb informátorának bizonyult.

1957. július végén másodsorra is letartóztatták, ezúttal valószínűleg félreértésből, a kolozsvári állambiztonsági szolgálat egyik ügyosztályának tájékozatlansága miatt. Az ún. Dobai-per¹⁰ vádlottai közül a kilencedik helyen szerepelt. „Tiltott iratok terjesztése” miatt öt év börtönbüntetésre ítélték, de mivel a galaci börtönben 1960. szeptember 16-án ismét vállalta az informátori szerepet, hamarosan szabadon engedték. A hivatalos indoklás szerint korábbi szabadságvesztését átminősítették előzetes letartóztatássá, és beszámították a letöltendő büntetésbe.

Szabادلábra helyezését követően egy ideig önkéntes turistavezető volt a Farkas utcai templomban, majd 1961-től 1967-ig az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárának¹¹ levéltárosaként tevékenykedett. Nagyarányú anyaggyarapítás és ezzel párhuzamosan folyó iratrendezési munkák jellemezték tevé-

⁹ A Duna–Fekete-tenger-csatorna építési munkálatai 1949-ben kezdődtek. A munkaerő-szükségletet részben a politikai okok miatt letartóztatott személyek kényszmunkájával fedezték. Az itt létesített táborokban több tízezer politikai fogoly dolgozott rendkívül nehéz körülmények között. 1953-ban leállították az építkezést, majd 20 év múlva kezdték el újra, és 1984-ben fejezték be.

¹⁰ Az 1957 őszen lezajló ún. Dobai-per elsőrendű vádlottja Dobai István kolozsvári egyetemi tanár, nemzetközi jogász volt, aki korábban tervezetet dolgozott ki az erdélyi kérdés rendezésére. Ebben négy lehetséges opciót vázolt, ezek közül az egyik Erdély területi felosztását javasolta Magyarország és Románia között, lakosságcserevel kiegészítve. Dobai az ENSZ-hez akarta eljuttatni a memorandumot, de 1957 tavaszán a román hatóságok letartóztatták. A per során hazaárulással, valamint a társadalmi rend elleni szervezkedéssel vádolták, és életfogytiglani kényszmunkára ítélték. László Dezső 1957-es letartóztatása során házkutatást tartottak a lakásán, és a Dobai-féle tervvel kapcsolatos „tiltott iratokat” találtak.

¹¹ Romániában az 1957-es levéltári törvény lehetővé tette, hogy az egyházak történelmi értékű irataikat az állami levéltárakkal azonos szabályok szerint, de saját hatáskörükben őrizzék. Az Erdélyi Református Egyházkerület ezt követően, 1961-ben hozta létre a kolozsvári, illetve a marosvásárhelyi gyűjtőlevéltárát.

kenységét. A fentiek mellett a segédletkészítést tekintette elsődleges feladatának – munkásságában nincs nyoma annak, hogy az általa rendezett iratokat történeti forrásként hasznosította volna. 1967-ben újból parókus lelkésszé választhatta a Kolozsvár-belvárosi gyülekezet, és lemondott fizetett főlevéltárosi állásáról. Egyházkerületi levéltárnoki tisztjét azonban megtartotta, és javadalmazás nélkül továbbra is dolgozott a levéltárban. 1972-ben megromlott egészségi állapotára való tekintettel saját kérésére nyugdíjazták. Mindeközben titkos informatori tevékenységét is végezte: 1967 és 1970 között például kéthetes rendszerességgel összesen 78 személyről jelentett. 1970. szeptember 16-án ismétlődő szívinfarktusai miatt a Szekuritáté a kapcsolat megszakítását javasolta. 1973. november 15-én, íróasztalánál ülve, egy Kós Károlyhoz intézett levél fogalmazása közben érte a halál.

Az első, rövid dokumentum László Dezső válasza az Ifjúsági Keresztény Egyesület 1923–1944 között Kolozsváron megjelenő folyóirata, az *Ifjú Erdély* körkérésére. A szerkesztők arra voltak kíváncsiak, hogy „mi az erdélyi gondolat”. Kérésüket neves erdélyi írókhoz, szerkesztőkhöz, tanárokhoz intézték, „akik Erdély sorsát szívükön viselik”. László Dezső válaszából kiderül, hogyan látta az erdélyi és az összmagyarság viszonyát, és mit gondolt az erdélyi szellemről. A dokumentum címét magunk adtuk.

A második forrásban Boldizsár Iván magyarországi újságíró romániai útirajza kapcsán fejt ki bíráló véleményét, és szemére veti, hogy az erdélyi magyarsággal kapcsolatos kritikai észrevételei felületes megfigyeléseken alapulnak. László Dezső új perspektívát kínál a jövődöbéli Erdély-kutatóknak, és mindenkit arra buzdít, hogy állhatatos kitartással próbálja megismerni „az erdélyi ködök mögött az élet igazi arcát”.

LÁSZLÓ DEZSŐ FŐBB MŰVEI

Az erdélyi református egyház története. Az Ifjú Erdély kiadása. Torda, 1929.

Bethlen Gábor keresztyén élete. Cluj/Kolozsvár, 1929.

Akarom: tisztán lássatok. Széchenyi István és a magyar jelen. Az Erdélyi Fialatok kiadása. Cluj/Kolozsvár, 1933.

A siető ember. Tanulmányok a magyar múltból. Cluj/Kolozsvár, 1935.

Magyar önismeret. Cikkek, tanulmányok, előadások. Jókai Nyomda. Sepsiszentgyörgy, 1944.

Kegyelméből hit által. Egyházi beszédek (Vásárhelyi Jánossal). Nagyenyed, 1947.

A kisebbségi élet ajándékai. Szerk. Cseke Péter – Tibori Szabó Zoltán. Minerva Művelődési Egyesület. Kolozsvár, 1997.

Kapunyitás az Úr előtt. 68 prédikáció. S. a. rend. Nagy László. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Kolozsvár, 1998.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Csapody Miklós: „László Dezső és a zsidókérdés (1940–1944)”. *Református Szemle*, 2011/6. 601–619.
- Cseke Péter: Aki felénk jön az időből. In: uő.: *Jöjjön el a mi időnk*. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2005. 122–152.
- Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete, 1994–2004*. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2004.
- Cseke Péter: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság*. Tanulmányok (1987–1997). Kriterion Könyvkiadó. Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1995.
- Jánosi Csongor: „Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyváradi Református Egyházkerületekben az 1960-as években”. *Pro Minoritate*, 2014. tél. 103–126.
- Jánosi Csongor: „Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években”. *Pro Minoritate*, 2017. tavasz. 146–170.
- Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. Második kiadás. 1–4. kötet. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2014.

HAGYATÉKA

Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, F 3.

FORRÁSOK

1.
Mi az erdélyi szellem?
Kolozsvár, 1930.

Nem szeretem az „erdélyi lélek” és az „erdélyi gondolat” kifejezést. Én azt mondom mindig: „erdélyi szellem”.

Egy nemzetnek, ha fiai különböző országokban és világrészekben élnek is, lelke egy lehet. Így nincs külön erdélyi lélek. A gondolat kifejezést erőtelennek tartom.

Csak erdélyi szellemről beszélhetünk. Ez a szellem azoknak a történelem által igazolt szellemi erőknél, tényezőknél és értékeknél az összessége, amelyek elfogadása mellett valaki ma Erdélyben magyar maradhat. Az Erdélyben élő magyaroknak ebben a szellemben kell élniük. Rajtuk keresztül az a szellem az egész magyar léleknek egyik legtermékenyebb meghatározó szelleme lesz.

Itt nincs hely annak elmondására, hogy mik annak a szellemnek jellemző vonásai. Azokat nálamnál hivatottabbak e lapban is megajajzolták.

Megjelent: *Ifjú Erdély*, 1930/9. 209.

2.

Erdély megismerésének titka
Kolozsvár, 1935.

A magyarországi reformnemzedék¹² egy értékes tagja: Boldizsár Iván, Németh László és egy másik író társaságában a nyáron megfordult Erdélyben.¹³ Tapasztalatairól a *Napkeletben* számolt be. A beszámolót az erdélyi *Független Újság* nálunk is napvilágra hozta. Boldizsár cikke súlyos kritikát mond az egész erdélyi magyar életről. Itt annyira lesújtó, minden elképzelésénél betegbb helyzetet talált, hogy barátja, Németh László erdélyi tapasztalatai után állítólag nem is tud semmit írni Erdélyről.

A cikk kilenc nagy bűnt olvas az erdélyi magyarság fejére: 1. Az erdélyi írás hazug látszat, nem azt mutatja, ami van; nem következik belőle élet. 2. Az erdélyi magyarság gyakorlati szervezkedés helyett sérelmi politikát folytat és telesírja a világot, ahelyett, hogy alkotna. 3. Az erdélyi programok nem az adott helyzetből, hanem ideális elképzelésekből indulnak ki. 4. Van erdélyi magyar hősiesség, de ez nem más, mint az öngyilkos hősiessége. 5. A mindenképpen fenntartandó külső egység csak látszat, maholnap szétszakad. 6. A magyar politikai élet vezetői, a magyar intelligencia, az ifjúság csak írni és szónokolni tud a néppel való kapcsolatokról, de nem megy a nép közé. Ebben a magyar ifjúságot magasan felülmúlja a román ifjúság. 7. Az erdélyi gazdasági szervezetlenség oka nem politikai, hanem érzelmi. 8. Erdélyben mindenki csúfot mond a másikról. 9. Komoly nemzedékellenet van az öregek és a harminc évesek, ez utóbbiak és az egészen fiatalok között. Ezzel a kilenc bűnnel szemben két értéket is meglátott az erdélyi magyarságban: fiatalabb korosztályaiban és azoknak hatása alatt idősebb egyedeiben is kezd a magyarság ráeszmélni arra a valósághelyzetre, melyben él, próbál valószínűbb alapokon nyugvó programokat megindítani. Másfelől a legfiatalabb, húszas nemzedékben, amely magyar, szociális beidegzésű és európai kitekintésű, felfedezi az erdélyi új élet csíráit. De ez a két vigasztaló jelenség sem olyan fényes. A realitásra építők éppen ezzel a ténnyel éles szakadékot támasztanak maguk és

¹² Utalás a népi írók mozgalmára, amely az 1920-as, 1930-as években lépett színre Magyarországon, és a parasztság nehéz helyzetének bemutatásával kívánta elérni az ország társadalmi-politikai átalakítását. Kiemelkedő képviselői közé tartozott például az egymástól eltérő politikai nézeteket valló Illyés Gyula, Erdélyi József és Kovács Imre. Szellemi elődjüknek elsősorban Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot tekintették.

¹³ 1935 augusztusában négy magyarországi író, Németh László, Keresztury Dezső, Szabó Zoltán és Boldizsár Iván Dimitrie Gusti, a neves román szociológus, falukutató meghívására ellátogatott Romániába. Dunai gőzhajó fedélzetén érkeztek Giurgiuba, onnan Bukarestbe és Dobruzsába utaztak. Ezt követően Erdélybe vezetett útjuk, de már Szabó Zoltán nélkül, akinek vissza kellett térnie Magyarországra. Bejárták Erdély fontosabb városait, megtekintették főbb nevezetességeit. Hazaérkezésük után Németh László *Magyarok Romániában* címmel terjedelmes útirajzot jelentetett meg. Ezzel nagy visszhangot keltett, és éles vitát váltott ki mind Erdélyben, mind pedig Magyarországon.

más magyarok között, akik nem akarnak leszámolni azzal, hogy nekik Romániában kell élniük. A megváltó húszas nemzedék értékéből sokat levon, hogy dísztelen, személyeskedő küzdelembe keveredett a közvetlenül előtte járó nemzedékkel.

A cikk egyetlen irodalmi formájú választ termelt. A *Független Újság* következő számában Spectator¹⁴ foglalkozik a cikk fontosabb vonatkozásával. Alapvetően nyilvánítja azt a megfigyelést, hogy minden erdélyi bajnak a gyökere a Magyar Párt lenne. A Boldizsártól leértékelt ellenzéki politikai magatartásban több értéket lát, mint a külső megfigyelő. Kérdésbe teszi, hogy a magyar bajoknak oka a párt vagy az egyházak lennének. A falu felé való fordulás kérdésében enyhíteni akar a cikk borúlátásán és rámutat a fiatalabb férfinemzedék értékes, gazdasági alapokon nyugvó két szervezkedésére: Kacsó Sándor és Balázs Ferenc szövetkezetmunkájára. Végül a nemzedékellentét kérdésében helyesen világít rá arra, hogy ezt a kérdést az író nem tudta erdélyi gyökerében megfogni. Az erdélyi munka lassanként egybefogja a növekedése alatt ellentétekbe húzódnó nemzedékeket. Tévesnek tartja azt az állítást, mintha a húszas nemzedék magyarabb, szociálisabb és európaibb volna, mint az előtte járók. Spectator abban látja Boldizsár cikkének az értékét, hogy belső kritikára hajt és rámutat arra a fordulóponton, amelyen az erdélyi magyar életnek keresztül kell mennie. Érdemes lenne a cikk egyes megállapításait külön kritika tárgyává tenni, amint azt Spectator a legfontosabb részletekre nézve el is végezte, én azonban nem szólok hozzá a kérdéshez ebben a vonatkozásban, egyfelől azért, mert egyetértek Spectatorral, másfelől pedig senkinek sem akarok a lelkiismeretén könnyíteni ezzel a kritikával szemben. Nem árt magunkat a végletekig fokozott kritika tükrében is meglátni. Lesz, akit a kritika súlyosan elmarasztal, lesz, akit igazol. Én magam személyileg úgy vagyok, hogy ezelőtt három-négy évvel Boldizsár cikkének minden sorát habozás nélkül aláírtam volna, ma azonban nem tudom megtenni. Nem azért, mintha azóta megjavultak volna az állapotok az erdélyi magyarság életét illetően, mintha azóta minőségünkben mások lettünk volna, hanem azért, mert ma másképpen látom és másképpen kívánom láttatni az erdélyi magyar életét. A magyarországiaknak mindig az volt a hibájuk velünk szemben, hogy mindig későre fedeztek fel minket és mindig úgy látták, ahogy mi tegnap láttuk magunkat.

Nem tudtak velünk lépést tartani. Ennek a mélyebb oka pedig abban van, hogy nem kísérték a mi életünket állandó, alapos és mély érdeklődéssel. Boldizsár Iván és társai tanulmányútra jöttek Erdélybe. Ez szép volt tőlük. De, amint ő mondja, „elképzései”, tehát nem ismeretei, vagy mondjuk így, előismeretei voltak az erdélyi dolgokról. Ha elképzések alapján jövünk valahová, ahol komoly tanulmányokat akarunk végezni, akkor természetesen téves eredményekre jutunk. A Boldizsár tanulmányozási módszerének másik hibáját abban látom, hogy ő itt mindenkit az ellenfelén keresztül próbált megérteni. Aki tanulmá-

¹⁴ Spectator: Krenner Miklós írói álneve.

nyúton van, magából a valóságból igyekszik megismerni azt a valóságot, mely érdekli, azután az így nyert ismereteket szembeállítja a valóságról alkotott ellen-
tétetes véleményekkel és a kapott eredményt ismét összeveti magával a megisme-
rendő valósággal. Ez a komoly megismerés útja.

Boldizsár jól látta meg, hogy Erdélyben mindenki tud valami rosszat mondani a másíkról. De ebben nem vette észre az Erdélyre oly jellemző, igazi patriárkális életet. Erdély olyan szűk világ, hogy itt minden csak valamennyire is számottevő ember ismer mindenkit, aki valamit jelent a szélesebb vonalú életben. Nem any-
nyira rágalmazás, mint inkább pletykálkodás az a bűn, amiben minket olyan csúful elmarasztal. Az erdélyi embert, aki szűk világban él, minden érdekli, még ellenfelének a legaprólékosabb dolga is. Aki elolvassa a régi erdélyi önéletírásokat, naplókat, meglepetve veszi észre, hogy itt mindenki mennyit tud a másíkról. Egy pesti bérpalota lakói nem tudnak annyit egymásról, mint Erdély egymástól leg-
távolabb élő fiai. Nem menteni [akarom] ezt a bűnünket, csak megállapítom és az Erdélyt ismerni akarók figyelmét felhívom arra, hogy ezt ne lássák olyan tra-
gikus dolognak. Ez a jellemvonásunk hozzátartozik az erdélyi élet ízéhez. És abban, amit egymásról mint pletykát mondunk, mindig van egy jókora elismerés. Nem akárki kerül az erdélyi pletykák szárnyára. És ebben is van egy bizonyos divat. Emberek, mozgalmak divatba jönnek és kimennek a divatból. Annak, aki tanulmányútra jön, mindig figyelmesen kell arra néznie, akiről beszélnek s az il-
letőt önmagából megismernie.

De ezektől a részletektől eltekintve, a Boldizsár cikkének a legnagyobb hibáját abban látom, hogy egy meghaladott álláspontról nézve írt a mi dolgainkról. Ez pedig általános hibája a magyarországiaknak.

Amíg az erdélyi tétlenség esztendei dermedtek ránk,¹⁵ addig semmit sem tudtak rólunk. Amikor az erdélyi élettevékenység megindult, szárnyait bontog-
gatni kezdte az irodalom, az egyházi élet, odaát irodalmi szakadástól féltek,¹⁶ éledő életerőnket szétszakadásnak, mások magyar voltunk feladásának tekin-
tették. Mikor mi már akkor azt tanácsoltuk, hogy Magyarország lépjen minél barátságosabb viszonyba a környező országokkal, ez már igazán olaj volt a tűzre. Eltelt pár esztendő, Erdély kivívta az őt megillető helyet a magyar szellemi életben. Íróinkat, előadóinkat a magyarországi városok és alakulatok mindenütt szívesen látták. Úgy látszott, hogy az erdélyi szellemi élet erőinek jelentős része lesz az egyetemes magyar szellemi élet újjáteremtésében. Mikor ennyire divatba jöttünk az alföldiek előtt, mi már megkezdtük az erdélyi élet belső kritikáját, önmagunk

¹⁵ Utalás az 1918–1920 közötti erdélyi impériumváltást követő első esztendőkre.

¹⁶ Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, aki 1921-ben költözött Erdélyből Magyarországra, 1928-ban „irodalmi skizmával” vádolta a magára találó erdélyi ma-
gyar irodalmat. Véleménye szerint a magyar nyelv csak egy irodalmat bír el, két irodalom köny-
nyen két lelket teremthet. Írása nagy visszhangot keltett: az *Erdélyi Helikon* című folyóirat külön
ankéton tett hitet a nemzeti irodalommal való szoros közösség mellett, a megszólaltatott erdélyi
írók ugyanakkor kiálltak a transzilvanizmus eszméje mellett is.

hibáinak őszinte megismerését. Körülbelül itt kapcsolódott be az erdélyi életbe az ún. ifjúsági csoport.¹⁷

Ma ez a kritikai korszak, önmagunk örökös emésztése, öntudatosítása mindinkább háttérbe szorul és az új alkotások kora köszönt be. Szinte azt szeretném mondani, hogy valódi értelemben vett kisebbségi életünk csak most kezdődik. Eddigi életünk javarészből folytatása a réginek, úgy ahogy lehetett, másfelől kritika azzal szemben. Tizenöt esztendő nem olyan nagy idő. Ennyi kellett ahhoz, hogy a nagy átalakulás kábulatából magunkhoz tudjunk térni, helyes arányokban kezdjük meglátni a körülöttünk feltáruuló valóságot.

Boldizsár Iván leggyökeresebb hibájának azt tartom, hogy ezt a fordulót nem tudta Erdélyben meglátni. Ő innen azt a kritikát vitte tovább, amit mi gyakoroltunk és amit még mindig gyakorolnak itthon azok, akik többé-kevésbé még mindig el vannak maradva a mi életünk pontos megfigyelésétől. A cikkéből itt-ott elővillan, hogy valamit meglátott ebből az új korszakból, de már nem volt ideje mélyebben belenézni. Ha ezt megteszi, akkor feltétlenül meglátja, amire Spectator utal, hogy a munka összehozza azokat, akik külön gondolkoznak és beszélnek, hogy a ténylegesen szolgáló erdélyi férfiak között nemzedékellentét nincsen, hanem igenis fennáll az, amit Boldizsár helyesen észre is vett: az osztja két táborra az erdélyi magyarságot, hogy ki mennyire számolt le azzal a ténnyel, hogy Erdély ma Romániához tartozik. Ez a két táborra osztódás amennyire természetes, éppen annyira nem veszedelmes. Az élet mindig a dialektikus ellentétek között alakul tovább. Egy mai, igazán létbevágó Erdély-ismertetésnek éppen ezt a jelenséget, a valódi, szervesen innen élő, merőben új életformákat kereső, új kezdésekről kellene szólnia. Az Erdélyt kutatóknak ma ezt a jelenséget kell megfigyelniük és értékelniük.

Aki ebből a szempontból nézi Erdélyt, az nem követi el azt a hibát, hogy az egyházak szerepéről nem ír egyetlen egy szót sem. Az új erdélyi életben az egyházak jelentősége sokkal nagyobb lesz, minthogy azt az első felületes megfigyelésre észre lehetne venni.

Boldizsár Iván sok szépet elmondott a román ifjúság falumunkájáról.¹⁸ A kép az eredményeket tekintve igaz. De elfeledett az összehasonlításnál valamit: azt a falumunkát az állam támogatja. Nem vette észre, hogy vannak egyetemi hallgatók, akik havi 3000 lejt kapnak a falumunka végzéséért, hogy egy-egy munkatábor teljesítménye sokkal többé kerül az államnak, mintha azt a munkát szakmunkásokkal végeztetné el. A mi szerény igényű falumunkánkat pedig nem támogatja senki, de nagyon is akadályozza sok hatalmas, tőlünk független külső tényező.

¹⁷ Utalás az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratra és a hasonló nevű ifjúsági mozgalomra.

¹⁸ A két világháború közötti román falukutató mozgalom elindítója és irányítója Dimitrie Gusti szociológus, egyetemi tanár, az ún. bukaresti iskola megalapítója volt. Monografikus falukutató módszere legfőbb újdonságának a széles körű és rendkívül aprólékos adatgyűjtés, valamint a multidiszciplináris kollektív terepmunka számított.

Végeredményében tehát Boldizsár Iván cikkének hibáját nem állításai tartalmában, hanem nézőpontjának rosszul megválasztottságában, egyes állításainak nem eléggé indokoltságában látom. Elképzelésekkel jött Erdélybe, itt sok mindent látott, de Erdélyt a maga valójában nem tudta megismerni.

Csodálkozom, hogy Németh Lászlót annyira megviselte Erdély, hogy ő éppen azt nem látta meg, ha csak csírájában is, ami az ő mozgalmának is lényege: a kritikai vízvázalston túli, mindennel számot vető, építő korszak kezdetét. Félek, neki is a mi pletykáink ártottak meg.

Ezt a cikket azért írtam, hogy eljövendő Erdély-kutatóknak az egyéni elképzelések helyett szempontokat, a megismerendő tárgy természetéből következő ismereti alapfeltételeket nyújtsak. Aki Erdélyben tanulni akar, az legelőször is ne kételkedjék az erdélyi betű igazságában és azt úgy nézze, mint Erdély figyelmeztetéseit arra nézve, ahogyan őt meg lehet ismerni. Az erdélyi ködök mögött az élet igazi arcát csak az tudja meglátni, akiben van állhatatos kitartás megvárni, míg felszállnak a ködök. Néha napokig is eltart, míg egy-egy hegycsúcsról kilátást nyerünk, de ezt a percet érdemes megvárni. Aki nagyon sietett és nem tudta megvárni a ködök szétbomlásának az óráját, annak még egyszer vissza kell jönnie, mert valami nagy szépség meglátását mulasztotta el.

Miért mondanám, hogy az erdélyi ködök mögött van egy eltakart ragyogó világ, ha ez nem volna igaz?

Megjelent: *Pásztortűz*, 1935/23–24. szám. 549–550. Újraközli: Cseke Péter – Tibori Szabó Zoltán (szerk.): *A kisebbségi élet ajándékai*. Minerva Művelődési Egyesület. Kolozsvár, 1997. 170–174; Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Egybegyűjtötte, a szöv. rendszerezte, az előszót írta és a jegyz. összeállította Nagy Pál. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001. 119–124.

SZABÓ T. (TÖRPÉNYI) ATTILA
NYELVÉSZ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, NÉPRAJZKUTATÓ

(Fehéregyháza, 1906. január 12. – Kolozsvár, 1987. március 3.)

♦ „ERDÉLY ELVÁRJA FIAITÓL, HOGY TELJESÍTSE MINDENKI A MAGA KÖTELESSÉGÉT”

L. BALOGH BÉNI

Szabó T. Attila 1906-ban született a Nagy-Küküllő vármegyei Fehéregyházán, a történelmi csatamező közelében, ahol Petőfi Sándor hősi halált halt. A hagyomány szerint apai ágon a család kun származású és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Ordasról került Erdélybe. Édesapja, Szabó T. Károly a Kolozsmonostori Gazdasági Tanintézetben végzett, és mivel évfolyamában három Szabó Károly tanult, ezért megkülönböztetésül használta édesanyja családi nevének – Törpényi – rövidítését. Édesanyja, Bartók Ida Désen született, és tanítónői oklevelet szerzett. Házasságukból öt gyermek született, a legkisebbek, Attila és Judit ikrek voltak. Édesapja 1907-ben váratlanul meghalt, ezért özvegyen maradó édesanyja a gyermekekkel visszaköltözött Désre. Mivel a református elemi iskolában tanított, ezért áttért a katolikus vallásról a reformátusra, és ebben nevelte gyermekeit is.

Az elemi iskolát, majd a gimnázium első hat osztályát Désen végezte el. Nem volt kítűnő tanuló, viszont nagyon szeretett sportolni: úszott, evezett, futballozott, és a természetjárással is ekkor ismerkedett meg. 14 éves korában otthagya a gimnáziumot, és elment munkásnak a helyi vasúti műhelybe. Édesanyja kérésére és saját jobb belátására visszatért az iskolába, és egyre több örömet lel a tanulásban. 1922-ben Kolozsvárra került, az ottani Református Kollégiumban végezte el a gimnázium felső két osztályát, és 1924-ben ott is érettségizett jó eredménnyel. A tanári pályát szerette volna választani, de mivel a kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetemen román nyelven kellett felvételizni, és akkoriban még gyengén tudott románul, inkább a Református Teológiai Fakultáson folytatta tanulmányait. Nagy érdeklődést tanúsított az egyháztörténelmi kérdések iránt, és elsősorban Tavasz Sándor, illetve Makkai Sándor gyakorolt rá hatást. Tavasz arra kötelezte, hogy rendszeresen bejárjon az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárába, és Kelemen Lajos vezetésével elsajátítsa a kutatás alapelemeit. Az 1927–1928-as tanévet Skóciában töltötte, az edinburgh-i és a St. Andrews-i egyetemen hallgatott egyetemi előadásokat. A szóbeli hagyomány szerint Londonban megállt Nelson admirális emlékműve előtt, és az azon olvasható feliratot¹ jelmondatként így fogalmazta át a maga számára: Erdély elvárja fiaitól, hogy teljesítse mindenki a maga kötelességét.

¹ Nelson admirális csaknem 52 méter magas emlékoszlopa London egyik legnevezetesebb közterén, a Trafalgar téren található. Az emlékoszlop alján olvasható az alábbi angol nyelvű felirat,

Közben úgy döntött, hogy mégis visszatér eredeti elképzeléséhez, és a magyar nyelv tanára lesz. 1928-ban beiratkozott a kolozsvári egyetem magyar nyelv, angol nyelv és világtörténelem szakjára. Két esztendő a Teológiai Fakultáson töltött éveiből is beszámítottak, így 1930-ban végezte el az egyetemet, az államvizsgáját azonban csak később tette le. Tanulmányi évei alatt az édesanyja csak csekély mértékben tudta anyagilag támogatni, ezért magántanítványokat vállalt, és ösztöndíjakból tartotta fenn magát. Az egyetemen leginkább az irodalomtörténet vonzotta, első közlései is e témakörben jelentek meg 1929 és 1931 között. Továbbra is rendszeresen bejárt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárába, és Kelemen Lajos mellett önkéntes munkát végzett. Tudományos téren ő lett egyik példaképe: tőle tanulta meg a pontosságot és a maximális igényességet, ő ösztönözte kitartó, céltudatos munkára.

Érdeklődése fokozatosan a nyelvészet, a helynévtörténet, majd a nyelvtörténet felé fordult. Ebben döntő szerepe volt Csúry Bálintnak, aki már a kolozsvári Református Kollégiumban is tanította. A kolozsvári egyetemen tartott anyanyelvi képzés keretében ismét hallgathatta Csúry hangtani, hangtörténeti előadásait, 1930 nyarán együtt mentek hosszabb moldvai csángó gyűjtőútra. 1930–1932 között a nagyenyedi Bethlen Kollégium Tanítóképzőjének helyettes tanára, ezt követően 1936-ig Zilahon a Wesselényi Kollégium rendes tanára volt. A tanítással egyidejűleg mindkét helyen településtörténeti és helyrajzi kutatásokat végzett. Ösztöndíjként néhány hónapot Budapesten töltött, ahol számos neves nyelvessel, köztük Pais Dezsővel személyesen is megismerkedett. Ekkor döntötte el véglegesen, hogy egész tudományos pályafutását a nyelvészetnek szenteli. Budapesti kutatása eredményeinek egy részét feldolgozva 1935-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetemen doktorátust szerzett magyar irodalomból és nyelvészetből, valamint történelemből.

1936-ban visszatért Kolozsvárra, ahol életének csaknem háromnegyed részét töltötte. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület foglalkoztatta levéltári kutatóként, és ismét Kelemen Lajos mellett dolgozhatott. Az egyetemen tanfolyamokat, gyakorlatokat tartott, nyaranta pedig Moldva és Erdély különböző részein helyszíni kutatásokat folytatott. Az 1936-tól 1940-ig terjedő időszak tudományos szempontból élete egyik legtermékenyebb periódusa volt: számos könyve, tanulmánya látott napvilágot, és elismert tudóssá vált. Magánéletében is nagy változás állt be: feleségül vette dr. Csáti Évát, házasságukból három fiuk született.

A Ferenc József Tudományegyetemen² Észak-Erdély visszatérése után, 1940 őszén kinevezték a magyar nyelvtudomány nyilvános rendkívüli, 1944-ben rendes

amely az admirális zászlójelzése volt a trafalgari csata kezdetén: „England expects every man to do his duty”, azaz „Anglia elvárja, hogy mindenki teljesítse kötelességét”.

² Az 1872-ben alapított kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet Erdély román katonai megszállása után, 1919 májusában a hatóságok fegyveres karhatalom igénybevételével kényszerítették épületének átadására, miután a tanárok megtagadták a román államra való hűségük letételét. Az egyetem rövid budapesti kitérő után 1921–1940 között Szegeden

tanárának. Ideje legnagyobb részét az egyetemi munka, az erdélyi népryelvku-
tatás megszervezése, az összegyűjtött tudományos anyag feldolgozása és publi-
kálása foglalta le. Az Erdélyi Tudományos Intézet³ Magyar Nyelvészeti Osztályát
vezette, 1944–1945-ben pedig az egész intézetet. Kelemen Lajos nyugdíjazása
után ebben az időszakban rövid ideig az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárának
is ő volt az igazgatója. 1941-ben átvette a negyedévenként megjelenő *Erdélyi
Múzeum* szerkesztését, és a *Magyar Népryelv* társszerkesztője volt. Kidolgozta
kutatásai főbb irányait. Az alábbi feladatokat tűzte ki célul maga elé: az erdélyi
nyelvjárások atlaszának elkészítése, Erdély élő helynévanyagának rendszeres ösz-
szegyűjtése, nyelvjárási és nyelvtörténeti monográfiák készítése. Mindehhez
később, az 1940-es évek közepétől az erdélyi oklevélszótár tervét is hozzávette.

Az 1944 őszen bekövetkező újabb impériumváltás idején Kolozsváron
maradt, és a Bolyai Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének vezetője
lett. Tudományos munkájában továbbra is a korábban megfogalmazott célokat
követte. 1948-ban elhatározta a moldvai csángó nyelvjárás nyelvföldrajzi felmé-
rését, majd munkatársaival több mint 90 csángó településen elvégezte a kikér-
dezést is. Ennek a gyűjtőmunkának az alapján készült el 1969-re *A moldvai csángó
nyelvjárás atlasza* című kétkötetes mű, amely azonban a romániai cenzúra miatt
csak 1991-ben jelenhetett meg Budapesten.

Életének legnehezebb szakasza az 1950-es évek első felében következett. 1951
és 1953 között minden indoklás nélkül eltávolították az egyetemről, valószínűleg
azért, mert nem volt hajlandó előadásaiba bedolgozni előbb Nyikolaj Marr szovjet
nyelvész, majd Sztálin nyelvtudománnyal kapcsolatos nézeteit. Családjával együtt
el kellett hagynia lakását, az új helyen éjszakánként a konyhában, a takaréktűzhely
lapján dolgozott. Két évig akkordmunkásként, azaz „teljesítmény” szerinti bérért,
nehéz anyagi körülmények között dolgozott az Akadémia Nyelvtudományi Inté-
zetében. Ez tudományos munkásságára is hatással volt: 1948–1955 között meg-
jelenő tanulmányainak száma lecsökkent évi 1–5-re, ami jóval kisebb volt a ko-
rábbi (és későbbi) évek „termésénél”.

1953–1971 között újból előadhatott és vizsgáztathatott a Bolyai, majd a Babeş–
Bolyai Tudományegyetemen. A Szekuritáté azonban – amely paranoiás módon

működött. 1940 őszen visszatért Kolozsvárra, és 1945 májusáig működött, amikor is az újból
berendezkedő román hatalom jogutód nélkül megszüntette. Tanári állományára alapozva létre-
hozták a kolozsvári magyar nyelvű állami egyetemet, amelyet még ugyanabban az évben, azaz
1945-ben Bolyai Tudományegyetemnek neveztek el. 1959-ben kényszerű intézkedéssel össze-
vonták a kolozsvári román nyelvű Victor Babeş Tudományegyetemmel, az új neve Babeş–Bolyai
Tudományegyetem lett.

³ Az Erdélyi Tudományos Intézetet Észak-Erdély visszacsatolása után, 1940 őszen alapították
meg Kolozsváron az erdélyi magyar társadalomkutatások fellendítése céljából. Régészeti, nyelv-
észeti, történeti, irodalmi, földrajzi, élettani, embertani, néprajzi osztálya működött. 1941 őszen
a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézete lett. Számos kiadványt jelentetett meg, amelyek
részben saját munkatársaiknak kutatásait, részben az 1940 előtt végzett erdélyi kutatások ered-
ményeit adták közre.

szinte minden magyar nemzetiségű román állampolgárban irredenta ellenséget vagy kémet látott – szigorúan megfigyelte és titokban nyomozott utána. „Magyar nacionalistának” tartotta, aki kolozsvári társaival budapesti csoporttal működik együtt és „nacionalista” tevékenységet folytat. A vád természetesen alaptalan volt, hiszen budapesti kapcsolatai elsősorban tudományos tevékenységével függtek össze. Az 1950-es évektől kezdve ugyanis tanulmányainak, szövegeinek jelentős része magyarországi folyóiratokban látott napvilágot, csak viszonylag kevés jelent meg Romániában. A román hatóságok mindenesetre ellehetetlenítették személyes kapcsolattartását, és közel három évtizedig nem engedélyezték külföldi utazásait. Ennek ellenére a Magyar Tudományos Akadémia 1977-ben tiszteletbeli tagjává választotta, míg a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 1986-ban díszdoktorrá avatta. Gondolkodásában és érzéseiben mindig erdélyi maradt, szinte nincs olyan írása, amely ne Erdéllyel foglalkozott volna.

Az 1960-as években erősödött meg benne a gondolat, hogy gazdag nyelvtörténeti adattárát egységes szempontok szerint szótárrá rendezi. Elhatározását erősítette, hogy a falvakban történő helynév- és nyelvjárásgyűjtés politikai okok miatt egyre nehezebbé vált, a levéltári kutatás pedig viszonylag szabad volt. Élete fő műve az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Ez nemcsak a nyelvtörténetnek, hanem más tudományágaknak, így a történeti néprajznak és a művelődéstörténetnek is fontos forrása, egyben a romániai magyarság szellemi életének kiemelkedő alkotása. Első címszavát 1966-ban, hatvanéves korában és éppen a születésnapján írta le, ekkor már kb. egymillió cédula állt rendelkezésére. Az első hét kötetet ő szerkesztette, ezek közül életében négy jelent meg. Az első összeállítását 1973-ban fejezte be, két évvel később adták ki mintegy tízezer példányban. Nemcsak a szakmán belül, hanem a szélesebb olvasóközönség köreiből is nagy sikert aratott a kötet. A második 1978-ban, a harmadik négy év múlva, míg a negyedik kötet 1984-ben jelent meg – ez volt a Kriterion Könyvkiadó 2500. könyve. Ezután a kiadás politikai okok miatt megakadt. A szerkesztői munkaközösség azonban együtt maradt, és az ő elvei alapján folytatta a szócikkek megszerkesztését, a kötetek sajtó alá rendezését. Az ötödik 1993-ban, míg az utolsó, a tizennegyedik 2014-ben látott napvilágot.

Halála is szorosan kötődött tudományos tevékenysége e fontos művéhez. 1987. március 3-án reggel gyalog indult el hazulról, hogy a *Szótörténeti tár* szakos heti szerkesztői ülésén részt vegyen. Tanítványai és munkatársai azonban hiába várták, mert útközben összeesett, és meghalt. A Farkas utcai református templomban ravatalozták fel, onnan kísérték a Házsongárdi temetőbe.

Az első forrás 1942-es keltezésű adatgazdag és hangulatos beszámoló a román hatóságok segédletével 1935-ben ledöntött zilahi Wesselényi-szobor újbóli felállításáról, a helyreállított emlékmű ünnepélyes felavatásáról. A szobor történetével kapcsolatos személyes élményeit és érzéseit is beleszövi tudósításába, mivel Zilahon hosszú évekig tanároskodott, és így a város közel került szívéhez.

A második dokumentum egyike azon ritka írásainak, amelyben a szerény és visszahúzó természetű szakember – a műveit megjelentető kiadó ösztökélésére – személyes vallomást tesz pályafutásáról, kutatói hitvallásáról, a szülőföldjéhez való szoros kötődéséről. Kilépve a „személytelenség homályából”, a mindig száraz adatokkal dolgozó tudós ezúttal lírai hangon ír a letúnt korok megismerésének, a múlt kutatásának szépségéről.

SZABÓ T. ATTILA FŐBB MŰVEI

- Válogatott tanulmányok, cikkek.* 1–4. kötet. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970–1988.
Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek. Vál. és s. a. rend. Szabó T. Ádám. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1988.
A moldvai csángó nyelvjárás atlasza. Szerk. Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1991.
Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1–7. kötet. Anyagát gyűjtötte és szerk. Szabó T. Attila. 1–4. kötet: Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975–1984; 5–7. kötet: Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó. Budapest–Bukarest, 1993–1995.
Erdélyi magyar szótörténeti tár. 8. kötet. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Vámszer Márta. Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Könyvkiadó. Bukarest–Budapest, 1996.
Erdélyi magyar szótörténeti tár. 9–11. kötet. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Vámszer Márta. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó. Kolozsvár–Budapest, 1997–2002.
Erdélyi magyar szótörténeti tár. 12. kötet. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Kósa Ferenc. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó. Kolozsvár–Budapest, 2005.
Erdélyi magyar szótörténeti tár. 13–14. kötet. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Fazakas Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2009–2014.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Balassa Iván: *Szabó T. Attila (1906–1987): Erdély nagy nyelvtudósa.* Püski Kiadó. Budapest, 1996.
Bárh M. János (szerk.): *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára.* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete. Budapest, 2006.
Benő Attila–T. Szabó Csilla (szerk.): *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2016.
Jakó Zsigmond: „Szívósan, erős lélekkel. Hetvenéves Szabó T. Attila”. *A Hét*, 1976. január 23. 5.
Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium.* Második kiadás. 1–4. kötet. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár, 2014.
Pomogáts Béla: „Nyelv és történelem. Szabó T. Attila munkásságáról”. *Forrás*, 1980/1. 80–85.
Ruffy Péter: Szabó T. Attila. In: uő.: *Világaim.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 336–341.
Szabó T. Attila. (1906–1987). Sorozatszerkesztő Bolla Kálmán. ELTE Fonetikai Tanszék. Budapest, 1995. /A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások 43./

HAGYATÉKA

Szabó T. Attila hagyatéka. I. rész. Magyarországra átkerülő családi dokumentumok, a tudományos tevékenységével kapcsolatos személyes és hivatalos levelezés. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, fond 358.

Szabó T. Attila kézírathagyatéka. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár.

FORRÁSOK

1.

*A zilahi Wesselényi-szobor felavatási ünnepe
Kolozsvár, 1942.*

Ez év szeptember 8-án országos ünnepség keretében avatták fel újra Zilahon Fadrusz Jánosnak a kolozsvári Mátyás király szobor⁴ mellett legszebb meglévő alkotását, Wesselényi Miklós szobrát. A szobrot⁵ a megszállás alatt⁶ először a székely hadosztály⁷ harcainak⁸ idején gépfegyvergolyók lyuggatták át, de úgy állott ott a meszesaljai városka kicsiny főterén golyójárta testtel Wesselényi és a rá bizakodó hódolattal felnéző magyar paraszt alakja tovább is mintegy másfél évtizedig. Mindaddig, míg a megszállott területeken fel nem lángolt a román anti-

⁴ Kolozsvár főterén látható monumentális, bronzból készített szoborcsoport, Fadrusz János egyik legismertebb, 1902-ben felavatott alkotása.

⁵ Szilágy vármegye közgyűlése 1891-ben határozott Wesselényi Miklós, a zilahi gimnázium egykori fő gondviselője szobrának felállításáról. Gyűjtés indult, melynek során 1902-ig több mint 50 ezer korona gyűlt össze. A vármegyei szoborbizottság Fadrusz Jánost kérte fel a műalkotás elkészítésére. Az ünnepélyes avatásra 1902. szeptember 18-án került sor. A szobor két alakot ábrázol: Wesselényit és egy felszabadított jobbágyot. A Wesselényi mögötti sziklahalmon Wesselényi ledobott kabátja és egy szalagos babérkoszorú látható, amelyen az alábbi felirat van: „A szabadság bajnokának”. A szobrot 1935-ben „ismeretlen tettesek” ledöntötték, de néhány helybeli magyarnak sikerült a zilahi vármegyeház udvarának egyik fészerében elrejtienie. 1942-ben, Észak-Erdély visszacsatolását követően újból felállították egy másik, magasabb talpazatra.

⁶ Azaz a román megszállás.

⁷ Székely Hadosztály: Kratochvil Károly ezredes parancsnoksága alatt 1919 januárjában alakuló katonai egység. Későbbi elnevezése: Székely Különítmény. Az 1919. április 26-i fegyverletételéig szembeszállt az előrenyomuló román hadsereggel.

⁸ 1919. január 13-án fegyveres összetűzésre került sor a Zilah kiürítésére készülő magyar és a Zsibóra bevonuló, Zilahot is elfoglalni készülő román katonaság között. A tűzpárbaj magyar fegyveres győzelemmel végződött, kilenc román katona meghalt, több megsebesült és 38 fogásághoz került. A Zilahra január 15-én bevonuló román hadsereg a helyi lakosság egy részének közreműködésével megbosszulta a történeteket: általános rablást rendeztek a városban, számos magyar lakost fizikailag bántalmaztak, vagy pedig letartóztatták, és fogházba vetették őket.

revizionizmus⁹ és a vasgárdista¹⁰ türelmetlenség tüze, nem téveszthette szem elől a demokrata berendezkedésű román uralom sem e szobor jelképezte gondolatot: a társadalmi osztályok egymásra találásának, egymást támogatásának, kölcsönös megbecsülésének eszméjét. Talán az is kíméletessé tette egy ideig a megszállókat, hogy Wesselényi Miklósnak a jobbágyszabadítás terén hangoztatott és az 1848-i törvénykezésben testet öltött nemes gondolatai csaknem kétmillió román jobbágy szabadságát, emberi, gazdasági és művelődési lehetőségeit, fejlődését biztosították.¹¹

A legmagyarabb¹² észak-erdélyi városka lakóinak kegyeletos érzéseit mélyen sértette az a hatósági segédlettel végrehajtott merénylet, amelynek eredményeképpen 1935. április 24-ről 25-re virradó éjjel 12 óra után eltűnt Zilah főteréről a nagy magyar főúr és a jobbágy megszokott alakja. A legkülönbözőbb hírek keltek szárnyra a Wesselényi-szobor sorsáról. Minthogy az éjjeli rombolók nem kegyelmeztek még a talapzatnak sem, eleinte rémhírek terjengtek arról, hogy a Wesselényi-szobrot összetörték, és így a pozsonyi Mária Terézia-szobor után¹³ Fadrusznak ez a csodálatos alkotása is megsemmisült. A keringő hírek annyira nyugtalaná tették a város lakóit, hogy a hatóságok jónak látták elnézni azt, hogy egyesek betekinthesse a zilahi vármegyeházának abba a faskamrájába, melyet alkalmas helynek ítélték a Wesselényi-szobor további őrzési helyéül. A megnyugvás azután sem következett be. A gyanakvás tovább élt. Hírek szálltak arról, hogy a szobrot összetörik és bronzként értékesítik; valamivel megnyugtatóbb vélekedők voltak azok, akik már azt is tudni vélték, hogy a magyar kormány lépéseket tett a szobor megvétele és elszállítása ügyében. Mindebből azonban semmi sem volt való.

A zilahi ember lelkében a szobor azután is élt. Mikor végigment az eldízstenített főtéren, látta a régi ráctól körülvelt megrongált talapzatot, odaképzelte a „vándor patrióta” és a jobbágy alakját is. A szobor élt, jobban, erősebben élt a zilahi lélekben, mint valaha. De a lélek nem tud meglenni a kézzelfogható, meg-

⁹ Gömbös Gyula magyar miniszterelnök – Bethlen István 1928-ban elhangzó hasonló kijelentése után – 1932-ben nyíltan meghirdette a békés területi revízió jelszavát. Részben ennek ellenhatásaként az 1930-as évek első felében antirevizionista mozgalom indult Romániában, amely felfokozott magyarellenes hangulatot idézett elő.

¹⁰ A Vasgárdát vagy más néven a legionárius mozgalmat Corneliu Zelea Codreanu alapította 1927-ben Mihály Arkangyal Légioja néven. Szélsőséges ideológiájának fő eleme a nacionalizmus és az antiszemitizmus volt.

¹¹ A kétmilliószám kétségkívül túlzás. A történeti Erdély és a Partium össznépessége volt 1850-ben kétmillió, ebből a román anyanyelvűek száma egymillió-kétszáz ezer. Az 1848. évi áprilisi törvények nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül eltörölték Magyarországon az úrbéres viszonyokat, ami az ország lakosságának mintegy 90%-át érintette. Kimondták a törvény előtti egyenlőséget, a köztelherviselést és a bevett vallások egyenjogúságát is.

¹² Zilah rendezett tanácsú város lakosságának az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint több mint 90%-a magyar anyanyelvű volt.

¹³ 1921 őszén csehszlovák légiósok egy csoportja ledöntötte, és darabokra zúzta a szobrot.

ragadható, látható valóságok nélkül. Ezért rendre csaknem minden valamire való zilahi ház asztalán, falán díszhelyre került a Wesselényi-szobor kicsinyített agyagmása, illetőleg fényképe. Mikor a Gessler-kalapos megszállók¹⁴ látták, hogy a szobormásolatoknak, fényképeknek milyen keletjük van, megtiltották a szobor kezdetleges agyagmásolatainak és a fényképfelvételeknek árusítását. Már megelőzőleg a romok összetakarításáig nem volt szabad fényképezni a lerombolt szobortalapzatot sem; csak közvetlenül a rombolás reggelén, április 25-én a kora reggeli órákban készülhetett a rombolás művéről néhány fénykép.

Személyes élményeket, tapasztalatokat felújítva, szükségesnek tartottam ezeket elmondani, hogy rögzítsünk néhány olyan tényt, amelyet az országos ünnepség alkalmával ilyen történetírói célzattal tudtunkkal nem írtak le és nem adtak át a jelennek – tanulságul, okulásul a jövőre.

Természetes dolog, hogy a visszatérés¹⁵ után Zilah magyarságának, a vármegye és a város vezetőségének legelső gondjai közé tartozott a ledöntött Wesselényi-szobor helyreállítása. A helyreállítás munkájának elvégzése és az országos ünnepség megrendezése érdekében szoborbizottság alakult. E bizottságnak hosszú idő kellett ahhoz, míg a szakszerűség teljes biztosításával, építészeti és művészeti szakértők bevonásával felállíttathatta a szobrot és kitűzthette a felavató ünnepség időpontját. Zilah visszatérésének második évfordulóján,¹⁶ 1942. szeptember 8-án zajlott le a nagy ünnepség. Az ezt megelőző este a kolozsvári Nemzeti Színház rendezett díszelőadást a városi Vigadóban. (Az előadást az ünnepség napjának estéjén megismételték.) Másnap de. 11 órakor az országgyűlés felsőházának, a képviselőháznak, a honvédség, a magyar tudományos élet intézményei, a vármegyék és városok, különböző intézmények, közületek képviselőinek jelenlétében nyitotta meg az ünnepséget Gazda Endre alispán.¹⁷ Az elmondottakon túl országos jelentőségűvé az avatta az ünnepséget, hogy az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Szinyei-Merse Jenő a szoborleplezésen mondott avatóbeszédével ezúttal nyilatkozott meg először Erdély földjén. Beszédének különösen azt a részét kell kiemelnünk, amelyben kilátásba helyezte Wesselényi munkáinak újból való kiadását. E terv megvalósulása esetén Wesselényi nagy nemzetépítő gondolatai talán újra élőbbben hatnak az egyesült két haza földjén. Kiss Ferenc ünnepi szavai és Sólymos Károlynak,¹⁸ Zilah polgármesterének szoborátvevő beszéde után az említett testületek és intézmények képv-

¹⁴ A Gessler-kalap itt a zsarnokság, az önkény szimbóluma. A legenda szerint a 14. században Hermann Gessler, egy svájci kanton zsarnokoskodó helytartója elrendelte, hogy távollétében az oszlopra tűzött kalapja képviseli a hatalmát, ezért mindenkinek tisztelegnie kellett előtte.

¹⁵ Azaz Észak-Erdély Magyarországhoz való visszatérése.

¹⁶ Zilahra 1940. szeptember 8-án vonult be a honvédség.

¹⁷ Dr. Gazda Endre alispán 1940. november 25-én tette le hivatali esküjét a zilahi vármegyeházán a városi és megyei új magyar közigazgatás többi képviselőjével együtt.

¹⁸ Sólymos Károly 1940–1943 között volt Zilah polgármestere. Utódját, Stréter Jánost 1943 áprilisában iktatták be hivatalába.

selői megkoszorúzták a helyreállított szobrot. Az ünnepség e részének külön érdekessége volt, hogy a Wesselényi-szobor alkotójának özvegye is megjelent, és elhelyezte maga is a teljes szépségében megújult szoborra az emlékezés csokrát. Az EME¹⁹ nevében Tavaszgy Sándor alelnök és Szabó T. Attila igazgató-tag helyezett babérkoszorút a Wesselényi-szobor talapzatára.

Az ünnepség külön érdekessége volt a vidék magyar népének falvanként való tisztelgő felvonulása és a Szilágyság magyar díszítőművészetét bemutató, igazán gazdag népi hímzés- és szötteskiállítás megrendezése. A Szilágyság elveszettnek hitt, sok tekintetben átalakulóban és sajnós, valóban kiveszőben lévő gazdag hímző-szövő világa mutatkozott itt be olyan néprajzi szempontból is felette érdekes anyaggal, hogy csak sajnálni lehet, miért nem esnek meg az ilyen kiállítások úgy, hogy a jóindulatú, de kellő szaktudással nem rendelkező helyi rendezőség komoly szakemberek bevonásával gondoskodik egyrészt a kiállítás anyagának megrostálásáról, másrészt meg az egybegyűjtött anyagnak a tudomány számára való hasznosításáról. Ezek azok a soha vissza nem térő alkalmak, mikor a nemzeti felbuzdulás kincseket gyűjt össze, a szervezetlenség és a tervtelenség pedig ugyanezeket a kincseket ismét visszaszórja a biztos pusztulás útjára.

Milyen szép lett volna, ha gondoskodtak volna arról, hogy ez ünnepélyes alkalommal a Wesselényi műveinek kilátásba helyezett újabb kiadása mellett lehetővé tétessék az is, hogy újabb lépésekkel haladjunk a Wesselényihez legközelebb álló nemzetrész, a Szilágyság magyar népe művészetének megismerése felé.

Megjelent: *Erdélyi Múzeum*, 1942/4. 585–586. Szerzőként Törpényi Miklós szerepel.

2.

Előljáró beszéd

(részletek)

1968.

A nyelvészetről mint érdektelen, száraz, dogmatikus tudományról és a nyelvészekről mint e tudomány szak szürke, unalmas, vaskalapos képviselőiről divatozó, meglehetősen általános vélekedés ismeretében e sorok írójának igazán álmában sem fordult meg fejében az a szerénytelen gondolat, hogy négy évtized óta elszórtan napvilágot látott dolgozatai, cikkei együttes megjelentetésének igényével kiadói ajtókon kopogtasson. Éppen ezért valóban váratlanul érte az Irodalmi Könyvkiadó vezetőségének az a kitüntető felszólítása,²⁰ hogy rendezze sajtó alá tanulmányai, cikkei válogatott gyűjteményét.

¹⁹ Erdélyi Múzeum-Egyesület.

²⁰ Pontosabban Domokos Géza, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, az 1970-ben újonnan létrejövő, szintén bukaresti Kriterion Könyvkiadó igazgatója

Nem szerénység vagy álszerénység tartott vissza az önajánlgató lépéstől, és nem az késztetett a felszólítás után sem az ilyen feladat elől való kezdeti húzódozásra. Aki – mint magam – már átlépte „a fiatal kor legfelső határát”, a tűnő élet során a halk elismeréstől el nem kényeztetve, de el sem kábítva, lehet annyira kétkedően józan, hogy világosan lássa saját tudományos-irodalmi tevékenységének szűkkörűen „szakmai” jellegét. Ezért magam is már a terv felvetődése pillanatában tudton tudtam, hogy a nyelvtudomány körébe tartozó közleményeim tekintélyesebb része tagadhatatlanul merő adatközlés, sőt a többi is jobbadán nyelvészeti részletkérdéseknek adatokban bővelkedő, szakszerű feldolgozása. Éppen az ilyenféle közlemények készíthetők aztán a kívülállót – joggal-jogtalanul – arra a nyelvtudományt és a nyelvészeket illető nem nagyon felemelő vélekedésre, amelyre e sorok kezdő mondata utal. Nyelvtudományi munkásságomban csak az eredetileg is szélesebb körű érdeklődés célzatával íródott nyelvhelyességi-nyelvművelő közlemények azok, amelyek annak idején – talán – valamelyes érdeklődést válthattak és válhatnak esetleg ezután is ki legalább az olyan olvasóban, akinek anyanyelvi igényessége túlterjed a mindennapi nyegle csevegések nyelvi nemtörődömségének szűk korlátain.

Ilyenféle kétségek között hánykódva, némi meggondolatlansággal végül is vállaltam a hívságos feladatot. Hálával kell most itt előljáróban megemlítenem, hogy a Kiadó munkámban teljesen szabad kezét engedett mind a válogatás szempontjai, mind pedig az anyag elrendezése tekintetében. Csak két enyhe óhajtásként kifejezett kívánság hangzott el a szerkesztőség részéről. Az egyik az, hogy az első kötetben előszószzerűen pályámról és vele kapcsolatban a kutatóélet szépségeiről, vesződéseiről „tegyek vallomást”. A második kívánság arra vonatkozott, hogy a tervezett válogatás köteteibe mentől több szélesebb körű érdeklődéssel is számoló közlemény kerüljön a „szakállasabbak” mellé.

Nem volt kétségem afelől, hogy e két, egyébként egészen érthető kiadói kívánság teljesítése egyáltalában nem teszi számomra könnyűvé a feladat elvégzését. Ami az első kívánság teljesítésének nehéz voltát illeti, be kell vallanom: nem valami nagy hajlamot érzek arra, hogy kapva kapjak a magam személye előtérbe állításának kínálkozó alkalmain. Azt tartom ugyanis, hogy a kutató esetében nem a személyi pálya alakulása, a külső történésekben szegényes, szürke, vesződéses életmenet felvázolása, hanem csak merőben maga az elért eredmény a fontos. Előre láttam hát: már az első kívánalmat is nagyon nehéz teljesítenem.

[...] ²¹

A nyelvi valóság gúzsában, nyűgében élve, érthető munkásságomnak egy másik, folyamatosan jellemző vonása is. Az tudniillik, hogy engem kora-kezdetűl

kérte fel a szerzőt. Szabó T. Attila *Válogatott tanulmányok, cikkek* című könyvsorozatának mind a hat kötete a Kriterionnál jelent meg 1970–1985 között.

²¹ A kihagyott hosszabb részben a szerző a tervezett gyűjteményes kötetek jellegéről, várható tartalmukról tájékoztatja az olvasót, majd tudományos pályafutásáról, belső indítékairól és egykori mestereiről ír.

tudatos, célkitűzésszerű határozottsággal elsősorban a szülőföld és közelebből a mindenkori közvetlen földrajzi-társadalmi környezet jelenségei érdekeltek és érdekelnek szenvedélyesen ma is. E tekintetben a finn példa is iránymutató volt számomra. A finn kutatás a múlt század vége tájától azzal jutott egyes területeken a világ tudományosságának élvonalába, hogy – a társadalomtudományok vonatkozásában – elvszerű következetességgel érdeklődését főleg a saját maga, valamint a rokon népek, a finnugorság kérdéseire korlátozva alakította ki tudománypolitikai célkitűzéseit, kristályosította ki ilyen irányú munkálkodás során egyetemes jelentőségű vizsgálódási módszereit. A magam kutatói tevékenységében – egy ember életének parányi keretei közé szorultam – az ehhez hasonló célranézés abban a formában jelentkezett, hogy egész munkásságom folyamán szinte kirekesztőleg csak olyan kérdések foglalkoztattak, amelyeknek megoldása egyben szűkebb földrajzi-nyelvi környezetem népi-társadalmi múltjának és jelenének felderítése felé is újabb meg újabb lépések megtételét jelentette.

Innen van az, hogy – a megjelenendő kötetek darabjainak tanúsága szerint is – főként a két neveltetési hely: Dés és Kolozsvár, meg tanári működésem kezdeti szakaszának két állomása, Nagyenyed és Zilah, valamint e pontok környéke, később a kutatási terület választott Kalotaszeg, Közép-Erdély, a székelység és a moldvai csángóság nyelvi-népi, néprajzi és történeti jelenségei állottak munkásságomnak egész folyamán érdeklődésem középpontjában, úgy azonban, hogy a felvetődő kérdések megoldásában mindig tudatosan igyekeztem szélesebb körű táji-népi összefüggések, kapcsolatok szemmel tartásával vizsgálódni.

[...] ²²

De ha már most, külső ösztökélésre mégis kiléptem a személytelenség homályából, és e válogatás elé vetett néhány sorban mintegy visszaneztem a megtett kutatói útra, az elmondottak után berekesztésként még egy vallomásfélével tartozom. Nyelvjáráskutatás közben volt éppen elég részem a terepmunka izgalmas meglepetésekkel elegyes sok-sok fáradságában, nélkülözésében, volt részem a forrongó, eleven népi-emberi élet színes mozgalmasságában. Ott és itthon a környezet éber figyelése közben a magamra kényszerített szenvtelenség kíméletlen józanságával álltam a jelen gomolygó életének a magam tudományszakján kívül és azon belül eső jelenségeivel szemben. Életem java része azonban a levéltári elvonultság mozdulatlan, sápadt csendjében telt el. A levéltárakban a múlt népi-emberi életével és belőle különlegesen éppen a nyelv történeti változásaival foglalkozva naponta érintkeztem és érintkezem ma is szellemi síkon a letűnt korok nemzedékeinek végtelen sorával. Mint szeszélyes gyorsasággal kerengő forgószínpad fel- és elvillanó jelenségeinek egyetlen személyből álló, tetszésnyilvánításra nem kényszerülő, néma közönsége, a levéltári kutató a múlttá kövült, emlékezetté merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forga-

²² A kihagyott részben a szerző kutatási módszereiről, tudósi hitvallásáról és a tudományos alázat fontosságáról olvashatunk.

tagába lesekedik bele úgy, hogy körötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életének izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámító, veretes nyelvi gazdagságában suttog, beszél, kiált felé a múlt. Hozzá, neki, ha – „van füle a hallásra”.

Immáron több mint négy évtizede e sorok írója is csendes szemlélődőként így pillant, leskődik, így lát bele a múlt és a ma lüktető, zúgó emberi, nyelvi életébe. S miközben most a kutatás elvonultságában a suhanó, feltartóztathatatlanul iramló napok, évek, évtizedek szépségéről és „gyönyörű unalmáról” tesz halk bizonyosságot, az elfogódottság zavarában maga érzi, tudja legjobban, hogy e gépkocsin robogó, úrhajón száguldó század embere számára mennyire „avatag” egy ilyen vallomás.

Kolozsvárt, 1968 májusában

Megjelent: Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970. 7–15.

VITA ZSIGMOND
TANÁR, IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉSZ

(Nagyenyed, 1906. június 16. – Kolozsvár, 1998. január 1.)

• „EGY NEMZET A KULTÚRÁJÁTÓL FÜGG, AZÁLTAL EMELKEDHET FEL ÉS SÜLLYEDHET LE”

L. BALOGH BÉNI

Vita Zsigmond 1906. június 16-án született Nagyenyeden Vita Ödön és Zeyk Gabriella fiaként. Gyermekkora egy részét Gyulafehérváron töltötte, kedvenc tartózkodási helye azonban – akárcsak két évvel idősebb bátyjának, Sándornak – a közeli Diód volt, ahol egy ideig Kőrösfői-Kriesch Aladár tartott fenn művésztelepet. Nagypja, Zeyk Gábor diódi udvarháza és a Torockói-havasok tövében meghúzódó Alsó-Fehér vármegyei falu festői vidéke életre szóló élményt jelentett számára. Szellemi érdeklődése felkeltésében az édesanyja játszott döntő szerepet, akinek nagypja, Zeyk Domokos honvédszázados a fehéregyházi csatában Petőfi Sándorral együtt esett el. Zsigmond édesapja, Vita Ödön is katonatiszt volt: a család gyulafehérvári tartózkodása alatt katonai táborparancsnok előbb őrnagyi, majd alezredesi rangban.

Elemi iskoláit Budapesten kezdte el, és Gyulafehérváron fejezte be magántanulóként. 1916-ban került a gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnázium I. osztályába, az érettségit azonban már szülővárosában, az alapítóról, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről elnevezett Nagyenyedi Református Kollégiumban tette le 1924-ben. A patinás iskola szellemisége meghatározta későbbi fejlődését. Tanárai közül különösen Áprily Lajos volt nagy hatással rá, az ő tanácsára iratkozott be 1924 őszén a kolozsvári egyetem magyar–francia–román szakára. Kolozsváron Kuncz Aladár figyelt fel írói tehetségére, és arra biztatta, hogy ösztöndíjas diákként 1928-ban töltsön néhány hónapot Franciaországban. Párizsból és Grenoble-ból való hazatérése után visszakerült Nagyenyedre, ahol korábbi iskolájában, először a gimnáziumban, majd a tanítóképzőben 25 évig tanított francia és magyar irodalmat. Magas, szikár alakja, kissé raccsoló hangja, de főleg igényessége és lenyűgözően nagy tudása, széles körű műveltsége emlékezetes maradt diákjai számára. Utólag visszapillantva Sütő Andrásra volt legbüszkébb a tanítványai közül, aki szintén nagyra becsülte egykori tanárát. A kollégium nemes hagyományait követve, pedagógiai munkássága mellett Vita Zsigmond a tudományos kutatást is élethivatásának tekintette. Főleg iskolája és szülővárosa múltja, tágabb kitekintésben pedig Erdély 17–20. századi irodalom- és művelődéstörténete érdekelte a legjobban. Forrásközleményei, tanulmányai, könyvbírálati erdélyi magyar lapokban és folyóiratokban jelentek meg, így például az *Ellenzékben*, az *Erdélyi Helikonban* és a *Pásztortűzben*.

A második bécsi döntést követően is vállalta a kisebbségi sorsot, és Dél-Erdélyben maradt. Ion Antonescu fasiszta, majd katonai diktatúrája idején,

1940–1944 között a dél-erdélyi magyarság szellemi életét az elnyomás, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom és a félelem légköre szinte teljesen lebénította. Az irodalmi élet összefogásának kísérletei közé tartozott az általa szerkesztett, 1943-ban közreadott *Romániai magyar írók antológiája* című gyűjtemény, valamint az ugyanabban az évben Aradon útjára induló *Havi Szemle* c. „szépirodalmi és keresztény közművelődési” folyóirat, amelynek szerkesztőbizottsági tagja volt. Az 1944. augusztus 23-i fordulat után¹ az új román vezetés számos dél-erdélyi magyar közéleti személyiséggel együtt őt is a Târgu Jiu városában lévő hírhedt internálótáborba zárta, ahol embertelen körülmények között több hónapon át sínylődött.

1945-ös szabadulását követően egy ideig újból a nagyenyedi kollégiumban tanított. 1953-ban azonban feljelentés következtében távoznia kellett katedrájáról, de a kollégium könyvtárosaként, majd annak vezetőjeként az iskolában maradhatott, és 1968-as nyugdíjba vonulásáig itt vészelte át a kommunista diktatúra nehéz éveit. Később Kolozsvárra költözött, ahol folytatta tudományos kutatásait, és tanulmányai mellett több könyvet is megjelentetett. Szülővárosában, Nagyenyeden helyezték örök nyugalomra 1998-ban.

Vita Zsigmond egész életpályáját meghatározta, hogy az erdélyi magyar elit ügynevezett második nemzedékéhez tartozott; közép- és felsőfokú tanulmányait már ő is kisebbségiként, az impériumváltozást követően végezte el, továbbá jól ismerte a román nyelvet és kultúrát. Móricz Zsigmond és Györffy István volt a példaképe, Ady Endrét és József Attilát pedig emlékei szerint már 1945 előtt is tanította. Polgári demokrata nézeteket vallott, és a második világháborúban a nyugati szövetségesek győzelmében reménykedett. Méliusz Józsefnek 1943-ban négyeszmeközi beszélgetés során kifejtette: kitart „a francia eszmék hármasszava mellett”, de „a szabadságot, testvériséget, egyenlőséget a nemzetibe kell oltani”. Nemzedéke számos tagjához hasonlóan róla is elmondható, hogy egész élete a népszolgálat jegyében telt.

Az első, 1933-as forrás azt bizonyítja, hogy Vita Zsigmondnál a népszolgálat eszméje elsősorban az erdélyi magyar kultúra kiépítését és minél szélesebb körű terjesztését jelentette. Meggyőződéssel vallotta, hogy a nemzeti kisebbségeknek – így az erdélyi magyarságnak is – „világhivatása” van. Ez annak az eszmének a hirdetése, hogy „egy nemzet a kultúrájától függ, azáltal emelkedhet fel és sülyedhet le”.² Felfogása szerint a nemzeti kultúrát „vezető hatalommá” kell tenni,

¹ 1944. augusztus 23-án I. Mihály király a hadsereg és az ellenzék támogatásával politikai fordulatot hozott Romániában: letartóztatta Ion Antonescut és kormányának kulcsembereit, hadat üzent Németországnak, és átállt a szövetségesek oldalára.

² Eszméi összhangban voltak a két világháború közötti időszak legbefolyásosabb magyarországi kultúrpolitikusá, Klebelsberg Kuno felfogásával, aki nem sokkal vallás- és közoktatásügyi miniszterré való első kinevezését (1922) követően kijelentette: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”.

amely ideológiamentes, a nemzet minden tagját egyesíti, egyszerre nemzeti és európai. Csak így lehet ugyanis értelmet adni a kisebbségi létnek.

A másik, ennél jóval rövidebb dokumentum egy 1970 decemberében írt, mindeddig nem publikált magánlevél. Ebben a 80 éves Molter Károlyt köszönti, egyben derűs humorral átitatott, személyes hangvételű vallomást tesz az erdélyiségről, Erdélyről, valamint szűkebb hazájáról, Nagyenyedről.

A harmadik forrásban, amely 1982-ben jelent meg *A Hét* című bukaresti hetilapban, Vita Zsigmond felidézi 37 évvel korábbi Târgu Jiu-i internálását és a gyűjtőtáborban eltöltött hosszú hónapokat. Az internáltak a külvilágtól elzárva, igen nehéz körülmények között is igyekeztek szellemi munkát végezni. Kézírtos lapot szerkesztettek, előadásokat tartottak, és közben arról vitatkoztak, hol van a magyarság helye Közép-Európában.

VITA ZSIGMOND FŐBB MŰVEI

- Romániai magyar írók antológiája.* (Szerk.) Bethlen Nyomda. Nagyenyed, 1943.
Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968.
Áprily Lajos. Az ember és a költő. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.
Jóka Erdélyben. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.
Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983.
Az erdélyi kohó. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1986.
Enyedi évek, enyedi emberek. Visszaemlékezés. Szerk. Kozma Mária. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1998.
Erdélyi sétáló. Művelődéstörténeti tanulmányok. Vál. Kozma Mária. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2000.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Józsa Miklós: Vita Zsigmond (1996–1998). In: Bakó Botond – Demény Piroska – Józsa Miklós (összeáll.): *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés, 1853–2003.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2003. 97–98.
- Lászlóffy Aladár: „Vita Zsigmond 80 éves”. *Utunk*, 1986/25. 4.
- L. Balogh Béni (összeáll.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2013.
- Marosi Ildikó: „Egyszer otthoni élményeikből írtak a diákok dolgozatot. Beszélgetés Vita Zsigmonddal a vidéki élet értelméről”. *A Hét*, 1979/18. 3.
- Méliusz József: *Sors és jelkép, avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve.* Második, javított kiadás. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.
- Mikó Imre: „Vita Zsigmond 70 éves”. *Utunk*, 1976/24. 4.
- Pomogáts Béla: Vita Zsigmond. In: Nagy Pál (szerk.): *Erdélyi Panteon. Művelődéstörténeti vázlatok.* 4. kötet. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2010. 83–88.
- Zika Klára: „Az enyedi kollégium krónikása”. *Magyar Nemzet*, 1979/170. 11.

HAGYATÉKA

Vita Zsigmond-levelek: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye.

FORRÁSOK

1.

Kulturális kérdéseink

(részletek)

Lugos, 1933. február 16.

Az impériumváltás Erdély magyarságát olyan előkészületlenül találta, hogy hosszú ideig nem jött rá, hogyan építheti ki a maga életét. Erdély a közelmúltból nem kaphatott örökségképpen semmi kulturális vagy nemzetpolitikai programot, mert egész élete egyszerűen a pesti politika függvénye volt. Erdély 1848 után teljesen elfeledte sajátos céljait és feladatait, mindent az államhatalomtól várt. Középosztálya mint vezetőosztály szinte kizárólag csak a jogi, közigazgatási pályákon akart elhelyezkedni, és a pártpolitika szolgálatába állva osztotta meg és fecsérrelte el erőit.

A nemzeti politikának ezt az egyoldalú jogászfelfogását átörökölte és kis változásokkal tovább folytatta a kisebbségi magyarság is. A pártok közti és Bécs elleni hadakozást felváltotta a Bukarest elleni harc, a sérelmi politika csak irányt változtatott, de lényege megmaradt.

A Magyar Párt, mivel csak politikai tényező maradt, nem tudott célt vinni a magyarság életébe, és hovatovább elvesztette irányító befolyását. A kisebbségi élet hosszú gyakorlata a szomszédos románságnál és szászságnál olyan központi szerveket tudott kialakítani, mint az Astra és a Kultur-Amt, melyek különböző szakosztályaik révén a nemzet életének minden ágát irányíthatták, nálunk a sokféle megindult kezdeményezések többé-kevésbé sikertelenségbe fulladtak.

Pedig kétségtelen, hogy kulturális életünk, érdeklődésünk 1919 után felélénkült. Egyesületeinkben élet indult meg, de hamar el is lanyhult, mert nem ismerték fel speciális feladataikat, és túlságosan elaprózódtak.

Az erdélyi sajtó és vele kapcsolatban az irodalom kifejlődése mutatja leginkább az új élet kialakításának igyekezetét. Az erdélyi irodalom tudatára jutott annak, hogy félre kell tenni minden világnézetbeli különbséget, és közös szervezetben kell a közönség elé lépnie.³ És az erdélyi irodalom ismerte fel leginkább

³ Vita Zsigmond minden bizonnyal az Erdélyi Szépművés Céh elnevezésű irodalmi könyvkiadó vállalkozás 1924-es kolozsvári megalapítására utal. A vállalkozást annak tagjai 1926-ban át-

helyzetének fontosságát, nemzeti mondanivalóit és feladatait, és ebben a mértékben tudott is igazán a közönség szívébe behatolni és tudta azt vezetni.

Egyetlen szervezetünk a Dalos Szövetség, mely felekezeti és szociális különbség nélkül mindenkit össze tudott fogni, és éppen ezért eredményes a munkája. Ezeket az útmutatásokat azonban vezetőink nem tudták felhasználni, és ezért életünk minden mozzanata, kulturális, tudományos, pedagógiai törekvéseink gazdátlan csónakként himbálóztak ide-oda, és a benne ülők reményt, hitet veszítve, tétlenül ülve maradtak.

Dr. Murányi Győző már ezelőtt 9 évvel megírta a *Magyar Kisebbségben* (1923. december 16.), hogy az erdélyi magyarság táborában ma kilátástalanság, ötletelenség, tanácstalanság van, és ma még inkább elmondhatjuk ezt, hozzátevé, hogy azóta teljes letargiába süllyedtünk.

Központi megmentő gondolat nélkül pedig biztosan elsorvad a magyar élet Erdélyben. Hiábavaló minden jobbról, balról való megtámasztás, ha nincs, ami éltesse.

Ezt a központi gondolatot csakis nemzeti kultúrájában kaphatja meg az erdélyi magyarság. Amikor máshol a nemzetiség gyűlölködésből és a hatalom által egymás letiprásából áll, az erdélyi magyarság nemzetisége által legtisztább értékeit sűrítetheti kultúrájában olyan magaslatra, hogy egész Európában meglát-hatják.

Az uralkodó népnél a nemzet fogalma még mindig összevegyül az állam fogalmával. Nem lelki egységet jelent, hanem földi hatalmat, amely a gyengébb legyőzésével szerezhethet érdemeket. Európában a nemzet ma politikai gyűlölködések élesztője, összetartozás helyett csak támadást, irigykedő versengést jelent.

A faji talajban gyökerezve, a hazai nedvektől öntözve, a nemzeti palántát tehát az európai horizontra kell kihozni, ahol együtt virulhat a többi növényekkel. A kisebbségi nemzet elfogulatlan lehet és kell legyen, mert nemzeti kultúrájában nem politikai szempontok az értékmérők, ezért megtisztulhat minden salaktól, és a kultúráját igazán nemzetivé és európaivá teheti. A kisebbségeknek ez a világhivatása: a nemzetek egy tisztultabb felfogását bevinni a köztudatba, azt, hogy egy nemzet a kultúrájától függ, azáltal emelkedhet fel és süllyedhet le. Ebben a helyzetben a nemzet már elvált az anyagi hatalomtól, és ezért egymás mellett zavartalanul fejlődhetnek a lelki nemzetek egy állam kebelében, mely csak az állampolgárai érdekeit védelmezi.

A kisebbségek az eljövendő Európa lelki előkészítői lehetnek, ha össze tudják törni lassanként a nemzeteket elválasztó hatalmi törekvéseket, és az összekötő szellemi hatalmukat tudják ezek fölé emelni. Nem a hatalom elleni támadásokkal, hanem nemzeti kultúrájuk kiépítésével és a világ szeme elé vitelével tudják ezt elérni.

gedték az akkor alakuló ún. helikoni munkaközösségnek. Irányítását Kós Károly igazgató és Kovács László szerkesztőségi irodavezető látta el.

A kisebbségi nemzet tehát kultúrájában fogja megtalálni önmagát, és azáltal kapcsolódhatik a szomszédos nemzetekhez. Nagy, mindenkit átfogó, mindenkit egyformán lelkesítő feladata lesz a nemzeti kultúrát olyan egységes, hatalmas szervezetté kiépíteni, hogy az a nemzet minden rétegét összefogja, és annak minden vércseppje belékerüljön. Ez a gondolat összekapcsolhatná azokat is, akik a Magyar Párttól eddig – politikai céljai miatt – távol maradtak. Szocialistákat és kommunistákat, akik éppúgy csak a magyar nyelvben tudnak megélni. Ez a gondolat elsősorban tehát oda kell vezessen, hogy megtaláljuk az erdélyi magyar kultúra igazi megvédését és kiépítésének eszközeit.

Először kultúránk alapjait, gyökérszárait kell megismernünk, azokat a nemzeti sajátságokat, amelyek meghatározzák. Föl kell ezért kutatnunk múltunk történetét, magunkba kell szívni az azt mozgató eszméket, nagyjaink példáját, hogy mindezt magunkba olvasztva tudjuk építeni a jövőt. A nemzet igazi lelkülete nagyjai által fejeződik ki. Azokból meríthet mindig új lendületet. Reánk pedig elsősorban azoknak a példái hathatnak, azoknak a nemzeti érzületét fogadhatjuk be, akik az elesett nemzetet felemelték, vagy új irányt adtak életének. A Zrínyiek,⁴ Bethlenek,⁵ Pázmányok,⁶ Bessenyeiek,⁷ Széchenyiek⁸ stb. magyarsága egyformán a mienk kell hogy legyen. Közös hatásukat kell hogy elfogadjuk.

De hogyha a nemzetet meghatározza a történelme és nagyjai, éppúgy formálják a földrajzi viszonyok is. Az itt élő népeket Erdély földje alakította ki olyanokká, amilyenek. Ez teremtett köztük közös vonásokat, amiket föl kell fedeznünk és meg kell magyaráznunk, mert az ember nem ok nélkül, hanem kényszerből alakul a földhöz. A föld irányt szab az ember életének, és ezért, ha megtaláljuk ezeket az erdélyi föld kikövetelte sajátságokat, törekvéseket, jövő életünk vezéreszméit is megtaláltuk.

Az erdélyi kultúra emlegetése nem elszakadni akarás, különködés [!], hanem a sors parancsolatának fölismerése, kényszerhez való alkalmazkodás. Érezzük az erdélyi céloknak kultúránkat formáló erejét, tudjuk, hogy nem élhetünk más föld

⁴ A Zrínyi család legnevesebb képviselője Zrínyi Miklós (kb. 1508–1566) horvát bán, főtárnokmester, a szigetvári hős, valamint az 1620–1664 között élő azonos nevű dédunokája, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós volt.

⁵ A rendkívül szerteágazó és számos neves történelmi személyiséget adó Bethlen család tagjai közül megemlíti Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelmet, Bethlen János (1613–1678) főispánt, erdélyi kancellárt, továbbá fiát, az emlékiró Bethlen Miklóst (1642–1716), illetve a jóval később élő Bethlen Istvánt (1874–1946), Magyarország 1921–1931 közötti miniszterelnökét.

⁶ Egyik legnevesebb képviselőjük Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, bíboros volt.

⁷ A család kimagasló tehetségű tagja volt Bessenyei György (1746–1811) császári testőrtiszt, költő.

⁸ Széchenyi Ferenc (1754–1820): Somogy vármegye főispánja, királyi főkamarmester, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítója; fia, Széchenyi István (1791–1860): a modern Magyarország egyik megteremtője, a „legnagyobb magyar”, író, közgazdász, 1848-ban a Batthyány-kormány közlekedési minisztere.

parancsai szerint. De a föld összekötő ereje közös sorsokat, célokat parancsol az együtt élő népeknek, bármennyire is tiltakozzanak ellene.

[...]⁹

Amikor arra gondolunk, hogy nemzeti kultúránkat egy mindenkit átfogó és lelkesítő gondolattá tegyük, és kisebbségi életünket általa meentsük meg, természetes az, hogy magunknak kell azt felépítenünk, és csak a saját erőinkben bízva alkothatunk mindnyájunk számára meentsvárat. A kisebbségi politika alapelve az lesz: nem az államtól kell várunk könyöradományokat, hanem önmagunkon kell segítenünk, minden erőnket, minden csepp vérünket a magunk életébe kell öntenünk, hogy megmaradhassunk. Közösséget kell vállalnunk múltunkkal és jelenünk minden rétegével, hogy a múltnak tanulságait levonva foghassunk hozzá egy hatalmasabb jövő megmunkálásához.

Ha azonban a kisebbségi magyar kultúrát ilyen önálló vezető hatalommá akarjuk kiépíteni, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ennek külső akadályai vannak. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy ma iskolai életünket, egész pedagógiai politikánkat az állam kormányozza, magasabb kulturális törekvéseinket mindegyre elgáncsolja.

Hisszük, hogy el fog jönni az idő, amikor az államok rájönnek arra, hogy a határaik között élő különböző nemzetek szabadon kifejleszthetik kultúrájukat az állam kára nélkül. Hisszük, hogy Románia kormányai is meg fogják változtatni a kisebbségi kultúrákkal szemben való magatartásukat, és ennek reményében kell már most leszögeznünk egy egységes magyar kultúrpolitika alapelveit.

A kisebbségi szerződés¹⁰ maga is olyan pontokat tartalmaz, amelyek megvalósítása közelebb vinne kultúrpolitikánk céljaihoz. Eszerint jogunk van a székely kulturális autonómiához, jogunk van arra, hogy az egységes székely területen magunk intézzük minden kulturális kérdésünket. Ezt a jogot az erdélyi magyarság küzdelmei során elejtette, talán attól félve, hogy ezzel a többi magyarság érdekeit veszélyezteti, a székely autonómiát sem igyekezett megvalósítani.

A székely kulturális autonómiához való jogunkat azonban nem feledhetjük el, ellenkezőleg, szívósan kell ragaszkodnunk hozzá, és egy erdélyi magyar kulturális autonómiáért való harc kiindulópontjává kell tennünk. Kultúránknak zavartalan

⁹ Az ezt követő két bekezdésben a szerző a történelemnek és az irodalomnak az erdélyi magyar kultúrában elfoglalt fontos szerepét emeli ki.

¹⁰ Az 1919–1920-as párizsi békekonferencián Lengyelországot, Görögországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát kisebbségvédelmi szerződés aláírására kötelezték. A román békeküldöttség vezetője, Ion I. C. Brătianu miniszterelnök hevesen tiltakozott ez ellen, és országa belügyeibe való beavatkozásnak minősítette azt. A kisebbségvédelmi szerződést végül a rugalmasabb Alexandru Vaida-Voevod kormányával kötötték meg 1919. december 9-én. Ez egyebek mellett kimondta, hogy „Románia hozzájárul az erdélyi szász és székely közösségek helyi autonómiájához iskolai és vallási ügyekben a román állam kontrollja alatt”. A későbbi román kormányok azonban nem teljesítették ezt az ígéretüket, a szászok és a székelyek helyi iskolai és vallási autonómiája így nem valósult meg.

politikai befolyásoktól mentes fejlődését, melynek során kicsiszolt értékeket teremthet, csakis autonómikus berendezkedéssel tudjuk elérni, és ámbár ennek elérésétől még távol vagyunk, mégis minden erővel arra kell törekednünk, hogy kultúránkat az adott lehetőségek között egységesen és önállóan irányítsuk. Ahhoz, hogy kultúránk igazán a nemzet lelkét kifejező és vezető hatalommá váljon, arra van szükség, hogy minden szervét egy gondolat, egy cél felé irányítsa, hogy minden megmozdulása egymással összhangban, tervszerűen történjen. Egy olyan kulturális szervre van szükségünk, amelyben mindnyájan összetalálkozhatunk, amely minden ellentétet kiegyenlítő és minden erőt felhasználó programot adhatson, amely kisebbségi életünknek szívdobogását szabályozza.

Egy ilyen szervnek a kialakítását a magyarság eddig elmulasztotta, és mulasztásával minden munkáját szétforgácsolta. Különböző egyesületeink, melyek mind kultúránk felvirágoztatásáért indultak el, nem tudták felrázni a közönséget, mert munkájukban nem volt közös akarat és az élet követelményeinek felismerése.

[...] ¹¹

Életünk minden vonala sínyli azt, hogy nem tudtunk lelkesítő, mindenkit összefogó célokat mutatni feléje, hogy nem tudtuk egy pontból szétsugározni minden erőnket. Amíg azonban nem tudjuk ezt az egy szilárd pontot megalkotni, hozzáfoghatunk a vidék kisebb arányú megszervezéséhez.

Városi kultúrközpontokat alkothatunk, melyekbe a társadalom minden tevékenysége összefolyik, amelyek minden szezonra előre megállapítják a kulturális programot. Ezek a központok megérezhetik és felmérhetik vidékük kulturális szükségleteit, a falusi és városi munkát összekapcsolhatják, és rendre mind szélesebb körzetben dolgozhatnak. Előadásokat, tanfolyamokat rendezhetnek, egymással kapcsolatban egymás munkásságát kiegészíthetik. Egy egyszerű előadásokat szabályozó bizottság körül egyre nőni fognak a feladatok, a munkakör és a lehetőségek, és mint a kis hógolyókból a lavina, válhatnak mindnyájunkat elsodró erőkké. A kis hógolyók rendre összeolvadnak, csak meg kell indítani őket.

És érzem, hogy már nem egyedül írom ezeket a sorokat, itt is, ott is felemelkedik egy szó, egy tett, és csak segítséget vár. Érzem és hallom, hogy a Székelyföldön vannak fiatalszívű emberek, akik talán már épp abban dolgoznak, amiről én álmodom, városok üzennek felénk, Dés, Nagyenyed, és mondják, hogy kultúránkért áldozatokra képesek, és hisznek az általa való diadalmas életben. Érzem, hogy már vannak körülöttem fiatal, új lendületre vágyó életek, hogy egyformán mozdulnak kapától kérges tenyerek és tollat forgató kezek, végig kígyózik mozdulatuk egész Erdélyen, egy izmos testté válnak lassanként. A kisvárosokban lappangó akarat talán egy ütésre fölágaskodik, behatol a süket fülekkel hallgató Kolozsvárra, és a tőle kapott kincseket egyszerre feléje zúdítja, hogy azok tovább áradhassanak. Látom a homály sarkaiból fölemelkedő karokat, talán csak csen-

¹¹ A kihagyott részekben az irodalmi és művészeti élet egységes irányításának szükségességéről, az iskolakérdésről és a népnevelésről esik szó.

desen fohászknodnak, talán már hatalmas tetté lendülnek. És még nem tudom honnan, de hiszem, hogy kizökken a lelkeket gyújtó szikra, és kultúránk magasan lobogó lángja elhamvasztja a gyenge testeket. Mert ha ez nem jön, akkor magunkra roskadva hullunk szerte.

Megjelent: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, 1933/3–4. 118–127.

2.

Vita Zsigmond levele Molter Károlyhoz
*Nagyenyed, 1970. december*¹²

Kedves Károly Bátyám!

Nehezen tudjuk elhinni, hogy 80. születésnapodat ünnepeled. Úgy tűnik fel, hogy kinevetted az idő múlását és felülemelkedtél azon az időn, amely rendre mindent kisajtol belőlünk. A zord idő ellen, úgy látszik, a humor meg a tréfa a legjobb fegyver: az erdélyi ember ezért tudta átvészelni az elmúlt századok minden viharát. Az egzisztencializmus¹³ és az elidegenedés távol áll a Te művedtől és lényedtől; megmutattad, hogy úgy is lehet és úgy kell a környezetünk és a világ felé fordulva modernnek lenni.

További jó egészséget és a szép munka örömét kívánom itt az enyedi csendben, ahol a szép szó mellett az ostobákat kinevető csúfolódásnak is régi hagyományai vannak.

Szeretettel köszönt

Vita Zsigmond

Forrás: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Jelzet: MS 6023/160. Egy lap, kézzel írt, eredeti tisztázat, aláírással.

¹² A keltezés napja olvashatatlan.

¹³ Egzisztencializmus: modern polgári filozófiai és irodalmi irányzat. Legfontosabb képviselői között tartjuk számon Karl Jaspers (1883–1969), Martin Heidegger (1889–1976) és Jean-Paul Sartre (1905–1980) filozófusokat és Albert Camus (1913–1960) írókat.

3.

Mintha a Vásárhelyi Találkozó szelleme élt volna tovább...
Bukarest, 1982. március 12.

Több mint huszonhét év¹⁴ telt el azóta, hogy – az akkori hatóságok rendelkezése szerint – Kacsó Sándorral, enyedi és gyulafehérvári tanárokkal, papokkal, ügyvédekkel, intézményeink vezetőivel, Hangya-tisztviselőkkel, magyar és szász kereskedőkkel, iparosokkal, gyógyszerészekkel, régi barátokkal és távoli ismerősökkel együtt hosszú, hosszadalmas és kalandos utazás után megérkeztünk a Târgu Jiu-i gyűjtőtáborba. Enyedről Gyulafehérvárra irányítottak először kocsival, szekérrel, és amikor az útnak egy kanyarodójánál eltűnt mögöttünk az enyedi templom tornya, úgy éreztem, hogy életemnek egy fejezete lezárult, és a teljes bizonytalanság áll előttem. Szeptember vége felé járt már akkor az idő, egy csendes, őszi éjszakán át döcögött, majd meg-megállott velünk a vonat, amint Târgu Jiu felé közeledtünk.

Amikor a tábor kapuja bezárult mögöttünk, senki sem sejtette, hogy háromnegyed évig leszünk itt a külvilágtól, a háború és a társadalmi forradalom lázában élő világtól elzárva. A Temesvár és Arad környéki, a bánági magyar és sváb internáltak már megelőztek minket, fogadtak és segítségünkre voltak az elhelyezkedésben. Fodor Jóska és barátai már otthonosan mozogtak itten, és tudták, hogy mi az első teendő: a vaságyak kiégetése, a poloskairtas. Azután következett az elhelyezkedés a barakkokban, együvé kerültek mindazok, akik egy vidékről valók voltak.

Ebben a drótsövénnyel körülvett, több ezer embert befogadó táborban messzire húzódott az egyforma barakkok hosszú sora, a dél-erdélyi és bánági magyar értelmiség színe-java diákokkal és a munkásmozgalom régi harcosaival együtt kereste itt a szabadulás útját és várta a békét.

Az élet, a munka, a jövőért, a szabadulásért való küzdelem azonban nem állhatott meg itt sem, sőt állandó feszültségben tartotta a kedélyeket.

Pongrácz P. Mária a hamuból piszkálta ki a parazsat, az emlékezet parazsát.¹⁵ A Târgu Jiu-i kéziratos lapot a romániai magyar sajtó fontos dokumentumai közé sorolhatjuk, amely a gyűlölködés, az uszítás és a tévhit világában a kibontakozást, a tiszta emberi hangot kereste. A lázadás, a keserűség azonban éppen úgy háborog ennek a kis lapnak a verseiben, cikkeiben, mint ahogy másfelől az anyanyelvünk védelme, valamint a hitlerizmusnak még mindig fenyegető és főként a szász internáltak útján terjesztett eszméivel, egész felfogásával való

¹⁴ Elírás, 27 helyett valójában 37 év.

¹⁵ A *Hét* egyik korábbi, 1982. február 19-i számában megjelenő cikkében („*Zendülj virág, fű, fa bokor*”). A *zsilvásári hírlapról*) Pongrácz P. Mária a Târgu Jiu-i internáltak kézzel írott lapjának történetét eleventette fel. (A lapnak 1944–1945-ben összesen három száma jelent meg, mindegyik más címet viselt: *Zsilvásárhelyi Déli Hírlap*, *Zsilvásárhelyi Szabad Szó* és *Zsilvásárhelyi Népi Egység*.) Vita Zsigmond erre a cikkekre reagált az általunk újraközölt írásában.

határozott leszámolás. Most visszatekintve úgy látjuk, hogy a Vásárhelyi Találkozó szelleme folytatódott és fejlődött tovább a lap fontosabb megnyilatkozásaiban. Ezt nem csodálhatjuk. Hol lett volna jobb alkalom arra, hogy értelmiségiek és zsilvölgyi munkások, erdélyiek és bánágiak felekezeti és világnézeti különbségeket teljesen félretéve egymásra találjanak, mint abban a gyűjtőtáborban, amelyben lényegében egyformán nehéz körülmények között élt mindenki a szabadulást várva?

A lap munkatársai között ott találjuk a Vásárhelyi Találkozó egyik legjelentősebb előadóját, Kacsó Sándort és több aktív résztvevőjét, szereplőjét, így pl. dr. Fodor Józsefet (a cikkben tévesen Fodor János szerepel),¹⁶ akinek szociális állásfoglalása és határozott munkavállalása ismeretes volt közöttünk. 1941-ben ő indította meg a *Magyar Kisebbségben* a fiatal nemzedék számbavételét, és Jakabffy Elemér felkérésére ő toborozta a folyóirat köré a fiatal nemzedéket, amely azután a valóban több értékes falukutató és történelmi, művelődéstörténeti tanulmánnyal tette elevenné a folyóiratot. Mellette e sorok írója is megszólalt Szerényi István gyakori unszolására. Úgy látszik, hogy a Temesvár és Arad környékiek, valamint az enyediek közül került ki a lap legtöbb munkatársa, és mivel művészek (Hajós Imre, Vass Albert) is voltak közöttük, változatossá, vonzóvá tették a lapot.

Visszagondolva úgy látjuk, hogy a Szerényi István kéziratosa, kis lapja akkoriban valóban betöltötte a hivatását. Ezt még kiegészítette Szepesi Nits István szatirikus, humoros hangú, önmagunkkal és a táborérettel csúfolódó lapja, a *Síppantó*. A *Zsilvásárhelyi Déli Hírlap* az internáltak vágyait, nyomasztó érzelmeit és a jövőt kutató gondolatait fejezte ki. Hangot adott a fájdalmas vergődéseknek és bizonyára az aggodalmaknak is, de nem tükrözhetett kellőképpen az internáltak mindennapi életét, amelyben jelentős helyet kapott mindenféle munka, elkezdve a csontfaragástól, folytatva a nyelvtanuláson és az időszerű politikai és társadalmi kérdések megvitatásán. Voltak, akik könyvekkel megrakodva jöttek a táborba, Simon Ferenc¹⁷ egy gerendán ülve naphosszat tanult jogi jegyzeteiből, mások angol vagy francia nyelvet tanultak vagy tanítottak, rajzoltak, írtak. A szellemi munkára szükség volt, anélkül nem élhettek annak a tábornak a lakói, akik közül sokan életfeladatuknak tartották népük, az ifjúság nevelését, és a magyarság helyét keresték Közép-Európában. Amikor kitavaszkodott, és már ki lehetett telepedni a barakkok elé, előadások és megbeszélések folytak Szenczei László akkoriban megjelent és a táborba is bejutott kis könyve alapján.¹⁸ Május elsejét a fel szabadulás, a szabadság osztatlan hitével és lelkesedésével ünnepelte meg a tábor magyarsága egy barakkban, ahol előadások hangzottak el. A Groza-kormány

¹⁶ Pongrácz P. Mária cikkében egy helyen valóban Fodor János szerepel – tévesen – Fodor József helyett.

¹⁷ Személyére vonatkozóan nincs életrajzi adatunk.

¹⁸ Feltehetően Szenczei Lászlónak *A magyar nép tragédiája* című könyvéről van szó, amelynek első kiadása 1944-ben, a második 1945-ben jelent meg Kolozsváron.

hatalomra jutása és a fegyverletétel híre pedig megerősítette a közeli szabadulás reményét, de azután még kínosabbá tette a várakozás heteit a betegségekől sújtott, legyengült és idegileg megviselt internáltak körében.

A kéziratos lap nem szól a szökési kísérletekről, a hatalommal való durva visszaélésekről, amelyek felháborítottak, de talán nem szól egymás testvéri segítségéről, a Vörös Kereszt segítségéről, orvosok önfeláldozó munkájáról sem, és nem számolhatott be a június végi hazatérésről Petrozsényen keresztül. Mindezt talán meg kellene még írni.

Megjelent: *A Hét*, 1982/11. 2.

BALOGH EDGÁR

PUBLICISTA

(Temesvár, 1906. szeptember 7. – Kolozsvár, 1996. június 19.)

• „ÁTMENTENI MAGUNKAT EZER ESZTENDŐ KINCSEIVEL”

FŐCZE JÁNOS

Kessler Ferenc nagyszzebeni szász katonatiszt fia, Edgár Temesváron született 1906. szeptember 7-én. A család négy évvel később édesanyja szülővárosába, Pozsonyba költözött. Anyai ági családnevét, a Baloghot 1926-ban vette fel. Pozsonyban a magyar reálgimnáziumot végezte el, majd Prágában az ottani német egyetemen tanult filozófiát. Néprajztudósnak készült, de már korán kifejezte érdeklődését a közéleti kérdések iránt is. Első írása 1922-ben jelent meg a losonci *A Mi Lapunk* című ifjúsági folyóiratban, *A szűzgulyahajtás* címmel írt első tanulmányát 1927-ben közölte a budapesti *Ethnographia-Népelet*.

A regionális tradíciókkal és életképes intézményekkel rendelkező erdélyiekkel szemben a szlovenszkói fiatal magyar értelmiségiek azzal szembesültek, hogy a felvidéki kisebbségi társadalom működtetéséhez szükséges intézményi keretek nem épültek ki, és hogy a magyar gazdasági és kulturális élet nagyjából szervesen hiányos volt. Így az amúgy is heroikus, világmegváltó lelkületű serdülők vállalták magukra a feladatot, megrészegülve attól, hogy véleményükre odafigyelnek, és hogy nagy ideáloknak rendelkezhetnek alá életüket. A kezdetben még a prágai Szent György Kör főiskolai cserkészcsoporthoz tartozók 1928-ban alapították meg a nép életének szociológiai igényű feltérképezésére vállalkozó Sarlót. A mozgalom irányítását az ekkorra már határozottan baloldali, plebejus gondolkodású Balogh Edgár vette át, aki 1931-ben a marxizmusnak kötelezte el a mozgalmat. Fábry Zoltánnal közösen szerkesztette *Az Út* című baloldali prágai folyóiratot. Balogh huszonöt évesen költözött Romániába, miután 1935-ben kommunista tevékenysége miatt és rendezetlen állampolgárságára hivatkozva kiutasították Csehszlovákiából. Balogh ezt követően élete végéig a romániai magyarság szolgálatát vállalta.

Közéleti működése egyrészt publicisztikai – a *Brassói Lapokba* és a *Korunk* baloldali folyóiratba írt. Ugyanakkor Balogh a Magyar Dolgozók Országos Szövetségében (MADOSZ) is tevékenykedett, amelynek kulturális szekciójáért volt felelős. Az 1937-es Vásárhelyi Találkozó¹ egyik kezdeményezőjeként néppfrontos összefogást szorgalmazott a fasizmus ellen. 1939-ben jelentette meg a náci Né-

¹ A Vásárhelyi Találkozó, vagyis egy erdélyi magyar „ifjúsági parlament” ötletét Balogh Edgár és Tamási Áron vetette fel. A Marosvásárhelyen 1937. október 2–4. között megtartott Találkozó vitái során születő konszenzusos zárónyilatkozatban a kisebbségi lét irányelvének mások mellett a keresztény erkölcsöt, valamint a demokratikus nemzeti követelményt tették meg.

metország Duna-medencei terjeszkedése ellen írt történelempolitikai cikkeit összefoglaló könyvét *Íratlan történelem* címmel.

A második bécsi döntést követően vette feleségül a vargyasi Máthé Rebekát, és korábbi revízióellenes állásfoglalásai ellenére minden jel szerint az Észak-Erdéllyel megnagyobbodott Magyarországon képzelte el élete folytatását. Rövid ideig Kalotaszentkirályon tanítókodott, majd Pál Gábor behívott országgyűlési képviselő interpellációja nyomán eltávolították állásából. 1941-től Móricz Zsigmond megbízásából a *Kelet Népe* kolozsvári szerkesztője, továbbá a budapesti *Magyar Nemzet*, 1942-től a budapesti *Kis Ujság* munkatársa volt. Meghívták az 1943-as szárszói konferenciára,² azonban a találkozón személyesen nem vett részt, csupán levélben küldte el hozzászólását. Az 1943-ban Kolozsváron megjelenő *48-as Erdély* című könyv egyik szerzője. *Hármas kis tükör* című cikkgyűjteményét, valamint *A Szudétáktól a Fekete-tengerig* című kötetét 1945-ben jelentette meg.

A második világháborút követően a *Világosság* című kolozsvári lap főszerkesztője volt 1948-ig. A romániai magyarság összefogására alakuló, az átmenet időszakában a Román Kommunista Párttal szövetséges és a nemzeti jogegyenlőség alapjain működő, de az erdélyi magyarság Romániához való tartozását elismerő Magyar Népi Szövetség (MNSZ) alelnöke volt 1945-től 1946-ig, valamint a szervezet művelődési osztályának vezetője 1946-tól 1948-ig. 1948-tól a Bolyai Tudományegyetem tanára, majd 1949-től rektora volt. 1949 őszén a Magyar Népi Szövetség más vezetőivel együtt 1951-ig bebörtönözték, majd szabadulását követően rövidesen, 1952–1954 között újra rácsok mögé került. Végül 1956-ban rehabilitálták. Az 1959-ben egyesített Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén publicisztikát tanított. 1957 és 1971 között az újrainduló *Korunk*³ főszerkesztő-helyettese, 1981-től a *Romániai magyar irodalmi lexikon* főszerkesztője volt. A rendszerváltozást követően sikertelenül próbálkozott politikai szerepvállalással.

Visszaemlékezései több kötetben jelentek meg: *Szolgálatban. Emlékirat. 1935–1944* (Bukarest, 1978); *Hét próba. Egy nemzedék története. 1924–1934* (Budapest, 1981); *Férfimunka. Emlékirat. 1945–1955* (Budapest, 1986); *Számadásom. Emlékirat. 1956–1993* (Kolozsvár, 1999). Kolozsváron halt meg 1996. június 19-én, a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra.

² Az 1943. augusztus 23–29. között Balatonszárszón megtartott konferencia főszerkesztője Püski Sándor volt. Az esemény lehetőséget adott a népi mozgalom jelentősebb személyiségeinek (például Erdei Ferenc, Németh László) Magyarország helyzetével és jövőjével kapcsolatos véleményük kifejtésére.

³ Az 1950-ben a Román Kommunista Pártból kizárt, majd 1954-ben elhunyt Gaál Gábort post mortem 1956-ban rehabilitálták. Az ezt követően 1957-ben újjáindított *Korunk* a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirataként jelent meg Gáll Ernő, majd 1984 után Rác Győző irányításával a rendszerváltásig.

Balogh Edgártól három forrásrészletet közlünk. Ezek egyszerre mutatják azt, hogy mennyiben maradt állandó az idők folyamán az értékrendje, és hogy a különböző korszakok, tapasztalatok milyen változtatásokra, felülbírálásokra készítettek a politikai következetességére mindig is kényes közírót. Az első dokumentum 1945 végén született, amikor Balogh a romániai baloldali demokratikus erők összefogásában a két világháború között általa szüntelenül hangoztatott „népi program” megvalósításának lehetőségét látta meg. Ebben vélte megtalálni a magyarság jövőjének garanciáját. Abba a Magyar Népi Szövetségbe, amelynek megszervezését a közölt forrásban szorgalmazta, minden olyan romániai magyar szereplőnek helyet szánt, akik nem kompromittálódtak a korábbi időszakban. Szövegében Bukarest felé tekint, onnan várja az erdélyi magyarok helyzetének rendezését. Bár a második világháború utáni rendezés még nem történt meg a jelentés készítésekor, a realitásokat tudomásul vette – hiszen ekkorra Sztálin marsall már megerősítette a Groza-kormányt Észak-Erdély adminisztrációjának átvételében.⁴

A következő közölt forrásban Balogh a második világháború tapasztalatának ecsetelésével, illetve az azután elért eredmények felemlegetésével tesz próbát a világháborút követő rendezés során létrejövő román állam működésének transzilvanista alapon álló kritikájának hiteltelenségére. „Ami itt a múltban volt, ma nem kérdéses többé” – vélte ekkor.

A két első dokumentummal a legélesebb kontrasztban a harmadik áll. Ez a romániai forradalmat és a rendszerváltozást követő időszakban keletkezett. Egyfajta visszatekintést olvashatunk, ahol Balogh nemcsak Erdélyről beszél, hanem arról is, hogy mit jelentett neki, kívülállónak felfedezni a különleges erdélyi világot, és miként élte meg a saját erdélyiségét. Ugyan ekkor sem lát semmi kivétlenülót korábbi állásfoglalásaiban, mégis a korábbiaktól lényegesen különböző szempontok szerinti olvasatát adja a történeteknek. A rendszerváltás után már szabadon írhatott a börtönletről, a parancsuralomról, asszimilációról és az etnikai arányok megváltoztatásának következményeiről. Azonban nem tesz említést, vagy önfelmentő módon ír a rendszer kiépítésében játszott szerepéről, és az olyan epizódokról, mint a transzilvanizmus gondolatait követők ellen indított támadásai. Mindezen számvetés azonban egyetlen céllal történik: megállapítja az erdélyi specifikum fennmaradását, és kifejezi, hogy a Romániában élő magyarok meg szeretnék maradni magyarnak.

⁴ 1945. március 8–9-én, a kommunisták dominálta Groza-kormány kinevezését követően Petru Groza román kormányfő és Sztálin táviratot váltottak. A román adminisztráció birtokba vehette az addig szovjet katonai adminisztráció alá vont, a második bécsi döntéssel 1940-ben Magyarországnak juttatott Észak-Erdélyt. Sztálin az országrészbe bevonuló közigazgatásért cserébe „rendet és csendet” kért Erdélyben, valamint azt, hogy tartsák tiszteletben a nemzetiségek jogait.

BALOGH EDGÁR FŐBB MŰVEI

- Barnakönyv Hitler-Németországról és a lipcsei perről.* Előszó Fábry Zoltán. Szerk. Balogh Edgár. Schwarz. Pozsony, 1934.
- Hármas kis tükrök.* Felvidéki, erdélyi és magyarhoni tanulságok. Magyar Élet. Budapest, 1945.
- A Szudétáktól a Fekete-tengerig.* Tíz esztendő tíz cikke. Romániai Magyar Népi Szövetség. Kolozsvár, 1945.
- Az igazi 1848.* A századik évfordulóra. Athenaeum. Cluj/Kolozsvár, 1948. /Népművelési füzetek/.
- Egyenes beszéd.* Cikk, naplók, levelek. Irodalmi és Művészeti. Bukarest, 1957.
- Toll és emberség.* Irodalompolitikai jegyzetek. Irodalmi. Bukarest, 1965.
- Itt és most.* Tanulmány a régi Korunkról. Dacia. Kolozsvár/Napoca, 1976.
- Romániai magyar irodalmi lexikon.* Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. Főszerk. Balogh Edgár. Kriterion. Bukarest, 1981.
- „...hivatást számított ki magának történelmi helyzetéből?” Interjú Balogh Edgárral. Riporter M. Kiss Sándor. Művelődéskutató Intézet. Budapest, 1981.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Balogh Edgár szócikk a *Romániai magyar irodalmi lexikonban*. <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#BaloghEdg%C3%A1r> (lekérdezés: 2020. február 5.).
- Bajcsi Ildikó: *A cserkészettől a kommunizmusig. A sarlósok alternatívái a két világháború közötti Csehszlovákiában.* Doktori disszertáció. Eszterházy Károly Egyetem. Eger, 2018.
- Bárdi Nándor: A népszolgálat genezise, újrafelfedezése és megkérdőjelezése az erdélyi magyar elit vitáiban. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2014. 11–47.
- Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének 1934-es megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez.* Komp-Press Korunk. Kolozsvár, 2018. 107–147.

FORRÁSOK

1.

Balogh Edgár jelentése a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságához (részlet)
Kolozsvár, 1945. december 27.

[...] ⁵ Ebben a helyzetben, úgy érzem, elérkeztünk ahhoz az utolsó pillanathoz, amikor is [nem is] egyszer, hanem sokszor elvben leszögeztett népi programunkat meg kell valósítanunk. Politikai irányvonalunk nem változhatik: a román demokráciával szövetségben meg kell törnünk mind a román, mind a magyar reakciót,

⁵ Balogh Edgár jelentése első bekezdéseiben a Magyar Népi Szövetség elleni szociáldemokrata támadásról és ennek az értelmezése szerinti nemzetközi kontextusáról ír.

s a román és magyar imperialista törekvések helyett a közös dunai szövetekezést és építő munkát kell Erdélyben biztosítanunk. A mód azonban, amellyel tervünket végrehajtjuk, nem lehet szektáriánus, nem lehet ultraradikális, és nem lehet bürokratikus. Igen, ez a három súlyos hiba akadályozza mozgalmunk szabad fejlődését, s amíg ezeket ki nem küszöböljük, saját sorainkban adunk támogatást minden ellenünk irányuló támadásnak. [...]⁶

A két véglet: a szekta-baloldali és a búsmagyar-jobboldali, kiegészíti egymást az MNSz belső megbénításában és felőrlésében.

Változtatást kívánok. Úgy érzem, nemcsak magamat fejezem ki, hanem mindnyájunk, még a bíráltak jobbik eszére is támaszkodhatom.

Javaslataim nem újak, de annál sürgősebbek.

Kívánom: 1. Közös tanácskozás szervezését, ahol az MNSz elnöksége az egyházak, intézmények, a közigazgatás magyar tényezői (magyar főispánok, alispánok, polgármesterek), magyar tudományos, irodalmi, művészeti szervek, pártok magyar tagságának képviselője, kisipari, nagyipari, bankár, kereskedelmi, szakszervezeti exponensek stb. előtt kifejti az MNSz mint egyetemes nemzetiségi közület politikai, gazdasági és kulturális programját, azt szabadon megvitatja, s a tanácskozásoknak esetleg ismétlődő, állandóbb jelleget ad.

2. Az egyházak komolyabb bevonása az MNSz munkájába.

3. Tudatosabb, szélesebb kigazda-politika, gazdanapok, gazdatanfolyamok, gazdakörök megszervezése az MNSz keretében.

4. Kisipari értekezletek a kisiparosság bevonására a nemzetiségi politikába.

5. Gazdasági bizottságunk újjászervezése alkalmas emberekkel, a bizottság programjának végrehajtóbizottsági megvitatása.

6. Bankjaink szanálása, bevonása, hitelkeretek teremtése, magyar bankpolitika, szövetekezeteink és közbirtokosságaink segítségével. Részesedés a CASBI-javaldalmakból,⁷ kulturális és tudományos alapok javára.

7. Az értelmiség megnyerése, tudományos, irodalmi és művészeti folyóirat indítása, a magyar, erdélyi, dunavölgyi és világproblémák kifejtésével s a román–magyar demokratikus együttműködés ápolásával.

8. Az alkalmatlan elemek leváltása a belső demokrácia megerősítésével. Mozgékonyabb személyi politika a „mindenkit a maga helyére” jelszava alapján. Ide tartozik magának a központi végrehajtóbizottságnak a kiegészítése egyházi, kigazda és szegényparaszt elemek bevonásával, szigorúan irányvonalunk megőrzése alapján.

9. Bukaresti irodánkon túl bukaresti kapcsolataink, képviselőtünk megerősítése, magyar államtitkár kijelölése a nemzetiségügyi minisztérium élére.

⁶ A szerző a kihagyott részben az MNSZ politikájának hiányosságait veszi sorra.

⁷ A Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamicet (CASBI) (magyarul Ellenséges Javakat Felügyelő és Ellenőrző Pénztár) 1945 elején hozták létre a román kiugrás utáni ellenséges országok javainak kezelésére. A CASBI működése a romániai magyarságot is súlyosan érintette.

10. Sajtókampány a belső reformok érdekében, a jobb- és baloldali elhajlások elleni küzdelem nyilvános véghezvitele, sajtónk erősebb országos irányítása segítségével.

Javaslataim gyakorlati természetűek, miután – mint már mondtam – nem elméleti veszélyt, nem irányvonalunkban való tévelygést látok mozgalmunkban, hanem a helyes elmélet, a helyes irányvonal gyakorlati végrehajtásának tudatos vagy tudatalatti elszabotását a gyakorlati munka terén.

Kérem javaslataim megvitatását.

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügyminisztérium, Bányai László iratai. Jelzet: HU-MNL-OL-XIX-J-1-1-2/a. 3 lap, gépelt, másolat.

2.

*Balogh Edgár: Erdélyi válasz Bécsbe
Kolozsvár, 1957.*

Nem először állunk ki a valóságos Erdélyért egy költött, hamis Erdély-képlettel szemben.

A régi *Korunk* támpontja volt mindazoknak, akik a honi táj és népsors adottságainak tudatosításával tárgyi ismeretanyagunkat szaporították, s szükségképpen visszautasították a tapasztalatainkkal ellentétes, torzító tükrözéseket. Erdély fejlődésének társadalmi törvényszerűségeit kutattuk, s elemző bírálatunk élével hasogattuk az erdélyiség mítoszát: a ködbevesző transzilvánizmust. Egész Románia munkásosztályának forradalmi magatartásától, a román nép dolgozó egyetemével való szövetkezésünktől vártunk szabadulást a ránk, erdélyi magyar dolgozókra kétszeresen nehezedő királyi rendszer nyomása alól, s a transzilvánista *Erdélyi Helikon* szűk lokálpatriotizmusa és semmire sem kötelező széplelkűsége akadálynak tetszett szemünkben. A harc irodalmi téren zajlott, a romániai magyar kisebbség szellemi életében. Fiatalok kerültek szembe öregekkel, realisták a romantikusokkal, s végül osztálykülönbségek tisztázódtak, a munkásság és parasztság írói itt, a feudális elemekkel ötvöződött polgárság kifejezői amott.

De hol is vagyunk már mindezekről!

Még elvégezhetjük magának a transzilvánizmusnak mint szellemi jelenségnek tudományos elemzését, s megállapíthattuk, hogy benne voltaképpen a tanácstalan kisebbségi magyar polgári értelmiség vetíti vissza a múltba vágyképeit, polgári értelmiség, amely azonban sajátos erdélyi helyzetében kívülrekedett a Horthy-rendszer ellenforradalmán s háttérbe szorult szerencsésebb román kollégáival szemben. Még kimondhattuk, hogy a múltba dobott csóva áramában kiértékelhető humánus is rejlik. Kisebbségi humánus, megrekedt és félreszorított társadalmi rétegek görcsös ragaszkodása honukhoz s áhítozása egyenlőség, néptestvériség után... Jött a bécsi döntés, Erdélyt kettévágták, s a ránk szakadt köl-

csönös sovíniszta uszításban, a fasizmus mindent elborító árnyai között nemcsak a *Korunkat* hallgattatták el, de tárgyát s értelmét vesztette a transzilvánisták gyermeteg humánnumkeresése is.

Azóta?

A fasizmus bukása válaszút elé állított mindnyájunkat: vagy visszatér a régi, kisebbségelnymó világ, s újra kezdhetjük a régi életet idült konfliktusaival egyetemben, vagy új világ lesz, ahol alkalmunk van megvalósítani a nemzeti egyenlőséget, népeink alkotó testvériségét. Nos, a román nép demokratikus erőivel egyesülve az erdélyi magyar dolgozók is intézői lettek saját sorsuknak, s meg kell mondanunk, hogy az új, népi demokrata szellemi élet létrehozásában részt vett oldalunkon nem egy álmaiból ocsúdó régi transzilvánista író és művész is.

Hiszen miről is volt szó?

A munkásosztály példaadó nemzetközisége alapján úgy alakítani újjá Erdély társadalmát a történelmileg adott államkeretben és politikai helyzetben, hogy fejlődéséből végleg kiküszöbölődjének az együttélő román többség s a magyar, német és más nemzeti kisebbségek tőkés-földesúri eredetű, hagyományos súrlódásai. Ez a cél nyilvánvalóan következett a kommunista *Korunk*-tábor pártszerű marxi-lenini felfogásából a nemzeti kérdésben, de elfogadható volt nem egy régi transzilvánista számára is, amennyiben a jelen harci feladatává konkretizálta számára a népek egymásrautaltságának eladdig a múltban keresett álmát. Így eshetett meg, hogy az 1944-es felszabadulás után Gaál Gábor új lapjában, az *Utunkban* tűnt fel újra Kós Károly, a transzilvánizmus művész-mestere, hogy mozgalmának haladó örökségét, a népi együttélés humánnumát tartóvasként illessze a Román Népköztársaság épülő falába. A dolgainkat „erdélyi szemmel” néző Kacsó Sándor s a transzilvánizmust realista népiséggel megtoldó Szentimrei Jenő⁸ az egyéni fejlődés logikus útján vált 1944 után a demokratikus Románia mozgásbajótt magyar tömegeinek öntudatos szószólójává. Nem véletlen, hogy még az *Erdélyi Helikon* egykori főszerkesztőjének, Bánffy Miklósnak is színre kerülhetett nálunk egy békebarát darabja a háború után, s Berde Máriát, Erdély történetének regényes idealizálóját a *Dolgozó Nő* szerkesztésére kérték fel. Az épülő szocialista társadalom lendülete magával ragadta mindazokat, akikben bármily változatban élt a vágyódás nagyobb, tisztább, egyetemesebb emberség után. Kemény Jánosnak, a transzilvánista írók volt marosvécsi vendéglátó gazdájának becsületes írásai ma ugyanannál az állami kiadónál jelennek meg, ahol a munkásság régi író-harcosának, a régi *Korunktól* a mai államdíjig ért Nagy Istvánnak,⁹ vagy a már az *Utunkban* elindult zsellér-ivadék Sütő Andrásnak a munkái.

⁸ Szentimrei Jenő (1891–1959) költő, író, drámaíró, kritikus, színháztörténész, színházigazgató.

⁹ Nagy István magyar munkáscsalád gyermekeként látta meg a napvilágot 1904. február 22-én Kolozsváron. Az asztalosnak tanuló Nagy a harmincas évekre, már kommunistaként vált a romániai magyar irodalom egyik kiemelkedő egyéniségévé. 1943-ban részt vett a szárszói találkozón, ahol az Erdei képviselte baloldali népiek táborát erősítette. A második világháború után a

S ebben az új, ma megjelenő romániai magyar irodalomban nem fantom többé a népek békéje, nem történelmi paszomány, hanem élő, nyers, harsogó valóság, a Román Népköztársaság bármely nemzetiségű fizikai és szellemi alkotóinak közös valósága. A transzilvánizmus vitája elült, de él Erdély, felemelkedik százados elmaradottságából, iparosodik, virágzásnak indul. Ami itt a múltban kérdéses volt, ma nem kérdéses többé. [...] ¹⁰

Megjelent: Balogh Edgár: „Erdélyi válasz Bécsbe”. *Korunk*, 1957/4. 371–377.

3.

Erdélyt szeretni
Kolozsvár, 1991.

Az én Erdély-élményem forrása nem Erdélyben fakadt, hanem a régi ország ellenkező sarkában, a Kárpát-koszorú nyugati tövénél, az egykori koronázóvárosban. Magyar édesanyám volt pozsonyi, de szász apám magával hozta ide német és szász könyveit, s ha rá emlékezem, újra meg újra szenvedélyesen felbuzog bennem mindaz, amit tőle gyermekkoromban egy szinte mesebeli szépségű Erdély-hazáról hallhattam. Gimnazista koromban egyszer ki is kért az iskola igazgatójától, s magával vitt Nagyszebenbe, a havasok alá. Még láthattam az azóta lebontott Kessler-házat, az evangélikus templomban beülhettem a család padjába rögtön a második sorban, s meglátogathattam a hammersdorfi rokonokat, gyalog bejárhattam a Királyföldet Heltau–Nagydisznód városától egészen a Vöröstoronyi-szorossal szembenező Talmács váráig. Ezt a csodálatos történelmi képet gazdagította ugyancsak már Pozsonyban Benedek Elek mesekincse, s amikor később Kisbaconba is elértem, mintha hazaérkeztem volna a Székelyföldre is.

Személyi benyomásokból, ifjúkorom érzékenységből táplálkozott eleve az az Erdély-tudat, melyből később, kalandos életem során végleg apám hazájába érve, közvetlen honszeretet forrott ki, házasságommal székely gyökerekben is megkapaszkodva. Így alakult írói, népművelői, tanári és nemzetiségpolitikai életformám, férfikorom társadalmi érdeklődése és néptestvéri tájékozódása. A bennem élő Erdély-kép hovatovább szükségképpen befogadta a román néppel való együttélés valóságát is, hogy mélyülő Erdély-tudatom népek egymásrautaltságának átélésévé bővülve teljes emberi hitvallássá váljék.

Román Munkáspárt képviselője lett a nemzetgyűlésben. 1948 és 1952 között a Bolyai Tudományegyetem tanára és rektora volt. 1952-ben meghurcolták, 1954-ben viszont rehabilitálták. Kolozsváron halt meg 1977. április 24-én.

¹⁰ Balogh Edgár cikke maradék részében Dominits László bánsági származású bécsi emigráns, egykori romániai magyar párti politikus felvetéseivel vitatkozik, aki cikkében Erdély történelmi különállását felidézve a tartomány függetlenségét szorgalmazta – és az akkori állapotokkal a transzilvánizmus eszmeiségét állította szembe.

Aki Erdélyben élte át az első világháborút követő államfordulatot, nyilvánvalóan a kiszakítás és kisebbségivé válás tragédiáját érezte, én azonban már Pozsonyban túlestem a megrázó Trianon-traumán, s Erdélybe érve a testvérkeresés és néptalálkozás áramkörébe léptem. Az Egyetemi Könyvtárba húzódva, Kolozsvárt felfedeztem magamnak mindazt, ami Kós Károlyt a realista népi magatartásból egy transzszilván vallani és vállalni sorsparancsáig vezette el. Ez pontosan megfelelt mindannak, ami a szász himnusz strófáiból apám hangján még bennem zúgott, az 1848-as brassói Max Moltke¹¹ forradalmi hevével hirdette a kis Erdély-haza népeinek kölcsönös megértését úgy, ahogy azt honvédjei élén Bem apó¹² is megkiáltotta... Hogy a szász szózat inkább csak nemes vágy volt, mint maradandó köznapi valóság, hogy ezt az ábrándot egyaránt meghazudtolta az osztrák abszolutizmus, majd mind a magyar, mind a román egyeduralmi törekvés, sőt végül magát a Moltke-dalt a nagynémet Drang nach Osten tiltotta be, mindez mit sem von le abból, amit a fiatal magyar értelmiség 1937-es Vásárhelyi Találkozóján Tamási Áron himnikus erdélyi hitvallása is megszólaltatott, s Kacsó Sándor foglalt a „kisebbségi humánus” jelszámba.

A dolgok logikájában rejtőző testvérlehetőség újra teremődött a bécsi megsztás után Északon és Délen is legjobbjaink fellépésében, gondoljunk csak Reményik Sándor *Korszerűtlen verseire*. S amikor a német hódítás megbukott, Kós Károly segítségével indítottuk meg Erdély szívében a *Világosság* napilapot, hogy az ő eredendő *Kiáltó szava*¹³ nyomán újra az egyenlőséget és testvériséget keressük. Hamar megint ránk zúdult a megpróbáltatás, válaszul a faszizmus háborús bűneire vérbosszú fűtötte különítményesek folytatták ártatlanok meggyilkolását és elhurcolását, s csak a Szövetséges Hatalmak védelme alatt juthattunk egy időre nyugalomhoz. Erdély történetében ekkor villant fel először az egyetértő közös munka építő lehetősége, a népi demokrácia kísérletéből azonban most a szász-sváb kisebbség szorult ki, s a próba már csak ezért is csonka maradt. Mintha már-már sikerült volna a sérelmek ellen hadakozva legalább a magyar–román együttélés dolgait elrendezni, de az erőtérben nagyobb volt a visszaütés, mint az eredmény, s végül Erdély álmodóiként Jilava kazamatáiban találtuk magunkat,¹⁴ megalázva és koncepciók pereiben elítélve.

¹¹ Moltke, Maximilian Leopold (1819–1894) újságíró, honvéd, az erdélyi szász himnusz szövegének írója.

¹² Bem, Józef Zachariasz (1794–1850) lengyel származású magyar honvéd altábornagy.

¹³ Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni István: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* Lapkiadó. Kolozsvár, 1921. A szimbolikus jelentőségű röpirat a Trianon után Romániához kerülő magyarság Romániába való politikai integrációja és önszervezése mellett tesz hitet.

¹⁴ Balogh Edgárt 1949 őszén a Magyar Népi Szövetség más vezetőivel együtt 1951-ig bebörtönözték, majd szabadulását követően rövidesen, 1952–1954 között újra rácsok mögé került. Börtönbüntetését a Bukarest mellett található Jilaván (magyarul: Zsiláva) töltötte.

A változatok hullámjátékában később is sor került még egy-egy ideig-óraig tartó siker elérésére, de a fel-feltünetező kapcsolatokat szerre felszámolta a parancsuralmi szigorodás. Egy eltorzított szocializmus mezében előtört és kizárólagossá vált dákoromán nacionalizmus¹⁵ végül is törölte sajtóból, emlékezetből, közéletéből mindazt a nemes vonást, amiben Kós Károly, Tamási Áron vagy Kacsó Sándor örökségeként Erdélyt az egész Románia, a Kárpát-medence és Duna-völgye, messzebről egész Kelet-Európa felemelkedése zálogának láttuk mindnyájan, akik terveinket a románsággal s a többi nemzetiséggel együtt képeltük megvalósíthatónak. A gáncs, a támadás, a visszaszorítás egyként érte nemcsak az *Erdélyi Helikon* vagy a Vásárhelyi Találkozó eszmei követőit, velük együtt a magyar egyházakat, hanem mindazokat is, akik Gaál Gábor vagy Kurkó Gyárfás baloldaláról egészítették ki a humanizmus tábort.

Nem mondom, bírálhattuk mi a fiatal realista írók körében eleget a transzszilvanisták hajladoxását egy nosztalgikus múltba nézés felé, de hiszen a lényeg éppen a korszerű nemzetiségi önösszeszedés és az egyenlőségen alapuló együttélés egysége volt, s maga Kós Károly járt elől mind gazdasági és építészeti, mind grafikai és irodalmi alkotásaival a mában való időszzerű elhelyezkedés, a maradandóság vívásában. S számomra is, aki Pozsonyból egy szlovák–magyar–német élő nemzetköziség elkötelezettségével érkeztem, a transzszilvanizmusnak ez az egyetemes emberire nyitott volta vált vonzóvá.

Már 1939-ben, első könyvem, az *Íratlan Történelem* egy példányát úgy dedikáltam valakinek, hogy „Erdélyt szeretni kelet-európai hivatás”. El is távolították egy székelyudvarhelyi kiállításról annak idején az így beajánlott kötetet... Nos, ahogyan az elmaradt Kelet-Európa emancipációja a parancsuralmi rendszerekben csődöt mondott, úgy időleges vereséget szenvedett a transzszilván önmegtartás és román–magyar összefogás koncepciója is. Ebből a szempontból nem javult a helyzet az 1989. decemberi népfelkelés ellenére sem. Betelepítések és asszimilációs törekvések kikezdték és megváltoztatták az erdélyi demográfiát, s a német tömegek kivándorlása, melyet magyar menekülők ezrei is követtek, aláásta nemcsak a békítések és egyeztetések hitelét, hanem alapállományában támadták meg egy hagyományos együttélés esélyeit.

Erdély azonban van. Függetlenül érzelmeinktől és gondolatainktól is létezik. S a székelység enklávé a román etnikum közepén, s a kétmillió magyar többsége kisebb-nagyobb szórványban él. Mi következik ebből? Elvándorlás, beolvadás, leromlás nélkül itt akarunk maradni, átmenteni magunkat ezer esztendő kincseivel ebben a történelmileg kialakult együttélésben, állva minden vihart.

Napjainkban új színekkel ragyog fel egy európai összefogás képe, benne szövethető szuverenitásokkal és törvényes kisebbségvédelemmel Kelettől Nyugatig. Az Erdély-gondolat mint a helyes és békés együttélés eszméje mintha egy szé-

¹⁵ Balogh Edgár itt a Ceaușescu-rezsim nacionalista fordulatára utal, amely során többek között a dákoromán kontinuitásméletre alapozva a román nemzeti kizárólagosságot hirdették.

lesebb, kontinentális keretben ígérkeznék újra. Volt úgy Európa múltjában, hogy a kis Erdély vallási türelme megelőzte az ökumenikus harmóniát, s ha szembenézünk a tényekkel, a kétmilliónyi magyarság Erdélyben minden visszaszorítás ellenére az együttélés etikájáért küzdve, ennek az ígérkező új Európának hasznos támpontjává válhatik a mai bizonytalanságban. Duna-völgyi konszolidációra törekedve a készülő európai összeállásban transzszilván erkölcsi örökségünknek még szerepe lehet, ha fel nem adjuk a közös szülőföld történelmi parancsait.

Megjelent: Balogh Edgár: „Erdélyt szeretni”. *Korunk*, 1991/10. 1207–1209.

DEMETER JÁNOS
JOGÁSZ, JOGI SZAKÍRÓ, POLITIKUS

(Kerlés, 1908. július 6. – Budapest, 1988. július 6.)

• „EGY FOLYÓIRATBAN [VAGY] EGY REGÉNYBEN
IDÉZNI PÉLDÁUL EZT AZZAL A SZÖVEGGEL,
HOGY SZÉP VÁROS CLUJ-NAPOCA, PARADOX”

FŐCZE JÁNOS

Demeter János 1908. július 6-án született a mai Beszterce-Naszód megyei Kerlésen. Sokgyermekes községi jegyző fiaként nehéz anyagi körülmények között végzte Kolozsváron a jogot, ahová 1927-ben iratkozott be. 1932-ben szerezte meg a jogi doktori címet. Kezdetben az Országos Magyar Párt egyik konzervatív politikusa, Sulyok István környezetében dolgozott. Demeter testvérével, a bukaresti közigazgatási főiskolán tanuló Demeter Bélával együtt kerülhetett kapcsolatba a román falukutató szociológiával. A Dimitrie Gusti¹ vezette szociológusok munkája a harmincas évek elejére meglehetősen népszerűsége tett szert a magyarországi népi mozgalom irányába tájékozódó erdélyi magyar értelmiségiek körében is. Demeter már ahhoz a generációhoz tartozott, amely Nagy-Romániában szocializálódott, és így jobban ismerte az állam nyelvét, mint szülei. Ezen nemzedék számos tagja Demeterhez hasonlóan elégedetlen volt az Országos Magyar Pártban tevékenykedő idősebb és régi vágású politikusok teljesítményével.

Demeter az *Erdélyi Fiatalok* alapító tagja, 1931-től a kolozsvári *Ellenzék* munkatársa volt, ahonnan azonban baloldali beállítottsága és tevékenysége miatt kizrúgták. Ezt követően Kohn Hillel² kolozsvári kommunista ügyvéd segítségével és javaslatára megjelentette a Kommunisták Romániai Pártja támogatásával kiadott *Falvak Népe* című radikális hangvételű parasztlapot. A lapalapítás miatt az ideológiamentességet hirdető *Erdélyi Fiatalok* kizárta soraiból. Mások mellett De-

¹ Gusti, Dimitrie (1880–1955) román szociológus, a román falukutató mozgalom elindítója. A Román Akadémia tagja volt 1919-től haláláig, 1944 és 1946 között elnöke is. Oktatási miniszter volt 1932 és 1933 között, és a iași-i, valamint a bukaresti egyetem tanára.

² Kohn Hillel 1891. június 26-án született Kolozsváron, zsidó-kispolgári családban. 1912-ben doktorált jogból. 1918-ban ott találjuk az Erdély-szerte szerveződő nemzeti mozgalmak aktivistái között. Kohn a harmincas évek elejétől eltávolodott a cionista mozgalomtól, és a kommunista mozgalom tagjainak sorába lépett. 1936-tól a Kommunisták Romániai Pártja erdélyi és bánáti tartományi titkárságának tagja volt. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben maradó kommunisták egyik vezetőjeként került az 1941-es észak-erdélyi kommunista per vádlottjai közé. Életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélték 1942-ben. 1944 végén előbb a buchenwaldi, majd a dachau koncentrációs táborba szállították. 1945. április 11-én szabadították fel az amerikai katonák, s az év májusában ért haza Erdélybe. Kiszabadulása után a Romániai Demokratikus Zsidó Népközösség elnöke és az *Egység* című zsidó hetilap munkatársa, 1946-tól a politikai gazdaságtan tanára volt a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karán. Az ötvenes és a hatvanas években gazdasági monográfiák szerkesztésében vett részt. 1972. február 15-én halt meg Bukarestben.

meter vezetésével alakult meg 1933-ban az Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE) nevű politikai szervezet, amely rövid idő alatt az *Ellenzéken* belüli kommunista csoportosulás irányítása alá került. A *Falvak Néjét* 1933-ban a román hatóságok betiltották, ezt követően a kolozsvári magyar kommunista diákok a *Népakarat*³ című újság köré csoportosultak. Demetert ebben az időszakban több alkalommal is sajtóperbe fogták. A fiatal ügyvéd a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ)⁴ 1934-es alapításában és kezdeti működésében is szerepet játszott.

A harmincas évek második felében Demeter a politizálás helyett inkább ügyvédi munkájára koncentrált, Kolozsváron működtetett ügyvédi irodát. A második bécsi döntést követően a napi politizálásból kimaradó Demeter közéleti szerepvállalásából kiemelendő, hogy az észak-erdélyi kommunista perben a vádlottak védőjeként lépett fel. 1943-ban a Kisgazdapárttal keresett kapcsolatot.

A második világháború után a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) egyik vezetőjeként vállalt politikai szerepet, a Kolozsvárra bevonuló szovjetek a város alpolgármesterének nevezték ki. 1946-ban a Magyar Népi Szövetség képviselőjeként került be a román nemzetgyűlésbe. 1945-től a Bolyai Tudományegyetem tanára volt a jogi karon.

1952-ben hazaárulás vádjával a Magyar Népi Szövetség más vezetőihez hasonlóan letartóztatták, majd elítélték, és csak 1955 végén helyezték szabadlábra. 1956-ban rehabilitálták, és visszatérhetett a tudományos pályára. Az 1959-ben egyesített Bolyai és Babeş egyetemekből létrehozott intézmény jogi karának professzora, majd dékánja, rektorhelyettese lett. Közéleti szerepet is vállalt, parla-

³ A *Népakarat* az Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE) lapja volt.

⁴ A Magyar Dolgozók Országos Szövetségét (MADOSZ) 1934. augusztus 19-én Marosvásárhelyen alapították kommunista érzelmű diákok. A kezdetben nemzeti-forradalmi szervezetként működő MADOSZ első titkára Mayer László jogászhallgató, első elnöke a korábban a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjában tevékenykedő Blázi István kályhás lettek. A szervezet egyszerre vallotta magát a Horthy-korszak ellenforradalmi rendszere, a román hatóságok és az Országos Magyar Párt ellenfelének. A MADOSZ létezésének második időszakában a Komintern népfrontos politikáját követte. A MADOSZ vezetését Mayer unokatestvére, Bányai (Baumgarten) László vállalta 1935 elején. A szervezet elnöki székében Blázi Sándor kolozsvári szabó váltotta. 1935 májusában a hatóságok elfogadták az OMPE nevének MADOSZ-ra való változtatását, ám saját választási jelet – egy hexagont, vagyis hatszöget – csak 1936. január 8-án kapott a szervezet. 1936-ban dolgozták ki a párt programját: ez szociális és nemzeti kisebbségi jogokra vonatkozó követeléseket egyaránt tartalmazott. A szervezet munkájához ekkor csatlakozott aktívabban a korábban a felvidéki Sarlóban meghatározó szerepet játszó Balogh Edgár és Méliusz József, valamint Tamás Gáspár. 1937-ben került a párt élére elnökként Kurkó Gyárfás. Az 1937. október 2–4. közötti Vásárhelyi Találkozón Balogh, Vincze, Méliusz, Kurkó és Bányai is részt vett a MADOSZ tagjai közül. A MADOSZ működése alatti első és legjelentősebb kongresszusát 1937. november 14-én Brassóban tartották. December 20–22-én az országban parlamenti választásokat tartottak, ahol a Nemzeti Parasztpárttal és a Réti-féle Kisgazdapárttal szövetségben indultak, ám jelöltjeik egyetlen mandátumot sem tudtak szerezni. A II. Károly által 1938. február 8-án bevezetett királyi diktatúra idején a MADOSZ tevékenységét is betiltották.

menti képviselőnek választották, 1969–1976 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának⁵ Kolozs megyei elnöke volt. Tudományos területen a nemzetiségi jogokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. 1988-ban halt meg Budapesten, sírhelye a Farkasréti temetőben található.

Visszaemlékezése *Századunk sodrában* címmel 1975-ben jelent meg.

Demeter Jánostól négy írást közlünk. Az első háromban nem annyira a második világháború utáni kisebbségi jogvédőt, hanem a harmincas évek fiatal baloldali publicistáját szólaltatjuk meg. Az első szöveg a népi mozgalom és a román falukutató szociológusok hatása alatt álló, az erdélyi magyarság társadalmának vizsgálatát ezekkel összhangba hozni akaró fiatal értelmiségi írása. Demeter a közölt szövegben annak a meggyőződésének ad hangot, hogy az erdélyi magyarság jövője a földművesek, iparosok, munkások és értelmiségiek együttműködésétől, és az utóbbiaknak az előbbi társadalmi csoportok „felemelésére” irányuló erőfeszítéseitől függ. Írásában Demeter nem titkoltan saját értelmiségi generációjának szánta ezt a szerepet.

A második szöveg Demeter szélsőbaloldali fordulatát követően született. A *Falvak Népe* radikális parasztlap főszerkesztőjeként Demeter a szegények érdekeinek képviseletét tűzte zászlajára, és ennek megfelelően vette sorra közölt publicisztikájában az 1932-es év főként szegényeket sújtó problémáit. A „felelőseket” a teljes politikai berendezkedésben találta meg: szerinte ugyanis nemcsak a kormány tehet ezekről, hanem az Országos Magyar Párt is.

A harmadik közölt forrás már a harmincas évek végén született. Demeter, miközben az erdélyi magyar ifjúság egységéért emelte fel a szavát, az 1937-es Vásárhelyi Találkozót,⁶ „az erdélyi magyar ifjúság parlamentjét” idézte fel mint az együttműködés jó példáját. Az akkori állapotokhoz való visszatérést jelölte meg célként, és „a haladó szellemű ifjúság” Romániai Magyar Népközösségből való „kizárását” kifogásolta. Korábbi meggyőződését a királyi diktatúra igényeihez igazítva a munkás- és parasztifjúság szervezkedését, majd a Romániai Magyar Népközösséghez való csatlakozását szorgalmazta.

A negyedik szöveget a kisebbségi jogvédő szerepét vállaló Demeter írta. A magyar nyelvű megnevezéseknek a sajtóban és irodalomban történő használatát tiltó rendelkezések miatt Demeter – akinek szövegéből enyhe ironiát sem nehéz kiolvasnunk – sorra veszi a különböző korszakokban alkalmazott, a kisebbségi nyelvhasználattal kapcsolatos jogszabályokat és gyakorlatokat. Miközben a második világháború utáni román rendszer kezdeti kisebbségi nyelv-

⁵ A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát a Román Kommunista Párt 1968. november 15-én hozta létre. Annak ellenére, hogy a romániai magyar kisebbség „képviseleti jellegű” szervezeteként jött létre, a gyakorlatban a RKP politikáját követte.

⁶ Balogh Edgár és Tamási Áron kezdeményezésére szervezték meg 1937. október 2–4. között Marosvásárhelyen az erdélyi magyar ifjúság találkozójának nevezett eseményt. A Találkozó megszervezése révén a különböző világnézetet valló ifjúsági csoportosulások együtt gondolkodásának és akcióegységének fórumát igyekeztek létrehozni.

használattal kapcsolatos megengedő álláspontjára hivatkozik, mind a két világháború közötti, mind az azt megelőző negatív és pozitív példákat sorolva igyekszik a tiltás abszurditását bizonyítani.

DEMETER JÁNOS FŐBB MŰVEI

A nemzetiségi kérdés a Dunavölgyében és a Szovjetunióban. Minerva Rt. Kolozsvár, 1945.

A nemzetiségi nyelv a közigazgatásban. Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 1946.

A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. Társ szerző Joó Rudolf. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1986.

AJÁNLOTT IRODALOM

Demeter János szócikk a *Romániai magyar irodalmi lexikonban*. <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/d.htm#DemeterJ%C3%A1nos> (lekérdezés: 2020. február 5.).

Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének 1934-es megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press Korunk. Kolozsvár, 2018. 107–147.

FORRÁSOK

1.

Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel
(részlet)

Kolozsvár, 1930.

[...] ⁷ A körülöttünk élő népek szociális mozgalmainak világrámlatában mi sem maradhatunk sem világnézetekkel, sem kifáradással vagy balsorssal igazolt közönyösségünkben. Mert az erdélyi magyarság körében nem azért szomjúzzák mind fokozottabban a szociális gondolatot, hogy ebbe a világrámlatba belekapcsolódjunk, nem a nyugati népek üres majmolásának élvezete csüng felénk, hanem a szociális gondolat önmagával való magyarázatán kívül (e nagy világtörténelmi folyamattal összefüggő) nemzeti érdekek is indítanak a szociális gondolat új igényei szerint való belső megmozdulásra. Nálunk az erdélyi magyarság létérdeke követeli, és mind hangosabban, a nép széles rétegeinek szervezését, nevelését.

Mindig ez a társadalmi rétegünk volt az, amely a szociális gondolat áldásait, a kultúra új vívmányait és azoknak jótéteményeit leginkább nélkülözte. Amely eddig jelentősége, értéke és termelő munkája által szerzett érdemei, a nemzeti

⁷ Demeter cikke elején a szociális gondolat fontosságának világszintű felismeréséről ír.

közösség érdekében hozott áldozatai ellenére a legnagyobb szegénységben, a legnagyobb kultúrátlanságban szenvedett. De az elhanyagolt erdélyi magyar falu és iparos, munkás társadalmunk[ban] jelentőségükben folyton növekednek; rövid pár évtizeden belül bátyái lesznek a magyarság minden faji sajátságának és értékének, ahova mesterségesen és sikeresen romanizálódó városainkból fokozatosan visszavonulunk s ahonnan a jövőre nézve minden erőnket meríthetjük. Az erdélyi magyarságnak túlnyomó százaléka földműves, iparos és munkás elem, intellektuel osztálya rohamos arányokban hull el s a rohanó évek csakhamar oda-juttatnak, hogy ez a nép fogja majdnem kizárólag nemzeti társadalmunkat alkotni, ennek kultúrájától fog függeni kultúránk és intézményeink fennmaradása, jólététől pedig életszínvonalunk. Tehát a nemzeti érdekek szempontjából is a magyar nép életviszonyaira kell minden gondoskodó vezetésnek tekintetét irányítania; szervezésével, nevelésével belekapcsolni sorsát az erdélyi magyarság nemzeti közösségébe.

E kérdésnek van egy hasonló természetű más megvilágítása is.

A hatalmas erővel ránkzúduló fojtogató politika mind lesújtóbbnak mutató gazdasági, kulturális és egészségügyi kihatásai ellen csak gazdasági forrásaink legmodernebb kitermelésével, kulturális erőink legnagyobb értékéig való felfokozásával, népszerűsítésével, az egészségügyi ismeretek széleskörű terjesztésével védekezhetünk. Ezek a gazdasági erők, kultúrforrások mind e hatalmas emberanyag rejtett tulajdonát képezik, csak tőle várhatunk lélekből gyökerező új erőket, friss, bátor nekilendüléseket. A külső támadásokkal szemben egyetlen pajzsa van az erdélyi magyarságnak s ez a belső erők mennyiségének és minőségének fokozása, ami népünknek e küzdelemben való felvonultatása nélkül hiú ábránd marad.

Történt-e nálunk ilyen irányban lépés? Határozottan állíthatjuk, hogy e világáramlat szele Erdélynek a haladás iránt fogékony szellemét is megérintette, mindeddig azonban nem tudott jelentőségének arányában kibontakozni. Bár egy-két szórványos esettől eltekintve mindenki hangsúlyozza az erdélyi magyar falu és iparos és munkásosztályunk jelentőségét a magyar faj erdélyi útjában, azonban a politikai célszerűség belátásának ezen felül még világnézetből táplálkozó mély érzésre, veleérzésre van szüksége. Tagadhatatlan, hogy az erdélyi magyarság vezető köreiben a népnek a szociális gondolat jegyében induló megszervezése és nevelése iránt meg van ez a belátás, de az is bizonyos, hogy ez az új evangélium csak közéletünk érzésvilágának, gondolkozásmódjának gyökeres reformja után számíthat lelkes fogadtatásra, kitörő öröme és gyakorlati érvényesülésre. Az új gondolkozásmód, a szociális kérdésekből táplálkozó új ideológia biztosíthatja csupán azt a közhangulatot, a társadalomnak azt a lelki állapotát, amely nélkül a célszerűség legmeggyőzőbb érveivel, sőt a hatalom legfenyegetőbb eszközeivel sem tudja egy eszme a társadalomra kényszeríteni magát.

Szerencsére a nagy tömegekben öntudatlanul, annak egyes rétegeiben már tudatosan felgyúlt ez a hangulat s csak egy olyan generáció eljövételére várnak,

amely sohasem állott más irány szolgálatában, amelynek ez az első és egyetlen meggyőződése és így a magyar falu általános, bizakodó örömeinek érzései között vállalhatja a nép szervezésének, oktatásának és nevelésének feladatát. Ezt a háborús fáradalmaktól megkímélt, ideáljaiban nem csalódott generációt várja az erdélyi magyarság, amely új eszméivel frissen, életerősen, életkedvvel s a népben eddig nem ismert erők felfedezésének örömeiből sugárzó optimizmusával szökik ki az életbe új életet és jövőndőt hirdetve. Ezt a generációt, az ifjúságot keressük mi is ebben a szerepében.

Az ifjúság ideológiájának mélységét nem lehet kizárólag tevékenységének intenzivitása alapján mérni. Már azért sem, mert azt a generációt, amely felkészültségénél fogva vezetésre hivatott s amelyre mi is gondolunk, leginkább főiskolai hallgatóink alkotják, akiket pedig tanulmányaiknak sokasága, sőt az életfenntartás küzdelmei is igénybe vesznek s így a fizikai idő elégtelen volta gátolhatja törekvéseiben. Továbbá nemzeti alapon való szervezkedésének akadályai is méltánylandó magyarázatként jöhetnek tekintetbe, mert a népnevelés programja csak felekezeti vagy más egyesületek szellemének szűkreszabott korlátai között lehetséges. De az a tény, hogy a külső körülmények kedvezőtlen volta és mostohasága ellenére is a kezdet nehézségein áttörtetett akciók működnek szociális és faji életünk modern kiépítéséért és e kettő összhangbahozataláért, fennen hirdeti, hogy az erdélyi magyar ifjúság – természetesen kezdetben nem tömegekre gondolunk – megtalálta új hivatásának útjait.

[...] ⁸ Bár az ifjúság megdicsérésének rovatába még kialakult pozitív munkát el nem könyvelhetünk, megtaláltuk azonban annak az ideológiának csillogó jeleit, amelyek korunk és különleges helyzetünk új adottságainak felismerését hordozzák magukban s így reményt sugároznak kisebbségi életünknek beláthatatlan távlatába. Megtalálták a külföldről felénk áramló nélkülözött szociális irány és az erdélyi magyar kisebbség önvédelme között a kapcsolatokat, igazságosabb társadalmi berendezkedést, szociális egyenlőséget, emberibb életet és erdélyi magyar gondolatot hirdetnek. Ez a kettő meg fogja termékenyíteni egymást és a szociális tartalommal megújított magyar gondolat a nép széles rétegei előtt, a magyar gondolat által is támogatott szociális haladás pedig vezető és intellektuel körökben fog nagyobb összefogó vonzóerőt jelent[en]i.

Megjelent: Demeter János: „Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel”. *Erdélyi Fiatalok*, 1930/1. 5–8.

⁸ Demeter cikke kihagyott részében sorra veszi a különböző erdélyi magyar ifjúsági szervezetek konkrét, általa méltánylandónak ítélt akcióit.

2.

Kopogtatnak a tél borzalmai
Kolozsvár, 1932.

Az erdélyi Kárpátok ormaira lehullott az első hó. A völgyekben már hideg, csípős szelek nyargalnak végig. Húzd össze a kabátod, tapaszt be az ablakréseket, szegény ember! A tél összes gondjai ott kalapálnak már a fejedben.

Az első gond most még inkább, mint eddig: a kenyér. A falunak nincs kenyere, a falunak nincs búzája. Rettenetes tél elébe néz a falusi és városi szegénység egyaránt.

A nyáron még ellehetett valahogy... Egy lejért sárgadinnyét vásárolt, vagy három-négy cső kukoricát. Ezzel csillapíthatták éhségüket a városi és falusi munkanélküliek. Az ősz olcsó gyümölcssel segített valamennyire. De most a tél küszöbén a kenyér kell átvegye a tápláló anyag dolgát. De az éltető kenyér sehol sincs.

Nagyváradon a megyebeli földműveseknek vetőmagot osztottak ki 500 lejes árban. A földművesek megrohanták a vármegyházát, és szinte összeverekedtek a vetőmagért. Az elkésett vetőmagért. Az 500 lejes méregdrága vetőmagért. A rendőrség kellett vigyázzon a rendre.

Ezt a hihetetlen dolgot egyszeribe elhiszi akárki, ha eszébe juttatjuk: milyen pusztítást végzett búzatermésünkben a rozsdá. Sok helyütt – éspedig épp a legjobb búzatermő völgyekben – az árvíz is segített a pusztulásnak. A legtöbb gazdának nem maradt sem vetésre, sem élelemre búzája. De ahol aratott is egy keveset, ott vagy elvetette azt az ősszel s nem maradt élelemre, vagy megette, s akkor nem tudott vagy nem tud vetni. Ezért ostromolták meg a falusiak a nagyváradai megyeházát: ki élelemért, ki vetőmagért.

Hol van ilyenkor a kormány segítő keze, hol van a mezőgazdasági kamarák támogatása? Hol vannak a segélyek, az ingyenvetőmag, az ingyenbúza a megélhetésre?

A télen nemcsak az enivaló, de a fűtésrevaló is hiányozni fog. A meglévő erdőtörvények és fairtási jog sok egyháznak, mágnásnak és nagyvállalatnak erdőrengetegjeit védik. Védik attól, hogy a szegény ember egy kis ingyenfát vegyen belőlük. Az erdőhasználat és fairtás miatt naponként vannak összetűzések a szegény lakosság és a hatóságok között, amelyek csak az erdőbirtokosok érdekeit védik. A napokban Parva Naszód megyei község egész lakossága föllázadt az erdő miatt. Az interimár tanács⁹ vezetése alatt elhatározták az erdő ingyen használatát, és szembeszálltak a kivezényelt csendőrséggel. Ha erdős vidéki román község erre kényszerül, elképzelhető a helyzet a magyar falvakon, különösen az erdőszegény

⁹ Interimár, vagyis időközi tanács: a két világháború közötti időszak Romániájában a megyét vezető, a kormány által kinevezett prefektusnak joga volt felszámolni a helyi tanácsokat, és helyükben időközi tanácsokat kinevezni.

vidékeken. Egyáltalában nem meglepő Parva község lázadása. A fennálló igazságtalan erdőbirtokviszonyok és a kormány helytelen erdőpolitikája okozzák az effélet.

Új erdőfelosztásra van szükség. Adják át az egyházak és mágnások erdőrengeteget a szegény falusi lakosoknak. Engedjék meg az ingyen fakivágást. A falunak a búza- és tüzelőanyag-hiánnyal szemben van egy gyarodása: gyarapodnak a munkanélküliek. Az utóbbi hónapokban roppant leépítések és elbocsátások voltak a városokban. Tízezrével özönlik vissza a nép a városból a faluba. Szolgálók, háztartási és üzleti alkalmazottak, gyári munkások és munkásnők visszatérnek csapatostul a falvakba, és növelik az éhezők és fagyoskodók borzasztó tömegeit.

Követeljük a munkanélküli-segély bevezetését, amíg nem késő, amíg nem indulnak meg az éhségfelvonulások, úgy, mint Amerikában. A búza nélküli falu, a kenyértelen falu, a falu tüzelőanyag híján, a munkanélküli falu mutatja: micsoda szerencsétlen gyarmat vagyunk. Erdélyország: szegény gyarmatország! Erdélyi falusiak: szegény gyarmatlakók! Mi kell ennél több: „erdőkoszorúza” országunkban nincs a népnek tűzifája, verekedni kell érte! Ugyanúgy, mint az összes világgyarmatokon: termelünk és dolgozunk: de másnak, minden a másoké.

Az új kormány adott egy magasroptú programot. Tele magas politikával, alkotmánnyal és egyebekkel. Csak azt nem látják ki belőle: mi lesz a kenyérrel, a vetőmaggal, a tüzelőanyaggal és a munkanélküliséggel.

És a Magyar Pártnak s a magyar párti sajtónak ezekhez a viszonyokhoz egy szava sincs. Azaz egy szava mégis van, az hogy: „Ámen!”

Mi azonban a fenyegető tél küszöbén ismét és a tizenkettedik órában segítséget követelünk a falvak népének: ingyen vetőmagot, ingyen élelembúzáat, kenyeret, ingenfát és munkát!

Megjelent: Demeter János: „Kopogtatnak a tél borzalmi”. *Falvak Népe*, 1932. október 28. Közölve: Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion Kiadó. Bukarest, 1975. 186–187.

3.

Demeter János a magyar ifjúság egységének szükségességéről

(részlet)

Kolozsvár, 1939.

[...]¹⁰ 2. Minden irányú törekvést abból a szempontból ítélünk meg, hogy milyen mértékben valósíthatja meg az együttműködés szellemét. Minél szélesebb körű és minél szilárdabb az egység, annál nagyobb súlyt képvisel kifelé és befelé egy-

¹⁰ Demeter cikke 1. sorszámú ellátott részében az erdélyi magyar ifjúságban azonosítható különbözőségeket veszi számba, és az 1937-es Vásárhelyi Találkozón elért egységet méltatja.

aránt. A Vásárhelyi Találkozó kétségtelenül eddig a legsikerültebb kísérlete volt az összefogásnak. A magyarság minden rétege és az egyes rétegek minden színe és árnyalata képviselve volt. Idővel azonban lábra kaptak az egyes csoportok külön ambíciói, ami természetesen elsősorban a haladó szellemű ifjúság és a tömegeket képviselő csoportok kisemmizésében nyilvánult meg. Abban a pillanatban, midőn a Találkozó megszakította kapcsolatait a szélesebb rétegekkel, kirúgta a széket maga alól és néhány ember és társaság asztali csevegéseire zsugorodott össze.

Az újabb kísérletekben sem látunk lényeges javulást. Egyes csoportok között sikerült közös platformot találni, de ezek mind ugyanazt a szűk irodalmi réteget ölelik fel. A haladó szellemű ifjúság itt sem kapott pódiumot, habár a széles népi rétegekhez csak rajta, illetve az ő küzdelmein és felfogásán keresztül vezet az út.

Ez a hiány kirívóan érezteti hatását. Érezteti elsősorban visszhangjában, amely nem olyan arányú, amelyet megérdemelne, de kifejezésre jut tartalmában is. Az új kiáltványokból egy talajtalan és népi alapjaitól elszakadt ifjúság tanácstalan, tájékozatlan vagy zavaros hangja csendül ki. Kimerül misztikus szólásokban. Fennköltén ismételteti, hogy igenis magyarok vagyunk, de nem próbál meg ennek a szép keretnek méltó tartalmat adni. A magyarság nemzeti öntudata adva van. A mai politikai talajból az együttműködés káprázatos virágai hajtanak ki. A nép és a népies ifjúság azt óhajtja, hogy ennek az öntudatnak cselekvő erőt adjanak. A nemzeti mivolt önmagában csupán egy tulajdonság, tehát passzív erő. A hovatartozás frázisos hangoztatása sem különb valami. Tartalmat, célt, feladatokat akarnak, olyanokat, amelyekben az egész magyar nép minden irányú megnyilatkozásai és vágyai forrjanak össze.

3. Hiábavaló minden olyan tömörülés, amely a munkás- és parasztifjúságot továbbra is mellőzi vagy szigorú gyámság alatt akarja tartani. Az általam elképzelt ifjúsági mozgalmak tömegét éppen ezek a rétegek kell hogy képezzék.

Alakuljon szervező bizottság intellektuelekből, munkásokból és földműves ifjúból. Ezek dolgozzanak ki közösen tervet a magyar ifjúság országos szervezetére. A Magyar Népközösség kitűnő keret volna, amelynek erejét és lendületét egy ifjúsági szervezet felmérhetetlen arányokban növelné. A központi szervező bizottságot csakhamar követhetnék a megyei bizottságok.

Minden falunak, minden városnak bekapcsolása a közösségi munkába olyan csoportosulásokhoz vezetne, amely végre egyszer valamennyi erdélyi ifjú magyart, kicsit és nagyot, szegényt és gazdagot magához ölelne.

Megjelent: Demeter János válasza az Erdélyi Magyar Szó *Valósuljon meg a magyar ifjú egység* címmel indított ankétjára. *Erdélyi Magyar Szó*, 1939. október 29. 3.

4.

Megjegyzések az együtt élő nemzetiségek sajtójában és irodalmában használt közigazgatási-területi megnevezésekről

H. n., 1988.

A két világháború között egyes központi és helyi közigazgatási szervek kísérletet tettek a különböző magyar és német települések sajtóban való használatának a megakadályozására. Az [ezirányú] intézkedések azonban ideiglenesek maradtak, nem érven el a kívánt hatást a román közbeszédben és a mérsékeltebb pártok soraiban, annak ellenére, hogy az időszak végére a reakciós jobboldali irányultság hangsúlyosabbá válása egyre erősebb tendenciává vált. 1938 augusztusában még a [román] kormány¹¹ is az ezektől való elhatárolódásra érzett késztetést és a Hivatalos Közlöny 1938. augusztus 4-i 178. számú minisztertanácsi jegyzőkönyvben engedélyezték, hogy:

„Az újságok, folyóiratok, reklámanyagok stb. címében a települések neve, ahol megjelennek ezek a kiadványok, az adott kisebbségi nyelven is megjelenhet. Ezen kiadványok [szöveg]testében azonban csakis ezeket a településeket lehet a kisebbségi nyelveken megnevezni.” (18. cikkely)

A Hivatalos Közlöny 1945. február 7-i 30. számában megjelent, a Nemzetiségi Statútumot szabályozó 86. számú törvény 13. cikkelye ezen is túllépett:

„Azok az újságok és periodikák, amelyek nem románul jelennek meg, megnevezhetik az adott kisebbségi nyelven a megjelenés helyét, valamint az ország többi településének a nevét.”

A 15. cikkelyben előírták, hogy „Azokban a városokban és vidéki községekben, ahol az utolsó népszámlálás szerint a lakosság legkevesebb 30%-a ugyanazt a romántól eltérő nyelvet beszéli, az utcák nevét az adott nemzetiség nyelvén is jelölni kell”.

A törvény aláírói között találjuk Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyi minisztert, Ștefan Voitec oktatási minisztert, Gh[eorghe] Vlădescu-Răcoasă nemzetiségügyi minisztert stb.

A Statútum előírásai ma is érvényben vannak. Az Igazságügyi Minisztérium által 1975. március 31-én kiadott, és az érvényes törvények repertóriumát tartalmazó III. Hivatalos Közlemény első melléklete alapján az 1945. február 7-i Statútum a 629/1945 és 961/1946¹² számú törvények változtatásaival egyetemben érvényben van.

Nincs tudomásom egyetlen törvényről vagy rendeletről se 1975. március 31. után, amelyik hatályon kívül helyezte volna a Statútumot vagy annak a 13. cik-

¹¹ A királyi diktatúra bevezetése utáni Octavian Goga költő kormányát követő Miron Cristea pátriárka kormányáról van szó, amely 1938. március 31. és 1939. január 31. között irányította az országot.

¹² Az említett törvényeket a Groza-kormány a Nemzetiségi Statútumot megerősítendő hozta.

kelyét. Az ország közigazgatási-területi felosztásáról szóló, azt megelőzően kiadott (2/1968 számú) törvény még csak utalást sem tesz a települések nevének a sajtóban és az irodalomban a nemzetiségek nyelvén történő használatáról.

Jogászként úgy gondolom, hogy a települések megnevezését a nemzetiségi nyelveken a sajtóban és irodalomban tiltó intézkedések nem felelnek meg a [hatályos] törvényeknek és ellentétben állnak a Pártnak a törvényesség tiszteletben tartására vonatkozó álláspontjával.

Abszurd lenne megkérdőjelezni annak a szükségességét, hogy a közigazgatási-területi egységeknek egységes hivatalos megnevezésük legyen. Ennek azonban nincs jelentősége a sajtóban és az irodalomban. Nyilvánvaló különbség van a hivatalos küldemények és kiadványok (törvények, rendeletek, szabályzatok, hatóságokhoz címzett kérések, felhívások stb.), valamint a nem hivatalos szóbeli és írott megnyilvánulások között, amelyek a nép kultúrájának és a magánéletnek részei azáltal, hogy a nemzeti anyanyelv integráns összetevői. Még inkább így van ez, amikor ősrégi megnevezésekről és szavakról van szó, amelyek énekekben, irodalmi művekben, közmondásokban, szokásokban stb. gyökereznek. Az ezen a téren alkalmazott korlátozások leszűkítik a nyelv szféráját és furcsa, sokszor komikus helyzetekhez vezethetnek.

Sok éneket településekhez kötöttek, mint amilyen a „Szép város Kolozsvár...”, „Kolozsváros olyan város...” (Kodály gyűjteményéből), „Végimentem a Csíkmaradasi utcán...”, „Elveszett a lovam... Vásárhelyi¹³ kaszárnyába szól a csengő rajta...” stb. Egy folyóiratban [vagy] egy regényben idézni például ezt azzal a szöveggel, hogy Szép város Cluj-Napoca,¹⁴ paradox.

Ennek a kombinációnak az abszurditása bizonyítására lehetőséget ad a megfordítás eszköze. A „Pe Mureș și pe Tîrnava”¹⁵ egy nagyon szép ének, amelyet én is sokszor énekeltem fiatalkoromban. Hogyan hangzana ez az ének, hogy ha az említett közigazgatási intézkedés alap gondolatát alkalmazzuk rá: „Pe Maros și pe Küküllő”, habár a Tîrnava nem csak román [megnevezés], Csehszlovákiában és Bulgáriában is találkoztam vele.

Más példa a „székely” szó, amelyik a magyar népesség egyik fontos csoportja (mint a mócok vagy az oltyánok a románok esetében). A „székely” szó számos magyar szóban és kifejezésben előfordul, amelyek tárgyakhoz, szokásokhoz, étkekhez kötődnek (székelygulyás), de települések esetében is, mint például Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Székelyhíd stb. Ezeknek közel ezeréves múltja van, és annyira meg vannak gyökerezve, hogy még a [román] törvényekben is használják őket (például az 1952-ben született alkotmányunk 19. cikkelyében).¹⁶

¹³ Marosvásárhely.

¹⁴ Kolozsvár román neve 1974 után.

¹⁵ A magyar fordításban A Maroson és a Küküllőn... kezdetű román népdal.

¹⁶ A Román Népköztársaság 1952-ben elfogadott alkotmánya 19. cikkelye rendelkezett a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrehozásáról. A cikkelyben Kézdivásárhely háromszéki város román nevében (az akkor használt formában: Târgu-Săcuiesc) szerepelt a székely szó.

Lehet, hogy nem lenne erre szükség, de az is előfordulhat, hogy vannak személyek, akiket nem haszontalan emlékeztetnem, hogy ez az adminisztratív intézkedés nem felel meg a polgári és politikai jogokra vonatkozó nemzetközi szerződés 27. cikkelyének sem, amelyet az Államunk az 1974. november 21-i 212. számú rendeletével ratifikált.¹⁷

A kezemben tartom a *Transilvania* című folyóirat (az erdélyi román nép kultúrájáért és irodalmáért alapított egyesület lapja)¹⁸ 1878. január elseji számát. Az alcímben a megjelenés helyének *Brasoviu*¹⁹ van megadva, a rendelkezések leadásánál pedig *Sibiu*.²⁰ A tartalmában olvashatók többek között Valeriu Barcianu²¹ beszéde *Poianán*²² és a *Simleul Silvaniei*-i²³ általános gyűlés jegyzőkönyvei. [Szerk. megj.: aláhúzások az eredetiben.]

Elöttem vannak a kolozsvári *Ellenzék* 1930-as évi számai, amelyeken megjelenési helyként és címként Cluj-Kolozsvár van feltüntetve. Az újság [szöveg]tesztében: Kolozsvár, Szatmár, Nagykároly, Egyetem utca stb.

Fellapoztam a *Tribuna Ardealului* (a magyarországi románok lapja) példányait. A szerkesztőség címe az alcímben Kolozsvár-Cluj van feltüntetve. Aztán következnek Nagybánya-Baia-Mare hírei és a „Plugarul”²⁴ román szövetkezet beszámolója Almásköblös-Cubleşről. Egy további cím: A festői Máramaros-Maramureşből. Az 1943. július 3-i szám közli dr. Sardy Károly ezredes cikkét, amelyik a *Katonaiújság* című lapban jelent meg, és amelyben fel vannak sorolva a görögkatolikus és ortodox püspökségek: Nagyvárad-Oradea, Kolozsvár-Cluj, Szamosújvár-Gherla, Nagybánya-Baia-Mare, Máramaros-Maramureş stb.

1903-ban Bánffy Dezső báró, miniszterelnök bevezette, hogy a térképeken és a tankönyvekben, valamint a hivatalos jelentésekben csak a hivatalos magyar megnevezések szerepeljenek. A nemzetiségek képviselői (szerbek, románok stb.) tiltakoztak és barbárnak minősítették Bánffy törvényét. Az *Új magyar lexikon*²⁵ nagyon élesen elítéli a báró politikájának a reakciós és sovén jellegét.

Végezetül pedig az 1945-ös Nemzetiségi Statútumból idézek, amelyet a király elé terjesztettek Lucreţiu Pătrăşcanu, Gh[eorghe] Vlădescu-Răcoasă és Ştefan Voitec aláírásával:

¹⁷ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR) az ENSZ Közgyűlése által 1966. december 16-án elfogadott egyezmény, amelyet Románia 1968. június 27-én írt alá.

¹⁸ Az 1849 január–decemberében *Gazeta Transilvania*, 1849 decemberétől 1945-ig pedig *Gazeta Transilvaniei* címmel megjelenő brassói román nyelvű újság.

¹⁹ Brassó.

²⁰ Szeben.

²¹ Barcianu, Ionu Valeriu erdélyi román újságíró.

²² Brassópojána.

²³ Szilágysomlyó.

²⁴ Magyarul: Az Ekés.

²⁵ A második világháború után az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő hatkötetes lexikon.

„Ez a széles és nagylelkű megértésünkön nyugszik, amelyik azon népek felé irányul, amelyeket a sors arra determinált, hogy a mi államunk területén éljen együtt velünk. Az 1918. december elseji Gyulafehérvári Nyilatkozattól kezdve az 1918-ban aláírt kisebbségi szerződéseken, az 1923-as alkotmányon át, valamint az erre felhatalmazott különböző szakszervek törvényi rendelkezéseivel egyetemben, a Román Állam megtalálta a módját, hogy életbe léptesse a mi hagyományos népi emberségünket, hogy az adott szövegekbe beleíródjanak azok a normák, amelyek minket vezetni tudnak többségi nemzetként a számban kevésbé nagy együttlakó nemzetiségekkel szembeni viszonyunkban.”

Párttagként kötelesnek éreztem magam ezekről a Párt Vezetőségét tájékoztatni.

Dr. Demeter J[ános]
egyetemi tanár

Forrás: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Demeter János hagyatéka, nr. 42. Gépelt fogalmazvány, román nyelven, aláírás és dátum nélkül.

TAKÁCS (TAKÁTS) LAJOS

JOGÁSZ, JOGTUDOMÁNYI SZAKÍRÓ, EGYETEMI TANÁR

(Vizakna, 1908. augusztus 25. – Kolozsvár, 1982. december 18.)

• „MINDEN JÓAKARÓ EMBER ELISMERI
AZ EGYÜTTÉLŐ NEMZETISÉGEK
MINÉL TÖKÉLETESEBB ROMÁN NYELV-
ISMERETÉNEK A SZÜKSÉGESSÉGÉT”

FŐCZE JÁNOS

Takács Lajos Vizaknán született 1908. augusztus 25-én. A Nagyenyedi Református Kollégium elvégzése után a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen folytatta tanulmányait, és 1932-ben szerezte meg diplomáját jogból. Ügyvédi pályafutását szülővárosában kezdte meg, közben a református egyházközség presbitere, majd főgondnoka volt. 1937-ben költözött Temesvárra, ahol folytatta ügyvédi karrierjét, miközben a romániai magyarság közéletében is szerepet vállalt. A második bécsi döntést követően is Dél-Erdélyben maradt, a Romániai Magyar Népközösség titkára volt. 1944-ben csatlakozott a Magyar Dolgozók Országos Szövetségét (MADOSZ) újjáalakítók csoportjához. 1945–1946-ban a Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottságának, majd 1947-től Politikai Titkárságának tagja, 1947–1948 között nemzetiségügyi államtitkár volt. 1946-ban nemzetgyűlési képviselővé választották, 1949-től a Bolyai Tudományegyetem tanára lett. 1952-ben megfosztották minden funkciójától, és a Magyar Népi Szövetség más vezetőivel együtt letartóztatták. Rehabilitálása után, 1957-től a Bolyai Tudományegyetem utolsó rektoraként működött annak 1958-as megszűnéséig.

A Bolyai és a Victor Babeş egyetemek egyesítése után Bukarestben kapott állást, az ottani egyetem nemzetközi jog tanszékén volt professzor. 1959 júniusától az Oktatási és Művelődési Minisztériumban a megszüntetett Nemzetiségi Vezérgazgatóság¹ feladatkörét ellátó osztályon kapott funkciót. A hatvanas években magas pozíciókat töltött be: 1961. március 21-től a Román Államtanács tagja (1975-ig), 1965–1979 között a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának pótagja, 1968-tól a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának egyik alelnöke.

1972-től, miután visszaköltözött Kolozsvárra, több beadványban és különféle politikai tanácskozásokon sérelmezte a romániai magyarságot sújtó hátrányos megkülönböztetéseket. 1978-ban egy ilyen memorandumát, amelyet a román pártvezetésnek küldött el, külföldre is kijuttatta, amely ezt követően megjelent angolul a *The Times*, a *The Guardian* és a *Financial Times* című lapokban, majd egy, a romániai kisebbségek jogairól szóló könyvben is. A Ceaușescu-rendszert politikai okokból támogató nyugati országok vezetői ebben az időben a Takács

¹ A román Művelődési Minisztérium keretei között működő Nemzetiségi Vezérgazgatóságot (románul Direcția Generală a Minorităților de pe lângă Ministerul Culturii) 1959-ben szüntették meg az úgynevezett tankönyvbotrány következményeként.

Lajos és Király Károly beadványaiból nyilvánosan is értesülhettek a szándékosan elhallgatott tényekről. Kolozsváron halt meg 1982. december 18-án.

Takács Lajostól három forrást közlünk, amelyek olyan, a kommunista rendszerhez hosszú ideig hűséges ember belső változását mutatják be, aki a hatvanas évektől kezdődően kénytelen volt felemelni hangját az erdélyi magyarságot sújtó elnyomó intézkedéseket tapasztalva. Az első szövegben, amelyet a pártvezetésnek szánt, két történelmi erdélyi iskola nevének megváltoztatása ellen tiltakozott.

A második közölt forrásban egyik, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága plenáris ülésén elhangzó felszólalását olvashatjuk. A felszólalás, miután kellőképpen méltányolta a román kommunista rendszer kezdeti kisebbségbarát intézkedéseit, egy ponton túl egyfajta nyilvános önkritikává és egyben a politikus megítélése szerint a vizsgált nemzetiségi kérdéseket „nem eléggé ismerő” párttagokkal szembeni „vádírattá” válik. Visszautal a Bolyai és a Babeş Egyetemek 1958-as egyesítésére, és arra, hogy ezt maga is támogatta, viszont utólag hibának nevezi akkori álláspontját. Az 1974-es rendelkezések ugyanis a kisebbségi anyanyelvi oktatás még erősebb elsorvasztását jelentették volna – állapította meg. Takács észérvek sorával próbálta felszólalásában a Központi Bizottságot olyan kollektív összeállítására bírni, amelynek tagjai „jobban ismerik” a nemzetiségi kérdést.

A harmadik, 1980-ból származó feljegyzés már feltehetőleg nem a párt részére készült, hanem a külföldön a romániai magyarság sorsáért aggódók számára. Ebben szerre veszi a megszorodó házkutatások és elkobzások gyakorlatát, valamint a további romániai magyarságot sújtó adminisztratív intézkedéseket.

TAKÁCS LAJOS FŐBB MŰVEI

Tudnivalók a nemzetközi jogról. Jogi Kis Könyvtár. Bukarest, 1957.

Drept internațional public. Társszerző Nicu L. Marțian. Bukarest, 1976.

Despre caracterul de suprastructură a dreptului internațional și factorii sociali ai coegzistenței pașnice. Bukarest, 1957.

Beadványa: *Witnesses to Cultural Genocide in First Hand Reports on Romania's Minority Policies Today.* Schöpflin György előszavával. New York, 1979. 145–161.

AJÁNLOTT IRODALOM

Takács Lajos szócikk a *Romániai magyar irodalmi lexikonban*. <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/4560/> (lekérdezés: 2020. február 3.).

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989.* <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=keres> (lekérdezés: 2020. március 1.).

FORRÁSOK

1.

Tájékoztató feljegyzés a Brassai-líceum és a Bethlen-kollégium nevének megváltoztatása ügyében
H. n., 1964. február 3.

Január 29–31. közötti kolozsvári tartózkodásom alatt szereztem tudomást a kolozsvári Brassai Sámuel és a nagyenyedi Bethlen Gábor középiskolák történelmi megnevezésének a visszavonásáról.

Az intézkedést a magyarok széles körben tárgyalják és a haladó hagyományaik elleni sértésként értékelik.

Valóban, mind Brassai Sámuel polihisztor (1800–1897), mind Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1580–1629) nagy tekintélynek örvendenek az erdélyi magyarok körében mint a koruk haladó kultúrájának az előmozdítói.

A Brassai Sámuel iskola nevét már a mi rendszerünk adta, míg a „Bethlen Kollégiumot” 1622-ben alapította Bethlen Gábor fejedelem, az erdélyi történelem kiemelkedő személyisége, aki következetesen védte Erdélyt a Habsburg expanziótól.

Megjegyzem, a Bethlen Kollégium hagyományos nevét 1957-ben kapta vissza, a román–magyar testvériség jegyében szervezett nagy népi ünnepség keretében, amelyik során a román tannyelvű középiskola Avram Iancu nevét kapta meg.

Kérem, hogy vonják vissza az intézkedést még azelőtt, hogy ez még a mostaninál is szélesebb körökben válik ismertté.

1964. február 3.

Takács Lajos egyetemi tanár

Forrás: EME Kézirattára, Takács Lajos hagyatéka, nr. 22. Gépelt fogalmazvány, aláírás nélkül.

2.

A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának plenáris ülésén elhangzó felszólalás
Bukarest, 1973.

Magától értetődő, hogy egy olyan anyag, amelyik a nagy perspektívájú és strukturális javulását vizsgálja a közoktatásunknak, javaslatokat is tartalmazzon az együttélő nemzetiségek anyanyelvi oktatására vonatkozóan. A párt által a nemzetiségi kérdésben elért fényes eredményeket, amelyek révén megvalósult a hazánk minden állampolgára egyenlősége, nemzetiségtől, anyanyelvtől függetlenül nem szükséges újra bizonyítani a párt olyan magas orgánuma előtt, mint a Köz-

ponti Bizottság. Ezt az egész nép, és hozzáteszem, az egész világ tudja, mert az alapvető marxista-leninista elvek igaz alkalmazása, amelyik konkrét intézkedéseket is magába foglal, megfelelően országunk sajátos társadalmi valóságának, hogy ezen elvek gyakorlatba ültetése révén vegyen részt a szocialista építkezés forradalmi folyamatában.

Pártunk nemzetiségi politikájának ezen megvalósítási fontos elemét képezik a párt és a szocialista államunk autoritásának az egész világon. Ezek jelentősen növelték a szocialista berendezkedés vonzó erejét a gyarmati országok elnyomott néptömegei előtt, mivelhogy egy új, humánus nemzetek és nemzetiségek közötti modellt adott nekik, egy olyan problémában tehát, amelyik – nagyon kevés kivétellel – a világ minden egyes államában előfordul.

Az együttélő nemzetiségek anyanyelvi oktatása előljáró helyen szerepel azon intézkedések sorában, amelyeket a párt egy igaz marxista-leninista nemzeti politika megvalósításáért hozott, hogy megfeleljen ezen személyek természetes szükségletének, hogy lehetővé tegye a fiatalabb generációk számára a megszerzendő kulturális alapismereteiket, és ezáltal segítse őket a személyiségük és készségeik fejlesztésében, egyszóval abban, hogy széles és sokoldalú szakmai kultúrával rendelkező állampolgárokká és társadalmunk aktív tagjaivá válhassanak, a korunk szocialista filozófiájában mélyen gyökerező ideológiai képzéssel.

Elemi igazság, amelyik a nyelv és gondolkodás közötti szoros pszichológiai kapcsolatból fakad, hogy az ember abból a nyelvből formálja a kultúráját, alapismereteit, amelyiken gondolkodik, vagyis az anyanyelvén. Az anyanyelvi oktatás tehát éppen a leghatékonyabb eszközt bocsátja a fiatal rendelkezésére a világgal és a társadalommal kapcsolatban elsajátítandó ismeretekre, a szakmai ismeretekre vonatkozóan, illetve minden másra, ami az olyan személyes készségeinek a fejlesztésére szükséges, amelyek révén a társadalom reményteljes tagjává válhat. Ezt a nagy igazságot a marxista-leninista filozófia vette észre, és ez a magától értetődő igazság vezette a pártunkat a létrehozása óta arra, hogy harcoljon a nemzeti kisebbségek védelmére saját iskolára vonatkozó jogaikért, és – megszerelve az államhatalmat – hogy megszervezze az impozáns anyanyelvi iskolahálózatát, amelyik az elemi és középfoktatástól kezdve a felsőoktatásig tart, és létrehozásának az oka az, hogy kádereket képezzen az együttélő nemzetiségek oktatási és kultúrintézményei számára, valamint a többi szakmának, mint a mezőgazdasági, egészségügyi, művészeti stb. oktatás.

Az alkotmány előírásai szentesítik az együttélő nemzetiségek jogát az anyanyelvi oktatáshoz, és ezáltal nem csak egy absztrakt jog[i kérdésre] vonatkoznak, hanem elsősorban szocialista társadalmunk egyik objektív szükségletére, amelyik így az iskolás fiatalságunk számára a képzésére legalkalmasabb formát biztosítja. Következésképpen államunk és pártunk oktatási politikája megerősítette az együttélő nemzetiségek körében az egyenlő jogokkal rendelkezés tudatát, hozzájárult a különböző nemzetiségű fiatalság közeledéséhez és testvériségéhez, valamint hozzájárult hazánk népe erkölcsi és politikai kohéziójához is.

Az együttélő nemzetiségek nyelvén történő oktatás intézményeinek a működtetését lehetővé tevő kormányzati szervezési intézkedések időben elhárították a nemzeti izolációs tendenciákat. Az iskolák adminisztratív egyesítése az iskolai ifjúság szorosabb közeledésével járt, előmozdította egymás megismerését, a barátságot és a testvériséget. Ennek az egységnek kimeríthetetlen forrásait jelentik a fiatalság országos szintű közös akciói. Ezen elégedettségre okot adó közeledési intézkedések nem korlátozták – és nem is lenne szabad – az anyanyelvi oktatást. Ennek az oktatásnak ugyanis az előnyei annyira alapvetők nemcsak a fiatalság, hanem az egész társadalmunk számára, hogy ennek bármilyen korlátozása negatívan hatna vissza nemcsak a fiatalságra, hanem virtuálisan a káderek felkészítésére, képzésére a gazdaságunk és az egész társadalmunk számára.

A Központi Bizottság plénuma 1968. áprilisi direktíváiban, majd pedig a X. Kongresszus és Országos Konferencia rendelkezéseiben² hatékony intézkedéseket hoztak az együttélő nemzetiségek anyanyelvi oktatása fejlesztésére és javítására – intézkedéseket, amelyek összhangban vannak a párt nemzeti politikájával. Ugyanakkor a párt dokumentumok a román nyelv elsajátításának a folyamatos javítását szolgáló intézkedéseket is előírják a fiatalság és a tanárok számára, mindezt a tanárok és tanítók fontos, és hozzátenném, hazafias feladatának értékelve. Minden jóakaró ember elismeri a román nyelv minél tökéletesebb ismeretének a szükségességét az együttélő nemzetiségek által. Azért van ennek a népességnek erre szüksége, hogy minél jobban integrálódhasson a gazdasági, kulturális és közügyekkel kapcsolatos tevékenységekbe, amelyek által a hazánk népe közös boldog jövőnkét építi. Mi, akiknek voltak és vannak ezzel kapcsolatos feladataink, fiatalabb és öregebb aktivisták, nem hagyjuk ki az alkalmat a különböző néprétegekkel való mindennapos érintkezésünkön, hogy aláhúzzuk ennek a fontosságát.

Kijelenthetem, hogy az eredményeink jók, az erőfeszítéseinket azonban különböző utakon és eszközökkel kell hogy folytassuk. Csak éppen, hogy nem közigazgatási eszközökkel, amelyekben az állampolgár könnyedén azonosítja a megzorító elemeket, és visszatérve az oktatás problémájára, [semmiképpen] nem az anyanyelvi oktatás kárára!

Az utóbbi időben beszéd tárgya az együttélő nemzetiségek oktatásának az átalakítása kétnyelvű oktatásra. Nem tudok az oktatás és a gazdaságunknak oly fontos szakemberek felnevelése számára nagyobb csapást elképzelni. A kétnyelvű oktatás nem új gondolat. Az osztrák–magyar impérium nemzeti elnyomó politikája írta elő a nemzeti kisebbségeknek, és a román felszabadító és egyesítési harc első soraiban lévők tiltakoztak ellene. Azoknak, akik manapság ezt a kompromittált gondolatot hirdetik, ajánlom figyelmükbe Onisifor Ghibu professzor

² A Román Kommunista Párt 1969. augusztus 6-12. között tartott X. Kongresszusán a párt nemzetiségi politikáját folytatva elismerték a romániai „együttélő” nemzetiségek jogait – köztük az anyanyelvi oktatást és kultúrát, valamint a román nyelv elsajátítása lehetőségének biztosítását.

1912-ben, németül megjelent, „Der moderne Utraquismus”³ című könyvét, amelyben leleplezi a magyar kormány iskolapolitikáját, és arra a következtetésre jut, hogy a kétnyelvű oktatás pedagógia abszurdum.

Az a javaslat, hogy olyan tárgyak, mint a filozófia, biológia, politikai gazdaságtan és a történelem csak románul legyenek oktatva, megszünteti nagyobb rész a kulturális örökség megerősítését és formálását, [tehát] a fiatalok intellektuális horizontját leginkább meghatározó területeken az anyanyelvi oktatás előnyeit.

Elismerem, hogy néhány éve, a két kolozsvári egyetem egyesítésekor⁴ és az egységes iskolák megszervezésekor én is azon a véleményen voltam, hogy a hazánk történelme és földrajza csakis román nyelven történő oktatása a román nyelv ismeretének az elsajátítását fogja segíteni. Azonban a tapasztalat ezt a hitemet nem igazolta vissza, ellenkezőleg, a diákok ismeretei ebben a két, a hazafias érzés erősítésében oly nagy szerepet játszó tantárgyban felszínese[ké váltak].

Ugyanígy nem tudok lemondani arról a meggyőződésemről, hogy főleg abban az esetben, ha a műszaki oktatás lesz az uralkodó az iskolásoknál, azok az érvek és szükségletek, amelyek az általános műveltség anyanyelven történő oktatását támasztják alá, teljes mértékben megállják a helyüket ennek az oktatási formának az esetében is. Nem lehet mindegy nekünk az a szint, amellyel a jövő gazdasági szakemberei elsajátítják szakmájuk alapjait. Lehet, hogy a román nyelven történő tanítás néhány további fogalommal gazdagítani fogja e fiatalok szókincsét, azonban minden bizonnyal negatív hatásai lesznek a szakmai ismereteik elsajátításában. Nem is beszélve arról, hogy ezen ismereteknek az anyanyelven történő elsajátítása nem zárja ki azt, hogy a szakma terminológiáját román nyelven tanulják meg, amelyik a román nyelv 12 évnyi tanítási ideje és további ebbe az irányba mutató tevékenységek révén segíteni fog, hogy az így képzett szakemberek az iskola elvégzésekor bárhol alkalmazhatóak legyenek az országban, elosztva a gazdasági minisztérium ezzel kapcsolatosan kifejtett félelmeit. Az, hogy ez a félelem álproblémát jelent, az együttélő nemzetiségek soraiból származó több ezer szakember bizonyítja, akikkel az egész országban lehet találkozni, és akik tisztességesen végzik a munkájukat.

Ezért van tehát, hogy az anyag 55. oldalán található 2. és 3. pontba foglalt [a kétnyelvű oktatás bevezetésére és egyes tantárgyak kizárólag román nyelven történő tanítására vonatkozó] javaslatok újragondolását [indokoltnak] gondolom, mielőtt még az a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága határozata rangjára emelkedik. Azért mondom ezt, mert a várható intézkedések nem voltak eléggé átbeszélve, főleg nem ezeknek a kísérleti oktatási formák konkrét aspektusait illetően.

³ A magyarra *A modern utrakizmusnak* (a két szín alatti áldozás követelése a laikusok számára a huszitáknál) fordítható címmel megjelenő művében Ghibu az oktatás kétnyelvűségének bevezetése ellen szólal fel.

⁴ Takács itt a kolozsvári Bolyai és Babeş Egyetem 1958-as egyesítésére utal.

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy az elvtársak[nak], akiket a párt bizalma azokba a szervekbe emelt, amelyeket a Központi Bizottság és a helyi pártszervek közötti közvetítésért hoztak létre azokkal a problémákkal kapcsolatban, amelyek az együttélő nemzetiségek tömegeit sújtják, a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsai véleményét is ki kellene kérniük a hazánkban élő 2 millió együttélő nemzetiség[i állampolgár] fejlődését ennyire meghatározó kérdésekről. Ezeket a tanácsokat azonban két éve nem hívták össze. Következtetesként javaslom, hogy olyan elvtársakból állítsanak össze kollektívát, akik pontosan ismerik azokat a problémákat, amelyeket a 2. és 3. pontok érintenek, és hogy a végleges döntést ezeknek a problémáknak az alapos vizsgálata után hozza meg a pártvezetőség.

Végezetül pedig hangsúlyozni szeretném, hogy a megfigyeléseimet és javaslataimat a pártba vetett mély bizalmam diktálta. Mint ahogy a teljes közügyekkel kapcsolatos tevékenységem alatt mindig abban hittem, hogy a magyar népességnek a közös hazánkba, a szocialista Romániába való teljes integrálódása ügyét szolgálom, teljes mértékben meg vagyok győződve, hogy az elmondottak révén, és azzal az őszinteséggel, amire a tudományos szocializmus világról alkotott koncepciója kötelez, ezt a nemes ügyet próbáltam meg szolgálni.

Forrás: EME Kézirattára, Takács Lajos hagyatéka, nr. 13. Gépelt fogalmazvány, román nyelven, aláírás és dátum nélkül.

3.

*Feljegyzés házkutatásokról, a kisebbségi helyzet romlásáról
H. n., 1980.*

1. Szentés Lajos tanár lakásán /Szilágynagyfalu/ házkutatást tartottak /állítólagos névtelen levél alapján, miszerint aranyat és valutát rejteget/, végül elviszik a néprajzi lexikon kötetét.

2. Major Miklós tanárt /Szilágynagyfalu/ hónapok óta zaklatják, hogy mit és miért kutat.

3. Demse Márton tanító, illetve mozdonyvezető lakásán /Bákó/ házkutatás, néprajzi és más köteteket koboznak el tőle. Agyrázkódtatást szenved véletlenül, mégis elviszik a leleplező gyűlésre.

4. Jeney Tamás ref[ormátus] le[l]kész lakásán /Bákó/ házkutatás – állítólag szinte mindenét elvitték, és nem adták vissza.

5. L. Cs.⁵ szerint Szilágysomlyón is többeknél házkutatás és könyvelkobzás.

6. K. S.⁶ szerint Gyergyóban is több tanárnál tartottak házkutatást és koboztak el könyveket.

⁵ A rövidítést nem tudtuk feloldani.

⁶ A rövidítést nem tudtuk feloldani.

7. Besztercén Horváth Piroska tanárnőt zaklatják a szabadegyetem miatt, rágalmakat szórnak.

8. A kolozsvári volt ref[ormátus] koll[égium] faláról leverik az emléktáblát.⁷

9. Bizottság elemzi a *Korunk* tevékenységét, figyelmeztetik „antimarxista” stb. „elhajlásaira”, súlyosbodik a sajtóellenőrzés, beavatkozás, a nemlétező cenzúra, Sz. B.⁸ megszállja a szerkesztőséget, ezentúl a helyszínen avatkozik közbe.⁹

10. A 400 éves – volt Mikes Kelemen, a mai – 3. sz. Középiskola elleni döntés.

Forrás: EME Kézirattára, Takács Lajos hagyatéka, nr. 21. Gépelt fogalmazvány, aláírás és dátum nélkül.

⁷ 1940-ben az 1916-ban végzett diákok egy csoportja állítottatott emléktáblát az iskola első világháborús halottainak névsorával. 1980 szeptemberében Dan Comănanu igazgató az emléktáblát eltávolíttatta, és összezúzatta. Az emléktáblát 2005-ben állították helyre, kiegészítve a második világháborúban elesett tanárok és diákok névsorával.

⁸ A rövidítést nem tudtuk feloldani.

⁹ Feltehetőleg a Domokos Géza által Gyergyószárhegyen megszervezett magyar–román írótalálkozót követő hatósági fellépésről lehet szó. A tanácskozás jegyzőkönyvének egy részét – a harmadik napi vita anyagát – a *Korunk* szeptemberi száma leközölte, és ezért azzal vádolták meg a szervezőket, hogy „politikai fórummá” változtatták az összejövetelt.

MÉLIUSZ JÓZSEF

ÍRÓ, KÖLTŐ

(Temesvár, 1909. január 12. – Bukarest, 1995. december 5.)

• „ÉSSZERŰEN ÉS TISZTA ELMÉVEL SZERETEM ERDÉLYT”

FŐCZE JÁNOS

Méliusz József 1909. január 12-én született Nelovánkovits József néven. Apja felmenői horvátok voltak, míg anyja lengyel és német őstől származott. Apja 1918-ig közhivatalnokként dolgozott, majd az impériumváltás után kereskedő lett.

A fiatal Méliusz kamaszkori lázadásból Szombati Szabó István debreceni származású költő hatására felekezetet váltott, és elhagyva családjá római katolikus vallását, kálvinista hitre tért. A temesvári Piarista Gimnázium reál szakára járt, de Budapesten érettségizett 1928-ban. A Műegyetemre iratkozott be, ám hamar feladta mérnöki terveit, Zürichben és Berlinben teológiai tanulmányokat folytatott. Visszaemlékezése szerint külföldi útjai közül berlini tartózkodása bizonyult különösen meghatározónak. A városban a harmincas évek eleji polgárháborús állapotok, a kommunisták és a nemzetiszocialisták közötti utcaharcok világában találta magát. Ottani élményei döntő szerepet játszottak abban, hogy a későbbiekben sokat hangoztatott módon a kommunista eszmék befolyása alá került. Ennek ellenére teológiai tanulmányait is folytatta, melyeket Kolozsváron fejezte be 1933-ban. Külföldi tanulmányútajairól hazatérve Méliusz is csatlakozott az *Erdélyi Fiatalok*¹ köréhez. Irodalmi pályáját Endre Károly költő ajánlásával az *Erdélyi Helikonban* kezdte. Mentora Kuncz Aladár volt, majd Kuncz halála után Gaál Gábor, akire egyfajta apafiguraként tekintett. 1934-től a *Korunk* főmunkatársa, 1935-től a *Brassói Lapok* bántási tudósítója és publicistája volt. 1936-tól a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) tagjai sorába lépett. 1937-ben részt vett az erdélyi magyar fiatalok Vásárhelyi Találkozásán.

A második bécsi döntést követően Méliusz Dél-Erdélyben maradt, és 1943-ban a kommunista párt megbízásából dél-erdélyi körúton vett részt. Az úton születő benyomásait jelentésbe foglalta össze (1. dokumentum). A román átállást követően Méliusz volt az országban fogva tartott kommunisták mihamarabbi kiszabadításának egyik ötletadója. Ennek ellenére a bevonuló szovjet erők letartóztatták – későbbi állítása szerint a „román reakció” vádolta a Gestapoval való együttmű-

¹ A Jancsó Béla és László Dezső kolozsvári református teológiai középiskolai tanár vezetésével megjelenő *Erdélyi Fiatalok* című ideológiamentességet hirdető folyóirat a felvidéki Sarlóval, a Szegedi Fiatalokkal, illetve az ugyancsak magyarországi Bartha Miklós Társasággal mutatott rokonságot. Az *Erdélyi Fiatalok* a népi gondolatból, illetve a népszolgálat elméleti keretéből kiindulva, Dimitrie Gusti professzor falukutató mozgalmának módszereit is alkalmazva törekedett az erdélyi magyar vidék helyzetének kritikus szemléletű feltérképezésére.

ködéssel azért, hogy a frissen újjáalakult MADOSZ-t kompromittálhassák. A Dél-Erdélyben működő MADOSZ meghatározó személyisége, majd annak a Magyar Népi Szövetséggé alakulása után az MNSZ központi sajtóirodájának vezetője volt. 1946-ban a Romániai Magyar Írók Szövetségének főtítkárává választották. Gaál Gáborral közösen szerkesztette az *Utunkat*.

A romániai magyar színházak felügyelőjének nevezték ki, majd a kolozsvári Állami Magyar Színház főrendezőjeként, később igazgatójaként és a magyar színművészeti intézet tanáraként dolgozott (1948–1949). A Magyar Népi Szövetség más vezetőivel együtt 1949-ben letartóztatták, és ítélet nélkül hat éven át, 1955-ig tartották fogva. Kiszabadulása után a román Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó aligazgatója volt (1957–1959), majd a Romániai Írók Szövetségének alelnöke lett (1968–1972).

Memoárjait öt könyvben írta meg, 1995-ben halt meg, sírja a bukaresti Bellu temetőben található.

Méliusz Józseftől három írásrészletet közlünk. Az első szövegben a szerző a szociografikus igényű elemzéseket szorgalmazó, *Erdélyi Fiatalokkal* tartó ifjú önmagára emlékeztető módon ír arról, hogy hogyan fogja fel ő a népiséget. Az *Erdélyi Fiatalokból* kiszakadó baloldaliak a Demeter János vezetésével megjelentetett *Falvak Népe* révén a fiatal értelmiségiek „nép felé fordulását” hirdették. Céljuk: feltárni az egyszerű emberek problémáit és hangot adni nekik, ezáltal elősegítve azok megoldását, és végül a nép „felemelkedését”. Az 1940-es szöveg tárgyát szolgáló írások az *Erdélyi Magyar Szóhoz*, a főként egykori MADOSZ-osok által alapított és Kolozsváron kiadott újsághoz érkeztek be. Méliusz ezen szövegekről írt elemzése nemcsak amiatt érdekes, hogy milyen részleteket talált közlésre érdemesnek az említett írásokból, hanem azért is, mert kiolvasható belőle, hogy a szerző miként vélekedett „az urakról”, a transzilvanizmusról, és arról a helyről, amely szerinte a „népnek” az erdélyi magyar társadalomban jutott.

A második és a harmadik szöveg bizonyos értelemben egymás párja. Méliusz 1943-as dél-erdélyi körútjáról jelentést készített a kommunista pártnak, és később könyvben is megírta, amelyet 1946-ban és 1973-ban is kiadtak. A jelentés a körúton tapasztaltak mellett statisztikai adatokkal és osztályokra bontott elemzéssel szolgál a második bécsi döntés után nehéz helyzetbe kerülő dél-erdélyi magyarságról.

A harmadik szöveg a körút idején születő tapasztalatok irodalmi igénnyel való elmesélése. A közölt részletek azokból a gondolatokból szemeznek, amelyek a tapasztalatok során az író fejében Erdéllyel és az erdélyiséggel kapcsolatban megfogalmazódtak.

MÉLIUSZ JÓZSEF FŐBB MŰVEI

Sors és jelkép. Józsa Béla Atheneum. Kolozsvár, 1946.
Aréna. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967.
Város a ködben. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1969.
Az illúziók kávéháza. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.
Kávéház nélkül. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.
Tranzit kávéház. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1982.
Napnyugati kávéház. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1985.
Zsilava nem volt kávéház. Pont Kiadó. Budapest, 2003.

AJÁNLOTT IRODALOM

Méliusz József szócikk a *Románia magyar irodalmi lexikonban*. <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#M%C3%A9liusz%C3%B3zsef> (lekérdezés: 2020. február 5.).
Borcsa János: *Méliusz József*. Kriterion Kiadó. Bukarest, 2001.
Főcze János: A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének 1934-es megalakítása és megalakítói. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közéleti tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press Korunk. Kolozsvár, 2018. 107–147.

FORRÁSOK

1.
A nép ír
(részletek)

Kolozsvár, 1940. április

A klasszikus magyar elemi iskolás írásleckét[, vagyis azt, hogy] „úr ír”, igen időszerűen kísérelte meg visszajára fordítani egy erdélyi néplap. Az *Erdélyi Magyar Szó* pályázatot írt ki földműves, munkás, alkalmazott, iparos, bányász olvasói számára, hogy írják le egy meghatározott napjukat. [...] ²

Cluj (Kolozsvár) magyar úri társadalma nemrég népies divatbemutatót rendezett. Délelőtti, tánc-, bridzs- és estélyi ruhákat vonultattak fel s az esemény szamba menő estélyen, mint valami finom díszítés, úgy csüngött a jeles erdélyi író felkiáltása: „Éljen a nép!” Nos, nézzük csak, milyen ez a nép saját nehéz kezevonása tükrében, milyen amikor nem szellemül színpadi csodalénnyé, divatornamenssé, havasi gőzbe csomagolt fétissé, hanem keresetlenül ő maga mondja el élete egy küzdelmes napját. [...] ³

² Méliusz a kihagyott részben a pályázat időszerűségét méltatja.

³ A kihagyott részben a szerző a beérkezett pályázatok számát, a beküldők társadalmi helyzetét, nemi megoszlását stb. vizsgálja.

Az ötvenöt prózai dolgozat közül hat meglepő alakító és ábrázoló készségre mutat. Tizenöt tárgyi értékű dokumentum. Huszonegy értékes adatokat, képeket, jellemző részleteket tartalmaz és csak a dolgozatok kisebbik része, tizenhat jelentéktelen, a primitív gondolkodású szegényember távlat nélküli önkifejezése. A pályázatok összességére azonban ezek is jellemzőek, hiszen a beérkezett kéziratok együttvéve adnak Románia szegény magyarjainak gondolkodásáról és arról az életről képet, amelynek hivatásos íróink munkáiban, pár szociográfiai munkát és a *Korunk* írói körének írásait kivéve, ritka nyomát leljük.

A legtöbb pályázat cluji (kolozsvári) (16) és bucurești (13) eredetű. Természetes is. Hiszen Cluj (Kolozsvár) a romániai magyar munkásság szervezeti és szellemi központja. București viszont, százezer magyar dolgozójával a nagyváros, mely ellentéteivel, méreteivel, gazdasági szerkezetével öntudatosítja, alakítja az oda emigráló, falusból bérmunkássá vedlő emberek tömegeit. A nyugati határszélről az oradeai (nagyváradi) hét pályázón kívül, Aradot, Timișoarát (Temesvárt) is beleértve 16, a székelyek lakta vármegyék területéről 22 pályázó, a bányavidékekről pedig 4 pályázó akadt. Igen jellemzően némák az elhagyatott szórványok s a szétszórt különböző transzilvániai és ókirállyági magyar foltok, amelyek magyarsága egyre nagyobb mértékben kallódik.

A pályázók számára bizonyára az volt a legjelentősebb, hogy a néma külváros, a falu, a munkapadjához szögezett ember önmagáról beszélhet. Több pályázó meghatott hangon köszönetet is mond, hogy a munkást vallomástételre nógatták. Egy csikkozmási parasztember, akinek versében a feudalizmus parasztforradalmárainak istenessége petőfies lirizálással keveredik tartalom és nem forma szerint, így kezdi versezetét:

*Én is szerettem volna író lenni
Csak féltem, hogy tollam nem bírom fékezni.*

„Mind bolond, aki gyereket csinál...” – írja egy zsilvölgyi bányász, komolyan is meg humorral is, s ha átvesszük 35 pályázó adatait, kiderül, hogy 50 százalékuk egykés, 25 százalékuk „egyse”, 25 százalékuknál van csak két gyerek s ennél több mindössze két pályázónál. Persze nem általánosítunk ebből sem, ám aki ismeri a romániai magyar népet, különösen a városi szegényjét, felismeri ez adatok jellemző erejét. A magyarázat után fölösleges messze menni. Megtalálható a dolgozatokban. Elmondják a pályázók kielégítetlen sorsukat, munkájuk relatív értékét, ruházatuk, táplálkozásuk hiányosságait, a köztük és a rájuk nehezedő társadalmi rétegek közti átevezhetetlen űrt. A jobb dolgozatok írói társadalmi helyzetük tudatában utalnak részletmegoldásokra, vagy pedig magyarságukról tesznek tanúságot, amikor a magyar nemzetiségi szervezkedést sürgetik. Nem hiányoznak persze a népszónoklatokba tévedők, a prédikátorok és a kültelki filozófusok sem. A pályázók egy része érzékenyen reagál aktualitásokra, a finn–

orosz háborúra,⁴ az utóbbiak pártján. A december 14-i zernesti robbanásban⁵ a háború kísértetét látják, a tengeri háborúban elpusztult javokról akképp (sic!) elmélkednek, hogy milyen jó hasznukat vehetné azoknak a szegény nép. A háború kérdése általánosan foglalkoztatja a legtöbbet. A háborút határozottan elítélik s mint valami csillogó bűvópatak tűnnek fel itt is, ott is 1789 jelszavai: főleg Petőfin keresztül, aki az egyetlen író, akit emlegetnek...

Ahogy a turdai (tordai) üvegfüvő, a bucurești cseléd, a ditraui (ditrói) erdőlő⁶ vagy cluji (kolozsvári) vasmunkás vallomását olvassuk, lehetetlen a szociografizálás, annyi megrendítő emberség, egyszerű szépség és szívszorító fájdalom tolul fel a pont, vessző nélküli ákombákomok bozótjából s az összemasztatolt papírlapokról. „A lelkesedés mámorával olvastam őket – írja Nagy István a dolgozatok egyik lektora, aki maga is az ő sorukból került az irodalomba. – Nem a bennük rejlő szépség bűvölt el, hanem a hallatlan erőfeszítés markolt szívembe, ami ezekben az elbeszélésekben, versekben lázadozik. Mennyi mondanivaló tolakszik itt az anyanyelven való kifejezésért...” Az egyik székely (hadirokkant) földműves kevert műfajú – ilyen dolgozat több van –, versben, prózában írt emberi vallomásból nem a fenyves és a havas „transzilván illata” árad, hanem a közvetlen népi dráma – holott csak a nyugdíjról, az iskola körüli harcokról és arról beszél, hogyan tanítják nagyobb gyermekei a kisebbeket anyanyelvükön írni, olvasni, miközben kis kitérővel a népviselet múlásáról kesereg. Csak a „parasztok költészete lehet ilyen egyszerű – mondhatjuk Tolsztojjal. – Ilyen kevés szóval, de ennyi értelemmel sokatmondó.” Akad azért bőven nyersesség, sőt durvaság is, amelyek eljuszthatik a finomkodó ízlést, ám ezeket azzal az egyszerűséggel írják le a vallo mástevők, ahogy hirtelenében jobb, találőbb kifejezés híján ráakadnak.

A versek természetesen mint versek hibásak. Ám az érzelmes, patetikus kedélyek kedvelik ezt a formát. Mégis van bennük a költőből, mert az étellel szembeni magatartásuk költői. Nem lírai ömlegések ezek, sem nagy költők ügyefogyott utánzása. Az egyik verselő egy kondás napját veti papírra, a másik munkájáról, szenvedéseiről beszél, a harmadik politikai tartását szedi rímbe s valamennyi a mély, humánus emberi eszméket dicsőíti. Akad egy szerelmes vers is, egy parasztfiúé. Hangulata a csobogó pataké, formája az ősi népdalunké... Valóban, az olvasó itt a népdal forrásainál jár, szövegeknél, miknek csak fel kell szállniok a faluból, ajakról ajakra röppenve, kerekedni, kicsiszolódni, míg a dallamához elérkezik és végül éneklük...

Az anyag kétségtelenül napjaink egyik legjelentősebb romániai magyar népi kultúrtörténeti anyaga, mely a lehető legsürgősebben könyvbe kívánkozik már azért is, mert a magyar értelmiségiek szociográfiai munkája mellett a másik oldal

⁴ A finn–orosz vagy téli háború 1939. november 30. és 1940. március 12. között.

⁵ Méliusz a 1939. december 14-én a zernesti cellulózzgyárban bekövetkező robbanásra utal. A robbanásban 61 személy halt meg, kilencvenen pedig kórházi kezelésre szorultak.

⁶ Erdőlő (tájszó): favágó.

mutatkozik benne spontánul. Ez a könyv, ha megszületik, az első magyar mű lesz, amit nem ez vagy az az „úr” vagy „munkás”, hanem maga a „nép” alkotott.

Megjelent: Méliusz József: „A nép ír”. *Korunk*, 1940/4. 348–351.

2.

Méliusz József⁷ jelentése a dél-erdélyi helyzetről a kommunista pártnak (részletek)

H. n., 1943.

[...] ⁸ A falusi lakosság gazdasági helyzetét végzetesen lerombolták az 1941-es retorziós rekvirálások, amikor az utolsó szem vetőmagot és a marhák java részét elhajtotta és elhurcolta a csendőrség. Hasonló rekvirálás, de kisebb arányú zajlott le 1943 őszén. Az elszegényedést fokozta a fiatalok szüntelen mozgósítása, majd pedig 1943 ősze óta a nagyvezérkarnak az a rendelete, hogy a magyar nemzeti-ségű és a katonaság kötelékeibe tartozó magyar férfiak lehető legnagyobb részét megszakítás nélkül fegyver alatt kell tartani, ami azonban nem jelentett tényleges katonai szolgálatot, hanem a legalacsonyabb munkákra való rabszolgai befogást, munkatábor, gyalázatos bánásmódot. ⁹ A magyar falvakban a bécsi döntés óta a csendőrterror és a hatóságok elnyomó viselkedése még csak fokozódott. A köz-terhek viselésében községi és állami adók, valamint ezek behajtása lényegesen szigorúbban történt, mint az ország bármely más lakosságával szemben. Ezek az állapotok oda vezettek, hogy a falusi magyarság tízezzrel szökött át a határon, főleg a fiatalság és a szegényparasztság. Így történt meg, hogy egész falvak ürültek ki, például Brassó, Enyed környékén, a Bánságban Ótelek.

Az ellenállás legföljebb egyénien nyilvánult [meg], de hogy milyen arányú volt ez, arról a legkézzelfoghatóbban a hadbírószági tárgyalások beszélnek. Három év óta Temesvárt és Brassóban és Szebenben, ahol az ügyeknek legalább felét naponta magyarok ellen vezetik le a bíróságok. A Népközösségnek naponta átlag két állandó ügyvédje szüntelenül jelen van a hadbírószágon mint védő. A tavalyelőtti rekvirálások[ka] kapcsolatban Hunyad megyében, Déván alakult ki a legnagyobb ellenállás a Népközösség körül, amelyet a kifosztott parasztok százai rohantak meg jogvédelemért, de ezt a terror letörte.

Negatív ellenállásnak kell tekintenünk a tömeges kivándorlást is. Ebben ösztönzőként a Népközösség bizonyos tényezői is részt vettek. De tény az, hogy

⁷ Habár a dokumentum nincs aláírva, minden Méliusz József szerzőségére utal.

⁸ A kihagyott részben a szerző a dél-erdélyi magyarság lélekszámát, társadalmi és vallási eloszlását írja le.

⁹ A dél-erdélyi magyarság helyzetével kapcsolatban lásd L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között. In: Földesi Margit (vál.): *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. XX. Század Intézet. H. n., 2004. 39–53.

a józanabb elemek ittmaradásra igyekeztek rábírní a magyarságot, igaz – azzal az érvel, hogy majd „minden megváltozik”, ide is elér a revízió.

A városi szegénynép úgyszólván – és kevés kivétellel – felöleli a munkásokat és az elszegényedett középosztályt is. Tudjuk, hogy a románizáló roham tömegesen rakta utcára a magyar munkást. Ez a terror elérte a középréteget is, például a kisiparosok közül a susztereket, akik ha magyarok, nem kapnak bőrt a hivatalos bőrelosztóból. Továbbá ki van zárva minden magyar iparos a közmunkák megpályázásából. Az elbocsátott tisztviselők, a nyugdíjasok lerongyolódva vagy maradék vagyonuk romjaiban tengődnek úri gögjük gözében, várva a revíziót. Az életrealóbb magyar munkás elem (sic!) szintén tömegesen szökött át Magyarországra, annál is inkább, mivel a jó munkaerőket a magyar hadiipar igen jól tudta felhasználni, és itt futótűzként terjedt híre a jó elhelyezkedésnek. A kalandos hajlamú és érvényesülni akaró magyar munkásifjúság szintén a legnagyobb tömegben átment. Egyébként a munkahatóságok magyar gyerekek tanoncszerződést nem csinálnak, és így az itt élő munkásszülők gyermekei csavargásnak, alkalmi munkásnak vannak odavetve. A kolduló és csavargó gyermekek a városokban szinte kivétel nélkül magyarok, és a városokat övező nyomortelepepekről kerülnek ki, ahol a lumpenproletáriátust nemzetiségi szempontból ugyancsak a magyarok teszik ki.

A középosztály, bár színleg a magyarságot képviseli, gazdasági és társadalmi ereje valamint szellemi színvonala oly gyatra, hogy „vezető szerepe” egyszerűen indokolatlan. Ezek a rétegek, néhány politikus és egy minimális vezetői múlttal bíró réteg kivételével egyházi körökből kerül ki, főleg a katolikusok közül, akiknek a szemszöge az elképzelhető legreakciósabb. [...] ¹⁰

A [Magyar Népközösségen belül működő] tagozatok a magyar revizionista álméletét élik. De ki kell emelnünk azt az alulról jött akciót, amely a munkatáborokban szenvedők részére rendezett gyűjtést ezen az őszön, még idejében [biztosítva] meglehetősen szép számú bakancsot és meleg alsóneműt. Ezek alatt a tagozatok alatt időnként megjelennek a nyilas szervezkedések, amelyek az ifjúság és az öntudatlan elemek köréből számtalan magyart vittek be a német hadseregbe. Szervezeti életünk jelentős terepe volt azelőtt a vallásos egyesületek köre úgy a katolikusoknál, mint a reformátusoknál. Ez most szünetel, bár a katolikusok korlátozott formában megtalálják a működési formákat, a reformátusoknál ez szinte teljesen lehetetlen, mert a rendőrség és csendőrség szünetlen üldözi és terrorizálja a református egyházi életet. Református papok naponta állnak a hadbíróóság előtt tiltott szervezkedés miatt.

Különböző társadalmi körök politikai felfogása nem határolható el, mert általános jellegű a legutóbbi időkig a revizionizmus. Ez a hadiesemények fejlődésével egyre halványabbá válik, és kivétel nélkül mindenkit foglalkoztat az a kérdés,

¹⁰ A kihagyott részben Méliusz a Magyar Népközösséget, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, illetve ezen szervezetek kiemelkedő vezetőit mutatja be.

mi lesz a háború után, ha Hitler elvesztette a háborút. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a romániai magyar társadalom egésze – néhány korlátolt egyén kivételével – Hitler-ellenes és németellenes. Munkások, parasztok, értelmiségiek egyaránt. Határ menti falvakban, ahol még él a kommün emléke, ott a szegény-parasztság között, valamint azokban a falvakban, ahol a Dolgozók Blokkja talajt fogott, nyílt dolog a szovjetszimpátia. Nem kétséges, hogy ezek magukkal viszik a falu szegényebb részét is, mely változást akar mindenképp, és számára is úgy tűnik, hogy a Vörös Hadsereg közeledése ezt a változást hozza közelebb. A falusi lakosságban nincs éles szembenállás a román lakossággal, sőt, a vegyes lakosságú falvakban a legteljesebb a testvéri egyetértés. Ezt csak fokozta például a tavalyelőtti rekvirálásokkor, különösen Hunyad megyében, a román testvéreknek szolidaritása, akik a szomszéd falvakból szekérszámra hoztak élelmet és vetőmagot a kifosztott magyar községek lakóinak. A szolidaritás a hadseregben is kifejlődik, ahol a magyar és a román katonák egyforma sorban vannak, és a magyarok üldözése inkább csak a tisztok és fullajtáraik dolga. Hasonló a helyzet a városi proletáriátusnál is. A középrétegek viszont a magyar kormány álláspontját tükrözik – így az egyházi emberek, az intellektuelek –, nem együtt haladni a németekkel, de szembeszállni a szovjetekkel. Főleg vezető demokratikus hajlamú szellemi körökben élt ez a vélemény, amelyet most a kétségbeesés hangulata vált fel: mi lesz velünk? Mert hiszen napról napra világosabbá válik, hogy az angolokra spekulálni tévedés volt.

A szellemi emberekre általában az ingadozás jellemző és a félelem, és ennek terhe alatt közeledés a radikális gondolkodású magyarokhoz. A kérdést ezek azonban nem úgy látják, hogy itt az egész nemzetről van szó, és hogy sorsunk fellebbezhetetlenül össze van kötve a román nép sorsával, és csak a román néppel együtt mehetünk, hanem sorozatosan a társadalmi kérdést vetik fel elsőnek, mintegy ilyen formában, „közelednünk kell a munkássághoz”, ami alatt azt kell értenünk, „jó lesz jóban lenni a munkássággal, amely holnap diktál”. Ők most látnak osztályharcot, amikor nemzeti harcról van szó. A németek elleni küzdelem konkrét követelményéről inkább a kényelmesebb jövőbe tolják ki a kérdéseket, hogy testvéresüljünk majd a prolikkal. Mindnyájukra nagy benyomást tett a szebeni per.¹¹ Ez volt az első bizonyíték rá, hogy van egy román demokratikus élcsapat, amellyel megérthetjük egymást. Nagy hatást tett rájuk Vescan cikke Erdélyről. Általában mondható, hogy román részről történő közeledésre vagy ilyen természetű jelekre szívesen reagálnak. Főleg Kakassy, aki egy ideig benne is élt a román politikában. K[akassy] egyébként demokratikus érzelmű, és szívesen vesz a *Déli Hírlapban* magyar demokratikus anyagot, azért hajlandó fölfelé is

¹¹ 1943 februárjában tartóztatták le a román hatóságok a kommunistaközei Egységes Patrióta Front tagjai közül mások mellett Zevedei Barbu és Gheorghe Vlădescu-Răcoasa szociológusokat. A főként értelmiségiekből álló csoport ellen az év folyamán pert indítottak, amely 1944 februárjában ért véget.

felelősséget vállalni. Közelebb került hozzánk Szemlér Ferenc is, aki a jelen háború kitörésekor a népfront szellemi platformról német szimpátiába csúszott át. Kacsó demokrata, de a magyar kormány exponense, az Illyésék¹² vonalán halad elméletileg, de pillanatnyilag nem látja, a románokkal milyen platformon lehet megegyezni. Határozott angolfil, radikális magyar érzelmű Kulcsár Kálmán,¹³ a *D[éli] H[írlap]* politikai szerkesztője. Jobboldaliak Olosz Lajos, Vita Zsigmond, Puhala Sándor. Az első „hivatalos közeledést” is keresett felénk, és állja a szavát: a véleményszabadság tiszteletben tartását, ha az önzetlenül magyar érdekű. Akárcsak Olosz, Vita is több ízben szovjetellenes kirohanásokra ragadtatta magát, ellenére annak, hogy biztosított róla, hogy a magyarság jövőjét a francia forradalom vezéreszméi alapján képzelel el, határozottabb nemzeti jelleggel. A Vörös Hadsereg előretörése óta ezek elhallgattak. Sőt, Oloszt már előbb hallgattatták el az írók egy brassói értekezletükön, ahol úgy döntöttek – egy évvel ezelőtt –, hogy romániai magyar íróknak „nincs mit keresnie a tőle idegen nagy világnézeti harcokban”. Puhala, a volt szabadkőműves, és mindnyájuk közül legreakciósabb, így nyilatkozott legutóbb: amit csinálunk, mind időleges, mert a háború sorsa hamarosan eldől, jobbra vagy balra, ez nem kétséges. Csak az a kérdés, mi lesz velünk, Oroszország, Szerbia vagy egyéb. [...]¹⁴

Forrás: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C 188, II. 4. f. 1–3. Bányai László iratai. Megjelent: Lakatos Artúr: „Méliusz-jelentés 1943-ból”. *Látó*, 2013/11. 16–68.

3.

Sors és jelkép

(részletek)

Bukarest, 1973.

[...] A nemzeti emlékek itt¹⁵ nem hevernek évszázadok, Mohács mögött. Vérben alvadva már alig élnek és talán hatnak is még, bár a nemzetvándorlás, a futás a határon túlra, a szökés az illúziók után, golyóval és börtönnel mit sem törődve, itt sem kevesebb, mint a délibb részekén, ahonnan érkezem. A végét járó, ájult, lekötözött Gulliver maradt itt elterülve az egyikhez jóságos, a másikhoz mostoha fekete földön, egy utolsó kaland után. Ereink megnyitva, s vérünk elcsorog. A teuton

¹² A szerző Illyés Gyula magyar íróra utal.

¹³ Kulcsár Sándor 1911-ben született aradi íróról, szerkesztőről van szó, aki a Kulcsár Kálmán nevet is használta.

¹⁴ A kihagyott részben a szerző a Dél-Erdélyben működő sajtóéletet mutatja be, illetve az iskolák helyzetéről ír.

¹⁵ Méliusz Aradról beszélve indítja el gondolatmenetét, valószínűleg az 1849. október 19-én kivégzett aradi vértanúkra utalva.

ellenség és zsoldosai minden itt élők ellenségei, már számítgatják, hogyan üzletessék a legnagyobb haszonnal földi maradványainkat.

1918 után polgárságunk hagyta el őrhelyét és vadászterületeit, a beamterség. Emlékezem az álmatlan éjszakákra, amikor apám vívódva, hosszan tusakodott: menjünk-e mi is a többiek után, hagyja-e itt a várost, hol magyarrá lett végleg, a hivatalt, mely úrrá emelte, vagy maradjunk? Itt marasztalták a sírok és a föld, amelyhez már nem volt ugyan köze, de amely a tanya nyomorában bölcsőjét tartotta hűséges tenyerén; a történelem nélküli szülőföld. Ha vér szerint is egészen magyar lett volna, „mélymagyar”, ha a Tiszahát vagy a Dunántúl küldte volna ide konkvisztádornak, mint a többieket, a beamtereket, akik mentek, bizonyára nem habozik, de így a szülőföld erői győztek. Engem is ezek a végzetes szálak tartanak még itt, holott már alig van mibe kapaszkodni. És mi dolgom is akadna még itten? Mégis itt vagyok.

A magyar urak akkor elmentek, ki könnyed szívvel, ki gondokkal küszködve, de elmentek, mert tudták, odaát is, ezután is urak lesznek, hiszen ők cím és rang szerint egyenlőek, összetartoznak az ottaniakkal, itt vége a nemzeti mulatságnak, helyükre más urak jönnek.

A tornyozottan felpakolt kivándorló vasúti kocsik kigördültek az állomásra, és mi itt maradtunk a sínek mellett fehér zsebkendővel integetve a barátok és kollégák után, könnyek fojtogattak, mert tudtuk, másik, ismeretlen élet következik, a kisebbségi sors, új urakkal, új nyelvvvel, új életkörülményekkel; Pestre már csak útlevelemmel utazhatunk látogatóba, vendékként, idegenként, változott tudattal.

*

[...] Gyanús vagyok, nemcsak „odahaza”, ahol sosem éreztem magam otthon – ahonnan, nem most és nem odaát, én is szökni fogok az első adandó alkalommal –, de itt is, Erdélyben. Ha teremtettem szívemben igazi otthont, egy kicsi Erdélyt, nem tartozik az erdélyiekre sem, hisz meg se értenék az alföldi embernek ezt a nyugtalan vágyát egy másképp meghatározható, nem táji, de a társadalmi otthon iránt. Azok pedig, otthon, a síkságon azt mondják, bolond vagyok. Ez persze nem tartozik sem a fiatal tanárra,¹⁶ se másra, mint ahogy vannak szerelmek, amiket magunkban hordunk, de soha nem tud meg felőlük senki semmit. Persze hogy örültség ez.

Gerard de Nerval¹⁷ örült volt, amikor Aurelie iránti szerelmét belefojtotta a pokoli *La vie et le rêve*-be.¹⁸ Vajda János halálíg tartó szerelme örület volt. József Attila örületében szerette Flórát. S van ilyen hazaszeretet is. Jó tehát, ha Erdély

¹⁶ Méliusz regényében azt írja le, ahogy egy meg nem nevezett fiatal tanár ismerősével sétál.

¹⁷ Labrunie, Gérard (1808–1855) francia író és költő.

¹⁸ *Aurélia ou le Rêve et la Vie* [Aurélia, avagy az álom és az élet] Gérard de Nerval (Gérard Labrunie) 1855-ben, élete végén írt története egy nő elvesztésével kapcsolatos érzelmeiről.

iránti bolondságomban nem háborgat senki. Nem tartozom én számadással, csak annak, akit bolondságom erre kijelölt. De kit jelölhetne ki a bolondság? [...] ¹⁹

Téves az előbbi kép – én észszerűen és tiszta elmével szeretem Erdélyt, pontosan az köt hozzá, ami benne a Rációra, a szabadság vágyára emlékeztet, erről a csúcsról tekintek hegyeire s völgyeibe. Ady racionalizmusát szeretem benne és Apáczai Csere Jánosét. Nem a fenyő- és havasszentalizmust, de az Észszerűség emberiségi példáit, és nem a történelem értelme mögötti ködökből felgolygó mítoszt. Arra törekszem, hogy a Ráció legyen végső otthonom. [...]

Megjelent: Méliusz József: *Sors és jelkép, avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elmesélve*. Második, javított kiadás. Kriterion. Bukarest, 1973. 48–49; 185–186.

¹⁹ A kihagyott részben Méliusz azt írja le, ahogy a tavasz kipattanását várják útítársával Enyed felett.

MIKÓ IMRE
JOGÁSZ, POLITIKUS, ÍRÓ

(Bánffyhunyad, 1911. március 27. – Kolozsvár, 1977. március 21.)

• „A MÚLT NEM MÖGÖTTÜNK VAN, HANEM ALATTUNK, RAJTA ÁLLUNK”

STEFANO BOTTONI

Mikó Imre a Kolozsvárhoz közeli Kalotaszeg központjában, Bánffyhunyon született 1911. március 27-én. Családjá anyai ágon torockói volt, ősei apai ágon a Székelyföldről származtak Kolozsvárra, ahol felmenői a város tekintélyes családjai közé tartoztak. Az 1848-as forradalom évétől nemzetségének tagjai az Unitárius Egyház vezető tisztségviselői voltak. Dédapja, Mikó Lőrinc ügyvéd volt Kolozsváron, apja (ugyancsak Lőrinc) magyar királyi járásbíró, aki az impériumváltást követően 1922-től az Unitárius Egyház titkára lett. Édesapja rokonságához tartozott nagybátyja, Kelemen Lajos történettudós, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosa és Gratz Gusztáv (1875–1946) politikus, történész, pénzügy-, majd külügyminiszter.

Mikó Imre 1929-ben érettségizett a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, majd 1934-ben jogi doktorátust szerzett az I. Ferdinánd Egyetemen. Már egyetemi hallgatóként főmunkatársa volt az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalok* című lapnak, és 1932-ben megjelentette első jelentős társadalomtudományi próbálkozását.¹ Jogi doktorátusának megszerzése után Mikó Imre a kolozsvári román tüzérezredben szolgálta le önkéntes katonai évét, majd a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémia ösztöndíjasaként 1934–1936-ban a párizsi Sorbonne-on nemzetközi jogi tanulmányokat folytatott, de a budapesti Miniszterelnökség II. B. Osztályától a kisebbségben rekedő magyarok gondozására képzett bizalmas alaphoz is részesült pénzügyi támogatásban.

Mikó Imre hazatérése után politikai pályáját az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetőjeként kezdte. Udvarhely megyében 1937-ben országgyűlési képviselőnek választották, de a nemzetgyűlésen kívüli Octavian Goga vezette kormány kinevezése folytán nem kapott igazolást, ugyanis az ekkor megválasztott törvényhozás soha nem ült össze. Ezután, 1938-ban ügyvédi irodát nyitott Kolozsváron, majd 1939-ben megházasodott: a tekintélyes szász családból származó Kauntz Kornéliát (1918–1979) vette feleségül, akinek édesapja 1940-ig Németország kolozsvári tiszteletbeli konzulja volt. A román királyi diktatúra idején, 1939–1940-ben Mikó Imre a román hivatásrendi érdekszervezet, a Nemzeti Újjáépítési Front (NUF) magyar tagozata, a Magyar Népközösség bukaresti irodájának főtitkáráként működött. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után Teleki Pál miniszterelnök és Bánffy Miklós támogatásával Mikó

¹ Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932.

Imrét is meghívták a Magyar Országgyűlés Képviselőházába, ahol 1944. őszig nyolc alkalommal szólalt fel.

Közben az 1941. május 28-án tartott kolozsvári nagygyűlésen Mikó Imrét az 1940 őszen alakuló Erdélyi Párt főtitkárává választották, ezt követően a szervezet meghatározó háttéremberként fő feladata az erdélyi érdekek magyar kormányzat előtti megjelenítése volt. Az összesen harminc éves Mikót ekkor már a párt nemzetkisebbségi szakpolitikusaként és e kérdésben első számú elméleti tudósként tartották számon. Szintén 1941-ben jelent meg *Huszonkét év* című politikatörténeti vázlat a romániai magyarság történetéről. 1943 őszétől Mikó Imre a náci Németország oldalán vívott háborúból való kilépés egyik erdélyi előkészítőjévé vált. Az ország 1944. március 19-i német katonai megszállását követően lemondott az Erdélyi Párt budapesti irodájának vezetéséről, ezután hazatért Kolozsvárra, de áprilistól hónapokon keresztül együttműködött Mester Miklóssal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárával számos zsidó származású tudós, író és művész elhurcolástól való megmentésében. Eközben régi baloldali kapcsolatait is fenntartotta. A széles körű összefogás építésével Mikó fő célja annak elősegítése volt, hogy Magyarország sikeresen kivájon a háborúból és ne veszítse el Észak-Erdélyt.

Miután 1944. augusztus 23-án Románia átállt a Szovjetunió oldalára, Mikó Imre aktívan részt vett a várható újabb hatalomváltással járó megrázkódtatások mérséklésére szerveződő „pártok feletti” szervezetben, a szeptember 16-án alakuló Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságában. A szovjet és román csapatok kolozsvári bevonulását követően, október 13-án Mikó Imrét több ezer helyi civil lakossal együtt őrizetbe vették, és szovjet hadifogságba hurcolták. Az Azovi-tenger melletti kikötővárosba, Taganrogba került, ahol megtanult oroszul. Három év és kilenc hónap múltán szabadult, 1948. július 15–16-ára virradó éjjel érkezett haza Kolozsvárra. Szeptembertől egykori iskolájában, az akkor már államosított kolozsvári Unitárius Kollégiumban orosz nyelvet és irodalmat tanított. A hatóságok nem távolították el tágas lakóházából, nem kapott a személyi igazolványába „DO” (azaz Domiciliu Obligat) pecsétet kötelező kényszerlakhellyel, mint számos magyar értelmiségi társa akkoriban, hanem négy családot költöztettek az otthonába, amellyel évekig megkeserítették Mikó Imre és szerettei életét. Később a négyéves egyetemi szintű bukaresti Gorkij Intézet levelező tagozatán tanult, ahol 1954-ben orosz nyelv- és irodalomtanári képesítést szerzett. Közben – többnyire álnéven – francia, német, orosz, szovjet és román írók műveit tolmácsolta magyar nyelvre, de ideológiai műveket is fordított.

Az 1956-os magyarországi forradalom leverését követően a romániai magyarság megfélemlítésére indított erőszakhullám idején, 1958 tavaszán politikailag megbízhatatlannak minősítették, és elbocsátották a volt Unitárius Kollégiumban betöltött tanári állásából, ami súlyos anyagi és erkölcsi csapást jelentett maga és családja számára. Mikó a Kolozs megyei Könyvterjesztő Vállalatnál kapott csak állást, raktári munkás lett csekély fizetéssel. Enyhített a helyzetükön, hogy

az 1957-ben újrainduló *Korunk* folyóirat főszerkesztője, Gáll Ernő munkatársként alkalmazta Mikót, aki szovjet, francia és német folyóiratok cikkeit szemlélte a lapba, és álnéven publikált. Mindez jelentősen elősegítette, hogy a csendesen küszködő Mikó az 1960-as évek első felében visszanyerte 1944 előtti erkölcsi súlyát az erdélyi magyar társadalomban, amellyel munkahelyi beosztása (könyvterjesztő vállalati alkalmazott) egyszerűen összeférhetetlen volt.

Mikó közben 1963 őszén az Egyetem utcai könyvüzlet vezetője lett egészen 1970-ig, és két vásárló között a kiszolgáló asztalon írta tanulmányait. 1964-ben az Unitárius Egyház főgondnokává választották, ezzel hivatalosan visszatérhetett az erdélyi magyar közéletbe. Csak a Ceaușescu-korszak második évében, 1966-ban folytathatta közírói tevékenységét, amikor kisebb közlemények és ismertetések már a saját neve alatt jelentek meg a *Korunk*, illetve az *Utunk* című lapokban. A hatóságok 1968-ban engedélyezték, hogy Kolozsváron megszervezze az Unitárius Egyház alapítása 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését, és a németül, franciául és angolul is beszélő Mikó az 1968. augusztus 17. és 19. között tartott világtalálkozó egyik főszerzője lett. Az eseményre árnyékot vetett, hogy a Varsói Szerződés csapatai megszállták Csehszlovákiát, amiből Románia egységei kimaradtak. Mikó Imre is aláírta a kolozsvári magyar értelmiségiek Román Kommunista Párt Központi Bizottságának küldött nyilatkozatát, amelyben elítélték Csehszlovákia katonai lerohanását. A román belpolitikában átmeneti ideológiai enyhülés és Ceaușescu engedékenyebb magyarságpolitikája következett. A teljes politikai és szakmai elégtételre vágyó Mikó Imre ezért elérkezettnek látta az időt a cselekvésre: 1968. október 7-én levelet intézett Aurel Ducához, az RKP Kolozs megyei első titkárához. Röviden vázolta életének egyes állomásait, majd megfelelő, jobban fizetett állást kérelmezett mint „erkölcsi és anyagi” jóvátételt. Kérését nem teljesítették, a hatóságok válaszáról nincs adat. Szakmai sikernek érezte, hogy 1969 nyarán felvették a Román Írószövetségbe. Eldöntötte, hogy nyugdíjazásáig csak az irodalomnak szenteli életét. Közben 1969 végére – mivel az állambiztonsági szervek úgy értékelték megnyilvánulásait, hogy „nem ellenséges” az államhatalommal szemben – Mikó Imre is részese lehetett a Ceaușescu vezette politikai rendszer és a román (és magyar) értelmiség ekkor megkötött kiegyezésének.

Ez 1968–1969-ben formálódott az erdélyi magyar kulturális és politikai vezetőréteg és a bukaresti vezetés között. Lényege, hogy a nemzetiségek közül elsősorban a magyarok tevékenyen hozzájárulnak Románia fejlődéséhez, a nemzeti jellegű román szocializmus kiépítéséhez. Hamar kiderült, hogy a régi (kolozsvári egyetem, múzeumok, folyóiratok) és az új magyar intézmények (Kriterion Könyvkiadó, *A Hét* című hetilap, a bukaresti televízió magyar adása) vezetői nem a fentiek megvalósítására, hanem egészen másra, a „népszolgálatra” használták fel a hatalom által engedélyezett lehetőségeket. Az 1960-as évektől kezdődően az erdélyi magyarság szellemi vezetői visszatértek a jeles pedagógiai író, Imre Lajos és mások 1930-as évekbeli szellemi örökségéhez, tanításához egy erkölcsileg meg-

alapozott erdélyi magyar kisebbségtudat megteremtése, a népnevelés érdekében. Az 1968 utáni Romániában a magyarság körében sajátos szellemi összeolvadás ment végbe, a népi mozgalom még élő tagjai és az „új” szocialista vezetőréteg forrt össze. Mikó Imre, aki már 1944 előtt tevékeny alakítója volt az erdélyi magyar társadalompolitikának és közgondolkodásnak, egy személyben kötötte össze a romániai magyar kisebbség különböző nemzedéki csoportjait. Tekintélye, kiállása és a kényes, bizalmas ügyek intézésében való rendkívüli jártassága egyfajta igazodási pont volt a szocializmusban felnövő kiválasztottak számára. Ez nem csak azt jelentette, hogy két évtizedes szünet után az 1960-as években elindult az idősebb nemzedék mindkét rétegét szólásra készítő visszaemlékezések új hulláma. Ezek sorába tartozott Mikó Imre emlékirása, *A csendes Petőfi utca* (1978), amely halála után jelent meg. Emellett számos regény, tanulmány, dokumentumfilm, szobor, képzőművészeti alkotás, népművészeti tárgy is arra figyelmeztette az erdélyi magyarságot, hogy csak akkor lesz jövője, ha a múltjára is büszke lehet, amellyel folyamatosan tudja építeni, erősíteni nemzeti önazonosságát.

Mikó Imre társadalomba való méltó visszahelyezésének hosszú folyamata, egyben szakmai háttérbe szorításának megszüntetése 59 éves korában, 1970 februárjában zárult le. Tizenegy év után elhagyhatta addigi munkahelyét, a könyvesboltot. Az előbbi év január első napján a romániai nemzetiségi irodalom megjelenítésére Bukarestben létrehozott Kriterion Könyvkiadó igazgatója, Domokos Géza és Fazekas János (a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának titkára, 1962 és 1982 között miniszterelnök-helyettes is, akinek kisebbségi jogi kérdésekben Mikó a tanácsadója lett) támogatásával a Kriterion kiadó kolozsvári szerkesztőségében lektorként folytathatta pályáját.

Szakmai és szellemi szempontból Mikó Imrét hamarosan a Kriterion egyik legbefolyásosabb munkatársaként tartották számon. Lektorai tevékenysége mellett a kiadó irodalmi, történelmi, irodalomtörténeti tárgyú *Téka* sorozatának és a *Romániai magyar irodalmi lexikon* első kötetének volt (egyik) szerkesztője, és közíróként újra jelentkezhetett. Közben már az 1960-as évek közepétől, több mint két évtizedes szünet után újult erővel folytathatta a kisebbségi jog tanulmányozását. Méghozzá 1944-ben kiadott hatalmas műve – *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* – után, amelyben másfél évszázad magyar politikai történetét tárta fel. Elsősorban a kolozsvári *Korunk* és az *Utunk*, valamint a bukaresti *A Hét* című lapok közölték írásait. Mikó Imre élete utolsó évtizedében az általa kedvelt történelmi személyiségrajzot regényes szépirodalmi formába öntötte. Így jelenítette meg az útirajz- és naplói-író Bölöni Farkas Sándort és az utolsó erdélyi polihisztort, Brassai Sámuel, akik a kolozsvári Unitárius Kollégium jeles diákjai voltak. Utolsó műve – családi krónikája – befejezetlenül maradt. Mikó Imre 1976-ban vonult nyugállományba, 1977. március 21-én, Kolozsváron hunyt el 66 éves korában.

Az élete végén újra köztiszteletben álló Mikó Imre szovjet hadifogságból 1948. július közepén történő hazatérése után közel harminc éven át a román kommunista állambiztonság megfigyelése alatt állt. A Securitate Iratait Vizsgáló

Országos Bizottság Levéltára (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ACNSAS) anyagainak kutatása arra enged következtetni, hogy Mikó Imre egyszerre volt a kommunista állambiztonsági szerv, a Securitate megfigyelt célszemélye és két különböző szakaszban, az 1950-es években, majd kb. 1970-től 1976-ig bizalmas forrása, azaz hálózati ügynöke, akinek adatait, közléseit folyamatosan rendszerezték, értékelték és felhasználták. A Securitate három évtized alatt több mint kétezer oldalt, kb. tízkötetnyi iratanyagot „termelt” Mikó Imréről és környezetéről. Ezek nagy része megfigyelési dossziékban található, amelyekben a Mikó Imrére vonatkozó anyagokat, hálózati jelentéseket és az operatív játszmákat összefoglaló, a Belügyminisztérium felsőbb állambiztonsági szerveknek küldött átiratait gyűjtötték. Az állomány kisebbik, négy kötetből álló része a hálózati iratokat tartalmazza. Együttműködésének döntő jelentőségű szakasza 1972 és 1976 között zajlott, bár a harmadik, csak formális beszerzése csak 1975 januárjában történt. Az 1970-es években Mikó Imre is a romániai magyar nemzeti közösség azon kevés személyisége, alkotója közé került, aki útlevelet kapott, és többek között azt a feladatot, hogy magyarázza és védelmezze a hivatalos román politikát az erdélyi magyarok helyzete miatt egyre inkább aggódó nyugati magyar emigráció előtt. Mikó Imre 1973 őszén egyhónapos amerikai körutat tett, majd 1976 tavaszán szintén egy hónapig Nyugat-Európában utazott. A román állambiztonság számára rendkívül fontosnak bizonyultak Mikó Imre részletes és szenedélymentes útibeszámolói. A tapasztalt politikus és éles megfigyelő pontos információkkal szolgált a magyar emigráns csoportok Erdéllyel kapcsolatos tevékenységéről, miközben 1974 és 1976 között közel húsz „politikai” szintű és jellegű titkos megbeszélést folytatott a Securitate Kolozs megyei parancsnokával, Constantin Ioana altábornaggyal.

MIKÓ IMRE FŐBB MŰVEI

Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Kolozsvár, 1932. Új kiadás: Csíkszereda, 1998.

A székely közületi kulturális önkormányzat. Lugos, 1934.

Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920. Lugos, 1936.

Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Studium. Budapest, 1941. Új kiadás: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern–München, 1987; Hasonmás kiadás: Optimum Kiadó. Budapest, 1988. Utószó Csatári Dániel.

Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.

Az Államtudományi Intézet támogatásával a Minerva kiadása. Kolozsvár, 1944; Hasonmás kiadás: Optimum Kiadó. Budapest, 1989. Bev. tan. Csatári Dániel: „Erdélytől Európáig”. Mikó Imre életútja. I–XXIV.

Honpolgárok és világpolgárok. Tíz esszé. Bukarest, 1967.

A bércre esett fa. Bölöni Farkas Sándor életregénye. Bukarest, 1969.

Orbán Balázs nyomdokain. Beke Györggyel és Fodor Sándorral. Bukarest, 1969.

Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről. Bukarest, 1971.

Petőfi Erdélyben. Dávid Gyulával. Bukarest, 1972.

Akik előttem jártak. Bukarest, 1976.

A csendes Petőfi utca. Visszaemlékezések. Utószó Balogh Edgár. Kolozsvár, 1978.

AJÁNLOTT IRODALOM

Gáll Ernő: Mikó Imre – a „nemzetiségi jogász”. In: uő.: *Változatok egy témára.* Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1981. 5–24.

Bárdi Nándor: Egy magyar girondista Erdélyben. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1998. 5–33.

Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet és pályakép.* Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2003.

Stefano Bottoni: Népszolgálat, mint politikai játszma. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971. In: Bárdi N. – Filep T. G. – Lőrincz J. (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Kalligram Kiadó. Pozsony, 2015. 187–231.

Stefano Bottoni: Talking to the System: Imre Mikó, 1911–1977. A Lifelong Story of Collaboration and Service. In: *East Central Europe.* Vol. 44. 1 (2017), 47–75.

Domokos János: *Túlélés vagy népszolgálat? Mikó Imre és a Securitate.* Dokumentumfilm, 104 perc. 2015.

FORRÁSOK

1.

Jancsó Bélának küldött levél

1932. január 23.

Jól esik időnként kolozsvári és pláne diákügyekről hallani, amiktől én hirtelen olyan távol estem. Az hiszem, a kolozsvári diákéletben már többet nem fogok aktív részt venni. [...] A politikától, úgy hiszem, nem fogok megszabadulni ebben az életben, bár hajlamaim inkább vonzódtak az elméleti és tudományos munkáság felé. A mi korunk azonban nem ennek a békés munkálkodásnak, hanem az aktív szervezésnek az ideje, s így az ember az után lát, amiből magának létalapot tud teremteni. A politika álarcviselés; az ember lehetőleg soha ne azt mondja, vagy ne úgy mondja, ahogy gondolja; épen annak az érdekében, amit el akar érni. Ezt próbálok én kitanulni mostani állásomban.

Forrás: Jancsó Béla hagyaték – Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, 67. tétel: Mások levelei Jancsó Bélához. Aláírással hitelesített gépelt levétervezet.

2.

Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig
Budapest, 1941.

Nehéz és hálátlan szerep jutott azoknak, akik az újjászületési front keretei között voltak kötelesek a magyar érdekeket megvédeni. Noha mindenkinek be kellett látnia, hogy ezen kívül nincs más politikai keret és a front a kisebbségek számára nem egyéb szükséges rossznál, sokan bizalmatlansággal és gyanakvással kísérték azoknak a munkáját, akiket különben a magyar közönség más tekintetben bizalmával túlságosan is kitüntetett, amikor kérések ezreivel halmozta el őket, azt várva, hogy mindent elintézzenek, ami a Magyar Párt felozlatása óta nem sikerült.

Megjelent: Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium. Budapest, 1941. 227.

3.

„Erdély ügye”
Kolozsvár, 1944. augusztus 23.

Erdély ügye nem pártkérdés, hanem nemzeti ügy – mondotta az Erdélyi Párt elnöke az Ellenzék számára adott nyilatkozatában, és ezzel meg is adta a magyarázatát az erdélyi képviselők egyöntetű elhatározásának, amellyel a pártharcoktól félreállva, katonai szolgálatra jelentkeztek. [...] Az, aki Erdély képviselőjeként mint író, mint politikus, mint társadalomszervező jelentkezik, csak akkor lehet hű országrésze hagyományaihoz, ha nem azt utánozza, amit nála okosabbak vagy oktanabbak másutt kitaláltak, hanem ha önmagát adja, és abból az örökségből merít, amit Erdély a magyar életben mindig jelentett. [...] Ne azt kérjék számon Erdély képviselőitől, hogy részt vett-e ebben vagy abban a kormánybuktató akcióban, hogy csatlakozott-e vagy sem a diadalmasnak látszó korszellemhez, hanem azt, hogy hangot adott-e annak, ami Erdélyben fáj, hogy megtett-e mindent Erdélyben a magyar erő felfokozása érdekében! Mert ezen múlik – nem a kormányok, rendszerek, világnézetek, hanem ennél sokkal több – Erdély sorsa.

Megjelent: Mikó Imre: „Erdély ügye”. *Ellenzék*, LXV. évf. 1944/190. 3.

4.

*Feljegyzés a szovjet fogságból**Taganrog, 1945. július 1.*

1. Ha tőlem függ, Kolozsvárt szeretnék letelepedni.
2. Puzi [Kauntz Kornélia, Mikó Imre feleségének családi beceneve – S. B.] Klárikával jöjjön haza Kolozsvárra, hacsak Budapesten nem került lényegesen jobb körülmények közé, ami nem valószínű.
3. Ha anyagiakban megszorulnak Anyámék vagy Puzi, adják el ingóságaimat. Csak egy pár rendes ruhára, fehérneműre, valamint a jogi és politikai vonatkozású könyveimre van szükségem.
4. Apámról tavaly Focşaniban azt hallottam, hogy a brassói táborban látták. Itt a 18 éven aluliakat és az 50 éven felülieket külön választották és állítólag ha-zaengedték. Sorsa nagyon aggaszt.
5. Kolozsvárt ügyvédi gyakorlatot nem akarok folytatni és a közéletben nem szeretnék szerepelni. Legszívesebben a magyar egyetemen helyezkednék el. [...]
6. Egészségemet eddig hála Istennek minden ellenére sikerült megőriznem, úgyhogy pár heti pihenő és rendes táplálkozás mellett bármilyen munkára képesnek érzem magam és a munkában nem válogatok.
7. Ha mégsem kerülnék haza, ingatlan és ingó dolgaimat a törvényes örökösödés rendje szerint osszák szét. [...] Könyveimet, amire örököseimnek nincs szüksége, az unitárius egyház könyvtárának hagyom. Ha Puzi még egyszer férjhez menne valaki nem-magyarhoz, gyermekeim magyar szellemű neveléséről gondoskodjanak. Ha az anyagiak megengedik, mind a két gyermek szerezzen valamilyen diplomát, tanuljon nyelveket, gép- és gyorsírást, hogy önállóan meg tudjanak élni.
[...]

Forrás: Mikó Imre levelezése. Mikó Imre hagyatéka, Kolozsvár, rendezetlen családi hagyatéka. Aláírással hitelesített kézzel írt tisztázat.

5.

*Részlet Mikó Imre leveléből a családjához**Taganrog, 1948. március 22.*

Március 15-én ünnepeltünk itt és a szomszéd táborban. Nekem is beszédet kellett mondanom és tolmácsolnom oroszról, németből és japánból (!!!) magyarra és vissza. A jó munkások pénzjutalomban részesültek; én is kaptam 40 rubelt. Anynyi tartalék pénzem mindig van, hogy a kosztot pótolni tudom valamivel. [...] Meleg víz mindig van a táborban, fürdés is hetenként. Szobánkban hárman la-

kunk, a kemencét fával és szénnel fűtjük. Táborunkban több kolozsvári magyar is van, egyszerűbb emberek. A városba hetenként egyszer-kétszer járok be, főként vásárolni. A könyvek itt olcsók, és már egész kis könyvtárat gyűjtöttem össze. Köztük van egy orosz–magyar és egy magyar–orosz szótár. [...] Egy kis orosz–angol–francia–német szótárt mindig a zsebemben hordok. Az utóbbi időben több a nemzetiségi kérdés körébe vágó munkát is kaptam, úgy, hogy otthoni tanulmányaimat ebbe az irányba is „kiegészítettem”. [...] Színházban Tolsztoj „A haza” c. darabját, tábori mozinkban a „Lenin októberbent”, „Priogovot” (egy orvos élete), „Nikolajt” (egy felfedező élete), „Rettenetes Ivánt”, egy Jack London filmet láttam, a jobbak közül. Igyekszem minden alkalmat megragadni, hogy az orosz kultúrához közelebb jussak, mert itt is és otthon is ebben a világban kell élnünk és meg kell ismernünk az orosz életben rejlő nagy emberi értékeket. [...] Az otthoni emlékektől nem tudok szabadulni, bármerre is járok. S úgy érzem, hogy az életnek csak ott van számomra értelme, köztetek, Kolozsvárt, Erdélyben.

Forrás: Mikó Imre hagyatéka, Kolozsvár, rendezetlen családi hagyatéék. Aláírással hitelesített kézzel írt tiszttázat.

6.

*Mikó Imre kéziratos beszervezési nyilatkozata a román állambiztonságnál
Kolozsvár, 1952. február 29.*

Alulírott Mikó Imre, foglalkozása középiskolai tanár, született Bánffyhunyon 1911. március 27-én Lőrinc és Aurélia gyermekeként, állandó lakhelye Kolozsvár, Petőfi utca 17. sz., arra kötelezem magam, hogy kapcsolatba lépek az állambiztonsági szervekkel abban az értelemben, hogy tudomásukra hozom mindazt, amit napi munkám során észlelek. Jelezni fogom tudomásom szerint azon elemek kifogásolható múltbeli tevékenységét, akik részt vettek a burzsoá-földesúri politikában, valamint jelenlegi hozzáállásukat. Senkivel nem fogom megosztani a kapcsolataimmal kapcsolatos információkat, és helyzettől függetlenül nem fogok visszaélni ezekkel a kapcsolatokkal. Ellenkező esetben a következményeket annak rendje szerint viselni fogom. Nem fogom félrevezetni az állambiztonsági szervezetet. Az általam szolgáltatott információkat írásban és aláírva csak és kizárólag a kapcsolattartóval fogom megosztani.

Forrás: ACNSAS, fond Rețea, dosar 182274, vol. 1, f. 14 (fordítás a román eredetiből – S. B.). Aláírással hitelesített kézzel írt tiszttázat.

7.

„Rövid életrajz” című fogalmazvány
Kolozsvár, 1967. február 1.

1911. március 27-én születtem Bánffyhunyadon, ahol akkor apám, Mikó Lőrincz, járásbíró volt. Apai ágon bölöni közsékegy családból, anyai ágon a torockói bányász Zsakóktól származom. 1915-ben apám bevonult katonának, és hét év múlva jött vissza orosz fogságból, majd a két világháború között az unitárius egyház titkára volt. [...] Az Erdélyi Párt Teleki Béla vezetésével kormánytámogató politikát folytatott, s ennek a balszárnyán helyezkedtem el én magam is. 1944-ben én voltam az, aki a Békepárttal felvettem a kapcsolatot és bizonyos együttműködést alakítottunk ki, Nagy Istvánnal és Szabédi Lászlóval én szerkesztettem azt a Horthy kormányzónak intézett emlékiratot, amelyben a háborúból való kilépést követeltük, amelyet aztán a püspökök és más közéleti vezetők aláírásával el is juttattunk illetékes helyre. Ezekről az akciókról Balogh Edgár írt az Utunkba a felszabadulás után. [...] Kolozsvárnak a szovjet csapatok által történt felszabadítása alkalmával mint polgári egyén én is fogságba kerültem és négy évet töltöttem Taganrogban, Csehov szülővárosában. A vegyes nemzetiségű táborban az antifasiszta aktív vezetője lettem, a faliújság szerkesztője, megtanultam oroszul és négy év múlva, miután minden szempontból leigazoltak, visszakerültem Kolozsvárra. Itt vizsgáztam az orosz nyelvből és azonnal kinevezést kaptam az 1. sz. fiúliceumba (később Brassai Líceum) orosz nyelv- és irodalomtanárnak. Közben levelezés útján végeztem Bukarestben a Maxim Gorkij főiskolát és 1954-ben tanári diplomát nyertem. Mint orosz tanár több tankönyvet szerkesztettem és tartományi metodista voltam egészen 1958-ig, amikor felbontották a munkaszerződésemet és állás nélkül maradtam. A munkaközvetítő útján jutottam egy kis álláshoz a tartományi könyvelosztónál, előbb mint standirányító (az üzemi standokat láttam el könyvekkel), később mint a 7. sz. könyvkereskedés felelőse, ahol egyetemi jegyzeteket árusítok. Már két ízben kaptam meg a szocialista versenyben élenjárók vörös csillagát a tartományi viszonylatban első helyen álló tervteljesítés miatt. [...] „Életem eseményeinek leltározásához az is hozzátartozik, hogy feleségem a Clujana börtényár tisztviselője és tolmácsa (Bécsben a Konsularakademie-t végezte), két fiunk és két leányunk van, s családi házunk. Büntetve, internálva nem voltam, külföldön a hadifogságból való hazatérés óta nem jártam, nem is készülök. Ami még hátra van ebből az életből, amelyet alulról és felülről is megismertem, azt az írásra szeretném fordítani azok számára, akiknek a sorsuk – remélhetőleg – békésebben fog alakulni.

Forrás: Mikó Imre hagyatéka, Kolozsvár, rendezetlen családi hagyatéék. Aláírással hitelesített gépelt fogalmazvány.

8.

Mikó Imre főgondnok pohárköszöntője az erdélyi unitárius egyház székelyudvarhelyi zsinatán Kovács Lajos újonnan megválasztott püspök tiszteletére Kolozsvár, 1972.

1972. március 19-e és a mai választás a székely anyaszék anyavárosában, ahol régen a pecsétet őrizték, bizonyára nemcsak a mi életünkben, hanem egyházunk történetében is emlékezetes marad. Idestova félszázada figyelem éber szemmel az unitárius egyház életét. Gyermekkorom legrégebbi emléke a pátriárka korú Ferencz József, akit mi már csak aggastyánnak ismertünk, 52 évig tartó püspöksége végén. Halála óta öt ízben választottunk püspököt: Tordán, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Székelykeresztúron és most Székelyudvarhelyen. S mint e választások egyik utolsó tanúja, jelenthetem azoknak, akik negyedszázad múltán most először vesznek részt püspökválasztó zsinaton, hogy Ferencz József elhunytá óta sohasem nyilatkozott meg zsinati főtanácsunk olyan egyértelműen, mint a mai napon. Ünnepe ez számunkra, s ez is készlet arra, hogy a választás lezajlása után szót kérjek. Utoljára négy évvel ezelőtt beszéltem egyházi gyülekezet előtt a dévai várban, amikor az egyházalapítás négyszázadik évfordulóját ünnepeltük és első püspökünk emlékének adóztunk. Most engedjék meg nekem, hogy üdvözljem a huszonnyolcadikat, téged, kedves Lajos barátom! S ne csak személy szerint Téged üdvözljelek, hanem azt az új korszakot is, amely – hitem szerint – megválasztásoddal veszi kezdetét. [...] Kevesen vagyunk, de nem vagyunk magunkra, és hisszük, hogy sajátos feladat vár ránk, amelyet helyettünk más nem tud betölteni. S nem merültek még ki, hanem csak ezután várnak kiaknázásra belső tartalékaink. Lehet-e szebb feladat, mint élére állni egy kicsiny seregnek és felvállalni annak minden gondját-baját, elsőnek lenni az egyenlők között s vezetni azokat, akik a hitben haladók és a haladásban hisznek? Az elődök között volt költő és bölcselő is. Most jöjjön a bölcsesség és a szelídség, amelyet egyházunk címerében a kígyó és a galamb jelképez. Kovács Lajostól, aki most dédapja, a népdalgyűjtő Kriza János örökébe lép, azt várjuk, hogy a bölcs mérséklet és a következetes népszolgálat püspöke legyen az evangéliumi szeretet jegyében, amelyet a teológián évtizedeken át tanított. Kívánjuk, kedves Lajos, hogy sokáig viseld ezt a gyönyörűséges terhet, amelyet most reád ruháztunk, s ígérjük, azon leszünk, hogy több legyen benne a gyönyörűség, mint a teher. Kísérjen utadon mindnyájunk hűsége és szeretete.

Megjelent: „A székelyudvarhelyi zsinat”. *Keresztény Magvető*, LXXVIII. évf. 1972/1. 13–14.

FÜGGELÉK

ANNOTÁLT NÉVMUTATÓ

- Abrudbányai Ede (1886–?) erdélyi magyar ügyvéd, földbirtokos, a romániai Országos Magyar Párt parlamenti képviselője.
- Abrudeanu Rusu, Ion (1870–1934) erdélyi román újságíró, politikus, 1920 után a Nemzeti Liberális Párt parlamenti képviselője.
- Ács Károly (1823–1894) magyar nyelvész, népköltészet-kutató, országgyűlési képviselő.
- Adorján Imre (1884–1971) erdélyi magyar politikus, a romániai Országos Magyar Párt Csík megyei titkára. A második bécsi döntés után behívott képviselő volt a magyar országgyűlésben.
- Ady Endre (1876–1940) erdélyi magyar jogász, a költő első unokatestvére, Csíkszentmártonban 1903-ban nyitott ügyvédi irodát.
- Ady Endre (1877–1919) magyar polgári radikális publicista, a 20. század egyik legnagyobb magyar költője.
- Alecsandri, Vasile (1821–1890) román költő, dramaturg, politikus. Az 1859-ben egyesített Moldva és Havasalföld uralkodója, Alexandru Ioan Cuza külügyminiszterré nevezte ki.
- Alexander Bernát (1850–1927) magyar filozófus, esztéta, színikritikus és szakfordító, a Magyar Tudományos Akadémia Tagja.
- Ambrus Zoltán (1861–1932) magyar író, színész, akadémikus. Számos színikritikája, tárcája, vígjátéka jelent meg. 1882–1897-ig a Magyar Földhitelintézet tisztviselője volt, 1897–1917 között kizárólag írásaiból élt, 1917–1923-ig a Nemzeti Színház igazgatója.
- Andrássy Gyula (1823–1890) magyar politikus, a Magyar Királyság miniszterelnöke 1867–1971 között, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere 1871–1879 között.
- Andrei, Petre (1891–1940) román szociológus, filozófus, egyetemi tanár, politikus. A Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként kezdte politikai karrierjét, több alkalommal volt államtitkár különböző minisztériumokban, majd 1938–1940 között tanügyminiszter.
- Angelescu, Constantin (1869–1948) román orvos, egyetemi tanár, politikus. 1901-től a második világháborúig minden országgyűlésnek tagja volt. Volt rövid ideig miniszterelnök, közmunkaügyi és nemzetgazdasági miniszter is. Két ízben volt tanügyminiszter 1922–1928, valamint 1933–1937 között, nevéhez fűződik a román tanügy reformja a két háború közötti időszakban.

- Antal Márk (1880–1942) magyar pedagógus, matematikus, művelődéspolitikus. 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosságon dolgozott. A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, majd Kolozsvárra költözött. Megszervezte és igazgatta Kolozsváron a Tarbut Zsidó Líceumot.
- Antonescu, Ion (1882–1946) román katonatiszt, politikus, 1940–1944 között Románia teljhatalmú vezetője.
- Apáczai Csere János (1625–1659) erdélyi magyar pedagógus, filozófus, kálvinista teológus.
- Apafi Mihály (1632–1690) erdélyi fejedelem 1661-től haláláig, II. Apafi Mihály (1676–1713) apja.
- Apáthy István (1863–1922) magyar zoológus, egyetemi tanár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum állattárának igazgatója, a Tulipánkert Szövetség – Magyar Védőegyesület erdélyrészi osztályának és kolozsvári fiókjának alelnöke. Az 1900-as években a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik vezetője volt, majd Károlyi Mihályhoz csatlakozott. 1918 végén a Károlyi-kormány Erdély kormánybiztosának nevezte ki.
- Apor István (1638–1704) politikus, Erdély kincstartója, Torda vármegye főispánja, erdélyi főgenerális, az ellenreformáció egyik legfőbb támogatója Erdélyben.
- Apor Péter (1676–1752) politikus, Küküllő vármegye főispánja, királybíró, történétíró. Fő műve: *Metamorphosis Transylvaniae*.
- Apponyi Albert (1846–1933) magyar politikus, miniszter, belső titkos tanácsos, nagybirtokos, akadémikus, 63 éven át parlamenti képviselő, 1901–1903 között a képviselőház elnöke, 1906–1910-ig és 1917–1918-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője.
- Áprily Lajos (1887–1967) magyar költő, műfordító, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kisfaludy Társaság mellett a Kemény Zsigmond Társaság tagja. 1929-ben Magyarországra költözött.
- Argetoianu, Constantin (1871–1955) román politikus, jogász, orvos. 1939 szeptember–novembere között miniszterelnök. A királyi tekintélyelvű rendszer időszakában végig együttműködött a hatalommal – miniszter és királyi tanácsos is volt. A második világháború után hatalomra kerülő kommunista rendszer ellenségeként 1950-ben letartóztatták, a máramarosszigeti börtönben halt meg.
- Árpád (845–907) magyar fejedelem, a Kárpát-medencében megtelepedő magyarok vezére, a Magyarországot 1301-ig irányító Árpád-ház alapítója.
- Attila (410 körül–453) hun király, kiterjedt, ám rövid életű birodalom uralkodója Közép-Kelet-Európában.
- Averescu, Alexandru (1859–1938) román katonatiszt, az első világháború alatt a román hadsereg egyik tábornoka. 1906–1909 között hadügyminiszter volt, nevéhez fűződik az 1907-es román parasztháború véres elfojtása. Három alkalommal volt Románia miniszterelnöke, előbb 1918-ban a háború alatt, majd ugyanabban az évben megalapította saját pártját, a Néppártot, amelynek élén 1920–1921 és 1926–1927 között újra a minisztertanács elnöke lett.

- Babits Mihály (1883–1941) magyar költő, író, műfordító, a 20. századi magyar irodalom jelentős alakja.
- Bachruch Károly (1850–1926) magyar ötvös, iparművész. I. Ferenc József nemesi címet adományozott neki.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) magyar politikus, jogász, újságíró, 1922–1926, 1931–1935 és 1939–1944 között országgyűlési képviselő. 1944. március 19-én fegyverrel szállt szembe az őt letartóztató németekkel. Szabadulása után 1944 novemberében megalakította a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát. Nem sokkal ezután a nyilasok letartóztatták, majd december 24-én a sopronkőhidai fegyházban kivégezték.
- Bakonyi Samu (1862–1922) magyar ügyvéd, a Függetlenségi és 48-as párt, majd a Justh-párt országgyűlési képviselője.
- Balázs András (1869–1956) erdélyi magyar római katolikus lelkész, jogtörténész, 1917-től gyulafehérvári kanonok, 1921-től az Erdélyi Római Katolikus Státus előadója. Jogtörténeti és kisebbségi iskolákat védő tevékenysége jelentős.
- Balázs Ferenc (1901–1937) erdélyi magyar prózaíró, költő, unitárius lelkész. 1930-tól lelkészként szolgált a Torda melletti Mészkon, ahol falufejlesztési terveit próbálta megvalósítani: vidékfejlesztő szövetkezetet alapított, dalárdát és színjátszó csoportot irányított, dán mintára népfőiskolát szervezett.
- Balogh Artúr (1866–1951) erdélyi magyar jogász, egyetemi tanár, politikus, az MTA levelező tagja.
- Balogh Edgár (1906–1996) csehszlovákiai, majd romániai magyar publicista, politikus, egyetemi tanár, a Bolyai Tudományegyetem rektora.
- Bánffy Dezső (1843–1911) magyar nemzeti radikális politikus, miniszter, a Főrendiház tagja. A Magyar Királyság miniszterelnöke 1895 és 1899 között (ezalatt a király személye körüli miniszter is).
- Bánffy Ferenc (1869–1938) erdélyi magyar publicista, mecénás. Támogatta mások mellett Mikó Imrét *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című 1932-es munkája megírásában.
- Bánffy György (1661–1708) erdélyi főúr, II. Apafi Mihály idején 1692-től Erdély gubernátora, majd az osztrák birodalomhoz csatolt Erdély első gubernátora.
- Bánffy György (1845–1929) erdélyi főnemes, országgyűlési képviselő, főrendiházi tag, Bánffy Miklós apja. A Heraldikai és Történelmi Társulat és az Iparművészeti Múzeum alapítója, harminc évig az erdélyi református egyházkerület főgondnoka volt.
- Bánffy Miklós (1873–1950) erdélyi magyar író, grafikus, politikus, külügyminiszter. 1918 előtt szabadelvű, pártunkívűli, majd Alkotmánypárti képviselő volt. Bethlen István kormányában 1921 és 1922 között külügyminiszteri tisztséget töltött be. 1939-ben a királyi diktatúra bevezetését követően létrehozott Romániai Magyar Népközösség vezetője lett. A német megszállást követően lemondott főrendiházi tagságáról, és Budapesten élte meg a front átvonulást. Ezt követően Kolozsváron élt, majd Budapesten halt meg.

- Bănițiu, Viteliu (?–?) erdélyi román újságíró, az első román nyelvű csíki hetilap, az 1926–1927 között működő *Dacia* szerkesztője, korábban községi segédjegyző.
- Bányai László (1907–1981) erdélyi magyar politikus, publicista, történész, a harmincas évek második felében a népfrontos MADOSZ főtitkára, a második világháború idején illegális kommunista aktivista, azt követően pedig az MNSZ vezető politikusa, nemzetgyűlési képviselő. 1952 és 1956 között a Bolyai Tudományegyetem rektora. 1970-től a Román Tudományos Akadémia levelező tagja.
- Bárdos László (1897–1960) erdélyi magyar újságíró, elbeszélő, dramaturg.
- Bárdossy László (1890–1946) magyar diplomata, politikus, miniszterelnök. 1926-tól a Külügyminisztérium miniszteri tanácsosa, 1930-tól a londoni követség tanácsosa volt, 1934-től 1941-es külügyminiszterre való kinevezéséig bukaresti magyar követként dolgozott. 1941. április 3-án, gróf Teleki Pál öngyilkosságát követően miniszterelnökként vezette az országot. A második világháború után népbírósági pert indítottak ellene, majd halálra ítélték és kivégezték.
- Bárd Oszkár (1893–1942) erdélyi magyar orvos, költő, a két világháború közötti romániai magyar irodalom kiemelkedő drámaírója.
- Bărnuțiu, Simion (1808–1864) erdélyi román jogász, politikus, történész és filozófus, az 1848-as forradalom idején az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik kiemelkedő vezére.
- Bartalis Ágoston (1866–1935) erdélyi magyar jogász, közigazdász, szociográfus.
- Bartalis János (1893–1976) erdélyi magyar költő. A Dés melletti Alsókályon élő gazdálkodó verseivel keltett feltűnést, Kosztolányi Dezső és Németh László is méltatta tehetségét. Az Erdélyi Helikon írói közösség egyik alapítója, 1929-től a Kemény Zsigmond Társaság tagja. 1933-ban Magyarországra költözött, ahol tanítóként működött. A második bécsi döntést követően, 1941 és 1959 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, majd a Bolyai Tudományegyetem könyvtárosa volt. A második világháborút követően nem jelentetett meg verseket, azonban az ötvenes évek második felétől a romániai magyar költészet egyik legismertebb személyiségévé vált.
- Bartha Ignác (1896–1970) erdélyi magyar jogász, politikus. A két világháború között jogi szakcikkeket és törvénytárgyalásokat jelentetett meg, 1939-ben a Magyar Népközösség parlamenti képviselője volt.
- Barth, Karl (1886–1968) svájci evangélikus teológus. Tizenkét kötetes *Egyházi dogmatika* című művében összegezte a protestáns hitet. Náciellenes magatartása miatt Németországban nem taníthatott tovább, könyveit bezúzták, ezért 1935-ben Svájcba menekült.
- Bartók Béla (1881–1945) magyar zeneszerző, zongoraművész, népzenekutató, a 20. század egyik legjelentősebb magyar zeneszerzője.
- Bartonic Géza (1854–1930) magyar pedagógus, fizikus. 1897-től az 1895-ben alapított Eötvös József Collegium igazgatója.
- Basarab, I. (1270 körül–1352) havasalföldi fejedelem, a Havasalföldi Fejedelemség alapítója.

- Basarab, Nicolae Alexandru (?–1364) 1352–1364 között Havasalföld fejedelme, I. Basarab fia. Miután apja 1330-ban a posadai csatában elnyerte a függetlenséget a magyar királytól, 1344-ben újból elismerte a magyar király formális fennhatóságát.
- Basarab, V. (Neagoe) (1270 körül–1352) Havasalföld fejedelme 1512 és 1521 között.
- Batsányi János (1763–1845) magyar költő, Baumberg Gabriella osztrák költő férje, az első magyar irodalmi társaság, a Kassai Magyar Társaság alapítója Baróti Szabó Dáviddal és Kazinczy Ferencsel együtt.
- Batthyány Tivadar (1859–1931) magyar politikus, országgyűlési képviselő, király személye körüli miniszter, az őszirózsás forradalom után Károlyi Mihály kormányának belügyminisztere 1918 decemberéig.
- Baumberg Gabriella (1766–1839) osztrák költő, Batsányi János felesége.
- Bem, Józef Zachariasz (1794–1850) lengyel származású magyar honvéd altábornagy.
- Bencze Mihály (1954–) erdélyi magyar matematikus, tanár, költő, a csángó művészet oktatója, népszerűsítője.
- Benedek Marcell (1885–1969) magyar egyetemi tanár, író, irodalomtörténész és műfordító, színházigazgató, Benedek Elek fia. Írói álneve: Marcellus.
- Beneš, Edvard (1884–1948) cseh politikus, az első Csehszlovák Köztársaság külügyminisztere 1918 és 1935 közt, majd 1938 októberéig köztársasági elnök, 1940-től 1945-ig a csehszlovák emigráns kormány miniszterelnöke Londonban. A háború után 1948-as lemondásáig a második köztársaság elnöke.
- Beniczky Ödön (1878–1931) magyar legitimista politikus, belügyminiszter 1919–1920-ban.
- Berde Amál (Amália) (Dóczyné) (1886–1976) erdélyi magyar festőművész, művészeti és néprajzi író.
- Berde Mária (1889–1949) erdélyi magyar író, költő, műfordító, tanár.
- Bergson, Henri Louis (1859–1941) francia irodalmi Nobel-díjas filozófus, filozófiaprofesszor.
- Bernády Dániel (1839–1884) erdélyi magyar gyógyszerész, Bernády György apja.
- Bernády György (1864–1938) erdélyi magyar politikus, Marosvásárhely polgármestere, parlamenti képviselő.
- Berthelot, Henri Mathias (1861–1931) francia tábornok, 1916. október – 1918. március között a romániai francia katonai misszió vezetője. Ezt követően az 5. francia hadsereg, majd a Francia Dunai Hadsereg parancsnoka. Berthelot tábornokot a katonai érdekek mellett személyes szimpátia is fűzte a románokhoz: az ő jóváhagyásával lépte át 1918. december közepén a román hadsereg az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció által megállapított demarkációs vonalat, és foglalta el többek között Kolozsvárt.
- Bessenyei György (1746–1811) magyar császári testőrtiszt, költő.
- Betegh Pál (?–1929) erdélyi magyar publicista, a *Székely-Udvarhely* című újság tulajdonosa és 1907-től főszerkesztője.
- Bethlen Bálint (1856–1913) erdélyi magyar politikus, nagybirtokos.

- Bethlen Béla (1888–1979) erdélyi magyar földbirtokos, jogász, politikus. 1926-tól az Erdélyi Gazdasági Egyesület alelnöke lett, 1931–1936 között az egyesület elnöki tisztségét töltötte be. 1944. szeptember–októberében Észak-Erdély kormánybiztosa. A második világháború után többször letartóztatták, majd elítélték, 1954-ig börtönben ült. 1959-ben rehabilitálták, haláláig Kolozsváron élt.
- Bethlen Gábor (1580–1629) Erdély fejedelme (1613–1629), I. Gábor néven Magyarország királya (1620–1621), a 17. századi magyar történelem egyik legjelentősebb személyisége. 1622-ben alapította Gyulafehérváron a mai Bethlen Gábor Kollégium jogelődjét.
- Bethlen György (1888–1968) erdélyi magyar jogász, politikus. 1924-től az Országos Magyar Párt alelnöke, majd 1926–1938 között elnöke volt. 1926-tól kezdődően hat alkalommal volt tagja a román országgyűlésnek. A második bécsi döntés után egyike volt a magyar országgyűlésbe behívott észak-erdélyi képviselőknek. A második világháború után letartóztatták, szabadlára helyezése után faipari üzemben dolgozott.
- Bethlen István (1874–1946) magyar jogász, politikus, 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke.
- Bethlen János (1613–1678) erdélyi főnemes, politikus, katona, Erdély kancellárja I. Apafi Mihály idején.
- Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi főnemes, politikus, katona, 1691-től Erdély kancellárja.
- Bodnăraș, Emil (1904–1976) román jogász, katona, kommunista politikus. Kulcsszerepe volt Fóris István, a Kommunisták Romániai Pártja főtitkárának félreállításában, majd Románia 1944-es fegyverfordításában. Ezt követően a Román Kommunista Párt politbürojának és központi bizottságának tagja volt, 1946-tól képviselő a Nagy Nemzetgyűlésben. A Minisztertanács elnöksége főtitkáraként a titkosszolgálatok felügyeletével foglalkozott, majd 1947 és 1955 között védelmi miniszteri megbízatást kapott. Dej halála után fontos szerepe volt abban, hogy Nicolae Ceaușescu került a párt és az ország élére.
- Bod Péter (1712–1769) református lelkész, irodalomtörténész, egyháztörténész, történész, író. *Magyar Athenas* című 1766-ban megjelenő lexikonja ötszáznál is több magyar íróat mutatott be.
- Boldizsár Iván (1912–1988) magyar író, újságíró, szerkesztő. A két világháború között a falukutató mozgalomban vett részt, több magyarországi lap munkatársa volt. A háborút követően belépett a Nemzeti Parasztpártba, és tagja volt a párizsi békekonferenciára kiutazó magyar küldöttségnek. 1947-től 1951-ig külügyi államtitkár volt, majd újból újságíróként és szerkesztőként tevékenykedett. 1970-ben a Magyar PEN Club, 1984-ben a Nemzetközi PEN Club elnökévé választották.
- Bonaparte, Charles-Louis Napoléon (1808–1873) francia katonatiszt, politikus, 1848–1852 között a Francia Köztársaság elnöke, 1852–1870 között III. Napóleon néven a franciák császára.
- Bonaparte, Napoléon (1769–1821) francia katona, politikus, 1799–1804 között Franciaország első konzulja, 1804–1814 között I. Napóleon néven a franciák császára.

- Boros György (1855–1941) erdélyi magyar unitárius püspök, szerkesztő, műfordító. 1885-ben kezdeményezte a Dávid Ferenc Egylet létrehozását.
- Boros József (1883–1972) erdélyi magyar levéltáros, irodaigazgató, kanonok, majd nagyprépost, püspöki titkár Gyulafehérváron. 1905-ben szentelték pappá.
- Botár Béla (1878–1943) erdélyi magyar jogász, Csík vármegyei árvaszéki ülnök az impériumváltás idején. A két világháború között Magyarországon élt, a második bécsi döntést követően újra árvaszéki elnöknek nevezték ki.
- Bourbon Zita (1892–1989) 1916–1918 között Ausztria császárnéja, Magyarország és Csehország királynéja, IV. Károly magyar király hitvese.
- Böloni György (1882–1959) magyar író, újságíró, az őszirózsás forradalmat követően a Károlyi Mihály-kormány Hollandiába akkreditált követe. Tisztségét a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása után is megtartotta, ami miatt 1920-ban emigrálnia kellett. Bécsben az emigránsok könyvkiadóját vezette és a *Bécsi Magyar Újságszerkesztette*. 1945-ben beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, rövidesen belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1948-ban újra kinevezték a magyar állam hollandiai nagykövetének.
- Brandsch, Rudolf (1880–1953) erdélyi szász politikus. 1910–1918 között a magyar országgyűlés képviselője volt, majd a monarchia összeomlása után a Szász Nemzeti Tanács vezetője lett. 1919–1933 között a román országgyűlésben volt képviselő, időközben, 1931–1932 között kisebbségi ügyekért felelős államtitkári tisztséget is betöltött. A második világháború végén tiltakozta romániai németek Szovjetunióba való deportálása ellen. A kommunista hatalom letartóztatta, a doftanai börtönben hunyt el.
- Branște, Valeriu (1869–1928) erdélyi román újságíró, tanár, politikus, a Román Akadémia tiszteletbeli tagja. A nagyszebeni székhelyű román Kormányzótanácsban kezdetben tárca nélküli tag volt, majd átvette a kultusz- és közoktatási tárcát.
- Brassai Sámuel (1800 körül–1897) erdélyi magyar nyelvész, filozófus, természettudós, az „utolsó erdélyi polihisztor”, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
- Brătianu, Ion I. C. (1864–1927) román politikus, öt alkalommal Románia, majd Nagy-Románia miniszterelnöke, több ízben is különböző minisztériumok vezetője, a Nemzeti Liberális Párt elnöke. Miniszterelnökségei alatt történt Románia történelmének számos jelentős eseménye, mint az első világháborús hadbalépés vagy az 1923-as román alkotmány elfogadása, ő vezette a párizsi román béke delegációt.
- Bródy Ernő (1875–1961) magyar ügyvéd, politikus.
- Bródy Sándor (1863–1924) magyar író, drámaíró és publicista. Hatással volt többek között Ady Endrére, Móricz Zsigmondra, Krúdy Gyulára, Szomory Dezsőre és Molnár Ferencre is.
- Bruckenthal, Samuel von (1721–1803) erdélyi szász jogász, politikus. 1761-től a nagyszebeni szász univerzitás királybíróvá és a szászok grófjává választotta, 1777-től Erdély kormányzója lett.
- Bucșan, Constantin (1883–?) erdélyi román ügyvéd, újságíró, politikus. Képviselő volt az 1918-as gyulafehérvári román nemzetgyűlésen, majd 1919-től a Román Nem-

- zeti Párt parlamenti képviselője lett. Több ízben töltött be vezető tisztséget a belügyminisztériumban is.
- Burián István (1851–1922) magyar diplomata, politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügy- és közös pénzügyminisztere.
- Bürger Albert (1861–1937) vajasdi származású marosvásárhelyi sörgyáros, politikus. Az impériumváltás előtt a Szabadelvű, majd a Nemzeti Munkapárt tagja volt, a két világháború közötti időszakban pedig a Nemzeti Liberális Párt színeiben szenátor 1927-től egy cikluson át.
- Călinescu, Armand (1893–1939) román jogász, filozófus, politikus. Politikai pályáját a Nemzeti Parasztpárt soraiban kezdte, első ízben 1926-ban lett országgyűlési képviselő. A Goga-kormány belügyminisztere volt 1938-ban, amikor a román Vasgárda vezetőinek egy részét bebörtönözték, majd meggyilkolták. II. Károly király tekintélyuralmi rendszerének bevezetése után több minisztériumot is vezetett, majd 1939-ben miniszterelnök lett. A Vasgárdával szemben tanúsított politikája és angolbarát nézetei miatt legionárius merénylet áldozata lett.
- Camus, Albert (1913–1960) Nobel-díjas (1957) francia író, egzisztencialista filozófus.
- Cassulo, Andrea (1869–1952) olasz római katolikus érsek, 1921–1952 között a Szentszék követe Egyiptomban, Kanadában, Romániában és Törökországban. Romániai szolgálata 1936-ban kezdődött, így a második világháború előtti és alatti nehéz évekre esett. A zsidók megmentéséért tett erőfeszítései miatt megkapta a Világ Igaza kitüntetését. Ő szentelte püspökké Márton Áront.
- Ceaușescu, Nicolae (1918–1989) román kommunista politikus, 1965-től 1989-es kivégzéséig a Román Kommunista Párt főtitkára, Románia teljhatalmú vezetője. 1967-től az Államtanács elnöke, 1974-től pedig a Román Szocialista Köztársaság elnöke volt.
- Chacsig (Jakabffy) Simon (?–?) örmény származású szamosújvári kereskedő, 1760-ban szerzett nemességet Jakabffy névvel Mária Terézia királynőtől testvérével, Miklóssal együtt.
- Codreanu Zelea, Corneliu (1899–1938) román szélsőjobboldali politikus, az antiszemita Vasgárda karizmatikus vezetője. 1938-ban II. Károly király parancsára letartóztatták, életfogytiglani kényszermunkára ítélték, azonban még abban az évben kivégezték.
- Colan, Nicolae (1893–1967) erdélyi román görögkeleti (ortodox) püspök, a Román Akadémia rendes tagja. 1922 és 1936 között a nagyszebeni ortodox teológiai intézet tanára, 1928-tól rektora volt. 1936–1957 között kolozsvári ortodox püspök, közben 1938–1939-ben kultuszminiszter is, 1957-től haláláig nagyszebeni ortodox püspök és Erdély ortodox érseke volt.
- Concha Győző (1846–1933) magyar jogtudós, közigazgatás-tudós, 1900-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.
- Constantinescu, Alexandru C. (1859–1926) nemzeti liberális politikus, földművelésügyi miniszter.
- Constantinescu, Mitiță (1890–1946) román közgazdász, politikus. A Nemzeti Liberális Párt országgyűlési képviselője volt 1927–1933 között, majd 1935–1940 között

- a Román Nemzeti Bank kormányzója, párhuzamosan 1939–1940 között pénzügyminiszter.
- Constantinescu, Tancred (1878–1951) román mérnök, matematikus, politikus, a liberális kormány ipar- és kereskedelemügyi minisztere 1923–1926 között.
- Cornea Jakab (1890–?) illényi származású román primpretor (főszolgabíró) Fogaras megyében, Doina Cornea disszidens apja.
- Coşbuc, George (1866–1918) erdélyi román költő, író, újságíró, műfordító, tanár a 19–20. századi román költészet kiemelkedő személyisége.
- Cristea, Miron (1868–1939) erdélyi román filológus, teológus, politikus, a Román Ortodox Egyház első pátriárkája, 1938. február elsejétől 1939. március 6-ig Románia miniszterelnöke.
- Czernin, Ottokar (1872–1932) cseh származású diplomata, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere. 1913–1916 között bukaresti követként megpróbálta megakadályozni Románia hadbalépését. IV. Károlytrónra kerülése után közös külügyminiszter lett.
- Czikó Lőrinc (1906–1984) bukaresti magyar könyvelő, politikus. A két világháború között a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége bukaresti szervezetének vezetője volt, a második világháborút követően a Magyar Népi Szövetségben (MNSZ) töltött be hasonló tisztséget. Észak-Erdély Romániához való visszakerülése után nagyváradi rendőrfelügyelő. Az 1946-ban összeülő román parlamentbe a kommunistákkal szövetséges MNSZ színeiben került be, a parlament jegyzőjévé választották. 1948-tól Felszeghy Ödön utóda volt a közoktatásügyi minisztériumban, államtitkári minőségben, valamint a magyar iskolák államosításának végrehajtója.
- Csákány Béla (1911–1996) erdélyi magyar jogász, szerkesztő. Jogi tanulmányai után egy ideig ügyvédként tevékenykedett szülővárosában, Brassóban. 1944–1947 között a Magyar Népi Szövetség főtitkára és nemzetgyűlési képviselő volt, majd a Román Nemzeti Bank tanácsosa lett. 1948-ban kinevezték a kolozsvári egyetem tanárává. Közíróként is ismert, jogi és gazdasági kérdésekről szaklapokban, valamint az *Igaz Szó*, az *Utunk* és a *Korunk* hasábjain közölt írásokat.
- Csatári Dániel (1927–2008) magyar történész. A 20. századi egyetemes és magyar történelmet kutatta, főként a magyar–román kapcsolat és a kelet-európai nemzeti-ségi politika alakulása érdekelte.
- Csáti Éva (1914–1995) magyar szerkesztő, Szabó T. Attila felesége, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* első köteteinek egészségügyi vonatkozású szócikkeinek az értelmezője.
- Csehov, Anton Pavlovics (1860–1904) orosz író, drámaíró, orvos, az orosz 19. századi irodalom kiemelkedő alakja.
- Csepreghy Ferenc (1842–1880) magyar író, költő, a Petőfi Társaság tagja.
- Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi magyar emlékiró, a magyar barokk irodalom kiemelkedő alakja.
- Csernoch János (1852–1927) esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás.

- Csúry Bálint (1886–1941) magyar nyelvész, nyelvjáráskutató, egyetemi tanár. 1910–1932 között a kolozsvári Református Kollégium tanára volt, közben 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1938-tól haláláig az általa alapított debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet igazgatója volt.
- Dálnoki Veress Lajos (1889–1976) magyar katona, magyar királyi honvéd vezérezredes, hadtörténész.
- Darvari, Mihail (1871–?) román katona, az első világháború idején tábornok.
- Dávid Ferenc (1520 körül–1579) erdélyi magyar katolikus plébános, lutheránus lelkész, majd püspök, később református püspök, végül az Erdélyi Unitárius Egyház alapítója és első püspöke 1568-tól haláláig.
- Debreczeni László (1903–1986) erdélyi magyar művészettörténész, grafikus, építész, az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat egyik alapítója és mindvégig munkatársa. 1928-tól 1944-ig az Erdélyi Református Egyházkerület megbízásából az egyházi építészeti emlékek és műtárgyak összeírásával, a műemléképületek gondozásával foglalkozott. A második világháború után az országos műemlékösszeírás kolozsvári munkálatainak egyik szervezője és irányítója volt.
- Demeter Béla (1910–1952) erdélyi magyar újságíró, politikus, Demeter János testvére, az *Erdélyi Fiatalok* faluszemináriumának elnöke (1931–1933), a királyi diktatúra bevezetése után a Romániai Magyar Népközösség és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetőségi tagja. A második világháború idején az Erdélyi Párt elnökének, Teleki Bélának volt a titkára. 1945 után a Békeelőkészítő Osztály munkájában vett részt, amiért a román hatóságok kérésére 1951-ben kiadták Romániának. 1952-ben halt meg a vallatása során elszenvedett kínzások következtében.
- Demeter János (1908–1988) erdélyi magyar jogász, politikus, Demeter Béla testvére. Az *Erdélyi Fiatalok* alapító tagja, 1931-től az *Ellenzék* belső munkatársa, majd a kommunista befolyás alatti *Falvak Népe* főszerkesztője. A második világháború után a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, Kolozsvár alpolgármestere, 1945-től egyetemi tanár, prorektor, nemzetgyűlési képviselő volt. 1952-ben a MNSZ többi vezetőjével együtt meghurcolták, börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban újratárgyalták az ügyüket, és felmentették őket. Ezt követően Kolozsváron tanított jogot, 1969–1976 között a Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsának Kolozs megyei elnöke volt.
- Demse Márton (1943–) csángó író, költő.
- Dienes László (1889–1953) magyar szociológus, esztéta, szerkesztő, könyvtárigazgató, egyetemi tanár. A Magyar Tanácsköztársaságban játszott szerepe miatt politikai emigránsként költözött Romániába, kezdetben Bukarestben élt, majd 1922-ben Kolozsváron telepedett le. A romániai magyar irodalmi életbe bekapcsolódó Dienes 1926-ban indította el a *Korunk* című folyóiratot. Miután vasművészeti diákok tetteleg bántalmazták, Berlinbe, majd Moszkvába költözött. 1945-től Magyarországon élt, haláláig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója és egyetemi tanár volt.

- Dobai István (1924–) erdélyi magyar egyetemi tanársegéd, a kolozsvári Farmec kisvállalat tisztviselője.
- Dobrin, Gheorghe (1862–1952) bánási román ügyvéd, újságíró, politikus, az 1919 előtti bánási román nemzeti mozgalom jeles képviselője. Az 1918. december elsejei gyulafehérvári román nagygyűlésen megválasztott Nagy Nemzeti Tanács tagja volt, Krassó-Szörény megye prefektusa 1919–1920-ban.
- Dogaru, Dumitru (1907–1993) román politikus, a kommunista Románia egyházi ügyeinek egyik legfőbb irányítója, 1957–1970 között az Egyházügyi Főosztály főtitkára, majd 1970–1975 között elnöke volt.
- Domokos Géza (1928–2007) erdélyi magyar író, politikus, műfordító, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztője, az 1970-ben létrehozott, szintén bukaresti Kriterion Könyvkiadó igazgatója. 1989 után a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) alapítója és első elnöke lett, meghatározó szerepe volt a romániai magyar párt kezdeti szervezeti építkezésében és politikája kialakításában.
- Domokos Pál Péter (1901–1992) erdélyi magyar tanár, néprajzkutató. A budapesti Tanárképző Főiskolán végzett, 1926-ban hazatért és Vulkánban, majd Csíkszeredán tanított. Már 1929-től a moldvai csángók kutatásával kezdett foglalkozni. Sokat tett a székely népviselet újbóli elfogadtatásáért, például ő kezdeményezte az Ezer Székely Leány Találkozót Csíksomlyón. A második bécsi döntés után a kolozsvári Állami Tanárképző igazgatója volt. 1944 őszén Budapestre menekült, a második világháború után a közoktatási, majd a népjóléti minisztériumban dolgozott. Állásából 1948-ban bocsátották el, ezt követően Szárazpusztán kapott birtokot, és gazdálkodni kezdett. 1950-ben onnan vitték el az Államvédelmi Osztag (ÁVO) emberei. Több börtönt is megjárt, majd szabadon engedték. Ezt követően fizikai munkából tartotta el magát, 1951-ben matematika-fizika tanár lett a Viola utcai általános iskolában, majd a József Attila Gimnáziumban, végül nyugdíjazásáig a Kaffka Margit Gimnáziumban. Élete végéig folytatta néprajzkutató munkáját.
- Dózsa Endre (1857–1944) erdélyi magyar köziró, regényíró, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke.
- Drăghici, Alexandru (1913–1993) román kommunista politikus. Már 1930-tól a Román Kommunista Párt tagja volt, pályája a második világháborút követő kommunista hatalomátvételt követően ívelt fel. Hosszú ideig képviselő volt a Nagy Nemzetgyűlésben (az intézmény elnöke 1949–1950 között), négy évtizeden keresztül a Központi Bizottság tagja. Leghírhedtebb tisztsége az állambiztonsági minisztérium volt 1952–1957 között. Felesége Czikó Márta volt, a Magyar Dolgozók Országos Szövetségét, majd a Magyar Népi Szövetség bukaresti szervezetét vezető Czikó Lőrinc testvére.
- Dragomir, Silviu (1888–1962) erdélyi román egyetemi tanár, történész, politikus. 1919-től a kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetemen tanított. 1938–1940 között a kisebbségi ügyekkel megbízott miniszteri tisztséget töltötte be, 1939-től pedig a király rendszerének egyetlen pártja, a Nemzeti Újjászületés Frontja főtit-

- kára volt. 1947-ben kényszernyugdíjazták, majd 1948-ban letartóztatták és bebörtönözték, 1955-ben szabadult.
- Dsida Jenő (1907–1938) erdélyi magyar költő. 1926-tól a helikoni íróközösség, 1929-től a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságtagja volt. Az Erdélyi Katolikus Akadémia titkára, a PEN Club romániai magyar tagozatának tagja, az Erdélyi Szépmíves Céh lektora volt.
- Dubleșiu, Gheorghe (1875–1938) erdélyi román ügyvéd, az 1918. december elsejei gyulafehérvári román nagygyűlésen megválasztott Nagy Nemzeti Tanács tagja. 1919–1920 között Csík megye prefektusa volt, 1922–1926 között Hunyad megyében töltötte be ugyanezt a funkciót.
- Duca, Aurel (1923–1992) erdélyi román kommunista politikus, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága tagja, 1957–1960 között Kolozsvár polgármestere, 1960–1956 között a kolozsvári, 1965–1968 között a Kolozs megyei pártbizottság első titkára, 1973–1978 között varsói nagykövet.
- Eden, Robert Anthony (1897–1977) angol diplomata, politikus. 1935-ben a népszövetségi ügyek minisztere, 1935-ben, 1940-ben és 1951-ben külügyminiszter, 1955–1957 között miniszterelnök volt. 1938. február 20-án lemondott, nem értett egyet Neville Chamberlain miniszterelnök Olaszország és Németország irányában tanúsított békéltető politikájával.
- Élthes Gyula (1885–1957) erdélyi magyar jogtudományi doktor, szerkesztő. 1907–1922 között a *Csíki Lapok* szerkesztője volt, ekkor Magyarországra távozott, ahol egyetemi tanárként folytatta pályafutását.
- Ember Mária (1931–2001) magyar író, újságíró, műfordító, történész.
- Eminescu, Mihai (1850–1889) román költő, publicista, a 19. századi román irodalom egyik legmeghatározóbb alakja.
- Endre Károly (1893–1988) temesvári magyar költő, újságíró.
- Eötvös József (1813–1871) magyar jogász, író, a Batthyány-kormány (1848), majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere (1867–1871), a Magyar Tudományos Akadémia (1866-tól) és a Kisfaludy Társaság első elnöke (1860–1867).
- Erdélyi Kálmán (1896–1950) magyar újságíró. 1918 decemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, 1920-ban emigrált Romániába, ahol szociáldemokrata lapoknál dolgozott. Az 1930-as évek derekán Budapestre költözött, 1949–1950 között a Könyvtári Központ dokumentációs osztályát vezette.
- Esterházy Móric (1881–1960) magyar politikus, császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, 1917-ben rövid ideig miniszterelnök.
- Fábry Zoltán (1897–1970) felvidéki baloldali író, publicista, kritikus.
- Fadrusz János (1858–1903) magyar szobrász. Legfontosabb munkái közé tartozik Mária Terézia lovas szobra (Pozsony, 1897), a zilahi Wesselényi-szobor (1902) és Mátyas király kolozsvári lovas szobra (1902).
- Farkas Antal (1875–1940) magyar újságíró, író, költő. A Tanácsköztársaság bukását követően erdélyi, majd bécsi emigrációja után 1928-ban tért haza Magyarországra. 1939-es nyugdíjazásáig a *Népszava* újságírója volt.

- Farret, Léon Gaston Jean-Baptiste (1861–1928) francia tábornok, a Becsületrend fő-tisztje, 1919. január–április között a bánsági francia megszálló erők parancsnoka.
- Fazekas János (1926–2004) erdélyi magyar újságíró, politikus, 1954–1984 között a Román Munkáspárt, majd a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, 1974–1982 között a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. 1975–1982 között a román kormány miniszterelnök-helyettesi tisztségét töltötte be.
- Fényes László (1871–1944) magyar újságíró. 1910-től *Az Est* munkatársa. 1917-ben Nyíregyházán képviselővé választották. 1918 októberében a Magyar Nemzeti Tanács tagja és a nemzetőrség kormánybiztosa.
- Fodor Ignác (1826–1889) erdélyi magyar katona, ügyvéd. 1849-ben alhadnaggyá léptették elő, ennek ellenére ezrede Csíksban lévő részével csatlakozott a honvédsereghez. A szabadságharc végén Vidinbe menekült, de hamarosan hazatért Várdotfalvára (Csiksomlyó), ahol ügyvédként és gazdálkodóként dolgozott. 1870-ben szabadságolt állományú honvéd századossá nevezték ki.
- Fodor József (1907–1990) temesvári plébános, publicista, helytörténész, a Katolikus Népszövetség Temesvár egyházmegyei igazgatója, a *Havi Szemle* című folyóirat és 1940-től a lugosi *Magyar Kisebbség*, *Harmadik nemzedék* rovatának szerkesztője. 1944–1945-ben a zsilvásárhelyi internálótábor foglya volt. 1951-ben kémkedés és hazaárulás vádjával nyolc év börtönre ítélték. 1956-ban amnesztiával szabadult, ezt követően 1986-os nyugdíjazásáig temesvári plébánosként szolgált.
- Fogarasi Béla (1891–1959) magyar szerkesztő, politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1948-tól), Kossuth-díjas filozófus.
- Franchet d'Espèrey, Louis Félix Marie François (1856–1942) francia tábornok az első világháború idején, majd marsall. A szaloniki szövetséges erők parancsnokaként hamar fegyverszünetre kényszerítette a bolgárokat. 1918. november 13-án megkötötte a belgrádi katonai konvenciót Károlyi Mihály kormányával.
- Franyó Zoltán (1887–1978) erdélyi magyar író, műfordító, szerkesztő.
- Gaál Gábor (1891–1954) erdélyi magyar író, irodalomtörténész, szociológus, szerkesztő, irodalomkritikus, közíró.
- Gaal György (1948–) erdélyi magyar irodalomtörténész, kolozsvári helytörténész.
- Gáll Ernő (1917–2000) erdélyi magyar szerkesztő, szociológus, filozófus, 1957–1983 között a *Korunk* című folyóirat főszerkesztője, a kolozsvári Bolyai majd Babeş–Bolyai Egyetem tanára.
- Gambetta, Léon (1838–1882) francia újságíró, politikus, a Harmadik Francia Köztársaság miniszterelnöke.
- Garami Ernő (1876–1935) magyar szociáldemokrata politikus, szerkesztő. 1918. október 31-től 1919. március 21-ig a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányban volt miniszter.
- Garbai Sándor (1879–1947) magyar szociáldemokrata politikus, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, a Peidl-kormány közoktatásügyi minisztere.

- Georgescu, Teohari (1908–1976) román kommunista vezető, 1929-től a Román Kommunista Párt tagja, 1945–1952 között belügyminiszter, 1948–1952 között miniszterelnök-helyettes.
- Gergely Sámuel (1845–1935) erdélyi magyar történész, a kolozsvári egyetem magántanára, fő kutatási területe az erdélyi fejedelmek francia kapcsolatai.
- Ghibu, Onisifor (1883–1972) erdélyi román pedagógus, teológus, politikus. A Román Királyság 1916-os hadbalépésekor önkéntesnek jelentkezett a román hadseregbe, majd 1918-ban az erdélyi román oktatás megszervezésével bízta meg az erdélyi Kormányzótanács. 1919 és 1945 között a kolozsvári egyetemen tanított pedagógiát és pedagógiatörténetet. 1945 után többször letartóztatták.
- Giurescu, Constantin C. (1901–1977) román történész, egyetemi tanár, politikus. A királyi diktatúra híveként 1939 novembere és 1940 márciusa között az egyetlen politikai párt, a Nemzeti Újjászületési Frontja megszervezésével megbízott miniszter, ezt követően egy ideig a rendszer propagandaminisztere. A kommunista hatalom előbb börtönbe záratta, majd rehabilitálta, így visszatérhetett történészi és egyetemi tanári karrierjéhez.
- Gobineau, Joseph Arthur de (1816–1882) francia író, diplomata, a fajelmélet és az „árja faj felsőbbrendűsége” teóriájának egyik képviselője.
- Gociman, Aurel (1898–1986) erdélyi román újságíró. 1932-ben publikálta *Az 1918-as jósikatelepi mészárlás (Masacrul dela Beliş din 1918)*, majd 1934-ben *Románia és a magyar revizionizmus (România și revizionismul maghiar)* című kötetét.
- Goga, Octavian (1881–1938) erdélyi román költő, politikus. Ady Endre barátjaként és számos magyar irodalmi mű román fordítójaként ismert. Közéleti pályáját még az első világháború előtti Magyarországon kezdte a román nemzeti ideálok szószólójaként és az erdélyi román ASTRA kulturális egyesület titkáráként. 1932-ben alapította meg a Nemzeti Agrárpártot, amely néhány éven belül egyesült a szélsőjobboldali Nemzeti Keresztény Védelmi Ligával, létrehozva az antiszemita Nemzeti Keresztény Pártot. Ennek elnökeként lett rövid ideig Románia miniszterelnöke (1937–1938), kormányzásához fűződnek az első antiszemita intézkedések az országban.
- Gombocz Zoltán (1877–1935) magyar nyelvtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a *Magyar etimológiai szótár* szerkesztője Melich Jánossal közösen.
- Gömbös Gyula (1886–1936) magyar vezérkari tiszt, politikus, országgyűlési képviselő, titkos tanácsos, honvédelmi miniszter, a Magyar Királyság miniszterelnöke 1932–1936 között.
- Görög Joachim (1862–1928) szamosújvári örmény származású katolikus pap, tanár és politikus. Gyergyószentmiklóson volt plébános és tanár. Az impériumváltás után az Országos Magyar Párt gyergyói vezetője lett, az 1926-os országgyűlési választásokon sikerült szenátori mandátumhoz jutnia.
- Götz Irén Júlia (1889–1941) magyar vegyész, egyetemi oktató, kémiai szakíró, Dienes László felesége. Részt vett a Galilei Kör tevékenységében, a Magyarországi Ta-

nácsköztársaság bukása után emigrált. 1922-től a kolozsvári Gyógyszerészeti Intézet adjunktusa volt, 1925-től előadótanár az orvosi karon. 1928 őszén családjával Berlinbe költözött, majd 1931-től Moszkvában a Nitrogénkutató Intézet munkatársa volt, 1941-ben vizsgálat indult ellene, majd szabadlábba helyezték. Tífuszban halt meg az akkori Szovjetunióban található Ufában.

Grandpierre Emil (1874–1938) erdélyi magyar jogász, politikus, régi francia hugenotta család sarja. 1918 decemberétől a Károlyi-kormány kinevezte Kolozs megye és Kolozsvár főispán-kormánybiztosává, mandátuma csupán a következő év januárjáig tartott, amikor megtagadta az eskütételt a román államra. Az 1921-ben megalakuló Magyar Szövetség egyik szervezője volt, majd az 1922-ben létrejövő Országos Magyar Párt alelnöke lett egészen 1925-ig. Ekkor Magyarországra települt át, ahol közigazgatási bíróként dolgozott. A *Pásztortűz* folyóirat egyik alapítója volt.

Gratry, Auguste Joseph Alphonse (1805–1872) francia teológus.

Gratz Gusztáv (1875–1946) magyar történétíró, közgazdász, 1921. január 17. és április 12. közt külügyminiszter. Előtte, 1919 novemberétől Magyarország bécsi követe, képviselője volt.

Groza, Petru (1884–1958) erdélyi román politikus. Az első világháború után kezdte politikai pályáját a Román Nemzeti Pártban, tagja volt az erdélyi Kormányzótanácsnak. Ezután a Néppárt színeiben választották országgyűlési képviselővé, és különböző miniszteri tárcákat is kapott. Néhány évnyi szünet után 1933-ban tért vissza a politikai életbe az népfrontos Ekésfront elnökeként. A második világháború végén Románia első baloldali miniszterelnöke lett 1945 márciusában. Kormányzata alatt történt meg a teljes kommunista hatalomátvétel Romániában. 1952-ben a Román Kommunista Párt első titkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej váltotta a miniszterelnöki székben, haláláig az Államtanács elnöke volt.

Gulácsy Irén (Pálffy Jenőné, P. Gulácsy Irén) (1874–1945) magyar író, a Helikon-kör tagja, történelmi tárgyú regények szerzője.

Gusti, Dimitrie (1880–1955) román szociológus, falukutató, a Román Akadémia tagja 1919-től, 1944–1944 között az intézmény elnöke. Munkásságának jelentős hatása volt az erdélyi magyar fiatalságra is a harmincas években.

Gvadányi József (1725–1801) olasz származású magyar katona, író. Részt vett az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban, vezérőrnagyi kinevezéssel helyezték nyugállományba.

Gyárfás Elemér (1884–1945) erdélyi magyar jogász, publicista, politikus. Első világháborús részvételét követően, 1917-ben Kis-Küküllő vármegye főispánjának nevezték ki. 1921-ben az Erdélyi Magyar Szövetség, majd az 1922-ben alakuló Országos Magyar Párt (OMP) vezetőségi tagja lett. 1926-ban az Országos Magyar Párt színeiben szerzett szenátori mandátumot Csík megyében. 1931-től az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke, 1932–1940 között a Nagyváradon megjelenő katolikus napilap, az *Erdélyi*, majd *Magyar Lapok* alapítója és főmunkatársa volt. A második bécsi döntés után a Dél-Erdélyben tovább működő Magyar Nép-

- közösség vezetője lett. A második világháború idején több zsidó személyt mentett meg a kolozsvári gettóból, ezért a Világ Igaza kitüntetésre jelölték.
- Györffy István (1884–1939) magyar néprajzkutató, a népi írók falukutató irodalmának egyik előfutára.
- György Lajos (1890–1950) magyar irodalomtörténész, bibliográfus, szerkesztő. 1920–1923 között a Marianum mellett működő koedukációs polgári iskolai tanárképző főiskola tanára és igazgatója volt. 1927-ben külföldi tanulmányutat tett, másfél esztendő telt Németsországban. Hazatérte után 1928 novemberétől a katolikus, református és unitárius egyházi hatóságok megbízták a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók tanulmányi ügyeinek igazgatásával. A piarista Lyceum-könyvtár igazgatójaként szervezte meg az egyetemi hallgatók szemináriumát és kézikönyvtárát.
- Györgyi Dénes (1886–1961) magyar építész, a Györgyi-Giergl művészcsalád tagja, az Iparművészeti Főiskola rektora 1943-ban. Tervei alapján épült fel több világkiállítás magyar nemzeti pavilonja: az 1929-es Barcelonában, az 1935-ös Brüsszelben és az 1937-es Párizsban.
- Györgypál Domokos (1875–1954) erdélyi magyar jogász, ügyvéd, Csík vármegye törvényhatóságának tagja. 1903-ban időközi választásokon lett Ugron-párti országgyűlési képviselő, majd 1905–1908 között a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben a csíkszeredai kerület képviselője. 1907-ben Csík vármegye főügyésze volt, 1918-ban kinevezték főispán-kormánybiztosnak, tisztségét 1919 áprilisáig tudta ellátni, ekkor vette át hivatalát Valer Neamțiu. A két világháború közötti időszakban ügyvédként, a Csíki Magánjavak igazgatóságának tagjaként és a Csíki Kaszinó elnökeként tevékenykedett.
- Gyulai Pál (1826–1909) magyar író, költő, irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, akadémikus, 1876-tól a főrendiház tagja. 1858-tól a kolozsvári evangélikus-református főiskola tanára, 1875-től a budapesti Tudományegyetem irodalomtörténet professzora volt, 1873-tól a Kisfaludy Társaság másodelnöke, egyben a *Budapesti Szemle* szerkesztője.
- Habsburg Lipót, I. (1640–1705) osztrák császár, cseh és magyar király, 1658–1705 között német-római császár.
- Habsburg-Lotaringiai József, II. (1741–1790) osztrák császár, cseh és magyar király, 1765-től a Német-Római Birodalom császára.
- Habsburg-Lotaringiai Károly, IV. (1887–1922) magyar király, I. Károly néven osztrák császár. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után lemondott előbb osztrák császári, majd 1918. november 13-án magyar királyi jogainak gyakorlásáról.
- Habsburg Mária Terézia (1717–1780) osztrák főhercegnő, magyar és cseh királynő, 1745–1765 között német-római császárné.
- Hadfy Imre (1853–1936) magyar katonatiszt. A császári és királyi 5. bécsi gyalogezred hadnagyaként kezdte pályáját 1875-ben, az első világháború kitörésekor már altábornagyi rangban a kassai III. honvédkerület parancsnoka volt. Részt vett a

- világháború számos jelentős csatájában, 1917. október–december között hadteste élén Erdélyben harcolt.
- Hajós Imre (1905–1977) újvidéki származású aradi festőművész, szerkesztő, művészeti író, rajztanár, 1944–1945-ben a zsilvásárhelyi internálótábor foglya.
- Hațieganu, Emil (1878–1959) erdélyi román politikus, jogász, egyetemi tanár, publicista. 1918 őszén a Kolozsvári Román Nemzeti Tanács elnöke, majd a nagyszebeni román Kormányzótanács tagja volt, a második bécsi döntést követően 1940–1944 között az észak-erdélyi románság vezetője.
- Haynald Lajos (1816–1891) magyar római katolikus pap, esztergomi teológiai tanár, 1852-től erdélyi püspök. 1861-ben nyilvánosan elítélte a bécsi kormány abszolutisztikus politikáját. 1863-ban Ferenc József császár főkegyúri kérésének megfelelően lemondott püspöki tisztéről. 1867-ben kalocsai érsek lett, 1879-ben a pápa bíborossá nevezte ki. 1868-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.
- Hegedűs Imre János (1941–) székelyhidegkúti származású magyar irodalomtörténész. Romániából politikai okokból emigrált 1984-ben, előbb Bécsben, majd Budapesten telepedett le.
- Heidegger, Martin (1889–1976) német idealista filozófus, a 20. századi német filozófia egyik legnagyobb hatású egzisztencialista képviselője.
- Héjjas Iván (1890–1950) katonatiszt, országgyűlési képviselő. A Tanácsköztársaság alatt a Kecskemét-környéki ellenforradalmi mozgalmak szervezője és vezetője volt, a Tanácsköztársaság bukása után a rendszerben szerepet vállalók „megbüntetésében” élenjáró, az ún. fehérterror idején gyilkosságokat elkövető különítményesek egyik vezetője. A nyugat-magyarországi felkelés egyik szervezője, a Rongyos Gárda és a rövid életű Lajtabánság egyik vezetője volt. 1927–1931 között a fajvédő Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. 1944 végén Németországba, majd onnan Spanyolországba menekült, ahol haláláig tartózkodott. 1947-ben Magyarországon távollétében a népbíróság kötél általi halálra ítélte.
- Heltai Ferenc (1861–1913) magyar közgazdasági író, Budapest főpolgármestere.
- Heltai Gáspár (1510–1574) erdélyi protestáns lelkész, író, műfordító, nyomdász, a magyar késő reneszánsz irodalom kiemelkedő képviselője.
- Herczeg Ferenc (1863–1954) magyar író, újságíró, politikus, az *Új Idők* főszerkesztője, a Magyar Revíziós Liga elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A két világháború közötti időszak egyik legnépszerűbb írója.
- Hérodotosz (i. e. 484 körül – i. e. 425 körül) görög történetíró. Egyetlen fennmaradó, kilenc kötetes műve a görög–perzsa háborúk előzményeit és történetét dolgozza fel.
- Hitler, Adolf (1889–1945) német politikus, az antiszemita szélsőjobboldali Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője, 1933-tól Németország kancellárja, 1934-től az ország „Führerje” (Vezér), illetve a zsidók, romák és más csoportok kiirtására, valamint a „keleti élettér” (Lebensraum) megszerzésére és megszervezésére törekvő, de végül a második világháborúban vesztes Harmadik Birodalom vezetője.

A szovjet csapatok által elért Berlin egyik földalatti bunkerében vetett véget életének.

Hock János (1859–1936) magyar római katolikus pap, politikus. 1887-ben országgyűlési képviselő, 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Csehszlovákiába, Bécsbe, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Később Párizsban, majd Bécsben élt. 1933-ban tért haza, 1934-ben a Horthy-korszak rendszerének bírálata miatt egyévi börtönre ítélték, de 1935 júniusában kegyelmet kapott.

Hohenzollern-Sigmaringen Károly, II. (1893–1953) román király 1930 és 1940 között. 1938-ban a román parlamentáris rendszert személyi, korporatista diktatúrával váltotta fel. A második világháború alatt a tengelyhatalmak és a Szovjetunió nyomására Románia kénytelen volt lemondani Észak-Erdélyről, Dél-Dobrudzáról, Bukovináról és Besszarábiáról, Károly ezt követően lemondott trónjáról fia, Mihály javára, és külföldre távozott. Előbb Mexikóban, majd Portugáliában élt.

Hohenzollern-Sigmaringen Ferdinánd, I. (1865–1927) román király. Nagybátyja, I. Károly román király (egyetlen saját gyermeke meghalt) 1889-ben örökbe fogadta, így ő lett Románia trónörököse. 1914–1927 közötti királysága alatt Románia területe, lakossága és regionális jelentősége lényegesen megnőtt.

Honterus, Johannes (1498–1549) erdélyi szász humanista polihisztor, lutheránus reformátor.

Horthy Miklós (1868–1957) magyar katona, politikus, Magyarország kormányzója 1920. március 1-jétől 1944. október 16-ig. Az Osztrák–Magyar Monarchia tengerész-tisztje, majd flottájának utolsó főparancsnoka, 1909–1914 között Ferenc József szárnysegédje volt. A Tanácsköztársaság kikiáltása után az ellenforradalmi szervezkedések résztvevője, majd a Nemzeti Hadsereg fővezére, a két világháború között, majd a második világháború idején a revizionista Magyar Királyság kormányzója volt. Irányítása alatt lépett be a második világháborúba Magyarország a tengelyhatalmak oldalán. Az ország német megszállása idején nem mondott le. Az év őszén megpróbálkozott a kiugrással, azonban a nyilasok átvették a hatalmat, és lemondatták. A németek Bajorországban tartották fogva, majd 1949-ben Portugáliába emigrált, és ott is halt meg.

Horváth Emil (1881–1957) magyar egyetemi tanár, politikus. 1917-ben Nagy-Küküllő vármegye főispánjává nevezték ki, és a román iskolaiügyekért is felelt. 1918-ban, a román megszálláskor fogságba esett. Szabadulása után, 1919-ben belügyi államtitkár lett, ahol a békeelőkészítő irodához osztották be a békedelegáció főtítkáráként. 1920-tól az Országos Menekültügyi Hivatal igazgatója volt, 1921-ben pedig népjóléti és munkaügyi államtitkár. 1925-ben a Szegedi Egyetemen a politikatudományok magántanára lett és a hatvani választókerület nemzetgyűlési képviselőjévé választotta. 1926-ban lemondott államtitkári tisztéről, és visszavonult a politikától.

Horváth János (1878–1961) magyar Kossuth-díjas irodalomtörténész, nagy hatású egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

- Horváth Piroska (1936–) erdélyi magyar biológia–kémia szakos tanár, festőművész. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem biológia–kémia szakán szerzett tanári diplomát, majd Besztercére került, az Andrei Mureşanu Líceum tanára volt 1957–1985 között.
- Hossu, Iuliu (1885–1970) erdélyi román görögkatolikus pap, politikus, a Román Akadémia tiszteletbeli tagja, 1917-től szamosújvári, 1930-tól kolozsvár-szamosújvári püspök. Az 1918. december 1-i gyulafehérvári román nagygyűlésen ő olvasta fel az Erdély Romániához csatolásáról szóló kiáltványt. Mivel tiltakozott a román görögkatolikus egyháznak az ortodox egyházba való kényszerű „visszatérése” ellen, 1948-ban letartóztatták. Hosszú évekig raboskodott, majd kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. Ferenc pápa 2019. június 2-án boldoggá avatta.
- Hossu, Vasile (1866–1916) erdélyi román görögkatolikus pap, a balázsfalvi teológiai szeminárium tanára, lapszerkesztő, 1903–1912 között lugosi, 1912-től egészen haláláig szamosújvári görögkatolikus püspök.
- Hunyadi Mátyás (1443–1490) I. Mátyás néven 1458-tól Magyarország és Horvátország királya, 1469-től cseh király, 1486-tól haláláig Ausztria uralkodó főhercege.
- Huzella Ödön (1891–1961) nagyváradi költő, újságíró, művészettörténész.
- Iamandi, Victor (1891–1940) román politikus, a Nemzeti Liberális Párt képviselője. II. Károly király tanácsadója 1939-től. A király lemondatása után a Ion Antonescu és a Vasgárda szövetségéből születő nemzeti-legionárius állam letartóztatta, a jilavai börtönben legionáriusok ölték meg másik 63 politikai fogollyal együtt.
- Iancu, Avram (1824–1872) erdélyi román jogász, az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc elleni erdélyi román felkelés vezetője.
- Ignotus Hugó (1869–1949) magyar költő, író, újságíró, a magyar kritikátörténelem meghatározó alakja, a *Nyugat* első húsz évében a folyóirat főszerkesztője.
- Illyés Gyula (1902–1983) háromszoros Kossuth-díjas magyar költő, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
- Imre Lajos (1888–1974) erdélyi magyar hitoktató, lelkész, egyetemi tanár, pedagógiai író, szerkesztő. 1921–1948 között Kolozsváron a gyakorlati teológia professzora volt, 1945–1947 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pedagógiai tanszékén is tanított. Az erdélyi református magyarság egyik karizmatikus vezetője, a romániai magyar nyelvű missziós tevékenységek országos irányítója.
- Incuţ, Ion (1884–1940) román politikus, belügyminiszter, a Román Akadémia tagja 1918-tól.
- Incze Domokos (1871–1954) erdélyi magyar országgyűlési képviselő, főesperes.
- Inczedy-Joksman Ödön (1878–1947) erdélyi magyar jogász, az Országos Magyar Párt központi ügyvezető alelnöke 1926 után. A második bécsi döntést követően Kolozsvármegye főispánja, a Felsőház behívott tagja.
- Ionescu, Take (1858–1922) román ügyvéd, újságíró, politikus. Párizsi jogi tanulmányai után 1883-ban a Nemzeti Liberális Párt országgyűlési képviselője lett, majd a Konzervatív Párt, később pedig az 1908-ban általa alapított Demokratikus Konzervatív Párt elnöke volt haláláig. Több ízben volt miniszter az első világháború

- előtt, a háború után 1920–1921-ben másfél évig külügyminiszter, ezt követően egy hónapig miniszterelnök.
- Iorga, Nicoale (1871–1940) román történész, egyetemi tanár, politikus. 1897-ben a Román Akadémia levelező tagja lett. Ő alapította a Bizantinológiai Tanulmányok Nemzetközi Kongresszusát, a Dél-Kelet Európai Tanulmányok Intézetét, volt a páneurópai mozgalom vezetője. A román nagypolitikában is tevékenyen részt vett: volt pártelnök, a Képviselőház és a Szenátus elnöke, valamint 1931–1932-ben miniszterelnök is. 1940-ben szembeszállt a román fasiszta mozgalommal, ezért a Vasgárda emberei meggyilkolták.
- Issekutz Aurél (1864–1934) magyar politikus, Krassó-Szörény vármegye teregovai járásának főszolgabírója, majd a vármegye főjegyzője, később alispánja. 1918. november 12-én a vármegye ideiglenes kormánybiztosává nevezték ki, 1918 után Magyarországra távozott. Helyettes államtitkár, a belügyminisztérium közbiztonsági osztályának vezetője is volt. 1931-ben nyugdíjazták.
- Iteanu, Alexandru (1869–1928) erdélyi román gyógyszerész, politikus. A háromszéki Hidvégen született, az első világháború után a Romániai Gyógyszerészek Egyesületének elnöke volt. Politikai pályája Háromszékhez köthető: volt a megye prefektusa és több ízben országgyűlési képviselője, 1925-ben a képviselőház alnöke lett.
- Jakabffy Elemér (1881–1963) lugosi magyar politikus, jogász, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja 1938-tól. 1910–1918 között a Nemzeti Munkapárt színeiben országgyűlési képviselő volt, 1922–1938 között az Országos Magyar Párt alelnöke, 1928-ban és 1931-ben mandátumot szerzett a román parlamentben. 1938-ban nem volt hajlandó belépni a Romániai Magyar Népközösségbe, és visszavonult a politikai élettől – ugyanakkor 1943-tól részt vett a szervezet munkájában. 1944 augusztusában a román hatóságok internálták, majd az 1945. áprilisi szabadulása után Szatmárnémetiben telepedett le és élt haláláig.
- Jakabffy Imre (1850–1930) magyar politikus, jogász. 1880-ban Krassó-Szörény vármegye árvaszéki elnöke, 1883-ban a vármegye alispánja, 1887-ben főispánja volt. 1898-ban a szászhermányi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották, ezt követően a karánsebesi választókerületet képviselte. 1905-ben visszavonult a közügyektől. 1910-től újra képviselő, 1903–1904 között a képviselőház alelnöke, 1898–1899 és 1910–1913 között belügyminisztériumi államtitkár volt.
- Jakobi Kálmán (1881–1954) erdélyi magyar jogász, közgazdász, újságíró, 1908-tól a kolozsvári, 1913-tól a temesvári munkásbiztosító igazgatója. 1918. november 21-én a magyar kormány kinevezte Temesvár város kormánybiztosává. 1919. február 20-án váltották le a szerb katonai hatóságok.
- Jammes, Francis (1868–1938) francia író, költő, kritikus. Élete nagy részét az őt inspiráló Baszkföldön és Béarn tartományban töltötte.
- Jancsó Béla (1903–1967) erdélyi magyar orvos, tanár, szerkesztő, esszéíró, kritikus. Az ún. Tizenegyek írói csoportjának tagja, a Kolozsvári Székely Társaság főiskolás szakosztályának vezetője, az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat főmunkatársa

- volt. A népszolgálat eszméjének híve volt, és a kisebbségi magyar társadalom demokratizálásának, önkormányzata kialakításának fontosságát vallotta.
- Jancsó Benedek (1854–1930) magyar pedagógus, politikus, publicista, 1916-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1895-ben rövid ideig Bánffy Dezső kormánya nemzetiségi ügyosztályát vezette, 1917–1918-ban a bukaresti osztrák–magyar katonai parancsnokság nemzetiségügyi előadója volt. 1905-től haláláig az Országos Középiskolai Tanáregyesület alelnöki tisztségét töltötte be.
- Janovics Jenő (1872–1945) erdélyi magyar színész, rendező, színigazgató, forgatókönyvíró. Az első világháború előtt és alatt a magyar filmgyártás egyik úttörője volt, a két világháború között az erdélyi magyar színházi élet kiemelkedő személyisége maradt.
- Jaspers, Karl (1883–1969) német filozófus, pszichiáter, egyetemi tanár.
- Jászi Oszkár (1875–1957) magyar társadalomtudós, szerkesztő, polgári radikális politikus, a Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekért felelős tárca nélküli minisztere, majd emigráns politikus és egyetemi tanár. Jászi az elszakadni kívánó nemzetiségeknek Magyarország kantonizálását ajánlotta fel, azonban elképzeléseit nem támogatták. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően elhagyta az országot, és Bécsben telepedett le, majd 1925–1942 között politológiát tanított az amerikai Oberlin College-ben.
- József Attila (1905–1937) magyar költő, a magyar költészet egyik legkiemelkedőbb alakja. Pályája elején írt verseiben jelentős hangsúlyt kapott a magyarság, a magyar parasztság sorsa, később a munkásság, valamint a szocialista eszmék felé fordult, és a közép-európai népek megbékélését is hirdette.
- Juhász Géza (1894–1968) magyar költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár, 1945-ben az ideiglenes nemzetgyűlés tagja, a népi mozgalom egyik teoretikusa.
- Kacsó Sándor (1901–1984) erdélyi magyar író, szerkesztő, baloldali politikus. A két világháború között a *Keleti Újság*, az *Újság* és a *Brassói Lapok* szerkesztője volt, utóbbinak főszerkesztője is 1938–1940-ig, a lap betiltásáig. A második bécsi döntés után Dél-Erdélybe, Nagyenyedre költözött, ahol az *Erdélyi Gazda* lapot szerkesztette. A második világháború végén Zsilvásárhelyre internálták, ahonnan a Népi Szövetség kérésére a Groza-kormány megalakulása után szabadult. 1947–1951 között a Magyar Népi Szövetség elnöke volt, és emellett a *Romániai Magyar Szó* című napilap főszerkesztőjeként is működött. 1952–1968 között az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókját vezette.
- Kádár Imre (1894–1972) erdélyi magyar költő, író, műfordító, szerkesztő, rendező, színigazgató, a tanácsköztársaság bukása után emigrált, és Kolozsváron telepedett le. Erdélyben a *Keleti Újság* főmunkatársa, a *Napkelet* (1920–1922), a *Kulissza* (1922–1923) című irodalmi és színházi lap szerkesztője, 1927-ben a *Mai Világ* című hétfői lap, 1928-ban a rövid életű *Erdélyi Hétfői Hírlap* főszerkesztője volt. Részt vett az Erdélyi Szépművészeti Céh megalapításában, a Kolozsvár–nagyváradai Magyar Színház igazgató-rendezője (1933–1940), a Kemény Zsigmond Társaság tagja volt. 1944-ben áttelepült Magyarországra, 1948-ig a Református Teológián

- tanított, majd a budapesti rádió munkatársa volt, később a Felekezettudományi Intézetet vezette.
- Kakassy Endre (1903–1963) erdélyi magyar szerkesztő, író, fordító.
- Káli Nagy Lázár (1772–1837) erdélyi magyar politikus, mecénás, 1809–1814 között Kolozsvár főbírája, az első magyar nyelvű kőszínház megalapítója és mecénása Kolozsváron.
- Kállay Béni (1839–1903) magyar politikus, diplomata, történész, a Magyar és az Osztrák Tudományos Akadémia rendes tagja, az Osztrák–Magyar Monarchia belgrádi főkonzulja, osztrák–magyar pénzügyminiszter, Bosznia kormányzója.
- Karácsony Benő (1888–1944) erdélyi magyar író. *Dinnyebefőtt* című novellájával vonta magára az irodalmi közvélemény figyelmét (1920). A marosvásárhelyi és a kolozsvári színház bemutatta *Válás után* című színművét, majd az Erdélyi Könyvbarátok Társasága sorozatában novelláskötettel jelentkezett (*Tavaszi ballada*, 1925). Bekapcsolódott a Helikon írói közösség munkájába is, és 1942-ig rendszeresen részt vett a marosvécsi találkozókön. Regényeit az Erdélyi Szépmíves Céh jelentette meg. Auschwitzban halt meg 1944 nyarán.
- Károlyi Gyula (1871–1947) magyar jogász, politikus, 1906–1910 között Arad vármegye és Arad szabad királyi város főispánja. 1919-ben az aradi, majd az első két szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnöke, 1931–1932-ben Magyarország miniszterelnöke volt. 1915-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották.
- Károlyi Mihály (1875–1955) magyar politikus, országgyűlési képviselő, 1918. október 31. – 1919. január 11. között Magyarország miniszterelnöke, 1919. január 11. – 1919. március 21. között ideiglenes köztársasági elnök és a külpolitika irányítója. 1919 júliusában Nyugatra emigrált, ahonnan csak 1946-ban tért haza. 1946–1949 között párizsi követ volt, 1949-ben lemondott, és a haláláig tartó második emigrációba vonult.
- Katona József (1791–1830) magyar költő, drámaíró, kecskeméti főügyész, a magyar drámairodalom kiemelkedő alakja.
- Kelemen Lajos (1877–1963) erdélyi magyar levéltáros, történész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1918–1921 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, az erdélyi magyar levéltáros és történelemtudomány nagy hatású alakja. Kutatási területe: Erdély középkori művelődés- és művészettörténete.
- Kemény János István (1903–1971) erdélyi magyar író, költő, színházigazgató, mecénás, a marosvécsi Helikon írói munkaközösség alapítója (1926).
- Kemény Zsigmond (1814–1875) erdélyi magyar író, publicista, politikus, 1867–1876 között a Kisfaludy Társaság elnöke.
- Keresztury Dezső (1904–1996) Széchenyi-díjas magyar író, költő, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
- Kertész Mihály (1886–1962) Oscar-díjas magyar származású amerikai filmrendező. Száznál is több film rendezője, amelyek közül a *Casablanca* címűért kapta meg 1943-ban az Oscar-díjat.
- Király Károly (1930–) erdélyi magyar közgazdász, újságíró, politikus.

Kiss Géza (1882–1970) magyar jogász, jogtörténész, egyetemi tanár, politikus. A kolozsvári egyetemen, majd a nagyváradi jogakadémián volt tanár az első világháború előtt, 1914-ben a debreceni egyetemen lett a római jog első professzora. Az 1918–1919. tanévben az egyetem rektora is volt. Ebben a minőségében üdvözölte 1919 májusában a Nagykárolyban tartózkodó I. Ferdinánd román királyt, ezért 1920-ban állásából felfüggesztették, így Debrecenből Kolozsvárra menekült. Az erdélyi magyar közösség kitagadta, renegátnak tekintette. Ezért is lett a Nemzeti Liberális Párt színeiben képviselő, később szenátor a román törvényhozásban. 1944 őszén a román kormány nemzetiségi államtitkára lett, a nemzetiségi státútum kidolgozásában vett részt. A második világháború után a kolozsvári Bolyai Egyetemen és a Jogtudományi és Közgazdasági Főiskolán tanított jogot.

Kiss Mór (1857–1945) erdélyi magyar jogász, kolozsvári egyetemi tanár, a római jog kiemelkedő művelője, Kiss Géza apja.

Kodály Zoltán (1882–1967) magyar zeneszerző, népzenekutató, az Magyar Tudományos Akadémia tagja, majd elnöke 1946–1949-ig.

Kohányi Gyula (1872–1946) magyar tanár, újságíró, tanfelügyelő. 1917-ben lett Csík vármegye tanfelügyelője, a következő évben rövid ideig a *Csiki Lapok* felelős szerkesztője is. 1919-ben megtagadta az eskütételt a román államra, ezért letartóztatták, rövid időre bebörtönözték, majd internálták, végül kiutasították. Ezt követően Kiskunhalason, majd Pest megyében volt tanfelügyelő.

Kohn Hillel (1891–1972) jogász, kommunista aktivista. 1936-tól a Kommunisták Romániai Pártja erdélyi és bánáti tartományi titkárságának tagja. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben maradó kommunisták egyik vezetőjeként került az 1941-es észak-erdélyi kommunista per vádlottjai közé. Életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélték 1942-ben. 1944 végén előbb a buchenwaldi, majd a dachau koncentrációs táborba szállították. Kiszabadulása után a Romániai Demokratikus Zsidó Népkegyesség elnöke és az *Egység* című zsidó hetilap munkatársa lett. 1946-tól a politikai gazdaságtan tanára volt a Bolyai Tudományegyetem jog- és közgazdasági karán.

Komjáthy János (1865–1949) magyar színész, a győri, a debreceni, a kassai és a brassói városi színház, a buda-temesvári színház és a Várszínház igazgatója.

Korda Sándor (1893–1956) magyar származású filmrendező és producer, a brit filmipar egyik meghatározó alakja.

Kornis Károly (1822–1863) magyar jogász, ügyvéd, ügyész, törzskari tiszt 1848–1849-ben, emigráns újságíró, lapszerkesztő.

Kós Károly (1883–1977) erdélyi magyar építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus, a két világháború közötti erdélyi magyar transzilvanizmus jeles képviselője.

Kossuth Lajos (1802–1894) magyar ügyvéd, publicista, politikus, a Batthyány-kormány pénzügyminisztere, a Honvédelmi Bizottmány elnöke, Magyarország kormányzó-elnöke.

- Kovács Lajos (1909–1994) erdélyi magyar unitárius lelkész, egyházi író, az Erdélyi Unitárius Egyház huszonnyolcadik püspöke (1972–1994).
- Kölcsey Ferenc (1790–1838) magyar költő, politikus és nyelvújító, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, a magyar nemzeti himnusz költője.
- König, Franz (1905–2004) osztrák bíboros, 1956 után Bécs érseke.
- Kőrösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) magyar szecesszionista festő, szobrász, iparművész, a gödöllői művésztelep egyik megalapítója.
- Kóváry László (1819–1907) magyar történész, statisztikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
- Kratochvill Károly (1869–1946) magyar katona, a Székely Hadosztály alapítóparancsnoka, altábornagy, 1918 novemberétől Erdély katonai parancsnoka, 1923–1924-ben a Hadtörténeti Múzeum igazgatója. A Székely Hadosztály Egyesület, az Országos Frontharcos Szövetség, az 1919. Júniusi Bajtársak Szövetség, az Erdélyi Férfiak Egyesülete, a Turáni Vadászok Egyesület és a Magyar Külügyi Társaság vezetőségi tagja volt.
- Krenner Miklós (írói álneve: Spectator) (1875–1968) erdélyi magyar újságíró, tanár, a két világháború közötti erdélyi magyar közélet és újságírás egyik legnevesebb, polgári demokrata nézeteket valló képviselője. Írásai többek között az *Erdélyi Múzeum*, az *Ellenzék*, a *Magyar Kisebbség* és az *Erdélyi Helikon* hasábjain jelentek meg. A közéletben az OMP demokratizálását célul kitűző reformcsoport képviselője volt. Déván és Aradon volt tanár, majd 1930-ban Kolozsvárra költözött, és az *Ellenzék* című napilap belső munkatársa lett. 1943-tól haláláig Budapesten élt.
- Kriza János (1811–1875) erdélyi magyar néprajzkutató, költő, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyben unitárius lelkész, erdélyi magyar unitárius püspök 1861-től haláláig.
- Krum (755 körül–814) az első dunai bolgár birodalom kánja 803–814 között.
- Kun Béla (1886–1938 körül) magyar újságíró, kommunista politikus, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetője, külügyi és hadügyi népbiztos. 1920-ban Moszkvába emigrált, az 1938–1939-es sztálini tisztogatás áldozatává vált.
- Kuncz Aladár (1885–1931) erdélyi magyar író, szerkesztő, kritikus, műfordító.
- Kuncz Elek (1846–1915) magyar pedagógus, királyi tanácsos, 1875-től a losonci, 1882-től az aradi magyar királyi állami gimnázium igazgatója, majd 1892-től a kolozsvári tankerület főigazgatója.
- Kurkó Gyárfás (1909–1983) erdélyi magyar író, politikus. 1937-től a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) elnöke. A második világháború után az újjáalakuló MADOSZ, majd a Magyar Népi Szövetség elnöke. 1949-ben letartóztatták, és az MNSZ más vezetőivel együtt elítélték. 1964-ben szabadult, 1968-ban rehabilitálták. Nyugdíjazásáig textilgyári munkásként dolgozott.
- Kuún Kocsárd (1803–1895) erdélyi magyar politikus, Hunyad vármegye főispánja, 1848–1849-ben kormánybiztos, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) egyik alapítója és tiszteletbeli elnöke.

- Kuvrat (605–665) az onogur–bolgár birodalom uralkodója.
- Labrunie, Gérard (1808–1855) francia író és költő.
- Laczkó Géza (1884–1953) magyar író, újságíró, műfordító, szerkesztő.
- Lakatos Géza (1890–1967) magyar katona, politikus. 1943-ban magyar királyi honvéd vezérezredessé nevezték ki, 1944. augusztus 29. és október 16. között magyar miniszterelnök volt.
- Lapedatu, Alexandru I. (1890–1967) erdélyi román politikus, kultuszminiszter, a román szenátus elnöke, a Román Akadémia rendes tagja, elnöke és főtítkára.
- László Dezső (1904–1973) erdélyi magyar református lelkész és vallásanár, szerkesztő, politikus. Az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítója és számos erdélyi lap munkatársa volt. Rövid ideig képviselő volt a román országgyűlésben, 1940-ben pedig behívott magyar országgyűlési képviselő.
- Lechner Jenő (1878–1962) magyar építész, építészettörténeti író, Lechner Ödön testvére.
- Lehár Antal (1876–1962) magyar katonatiszt. Az első világháború végére ezredesi rendfokozatot ért el, majd a Magyar Tanácsköztársaság idején a bécsi Antibolsevista Comité megbízásából különítményeket szervezett. Csapatai Magyarország északnyugati területeit vonták ellenőrzésük alá, és számos atrocitást követtek el a területen. Kezdtben elismerte Horthy Miklóst fővezérnek, de aztán legitimistaként a visszatéréssel kísérletező IV. Károly mellé állt. Csapatai részt vettek a budaörsi csatában is, ezt követően Ausztriába menekült.
- Lengyel Dénes (1910–1987) magyar író, irodalomtörténész, pedagógus, Benedek Elek unokája.
- Lengyel László (1950–) magyar jogász, közgazdász, publicista, politológus, Lengyel Dénes fia.
- Lenin, Vlagyimir Iljics Uljanov (1870–1924) orosz ügyvéd, kommunista forradalmár, marxista teoretikus, a Szovjetunió első vezetője.
- Leó császár (VI. Bölcs Leó) (866–912) bizánci császár, aki olvasottságáról, törvényalkotásáról és az uralkodása alatti veszteségekről híres, amelyeket a Bizánci Birodalom a bolgároktól és az araboktól szenvedett el. A honfoglalás előtti magyarok történetében is jelentős szerepet játszott.
- Ligeti Ernő (1891–1945) erdélyi magyar író, publicista, szerkesztő, a helikoni közösség tagja. 1940-ben Budapestre költözött, a Magyar Nemzet főmunkatársa lett. A nyilasok családjával együtt meggyilkolták.
- Linder Béla (1876–1962) magyar katonatiszt, Károlyi Mihály kormányának hadügyminisztere nyolc napig, a Berinkey-kormány tárca nélküli minisztere, a Magyar Tanácsköztársaság bécsi katonai megbízottja, a délszláv csapatok által megszállt Pécs polgármestere.
- Lipcsey Márton (1881–1972) magyar tábornok, 1919-ben részt vett a nemzeti hadsereg szervezésében. A Vitézi Szék megalakulásakor vitézi törzskapitány lett. 1939-ben választották a Magyar Élet Pártja karcagi országgyűlési képviselőjévé. A magyar öttusaspont alapítójaként is számon tartják.

- Lloyd George, David (1863–1945) brit liberális politikus, az első világháború alatt és azt követően 1922-ig az Egyesült Királyság miniszterelnöke.
- Lucaciu, Vasile (1852–1922) erdélyi román görögkatolikus pap, politikus, a Román Nemzeti Párt titkára. Az 1892. évi román memorandum egyik szerkesztője volt, amelynek következtében öt év államfogházra ítélték, ebből egy évet töltött le. 1907–1912 között képviselő volt a magyar országgyűlésben. A világháború kitörése után Romániába ment, ahol a Liga összes románok politikai egységéért elnöke lett, ebben a minőségében utazott több országba, hogy a románok követeléseit ismertesse. Az 1918-as gyulafehérvári román nagygyűlést követően az erdélyi román Kormányzótanács tagja és 1919-től bukaresti országgyűlési képviselő lett.
- Luciani, Alberto (1912–1978) olasz pap, bíboros, I. János Pál néven pápa haláláig.
- Lukács Béla (1882–1965) katona, altábornagy, a Székely Hadosztály megalakításának kezdeményezője.
- Lupu, Nicolae (1876–1947) román orvos, politikus. Politikai karrierje még az Ókirályságban kezdődött, volt prefektus és képviselő is. A világháború után a Parasztpárt társalapítója, amely 1919–1920-ban részt vett Alexandru Vaida-Voevod koalíciós kormányában, a belügyi tárca élére került. Később a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője lett, de 1927-ben kivált a pártból a baloldali szárny élén. 1946-ban a Demokratikus Parasztpárt vezetőjeként szövetkezett a kommunistákkal.
- Machiavelli, Niccolò (1469–1527) olasz író, politikus, nagyhatású filozófus. Legismertebb műve: *A Fejedelem*.
- Mackensen, August von (1849–1945) német katonatiszt, sikeres és népszerű német császári tábornagy az első világháború idején, a központi hatalmak által megszállt román területek katonai kormányzója.
- Madgearu, Virgil (1887–1940) román közgazdász, szociológus, politikus, a romániai Parasztpárt, később a Nemzeti Parasztpárt egyik meghatározó képviselője.
- Maeterlinck, Maurice Polydore Marie Bernard (1862–1949) Nobel-díjas (1911) flamand drámaíró, költő, esszéíró.
- Maior, Petru (1760–1821) erdélyi román görögkatolikus pap, író, történész, nyelvész, az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) kiemelkedő képviselője.
- Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) erdélyi magyar pap, erdélyi, majd 1932-től gyulafehérvári püspök.
- Major Miklós (1933–2010) romániai magyar földrajzi szakíró, pedagógus.
- Makkai Sándor (1890–1951) erdélyi magyar református lelkész, író, egyetemi tanár, 1926–1936 között az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke. 1936-ban lemondott püspöki hivataláról, és Debrecenben lett egyetemi tanár.
- Maniu, Iuliu (1873–1953) erdélyi román ügyvéd, politikus. Az erdélyi román politikai aktivizmus híve volt a dualizmuskori Magyarországon, a Román Nemzeti Párt színeiben került be a magyar országgyűlésbe. Az első világháború végén lezajló aradi tárgyalások alkalmával ő tette világossá a magyar fél számára az erdélyi románok teljes elszakadási szándékát. A gyulafehérvári román nagygyűlés után

- az erdélyi Kormányzótanács vezetője lett egészen annak 1920-as feloszlásáig. A Román Nemzeti Párt elnöke volt, később pártja a regáti Parasztpárttal egyesült, az 1926-ban megalakult Román Nemzeti Parasztpárt elnökelett. 1928–1933 között három alkalommal volt Románia miniszterelnöke. Nevéhez kötődik a második világháború utolsó évében szervezett Maniu-gárdák néven elhíresült román félkatonai szervezetek magyarellenes tevékenysége. A kommunista hatalomátvétel után letartóztatták, a máramarosszigeti börtönben hunyt el.
- Manuilă, Sabin (1894–1964) román orvos, demográfus, statisztikus, a romániai Központi Statisztikai Intézet megteremtője, majd igazgatója, a Demográfiai és Népszámlálási Intézet igazgatója.
- Marina, Ioan (1901–1977) Justinian néven a Román Ortodox Egyház harmadik pátriárkája 1948–1977 között. A kommunista hatóságokkal való együttműködésre törekedett, vezetése alatt „olvasztották be” az erdélyi román görögkatolikus egyházat a román ortodox egyházba.
- Maróti Géza (1875–1941) magyar építész, szobrász, festő, iparművész. 1908-ban XIII. Alfonz spanyol király látogatásakor őt kérték fel az Andrássy úti diadalkapu megtervezésére.
- Marr, Nyikolaj Jakovlevics (1865–1934) grúziai születésű történész és nyelvész, az általa alapított leningrádi nyelvészeti intézet vezetője. Áltudományos tanítása szerint a nyelv osztályjellegű képződmény, így az osztályharc hatására változik. 1949–1950-ben a Szovjetunióban nyelvtudományi vita bontakozott ki Marr nézeteiről. A vitát maga Sztálin döntötte el, kifejtve, hogy a nyelv nem osztályjellegű, a történeti nyelvészet pedig nem idealista tudomány.
- Martinuzzi (Fráter) György (1482–1551) horvát nemesi származású pálos szerzetes, Erdély királyi helytartója, váradi, majd esztergomi érsek és bíboros, a 16. századi Magyarország egyik legjelentősebb politikusa. Alvinci kastélyában I. Ferdinánd király tudtával gyilkolták meg, mivel Bécsben nem bíztak meg a ravasz diplomáciai manővereket folytató politikusban.
- Mârzescu, George G. (Gheorghe Gh.) (1876–1926) román jogász, politikus, 1914–1916 között Iași város polgármestere, több liberális kormány minisztere – volt mezőgazdasági, belügyi, munkaügyi, egészségügyi és igazságügyi miniszter is. Nevéhez fűződik az 1924-es Mârzescu-törvény, amelyet rendpárti igazságügyi miniszterként hozott. Ez tiltotta Romániában a szélsőségesnek nyilvánított pártok működését és az ilyen jellegű propagandát.
- Maupassant, Guy de (1850–1893) francia író, a modern novella műfajának egyik megteremtője.
- Mécs László (1895–1978) magyar premontrei szerzetes, költő, lapszerkesztő.
- Méliusz József (1909–1995) temesvári magyar író, költő. Az *Erdélyi Fiatalok* köréhez tartozott. 1934-től a *Korunk* főmunkatársa, 1935-től a *Brassói Lapok* bánsági tudósítója és publicistája volt. 1936-tól a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) tagjai sorába lépett. A Dél-Erdélyben működő MADOSZ meghatározó személyisége, majd annak a Magyar Népi Szövetséggé alakulása után

az MNSZ központi sajtóirodájának vezetője volt. A romániai magyar színházak felügyelőjének nevezték ki, majd a kolozsvári Állami Magyar Színház főrendezőjeként, később igazgatójaként és a magyar színművészeti intézet tanáráként dolgozott (1948–1949). A Magyar Népi Szövetség más vezetőivel együtt 1949-ben letartóztatták, és ítélet nélkül hat éven át, 1955-ig tartották fogva. Kiszabadulása után a román Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó aligazgatója volt (1957–1959), majd a Romániai Írók Szövetségének alelnöke lett (1968–1972).

Meskó Zoltán (1883–1959) magyar katonatiszt, 1919–1920-ban földművelésügyi és belügyi államtitkár. Az 1920-as években a Kisgazdapárt képviselőjeként jutott az országgyűlésbe. Nevéhez fűződik az Országos Gazda Front és a Névmagyarosító Társaság megalapítása is. 1932-ben megalapította a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Pártot, amely első ízben használta a nyilaskeresztet. 1939-ben újra országgyűlési képviselő lett. A háború után letartóztatták, egy év megszakítással majdnem haláláig börtönben ült.

Micescu, Istrate (1881–1951) román jogász, egyetemi tanár, parlamenti képviselő külügyminiszter. 1918-ban a Nemzeti Liberális Párthoz csatlakozott. 1920-ban, 1927-ben és 1931-ben képviselői mandátumot szerzett a román törvényhozásban. Az antiszemita politikus 1937 decembere és 1938 között volt Románia külügyminisztere. A II. Károly király hatalmát a többi hatalmi ág rovására jelentősen megnövelő 1938-as román alkotmány szerzője.

Micu-Klein, Samuil (1745–1806) erdélyi román történész, nyelvész, teológus, filozófus, az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) tagja.

Mihali, Teodor (1857–1934) erdélyi román politikus, memorandista, 1926-ban és 1927–1931 között Kolozsvár polgármestere.

Mikes Ármin (1868–1944) erdélyi magyar faipari mágán, gazdálkodó, a zabolai Mikes grófi család leszármazottja. A 19–20. század fordulóján korszerű erdőgazdálkodást honosított meg háromszéki birtokain, fűrésztelepet és ipart telepített, ugyanakkor híres ménest is létrehozott. Egyre nagyobb erdőbirtokai a Monarchia határain túl is gyarapodtak, főként Romániában. Kiterjedt vállalkozása és kapcsolatai ismertté tették mind a budapesti, mind a bukaresti politikai körökben, így a két világháború között is fenntarthatta mindkét irányú kapcsolatait: sógora Bethlen István miniszterelnök volt, ugyanakkor bejárása volt II. Károly román királyhoz is.

Mikes Johanna (1911–2008) erdélyi magyar fényképész, vállalkozó. Édesanyjától, Bethlen Klementinától tanult meg fényképezni, képei a zabolai és zernyei mindennapokba engednek bepillantást. A harmincas évektől arra törekedett, hogy a székely népviselet ünnepi változatát a polgárosodás korában is elfogadottá tegye, ne hagyja, hogy a készítésükhöz szükséges közösségi tudás „elvesszen”. 1943-ban kötött házasságot Teleki Gézával, Teleki Pál miniszterelnök fiával. A szovjet csapatok elől férjével együtt előbb Bécsbe, majd az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Férje halála után újabb házasságot kötött, 2008-as halálát követően hamvait hazavitték Zabolára.

- Mikes Kelemen (1690–1761) erdélyi magyar író, műfordító, II. Rákóczi Ferenc íródeákja, kamarása, a fejedelem hűséges kísérője és krónikása az emigrációban.
- Mikes Mihály (1613 körül–1662) erdélyi magyar nemes, 1656–1660 között erdélyi kancellár.
- Mikó Árpád (1861–1918) erdélyi magyar jogász, politikus. 1881-ben Csík vármegye jegyzője, majd 1883-tól szolgabírója volt. 1887-ben, majd 1892-ben a gyergyószentmiklósi kerületből a szabadelvűek képviselőjeként nyert mandátumot. 1894-ben kinevezték Udvarhely vármegye főispánjává, majd 1896-ban Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely főispánjává, itt 1901-ig szolgált.
- Mikó Bálint (1840 körül–1919) erdélyi magyar főrendiházi tag, országgyűlési képviselő, az erdélyi római katolikus státus világi tanácsnoka, 1882 és 1905 között Csík vármegye főispánja, majd a király titkos tanácsosa.
- Mikó Imre (1911–1977) erdélyi magyar jogász, műfordító, író, politikus. Már egyetemi hallgatóként érdeklődést mutatott a közügyek iránt, részt vett az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmában, és több folyóiratban publikált – főként kisebbségtudománnyal foglalkozott. Az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetője, 1937-ben parlamenti képviselőnek választották Udvarhely megyében, mandátumát azonban nem igazolták. 1939–1940 között a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának főtitkára, a bécsi döntést követően az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja volt. 1944 őszén szovjet fogságba került, megtanult oroszul, majd 1948-tól orosz nyelvtanár lett. Az 1956-os forradalom leverését követően távolították el a tanügyből, a megyei könyvterjesztő vállalat rakodója, majd üzleti alkalmazottja, 1970–1976 között a Kriterion Könyvkiadó lektora volt.
- Millerand, Alexandre (1859–1943) francia politikus, 1920. február 18. – szeptember 24. között miniszterelnök és külügyminiszter, majd 1924-ig köztársasági elnök. A békekonferencia elnökeként 1920. május 6-án nyújtotta át a magyar béke delegációnak a békeszerződés végleges szövegét.
- Moldovan, Grigore (1845–1930) erdélyi román etnográfus, irodalomtörténész, egyetemi tanár, újságíró. 1892–1893 és 1902–1903 között a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karának dékánja, majd 1906–1907-ben az egyetem rektora.
- Molter Károly (1890–1981) vajdasági származású, több mint fél évszázadig Marosvásárhelyen élő és alkotó erdélyi magyar író, kritikus, irodalomtörténész. A marosvásárhelyi Református Kollégium tanára (1913–1945), majd a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem német irodalom szakos professzora (1945–1951).
- Moltke, Maximilian Leopold (1819–1894) német újságíró, honvéd, az erdélyi szász himnusz szövegének írója.
- Montini, Giovanni Battista Enrico Antonio Maria (1897–1978) VI. Pál néven római pápa 1963-tól haláláig. A második vatikáni zsinat legtöbb döntését pontifikátusa idején hozták meg.
- Móricz Zsigmond (1879–1942) magyar író, szerkesztő, a népi írók „atyjaként” tartják számon.

- Murányi Győző (1895–1979) író, jogász. Fő műve *A megátkozott* című 1957-ben Budapesten megjelenő életrajzi regény Charles Baudelaire-ről.
- Mureșanu, Andrei (1816–1863) erdélyi román költő, tanár, az 1848–1949-es forradalom román vezéregyéniségeinek egyike, az 1989 utáni Románia nemzeti himnuszának szerzője.
- Mussolini, Benito (1883–1945) olasz publicista, politikus, a fasiszta mozgalom „Duce”-ja 1919-től, Olaszország miniszterelnöke 1922–1943 között, 1943–1945 között a náci bábállam, a Salói Köztársaság miniszterelnöke.
- Muzsnyayné Csizmadia Gabriella (1893–1989) erdélyi magyar ifjúsági író. Gyermektörténeteket, verseket közölt Benedek Elek *Cimborájában* és a Tompa László szerkesztette *Székelty Közéletben*, valamint a kolozsvári *Ellenzékben*. Élénk irodalmi levelezést folytatott többek között Áprily Lajossal, Benedek Elekkel és Tompa Lászlóval.
- Nagy István (1904–1977) erdélyi magyar író, politikus, egyetemi tanár, rektor. Asztalosnak tanult, a harmincas évekre, már kommunistaként vált a romániai magyar irodalom egyik kiemelkedő egyéniségévé. 1943-ban részt vett a szárszói találkozón, ahol az Erdei képviselte baloldali népiek táborát erősítette. A második világháború után a Román Munkáspárt képviselője lett a nemzetgyűlésben. 1948–1952 között a Bolyai Tudományegyetem tanára és rektora volt. 1952-ben meghurcolták, 1954-ben viszont rehabilitálták.
- Nagy Károly (742–814) frank császár, a nyugat-római császárság első „helyreállítója”, a Nyugat- és Közép-Európa jelentős részét egyesítő Frank Birodalom uralkodója.
- Nagyatádi Szabó István (1863–1924) magyar politikus, a Kiszgazdapárt vezére, többször földművelésügyi miniszter, nevéhez fűződik az 1920-as földreform.
- Neculcea, Constantin (1873–?) román katona, a román hadsereg 14. hadosztálya 56. gyalogezredének tábornoka az első világháborúban, 1934-ben Románia tartalék-hadosztályának tábornoka. 1918 karácsonyának vigíliáján az ő vezetésével vonultak be a román csapatok Kolozsvárra.
- Nelson, Horatio (1758–1805) angol tengernagy, a földközi-tengeri brit flotta parancsnoka, a napóleoni háborúk során több fontos tengeri ütközet győztes hadvezére. Az 1805-ös trafalgari csatában, amelyben életét vesztette, legyőzte a francia-spanyol flottát, és ezáltal elhárította Nagy-Britannia lehetséges francia invázióját.
- Németh László (1901–1975) Kossuth-díjas (1957) magyar író, szerzéista, műfordító, a 20. századi magyar prózairodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. 1925-ben orvosi diplomát szerzett, fogorvosként dolgozott. 1932-ben *Tanú* címmel lapot indított, amelyet egymaga írt és szerkesztett. Egymás után adta ki regényeit, drámáit, esszéköteteit. Műveivel jelentős hatást gyakorolt kortársaira. Munkáit számos nyelvre lefordították.
- Nicola, Vasile Ursu (Horea) (1731–1785) erdélyi román politikus, felkelő, az 1784-es erdélyi parasztfelkelés egyik vezetője Cloșca és Crișan mellett.
- Nits István (1905–1975) erdélyi magyar költő, református lelkész. 1944–1945-ben fogoly a zsilvásárhelyi internálótáborban, ahol a *Sippantó* címmel megjelenő kézírásos szatirikus lapot szerkesztette.

- Nyíró József (1889–1953) erdélyi magyar író, kiugrott katolikus pap, politikus, újságíró, országgyűlési képviselő. 1944–1945-ben a nyilaspuccs után a nyilas Törvényhozók Nemzeti Szövetsége (csonkaparlament) tagja, Sopronban a Szálasi-kormány utolsó sajtóterméke, az *Eleven Újság* főszerkesztője volt.
- Olosz Lajos (1891–1977) erdélyi magyar költő, a két világháború közötti erdélyi magyar líra kiemelkedő alakja.
- Orbán Balázs (1829–1890) erdélyi magyar író, néprajzi gyűjtő, fotográfus, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1887-től.
- Orleanu, Mihail (1859–1942) román jogász, ügyész, politikus, parlamenti képviselő, 1909–1910 között ipari miniszter, a román képviselőház liberális párti elnöke 1922–1926 között.
- Ostenburg-Moravek Gyula (1884–1944) magyar katonatiszt, csendőrparancsnok. A Magyar Tanácsköztársaság bukása után tiszti különítményt szervezett – ennek tagjai gyilkolták meg Somogyi Bélát és Bacsó Bélát, a *Népszava* munkatársait. 1920. március elsején csapatai biztosították a rendet a Nemzetgyűlésben, és ő tagadta meg Sopron kiürítését, ezzel lehetőséget teremtve Magyarországnak a város megtartására. A nyugat-magyarországi felkelésben és a Lajtabánság kikiáltásában is szerepe volt, a budaörsi csata idején IV. Károly oldalára állt. Ezt követően rövid ideig fogságban volt, majd amnesztiában részesült. 1932-ben Prónay Pállal közösen létrehozták a Magyar Országos Fasiszta Pártot.
- Osvát Kálmán (1880–1953) erdélyi magyar orvos, író, szerkesztő. 1919-ben ő indította útjára az első romániai magyar szépirodalmi folyóiratot, a *Zord Időt*.
- Paál Árpád (1880–1944) erdélyi magyar jogász, publicista, politikus, a két világháború közötti időszak kiemelkedő személyisége. 1918. november elején Udvarhely vármegye helyettes alispánja, az udvarhelyi Székely Nemzeti Tanács vezetője. A bevonuló román csapatok házi őrizetbe helyezték (ekkor írta meg a Székely Köztársaság tervezetét), majd internálták. 1921 elején Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal együtt a passzivitás feladása és a román államba való integráció mellett foglalt állást. Míg a húszas években a kisebbségi jogok demokratikus alapon álló képviselőjeként lépett fel, a harmincas években fokozatosan jobbra tolódott, a német–olasz külpolitikai orientáció és a keresztényszociális hivatásrendiség hívévé vált. Az 1927-es és 1928-as parlamenti választásokon az Országos Magyar Párt politikusaként a szatmári választókerületben szerzett mandátumot. A második bécsi döntés után behívott képviselő volt a magyar országgyűlésben.
- Pacelli, Eugenio (1876–1958) XII. Piusz néven római pápa 1939 és 1958 között.
- Pais Dezső (1886–1973) magyar nyelvész, egyetemi tanár. Sopronban, Cegléden, majd 1919-től Budapesten középiskolai tanár volt, ezt követően az Eötvös Collegiumban tanított. 1937-től 1959-es nyugdíjazásáig a budapesti egyetem tanára, 1930-tól a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező, 1941-től rendes tagja, 1943–1949 között az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának elnöke volt. 1951-ben Kossuth-díjat kapott.

- Pál Gábor (1883–1968) erdélyi magyar jogász, publicista, politikus, parlamenti szenátor, országgyűlési képviselő, a két világháború között az Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja, a második bécsi döntés után behívott országgyűlési képviselő.
- Páll György (1892–1975) magyar jogász, újságíró, lapszerkesztő. A *Temesvári Hírlap* belső munkatársa, 1928–1938 között az Országos Magyar Párt temes-torontáli tagozatának főtítkára, 1940 után Kolozsváron az Erdélyi Párt tisztviselője volt. 1945-től egy ideig Svájcban, majd 1950-től az Egyesült Államokban élt. Az Amerikai Erdélyi Szövetség alapító elnöke.
- Pallavicini György (1881–1946) magyar nagybirtokos, királyi kamarás, legitimista politikus.
- Pătrășcanu, Lucrețiu (1900–1954) román jogász, kommunista politikus, 1944 és 1948 között igazságügyi miniszter.
- Pattantyús-Ábrahám (P. Ábrahám) Dezső (1875–1973) magyar ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő, miniszterelnök 1919-ben.
- Paulay Ede (1836–1894) magyar színész, rendező, dramaturg, színészpédagógus, igazgató, fordító, a budapesti Nemzeti Színház főigazgatója, a Kisfaludy Társaság tagja.
- Pázmány Péter (1570–1637) magyar esztergomi érsek, bíboros, a magyarországi katolikus megújulás vezető alakja.
- Pecci, Gioacchino (1810–1903) olasz pap, XIII. Leó néven pápa.
- Péchi Simon (1570 körül – 1642 körül) székely származású erdélyi kancellár Bethlen Gábor fejedelem idején, a szombatos vallás vezéralakja. A zsidó vallással és a héber nyelvel az Oszmán Birodalomban ismerkedett meg. Tevékenységének köszönhetően az 1620-as években körülbelül 20 000 szombatos vallású székelyről tudunk Erdélyben. Héberből fordított részleteket a Bibliából, ima- és szertartáskönyvet, valamint vallásos verseket is.
- Petelei István (1852–1910) erdélyi magyar író, újságíró. Kezdeményezésére alakult meg 1888-ban Kolozsváron az 1923-tól Erdélyi Magyar Irodalmi Társaságnak nevezett szervezet.
- Petőfi Sándor (1823–1849) az egyik legismertebb magyar költő, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevője. A Segesvár melletti fehéregyházi csatában halt hősi halált.
- Petrichevich-Horváth Emil (1881–1945) erdélyi magyar politikus, egyetemi magántanár, országgyűlési képviselő, Nagy-Küküllő vármegye főispánja, az erdélyi román egyház- és iskolaügyek kormánybiztosa, 1918-ban a Keletmagyarországi Fő kormánybiztosság Fegyverszüneti Ügyosztályának vezetője. A vád 1919 júniusában tanúként idézte be Apáthy István nagyszabeni perében, majd kitoloncolták Erdélyből. 1919-ben belügyi államtitkár lett, és a magyar béke delegáció főtítkára volt. 1920-tól az Országos Menekültügyi Hivatal igazgatója, majd 1921-ben népjóléti és munkaügyi államtitkár lett.
- Pintea, Grigore (Pintye Gligor) (1670–1703) erdélyi román katona, betyár, kuruc felkelő.

- Pogány Móric (1878–1942) magyar építész, egyetemi tanár, grafikusművész. Legismertebb műve a Batthyány-örökmécses Budapest V. kerületében (1926).
- Pongrácz P. Mária (1941–) erdélyi magyar író, szerkesztő, műfordító. A temesvári *Szabad Szó* című napilap szerkesztője, 1984–1989 között főszerkesztője. 1989 után a *Temesvári Új Szó* munkatársa.
- Poór Lili (1886–1962) erdélyi magyar színésznő, a kolozsvári színház örökös tagja. 1910-ben Janovics a kolozsvári színházhoz szerződött, amelynél egész életében megmaradt. A második világháború után a Józsa Béla Athenaeum munkásszínjátszó csoportját tanította, majd a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet tanára lett, ahol 1948–1949-ben a dékáni tisztséget is betöltötte. Nevét viseli az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület által magyar színésznők elismerésére adományozott Poór Lili-díj.
- Pop, Iulian (1880–1923) erdélyi román ügyvéd, 1919-től 1923. áprilisi lemondásáig Kolozsvár első román polgármestere.
- Poruțiu, Valeriu (1884–1951) erdélyi román ügyvéd, egyetemi tanár, nemzeti-parasztpárti politikus, delegátus az 1918. december elseji gyulafehérvári román nagygyűlésen, Kolozsvár prefektusa, a kolozsvári, majd a második bécsi döntést követően Nagyszebenbe költöző román egyetem tanára.
- Pósa Lajos (1850–1914) magyar költő, meseíró, dalszerző, a magyar gyermekirodalom egyik elindítója.
- Prohászka Ottokár (1858–1927) magyar katolikus pap, egyházi író, Székesfehérvár megyéspüspöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országgyűlési képviselő.
- Prónay Pál (1874–?) magyar katonatiszt. Meghatározó szerepe volt a fehérterrorban és a soproni népszavazás kikényszerítésében, különítményesei számos atrocitást követtek el. IV. Károly második visszatérési kísérlete idején megtagadta a legitimitást elleni fellépést. 1932-ben Ostenburg-Moravek Gyulával közösen létrehozta a Magyar Országos Fasiszta Pártot. A szovjet csapatok 1945. március 20-án elfogták és elhurcolták, 1946-ban húsz év kényszermunkára ítélték. További sorsa ismeretlen.
- Proust, Marcel (1871–1922) francia író, esszéista és kritikus.
- Puhala Sándor (1882–1962) magyar újságíró, az első világháború után Temesváron tanított.
- Pușcariu, Sextil (1877–1948) erdélyi román nyelvész, politikus, 1919 után a kolozsvári egyetem első rektora.
- Rabutin, Jean (1642–1717) francia származású német-római katona, a Rákóczi-szabadságharc idején a császári haderő erdélyi főparancsnoka. A kurucok elleni hadviselés mellett csapatai hírhedtek voltak az elfoglalt települések lakosai közötti vérengzésekről és a települések felégetéséről.
- Rácz Győző (1935–1989) erdélyi magyar filozófus, esszéíró, irodalomkritikus, szerkesztő.
- Ráday Gedeon (1872–1937) magyar politikus, 1910–1917 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét főispánja, a Bethlen István körül szerveződő Antibolse-

- vista Comité alelnöke Bécsben, majd újra Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kormánybiztos főispánja. 1921-ben belügyminiszter volt, 1924-ben országgyűlési képviselőnek választották.
- Radisics (Radisich) Jenő (1856–1917) magyar művészeti író, az Iparművészeti Múzeum igazgatója.
- Rákóczi Ferenc, I. (1645–1676) magyar politikus, 1652-ben erdélyi fejedelemmé választották.
- Ralea, Mihai (1896–1964) román filozófus, szociológus, pszichológus, egyetemi tanár, politikus. Eredetileg a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, de az 1930-as években II. Károly király érdekeit szolgálta, az évtized végén munkaügyi miniszterként szolgált. Újabb politikai páfordulása a második világháború után következett, a Groza-kormányban már miniszteri tárcát vállalt, majd Románia washingtoni, később UNESCO-nagykövete lett.
- Rassay Károly (1886–1958) magyar ügyvéd, törvényszéki jegyző, majd igazságügyminisztériumi titkár. Az első világháború után kapcsolódott be aktívan a közéletbe, országgyűlési képviselőnek választották, majd 1926-ban megalapította a Független Nemzeti Demokrata Pártot, később a Nemzeti Szabadelvű Pártot, mindvégig sikerült bejutnia az országgyűlésbe. Mint liberális politikus felszólalt a zsidótörvények ellen. Magyarország német megszállása után a németek letartóztatták, 1945-ben került vissza Magyarországra. 1951-ben a kommunista hatalom kitelepítette Füzesgyarmatra.
- Ratti, Achille (1857–1939) IX. Piusz néven a római katolikus egyház 259. pápája 1922-től haláláig.
- Ravasz László (1882–1975) magyar református lelkész, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921–1948 között.
- Reményik Sándor (1890–1941) erdélyi magyar költő, szerkesztő, a két világháború közötti erdélyi magyar líra egyik legjelentősebb egyénisége.
- Riedl Frigyes (1856–1921) magyar irodalomtörténész, főiskolai tanár, a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezetője.
- R. Kiss István (1881–1957) magyar történész, heraldikus, egyetemi oktató. A debreceni Székely Nemzeti Tanács elnöke, a Székely Hadosztály egyik szervezője, majd a debreceni Magyar Történelmi Tanszék vezetője és a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.
- Romain, Rolland (1866–1944) Nobel-díjas (1915) francia író, történész, pacifista aktivista az első világháború idején. Makszim Gorkij meghívására 1935-ben a Szovjetunióba látogatott. Franciaország német megszállása idején visszavonultan élt vézalay-i otthonában.
- Roth Ottó (1884–1956) temesvári ügyvéd, politikus, 1919 előtt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik helyi vezetője és képviselője a városi tanácsban. Az 1918. október 31-én Temesváron megalakuló Bánáti Néptanács polgári népbiztosa, 1918. november és 1919. február között Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék magyar kormány által kinevezett karhatalmi kormánybiztosa.

- Şaguna, Andrei (1809–1873) erdélyi román szerzetes, 1847-től erdélyi román ortodox püspök, az 1848–1849-es forradalom idején az erdélyi románok egyik vezetője. 1850-ben „kitűnő szolgálataiért” a Lipót-rendet kapta. 1852-ben bárói rangra emelték, és belső titkos tanácsos lett. 1867-ben a Vaskorona-rend I. osztályát és a Lipót-rend nagykeresztjét is megkapta.
- Sándor József (1853–1945) erdélyi magyar politikus, orvos, lapszerkesztő. Az 1885-ben megalakuló EMKE egyik alapítója volt, ettől kezdve életét meghatározta az EMKE körüli tevékenysége. 1896-ban a háromszéki Kovásznán megválasztották országgyűlési képviselőnek, ezt a kerületet képviselte 1906-ig a magyar országgyűlésben. Az első világháború utolsó napjaiban az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács elnöke lett. 1921-ben egyik alapítója volt a Magyar Szövetségnek, majd az Országos Magyar Pártnak, utóbbinak hosszú időn keresztül alelnöke is. 1922-ben képviselőként került a román parlamentbe, majd 1926–1938 között rövid megszakítással a román törvényhozás felsőházának volt tagja. A kisebbségbe kerülő romániai magyar közösség egyik fő szószólója volt.
- Sartre, Jean-Paul (1905–1980) francia író, irodalomkritikus, filozófus, a 20. századi francia filozófia meghatározó alakja.
- Schöpflin Aladár (1872–1950) magyar műkritikus, irodalomtörténész, író, műfordító.
- SchulekFrigyés (1841–1919) magyar építész, műegyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
- Sebesi Jób (1860–1894) erdélyi magyar újságíró, költő, író, néprajzi gyűjtő.
- Sebesi Samu (1859–1930) erdélyi magyar író, újságíró, az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja.
- Seprődi János (1874–1923) erdélyi magyar zenetörténész, folklorista.
- Şerban, Mihai (1877–1947) román agrónomus, egyetemi tanár, politikus. Részt vett a párizsi békeszerződés gazdasági ügyeinek tárgyalásában. 1919-ben a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémia igazgatója lett. Több alkalommal volt mezőgazdasági államtitkár, 1933-ban az Argetoianu-kormány kisebbségi miniszteri tisztségét is betöltötte.
- Siegler Konrád (1857–1935) magyar altábornagy, gyalogsági tábornok, a Kolozsvári (V.) Katonai Kerület, majd Erdély katonai parancsnoka.
- Sigray Antal (1879–1947) magyar legitimista politikus, országgyűlési képviselő, 1919-ben a Friedrich-kormányban Nyugat-Magyarország főkormánybiztosa, 1939-től a Felsőház tagja.
- Simó Gyula (1908–1990) erdélyi magyar kommunista politikus, diplomata. 1925-ben bekapcsolódott a romániai illegális kommunista mozgalomba, majd Moszkvában elvégezte a pártfőiskolát. Visszatérve Romániába letartóztatták, börtönbe zárták és megkínózták. 1944 után a Román Kommunista Párt (RKP) kolozsvári tartományi bizottságának sajtó- és propagandaosztályát is vezette. 1947-ben Magyarországra költözött, mivel nem értett egyet az RKP nemzetiségi politikájával.
- Simon, I. (Nagy) (865 körül–927) az Első Bolgár Birodalom kánja 893-tól 913-ig, majd haláláig a középkori bolgár állam cárja. Uralkodása alatt a bolgárok hatalma

- meghatározóvá vált Kelet-Európában. Regnálása kulturális szempontból is fontos volt, ekkor terjedt el a szlávok által lakott vidékek nagyobb részében a Szent Cirill által megalkotott ábécé.
- Şincai, Gheorghe (1754–1816) erdélyi román történész, nyelvész, fordító, költő, az Erdélyi Iskola (Şcoala Ardeleană) képviselője, a román nyelv római eredetének hirdetője.
- Sipos Domokos (1892–1927) erdélyi magyar költő, író, újságíró. Budapesten jogot végzett, közgazdasági tisztviselő, majd a dicsőszentmártoni Erzsébet nyomda igazgatója, a *Kisküküllő* című lap szerkesztője volt.
- Sulyok István (1859–1944) református lelkész, püspök, publicista.
- Sulyok István (1891–1945) erdélyi magyar újságíró, parlamenti képviselő, 1919 előtt Krassó-Szörény vármegyében szolgabíró. 1922–1924 között a *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemle felelős szerkesztője, majd a kolozsvári *Ellenzék*, később a nagyváradi *Erdélyi Lapok* (1936-tól *Új Lapok*, illetve *Magyar Lapok*) munkatársa. 1924-től az Erdélyi Bankszindikátus főtitkára. A harmincas évektől egyre szélsőségesebb antiszemita és németbarát nézeteket vallott. 1932-től az Országos Magyar Országos Párt színeiben parlamenti képviselő volt. 1939-ben áttelepült Magyarországra.
- Sütő András (1927–2006) erdélyi magyar író, szerkesztő, a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban Vita Zsigmond tanítványa. 1965–1977 között képviselő volt a román parlamentben, 1974–1982 között a Romániai Írószövetség alelnöke. Az 1990. március 19-én Marosvásárhelyen a magyarok és románok között kitörő zavargások (az ún. „fekete március”) idején elszenvedett fizikai bántalmazás miatt fél szemére megvakult.
- Szabó Béni (1886–1971) erdélyi magyar politikus, parlamenti képviselő. 1918–1936 között a brassói ipartestület elnöke, majd az Ipartestületek Országos Szövetségének társelnöke volt, 1926–1928 között Brassó alpolgármestere, 1928–1938 között az Országos Magyar Párt színeiben parlamenti képviselő, 1940–1944 között a Romániai Magyar Népközösség brassói elnöke. 1944-ben internálták, a második világháború után nem vállalt közéleti szerepet.
- Szabolcska Mihály (1861–1930) erdélyi magyar költő, 1899-től 1928-ig Temesváron református lelkész. A temesvári Arany János Társaság társalapítója és elnöke, 1922-től a romániai Országos Magyar Párt egyik alelnöke, a Kisfaludy Társaság tagja, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd tiszteletbeli tagja volt.
- Szabó T. Attila (1906–1987) erdélyi magyar nyelvész, egyetemi tanár, irodalomtörténész, néprajzkutató.
- Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) magyar történész, egyetemi tanár. Fő kutatási területe Erdély 16–17. századi története, a székelység története és a törökországi magyar emlékek.
- Szász Károly (1865–1950) magyar jogász, politikus, irodalomtörténész, író, közoktatásügyi miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a képviselőház elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagja.

- 1910-től Tisza-párti országgyűlési képviselő, 1917–1918-ban a képviselőház elnöke volt, ő hirdette ki a köztársaságot.
- Szász Pál (1881–1954) erdélyi magyar jogász, nagyiparos, agrárszakember, politikus. 1936-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE), 1940-től az EMGE Dél-Erdélyben maradó részének elnöke, a királyi diktatúra bevezetése után létrehozott Romániai Magyar Népközösség gazdasági osztályának vezetője volt. 1950-ben letartóztatták, négy évvel később a börtönben meghalt.
- Széchenyi Ferenc (1754–1820) magyar politikus, Somogy vármegye főispánja, királyi főkamarmester, az Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítója.
- Szele Béla (1878–1957) erdélyi magyar jogász, újságíró, szerkesztő, politikus, az Országos Magyar Párt Brassó megyei tagozatának elnöke 1922–1938 között.
- Szemplér Ferenc (1906–1978) erdélyi magyar költő, író, műfordító, kritikus.
- Szenczei László (1909–1980) erdélyi magyar író, szerkesztő, műfordító, 1936-tól a Helikon íróközösség tagja. 1941-ben Erdélyből Budapestre költözött.
- Szentgyörgyi István (1842–1931) erdélyi magyar színművész, rendező, a kolozsvári Magyar Színház örökös tagja.
- Szentimrei (Kovács) Jenő (1891–1959) erdélyi magyar katona, újságíró, író, irodalom-szervező, az Erdélyi Szépművészeti Céh alapító tagja, a Ludovika Akadémia végzettje. Az első világháborúból súlyos sebesüléssel került Kolozsvárra, ahol újságírói pályára lépett. Kolozsváron 1918-ban Új Erdély címmel hetilapot indított, később a *Keleti Újság* munkatársa, a *Napkelet*, a *Haladás* szerkesztője volt. 1925-től a kolozsvári *Újság* és az *Ellenzék* című napilapot szerkesztette.
- Szerb Antal (1901–1945) magyar író, irodalomtörténész, a *Magyar irodalomtörténet* és *A világirodalom története* című művek szerzője. A balfi munkatáborban halt meg.
- Szerényi István (?–?) temesvári újságíró, a zsilvásárhelyi internálótáborban megjelenő kéziratok lap főszerkesztője. Szabadulása után hosszú ideig őrizte Temesváron a lapszámok egyedül fennmaradó példányait.
- Szigligeti Ede (1814–1878) magyar drámaíró, színész, rendező, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
- Szinyei Merse Jenő (1888–1957) magyar jogász, politikus, országgyűlési képviselő, 1939–1942 között az Országgyűlés Képviselőházának első alelnöke, 1942–1944 között vallás- és közoktatásügyi miniszter Kállay Miklós kormányában.
- Szmrecsányi György (1876–1932) magyar legitimista politikus, főispán, 1919 után nemzetgyűlési képviselő.
- Szombati-Szabó István (1888–1934) erdélyi magyar költő, műfordító. Az Országos Magyar Párt tagja, a Károli Gáspár Irodalmi Társaság igazgatósági tagja, a *Reformátusok Lapja* társszerkesztője, a *Napkelet* főmunkatársa (1920–1930) volt, helyi tudósításai a *Brassói Lapokban* is megjelentek. Tagja volt a temesvári Arany János Társaságnak, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak és a helikoni közösségnek is.

- Sztójay Döme (1883–1946) magyar politikus, diplomata és katona. A német megszállás után felállított magyar bábkormány miniszterelnöke és külügyminiszter 1944. március 22. – 1944. augusztus 29. között. Háborús bűnösként kivégezték.
- Tabéry Géza (1890–1958) erdélyi magyar író, újságíró, a két világháború közötti romániai magyar irodalom jelentős alakja. Megszervezte és vezette az 1955-ben megnyitott Ady-múzeumot.
- Taine, Hyppolite (1828–1893) francia kritikus, irodalomtörténész.
- Takács (Takáts) Lajos (1908–1982) erdélyi magyar jogász, a második bécsi döntés után Dél-Erdélyben működő Romániai Magyar Népközösség titkára, 1945–1946-ban a Magyar Népi Szövetség Központi Intézőbizottságának tagja, majd 1947-től a Politikai Titkárságé, 1947–1948 között nemzetiségügyi államtitkár volt. 1946-tól parlamenti képviselő lett, és 1949-től a Bolyai Tudományegyetem tanára volt. 1952-ben megfosztották minden funkciójától, és kémkedés vádjával a Román Munkáspártból is kizárták. Rehabilitálása után, 1957-től a Bolyai Tudományegyetem rektora volt annak 1959-es megszűnéséig.
- Tamási Áron (1897–1966) Kossuth-díjas (1954) erdélyi magyar író, a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom talán legmeghatározóbb személyisége. Négy alkalommal kapta meg a Baumgarten-díjat (1929, 1930, 1933, 1943), valamint 1940-ben átvehette a Corvin-koszorút is. 1943–1949-ig a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. 1944 augusztusától Budapesten élt.
- Tătărescu (Tătărăscu), Gheorghe (1886–1957) román jogász, a Nemzeti Liberális Párt egyik legkiemelkedőbb politikusa. Ügyvédi karrierjét 1919-ben hagyta ott a politika kedvéért, 1919-ben lett első alkalommal országgyűlési képviselő. Több ízben is viselt miniszteri tisztségeket, és két alkalommal (1934–1937, 1939–1940) Románia miniszterelnöke volt. 1945-től együttműködött a Groza-kormánnyal, 1947 decemberéig miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter volt, valamint ő volt a román béke delegáció vezetője Párizsban. 1947-ben lemondatták, majd 1950-ben a máramarosszigeti börtön politikai foglya lett egészen 1955-ös szabadulásáig.
- Tavaszy Sándor (1888–1951) erdélyi magyar református teológus, egyházi író, egyetemi tanár. 1921-től a kolozsvári Református Teológiai Fakultás rendes tanára, 1924-től kezdve nyolc éven át igazgatója volt. 1937-től haláláig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes, 1939-től a magyar református egyház zsinatának tagja volt, 1944–1948-ig a kolozsvári magyar egyetem filozófiaprofesszora.
- Telcs Ede (1872–1948) magyar szobrász-éremművész.
- Teleki Béla (1899–1990) erdélyi magyar jogász, politikus, földbirtokos. 1940–1944 között behívott magyar országgyűlési képviselő, 1941-től az Erdélyi Párt elnöke volt. A szovjet erők tartóztatták le, akik átadták a magyar hatóságoknak. 1945 októberétől került szabadlábra, majd két évnyi budapesti tartózkodás után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.
- Teleki Domokos (1810–1876) magyar politikus, a magyar országgyűlés szabadelvű követe, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

- Teleki Géza Pál (1911–1983) erdélyi magyar geográfus-geológus, egyetemi tanár, politikus, olimpikon, cserkészvezető. Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök fia. 1944 őszén a fegyverszüneti delegáció tagjaként Moszkvába utazott. A sikertelen kiugrási kísérlet után a szovjet fővárosban maradt, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájában vidéki szervezőként vett részt. Az Ideiglenes Kormány vallás- és közoktatási minisztere volt 1945 novemberéig. Ezt követően a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen oktatott, részt vett a párizsi béke előkészítésében. 1948-ban vándorolt ki Magyarországról, majd 1949-től az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol 1983-as öngyilkosságáig kiemelkedő tudományos és egyetemi oktatói pályát futott be.
- Teleki Mihály (1634–1690) erdélyi magyar katona, politikus, Erdély főgenerálisa.
- Teleki Pál (1879–1941) magyar földrajztudós, politikus, 1920. július 19. – 1921. április 14, valamint 1939. február 16. – 1941. április 3. között miniszterelnök.
- Thallóczy Lajos (1856–1916) magyar történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, politikus, valóságos belső titkos tanácsos, a császári és királyi közös pénzügyminisztérium osztályfőnöke, 1916-tól a megszállt Szerbia polgári kormányzója.
- Thibault, Jacques Anatole François (Anatole France) (1844–1924) Nobel-díjas francia író, költő, kritikus.
- Tibori Szabó Zoltán (1957–) erdélyi magyar újságíró, szerkesztő, műfordító, egyetemi docens.
- Tisza István (1861–1918) magyar politikus, országgyűlési képviselő, 1903–1905 és 1913–1917 között Magyarország miniszterelnöke, 1912–1913-ban a Képviselőház elnöke. 1918. október 31-én merénylet áldozata lett.
- Tisza Kálmán (1830–1902) magyar politikus, akadémikus. 1875-ben megalapította a Szabadelvű Pártot, amely megszakítás nélkül három évtizeden keresztül kormányzópárt maradt. 1875–1890 között miniszterelnök volt, emellett több miniszteri posztot is betöltött.
- Toldy Ferenc (1805–1875) magyar irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, majd titkára, 1841–1861 között a Kisfaludy Társaság igazgatója.
- Tolnay Lajos (1837–1918) magyar mérnök, politikus, országgyűlési képviselő, miniszteri tanácsos, a Magyar Államvasutak igazgatója.
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics (1828–1910) orosz író, filozófus, a realista orosz próza mestere.
- Tompa László (1883–1964) erdélyi magyar költő, műfordító. 1920-tól kezdve jelentek meg versei és műfordításai marosvásárhelyi *Zord Idő* című irodalmi lapban, majd a rangosabb erdélyi lapokban is. 1929-ben megkapta az Erdélyi Helikon nagydíját, 1941-ben a Baumgarten-díjat.
- Tournadre, Charles Louis Joseph de (1860–1930) francia tábornok, 1919. május–július között a bánági francia megszálló erők parancsnoka, 1919. augusztus – 1920. március között Szeged „városkormányzója”.

- Tours-i Szent Márton (316 körül–397) római katolikus pap, Tours Pannonia provinciában született püspöke.
- Traianus, Marcus Ulpius (53–117) katona, politikus, 98-tól a Római Birodalom császára.
- Ugron István (1862–1948) erdélyi magyar diplomata, az Országos Magyar Párt elnöke, az Erdélyi Református Egyház főgondnoka. Három évtizeden keresztül teljesített szolgálatot Törökországban, Olaszországban, az Amerikai Egyesült Államokban, Oroszországban, Egyiptomban, Romániában. Az impériumváltás után hazatért Erdélybe, és több jelentős tisztséget töltött be, 1921–1925 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1923–1926 között az Országos Magyar Párt elnöke, 1924–1935 között az Erdélyi Református Egyház főgondnoka volt. Az OMP éléről a „csucsai paktum” felmondása miatt kényszerült távozni.
- Utalea, Octavian (1868–1958) erdélyi román ügyvéd, a Román Nemzeti Tanács tagja, 1923–1926 között Kolozsvár polgármestere.
- Vaida-Voevod, Alexandru (1872–1950) erdélyi román politikus, magyar országgyűlési, majd román parlamenti képviselő, Erdély Romániához csatolásának egyik kulcsembere, a Román Királyság miniszterelnöke több ízben (1919–1920, 1932, 1933). A harmincas években 1935-ben kivált a Nemzeti Parasztpártból. Frontul Románesc nevű pártja a numerus valahicus bevezetését tűzte zászlajára, vagyis azt, hogy a románok 80%-os arányban legyenek képviselve az oktatásban, az államigazgatásban és a gazdasági életében. II. Károly román király és tekintélyelvű berendezkedése támogatója. 1946-tól haláláig tartó házi őrizetbe helyezték.
- Văitoianu, Arthur (1864–1956) román katonatiszt, az első világháború alatt a román hadsereg egyik tábornoka. A háború után politikai pályára lépett, 1919-ben rövid ideig miniszterelnök is lett. A romániai Nemzeti Liberális Párt kormányzásai idején különböző minisztériumok élén állt, majd II. Károly király tekintélyelvű uralkodása alatt királyi tanácsos volt. A második világháború után a kommunista vezetés letartóztatta, és hosszú évekig a máramarosszigeti börtönben raboskodott.
- Vajda János (1827–1897) magyar költő, hírlapíró, műfordító, a Kisfaludy Társaság rendes tagja, a márciusi ifjak egyike.
- Vajna Gábor (1891–1946) magyar katonatiszt, politikus. 1939-ben a Nyilaskeresztes Párt programjával lett országgyűlési képviselő. Magyarország német megszállása után pályája rövid ideig felfelé ívelt, előbb a megszállók hazai embereinek vezérkarához tartozott, majd 1944 októbere és 1945 márciusa között Magyarország belügyminisztere volt. 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, és kivégezték.
- Vályi Károly (1809–1891) magyar jogász, marosvásárhelyi törvényszéki bíró, a város polgármestere.
- Vámszer Géza (1896–1976) erdélyi magyar néprajzkutató, művészettörténész, tanár, a Csíki Székely Múzeum egyik alapítója (Domokos Pál Péterrel és Nagy Imrével).
- Váradai Aurél (1869–1931) erdélyi magyar jogász, újságíró, szerkesztő.

- Varga Katalin (1802–1852) erdélyi magyar kisnemes, a zalatnai kincstári uradalom bányászjobbágysági érdekeinek felkarolója.
- Vásárhelyi János (1888–1960) erdélyi magyar református lelkész, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke 1936-tól haláláig.
- Vass Albert (1896–1969) erdélyi magyar festőművész, a nagyenyedi Bethlen Kollégium rajztanára. 1944–1945-ben a zsilvásárhelyi internálótábor foglya.
- Veesenmayer, Edmund (1904–1977) német közgazdász, egyetemi tanár, diplomata, német nagykövet Magyarországon 1944–1945 között.
- Vescan, Teofil (1913–1963) román fizikus, publicista, 1945–1948 között a Bolyai Tudományegyetem tanára.
- Villani Frigyes (1882–1964) magyar diplomata, a trianoni békeszerződés után fiumei magyar királyi konzul, 1925–1928 között a bukaresti, 1928–1933 között a párizsi, 1934–1941 között a római követség vezetője volt. 1935–1939 között albániai rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt.
- Vita Sándor (1904–1993) erdélyi magyar közgazdász, gazdasági szakíró, szerkesztő, 1940–1944 között magyar országgyűlési képviselő, az *Ellenzék* című kolozsvári napilap igazgatója. 1944 októberében a szovjetek letartóztatták, Budapestre vitték, és átadták a magyar hatóságoknak. 1945-ös szabadulását követően már nem tért vissza Erdélybe. Politikai múltja miatt Magyarországon is nehezen tudott elhelyezkedni, végül egy budapesti kisipari szövetkezetnél kapott állást.
- Vita Zsigmond (1906–1998) erdélyi magyar irodalom- és művelődéstörténész.
- Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe (1895–1989) román szociológus, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1944–1945 között kisebbségügyi miniszter, majd 1945–1946 között kisebbségügyi államtitkár.
- Voitec, Ștefan (1900–1984) román újságíró, akadémikus, szociáldemokrata, majd kommunista politikus, 1944–1947 között oktatási miniszter.
- Walko Lajos (1880–1954) magyar közgazdász, jogász, politikus, diplomata, országgyűlési képviselő, kereskedelemügyi miniszter 1922–1926 között, külügyminiszter 1925–1930 között.
- Walter Gyula (1892–1965) erdélyi magyar költő, szerkesztő, 1922–1925 között a *Pász-tortúz* felelős szerkesztője.
- Wesselényi Miklós (1796–1850) erdélyi magyar arisztokrata, a magyarországi reformellenzék egyik vezetője, az erdélyi ellenzék vezére. Birtokain eltörölte a robotot és az úrbéri járadék egy részét, jobbágyságait az elsők között szabadította fel. *Balítéletekről* című 1833-ban Lipcsében megjelenő munkájában a jobbágyságrendezésének halaszthatatlansága mellett érvel.
- Willer József (1884–1972) erdélyi magyar politikus, lapszerkesztő, karnagy. 1913–1919 között alpolgármester-helyettes Lugoson. Alapítója és társszerkesztője volt az 1922-től Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemlének, 1926-tól több cikluson keresztül bukaresti parlamenti képviselő és az erdélyi Országos Magyar Párt bukaresti pártirodájának vezetője.

- Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924) amerikai ügyvéd, politikus, 1913–1921 között az Amerikai Egyesült Államok elnöke. Nevéhez fűződik az 1918 januárjában meghirdetett 14 pont az első világháború lezárása utáni világot irányító elvekről és a Népszövetség megalapítása.
- Wohlgemuth, Ludwig von (1788–1851) német császári és királyi altábornagy, az 1848–1849-es szabadságharc idején a császári csapatok egyik tábornoka, 1849–1951 között Erdély katonai és polgári kormányzója.
- Xerxész (i. e. 519– i. e. 465) perzsa király. I. e. 480-ban sikertelen kísérletet tett Hellász meghódítására.
- Zágoni István (1887–1959) erdélyi magyar újságíró, szerkesztő. 1913–1915 között *Az Ujság*, az első világháború után a *Keleti Ujság* és *Az Ujság* szerkesztője, 1924-ben az Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapítója volt. Közéleti szerepet is vállalt, az OMP Intézőbizottságának és sajtóbizottságának volt tagja.
- Zathureczky Emília (Cserey Jánosné) (1823–1905) erdélyi magyar muzeológus, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum alapítója (Vasady Nagy Gyulával).
- Zeyk Domokos (1816–1849) erdélyi magyar honvédszázados, Bem József tábornok segédtisztje, a Segesvár melletti fehéregyházi csatában halt hősi halált.
- Zichy Aladár (1864–1937) magyar miniszter, legitimista politikus, a Katolikus Néppárt vezére.
- Zrínyi Miklós (1508 körül–1566) horvát bán, főtárnokmester, a szigetvári hős. Dédunokája az 1620–1664 között élő azonos nevű költő és hadvezér, Zrínyi Miklós.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ EGYESÜLETEK, SZERVEZETEK ÉS PÁRTOK ANNOTÁLT MUTATÓJA

Erdély, Bánság és Partium Kormányzótanácsa (Consiliul Dirigental Transilvaniei, Banatulul și Ținuturilor Românești din Ungaria, röviden: Consiliul Dirigent): az egykori magyarországi Román Nemzeti Párt és az újonnan Romániához kerülő területek román szociáldemokratái által összehívott 1918. december elsejei nemzetgyűlés nyomán felállított ideiglenes politikai irányító szervezet 1918. december 2. – 1920. április 4. között, amely a román csapatok által megszállt Erdély kormányzati teendőit látta el, és az államhatalom-váltás közigazgatási irányítója volt.

Erdélyi Fiatalok: az ugyanezzel a címmel 1930-ban Kolozsváron indított folyóirat körül kialakuló ifjúsági mozgalom, amelynek mások mellett László Dezső, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Balázs Ferenc, Demeter Béla, Demeter János volt tagja. A mozgalom Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és Makkai Sándor eszméinek hatása alatt állt. A mozgalomban résztvevők a nemzetiségi élet demokratikus átalakítására törekedtek, az erkölcsi és társadalmi megújulás eszményét képviselték, és nagy fontosságot tulajdonítottak a falukutatásnak. Világnézeti függetlenséget hirdettek, belső egységük azonban a felszínre törő ellentétek miatt már az 1930-as évek első felében megbomlott: kiéleződtek a katolikus–protestáns viták, Demeter János pedig 1933-ban megalakította a kommunista befolyás alatt álló *Falvak Népe* című radikális parasztlapot, amiért kizárták a folyóirat szerkesztőségéből. A folyóirat 1940-ig működött.

Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE): 1844-ben alapították Kolozsváron haladó szellemű erdélyi főurak. Célkitűzése a mezőgazdaság és az állattenyésztés színvonalának emelése volt. 1936-ban Szász Pált választották elnöknek, aki megújította, és a romániai magyar törpebirtokosok, kisgazdák érdekeinek szolgálatába állította a szervezetet. 1939-től az elnevezése Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületre (EMGE) változott. A második bécsi döntést követően az EMGE Dél-Erdélyben maradó részét Nagyenyeden, 1940. november 12-én szervezték újra. 1945 után reményteljesen újraindított működése már 1947-ben ellehetetlenült, a Luka László (Vasile Luca) által írt, az „elvtelen magyar egység” elleni harcot elindító cikk megjelenését követően Szász Pál lemondott az elnöki tisztségről, és a magyar parasztságot tömörítő EMGÉ-nek sem maradt hely a szovjet típusú kollektivizálás irányába elinduló Romániában.

Erdélyi Irodalmi Társaság (EIT): Petelei István írókezdeményezésére 1888-ban alakult meg Kolozsváron, 1923-tól a nevét Erdélyi Magyar Irodalmi Társaságra (EMIT) változtatták, lapját *Erdélyi Lapok* címmel jelentették meg. A harmincas évektől

báró Kemény János volt az elnöke. A társaság havi felolvasóesteket tartott, ismeretterjesztő és irodalmi köteteket jelentetett meg, illetve 1924–1929 között kiadta az *Erdélyi Irodalmi Szemlét*.

Erdélyi Kárpát-Egyesület: erdélyi természetjárók és túrázók civil szerveződése, 1891-ben alakult meg az EMKE javaslatára Kolozsváron. Folyóiratát 1892–1948 között jelentette meg *Erdély* címmel. 1945 után Erdélyi Népi Kárpát-Egyesület néven működött, majd beolvadt az Országos Turisztikai Hivatalba (Oficiul Național de Turism). 1989 után újraalakították.

Erdélyi Magyar Tanács: az észak-erdélyi náciellenes erőket tömörítő szervezet 1944. augusztus 29-én alakult Kolozsváron. Tagjai voltak az Erdélyi Párt képviselőjében Teleki Béla, Vita Sándor és Mikó Imre, illetve Bánffy Miklós, Tamási Áron, Haynal Imre egyetemi tanár, Vásárhelyi János református és Józán Miklós unitárius püspök, Sándor Imre római katolikus püspöki helytartó, a szociáldemokraták és a kommunisták részéről pedig Jordáky Lajos és Balogh Edgár.

Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME): Kolozsváron alapították az erdélyi tudományos és irodalmi élet fellendítésére 1859-ben. Fő szervezője és támogatója gróf Mikó Imre volt. Az első világháború után a román hatóságok államosították a múzeum gyűjteményeit, állami finanszírozása megszűnt, ennek ellenére 1949-ig működött. 1990-ben alapították újra.

Erdélyi Párt: magyar országgyűlési párt a második bécsi döntés után. Megalakítását főként Teleki Pál magyar miniszterelnök szorgalmazta – ezt végül 1941. február 7-én jelentették be a képviselőházban, a zászlóbontásra és a vezetők megválasztására 1941. május 28-án került sor Kolozsváron. Elnökké Teleki Bélát választották, ügyvezető alelnökké Albrecht Dezsőt, a parlamenti csoport vezetői Ember Géza és Kolumbán József lettek. Az Erdélyi Párt néhány hónap alatt tömegpárttá vált, 1942. januárban már több mint 240 ezer tagja volt. Reformkonzervatív ideológiát vallott, az észak-erdélyi magyarság pozícióinak megerősítésére törekedett, és korporatív módon próbálta újraszervezni a társadalmat.

Erdélyi Római Katolikus Népszövetség: katolikus társadalmi szervezet 1921–1945 között. Székhelye a második bécsi döntésig Kolozsváron volt, majd ekkor áttették Temesvárra. A szervezet legfontosabb céljai közé tartozott a római katolikus hit, a tudományos, az irodalmi és a szociális-karitatív munka gyakorlásával az erdélyi római katolikusok egyesítése, illetve a katolikus egyház iránti hűség fejlesztése. Az évi közgyűléseket az Erdélyi Katolikus Nagygyűléseken rendezték, ahol az egyes szakosztályok (Hitbuzgalmi, Tudományos és Irodalmi, Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szakosztálya – 1933-tól Majláth Kör, Pedagógiai- és Szociális Szakosztály) és egyesületek külön-külön beszámoló, felolvasó, tisztújító üléseket és tanfolyamokat tartottak. A szervezet hatékonyságát jelzi, hogy 1935-ben 217 helyi tagozattal, kb. 18700 taggal, 65 városi és falusi legényegylettel, 16 énekkarral, 9 zenekarral, 4 olvasókörrrel, 10 sportegyesülettel, 2 napközi otthonnal és 2 szegénygondozó egyesülettel rendelkezett. Márton Áron a Népszövetség ügyvezető elnöki tisztségét 1934–1936 között töltötte be.

- Erdélyi Római Katolikus Státus: az erdélyi római katolikus egyház világi és egyházi személyekből álló önkormányzata. 17. századi létrejötte óta fő feladata az egyház vagyonának fenntartása és kezelése, valamint az egyház külső érdekeinek érvényesítése.
- Erdélyi Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület (tükörfordításban: Erdélyi Egyesület a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért; Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, ASTRA): 1861-ben Nagyszebenben alapított erdélyi román kulturális egyesület volt, 1918-ig döntő szerepet játszott a román nemzeti tudatának az erősítésében.
- Erdélyi Szövetség: többségében a Függetlenségi Párthoz tartozó képviselők alapították Kolozsváron 1913. december 7-én Apáthy István és Kemény Árpád kezdeményezésére. 1917-ben választották meg vezetését, elnökei Bethlen István, Kemény Árpád és Ugron Gábor lettek. Programjának lényege az erdélyi szupremácia megőrzése, Erdély katonai védelmének megerősítése, a nemzetiségek kollektív jogainak elvetése, a magyar kézen lévő földbirtokok megőrzése. A program megvalósítása a háború miatt ellehetetlenedett.
- Erdélyi Tudományos Intézet (ETI): a második bécsi döntés után, 1940 őszén alapították Kolozsváron az erdélyi magyar társadalomkutatók fellendítése céljából. Régészeti, nyelvészeti, történeti, irodalmi, földrajzi, élettani, embertani, néprajzi osztálya működött. 1941 őszén a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézete lett. Számos kiadványt jelentetett meg, amelyek részben saját munkatársainak kutatásait, részben az 1940 előtt végzett erdélyi kutatások eredményeit adták közre.
- Erdélyrészi (később Erdélyi) Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE): Kolozsváron alapított kulturális intézmény 1885–1946 között a magyar nyelv és nemzeti öntudat erősítésére, kulturális és közgazdasági intézmények létesítésével és támogatásával.
- Európai Nemzetiségek Kongresszusa (ENK): a kisebbségek kulturális autonómiájának gondolatát hirdető Ewald Ammende észtországi újságíró és politikus alapította 1925-ben. Célja az volt, hogy a nemzeti kisebbségek reprezentatív szervezeteként – a nemzetközi sajtónyilvánosságra és a kisebbségi szolidaritásra építve – az ENK minél előbb olyan tényezővé nője ki magát, amelynek hangjára a nagypolitika szereplői is odafigyelnek. Éves összejöveteleinek túlnyomó többségét Genfben rendezték. A szervezet 1938-ban szűnt meg.
- Ifjúsági Keresztény Egyesület (IKE): 1921-ben alapított protestáns diákegylet az első világháború utáni Kolozsváron. 1948-ig működött, 1990-ben indították újra.
- Károly Herceg Királyi Kulturális Alapítvány (Fundatia Culturală Regală Principele Carol): az 1921-ben létrehozott alapítvány a román kultúra és falvak kulturális emancipációját szolgálta. 1948-ig működött.
- Kemény Zsigmond Társaság (KZST): Tolnai Lajos író alapította irodalmi társaság 1876–1948 között Marosvásárhelyen. 1928 után elnöke báró Kemény János volt. A rendszerváltás után újjáalakították.

Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ): 1934. augusztus 19-én alapították Marosvásárhelyen kommunista érzelmű diákok. A kezdetben nemzeti-forradalmi alapon működő, majd népfrontos szervezetet 1936. január 8-án ismerték el a román hatóságok pártként. 1935 végétől titkára Bányai László lett. A párt elnöke 1937-től a romániai pártok 1938-as betiltásáig Kurkó Gyárfás volt. A szervezet antirevizionista, antifasiszta és Szovjetunió-barát álláspontot képviselt. A második világháború végén egykori tagjai újjáalapították, majd 1944. október 16-tól nevét Magyar Népi Szövetségre változtatták.

Magyar Nemzeti Párt: „passzivista” erdélyi magyar politikusok alapították 1922. február 12-én, válaszul a Kós-féle Magyar Néppárt jelentette kihívásra. Elnöke Ferencz József unitárius püspök, majd Grandpierre Emil volt. A párt indulását az 1922-es romániai parlamenti választásokon nem engedélyezték a hatóságok, végül a MNP 1922. december 28-án fuzionált a Néppárttal, és így jött létre az Országos Magyar Párt.

Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa (MNDT): a Román Kommunista Párt 1968. november 15-én hozta létre. Annak ellenére, hogy a romániai magyar kisebbség „képviselési jellegű” szervezeteként jött létre, a gyakorlatban az RKP politikáját követte.

Magyar Népi Szövetség (MNSZ): 1944. október 16-án alakult meg Brassóban főként az egykori MADOSZ-ban szerepet vállaló politikusok vezetésével. A Kurkó Gyárfás, majd 1947 novemberétől Kacsó Sándor elnökségével működő szervezet a második világháborút követően kezdettől fogva a politikai hatalom mind nagyobb szeletét megszerző Román Kommunista Párt szövetségeseiként működött, egészen 1953-as önfeloszlatásáig. Vezetői közül Kurkó Gyárfást, Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost és Méliusz Józsefet letartóztatták, és utóbbit kivéve, aki ítélet nélkül ült börtönben, koncepciók perben ítélték el.

Magyar Polgári Demokrata Blokk (MPDB): Bernády György marosvásárhelyi polgármester alapította, főként regionálisan jelentős párt 1930–1933 között.

Magyar Szövetség: a szervezetet az erdélyi magyarok vezetői hozták létre 1921. július 6-án Kolozsváron, elnöke Jósika Sámuel volt. A román hatóságok már 1921. október 30-án felfüggesztették működését. Ennek ellenére 1922 márciusában, a parlamenti választásokon Ion I. C. Brătianu engedélyezte az erdélyi magyarság vezetőinek a Szövetség színeiben való részvételt.

Nemzeti Újjászületés Frontja (Frontul Renașterii Naționale): a Román Királyság egyetlen politikai pártjaként a román parlamentáris demokratikus rendszert jobbra toló és a többi intézménnyel szemben saját személyes hatalmát erősítő II. Károly román király hozta létre 1938. december 16-án. A Frontot 1940. június 22-én a király irányítása alatti „totalitárius és egyetlen” párttá alakították.

Nemzeti Újjászületés Frontja Legfelsőbb Tanácsa (Comisia Superioară a Frontului Renașterii Naționale): a II. Károly király által alapított szervezet legfelsőbb vezető szerve. 1939 októberében hozták létre.

Országos Magyar Párt (OMP): a két világháború közötti időszak domináns, a romániai magyarság érdekképviselését felvállaló pártja. 1922-ben alakult meg a Kós Károly

által vezetett Magyar Néppárt és a Grandpierre Emil irányítása alatt álló Magyar Nemzeti Párt egyesüléséből. Elnökei: Jósika Sámuel (1922–1923), Ugron István (1923–1926), Bethlen György (1926–1938). 1938-ban II. Károly román király az összes politikai pártot, így az OMP-t is feloszlatta.

Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE): a részben kommunista befolyás alatt álló szervezetet 1933. június 13-án hozták létre Kolozsváron. 1935 májusában az OMPE nevét Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) változtatták. *Népakarat* címmel jelentettek meg lapot.

Romániai Magyar Dalosszövetség: 1921-ben alakult meg Brassóban, 1946-ban újjáalakult, majd 1949-ben megszűnt. Magába foglalta a romániai magyar énekkarok jelentős részét, és a karének, a dal- és zeneirodalom ápolását tűzte ki célul.

Romániai Magyar Népközösség: a II. Károly királyi diktatúrája idején egyedülként engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja keretén belül alakult meg 1939. február 11-én, és a romániai magyarság érdekvédelmi szervezeteként működött a második bécsi döntésig, Bánffy Miklós vezetésével. A Dél-Erdélyben 1940. november 14-én újjáalakult szervezet 1944 augusztusáig működött Gyárfás Elemér vezetése alatt.

Romániai Német Néppárt (Deutsche Volkspartei in Rumänien): 1935. február 10-én alapított romániai német nemzetiszocialista párt. Vezetői Alfred Bonfert (1904–1993) és Waldemar Gust (1892–1953) voltak. Rövidesen szembekerültek Fritz Fabritiusszal, azonban a párt végül beolvadt a Romániai Német Népközösségbe.

Romániai Németek Népközössége (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien): az 1935. október 22-én alakuló szervezet a romániai német nemzetiszocialista erők egyik részét tömörítette, vezetője Fritz Fabritius (1883–1957) volt. A királyi diktatúra bevezetésekor a szervezet a romániai németek egyetlen képviselőjévé vált, miután csatlakozott a Nemzeti Újjászületés Frontjához. 1939. március 10-én a Népközösség új nevet kapott: Romániai Német Népközösség (Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien). Röviddel ezután a szervezet élére Wolfram Buchner szebeni sebész került.

Romániai Németek Szövetsége Kulturális Hivatala (Kulturamt des Verbands der Deutschen in Rumänien): 1922–1931-ig működött Nagyszebenben. Feladata az erdélyi németek kulturális életének megszervezése volt.

Szabadelvű Párt: 1875-ben alapított liberális párt a dualizmus idején. A Tisza Kálmán alapította párt harminc éven át irányította Magyarországot, az 1905-ös országgyűlési választások elvesztése után Tisza István feloszlatta.

Székelly Nemzeti Tanács: 1918. november 9-én alapította Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Ugron Gábor és Urmánczy Nándor Budapesten egyrészt a kormányzat és a társadalom befolyásolására Erdély megvédését illetően, másrészt az ebből a célból külföldön folytatandó propaganda tervével.

Székelly Társaságok Szövetsége: a magyar kormányok nemzetiségi politikájával elégedetlen, főként nemzeti érzelmű, középosztálybeli értelmiségieket tömörítő szervezet Marosvásárhely székhellyel.

Szellemi Front: kolozsvári központú tisztviselőmozgalom 1919 kora nyarától kezdődően a békeszerződés aláírásáig. Vezetői: Paál Árpád, Köllő Gábor és Grandpierre Emil. A szervezet célja a hűségesküt megtagadó magyar köztisztviselők irányítása, valamint a cenzúrázatlan információk hozzájuk való eljuttatása volt.

Városi és Falusi Dolgozók Blokkja (Blocul Muncitoresc-Țărănesc): a Romániai Kommunista Pártja 1924-es betiltása után egy évvel létrehozott kommunista fedőszerv Romániában.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ SAJTÓTERMÉKEK MUTATÓJA

- A Hét*: bukaresti kiadású romániai magyar társadalmi-politikai-művelődési hetilap, 1970–2003 között jelent meg.
- A Hírnök*: a katolikus családok társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirataként 1903–1942 között kéthetenként, majd havonta jelent meg a kolozsvári ferencesek szerkesztésében.
- Auróra*: társadalmi hetilap Budapesten 1919–1923 között. Főszerkesztője Giesswein Sándor volt. 1923-ban Szabó Dezső töltötte be ezt a tisztséget.
- Az Én Újságom*: képes gyermeklap 1889–1944 között Magyarországon. Főszerkesztői: Benedek Elek író és Pósa Lajos költő, 1914 után Gaál Mózes.
- Az Újság* (Újság, Az Ujság, Ujság): budapesti politikai napilap 1903–1944 között. Főszerkesztői: Gajári Ödön, Ágai Béla, majd Keszler József.
- Az Út*: folyóirat Csehszlovákiában 1931–1936 között. Kiadóhivatala Pozsonyban működött, de Prágában nyomták. A lapot Fábry Zoltán Stószról szerkesztette, és a Csehszlovák Kommunista Párt támogatásával jelent meg.
- Brassói Lapok*: politikai napilap 1895–1940 között, a két világháború közötti romániai magyar belső nyilvánosság egyik legfontosabb szereplője. A korszakban a legnagyobb példányszámban eladott erdélyi magyar lapfelelős szerkesztője 1919 januárjától 1937 végéig Szele Béla, 1938 januárjától 1940 augusztusáig pedig Kacsó Sándor volt.
- Budapesti Hírlap*: konzervatív napilap Budapesten 1881–1938 között, alapító főszerkesztője 1925-ig Rákosi Jenő.
- Cimbora*: 1922. február 12-én Szatmárnémetiben indított gyermeklap. A 29. számtól megszűnéséig (1929. július 14.) főszerkesztője Benedek Elek volt. Egy ideig hetente, majd havonta háromszor jelent meg, előbb „jó gyermekek képes hetilapja”, majd „Románia és az utódállamok egyetlen magyar nyelvű képes gyermeklapja” alcímmel. Több ízben is történt kísérlet a *Cimbora* újjáélesztésére Benedek Elek halála után. 1937–1940 között Új Cimbora címen jelent meg, majd 1990–1992 között és 1994-től napjainkig működik *Cimbora* néven gyermekeknek szóló irodalmi lap Erdélyben.
- Csíki Hírlap*: csíkszeredai függetlenségi és negyvennyolcas irányultságú politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap, 1911-es alapításásakor főszerkesztője Pál Gábor.
- Csíki Lapok*: közgazdasági, társadalmi, később politikai hetilap Csíkszeredában 1888–1944-ig.

Ellenőr (korábban *Kolozsvári Tükör*, *Tükör*, *Vágóhíd*): Kolozsváron kiadott satirikus hetilap 1913–1940 között.

Ellenzék: Bartha Miklós által alapított, 1880–1944 között Kolozsváron megjelenő politikai, közgazdasági és társadalmi napilap.

Előre: Kolozsváron 1922. januártól májusig összesen kilenc számmal megjelenő ifjúsági irodalmi folyóirat. Felelős szerkesztője Geley Antal, szerkesztője Kemény János, helyettes szerkesztője Balázs Ferenc volt.

Erdélyi Fiatalok: Kolozsváron 1930-tól 1940-ig megjelenő lap Jancsó Béla és László Dezső szerkesztésében. 1930–1933 között „főiskolás lap”, ezt követően „a romániai új magyar nemzedék folyóirata” alcímet viselte. Az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat körül hasonló néven ifjúsági mozgalom alakult, amelynek mások mellett László Dezső, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Balázs Ferenc, Demeter Béla, Demeter János volt tagja.

Erdélyi Gazda: az Erdélyi Gazdasági Egyesület (majd EMGE) 1869–1945 között Kolozsváron megjelenő hivatalos lapja. Nagyenyeden 1941 januárjától 1944 tavaszáig hasonló néven jelent meg Kacsó Sándor szerkesztésében az EMGE Dél-Erdélyben maradó részének hivatalos lapja is.

Erdélyi Helikon: Kolozsváron 1928–1944 között havonta megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat, az ún. helikoni munkaközösség folyóirata.

Erdélyi Iskola: 1933 szeptemberében induló erdélyi magyar pedagógiai folyóirat, negyedévente jelent meg Kolozsváron. Szerkesztői induláskor a fiatal katolikus pap, Márton Áron és a nyelvész György Lajos voltak, 1939-től György Lajos és Veress Ernő, 1944-ben Hegyi Endre.

Erdélyi Lapok: Nagyváradon 1932–1940 között megjelenő katolikus napilap. 1936-ban néhány hónapig *Új Lapok*, majd *Magyar Lapok* címen jelent meg 1944 őszéig. Főszerkesztője Paál Árpád volt. A lap a német-olasz orientáció mellett állt ki, és hangvételét egyre élesebb antiszemitizmus jellemezte.

Erdélyi Magyar Szó: kolozsvári politikai hetilap 1939 júniusa és 1940 júniusa között, Szabó Árpád szerkesztésében, Bányai László irányítása alatt.

Erdélyi Múzeum: az Erdélyi Múzeum-Egyesület közlönye. Az első folyam 1874–1917, az új folyam 1930–1947 között jelent meg.

Erdélyi Szemle: kolozsvári szépirodalmi folyóirat 1915–1944 között. Indulásakor, 1915–1916-ban *Kolozsvári Szemle* címmel, 1921–1924 között *Szemle* címmel jelent meg.

Falvak Népe: Demeter János által szerkesztett, 1932–1933-ban Kolozsváron megjelenő hetilap. A szélsőbaloldali irányultságú újság a romániai magyar parasztságot célozta meg, miközben heves kritikákkal illette a két világháború közötti időszak domináns magyar kisebbségvédelmi politikai szervezetét, az Országos Magyar Pártot (OMP). A lapot 1933 tavaszán betiltották, Demeter János ellen sajtóperert indítottak. A magyar földművesek lapjaként 1945 novemberében indult újra Kolozsváron a Magyar Népi Szövetség kiadásában. 1951-ben a szerkesztőség Bukarestbe költözött. 1952-től *Falvak Dolgozó Népe* címmel jelent meg.

Független Újság: 1934–1940 között Kolozsváron megjelenő szabadelvű hetilap, szerkesztője és kiadója Ligeti Ernő.

- Gazeta Transilvania*: brassói román nyelvű újság 1849. január–decemberében. 1849 decemberétől 1945-ig *Gazeta Transilvaniei* címmel jelent meg. Alapító szerkesztője, George Bariț egyedül írta 1839 nyaráig, amikor munkatársként a laphoz szerződött Andrei Mureșanu.
- Havi Szemle*: a Romániai Magyar Népközösség szépirodalmi és közművelődési folyóirata. 1943–1944-ben Aradon jelent meg, felelős szerkesztője Molnár Árpád volt.
- Ifjú Erdély* (1936–1937 között *Ifjú*): szépirodalmi, tudományos ifjúsági folyóirat Kolozsváron, az Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) havilapja 1923 januárjától. Utolsó száma 1944 szeptemberében jelent meg.
- Igaz Szó*: Marosvásárhelyen 1954–1989 között kiadott szépirodalmi folyóirat. 1953 júniusától kéthavonta, 1954 januárjától havonta jelent meg. 1953 márciusától az Román Népköztársaság Írószövetsége Magyar Autonóm Tartományi Fiókjának folyóirataként, 1957 januárjától *Szépirodalmi folyóirat*, 1962 márciusától *Szépirodalmi folyóirat*. A Román Népköztársaság Írószövetségének havi folyóirata, 1965 augusztusától *Szépirodalmi folyóirat*. Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének havi folyóirataként jelent meg. A romániai rendszerváltás után a folyóirat jogutódja a *Látó* lett.
- Írás*: Huzella Ödön művészettörténész által indított nagyváradi irodalmi folyóirat. Első száma 1932. augusztus 28-án jelent meg, a második szám után megszűnt. A tiszavirág-életű lap az álművészet ellen hirdetett harcot, Benedek Marcell *Magyar író 1932-ben* címmel például az írók sorsának bizonytalanságát elemezte, és igen éles kritikát fogalmazott meg a kiadókkal szemben.
- Jó Pajtás*: képes gyermeklap 1909-től, 1923 körül szűnt meg. Szerkesztő: Sebők Zsigmond (1916-ig), főmunkatárs (majd 1916-tól főszerkesztő) Benedek Elek.
- Keleti Újság*: a két világháború közötti időszak egyik leghosszabb életű romániai magyar napilapja. A Ferenczy Gyula elnökletével létrehozott Lapkiadó Részevnytársaság indította Kolozsváron 1918 decemberében, és 1944. október 6-ig jelent meg. 1936–1939 között a lap *Keleti Újság Képes Híradója* címmel képes mellékletet adott vasárnapi számaihoz.
- Keresztény Magvető*: az Erdélyi Unitárius Egyház Kolozsváron kiadott (1861–1918; 1922–1944; 1971–) leghosszabb életű, ma is megjelenő teológiai és egyháztörténeti magyar nyelvű folyóirata.
- Kis-Küküllő*: A 20. század elején Dicsőszentmártonban megjelenő nyolc helyi lap közül a legjelentősebb. Sipos Domokos írói tevékenységének köszönhető, hogy a lap országos hírnévre tett szert. 1921 és 1940 között ebben a nyomdában 68 könyvet és 4 időszakos terméket állítottak elő. A nyomda az EIT és a Kalácsa gondozásában több jelentős irodalmi terméket is megjelentetett. Sipos Domokos korai halála (1927) után a lapot 1936-ig Vajda Béla, majd 1938-ig Bach Ede szerkesztette. Ezután *Vármegyei Újság* (1909–1917) címmel jelent meg.
- Kolozsvári Közlöny*: politikai hírlap 1856–1873 és 1882–1886 között, Vida Károly, Berde Áron, majd Dózsa Dániel és Kővári László szerkesztésében.

Korunk: 1926. február – 1940. szeptember között megjelenő kolozsvári folyóirat. Alapítója Dienes László volt, 1929 januárjától Gaál Gáborral együtt szerkesztették a lapot. A *Korunk* 1957 februárjában indult újra és egészen az 1989 decemberében bekövetkező rendszerváltásig jelent meg. A lap III. folyamata 1990-től jelenik meg.

Lugoser Zeitung: Lugoson 1892–1934 (?) között kiadott német nyelvű politikai lap.

Magyar Katonaújság: 1938–1944 között hetente jelent meg, a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja adta ki.

Magyar Kisebbség: 1922–1942 között havi két alkalommal megjelenő nemzetpolitikai szemle. Jakabffy Elemér, Sulyok István és Willer József (a „lugosi triumvirátus”) alapította. 1924-ig Sulyok István volt a felelős szerkesztője, 1924-től pedig Jakabffy Elemér. 1942 szeptemberében a román kormány az összes dél-erdélyi magyar lappal együtt betiltotta.

Magyar Kritika: irodalmi lap 1897–1901 között, létezése utolsó évében a Nemzeti Iskola mellékleteként jelent meg. Alapító főszerkesztője: Benedek Elek.

Magyar Népryelv: a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népryelvkutató Intézetének 1939–1949 között megjelenő évkönyve.

Magyar Szó: Nagyváradon 1919 júniusától 1920 áprilisáig megjelenő irodalmi folyóirat, a *Nagyváradai Napló* társlapja. Szerkesztői: Tabéry Géza, 1920 januárjától Bíró László, Sipos Iván, Péter Ervin.

Magyar Világ: Benedek Elek és Földes Béla pártpolitikától független, nemzeti keresztény-konzervatív értékrendű napilapja 1902–1903 között.

Magyarság: politikai napilap Budapesten 1920–1944 között. Milotay István és Pethő Sándor alapította.

Minerva: az 1921-ben alapított Minerva Társaság hozta létre a folyóiratot „a magyar szellemi élet történetének művelésére”, és Thienemann Tivadarra, valamint Horváth Jánosra bízta a szerkesztését. 1922–1944 között működött.

Művelődés: közművelődési havilap 1948–1985 között Bukarest központtal. 1990-ben Kolozsváron alapították újra.

Művészet: marosvásárhelyi képes havi folyóirat 1958–1959 között a romániai magyar képzőművészet, film-, színház- és zeneművészet értékeinek bemutatására és népszerűsítésére. Főszerkesztője Sütő András volt. A *Művészet* helyébe a kéthetente megjelenő Új Élet folyóirat lépett.

Napkelet: a *Keleti Újsághoz* kapcsolódó, és 1920–1922 között kéthetente megjelenő irodalmi lap. Főszerkesztője Paál Árpád. Szerkesztői: Ligeti Ernő és Kádár Imre. A lap progresszív irodalmi programot hirdetett.

Napkelet: 1923–1940 között Budapesten megjelenő konzervatív szemléletű irodalmi folyóirat, a Magyar Irodalmi Társaság folyóirata. 1937-ig Tormay Cécile volt a főszerkesztője, tőle Kállay Miklós vette át a tisztséggel járó feladatokat.

Nemzeti Iskola: a „politikai tanügyi” lapot Budapesten Benedek Elek indította 1894-ben, 1904-ig főszerkesztője is volt. 1904 után Benedek már csak főmunkatársként volt jelen a lap életében, a felelős szerkesztő Földes Géza lett.

- Népszava*: az 1877-ben alapított újság 1880-tól a Magyarországi Szociáldemokrata Párt napilapjaként működött, majd 1948–1989 között a szakszervezetek lapjaként jelent meg, a rendszerváltást követően privatizálták. A baloldali napilap jelenleg is működik.
- Néptanítók Lapja*: oktatásmódszertani folyóirat 1868–1944 között, a közoktatásügyi tárca hivatalos lapja. Szerkesztői: Gyertyánffy István, Benedek Elek, Berwaldszky Kálmán, majd Barabás György.
- Nyugat*: a 20. századi magyar irodalom meghatározó folyóirata 1908–1941 között. Főszerkesztői: Osvát Ernő, Ignóus Hugó, Fenyő Miksa, Babits Mihály.
- Ország-Világ*: ismeretterjesztő és szépirodalmi képes hetilap 1879–1938 között Budapesten.
- Pásztortűz*: Kolozsváron 1921–1944 között havonta megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat. Első főszerkesztője Reményik Sándor, felelős szerkesztője Walter Gyula volt. Szerkesztői: Dsida Jenő, Kéki Béla, Heszke Béla.
- Porunca Vremii* (A Kor Parancsa): „a nemzeti és keresztény harc napilapja” alcímmel 1935–1944 között Bukarestben Ilie Rădulescu irányításával megjelentetett szélsőjobboldali újság.
- Tavas*: Nagyváradon 1919 júniusa és 1920 augusztusa között megjelenő irodalmi és művészeti hetilap. Alapítói: Nadányi Zoltán és Zsolt Béla. Szerkesztői: Fried János, Fényes Loránd, 1920-tól Tabéry Géza.
- Tribuna Ardealului*: a második bécsi döntést követően Magyarországhoz csatolt Észak-Erdély románosságának egyetlen megjelenő lapja volt 1940–1944 között Aurel Socol, az Észak-Erdélyi Románok Nemzeti Közösségének titkára szerkesztésében.
- Új élet*: Sütő András szerkesztésében Marosvásárhelyen havonta kétszer megjelenő társadalmi és kulturális képeslap 1959–1989 között.
- Új Magyar Szemle*: Blaskovich Sándor és Ambrus Zoltán szerkesztésében 1900–1929 között megjelenő politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirat.
- Ujság*: Kolozsváron 1898–1927 között megjelenő napilap. 1925-től a megújult lap főszerkesztője Paál Árpád volt.
- Üstökös*: az első magyar humoros időszaki lap, 1858–1906 között működött.
- Válasz*: a magyarországi népi írók szépirodalmi és társadalompolitikai folyóirata. 1934–1938 és 1946–1949 között jelent meg Debrecenben, majd Budapesten.
- Vasárnap*: kolozsvári képes hetilap 1921–1924 között. Főszerkesztője Benedek Elek, felelős szerkesztője Kós Károly (az 1923/3. számig), azután Szentimrei Jenő.
- Vasárnapi Újság*: budapesti képes, ismeretterjesztő hetilap 1854–1921 között. Főszerkesztő: Heckenast Gusztáv.
- Világosság*: politikai napilap Kolozsváron 1944 őszétől 1952-ig. A Balogh Edgár által alapított újság 1945-től a romániai Magyar Népi Szövetség központi orgánumának számított. Miután 1948-ban az MNSZ központját Kolozsvárról Bukarestbe helyezték át, a lap helyi jellegűvé vált.

Zord Idő: a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság félhavi szemléje. 1919 szeptemberétől 1921 szeptemberéig jelent meg. Első szerkesztője Osvát Kálmán volt, akitől ezt a munkát 1920-ban Berde Mária, Dékányi Kálmán és Molter Károly vette át.

MUTATÓK

HELYNÉVMUTATÓ

- Abrudbánya (Abrud, Gross-Schlatten) 45
Acaron 32
Albánia 28, 69
Algyógy (Geoagiu) 90, 96,
Almás folyó (Râul Almaş) 22, 299, 300
Almásköblös (Cubleşu) 512
Alsó-Fehér vármegye (Comitatul Alba de Jos) 299, 475
Alsójára (Iara) 433
Alsórákos (Racoş, Ratsch) 297
Alvinc (Vinţu de Jos) 297, 577
Amerikai Egyesült Államok 432, 568, 578, 588–590, 592
Apáca (Apaşa) 26
Apahida (Apahida) 169
Arad vármegye (Comitatul Arad) 75, 572
Arad város (Municipiul Arad) 26, 192, 239, 327, 334, 344, 366, 484–485, 529, 572
Aranyos folyó (Râul Arieş) 22, 299, 301–302
Aranyosgyéres (Câmpia Turzii) 358–359
Argyasudvarhely (Curtea de Argeş) 401
Árkos (Arcuş) 101
Árva vármegye 21
Asiago 397
Auschwitz 572
Ausztria 59, 69, 181, 184, 411, 557, 569
Azovi-tenger 538
- Bácska 13, 21, 239, 363,
Baja 363
Bákó megye (Judeţul Bacău) 397, 521
Bakony-hegység 29
- Balánbánya (Bălan) 30
Balaton 29
Balatonszárszó 490
Balázsfalva (Blaj, Blasendorf) 64–65, 71, 277, 289–291, 294, 569
Balf 587
Balkán-félsziget 57, 59, 69–70, 215
Bánffyhunyard (Huedin) 299, 536–537, 545–546
Bánság, Bánát (Banat) 13, 21, 23, 44, 75–76, 239, 241–242, 244, 593
Baranya vármegye 75, 239, 263
Barcánfalva (Bârsana) 56
Barcaság (Ţara Bârsei) 26, 32, 43, 297
Barcelona 566
Baszkföld 570
Béarn tartomány 570
Bécs 28, 34, 67, 172, 177, 236, 291, 296, 375, 478, 546, 552, 557, 567–568, 571, 574, 577–578, 584
Békés vármegye 75
Belényesi-medence 39
Belső-Szolnok vármegye (Comitatul Solnocul Interior) 24, 35, 129
Berlin 41, 171–172, 183–184, 525, 560, 565, 568
Bessarábia (Basarabia) 58, 77, 269, 369, 568
Beszterce (Bistriţa, Bistritz) 22, 129, 363
Bethlen (Beclean) 361
Bihar-hegység (Munţii Bihorului) 23, 28, 299
Bihar vármegye (Comitatul Bihor) 26, 75, 219
Bizánci Birodalom 575

- Bodajk 29
 Boksánbánya (Bocşa) 235
 Bolgár Birodalom 574, 585
 Borszékfürdő (Borsec) 269
 Borzás (Bozias)¹ 149, 306
 Bosznia 177, 385, 572
 Boszporusz 78
 Brassó (Kronstadt, Braşov) 22, 26, 45, 125, 127, 202, 210, 262, 294, 329, 421, 428, 512, 530, 586
 Brassó megye (Judeţul Braşov) 587
 Brassópojána (Schulerau, Poiana Braşov) 512
 Brazília 310
 Breszt-Litovszk 193
 Brit Birodalom 59
 Bruck 177, 186
 Brüsszel 566
 Buchenwald 501, 573
 Budaörs 173, 575, 581
 Budapest (1873 előtt Buda, Pest és Óbuda) 16, 18, 71–72, 75, 89, 94, 107, 110, 119, 123, 129–131, 134, 151, 153, 158–162, 170–171, 173–174, 181–182, 186, 208, 216, 223, 226, 235, 237, 240–242, 255, 282, 284, 287, 289, 304, 307, 310, 318, 320, 322, 335–337, 341–343, 345, 348–349, 351–352, 355–356, 361, 367, 370, 428, 434, 441, 451, 462–464, 475, 490, 500, 503, 525, 537–538, 543–544, 553, 561–562, 566–567, 572, 574–575, 578, 580–583, 586–589, 591, 597, 599, 602–603
 Budfalva (Budeşti) 56
 Bulgária 69–70, 74, 411
 Bukarest (Bucureşti) 88, 96, 99, 103, 136, 264, 289, 306, 323–324, 362, 478, 484, 491, 497, 517, 524, 533, 602
 Bukovina (Bukowina, Bucovina) 61, 73, 77, 203, 251, 568
 Búzamező (Buzaş) 29
 Cegléd 581
 Csanád vármegye 75
 Csallóköz 13, 21,
 Csehország 181, 215, 557
 Csehszlovákia 246, 555
 Csev-Bahir-tó (Stefánia-tó) 28
 Csicsóvár 48
 Csíki havasok (Munţii Ciucului) 41, 397
 Csíki-medence (Depresiunea Ciucului) 397
 Csíkjénőfalva (Ineu) 271
 Csíkmadaras (Mădăraş) 511
 Csík megye (Judeţul Ciuc) 258, 263, 266, 269–275, 279–280, 308
 Csíkménaság, Menaság (Armăşeni) 275
 Csíksomlyó (Şumuleu Ciuc) 250–251, 255, 561, 563
 Csíkszentdomonkos (Sândominic) 396–397
 Csíkszentmárton (Sânmartin) 259, 266–267, 273, 551
 Csíkszenttamás (Tomeşti) 271
 Csíkszépvíz (Frumoasa) 270
 Csíkszereda (Miercurea Ciuc) 18, 251, 260, 263, 269
 Csíkvárdotfalva² 250
 Csíkszögöd (Jigodin) 262
 Csongva (Uioara de Jos) 29
 Dachau 501, 573
 Dácia (Dacia) 21, 31, 300
 Debrecen 29, 192–193, 525, 573, 576, 603
 Déda (Deda) 278

¹ Egykor különálló falu, ma Dicsőszentmárton része. Hasonló nevű települések Erdélyben: Magyarborzás (Boziuş) Beszterce-Naszód megyében és Szilágyborzás (Boziuş) Szilágy megyében.

² 1959-től Csíkszereda része.

- Dél-Dobruzsza (Cadrilater, Dobrogea de Sud) 70, 568
- Dél-Erdély (Ardealul de Sud) 15, 26, 37, 43, 183, 237, 309, 312, 366, 399, 418–420, 426, 475–476, 484, 515, 525–526, 530, 533, 565, 571, 577, 587–588, 593, 597, 600, 602
- Délvidék 44, 82, 86
- Demsus (Densuş) 48
- Dénesfa 173
- Dés (Dej) 48, 361, 461, 471, 482, 554
- Désakna (Ocna Dejului) 302–303
- Desze (Deseşti) 56
- Déva (Deva) 242, 259, 408, 547
- Dicsőszentmárton (Târnăveni)³ 117, 307–309, 311, 319, 586, 601
- Diód (Stremţ) 475
- Dióshalom (Şurdeşti) 56
- Ditró (Ditrău) 273, 275, 398, 529
- Doboka vármegye (Comitatul Dăbâca) 24, 35
- Dobruzsza (Dobrogea) 70, 74, 278, 455, 568
- Drávaköz 13, 21
- Drinápoly (Edirne) 70
- Dunántúl 29, 534
- Edinburgh 461
- Egyiptom 303, 558, 590
- Erdélyi-medence (Câmpia Transilvaniei) 29, 35, 37
- Erdélyi-érchegység (Munţii Metaliferi) 23
- Erdély (Siebenbürgen, Ardeal, Transilvania) 37–40, 42–49, 51–53, 55–58, 60–62, 64–67, 69, 71–73, 75–78, 80, 90, 111, 129, 152–153, 155–157, 171, 189, 190–193, 198, 218, 237–238, 247–248, 253, 257–258, 263, 265, 272, 277, 283–284, 287, 289, 291–292, 294, 296–301, 303, 308–309, 318–321, 324–325, 335, 337–347, 349–353, 355–356, 359–360, 363, 367–368, 376, 379, 391, 401, 409–410, 418, 422–426, 435, 441, 450, 452–455, 457–459, 461–463, 465–469, 471, 475, 478, 480, 490–492, 494–499, 501, 504, 534, 543, 552–553, 556, 558, 569, 572, 574, 577, 585–586, 589–590, 592–595, 597
- Észak-Erdély (Ardealul de Nord) 15, 237–238, 247, 255, 309, 360, 362, 368, 419, 426–427, 429, 450–451, 462–463, 466–468, 491, 501–502, 538, 556, 559, 567–568, 573, 594, 603
- Esztergom 355
- Etelköz 300
- Fashoda 184
- Fehéregyháza (Albeşti) 460–461, 475, 582, 592
- Felcsík (Ciucul de Sus) 397
- Felek (Feleac) 48
- Felvidék 13, 21, 78, 82, 86, 489, 502, 525, 562
- Fitód (Fitod) 274
- Fiume 21, 591
- Fogarás megye (Judeţul Făgăraş) 559
- Foksány (Focşani) 74, 255
- Földközi-tenger 28, 580
- Franciaország 59–60, 70, 73, 184–185, 336, 354, 475, 556, 584
- Francia Császárság 59
- Frank Birodalom 580
- Fülesd 32
- Füzesgyarmat 584
- Galac (Galaţi) 452
- Galatia 303
- Galícia 38, 251
- Gánt 29
- Genf 104, 240, 253, 309, 595

³ 1941-ig Diciosânmartin volt a város hivatalos neve.

- Giurgiu 455
 Glasgow 449
 Gödöllő 574
 Görgényi-havasok (Munții Gurghiu) 41, 43
 Grenoble 475
 Grúzia 577
- Gyalui-havasok (Munții Gilăului) 23, 39
 Gyergyóremete (Remetea) 29
 Gyergyószárhegy (Lăzarea) 522
 Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) 260, 262, 264, 270, 275, 398, 405, 564
 Gyergyótölgyes (Tulgheș) 263
 Gyimesi-szoros (Pasul Ghimeș) 53, 255, 257
 Győr 573
 Györgyfalva (Gheorghieni) 288
 Gyulafehérvár (Alba Iulia) 17, 26, 51, 53, 75–77, 137, 239, 248, 283, 297, 299, 309, 320, 324, 363, 397–402, 414, 441, 475, 484, 513, 556–557, 561–562, 569, 576, 583
- Hága 172
 Hagymás-hegység (Munții Hășmas) 43
 Hajdúszoboszló 29
 Halimba 29
 Hargita-hegység (Munții Harghita) 41, 43, 301, 397
 Harmadik Birodalom 567
 Háromszék megye (Județul Trei Scaune) 16, 41, 43, 73, 89, 91–92, 139, 210, 261, 270, 280, 297, 307, 329, 511, 570, 578, 585
 Hátszeg (Hațeg) 48, 237–239, 245
 Havasalföld (Țara Românească) 22, 34, 37–38, 40–43, 48, 57–59, 69, 264, 297, 352, 419, 551, 554–555
 Hellász 592
- Hidvég (Hăghig) 570
 Hollandia 26, 557
 Homoród (Homorod) 196
 Horgos (Horgoš) 240
 Horvátország 29, 78, 182, 569
 Horvát-Szlovénország 13, 21
 Hosszúaszó (Valea Lungă,⁴ Langenthal) 274
 Hunyad megye (Județul Hunedoara) 28, 39, 260, 271, 299, 310, 530, 532
 Hunyad vármegye (Comitatul Hunedoara) 37, 48, 62, 299, 303, 574
- Île-d'Yeu 336
 Isztambul, Konstantinápoly 41, 57, 287
- Jászvásár (Iași) 40, 103, 276
 Jáva 29
 Jód (Ieud) 56
 Jugoszlávia 109, 173, 369, 481
- Kackó (Cățcău) 374
 Kalota-vidék, Kalotaszeg (Țara Călatei) 35, 86, 218–219, 287–290, 294, 297–299, 303, 471, 537
 Kanada 558
 Karcag 575
 Karcfalva (Cârța) 274
 Kárpátalja 13, 21
 Kárpát-medence 20, 24, 44, 498, 552
 Kárpátok (Munții Carpați) 22, 37–38, 40–43, 47, 54, 69, 73–74, 301, 311, 366, 507
 Kassa 44, 430, 573
 Kászonimpér (Imper) 275
 Kászonújfalú (Cașinu Nou) 259, 275
 Kecskemét 203, 205, 567, 572, 583
 Kelemen-havasok (Munții Călimani) 41, 43
 Kenya 28

⁴ 1926-ig Hosasău volt a település hivatalos román neve.

- Kerlés (Chiraleș) 500–501
 Kézdivásárhely (Țargu Secuiesc) 511
 Kilimandzsáró 28
 Királyföld (Ținutul Crăiesc) 22, 298, 796
 Király-hágó (Pasul Craiului, Pasul Ciucea) 61, 67, 71, 284, 296
 Kisbacon (Bățanii Mici) 106, 123, 125, 127
 Kiskunhalas 573
 Kis-Küküllő vármegye (Comitatul Târnava Mică) 117, 261, 307–308, 565
 Kisszécsény (Săceni) 235
 Kolozs megye (Județul Cluj) 171, 205, 214, 288, 503, 538–539, 541, 560, 562, 565
 Kolozsmonostor (Cluj-Mănăstur, Mănăstur) 359, 461
 Kolozsvár (Cluj-Napoca,⁵ Clausenburg) 15, 18, 26–29, 45, 48, 53, 61, 67, 73, 76, 88–91, 93, 96, 98, 102, 112, 117, 120–123, 129, 132, 140, 150–158, 160, 162–172, 174–175, 188–199, 201, 203–205, 247, 251–252, 262–266, 269, 276, 286–290, 293–294, 296–297, 299, 302–304, 307–310, 316, 318, 335, 337, 339, 345–349, 354–356, 358–361, 363–364, 368, 374–376, 378, 382, 398–399, 402, 404, 416–420, 426–429, 433–434, 436, 440–441, 443–444, 446, 448–455, 459–464, 466, 468, 471–472, 474–476, 478, 482, 485, 488, 490, 494–497, 501–502, 507–508, 511–512, 514–517, 520, 522, 525–529, 536–547, 552–556, 558–567, 569–574, 578–580, 582–583, 585–591, 593–603
 Kolozs vármegye (Comitatul Cluj) 132, 569
 Kommagéné (Commagene) 303
 Koppenhága 172
 Korond (Corund) 30
 Kovászna megye (Județul Covasna) 26, 43, 107
 Kovászna város (Orașul Covasna) 43, 91, 585
 Körös folyó (Râul Criș) 22, 299, 303
 Közép-Szolnok vármegye (Comitatul Solnocul de Mijloc) 23, 35
 Krajova (Craiova) 279
 Krassó-Szörény megye (Județul Caraș-Severin) 235–236, 561
 Krassó-Szörény vármegye (Comitatul Caraș-Severin) 75, 240–241, 244, 247, 570, 584, 586
 Kraszna vármegye (Comitatul Crasna) 23, 35
 Kristyor (Crișcior) 48
 Kunország 32
 Küküllő folyó (Râul Târnava) 511
 Lajtabánság 567, 581
 Lápos folyó (Râul Lăpuș) 22
 Líbia 70
 Lipcse 591
 London 461
 Losonc (Lučenec) 489, 574
 Lugos (Lugoj) 147–148, 234, 239, 245–247, 322, 332, 478
 Macedónia 69–70, 318
 Madeira 173, 181
 Magyarország 19–25, 37, 61, 64, 67, 69, 76, 78, 80, 85, 110, 173, 181–186, 192, 208, 225, 227, 240, 242, 247, 283, 300, 314, 316, 345, 360, 364, 366–367, 399, 411, 419, 422, 428, 441–442, 457, 480, 490, 538, 556–557, 565, 568–569, 571–573, 575, 577, 584, 589–590
 Magyarzsombor (Zimbor) 300
 Makó 240
 Máramaros (Maramureș) 13, 21, 23–24, 26, 36, 39, 48–49, 56–57, 61, 73, 75, 235, 363, 512

⁵ 1974 előtt Cluj volt a város hivatalos neve.

- Máramarosziget (Sighetu Marmăției) 400, 552, 577, 588, 590
- Marokkó 184
- Maros folyó (Râul Mureș) 22–23, 29, 49, 76, 130, 299, 301–303, 363, 511
- Maros megye (Județul Mureș) 16
- Maros-Torda vármegye (Comitatul Mureș-Turda) 28, 139, 210, 417, 579
- Marosvásárhely (Târgu Mureș, Neumarkt am Mieresch) 16, 26, 53, 128–134, 138, 140–141, 146–147, 188–190, 198, 251, 264, 274, 276, 278, 294, 307, 344, 348, 352, 359, 375–376, 398, 429, 433–434, 436–439, 443, 459, 489, 502–503, 511, 579, 583, 586, 590, 595–597, 601–604
- Marosvécs (Brâncovenesti) 113, 299, 337, 340, 347–348, 418, 421–425, 432–437, 495, 572
- Medgyes (Mediaș, Mediasch) 77, 363, 324
- Mészkő (Cheia) 553
- Mexikó 568
- Mezőség (Câmpia Transilvaniei) 34–35, 43, 49, 86, 299, 303, 308, 360
- Mikháza (Călugăreni) 417, 427
- Mohács 20, 33, 36, 78, 228, 381, 533
- Mojgrád (Moigrad)⁶ 299
- Moldva (Moldova) 37–43, 48, 53, 57–59, 69, 352, 366, 462–463, 471, 551, 561
- Montenegró 69–70
- Moszkva 41, 560, 565, 574, 585, 589
- Munténia (Muntenia) 366
- Muraköz 13, 21
- Nagyajta (Aita Mare) 108
- Nagydisznód (Heltau, Cisnădie) 496
- Nagyenyed (Aiud) 26, 89, 203, 237, 361, 368–369, 375, 400, 419, 462, 471, 474–477, 482–483, 515, 517, 571, 586, 591, 593, 600
- Nagykároly (Carei) 512, 573
- Nagy-Küküllő vármegye (Comitatul Târnava Mare) 461, 568, 582
- Nagyszalonta (Salonta) 367
- Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) 22, 66, 73, 76, 89, 140, 150, 159, 203, 208, 252, 287, 307, 367, 397, 400, 489, 496, 557–558, 567, 582–583, 595, 597
- Nagytalmács (Talmesch, Tălmăciu) 496
- Nagyvárad (Oradea) 16, 26, 53, 129, 153, 158, 167–169, 202, 205, 264, 276, 288, 309, 335, 344, 362, 376, 389, 427, 443, 507, 512, 528, 559, 565, 571, 573, 586, 600–603
- Naszód megye (Județul Năsăud) 507
- Németország 60, 74, 184, 193, 199, 225, 298, 361, 375, 420, 427, 476, 537–538, 554, 562, 566–567
- Nílus 29, 184
- Noirmoutier 336, 338
- Nyárad folyó (Râul Niraj) 22, 426
- Nyáradremete (Eremitu) 338, 417
- Nyárádszereda (Miercurea Nirajului) 132, 262, 278, 417
- Nyárfás (Plopiș) 56
- Nyerges-tető (Piatra Niergeș) 259
- Nyíregyháza 563
- Ojtozi-szoros (Pasul Oituz) 397
- Ókirályság, Regát (Vechiul Regat) 15, 271–273, 277–278, 280, 298, 528, 576
- Olténia (Oltenia) 43
- Olt folyó (Râul Olt) 22, 254, 271, 297, 299
- Omboztelke (Mureșenii de Câmpie) 360
- Ompoly folyó (Râul Ompoi) 22
- Ordas 461
- Osztrák–Magyar Monarchia 22, 61, 71–74, 78, 84, 174, 176, 181, 184, 193, 236, 551, 558–559, 566, 568, 572

⁶ Ma Moigrad-Porolissum.

- Ótelek (Otelec) 530
 Örvidék (Burgenland) 13, 21
- Pannónia (Pannonia) 301, 590
 Páring-hegység (Munții Parâng) 43
 Párizs 78, 86, 137, 204, 222, 242, 307, 335–336, 364, 411, 418, 475, 537, 566, 568–569, 572, 588, 591
 Partium (Részek) 13, 21–23, 25–26, 35, 61, 64, 467, 593
 Párva (Parva) 507–508
 Pécs 363, 575
 Pest megye 573
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 461, 583–584
 Petrosény (Petroșani) 486
 Pitești (Pitești) 400
 Pittsburgh 432
 Pontusz 303
 Portugália 173, 568
 Posada 555
 Pozsony (Bratislava) 132, 467, 489, 496–498, 562, 599
 Prága 289, 386, 489, 599
 Predeál (Predeal) 192
- Radnai-havasok (Munții Rodnei) 41, 43
 Rév (Vadu Crișului) 48
 Ribice (Ribîța) 48
 Rogoz (Rogoz) 56
 Róma 52, 401
 Római Birodalom 52, 401
 Románia 15, 17, 22, 52, 57–60, 63, 69–78, 83, 89–90, 93, 97–99, 104, 120, 132, 137, 141, 149, 154, 158, 173, 174, 183, 194, 196, 201, 204, 214–215, 219–225, 236–237, 240, 242, 244–245, 251, 254, 259, 261, 268, 270, 274, 279, 281, 283–284, 288–289, 292–293, 297, 299, 304–305, 309, 312, 318, 320, 349, 352, 364, 366–369, 376, 397, 401, 411, 417–419, 426–427, 429, 441, 452, 455–456, 458, 464, 467, 476, 481, 489, 490–491, 494–495, 497–498, 501, 503, 507, 512, 521, 528, 538–540, 552, 556–562, 564–565, 567–569, 576–578, 580, 584–585, 588, 590, 593, 596–599
- Rozsnyó (Rožňava) 44
- San Francisco 412
 Sajómező (Poienile Izei) 56
 Sáromberke (Dumbrăvioara) 58
 Sebes folyó 299
 Sedan 184–185
 Segesvár (Schäßburg, Sighișoara) 22, 77, 111, 118, 203, 297, 582, 592
 Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) 101, 141, 266, 274, 288, 293, 345, 592, 448–449
 Sió folyó 29
 Somogy vármegye 480, 587
 Sopron 173, 581, 583
 Sopronkőhida 553
 Sósmező (Poiana Sărată) 397
 Spanyolország 567
 Stósz (Štós) 599
 Svájc 67, 173, 178, 181, 208, 215, 375, 468, 554, 582
- Szabadka (Subotica) 363
 Szaloniki 563
 Szamos folyó (Râul Someș) 22, 49, 152, 301–302, 363
 Szamosújvár (Gherla) 203, 235, 247, 303, 512, 558, 564, 569
 Szarajevó 72
 Szászrégen (Sächsisch-Reen, Reghin) 278, 348, 436
 Szászszentlászló (Laslea) 118
 Szatmár megye (Județul Satu Mare) 26, 205, 224, 581
 Szatmárnémeti (Satu Mare) 234, 237, 279, 376, 441, 512, 570, 599
 Szeben megye (Județul Sibiu) 118, 419

- Szeged 29, 151, 153, 192, 235, 242, 305, 525, 572, 589
- Székelydála (Daia) 30
- Székelyderzs (Dârjiu) 30
- Székelyföld (Ținutul Secuiesc) 15, 22, 24, 26, 28, 43–44, 53, 75, 130–131, 141, 196, 208–209, 213–215, 219–220, 251–253, 255, 273, 278, 280, 282–283, 284, 402, 410, 438, 443, 482, 496, 537
- Székelyhíd (Săcueni) 511
- Székelyhidegkút (Vidacutu Român) 567
- Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc) 196, 511, 547
- Székelykocsárd (Lunca Mureșului) 348, 436
- Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) 207, 216, 262, 264–265, 511
- Székesfehérvár 583
- Szentmihálykörtvélyes (Hruseve, Peri) 48–49
- Szentpéterfalva (Sânpetru) 28
- Szepes vármegye 21
- Szerbia 69–70, 72, 75, 78, 215, 240, 533, 589
- Szigetvár 480, 592
- Szilágymegye (Județul Sălaj) 26
- Szilágynagyfalu (Nușfalău) 521
- Szilágyság (Sălaj) 193, 219, 345, 469, 579
- Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei) 512
- Szilágymegye (Comitatul Sălaj) 75, 466
- Szíria 303
- Szolnok-Doboka vármegye (Comitatul Solnoc-Dăbâca) 29, 295, 299, 359, 361
- Szombathely 172
- Szováta (Sovata) 30, 133, 310
- Szovjetunió 365, 451, 538, 557, 565, 568, 575, 577, 584, 596
- Sztána (Stana) 287, 289, 294, 298
- Sztrigyszentgyörgy (Streisângeorgiu) 48
- Szumátra 29
- Taganrog 538, 544, 546
- Târgoviște 41
- Teleki-vulkán 28
- Temes folyó (Râul Timiș) 22–23
- Temes-Torontál megye (Județul Timiș-Torontal) 240–241, 582
- Temes vármegye (Comitatul Timiș) 75, 381, 584
- Temesvár (Timișoara, Temeswar) 26, 92, 120, 122, 239–241, 278, 286–288, 344, 369, 441, 484–485, 488–489, 515, 524–525, 528, 530, 562–563, 570, 573, 577, 583–584, 586–587, 594
- Teregova (Teregova) 570
- Tibet 27, 29
- Tisza folyó (Râul Tisa) 43, 73, 76, 299–302, 369
- Torda vármegye (Comitatul Turda) 24, 552
- Torda város (Municipiul Turda) 49, 277, 299, 302, 360, 376, 449, 529, 547, 553
- Torockó (Rimetea, Eisenburg) 27, 537, 546
- Torontál vármegye (Comitatul Torontal) 75, 240–241, 584
- Törökország (1923-ig Oszmán Birodalom) 38, 40–41, 57, 59, 70, 74, 78, 173, 231, 558, 582, 586, 590
- Tövis (Teiuș) 192, 400
- Trafalgar 461–462, 580
- Trákia 69–70
- Tripolitánia 70
- Tunisz 184
- Turkana-tó (korábban: Rudolf-tó) 28
- Tusnádfürdő (Băile Tușnad) 131
- Tusnád (Tușnad Sat) 109, 271, 275
- Türe (Turea) 287
- Udvarhely megye (Județul Odorhei) 16, 217, 270, 276, 372, 537
- Udvarhely vármegye (Comitatul Odorhei) 28, 203–204, 225, 252, 579, 581
- Ufa 565

- Ugocsa vármegye 75
 Újvidék (Novi Sad) 75, 239, 567
- Vacsárcsi (Văcărești) 262
 Vajasd (Oiejea) 558
 Vajdahunyad (Hunedoara) 297
 Vargyas (Vârghiș) 490
 Várhely (Sarmizegetusa) 299
 Vatikán 579
 Velencei-tó 29
 Vendvidék (Rábavidék) 13, 21
 Verespatak (Roșia Montană) 297
 Versailles 19, 405
 Versec (Vršac) 239
 Vértes 29
 Vézalay 584
 Vidra (Vidra) 297
 Világos (Șiria) 65
 Vizakna (Ocna Sibiului) 32, 45, 514–515
 Vlegyásza (Vigyzó)-hegység (Masivul
 Vlădeasa) 299, 303
 Vöröstorony (Turnu Roșu) 192, 496
- Washington 581
- Yeu-sziget 338
- Zabola (Zăbala) 131, 578
 Zaguzsén (Zăgujeni) 235–236, 244–245
 Zalatna (Kleinschlatten, Zlatna) 45, 48,
 591
 Zebegény 287, 289
 Zernest, Zernyest (Zărnești) 529
 Zeykfalva (Strei) 48
 Zilah (Zalău) 192–193, 462, 464, 466–
 468, 471, 562
 Zürich 525
- Zsiláva (Jilava) 497, 569
 Zsilvásárhely (Târgu Jiu) 419, 476–477,
 484, 563, 567, 580, 587, 591
 Zsilvölgy (Valea Jiului) 485, 528
 Zsinna (Jina, Schina) 419

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Abády Bálint 72
Ablonczy Balázs 76, 79, 110, 111, 207
Abrudbányai Ede 197, 551
Abrudeanu Rusu, Ion 96, 98, 551
Achim, Viorel 40, 58
Ács Károly 118, 551
Adorján Imre 268, 269, 551
Ady Endre, a költő unokatestvére 266, 551
Ady Endre, a 20 század egyik legnagyobb magyar költője 111, 120, 344, 345, 347, 417, 476, 535, 551, 557, 564, 593
Ágai Béla 599
Albrecht Dezső 450, 594
Alecsandri, Vasile 93, 551
Alexander Bernát 335, 551
Ambrus Attila 421
Ambrus Zoltán 108, 551, 603
Ammende, Ewald 595
Andrássy Gyula 171, 551
Andrei, Petre 328, 551
Angelescu, Constantin 224, 253, 270, 328, 329, 551
Anjou, Róbert Károly (Caroberto, I Károly magyar király) 48
Antal Márk 120, 552
Antonescu, Ion 237, 360, 418, 419, 475, 476, 552, 569
Apáczai Csere János (Tsere János) 26, 352, 535, 552
Apafi Mihály, I 35, 36, 107, 552, 556
Apafi Mihály, II 552, 553
Apáthy István 154, 552, 582, 595
Apor István 552
Apor Péter 294, 345, 422, 552
Apponyi Albert 68, 108, 109, 366, 552
Áprily Lajos 112, 288, 337, 338, 344, 347, 349, 355, 356, 475, 477, 552, 580
Argetoianu, Constantin 329, 330, 552, 585
Árpád 552
Árpád-házi András, II 32
Árpád-házi András, III 33
Árpád-házi István, I (Szent István) 23, 49, 180, 227
Árpád-házi Kinga (Szent Kinga) 24
Árpád-házi László, IV 32
A Szála Erzsébet 109, 110, 115
Attila hun király 300, 552
Averescu, Alexandru 103, 131, 133, 140, 142, 253, 267, 552
Babits Mihály 338, 339, 342, 347, 348, 355, 553, 603
Bach Ede 601
Bachruch Károly 178, 553
Bacsó Béla 581
Bajcsi Ildikó 492
Bajcsy-Zsilinszky Endre 428, 553
Bakó Botond 477
Bakó Tihamér 83
Bakonyi Samu 230, 553
Baktay Ervin 27
Balan, Cătălin Dumitrel 40
Balás Jenő 29
Balassa Iván 465
Balázs András 262, 553
Balázs Ferenc 456, 553, 593, 600
Balázs Ida 287
Balázs Sándor 132, 238, 542

- Balla Tibor 72
 Balogh Artúr 236, 253, 553
 Balogh Edgár 290, 378, 488–499, 502,
 503, 542, 546, 553, 594, 596, 603
 Balogh Géza 261, 262, 264, 265
 Balogh László 38
 Balog László 174
 Balota Paula 271
 Băltescu, Ioan 243
 Bandinus, Marcus 40
 Bánffy Dezső 512, 553, 571
 Bánffy Ferenc 341, 354, 553
 Bánffy György 171, 553
 Bánffy Irma 171
 Bánffy Miklós (Kisbán Miklós) 72, 120,
 153, 154, 170–186, 254, 288, 309, 312,
 332, 337, 367, 368, 437, 495, 537, 553,
 594, 597
 Banghi János 273
 Bănițiu, Viteliu 554
 Bányai László 367, 494, 533, 554, 596, 600
 Barabás György 603
 Baranyi László Pál 51
 Bărbier, Vasile 260
 Bárczi Géza 82
 Barcsay Ákos 41
 Bárdi Nándor 15, 18, 26, 48, 74, 75, 76, 77,
 132, 133, 154, 206, 207, 216, 239, 313,
 408, 492, 542
 Bardócz Orsolya 115
 Bárdos László 120, 554
 Bárdossy László 554
 Bárd Oszkár 122, 375, 554
 Bariț, Gheorghe 67, 601
 Bărnățiu, Simion 554
 Baróti Szabó Dávid 555
 Bartalis Ágoston 259, 271, 554
 Bartalis János 288, 337, 344, 554
 Bartha Ignác 266, 276, 554
 Bartha Miklós 123, 345, 525, 600
 Barth, Karl 450, 554
 Bárth M. János 465
 Bartók Béla 345, 554
 Bartoniek Géza 335, 554
 Basarab, I. 401, 554
 Basarab, Nicolae Alexandru 555
 Basarab, V. (Neagoie Basarab) 555
 Basta, Giorgio 34, 35
 Batsányi János 375, 555
 Batthyány Tivadar 172, 555
 Baudelaire, Charles 580
 Baumberg Gabriella 375, 377, 555
 Beigert Bronislawa 203
 Bem, Józef Zachariasz 592
 Bencze Mihály 94, 555
 Benda Kálmán 49
 Benedek Elek 31, 86, 106–127, 344, 418,
 496, 555, 575, 580, 599, 601, 602, 603
 Benedek Huszár János 107
 Benedek Marcell 108, 120, 336, 376,
 555, 601
 Benedek Mihály 107
 Benedek Renáta 56
 Beneš, Edvard 555
 Beniczky Ödön 172, 555
 Benkő Gyula 154
 Benkő Samu 27, 71, 72
 Benő Attila 465
 Berde Amál (Amália) (Dóczyné) 375, 555
 Berde Áron 601
 Berde Mária 112, 117, 288, 344, 374–394,
 495, 555, 604
 Bergoglio, Jorge Mario (I. Ferenc pápa)
 569
 Bergson, Henri Louis 338, 555
 Berinkey Dénes 563, 575
 Bernády Dániel 129, 555
 Bernády György 128–149, 555, 596
 Berszán József 24, 25
 Berthelot, Henri Mathias 74, 161, 247, 555
 Bessenyei György 480, 555
 Betegh Pál 90, 555
 Bethlen Bálint 359, 555
 Bethlen Béla 358–372, 556

- Bethlen Gábor 31, 35, 130, 231, 307, 453, 475, 480, 517, 556, 582, 586
 Bethlen György 92, 133, 205, 262, 265, 277, 556, 597
 Bethlen István 96, 131, 172, 174, 308, 467, 480, 553, 556, 578, 583, 595
 Bethlen János 359, 480, 556
 Bethlen Klementina (Mikes Árminné) 578
 Bethlen Miklós 312, 319, 320, 345, 359, 480, 556
 Beyme, Klaus von 20
 Bicsok Zoltán 18, 256
 Binder, Ludwig 51
 Bíró László 602
 Bíró Károly 270
 Blaskovich Sándor 603
 B. Nagy Margit 191
 Bod Péter 294, 556
 Bodeanu, Denisa 402, 415
 Bodnăraș, Emil 556
 Bodor Ida 449
 Bódy Zsombor 25
 Boeckh, Katrin 70
 Boia, Lucian 74
 Boka László 8, 335, 341–342
 Boldizsár Iván 453, 455, 456, 458, 459, 556
 Bolla Kálmán 465
 Bölöni Farkas Sándor 540, 541
 Bölöni György 120, 557
 Bolovan, Ioan 48
 Bolyai Farkas 27
 Bolyai János 27, 28
 Bonaparte, Charles-Louis Napoléon 556
 Bonaparte, Napoléon 556
 Bonfert, Alfred 597
 Bourbon Zita 181, 557
 Borcsa János 527
 Boros József 414, 557
 Boros György 557
 Borsi-Kálmán Béla 57, 59, 60
 Botár Béla 259, 261, 557
 Bottoni, Sefano 10, 537, 542
 Brandsch, Rudolf 224, 557
 Braniște, Valeriu 557
 Brassai Sámuel 27, 517, 540, 541, 557
 Brătianu, Dimitrie C. 59
 Brătianu, Ion I. C. 73, 131, 148, 149, 320, 481, 557, 596
 Braudel, Fernand 42
 Bródy Ernő 231, 557
 Bródy Sándor 108, 557
 Brok Bernadett 342
 Bruckenthal, Samuel von 294, 557
 Buchner, Wolfram 597
 Bucșan, Constantin 103, 105, 557
 Budai-Deleanu, Ioan 58
 Budai Nagy Antal 288, 290, 304, 305
 Burián István 558
 Bürger Albert 146, 558
 Călinescu, Armand 326, 328, 329, 330, 331, 332, 558
 Câmpineanu, Ion 58
 Camus, Albert 483, 558
 Căndea, Virgil 39
 Candrea, Vasilie 193
 Cardas, Alexandru 244
 Cassulo, Andrea 398, 558
 Ceaușescu, Nicolae 16, 420, 498, 515, 539, 556, 558
 Chacsig (Jakabffy) Miklós 558
 Chacsig (Jakabffy) Simon 235, 558
 Chamberlain, Neville 562
 Cipolla, Carlo M. 19
 Clark, Christopher 72
 Codreanu Zelea, Corneliu 467, 558
 Colan, Nicolae 247, 558
 Comaniciu, Nicolae 259, 260
 Concha Győző 235, 238, 246, 319, 558
 Constantinescu, Alexandru C. 261, 558
 Constantinescu, Mitiță 328, 329, 558
 Constantinescu, Tancred 133, 559
 Constantiniu, Florin 59
 Cornea, Doina 559

- Cornea Jakab 259, 559
 Coşbuc, George 352, 559
 Crişan, Gheorghe 580
 Cristea, Miron 278, 510, 559
 Cuza, Alexandru Ioan 59, 60, 559
 Czárán Gyula 28
 Czernin, Ottokar 1818, 559
 Czikó Lőrinc 310, 559, 561
 Czikó Márta 561
- Csákány Béla 310, 559
 Csapody Miklós 175, 238, 454
 Csatári Dániel 367, 368, 541, 559
 Csáti Éva 462, 559
 Csehov, Anton Pavlovics 546, 559
- Fazekas János 540, 563
 Fedinecz Csilla 207
 Fekete Nagy Antal 33
 Fényes László 157, 563
 Fényes Lóránd 603
 Fenyő Miksa 603
 Ferenczi Sándor 84
 Ferencz József 176–177, 180, 537, 596
 Ferenczy Gyula 601
 Filep Tamás Gusztáv 26, 341–342, 356,
 408, 421, 425, 492
 Fischer Mária 107, 116
 Fischer, Michael M. J. 54
 Fiziker Róbert 72
 Florea, Iuliu 262–263
 Fodor Ignác 251, 563
 Fodor János 135, 485
 Fodor József 485, 563
 Fodor Pál 35
 Fodor Sándor 541
 Fogarasi Béla 109, 563
 Fóris István (Ştefan Foriş) 556
 Főcze János 4, 9–10, 207, 489, 492, 501,
 503, 515
 Földes Béla 602
 Földes Géza 602
- Főzy István 28
 Franchet d'Espèrey, Louis Félix Marie
 François 363–364, 563
 Franyó Zoltán 122, 377, 563
 Fried János 603
 Fülöp Alajos 261
- Gaál Gábor 120, 337, 490, 495, 498, 525,
 563, 602
 Gaal György 94, 563
 Gaál Mózes 599
 Gabor, Gheorghe 259, 269
 Gajári Ödön 599
 Gajdó Tamás 154
 Gáldi László 35, 52
 Gálffy Mózes 465
 Gáll Ernő 13, 490, 539, 542, 563
 Gáll Ervin 32
 Gambetta, Léon 184, 563
 Garami Ernő 160, 563
 Garbai Sándor 241, 563
 Gazda Endre 468
 Gazda István 26–29, 109–110, 115
 Gegő Albert 266
 Geizkoffer, Zacharias 39
 Geley Antal 600
 Gellért Ádám 362
 Georgescu, Teohari 310, 564
 Georgescu, Vlad 38
 Gergely Jenő 52
 Gergely Sámuel 189, 564
 Gessler, Hermann 468
 Gheorghe, Ştefan 586
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 16, 565
 Ghibu, Onisifor 152, 519–520, 564
 Ghişa, Alexandru 69
 Giesswein Sándor 599
 Giurescu, Constantin C. 331, 564
 Gobineau, Joseph Arthur de 338, 564
 Gociman, Aurel 278, 564
 Goga, Octavian 141–142, 279, 281
 Gombocz Zoltán 335, 564

- Gombos Ferenc 154
 Gömbös Gyula 172, 467, 564
 Görög Joachim 139, 261, 266–267, 564
 Götz Irén Júlia 120, 564
 Grandpierre Emil 133, 262, 264, 565, 596–598
 Gratry, Auguste Joseph Alphonse 413, 565
 Gratz Gusztáv 68, 186, 537, 565
 Groza, Petru 15, 310, 400, 420, 429, 485, 491, 510, 565, 571, 584, 588
 Gulácsy Irén (Pálffy Jenőné) 344, 381, 565
 Gulyás László 58
 Gusti, Dimitrie 455, 458, 501, 525, 565
 Gust, Waldemar 597
 Günther Olga 195
 Gvadányi József 163, 565
- Gyáni Gábor 66, 84–85
 Gyárfás Elemér 6–8, 92, 117, 134–135, 148, 205, 261–264, 266, 271, 275–277, 279, 306–324, 326, 328, 330, 332–333, 565, 597
 Gyárfás Károly 307
 Gyertyánffy István 603
 Gyöngyössy Márton 25
 Györfly István 476, 566
 György Béla 256, 279
 Györgyi Dénes 178, 566
 György Lajos 122, 398, 566, 600
 Györgypál Domokos 252, 257, 566
 György V. Imola 135
 Gyulai Pál 107, 566
 Gyurgyák János 20
- Habsburg Lipót, I. 566
 Habsburg-Lotaringiai Ferenc József 151, 174, 553, 567, 568
 Habsburg-Lotaringiai József, II. 566
 Habsburg-Lotaringiai Károly, IV. 36, 566
 Habsburg-Lotaringiai Rudolf 28, 224, 504, 557
- Habsburg Mária Terézia 566
 Hadfy Imre 259, 566
 Hajdu Tibor 74
 Hajós Imre 485, 567
 Harsányi Nagy Jakab 41
 Hațieganu, Emil 237, 567
 Haynald Lajos 248, 253, 567
 Haynal Imre 594
 Heckenast Gusztáv 603
 Hegedűs Imre János 115, 567
 Hegedűs Rózália 129
 Hegyi Endre 600
 Heidegger, Martin 483, 567
 Héjjas Iván 365, 567
 Heltai Ferenc 134, 567
 Heltai Gáspár 345, 567
 Herczeg Ferenc 153, 172, 269, 567
 Heszke Béla 603
 Herghiligu, Ionuț Viorel 40
 Hermann Róbert 64, 65
 Hermányi Dienes József 191
 Hérodotosz 99, 567
 Herczeg Ferenc 153, 172, 269, 567
 Hitler, Adolf 199, 236, 310, 360, 361, 366, 484, 492, 532, 567
 H. Németh István 18, 51
 Hock János 160, 568
 Hohenzollern-Sigmaringen Károly, II. 254, 288, 309, 331, 399, 502, 558, 568, 569, 578, 584, 590, 596–597
 Hohenzollern-Sigmaringen Ferdinánd, I. 73, 148, 216, 236, 268, 568, 573
 Hohenzollern-Sigmaringen Károly, I. 59–60, 241, 568
 Hohenzollern-Sigmaringen Mihály, I. 476
 Holló László 313
 Honterus, Johannes 352, 568
 Horthy Miklós 172, 247, 568, 575
 Horváth Emil 155, 568, 582
 Horváth János 335, 568, 602
 Horváth Piroska 522, 569
 Horváth Sz. Ferenc 207, 238, 313

- Horváth Zoltán 284
 Hossu, Iuliu 247, 569
 Hossu, Vasile 569
 Hunyadi Mátyás 21, 569
 Huszár Anna 108, 114
 Huzella Ödön 376, 569, 601
- Iamandi, Victor 220, 569
 Iancu, Avram 569, 517
 Ienciu, Moise 197
 Ignotus Hugó 568, 603
 Illyés Gyula 455, 533, 569
 Imreh István 25
 Imre Lajos 449, 539, 569
 Inculeț, Ion 569
 Incze Domokos 569
 Inczédy-Joksman Ödön 569
 Ionescu, Take 140, 271, 569
 Iordachi, Constantin 43
 Iorga, Nicoale 99, 137, 312, 570
 Issekutz Aurél 240, 247, 570
 Issekutz Margit 241
 Istrate, Costel 40
 István, III. moldvai fejedelem (Nagy István, 48
 Iteanu, Alexandru 98, 99, 570
 I. Tóth Zoltán 59
- Jakab Antal 402
 Jakabffy Elemér 7, 92, 103, 234-248, 253,
 256, 279, 427, 485, 570, 602
 Jakabffy Imre 235, 570
 Jáki László 113
 Jakobi Kálmán 570
 Jakó Zsigmond 35, 191, 465
 Jammes, Francis 344, 570
 Jancsó Béla 10, 433, 449, 525, 542, 570,
 593, 600
 Jancsó Benedek 47, 96, 571, 597
 Jancsó Elemér 339, 348, 354, 355, 377,
 593, 600
 Jancsó Miklós 29
- Jánosi Csaba 24, 25
 Jánosi Csongor 454
 Jánosi Kincső 24
 Janovics Jenő 6, 150–169, 571
 Jaschik Álmos 114
 Jaspers, Karl 483, 571
 Jászi Oszkár 320, 336, 571
 Jelavich, Barbara 70
 Jeney Éva 342
 Jobbitt, Steven 79
 Jodál Gábor 264
 Joó Rudolf 504
 Jordáky Lajos 154, 594
 Jósika Sámuel 132, 596, 597
 Józán Miklós 594
 Józsa Béla 290, 527, 582
 Józsa Miklós 421, 477
 József Attila 476, 534, 561, 571
 Juhász Andrea 342, 356
 Juhász Géza 424, 571
- Kabdebó Tamás 82
 Kacsó Ferenc 417
 Kacsó Sándor 9, 112, 122, 277, 288, 310,
 377, 402, 416–430, 456, 484, 485, 495,
 497, 498, 571, 596, 599, 600
 Kádár Imre 122, 153, 288, 377, 381, 571,
 602
 Kakassy Endre 572
 Káli Nagy Lázár 434, 572
 Kállay Béni 359, 572
 Kállay Miklós 587, 602
 Kallós Zoltán 86
 Kammer Edit 255
 Kapitány Balázs 53
 Karácson Imre 35
 Karácsony Benő 112, 288, 572
 Karda Béla 260
 Kármán Gábor 41
 Károlyi Gyula 242, 572
 Károlyi Mihály 75, 172, 241, 552, 555, 557,
 563, 572, 575

- Kárpáty Ágnes 85
 Katona József 162, 163, 572
 Kazinczy Ferenc 555
 Keegan, John 72
 Kéki Béla 603
 Kelemen Lajos 6, 188-201, 461, 462, 463, 537, 572
 Kelemen Margit 134
 Kemény Árpád 595
 Kemény János István 572
 Kemény Zsigmond 9, 190, 205, 278, 311, 345, 346, 422, 434, 438, 439, 552, 554, 562, 571, 572, 587, 595, 604
 Keresztury Dezső 455, 572
 Kertész Mihály 152, 572
 Kessler Ferenc 489
 Keszler József 599
 Király Károly 516, 572
 Kiss Elemér 28
 Kiss Enikő Csilla 85
 Kiss Géza 96, 99, 266, 573
 Kiss Mór 266, 573
 K. Kovács László 42
 Kleé Erzsébet Augusztia Mária 134
 K. Lengyel Zsolt 72
 Klimó, Árpád von 79
 Kniezsa István 22
 Kocsis Károly 33, 37, 44, 47, 61
 Kodály Zoltán 573
 Kohányi Gyula 258, 573
 Kohn Hillel 501, 573
 Kollonich Lipót 51
 Kolozsvári Márton 289
 Kolumbán József 274, 369, 450, 594
 Komjáthy János 573
 Korda Sándor 152, 573
 Kornis Károly 359, 573
 Kornis Klára 172, 359
 Kósa Áron 262
 Kósa Ferenc 465
 Kósa László 25
 Kosáry Domokos 47
 Kós Károly 7, 28, 71–72, 120, 204, 206, 286–291, 294, 298, 303–305, 345, 422, 453, 479, 495, 497–498, 573, 581, 595–596, 603
 Kossuth Lajos 93, 573
 Kosztolányi Dezső 84, 342, 347, 554
 Koszuly Antal 275
 Kovács Attila Zoltán 6–8, 151, 171, 174–175, 181, 186, 287, 359–360, 362, 372, 375
 Kovács Ferencz 93
 Kovács István 193
 Kovács Kálmán 262
 Kovács Lajos 10, 547, 574
 Kovács Zsuzsanna 22, 51
 Kozma Mária 477
 Kölcsey Ferenc 206, 574
 Köllő Gábor 598
 König, Franz 401, 574
 Köpeczi Béla 32, 35, 37, 39, 45, 49, 52, 65, 69
 Kőrösi Csoma Sándor 27, 114, 352
 Kőrösfői-Kriesch Aladár 475, 574
 Kővári (Kőváry) László 189, 574
 Kratochvill Károly 364, 369, 574
 Krenner Miklós 133, 456, 574
 Kristó Gyula 32
 Kristóf György 118
 Krisztus 98, 248, 303, 411, 415, 423
 Kriza János 107, 547, 574
 Krúdy Gyula 557
 Krum 574
 Kubassek János 28
 Kubinyi András 19
 Kun Béla 172, 241, 363, 574
 Kuncz Aladár 8, 122, 288, 335, 337–342, 347–348, 354–356, 376–378, 421, 475, 574
 Kuncz Elek 335, 574
 Kunt Gergely 79
 Kurecskó Mihály 22, 32
 Kurkó Gyárfás 497, 502, 574, 596

- Kurkó Juliánna 397
 Kuún Kocsárd 574
 Kuvrat 575

 Laár Ferenc 277
 Labrunie, Gérard 535, 575
 Laczkó Géza 335–336, 575
 Lakatos Géza 360, 368, 575
 Lakatos Imre 340
 Láng András 85
 Lapedatu, Alexandru I. 575
 Laplanche, Jean 83
 Laszák Ildikó 65
 László Dezső 9, 93, 253–254, 266, 270–
 271, 449–454, 525, 575, 593, 600
 László Ferenc 449
 Lászlóffy Aladár 477
 László Lajos 262
 L. Balogh Béni 7, 9, 18, 59, 62, 71, 74–76,
 78–79, 235, 313, 417, 421, 449, 461, 475,
 477, 530
 Leca, Radu 368
 Lechner Jenő 180, 575
 Lechner Ödön 575
 Lehár Antal 172–173, 575
 Lemoigne, Henry 240
 Lengyel Dénes 115, 575
 Lengyel József 270
 Lengyel László 115, 575
 Lenin, Vlagyimir Iljics Uljanov 365, 545,
 575
 Leó császár (VI. Bölcs León) 575
 Letenyei László 54
 Lieber, Hans-Joachim 20
 Ligeti Dávid 74
 Ligeti Ernő 27, 89, 112, 117, 121, 207, 288,
 421, 575, 600, 602
 Linder Béla 75, 575
 Lipcsey Márton 229, 575
 Lloyd George, David 173, 576
 Lőrincz D. József 408, 492, 542
 Lucaciu, Vasile 67, 99, 576

 Luciani, Alberto (I. János Pál pápa) 576
 Lukács Béla 364, 576
 Luka László (Vasile Luca) 15, 593
 Lupu, Nicolae 101, 576
 Luxemburgi Zsigmond 23
 Lux István 260

 Machiavelli, Niccoló 99
 Mackensen, August von 364, 576
 Madarász Erzsébet 129
 Madgearu, Virgil 97, 576
 Maeterlinck, Maurice Polydore Marie Ber-
 nard 151, 576
 Magyar András 64
 Maior, Liviu 64, 69
 Maior, Petru 52, 352, 576
 Majláth Gusztáv Károly 148, 398, 576
 Major Miklós 521, 576
 Major Zoltán 174–175
 Makkai László 30, 32–33, 35, 37, 39, 43,
 45, 49, 52, 65, 69
 Makkai Sándor 120, 288, 339–341, 344,
 449, 461, 576, 593
 Malinowski, Bronisław Kasper 54
 Mályusz Elemér 33, 40, 56
 Maniu, Iuliu 76, 140, 174, 219, 224, 308,
 312, 320, 367, 576–577
 Manuilă, Sabin 219, 222, 577
 Marcus, George E. 54
 Marina, Ioan (Justinian ortodox pátriárka)
 577
 Marosi Ildikó 154, 173, 175, 339, 435–436,
 438, 477
 Maróti Géza 287, 577
 Marr, Nyikolaj Jakovlevics 463, 577
 Marțian, Nicu L. 516
 Martinuzzi (Fráter) György 34, 248, 297,
 577
 Márton Ágoston 397
 Márton Áron 8, 17, 248, 309, 397–404,
 406, 408, 410, 414–415, 558, 594, 600
 Márton Gábor 267

- Márton Gyula 465
 Marton József 30, 51, 402, 406, 410, 414
 Mârzescu, George G. (Gheorghe Gh.) 101, 577
 Mathieu, Jon 42
 Matúz József 40
 Maupassant, Guy de 338, 577
 Mécs László 344, 577
 Melczer Vilmos 160
 Melich János 564
 Méliusz József 10, 421, 476–477, 502, 525–535, 577, 596
 Meskó Zoltán 226, 231, 578
 Meteş, Ştefan 47
 Micescu, Istrate 276, 578
 Micu-Klein, Ioan Inocenţiu (Inochentie) 52
 Micu-Klein, Samuil 52, 352, 578
 Mihali, Teodor (Mihályi Tivadar) 160, 578
 Mihály, II. havasalföldi fejedelem (Vitéz Mihály, Mihai Viteazu) 34–35, 38
 Mihály József 260
 Mike Julianna 129
 Mikes Ármin 131, 578
 Mikes Johanna 578
 Mikes Kelemen 294, 311, 522, 579
 Mikes Mihály 579
 Mikó Árpád 129, 579
 Mikó Bálint 262, 579
 Mikó Imre jogász 10, 16–17, 28, 92, 94, 174, 236, 238–240, 477, 537–547, 553, 579, 594
 Mikó Imre politikus 345
 Mikó Zsuzsanna 6, 9, 22, 51, 79, 189, 433
 Millerand, Alexandre 185, 579
 Milotay István 602
 Minier Lajos 259
 Mircea, I. havasalföldi fejedelem (Öreg Mircea, 37
 Mirnics Zsuzsanna 80
 Miskolczy Ambrus 30–31, 45–47, 65, 77
 Misztótfalusi Kis Miklós 27
 Mócsy András 32, 35, 37, 39, 45, 49, 52, 65, 69
 Moldovan, Grigore 118, 579
 Molnár Árpád 601
 Molnár Ferenc 557
 Molnár Gusztáv 421
 Molnár János 454, 465
 Molnár József 27
 Molter Károly 9, 121, 288, 349, 375, 377, 477, 483, 579, 604
 Moltke, Maximilian Leopold 497, 579
 Montini, Giovanni Battista Enrico Antonio 401, 579
 Morariu, Iuliu-Marius 39
 Móricz Zsigmond 31, 346, 379, 455, 476, 490, 557, 579, 593
 Murányi Győző 479, 580
 Murányi János 24–25
 Mureşanu, Andrei 93–94, 569, 580, 601
 Mureşan, Victor 265
 Mussolini, Benito 173, 580
 Muzsnayné Csizmadia Gabriella 112, 580
 Mühlbeck Károly 114–115
 Nadányi Zoltán 603
 Nägler, Thomas 64
 Nagyatádi Szabó István 185, 580
 Nagybányai Nagy Olivér 80
 Nagy Dániel 122
 Nagy Ferenc 27
 Nagy Géza 26
 Nagy Imre csíkszeredai ügyvéd 263
 Nagy Imre csíkszeredai festő 590
 Nagy Imre takarékpénztári igazgatósági elnök 261
 Nagy István 496, 529, 546
 Nagy Jenő 266
 Nagy József 260
 Nagy Károly (Charlemagne) 301, 580
 Nagy Lajos 76
 Nagy László 259, 453

- Nagy Mihály Zoltán 397, 402, 415, 421, 430
 Nagy Miklós Kund 129, 135
 Nagy Pál 173, 435, 459, 477
 Neamțiu, Valer 204, 252, 258, 260, 566
 Neculcea, Constantin 158, 580
 Nelson, Horatio 461, 580
 Nemeskürty István 154
 Németh László 455, 459, 490, 554, 580
 Nicola, Vasile Ursu (Horea) 580
 Nits István 485, 580
 Nopcsa Ferenc 28
 Novák Albert 260
- Nyárády R. Károly 44
 Nyíró József 108, 113, 117, 288, 344, 377, 418, 581
- Oargă, Ioan (Cloșca) 580
 Oborni Teréz 34
 Oláh Attila 80
 Oláh-Gál Elvira 256
 Oláh-Gál Róbert 28
 Olosz Lajos 288, 375, 533, 581
 Olteanu, Aurel 260
 Olti Ágoston 421, 430
 Orbán Balázs 28, 107, 189, 541, 581
 Orleanu, Mihail 99, 581
 Ország László 82
 Orth Győző 377
 Ortutay Gyula 24, 42, 43
 Ostenburg-Moravek Gyula 173, 365, 581, 583
 Osvát Ernő 603
 Osvát Kálmán 604
- Őri Péter 36
- Paál Árpád 7, 117, 202-208, 210, 212, 214, 216, 216, 220, 222, 224, 225, 226, 228, 230, 232, 270, 427, 497, 581, 598, 600, 602, 603
- Paál Géza 203
 Pacelli, Eugenio (XII. Piusz pápa) 400, 412, 581
 Pais Dezső 462, 581
 Paládi-Kovács Attila 25
 Pál-Antal Sándor 44, 75, 135
 Pál Gábor 7, 92, 250-258, 260, 261, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 279, 280, 282, 284, 490, 582, 599
 Pál István 139
 Pál Judit 48, 66, 67, 74
 Pallavicini György 172, 582
 Páll György 582
 Pap Domokos 193
 Papp Endre 175
 Papp Sándor 34
 Papacostea, Șerban 41
 Pápai Páriz Ferenc 26
 Papiu Ilarian, Alexandru 60
 Pataki Jenő 26
 Péter Ervin 602
 Pătrășcanu, Lucrețiu 510, 512, 582
 Pattantyús-Ábrahám (P. Ábrahám) Dezső 582
 Paulay Ede 582
 Paulinyi Oszkár 24
 Pávai Vajna Ferenc 29
 Pázmány Péter 480, 582
 Pecci, Gioacchino (XIII. Leó) 582
 Péchi Simon 231, 582
 Péntek János 26
 Perjámosi Sándor 26, 109, 110, 115
 Peskov, Alekszej Makszimovics (Makszim Gorkij) 584
 Petelei István 123, 345, 582, 593
 Péter Éva 24, 25
 Péterfi Tibor 29
 Péter Katalin 50
 Péter László 290
 Pethő Sándor 602
 Petőfi Sándor 461, 475, 582
 Petrichevich-Horváth Emil 582

- Pilisi Lajos 73
 Pinteá, Grigore (Pintye Gligor) 582
 Pirigyi István 48
 Pittner Árpád 274
 Platt, Colin 19
 Pogány Móric 180, 287, 583
 Pollák András (Endre?) 310
 Pollmann Ferenc 74
 Pomogáts Béla 340, 342, 465, 477
 Pongrácz Etelka 261
 Pongrácz P. Mária 484, 485, 583
 Poór Lili 153, 168
 Pop, Ioan-Aurel 48, 64
 Pop, Iulian 583
 Poruțiu, Valeriu (Bálint) 155, 583
 Pósa Lajos 583, 599
 Pozsony Ferenc 61
 Prodan, David 47
 Prohászka László 92
 Prohászka Ottokár 172, 583
 Próray Pál 583
 Proust, Marcel 338, 583
 Puchner, Anton Stanislaus Freiherr von 65
 Puhala Sándor 533, 583
 Pușcariu, Sextil 196, 583
 Puskás Imre 259
 Puskás István 262
 Püski Sándor 490

 Rabutin, Jean 319, 320, 583
 Rác Győző 490, 583
 Ráday Gedeon 172, 583
 Radisics (Radisich) Jenő 583
 Rădulescu, Ilie 603
 Rákóczi Ferenc, I. 584
 Rákóczi Ferenc, II. 579
 Rákóczi György, I. 35
 Rákóczi György, II. 35, 41, 26
 Rákosi Jenő 71, 72, 290, 599
 Ralea, Mihai 328, 584
 Râmniceanu, Naum 58

 Ratti, Achille (IX. Piusz) 584
 Rassay Károly 229, 584
 Rauchensteiner, Manfred 72
 Ravasz László 457, 584
 Reményik Sándor 112, 288 340, 344, 346, 417, 497, 584, 603
 Rezachevici, Constantin 39
 Riedl Frigyes 335, 584
 R. Kiss István 193, 584
 Robu, Ioan-Bogdan 40
 Romain, Rolland 338, 584
 Romsics Ignác 73, 76, 78, 79, 84, 362, 492, 504, 527
 Róth Jenő 377
 Roth Ottó 241, 584
 Rózsaafalvi Zsuzsanna 341, 342
 Rózsa Sándor 80
 Ruffy Péter 421, 465
 Russell, Josiah Cox 19
 R. Várkonyi Ágnes 25

 Șaguna, Andrei 585
 Sallai Imre
 Sándor Dénes 89
 Sándor Imre 194, 594
 Sándor József 5, 6, 16, 17, 88, 89-100, 102-105, 132, 134, 261, 264, 585
 Sárdi István 262
 Sarlóska Ernő 28
 Sárosi János
 Sartre, Jean-Paul 483, 585
 Sas Péter 30, 162, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 199, 201, 290, 313
 Saxe-Cobourg et Gotha, Stéphanie Clotilde
 Louise Herminie Marie Charlotte de (Stefánia belga hercegnő) 28
 Schmidt Anikó 79
 Schöpflin Aladár 336, 338, 342, 585
 Schöpflin György 516
 Schramm, Gottfried 31
 Schulek Frigyes 585

- Sebesi János 262
 Sebesi Jób 107, 585
 Sebesi Samu 162, 585
 Sebess Dénes 597
 Sebess Jenő 278
 Sebők Zsigmond 109, 601
 Seprődi János 162, 585
 Șerban, Constantin 39, 41
 Șerban, Mihai 273, 585
 Siegler Konrád (Eberswaldi) 156, 585
 Sigray Antal 172, 585
 Simó Gyula 9, 429, 585
 Simon, I. (Nagy) 585
 Simon Ferenc 485
 Simon Zsolt 23
 Șincai, Gheorghe 52, 352, 586
 Sipos Domokos 9, 112, 114, 123, 124, 344, 437, 586, 601
 Sipos István
 Slavici, Ioan 33
 Socol, Aurel 603
 Sófalvi József 261
 Solymos Károly 468
 Somogyi Béla 581
 Stief Jenő 93
 Straussenburg, Arthur Arz von 73, 74
 Sulyok István 237, 264, 501, 586, 602
 Surányi Csaba 70
 Sütő András 420, 421, 475, 495, 586, 602, 603
 Swaczyna, Alfons
- Szabó Árpád 600
 Szabó Béni 92, 279, 282, 586
 Szabó Csaba 3-6, 8, 19, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 82, 84, 86, 107, 397, 402
 Szabó Dezső 455, 593
 Szabó István 34, 56, 375, 525, 580, 587
 Szabó József János 73
- Szabó Péter 25, 83
 Szabó T. Ádám 465
 Szabó T. Attila 191, 461, 465-466, 469-470, 472, 559, 586
 Szabó T. Károly 461
 Szabó Zsolt 111, 115
 Szabolcska Mihály 586
 Szádeczky-Kardoss Lajos 586
 Szakács Péter 139
 Szalay Nikolett 85
 Szállási Árpád 29
 Szántár Franciska (Paál Árpádné) 205
 Szarka László 68, 75
 Szász Lajos 261
 Szász Károly 120, 586
 Szász Pál 419, 587, 593
 Szász Zoltán 32, 35, 37-39, 45, 49, 52, 65, 69
- Szebeni Gerő 260
 Szécshy Gyula 114
 Széchényi Ferenc 480, 487
 Széchenyi István 453, 480
 Szebeni Zsuzsa 175
 Szekernyés János 239
 Szekfü Gyula 47
 Szele Béla 262, 587, 599
 Szemplér Ferenc 288, 533, 587
 Szenczei László 485, 587
 Szentgyörgyi István 163, 168, 587
 Szentimrei (Kovács) Jenő 587
 Szentpétery Imre 32
 Szepesi Sándor 502
 Szerb Antal 340-341, 587
 Szerényi István 485, 587
 Szigligeti Ede 163, 587
 Szinyei Merse Jenő 587
 Sz. Makó Hajnalka 85
 Szmrecsányi György 172, 587
 Szombati-Szabó István 375, 587
 Szomory Dezső 557
 Szőcs Géza főgimnáziumi tanár 260
 Szőcs Géza szenátor 260

- Sztójay Döme 588
Szulovszky János 25
- Tabéry Géza 122, 375, 377–378, 381, 588, 602–603
Tagányi Károly 22
Taine, Hyppolite 335, 338, 588
Takács (Takáts) Lajos 514, 516, 518, 520, 522, 588
Tamás Gáspár 502
Tamási Áron 112, 114, 122–124, 288, 344, 377, 489, 497, 498, 503, 588, 594
Tasnádi-Kubacska András 28
Tătărescu (Tătărăscu), Gheorghe 101, 103, 330, 588
Tátrai Patrik 44
Tavaszy Sándor 93, 191, 449, 461, 469, 588
Telcs Ede 178, 588
Teleki Béla 588
Teleki Domokos 280, 437, 588
Teleki Géza Pál 589
Teleki Mihály 589
Teleki Pál 174, 186, 247, 366, 450, 463, 537, 554, 578, 589, 594–595
Teleki Sámuel 28
Teșu, Aurel 261, 274
Teutsch, Georg Daniel 32
Thallóczy Lajos 177, 589
Theodorescu, Dimitrie 195
Thibault, Jacques Anatole François (Anatole France) 589
Thienemann Tivadar 602
Tibori Szabó Zoltán 453, 459, 589
Tima Dánielné 275
Tisza István 74, 98, 120, 151, 235, 246, 462, 589, 597, 502
Tisza Kálmán 108, 589, 597
Toldy Ferenc 335, 341, 589
Tolnai Lajos 595
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 529, 545, 589
Tomka Béla 25, 72
Tompai László 111–112, 288, 337, 349, 580, 589
Tormay Cécile 602
Tonk Sándor 22
Török Andor 270
Tóth Ágnes 313
Tóth István 29, 83
Tóth Sándor 91, 376
Tournadre, Charles Louis Joseph de 242–243, 589
Tours-i Szent Márton 397, 590
Trócsányi Zsolt 47, 59, 65
T. Szabó Csilla 465
Ugron Gábor 595, 597
Ugron István 132–133, 144, 253, 261–263, 330, 590, 597
Ujváry Gábor 84
Ulpius Traianus, Marcus 300
Urban, Karl von 65
Urmánczy Nándor 597
Utalea, Octavian 155, 590
Vadász Sándor 59
Vaida-Voevod, Alexandru 481, 576, 590
Văitoianu, Arthur 131, 262, 590
Vajda Béla 601
Vajda János 108, 534, 590
Vajna Gábor 226, 231, 590
Vályi Károly 193, 590
Vámszer Géza 274, 590
Vámszer Márta 465
Váradai Aurél 590
Varga Ágnes 341–342
Varga Katalin 591
Vasady Nagy Gyula 592
Vásárhelyi János 93, 368, 453, 591, 594
Vass Albert 485, 591
Vasu, Alexandru 260, 266
Veesenmayer, Edmund 360, 591
Vékony Gábor 31
Veress Ernő 600

- Vescan, Teofil 532, 591
 Viczián János 81
 Vida Károly 601
 Vidovszky Éva 450
 Villani Frigyes 591
 Vincze Gábor 15, 516
 Vincze Sándorné 155
 Virágh Szabolcs 84
 Virt László 402
 Vita Ödön 475
 Vita Sándor 591, 594
 Vita Zsigmond 9, 338-339, 342, 474-478,
 480, 482, 483-484, 486, 533, 586, 591
 Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe 510, 512,
 532, 591
 Voitec, Ștefan 512, 591

 Walko Lajos 103, 105, 591
 Walter Gyula 346
 Weisz Boglárka 24
 Wesselényi Miklós 466-467, 591

 Willer József 92, 237, 245, 264, 266, 268,
 270, 272, 276-277, 279, 591, 602
 Wilson, Thomas Woodrow 98, 213, 592
 Wohlgemuth, Ludwig von 253, 592

 Xerxész 99, 592

 Zach, Cornelius R. 41
 Zach, Krista 51
 Zágoni István 204, 206, 497, 581, 592
 Zahorán Csaba 76-77
 Zathureczky Emília (Cserey Jánosné) 345,
 592
 Zeidler Miklós 79
 Zeyk Domokos 475, 592
 Zichy Aladár 592
 Zika Klára 477
 Zrínyi Miklós 480, 592

 Zsolt Béla 603

